

શ્રી સદગુરુદેવાય નમઃ

★

અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામીનાં
શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પર
પ્રવચનો

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત.

- મુદ્રક -

જમનાદાસ માણેકજી રવાણી
સિદ્ધ સાહિત્ય મુદ્રણાલય
દાસ કુંજ મોટા આકડિયા (કોઠિયાવાડ)

. ૧૦

"

પ્રથમ આવૃત્તિ — ૧૯૧૯ — ૧૯૪૪

"

બીજી આવૃત્તિ — ૧૯૧૯ — ૧૯૪૪

મુ. ય

સ્થાનિક

બકારગામ

૩-૭-૦

૪-૦-૦

- પ્રકાશક -

જમનાદાસ માણેકજી રવાણી
સિદ્ધ સાહિત્ય કાર્યાલય
દાસ કુંજ મોટા આકડિયા (કોઠિયાવાડ)

પ્રસ્તાવના

“આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર” નો કર્તા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૨૪ નો કાર્તિક સુદ પૂર્ણિમાના શુભ દિવસે કાઠિયાવાડમાં વણિયાબંદરમાં મહેતા રવજીભાઈ પંચાણને ત્યાં થયો હતો. તેઓશ્રી વીતરાણના મહાન ઉપાસક અને આત્મજ્ઞાની હતા. “આત્મ્યાવસ્થામાં જ તેમને અતિસ્મરણજ્ઞાન થયું હતું. નિવૃત્તિ માટે તેમની તીવ્ર ઝંખના હતી. ૩૩ વર્ષના અવધ આયુકાળમાં પણ તેમણે શુદ્ધરાત-કાઠિયાવાડમાં અધ્યાત્મનો પ્રચાર કર્યો હતો. તેમના વૈરાગ્ય-નીતરતા, તત્ત્વજ્ઞાનમય લખાણો દ્વારા હજી પણ તેમનો મહા ઉપકાર સુસુક્ષ્મો પર વર્તી રહ્યો છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના જ્ઞાન અને વૈરાગ્યદશાસંખ્યે ૧ આ પ્રવચનોમાં ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે તેથી આ સ્થળે વિશેષ જણાવવા જરૂર નથી.

તે પરમ પૂજ્ય, મહા ઉપધરી, અતિ અદ્વયસંસારી, આત્માનુભવી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ “આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર” વિ. સં. ૧૯૫૨ ના આસો વદી એકમના રોજ રચ્યું હતું. * તેમાં આત્માની સિદ્ધિનો માર્ગ તેઓશ્રીએ દર્શાવ્યો છે. “આત્મા છે, તે નિત્ય છે, તે કર્તા છે, તે ભોક્તા છે, ભોક્ષ છે અને ભોક્ષનો ઉપાંચ છે-આ છ પદની જે છવ જ્ઞાની પુરુષના અભિપ્રાયે થ્રદા કરે અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષ જેને ‘યથાર્થ થ્રદા’ તરીકે સ્વીકારે એવી સર્વ તરફથી અવિરુદ્ધ થ્રદા કરે તો તે સમ્યગ્દર્શનને પામી-પરદ્રવ્ય અને પરભાવોથી લિપ્તતા અનુભવી હૃદ-અનિષ્ટ વૃત્તિઓથી વિરમી, સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય.”—આ, આત્મસિદ્ધિ-શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય છે.

* આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ તેમના અંતેવાસી (સાપુલા-નિવાસી) ભાણથી સોભાગબાઈની માગપૂર્ણી તમના અને પરિણામે સર્વ સમુદ્ધાનો સદ્બોધાવતાર અર્થે તા. ૧૫.૬.૫૬ સુકામે લખ્યું હતું.

૧ જુઓ. પાન ૩૪૦, ૩૪૩, ૩૪૪, ૩૪૬, ૪૪૪, ૪૫૪, ૪૭૮.

પુવોક્ત છ પદ શ્રીમદે 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં જોવા મચોટ ન્યા-
યથી ને સરળ ભાષામાં સમજાવ્યાં છે કે સામાન્ય બુદ્ધિના મુમુક્ષુને
પણ તે પદોની સ્પષ્ટ સમજણ તો સહેલાઈથી થઈ જાય તેમણે છ
પદો ઉપરાંત, તે પદોની શ્રદ્ધા કેવા જીવને ન થાય, કેવા જીવને થાય.
તે શ્રદ્ધા થવામાં સદ્ગુરુનો સગ ને આશ્રય કેવા અનન્ય ઉપકારી છે.
તે સદ્ગુરુ કેવા લક્ષણે જોળખાય-વગેરે મુખ્યપ્રયોજનમૂલક બાળનો
અદ્ભુત સંકલ્પનાથી અને સ્પષ્ટતાથી સમજાવી છે માત્ર ૧૪૨ દોહ-
રામાં શાસ્ત્રકર્તાએ આખો મોક્ષમાર્ગ સમાવી દીધો છે. ખરેખર શ્રીમદ્
રાજચંદ્રજીએ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર રચી મુમુક્ષુઓ પર મહા ઉપકાર
કર્યો છે

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની ભાષા સરળ હોવા છતાં તેના ભાવો ઘણા
ગંભીર છે. તેથી જો કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ દ્વારા તેના વિસ્તૃત અર્થો થાય
તો તેના સૂક્ષ્મ ભાવો પ્રગટ થઈ મુમુક્ષુને વિશેષ વિશેષ લાભરૂપ નીવડે.
મુમુક્ષુઓના પુષ્પોદયે આવો યોગ વિ સ. ૧૯૯૫ માં બન્યો. તે
વર્ષના વ્યાતુર્માસમાં, વીતરાગદેવના પરમ ભક્ત, વીતરાગ દર્શનના
રહસ્યજ્ઞ, સ્વરૂપાનુભવી, સંસારનો અત્યંત જેમને અતિ નિકટ વર્તે છે,
અપૂર્વ જેમનો વચનયોગ છે, આશ્ચર્યકારક જેમનો પ્રભાવનાઉદય
છે, અનેક વર્ષોથી અધ્યાત્મનો ધોધ વહેવડાવી કાઢ્યાવાડમાં ભવછેદક
જ્ઞાનનો જેઓ પ્રચુર પ્રચાર કરી રહ્યા છે, તે પરમ પૂજ્ય, પરમ ઉપ-
કારી, બાળપ્રજ્ઞચારી, અધ્યાત્મજ્ઞાની શ્રી કાનજીસ્વામીની રાજકોટમાં
સ્થિતિ હતી ત્યાં તેઓશ્રીને કેટલાક ભાઈઓ તરફથી આત્મસિદ્ધિ
શાસ્ત્ર પર પ્રવચન કરવાની વિનંતી થતાં તેઓશ્રીએ કૃપા કરીને તે
વિનંતી સ્વીકારી. એ રીતે આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પર અપૂર્વ પ્રવચનોનો
આરંભ થયો.

સદ્ગુરુદેવના શ્રીગુણેથી દરરોજ સવારે જોકે કલાક તે અમત
પ્રવાહ વહેતો આત્મસિદ્ધિની કડીએ કેડીના પડે પડે જોલી જોવીને
તેમાં રહેલા સૂક્ષ્મ ગંભીર આશયોને સદ્ગુરુદેવ અવૌકિક રીતે વ્યક્ત
કરતા દરેક વિષયને અનેક પડોળેથી છણીને, અનેક દૃષ્ટાંતો અને અનુ-
ભવગર્ભિત ન્યાયો આપીને તેનો પરમાર્થ અત્યંત અત્યંત સ્પષ્ટ કરતા.

જીવને કેવા ભાવ રહે ત્યારે આત્માનું અસ્તિત્વ માન્યું કહેવાય, કેવા ભાવ રહે ત્યારે આત્માનું નિત્યત્વ, કર્તૃત્વ, લોકતૃત્વ, મોક્ષ, મોક્ષનો ઉપાય માન્યાં કહેવાય, કેવા કેવા ભાવ રહે ત્યારે સમ્યગ્દર્શન, સમ-દર્શિતા આદિ થયાં કહેવાય—વગેરે જાળતો મનુષ્યના જીવન-વ્યવહારમાં બનતા પ્રસંગોના દાખલા આપીને શુરુદેવ એવી સ્પષ્ટ કરતા કે મુમુક્ષુને તે તે વિષયનું સ્પષ્ટ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થઈ અપૂર્વ અર્થો દંષ્ટિગોચર થાય અને અધૂરી સ્થિતિમાં સંતોષ નહિ માનતાં તે વિશેષ વિશેષ પુરુષાર્થ કરવા પ્રેરાય. આ રીતે, આત્મસિદ્ધિમાં રહેલો જે શાસ્ત્રોનો નિષ્કર્ષ તેને અનેક પ્રકારે વિકસાવીને—વિસ્તારીને, તેમાં રહેલા ગહન ભાવોને સોંસરી જિતરી જાય એવી અસરકારક ભાષામાં સ્પષ્ટ સમજાવીને, પરમ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવે અપાર ઉપકાર કર્યો. શ્રીમદ્દે હોરેલી મોક્ષમાર્ગની સુંદર રૂપરેખામાં સદ્ગુરુદેવે અલૌકિક રંગ પૂર્યો. આત્મસિદ્ધિમાં શ્રીમદ્દે રોપેલાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં બીજ ૪૩ વર્ષે વૃક્ષ-રૂપે પાંગર્યાં.

‘પરમ કૃપાળુ સદ્ગુરુદેવના મુખથી ઝરેલું આ અમૃત જે પુસ્તકારૂઢ થાય તો મુમુક્ષુ જીવોને કેવું મહાલાભનું કારણ થાય? જેકે અનુભવના જોરપૂર્વક નીકળતી, હૃદયના ભાવથી સિંજાયેલી સદ્ગુરુદેવની વાણી પ્રત્યક્ષ શ્રોતાને જેવી અપૂર્વ અમલકૃતિભરી અસર કરે છે તેવી અસર પુસ્તકારૂઢ વાણીની ન થાય તોપણ પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમનો લાભ કાયમ નહિ લઈ શકનાર સુપાત્ર જીવને પુસ્તકારૂઢ વાણી પણ મહા આલંબનરૂપ થાય.’—આમ ઘણા ભાઈઓની પ્રવચનોને પ્રકાશિત કરવાની ભાવના હોવાથી, અને સદ્ભાગ્યે એક જિજ્ઞાસુ ભાઈએ સદ્ગુરુદેવની પ્રવચનધારામાંથી યથાશક્તિ જેટલું બની શકે એટલું લખી લીધેલું હોવાથી, તે લખાણને પુસ્તકરૂપે પ્રકાશિત કરવાનો અમે નિર્ણય કર્યો. આજે તે પ્રકાશન મુમુક્ષુ પાસે મૂકતાં અમને હર્ષ થાય છે. આ પુસ્તકમાં કોઈ ન્યાયવિરુદ્ધ ભાવ ન આવી જાય તેની અમે રાજી રાખી છે. જે જિજ્ઞાસુ ભાઈના લખાણ વિના આ પુસ્તકનું અસ્તિત્વ ન હોત તે ભાઈના અમે બહુ ઋણી છીએ.

અનાદિ કાળથી મોહાગ્નિમાં બળી રહેલા જીવોને આ ગ્રંથ

શીતળ સમાધિસુખનો પથ બનાવો એ અમારી ભાવના છે આમાંથી
 સિંદ્ર સિન્ન કોટિનો સૌ મુમુક્ષુઓને સૌ સૌની પાત્રતા અનુમાર ધણ
 ધણું મેળી રહે એમ છે સર્વસાર આદિ અનેક મહાન્ શાસ્ત્રોનાં
 ગંભીર રહસ્યો-વીતરાગશાસનના મૂળભૂત તત્ત્વો, આમાન્ય મનુષ્યને
 પણ ત્રાહ્ય થાય એવી અત્યંત અત્યંત મુગ્ધ શૈલીથી આમા સમ-
 ભવવામાં આવ્યા છે જે મુમુક્ષુઓ તે મોક્ષદાયક ભાવોને વિચારશે,
 તે ભાવોની શ્રદ્ધા આત્માના પર્ચાયે પર્ચાયમાં વણાઈ જાય ત્યાંથી
 પુરુષાર્થ કંઈ જ કરશે તેઓ અનંત હું ખના કારણભૂત મોહને છેદી
 અનંત સમાધિસુખને પામશે

જેઠ મુદ ૫ (શુક્રવચ્ચર)

રામજી માણેકચંદ દોગી

વિ. સં ૧૯૬૮

શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ
 પ્રમુખ,
 સોનગઢ

અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામી

સંક્ષિપ્ત પરિચય

પ્રથમ પુણ્ય અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામીના કુળ નામ
 વિ. સ. ૧૬૪૨ માં વૈશાખ સુદ બીજ ને રવિવારના દિવસે કાઠિયાવાડના
 ઉમરાળા ગામમાં સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયમાં થયે હતો. તેઓશ્રીનાં
 મોતુશ્રીનું નામ ઉત્તમજી અને પિતાશ્રીનું નામ મોતીચંદભાઈ હતું.
 નાતિએ તેઓ દશાં શ્રીમાંણી વણિક હતા. જાળવંચમાં તેઓશ્રીના
 વિશે કોઈ જાણીએ કશું હતું કે આ કોઈ મહાપુરુષ થશે. જાળપણથી જ
 તેઓશ્રીના મુખ પર વૈરાગ્યની સૌમ્યતા અને નેત્રોમાં ભુદિ ને વીર્યનું
 તેજ દેખાતું. તેઓશ્રીએ ઉમરાળાની જ નિર્જાળમાં અભ્યાસ કર્યો
 હતો. જોકે નિર્જાળમાં તેમ જ જૈનશાળામાં તેઓશ્રી પ્રાથમ પ્રથમ
 નંબર રાખતા તોપણ નિર્જાળમાં અપાતા વ્યવહારિક જ્ઞાનથી તેમના
 ચિત્તને સતોષ થતો નહિ. અને તેમને જાહે જાહે એમ રહ્યા કરતું કે
 'હું જેની શોધમાં છું તે આ મધી.' કોઈ કોઈ વાર આ હુઝ તીવ્રતા
 ધારણ કરતું અને એક વાર તો, માતાથી વિજૃંભા પેટેલા જાળકની
 જેમ, તે જાળ મહોત્તમાં સતતા વિચારે ખૂબ રડેલા હતા.

નાની વયમાં જ માતાપિતા કાળઘમ પામવાથી તેઓશ્રી
 આજીવિકા અર્થે તેમની મોટા ભાઈ ખુશાલભાઈ સાથે પાલેજમાં આહુ
 હુકાનમાં જોડાયા. ધીમે ધીમે હુકાન સારી જતી. વેપારમાં તેમનું
 વર્તન પ્રમાણિક હતું. એક વાર (લગભગ ૧૬ વર્ષની વયે) તેમને
 કોઈ કારણે ધડોદરોની કોટેમાં જવું પડ્યું હતું. ત્યાં તેઓશ્રીએ અ-
 મલદાર સમક્ષ સત્ય હકીકત સ્પષ્ટતાથી જણાવી દીધી હતી. તેમના
 મુખ પર તરવરતી નિખાલસતા, નિર્દોષતા ને નીડરતાની અમલદાર
 પર છાપ પડી અને તેમણે કહેલી સર્વ હકીકત ખરી છે એમ વિશ્વાસ
 આવવાથી જીજ્ઞાસાધાર વિના તે સર્વ હકીકત સંપૂર્ણપણે માન્ય રાખી.

શ્રીના અતરનયને જોયા એક મંત્રી એક ગાથા વાચતા મહારાજશ્રીએ
 ઘુટડા ભરી ભરીને તે અમૃત પીધુ ત્રયાધિરાજ સમયસારજીએ
 મહારાજશ્રી પર અપૂર્વ, અવૌકિત, અતુલ્ય ઉપકાર કર્યો અને તેમના
 આત્માનંદના પાર ન રહ્યો મહારાજશ્રીના અતલજીવનમા પરમ પવિત્ર
 પરિવર્તન થયુ બૂલી પડેલી પરિણતિએ નિર્જલ ઘર ફેબ્યુ ઉપયોગ-
 ગરજાના વહેણ અમૃતમય થયા જિનેશ્વરદેવના સુનંદન ગુરુદેવની
 જ્ઞાનકળા હવે અપૂર્વ રીતે ખીલવા લાગી

સ ૧૯૮૧ સુધી મહારાજશ્રીએ સ્થાનકવાસી સપ્રદાયમા રહી
 જોગાદ, વઢવાણ, અમરેલી, પોરબંદર, જામનગર, રાજકોટ વગેરે
 ગામોમા આતુમાંત્ર કર્યા અને શ્રેષ્ઠ કાગમા સેકડો નાનામેટા ગામોને
 પાવન યૌ કાઠિયાવાડના હજારો માણસોને મહારાજશ્રીના ઉપદેશ
 પ્રત્યે બહુમાન પ્રગળ્યુ અતરતમધર્મનો ઉદ્યોત ઘણો થયો જે ગા
 મમા મહારાજશ્રીનુ આતુમાંત્ર હોય ત્યાં મહારાજામના હજારો ભાઈ
 એનો દર્શનાર્થે જતા અને તેમની અમૃતવાણીનો લાભ લેતા મહારાજશ્રી
 રવેતાગર સપ્રદાયમા ગદ્યા હોવાથી વ્યાખ્યાનમા મુખ્યત્વે
 રવેતાગર શાસ્ત્રો વાચતા (જે કે છે લા વર્ષોમા સમયસારાદિ પશુ સજા
 વચ્ચે વાચતા હતા) પરંતુ તે શાસ્ત્રોમાથી, પોતાનુ હૃદય અપૂર્વ
 હોવાથી, અન્ય વ્યાખ્યાતાઓ કરતા જુદો જ જાતના અપૂર્વ સિદ્ધાંતો
 તારવતા વિવાદના સ્થળોને છેડતા જ નહિ ગમે તે અધિકાર તેઓથી
 વાચે પણ તેમા કહેથી હમીકતોને અતરના ભાવો સાથે મીઠવીને
 તેમાથી એવા અવૌકિત આધ્યાત્મિક ન્યાયો કાઢતા કે જે કથાય સાબ
 બવા ન મળ્યા હોય 'જે ભાવે તીર્થ' વગનામકર્મ બધાય તે ભાવ
 પણ હેય છે. સરીરમા રોમે રોમે તીવ્ર રોગ થવા તે કુખ જ નથી,
 હું ખનુ સ્વરૂપ જુદું છે વ્યાખ્યાન સાબળી ઘણા જુદો ખૂણે
 તો મને ઘણો લાભ થાય એમ માનનાર વ્યાખ્યાતા મિથ્યાદષ્ટિ, કે

આ હું ખમા સમતા નહિ રાખુ તો કર્મ બધારે—એવા ભાવે
 સમતા રાખી તે પણ મોક્ષમાર્ગ નથી પાચ મહાવ્રત પણ માન
 સુલયબધના કારણ છે 'આત્મા હજારો અપૂર્વ ન્યાયો મહારાજશ્રી
 વ્યાખ્યાનમા અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે લોકોને સમજાવતા ફરેક વ્યાખ્યાનમા

મહારાજશ્રી સમ્યક્દર્શન પર અત્યંત અત્યંત ભાર મૂકતા. તેઓશ્રી અનેક વાર કહેતા કે—‘શરીરનાં ચામડાં ઉતરડીને ખાર છાંટનાર ઉપર પણ ક્રોધ ન કર્યો—એવા વ્યવહાર ચારિત્ર આ જીવે અનંત વાર પાળ્યાં છે, પણ સમ્યક્દર્શન એક વાર પણ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. લાખો જીવોની હિંમના પાપ કરતાં મિત્યાદર્શનનું પાપ અનંતગણું છે... સમકિત સહેવું નથી. લાખો કરોડોમાં કોઈક વિરલ જીવને જ તે હોય છે. સમકિતી જીવ પોતાનો નિર્ણય પોતે જ કરી શકે છે. સમકિતી આખા ધ્રુવાંડના ભાવોને પી ગયો હોય છે. આજકાલ તો સૌ પોત-પોતાના ધરનું સમકિત માની બેઠા છે. સમકિતીને તો મોક્ષના અનંત સુખની વાનગી પ્રાપ્ત થઈ હોય છે. સમકિતીનું તે સુખ, મોક્ષના સુખના અનંતમા ભાગે હોવા છતાં, અનંત છે.’ અનેક રીતે, અનેક દલીલોથી, અનેક પ્રમાણોથી, અનેક દૃષ્ટાંતોથી સમકિતનું અદ્ભુત માહાત્મ્ય તેઓશ્રી લોકોને ઠસાવતા. મહારાજશ્રીની જૈન ધર્મ પરની અનન્ય શ્રદ્ધા, આખું જગત ન માને તોપણ પોતાની માન્યતામાં પોતે એકલા ટકી રહેવાની તેમની અજગ દૃઢતા અને અનુભવના જોરપૂર્વક નીકળતી તેમની ન્યાયભરેલી વાણી ભલભલા નાસ્તિકોને વિચારમાં નાખી દેતી અને કેટલાકને આસ્તિક બનાવી દેતી. એ કેસરીચિહ્નનાં સિંહનાદ પાત્ર જીવોના હૃદયના ઊંડાણને સ્પર્શી તેમના આત્મિક વીર્યને ઉછાળતો. સત્યના જોરે આખા જગતના અભિપ્રાયો સામે ઝુઝતા એ અધ્યાત્મયોગીની ગર્જના જેમણે માંભળી હશે તેમના કાનમાં હજી તેનો રણકાર શુંજતો હશે.

આવી અદ્ભુત પ્રભાવશાળી અને કટ્યાણુકારિણી વાણી અનેક જીવોને આકર્ષે એ સ્વભાવિક છે. સાધારણ રીતે ઉપાશ્રયમાં કામધંધાથી નિવૃત્ત થયેલા વૃદ્ધ માણસો સુખ્યત્વે આવે છે, પરંતુ જાનજી મહારાજ જ્યાં પધારે ત્યાં તો યુવાનો, કેળવાયેલા માણસો, વકીલો, દાકતરો, શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ વગેરેથી ઉપાશ્રય ઊભરાઈજતો. મોટાં ગામોમાં મહારાજશ્રીનું વ્યાખ્યાન પ્રાય ઉપાશ્રયમાં નહિ પણ કોઈ વિશાળ જગ્યામાં રાખવું પડતું. દિવસે દિવસે તેમની ખ્યાતિ વધતી જ ગઈ. વ્યાખ્યાનમાં હજારો માણસો આવતાં. આસપાસનાં ગામોમાંથી પણ

માણુનો આવતાં. આગળ જગ્યા મળે એ હેતુથી જેકડો લોકો કલાક-કોડકોડ કલાક વહેલા આવીને બેઠી જતા. કોઈક વિજ્ઞાપુઓ વ્યાખ્યાનોની ટુંકી નોંધ કરી લેતા. જે ગામમાં મહારાજશ્રી પધારે તે ગામમાં શ્રાવકોના ઘરે ઘરે ધર્મની ચર્ચા ચાલતી અને સર્વત્ર ધર્મનું જ વાતાવરણ બની રહેતું. શેરીઓમાં શ્રાવકોનાં ટોળાં ધર્મની વ્રાતો કરતા નજરે પડતાં. સવાર, બપોરને સાંજ ઉપાશ્રયના રસ્તે જનસમુદાયની ભારે અવરજવર રહ્યા કરતી. ઉપાશ્રયમાં લગભગ આખો દિવસ તત્ત્વજ્ઞાનચર્ચાની શીતળ લહરીઓ છૂટતી. કેટલાક સુમુખુઓનું તો વેપારધ ધામાં ચિત્ત ચોંટતું નહિ ને મહારાજશ્રીની શીતળ છાંયમાં ઘણોખરો વખત ગાળતા. એ રીતે ગામોગામ અને સુપાત્ર છુવેના હૃદયમાં મહારાજશ્રીએ સત્ની રુચિનાં બીજ રોપ્યાં. મહારાજશ્રીના વિયોગમાં પણ તે સુમુખુઓ મહારાજશ્રીનો બોધ વિચારતા, ભવબ્રમણ કેમ ટળે, સમ્યક્ત્વ કેમ પ્રાપ્ત થાય તેની જખના કરતા, કોઈ વાર ભોગા મળીને તત્ત્વચર્ચા કરતા, મહારાજશ્રીએ કહેલાં પુસ્તકો વાંચતા-વિચારતા.

સ્થાનકવાસી સાધુઓમાં મહારાજશ્રીનું સ્થાન અલેક હતું. ‘કનછ મહારાજ શું કહે છે’—એ બલુવા સાધુ-સાધ્વીઓ ઉત્સુક રહેતાં. કેટલાક સાધુ-સાધ્વીઓ મહારાજશ્રીનાં વ્યાખ્યાનની નોંધ સુમુખુ ભાઈબેનો પાસેથી શ્રેણી વાંચી લેતાં.

મહારાજશ્રીએ ઘણા વર્ષો સુધી સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં રહી આત્મધર્મનો ખૂબ પ્રચાર કર્યો અને સાધુ તથા શ્રાવકોને વિચારતા કરી મૂક્યા.

મહારાજશ્રી સ. ૧૯૬૧ સુધી સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં રહ્યા. પરંતુ અતરંગ આત્મામાં વાસ્તવિક વસ્તુસ્વભાવ અને વાસ્તવિક નિર્ગમમાર્ગ ઘણા વખતથી સત્ય લાગતો હોવાથી તેઓશ્રીએ યોગ્ય સમયે કાઠિયાવાડના નેાનગઢ નામના નાના ગામમાં ત્યાના એક ગૃહ-સ્થના ખાત્રી મંજનમાં સ. ૧૯૬૧ ના ચૈત્ર સુદ ૧૩ ને મંગળવારને દિને ‘પરિવર્તન’ કથું-સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયનું ચિહ્ન જે સુહૃદપતિ તેના ત્યાગ કર્યો. સંપ્રદાય ત્યાગનારાઓને કેની કેવી અનેક મહાવિધતિઓ

પડે છે, બાળ જીવો તરફથી અજ્ઞાનને લીધે તેમના પર કેવી અઘટિત નિંદાની ઝડીઓ વરસે છે, તેનો તેમને સંપૂર્ણ ખ્યાલ હતો. પણ તે નીડર ને નિરપૃહ મહાત્માએ તેની કાંઈ પરવા કરી નહિ. સંપ્રદાયના હબરો શ્રાવકોના હૃદયમાં મહારાજશ્રી અગ્રસ્થાને બિરાજતા હતા તેથી ઘણા શ્રાવકોએ મહારાજશ્રીને પરિવર્તન નહિ કરવા અનેક પ્રકારે પ્રેમભાવે વિનવ્યા હતા. પરંતુ જેના રોમે રોમમાં વીતરાગપ્રણીત યથાર્થ સન્માર્ગ પ્રત્યે ભક્તિ ભિન્ન હતી હતી તે મહાત્મા એ પ્રેમભરી વિનવણીની અસર હૃદયમાં ઝીલી, રાગમાં તણાઈ, સત્તને કેમ ગૌણ થવા દે? સત્ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિમાં સર્વ પ્રકારની પ્રતિકૂળતાનો ભય ને અનુકૂળતાનો રાગ અત્યંત ગૌણ થઈ ગયા. જગતથી તદ્દન નિરપેક્ષપણે, હબરોની માનવમેદનીમાં ગર્જતો સિંહ સત્તને ખાતર સોનગદના એકાંત સ્થળમાં જઈને બેઠો.

મહારાજશ્રીએ જેમાં પરિવર્તન કર્યું તે મહાન વસતિથી અલગ હોવાથી બહુ યાંત હતું. દૂરથી આવતા માણસનો પગરવ ક્યાંયથી સંભળાતો, થોડા મહિનાઓ સુધી આવા નિર્જન સ્થળમાં માત્ર (મહારાજશ્રીના પરમ ભક્ત) જીવણલાલજી મહારાજ સાથે અને કોઈ દર્શનાર્થે આવેલા બે આર મુમુક્ષુઓ સાથે સ્વાધ્યાય, જ્ઞાન-ધ્યાન વગેરેમાં લીન થયેલા મહારાજશ્રીને જોતાં હબરોની માનવમેદની સ્મૃતિગોચર થતી અને તે બહોજલાલીને સર્પક ચુકવત્ છોડનાર મહાત્માની સિંહવૃત્તિ, નિરીહતા અને નિર્મોહતા આગળ હૃદય નમી પડતું.

જે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય કાનજીસ્વામીના નામથી ગૌરવ લેતો તે સંપ્રદાયમાં મહારાજશ્રીના ‘પરિવર્તન’ થી બારે ખગલખાટ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મહારાજશ્રી ૧૯૯૧ ની સાલ સુધીમા કાઠિયાવાડમાં લગભગ દરેક સ્થાનકવાસીના હૃદયમાં પેસી ગયા હતા. મહારાજશ્રી પાછળ કાઠિયાવાડ ઘેરું બન્યું હતું. તેથી ‘મહારાજશ્રીએ જે કર્યું હશે તે સમજીને જ કર્યું હશે’ એમ વિચારીને ધીમે ધીમે ઘણા લોકો તટસ્થ થઈ ગયા. કેટલાક લોકો સોનગદમાં શું વાહે છે તે જોવા આવતા, પણ મહારાજશ્રીનું પરમ પવિત્ર જીવન અને અપૂર્વ ઉપદેશ

સાંભળી તેઓ કરી જતા, તૂટેલો ભક્તિનો પ્રવાહ ફરીને વહેવા લાગતો. કોઈ દોષ પશ્ચાત્તાપ કરતા કે 'મહારાજ, આપના વિષે તદ્દન કલ્પિત વાતો સાંભળી અમે આપની ઘણી આશાતના કરી છે, ઘણાં કર્મ બાંધ્યાં છે. અમને ક્ષમા આપજો.' આ રીતે જેમ જેમ મહારાજશ્રીના પવિત્ર ઉત્તરવળે જીવન તેમ જ આધ્યાત્મિક ઉપદેશ વિષે લોકોમાં વાત ફેલાતી ગઈ, તેમ તેમ વધારે ને વધારે લોકોને મહારાજશ્રી પ્રત્યે મધ્યસ્થતા થતી ગઈ અને ઘણાને સાંપ્રદાયિક મોહને કારણે ઢળાઈ ગયેલી ભક્તિ પુનઃ પ્રગટતી ગઈ. મુમુક્ષુ અને બુદ્ધિશાળી વર્ગની તો મહારાજશ્રી પ્રત્યે પહેલાંના જેવી જ પરમ ભક્તિ રહી હતી. અનેક મુમુક્ષુઓના જીવનાધાર કાનજીસ્વામી મોનગઢમાં જઈને રહ્યા, તો મુમુક્ષુઓનાં ચિત્ત મોનગઢ તરફ ખેંચાયાં. ધીમે ધીમે મુમુક્ષુઓનાં પૂર મોનગઢ તરફ વહેવા લાગ્યા. સાંપ્રદાયિક મોહ અત્યંત દુર્નિવાર હોવા છતાં, સત્તા અર્થી જીવોની સહ્યા ત્રણે કાળે અત્યંત અઘરો હોવા છતાં, સાંપ્રદાયિક મોહ તેમ જ લૌકિક લયને છોડીને મોનગઢ તરફ વહેતાં સત્સંગાર્થી જનોનાં પૂર દિન પ્રતિદિન વેગપૂર્વક વધતાં જ જાય છે.

પરિવર્તન કર્યા પછી પુ. મહારાજશ્રીનો મુખ્ય નિવાસ મોનગઢમાં જ છે. મહારાજશ્રીની હાજરીને લીધે મોનગઢ એક તીર્થધામ જેવું બની ગયું છે. બહારગામથી અનેક મુમુક્ષુ ભાઈઓનો મહારાજશ્રીના ઉપદેશનો લાભ લેવા મોનગઢ આવે છે. દૂર દેશેથી ઘણા દિગ્ગંબર નીનો, પકિતો, બ્રહ્મચારીઓ વગેરે પણ આવે છે. બહારગામના માણસોને જમવા તથા જીવરવા માટે ત્યાં એક જૈનમતિચિગૃહ છે. કેટલાક ભાઈઓ તથા બેનો ત્યાં ઘર કરીને કાયમ રહ્યાં છે કેટલાક મત્સ્યગાર્થીઓ થોડા મહિનાઓ માટે પણ ત્યાં ઘર કરીને અત્યારનવાર રહે છે. બહારગામના મુમુક્ષુઓનાં હાલમાં ત્યાં આગીનેક ઘર છે.

પૂ મહારાજશ્રીએ જે મકાનમાં પરિવર્તન કર્યું તે મકાન નાનું હતું, તેથી જ્યારે ઘણાં માણસો યજ્ઞ કરતાં ત્યારે બ્યાખ્યાન વાંચવાની અગવડ પડતી, પર્યુષણમાં તો બીજે સ્થળે બ્યાખ્યાન વાંચવા જવું પડતું. આ રીતે મકાનમાં માણસોનો અમાત્સ નહિ થતો હોવાથી

લક્ષ્મી સં. ૧૯૬૪ માં એક મદ્રાસ બંધાવ્યું અને તેનું નામ ' શ્રી
 જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ' રાખ્યું. મહારાજશ્રી હાલમાં ત્યાં રહે છે.
 તેમની સાથે જીવજીવાલજી મહારાજ ઉપરાંત બીજા બે લક્ષિતવંશ
 સાધુઓ સત્સંગાર્થે રહ્યા છે. ત્યાં લગભગ આખો દિવસ સ્વાધ્યાય જ
 ચાલ્યા કરે છે. સવારે તથા બપોરે ધર્મોપદેશ અપાય છે. બપોરના
 ધર્મોપદેશ પછી લક્ષિત થાય છે. રાત્રે ધર્મચર્ચા ચાલે છે. ધર્મોપદેશમાં
 તથા તે સિવાયના વાંચનમાં ત્યાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનાં શાસ્ત્રો,
 તત્વાર્થસાર, ગોમટસાર, પટખંડાગમ, પંચાધ્યાયી, પદ્મનદિપંચવિંશતિ,
 દ્રવ્યસંગ્રહ, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વગેરે વગેરે પુસ્તકો
 વંચાય છે. ત્યાં આવનાર મુમુક્ષુનો આખો દિવસ ધાર્મિક આનંદમાં
 પસાર થઈ જાય છે.

પરમ પૂજ્ય અધ્યાત્મયોગી ગુરુદેવને સમયસારજી પ્રત્યે અતિ-
 શય ભક્તિ છે તેથી જે દિવસે સ્વાધ્યાય મંદિરનું ઉદ્ઘાટન થયું તે જ
 દિવસે એટલે સં. ૧૯૬૪ ના વૈશાખ વદ ૮ ને રવિવારના રોજ સ્વાધ્યાય
 મંદિરમાં શ્રી સમયસારજીની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે. શ્રી સમયસારજી
 પ્રતિષ્ઠાના મહોત્સવ પર બહારગામથી લગભગ ૭૦૦ માણસો આવ્યા
 હતાં. મહારાજશ્રી સમયસારજીને ઉત્તમોત્તમ શાસ્ત્ર ગણે છે. સમય-
 સારજીની વાત કરતાં પણ તેમને અતિ ઉદ્ઘાસ આવી જાય છે.
 સમયસારજીની પ્રત્યેક ગાથા મોક્ષ આપે એવી છે એમ તેઓશ્રી કહે
 છે. ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનાં બધાં શાસ્ત્રો પર તેમને અત્યંત પ્રેમ છે.
 ' ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવનો અમારા પર ઘણો ઉપકાર છે, અને
 તેમના દાસાનુદાસ છીએ ' એમ તેઓશ્રી ઘણી વાર ભક્તિભીના
 અંતરથી કહે છે. શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્ય મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સર્વજ્ઞ
 વીતરાગ શ્રી શ્રીમંધરભગવાનના નમવસરણમાં ગયા હતા અને ત્યાં
 તેઓશ્રી આઠ દિવસ રહ્યા હતા એ વિષે મહારાજશ્રીને આપ્તમાત્ર શંકા
 નથી. તેઓશ્રી ઘણી વાર પોકાર કરીને કહે છે: ' કૃત્પના કરશો નહિ,
 ના કહેશો નહિ, એ વાત એમ જ છે, માનો તો પણ એમ જ છે,
 ન માનો તો પણ ' છે. યથાન્યાય વાત છે, અક્ષરશઃ મત્ય છે,

પ્રમાણસિદ્ધ છે. ' શ્રીસીમંધરપ્રભુ પ્રત્યે ગુરુદેવને અચાર ભક્તિ છે. કોઈ કોઈ વખત સીમંધરનાથના વિરહે પરમ ભક્તિવંત ગુરુદેવનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા વહે છે.

વીતરાગના પરમ ભક્ત ગુરુદેવ કહે છે કે- ' જૈન ધર્મ' એ કોઈ વાડો નથી. એ તો વિશ્વધર્મ છે. જૈન ધર્મનો મેળ અન્ય કોઈ ધર્મ સાથે જ નહિ. જૈન ધર્મનો ને અન્ય ધર્મનો સમન્વય કરવાનો પ્રયત્ન રેશમનો ને કંતાનનો સમન્વય કરવાના પ્રયત્ન જેવો વૃથા છે. ' દિગંબર જૈન ધર્મ' તે જ વાસ્તવિક જૈન ધર્મ છે અને આંતરિક તેમ જ બાહ્ય દિગંબરતા વિના કોઈ જીવ મોક્ષ પામી શકે નહિ એમ તેમની દૃઢ માન્યતા છે તેઓશ્રીની મારફત સમયસાર, પ્રવચન-સાર, પંચાધ્યાયી, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક વગેરે અનેક દિગંબર પુસ્તકોનો ઘણો ઘણો પ્રચાર કાઠિયાવાડમાં થઈ રહ્યો છે. સોનગઢના પ્રકાશનખાતામાંથી ગુજરાતી સમયસારની ૨૦૦૦ નકલો છપાઈ ને તુરત જ ખપી ગઈ. તે સિવાય, સમયસાર ગુટકો, સમયસાર હરિગીત, ગણેશપ્રમાદ વર્ણોજ્જ્વળ પત્રો, અનુભવપ્રકાશ વગેરે ઘણાં પુસ્તકો ત્યાં છપાયાં અને કાઠિયાવાડમાં ફેલાયાં. તે ઉપરાંત આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની હજારો પ્રતો ત્યાંથી પ્રકાશિત થઈ પ્રચાર પામી છે ગુજરાત-કાઠિયાવાડના અધ્યાત્મપ્રેમી મુમુક્ષુઓને ગુજરાતી બાષામાં આધ્યાત્મિક સાહિત્ય સુલભ થયું છે. કાઠિયાવાડમાં હજારો મુમુક્ષુઓ તેનો અભ્યાસ કરતા થયા છે. કેટલાક ગામોમાં પાંચ દશ પંદર મુમુક્ષુઓ ભેગા થઈને ગુરુદેવ પામેથી મહલુ કરેલા રહસ્ય અનુમાર સમયમારાદિ ઉત્તમ શાસ્ત્રોનું નિયમિત વાચન-મનન કરે છે. આ રીતે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની કૃપાથી પરમ પવિત્ર શ્રુતામૃતના પોરિયા કાઠિયાવાડના ગામો-ગામમાં વહેવા લાગ્યા છે અનેક સુપાત્ર જીવો એ જીવનોદકનું પાન કરી કૃતાર્થ થાય છે.

પરમ પૂજ્ય મહારાજશ્રીનું મુખ્ય વચ્ચન સમજણ પર છે. ' તમે સમજો, સમજ્યા વિના બધું નકામું છે, ' એમ તેઓશ્રી વારંવાર કહે છે ' કોઈ આત્મા-જાની કે અણાની-એક પરમાણુમાત્રને હલાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવતો નથી, તો પત્રી દેહાદિની ક્રિયા આત્માના હાથમાં

ક્યાંથી હોય? જાની ને અજાનીમાં આકાશ-પાતાળના અંતર જેવડો મહાન્ તકાવત છે, અને તે એ છે કે અજાની પરદ્રવ્યનો તથા રાગ-દેવનો ક્ષો થાય છે અને જાની-પાતાને શુદ્ધ અનુભવનો ઘડો તેમનો ક્ષો થતો નથી. તે કૃત્વ છોડવાનો મહા પુરુષાર્થ દરેક જીવે કરવાનો છે. તે કૃત્વશુદ્ધિ જ્ઞાન વિના છટશે નહિ. માટે તમે જ્ઞાન કરો. ’
—આ તેઓઘીના ઉપદેશનો પ્રધાન સૂર છે. ત્યાંદે કોઈ શ્રોતાઓ કહે કે ‘પ્રભુ ! આપ તો ઝેરૂંકની ને એમ. એની વાત કરો છો; અમે હજુ એક્રિયામાં છીએ, અમને એક્રિયાની વાત સંભળાવો;’ ત્યાંદે શુક્રદેવ કહે છે: ‘આ જૈન ધર્મનો એકડો જ છે. મમજલુ કરવી તે જ શરૂઆત છે. ઝેરૂંકની ને એમ. એની એટલે કે નિર્મથકશાની ને વીતરાગતાની વાતો તો આઘી છે. આ મમજલુ ક્યે’ જ છટકો છે. એક લવે, બે લવે, પાંચ લવે, કે અનંત લવે આ સમન્થે જ મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત ધવાની છે,’

પરમ પૂજ્ય મહારાજશ્રીના જ્ઞાનને સમ્યક્પણની મહોર તો ઘણા વખતથી પડી હતી. તે સમ્યક્જ્ઞાન મોનગઢના વિશેષ નિવૃત્તિવાળા સ્વર્ગમાં અદ્ભુત સૂક્ષ્મતાને પામ્યું; નવી નવી જ્ઞાનશીક્ષી મોનગઢમાં ખૂબ ખીટી. અમૃતકળશમાં જેમ અમૃત ઘોળાતાં હોય તેમ શુક્રદેવના પરમ પવિત્ર અમૃતકળશસ્વરૂપ આત્મામાં તીર્થ કરદેવનાં વચનામૃતો ખૂબ ઘોળાયાં-ઘૂટાયાં. એ ઘૂંટાયેલાં અમૃત કૃપાશુક્રદેવ અનેક મુમુક્ષુઓને પીરમે છે ને ન્યાત્ત કરે છે. સમયસાર, પ્રવચનસાર વર્ગે વર્ગો પર પ્રવચન કરતાં શુક્રદેવના શબ્દે શબ્દે એટલી ગહનતા, સૂક્ષ્મતા અને નવીનતા નીકળે છે કે તે શ્રોતાજનોના ઉપયોગને પણ નૂકસાન બનાવે છે અને વિઠાનોને આકર્ષ્યવ્યક્તિ કરે છે. જે અનંત આનંદમય મૈત્ર્યવધન દ્વારા પ્રાપ્ત કરીને સર્વજ તીર્થ કરદેવે શાસ્ત્રો પ્રકૃષ્ટાં, તે પરમ પવિત્ર દજ્ઞાનના કૃપાશુક્રદેવની ક્ષાન્તુબુદ્ધિસ્વરૂપ પવિત્ર અંશ પોતાના આત્મામાં પ્રગટ કરીને મહાશુક્રદેવવિશિષ્ટ જ્ઞાનપયોધ દ્વારા શાસ્ત્રમાં વહેલાં બહુન કદ-કદની કદ-કદની, મુમુક્ષુને મમનતરી આપાદ ઉપકાર કરી રહ્યા છે. ને કદા શાસ્ત્રના અવ્યયની વિઠાનો પણ શુક્રદેવની વાણી માંબળી ઉત્થામ આવી જાત કદ-કદા ‘શુક્રદેવ ! આપ

ધ્યમાં વિના પ્રયત્ને શમી જાય છે એ ઘણા ઘણા સુમુક્ષુઓનો અનુભવ છે. આત્માનું નિવૃત્તિમય સ્વરૂપ, મોક્ષનું સુખ વગેરે ભાવોની જે શ્રદ્ધા અનેક દલીલોથી થતી નથી તે શુરુદેવના દર્શનમાત્રથી થઈ જાય છે. શુરુદેવનાં જ્ઞાન ને ચારિત્ર સુમુક્ષુ પર મહા કલ્યાણકારી અસર કરે છે. ખરેખર કાઠિયાવાડને આંગણે શીતળ છાંયવાળું, વાંછિત ફળ દેનાર કૃપવૃક્ષ ફળ્યું છે. કાઠિયાવાડનાં મહાભાગ્ય ખીડ્યાં છે.

હવે, સોનગઢમાં પરિવર્તન કયાં પછીના, મહારાજશ્રીના જીવન-વૃત્તાંત સાથે સંબંધ રાખતા કેટલાક પ્રસંગો કાળાતુકમે સંક્ષેપમાં જોઈ જઈએ:

સોનગઢથી બાર માઈલ દૂર આવેલા શ્રી શત્રુજ્ઞ તીર્થની યાત્રા કરવાની ઘણા વખતથી મહારાજશ્રીની ભાવના હતી. તે સં. ૧૯૬૫ ના પોષ વદ તોરણે પૂર્ણ થઈ. લગભગ ૨૦૦ ભક્તો સહિત મહારાજશ્રીએ તે તીર્થરાજની યાત્રા અતિ ઉત્સાહ ને ભક્તિપૂર્વક કરી.

રાજકોટના શ્રાવણેના બહુ આગ્રહને લીધે સં. ૧૯૬૫ માં મહારાજશ્રીનું રાજકોટ પધારણ થયું. ત્યાં દશેક માસની સ્થિતિ દરમિયાન મહારાજશ્રીએ સમયસાર, આત્મસિદ્ધિ અને પશ્ચિમદિશાવિ-શતિ પર અપૂર્વ પ્રવચનો કર્યાં. શુરુદેવના આગળ વધેલા જ્ઞાનપથો-યોમાંથી નીકળેલા જડ-ચેતનની વહેંચણીના, નિશ્ચય વ્યવહારની સધિના તેમ જ ખીજા અનેક અપૂર્વ ન્યાયો સાંભળી રાજકોટના હંભરો લોહો પાવન થયા અને અનેક સુપાત્ર જીવોએ પાત્રતા અનુસાર આત્મલાભ મેળવ્યો. દશ માસ સુધી 'આનંદકુંજ' માં (મહારાજશ્રી જિતયાં હતા તે સ્થાનમાં) નિશ્ચિન આધ્યાત્મિક આનંદનું વાતાવરણ રુંજી રહ્યું.

રાજકોટથી સોનગઢ પાછા ફરતાં મહારાજશ્રી ગિરિરાજ ગિરનારતીર્થની યાત્રા કરવા પધાર્યા અને એ પવિત્ર નેમગિરિ ઉપર લગભગ ૩૦૦ ભક્તો સાથે ત્રણ દિવસ રહ્યા ત્યાં એ સમયસરણના દેરાસરજીમાં તથા દિગંબર દેરાસરજીમાં જિજ્ઞેષી ભક્તિ, એ સહસ્રા-અવનમાં જામી ગયેલી સ્તવનભક્તિની ધૂન અને એ સમગ્રેણીની

પાંચમી દુકે પૂ. ગુરુદેવશ્રી ‘ હું’ એક, શુદ્ધ, સદા અરૂપી, જ્ઞાનદર્શન-
મય ખરે !’ વગેરે પદો પરમ અધ્યાત્મરસમાં તરબોળ બની ગવરાવતા
હતા તે વખતે પ્રમદી ગયેલું શાંત આધ્યાત્મિક વાતાવરણ—એ બધાંનાં
ધન્ય સ્મરણો તો જીવનભર ભક્તોના સ્મરણપટ પર કોતરાઈ રહેશે.

રાજકોટ જતાં તથા ત્યાંથી પાછા ફરતાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ
નસ્તામાં આવતાં અનેક ગામોમાં વીતરાગપ્રણીત સદ્ધર્મને કંઠે વગા-
ડતા ગયા અને અનેક સત્પાત્રોના કર્ણપટ ખેલતા ગયા. ગામે ગામ
લોકોની ભક્તિ ગુરુદેવ પ્રત્યે ઊછળી પડતી હતી અને લાઠી, અમ-
રેલી વગેરે મોટા ગામોમાં અત્યંત લબ્ધ સ્વાગત થતું હતું. ગુરુદેવને
પ્રભાવનાઉદય જોઈ, જે કાળે તીર્થ કરદેવ વિચરતા હશે તે ધર્મકાળમાં
ધર્મનું, ભક્તિનું, અધ્યાત્મનું કેવું વાતાવરણ ફેલાઈ રહેતું હશે તેનો
તાદૃશ ચિતાર કલ્પનાચક્ષુ સમક્ષ ખડો થતો.

સં. ૧૯૬૬ ના વૈશાખ માસમાં ગુરુદેવનાં પુનિત પગલાં ફરી
સોનગઢમાં થયાં.

ત્યારપછી તુરંત જ શેઠ કાળિદાસ રાધવજીજસાણીના ભક્તિવત
સુપુત્રોએ શ્રી સ્વાધ્યાય મંદિર પાસે શ્રી સીમંધર ભગવાનનું જિન-
મંદિર બધાવવા માંડ્યું, જેમા શ્રી સીમંધર ભગવાનના અતિ
ભાવવાહી પ્રતિમાજી ઉપરાંત શ્રી શાન્તિનાથ આદિ અન્ય ભગ-
વંતોનાં ભાવવાહી પ્રતિમાજીની પ્રતિષ્ઠા પંચકસ્થાણકવિધિપૂર્વક સં.
૧૯૬૭ ના ફાગણ સુદ બીજના માંગલિક દિને થઈ. પ્રતિષ્ઠામહો-
ત્સવમાં બહારગામના લગભગ ૧૫૦૦ માણસોએ ભાગ લીધો હતો.
પ્રતિષ્ઠાના આઠે દિવસ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના મુખમાંથી ભક્તિ-
રસભીની અલૌકિક વાણી છૂટતી હતી. લોકોને પણ ઘણો ઉત્સાહ
હતો. પ્રતિષ્ઠાદિન પહેલાં થોડા દિવસે શ્રી સીમંધર ભગવાનના પ્રથમ
દર્શને પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની આંખોમાંથી આંસુ વહ્યાં હતાં. સીમંધર ભ-
ગવાન મંદિરમા પ્રથમ પધાર્યા ત્યારે ગુરુદેવને ભક્તિરસની ખુમારી ચડી
ગઈ અને આજો દેહ ભક્તિરસના મૂર્ત સ્વરૂપ જેવો શાંત શાંત નિઃશ્વેદ
ભાસવા લાગ્યો. ગુરુદેવથી સાદાંગ પ્રજામન થઈ ગયું અને ભક્તિરસમાં
અત્યંત એકાગ્રતાને લીધે દેહ એમ ને એમ બે ત્રણ મિનિટ સુધી

નિશ્ચેષ્ટપણે પડી રહ્યો. આ ભક્તિનું અદ્ભુત દર્શન, પાસે જોડેલાં મુમુક્ષુઓથી જીવતાં શકાતું નહોતું; તેમનાં નેત્રોમાં અત્યંત ઊભરાયો અને ચિત્તમાં ભક્તિ ઊભરાઈ. ગુરુદેવે પોતાના પવિત્ર હાથે પ્રતિષ્ઠા પણ ભક્તિભાવમાં જાણે દેહનું જ્ઞાન ભૂલી ગયા હોય એવા અપૂર્વ ભાવે કરી હતી.

આ જિનમંદિરમાં જપોરના વ્યાખ્યાન પછી દરરોજ પોત્રો કલાક ભક્તિ થાય છે. ભક્તિમાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પણ હાજર રહે છે. જપોરનું પ્રવચન સાંભળતાં આત્માના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપના પ્રણેતા વીતરાગ ભગવંતનું માહાત્મ્ય હૃદયમાં સ્ફુર્યું હોય તેથી પ્રવચનમાંથી જોડી તુરત જ જિનમંદિરમાં ભક્તિ કરતાં વીતરાગદેવ પ્રત્યે ખાત્ર જીવોને અદ્ભુત ભાવ ઉદ્ભવે છે. આરીતે જિનમંદિરમાં જ્ઞાન ને ભક્તિના સુંદર સુમેળનું નિમિત્ત બન્યું છે.

શ્રી જિનમંદિર જાંધાયા પછી એક વર્ષે થોડા મુમુક્ષુ ભાઈઓ દ્વારા જિનમંદિર પાસે જ શ્રી સમવસરણ મંદિર જાંધાયું. તેમાં શ્રી સીમંધર ભગવાનનાં અતિ ભાવવાહી ચતુર્મુખ પ્રતિમાજી બિરાજે છે. સુંદર આઠ ભૂમિ, કોટ, (મુનિઓ, અર્જિકાઓ, દેવો, મનુષ્યો, તિર્થંચો વગેરેની સભાઓ સહિત) શ્રીમંકપ, વણ પીઠિકા, કમળ, ચામર, છત્ર, અશોકપુષ્પ, વિમાનો વગેરેની શાઓકત વિધિથી તેમાં અતિ આકર્ષક રચના છે. મુનિઓની સભામાં શ્રી સીમંધર ભગવાન સામે અત્યંત ભાવપૂર્વક હાથ જોડીને જોડેલા શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યનાં અતિ સૌમ્ય સુદ્રાવંત પ્રતિમાજી છે. પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ સં. ૧૯૬૮ ના વૈશાખ વદ ૬ ના માંગલિક દિવસે થયો હતો અને તે પ્રસંગે બહારગામથી લગભગ ૨૦૦૦ માણસો આવ્યાં હતાં. શ્રી સમવસરણના દર્શન કરતાં, શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્ય સર્વજી વીતરાગ શ્રી સીમંધર ભગવાનના સમવસરણમાં ગયા હતા તે પ્રસંગે મુમુક્ષુનાં નેત્રો સમક્ષ ખટો થાય છે અને તેની સાથે સંકળાયેલા અનેક પવિત્ર ભાવો હૃદયમાં સ્ફુરતાં મુમુક્ષુનું હૃદય ભક્તિ ને ઉદ્ધવાસથી ઊછળી પડે છે. શ્રી સમવસરણ

મંદિર થતાં, મુમુક્ષુઓને તેમના અંતરનો એક પ્રિયતમ પ્રસંગ દષ્ટિ-
ગોચર કરવાનું નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયું છે.

સ. ૧૯૬૮ ના આશાઠ-વદ એકમના રોજ શ્રી સોનગઢમાં
શ્રી ગુરુરાજે સખા/સમક્ષ શ્રી પ્રવચનસારનું પ્રાચન શરૂ કર્યું.
એવું તેમણી ક્ષેત્ર અધિકાર ઉપડતા અનેક વર્ષોમાં જોએલ તેનાથી
પશુ કોઈ અચિત્યને આશ્ચર્યકારક ગુરુદેવના અંતર આત્મમાંથી
નિર્મળ સાવશ્રુત જ્ઞાનની પર્યાયમાથી સુક્ષ્મ ને ગહન એવો શ્રુતનો ધોધ
વહેવા લાગ્યો તે ધોધ જોણે બહુયો હશે ને બરાબર શ્રવણ થયો
હશે તેને ખ્યાલ હશે. બાકી તો શું કહી શકાય ?

શ્રવણ કરતાં એમ થતું હતું કે આ તે કોઈ આશ્ચર્યકારી
આત્મવિમૂતિ જોવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું ! કે કોઈ અચિત્ય શ્રુતની
નિર્મળ શ્રેણી જોવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું ? ખરેખર સ્વાત્મ સ્વરૂપ
વૃદ્ધિરૂપ તે ધન્ય પ્રસંગ સદાયને માટે હૃદયના જ્ઞાનપટ પર કોતરાઈ
રહેશે ને ફરી ફરી આવા અનેક તરેહના સુપ્રસંગો સ પ્રાપ્ત થશે.

સ. ૧૯૬૮ ના ભાદરવા સુદ પાચમના રોજ સોનગઢમાં શ્રી
સનાતન જૈન પ્રજ્ઞચર્યોદયમ સ્થાપવામાં આવ્યું છે. તેમાં ત્રણ વર્ષના
અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. દરેક પ્રજ્ઞચારીઓ તેમાં જોડાયા
છે. તેમાં જોડાનાર પ્રજ્ઞચારી ત્યાં ત્રણ વર્ષ સુધી રહી, દરરોજ ત્રણેક
કલાક નિયત કદેલા ધાર્મિક પુસ્તકોનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે, તે પ્રાપ્ત
થયેલા શિક્ષણને એકાંતમાં સ્વાધ્યાય દ્વારા દઢ કરે છે અને મહારાજ
શ્રીના પ્રવચનો, સંકિત વગેરેમાં ભાગ લે છે, એમ આખો દિવસ
ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં ગાળે છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે ફરીને પાછા રાજકોટના આવકોના આગ્રહને
લીધે અને પ્રભાવનાહૃદયને લીધે સ. ૧૯૬૬ ના ફાગણ સુદ પાંચમના
રોજ સોનગઢથી વઢવાણ રસ્તે રાજકોટ જવા માટે વિહાર થયો છે.
અમૃત વરસતા મહાએઘની જેમ રસ્તામાં આવતા દરેક ગામમાં ગુરુ-
દેવ પરમાર્થ અમૃતનો ધોધમાર વરસાદ વરસાવતા જાય છે અને અનેક
તૃપાવત જીવોની તૃપા છિપાવતા જાય છે. હજારો ભાગ્યવંત જીવો-
જોનો જૈનતરો-એ અમૃતવર્ષાને ઝીલી સંતુષ્ટ થાય છે. જૈનતરો

પણ ગુરુદેવનો આધ્યાત્મિક ઉપદેશ સાંભળી દિગ ચઈ જાય છે. જૈન દર્શનમાં માત્ર બાહ્ય ક્રિયાનું જ પ્રતિપાદન નથી પણ તેમાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વજ્ઞાન ભરપૂર ભરેલું છે એમ સમજતાં તેમને જૈન દર્શન પ્રત્યે બહુમાન પ્રગટે છે. ગામોગામ બાળકો, યુવાનો ને વૃદ્ધોમાં જૈનો ને જૈનેતરોમાં મહારાજશ્રી આત્મવિચારનાં પ્રબળ આંદોલનો' ફેલાવતા જાય છે અને 'આ મોઘા મનુષ્યભવમાં જો જીવે દેહ, વાણી અને મનથી પર એવા પરમ તત્ત્વનું જ્ઞાન ન કર્યું, તેની રુચિ પણ ન ઠગી, તો આ મનુષ્યભવ નિષ્ફળ છે' એમ દાંડી પીટીને જાહેર કરતા જાય છે.

જો અમૃતસિંચક યોગિરાજ કાઠિયાવાડની બહાર વિચર્યાં નથી. જો તેઓશ્રી હિંદુસ્તાનમાં વિચરે તો આખા ભારતવર્ષમાં ધર્મની પ્રભાવના ઠગી હજારો તૃપાવંન જીવોની તૃપા છિપાવી શકે એવી અદ્ભુત શક્તિ તેમનામાં દેખાય છે.

આની અદ્ભુત શક્તિના ધરનાર પવિત્રાત્મા કાનજીસ્વામી કાઠિયાવાડની મહા પ્રતિભાશાળી વિભૂતિ છે. તેમના પરિચયમાં આ વનાર પર તેમના પ્રતિભાયુક્ત વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ પડ્યા વિના રહેતો નથી તેઓશ્રી અનેક સંશુભેથી અલકૃત છે. તેમની કુશાગ્ર બુદ્ધિ દરેક વસ્તુના હાઈમાં ભિતરી જાય છે. તેમની સ્મરણ શક્તિ વર્ષોની વાતને તિથિ-વાર સહિત યાદ રાખી શકે છે તેમજ હૃદય વજ્રથીયે કંઠ ને કુમુદથીયે કામળ છે તેઓશ્રી અવશુષ્ણ પાસે અણુનમ હોવા છતાં સહેજ શુભ દેખતા નથી પડે છે. બાળપ્રજ્ઞાચાગ્ર કાનજીસ્વામી એક અધ્યાત્મમસ્ત આત્માનુભવી પુરુષ છે. અધ્યાત્મમસ્તી તેમની રંગેરંગમાં વ્યાપી ગઈ છે. આત્માનુભવ તેમના શબ્દે શબ્દમાં ઝગકે છે. તેમના જ્વાલે જ્વાલે 'વીતરાગ ! વીતરાગ !' નો રણકાર જોઈ શકાય. કાનજીસ્વામી કાઠિયાવાડનું અદ્વિતીય રત્ન છે. કાઠિયાવાડ કાનજીસ્વામીથી ગૌરવવત છે.

ખીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ શાસ્ત્રની પ્રથમ આવૃત્તિ બહાર પડી કે તુરત જ તે વેચાઈ ગઈ અને જિજ્ઞાસુ જીવોની તેને માટે માગણી ચાલુ રહેવાથી ખીજી આવૃત્તિ છપાવવાની જરૂર જણાઈ. તેથી આ ખીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

પહેલી આવૃત્તિમાં કેાઈ કેાઈ જગોએ મહેજ શબ્દોમાં અશુદ્ધિ હતી તે આ આવૃત્તિમાં સુધારવામાં આવી છે તથા આ શાસ્ત્રમાં જે જે વિષયો આવે છે તેની “ ઠકાવારી સુચી ” આપવામાં આવેલ છે એટલે વાચકને જે વિષય શોધવો હોય તે જલદી શોધી શકે એવી સગવડ થઈ છે.

આ શાસ્ત્રમાં આપવામાં આવેલા ભાવો વીતરાગ આજ્ઞાનુસાર વસ્તુ સ્વરૂપની યથાર્થ સ્થિતિ પરૂપે છે. અને તે વીતરાગી વિજ્ઞાન છે. આગમ, સુકિત સ્વાનુભવથી તે સિદ્ધ છે માટે આ શાસ્ત્રને મહા વિનયથી વાંચી, તેનો અભ્યાસ કરી તેમાં જણાવેલા ભાવો જિજ્ઞાસુઓએ પોતાના જ્ઞાનમાં ઉતારવા માટે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે.

સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યગ્ચારિત્ર હોતું જ નથી અને તેથી સમ્યગ્દર્શન લાયક જીવો પ્રાપ્ત કરે તે માટે આત્માના ‘ છ પદ ’ ને શિષ્ય ગુરુના સંવાદરૂપે મૂળ શાસ્ત્રકાર-શ્રીમાન સમીપ મમયવર્તી સમયજ્ઞ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ સાદી ભાષામાં રચ્યા છે અને તે ઉપરનાં આ પ્રવચનો અધ્યાત્મયોગી પરમ પૂજ્ય શ્રીસદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામીએ તેમની લાક્ષણિક, સાદી, ભરજી અને નાતું બાળક પણ સમજી શકે તેવી ભાષામાં કર્યા છે માટે આ શાસ્ત્રનો ભરાબર અભ્યાસ કરવા ખાસ લલામણુ કરવામાં આવે છે.

રામજી માણેકચંદ દોશી.

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	ગાથા	પાનું
શૃત્તિકા	૧-૨૩	૧-૧૮૩
મતાધીલક્ષણ	૨૪-૩૩	૧૮૫-૨૧૬
આત્માધીલક્ષણ	૩૪-૪૨	૨૧૭-૨૪૮
ષટ્પદ નામ કથન	૪૩-૪૪	૨૫૦-૨૬૦
૧ આત્માના હોવાપણાની શકા	૪૫-૪૮	૨૬૫-૨૬૮
‘ આત્મા છે ’ એમ સદ્ગુરુદેવનું સમાધાન	૪૯-૫૮	૨૭૦-૨૮૮
૨ ‘ આત્મા નિત્ય નથી ’ એવી શિષ્યની શકા	૫૯-૬૧	૨૯૦-૨૯૨
‘ આત્મા નિત્ય છે ’ એમ સદ્ગુરુદેવનું સમાધાન	૬૨-૭૦	૨૯૨-૩૧૧
૩ ‘ આત્મા કર્મનો કર્તા નથી ’ એવી શિષ્યની શકા	૭૧-૭૩	૩૧૪-૩૧૭
‘ આત્મા કર્મનો કર્તા છે ’ એમ સદ્ગુરુદેવનું સમાધાન	૭૪-૭૮	૩૧૮-૩૬૬
૪ ‘ આત્મા કર્મનો લોકતા નથી ’ એવી શિષ્યની શકા	૭૯-૮૧	૩૮૫-૪૦૬
‘ આત્મા કર્મનો લોકતા છે ’ એમ સદ્ગુરુદેવનું સમાધાન	૮૨-૮૬	૪૦૬-૪૧૬
૫ ‘ જીવનો કર્મથી મોક્ષ નથી ’ એવી શિષ્યની શકા	૮૭-૮૮	૪૪૦-૪૪૧
‘ જીવનો કર્મથી મોક્ષ છે ’ એમ સદ્ગુરુદેવનું સમાધાન	૮૯-૯૧	૪૪૨-૪૪૬
૬ ‘ મોક્ષનો ઉપાય નથી ’ એવી શિષ્યની શકા	૯૨-૯૬	૪૪૮-૪૬૪
‘ મોક્ષનો ઉપાય છે ’ એમ સદ્ગુરુદેવનું સમાધાન	૯૭-૧૧૮	૪૬૫-૫૨૫
શિષ્યમોક્ષમીઝ પ્રાપ્તિ કથન	૧૧૯-૧૨૭	૫૨૬-૫૩૮
ઉપમહાર	૧૨૮-૧૪૨	૫૩૯-૫૬૬

ધી સર્વદેવાય નમઃ ।

અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીરવામીના
આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પર
પ્રવચનો

આ શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે નડિયાદમાં વિ.
સં. ૧૯૫૨ ની સાલમાં [આનો વહ એકમે] લખ્યું હતું. તેમાં
પૂર્વલવના સંસ્કાર સહિત પોતાનો અનુભવ જણાવ્યો છે. છ પદનો
તેમાં સમાવેશ થાય છે. તે છ પદ નીચે મુજબ છે:—

(૧) આત્મા છે. [તે ન્યાયથી સમજાવ્યું છે.]

(૨) જે છે તે હમેશાં હોય છે તેથી નિત્ય છે.

(૩) સ્વભાવે તે જ્ઞાનનો કર્તા છે; અજ્ઞાનથી રાગદ્વેષનો કર્તા છે.

(૪) વસ્તુતાએ સ્વભાવનો લોકતા છે, અજ્ઞાનથી હર્ષશોકાદિનો
લોકતા છે.

(૫) મોક્ષ છે.

(૬) મોક્ષનો ઉપાય પણ છે.

આમાં ઘણા લવના સંસ્કાર સહિત સ્વાનુભવની વાત કહી છે.
શ્રી એટલે આત્માની જ્ઞાનલક્ષ્મી-ઢેવજ્ઞાન, તેનું સ્વરૂપ સમ
જાણે જ્ઞાનનું ચારિત્ર [નિયંત્રતા] પ્રગટીને, જ્ઞાનના પુરુષાર્થથી પૂર્ણ
શુદ્ધ ઢેવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંતનો વિનય કરે છે:—
જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ૧.

પ્રથમ “સત્” નામ આત્મા, અને તેને સમજાવનાર ગુરુ તે સદ્ગુરુ. એવા સદ્ગુરુને નમસ્કાર કરીને કહે છે કે હું એક આત્મા જ (આત્માનું સ્વરૂપ જ) જાણ્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો. એક આત્મા જાણ્યે સર્વ જણાઈ જાય.

‘જે સ્વરૂપ’ એટલે આત્મસ્વરૂપ. આત્મા પોતે કોણ છે તે જાણ્યા વિના બધી કળા નકામી છે. તે સમજ્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો એમ કહ્યું, પણ એમ ન કહ્યું કે અમુક ક્રિયા કે અમુક વિદ્યા વિના રખડ્યો.

“સ્વ” એટલે પોતાનું; પોતાનું રૂપ તે સ્વરૂપ; જીવનું સ્વરૂપ પોતાનું અરૂપી જ્ઞાન છે. જગતના અન્ય દ્રવ્યો જડ અને અચેતન છે. તેમાંથી પુદ્ગલમા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ છે; અને અરૂપી, નિર્દોષ આનંદમૂર્તિ આત્મતત્ત્વ છે. તે અરૂપી વસ્તુ જ્ઞાનદષ્ટિ વડે દેખાય છે. આત્મા મન, વાણી, દેહ, વર્ણ, ગંધ, રસથી નિરાળો છે; પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષ, વિકલ્પ વિનાનો છે. એનું જે સ્વરૂપ છે તેને યથાર્થ ન્યાય વડે સમજ્યા વિના અનાદિ કાળથી અનંત દુઃખ પામ્યો. આમાં એમ આવ્યું કે સાચું તત્ત્વ સમજ્યા વિના, જે જાત છે તે જાણ્યા વિના, અનંત દુઃખ પામ્યો, પણ એમ ન આવ્યું કે બ્રહ્મચર્ય, વ્રત, તપ, લૌકિક નીતિ એવું બહારથી કરવાનું કાંઈ ન કહ્યું એટલે દુઃખ પામ્યો.

પૂર્વે અનંતકાળમાં નિજ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના દુઃખ પામ્યો એમ કહેતાં તેમાં ગર્ભિતપણે એમ આવ્યું કે: અનંતકાળથી હું નિત્ય છું અને ગયા કાળમા આત્માના સુખથી (મારાથી) અનંત હોતો; આવી સમજણ પણ આપની કૃપાથી પામ્યો. પ્રથમ અનંત દુઃખ પામીને અનંત કાળથી ટકી રહ્યો હતો, હવે આત્મજ્ઞાનથી ટકી રહ્યો છું. આત્મા અનંત કાળથી છે તે કઈ અવસ્થામાં ટક્યો? અજ્ઞાન વડે અનંત દુઃખને પામ્યો અને તે અનંત દુઃખની અવસ્થામાં ટક્યો.

“અનંત” શબ્દ, આત્મા બેહદ—આનંદસ્વરૂપ સ્વાભાવિક તત્ત્વ છે એમ સૂચવે છે. તે ભૂલીને હે શુરુ ! એ આનંદની અનંતી બિંધાઈમાં હું અનાદિ કાળથી ટક્યો હતો, કારણ કે આત્મા અનંત બિહદતાવાળો છે, માટે દુઃખનો રસ પણ અનંતો જ લોગવે છે. કેઈ કહેશે કે અનંત-કાળનાં દુઃખ ભોગાં કરીને અનંત દુઃખ થયાં હશે પણ તેમ નથી; એક એક ક્ષણમાં અનંત દુઃખની વેદના સહન કરી છે.

આ શાસ્ત્રમાં અપૂર્વ આદ્વાદ લયોં છે. શિષ્યને પોતાનું સ્વાધીનપણું શુરુગમથી સમજાવું એટલે પોતાનો જ્ઞાન સ્વભાવ બેહદ અપરિમિત છે તેનો ઉદ્ધાસ આવ્યો છે તેનું વર્ણન કરે છે.

તું શું સમજ્યો અને શું નથી સમજ્યો, ‘જડના સંયોગમાં શું રહેલું’ છે અને ‘પરથી બુદ્ધિ પણ’—અસંગપણું શું, તેનો વિવેક કેમ કરવો તેનો વિચાર ક્યોં નથી તેથી જ અનંત દુઃખ પામ્યો છે.

અહીં શ્રી સદ્ગુરુને નમસ્કાર ક્યોં છે. તેમાં વિનય છે. નિશ્ચયથી પોતાના પૂર્ણ શુદ્ધ આત્માને નમસ્કાર છે; વ્યવહારથી પોતે, ઉપદારીને [જે કેવળજ્ઞાની ભગવાન થઈ ગયા, જેમણે આત્માનું અવિરોધ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે તે પરમાત્માને] ઝોળાળીને નમન ક્યું છે. શ્રી સદ્ગુરુભગવંત કેવા મહિમાવંત છે તે વિષે કહ્યું છે કે:—

શુરુ ગોવિંદ હોનું ખડે, કિસકું લાગુ પાય;

બલિહારી શુરુહેવકી જેણે આતમ દીયો ખતાય.

પરમાત્મસ્વરૂપ ચૈતન્ય વીતરાગ ભગવાન અને જ્ઞાની જાને સમક્ષ દેખાય છે. ત્યાં શિષ્ય પોતાનું બેહદ મુખ સ્વરૂપ, સ્વાધીન સ્વરૂપ સમજાવનાર સાધક દશામાં વર્તતા એવા સદ્ગુરુને નમસ્કાર કરે છે. પોતાનો સાધક સ્વભાવ બિદાયો એની હોંરામાં પોતાના શુભનુ બહુમાન, વિનય કરે છે એટલે જ્ઞાની શુરુ ઉપર ઉપદારીપણાનો આરોપ કરી પોતાનો પવિત્ર ભાવ મલાવે છે.

ભૂતકાળમાં, આત્માને સમજ્યા વિના દુઃખી હતો એટલે સિદ્ધ થયું કે પૂર્વે હું હતો અને શક્તિરૂપે આનંદમય જ્ઞાન—સામર્થ્ય સ્વરૂપે હતો. હવે તે જ જ્ઞાન શક્તિનો અંતરંગ ઉન્નતવળ ભાવ જે બિદાયો

છે તે ભાવથી મારું પૂર્ણ સ્વરૂપ ઊઘડવાનું છે.

અનંત દુઃખના ભોગવટાની અવસ્થા અને નિરાવરણ પવિત્ર પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મસુખના ભોગવટાની અવસ્થાને જાણનારો જ્ઞાતા ભગવાન આત્મા સર્વગ જ્ઞાનમય છે; પરથી જુદો સ્વાધીન, અસંગ એકલો છે. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનું છેદન કરીને નિમિત્તની અસર લીધા વિના નિર્મળ શાંત પવિત્ર આનંદમય છું એ ભાવે ભવિષ્યમાં પૂર્ણ શુદ્ધ થવાનો છું-એવી ભાવના ભાવે છે. નિઃશંક બેહદ પ્રતીતિ સ્વરૂપ જે સ્વભાવ ઊઘડ્યો,—જે ભાવ અંતરંગ જ્ઞાન બળના પુરુષાર્થથી ઊઘડ્યો, તે ભાવ પૂર્ણ-આનંદમય શુદ્ધ સ્વરૂપની શક્તિમાંથી પ્રગટ થાય છે. અવસ્થાદષ્ટિએ હજી અંશ ઊઘડ્યો છે તેથી મલિનતા, અપૂરાશ છે.

પ્રવચનસાર અને સમયસારમાં ભગવાન શ્રીકુંડકુંઢાચાર્ય તથા અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવનો અંતરનાદ નીકળે છે કે અમે જેમ કહીએ છીએ તેમ જ છે, અને તે સર્વજ્ઞના ઘરની વાત, જાત-અનુભવથી કહીએ છીએ. આ સ્વરૂપ સમજ્યે, ક્ષયે એક-જે ભવે અવશ્ય મોક્ષ થાય છે એમ અપ્રતિહત ભાવની વાત કરી છે. પાછા પડી જવાની વાત નથી. જે સ્વરૂપ બેહદ છે, અનંત છે, સ્વાધીન છે, તેનો ચથાર્થ નિર્ણય થયા પછી પાછો કેમ પડે ? જે ભાવે પૂર્ણની શ્રદ્ધા કરી છે તે જ [અનુભવની જાત] આખું નિર્મળ આત્મપદ પૂરું પાડે છે. ૧.

હવે આત્માથીને વિચારવા માટે મોક્ષમાર્ગ અગ્રસ્ત રીતે કહે છે:—

વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ વિચારવા આત્માથીને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય ૨.

આ વર્તમાન ભરતક્ષેત્ર અને વર્તમાન કાળની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. જે ક્ષેત્રે જે કાળે શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન વિચરતા હતા તે ધર્મ-ક્ષેત્રને, ધર્મ-કાળને અને તે મમથના સંતો-ધર્માત્મા-જ્ઞાની પુરુષોને ધન્ય છે. ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર દેવનું જે કાળે વિદ્યમાનપણું હોય તે ધર્મકાળને ધન્ય છે 'કર્મહૃદયબિનરાજનો, ભવીજનને હિત-કાર.' તે કાળે કુતર્કવાદી પાખંડીનાં જોર ન હતાં.

અહીં એમ લાવ છે કે, વર્તમાન પંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર પરમાત્મા આક્ષાત્ર વિચરે છે ત્યાં જાની-ધર્માત્મા-સંત મુનિઓના ટોળાં છે. આક્ષાત્ર સર્વજ્ઞ પ્રભુ તે ક્ષેત્રથી મોક્ષ જવાના છે. મુનિઓ છે તેમાંથી કેટલાક એ જ લવે મોક્ષ જવાના છે, કેટલાક એકે લવ કરી મોક્ષ પહોંચવાના છે. વર્તમાન, એ ધર્મક્ષેત્રે સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ વીતરાગ લગવાન છે અને ૨૪૬૭ વર્ષ પૂર્વે આ ક્ષેત્રે પણ હતો.

તે ક્ષેત્રે તીર્થંકર લગવાનની વીતરાગ દયા જોઈને મોટા ઇન્દ્ર, દેવ, મનુષ્ય આદિ લગી લગીને તેમને વંદન કરે છે. અને અનેક લાયક પ્રાણીઓ આત્મજ્ઞાન પામે છે. કોઈ નિર્ધન નીચ કુળમાં જન્મેલો પ્રાણી પણ પ્રભુના દર્શન કરતો થકો વાણી માંલગી. ન્યાય વિચારી, આત્માના પવિત્ર સ્વાધીન આનંદ સ્વરૂપને સમજી લે છે.

મોક્ષમાર્ગ વર્તમાનમાં બહુ લોપ છે-એમ કહ્યું તેમાં એમ કહ્યું કે તે આ ક્ષેત્રે વર્તમાનમાં યોગરૂપ નથી પણ પૂર્વે હતો અને હવે પછી હશે.

આત્મા પૂર્ણ છે એવું શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન જે કાળે વર્તે તે કાળે ભેદ નથી, વિકલ્પ નથી. આત્મજ્ઞાન થયા પછી પૂર્ણ થવામાં જે અલ્પ કાળ બાકી રહે છે તેનો ભાવે ભેદ નથી; આ દુષ્પ્રમ કાળને તે પોતાના માટે સુખમ કાળ માને છે.

ઉદાયન રાજાનો શાસ્ત્રમાં અધિકાર છે. તેમાં તે ભાવના ભાવે છે કે અહો પ્રભુ ! ધન્ય તે ગામ, નગર, સંતમુનિઓ કે ત્યાં આપ ગિરાજો છો. અહીં આપ પધારો તો વંદના કરું, મોટો મહોત્સવ કરું, અને અર્પણતા કરું. તેમને ત્રણ-ઉપવાસ થયા છે અને ભાવના ભાવે છે કે મારા નગરના બાગમાં પ્રભુ પધારે; ધન્ય ધન્ય અવતાર !! અહીં રાજાની મુમુક્ષુતા તૈયાર છે. અંતરંગ પણ તૈયારી થઈ છે. કેવળજ્ઞાન લેવાની પાત્રતા પોતામાં હતી અને નિમિત્તરૂપ સર્વજ્ઞ લગવાનનું મહેજે વિચરવું થયું; રાજાના અમંજ્ય પ્રદેશમાં નિર્મળતા પ્રગટીને તે જ લવે તેનો મોક્ષ થવાનો છે. વીતરાગ કોઈને આધીન નથી, મહજ તેનો વિહાર છે. પણ રાજાનું ઉપાદાન તૈયાર થયું છે. એટલે નિમિત્ત મળે જ. અંતરાત્મા રાજા ઉદાયન કર્મોદયને જીતીને

જાગ્યો-ઊઠ્યો કે મહાવીર તીર્થે જ પ્રભુ મારા જાગમા પધારે અને
તું પ્રભુના શરણમા નમન કરુ

વીતલય નગરીનો રાત્ર પ્રકૃતિના શુભાશુભ ઉદયને જ્ઞાનજગવડે
જીતીને નૈતન્ય-પ્રભુ પાને તૈયાર થયો છે

‘ ત્રિજગ જ્વળનાન આત્માનુ સામર્થ્ય છે તે કાળે ’ એમ
અહમો પુરુષાર્થ જાગતા નિદાનદ શુદ્ધ જ્ઞાનના લણુમારા ઊંઘ્યા
કે પૂર્ણ સ્વરૂપને પામ્યે જ છૂટકો છે આવી ભાવના ભાવે છે અને
પુરુષાર્થ કાળ્યો છે અને યોગાનુયોગ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું પોતાના
રાત્રમા પધારણુ પશુ થયું એમ પોતાના ભાવને અનુકૂળ નિમિત્ત
મળ્યું, અને પોતાનો સાધક સ્વભાવ પણ ઊછળ્યો છે પછી બાકી શું ?
તે જ ભને કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષ ગયા છે

શ્રીમદ્ કહે છે કે, પૂર્વે ધર્મકાળ હતો આત્મધર્મની ધણી
જીવોને વૃદ્ધિ હતી પણ વર્તમાનમા ધણી ભાગે મોક્ષમાર્ગ લોપ
છે છતાં મમત્વાદ જિજ્ઞાસુ, સુમુખ, પાત્ર છે તેને કહે છે કે ત
મોક્ષ સ્વરૂપ છે સમજીને પ્રગટ થઈ શકે છે જે ઠોઠા આન્યાયથી
આત્માનુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજશે તે આ લોકોત્તમ માર્ગ-આત્માનો
વિધિ સમજશે મમજીને આરાધશે તો એક-મે ભને [આત્માની]
આરાધના વડે સ્વતંત્ર અનંત સુખને પામશે વર્તમાન ઠાળે મોક્ષ
માર્ગ બહુલોપ થઈ ગયો છે એવે મમજન નહિ એમ નથી પણ
ધણી હૃદયભતા છે અજ્ઞાનથી, ઊધી માન્યતાથી વિવેક પામવો
(આત્માનો વિવેક પામવો) હૃદય થઈ પડ્યો છે પણ પાત્રમા
આરાના છે । મુધી-૧૮૫૦૦ વર્ષ મુધી મોક્ષમાર્ગ રહેશે જો કે
ધણી લોકો સ્વ-જદ મતાશ્રહને આધીન રહેવાના પાનીને સુમુખો
જોગળે છે જેને આત્માની જરૂર છે-માત્ર સુખની સુ-ચિ છે.
સમાનો ભર જાગ્યો છે તેને જ્ઞાની હે છે કે ‘ મોક્ષમાર્ગ છે,
મોક્ષ ઉપાય છે ’ તું સમજ આત્મા આત્માર્થીના લક્ષણ કહેશે કે
આત્મા મિત્રી, પુણ્યપાપ રહિત છે, તેવો નિર્મળ આત્મા અવિનાશી છે
જે આત્મા ગુપ્ત છે તે કેવલ છે ? ક્યો છે ? તે વિચારવા
માત્ર આ માર્ગને સદુપદેશ

પણ જેને હિતાહિતનું જ્ઞાન નથી, જે આંધળી દોડ કરી જોટી મર્ષણતાથી ભ્રમણા મેવે છે, તત્ત્વને વિવેક—વિચાર કરતા નથી તેને કહેવું જ શુ ? પણ જેને જિજ્ઞાસા છે તેને જ્ઞાની કહે છે કે સાચા આચરેને નિર્ણય કર. મત્ સમાગમથી શ્રવણ કર, મનન કર અને વલના કર. તો જે મર્ષણ લગવાનના ભાવ વચન છે તેનો આશય મનનશે. એમ “વિચારવા આત્માર્થાને, ભાખ્યો અત્ર અજોખ્ય.”

જ્ઞાનીનું શું કહેવું છે ? તે જૂઠું આશય મમજાય તેમ છે. જ્ઞાની, આત્મા અકપી મનંત ધર્મવાળો છે એ ન્યાયથી મમજાવે છે, તે આંધળીને વિચાર કરવો. પ્રથમ વીતરાગી પુરુષના વચનો આચાર છે એવો ભાવ હોવો જોઈએ. મમજવા માટે જિજ્ઞાસાથી આશંકા થાય એ જુદી વાત છે.

આગળ આવશે કે ગિપ્ય કેવો વિનયી, જિજ્ઞાસુ હોવો જોઈએ. “ભાખ્યો અત્ર અજોખ્ય” તેનો અર્થ શ્રીમદે એક પત્રમાં છે કે ‘ગાત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે પણ મર્મ કહ્યો નથી’ પણ અહીં જે વાતને ગોપવ્યા વિના [છુપાવ્યા વિના] અત્રે પ્રગટ કહીએ છીએ તેમ છે તેમ જ કહીએ છીએ.

શાસ્ત્રના ગુપ્ત રહસ્યો શ્રીમદે પ્રગટ કર્યા છે અહીં કહ્યું કે આત્માર્થાંએ ખૂબ વિચારવું જોઈએ; કાળુ કે મોક્ષમાર્ગ ઘણો લોપ થઈ ગયો છે. ‘છતાં મોક્ષમાર્ગ છે, મોક્ષનો ઉપાય છે’ એમ તેનો આશય છે. ત્યારે હવે આ લોઢાત્તર માર્ગ કેવો હશે ?

લોઢો મૂઝાય છે કે અત્યારે શું કરવું ? અને કહે છે કે તમે નિશ્ચયની વાત કરો છો, જ્ઞાનનો વ્યવહાર અમને મમજાતો નથી માટે જીનું કંઈ કહો. પણ આતો હજુ એકલો છે, જેને આત્મા એકલો સ્વાધીન જોઈએ છે તેને ચાતાની જાતનો વ્યવહાર અને નિશ્ચય મમજાવો જોઈએ અને નિશ્ચય પરમાર્થને આદરવો જોઈએ. પણ દેહની, મનની ક્રિયા તે વ્યવહાર નથી; પુણ્ય પણ વ્યવહાર નથી. વ્યવહાર નિશ્ચય આત્મામાં છે, નિશ્ચય વિના એકલો વ્યવહાર નથી. આમ જે ન્યાય માર્ગ છે તેનો અનાસ્ત્રી અણુઅણુએ છે એટલે બીજાથી

લોકો સતોષ કરી બેઠા છે અને સંતોષ મનાવનારા પણ પ્રમાણપત્ર આપી દે છે. કે અહો ! તમે ધર્મી છો, સંવર, પ્રતિક્રમણ, ઉપવાસ, સામાયિક કરો છો એટલે પાપમું શુભુધાન વર્તે છે. પણ જ્ઞાની તે ખોટાને નહિ સ્વીકારે. કેઈ પેમાવાળાનો પુત્ર હોય, લજવાનું ગોઠવું ન હોય છતાં તેને પોતાના કુળની આજરૂ ખાતર લજવું પડે છે. કશું આવડતું હોય નહિ પણ શિક્ષકો લાંચિયા-લોભી મળ્યા હોય એટલે તેને લોભમાં નાંખીને પોતે ઉપવા કલામના પ્રમાણપત્ર મેળવે. શિક્ષકો લોભને વશ થઈ પ્રમાણપત્ર આપ્યે જાય. વગી પરીક્ષક પણ એવા હોય પણ જ્યારે ડોઈ વખત ગાયો ન્યાયી પરીક્ષક મળે ત્યારે તે તેની લાવચને ઠાકરે ભારીને ચોખ્ખું મંલગાવી દે છે કે તું જે લજ્યો છે તે બધું ખોટું છે, એકડાને પણ લાયક નથી. એમ બધાએ સમજી લેવું મોક્ષમાર્ગે આલનારાના ટોળા ન હોય, કેઈ વીરલા જ હોય છતાં બધા જીવોમાં ચોગ્યતા, પાત્રતા, પૂરેપૂરી છે પણ પોતાના સામર્થ્યનો નકાર કરીને માત્ર મમજવા ન માગે, રુચિ અને પરિચય ન કરે તો પોતે રખડવાને સ્વતંત્ર છે. ન સમજાય તેથી નિરાશ ન થવું પણ સત્ય મમજવાની મુશ્કેલી ટરવી, અભ્યાસ પાડવો, પાત્રતા મેળવવી માત્રી સુસુક્ષ્મા (મોક્ષની ઈચ્છા) થયે સર્વશુભ સમાગમ મળે જ. તા ૨૦-૬-૩૬

પ્રથમ ગાથામા એમ કહેવાયું કે સંમારના બધન રહિત માફ શુદ્ધ આત્મપદ જેણે મમજવ્યું, અણુમમજણુ ઉપ મિથ્યાત્વ જેનાથી અનન હુ બા પામત એ હુ બધું મૂળ જેણે છેદી નાંખ્યું એવા સદ્ગુણ દેવને નમજા કરીને પત્રી આ બીજી ગાથામા કહ્યું કે વર્તમાનમા મોક્ષમાર્ગનો બહુ લોપ છે મોક્ષ તો નથી, પણ સાચી શ્રદ્ધા અને અવિદ્યુદ્વ ન્યાયની મમજણે સમજવું પણ બહુ દુર્લભ દેખાય છે. તે શા કાણે મોડું, દુર્લભ દેખાય છે તે કહેશે - લોકો જે માની રહ્યા છે તેનાથી જુદો અપૂર્વ આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ છે. વર્તમાનકાળમા લોકો આત્મધર્મને અન્યથા માને ■ એવી જી ધી માન્યતા ઘણાની છે તેના કાગ્જો હવે કહે છે —

કોઈ ક્રિયા-જડ થઈ રહ્યા, શુદ્ધ જ્ઞાનમાં કોઈ;
માને મારગ, મોક્ષનો, કરણી ઉપજે એઈ. ૩.

ત્રીજી ગાથામાં કહે છે કે મોક્ષનો માર્ગ કેમ બહુ લોપ થઈ ગયેલો
દેખાય છે ? કારણ એ છે કે લોકોએ મન, વચન, કાયાની ક્રિયામાં ધર્મ
માન્યો છે, એનાથી મોક્ષમાર્ગ માને છે. પણ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અરૂપી
છે અને આ દેહાદિ ક્રિયા જડ છે; આત્મા પરથી જુદો છે. અને રુચિ
વિના, ભાન વિના અનંતકાળથી આત્મધર્મના નામે બીજું કયું છે.
અનંતવાર ધર્મ, નિયમ, સંયમ, જપ, તપ, ધ્યાન પુણ્ય કર્યા છે.
શુદ્ધ પરિણામ પણ આત્માનો ધર્મ નથી; શુદ્ધ પરિણામ તો રાગ છે;
આત્મા અરાગી છે. વિવંતીય-કારણથી સમતીય કાર્ય થાય ? ન જ
થાય. જે ભાવે બંધ થાય તે કારણે છટકારો ન થાય. જે કારણ બંધનું
હોય તે કારણે ખવિતતા-મુક્તદશા કેમ થાય ?

અમુક લોકો-બહિર્દષિ જીવો. કહે છે કે 'સગવાને ક્રિયા બતાવી
તેનો આ અધ્યાત્મની વાંતો કરનારા ઉચ્છેદ કરે છે તેથી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રને
માનવું તે અંધ શ્રદ્ધા છે. શું એકલો આત્મા-આત્મા કયે ધર્મ થઈ
જશે ? માટે આપણે ક્રિયા દરમી.' હવે વિચારવાન-વિવેકી હોય તે
તુલના કરે કે આત્માનો શુદ્ધ અરૂપી જ્ઞાન-ચેતન્ય છે; તે જ્ઞાતા-જ્ઞાયક
જ છે. જ્ઞાનપણે બાણવું એ જ એની (આત્માની) ક્રિયા છે. જ્ઞાન
સિવાય કોઈ પણ કયું થાતું હોય તો કોઈ બતાવો.

અમે કહીએ છીએ કે જ્ઞાનમાં જ નિશ્ચય-વ્યવહાર છે; જડમાં
નહિ. અનંતવાર નવ ક્રિયેયક સ્વર્ગમાં આત્મભાન વિના જનાર, ભવ્ય
જીવો અને અભવ્ય જીવો છે. ઘણાં તપ, ઘણાં વ્રત, શુદ્ધ લેશ્યા, ઊજળા
પરિણામ પડે આત્માના અભાનમાં જે પુણ્ય બંધાય તેના ફળરૂપે અહ-
મિન્દ્ર દેવ અનંતવાર થાય અને અસંખ્ય અમર વર્ષનું આયુષ્ય
પણ ભોગવે છતાં અજ્ઞાનભાવે પુણ્ય પરિણામ કરીને મોટા પુણ્યવાળો
દેવ થયો તેથી શો લાભ ? ત્યાં હીરા, માણિક, દેવીઓ દેખીને આસક્તિ
પામી ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી એકેન્દ્રિયમાં, દોરમાં રખડી પડશે;
કારણ કે આત્માને લાગ્યો નથી.

કોઈ કહે દયાથી, પુણ્યથી ધર્મ થાય, પણ એવી દયા અનંતવાર પાળી છે. રાગ આત્માનો શુભ નથી એ વાત હજી ભેડી નથી. શાસ્ત્રમાં ઘણે સ્થળે કહ્યું છે કે:—એકેક જીવ આત્મભાન વિના આત્માના નામે જ કરણી કરીને અનંતવાર નવ ઐવેયક ગયો છે.

લોકો જેને પુણ્ય, દયા માને છે તે પણ એની જાણી દષ્ટિ છે. જ્ઞાની તેના પુણ્યપરિણામ, શુભભાવની પણ ના પાડે છે, કારણ કે તે અંતરંગ જાણણમાં પોતાના રાગને, માનાદિ કપાયને પોપણ આપે છે. અનંતકાળથી જે વસ્તુની જોળખાણ નથી થઈ તેનું શું કારણ ? તેનો વિચાર યથાર્થપણે કયો નથી. તત્ત્વનું મનન પણ નહિ તેનું શું થાય ? ઘણા લોકો શુભ પરિણામને મંવર, નિર્જરા માને છે, ત્યારે એનો આત્મા કોઈ ખીજી ભાતનો હશે ? જ્ઞાની પુરુષોએ તો શુભ, અશુભ બંને ભાવ રહિત શુદ્ધ ભાવની સ્થિરતાને સંવર, નિર્જરા કહ્યાં છે. એ આત્માની સાચી શ્રદ્ધા વિના, અંતરંગ વેદન વિના અંધ-શ્રદ્ધાથી લોકો દેહની ક્રિયાને આરિત્ર ધર્મ માની ભેડા છે. શ્રીમદે તેમને ક્રિયાનૃત કહ્યા છે. હેયજ્ઞાદેયબુદ્ધિરૂપ વિવેક વિના પોતાને મોક્ષમાર્ગી માને તેને કોણ પરાણે સમજાવી શકે ? જે ભાવે અનંતવાર આશ્ર ક્રિયા કરી શુભ પરિણામ કયાં, છતાં અકષાથી આત્માનો નિર્જ-શુભ મંવર, નિર્જરા-ચીતરાગ દશા તો તે ભાવે ન આવ્યાં. ઘણા લોકો માને છે તેનાથી ખીજું કંઈ અલૌકિક ધર્મ વસ્તુ છે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન મધ્યસ્થપણે કરતા નથી અને આંધળી અર્પણતાથી, જોષ સંજ્ઞાએ જોધાને સત્ય માની લેવું તે દષ્ટિનો વિષયાંસ છે.

તત્ત્વકર્તા એટલે હું ચેતન્ય સ્વરૂપનો કર્તા છું એક જ્ઞાન માત્રનો કર્તા-લોકતા છું. પરદ્રવ્ય, પરભાવ, પુણ્ય, પાપ, ગતિ, દેવનો અકર્તા-અલોકતા છું તે ભૂતીને મન વાળી દેહાદિની ક્રિયા હું કરું છું, એના આધારે ધર્મ થશે એમ માનનારા બાલ્યાલ એટલે બાળ કીડા કરનારા અજ્ઞાની છે.

મન, વાણી, દેહાદિ પરમાણુ માત્ર જડની ક્રિયા તે અરૂપી જ્ઞાતા, ચેતન્ય કરી શકે નહિ; આત્મા ત્રણે કાળે જ્ઞાન કરે, અન્ય કંઈ પણ ન કરે.

સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનને બેહદ જ્ઞાન, અનંત વીર્ય પ્રગટે
છતાં એક પરમાણુ અથવા હાથ પણ તે હલાવી ન શકે. અજ્ઞાની પણ
જડની કોઈ ક્રિયા કરી શકે નહિ. ભગવતી સૂત્રમાં સ્પષ્ટ છે કે: હાથ
હલાવવો એ ચૈતન્ય કરી શકે નહીં. ત્યારે આત્મજ્ઞાનથી અજ્ઞાણ—
અજ્ઞાની કહે કે જડની ક્રિયા અમે કરીએ છીએ અને જે જ્ઞાન,
દર્શન, વીતરાગતા આત્માના ગુણ છે તે અમે ન કરીએ. જે થઈ
શકે છે તે કરવાની ના પાડે છે એટલે પોતાનો નકાર કરે છે.

લોકોને બહારથી પરતું મહાત્મ્ય લાગે છે. જડની ક્રિયા જે
ચૈતન્યને હાથ નથી તે અજ્ઞાની અભિમાનથી કરવાની હા પાડે છે;
અને કહે છે કે કંઈ કરીએ તો પામીએ. તેના ટેકમાં જ્ઞાતિભાવ્યામ્
જ્ઞાત એ વાક્ય ટાંકી બોલે છે કે બસ અમે જ્ઞાન-ક્રિયા માથે
કરીએ છીએ; પણ ચૈતન્યની શું ક્રિયા છે તેની કાંઈ ખબર નહિ અને
આમ્રક રાજે એ એની જડતા છે.

અનંત ભવમાં રખડવાનું મૂળ કારણ વિપરીત માન્યતા છે.
જડક્રિયામાં મોક્ષ માર્ગ માને છે તેને ક્રિયાજડ કહ્યા.

ખીજે વર્ગ શુદ્ધજ્ઞાનીનો છે. સ્વચ્છંદે વિવેક વિના શાસ્ત્રના
શબ્દો ધારી રાજે કે આત્મા સિદ્ધ જેવો છે, અકર્તા, અભોક્તા છે
પણ એના વિચાર કરે નહીં અને ખાત્રી પાડેલાઈની વાતો કરી
જ્ઞાનીપણું પોતાને છે એમ માને. વળી અંતરંગ વૈરાગ્ય, ઉપશમ નહિ,
ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહલાવ ટાળવાનો પુરપાર્ય નહિ, અશુભ
પરિણામનો ત્યાગ નહિ, માન, અપમાન, રાગ, દ્વેષની ઓછાશ નહિ
અને આત્મા વીતરાગ છે એમ કહેવું એ શું યોગ્ય છે? તેવા છવે
વિષયલોગમાં લોકુપતા અને તૃષ્ણાપૂર્વક વર્તે છે, તેને આત્મા-ચૈતન્ય
પ્રભુની જાતિનો પ્રેમ નથી-આદર નથી. જ્યાં જરા અપમાન થાય,
નિંદા થાય કે, પ્રતિકૂલતા આવે ત્યાં જે સમલાવ રાજે નહિ તેણે
આત્માને જાણ્યો નથી.

અહીં જે પડખાં લીધાં છે (૧) ક્રિયાજડ (૨) શુદ્ધજ્ઞાની હવે
શુદ્ધજ્ઞાનીનું સ્વરૂપ દેહવાય છે. શુદ્ધજ્ઞાની માત્ર વાતો કરે, શાસ્ત્રો

લણે પણ તેથી આત્માને શું ? આત્મા એક અપેક્ષાએ શુદ્ધ છે તેને
 બદલે એકાન્ત નિશ્ચયને પકડે કે આત્માને કંઈ છે નહિ અને જોલે
 કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે આત્મા સિદ્ધ જેવો છે. તે જાનીના વચનને
 અને પોતાના અકાયાથી આત્માને અન્યાય કરી રહ્યો છે તેની તેને
 ખબર નથી. ઉદય-ઉદય કયાં કરે. પ્રારબ્ધમાં હશે તે થશે પણ
 આત્માનું શું થાય છે તેની મંભાગ તો કરતો નથી, રાગ, દ્રેષ, ક્રોધ
 માન, માયા, લોભ, અશુભ પરિણામમાં ટક્યો છે અને માને કે અમારો
 મોક્ષ થઈ જશે. વળી જરાય અપમાન થાય તો કાળજી કંપી જાઉં
 છે; પણ ભાઈ ! તું કહેતો હતો કે આત્મા સિદ્ધ જેવો છે. રાગ,
 દ્રેષ વિનાનો છે. કંઈ પ્રતિક્રિયા થાય તો દ્રેષ, અણુગમે અને
 સંગવડતા મળે તો રાગ; કોઈ ખુશામત કરે, વળાણ કરે તો રાજી અને
 નિંદા કરે તો દ્રેષી; એમાં આત્મા મન, વાણી અને દેહથી જુદો
 એ શુદ્ધ ભાવ કયાં આવ્યો ? મારે શુદ્ધતાની પણ ભવસાગરમાં ખૂડશે.
 જાનીના અંતરમાં કેટલો વૈરાગ્ય હોય, નિર્મળતા હોય, લોભ પ્રત્યે
 અનામકિત હોય, નમ્રતા અને વિવેક હોય ! અજ્ઞાની, મોટી જીવ
 અનાચાર સેવે અને કહે કે મારો પુરુષાર્થ નબળો છે, તે ચારિત્ર-
 મોહનો દોષ છે અને ઉદયના બહાના બતાવે કે શાસ્ત્રમાં આમ લખ્યું
 છે કે ચક્રવર્તી રાજાને ૬૬૦૦૦ સ્ત્રીઓ હતી છતાં જાની હતા, અના-
 સક્ત હતા, એમ હું પણ અનાસક્તિથી પુરુષના ઉદયને લોભવું છું,
 એમ પારકા બહાના બતાવી નિર્મોહની ઓથે જાની છું એમ માની
 લે તે પણ અનંત જાનીની અશાતના છે. ધર્મોત્તમાને અદ્ય અસ્થિરતા
 થઈ જાય, રાગ, દ્રેષ થઈ જાય તો પોતાનો વૈરાગ્ય વધારે અને
 આત્મનિંદા કરે, પણ તેનો આગ્રહ, પકડ ન હોય. તે નિર્મોહી, વિવેકી,
 સંતોષી હોય છે, પણ કોઈ સ્વચ્છંદ કરે, નીતિ તજીને શાસ્ત્ર લણે અને
 તેનું અભિમાન કરે તો તે શું પામશે ? કોઈ શરીરથી શાસ્ત્રનો ભાર ઉપાડે,
 તો કોઈ કંઈથી, વળી કોઈ મન વડે ધારણ કરે, પણ તેના માન, રાગાદિ
 કાયા એસરે નહિ તો તેને મુમુક્ષુપણું સંભવતું નથી. તેને સંસારની
 મમતા, પુરુષ આદિનો મહિમા છે, આગ્રહ જુદો છે. વિષય, કાયાદિ
 છોડ્યા વિના આત્મ ઉપર પ્રેમ આવે નહિ. પ્રથમ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ
 અને મમતા સંનારનો પ્રેમ ઘટાડવો જોઈએ. અંતરથી આમકિતનો ભાવ

ઘટાડયા વિના, મમતા દળ્યા વિના આત્મજ્ઞાનની પાત્રતા માનવી તે ઈશુ પૈતૃયની નાવ જેવું છે. ઉન્માર્ગને મન્માર્ગ માનનારા ઘણા છે. તે લોકોનું વર્તન જોઈને જ્ઞાની ધર્માત્માને તેની દયા આવે છે; તિરસ્કાર ન હોય. જેક પ્રકારનો અજ્ઞાની વર્ગ જોઈને જ્ઞાનીને દયા આવે છે.

સહે કોઈ શ્રીમંત-પૈમાવાળા હોય છતાં તેમને ઉન્માર્ગે વર્તતા જોઈને જ્ઞાની તો એમ કહે કે તે ભવિષ્યના રાંધા લિખારી છે. વર્તમાનમાં તે લિખારી અંતરંગમાં માત્ર ભય, આઠ મદથી ભરેલા છે, તેથી ભવિષ્યમાં અનાથ અવસ્થામાં, દીન દેખાવાના છે. જગતના બધા જીવો ધર્મ પામી જાય એવી મૈત્રી ભાવના જ્ઞાની ભાવે છે; એમ જગતના બધા જીવોની કુલ્પા ચિંતવે છે, શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે સમભાવ છે.

શ્રીમહાવીર પ્રભુ ૧૨૦૦ વર્ષ હૃદયસ્થ અવસ્થામાં વિચરતા હતા; એ વખતે એવા પ્રાણી મળ્યા કે છરા, ખીલા મારીને મામની પીડી કાપી છે, ગાળો દીધી છે, ઉપમર્ગ દીધા છે છતાં તેમને ક્ષમા, જમ ક્ષમા; માંમે જીવની અતુકંપા આવે છે કે અરેરે આનું શું થશે ? ક્યાં જઈને ઉલો રહેશે ? કોઈ વિપરીત આચરણ કરતો હોય તે જ્ઞાની જેને છતાં જ્ઞાની ધીરજ રાખે, પ્રમગ આવે ત્યારે ઉપદેશ આપે. સામે માણસ શાંતિથી માંભળવા આવે ત્યારે જ તેનું હિત હોય તે તેને કહે. પણ જેમ, તેજના કડાયામાં તેજ ઉકળતું હોય તેમાં ડાહ્યા માણસો પાણી ન નાખે; પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે છતાં તેજમાં ભડકો થાય તેમ જ્ઞાની સુખ શાંતિના દાતા છે છતાં તે દુર્જીવિના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો વિવેક કરે, તેની મોહદશા જોઈ તેની યોગ્યતા અનુસાર તેને ઉપદેશ આપે.

ભગવાન પ્રભુ જ્ઞાનના ધણી હતા. જન્મ મમયે તથા દીક્ષા પ્રમગે પણ હંદ્રો મહોત્તમ કળવા આવે છે. છતાં તેમના પ્રત્યે રાગ નથી અને ઘોર ઉપમર્ગ કરનાર પ્રત્યે દ્વેષ નથી.

પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પાપી જીવોને કપકો ન આપે ?

ઉત્તર:—જે અજ્ઞાની હવ ભૂંડ લાવથી પોતાના આત્માની હિંસા કરી રહ્યો છે તેને જ્ઞાની સંકીરણે નહિ; કારણ કે તે જોધો પડ્યો સ્વતંત્ર છે.

પાંડવો ધ્યાનમાં હતા, ત્યારે તેમને ધગધગતા લોહના મુગટ, ધરણી પહેરાવ્યાં અને હવ, કાયા બુદ્ધિ થઈ ગયાં છતાં ઉપસર્ગ કરનાર પ્રત્યે અત્યંત ધણ દેખ કર્યો નથી; અપૂર્વ સમાધિ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે ગયા છે. જ્ઞાનીની પવિત્ર જ્ઞાનદશા બાહ્યદષ્ટિ હોવાને કલ્યાણમાં ન આવે એટલે જ્ઞાની કહે છે કે જગતના હવો આત્માની સંભાળ નહિ કરતાં રાગ, દેવ, ઈન્છાની મંભાળ કરે છે, અને તેઓ આત્માની રચિ નહિ કરતા આત્માના નામે ખીજું કરી રહ્યા છે, એમ જોખીને શ્રીમદ્ કહે છે કે ‘કરુણા ઉપજે જોઈ’ એટલે કહે છે કે ઉઘાડા દીવા ઉપર પતંગીઆ ધસી આવે તેમ જગતના હવો ઉન્માદે ધસી રહ્યા છે તેની દયા આવે છે.

શ્રીમદ્ને એક ખત્ર છે કે ‘આત્માની અવગણના કરનાર નિંદકોને એની ભૂલનો જોરતો કરવાનું દાણ આવવા દેજો.’ એ વાત આજે પ્રત્યક્ષ જોનાય છે આજે તે નિંદકો તેમની લલિત કરે છે. ત્રિકાળ સનાતન ન્યાયમાર્ગ જ્ઞાનીના હૃદયમાં છે.

કઈ રીતે ક્રિયાજડ ગણાય અને કઈ રીતે શુદ્ધજ્ઞાની કહેવાય? કઈ રીતે જોડી માન્યતા અને કયા વિધિએ સાચી માન્યતા તે હવે જણાવશે.

બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતા, અંતર્ભેદ ન કાંઈ;
જ્ઞાન માર્ગ નિપેદતા, તેહ ક્રિયા જડ આંહિ. ૪

બાહ્યક્રિયા માત્રમાં જ રાચી રહ્યા છે. લૂગડાં, વેષ, વાડા, બાહ્ય-કલિથી, બલિંગ ક્રિયા, મનના વિકલ્પ આદિમાં ઠીક અડીક માને છે. કોઈ પોતાની માન્યતા મુજબ વ્યવહારથી ક્રિયા કરતો હોય તો ઠીક, નહિ તો અડીક એમ બાહ્યક્રિયા જે ઉદય મુજબ થાય છે તેની ઉપર રાગ. મમતા કરે છે. દેહાદિ યોગની ક્રિયાને આત્માની ક્રિયા માને

છે અથવા એનાથી મને સુખ થશે, પુણ્ય કરું તો સુખ પામશું અથવા પરંપરાએ મોક્ષ થશે એમ માને છે; તે બધા ક્રિયાજડ છે; કારણ કે હું ત્રિકાળ નિર્મળ, પવિત્ર અબંધ છું, મિદ્ધ સમાન છું એવી શ્રદ્ધા વિના જ્ઞાતાપણું ભૂટ્ટીને મિથ્યાત્વ મોહ કરે છે. દેહયોગની ક્રિયા જે થઈ જાય છે તેને હું કરું છું એમ માને છે. કંઈ વ્રત, તપ, શાસ્ત્ર ન ખાતર તે ઉપવાસ, સ્ત્રીસંગ ન કરવો તે બ્રહ્મચર્ય, સ્થુલ રાગ ન કરવો તે ધર્મ, જીવ ન મરે તે કથા-આમ બાહ્યક્રિયામાં રાચી રહ્યા છે-તેવાઓને આત્મજ્ઞાન તો નથી જ.

કંઈ અંતર્બોધ (બિદજ્ઞાન) ગ્રાસી દષ્ટિ મહિત શુભ પરિણામ કરતો હોય તો તે શુભ પરિણામ પણ છે. પણ આત્માના ભાન વિના, સાચી શ્રદ્ધા વિના અંતરમાં માન, સગવડતા પુણ્યની ભાવના સેવતો હોય તો તે આત્માનો ઘાત કરનાર મોહ કર્મ- મિથ્યાત્વ કર્મના-અનંત પાપ ખાંધે છે. બાહ્ય આદિત્ર અર્થાત્ વચન, દેહાદિ યોગની ક્રિયા ઘણી હોય અથવા યોડી હોય એ ઉપરથી જ્ઞાનીની પરીક્ષા ન થાય.

દ્રવ્ય આદિત્રવાળો પોતાને ભલે મહાન માને પણ અંતરંગ સમાધિ-શાંતિનું વેદન નથી તેથી બાહ્ય દષ્ટિથી પાંચ મહાવ્રત, મમિતિ, ગુપ્તિ, તપ, શીલ વગેરે પુણ્ય પરિણામ, શુભજોગ (યોગ) કરતો હોય છે તે (ઉદયકર્મની) ક્રિયાને આત્મધર્મ માનતો હોય છે. તે ધર્મને નામે ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યપરિણામની રુચિ વધારતો, જે ક્રિયા મન, વચન, કાયાના યોગની ધાય છે તેને પોતાની માને છે, મોહ કર્મના મંદ ઉદયથી શુભ પરિણામ થાય છે તેને ઉપાદેય (આદરણીય) માને છે, એમ કર્મભાવને જ ધર્મભાવ માને છે. શુભજોગને મંવર માને છે. શુભ જોગરૂપ. આમાયિક પ્રત્યાખ્યાન, પ્રાયશ્ચિત વ્રત આદિ કર્મભાવથી થતા જે શુભ પરિણામ તે ઉદયભાવને આદિત્રમાં ખનવે છે. વળી દેહાદિ જડની ક્રિયા સ્વતંત્ર જડના આધારે ધાય છે તેનો તે સ્વામી ધાય છે. જોગની ક્રિયા હું કરી શકું છું એમ ઉદયમાન દેહાદિ ક્રિયા જે પરથી ધાય છે તેને માધન માને છે. ચેતનનું સાધન જડની અવ-સ્થામાં માને છે એ જ મોહ અજ્ઞાન છે.

લોહને તત્વનો વિચાર કરવાની ધીરજ નથી આ દેહમાં રહેલ
અરૂપી નૈતન્ય આત્માની જ્ઞાનક્રિયા એટલે જાણવા રૂપ ક્રિયા અને
તે માથે એક દોષ રહેવા આકર્ષ, નોકર્મ, મન, વાણી દેહાદિની
ક્રિયા એક માથે જ્ઞાનમાં જણાય છે તેને મોહી છવ પોતાની ક્રિયા,
પોતાના સ્વભાવ માનીને શ્રમ (બૂવ) કરે છે આ બૂવ તે અજ્ઞાન
છે -સ સાગ છે આ બૂવ તે મારો સ્વભાવ નથી અર્થાત્ આ શુભાશુભ
ઉદય કર્મની ક્રિયાથી, વૃત્તાઈથી તદ્દન ભિન્ન મારો સ્વભાવ છે
એમ નિર્ણય કરી અને શત, પવિત્ર અઘ્યાયી નિત્ય સગગ સ્વભાવ
મારો છે એમ અતરંગમાં -જ્ઞાનમાં નિર્ણય કરી સ્વ અને પરનો
વિરોધ ધર્માત્મા-નાની સગાય કરે છે, અજ્ઞાની મોહી છવેને આ વિરોડની
ગધ પણ નથી જ્ઞાનીને પોતાના પવિત્ર શાત, સ્વભાવનું લક્ષ મઢાય
હોય જ, તે હદાપિ મૃદસ્થરેનમાં હોય તો પણ તેને યથાર્થ વિવેક અને
અખડ સ્વભાવનું લક્ષ અને પ્રતીત હોય જ, વગી નક્ક નિર્મથ મુનિ
હોય, તે કરે, સાતમે શુભાશુભને વર્તતા હોય નરક-મિથરતા પણ હોય
છતા તેમને જાણ્યું બેની ક્રિયાનો જોગ ધણે ન દેખાય તો પણ ૨૮
મૂળ શુભનો આશય આવી જતો હોય છે વગી ડોડ મુનિને જાણ્યું
ક્રિયાનો શુભયોગનો ઉચ્ચ વધારે દેખાય તેને જ્ઞાની જાણે છે કે એનાથી
મને શુભ નથી એ ઉદયની ક્રિયાથી ધર્મ નથી તે ઉદય કર્મનું
આમિત્વ જ્ઞાનીને નથી તેથી જ્ઞાનીને જાણ્યું ઉદયની ક્રિયામાં ગાયવાપાનું
નથી મરી જાણ્યું અમિથરતાનો યોગ જની જાય તેનો જ્ઞાતા -સાક્ષી
રહે છે તેમાં ભગતો નથી તેથી તે ઉચ્ચ કર્મની નિર્જરા થાય છે
જ્ઞાની જ્યાં શુધી જ્ઞાનમાં લીનતા રૂપ આરિનમાં મિથર નથી ત્યાં શુધી
શુભ પરિણામ થયા વિના રહેતા નથી જ્ઞાની પોતે ભટ્ટ પુરુષાર્થ
વધા છે તમા શુભ વિષે થઈ જાય છે તે મનના મગધનો રાગ
-ભા. છે તમા નિમિત્તે ભટ્ટ પુરુષ નહેરે બધાઈ જાય છે જ્યાં તે
પુરુષારિગ્ગામનો તથા પુરુષના કર્મનો જ્ઞાનીને આગ નથી જે ક્રિયા,
ઈન્દ્રિય (શુભવિરુદ્ધ) થઈ જાય છે તે કર્મ ભાવને જ્ઞાની જાણે છે કે
ઈન્દ્રિય મારો સ્વભાવ નથી 'જે મારા સ્વભાવની જાત નથી તેનાથી
મને શુભ નથી' એમ ભેદજ્ઞાનની વિમિત્રતા છે (મહિમા છે)
જેને શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ શુ છે ? ત્યાં કરવા યોગ્ય શુ છે ?

અને ચંદ્રણ કરવા યોગ્ય શું છે તેની ખબર નથી તે મોડી જીવ પોતાના આત્માનો નકાર કરે છે. જ્ઞાતા જ્ઞાન માત્ર છે એ આત્મધર્મનો તે વિરોધ કરશે.

“ જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતા ” જ્ઞાનમાર્ગ જે નિષ્ક્રિય મોક્ષમાર્ગ છે તેની નિંદા કરશે અને કહેશે કે આત્મા, આત્મા શું કરે છે? એકલો આત્મા કહેવાથી કંઈ મોક્ષ થશે? માટે આપણે ક્રિયા જ કરવી જોઈએ. એ જ્ઞાનની માથાફૂટ ન જોઈએ એમ ક્રિયાજડના ઉપદેશમાં, [અંતરંગ જ્ઞાન સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગનો વિરોધ] પ્રગટ દેખાશે—અર્થાત્ સાચા ન્યાય માર્ગનો વિરોધ દેખાશે. સાચી મમજાણમાં એટલે વીતરાગ માર્ગમાં તે વિરોધ કરનાર છે, આત્મા શું કરી શકે અને શું ન કરી શકે તેનું તેને જ્ઞાન નથી. તે કહે છે કે કંઈ કરશું તો પામશું, “ કરણી પાર ઉતરણી, ” માટે આપણે શુભ કરણી કરવી એ ધર્મ છે, જે આત્માની વાત કરે છે તે બધા વાતોડિયા છે. ક્રિયા ક્યાં વિના ન ચાલે—એમ અંદરમાં હતું તે બહાર આવ્યું તેમાં સત્નો નકાર છે. પણ અનંત જ્ઞાની કહી ગયા છે કે જડની ક્રિયા આત્મા કરે નહિ. અને મન, વાણી, દેહાદિ શુભ યોગની ક્રિયાથી આત્માને શુભ નથી. આત્મા પરનો કર્તા નથી છતાં પરનો કર્તા કહેવો તે મિશ્રજ્ઞાન છે, દુષ્કર્મ છે, પાપ છે.

માથા જ્ઞાનમાર્ગનો નિષેધ કરનારો ક્રિયાજડોનો અર્થ ઘણો વિશાળ છે.

ધણું શું કહેવું? જેને માયું સુખ, માયું હિત કરવું હોય તેણે મમજીવું પડશે કે બાહ્યક્રિયા તો ઉદય કર્મનો યોગ છે, તે સહજે થઈ જાય છે. તે પર ભાવ, શુભાશુભ યોગ મારા છે, હું કરું છું, પુણ્યાદિ કરવા જેવા છે એમ માને છે એનો અર્થ એ થયો કે હું પરથી પુણ્યથી, પાપથી જુદો નથી. જે ઉદયની ક્રિયા થઈ જાય છે તેનો સ્વામી થઈ જાય અને માને કે હું કરું છું, તેનો અર્થ એમ થયો કે જેમ ગાડા તળેનો ફૂતરો માને કે ગાડાનો ભાર હું ખેંચું છું; એમ મોડી જીવજેમ નાહક પદ્ધતિમાં, પરભાવમાં સ્વામીપણાનો ભાર ખેંચી અહંકાર કરે છે.

મન, વાણી, દેહાદિ જડની ક્રિયાથી પુણ્ય પણ નથી અને શુભ

જોગ, શુભ પરિણામથી સ્વધર્મ પણ નથી. કારણ કે કર્મભાવથી
ધર્મભાવ ન થાય. જે ભાવે બંધ થાય તે ભાવે મોક્ષ ન થાય, મોક્ષનું
સાધન [મોક્ષમાર્ગ] પણ ન થાય.

અજ્ઞાની બાહ્ય ચારિત્રવાળાને કદી ઉત્કૃષ્ટ શુભ પરિણામ થઈ
નથી તો પણ પાપાનુબંધી પુણ્ય બાધે છે અને માથે આત્મામાં, બૃહ
કરવામાં નિમિત્ત દર્શનમોહ જોટલે મિથ્યાત્વ મોહકર્મનો બંધ થાય છે.
તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી તે મોહી જીવ જોમ માને છે કે મેં ઘણું કર્યું,
ભણું કર્યું. અને આ શુભ પરિણામ કરવા જેવા છે જોમ બંધભાવને
મોક્ષનું સાધન માનીને અજ્ઞાનભાવમાં મિથ્યા સંતોષ માને છે.

જોમ પૂર્વે અનંતકાળમાં સ્વસ્વરૂપમાં બૃહ થતી આવી છે.
કોઈ જોમ માને કે નીતિ, દાન, પુણ્ય કરીએ તો શુભ ઊધકરો. પણ
ચોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા વિના તેણે જે કંઈ કર્યું છે તે અજ્ઞાન
માત્ર કર્યું છે. શુભ પરિણામથી પુણ્ય બંધાય પણ આત્માને શુભ ન
થાય. વિભતીય [પર] નિમિત્તથી સન્તતીય જ્ઞાનશુભની ઉર્જાવળતા
ન થાય. કારણ કે જોમ પૂર્વે અનંતવાર કર્યું છે.

તે વિષે શ્રીમદ્દરાજચંદ્રનું કાવ્ય છે કે:-

યમ, નિયમ, મંજમ આપ કિયો,
પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લહ્યો;

એ કાવ્ય બરાબર વિચારવું.

અહીં સાચા જ્ઞાન-માર્ગને ઉત્થાપનારા ઉપદેશકોની વાત છે,
જોટલે કે જેની માન્યતા, પ્રરૂપણા અને વર્તન મર્વજ વીતરાગ ભગ-
વાનના લોકોત્તર માર્ગથી વિરુદ્ધ હોય; ન્યાયવાન પવિત્ર પુરુષોના
ઉપદેશમાં વિરુદ્ધતા હોય નહિ, માયાનો વિગ્રહ હોય નહિ, અત્રે જે
ન્યાયની વાત થાય છે તે ન્યાય બાહ્યદષ્ટિ જીવોને નહિ જોમે. આવી
ગુણના કરનારે તેનો નિર્ણય કરવો પડશે કે આજ લગી આત્માનું
સ્વરૂપ જેવું માન્યું છે તેનાથી અત્રે બીજું કહેવાય છે. તે આગમ,
ન્યાય, યુક્તિથી તથા સ્વાતુલ્યથી નિદ્ધ થઈ શકે છે. જેને સાચું મમ-

જવું છે તેણે પક્ષપાત, આગ્રહ છોડીને યથાર્થ ન્યાયનો વિચાર કરી સત્ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવો પડશે.

ધણા લોકો માને છે કે બાહ્ય ક્રિયા, મત, તપ આદિ બાહ્ય આચરણથી ધર્મ થશે, પણ આત્માનો ધર્મ શું છે તેનું ભાન નહિ હોવાથી સૌ સાધન બધન થાય છે. આત્માનો સ્વભાવ પુણ્ય, પાપ, રાગના ભેદ રહિત કેવળ જ્ઞાતા છે-જ્ઞાયક છે. તેનો નિષેધ કરવાની દૃષ્ટિ રાખીને બાહ્ય દૃષ્ટિથી કહે છે કે મહાવીર પ્રભુ તથા ગણધરો પણ ઉપવાસ મત, તપ આદિ દેહની ક્રિયા કરતા હતા, પણ તેઓ શું કરતા હતા તેનો યથાર્થ નિર્ણય થવો જોઈએ.

પ્રથમ તો જ્ઞાની લગવાનનું સ્વરૂપ શું અને અંતરંગ જ્ઞાન-ક્રિયા શું તેની અજ્ઞાનીને કંઈ ખબર નથી. અને ઉદયની-જડની ક્રિયામાં જોડાવાનું અભિમાન કરે છે તેને સર્વજ્ઞ વીતરાગે શું કયું તેની ખબર કેમ પડે ? પોતે રાગ ટાળીને વીતરાગ દશામાં સ્થિર થવાનો વિકલ્પ કરતાં મતાદિ ઉપવાસનો વિકલ્પ આવી જાય, તે વિકલ્પનો આત્મા કતાં નથી.

આહાર છોડવો, એક આસને બેસી જવું, મનમાં વિકલ્પ કરવા તેમાં તથા લૂગડામાં, હાડકામાં શું ધર્મ હશે ? દેહાદિની ક્રિયામાં, પુણ્ય-પરિણામમાં ધર્મ હશે ? જ્ઞાની પુરુષો મહાન પવિત્ર દશા વડે જ્ઞાન ધ્યાનમાં લીન રહે છે. બાહ્ય ક્રિયાનો શુભ ભોગ સહજ હોય, રાગ ઘટતા રાગના બાહ્ય નિમિત્તો છૂટી જાય. બાહ્ય ભોગની ક્રિયા નિમિત્ત થતી જણાય છે, તે બાહ્ય ક્રિયા ઉપર જેનું લક્ષ્ય છે એવા બાહ્યદૃષ્ટિ જીવોને બાહ્ય ક્રિયાનું માહાત્મ્ય આવે છે, પણ આત્મા શું કરી શકે અને શું ન કરી શકે તેનો નિર્ણય કરી શકતા નથી. કોઈ પણ જીવ (આત્મા) દેહાદિની ક્રિયા કરી શકે નહિ, જડ પુદ્ગલના ગ્રહણ-ત્યાગ કરી શકે નહિ. રાગ છૂટતાં રાગનું નિમિત્ત [બાહ્યવસ્તુ] સહેજે છૂટી જાય છે, ત્યાગ થઈ જાય છે. જડની ક્રિયા અરૂપી જ્ઞાનધન આત્મા કરી શકે નહિ. “ત્યાગ કર્યો” એ નિમિત્ત ટળવા મંજાંધી ઉપચારની વ્યવહાર-ભાષા છે. દેહાદિ જડની ક્રિયા તે વ્યવહાર ધર્મ પણ નથી.

હું શુદ્ધ છું એવો યથાર્થ નિર્ણય તે નિશ્ચય અને ક્ષતે ક્ષણે ઉદયમાં આવતા રાગને જ્ઞાન જગના પુરુષાર્થથી ટાળવો તે વ્યવહાર; એજ્ઞાન વડે પુરુષાર્થ કરવો તેનું નામ વ્યહવાર.

બાહ્યદષ્ટિ જીવો આત્માનો વ્યવહાર દેહાદિ પુણ્યાદિ જડની ક્રિયામાં ખતવે છે, કારણ કે આખી જીવગી એવી જોડી વાતોના ઝેરી પોષણ લીધા છે. ખાટી માન્યતાને દદે કરી હોય તેને આ નમ્ર મત્થ માંલગતા નવું લાગે અને જગલગાટ ધાય કે અરેરે! અમારું કરેલું બધું પુણ્ય જનું રહેશે? એવો પોતાને ભય સવાથી જ્ઞાનમાર્ગની વાતનો નિષેધ કરે છે. સાચું મમજવાનો અવકાશ હેતા નથી એવા તત્ત્વદેવીજનો પોતાના અકપાય, અક્રિય આત્માનો નિષેધ કરી રહ્યા છે, સ્વભાવની હિંસા કરે છે, કાળુ કે સ્વમત્તાને પરાધીન માને છે. હું પુણ્યવાળો, હું ક્રિયાવાળો, મને એનાથી ધર્મ થાય, શુભ થાય. પરંતુ કયું થાય એમ માનનારા પોતાના આત્માને જડ જેવો માને છે. આત્માને પર કરે છે અને જડની ક્રિયા (પરભાવ, પુણ્ય પાપ, રાગાદિ) ને પોતાના કરે છે તેથી તેમાં સાચા તત્ત્વનો નકાર આવે છે. એવા જીવને સાચા તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય નહિ. અજ્ઞાનીને હું જ મારું અહિત કરું છું એવું જ્ઞાન નથી પોતાનું અજ્ઞાન તે કાંઈ બચાવ નથી.

બાહ્ય ક્રિયામાં જેનું રાચવું છે તે મોહી જીવ છે, તેણે પર-દ્રવ્ય તથા પરભાવથી પોતાનું જીવનપણું બંધવું નથી, તેથી તેઓ સાચા ન્યાય ધર્મનો એટલે આત્માનો નિષેધ કરે છે. એટલે સ્વસ્વરૂપ ઉપર મિથ્યાત્વમોહ કર્મનું આવરણ નાખે છે તેથી તે જીવને મોક્ષ-માર્ગની પ્રાપ્તિ ફર્લ છે. ૪

હવે શુદ્ધજ્ઞાની વિષે કહે છે —

તા. ૨૧-૬-૩૬

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાષે વાણી મોહિ;

વર્તે મોહાવેશમાં, શુદ્ધજ્ઞાની તે આંહિ. ૫.

શુદ્ધજ્ઞાનીઓ રાજ, દેવ, ક્ષત્રિય ભાવમાં ટકીને વાણી માત્રમાં જ દહે છે કે આત્મા તો શુદ્ધ જ છે, બધું મોક્ષ નથી એમ નિશ્ચય

વાક્યને મુખ્ય કરીને જ્ઞાનની વાતો જ કરે છે. અંતરંગ સ્વાનુભવ વિના, આત્માની સાચી પ્રતીત થયા વિના જેમ પાત્ક [આમેશિન]માં રેકડાં બોલે તેમ સ્વચ્છંદે હાંકયે રાખે. અંતરમાં રાગ, દ્વેષ, મમતા, સંસારની વામના લયોં છે અને જ્ઞાનની વાતો કરે છે તે શુદ્ધજ્ઞાની છે. તેમને માયા તત્ત્વનું જ્ઞાન નથી તેથી તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે.

પણ જ્ઞાનભાવ ભાવીને, પરમાર્થ મમજીને, અંતરંગ સહજ સ્વરૂપનું વેદન કરીને, રાગનો ભાગ ગોણુ રાખીને પરમાર્થ કહે તેની વાત એક ન્યાયે સાચી છે; કારણ કે ધર્મી-જ્ઞાની પુરુષનું વચન પુરુષાર્થ મહિત હોય. તે સ્વભાવની દૃષ્ટિથી કહે કે આત્મા ત્રિકાળ શુદ્ધ દ્રવ્ય છે, બંધ-મોક્ષવાળો નથી.

અજ્ઞાની સ્વચ્છંદીને જ્ઞાની કહેવડાવવાની, મનાવવાની મીઠાશ છે, તે વાતો કરીને અભિમાન કરે અને શાસ્ત્રોની માફી આપી કહે કે આત્મામાં બંધ નથી. પુણ્ય, પાપ, ગંગ, દ્વેષ કાંઈ બેદ નથી એમ પારકે ઘેર (શાસ્ત્રમાં) વાત નાખીને પોતે મનમાં ગળદો ધારી રાખે છે અને રાગ, દ્વેષ, મોહાવેશમાં વર્તે છે. મોક્ષમાર્ગની પાત્રતાનો તે અંશ પણ પામ્યો નથી. જે કંઈ ઉદય આવે તેમાં તેટલો જ [નિમિત્ત આધીન] ગાળી, દેખી બને છે અને શાસ્ત્રના બહાને-જાણપણાના બહાને-જ્ઞાનીપણાની વાતો કરે છે, પણ અંતરમાં મોહ કપાયનો ઘટાટો નથી તેથી તે શુદ્ધજ્ઞાની છે; કંઈ પણ અનુક્રમતા મળે તો તેનો રાગી અને પ્રતિક્રમતા મળે તો તેનો દેખી થાય છે; એમ મોહાવેશમાં અટક્યો છે અને માને કે હું જ્ઞાતા—દૃષ્ટા છું, માફી છું એ સ્વયં અપરાધી છે. અજ્ઞાન એ જ પાપ છે.

આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર, રાગ-દ્વેષ-ઉપાધિ વિનાનો છે. આત્મા નિર્દોષ અકપાય આત્માને, હે ભાર્ગવ! તું માને છે, ચાહે છે તો જરા માન, લોભ રૂપ કપાય અને નિંદાનું કારણ આવ્યે, તે દેખીને તને અંતરમાં ડંશ કેમ આવે છે? વિષયભોગની સગવડતા મળતાં અને સુંદર દેખાતાં મનગમતાં મિષ્ટાન્ન-ભોજનની વાત સાંભળતાં અંદરમાં મીઠાશ આવી વ્લય છે, વળી આહાર ટાપ્પે લોહુપના ઘાડી દેખાય છે, તેમજ

દેહાદિ પ્રત્યે મગવડતાની મીઠાથ વર્તે છે (રચિ છે). તો આ વિપરીત કારણો જોતાં તને પવિત્ર આત્માની કુચિ ક્યાં છે ?

સમારમાં મોડ વર્તે છે અને કહે છે કે અમે આત્માને જાણનારા છીએ. વર્ગી આત્મામાં રાજ-દેવ નથી એમ વાતો કરી સ્વચ્છંદી બની પોતાને કહે છે.

હોંડોને વાન્તવિક પુણ્યતત્ત્વની જોગબ નથી. અજ્ઞાનભાવે જીવો અનતવાદ દેવગતિમાં, સ્વર્ગમાં જઈ આવ્યા છે તેનું કારણ, મનુષ્યભવ ટાણે શુભ પરિણામથી પુણ્ય ક્રિયા કરીને, મનવડે કપાયને એવા મદ પાડી દીધા છે કે બકારની અત્થ પણ અસ્થિરતા દેખાય નહિ એવું બાહ્ય આરિત્ર, પ્રતાદિ પુણ્ય પરિણામ ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવે કયાં. જરાપણ અભિમાન થતા ન હોઈ અવું મન મજબૂત (મકકમ) રાખીને જોગની ક્રિયામાં શુભ પરિણામ કયાં ત્યારે દેવલોકનું પુણ્ય બંધાયું; સાથે અજ્ઞાનભાવ હોવાથી આત્માના શુભોને ઘાત કરનાર અર્થાત્ત સ્વરૂપમા ભ્રમણા કરવામાં નિમિત્તરૂપ મોહનીય કર્મ પણ બાંધે છે, એમ અનાદિકાગથી બંધલાવમાં અને મોહલાવમાં જ આત્મા પોતાને ભૂંધે છે આત્માની માચી મમજણ વિના વાન્તવિક પુણ્ય પણ નથી. અજ્ઞાનીને પાપાનુગથી પુણ્ય બધાય છે તે ભવિષ્યમાં પોતાના આત્માને અનાદર કરવામાં નિમિત્ત આપશે, મતની અશ્વત્તા કરવામાં સાથ આપશે માટે પ્રથમ આત્માનું સ્વરૂપ સમજો.

પ્રથમ તો મુમુક્ષુના લક્ષણ જોઈએ. અંતરમાં વૈરાગ્ય, ઉપશમ ભાવ વધારે તો જ મદગુણનું રહેવું [ટકવું] થાય, તત્ત્વ સમજવાની માચી રચિ દાગ મુમુક્ષુપણની યોગ્ય પાત્રતા થાય ત્યારે વ્યવહારથી પ્રથમ પગથિયું કહેવાય.

પણ આ જે ગુણજાની કહેવાય છે તેને પાત્રતાની, મુમુક્ષુતાની વાત પૂરૂં છે નાચી મુમુક્ષુપણરૂપ ગુણની પાત્રતા અને સત્વતા વિના કદી બુદ્ધિગમથી ઘણા શાસ્ત્રો બંને તેથી શુ તેણે આત્માનું મત પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત કર્યું કહેવાય ? ન કહેવાય. બુદ્ધિને ઉઘાડ વધારે હોય તે વ્યવધી આત્મજ્ઞાન હોય એવો નિયમ નથી.

કોઈ જીવ એકેન્દ્રિય ચોનિમાંથી સ્ત્રીધો મનુષ્યમાં આવી ઉપજે અને વર્તમાનમાં તેને બુદ્ધિનો ઘણો વિદ્યમ દેખાય તેનું કારણ, તે જીવે પૂર્વે મંદ ક્ષાય, શુભલેસ્થાના પરિણામ કહેલા છે. આ બુદ્ધિનો ઘણો ઉઘાડ તે પૂર્વે પ્રારબ્ધની મૂડી છે. તે જીવ મોટો વક્રીલ હોય, એક કલાકના હજાર રૂપિયા કમાતો હોય છતાં તેણે કંઈ કર્યું નથી. જોઈ દષ્ટિ વડે માન કર્યું કે આ બધું હું કરું છું, મેં પુરુષાર્થ કર્યો તેથી હું આ બધું લખ્યો, ધન કમાયો; પણ વાસ્તવિક રીતે સાચી દષ્ટિથી જુઓ તો, તેણે પૂર્વનું ઉદય આવેલું પ્રારબ્ધ અજ્ઞાનભાવે બળ્યું છે. જ્ઞાનમાં જોઈ પુરુષાર્થ કર્યો છે. કોઈ જીવે પૂર્વે લવે શુભભાવ વડે જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં મંદ રત્ન નાંખ્યો હોય તેથી વર્તમાનમાં જ્ઞાનનો ઉઘાડ વધારે દેખાય; હજારો પુસ્તકો વાંચી બાય, મોટો વક્રીલ થાય વડો પ્રધાન થાય, ડોક્ટરની વિચિત્ર કળા બણે, છતાં તેણે જડની કંઈ ક્રિયા કરી નથી, નવી શોધ કરી નથી; માત્ર તે પ્રકારના પ્રારબ્ધ હોવાથી તેમ થયું; મેં આને આમ કર્યું એ અહંકાર તેણે તો કર્યો છે. એમ જ કોઈ ધર્મ ગ્રંથોથી ઘણા શાસ્ત્રો વાંચી બાય, મનમાં ધારી રાખે તો પણ આત્મધર્મની તેને ગંધ ન હોય. કોઈ કહે કે આટલું બધું બણપણું (જ્ઞાન) મેળવ્યું તે પુરુષાર્થ નહિ? તો જ્ઞાની પુરુષો ના પાડે છે. અને કહે છે કે તે પુરુષાર્થ નથી પણ પૂર્વના લબ્ધનો ઉઘાડ થયો તે પ્રકારનો પ્રારબ્ધ-ઉદય છે.

એવા ઘણા જીવ હોય છે કે બહારનું બહોળું જ્ઞાન ધરાવતા હોય, વળી આત્માના નામે નવ પૂર્વ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય, પણ તેથી શું? તે પણ ઉદય ભાવમાં જ ગયું. તેને અજ્ઞાન (કુજ્ઞાન) કહ્યું છે.

હું આટલા શાસ્ત્રો બાણું તો જ્ઞાની—પંડિત કહેવાઈશ એમ લોકમાં માન મેળવવા ખાતર લણે તો તે પાપ બાંધે છે.

શાસ્ત્રના ભણતર [અભ્યાસ] થી મનની ધારણા કરવી તે પણ તેનો સાચો પુરુષાર્થ નથી. અંદરમાં, તે પુસ્તકો, શાસ્ત્રો બાણવા માટે નિમિત્ત થવાની ચોગ્યતા જે ટાણે હતી તે ટાણે તે શાસ્ત્રના શબ્દો બાણવાનું નિમિત્ત થયું. જે જ્ઞાનનો ઉઘાડ થયો તે પણ જ્ઞાન લબ્ધમાં હતું તે નિમિત્ત રૂપે બાણાયું.

આ જોટલે કે ઉપર કહ્યું તેમ આત્માનું કાર્ય શું ? પુરુષાર્થ શો ? તે સમજવું પડશે.

જે કોઈ સુમુક્તુ માત્રી સમજાવના લક્ષે, ન્યાય, વિધિ મહિત શાસ્ત્રોનો વિનય કરે છે, વિવેકથી, ન્યાયથી શુદ્ધ આજ્ઞાસન્મુખ રાખીને તત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ બનીને શાસ્ત્ર-અભ્યાસ કરે છે તેને તો પ્રથમથી જ લાભ ફોખાય છે, કારણ કે પોતે સુમુક્તુપણના લક્ષણો જાણીને સાચી સમજણનો પુરુષાર્થ કેમ કરવો તેનો વિધિ સમજવાનો જે સાચો પ્રયત્ન છે તે કરે છે.

સુમુક્તુ કેને કહીએ ? જેને મંત્રારથી, અજ્ઞાનથી છૂટવાનો ભણકાર અદરથી આવ્યો છે કે મારે હવે ભવબ્રમણ નથી તેને. જેણે જ્ઞાની-મતપુખ્તને ઓળખ્યા અને આત્મા શુદ્ધ છે તે વાત માની તેને હવે ભવ થશે તેવો ભય હોય નહિ. તત્ત્વની સાચી જિજ્ઞાસા છે, સંસારનો આઢ્ય નથી એવા સુમુક્તુ આત્માએ આત્મા મોક્ષસ્વરૂપ શુદ્ધ જ છે એવી પ્રથમ પ્રતીતિ કરવી જોઈએ. આ જ્ઞાતના ધર્મથી મોક્ષ છે એવા એક ન્યાયની, અંતરમાથી [સત્ પુરુષ સમીચે] હા આવી જોટલે તે મોક્ષને પાત્ર થાય છે. તેને અંતરમાંથી મોક્ષ સ્વભાવની એવી હા આવે છે કે “ હું એક ત્રિકાળ શુદ્ધ, બેહદ અખંડ શાંતિનો, જ્ઞાનનો પિંડ છું, સાચક માત્ર છું. ” જે જ્ઞાની પુરુષ કહે છે તે જોમ જ છે. આ જ્ઞાતના ન્યાયની આત્મામાંથી જે જીવને સહજ હા આવી, મનની ધારણા વિના આત્માથી સત્નો હંકાર આવ્યો તે સુપાત્ર જીવ ભલે ધણા શાસ્ત્રો ન જાણતો હોય, અરુપ બુદ્ધિવાળો હોય છતાં અતરમા અકપાયી ભાવની પૂર્ણ પવિત્રતાથી આત્મા ત્રિકાળ શુદ્ધ છે-જો પૂર્ણ શુદ્ધતાના લક્ષે રાગનો ભાગ દાગતા, દાગતા નિર્મળ થઈને પૂર્ણ શુદ્ધ થઈ જાય છે.

આ ન્યાયે, ઢાઢને માત્ર જાણપાત્ર આજુ હોય તેથી કહે અમે જ્ઞાની, પણ જે બુદ્ધિવાદીઓની માન્યતા મિથ્યા દરે છે, ડારણ કે જેને આત્મ-વલાવનું વેદન નથી, વિષય કપાયમાં, મોહાવેશમાં વર્તે છે અને ગાત્રાની વાનો કરે છે તે જાણ શુદ્ધજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિ ઉપર પગથાથે મીઠા મુદ્રાય છે.

અંત્રાની જે કાંઈ જોલે તેમાં અસત્ય હોય જ. તે એક ગાથા (શ્લોક) જોલતાં ત્રણ પ્રકારના દોષ જાંધે.

(૧) તે એમ માને છે કે આ લાપા મારાથી જોલાય છે. એટલે જી જડ રજમણોની વર્ગણાને મેં પરિણામની એ પ્રકારના અહ-મમકાર સેવી પાપ જાંધે છે.

(૨) હું આ લાપા જોલવા ધારૂં ત્યારે જોત્રી શકું, ન જોલવા ધારૂં તો ન જોહું. વળી હું સાડું જોત્રી જાણું છું એ આદિ પ્રકાર માન કયાય સેવે છે તેનું પાપ જાંધે છે અને જી જડ વાણીના રજ-કણનો કર્તા તથા સ્વામી થાય છે.

(૩) આ શ્લોક જોલવાથી મને પુણ્ય લાલ થશે માટે હું જોહું છું.

એમ જો ત્રણમાં જો દોષ આવ્યો, કે હું જ્ઞાતા ત્રિહિ પણ તે શબ્દો સંજંધી ઇચ્છા [રાગ] અને પુણ્યનો કર્તા છું. આનો સાર એમ છે કે જેને પોતાના આત્માનું અભાન વર્તે છે તેને જાણવામાં, વિચારમાં અને વર્તનમાં ભૂલ (અસત્ય) હોય જ. કહી કયાય મંદ પાડે, શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવાના પરિણામે કરે તે વખતે મન, વચન, કયાના યોગને શાસ્ત્રવાંચન, લકિત વગેરેમાં જોડે અને તે સંજંધી શુભ પરિણામ હોય તો પુણ્ય જાંધે. પુણ્ય તત્વના રૂળની ઇચ્છા નથી એમ લહે તે કહેતો હોય પણ આત્મજ્ઞાનથી અજાણ જીવો સંકાય અસત્યનું જ સેવન કરે છે. તેના વંચનમાં પેણ નીચેના ત્રણ પ્રકારના દોષમાંથી એક દોષ હોય જ.

(૧) કારણ વિપર્યાય. (૨) સ્વરૂપ વિપર્યાય. (૩) લેહ-લેહ વિપર્યાય.

તેનો પુલાસો:-

(૧) કારણમાં ભૂલ. હું પરનો કર્તા છું, પરનું કારણ છું, અથવા પર દ્રવ્ય માડું કારણ છે એમ કારણ વિપર્યાયવાળો માનતો હોય.

(૨) સ્વરૂપમાં ભૂત. દેહાદિની ક્રિયામાં આત્માની ક્રિયા માનતો હોય, દેહાત્મભુદ્ધિ હોય. જોમ સ્વરૂપ વિપર્યાયવાળો માનતો હોય.

(૩) બેદાભેદ વિપર્યાય=પોતાને પોતાના ગુણથી બેદ રૂપ માનતો હોય અને પરથી-જડ પુદ્ગલથી પોતાને અભેદરૂપ માનતો હોય.

તે બેદાભેદ વિપર્યાયવાળો ઇશ્વરને સૃષ્ટિ કરતાં માનતો હોય, કાં પોતાને પરનો કતાં માને, પરથી પોતાનું જ્ઞાન યથું માને-જો આદિ પ્રકારે પોતાના સ્વરૂપને વિપરીતપણે માનતો હોય છે. તેથી તે ૨+૨=૪ કહે તો પણ તેનું જોડું છે.

આમ ત્રણ પ્રકારે દોષ કહ્યા છે. હવે ધર્માત્મા છવ છે તે શાસ્ત્ર-પાઠ કરતાં, તથા ભક્તિ, કરતાં નિર્જરા કરે છે. અને તેને મહાજ્ઞે પુણ્ય બધાઈ જાય છે. તેમકે તેના અભિપ્રાયમાં આગળ કહ્યાં તે દોષ હોવા નથી.

અજ્ઞાની મોહી છવ પોતાને જ્ઞાની માને છે પણ તેઓ રાગ, દ્વેષ, વિષય, ક્રાયામાં વર્તી રહ્યા છે તેથી તેને શુદ્ધજ્ઞાની કહ્યા છે. પ. હવે વૈરાગ્ય વગેરે ક્યારે સફળ કહેવાય તે મંજુધી ગાયા કહે છે-

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન,
તેમજ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણું નિદાન. ૬.

અર્થ:-ત્યાગ વૈરાગ્યની નક્કજતા ક્યારે કે " જો સહ આતમ જ્ઞાન " અર્થાત્ માથે જો આતમજ્ઞાન હોય. આત્મા પુણ્ય-પાપ અને રાગ-દ્વેષ ગહિત, મન-વાણી-દેહાદિથી જુદો, નિર્દોષ, સાતા-દૃષ્ટા ત્રિકાળ પૂર્ણ શુદ્ધ છે-એવું યથાર્થ જ્ઞાન, યજ્ઞ અને લક્ષ કરવા માટે ગગ, દ્વેષ, દેહાદિની મમતાનો ત્યાગ કરવાની ભાવના જેને વને છે તેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિષય, ક્રાયાની વામનાનો ત્યાગ થનાં જાણ મયોગનો ત્યાગ સહજે થઈ જાય છે. જેને રાગ ગહિત કેવલ શુદ્ધ આત્મા જોઈએ છે તેને રાગાદિ ઉપાધિ ભાવમાં રુચિ ન હોય. વગી તેને ત્યાગ, વૈરાગ્ય ટોય જ, પણ તે ત્યાગ, વૈરાગ્યની નક્કજતામાં પ્રથમ એવો અભિપ્રાય જોઈએ કે હું અકપાય શુદ્ધ આત્મા છું,

મારામાં પર વસ્તુનો ગ્રહણ-ત્યાગ નથી, અરૂપી જ્ઞાન માત્ર હું, દેહાદિ તથા અન્ય બાહ્ય જડ પદાર્થોથી પર હું, હું અક્રિય હું. જ્ઞાન જ મારું કર્મ છે. એ અવિરુદ્ધ ન્યાય માર્ગની વિધિ સમજવાનો અભ્યાસ હોય તેને બાહ્ય ત્યાગ, વૈરાગ્ય હોય અને કપાયનો ઘટાડો હોય, વળી તેને સત્સમાગમ તથા વીતરાગ ધર્મની રુચિ હોય અને જ્ઞાની સત્પુરુષોના વચનોનું બહુમાન હોય. હિત શું અને અહિત શું તેની તુલના હોય તો માયું તત્ત્વ જે અનંતકાળમાં પૂર્વે નથી સમજાયું તે સમજાય છે. વળી જે, અંતર ત્યાગ, વૈરાગ્ય વડે રાગ, દેવનો ઘટાડો આત્મજ્ઞાન અર્થે કરે તો તેને તે સાધન સફળ છે. રાગ, દેવ, કપાયથી સ્વશુભની ઘાત ન થવા, દેવી તે નિજ સ્વરૂપની અંતરંગ હયા અને તે પોતાના જ્ઞાનની ક્રિયા છે; તીવ્ર કપાય ટાળી અકપાયી થવાના લક્ષે મંદ કપાય કરે, વળી જ્ઞાન ક્રિયાથી મોક્ષ છે એવું જો લક્ષ હોય તો તે મંદ કપાય શરૂઆતમાં નિમિત્ત માધન છે. અદ્ય પણ રાગ, દેવ મારા સ્વભાવમાં નથી અને વર્તનમાં ફેળાય છે તે મારી પૂર્વ બૃલનું કારણ છે એવી દ્રષ્ટિ જેને છે તેને જ્ઞાન ક્રિયા સફળ છે. કપાય ટાળવા માટે અંતરંગ ત્યાગ, વૈરાગ્ય પ્રથમ ઉપાય છે. રાગ, દેવ ટાળવા માટે આત્માનું જ્ઞાન વીર્ય (બળ) કામ કરે છે, પણ બાહ્ય દેહાદિની ક્રિયા કામ કરી શકે નહિ.

જડની ક્રિયાથી ચૈતન્યને લાલ ન હોય અને જડની ક્રિયા ત્રણ-કાળમાં કોઈ પણ ભ્રમ કરી શકે નહિ—આ વાત પ્રથમ જ સમજવી જોઈએ.

“ પાત્રે પ્રભુતા પ્રગટે ” એમ પ્રથમ સાચી મુમુક્ષા જોઈએ. જે જમીનમાં ખારાશ હોય તેમાં અનાજ પાકે નહિ તો પણ તેને સારી બનાવવાની વિધિ હોય છે. રાગ દેવ, મમત્વ ઘટાડવાં, તથા દેહાદિ પરની આમકિત છોડવી. ત્યાગ અને વૈરાગ્ય વડે પ્રથમ ક્ષેત્ર-વિશુદ્ધિ કરવી જોઈએ. પણ એટલાથી સંતોષ પામવા જેવું નથી. મુમુક્ષુમાં શાસ્ત્રાભ્યાસ માટે પ્રેમ, વિનય, વિવેક, સત્સમાગમ પ્રત્યે રુચિ, શમ, સંવેગ, વૈરાગ્ય, વગેરે શુભો જોઈએ. અને તે આત્મજ્ઞાન પામવાની પ્રથમ ભૂમિકા છે.

મુમુક્ષુ અનુકૂળતામાં ગગ અને પ્રતિકૂળતામાં દ્રેષ ન થવા દે. સહેજે થઈ જાય તો તુરત અંતઃગમાં મમલાવ ટકાવે. તત્ત્વની રુચિ વધારે તો સદશુભનો ઉપદેશ, મદ્બોધ પોતાના આત્મામાં પરિણામ પામે. જેમ અપાત્ર અર્થોત્ આરી જમીનમાં ખીજ ખજી જાય; તેમ આત્મામાં મિથ્યા અભિપ્રાય, ગગ, દ્રેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, દેહાદિની આમકિત ગહે તો મોઢામર્ગ પામી ન શકાય. વળી જેને વૈરાગ્ય નથી તેને ' આત્મા અનાદિ અનંત છે, શુદ્ધ છે, અમંગ છે, સ્વાધીન છે ' એ ન્યાય, શ્રદ્ધા આવ્યાં નથી તેને તત્ત્વની રુચિ પણ નથી. જેણે પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોની મમતા, લોભુપતા ઘટાડી નથી અને જે મગધડતામાં જરા અંતગત પડે અપમાન થાય, રાગનું નિમિત્ત મળે, એ આદિ નિમિત્તોમાં આજો વેચાઈ જાય છે તેને પવિત્ર આત્મા કેમ મમજશે ?

મોઢી જીવને આત્માજ્ઞાનની રુચિ થાય જ નહિ. આત્મજ્ઞાન વિના મનની ધાન્યુ વડે ધણા શાસ્ત્રોનું જાણપણું કરે તોપણ તે ધણું જાણપણું ધણી ઉપાધિ રૂપ છે, અજ્ઞાતિનું કારણ છે.

ઉર્જવગ અતઃકંઠુ વિના, અતરંગ માનાદિ કપાય પાતંગ પાડ્યા વિના જ્ઞાનીનું અને જ્ઞાનીના વચનોનું જાહેરમાન આવે નહિ, મતનો આદર આવે નહિ, જ્યાં આત્મજ્ઞાનની રુચિ નથી ત્યાં મંસારની જ રુચિ હોય.

સાચી મુમુક્ષુતા વિના, જિ તની ઉર્જવગના વિના મર્વજ વીતરાગના વચનો અને ગ્રાસો પગમર્થ નહિ મમજાય. સાચી મમજણ અર્થે સાચી મમજણમાં જવાના નિમિત્તો જે અતઃકંઠુ ગગાદિ, કપાયનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, વિનય, વીતરાગ-લકિત તથા મરણતા, વિવેક વગેરે ગ્રાધનો પણ તેટલા શુભ વિકાસ સુધી આવીને અટકી જાય તો આત્માર્થ ચૂકી જાય શુભ પરિણામ ઘણું ક્યાં એમ માનીને મતોપ કરે કે મેં ઘણું કર્યું તો એ જરાજર નથી. આત્માના લક્ષ વિના, પ્રતીત વિના તેણે આત્માને હંદવાળો, પરની અપેક્ષાવાળો માન્યો માટે તેનો પુરપાઈ જાય છે. સાચી જોગખાણુ વિના કદી બાહ્ય ત્યાગ

કરે અને માને કે મેં ત્યાગ કર્યો, પાંચ મહાવ્રતના શુભ પરિણામ
ઉપ પુણ્ય ક્રિયાદ્વારા મારી ઈન્દ્રિયોને છુટી,--એમ એ જાણી ક્રિયા,
પુણ્ય પરિણામથી શુભ માને તો ભલે માને, પણ તેને આત્મા અંબાધી
કાંઈ ફળ નથી.

કાયિક ક્રિયા રોટલા નાખના અથવા કાયાનો ઉત્તમર્ગ, ડાયિક
બ્રહ્મચર્ય પાલન એટલા માત્રથી કાંઈ ધર્મ નથી. મન, વાણી, દેહ તે
કાંઈ આત્મા નથી. દેહાદિની ક્રિયાથી જો આત્માને ધર્મ થતો હોય,
સંવર નિર્જરા થતી હોય તો વનરૂપિ આદિ જાડને પણ ધર્મ થાય.
મુક્તિશિક્ષાનો પથર એકેન્દ્રિય જીવ છે તે કાંઈ હિંમતિ કરતો દેખાતો
નથી, છતાં તેને અનંત ક્યાય, તીવ્ર માડી લેશ્યા છે. લોકોને બહારનું
મહાત્મ્ય દેખાય છે. જોગે આત્મામાં કાંઈ માલ (શક્તિ) ન હોય.
આખી જીવંતી, દેહાદિની, યોગની ક્રિયામાં રાચનાગચોચે સામાયિક,
ઉપવાસ, વ્રત, નપ કરી કરી પુંજણી ધમી નાંખી કેટલાય પથરણા
ફાડી નાંખ્યા છતાં 'હું કોણ? હું શું કરી શકું અને શું ન કરી શકું?'
તેનું જ્ઞાન નથી અને જો, ચાર ઘડી કાયાને એકરૂપાને શેકી રાખે તેને
સામાયિક માને સંવર નિર્જરા માને. તે જોગ (યોગ) ની ક્રિયાથી
આત્મધર્મ તો દૂર રહ્યો પણ પુણ્ય પરિણામે નથી. હા! મનના
શુભરાગ હોય તો તેથી પુણ્ય બંધાય છે પણ તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો
હેતુ નથી.

જેને પરની ક્રિયાનું મમત્વ વર્તે છે, માફ કર્યું પરમાં થાગ
છે એમ માને છે અને માનાદિ ક્યાયમાં વર્તે છે તેને સુમુક્તની નીચલી
અમિકા પણ નથી. આગા અભિપ્રાય {આત્મજ્ઞાન} વિના અનંત
કાગથી સમારમાં રજાડવું થયું. ત્યાગ, વૈરાગ્ય મનમાં ધારી રાખ્યો,
માન, અપમાન પ્રત્યે બાદ મમલાવ પણ ધણો ગણ્યો, ક્યાય ન
કરવાનો ભાવ પણ મનથી રાખ્યો તેથી પુણ્ય પરિણામ થયા પણ ભદ્ર-
મુક્તિ થઈ નહિ. કેમકે શુભ કર્તવ્ય માફ છે એમ માન્યું, તેથી પર-
ભાવનો કર્તા થઈ તેમાં ગેકાણો-અટક્યો. પ્રથમ પાપમા ટક્યો હતો હવે
તે વર્તમાન શુભપરિણામમાં ટક્યો. આત્માના લગ્ન વિના, પ્રતીતિ

વિના પાપાનુગ્રાહી પુણ્ય જાંધાય છે. એ પુણ્યજાંધ કરવાની કથા તો
 હવે અનંતવાર સાંભળી છે. અહીં મોક્ષ કથા થાય છે એટલે કે પુણ્ય
 ૫૫૩૫ સમારનો (અજ્ઞાનનો) નાશ કરવાની કથા છે.

લોકોએ મહેલામાં ધર્મ માની લીધો છે. સંસાર પ્રત્યે દેવ
 કરવો, નિદવો તેને વૈગવ્ય માને છે. આત્મા શુદ્ધ છે એમ હવે મનમાં
 ધારી રાખે છે પણ આત્માની પ્રતીતિ નથી, લક્ષ નથી અને લોકોને
 કહે હું દરોજ મતાદિ પાશું છું, મામાયિક કડુ છું અર્થાત્તમે, આર
 હયા પાશું છું, કાયમ રાત્રિના અગ્નિવિકાસ-પચ્ચક્ષુષાણુ, પ્રતિક્રમણ,
 ચોક્કમન વગેરે ક્રિયાઓ કરું છું, પાળીના ઉપવાસ તો કેટલાય વર્ષોથી
 કડુ છું-એમ દેહાદિ જડની ક્રિયાથી પોતે મતોપ માને છે, પણ ઉદયની
 ક્રિયા આત્મા કરી શકે નહિ તેનું જ્ઞાન નથી તેથી તેને અજ્ઞાનથી
 કરાતી ક્રિયાનો મિથ્યા મતોપ ભયો છે. તેને સમજાવનારા ઉપદેશક
 પણ તેના જેવા જ મળી રહે છે. આ મોહી હવેને સાચો સતોપ
 અને વિશ્વામ હોતો નથી તેથી ખીજાને પૂછે છે. પોતાને જે ગોઠ્યું છે
 તેની પુષ્ટિ માગે છે તેને અનુકૂળ (નામધારી) મુનિ પાસે પ્રમાણ
 પત્ર માગે છે. મિથ્યાત્વને પોષણ આપનાર તેના અજ્ઞાન ભાવને પોષણ
 આપે છે. તેનાથી પરસ્પર મતોપ માને છે. વાસ્તવિક મત્ય હોય તે
 બીજાના હકાર-સમ્મતિ ઉપર આધાર ગણવું નથી. મોહી હવેને જે
 અનુકૂળ હોય તેના તે માહોંમાહે વખાણ કરે છે માખણ ચોપડનારા
 કહે કે અહો ! તને ધણુ ઝુલું. ભારે ધર્મવાળા છો. એમ જાંધલાવ
 રૂપ પુણ્ય પરિણામમા પોતાનું હિત માને છે પણ આત્મા શુ છે ? કેવો
 છે ? કેવો છે ? અને શુ કરી શકે છે ? શુ નથી કરી શકતો ? તેનું
 જ્ઞાન નથી. ધર્મ અને ધર્મીના નામે નાહક અભિમાન કરે છે. અ-
 જ્ઞાનપૂર્વક પુણ્યજાંધના ભાવથી રાજી થનારને એ જડના સોજાના
 મગપણ વ્યા લગી ! ચૈતન્ય ભગવાનને માથે એ ગુમડાં છે. નિરોગી
 પનિર આત્માને પુણ્યરૂપ અનિત્ય, વિકારી પ્રકૃતિના સોજા શા ? એ
 સોજા અદ્વૈત કાટશે. રોગપણે ઉતારે ત્યારે અંદર લાય (અગ્નિ) થશે.
 બકારની અનુકૂળતામા તે મોહી મિથ્યા સતોપમાં મનને
 રાજી રાખીને પુણ્યાદિ ક્રિયાથી ધર્મ માની રહ્યો છે, પણ આત્મામાં

ભય, શંકા, અશાંતિ વર્તે છે. જ્યારે મરણના ટાણાં આવશે ત્યારે શંકા, ભય અને આત્મશૈદ્ર ધ્યાન કરશે, પસ્તાવો કરશે. ભવહારી ગયો, હવે ઉતારા ક્યાં કરશું ? મરીને ક્યાં જશું ? કાલે શું થશે ? એમ સાત ભય અને આઠ મદથી ઘેરાયેલો માઈં શું થશે તેની મૂંઝવણમાં ભાવ-મરણ કંદે છે.

આયુષ્યના છેડે પણ, ઠોઠં ભૂલને મમજો અને મતનો આદર કરે, માયુ' પ્રાયશ્ચિત કરે અને મમજણની રૂચિ કંદે તો કૃષ્ટ છે. મેં આજ ઘણી જે માન્યું તેનાથી વધુદો આત્માનો ધર્મ છે, અપૂર્વ છે—એમ વિચાર કરે અને મતાગ્રહ, પૂર્વાગ્રહ છોડે તો પણ ઉત્તમ છે, હિતનું કારણ છે.

અનાદિ કાળથી મોહી છવો ધર્મના નામે પોનાનું અહિનરી રહ્યા છે. જેને અધર્મમાં ધર્મભુદ્ધિ છે. તેને મર્વજ વીતરાગી મગવંતોએ નિઃસ્પૃહ કુણ્ણથી મદ્ઉપદેશ આપ્યો છે. તે જાણીનેજ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે કે જે લગ્ને, જે ભાવે ગમ; દ્રેષ, મમતા ટળે એવી જ્ઞાનક્રિયાને પ્રથમ અંતર ત્યાગ, વૈરાગ્ય નટે અવગાહો. પણ ત્યાગ વૈરાગ્ય માત્રથી આત્મજ્ઞાન નથી. કેવળ ત્યાગ વૈરાગ્યમાં અટકો નહિ.

અકપાથી સ્વરૂપને અકપાથી દ્રષ્ટિ વડે મમજો, મમજવા માટે આજગ વધો. યથાર્થ પાત્રતા મેળવો.

આત્મા શુદ્ધ છે. અવિકારી છે એ લગ્ને, જ્ઞાન વીર્ય (પુરુષાર્થ) સંસ્કારવાથી રાગ, ડેષ, મોહ ટળી જાય છે.

હું જ્ઞાયક છું, જ્ઞાનમાત્ર છું, શુદ્ધ છું એ નિશ્ચય; અને આ શુદ્ધિના લગ્ને રાગ ટાળીને સ્થિર થવાનો પુરુષાર્થ એ વ્યહવાર છે. રાગ ટાળવો એ જ્ઞાનની ક્રિયાનો પુરુષાર્થ છે. માટે દેહ પુણ્યાદિ જડની કેયાના મમત્વનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપે શુદ્ધ પરિણતિ વડે મહાનું કરા. એમ જે અનંતજ્ઞાની ભગવતો નિઃસ્પૃહ કુણ્ણથી કહી રહ્યા છે તેની ના ન પાડ્યો. સત્નો અનાદર ન કર્યો.

અત્ પુરુષોએ કહેલા ભાવવચનો મમજો, મિથ્યા અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી મમજો. મન, વાણી, દેહ, પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્રેષથી ભિન્ન

અતીન્દ્રિય આત્માને જૂલીને લોકોમાં બાહ્ય ક્રિયાથી રૂઢી પ્રમાણે શુભ પરિણામ પુણ્યપરિણામ રૂપ વહેવાર ધર્મ માને છે. તેમાં આત્માનો ધર્મ તો દૂર રહ્યો પણ તીવ્ર કપાય ઘણા ભાગે હોય છે તેથી શુભલાવ પણ નથી.

જાની પુણ્ય એમ કહે છે કે શુભ જોગની ક્રિયા મોક્ષમાર્ગ નથી. તો પત્રી અશુભ ભાવે માનાદિ કપાયને ચોખ્ખા આપનાર મોક્ષમાર્ગ મનીષ પણ ક્યાંથી હોય ?

આહા ન લેવા વગેરે મન, પચ્ચાખાણના પરિણામ કરનારાના, બાહ્ય દષ્ટિ-જીવોના કપાયલાવ પણ જહુ ભૂંડા હોય છે કારણકે અનુભવ અજ્ઞાન મેલે છે વર્ગીતપ કરનારા છુકું, અકૃમના ઉપવાસ કરનાર જોયા છે ? જો એકદંક ભાણું ન મચ્યાણું, દેહની સગવડતામાં ખામી દેખાણી તો તીવ્ર ક્રોધ પણ કરી નાંખે છે.

જીવો માને છે કે અમે ધર્મ કરીએ છીએ, પણ માનાદિ કપાય રાગ, દેવ, વગેરે અનેક પ્રકારે અનાચાર મેલે છે અને પોતાની જાતને કહે છે. કપાય ઘટાડ્યા વિના પુણ્ય નથી પણ ચાપ છે. જોગ (યોગ) ની ક્રિયાથી પુણ્ય નથી, શુભ પરિણામ પણ નથી તો પત્રી આત્મ-ધર્મ વ્યાધી હોય ? ન જ હોય.

જાનીનો પ ! વિરોધ કરનારા જીવો દરેક કાળે હોય છે. બાહ્ય દષ્ટિ-જીવો તથા ચોક્કું ગાળિદક જ્ઞાન મેળવી ઉપદેશકો મોંઘામાં ધર્મ બતાવી દે છે શ્રીમદ્ ગાજનંદ જેવા પવિત્ર આત્મા આ લોકમાં હતા ત્યારે તેમની નિંદા કરનારા પણ હતા અને કહેતા કે અમે માનીએ છીએ તેનાથી નવું કહેનાર આ કોણ જાણે ? મહાવીર ભગવાને ચારિત્ર—ક્રિયા સ્થાપી છે તેનો આ વિરોધ કેમ કહે છે ? પણ સત્ય શું છે ? તેને ન્યાયથી મધ્યસ્થપણે વિચારવાની ધીરજ રાખે ત્યારે અમ-જન્ય જે ભગવાન જાણુ હતા અને કું ક્રિયા કરના હતા !

આ અપૂર્વ તત્ત્વનો વિચાર કરવા માટે પ્રથમ પાત્રના જોગજો, તેના જ મૂળમા (ચર્યાતમા) વાધા છે.

ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન પામ્યો નથી ત્યાં સુધી મોટી જીવ અનંતજ્ઞાનીની અશાતના કરે છે. નિશ્ચયથી તો તે પોતાના આત્માની અનંતી અશાતના છે.

જ્ઞાનીની નિંદા કરે, જ્ઞાન અને જ્ઞાનીની અશાતના કરે તે જીવ મહામોહનીય ઈર્મ જાંધે. કેઈ અભણુતા ભૂલ કરે તો પણ, અજ્ઞાન એ બચાવ નથી.

સાચું હિત કોણુ મમજાવે ! અજ્ઞાન, મોહરૂપ અધકાર નાશ કરવાની વાત, મોક્ષમાર્ગની વાત કોણુ સંભળાવે ? સત્ય મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશક હોય તે જ આચાર્ય હિતની વાત કરે. માતાની મચ્છરી કરાય નહિ, તેમ સાચા મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશનો અનાદર કરાય નહિ. લોકો આત્મધર્મના નામે ક્રિયાકાંડમાં કેટલા ફલ, મિથ્યા આશ્રહ અને અજ્ઞાનકંઠ કરી રહ્યા છે. તેનું વર્ણન કરતાં પાર આવે તેવું નથી. ત્રણે કાળે જ્ઞાની પોઝાર કરી ગયા છે કે “જ્ઞાનક્રિયા જ મોક્ષમાર્ગ છે.” આત્મામાં મોક્ષ છે અને મોક્ષનું સાધન આત્મામાં છે, વચ્ચે ઉદય-વશાત્ બાહ્ય ભોગની ક્રિયા બણાય, એવા યોગાનુયોગ દૈહિક ક્રિયાનું નિમિત્ત દેખીને લોકો ભ્રમમાં ખડયા છે કે આ ક્રિયાથી ધર્મ થાય છે. આવા મિથ્યાશ્રહમાં બધાણા, મંપ્રદાયનાપક્ષ, ગચ્છમતના આશ્રહ વધ્યા અને ધર્મને નામે ધર્મના અજીર્ણ થયાં. “કાણુંગ સૂત્ર” માં અજીર્ણ સંબંધી એક ચૌલગી કહી છે —

૧ જ્ઞાનનું અજીર્ણ=ગર્વ, તિરસ્કાર, ખીલનો અનાદર કરવો તે.

૨ આહારનું અજીર્ણ=પેટમાં દુઃખનું તે.

૩ તપસ્યાનું અજીર્ણ=કોવનું ભલકવું કષ્ટપાર્થ.

૪ ક્રિયાકાંડનું અજીર્ણ=પોતે માનેલી ક્રિયા ખીલ ન કરે તો તેની નિંદા કરે, હું કાંઈ કરું છું, ખીલથી હું કાંઈક કીધું છું અને જેને બહારની ક્રિયા દેખાતી નથી તેને પોતાનાથી હલકા માને એ પ્રકારે પોતાને મહાન્ માને અને ખીલને તુચ્છ માને છે.

આવા અજ્ઞાન ભાવથી આત્માને બચાવો એમ અનંતજ્ઞાની

નિઃસ્પૃહકરુણાથી પોકાર કરી જગતને કડી ગયા છે. તેના અમૂલ્ય વચનોને કોણ દાદ આપશે ? પરીશ્રુણુશક્તિ વિના, પોતાની પાત્રતા વિના યથાર્થ સમજણ ક્યાંથી થાય ? માટે યથાર્થ સમજો.

કહેવાનો આશય એ છે કે અંતરંગમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો ઘટાડો તથા ત્યાગ, વૈરાગ્ય, વાસનાનો ઘટાડો વગેરે શુભ પરિણામ હોવા છતાં આત્મજ્ઞાન વિના તે વૃથા છે, ભારરૂપ છે. આત્મજ્ઞાન હોય અથવા આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ હોય તો અંતરંગ ત્યાગ, વૈરાગ્યાદિનું મક્ષણપણું છે. ક્યાયાદિ, મમતા, તથા દેહાદિની આસક્તિના ત્યાગ વિના, દેહાદિની ક્રિયા, તપશ્ચર્યા, ઉપવાસ વગેરે ઘણા કષ્ટવાળી ક્રિયાથી તો પુણ્ય પણ નથી. રાગ, દ્વેષ; ક્રોધ, માન; માયા, લોભ, તૃષ્ણાનો ઘટાડો માયું સમજવાની તીવ્ર જાણસા, સરલપણું એ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત થાય છે.

“ઠાણુંગ સૂત્ર” માં બીજે ઠાણે એક પાઠ છે કે હે ગૌતમ ! જગતમાં બે પ્રકારના ઉન્માદી જીવો છે. (૧) ભૂત વ્યંતરાદિથી પકડાયેલા (૨) મોહનીય કર્મમાં પ્રેરાયેલા મોહભાવમાં ઘેલા થયેલા તે ધર્મના નામે ક્રિયાકાંડ જૂળ કડે, કાયકલેશ; વ્રત, તપ; બ્રહ્મચર્ય વગેરે જડની ક્રિયાનું અભિમાન કરે પણ તે આંધળી દોડ છે, ગાંડપણ છે. બાહ્ય સાધનથી જ્ઞાન થતું નથી તેથી તે જીવો પુરુષાર્થ છે. ભૂત, પ્રેતના કારણે ગાંડપણનો યોગ તે પ્રકૃતિના નિમિત્તની ઉપાધિ છે. તે પુણ્યના ઉદયે ટળી જાય છે. પણ જે મોહ ભાવમાં મસ્ત, દાડ પીધેલા જેવા છે તેને આત્મા કેવો છે ? કેવડો છે ? તેનું જ્ઞાન નથી; તે અશાંતિથી હંપી છે. તે પોતાના આત્માની અનંતી અશાંતના, ભાવહિંસા કરી રહ્યા છે. આ મોહ ભાવનો ત્યાગ થવો બહુ સુસ્કેલ છે. દેહાદિ જડ ક્રિયા મારી કરી થાય છે, પુણ્ય મારા છે, પુણ્યાદિથી ધર્મ થાય છે વગેરે અનેક પ્રકારની જીંધી માન્યતા હોય છે. તેવા બાહ્ય દષ્ટિ મોહી જીવોનો ઉન્માદ મટવો દુર્લભ છે. કારણ કે તેની જીંધી માન્યતાને કોઈપણ પરાણે છોડાવી શકે તેમ નથી. ભૂતાવિષ્ટપણું તો કોઈ મંત્રાદિથી કે પુણ્યના યોગથી ટળે છે પણ આ મોહથી ગાંડો થયેલો જીવ જીંધો પડ્યો પણ સ્વાધીન છે, કેમકે તેને કેઈ પરાણે સમજાવી ન શકે. જેને

પરમાર્થે હિત અહિતની પરીક્ષા નથી, કપાય તથા અકપાય, જ્ઞાન તથા અજ્ઞાનનો વિવેક નથી એવા મોહી જીવોને કોઈ પણ સમર્થ-જ્ઞાની પરાણે મમજવી શકે નહિ. એટલે ભગવાને કહેલ છે કે અજ્ઞાન જેવું કોઈ મહા પાપ નથી. મોહનીથી ગાંડા થયેલા જીવોનું વેદન મહા આકર્ષ છે. અનંત દુઃખનું કારણ છે. એમ ક્રિયાકાંડમાં રાચતાં જીવોને કહ્યું કે અજ્ઞાનવશ જાણ ક્રિયાકાંડથી ધર્મ તો નથી પણ જો રાગ, દેવ, મમતા, આત્મકિત, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ઘટાડ્યા નથી તો તને આ ક્રિયાકાંડ નિમિત્તે પુણ્ય પણ નથી. વૃથા કાયકલેશ કરે છે.

અહીં શુદ્ધજ્ઞાનીને કહ્યું કે તારે આત્માની પવિત્ર દશા જોઈએ છે છતાં રાગ, દેવ, મોહનો તો ઘટાડો કરતો નથી; તૃપ્તિ, મમતા ઘટાડ્યા વિના માત્ર વાતો કરનારા છો. સાચા ન્યાયને સમજ્યા નથી. આત્મજ્ઞાનના નામે વાનોગ્રી, મનના વિકલ્પથી સંતોષ માનીને સ્વચ્છંદમાં અટક્યા છો તેથી ભવસાગરમાં ડૂળ્યો. જેને સાચું હિત કરવું છે તેણે શરૂઆતમાં જ શુભશુભતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. સ્વચ્છંદ તથા માનાદિનો ત્યાગ કરી માયા અભિપ્રાય અર્થે કપાય પાતળા પાડ્યા જોઈએ. નિર્મા, સ્તુતિ, શાતા, અશાતાદિ દરેક પ્રસંગમાં સમભાવ ભગવવાનો પુરુષાર્થ જોઈએ. આ પ્રથમ યોગ્યતા વિના સાચા સુખની ગંધ પણ નથી. કારણ નથી તો કાર્ય ક્યાંથી પ્રગટે ? પાત્રતા વિના પ્રભુતા પ્રગટે નહિ. વર્તમાન પાત્રતા દેખાતી નથી તો આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી પ્રગટે ? તે દાંડક આત્મામાં વિચારો, અંશે પણ પવિત્રતા લાવો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ઉત્તમ વચનો કહ્યાં છે, સમજણમાં ઉતારવાની ગરજ કોને છે ? શુદ્ધ અંતઃકરણ વિના જ્ઞાનીના વચન હૃદયમાં કેમ ઉતરશે ?

સંસાર પ્રત્યે બહુ ઉદાસીનતા અને જ્ઞાની પ્રત્યે બહુમાન જોઈએ. આત્મા નિર્મળ રાજ રહિત છે તેનો પ્રેમ એટલે સંસારનો પ્રેમ નહિ. દેહાદિની મમતાનો અભાવ કરવા દેહાધ્યાય ટાળવાનો જાન્ય પ્રયત્ન જોઈએ. સંસારના વિષયભોગની અનિચ્છા, ઉદાસીનતા, અતરવેરાચ પ્રથમ જોઈએ. જે આત્મામાં સમભાવ નથી તે જરાપણ જલું કરી શકે નહિ. અગવડતા સહી ન જાય અને પોતાને જ્ઞાની

માને છે તો આત્માનો સ્વભાવ પવિત્ર જ્ઞાતા, દષ્ટ છે એવી તારી શ્રદ્ધા જૂઠી છે. સાચી શ્રદ્ધા વિના સ્વચ્છંદ અને અનાચાર જ પોપાય છે. આ પ્રકારે જગતના જીવોને સ્વચ્છંદનું પોપણ ખૂબ મળ્યું છે એટલે પરદ્રવ્યથી અને પર-ભાવથી જુદો, મમતા અને રાગ રહિત તથા પવિત્ર સુખમય જ્ઞાનધન આત્મા છે તેમાં રહેવું ગમતું નથી. કારણ કે પોતાને પરવસ્તુમાં સુખ-શુદ્ધિ છે તેથી પોતાનો આત્મા જ પોતાને ગોઠતો (રુચતો) નથી. બાહ્ય વિષયોમાં, પરાધિનતામાં, ઉપાધિમાં ફાંફાં મારે છે. તેમાંથી સંતોષ ઇચ્છે છે; વળી મનમાં ધારી રાખે કે આત્મા શુદ્ધ છે આત્માને કાંઈ નથી જે છે તે ઢેહને છે. પણ હે ભાઈ ! ઢેહને જરા અગવડતા જણાય, અપમાન થાય, અભુગોઠતું થાય તેમાં તારો આત્મા તીવ્ર કપાયમાં ભેડાઈને ઠકળી જીઠે છે તે શું કહેવાય ? રાગ, દેવ વાળી લાગણીમાં આખો આત્મા વેચાઈ બંધ તેનું ભાન નથી; આત્મા પરથી જુદો અવિનાશી અશગી છે એ ન્યાય તને કેમ ખેમશે ? સંસારની ઉદાગ્રીનતા તથા વૈરાગ્ય વિના ઢેહાદિની મમતા કેમ ધટે ? આવી રીતે શુષ્કજાની, ક્રિયાજડ અને લૌકિક નીતિના પાલક ત્રણે, આત્માના નામે ઉન્માગે છે. અને તેથી તેઓ આંધળી દોડ દોડે છે.

‘પુણ્ય, પાપ. ઢેહાદિની ક્રિયારહિત પવિત્ર આનંદમય છું, જ્ઞાતા દષ્ટ છું’ એવી સાચી શ્રદ્ધા અને અનુભૂતિ તથા અંતરંગ સ્વાધીન સુખનું વેદન થવા માટે પ્રથમ, પાત્રતા વડે વિષય, કપાયનો ધણો ઘટાટો કરવો જોઈએ અને સાચી જિજ્ઞાસાથી તત્ત્વનો અભ્યાસ સત્સ-માગમ દ્વારા કરવો જોઈએ. ધણા જીવો બાહ્ય ક્રિયારૂપ આશ્રિત અને લૌકિક નીતિ પાળનારા હોય છે, ગુણ પરિણામરૂપ મમલાવ રાખના હોય છે, તેમાં દ્વી અધ્યાત્મ સાચો વાંચવા મળે એટલે બસ ? અમને જ્ઞાન-સમજણ છે એમ માનીને સ્વચ્છંદે પ્રવર્તે છે; તેઓ પણ પર-માર્થ-રહિત છે. આત્મજ્ઞાન થવા પડી તો નીતિ, શીલ આદિ ગુણો સહજપણે વધતા બંધ છે. આત્મજ્ઞાન થવા પહેલાં બાહ્ય આશ્રિત આદિ ગુણો હોય તો આત્મજ્ઞાન થવા પડી તે ગુણો સદ્ગુણપણે દૃઢ થવા જોઈએ. તેથી જ્ઞાની પુરુષ સ્વચ્છંદી જીવોને કહે છે કે તમે આત્મજ્ઞાન

પામ્યા હો એમ માનો છે અને અગુલ આચારને ઉદય, ઉદય કહે છે. પણ તમારા અંતરમાં ક્રોધ, માન, કામના વગેરેની અગ્નિ બળે છે. ત્યારે તું આત્મજ્ઞાની શાનો ? તું ત્રણ કાળના ભોગનો ઇચ્છુક છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો અને મુંઢર રૂપવતી સ્ત્રી દેખીને તારી દ્રષ્ટિ મોહમાં પડી જાય છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના ભોગના નિમિત્તો દેખીને અંતરમાં ગલ-ગલિયાં થાય છે, મીઠાગ વેદાય છે ત્યાં આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી હોય ? ન જ હોય. જે ત્રણે કાળના ભોગની તથા સ્વર્ગના ઇન્દ્રિયના પુણ્યની ઇચ્છા કરતો નથી સર્વથી નિર્મમત્વી છે. એવા મુમુક્ષુ ધર્માત્મા જ્ઞાની [ગૃહસ્થ હોય અથવા મુનિ હોય] - માધકદશામાં હોય ત્યાંમુધી તેને અસ્થ અસ્થિરતા આરિત્ર મોહના ઉદયને લીધે દેખાય છે. જે ઇન્દ્રિયનના મળ ધી વિકલ્પની મત્તિ છાટે તેનો તેને આદર નથી; વળી તેને મંચારપ્રત્યે તીવ્ર વૈરાગ્ય, ઉદામીનતા વર્તે છે. 'હું અનંત શાંતિમય જ્ઞાયક છું.' એવી માન્યતાપૂર્વક પોતાના નિર્દોષ (સહજ) આનંદની મોજ (સ્વસ્થકપ રમણતા) નિરંતર અનુભવતો હોય છે તેથી તેને વિકારી પ્રલોભનની નિમિત્ત ઇન્દ્રિયો, રૂપસુંદરીઓ લક્ષ્યાવે તો પણ તેને અંતરમાં ત્રિકાળ દ્વાલ ન થાય એવો સહજ આનંદનો મંતોપ ધર્માત્માને પોતામાં હોય છે. બકારથી મંચારી વેશમાં ગૃહસ્થપણે ગહેવું પડતું હોય છતાં માંચારિક પ્રસંગોને ઝેર જેવા માને છે. શુભકાંથયા હોય તેની દવા ન છૂટકે કરે તેમ આહારપાન, ગૃહવાગ વગેરે પ્રમંગોમાં તે ઉદામીનતાથી વર્તે છે.

આગળ જે શુદ્ધજ્ઞાની અને ક્રિયાજક કહ્યા તેમને સ્વછંદતા ધણી છે. મંદ કપાય, - શુભ ભાવ-કોને કહેવાય તેનું પણ જ્ઞાન નથી અને માને કે અમે શુભમાં પ્રવર્તીએ છીએ, મુમુક્ષુ છીએ તો જ્ઞાની કહે છે તેવું માનવું મિથ્યા છે.

જેને પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં મુખબુદ્ધિ છે તેને મુમુક્ષુ ન કહીએ. જાહ્યથી કદી પુણ્યાદિ ભોગ મામગ્રીનો યોગ ન દેખાય તેથી તું તેને અનામકત નિરુપ્ત, માને તો તે મિથ્યા છે. તેને અંતરમાં સંચાર સંગ્રામી આદર પડ્યો છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોની વાસના અન્યકતપણે છે. તેનું તેને જ્ઞાન નથી. જ્યાંમુધી મંચારના ડોઇ પદા-

ઈની ઇન્છા છે ત્યાસુધી તેને ત્રણ ડાળના પદાર્થની ગુપ્તપણે ઇન્છા છે. મનિન વાસના રૂપ મોહ શુ નથી કરતો ? જ્યા કામ વાસનાનો અગ્નિ બળે છે, ત્યા કાષ્ટરૂપ પુણ્યના નિમિત્તો મળતા તે અધિક ભભકી ઊઠશે માટે સુસુપ્તપણુ કોને કહેવુ તે સમજવુ જોઈએ

દોઈ જો અથવા માને કે અમે મમતા ગ્રહિત છીએ, સસારથી અનાસદત છીએ, નિષ્કામપણે દયા, સેવા આદિ પરોપકાર કરીએ છીએ, પરોપકાર વડે અમાડ કલ્યાણ થશે, તો તેમની તે વાત પરમાર્થે જુડી છે ' આત્મા શુ ? ' તેનુ લક્ષ થયા વિના, સાચી પ્રીત થયા વિના તે જીવો નામા અહાર, મમકાર કરે છે પોતાને જે વિષય સબધી રાગ છે તે રાગની અગ્નિને તેઓ પોષે છે તે રાગને ધર્મ માને છે હું નેણુ છું ? શુ માનુ છું ? શુ કરુ છું ? તેનો વિચાર તથા નિર્ગુણ વ્રતવાની ધીરજ તથા ગરજ ઢોને છે ? કોઈજિજ્ઞાસુ જીવ પૂર્વામુઠ્ઠા ઊડીને તત્ત્વ પામવાની સાચી જિજ્ઞાસાથી આગળ વધે, અતરંગમા પોતાના નિર્મળી સ્વભાવનો વિચાર કરે, મારામા આ બધુ શુ અર્થ જુદુ છે, શુ દેખાય છે, આ નિરૂપાધિક સ્વભાવમા શુભ, અશુભ દશા તે શુ છે તેનો વિચાર કરે, અતરંગ પરિણામનો મધ્યમ્યપણે વિચાર કર, ન્યાયથી વિરેક કરે કે ગયા કાળે મારી અતરંગ ભાવના કેવી હતી, વર્તમાનમા કેમ છે, હવે પછી કેવી હશે અને તે નિરૂપાધિક માનવી જે ઉપાધિવાગી એ મળધી ઉઠા વિચાર કરે તથા સત્ સમાગમની નિષેધ, સત્તનમાનમ મેળવે અને સત્સાત્ર વડે અભ્યાસ કરે તો બધુય સમજાય તેમ છે પણ વર્તમાન લોકોને મમારના વામ માટે વખત નળે, તેમા ધણુ હંકારણુ દેખાડે પણ જ્યા આત્મા સબધી, સ્વતિ સબધી સમજવાનુ આવે ત્યા જુદિ કામ કરતી નથી તેનુ જાણ પોતાને હજી સારી રુચિ નથી જે ધર્મના નામે કુળ-ધર્મની દેખાડે મીથી ક્રિયાઓ કરે છે તે જુલભાવ કરે છે કે કેમ તે સમજવા જેવુ હોય છે ઉપવામ તથા વરસીતય જનારને ખાવાપીવાની લોહુપતાના યનગના પણુ ભાગે ગિચિત હોય છે આચળિલ તપ, ઉપવાન, અદ્વિતિયાગ-પન્થકખાણુ, પ્રતિકેમણુ-આદિનુ નકવી નાનકે જનારનું ધર્મ તો ફરસો પત્ર મદકપાયનુય ભાન હોતુ નથી તેના

અંતરંગમાં તીવ્ર કપાયના આચરણ, ખાવા પીવાની લોલુપતા, પોતાના વિષે મોટાઈ, દંભ એ આદિ ત્રિચિત્ર પ્રકાર જોતાં, સાંભળતાં વિવેકી ધર્માત્માને દયા આવે તેવું છે. સંસારનું જરા મન મળતું હોય, સંસારમાં લાલ દેખાતો હોય તો દેવ-ગુરુ ધર્મનો અનાદર થવા દે જેને પરવસ્તુમાં સુખપ્રુદ્ધિ છે, સંસાર ઠીક રાખવાની ઇચ્છા છે અને માનાદિ કપાય પોષવાની કામના છે તેને આત્માની રુચિ હોય નહિ.

આત્મામાં અનંત સંતોષ, શાંતિ છે તેનું ભાન નહિ હોવાથી પરવસ્તુની ઇચ્છા, અસંતોષ અને અશાંતિ વર્તે છે. આત્મા નિત્ય છે તેથી તેની જાધી દશામાં સંસાર વાસનાનો અગ્નિ નિત્ય બળે છે, માટે પવિત્ર ચેતન્ય ભગવાન પોતે ક્યાં બેઠો છે? શું સ્વભાવે છે? હું સ્વભાવમાં છું કે પરભાવમાં છું? તેને વિવેકથી—ચાચથી મમજો. સાચું મમજવાની રુચિ કેને છે ?

પ્રશ્ન:—આત્મજ્ઞાન થયા પછી સંસારમાં શું કરવા રહે ?

ઉત્તર:—સંસારમાં રહેવાના ભાવ નથી. પણ પૂર્વ પ્રારબ્ધ કર્મના કારણે અને વર્તમાન પુરુષાર્થની નબળાઈથી રાગમાં જોડાય છે તે આરિત્ર શુભની ક્યાશ છે એટલે પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈ હોય ત્યાં સુધી અદ્વયકાળ અસ્થિરતા થાય પણ તે મંળ ધી કર્તૃત્વપ્રુદ્ધિ મમત્વ ભાવ નથી. કારણ કે પોતે ત્રિકાળ જ્ઞાયકદષ્ટિ પવિત્ર દષ્ટિના ભાનમાં હોય રૂપ મળ મેલના ઉદયને ટકવા દે નહિ. જે શુભ, અશુભ મનના નિમિત્તથી વૃત્તિ ઉઠે, તેને તરત જ્ઞાનબળના વિવેકવડે ટાળે, જેની પવિત્રદશા અને નિર્દોષ દષ્ટિ છે તે વીતરાગ દષ્ટિ છે; તેથી તેને સંસારભાવ નથી, માત્ર વીતરાગ સ્વભાવની પવિત્ર ભાવના ભાવે છે.

એ પવિત્ર દષ્ટિવાળા ધર્માત્માની અંતરંગ પવિત્ર દશા કેવી હશે? મોક્ષની ખાતતા કેવી હશે? તેવો વિચાર કરનાર કોઈ વીરજ પુરય હોય.

ઘણા લોકોમાં એટલી અપાત્રતા ભરી છે કે પોતાની અનંત સુખાત્રનાનો વિચાર પણ આવતો નથી આત્મા પવિત્ર છે એવી રુચિ પ્રતીન થવી પણ હર્ષભ છે. છતાં સંસારની રુચિની શુભાંટ મારી

સ્વતત્ત્વની રુચિ કરે તો સમજવું કષ્ટ નથી. પ્રથમ મુમુક્ષુપણ જોઈએ. તેને બદલે સહજ પણ પ્રતિકૂળતા દેખાય તો તેમાં ઘણી આકુળતા કરે છે. દેહની મગવડમાં જરા ખામી આવે તો મૂંઝાઈ જાય છે ખેદ કરે છે. પણ તેને શાંતિ, ક્ષમા, સદાચાર, મમલાવ; વિવેકના વિચારો આવતા નથી. પારકા દોષ નહિ જોતાં પોતાના અંતરંગ પરિણામોને મધ્યસ્થપણે, ક્ષણેક્ષણે જોવાં જોઈએ. પોતાનાં વિચારો અને વર્તન પૂર્વે કેવાં હતાં, વર્તમાન કેવાં છે અને હવે પછી કેવાં રહેશે તે સમજવાની તથા નિર્ણય કરવાની જેને કાળજી નથી તે સદાચાર કેમ પાળી શકશે ? તે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો જોષ કેમ પચાવી શકશે ? કહ્યું છે કે:- 'પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે' માટે પ્રથમ પાત્રતા જોઈએ. પણ પછી એટલાથી જ ચાટકી અને શુભ પરિણામમાં સંતોષાઈ જનારા પરંપરાઓ અધોગતિમાં જાય છે.

કોઈ પૂજા - મંત્રાર, લોભ આદિમાં આત્માર્થ ચૂકી જાય છે, વળી કોઈ માને કે પુણ્ય કર્યા હોય તો સારા સાધન મળે અને પછી નિરાંતે ધર્મ થાય. પણ આત્માર્થ સાધન મદાય આત્મામાં જ હોય છે. આત્મા શુદ્ધ પવિત્ર જ્ઞાનમાત્ર છે. તેની સાચી શ્રદ્ધા વિના બાહ્ય સાધનમાં રુચિ રહે છે, આ પુણ્યાદિ બાહ્ય જડ સાધનની રુચિમાંથી જડ ફાટશે અને આત્માર્થ અવરાઈ જશે. જેમાં પોતાના શુભની અંધ નથી તેના વડે મને શુભ થશે, હિત થશે એમ માનનારા નૈતન્ય સ્વરૂપમાં કાંઈ માણ નથી એમ મમત્તે છે, અને તે જિંદગી માન્યતાના કારણે તેને સૌ માધન અંધનના નિમિત્ત થાય છે. બાહ્ય માધનમાં શાંતિ નથી, ધર્મ નથી. જે ધર્મોત્તમા છે તેને કદી પૂર્વ પ્રાગ્બધથી નર્કમાં-લંચકર દુઃખ મય [અતિ અગવડતા વાળા] ક્ષેત્રમાં જવું પડ્યું હોય તો પણ ત્યાં તેને દુઃખ લાગતું નથી, ઉલટું તે ધર્મોત્તમા-આત્માનંદ, શાંતિમાં રહે છે. વર્તમાનકાળે ઐશ્વિક મહારાજ નર્કલોકમાં છે એક ભવ પૂરો ડી ભગવાન તીર્થ કરે ચવાના છે ત્યાં તેમને ઘણી અગવડતાના સંયોગ વર્તે છે. છતાં ઉદય કર્મોનુસાર દુઃખોને ભોગવતા નથી. પોતે જ્ઞાનનંદ-અરૂપી આત્મીક મહત્ત્વ નાનંદમા સ્થિર છે; રાતા સાક્ષી માત્ર છે તેમાં અશિક્ષ્ય અતિક્રિયા પુદ્ગલ તેની અનંત પ્રતિકૂળતા, તથા અશાતા-

વેદનીયનો યોગ ચેત્તી ગકે તેમ નથી. બહારથી ગમે તેવા પ્રતિકૂળ લગાવડ સંયોગો દેખાય છતાં તેની અસર લેવી ન લેવી પોતાને આધારે છે. આ નિમિત્ત મને ઈષ્ટ છે કે અનિષ્ટ છે એ માનવું અજ્ઞાનભાવ છે. પ્રારબ્ધવશે અદ્ય અસ્થિરતા થઈ જાય, તીવ્ર અશાતાનો ઉદય દેખાય તેમાં ચેતન્ય શુણ્ણને હાની નથી પણ તેમાં મારાપણું સ્થાપે-રાગી-દેવી-થાય તો બંધનું નિમિત્ત બને છે.

અંતરંગ પરિપુર્ણ ઉપર બંધ અને મોક્ષનો આધાર છે બાહ્ય નિમિત્ત સાધન ઉપર નથી; આ લક્ષ રાખીને આત્મસ્વરૂપને સમજવાની તૈયારી કરવી. પ્રથમ તો અંતરંગ વૈરાગ્ય, રાગાદિ કપાયનો ઘટાડો સ્વચ્છંદનો ત્યાગ, પોતાની હિંસ્રપતું દેખવું, તથા શુણ્ણના અધિક શુણ્ણ પ્રત્યે પ્રમોદ, સંસાર-વામનાનો ત્યાગ, દેહાદિની આસક્તિનો ઘટાડો અને પૂર્ણ પવિત્રતાના લક્ષે અંયમભાવ વડે અશુભાચારનો ત્યાગ કરવો તથા મતાર્થઆદિ પક્ષપાત રહિત મરણ બુદ્ધિવડે પરમાર્થ માર્ગમાં જોડાવું જોઈએ. હિત, અહિત શું તેનો વિવેક સમજવાનો અભ્યાસ જોઈએ.

પ્રથમ જ, નિમિત્ત રૂપ આ શુણ્ણ તો આત્મજ્ઞાન પામ્યા પહેલાં જોઈએ. ત્યાગ, વૈરાગ્યને અંતરંગ ક્રિયા ઝંડી છે, તેનો અર્થ એમ નથી કે આત્મા મન, વાણી દેહાદિની ક્રિયા કરી શકે છે અને પર-વસ્તુનો ત્યાગ કરી શકે છે, પણ અરૂપી ચિદ્રૂપ એવો આત્મા હું અરાગી છું પવિત્ર છું એ લક્ષે રાગનો ત્યાગ કરે, જ્ઞાનબળ વડે ક્રોધ-માન આદિ કપાયની મંદતા કરે છે એટલે ત્યાગ, વૈરાગ્યની ભાવના વધે છે તેથી પ્રથમ જ આ પાત્રતા હોય તો તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનું નિમિત્ત કારણ છે, છતાં તેને કારણ ક્યારે કહેવું કે આત્મજ્ઞાન દશા પ્રાપ્ત કરે તો તે કારણ વહેવારથી થયું કહેવાય. લોકોને અઘડું લાગે પણ બીજું શું થાય ? બીજો ઉપાય ત્રણ કાળમાં નથી. એ જાતની વિધિ વિના ન્યાય સમજ્યા વિના ભવ-અમણની અસાંતિ અને દુઃખનો અંત નથી. આધારમાં અંતોષ મનાયો છે તે જિંધી માન્યતાનો ત્યાગ કરવો પડશે. બાહ્ય ત્યાગ દેખાય તે ધર્મનું લક્ષણ નથી. ૬

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમા, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં તો ભૂલ નિજભાન. ૭.

શ્રી, પુત્રાદિ કુટુંબ, પૈમા, વ્યવહાર આદિનો ત્યાગ તે ત્યાગ નથી. એનો ત્યાગ થયો ઉદ્યાધીન છે, આત્માને આધીન નથી. બાહ્ય ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ પૂર્વે ઘણીવાર બની ગયાં છતાં આત્મધર્મ કેમ ન થયો તે વિચારવું. અત્રે કોઈ પૂછે કે શું અમારે વ્યવહાર-ધર્મ ન કરવો ? તેનો ઉત્તર એમ છે કે પ્રથમ જ અરાગી પવિત્ર આત્માના લક્ષે રાગ, દ્વેષ, કંપાયનો ત્યાગ કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો. દેહાદિ ક્રિયાના મમત્વનો, કર્તૃત્વપણાનો ત્યાગ કરવો તેમાં જે શુભલાવ થાય તે વ્યવહારથી સારી ભૂમિકા કહેવાય. પણ તેમાં જ મતોપ માની અટકી જાય અને બોધિણીજ (મમ્યદત્ત) ની પ્રાપ્તિનો ઉપાય ન રાખે તો આત્માર્થનું લક્ષ ચૂકી જાય છે અને તેના શુભ પરિણામ, મંદકંપાયરૂપ આધન નાહક ભારરૂપ થાય છે.

ત્યાગ એટલે એવા મલિન ચિત્તનો ત્યાગ આત્મા નિર્મળ જ્ઞાનમાત્ર, સાક્ષી રૂપ છે અને રાગ, દ્વેષ, ઈચ્છા આદિ આત્મ સ્વભાવમાં નથી, આત્મા દેહાદિની ક્રિયાને કરી શકતો નથી, જડ પદ્માણુને તથા શુભ અશુભ કર્મની અવસ્થાને પકડી શકતો નથી પણ ચોતાના અજ્ઞાન ભાવને પકડે છે. કોઈ પરવસ્તુનો ગ્રહણ-ત્યાગ આત્મામાં નથી. ભૂલ કરવી એ આત્માનો ન્વભાવ નથી ભૂલ કરવાનો ધર્મ નથી, એમ અવસ્થાની ભલેને યથાર્થ જાણે અને અભૂલ ભાવે ભૂલને ટાળે તો ફરી ભૂલ થવા ન દે.

આત્મા અનાદિ અનંત પવિત્ર, અરાગી તત્ત્વ છે તેને ઓગળવાનો અભ્યાસ, સ્વચ્છ એટલે દર્શન મોહ ટાળવા માટે કરવો જોઈએ સ્વચ્છ દૃષ્ટિ પ્રતિબદ્ધ દળે છે.

ધર્મના ચાર દ્વાર કલ્યા છે - ક્ષમા, નિર્લોભતા, સરળતા, નિર્માનતા એ આદિ નીતિ દ્વારા પાવના પ્રગટે છે. દ્વાર વિના ઓરડામાં પ્રવેશ થાય નહિ તેમ આ ક્ષમા આદિ નીતિ વિના વ્યવહાર ધર્મમાં પ્રવેશ થાય નહિ. ઉત્તમ ક્ષમા એ પરમાર્થ સ્વરૂપ આત્માનો મહજ ન્વભાવ છે, માટે મમભાવનો અભ્યાસ કરવો, પણ આત્માના લક્ષે વાચન મનન થવું જોઈએ. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની માચી નિજાયા ઉત્કૃષ્ટ રચિ વડે આ

બધું આત્મજ્ઞાનના લક્ષે સ્વાનુભવની પ્રાપ્તિ અર્થે છે એમ નિત્ય લક્ષમાં રહેવું જોઈએ.

છવ્ર આત્મજ્ઞાન વિના પર વસ્તુમાં હિતબુદ્ધિ માની બેઠા છે તેથી સૌ સાધન બંધનરૂપ થયા છે.

લોકો આત્માના વ્યવહારનયને ભૂલીને એકાંત વ્યવહારભાસને પકડી બેઠા છે. બાહ્ય ક્રિયાને આરિત્ર માને છે. લૌકિક નીતિને ગ્રહણ કરી, એટલે અમે ધર્મ છીએ એમ મંદ કપાયમાં સંતોષ માની બેઠા છે. પણ આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર વીતરાગ છે તેની પવિત્ર શાંતિ આત્મા-માંજ છે. તેનો સ્વભાવ શું ? તેની ઝાળખ નથી તેથી આત્મામાં બેહદ સુખ છે તેનું વેદન ક્યાંથી થાય ! લોકો પોતાની કલ્પનામાં અટકે છે. જ્ઞાનીને અટકવું થતું નથી.

આત્મા અમયોગી નિર્મળ છે તેમાં પરના નિમિત્તનો અંત-રંગ સંયોગ ઉદયકર્મ-રાગ, દેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મમતા આદિની જે શુભ, અશુભ વિકારી ભાવની વૃત્તિ બેઠે છે તેનો જ્ઞાન ભાવે નાશ કરવો, એટલે કે તેનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય કરવારૂપ જ્ઞાનની ક્રિયારૂપ વ્યવહાર કહ્યો છે. કેહાદિ જડની ક્રિયામાં વહેવાર નથી. ઘણાને બાહ્ય ત્યાગનું માહાત્મ્ય દેખાય છે. પણ બાહ્ય વસ્તુનો સંયોગ વિયોગ થાય છે. અઘાતી કર્મના ઉદય યોગે તે બાહ્ય વસ્તુને હું લઉં, મુકું, ત્યાગ કરું એ માન્યતા મિથ્યા છે. કોઈપણ છવ્રે નિ-શ્ચયે ખરેખર જડ પદાર્થો કદી ગ્રહ્યા નથી તો પછી તેનો ત્યાગ થઈ જ ક્યાંથી શકે ! ગ્રહ્યા હોય તો છોડી શકાય. અઘાતી કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી પદાર્થોનો સંયોગ થવાનો હતો નહિ એટલે તેની અંતરાય હતી તેથી મયોગ થયો નહિ એટલે વિયોગ વર્તે છે ખરી રીતે બાહ્ય સંયોગ થવાનું નિમિત્ત ન હતું એટલે તેને એવો વિકલ્પ આવ્યો કે હું ત્યાગ કરું છું. એ ઉદય ભાવ છે. બાકી જ્ઞાની એમ ન કહે કે હું જડ વસ્તુનો ત્યાગ કર; પણ રાગ, દેષનો ત્યાગ કરવાનું કહે. હું અ-કપાયી છું તો અકપાયી થાઉં એવા પુરુષાર્થ વડે ત્યાગ વૈરાગ્યાદિ નિમિત્તો બને. સદ્ગુણો ખીલે એટલે સહજે વિપરીત નિમિત્તો-રાગના

કારણો-અસી જાય; ઉપદેશમાં નિમિત્તનાં વાક્યો આવે તેનો આશય,
 ગુદાર્થ સમજવો જોઈએ. આત્મજ્ઞાન જોટલે સમ્યક્ યોગીજ્ઞ. તેને
 વાવવા અર્થે ક્ષેત્ર-વિશુદ્ધિ જોઈએ. પણ અંતરંગમાં મોહકર્મનું
 નિમિત્ત પોતાનો મોહલાવનો, અર્થાત્ બૂલનો ત્યાગ તથા અંતર-
 વૈરાગ્ય ડરવાનો છે તેને જાહેર જાણ દષ્ટિ જીવે જડના ત્યાગ જોટલે
 પર નિમિત્તના ત્યાગને પકડી જોડા છે અને મંદકપાયમાં ધર્મ માને
 છે. અજ્ઞાનરૂપી પાટો એવા શુભ પરિણામ રૂપી તારો ઘણા દ્રવ્ય-
 આશિર રૂપ ધાગ ગળી ગયો છે તેથી ભવ ઘટયો નહિ, -ઉલટું માન
 વધ્યું અને મંસાર વધ્યો. જહારથી પાંચ મહાવ્રત આદિ ક્રિયાના
 શુભ પરિણામ કરે અથવા ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચે, સાંભળે જોટલે માને કે
 અહો હો ! અમે ઘણું કર્યું, અમે ઘણો ત્યાગ, વૈરાગ્ય તથા સમભાવ
 રાખ્યો છે; પણ તે બધાં-અજ્ઞાનપૂર્વક થતાં ઉદયભાવને ધર્મ માન્યો
 તેથી પોતાના અવિકારી આત્માનો અનાદર કર્યો છે. અજ્ઞાન પૂર્વક
 ત્યાગ, વૈરાગ્ય, વ્રત, તપ વગેરે બાજ આલ છે. પુણ્યથી ધર્મ થશે,
 શુભ જોગથી મવર થશે એમ શુભ પરિણામમાં પ્રતોષાઈ જાય અને
 આત્માને નામે જાણી માન્યતાને પોષણ આપે છે. આમડી ઉતરડીને
 ખાર છાંટ્યા છતાં શુભ ભાવરૂપ ગમભાવ રાખનારા ઘણા પ્રકારના
 પરિવહ મહન કરનારા ઘણું પુણ્ય બાંધીને કદી દેવલોકમાં ગયા ત્યાંથી
 નરક નિગોદમાં ચાર ગતિમાં રખડે છે. મોહકર્મના ઉદયની અમર
 લઈને ક્ષમા ધારણ કરી અને માન્યું કે મેં ઘણી ક્ષમા રાખી છે.
 પણ મહાજ સ્વભાવની જોડક ક્ષમાને હંદવાળી માનવી તે તો અજ્ઞાન-
 ભાવ છે. આત્મા પરનો કર્તા, જોડના નથી એવો અખંડ સ્વભાવ
 જગ્યા વિના તેનો મમભાવ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય આવો ન હતો. જોડક
 સ્વભાવને જોગખ્યા વિના માત્ર જોટલી મર્યાદા વાળો આત્મા માન્યો,
 ઉદય કર્મનો કર્તા, લોકતા જાન્યો અને ઉદયના નિમિત્તમાં ધર્મ
 માન્યો. હું દયા વાળો છું એમ માન્યું ત્યા પોતાને રાગરૂપ માન્યો
 જોટલે પોતાના અરાગી સ્વરૂપને પરભાવ રૂપ માન્યો—વળી પૂર્વ
 પાટોપગમન સંચારો કરી બધા જીવોની દયા પાળવા રૂપ શુભભાવ
 કર્યો છતાં ધર્મ ન થયો; હાડ્યા આટ્યા વિના મરણ પર્યંત સ્થિર રહ્યો
 છતાં સ્વદયા ન થઈ; મંવર ન થયો. લોકો પર દયાની વાત કરે છે તે

નિમિત્તથી કથન છે. જેને પોતાના અક્યાય લાવની કુચિ છે, તેને મહેરે શુભલેગનું નિમિત્ત થઈ જાય. આમા જીવનો પુણ્યનો ઉદય હોય તથા તેનું આયુષ્ય હોય તો ગમે તેમનુપ્યના દેહને તેમાં નિમિત્ત થવાનો વિકલ્પ આવે જ. જો પાંચ મિનિટ દામ મોડું થવાનું હોય તો તેમાં પણ નિમિત્તનો જોગ અટકી જાય, માટે બાદ્ય ક્રિયામાં ધાયું થતું નથી.

ળીશું મરણ ચિત્ત વિષે જોમ કહેવાનું છે કે જેમ મલિન દર્પણમાં સુખ ન દેખાય તેમ જે જનોના ચિત્ત ચેત્તવાળાં છે તેના અંતરમાં આત્માની પવિત્રતા ભરી છે તે કેમ દેખાય ? એટલે દરેક જીવનો આત્મા પવિત્ર છે; છતાં આત્માના ઉપદેશનો ભાવ કેમ મમ-જતો નથી તેનું કારણ એ છે કે જેમ મલિન અરીસામાં પ્રતિબિંબ પડતું નથી તેમ અંતરત્યાગ, વૈરાગ્ય અને ચૂત્તની જિજ્ઞાસા વિના મત્તગ્રાધ-ઉપદેષ્ટાએ ડોકલ ભાવવચનની છાપ પડતી નથી. માથો ન્યાય અંતર્ગત તેને પરિણમે નહિ. લોકોને બહારથી ળીશું કંઈ દરવાનું કહો તો ગમે છે કારણકે તેનો અનાદિ કાળથી પરિચય છે, અને બાદ્ય ક્રિયાને જ કર્તવ્ય માને છે.

અત્રે કહેવાય છે કે, દેહાદિ બહારનું ડોઈ કર્તવ્ય જીવથી કદી થતું નથી, એટલે આ વાત ઝીણી પડે છે. આત્મામાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ર્શન, સુખ, વીર્ય એ શું અને કેમ હશે ? એ માંભાગનું માફ લાગે પણ મમજતાં અધક પડે છે. કારણ કે મંસારનો પ્રેમ ધણો છે; તત્ત્વની રચિ નથી. પોતાની સ્વાધીનતાથી જેહદ આનંદ - સુખના સ્વાદથી ભરેલો નિઃશુભ, તેનો અપૂર્વ મહિમા જાણ્યો નથી. એકલાપણું ગોડયું નથી, તેથી તત્ત્વ મમજતું અધક પડે છે. આત્મા જાતા. દૃષ્ટા, અખંડજ્ઞાન રમથી ભરેલો અમંગ છે, તેમાં શુભાશુભ નિમિત્તની ઉપાધિનો અંશ માત્ર નથી પણ અજ્ઞાનભાવે પરને પોતાનું માન્યું છે. લાગે ઉપદેશવચનો વડે પથ્થર ઉપર પાળી. તત્ત્વની રચિ વિના નિવૃત્તિ, વિચાર, મનન કેમ થાય ?

પ્રશ્ન:—મલીન અંતઃકરણ કેમ રદ્યુ હશે ?

ઉત્તર:—પુરુષાર્થ ન કરે તે કારણે. મંસારમાં ધર, ધંધા, રૂપીયા વગેરેની રુચિ કેમ રહે છે ? તે પાપની રુચિ છોડી પવિત્ર ભગવાન આત્માની ઉત્કૃષ્ટ રુચિ કરો; મલિનતા ટાળવાનો પયત્ન કરો. જે છે તે પોતાથી સમજાય છે. દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે.

પ્રશ્ન:—મંસારમાં રહીને આત્મજ્ઞાન કેમ થાય ?

ઉત્તર:—મંસારમાં ન છૂટકે રહ્યો હોય છતાં આત્માના જ્ઞાન સહિત પવિત્રદશા અને નિર્દોષ દ્રષ્ટિ હોય છે. શુદ્ધસ્થ વેશમાં વર્તમાનમાં પણ ભગવતી આત્માઓ છે. જેના આંતઃકરણ અતિ પવિત્ર છે, સાચું સમજવાની છતાંસા વધે તો આત્મખોદ પરિણામ પામ્યા વિના રહે નહિ. આત્માની એક સેકન્ડના આનંદ સાથે ત્રણ કાળના ઇન્દ્રલોકના મુખ સરખાવે તો પણ આત્મજ્ઞાન શુદ્ધ નહિ આવે, એ અપૂર્વ વસ્તુ તત્ત્વ પામવાની વિધિ વર્તમાનમાં પણ છે.

તા. ૨૩—૬—૩૬

૭મી ગાથા વિષે કાલે કહેવાયું. હું આત્મા શુદ્ધ અવિનાશી રાગ સહિત છું, નિર્મળ અગ્રંથ છું એવી ધ્રુવા, અનુભવ અને લક્ષ વિના મનના શુભ પરિણામ વડે મંદકપાય કર્યો, એકલાં ત્યાગ, વૈરાગ્યમાં જ કૃતકૃત્યપણું માનીને મંત્રોપાશ જાય એ પણ ભવસાગરમાં ઘૂટે. અજ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ, વૈરાગ્ય હોવાથી, પરશુવને ન મારવા તે કયા તથા પોતે માનેલા એવા પાંચ મહાવ્રત આદિ શુભ પરિણામ એ જ કૃતાર્થપણું હોય તેમ માને છે. પણ એ ભાવ તો રાગભાવ છે. મનના શુભ પરિણામ છે. એ કર્મ ભાવથી આત્માને શુભ થશે એમ માનવું તે વીતગત માર્ગની અશાતના છે. અને જેને ખોટા માર્ગની પકડ કરવી નથી, તેણે મતની જિજ્ઞાસા વધારવી. સત્ સમાગમનો યોગ થયા વિના આત્મજ્ઞાન નહિ થાય.

આત્મા તદ્દન અક્રિય જ્ઞાયક છે તેની પૂર્ણ પવિત્રતાની યથાર્થ ધ્રુવા જોઈએ, ત્રિમળ આત્મ દ્રવ્ય અગ્રંથોગી છે, પુણ્ય, પાપ, રાગ સહિત છે એવા જ્ઞાન વિના, લક્ષ વિના ત્યાગ-વૈરાગ્યમાં અજ્ઞાન

ભાવનો, અને ઉધી દષ્ટિનો માધ છે, તેથી હું ત્યાગી છું, હું આશ્રિતવાળો છું, એ આદિ પ્રકારે મન મનાવવાના ભાવ થાય છે, અને જાણ ત્યાગ થી રહિત કોઈ ધર્મશુદ્ધિવાળા ગૃહસ્થ હોય, તેનો તિરસ્કાર કરવાનો ભાવ કરે છે. તેનું કારણ અજ્ઞાન ભાવ છે. પર્યાયદષ્ટિ છે. અમે પાંગ મકાન ત પાળીએ છીએ, અમારે આશ્રિત છે. અને આ ગૃહસ્થ જ્ઞાનની વાતો કરે છે. જ્ઞાની હોય તો તેને ત્યાગ, મત, આશ્રિત વગેરે કેમ નથી? અમારામાં છે એમ જડ કર્મના ઉદયથી પોતાને ઝોળખાવે છે. આગ્રહ પણ એવો રાખે કે અમે બાળપ્રજ્ઞચારી છીએ. કોઈ પરણીને પછી પ્રજ્ઞચર્ચ પાળે, ત્યાગ કરે તેનું, મત અમારા જેવું ન કહેવાય. વળી કેટલાક બીજાનું સુંદર મુખ તથા વાણી સુંદર ન હોય અથવા નીચાળી શરીર ન હોય તો તેને પોતાનાથી હલકા માને છે એ પર્યાય દષ્ટિ છવો અજ્ઞાની બાળવા. વળી જેને પ્રજ્ઞચર્ચ માને છે તે મન, વાણી, દેહનું માનેછું હોય છે. પ્રજ્ઞ એટલે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા કેવો છે તેનું ચર્ચા ભાન હોતું નથી તો પછી માથું આશ્રિત ક્યાંથી હોય? ચક્રવર્તી રાજા તીર્થ કર થવાના હોય તે ગૃહસ્થવેશમાં હતા ત્યારે હજારો શ્રીઓનો યોગ છતાં પ્રજ્ઞચારી જ્ઞાની હતા. તેના પરિણામ કેવા હશે? અંતરંગમાં પવિત્ર વીતરાગ દશાનો વિવેક વર્તે છે. પ્રથમથી કોઈએ ત્યાગ કર્યો કે પછી ત્યાગ કર્યો તેથી પ્રથમવાળો માને કે હું બાળપ્રજ્ઞચારી છું, એ ગર્વ. મિથ્યા છે. ચક્રવર્તી રાજાઓ છતું હજાર શ્રીઓનો ત્યાગ કરી બે ઘડીમાં દેવજ્ઞાન પામીને ભગવાન થાય છે. ઉડા ઉતરી ન્યાયની તુલના કરે તો વિરોધ નથી. જેને વસ્તુની પરીક્ષા નથી તેને પરિણામ ઝોળખવાનો ભાવ નથી એટલે જાણ દષ્ટિ છવોના ત્યાગ વેરાગ્ય અજ્ઞાન રૂપ જ હોય છે. અને પોતાની દષ્ટિએ બીજાને જુએ છે. પોતે જાણ કિંયા કરતો હોય, પોતામાં ત્યાગ, વેગ્ય દેખનો હોય તે બીજામાં પોતાના જેવું આશ્રિત ન હોય તો તેની નિંદા કરે છે. જ્ઞાનીનો માર્ગ ન્યાયી છે. ગઈ કાલનો મકાપાપી કમાઈ હોય પણ તે પાપનો ત્યાગ કરી વર્તમાનમાં ધર્મી થઈ શકે છે, અને મિથ્યાદષ્ટિ પરછવની દયા પાળનારા રખડે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનના વિજ્ઞાનુએ મરણનાથી અનેક ન્યાય સમજવા

પડશે. જો ગુણ દોષનો વિવેક નથી તો મુમુક્ષુપણું પણ નથી. માનુ-
 મમજ્ઞવાનો કામી હોય તે વિવેકી અને મધ્યસ્થ હોય છે. આવા
 આત્માથી હોય તેના આચાર, વિચાર વિપરીત ન હોય. સો ઉદર
 મારીને ગિજાડી પાટે બેડી એવો કટાક્ષ કરવાની ભાષા અને ભાવ
 ગોઠ પ્રત્યે ન હોય. હંકે છવ શક્તિરૂપે પરમાત્મા છે. તે કણમાં
 જ્ઞાની બને છે. મમંતલદ્રાચાર્ય મહારાજ કહે છે કે નીચ કુળમાં
 જન્મેલો છવ કદી આત્માનું જ્ઞાન પામે તો તેને દેવો પણ પુણ્ય કહે,
 કાશ્યુ જે તે ધર્મોભાને પાંચમું ગુણસ્થાન વતે છે. ગણધરે પણ તેને
 દેવથી ઉત્તમ કહે છે. કાશ્યુ જે મર્વાર્થમિદ્ર વિમાનના દેવ કરતાં
 પણ તેના ગુણની ભૂમિકા અનંતગુણી ઉત્તમ છે. ગાહ્યદષ્ટિએ તકા-
 વત એટલો કે તે દેવાને પુણ્યનો યોગ છે અને આ ધર્મોભા કડાચ
 લોકડાના ભાગ વેચીને નિર્વાહ કરતો હોય, છતાં જ્ઞાનીની દષ્ટિએ
 દેવથી આ પાંચમા ગુણસ્થાનવાળો અધિક છે ગાહ્યદષ્ટિ એવો પર્વાય
 રહે છે, અને કહે છે, કે આને વેપાર, શ્રી ધન વગેરે પરિગ્રહ છે,
 અને અમે ત્યાગ કર્યો છે, અમે આશ્રિતવાન છીએ, એ માટે અમારો
 આદર કરો. એ પ્રકારે માનાથી અને મતાથી ગાહ્યદષ્ટિ વિષે કહ્યું
 એવા છવાને ઠેન દિક્ષા જેને હુકર મંચમ કહે છે તેના કડક આશ્રિતની
 વિધિ ક્રિયાકાંડ, ત્યાગ, વેરાગ્ય હોવા છતાં માન વધારવા માટે તેમણે
 કરું છે. જો આત્મજ્ઞાન અર્થે હોય તો વિનય, નિર્માનતા, વિવેક,
 અને પાત્રતા તથા માચી જિજ્ઞાસા હોય લોકોનો ઉપદેશ ન થાય.
 મૂળમાર્ગની ખમર નથી, અતરંગમાં મનની સૂક્ષ્મ ક્રિયા, રાગ, દ્વેષ
 શુ થાય છે, તેની ખમર હોતી નથી સ્વભાવ પરભાવનો વિવેક નથી
 તો પત્રી પોતાને અંતરમા રાગ, દ્વેષ, વિષયવાસના શુ થાય છે? પોતે
 શુ કરી રહ્યો છે? શુ માની રહ્યો છે? તેની ખમર હોતી નથી.
 માનુ મમજ્ઞવાનું લક્ષ આત્મા પ્રત્યે કરે નહિ અને બીજા લોકોની
 ક્ષાત્રા એવા કરે; પત્રી અહંનાં કર્તૃત્વભાવ, ગામ્પાદિ, માનાદિ, સ્વછંદનું
 વચન રહેતું હોય છે. સ્વચ્છંદ અને મતાચ્છંદનું પોષણ મેળવતો હોય
 છે તેથી પોતાને વિષે રહેલા દોષ પોતે જાણી રહે નહિ પણ પાત્રતાની
 રૂઢિ વધારે અને મત મમાગન ચોધે, સત્પુરુષને ચરણે બલ્ય તો તેના

શ્રદ્ધા દોષ ટાળવાનો અપૂર્વ પ્રસંગ આવે. વળી પોતાને સમજ્યાવિના સ્વચ્છંદે નિજ-આજ્ઞાના નામે પૂર્વે વ્રત. આરિત્ર, બ્રહ્મચર્ય આદિ અનંતવાર કર્યું પણ મધ્યગૃહસ્થન ન થયું. શુભ, અશુભ રાગ, મનના મબંધનો વિકલ્પ ત્રુટીને વીતરાગ, સમાધિ (ભાવચારિત્ર) નો અંશ પણ પ્રગટ ન કર્યો, મોક્ષમાર્ગમાં તો સ્વસ્વરૂપની યથાર્થ જ્ઞા-
જાણણી અને પરધર્મથી સ્વધર્મની જુદાઈ જાણીને આત્મામાં જિન દીક્ષા, -જિનદશા પ્રત્યક્ષ પ્રગટવી જોઈએ. અંતરમાં જી કાણુમાં સંસારની મીઠાશ, તૃપ્તિ અને પુણ્યાદિ સજવડતાની (બાહ્યપદાર્થની) રુચિ વતે છે, એ દોષને જાણે ચત્રી દોષ ટાળવાનો ઉપાય માત્ર આત્મજ્ઞાન છે, એમ સમજી આત્મજ્ઞાનને લક્ષે અંતર-ત્યાગ, વૈરાગ્ય પ્રથમ-યાત્રતા માટે પ્રયોજનવાન છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે યાત્રતા મેળવવા વિશે ઘણા પ્રકારે કહ્યું છે:—
તેમાં એક પ્રકારે કહ્યું છે કે પરમાર્થની રુચિપૂર્વક

- (૧) સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા
- (૨) વિષયલોગ પ્રત્યે અનાસક્તિ
- (૩) દેહાદિની મમતાનો ઘણો ઘટાડો
- (૪) માનાદિ કપાયનો ઘટાડો

વળી બીજી રીતે કહ્યું છે કે:—

- (૧) વિશાળબુદ્ધિ=પક્ષપાતરહિત “અનેકાન્ત” ન્યાય દષ્ટિ.
- (૨) મધ્યસ્થતા=ઉદાસીનતા, મમતાનો અભાવ. આ જો દર્શનમોહ (મિથ્યાત્વ) ના નાશનો ઉપાય છે.
- (૩) મરણતા=નિર્માનપણું. પોતાના દોષ દેખી તે ટાળવા.
- (૪) જિતેન્દ્રિયપણું. આ જો શુભ ચારિત્રમોહ ટાળવાનો ઉપાય છે.

ત્રીજા પ્રકારે (૧) શમ, (૨) અવેગ, (૩) નિર્વેદ, (૪) અતુ-
કમ્પા. (૫) પોતાના સત્ સ્વરૂપ પ્રત્યે શ્રદ્ધા, રુચિ તથા ક્રોધ,

માનાદિ ક્યાયનો ઘટાડો. શાસ્ત્રમા ખામ પાચકાગ્રણો ક્યાં છે તે નીચે મુજબ છે

(૧) ક્ષયોપશમ. (૨) ક્યાયની મદતા. અથવા વિશુદ્ધિ. (૩) દેશના એટલે સતપુરુષનો ઉપદેશ—તત્ત્વજોષ, સત્ પદનો ઉપદેશ. (૪) પ્રાયોગ્યલ્પિધિ=મતિની નિર્મળતા અથવા પક્ષપાત રહિત સરવ શુદ્ધિ થવા માટે પાત્રતા વધતા કર્મની સ્થિતિ, અનુભાગનું મદ થવું (ધટવું) (૫) કરણ લ્પિધિ એટલે ચારિત્ર ગુણના પરિણામની વિશુદ્ધિ. પાત્રતા પામવા માટે યથાર્થ મતપુરુષનો તત્ત્વઉપદેશ લાવથી શ્રવણ કથો હોય, વિચારીને મનન કર્યું હોય, જેટલા ગુણો પ્રગટાવ્યા તેને અધિક કરી ટકાવી રાખવા જોઈએ. બધા હોય (ચારિત્રના હોય) એકદમ ટળતા નથી પણ અભિપ્રાયમા ગ્રીમ બધા હોય ટાળવાનું લક્ષ (હું અક્યાય છું, શુદ્ધ છું એ) હોવું જોઈએ. વળી કહ્યું છે કે અવગ્રહ અથવા દર્શનમોહનો ત્યાગ એટલે હું કંઈ જાણુ છું, મેં જાણ્યું તે સાચું છે એ પ્રકારના મિથ્યા આચરણનો ત્યાગ જોઈએ. એક પત્રમાં શ્રીમદે લખ્યું છે કે “માન ન હોત તો અહીંયાં જ મોક્ષ હોત”

અવગ્રહ=દર્શનમોહ

પ્રતિબધ=ચારિત્રમોહ

એ ઉપાધિક કર્મભાવ મારા જ્ઞાયક સ્વભાવમા નથી, હું બધાં પરદ્રવ્યો (દેહાદિ તથા રાગ, ક્રોધાદિ) થી ભુદો છું, પવિત્ર છું, અનંત એશ્વર્ય—સામર્થ્યથી પૂર્ણ છું એમ અભ્યાસદ્વારા અતર વિચાર મનન વડે અધિકપણે અભિપ્રાયમા જેને દઢ થયું કે આત્મા નિર્મળ, અવિકાળી છે અને માથે એમ પણ આવ્યું કે આ પુરૂષગકર્મ નિમિત્તના હોય, મગ, મેલ માગ નથી (મારા સ્વભાવમા નથી) વર્તમાનમા અશુદ્ધ અવસ્થા દેખાય છે તેને (બધાદોષને) ટાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો વિના ગ્રહે નહિ

ક્રિયાજડવાદી વિષે આગળ કહ્યું છે કે શરીરને ગેદી રાખું, રોડલા ન ખાવા, જોગની ક્રિયાનું અભિમાન કરવું, તેનાથી તો મદ ક્યાય (પુણ્ય પરિણામ) પણ નથી—કોવ, માનાદિ ક્યાય તથા દેહાદિ મમતાને ઘટાડ્યા વિના શુભ પરિણામ પણ નથી.

જે પરમાર્થ તત્ત્વના લક્ષસહિત મંદકપાય અંતરત્યાગ, વૈરાગ્ય હોય તો તે આધનક્રિયા નિમિત્તરૂપે કહી છે. વળી મનના શુભ વિ-
કૃષ્ણથી (પુણ્ય પરિણામથી) પણ ધર્મ નથી. પણ જીવ પોતે અકપાયને
લક્ષે મંદકપાયનું વલણ (પુરુષાર્થ) કરે એટલે મનના શુભ પરિણામ
અને કપાયની મંદતા થાય. પણ તે સાધનનું સફળપણું ક્યારે કે જે
સાચી જિજ્ઞાસાથી સ્વતત્ત્વનો અભ્યાસ કરે.

મર્વજ વીતરાગ ભગવાનના અનેકાન્ત સ્વરૂપના ન્યાયની વિધિ
સમજે કે: આત્મા જ્ઞાનમાત્ર અવિનાશી પવિત્ર છે, અળંધ છે, અક્રિય
છે, શુભાશુભ વિકૃષ્ટ રહિત અવિકારી છે, સર્વજ્ઞ ભગવંતે જેવો
બલ્યો છે તેવો પ્રમાણુડરીને, પૂર્વાપર વિગ્રહરહિત પોતાનું યથાર્થપણું
માને તો સત્ત્વમાગમવડે આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ શુભલ છે. પણ સ્વ-
ચ્છદે, અજ્ઞાનવડે દુર્લભ છે.

શુદ્ધજ્ઞાનથી પણ કન્યાણુ નથી એમ કહ્યું છે. વળી પુણ્યાદિ
ક્રિયા દેહાદિવડે વ્રત, તપ, ચારિત્રથી તથા બુદ્ધિબળથી પણ સમ્ય-
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. પણ સર્વજ્ઞ પ્રમાણુ ન્યાયથી મમજ્ઞણની
વિધિથી પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે. શાસ્ત્રોના બલપણુવડે મનની ધારણાથી
આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી હોત તો અનતવાર આચારાગ આદિ
અગ્યાર અગનું જ્ઞાન કર્યું, એમાં મંજ્યાતા કરોડ શ્લોક હોય છે તેની
વિદ્યા, મનની ધારણા બુદ્ધિની બહોળાગ પૂર્વે ધણીવાર થઈ છતાં
પ્રાપ્તિ કેમ ન થઈ. વળી જૈનધર્મની વહેવારથી શ્રદ્ધા કરી ચારિત્ર પણ
પાળ્યું, મનની ધારણારૂપે વહેવાર દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનો સીકાર
પણ કર્યો, વ્યવહારથી જિનઆજ્ઞાને માની છતાં હજી ભવભ્રમણુ દેખાય
છે. ભવનો આ ત દેખાતો નથી, બધું ય બીજું કર્યું પણ એ કર્મભાવથી
અશમાત્ર સત્ત્વધર્મ પ્રગટ્યો નહિ આત્મામા અતીન્દ્રિય આનંદ-શાંતિ
છે તેનું વેદન થયું નથી તેથી હજી મત્ત સમજાયું નથી આત્મામા જ
અસયોગી, અતીન્દ્રિય આનંદ છે, મન, ઇન્દ્રિયથી ભિન્ન સકળ આનંદ
ચેતન્ય સ્વભાવની શાંતિ છે તેનો અનુભવ પ્રગટ થયો જોઈએ. તે
જાતની વિધિ, પુરુષાર્થની ચિરતા અનેરી છે. સત્ત્વમાગમ, શુરુગમ
અને યથાર્થ સમજણનો વિવેક પૂર્વાગ્રહ (મતાર્થ, માનાર્થ) છોડ્યા

વિના નહિ આપડે. આત્માને સમજવાની માગી રહ્યો થયે, સત્સાધન,
સત્સમાગમ તથા સદ્ગુરુ અવશ્ય મળે જ. અને તેથી યથાર્થ વિવેક-
મય સ્વભાવ બહુત રહે. ૭.

હવે આત્માર્થીના ખાસ લક્ષણ કહે છે.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, ત્યાં સમજવું તેહ;

ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે તે તે યથાર્થાને સમજવું એટલે
ત્યાં તત્ત્વદ્રષ્ટિ સંબંધી વાત (ન્યાય) હોય ત્યાં શુદ્ધ દ્રવ્યની વાત
સમજે. જે જે અપેક્ષા (દ્રષ્ટિ) થી જે જે ન્યાયનું પ્રયોજન હોય ત્યાં
તેમ જ સમજે અને જ્યાં પુરુષાર્થવડે રાગ, દ્વેષ ઘટાડવાનું કથન હોય
ત્યાં પરમાર્થ હેતુરૂપ વહેવાર યથાયોગ્ય સમજે, એકાંત દ્રષ્ટિ પકડી ન
એસે. પરમાર્થે આત્મા અક્યાથી કહ્યો છે. વળી તમે રાગદ્વેષ આદિ
બાહ્ય બાબતર પરિવ્રજ ત્યાગ કરવાનું કેમ કહ્યો છે? જ્ઞાન માત્ર
આત્મામાં બીજું કંઈ (ઉપાધિ માત્ર) નથી. પૂર્વે જ્ઞાનતવાર ક્યાયની
મંદતા, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ચારિત્ર વગેરે ક્યું છતાં તે શુભ પરિણામથી
આત્મજ્ઞાન ન થયું એમ તમે આગળ કહ્યું હતું ને? વળી પુણ્યવડે
જોગની ક્રિયાવડે અક્યાથી આત્માને લાલ ન થાય. શુદ્ધભાવ વિના
ધર્મ નથી, એમ શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે. એમ કંઈ એકાંત નિશ્ચય કથન
પકડીને પરમાર્થભૂત પુરુષાર્થ રહિત થાય. મારે રાગ દ્વેષ મર્વંથા નથી
એમ માને અને સ્વચ્છદમાં વતે તો હજી મંદક્યાય, અંતરત્યાગ,
વૈરાગ્ય થયા વિના બીજે ક્યાં? નરક, નિર્ગોહ આદિ અશુભ ગતિમાં
જશે. જ્ઞાનીને ઉપદેશ અશુભ પરિણામ (પાપમાં) જવાનો ન હોય.

(હવે એકાંત પકડે છે તેનું દ્રષ્ટાંત:—કોઈએ કહ્યું પડીશ તો
મરીશ. આ સાંભળનારે કહ્યો માંડ્યો કે મરવાનું કેમ કહ્યું? ખરી
રીતે તો કહેનારે તેને પડતો જગ્યાવવા કહ્યું છે. છતાં તે અધુરું સમજે
અને એકાંત વિરોધને પકડે તેનું શું થાય?)

શાસ્ત્રમા મોક્ષમાર્ગનું કથન હોય ત્યાં એમજ આવે છે કે પુણ્ય
પરિણામ મર્વંથા હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) છે. પાપ મહાવૃત્ત આદિ નર્વ

શુભ પરિણામ તે આશય છે, કર્મભાવ છે, માટે છોડવા યોગ્ય છે. પણ હજી જે જીવ પરમાર્થ તત્ત્વને પામ્યો નથી, રાગ, દેવ, અજ્ઞાન ભાવમાં રહ્યો છે અને મંદ ક્ષાયનો પુરુષાર્થ છોડીને સ્વચ્છંદ અનાચારમાં વર્તે છે તેને સુમુક્ષુપણું પણ સંભવે નહિ. વળી ધર્માત્મા સાધકને હજી ચારિત્રની અધુરાગ છે, અભિપ્રાયમાં રાગાદિ અસ્થિરતા મર્યાદા હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) છે, પણ વચ્ચે શુભ પરિણામ અને શુભ નિમિત્ત આવે જ. પણ જે આ શુભનો નિરોધ કરી અશુભમાં વર્તનાર કંઈ સમજ્યો નથી. જે સુમુક્ષુ-ભોક્ષમાર્ગી છે તે સાધક સ્વભાવનો પરમાર્થભૂત વ્યવહાર એટલે નિશ્ચય સ્વરૂપને લઈ રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે જ છે. અને જ્યાં જેમ ઘટે તેમ જ સાચું સંગ્રહે છે. શાસ્ત્ર કથનમાં અનેક ઠેકાણે કહાચ કથનમાં વિરોધ જેવું દેખાય તો તેનો પરમાર્થ આશય નયની અપેક્ષાથી મમજી લે. ક્યાંય સુંઝાય નહિ.

વળી મોક્ષ જ્ઞાનમાં શુભ પરિણામથી જાંઘ થાય છે એમ કહ્યું છે. માટે માટે શુભ પરિણામ (મંદ ક્ષાય) ન કરવા દેવશુદ્ધ ધર્મની ભક્તિ એ વહેવારના વિકલ્પથી પુણ્ય જાંઘ છે એમ એકાંત પક્ષને પકડીને કહે કે માટે તો આત્માનું ધ્યાન કરવું છે, હું વિકલ્પ કહે, શાસ્ત્ર વાંચું અથવા પ્રભાવના આદિ કાર્યમાં જોડાઉં તો મારા જ્ઞાન ધ્યાનમાં ખલેલ પડે પણ સાચી દૃષ્ટિનું લક્ષ તારામાં નથી. અંતર સ્થિરતા વિના જોગની સ્થિરતાથી તું શું કરવાનો છું ? ત્યાં આગળ જ્યારેન આચાર્ય દીક્ષામાં કહે છે કે તું શ્રદ્ધસ્થ હો, કદી મુનિ હો. હજી તને તારા દેહ માટે સંગવડતાની આવડ વૃત્તિ આવતી હોય, તને જોગથી શુધાથી ખીડા તથા આકુળતા થતી હોય, કોઈ મારી મેવા કરે એ આદિ ભાવ હોય તો દેહ ઉપર તને વકાલપ વર્તે છે અને ખીન્ન મુનિની મેવા, વેવાવૃત્ય, ભકિતમાં તને લત્તાક નથી તો તું પાપી છો. ધર્માત્મા નથી. કદી તું વીતરાગી થઈ કદી ગયો હો તો કંઈ વ્યવહારનો પ્રશ્ન રહેતો નથી; પણ જે રાગમાં અટક્યો છો છતાં વિવેકહીન થઈને દેવ-ગુરુ-ધર્મ તથા મુનિ વગેરે પર પદાર્થ છે પુણ્યથી જાંઘ થાય છે માટે તે હેય છે એમ માનીને શુભ નિમિત્તને ટાળતો અશુભમાં પ્રવર્તે છે. તેથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ

છે, કારણ કે તેને વીતરાગ ધર્મનું જહુમાન નથી. જ્યાંલગી ચોતાની
 સગવડતા ટકી રહે એવા વિષય કથાયના મંસારભાવ ઉભા છે ત્યાં
 લગી જિન-શાસન ટકી રહો, દેવ-શુર-ધર્મ, સત્ સ્વરૂપ જ્યવંત
 વર્તો એવો અપૂર્વ ભાવ લાવી ઈષ્ટ નિમિત્તની ભક્તિ, ભક્તિને
 ઉત્સાહ રહેવો જોઈએ. શ્રી, ઘર, કુટુંબ આદિ વ્યાપારમાં રાગ જુદિ
 છે, તે મમારનો રાગ પાપ જુદિ છે. તેમાંથી નિવૃત્તિ લઈને સત્ દેવ
 શુર ધર્મની ભક્તિ, ગુપાત્રે દાન, વીતરાગ શાસનની પ્રભાવના, જિન
 પુજા, ઠાનાદિ ભક્તિ અને વૈયાવૃત્ત્યને ચોજ્ય સાધર્મી આત્માની એવા
 કરવાનો ભાવ જેને નથી તે અધર્મી છે. હજી દેહાદિ, શ્રી, પુત્રાદિ
 વગેરેમાં પ્રેમ છે અને પરમાર્થ નિમિત્તમાં પ્રેમ-આદર નથી તેને ધર્મની
 રચિ નથી પાપની રચિને ચોપણ આપે છે. અને પવિત્ર ભાવનાને
 ચોપણ આપનારા સાચા દેવ, શુર, ધર્મ વિષે આદર નથી. તે જીવ
 ધર્મ જોઈ, પ્રગમ્ત ગાનનો નિરોધ પાપમાં ટકીને કરનારો છે. સત્
 ધર્મની ઉક્તિ ધરજતા નથી. તેથી તે પાપી જીવ છે. જે ગુમુહુ છે તેને
 યથાચોગ્ય વિવેક હોય, પરમાર્થ અને પરમાર્થભૂત વહેવાર તથા નિમિત્ત
 ભૂત વ્યવહાર તેને જેમ છે તેમ જાણે. હિત અહિત હેય ઉપાદેય બરા-
 બાર મમરે અને ભક્તિ, વિનય, સત્મમાગમ વૈરાગ્ય વગેરે જ્યાં જેમ
 ઘટે તેમ વિવેક કરે. વીતરાગી પવિત્ર તત્ત્વની ઈષ્ટ હોય અને ભુંડા રાગની
 (સમાગની) દીશા, રાગની રચિ ન બદલાય તે કેમ અને ? જ્યાં લગી
 નિર્મલ મુનિપણ અને જ્ઞાનની સ્થિરદશા નથી ત્યાં આત્મધર્મની
 ઉન્નતિમાં ઈષ્ટ નિમિત્તની ભક્તિ, પ્રભાવના વગેરે ગુણ પ્રસંગ મેળવ-
 વાનો પ્રેમ આવ્યા વિના ન ગહે જે પરમાર્થને પામ્યો હો તો આત્માની
 પવિત્ર વીતરાગ દશામાં ઠરી જ. પણ જ્યાં લગી અપ્રશન્ત રાગ
 મસારનો પ્રેમ છે અને સાચા પરમાર્થને અનુકૂળ નિમિત્તનો અનાદર
 (અનુભાસ) ગણે એ તો મહા અજ્ઞાનતા છે. કોઈ જોક્ષાંત દ્રષ્ટિ
 પકડીને દેહાદિ ક્રિયાક્રંદમાં અટક્યા છે. કોઈ સાચા નિમિત્તને નિષેધ-
 વામાં નિદા કરવામાં, કોઈ મનની ધાગણમાં ધર્મ ભાવમાં અટક્યા છે.
 લોકોને જુલાવાના સ્થાન જ્યાં ત્યાં ઘણા છે. અનાદિથી ઉધી દ્રષ્ટિ
 જ્ઞાનની (સત્ સ્વરૂપની) વિગંધના અને સાચી પરીજ્ઞાનો અભાવ
 તેથી ધર્મ ઘેલા જીવોને હામકામ ઉપુ સમજવનારાનો ચોગ સાંપડે છે.

પોતાની સગવડતા રાખવી છે. પોતાની નિંદા ધાત્રીએ ગોઠતું નથી.
 અને સુપાત્ર મુનિ કે કોઈ સાધર્મી લાઈની એવામાં ભાગ ટેમ લેતો
 નથી તથા વીતરાગ ધર્મની પ્રભાવનાની નિંદા થતી કેમ ગોઠે છે? માટે
 ધર્મની રૂચિ હોય ત્યાં સંસારનો, દેહાદિનો અશુભ રાગ છોડવા માટે
 શુભ પરિણામ કરવાની ના પાડી નથી. કાળુ ટેમતની રૂચિ હોય તેને
 પ્રથમ રાગ થયા વિના રહેશે નહિ. છતાં તે રાગનો રાગ નથી. વળી
 પરમાર્થ મોક્ષમાર્ગમાં [આત્મ ધર્મમાં] શુભ ભાવ (પુરુષ પાપ ?
 પરિણામ) નો નિષેધ છે. પણ ક્યારે કે આત્મજ્ઞાન મહિત પુરુષાર્થ
 વડે અંતરગ અભિપ્રાયમાંથી શુભ અશુભ જેવું વિકારી ભાવનો
 નિષેધરૂપ અળખભાવ ઉભો રાખે તો; વળી ધર્મોત્તમાને અધુરું આરિય
 છે ત્યાં લગી નિશ્ચય સ્વરૂપના લક્ષે ધર્મની પ્રભાવનાના ભાવો
 થાય છે. પણ શુભ પરિણામથી તથા દેહની ક્રિયાથી ધર્મ માનતો
 નથી છતાં અકપાયના લક્ષે તીવ્ર કપાય ટાળવાનો પુરુષાર્થ તે અ-
 કપાયમાં જવા માટે નિમિત્ત છે તેમ જાણે છે. માટે પુરુષાર્થને પોતાનો
 માને છે. વળી કોઈ નિશ્ચય સ્વરૂપના અનુભવ વિના માત્ર દેવ, શુક્ર,
 ધર્મની ભક્તિ દેહાદિ ક્રિયા વગેરે વ્યવહારધર્મનેજ ઉપાદેય માને,
 જોગની ક્રિયાથી માધન માને અને પુરુષ પરિણામમાં ગેકાઈ જાય તો
 માથો પુરુષાર્થ નથી. નિશ્ચયના લક્ષ વિના મદ કપાય તે વાસ્તવિક
 મદ કપાય (એટલે પ્રશસ્ત રાગ) નથી. છતાં જેને સ્વાનુભવ દશા
 પ્રાપ્ત નથી તેને આ શુભ ભાવ છોડી અશુભમાં જવું એમ ટોઈ
 શાસ્ત્રમાં કહ્યું નથી. દેવ, શુક્ર, ધર્મ એ ત્રણે વીતગગમ્બર છે. તેનો
 પન્માર્થ ગ્રહીને સ્વતત્વ સંજ્ઞાથી રૂચિ વધારે. માથું મમજવાનો પુરુ-
 પાર્થ થતાં માથે શુભ પરિણામના વિકલ્પ અને શુભ નિમિત્ત આવે
 જ. તેનો નિષેધ કરે અને સંસારના અશુભ રાગાદિમાવર્તે તેને પાત્રતા
 (ઉચ્ચ ભૂમિકા) જોઈતી નથી. અશુભ આચારનો આદર ડરીને જશે
 ક્યા ? તેને પવિત્ર ધર્મની રૂચિ જ નથી દેહાદિ અમાગ રાખવાની
 રૂચિ છે. રૂપગુણ) નું મકાન કરવું હોય તો ધરાયગ વ્યવસ્થા રાખ-
 વાના ભાવ કરે, ટાઈમની કાળજી રાખે, જાતે પણ દેખરેખ રાખે મનુર
 વગેરે શું કરે છે ? કાંકડી મારી છે ? ચુનો ચીકણો નહિ હોય તો
 આ હજીગે (મકાન) વહેલો પડી જશે. એના પાયા મજબૂત અને

ઉગા કરવા વગેરે કામજી (કચિ) રાગે પણ મારા સત્સ્વરૂપની
શ્રદ્ધાના પાયાનું નું ? પવિત્ર દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, પ્રભાવનામા,
ભક્તિ વડે આજીવ્યો નથી તો મગીને ક્યા ઉતારા જશે ? સત્ દેવ,
સત્ ગુરુ સત્ ધર્મની ભક્તિ પ્રભાવનાના નિમિત્તો મેળવવા પ્રત્યે અ
રુચિ રાજનારા આજીવના સમાજના બકાના બતાવે છે અને પોતાના
ઘેર લગ્ન આદિ પ્રસાદો માટે રચિ રાજે છે તેનો અર્થ ભુકા રાગની
રુચિ છે જિહ્વ નિમિત્તોની શોભા (દેવ, ગુરુ, ધર્મની પ્રભાવના)
ભક્તિ એ પ્રગમ્ત રા. છે તે પરમાર્થે દેવ છે પણ હજી હું કોણ
હું ઠેરઠો છું તેનું જ્ઞાન નથી તે શુભનો નિષેધ કરીને બાંધે ક્યા ?
જેને સ્વરૂપની જિહ્વ થાય તેને રાગની દીશા બદલાયા વિના ન રહે
કાંઈક દે આધક દશા છે ત્યાં લગી રાગ થઈ બધું પવિત્ર જિન
શાસનની શોભા જિન પ્રતીમાની ભક્તિ અને દેવ, ગુરુ, ધર્મનું
બહુમાન થાય તેવી ભાવના થતી જોઈએ જો મનની વૃત્તિ તૃપ્તિને
વીતરાગ દશામાં સ્થિર થઈ ગયો હોય તો તેને કોઈ જોઈતું નથી કે
તું વિવેક લાવ

વગી જેને માત્રી દષ્ટિ છે તે નિત્ય શાસ્ત્ર વાચન, મનન, શ્રવણ
અથવા જ્ઞાન વ્યાન અને મત્ ગુરુની ભક્તિમાં જિન આશામાં
વતતો હોય જ તેને જ્યાં જ્યાં જો જો પરમાર્થ ઘટે તેની સમજણ
અને સમજનો વિવેક હોય જ

મત ૧ અભિપ્રાયમાં જોમ મમજે - હું પૂર્ણ શુદ્ધ વીતરાગ
હું, મગનો અગ માત્ર મારામાં નથી આ પરમાર્થ દષ્ટિમાં સ્થિર
વવા ટાંકે તો ગુણ વિ પનો પણ નિષેધ હોય અને સ્થિરતાનો
પુનર્માર્થ (ના. ટાંકવાનો પુનર્માર્થ) કરતા મદુપાય (શુભલાવ)
માય થ નય છે અગુણમાં જોબેના શુભનો નાં કરે તો તે
આ માર્થ નથી

અહરે ના. માં ઘરમાં દોકરાના લગ્ન વગેરે પ્રસંગોમાં ઘણી
મગજી ગમવાની વૃત્તિ રાજે દે, સસારનું રૂઝ દે માડવાની ઈચ્છા છે
અ. પવિત્ર વાત ૧૧ ધર્મની શોભા જિન શાસનની ઉન્નતિ અર્થે

તન, મન, ધન ખર્ચવામાં સંકેત કરે તેને સત્ત્વે અનાદર છે. કદી
તું એમ કહે કે આત્મા શુદ્ધ છે, અકપાય છે. તેને જાની કહે છે કે
તારે માટે તે નથી કારણ કે પવિત્ર જ્ઞાયક રહે તો કીક છે. પણ ત્યાં
ત્યાં ધર્મ પ્રભાવના ભક્તિના નિમિત્તોની જરૂર જણાય ત્યાં તે રૂડા
નિમિત્તના બહાને લોભ કપાય ઘટાડવો જોઈએ. તેને બદલે કોઈ લોભ
વધારે અને કહે કે શું કરીએ? અમે ત્રણ સારી વહેવારમાં બેઠા છીએ
અમારે ઘર વહેવારમાં તો ધન ખર્ચવું જોઈએ. આમ ધર્મ પ્રભાવના
પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરનારને આત્માની રચિ નથી.

આત્મજ્ઞાન દશા પામ્યો હોય તે પણ ત્યાં લગી નિર્વિકલ્પ સ્થિર
ઉપયોગમાં નં દેવી શકે ત્યાં સુધી શાસ્ત્ર અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય, દેવ, શુક્ર,
ધર્મની ભક્તિનું પરમાર્થને લક્ષે આલંબન લે છે. ધર્મની પ્રભાવના
નિમિત્તે યથાશક્તિ બધું કરે છે, પોતાને અકપાય (પૂર્ણ પવિત્ર થવું
છે) સ્વભાવમાં જુલુ છે તેથી કપાય ઘટાડવાના નિમિત્તો પુરુષાર્થ
વડે મેળવશે. ઇષ્ટ નિમિત્તો ધર્મ સાધનમાં ધન ખર્ચને અથવા પોતાનો
વીતગગ (દેવ, શુક્ર, ધર્મ) પ્રત્યેનો પ્રેમ વધારીને પણ ધર્મની
પ્રભાવના કરશે. આત્માર્થી પોતાનો પુરુષાર્થ [શક્તિ] ગોપવે નહિ,
શુભથી કહે નહિ વર્તમાન ઘણા લોકો નિશ્ચયાભાસમાં વર્તે છે,
અશુભમાં વર્તે છે તે કદી ધર્મની વાતો કરતા લક્ષે હોય પણ તેને
ત્રણ સારનું પોસાણ છે, મોક્ષ સ્વભાવનું પોસાણ નથી. કારણ કે તેઓ
એવું માને છે કે અમે પુણ્યને સંસારનું કળ માનીએ છીએ.
પુણ્યથી ધર્મ નથી, પણ ભાઈ રે! ઉલો રહે, વિચાર કર કે હું કયા
ઉલો છું? કોના તરફ વલણ છે? કોની રચિ છે? તેનો વિવેક (સ-
મજ્જા અથવા ભેદજ્ઞાન) હોવો જોઈએ. ધર્મી જીવને જ્ઞાનીનો ઉપદેશ
છે કે આત્માને જોળજો. પરમાર્થના લક્ષે વિષય કપાય ઘટાડો સ્વ-
ભાવની મોટાઈ જાણો અને ધર્મની રચિ વધારવાના નિમિત્તે દેવ, શુક્ર,
ધર્મની ભક્તિ, પ્રભાવના કરો. ત્રણ કષય ઘટાડી મદ કપાયનો
પુરુષાર્થ કરવા શુભનો ઉપદેશ પણ દીએ. આત્માર્થીને ત્યાં જે નિમિત્ત
દેખાય તેનો પરમાર્થ સમજી લે છે. દ્રવ્ય સ્વભાવને શુદ્ધ, અખંધ,
નિરપેક્ષ છે તેમજ માને, અનેકાંત ન્યાયદષ્ટિને યથાસ્થાને મમજે,

પુરુષાર્થને ઉઘાપે નહિ. પુરુષાર્થ હેતુ વહેવારનો ઉપદેશ પણ પરમાર્થને લક્ષે પ્રેમથી સાંભળે, નિત્ય સ્વાધ્યાય, ખાર ભાવના, વાંચન, મનન તથા મત્ સ્વરૂપની ભાવના વડે રાગ દ્વેષ, પ્રમાદ ટાળવાનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરે. હું અકપાથી છું, અસંયોગી છું, પરધર્મથી સિન્ન અખંડ જ્ઞાનમાત્ર છું; એમાં સ્થિર રહેવા માટે વર્તમાન અવસ્થામાં રાગાદિ કરાય ઘટાડવાનો પુરુષાર્થ ઠેઠ પૂર્ણ વીનરાગ ન થાય ત્યાં લગી રહે છે.

આર જ્ઞાનના સ્વામી ગણધર તથા જ્ઞાની ધર્મોત્તમાઓ પણ મત્પુરુષનો ઉપદેશ માંભળે છે. ઉપદેશમાં નિમિત્તની ભાષા આવે કે રાગદ્વેષ પ્રમાદનો નાશ કરે, અસ્થ પણ પ્રમાદ કરે નહિ. અભિપ્રાયમાં ભણે છે કે પરમાર્થે મારા સ્વભાવમાં રાગદ્વેષ પ્રમાદ નથી પણ હજી વર્તમાન અધુરી અવસ્થામાં પરના નિમિત્તે મસ્તીનતા થઈ જાય છે, એમ નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેડે ન્યાય ધર્મોત્તમા ત્યાં જેમ ઘટે તેમ સમજે છે. પરમાર્થને લક્ષે પુરુષાર્થ એકને મુખ્ય અને એક દષ્ટિને ગૌણ એમ ચથામ્થાને વિવેક કોણ કરે ? અધી મમજલુ પોતાને જ કરવી પડશે.

ગોર પરજાવી દે પણ મંસાર ચલાવી ન દે. તેમ શ્રી ગુરૂ માયા પરમાર્થની દશા બતાવે પણ કોઈ જીવ અજીવને પરિણામી ન શકે. કારણ કે શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે, મર્મ કહ્યો નથી. ગુરૂ-ગમનો મહીમા પોતાની મમજલુમાં ઉતારવો જોઈએ. પરભાવનો ત્યાગ, મ માર પરિચ્છેદી, દેહાદિ વિષયોથી વૈરાગ્ય એ ત્યાગ વૈરાગ્યનો પુરુષાર્થ પરમાર્થ લક્ષે થવો જોઈએ. અંતરંગ જ્ઞાનની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ વીનરાગ દષ્ટિની દ્રઢતા માટે જોઈએ. તેમાં પાત્રતા અને મત્સમાગમનું બાળ જોઈએ.

શાસ્ત્રમાં અનેક અપેક્ષાથી કથન હોય તેને કોઈ સ્વચ્છંદ વડે ગમજવા માગે તો જે મનાથી હોય, માનાથી હોય તે પોતાના આગ્રહને પોપે ઉઘી ખતવણી કરે અને સાચા પરમાર્થનો તથા પુરુષાર્થનો નિરોધ કરે.

મનાથી એટલે ધર્મના નામે પશુપાતમાં રોકાયેલો માને કે આજ

ધર્મ સાથે છે કારણ કે અમારા કુળ પરંપરાનો ધર્મ છે તે મારાથી કેમ છોડાય ? એ પ્રકારના મતાર્થી મતાગ્રહ જુએ છે; આત્મા જોતા નથી.

વળી માન્યતાને માન ગોઠે છે (રુચે છે), પોતાની હીણપ અને બીજાની મોટપ તે દેખી શકતો નથી. વળી ઘણા જીવો શાસ્ત્રના શબ્દો ધારી રાખે છે. જ્ઞાનીના વચનોનો આશય અને પરમાર્થ નથી જાણતા. માત્ર પોતાના સંપ્રદાયનો આગ્રહ રાખે છે. વળી કોઈને દેવ, શુરુ, ધર્મની ભક્તિ, જિનશાસનની સેવા આદિ શુભ પ્રસંગમાં નિમિત્ત થવામાં બાધા દેખાય છે. તેનું કારણ પોતાને દેહાધ્યાસ છે; ધન તથા શરીરની મમતા છે.

કોઈએ બુદ્ધિગણ વડે શાસ્ત્રોનું જાણપણું ધારી, કથન માત્ર વિકલ્પો વિચારવામાં, ચર્ચા-કરવામાં જ જ્ઞાનીપણું માન્યું છે તે પણ પરમાર્થ અને વહેવાર રહિત છે. (પુરુષાર્થ રહિત છે.) કારણ કે એકાંત માન્યતાના આગ્રહમાં રોકાય છે. કોઈ જોમ માને કે આત્મા શુદ્ધ જ છે, જ્ઞાતા, સાક્ષી માત્ર જ છે, અક્રિય છે માટે હું આમ કરીશ તો કળાપણું આવી જશે, મમતાપણુનો દોષ આવશે, ગેરની સેવા, દાન, પુણ્યમાં નિમિત્ત થઈ જઈશ તો રાગ દ્વેષ થાશે, આમ બોલું તો આમ દોષ આવશે, દેવ, શુરુ, ધર્મની ભક્તિમાં નિમિત્તાધીનપણું દેખાશે એ આદિ કલ્પનામાં રોકાય તો તે પુરુષાર્થ છોડી સ્વચ્છંદમાં વર્તે છે. અકતાંની ભાપાને સંભાળવામાં તત્ત્વને ભૂલીને વેદિયા વેડામાં તથા વાદ-વિવાદમાં અટકે છે અને સાચા પરમાર્થને પોષક જે ઈષ્ટ નિમિત્તો સત્ દેવ, શુરુ, ધર્મ તેની રૂચિ આદર, બહુ-માન ભક્તિનો ઉપેક્ષક થઈ બીજા બહાના બતાવે છે; તેનું કારણ નિશ્ચયાભાસ દ્રષ્ટિ છે. દેહાદિ સંસારની મમતા છે. શાસ્ત્રમાંથી એકાંત નિશ્ચયના શબ્દો મનમાં ધારી રાખ્યા હોય છે તે સંબંધી રાગમાં રોકાય અને પુરુષાર્થ રહિત થઈ સ્વચ્છંદમાં વર્તે અને કહે કે મંદ કપાય [શુભ પરિણામ] તો ઉદય કર્મની અવસ્થા છે, આત્માના નથી, આત્મા અકર્તા અલોકતા છે. પણ એ પવિત્ર પરમાર્થ દશા તો પ્રગટ લાવ ? હું અખંડ સાચક સાક્ષી છું એ પરમાર્થ અને તે જાનવું વીર્ય તો આવ્યું નથી તેથી વાતો છે અને કપાય ઘટાડવાના

ઇષ્ટ નિમિત્ત [દેવ, ગુરુ, ધર્મ] નો અનાદર કરવારૂપ સ્વચ્છદમાં
પતે છે જીવ પોતે કયા ભૂલ કરે છે તે દોષ ટાળવા માટે શ્રીમદ્
રાજ્યદ્રે મત્તમાગમે સત્યાચનો અભ્યાસ, દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ
તથા મદ્ગુરુના મમાગમની ખામ લલામ્બુ કરી છે. હું કાઈ બાબુ
હું એ આદિ સ્વચ્છદ પ્રતિજ્ઞાવાન જીવ ગડગાતના સાધન પશુ ન
અહીં શકે અને બીજી કંપનામા પ્રવર્તે. પણ આત્માર્થ પામે નહિ

ગાથા ૬-૭ નો અર્થ ઘણો વિચાર્ય છે તેમાં ઘણો આશય
અમાય છે શુદ્ધ જ્ઞાનીને કહ્યું કે હજી કપાય મમતાનો ઘટાડો નથી,
હેઠેથી ઉપડયો નથી અને હું જાની છું તો પડી આગળ વધવાની
તક પશુ નથી. અનતકાગથી સ્વચ્છદમા જ રખડવું થયું છે. જેમ છે
તેમ મધ્યમ્યપણે ઉભો રહી, મર્વજ વીતગગની આજ્ઞા સમજવાનો
પુરુષાર્થ યથાર્થ ઉપાય સત્ મમાગમ અને પાત્રતા વડે અભ્યાસ કરે
તો મમભય તેમ છે.

અનત કાગથી આત્માના નામે સ્વચ્છદ અને મતાશ્રદ્ધથી
(જ્ઞાનગુણને દામીને) બધુય બહારનું કર્યું છે જોડેથી શ્રીમદે નિષ્કા-
રણુ વસ્તુથી આત્માર્થી જીવોના હિત માટે આત્મમિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગ્રંથ છે.

જેનો આત્મા માધક સ્વભાવે છે તે બધા તથા જે જે યોગ્ય
હોય ત્યાં તે તે દર્શન વિવેક સહિત કરે છે તો જીવ પોતાને ધર્મી
માનતો હોય પરંતુ દીકરાની કે સ્ત્રી, દુહાળની કોઈ નિંદા કરે તો
તેની સામે ક્રોધિયા કરવા તૈયાર થાય પરંતુ જે વળતે ધર્મીત્વાની
નિંદા થાય, દેવ, ગુરુ, ધર્મની હેલના ચતા કહે કે આપણે મધ્યમ્ય
-હેવું જોડે, ધર્મીત્વાને તો ગમણાવ દોષ, શામન તો નલવાનું
જ છે તો તે ઉપે વીતરાગી છે કર્યું થાય નથી માટે આપણે મમ-
ભાવ રાખવો એવું વહેનારા દુર્ણુદ્ધિ જીવો માત્રા નિમિત્તની અવગણના
કરે છે ધર્મ પ્રભાવનામા ઉદાગીન રહેવું છે અને ઘરમા, મમારમાં

નભાવી રાખવાની કાળજી કરવી છે એ વિપરીત દષ્ટિવાળો છે. એને આત્માનો આદર નથી, પ્રેમ નથી. ડોઝ કહે કે દેવ, ગુરુ, ધર્મ તો વીતરાગ છે માટે ધર્મના બહાને રાગ ન ગાય ? તે વાત પરમાર્થે માયી, પણ ધરણારથી અને શુભ વિકલ્પથી પણ સહિત થઈને એકાંત હરી જા; તો જેમ સિદ્ધ ભગવાનને ગામન દેમ ચાલશે તેનો વિકલ્પ નથી, એવો થઈ જા તો એ દ્રષ્ટિ અને વર્તન મોહનું કારણ છે, પણ હજી પ્રથમ ભૂમિકા તો તૈયાર કર.

સિદ્ધ ભગવાન અને વીતરાગ દશા વાતો કરવા માટે નથી, પણ દશામાં છે, કરવામાં છે. તત્ત્વદ્રષ્ટિના યથાર્થ અભિપ્રાયના ભાન મહિત જે જે જ્યાં જ્યાં ચોંટાય છે તે તે ન્યાયને યથાર્થ મમજો અને આચરે. મુમુક્ષુ જીવેને ધર્મ પ્રભાવના આદિ શુભ પ્રયોગોમાં બહુમાન, વિનય, ભક્તિ આવ્યા વિના ન રહે. જ્યાં પુરુષાર્થનું પ્રયોજન છે, જાનીની એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન છે ત્યાં નમ્રતા અને વિવેક હોય જ.

જેણે મતાગ્રહથી અભિપ્રાય જાંધ્યો છે તે પોતાને અનુકૂળ સુકિત મળે એવી વાત આવે ત્યાં થોડો થઈ જાય છે.

જેને માધક સ્વભાવ ઉઘડ્યો છે. તે જીવ યથાર્થને યથાર્થ ન્યાય વિચારીને સમજે છે; અને એવું મમજવાની જેને કામના છે, જે અવિરોધ ન્યાય મમજવાનો કામી છે અને જે યથાર્થ છે તે આચરવાનો કામી છે તે આત્માર્થી દહેવાય.

શ્રીમદે કહ્યું છે કે જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને જીવ અન્યારમુધી પદાર્થનો બોધ પામ્યો છે પણ તે ઉપર લક્ષ ન કરતાં જાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને આત્માનું લક્ષ કરે તો આત્મ ધર્મ મહેજે પમાય છે.

હું કાંઈક બાણું છું, મારામાં તુલનાત્મક શક્તિ છે એવી ડંકાન વડે દેરલાકે જીવો, અનંતજ્ઞાની મહાપુરુષો થઈ ગયા તેના અતીન્દ્રિય ન્યાયની તુલના, કરતા નથી; ક્યાં સ્વચ્છંદ પોષાય છે તે પ્રત્યે દર્શક

કરે છે, એને અપૂર્વ લોકોત્તર ભાગ ક્રેમ સમજાય? એ માટે સત્પુરુષની ઉપાસના, વિનય, સત્સમાગમ કરવા જણાવ્યું છે.

ત્યાં ત્યાં મમજ્ઞુ ઘટે ત્યાં ત્યાં યથાર્થ મમજ્ઞે અને જે જે આચર્યું ઘટે તે તે આચરે, એટલે કે ધર્માત્મા જ્ઞાનીના માર્ગે જેને વર્તવાની કામના છે અને સત્પુરુષો જે મમજ્ઞે છે, આચરે છે તે જ મારે મમજ્ઞુ છે આચર્યું છે એવી સાચી જિજ્ઞાસા જેને છે તે આત્માર્થ છે. ૮

હવે દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ અને માયા સદ્ગુરુને સેવવા વિષે કહે છે. કારણ કે જીવ અનંતવાર બાહ્ય ત્યાગ વૈરાગ્યમાં અટક્યો છતાં, હજી આત્માનું જ્ઞાન થયું નથી, તેનું કારણ યથાર્થ વિવેકનો અને તુલનાત્મક શક્તિનો અભાવ છે. આદરણીય ગુરુ અને ત્યાગવા યોગ્ય ગુરુ તે યથાર્થ સમજવાનો ઉપાય બાજુ બતાવે તે હવેની બાથામાં કહે છે

મેવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાગી દધ્નિજ પક્ષ

પામે તે પરમાર્થને, નીજ પદનો લે લક્ષ ૯.

પ્રથમ પદ આપ્યું હતું કે—

“ જે સ્વરૂપ મમજ્ઞ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત,
મમજ્ઞ્યુ તે પદ નહિ, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત ”

જે પદ કહ્યું તે પદ તને સમજાયું નથી તેનું કારણ સ્વચ્છંદ અને પ્રતિજ્ઞ છે. તેમને ટાળવાની વિધિ પોતાની મેળે ન સમજી શકે, માટે જે યથાર્થ તત્ત્વને સમજ્યા છે એવા સદ્ગુરુ પાસે પોતાનો વિવેક મમજ્ઞવા માટે, પોતાના મત, આગ્રહ, માનાદિનો પક્ષ છોડી દઈને મરજી ભાવે, સદ્ગુરુના ચરણને મેવવાં. પોતાની પવિત્રતાએ ઈષ્ટ નિમિત્ત આવેજ. પોતાનો ચ્ચ્છંદ, પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કર્યો એટલે પોતાને નાચો માર્ગ અને જ્ઞાની સત્પુરુષની જોગબાજી થવાની જ છે. નિમોની થઈ સદ્ગુરુના ચરણને મેવે. “ હાડકાની સેવા નહિ પણ આ-જ્ઞાની આરાધના. ” સદ્ગુરુના લક્ષ્યો બદલીને તેની ચરણોપાસના

કરવી એટલે વિનય મહિત મરજોધ ગ્રહણ કરવો અને માચી અર્પણતા કરવી.

દોષ કહે અમે ઘણા સાધુને જોયા છે, અમે દશ વર્ષ સુધી મમાગમ કર્યો, ધર્મ કયા શ્રવણ કરી, તેને કહીએ છીએ કે તેમા દાગીયા શું પાક્યા ? જેમ દાટ લાગેલી લોઢાની કાગળીમાં પારમ મણી (ગત) લાગ વર્ષ પડ્યો રહે તો પણ શું કામનો ? માર્ગની વિધિ, ન્યાય સમન્વયા વિના આંધળી દોડ શું કામની ? નિજપક્ષ છોડીને સાચી જોગજાણ વડે જિન આજ્ઞાનું એવન કરે તોજ આત્માર્થ પામે. આત્માનો જેમ જે રીતે ધર્મ છે, વસ્તુ સ્વભાવ છે, તેમ મમજે શ્રધ્ધે અને તે રૂપે આચરે (વને) તો મહત્ત્વ આનંદ સ્વરૂપનું વેદન થાય.

શ્રદ્ધા, અભિપ્રાયના પ્રયોજન. ટાણે શ્રદ્ધા મમજે, આચરે; જ્ઞાનને જ્ઞાનપણે સમજે, આચરે, અને આત્માનું આદિત્ર યથાર્થ આદિત્ર-પણે મમજે અને આચરે; જેને તે યથાર્થ સમજાયું નથી તે યથાર્થ સમજવાની માચી જિજ્ઞાસા રાખે, પ્રયત્ન કરે તો તે આત્માર્થી છે.

“ત્યાગી દર્ધ નિજ પક્ષ” એટલે ચોતાના પક્ષનો પૂર્વાશ્રદ્ધ, ઉંધી માન્યતાઓનો મર્વથા ત્યાગ કરવા કહ્યું છે. ચોતાની દ્રષ્ટિમાં જે નિર્ણય થયો તેમાં મર્વસ્વ કંઠીને તેમાં ચોતાની માન્યતાને, સ્વગ્છંદને પોપણ આપે અને કહે કે અમને આત્મા તેજગિજ દેખાય છે, દેવ દેખાય છે, તેમ કહે અથવા કહે કે મને પૂર્વ જન્મના મંસ્કાર છે વગેરે અનેક કંઠપના દ્વારા ચોતાની દ્રષ્ટિએ ઊંધી માન્યતા કરી છે, તે ચોતાનો સ્વગ્છંદ, માન્યતા, આજક છોડીને મતપુરુષને ગોતે અને એમની પ્રત્યે અર્પણતા કરે, તો તે પરમાર્થને પામે. પરીક્ષા શકિત ન હોય તો વિનયથી પાત્રતા દેખવ પણ આંધળી દોડથી તારૂં કાંઈ નહિ વળે.

શેઠનું દ્રષ્ટાન્ત.—એક લશ્ચાધિપતિ ગૃહસ્થ પામે એક ગરીબ માણસ નોકરી માટે ગયો. ચોતામાં ઘણી હોંશિયારી છે, એમ તે માનતો હતો; શેઠે તે પ્રશ્નો પૂછ્યાં; તેમાં એક વાત એમ કહી કે:-તને મીંઝા વડે છે ? જવાબ આપ્યો કે જો

તેની મને મમત પાતી નથી તેથી એકે જુદું કે-તને દશ હજાર
રૂપિયા મોપીએ તુ તેના વેપારમાં પથારી કરે પરંતુ તેનો પાઠો
મહેલો કળતા [મીઠા વાગતા] તને ન આવડે તો માર તાર
પ્રયોગ ન નથી

એમ જો મનુષ્યની સેવા કરવી હોય તો તારી સ્વ ડહતાથી
પોતાની એજે જે જે માન્યતા, (કંપના) હોય તેની ઉપર મીઠા
તુમી કે લો । કડાં કંઈ કં પનામાં ધર્મ માની જોઈ છે એવામાં ધર્મ
માન્યો હોય પૂણ્યદાનમાં ધર્મ માન્યો હોય, ભક્તિથી ધર્મ માન્યો હોય,
પૂર્વોત્ક્રમાં પડ્યો હોય, પોતાનો પક્ષ નથી જ્યો હોય, તેવી અનેક
પ્રકારની માન્યતાથી ધર્મ માન્યો હોય તો તે બધીય માન્યતાના પ્રધા
રાનો પથ તજી દે એટલે કે સહેનો કરી લે તો જે સત્પુરુષની
ઓળખાણ અને નેવા થઈ શકે તેમ છે

અહીં ક્રિયાજ્ઞ અને શુદ્ધતાની જગતમાં શા માટે રખડે છે,
અને બધાને મોક્ષ આપી ઇચ્છા છે, છતાં એમ રખડે છે, તે આશંકાના
જવાબ દે છે-મત દશ ન વગેરેની અનેક વિવિધ માન્યતા, પોતાનો
આશંક મન, પર વગેરે છોડીને સત્પુરુષના શબ્દોને એટલે પ્રમાણ
રૂપ સાચી આજ્ઞાને આરાધે તો, પોતાના પન્મ પવિત્ર જ્ઞાતા ભગવાનને
એટલે પોતાના આત્માને તે પામે

“પામે તે પરમાયને” એટલે જડક ન અને ચેતન્ય દ્રવ્ય એ જો
પદાર્થ તુ છે તેના દ્રવ્ય ગુણ પદાર્થ એ શુ, એમ સ્વદ્રવ્ય,
પદ્મદ્રવ્યની જુ । વગેરેનું ચત્તાર્ય જ્ઞાન સદ્ગુરુની આજ્ઞા ઉપવામથી
સાચી રીતે સમજાય છે પદાર્થનો ભોધ થવાથી માચી સમજણ થાય
છે જ જ ની જુદો અને કનુષિતતારૂપ અશુદ્ધતાથી જુદો અને પવિત્ર,
અવિના હી બધ રહિત, મહાજ્ઞાનદગય શુદ્ધ આત્મા છે

શક્તિ તારા આગ દાનો અવ શક્તિ તમાગી વાતમાં મો સકા થા ।
જોમ દો તો કંઈ ભાવ સમ નો સક નહિ
આજ્ઞા ૧-તમારી વાત સાચી છે પણ મો અમનતી નહી મો
સામન્ય

પણ કેવડા છે તેનું જોટલે તેના સ્વભાવનું લક્ષ ન થાય, અને પોતાના સ્વર્ગ, આગ્રહથી પાછો ન કરે તો ઘણા કાળ સુધી ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચે કે ઘણાં પુણ્ય કરે તો પણ સમ્યક્ શ્રદ્ધા, અને અવિરોધ ન્યાયમાર્ગની સમજણ ન થાય. પણ પાત્રતા મેળવીને સત્પુરુષને જોળજે, તેમની આજ્ઞાને ઉપાસે તો ઠંડ્યાણુ થાય.

સુમુક્ષુને સત્પુરુષના ન્યાય ચુકિત, વાણી, સમજતાં 'સત્પુરુષનું' જે બહુમાન થાય છે 'તેમાં પોતાનું' બહુમાન, વિનય આવે છે, સત્પુરુષના વચનના આશયમાં એકાગ્ર થયો થકો તે સુમુક્ષુને પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર થાય છે અને જેમ છે તેમ નિજ સ્વરૂપનો બોધ થાય છે.

અનત કાળ ગયો છતાં જીવ ધર્મ કેન પામ્યો નહિ, તેના કાગણો દર્શાવે છે—ઘણાને મન, વચન, કાયાથી અને પુણ્યાદિથી ધર્મ થાય એવી માન્યતા વર્તે છે. તેનું કારણ એમ છે કે—અસદ્ગુરુ કે જે આત્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનાં સાધનોને જાણતા નથી, આત્મા નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ પુણ્ય પાપ રહિત સિદ્ધ મમાન છે. તેનો લક્ષ, અતુલવ અને પ્રતીત નથી અને તેની જાતના સત્ માધનો તથા વીતરાગ માર્ગની વિધિ પણ જાણતા નથી એવા અસદ્ગુરુનો, જીવને કાન કામ જોગ બને છે. સ્વછદી જીવોને માથી પરીક્ષા ન હોવાથી ત્યા ત્યા આધળી અર્પણતા, શ્રદ્ધા કરે છે. તેથી તેઓ કાયકલેશ, વૃત્ત, તપ વડે પોતાની માન્યતાનું (શ્રદ્ધાનું) પ્રયોજન માધે છે.

અજ્ઞાનભાવે પગ્ગવ્યમાં ધર્મ મનાયો છે. જડની આરાધનાથી જડ કળે છે. મનના સુખ પરિણામોથી પણ પાર અતીન્દ્રિય આત્મ-ધર્મ છે. તેની ગધ પણ નથી. કુચુરુઓ તેવાને કમાવી દે છે કે પર-પરાએ પણ આનાથી ધર્મ થાયો. અને અમે પણ આજ કરીએ છીએ. જે કુગધર્મ, રૂઢીધર્મ હોય તેને ડઠ કરાવે છે. સુચગડાંગ સૂત્રમા આચાર્ય કહે છે કે:—જે જે જીવો, જે કુળમાં પોતે જન્મ્યા હોય તે કુળમાં જે ગુરુનો તેમને વારંવાર પરિચય રહેતો હોય તેનો આગ્રહ રાખે કે તે અમારા બાપદાદાના ગુરુ છે, અમારી દરજ છે કે—તેમની

આજ્ઞા માનવી જોઈએ તે તે જીવો કુલાદિમાં મૂર્છિત થયા છે. રાગ દ્રેષ રહિત વીતરાગ સર્વજ્ઞ લગવાનના હિત વચનો શું છે, આત્મા કેવો છે, તેના પરિણમન, અંતર વેદનની કાંઈ ખબર ન મળે; તે આંધળો આંધળાને દોરે તેવું બને છે.

લોકોને માચી વાત સાંભળતાં દુઃખ થાય જોવો કાળ વને છે. મનનાં શુભ પરિણામથી પણ ધર્મ ન થાય જોવાત સાંભળતાં અને સમજતાં તેને પરમેવો વળે છે. સુઝવણ થાય છે. ઉપદેશક શુરુ પણ જોવા મળ્યાકે લોકોને સોંધું બતાવી દીધું. જોને ઠીક (માડું) કહીને માનનારા પણ ધણા મળી આવે છે.

જોકે સામાયિક કરે અને કોડ મોના મહોરનું રાજ રાજ હાન કરે પણ તેનાથી જોકે સામાયિકનું ફળ અનંતગણ્યું છે. પણ તે કઈ સામાયિક ? આત્મા શુદ્ધ, અવિકારી, વીતરાગી છે. પુણ્ય, પાપ, વિકરૂપ રહિત અરાગી છે જોવી શક્તી, જ્ઞાન અને તે અલેદ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા વતે છે તેજ ખરી સામાયિક છે. અને તે સામાયિકનું ફળ અનંત મણુ સોનાના દાનના ફળ સાથે પણ મરખાવી ન શકાય. કારણ જાત જુદી છે. પણ કાંઈ યથાર્થ અભ્યાસ નહિ અને પોતાનો આગ્રહ છોડવો નથી તેવા જીવોને સાચી સામાયિક ક્યાંથી હોય ?

અહીં જોમ કહેવું છે કે:- પોતાના ખોટા મતાગ્રહથી ખોટા ઉપદેશના પોપણથી આગ્રહને વગ થયેલા જીવથી સાચા ધર્મની અનુભૂત થવાનું નથી. શુભલાવને મંવર માને અને તેથી નિર્જરા ધર્મ માને છે પણ અંતરંગમાં [મનમાં] પૂર્વોગ્રહ ખસેને નથી, તે આત્મધર્મ પામી શક્તો નથી; કારણ કે તેણે માયા સદૃશુરનો આશ્રય કર્યો નથી અને શુદ્ધજ્ઞાની અથવા ક્રિયાજ્ઞ નામધારી ધર્મી મળ્યા છે, તેનો ગગ પ્રમગ રહ્યા કરે છે. પોતે જો માન્યું છે તેનાથી બીજું આવે તેની ન્યાયથી તુલના કરવી નથી અને માત્ર નો નિયેષ કર્યો કરે છે તેવાને કદી માયા ધર્મોત્તમાનો યોગ મળશે તો પણ અશાતના કરશે.

વળી પોતાનો સ્વજંદ પોપવા માટે અધ્યાત્મ અંશે વાંચ્યા હોય જોવા સ્વજંદી શુદ્ધજ્ઞાનીઓએ જોકે પશ્ચે નક્કી કરી લીધું હોય

છે કે પોતાને વિષે જ્ઞાનીપણું છે, અને તેમણે એમ માની લીધું હોય છે કે જાંઘ અને મોક્ષ કલ્પના છે, અને અનંત કાળ શુભ કરણી કરી, ક્રિયા પાળી, પણ તેનાથી ધર્મ નથી, માટે આપણે આત્મજ્ઞાન જે ખરો મોક્ષ માર્ગ છે તેમાં રાચવું. એમ માત્ર શબ્દોની ધારણાથી સ્વછંદમાં રાચે છે.

જે અભિપ્રાય માટે અનંતવાર વ્રત, તપ, ક્રિયા કર્યાં, અને નવ પૂર્વજીવં અથાગ જ્ઞાન કર્યું છતાં આત્માનો જે અતીન્દ્રિય અનંત પુરુષાર્થ છે તેની જે જાત અનુભવ છે એની પ્રગટ દશા થયા વિના માત્ર શાસ્ત્રના વાંચનથી કે કુચુરુના કહેલા અભિપ્રાયથી પોતાનો આત્માનો અભિપ્રાય પલટી ગયો છે એમ ઘણા લોકો માને છે તેના ઉપર વજન ન હેવું જાઈએ. શ્રીમદે કહ્યું છે કે:—જીવ જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને પદાર્થનો જોધ પામ્યો છે. પણ જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને આત્મપદાર્થનો જોધ, સ્વધર્મ પામ્યો નથી, માટે અત્યુચ્ચ જ્ઞાનીનો વિનય, જ્ઞાનીની આજ્ઞા વડે આત્મા જેમ છે તેમ જણાય તો જ્યાં જેમ ચોગ્ય છે તેમ પુરુષાર્થ થયા વિના રહે નહિ. જે વસ્તુની કિંમત જણાય, ગરજ જણાય તે વસ્તુની પાસિ ગમે તે લોગે કરે છે. મોકને વશ ગમે તે લોગે ઇષ્ટવસ્તુ માટે-જાળતા ધરમાં પણ પોતાના જાળકને બચાવવા-અગ્નિમાં જુકાવે છે. તે આત્મા અનંત કાળમા અનંત પ્રકારના ઉદ્ધમથી પ્રાપ્ત થયો નથી. એવું પરમ આત્મ તત્વ જેમ છે તેમ જોએ, સુચિ થાય, જોળખાણ થાય તો જગતની બધી મગવડતાનો રાગ; મમતા ત્યજીને તેના અભ્યામની પ્રવૃત્તિ કેમ ન થાય ?

અનંત કાળમાં નહિ પ્રગટેલું અનંત જાળ છે, એવું અનંત સામર્થ્ય વડે જે પદ પ્રગટે છે તે મફતમાં-ધારણામાં પ્રાપ્ત થઈ જતું હોય તો જાંઘાય ધર્મ પામી ગયા હોય. પોતાને જ્ઞાની ગણવાનું જગતમાં માન રહ્યું છે-તેમાં જ મીઠાશ ગદી છે. એનો પક્ષ રહ્યો છે, પણ વાતોથી ધર્મ નહિ થાય.

- કોઈ નિમિત્ત ઉપર વજન આપતો હોય કે આવું નિમિત્ત હોય તો જ ધર્મ થાય, તે પણ પૂર્વજીવં કલ્પનાથી સાચું નિમિત્ત

મતપુરુષની ઝોળખાણુ વિના સરળતા, સાચી જિજ્ઞાસા વિના બાહ્ય-
દ્રષ્ટિ હોવાથી સાચાનો નિષેધ કરશે અને ખોટાનો આદર કરશે 'કોઈ
ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ, જે તને નિમિત્ત' એ એમ મૂલ્ય છે કે
કથન માત્ર વાતોથી, શાસ્ત્રજ્ઞાનની ધારણાથી જ્ઞાનપણુ માનતો હોય
તે પણ આત્મજ્ઞાનને પામી શકે નહિ.

હજી પ્રથમ ભૂમિકાની ખબર નથી અને કોઈ એકાત પકડી
એને કે નિશ્ચયથી આત્મા જ આત્માનો શુરુ છે. અને વર્તમાનમાં
કુશુરઓ ઘણા હોય છે, માટે અદરથી જ્ઞાન પ્રગટશે એમ પોતાનું
મહાત્મ્ય વધારીને અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચે અને જેમ તેમ નિર્ધાર કરી
લે જે પુણ્યથી બંધ છે, પાપથી પણ બંધ છે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે —
આત્મા પરમાર્થે અમય છે માટે આપણને બંધ નથી, બંધ મોક્ષ તો
કપના છે છતાં અનાદિથી જે બ્રમ થયો હતો તે બ્રમ હવે આત્મામાં
નથી, એમ આપણે ચોક્કસ માન્યું છે કે — રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ
છપના નથી માટે હું શુદ્ધ જ છું પણ ભારિ તારી વર્તમાન
અવસ્થા વિષે તું તને જો

વગી કોઈ કારણુ વિશેષથી શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન, દયાનું વિશેષપણું
કહ્યું છે, તથા દેવ, શુરુ, ધર્મની ભક્તિ આદિ પુણ્યના પરિણામ કહ્યા
છે, તેનું પ્રયોજન, અતર આશય મમત્ત્વા વિના તેની માનેશી પુણ્ય
રૂપ પ્રવૃત્તિ ગાંધીને જગત પ્રત્યે તિરસ્કાર કંવામાં, ટીકાડવામાં તે
માનાદિનું પોપણુ કરે છે

વગી કોઈ એમ માને કે આત્મા તદ્દન શુદ્ધ પવિત્ર જ છે ત્રણ
કાગમાં ભૂવ નથી માત્ર બ્રમ હતો વિચયના પરિણામ પાપના છે.
અને વિન્યાદિ ન ભોગવવાના પગ્ણિણામ પુણ્યના છે તે માન નથી,
હું અતરગમ્ય આજો વીતગમ, આગમી છું તો તે વાત પરમાર્થે
નાની છે, પણ તે ચલાવને કોઈ નિમિત્ત હવાની ન ગડે એની
ચિર અતર દશા થયા વિના શુ જમનું ! કેમકે અદરમાં માના-
દિની કામના છે, ન નારની વાસના, મોહ, ગમ, દ્વેષ, વર્ને છે.
તેઓને ઘણા શાસ્ત્રજ્ઞાનનું નિષ્ક્રમણુ છે તથા ઘણા શુભ પરિણામ

ક્રિયાકાંડનું નિષ્ક્રમણ છે આત્માના ભાન વિના અનંતવાર નવ પૂર્વ લખ્યો છતાં બધુંજ આત્માના નામે બીજું થકું છે. અલબ્ધ હવ અને લબ્ધ હવને ઘણા પુણ્ય પરિણામથી એવી લબ્ધિ, મિદ્ધિ પ્રગટે કે મેરુ પર્વતને દેખે, સ્વર્ગ નર્ક પણ દેખે; અવે તેમની બુદ્ધિની ધારણા શક્તિ એવી તીક્ષ્ણ વધી જાય કે કોડા ગ્રંથ, શાસ્ત્ર યાદ રહે; છતાં આત્માર્થ ન પામ્યો તો તે અલૌકિક માર્ગ દેવો હશે કે ને મહાશુર આજ્ઞાથી મહાજ મળે તે વિચારવું જોઈએ.

શાસ્ત્રના જાણપણાથી પણ સ્વચ્છંદમાં રમનો હવ મુંઢતાને પામ્યો છે. તેથી તેને હિત અહિતના વિચારોનો અવકાશ નથી, હું ક્યાં ઉભો છું ? શું માનું છું ? શું મનાવું છું ? એનું ભાન નથી, અને અંતરમાં સ્પર્શના જોઈએ તે નથી. આત્મા જ્ઞાતા, અવિકારી, અિદાનંદ, શુદ્ધ પવિત્ર છે, જડની ક્રિયાનો અકતાં છે, નિર્વિકલ્પ છે, અખંડ જ્ઞાતા છે, તેનું ભાન નથી, તેની આગળ નથી; અને જેને આત્મજ્ઞાન વર્તે છે તેના શરણનો આશ્રય નથી તો તેના હવ આત્માના નામે અનંત ભવમાં અનંતવાર અનંતા શાસ્ત્રો લાગે, પુણ્યક્રિયા કરીને મરી જાય છતાં માયું સુખ આત્મજ્ઞાન નહિ પામે. જે મહાશુરના શરણ એવા હોત તો શુદ્ધજ્ઞાન અને જડક્રિયારૂપ જે નતના આગ્રહમાં પડી જવાનો વખત ન આવત અને રાગ, દ્વેષ ગહિત જ્ઞાનના પ્રાપ્તને પામત.

શુદ્ધજ્ઞાન અને ક્રિયાજડત્વનો ત્યાગ કરવાથી અને યથારૂપ જ્ઞાન પ્રાપ્તિથી આત્મામા સ્વમન્મુખ વૃત્તિ થાય છે. મહાશુરની આજ્ઞાએ આજ્ઞાતાં અનંતા હવો સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. મત્ સમાગમનું જાગવાનપણું એવું કહ્યું છે કે મત્ મત્ સમાગમ રાજવાની ભાવનાવાળા આત્માર્થી મહાશુરથી જુદા ન પડે.

શ્રીમદે ધર્માત્માના લક્ષણો આગળ વર્ણવ્યાં છે. વળી થોડું આત્માર્થી હવ દ્રઢ આત્માર્થ પામ્યો નથી, તે જે જરા સ્વચ્છંદે એકલો પડે તો કુતર્કીઓ તેને જમમાં પાડી નાંખે છે. માટે આત્માર્થીએ નિરંતર મત્ સમાગમ, મહાશુરનું ચેવન કરવું.

શાસ્ત્રમાં જગ પશીનું અને જાગ પશીનું દષ્ટાંત છે કે:-એકનું જાગ પશીને ઉત્તુ દેખીને જગ પશી તેની ઉડવાની પાંખ તોડી નાંખે છે. તેમ આત્માર્થીને આત્મવિકાસ કરતો જોઈને કુતર્કીઓ તેના માધકભાવને તોડી નાખે છે. માટે શાસ્ત્રમાં હામ હામ સદ્ગુણો પરિચય રાખવાનો અને તેમની આજ્ઞાએ વર્તવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. સદ્ગુણના સમાગમથી માનાદિ ઢોપો ટળે છે. અને અધિક આત્મહિત થાય છે. ઠઠી ક્ષેત્ર ચોગ્રથી એકસો પડી ગયો હોય તો પણ ભાવથી જુદો ન પડે પણ શુદ્ધ આજ્ઞા માથે ચડાવીને આજ્ઞામાં વળે છે. તે જાગે છે કે મારાથી સદ્ગુણ વધારે અનુભવી છે.

સુખ્ય માર્ગ, શુભગમ અને સદ્ગુણનો વિનય છે જો વાત સત્ય છે, એનો પરમાર્થ એમ છે કે:-યથાર્થ આત્મજ્ઞાનનો આનંદ જે સ્વાધીન અનુભવ, સ્વભાવ તથા પરભાવથી જુદાઈનો વિવેક છે તે અને નિદ્રિય છે, મહાજ છે, પોનાથી તે જુદો ન પડે તેવો છે. જેને આત્મજ્ઞાનનું લક્ષ વળે છે તે ગંભીરના કોઈ અન્ય ધર્મની ઈચ્છા ન કરે, તેનો ખોટો સમન્વય પણ ન કરે. વીતરાગનો યથાર્થ માર્ગ જેમ છે તેનાથી કોઈ કિંચિત્ વિપરીત હોય તે ન માને, તેમ યથાર્થ માર્ગનો નિષેધ પણ ન કરે. કોઈ એમ માને કે ગમે તેવા ધર્મગુણ હોય પણ તેનામાં જો શાસ્ત્રનું જાણપાતું હોય તો તેની પાસેથી ધર્મ પામી શકાય છે તો તે જુદા છે આત્માનો અનુભવ ન હોય તેને શુભ માની તેનાથી કસ્યાણુ થાય એમ માનવું તે જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉત્થાપન છે.

જે જાવાથી અમૃત ન પમાય. ધર્માત્મા ખોટાને ખોટું કહે છે, અનુભવને અનુભવ કહે છે. તેમાં દેવ નથી. સાકરનું ગળપણ અને અકીળની કડવાશનો જે સ્વભાવ જેમ છે તેમ કહેવાય; કોઈને ન રુચે તો તેની માન્યતા તેને સુખારક. અનંત જ્ઞાનીનો જે યથાર્થ ન્યાય માર્ગ છે તેનાથી વિરુદ્ધ હોય તે અયથાર્થ છે એમ સમજી લેવું. જે પોતાના પક્ષનો ત્યાગ કરી સદ્ગુણના ચરણને એવે તે પરમાર્થને પામે એમ શ્રીમદ રાજચંદ્ર પોતાની મહા દશામાં નિષ્કારણ કરુણાથી કહ્યું છે. (જુઓ શ્રીમદ રાજચંદ્ર ધ્યેય ભાગ ૨ જે આવૃત્તિ ૫ આત્મમિદિ

ગાથા ૧ થી ૧૦ સુધીની કુટનોટમાં સરેલોઅર્થ ખંડ ૫ માં પા. ૧ થી ૧૬)

સાચા મદ્ગુરુ વિના કોઈ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ; કોઈ કહે કે ગમે તેવા ગુરુ હોઈ પણ તે શાસ્ત્રના બલકાર હોય તો તેનાથી આત્મજ્ઞાન થાય; પણ એમ હોય નહિ. જેને ચક્ષુ નથી તે અંધ બીજા ચક્ષુ વિનાના અંધને દોરી શકે નહિ. જેને ચક્ષુ દોષ-રહિત નિર્મળ છે તે જ બીજાને દોરી શકે. તેમ મત્પુરુષ હોય તે જ બીજા હોવાને ધર્મ પામવામાં નિમિત્ત થાય- ઠાણાંગ મૃતમાં ચૌલગી છે તેનો કોઈ ખોટો અર્થ કરે છે, તેનો ન્યાયથી અર્થ એમ છે કે:-

(૧) પોતે તથા પણ બીજાને ન તારે એટલે કે પોતાનો જ્ઞાયક ભાવ પ્રગટાવીને શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન દશા પામ્યા અને ભવાંત કયો પત્તુ બીજા હોવાને નિમિત્ત ન થયા. (જેમકે સામાન્ય મૂક કેવળી)

(૨) ઉપદેશક પોતે તે ભવે પોતાના ભવનો અંત ન કરી શક્યા પણ બીજા હોવા શ્રોતા (માંભગનારા) જિજ્ઞાસુઓ, સુમુક્ષુઓ પોતાના તીવ્ર પુરુષાર્થ વડે તે જ ભવે મોક્ષ જાય. તેથી ઉપદેશક અજ્ઞાની હતા એમ અર્થ થતો નથી. લોછો મન માન્યા અર્થ કરીને કહે કે કુશુરુથી પણ કત્યાણ થાય; એવું માનનારાને આત્મ સ્વરૂપનો મહિમા આવ્યો નથી. મુળ જાતમાં [ઉપાદાનમાં] અચિંત્ય વીર્ય સામર્થ્ય છે. તેનું લક્ષ જે આત્માર્થીને વર્તે છે તેને મદ્ગુરુ મત્ સમાગમનું મહામાન [ગદુમાન] આવે જ. તે દેવ, ગુરુ, ધર્મની આજ્ઞાનો વિનય ગાયા કરે જ. અહીં મદ્ગુરુની મેવા [આશ્રય] હું મહાત્મ્ય છે કુશુરુથી ત્રણ કાળમાં ધર્મ લાભ ન થાય. મત્પુરુષને ઓળખીને મદ્ગુરુનું ગદુમાન કરે છે, તે નિશ્ચયથી પોતાનું ગદુમાન છે. અમરેલો તત્ત્વજ્ઞાની જ બીજાને નિમિત્ત થાય પણ અણગમરેલો બીજાને નિમિત્ત ન જ થાય.

(૩) ઉપદેશક પોતાનો જન્મ, જરા, મરણનો અંત કરે છે, અને પોતાના સંગ કરનાર મોક્ષાર્થીને પરમાર્થનું સાધન બતાવી દે છે. [નિમિત્ત થાય છે]

(૪) જે પોતાનું [પોતાના આત્માનું] ભવુ નથી કરતો અને બીબને પણ ઉપકારી નથી થઈ શકતો, એવો વર્ગ સમારમા ઘણો છે.

ઢોઈ એવો સિદ્ધાંત સ્થાપવા માગે તે અલવ્ય અથવા મિથ્યા દષ્ટિ શુન હોય અને તેમા શાસ્ત્રનું બાણપણ હોય તેનાથી પણ તરી શકાય છે એવો અર્થ કરવા માગે તો તેને વદતો વ્યાધાતદોષ છે પણ કોઈ મન્કારવાળા જિજ્ઞાસુ જીવ કોઈ પ્રકારે અલવ્ય ઉપદેશકના નિમિત્તે અતર વિચારમા પડે અને પોતાની જાતે અતરમાથી વીર્યની બાગૃતિ કરે અને નત્ય અસત્યનો વિવેક કરે કે આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર કૃતદૃત્ય છે, અક્રિય છે, જ્ઞાનમય છે તે આમ જ છે અને આ ઉપદેશકનો ભાવ યથાર્થ નથી એમ બાણીને સ્વવિચારથી, આત્મ સ્વરૂપમા મિથ્યાતા વધારીને તરી શકે પણ તેથી અલવ્યથી તથા કુશુરુથી તથા એમ ન વહેવાય સદ્ગુરુ વિના જ્ઞાનનહિ એવો સિદ્ધાંત ત્રિકાળ સત્ય છે.

શ્રીમદે ' શ્રી સદ્ગુરુ કૃપા મહાત્મ્ય ' નામના કાવ્યમા કહ્યું છે કે -

જુગી વહત જો ખ્યાસકો, હૈ જુગનદ્રી ગીત,

પાવે નહિ ગુરુગમ ગિના, એહી અનાદિ મિથિત. ૨

એટલે જો ચાકકસ નિયમ છે કે - એકવાગ આ ભવે અથવા પર ભવે પ્રત્યક્ષ નત્પરપનો બોધ પામવો જોઈએ એવું મહાગુરુનું મહાત્મ્ય છે

મત્પરુષનું બોધરૂપ ટાકણ પડ્યા વિના, અતર સ્પર્શ થયા વિના જીવનું વીર્ય ભલકી ઉઠે નહિ એ દેશના સગિધનો પ્રભાવ છે અતન્યની અતર બાગૃતિમા યથાર્થ સત્પરુષનો ઉપદેશ, બોધ વચનનું ભાવથી શ્રવણ થવું જોઈએ જે દિવો પ્રગટ હોય તે બીજા હીવાને પ્રગટાવે, જુગાએવો નીવો ક્યાથી પ્રગટાવે ? આ કાઈ પરા વચળી થવા નાટે નથી કહ્યું. જેમ છે તેમ ન્યાય વડે મમજવાનું કહ્યું છે

એ વાર માન્યા નિમિત્તનો આદર, જડુનાન તો લાવો. જડુ'ય કરવાનું તો પોતાને જ છે મદ્ગુરુ કાર્જીબીજની શુદ્ધતા ઉવાડી દેતા નથી મ'ગુજના મહાત્મ્યમા પોતાના ભાવનો જેને પરમ આદર છે તેને પાનતાની અને નિનયની પ્રતીત છે આમા પરાધીનતા નથી.

પણ અનંત આત્માર્થીઓએ સ્ત્રીકારેલો ન્યાય માર્ગ છે. જેને સ્વતંત્ર દયા ખીલી છે તેની શ્રદ્ધા અને અર્પણતામાં બેકદ સુખ છે. કોઈ કહે કે અમને તો આમાં પગધીનતા જેવું લાગે છે, સત્ સમાગમવગર આત્મા ન ઉઘડે તો જીવમાં સામર્થ્ય શું? પણ તે ઉધી દ્રષ્ટિ વડે જુઓ છે. પોતાને માર્ગની જાગર નથી. અનાદિથી તત્ત્વનો અણુઅણુયાસ છે. તો તે માર્ગ પામવાની સાચી વિધિ જે જાણતા હોય તેની પાસે જવું પડે, પોતાની સ્વકલ્પીત માન્યતાનો ત્યાગ કરીને. અમુક પરીણા અને બાકીનો જાધો વિશ્વાસ, એ રીતે શ્રદ્ધામાં અપોઈ જવું જોઈએ. જેને સમાજમાં મોટું થવું છે, આગળ વધવું છે તે પ્રથમ માળાપ પ્રત્યે નાનપણમાં વિનય રાખે છે, પછી નિશાળમાં 'લણવા' બપ છે ત્યાં પણ વિશ્વાસ રાખી લણે છે અને લણવામાં પ્રેમ રાખે છે તેમ સદ્ગુરુમાં પણ શ્રદ્ધા રાખી તેમનો સમાગમ કરવો જોઈએ. અને પછી તેમનો મદઉપદેશ પ્રેમપૂર્વક સાંભળી આત્મકલ્યાણ કરવું જોઈએ. દ્રષ્ટાંત ઉપરથી પ્રયોજન સમજી લેવાનું છે કે:-સાચા નિમિત્તના અનાદર તે સત્ તત્ત્વનો અનાદર છે. પ્રથમ પોતે આગળ વધ્યો નથી, પરમાર્થ પામ્યો નથી, તેણે સદ્ગુરુમા વિશ્વાસ રાખવો. પરમાર્થ ગુરુગમ તો અંદરથી ફાટશે પણ તારો પુરુષાર્થ વધતાં ઇષ્ટ નિમિત્ત આવ્યા વિના નહિ રહે. પોતાના ઉપાદાનની તૈયારી પાત્રતા થયે સદ્ગુરુ મળેજ. વળી કોઈ કહે કે આત્મજ્ઞાની ન હોય તો પણ તેનાથી વસાય. તેનો અર્થ એમ થયો કે સત્પુરુષ વિના જ આત્મજ્ઞાન થાય. તેણે પોતાની જાતનો અનાદર કયો છે, કારણ કે જે અનાદિ સ્થિત-નિયમ છે તેને તે સમજ્યો નથી અને તેથી તેણે પોતાનો જ અનાદર કયો છે.

જેણે પૂર્વજીવમાં પુરુષાર્થ વડે મદ્ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી જ્ઞાનના આવરણને ટાળ્યા છે; પણ તેને વર્તમાન જીવમાં ઉપદેશ ન મળ્યો હોય છતાં અંદરથી સ્મૃતિ જાગે, તે અંદરથી લાવે સાંભળે છે, અને વિચાર કરતાં સ્થિર થાય છે અને શ્રેણી માંડીને કેવળજ્ઞાન પામે છે, તેને અશોધ્યા કેવળી કહે છે. આત્માને સ્પર્શ કરીને જે જ્ઞાન થાય તેની લખિંધ લખે તેવા જીવો આવ્યા છે. એટલે તેવા પુરુષોને પણ સત્પુરુષના નિમિત્તની વાત નકરી થઈ.

સત્પુરુષના ઉપદેશની દેશનાલબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય એટલે કે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીનો સ્વીકાર થયો હોય તો જ આત્મ જ્ઞાન થાય એ અનાદિ અનંત ચોક્કસ નિયમ છે. પણ કોઈ જિજ્ઞાસુ આત્માથી હોય તેને વર્તમાનમાં પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ ન હોય તો પાછું હડવાનું નથી. પૂર્વે કહ્યા તે હોય, આગ્રહ ટાળી, રાત્રીના વચનો પર ખુબ વિચાર કરવો; કારણ કે પૂર્વે જીવ અનંત કાળથી છે, માટે અંદર વિચારમાં પડી આત્માના આમર્થ્યને કેળવવું એટલે જે પૂર્વ સંસ્કાર હશે તે અવશ્ય જાગૃત થશે. જે તારામાં આત્મજાગ હશે, માચી જિજ્ઞાસા હશે તો અવશ્ય પાર પડશે. પણ તેમાં સદ્ગુરુનું અને સદ્ગુરુના વિનયનું મુખ્યપણું આવ્યું છે, એમ અનેકાંત ન્યાયથી જે સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપને ભગવાન જ્ઞાનીઓએ જેમ છે તેમ દર્શાવ્યું છે. તેથી સત્પુરુષના વચનામૃત અને પ્રત્યક્ષ ગુરુગમની જરૂર નથી એમ ન માનવું. વળી એમ ન કહેવાય કે મને ગુરુ વિના આત્મજ્ઞાન થયું છે, કારણ કે એમ કહેવું તે શાશ્વત ભોક્ષમાર્ગની મર્યાદાનો લોપ થઈ જેવું છે.

શ્રીમદે પણ ઘણા સ્થળે ખુબ વચન દર્શને કહ્યું છે કે:-કોઈપણ સત્પુરુષને શોધો, તેમના કોઈપણ વચનમાંથી તત્ત્વ સમજો. અજ્ઞાનથી વિવેક પામવો અશક્ય છે માટે સત્ત્વમાગમ વડે, સદ્ગુરુના આશ્રય વડે તત્ત્વને ઓગળો એમ ગુરુ મહિમા બધાં જુઓ ત્યાં દ્રષ્ટિએ પડે છે.

કોઈ તીવ્ર આત્માથીને આત્મજ્ઞાન પામવાની તીવ્ર આકાંક્ષા હોય છે, અને હું કોણ છું, કેવટો છું, એમ નિજ વિચારમાં પડવાથી અથવા તીવ્ર આત્માર્થમાં મચી રહેવાથી અને અગ્નિત્ય મહાજ સ્વભાવના ખરેખર અભ્યાસથી અંદર જ્ઞાનનો ઉઘાડ થાય તો તે કદી પણ અનંત રાત્રીઓ અને મદ્ગુરુનો ઉપેક્ષીત થતો નથી. પરંતુ આદર રાખે છે કે-મેં સત્પુરુષો થઈ ગયા છે, તેમનું એમને પ્રમાણ છે, તેમને અનંત ઉપદાર છે, એ આદરનો હોંશિયો રાત્રીના એકેક વચન પ્રત્યે વારી જાય છે.

શ્રીમદને વર્તમાનમાં કોઈ ગુરુ નહીં; પૂર્વ ભવના સંસ્કાર હતા. તે કહેતા હતા કે:-અહો એ હૃદય, એ એકાંત સ્થળ, મત

પુરુષોના વૃંદ, સત્સમાગમ અને એ નિવૃત્તિના સ્થળો, જ્ઞાનીના વિહાર સ્થાનો તેમને ધન્ય છે. પ્રવૃત્તિમાં રહેતા પણ તેમને એ વારં-વાર યાદ આવતા હતા.

એ દુકાનમાં નહોતા બેઠા, પણ આત્મામાં, (જ્ઞાનમાં) બેઠા હતા. તેમને પોતાના હૃદયમાં સત્ સમાગમનો મહાન્ આદર હતો. માટે દરેક જિજ્ઞાસુઓએ, ધર્મार्થીઓએ ન્યાય વિરૂદ્ધ ટથલુ નહિ. સદ્ગુણી મને જ્ઞાન મળ્યું નથી, મને મારાથી થયું છે, એવા અવિવેકી ગ્રખ્ખો બોલવાં બેઠાં નહિ.

ભાપામાં પણ જ્ઞાની સત્પુરુષોનું ગદુમાન અને વિનય હોવો બેઠાં. તેમનાં વચનનો આદર હોવો બેઠાં. જેનામાં હજુ સાચી પરીક્ષા શક્તિ ઉઘડી નથી તેણે પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષોનાં વચનામૃતોનો અભ્યાસ સત્સમાગમ વડે કરવો જરૂરી છે. પોતાનો પક્ષ છોડીને નિર્માની થાય તો વિવેકનો માર્ગ મળે.

પાટણથી પાંચ નાગર શેડીયા ઘોળી મુંછોવાળા ૭૫ થી ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરના, ગાડામાં બેસીને સિદ્ધપુર જવા નિકળ્યા છે; પાટણથી સિદ્ધપુર જવાના માર્ગની તેમને ખબર નથી. બીજા ઘણાં ગામ નગર રખડ્યા છે પણ સિદ્ધપુરના માર્ગની ખબર ન હોવાથી રસ્તામાં ચાર કાંટા પડે છે ત્યાં ગાડું ઉભું રાખીને વિચારે છે. કે કયા રસ્તે જવું. નજીકમાં છ વર્ષનો ભંગીનો છોકરો ઉભો છે, પણ તેને કેમ પૂછાય એમ તેઓ વિચારે છે. પોતે ખુબ વિચિક્ષણુતાથી સંસાર કેળવી જાણે છે, બુદ્ધિના બહુ ડાહ્યા છે પણ તેનું ડહાપણ માર્ગ પાસે ચાલતું નથી. કાંતો ગાડામાં બેસી રહે કાંતો ગમે તો ઉઘા રસ્તે ચડી જાય. પેલા ઉભેલા ભંગીયાના છોકરાને ખબર છે કે: તેનો બાપ રોજ સિદ્ધપુર ટોપલા વેચવા જાય છે તેથી તેને તે માર્ગની અને નિશાનીની ખબર છે. પેલા મોટા વિચારે છે કે આપણે ઘરડાં અને એ છ વર્ષનો; એને કેમ પૂછાય ? આપણે નાગર, એ ભંગીયો, આપણે ગાડે બેઠેલા, આપણે મોભાવાળા અને એ રખડું વળી ઘોળી મુંછો, ઘોળા કપડાં અને ઘોળું અંગ છે. તેથી એમ માને કે આપણે પુણ્યવાળા છીએ, માટે આપણને વાંધો નહિ આવે. તો તે

પણ ઉધે માર્ગે બધા જો માન તજીને તેને પૂછી હે કે સિધ્ધપુરનો માર્ગ કયો ? તો સાચો રસ્તો મળે; તેઓ બ્યારે ઉનાળાના તાપથી મુંઝાણા ત્યારે નીચે ઉતરીને છોકરો રમતો હતો તેને પ્રેમથી પૂછ્યું કે લાઇ તને સિધ્ધપુરના માર્ગની ખબર છે ? તેણે કહ્યું હા. જુઓ આ દિશામાં વાડી છે, તેમાં કેમ ચાલે છે ત્યાંથી આગળ જતાં ત્રણ વાડી સાથે આવે છે. તેને અડીને આગળ જાએ. એમ કોઈ સફળતા શરૂ ને ન મેવે તો કાં તો તાપમાં ઝેરી રહે; કા ઉન્માર્ગે બધા, એમ ન કરવું હોય તો લાંબી અર્થાત્ જડ અને ચેતનનો લાંબ કરનાર એવા જે જ્ઞાની તેની પામે મુછવા જવું પડે અને તે સમજાવે કે સમ્યક્દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્ચારિત્રરૂપ નિશાનીઓ, આ પ્રમાણે છે.

આખી છાંદગી ધર્મના નામે વીતાડી હોય, ઘણાં પુસ્તકો લખેા હોય, મોટી ઉંમર હોય, પાંચ માણસોમાં પુછાતો હોય, મનની ધાણા કરીને ઘણું જોખ્યું હોય છતાં પરમાર્થના અતીન્દ્રિય ન્યાય માર્ગને ન જાણતો હોય, તેણે જ ન્યાય માર્ગનો જાણકાર હોય તેને પૂછવા જવું પડે. જેમ લગીધાના છોકરાને પુછવું પડ્યું હતું તેમ. એ છોકરે જેમ માર્ગના ભેદ પાડીને સમજાવ્યું તેમ જ્ઞાની આટલી (સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાનચારિત્રરૂપી) નિશાની છે, એમ જતાવે છે. તેને ખ્યાલ છે કે માર્ગે આપ સિધ્ધપુર (માક્ષ) પધાર્યા છે. અને હું પણ જવાનો છું. પણ આ હડાપણથી ભરલા અભિમાન કરે કે અમે મોટા, મારે અમાગથી કેમ પૂછાય તો તેને શું લાભ થાય ! લોગોમાં કહેવત છે કે:- ‘ પુછણા મો ભૂલણા નહિ. ’

પોતે ઘણો ડાહ્યો હોવાતો હોય અને માનતો હોય કે મને જાણી ખબર છે. અને જેમ ખીચ લાગે ગામ ગમડયો હોય પણ અજાણ્યા ગામનું જ પોવાણુ આવ્યું હોય. પોતાને ભલે ગયા વિના છૂટકો ન હોય, તો પ્રેમ લાવ લાવીને જે માર્ગનો જાણકાર હોય તેને વિનયથી પુછતા રહેવું જોઈએ, એમ અનંત કાળથી જીવ માન, મોટાને લઈને રખડયો છે. મધ્યસ્થતા, નમ્રતા અને સાચી પરીક્ષા વિના ઘણા મત્પુરુષોમાથી કોઈનો લાભ લઈ શક્યો નથી, બધા ગયો ત્યાં પોતાનો સ્વગૃહ અને પશ્ચ આડો આવ્યો. અને તેથી અનંત લવમાં ગમડવું

ચયું, માટે હવે શું બાકી રહ્યું ! જો માટે શ્રીમદે “હે પ્રભુ હે પ્રભુ શું કહું” તથા “યમ નિયમ, અંયમ આપક્રિયો” જો પાઠનાં પદોમાં સમજવાનું શું છે, તે જણાવ્યું છે; તેમાં ઘણું રહસ્ય સમાયેલું છે. માટે મુમુક્ષોએ તે પદો વાંચવા વિચારવા.

લોકિકમાં અને વ્યવહારમાં પણ પ્રત્યક્ષ છે, કે જેણે જે વિષે નથી જાણ્યું અથવા કંઈ ન સમજ્યો હોય તો તેના જાણકાર પાસે જઈને વિનયથી પૂછે છે, અને સલાહ લે છે, તેમ મંસાર જાંધનથી છુટવાના કામી જીવોએ માયા હિત અર્થે પોતાના જ મુળ માટે સત્ સમાગમ અર્થાત્ ધર્મોત્તમાનો સંગ (પરિચય) કરવો જોઈએ. જે આત્માર્થી થયા તેઓએ આવો પરિચય વારંવાર કર્યો છે અને જ્ઞાનીના વચનોનું મહાત્મ્ય સત્સમાગમે સમજવાના ભાવ કર્યા છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ જ કસ્યાણુ થાય માટે એમ નિર્ણય થયો કે સત્સમાગમ વિના આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો ખીજો કોઈ ઉપાય નથી.

શાસ્ત્રમાં પાઠ છે કે:-“ ચતારી પરમ દુસ્લાણી ” એમાં સત્પુરુષના વચનો, સાચા ગુરુનો ઉપદેશ, ભાવથી શ્રવણ થયો દર્શન છે, એમ જણાવ્યું છે માટે સત્પુરુષના વચનો સત્ સમાગમે શ્રવણ કરવા સમજવા યોગ્ય છે.

અત્રે કોઈને એમ આશંકા થાય કે પૂર્વે મદ્ગુરુનો યોગ તો અનંતવાર થયો છે. છતાં જીવનું કસ્યાણુ થયું નહિ, તેથી સદ્ગુરુના ઉપદેશનું કંઈ ખાસ વિશેષપણું દેખાતું નથી. એમ કોઈને પ્રશ્ન થાય તો તેનું સમાધાન કહ્યું છે કે:-

“ એવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાગી દઈ નિજપદ્મ,
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ. ”

જીવે મદ્ગુરુને જાણ્યા નહિ. અને પોતાનો સ્વચ્છંદ મતાગ્રહ ટાળ્યો નહિ પોતાની દષ્ટિએ જોયું કે ક્યાં મરણ આવે છે. પણ માધ્યસ્થપણે ન્યાયથી માયું શું છે, તેનો વિરોધ ટાળીને સમજવું જોઈએ, એમ આચી મમજણનો યદ્યર્થ પુરુષાર્થ કર્યો નહિ; સત્ની

રુચિ નહિ, વલણ નહિ, ત્યાં સત્પુરુષ કેમ ઓળખાય? ન ઓળખાય. પૂર્વે સદ્ગુરુ ઘણી વખત માળ્યા છે, પણ આત્માને ગ્રમગ્નનારા અને સમગ્નવનારા આ સદ્ગુરુ છે. આ માળ્યા પુરુષ છે, માટે હિતના કરનારા છે એમ ઓળખ કરીને જીવે તેને સદ્ગુરુ બાળ્યા નથી, બાતે ઓળખ્યા નથી, પ્રતીત્યા નથી; અંદરમાં આર્જુન દુઃખિ બાવી નહીં તો કેમ મમજાય? અને સદ્ગુરુને ઓળખ્યા વિના, સમગ્ન્યા વિના ઉપકાર શું થાય?

મત્પુરુષને ઓળખીને તેનું જાહુમાન આપ્યું તો અવસ્થ પોતાના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય જ. પણ જીવે પોતાનો મત અને માન મુક્યા નથી અને તેથીજ સદ્ગુરુનો યોગ ઉપદેશ અંતરમાં પરિણામ પામ્યો નહિ અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ નહિ. જો માન અને મત મુક્યા હોય તો પોતે પણ જ્ઞાની સત્પુરુષ જેવો થયો હોત. પણ અમારા કુળની ૫૦ ધરા અને અમારા ગુરુ આમ કહે છે માટે અમારે બીજાનું માનવું નથી, એમ મત અને સ્વચ્છંદ જીવને અનાદિ દાગધી આડો આવે છે. જો સ્વચ્છંદ અને મતાગ્રહ દૂર કરીને મત અને સ્વ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાનો હામી થયો હોત તો અવસ્થ પરમાર્થને પામત. ધર્મના નામે પૂર્વે અનંતવાર સ્વચ્છંદ રાખીને શયદોમાં જ અર્પણતા કરી છે. ગર્ભિત ઉદાગ્રમા માન અને મતાગ્રહને જ પોપણ આપ્યું છે એટલે સત્તનું પરિણામ સમ્યગ્દર્શન પામ્યો નહિ. એટલે જ્ઞાનીના આશયમાં તેનું વગણું (હંવુ) થયું નહિ, એટલે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ નહિ.

પોતાનું માન ગાળવાને અર્થે સદ્ગુરુને સેવે તોપણ તે જીવ પરમાર્થને પામે નહિ. જેમ કાઠવાળી લોહાની ડાળડીમાં પારમમણિ હોય તો તેનું કાંઈ પણ પગિણામ આવતું નથી. વળી પારમમણિ અને સત્પુરુષા ફેર છે તે નીચેની કવિતાથી જણાયો.

પારમમણિ ચોર મંતમાં, જાડો આંતરો બાળ,

ઓ લોહા કચન કરે, ઓ કરે આપ મમાન.

હૃદયમાંથી જેણે માન અને મત ફાટી દાટ દાટીને સંગ ન કર્યો તેણે હાડકાનો મગ કર્યો છે. જ્ઞાનીનો એટલે સત્પુરુષનો સંગ કર્યો

નથી, હાડકાની સેવા એ ગુરુ એવા નથી અથવા મન મમાગમ નથી. પણ અત્યારે હું મમજુ હું, હું બાણુ હું એઆદિ મિથ્યાસિમાન, અને સ્વચ્છંદ અને પૂર્વોચ્છંદ એટલે કુળ ધર્મનો આગ્રહ ટાળીને જો સદ્ગુરુનો મમાગમ કરે તો જરૂર આત્માર્થ પામે; આ શરત છે. નોકરી કરવી હોય તો શરત પાળવી જોઈએ. જાનીની નોકરી કરવી હોય તો ગયા કાગની બધી માન્યતા ઉપર મીંડા મુકા. અંતરમાં સત્ની રૂચી તીવ્ર જિજ્ઞાસાથી આવી હોય તો એક મેકન્ડમાં યથાર્થ હા આવે, અંદરથી પ્રતીત થયા વિના ગ્હે નહિ.

અહીં અમદ્ગુરુઓએ દ્રઢ કરાવેલા દુર્બોધપણાથી માનાદિના તીવ્ર કામીપણાથી જીવોને એવો આગ્રહ બંધાઈ જાય છે કે પોતાને સદ્ગુરુના શરણુ એવ્યા વિના પણ કલ્યાણ થશે. તે માને છે કે લલ્લે સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ ન હોય, અથવા અમદ્ગુરુને લલ્લે માર્ગની પ્રાપ્તિ ન હોય, પણ તે બીજાને ધર્મ પમાડી શકે છે, એટલે બીજા જીવો આત્મધર્મની પ્રતીતિ કુશુરુનો ઉપદેશ માંલગીને પામશે એમ માને છે પણ આ બલ્લ છે. સદ્ગુરુના શરણુને એવ્યા વિના અને મંત ચરણુના આશ્રય વિના, પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.

વળી જેને માત્રા દેવ ગુરુ-ધર્મના પ્રેમથી અધિક પ્રેમ સંમાર દેહાદિ મંત્રાંધી રહે છે તેનામાં અનંત ભવ ભ્રમણના અનંત દુઃખ પામવાના ભાવ પડ્યા છે કારણ કે જોડાનો આદર છે, ત્યાં મત્નો અનાદર થાય છે, એજ હિંમા છે.

જેને આત્મધર્મ (માત્રું મુખ) પામવાની જિજ્ઞાસા હોય તે પોતાનો પશુ, આગ્રહ અને માનાદિનો ત્યાગ કરીને અમદ્ગુરુના ચરણુ આશ્રય કરે તો તે પરમાર્થને પામે. આ ગાથા ઉપર શ્રીમદે જાને પીઠિકા રચીને ટીકા કરી છે, અને ખામ ભાર દઈને કહ્યું છે, કારણ કે અનાદિથી અટપટો માર્ગ છે, સ્વચ્છંદ પ્રતિબંધ હોય ત્યાં માત્રા મદ્ગુરુનો યોગ હોય તો પણ તેનું લક્ષ અને પ્રતીત થતી નથી, માટે પ્રતીતી ન થવાનું કારણ સ્વચ્છંદ તથા મનાગ્રહ છે એમ મમજુ.

લોકો અનેક પ્રકારની અન્યથા કલ્પના અને વિવિધ માન્યતામાં રાચે છે, અને અમદગુરુઓએ દ્રઢ કારાવેલા મિથ્યા આશ્રકથી અને પોતાના દુર્ગોંધથી ધર્મ માને છે. અમે જાણીએ છીએ વિગેરે માનાદિરૂપ માન્યતાની કામનાથી આત્માના નામે ણીજી માને છે, કરે છે, તથા એમ પણ કહે છે કે મદગુરુ પ્રત્યે શાસ્ત્રકારો જહુસાર આપે છે, તે તો જાણજીવો માટે છે, આપણા માટે તેવો આશ્રહ નથી. આપણે ગમે તે વિદ્વાન પામેથી સમજી શકીએ તેમ છીએ; ચોડું ઘણું તો જાણીએ પણ છીએ, કુશુરુથી પણ જ્ઞાન થાય એમ માનનાર, કહેનાર સાથા મદગુરુનો, સાચા નિમિત્તનો નકાર કરે છે, તે સાથે પોતાના આત્માનો પણ અનાદર કરે છે. એમ અનેક પ્રકારે જીવોને વિપરીત માન્યતાઓ હોય છે તેથી પોતાનો પક્ષ, માન અને મત છોડીને સદગુરુનો આશ્રય કરવા કહ્યું છે.

વળી કેઈ એમ પણ માને છે કે વેપ અને ક્રિયા જોઈને નમણું કારણ કે તેણે ત્યાગ કર્યો છે માટે વેશ જોઈને પણ નમણું તે ઉપર દ્રઢતા છે કે એક રાજાને ધર્મનો છદ લાગેલો કે ગમે તે વેશધારી જાવા, જોગી, માધુ કે જીજી કેઈ હોય પણ આપણે તો વેશને વંદન કરવા, તેનામા શુણ્ણ હોય હોય તેનું આપણે કામ નથી. એક દિવસ માગણ જાતનો રાવણિયો ગધેડા હાંકીને જતો હતો. તે ગધેડાને પીઠે ચાંદું ધણું હતું. તેથી તે ચાંદા ઉપર લગવો પાડે જાંધ્યો હતો તે જોઈ ગધેડાને ગળાએ લાંબા ધર્મને નમસ્કાર કર્યો. તે જોઈને સંત તુલસીદાસે કહ્યું કે અત્યા તું કોને નમસ્કાર કરે છે? તેનો મંવાદ નીચેની કવિતાનાં આપ્યો છે.

‘ જાનાં દેખી નમણું નહીં કરણી શું કામ
તદ્વરમાં દાંડા લયા છાયામાં વિદ્યામ. ”

તુલસીદાસે જવાબ આપ્યો કે:—

“ જાના હે જહુ ભાતડા ઉસમે હે એક મરમ
મજડી છાયા જોગીયે ન જોગીયે મીણા હરમ
મીણા પર પક્ષી મરે વાકું વરમે ટેર
તુલસી કહે જાના લીયા જાને જાને ફેર ”

એટલે આશય એ છે કે મૂંઢ ! કાઈ સાચા જોડાની પરીક્ષા તો સમજ, એ તો સમજે કે નિર્ધનની સેવા કરીએ તો તે લક્ષ્મી આવે ? આકરને બદલે ભૂલથી ઝેર ખાવામા આવે તો, જીવન જીવાય ? એમ મોક્ષની ઈચ્છા હોવા છતાં આત્માના નામે જોડાનો આદર કરનારા, સાચાદેવ-ગુરુ ધર્મને નહિ સમજનારા મોક્ષ કેમ પામે ? તે તો અનાદિથી રખડે છે તેમ રખડવાના બધાય અવક્રિયત ધર્મ માની જો. કે ત્યા ત્યા ધર્મ વેચાતો હોય તો બધાનો મોક્ષ થઈ જાય, પણ તેમ નથી માટે પ્રથમ સાચુ સમજવાની જિજ્ઞાસા વધારી સદ્ગુરુની ઓળખ કરવી, પરીક્ષા શક્તિ વધાવવી કોઈ માને કેળતે ગુરુ થવાય છે, માટે અમારે ગુરુની જરૂર નથી, અથવા ગમે તે ગુરુથી પણ ધર્મ પમાશે, તો તે વાત સર્વથા જૂડી છે

કાઈ ઠેકાણે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે -અતરનો સાચો વિચાર કરતાં ઘણા જીવો ખૂંચ્યા છે, પણ તેનો અર્થ એમ નથી થતો કે કુશુલથી કોઈ ખૂંચ્યા અને સદ્ગુરુની આજ્ઞાથી જીવોને ડચ્ચાણ થતું નથી અગર તેને પૂર્વે સદ્ગુરુનો જોગ નહોતો તેનો અર્થ એટલો છે કે વર્તમાનમા તેમને સદ્ગુરુનો જોગ નથી તે જીવો આત્મજ્ઞાન પામીને મોક્ષે ગયા એટલે એમ નથી કે તેઓ સ્વછંદે ધર્મ પામ્યા છે તે ધર્મોત્તમાઓ પૂર્વે સદ્ગુરુની સેવા આજ્ઞા ઉપાસેથી જ છે તેથી આ ભવે વર્તમાનમા સદ્ગુરુ મળ્યા નથી પણ પૂર્વે ભવે સત્પુરુષને ઓળખીને સત્ સમાગમે પોતાના (સ્વ) તરફતે તે જીવોએ વલણ કર્યું છે, આત્મા અક્રિય જ્ઞાતા, અવિનાશી પવિત્ર છે એવો સ્વાત્મજોષ સન્નુષ થયેલો, પણ પુરુષાર્થની મદતાથી એ ભવે દેવજ્ઞાન ન પામ્યો આત્મજ્ઞાન પામ્યો તેમા એમ ન આવ્યું કે તેમણે ગુરુઆજ્ઞાની પ્રતીત નથી ઢી તેઓ પાપ પોતાના ગુણના બદુભાન અર્થે સદ્ ગુરુ મહાત્મ્ય સન્નુષ રાખે છે

વળી હેટલાક દેવજ્ઞાની અને સર્વ તીર્થ ક્રમે આ ભવમા પોતાની મેળે ખૂંચ્યા તે પૂર્વના બળવાન સમ્રાટની સિદ્ધિ છે, તે પોતાની મેળે આ ભવે ખૂંચ્યા તેથી સ્વયંબુદ્ધ કહેવાય છે, તેથી એમ ન સમજવું કે સદ્ગુરુથી ધર્મનો લાભ ન મળે, અથવા તેઓએ

પૂર્વે કોઈ જાણે સદ્ગુણનો સમાગમ નથી કર્યો. દેહદ્વારે તીર્થ કંદે તો તેમના પૂર્વે જાણમાં આશાત્ સર્વજ્ઞ વીતરાગ જગવાન પાત્રે ધર્મ સલામાં દામિત્ર મગદિનરૂપ આત્મજોષ પામ્યા હોય છે; તેથી એમ જાણવું કે જાણાય ધર્માત્મા સદ્ગુણનું જાહેર કરે છે. પોતાના આત્માનું જાહેર કરનાર યનાં સદ્ગુણ, સત્કેવ, સત્કર્મનું જાહેર કરનાર યનાં વિના રહે નહિ.

જે સદ્ગુણની મેલા, શરણ અને આશ્રયનો નિવેધ કરે છે તેને સમ્યક્દર્શન નથી. કેવ, શુરુ, ધર્મ વીતરાગ છે માટે તે જે સ્વરૂપે છે તેની યથાર્થ શ્રદ્ધા વિના સમ્યક્ત્વ સંભવતું નથી.

જે સમ્યક્શુરુ, અનત્ સમાગમથી કન્યાણુ યતું હોય તો રાગ, દેષ, અજ્ઞાનથી કન્યાણુ યાય. માટે આ મિદાંત વિચારવા યોગ્ય છે. વળી ગાદી અને વેશને નમવું, એમ માનનારા પણ જોગણ વિના પોતે પોતાનું અનંત અજ્ઞાન મેલે છે. તેઓ ભક્તિ કરે તો પણ તે જ્ઞાનીની ભક્તિ નથી, પણ રાગની ભક્તિ છે. આવી અનેક ભુલો ટાળવા માટે સદ્ગુણુ આજ્ઞા સદ્ગુણુને મંગ, મત્ સમાગમનો મહિમા ખાસ કરવા જેવો છે. આથી સદ્ગુણુ તથા મત્ સમાગમથી જ કન્યાણુ યાય છે.

આધારાંગ સુત્રના પ્રથમ અધ્યયન પ્રથમ ઉદેશમાં પ્રજ્ઞાવક્ત્રિ છે તેમાં એમ કહ્યું છે કે જે સર્વજ્ઞ જગવાન, વીતરાગદેવ પામેથી અને પરંપરા શુરુ મહદ્ગુણુઓ પામેથી આવેવું યથાર્થ પણે માલજ્યું છે કે આ જગતમાં જોકેક જીવને સંજ્ઞા નથી, એટલે માણું જ્ઞાન નથી, કે આ જીવ પૂર્વે દિશામાંથી આવ્યો છે કે ઉત્તર દિશામાંથી આવ્યો છે કે દક્ષિણ દિશામાંથી કે પશ્ચિમ દિશામાંથી કે-કયા દેશમાંથી આ દેહમાં આવ્યો છે. હું છું તે પૂર્વે પણ હતો, તો અદાગ દિશામાંથી કઈ દિશામાંથી હું આવ્યો એનો યથાર્થ વિચાર જગતના જીવોને નથી, આ કથન પણ સદ્ગુણુનું જાહેર કરનાર છે.

હું અન્ય દેશથી આ દેશે કયા કાળથી આવ્યો ? માતાની કુળમાં કયા કારણે આવવું થયું ? હું કોઈ અન્ય દેશે પૂર્વે હતો

તો ત્યાં પણ કર્મ જંધના આવરણવાળો દેહની પરાધીનતામાં અજ્ઞાનપણે બેઠેલો હતો, તેમ વર્તમાનમાં પણ મને કંઈ પરના નિમિત્તની ઉપાધિ જણાય છે; તે સંજોગી ઉપાધિ ભાવ તોડવાનો વિવેક નથી, હું ક્યાંથી આવ્યો એ આદિનું જ્ઞાન નથી તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ અજ્ઞાની છે.

વળી રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનના ભાવે, મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિથી રાગાદિ અધ્યવગાનના કારણે કર્મ જંધન મેં કર્યું છે, તેવી પ્રવૃત્તિ મેં મારી જતો કરી, કરાવી, અનુમોદી, એમાં અનંતકાળથી હું છું, અને જગતમાં જંધભાવે વિશાળ ક્ષેત્રો મેં સેવ્યાં, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, અને ભવ એ પાંચ પ્રકારના શુભ, અશુભ ભાવે પરિભ્રમણ કર્યું એમ જેણે જાણ્યું અને પૂર્વ જન્મ અને મુખ દુઃખના કારણો જેણે જાણ્યા અને તે દેહાદિ, રાગાદિ સર્વ ઉપાધિથી રહિત અક્રિય જ્ઞાનધન છું, એમ જ્ઞાનમાં સાચો નિર્ણય જે વિચારવાનું છે એવો અને જેણે પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ પ્રમાણથી જેમ છે તેમ વસ્તુ તત્ત્વનું જ્ઞાન કર્યું તે સમ્યક્દ્રષ્ટિ છે.

તે જ્ઞાન શા કારણથી થાય? તેનો ઉત્તર, ૧ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી, ૨ સત્ સમાગમ અને ૩ યથાર્થ વિચારથી: પૂર્વભાવે સત્ સમાગમ વડે સદ્ગુરુનો આશ્રય કરેલો હોય છે તે પવિત્ર સંસ્કારની જાગૃતિથી પૂર્વના ભવની સંધિ કરતો, વર્તમાન સમજણમાં પૂર્વ ભવોના સંસ્કારની સંધિ મેળવીને વિચાર શ્રેણીમાં સ્થિર થતાં આત્માનું જ્ઞાન થાય છે. દ્રષ્ટાંત—મૃગાપુત્ર મહેલના ઝડપામાં ઊભા છે ત્યાં મુનિને જોયા. વિચાર આવ્યો કે અહો! આણું સ્વરૂપ મેં ક્યાંક જાણ્યું છે, જાણે મારા હૃદયની વાત હોય નહિ? મારા પરિચયની વાત હોવી જોઈએ. હા! હું પણ પુર્વે સંત મુનિઓના પવિત્ર સમૂહમાં હતો. મુનિ હતો એમ જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થતાં આત્મજ્ઞાન થયું.

સત્સમાગમથી અથવા કોઈ યુગપ્રધાન પુરુષ, તીર્થંકર ભગવાનની ધર્મ સભામાંથી પાત્રતા વડે સદ્બોધ પામે.

પૂર્વ ભવમાં સંત ચરણનો આશ્રય કરેલો તેના સંસ્કારની જાગૃતિથી પોતાને જાતિ અનુભવ થાય. એ ત્રણ કારણ સિવાય અન્ય

કારણથી કોઈને આત્મજ્ઞાન ન થાય તેમાં સદ્ગુરુનું જ મહાત્મ્ય છે. જેને જ્ઞાતિ સ્મરણથી અને પોતાની જાતગૃતિથી જ્ઞાન થયું તેમાં શ્રી ગુરુના આશ્રયનો નકાર થયો નથી.

હામ હામ જિનાગમમાં જોવું કહ્યું છે:—“ આણાએ ધમ્મો, આણાએ તવો ” સુયગડંગનું પહેલું અધ્યયન.

આત્માનો અવિરોધ મહાધર્મ જેમ છે તેમ મર્વજની આજ્ઞા મહિત માયા આત્મધર્મને સન્મુખ કરી, સાચા સદ્ગુરુના અભિપ્રાયે જે વર્તનારા છે તે ગુરુઆજ્ઞાએ વર્તનારા મંમારૂપી મોટા બોધ (દરીઓ) તરીકે જ છે તેથી જોમ ન થયું કે આત્મજ્ઞાની મદ્ગુરુ વિના કુશુરથી પણ મોક્ષ થાય; તેનાથી કોઈ જીવનું કલ્યાણ થાય જોમ કહેવું અમંગત છે, જે કોઈ જીવો પોતાની જાતગૃતિથી સુવિચાર દશાથી જુએ છે, તે સાચા સદ્ગુરુના સમાગમનો કામી હોય છે.

આનંદધનજી કહે છે કે ક્યારે મને મારો સત્ સ્નેહી મળશે. જેમ ભયંકર શાગવાગાને વેદ વિના ચેન પડે નહિ, (તેના વિના ન જીવે) તેમ અમને મત્સ્યમાગમ વિના (મતોના મમાગમ વિના) કણુ પણ ગમતું નથી. જો મતોના કેવળી ભગવાનનાં આ વર્તમાન કાળે વિરહ પડ્યા. જો મત્પુરુષો વિના અમને પર [ખીલનો] સંગ ગમતો નથી.

શ્રીમદ્ પોતે પણ જોકે મત્સ્યમાં લખે છે કે—મત્સ્યમાગમની આ કાળે હુલ્લેખતા છે, જો આત્મનિવેદન, અંતરની પ્રેરણા, કોને કહીએ ? ધર્માત્મા ક્યારે મળે જેથી અમે હૃદયની વાતો કરીએ, આ કાળે માચી વાત અને તત્ત્વ શું છે તેને મમજનાગ, માંભજનારા કોઈ ન મળે પણ તમ જેવા માર્ગધંધુક પ્રત્યે અંતરની લાગણી દરે છે. અમને સત્પુરુષનો વિરહ જૂળ માલે છે.—મદ્ગુરુના નિત્ય વિચાર કરતા, સ્વવિચારમાં પ્રેરાતા મર્વ વિચારની પ્રેરણાના બળ વડે જેમ તેમ કરીને માર્ગ કાપીએ છીએ પણ પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ હોત તો અમને આટલો પરિશ્રમ ન હોત, જોમ જ્ઞાની પુરુષો પણ મત્સ્યમાગમની લાવના લાવે છે તો યત્રી જેને પ્રાપ્તિ નથી, તે મત્સ્યમાગમ

અને સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા કેમ કરી શકે ? જેણે સ્વછંદ ત્યાગીને મદ્ગુરુ આગળ પોતાના માન અને મત સુક્યા નથી તે ધર્મ પામી શકે નહિ.

‘ત્યાં આગળ માયા ધર્માત્માની ઉપેક્ષા વર્તે છે ત્યાં આગળ અહંકાર વર્તે છે કે અમે જાણીએ છીએ, વિગેરે; જેને પોતાના આત્માનું લક્ષ્ય થયું છે તે સ્વવિચાર પામીને જ્ઞાનીનો અતિ આદર કરે છે, જેને ધર્માત્મા પ્રત્યે જહુમાન છે, તેને પોતાનો વિનય છે; તેથી મત-સ્વભાવને મમજ્વાની પ્રેરણા થાય છે,

માન છે તે આત્માના જરા ગુણનો ઘાત કરનાર છે. ધર્માત્મામાં એવો નિયમ છે કે જે પ્રથમ ધર્મ પામ્યો હોય, અંતરમાં પગ્મ પવિત્ર દશા જેની ઉધડી છે તેવા પ્રથમ દીક્ષિતને નવા દીક્ષાધારી મુનિએ નમન કરવું જોઈએ. લોકડાનો વેચનાર કઢીઆદો હોય છતાં આત્મ-જ્ઞાનમાં મક્ત મુનિ થાય છે, આત્મજ્ઞાનની સ્થિરતામાં અટોલ પરમ પવિત્ર દશામાં સ્થિત એવા મુનિને (પૂર્વે લલ્લે ગમે તેવા હો) પણ વર્તમાન પાત્રતાને મોટા ચક્રવર્તી પણ નગન કરે. જે જરાપણ માન લાવે તો તે ચક્રવર્તી ધર્માત્મા નથી. વળી ભરતચક્રવર્તી રાજાન્યાદે મર્ધજા ભગવાનને વદન કરવા જાય છે, ત્યારે બધાને રરતામાં પ.ખર આપે છે કે:—મને કોઈ રાજાતરીકે સલામ કરશો નહિ. (એવું નિર્માનીપણું હોય છે.) બાહુબલીજી ઘણા ગુણવંતા મહાતપસ્વી હતા જાર માસ ગુપ્તી એક જ સ્થળે આહાર વગર ધ્યાનમાં ઉભા હતા વેલડીએ વિંટાયા હતા, બધા ગુણની યોગ્યતા છતાં એક નજીવી બાગતમાં માન રહી જતાં દેવગજ્ઞાન અટક્યું હતું. એમ માનના કારણે આત્મ-ગુણનો વિકાસ અટક્યો હતો. જરા માન ખસ્યું કે ચંતન્ય ભગવાનની પૂર્ણ પવિત્ર દેવગજ્ઞાન દશા પ્રગટ થઈ. જે કાર્ય બાગમામમાં એક અંશપણ ન થયું, તે માન જતાં દાણમાત્રમાં જ પૂર્ણ સ્વરૂપનો વિકાસ થઈ, આત્માની પૂર્ણ પવિત્ર દેવગજ્ઞાન દશા, પૂર્ણ વીતગતતા પ્રગટી. એમ માનરહિત થવાનો મહિમા છે. એક માનને કારણે અનંત જ્ઞાન, અનંત-દર્શન. અનંત સુખ, અનંત વીર્ય અટકી રહ્યું હતું, ન્યારે પોતાને એ માન દોષનું ભાન થયું તથા તે દોષને ટાળ્યો ત્યારે દેવગજ્ઞાન થયું. જાર મહીના નિરઅતીચારપણે, એક લલ્લે, એક આમને,

અલેદ્ય આન્મવિચારમાં રહેનારા એવા મહાન્ પુરુષને એક અર્થ માને તેમની બાર બાર મામની મહેનત સફળ થવા નહીંથી, અર્થાત્ તેદશાથી માન ન હટયું. અને જ્યારે તે માન ટળ્યું ત્યારે કાર્ય સફળ થયું.

આખો આત્મધર્મ જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં સમાય છે એમ શાસ્ત્રોમાં વારંવાર કહ્યું છે.

[તા. ૨૭-૬-૩૬ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રસમાધિ મંદિર) ૯ મી ગાથા ચાહુ]

જે કારણોથી આત્મજ્ઞાન પામી શકાય છે તેનાથી વિપરીત કારણોથી મંસાગ્રમાં રણકવું થાય છે ત્યારે સાચું સાધન શું ? તે મમજવા માટે, તેની પ્રાપ્તિ માટે આ ગાથા કહી છે.

પોતાના માનેલા સ્વર્ગદના અભિપ્રાય, માન અને મતનો ત્યાગ કરવા કહ્યું છે. પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના છવઅનાદિથી અનંત દુઃખ ભોગવે છે, તેથી આશાસ્ત્રના પહેલા પદમાંજ કહ્યું છે કે:—“જે સ્વરૂપ મમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત, સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવત” આત્મા અનાદિ અનંત છે તે સમજ્યા વિનાની આત્માની અનાદિની અવસ્થા છે તેમાં દુઃખ અનંત છે, મેં પૂરેં અનંત દુઃખ ભોગવ્યાં, એ દુઃખ દોષ છે, એ મારો સ્વભાવ નથી. એમ જાણીને જે પોતાના મુખ સ્વરૂપને સદ્ગુરુ મહાત્મ્યથી સમજ્યો; તે કહે છે કે “મમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવત” એ ગાથાને અને આ નવમી ગાથાને સંબંધ છે. સ્વરૂપ મમજ્યા વિના દુઃખ દશા પામ્યો એટલે કે વિકારી દશામાં, અજ્ઞાનદશામાં અનંત દુઃખ પામ્યો. તે દુઃખ રહિત મુખ સ્વરૂપ જે મદ્ગુરુએ મમજાવ્યું એટલે કે હું મદ્ગુરુ વડે મમજી શક્યો એ કયુક્તિ પછી આવી. અને મારું સ્વરૂપ મારાથી ન મમજાય એમ ન આવ્યું; કારણ કે:—જે મારાથી ન સમજી શકાય એવું મારું તત્ત્વ હોય તો હું ન સમજી શકું પણ અહિં પહેલા જ પદે જણાવ્યું છે કે આત્માની જાતની વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના કારણે અને મારી અણમમજાતના કારણે અનંત દુઃખ પામ્યો. તે ભૂલ ટાળવામાં ઉપાદાન મારી જિજ્ઞાસા અને નિમિત્ત સદ્ગુરુ થયા.

કોઈપણ કાર્યમાં જે કારણો હોય. (૧) મૂળ કારણ (ઉપાદાન)
(૨) સહાયક કારણ (નિમિત્ત) અનંત કાળથી નહિ મમજાવેલું

તે સમજનારો સ્વાધીન હું અને ઉપકારી શુરુ પણ મેં માન્યા; જોટલે અનંતકાળમાં પોતાને નહિ સમજવાના મૂળ કારણમાં પણ હું પોને અને નહિ સમજવાના નિમિત્ત કારણમાં કુશુરનો મંજ, એમ નહિ સમજવાના એ જો કારણો છે; અને સમજ્યો તેનાં જો કારણો આગળ કહેવાઈ ગયા. એમાં સદ્ગુરુનું મહાત્મ્ય સુખ્યપણું છે.

હું અનંત કાળથી મારું શાશ્વત સુખપદ ન સમજી શક્યો. એમ સમજનારને અપૂર્વ તત્ત્વ સમજવું છે, તે સમજવાની પોતાની પાત્રતા જોઈએ, તે પાત્રતા હોય તેને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે, પોતાના ઉપાદાન પ્રમાણે, પોતાના પુરુષાર્થ સુજળ, બકારના મહકારી કારણ મળી આવે છે; તેને સુખ દારણકે પ્રગટ કરવામા પોતાની મહજ શક્તિ દરેક ધણે શક્તિકે હેયાત છે, પોતાનું ચોક્કસરૂપ સમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા થતાં સદ્ગુરુનો વિનય જાગે છે અને સદ્ગુરુ મળે છે.

પોતે પોતાને પોતાના આત્મા વડે સમજ્યો છે છતાં નમ્રતાથી વિનયવંત થણે સ્વતંત્ર રહીને કહે છે કે ‘સમજ્યુ તં પદ નમુ’ શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત’ સમજ્યો તો પોતાની પાત્રતાથી; તેમાં ઉત્તર કારણ મદનરૂ તે પદ સમજવનાર છે, એમાં પોતાનો પુરુષાર્થ વિનયવાળો છે, સ્વઝંદી નથી, એ રીતે પોતાની મહજ સ્વતંત્ર શક્તિથી પોને પોતાની પાત્રતા પામ્યો છતાં મદગરુનું બહુમાન કંઈ છે. એજ મત્ પાત્રતાની નિશાની છે. પોતે જેને ઉપકારી માન્યા છે તેના નામ સ્મરણથી સ્વરૂપમાં નમતો જાય છે.

આ પરમ પદ નહિ પામવાના કારણો આગળ બતાવ્યા છે. બાહ્ય ક્રિયા અને મોહથી ઉત્પન્ન થતાં શુભભાવ પણ વિગાર છે, નિજગુણ નથી છતાં પણ તેને કોઈ માધન માને છે, પત્ર પુણ્યાદિ બંધભાવ આત્માને લાભ કરનાર નથી; તેમાં સુખની માન્યતાવાળા કોઈ ક્રિયા જડ અને સ્વેચ્છાચારી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને બદલે, રાગાદિ ક્ષાયની ઉપામના કરે છે, વળી એનાથી વિપરિત શુદ્ધજાની શાશ્વતા શબ્દો મન વડે ધારી રાખે છે, ક્ષાય, પ્રમાદ અને ગગાદિ આસક્તિનો થયોટો કરના નથી. એવા સ્વઝંદી પોતે મોક્ષમાર્ગમાં હોય એમ માને

અલેદ્ય આત્મવિચારમાં રહેનારા એવા મહાન પુરુષને એક અર્થ માને તેમની બાર બાર મામની ગહેનત સફળ થવા નહીંથી, અર્થાત્ તે દશાથી માન ન છૂટયું. અને જ્યારે તે માન ટળ્યું ત્યારે કાર્ય સફળ થયું.

આખો આત્મધર્મ જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં સમાય છે એમ શાસ્ત્રોમાં વારંવાર કહ્યું છે.

[તા. ૨૭-૬-૩૬ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સમાધિ મંદિર) ૬ મી ગાથા ચાક્ર]

જે કારણેથી આત્મજ્ઞાન પામી શકાય છે તેનાથી વિપરીત કારણેથી મંસાગ્રમાં રખડવું થાય છે ત્યારે સાચું સાધન શું ? તે સમજવા માટે, તેની પ્રાપ્તિ માટે આ ગાથા કહી છે.

પોતાના માનેલા વ્યર્જનના અભિપ્રાય, માન અને મતનો ત્યાગ કરવા કહ્યું છે. પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવજનાદિથી અનંત હું જો ભોગવે છે, તેથી આશાસ્ત્રના પહેલા પદમાંજ કહ્યું છે કે:—“જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો હું જ અનંત, સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત” આત્મા અનાદિ અનંત છે તે સમજ્યા વિનાની આત્માની અનાદિની અવસ્થા છે તેમાં હું જ અનંત છે, મેં પૂર્વે અનંત હું જ ભોગવ્યાં, એ હું જ હોય છે, એ મારો સ્વભાવ નથી. એમ જાણીને જે પોતાના મુખ સ્વરૂપને સદ્ગુરુ મહાત્મ્યથી સમજ્યો; તે કહે છે કે “મમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત” એ ગાથાને અને આ નવમી ગાથાને સંબંધ છે. સ્વરૂપ સમજ્યા વિના હું જ દશા પામ્યો એટલે કે વિકારી દશામાં, અજ્ઞાનદશામાં અનંત હું જ પામ્યો. તે હું જ રહિત મુખ સ્વરૂપ જે સદ્ગુરુએ મમજાવ્યું એટલે કે હું મદગુરુ વડે નમજી શક્યો એ કયુક્તાત પણ આવી. અને મારું સ્વરૂપ મારાથી ન મમજાય એમ ન આવ્યું, કારણ કે:—એ મારાથી ન મમજી શકાય એવું મારું તત્ત્વહોય તો હું ન સમજી શકું પણ અહિં પહેલા જ પદે જણાવ્યું છે કે આત્માની જાતની વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના કારણે અને મારી અણુમમજણના કારણે અનંત હું જ પામ્યો. તે જૂઠા ટાંપવામાં ઉપાદાન મારી જિજ્ઞાસા અને નિમિત્ત સદ્ગુરુ થયા.

કાર્પણ્ય કાર્યમાં જે કારણો હોય. (૧) મૂળ કારણ (ઉપાદાન)
(૨) મહાત્મક કારણ (નિમિત્ત) અનંત કારણથી નહિ સમજાવેલું

તે સમજનારો સ્વાધીન હું અને ઉપકારી ગુરુ પણ મેં માન્યા; એટલે અનંતકાળમાં પોતાને નહિ સમજવાના મૂળ કારણમાં પણ હું પોતે અને નહિ સમજવાના નિમિત્ત કારણમાં કુગુરુનો સંગ, એમ નહિ સમજવાના એ બે કારણો છે; અને સમજ્યો તેનાં બે કારણો આગળ કહેવાઈ ગયા. એમાં મદ્ગુરુનું મહાત્મ્ય મુખ્યપણું છે.

હું અનંત કાળથી મારું શાશ્વત સુખપદ ન મમજી શક્યો. એમ સમજનારને અપૂર્વ તત્ત્વ મમજવું છે, તે સમજવાની પોતાની પાત્રતા જોઈશે, તે પાત્રતા હોય તેને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે, પોતાના ઉપાદાન પ્રમાણે, પોતાના પુરુષાર્થ મુજબ, બહારના મહાકારી કારણ મળી આવે છે; તેને મુગ કારણરૂપે પ્રગટ કરવામાં પોતાની મહજ શક્તિ દરેક ક્ષણે શક્તિરૂપે હેયાન છે; પોતાનું મોક્ષસ્વરૂપ મમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા યતાં મદ્ગુરુનો વિનય જાણે છે અને મદ્ગુરુ મળે છે.

પોતે પોતાને પોતાના આત્મા વડે મમજ્યો છે છતાં નમ્રતાથી વિનયવંત પણે સ્વતંત્ર રહીને કહે છે કે ‘મમજ્ઞ્યુ’ તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત’ મમજ્યો તો પોતાની પાત્રતાથી; તેમાં ઉત્તર કારણ સદ્ગુરુ તે પદ મમજવનાર છે, એમાં પોતાનો પુરુષાર્થ વિનયવાળો છે, સ્વછંદી નથી, એ રીતે પોતાની સહજ સ્વતંત્ર ગણિતથી પોતે પોતાની પાત્રતા પામ્યો છતાં સદ્ગુરુનું બહુમાન દરે છે. એજ મત્ પાત્રતાની નિશાની છે. પોતે જેને ઉપકારી માન્યા છે તેના નામ સ્મરણથી સ્વરૂપમાં નમતો જાય છે.

આ પરમ પદ નહિ પામવાના કારણો આગળ જતાવ્યા છે. બાહ્ય ક્રિયા અને મોહથી ઉત્પન્ન થતાં શુભભાવ પણ વિગાર છે, નિજગુણ નથી છતાં પણ તેને કોઈ આશ્રન માને છે; યગુ પુણ્યાદિ બાંધભાવ આત્માને લાલં કરનાર નથી; તેમાં સુખની માન્યતાવાળા કોઈ ક્રિયા જડ અને સ્વેચ્છાચારી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને બંદે, રાગાદિ ક્ષાયની ઉપાસના કરે છે, વળી એનાથી વિપરિત શુદ્ધજાની આશ્રના શબ્દો મન વડે ધારી રાખે છે, ક્ષાય, પ્રમાદ અને રાગાદિ આસક્તિનો ઘટાડો કરતા નથી. એવા સ્વછંદી પોતે મોક્ષમાર્ગમાં હોય એમ માને

છે, તેનો પણ અહીં નિષેધ કર્યો છે. અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે સદ્ગુણી આજ્ઞા આરાધવા ખાસ આર દહને એમ કહ્યું છે, કે મોક્ષમાર્ગનું રહસ્ય જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં જ સમાયેલું છે:—

“ આજ્ઞાએ ધમ્મો, આજ્ઞાએ તવો ’ રાગદ્વેષ રહિત વીતરાગ ભગવાને જે આજ્ઞા કહી છે, તે જ શ્રી ગુરુએ આજ્ઞા કરી છે. તે આજ્ઞાની પ્રતીત કરવી, શ્રદ્ધા કરવી તે આત્માર્થીનું પરમહિત છે અને એ જ તપ છે.

દરેક આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર, અમંગ, અને સર્વજ્ઞ સ્વભાવમાં શક્તિથી ટકેલો છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુ ત્રિકાંજ્ઞ જ્ઞાની ભગવાને આત્મા જે સ્વભાવે છે, તે જાણીને જે આજ્ઞા કરી છે, તે આજ્ઞામાં મારો ધર્મ છે, તે પ્રધાન કથન છે. વીતરાગની આજ્ઞા એ મારો ધર્મ છે, એ જ તપ છે. આ લોકમાં અનંત જ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલો ન્યાય એ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર દેવનું અપૂર્વભાવ વચન છે. જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણ્યા વિના અનાદિ કાળથી સ્વછંદ અને માન વડે રખડે છે; માટે જેણે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું છે એવા જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞા શું છે, તે જાણી તેનો આશ્રય કરવો, એ જ હિતનો માર્ગ છે. ત્યારે ભગવાન વીતરાગની આજ્ઞા શું છે, તે જાણવું પડશે, પરીક્ષા કરવી પડશે કારણ કે ઘણા કહે છે કે અમે સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞા કહીએ છીએ, એની જ ઉપાસના કરીએ છીએ, માટે અમારી માન્યતા તદ્દન ખરી છે. એ રીતે સાચી પરીક્ષાવડે સાચા સદ્ગુરુને ઓળખવાથી ભગવાનની સાચી આજ્ઞા સમજાય છે, તેથી શ્રીમદ્ કહે છે કે:—

“ કોઈ એક સત્પુરુષને શોધો અને તેમની ગમે તે આજ્ઞામાં અપાંઈ જાવ, તેમને શિરમાવંદ માનો, આદર કરો. પછીએ મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજો. ” એટલે કે તેને જ્ઞાનીના સત્સંગ વિના જમશે નહિ, અને મોક્ષ સ્વરૂપ સમજ્યો એટલે કોઈને પૂજવા નહીં જવું પડે. સ્વસ્વરૂપમાં શંકા નહીં પડે, આત્મચિદ્વિશ્વાસની પહેલી ગાથા અને નવમી ગાથા ઘણાએ વાંચી હશે પણ અદર ગંભીર મહાન વિશાળ સાવાર્ય નમાયેલો છે તેનો વિચાર, મનન કરવા માટે

પ્રયત્નકદી કયો છે ? જ્ઞાની પુરુષોએ જે કાંઈ કહ્યું છે, તે હિતનું કહ્યું છે.

સુયગડાંગમાં કહ્યું છે કે સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને કહે છે કે જગતના ઘઘા ભાવો જેણે જાણ્યા દેખ્યા છે એવા જે તીર્થ કર ભંગવાન છે તેમણે આમ કહ્યું છે કે:-હે ભવ્ય જીવો ! અત્યાર સુધી સત્પુરુષો જે રીતે જે સ્વરૂપ કહેવા માર્ગે છે તે આત્મસ્વરૂપ, આત્માની રચિ વડે અર્પણતાથી સાંભળ્યું નથી. આનંદ સ્વરૂપ આત્મા શું છે, તે વાત તમે પૂર્વે અનંત કાળમાં માંભળી નથી. ધર્માત્મા જ્ઞાનીનું જે કહેવું છે, તેને અનુસરીને તેમની આજ્ઞાને અનુસરીને આત્માના હિત અને સ્વાધીનતાની પ્રમાણિક વાત તમે સાંભળી નથી.

કદાચિત્ આત્માના હિતની વાત કહેનાર જ્ઞાની પુરુષ મળ્યા અને તે વાત કાને પડી પણ તે વાતને યથાપ્રકારે સમજીને પ્રતીતિ કરી નથી, આદરી નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:-કેવળી આગળ રહી ગયો કેરો.

સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ, જ્ઞાની પુરુષોએ, જે મૂળ ભાવ અને આશયથી આત્માની વાત કહી છે તે ભાવ અને આશયથી તમે તે જાણી નથી, સાંભળી નથી, વિરોધ પક્ષવાત ટાળીને પ્રતીતિ કરી નથી, તથા તે અપૂર્વ ભાવનો આદર આવ્યો નથી.

જે લાયક જીવ જ્ઞાનીની આજ્ઞા ઉપાસે છે, તેને જ્ઞાની મુનિ-ઓએ સામાયિક કહી છે, આ આત્માનું સ્વરૂપ તે સામાયિક છે. સમ=આત્મા અવિકારી છે, પુણ્ય પાપ સંહિત છે, તે સમતા સ્વરૂપ પૂર્વે જાણ્યું નહોતું તે સદ્ગુરુ આજ્ઞાની ઉપાસના વડે આત્માને જાણીને, ઘઘા વિરોધ ટાળીને એ આજ્ઞામાં-જ્ઞાનમાં, અચળ્યું, એટલે કે આત્મામાં એકત્વપણે સમાઈ જવું એવો પરમ ગભીર અર્થ સંક્ષેપમાં થાય છે.

જેણે આત્મા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. ત્રણે લોકના ત્રિકાળ ભાવે આત્માના ચથાર્થ ભાનમાં, સંહજ સ્વરૂપી જ્ઞાયકમામર્થમાં જણાઈ જાય છે, પરંતુ સતોષ પ્રગટે છે.

સુધર્મો સ્વામી કહે છે કે જગતના બધા ભાવો જેણે જાણ્યા હોય છે એવા મહાવીર દેવ સર્વજ્ઞ ભગવાને અમને કહ્યું છે, એમા મદ્ગુરુનો મહિમા છે સર્વજ્ઞ ભગવાને જે રીતિથી આત્મસ્વરૂપ કહ્યું છે તે રીતે યથાર્થ ભાવસ્વરૂપ ‘આત્મા’ જેણે જ્ઞાનીની આજ્ઞાથી જાણ્યો, તે પણ સર્વ જગતના ભાવોને જાણે છે, એનું કારણ એ છે કે તે આત્માથીં મુમુક્ષુએ, પૂર્વાશ્રદ્ધ માન અને મત છોડીને આત્માનુ અનેકાન્ત સ્વરૂપ, સહેજ સ્વભાવ સર્વજ્ઞના ન્યાયથી જાણ્યો છે, તેનો જ આદર કર્યો છે પણ જેણે પોતાનો સ્વઠહ, પક્ષનો ત્યાગ કર્યો નથી તેને મદ્ગુરુની ઝોળખ થાય નહિ વિરોધ ટાળીને અદગ્ધ પાત્રતા લાવીને સદ્ગુરુના ચરણને સેવ્યા વિના, પોતાના આત્માનો લાભ મળી શકતો નથી, કારણ કે પોતાને માયા સ્વરૂપની ઝોળખ નથી, માટે જેને માયુ સ્વરૂપ પ્રગટ છે, તેવા પુરુષનો આશ્રય કરવો તેને ઉપકારી જાણી, પ્રગટ પુરુષાર્થરૂપ સદ્ગુરુનો આશ્રય કરવો એજ પરમ હિતકારી માર્ગ છે વર્તમાન સમાજમા સ્વઠહ, મતમતાતરના મિથ્યા આશ્રદ્ધ છે તે ટાળવા માટે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવતોનો શ્રેષ્ઠ આશ્રય છે તે જાણવાનાર સાચુ તત્ત્વ આ શાસ્ત્રમા શ્વાનુભવથી, નિષ્કારણ કરુણાથી, મુમુક્ષુ આત્માઓ માટે બાહેર ધ્યું છે

ઠાડીયાવાડમા માયુ અધ્યાત્મ શુ ? તેને યથાર્થ સમજાવનાર કોઈ હોય તો વર્તમાનકાળમા શ્રીમદ્ રાજચક્ર હતા

વાડા મપ્રદાયનો પક્ષપાત મુખી દબને, મધ્યસ્થપણે મરણતાથી કોઈ વિચારશે તો તેમા વિરોધ નહિ દેખાય વગી તેમને જ્ઞાની કહેવામા ખીજા જ્ઞાની હોય તો, તેનો નિષેધ નથી શ્રીમદ્ગુરુ વિશાળ હૃદય અને ઉત્તમ અત કરણ સમજનાર પાત્રતા દેખાવી પડશે

ધીરજથી માલગવા માગે, સાચી જિજ્ઞાસા વધારે અને પક્ષપાતનો ત્યાગ કરે તો અનંત કાળથી રખડતુ પડ્યુ તેનું કારણ શુ, તે બહુ મમજાય તેમ છે જે બાવે આત્માનું વિશ્મરણ થયુ છે, તેનાથી વિવક્ષુ (અપૂર્વ) નિર્દોષ એવો ભાવ ઠઈ ચોધો, દુર્બલ હોયો નોંક્યો. એ ગમત્યા વિના ભવનો અત ન આવે, માટે એ

અપૂર્વ ભાવ મારામાં છે પણ તે પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ, જ્ઞાન કળાની મને કંઈ ખબર નથી, એ કળુલાત રાખીને પક્ષનો આગ્રહ છોડીને સદ્ગુરુને શરણે જવું. ૯.

ત્યારે એ પ્રશ્ન થાય કે સદ્ગુરુ કેને કહેવા ? તેની પ્રમાણિકતાના નિર્દોષ લક્ષણ શું તે હવે કહે છે.

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ;

અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત સદ્ગુરુ લક્ષણયોગ્ય. ૧૦

પ્રથમ ટુકડો ઉત્તમ કહ્યો છે કે જેનામાં પરમ અધ્યાત્મદશા પ્રત્યક્ષ છે તે પરમ ઉપકારી છે. પણ આત્મજ્ઞાન જેને નથી તે, ખીજાને શું સમજાવી શકે ? આ તો અરૂપી અતીન્દ્રિય લોકોત્તર માર્ગ છે. આત્મા અનંત આનંદની ખાણ, બેહદ સુખસ્વરૂપ છે એમ જેણે જાણ્યું અને વેધું નથી તેવા અંધ ખીજાને કેમ દોરી શકે ? એટલે કહ્યું છે કે આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની સ્થિતિ છે અને શુભ, અશુભ, રાગ, દ્વેષ, મમતા, પરિગ્રહાદિ પરભાવની ઈચ્છાથી જે રહિત છે, પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષ, દેહાદિની પ્રતિકૂળતા, અતુકૂળતા પ્રત્યે જેને સમભાવ વર્તે છે. તેમને અંતરના સ્વભાવથી, અંદરમાં પવિત્ર, નિર્દોષ જ્ઞાયક જ્યોતિ પ્રગટે છે. સદાય આત્મજ્ઞાનમાં નિર્દોષ આનંદમાં વર્તે છે તે પ્રથમ લક્ષણ છે.

જ્ઞાનનું અમુક જાતનું આટલું જ્ઞાન 'હોવું' જોઈએ, આટલું જાણ્યો હોયો જોઈએ, આટલી ઉમ્મર હોવી જોઈએ, અને આટલી ક્રિયાવાળો, આટલા પુણ્યવાળો હોય એનાથી આત્મ ધર્મ ઊઘડે એમ ન કહ્યું પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ સમજણુતત્ત્વ જે અસહાય સ્વાધીન, જ્ઞાતા છે તે પૂર્ણ જ્ઞાન સ્વરૂપની સમજણુ જે શક્તિરૂપે છે તેનું જ્ઞાન થતાં આત્મા જેવો છે તેવો સમજાય છે; તે સમજાવનાર તે આત્મજ્ઞાની છે એમ કહ્યું.

પૂર્વે અજ્ઞાન વડે પરભાવોથી પર નિમિત્તથી કંટ્યાણુ થશે એમ માન્યું હતું. જે ભવ હેતુ થતું હતું તેવા અજ્ઞાનને સદ્ગુરુ

આજ્ઞાવડે દાણુમાત્રમાં ટાળીને સ્વાધીન આત્મદશા પ્રગટાવી શકાય છે. એટલે પર નિમિત્તાથી જ્ઞાન થયું એમ નથી, પણ દીવાવડે દીવો પ્રગટે એ ન્યાયે આત્મા, પ્રગટ પુરુષાર્થરૂપ જ્ઞાનીના નિમિત્તે જ, આત્મજ્ઞાન પ્રગટાવે છે, આમાં કોઈપણ ન આવ્યો કે અમુકથી પ્રગટે; પણ સદ્ગુરુ આજ્ઞા ઝોળખીને, પૂર્ણ અખંડપદ, સર્વજ્ઞ, પરમાત્મા વીતરાગ સ્વરૂપ દેવ, ગુરુ, ધર્મ છે તેનું ચધાર્થ સ્વરૂપ જે બાહ્ય છે, તે પોતાનું સ્વરૂપ બાહ્ય છે; એટલે ત્યાં શુભાશુભ ક્રિયા, રાગ, દેવ, સંસારના હર્ષ, શોક, સાતા, અસાતા, એ બધા વિલાવોની નાસ્તિ છે, એવો જ્ઞાનીનો મહિમા છે, આત્મજ્ઞાનની પવિત્ર દશાની જ્યાં પ્રાપ્તિ છે ત્યાં પરભાવની, પરાધીનતાની નાસ્તિ છે, એટલે નકાર છે, હું પરથી જુદો, આત્મા, પૂર્ણ આનંદ, કૃતકૃત્ય છું, અતીન્દ્રિય જ્ઞાતા છું એમ નિશ્ચય કરતાં, તેના સિવાય અન્ય જે રાગાદિભાવ, પુરુષ, પાપ તથા દેહાદિની ક્રિયા તે સર્વનો તેમાં અભાવ થયો, સહેજે અનાદર થયો. સહજ સ્વતંત્ર જ્ઞાનશુભની અસ્તિ એટલેજ પરભાવની નાસ્તિ.

આત્મા જ્ઞાન-મૂર્તિ સંગ્રહ છે, એવું જ્ઞાન થયું ત્યાં નિંદા, સ્તુતિ, શત્રુ, મિત્ર, હર્ષ, શોક, ઈષ્ટ, અનિષ્ટના જે જે ભગપૂર્વે હતા તે ટળી ગયા. જ્યાં લગી પોતે પૂર્ણ વીતરાગ થયો નથી, ત્યાં લગી વિનય, ભક્તિના કારણે ધર્માત્માના શુભ પ્રત્યે રાગ થઈ જાય છે, દેવ, ગુરુ, ધર્મનું બહુમાન આવે છે, છતાં માને છે કે મારું પૂર્ણ અરાગી સ્વરૂપજ એક ઉપાદેવ છે. આત્માની ચધાર્થ શ્રદ્ધાના જ્ઞાન સહિત જે સમભાવ છે તેજ વાસ્તવિક સમભાવ છે. આત્મભાન વિના ગનદર અનંતવાર કપાયની મદત્તા, શુભ ભાવરૂપ ધણો સમભાવ, મન વડે રાખ્યો છે, વૃત્ત, તપ, ક્રિયા, યોગ, સમાધિ, ચારિત્ર, બહુય પીળું થયું છે, તે સર્વધર્મા શ્રીમદે કાવ્ય કહ્યું છે કે—

“યમ, નીયમ, સંજમ, આપ કિયો
પુનિ ત્યાગ વિરાગ અધ્યાગ લહ્યો,
વનવાસ લયો, મુજ મૌન રહ્યો,
દ્રઢ આસન પદ લગાય દિયો.”

મૌનપણું આદિ બધું ક્યું પણ જે પોતાનું સહજ સ્વરૂપ છે તેનું જ્ઞાન ન ક્યું એ કહીને ગુરુગમનું મહાત્મ્ય જણાવ્યું છે.

સદ્ગુરુ ખરેખર આત્માર્થી છત્રોના હૃદયકમળને વિકાસ કરવામાં સૂર્ય સમાન છે. આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની ક્ષિતિ છે, વિષય, માન, કામના પુત્રદિ ઇચ્છાથી જેઓ રહિત છે, અને માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાં જોવા મન, વચન, કાયાના યોગે અને પૂર્વ કર્મના ઉદય મુજબ જેમનું વિચરણ છે, આહાર પાન આદિ ક્રિયા બહારથી દેખાય છે. પણ અંતરગમાં જેમને ઈચ્છા નથી, મમતા નથી તેમની અપૂર્વ વાણી મુમુક્ષુ આત્માને ટચ કરે છે, તેમની અપૂર્વ દેશના ભવ્ય આત્માને મમનથી શકે. અહીં વાણી યોગવાળા સદ્ગુરુની વ્યાખ્યા કરી છે, તેથી જે જ્ઞાની પાસે વાણીયોગ ન હોય, તે ધર્માત્માને અન્યાય નથી. અહીં અપૂર્વ વાણીવાળા સદ્ગુરુની મુખ્યપણે વાત કરી છે કે જેમની વાણી અજ્ઞાનીની વાણી કરતાં સ્પષ્ટ જુદી પડે છે. જે ભાવે રખડવું થાય જોવા ઉંઘા ભાવવાળી વાણી કરતાં ભવથી મુક્ત કરાવવાવાળા પરમ પ્રભાવક મત્પુરુષની વાણી દોઢ જોર હોય છે.

નવમી ગાથામાં જેમ કહેલ કે પોતાનું આત્મસ્વરૂપ શું છે, તેના શું શું લક્ષણ છે, તે સમજવા માટે મતાગ્રહ અને માન છોડીને સદ્ગુરુના શરણને એવે તે પરમાર્થને પામે. અનાદિથી બાહ્ય લક્ષણ, પરભાવના ભોગનેગવાળા લક્ષણથી આત્માને અજ્ઞાનરૂપ માન્યો છે એટલે જેમ છે તેમ નિજ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેથી પરદ્રવ્યો, પરભાવોથી ભિન્ન નિર્ગોધ રીતે આત્માનું માત્રું લક્ષણ ગુરુ ગમે સમજવું. નિર્દોષ લક્ષણ તેને કહીએ કે જે, પદાર્થમાં ત્રિકાળ અભિન્નપણે રહે, અન્ય દ્રવ્યથી જુદાઈ જણાવે, અને લક્ષ્યને અલોદપણે ધારી રાખે, આત્મસ્વરૂપનું નિર્દોષ લક્ષણ, સદ્ગુરુ પામેથી જાણી શકાય છે, માટે સદ્ગુરુના લક્ષણો આ દશમી ગાથામાં કહે છે.—

શાસ્ત્રમાં ત્રિકાળ અગ્રાધિત વસ્તુ—પદાર્થોનું અમાધારણુ બતિવાર લક્ષણ બતાવ્યું છે. જીવ પદાર્થ અને અજીવ પદાર્થ જેમ બે ભાગના પદાર્થો છે.

જીવ એટલે આત્મા લક્ષ્ય છે અને ચેતના તેનું લક્ષણ છે. જીવે જેવી રીતે નિર્બોધપણું છે તેવી રીતે નથી જાણ્યું તેથી અનાદિથી રાગ, દ્વેષ, અને મોહભાવમય અજ્ઞાનપણે પોતાને વિપરીત ગુણવાળો માન્યો છે. પણ તેને તે જાણી જાગર નથી. સાચા તત્ત્વસ્વરૂપને જાણીને વિપરીત લક્ષણ માન્યું હતું તે સદ્ગુરુ વડે સમજાયું, એમ પ્રથમ ગાથામાં આવ્યું.

આત્માને જેમ ચેતના લક્ષણથી ખીજા સર્વ પદાર્થોથી જુદો પાડી શકાય છે તેમ સદ્ગુરુના લક્ષણ જાણવાથી તેમને જાણખી શકાય છે તેથી તેનાં લક્ષણો આ ગાથામાં કહ્યા છે. તેમાં પ્રથમ લક્ષણ આત્મજ્ઞાન કહ્યું છે આત્મજ્ઞાન એટલે સમ્યક્જ્ઞાન. સમ્યક્જ્ઞાન એટલે રાગ, દ્વેષ ઇચ્છા, મમતા રહિત પોતાનું વસ્તુત્વ તથા મમત્ત પદાર્થોનું જ્ઞાન જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણવું. રાગ, દ્વેષ, હર્ષ, શોકને પોતાના ન જાણતાં, પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપનો બોધ થવો તે છે. પ્રથમ પરજોયોમાં એકત્વપણું થતું હતું તેનાથી છટીને હર્ષ, શોક રહિત અરાગીપણે સ્વસ્વરૂપમાં સ્વસન્નુબ થવું તે સમ્યક્જ્ઞાન.

અજ્ઞાનભાવને ટાળી સુજ્ઞાનને અને પોતાના સહજ આનંદને લોગેવે છે, પરભાવની ઇચ્છા રહિત છે, તે જ્ઞાની સત્પુરુષને સદ્ગુરુ કહેવામાં આવે છે, એ નિર્દોષ લક્ષણ છે.

પુણ્ય, પાપ, સંસાર, વિપયાદિમાં મમત્વ નથી. ઇચ્છા નથી, શ્રોણ નથી, આત્મા રાગદ્વેષનો કતા નથી, હર્ષશોકનો લોકતા નથી એવું નિર્દોષપણું તે સમદર્શિતા છે. બ્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થયો, સ્વભાવમાં ટક્યો એટલે પરભાવ પ્રત્યે રાગ રહિતપણું સહેજે થકું.

સમદર્શિતા એટલે જોમ નથી કે જોટાને જોડું ન કહે. પણ સત્ય અમત્યનો યથાર્થ વિવેક કરે, જોટાનો નિવેધ કરે, હિત, અહિત બરોબર જાણે અને જેમ છે તેમ કહે તેમાં સમદર્શિતા છે, તેમાં રાગ દ્વેષ, નથી.

લોકો અનાદિ કાળથી જ્ઞાનીનો વિરોધ કરતા આવ્યા છે. તેઓ

ગમે તેમ કહે તેની જ્ઞાનીને પડી નથી. હોદો ઉંઘા ન્યાય સાથે સાચા ન્યાયધર્મનો સમન્વય કરે છે તે જીંધી દ્રષ્ટિ છે. સાચું અને જોડું ત્રિકાળમાં એક થઈ શકે નહિ, જેની જુદી પક્ષપાતવાળી છે તેના શાસ્ત્રમાં, તેના કથનમાં દોષો હોય જ. પણ જ્ઞાની યથાર્થપણે નિર્જોધ ન્યાયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણે છે, કહે છે.

જ્ઞાની જોધકક સત્ય પડપણા કરે છે, જગતને ન રુચે તેથી કંઈ ઉંધી વાત ન કહે. તે, જ્ઞાનીને જ્ઞાનીજ કહે અને અજ્ઞાની (દોષવાળા જીવો) ને દોષવાનું કહે. કોઈ આત્માની નિંદા ન કરે પણ જેમ છે તેમ કહે, તેમાં કોઈને વિષવાદ થાય તેવું હોય તો ક્વચિત્ વળત જોઈને મૌન રહે, પણ અસત્ય માન્યતા, કુતર્ક, કુદેવ, કુધર્મ, કુશાસ્ત્રને જોડા કહીને નિષેધ કરવો, તેમાં જ્ઞાનીને દોષ નથી.

કોઈ કહે છે કે હાલિવિષ ગયા પછી બધુંય સરખું દેખાય એ વાત જોડી છે. જ્ઞાની સત્ય, અસત્ય, ઝેર, અમૃત, પરભાવ, સ્વભાવ, અકપાય અને કપાય એને સરખા ન માને પણ જેવું છે તેવું માને, કહે, ચત્તનનો નિષેધ કરે. કુજ્ઞાની સત્યને નહિ જોગળવાના કારણે જ્ઞાનનો, નત્યનો નિષેધ કરે છે.

જે માર્ગે સંસાર ફળે તે માર્ગે મોક્ષ ન ફળે, જ્ઞાની આત્મ-ધર્મોપદેશક સાચાનું સ્થાપન કરે. અને જોડી માન્યતા તથા જોડી પડપણાનો નિષેધ કરે તેમાં અદ્ય કપાય દેખાય પણ તેમાં સાચા ન્યાયની પુષ્ટિ છે; તેમને વ્યક્તિનો દ્રેષ નથી, પણ તેઓ વીતરાગ સ્વરૂપનું જેમ છે તેમ સ્થાપન કરે છે. અદ્ય કપાય હોવા છતાં નિર્જંશ થાય છે. અને હોદોત્તર પુણ્ય મહેજે જાંઘાય બાય છે.

જોડા ન્યાયથી કોઈ વસ્તુ ધર્મ કહેતો હોય તો તેનો ન્યાય, પ્રમાણથી નિષેધ કરવા માટે, ધર્મોત્તમા જ્ઞાની ઉપદેશક હોય કે ગૃહસ્થ હોય તેને, કારણ વશાત્ સાચો ન્યાય સમજાવતા વેગ પણ આવી બાય છતાં તેમને અંતરંગમાં કોઈ પ્રત્યે દ્રેષ નથી. નિર્દોષ અને સાચા ધર્મનું સમર્થન કરતાં ધર્મોત્તમા પાછો ન હો. પણ જે માતમા ગુણ-સ્થાને તથા ઉપલી ભૂમિકાએ હોય તેને તેવું કંઈ નથી હોતું. અહિં

એમ કહેવું છે કે લોકો ગાદી પ્રવૃત્તિના યોગને માત્ર જુવે છે પણ અંતરંગ શુભોની પરીક્ષા કરતા નથી એટલે સાચા સંદ્રગુરુની યોગ-જાણ વિના રખડવું થયું છે, અને કદાચ પોતાની પાત્રતા વિના સત્પુરુષ છે એમ ઝોધે જાયું પણ જ્ઞાની મળ્યાનો પોતાને લાભ ન થયો.

કોઈ જીવ સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાનની ધર્મ સલામાં જઈને કોરો ને કોરો પાછો આવે અને બહાર આવીને સાચાનો નકાર કરે અને કહે કે સર્વજ્ઞ આવા હોય નહિ કારણ કે તેણે જે ધાર્યું હતું એવું જીમનામાં ન દેખ્યું.

એમ જીવે પોતાની કંપનાથી મત્પુરુષની તુલના કરી છે. પોતાનામાં થયાર્થ જાણપણ ન હોવાને લીધે સત્પુરુષનો નકાર કરવાની અજ્ઞાનબુદ્ધિ વિપરીતપણે વર્તે છે, અંતરમાં સત્નો ઉદ્દેશ આકર થતો નથી.

અત્રે સદ્ગુરુના લક્ષણમાં પ્રથમ લક્ષણ આત્મજ્ઞાનીપણું અને બીજું લક્ષણ સમદર્શિતા કહેલ છે, ત્રીજું લક્ષણ પૂર્વ કર્મના ઉદય મુજબ યોગનું વર્તવું તથા સહજ સ્વરૂપસ્થિતકથામાં આત્માનું સ્થિત રહેવું અને ચોથું લક્ષણ અપૂર્વ વાણી કહી છે.

અજ્ઞાનીની વાણી કરતાં આત્માના સ્વરૂપના જ્ઞાતા અને અક્રિય, નિર્મળજ્ઞાન સ્વરૂપમાં રમણ કરનારા જ્ઞાનીની વાણી પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે; માટે તેને અપૂર્વ વાણી કહી છે. અજ્ઞાનીની વાણીમાં પરભાવનું સ્થાપન હોય છે ત્યારે જ્ઞાનીની વાણીમાં અવિરોધ અનેક ન્યાય સહિત સ્વાદ્વાદ (સાષેક્ષપણું) હોય છે, નિર્દોષપણું હોય છે.

શ્રીમદે આ ગાથાનો અર્થ મમળવતાં એક એવી કહી આપી છે કે:—

‘સ્વરૂપ સ્થિત ઈચ્છા રહિત, વિચરે પૂર્વ પ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત; સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય.’

આત્મસ્વરૂપને વિષે તેમની સ્થિતિ છે એટલે રાગાદિમાં વર્તન નથી; વિષય, કપાય, માન, અપમાનથી રહિત છે, માત્ર પૂર્વ ઉત્પન્ન

મથેલા એવા કર્મના પ્રયોગથી વિચરે છે, જોલવાની, ચાલવાની, ખાવા પીવાની પણ ઇચ્છા નથી. અંદરથી પ્રકૃતિના ઉદય સાથે જે વિકસ્ય આવે તેનો વિવેક છે. પૂર્વકર્મ અનુસાર તેમના દેહનું વર્તન થાય છે, પૂર્વ કર્મના આવરણની નિર્જરા થવા રૂપ સહજ પવિત્ર તેમની જ્ઞાન દશા છે.

અત્રે 'સ્વરૂપસ્થિત દશા' કહી તેથી સંપૂર્ણ સ્થિત દશા નથી પણ હજી સાધક સ્વભાવ છે, અર્થાત્ જ્ઞાનદશા કહી છે. ૧૩ મે ગુણુ-સ્થાનકે સર્વજ્ઞ થયા પછી તો આત્માના ગુણને આવરણ કરનાર કોઈ ઘાતી કર્મ નથી છતાં ત્યાં દેહ છે અને વાણી યોગ કદાચ હોય છે પણ અત્રે અંશે અંશે સ્થિરતા કહી છે. વળી આ સદ્ગુરુમાં ચારિત્ર દશા છે, તેમાં ઇચ્છા રહિતપણું છે અને માન, અપમાન, તૃષ્ણા, પરિગ્રહ નથી, (અત્રે મુખ્યપણે છર્જું ગુણુસ્થાનક છે. ચોથી, પાંચમી ભૂમિકામાં સર્વ વિરતિપણું નથી એટલે તેમાં મુખ્યપણે ઉપદેશકપણું નથી કહ્યું) ઇચ્છા નથી તથા પૂર્વ પ્રારબ્ધ ઉદયને ખપાવવા માટે જ માત્ર જેમનું વિચરણું (આહાર, વિહાર) આદિ દેહના યોગ છે. વળી તેમની વાણીમાં અપૂર્વતા કહી છે તેનું કારણ એમ છે કે:-પુણ્યના અતિશયવાળો વાણીયોગ જેને નથી એ સદ્ગુરુ ન કહેવાય એમ નહિ, પણ અહિં તો મુખ્યપણે ઉપદેશક ગુરુના લક્ષણ કહ્યાં છે.

અહિં એક દષ્ટાંત છે કે:- શિવભૂતિ મુની હતા તેમને પ્રજ્ઞા ઘણી મંદ હતી છતાં આત્મભાન પૂરેપૂરું હતું તેમને ગુરુએ ઉપદેશ આપેલો કે 'મા તુષ' (કોઈથી સંતોષાવું નહિ) 'મા રુપ' (કોઈ પ્રત્યે દેવ કરવો નહિ). ગુરુના એ ઉપદેશનો ભાવ-વિકસ્યથી પણ મૌન રહેવું એટલે શુભાશુભ રાગની વૃત્તિમાં પણ જોડાવું નહિ. પૂર્ણ કૃતકૃત્ય શુદ્ધ અવિકારી સ્વરૂપથી કિચિત્ જોછાનું લક્ષ ન કરવું એટલે ઉપાધિભાવમાં ન સંતોષાવું-તેઓ બરાબર મમજેલા હતા તેથી અંદરમાં અવિકારી પવિત્ર સહજ આનંદ દશા થયેલી છતાં 'મા તુષ મા રુપ' જોવા બે ચમ્પો ગુરુએ આપેલા તે પણ યાદ રહ્યા નહિ.

તેમની પામે વાણીનો યોગ ન હતો, કે નેથી બીજાને

અનેકાંત સ્વરૂપ સમજાવી શકે. તેની પાસે એ જાતની વાણીનો ઉદય ન હતો, છતાં કેાઈપણ વિપરીત તત્ત્વ કહે તો તે ન માને, કેાઈપણ ક્રમ સંજ્ઞામાં ફોલ ન પામે, એવી પવિત્ર અને નિઃશંક સ્થિરતા અભિપ્રાયમાં હતી. તેને પણ સત્પુરુષ કહેવાય.

એટલે એમ ન સમજવું કે સુંદર દેહ, સુંદર વાણી આદિ બહારથી પુણ્ય પ્રકૃતિ સારી હોય તોજ જ્ઞાની કહેવાય, જ્ઞાની પાસે એવો યોગ ન પણ હોય. ઘડામાં દીવો પડ્યો હોય તો ખીજતેનો લાભ ન લઈ શકે પણ ગરજાને કાણા હોયતો પાસે આવનાર દીવાનો લાભ લઈ શકે તેમ જ સત્પુરુષ જ્ઞાનીને વાણીનો યોગ હોય તેના નિમિત્તથી ઘણાં આત્માર્થી જીવોને આત્મબોધનો ઉપકાર થાય તે માટે, અપૂર્વ વાણી યોગવાળા સદ્ગુરુને લક્ષમાં લઈને અહીં કહેલ છે. વચનનો અતિશય તે પુણ્ય યોગ છે. વાણી મધુરી હોય અને લાપા શૈલી ક્રમબદ્ધ આવે તે પણ પુણ્ય પ્રકૃતિનું કારણ છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ અતિશય જેની વાણીમાં હોય તે અલૌકિક પુણ્ય પ્રભાવ શ્રી તીર્થ કર કેવળી, જગવાનનેજ હોય. પણ તે પુણ્યનો પ્રભાવ આત્મશુભમાં ન અતવાય (ગણાય).

સિંહ પામે આવીને બેસે અને પુણ્ય તથા આયુષ્ય ન હોય તો નિર્દોષ સાધુને પણ ફાડી ખાય છે. માટે બહારથી પુણ્ય ઘણું હોય એ ઉપરથી પરીક્ષા ન થાય પણ શુભ ઉપરથી પરીક્ષા થાય. પોતાની પ્રજ્ઞા વિશેષથી સ્વપ્રત્યે પ્રભાવ આવ્યો તો તે પુરુષાર્થનું કારણ છે.

શ્રી ગુરુના બોધને, સમજનાર જીવને ઉપકાર થાય તે નિશ્ચયથી પોતાનો પુરુષાર્થ છે. વચનનો યોગ મળવો એ પૂર્વનું પ્રારબ્ધ છે.

જ્ઞાનીનો ઉપકાર માનનાર ઉપચારથી, પોતાના શુભનું બહુમાન જ્ઞાની ઉપર નિશ્ચે છે, “ એક હોય ત્રણકાળમાં, પરમાર્થનો પંથ ” જ્ઞાનીનો હેતુ આત્માને વિરોધરહિત સમજવાનો છે. પુણ્યથી આત્મશુભ ન જોગખાય.

આત્માનો અવિનાશી પૂર્ણ શુભ પ્રગટ્યો છતાં બહારથી પુણ્યનો યોગ જ પણ હોય. વળી પૂર્ણ જ્ઞાન થયું નથી, અને જ્ઞાનમય દશા

વતે છે છતાં બહારથી પુણ્યકર્મનો યોગ કોઈ કોઈ જ્ઞાનીને ન દેખાય તો તે ઊપરથી કોઈ જ્ઞાનીનો અંતરથી પણ અનાદર ન થાય તે લક્ષ રાખવું જોઈએ,

પુણ્ય પૂજ્ય નથી પણ ગુણ પૂજ્ય છે, છતાં વાણીને ઉપકારી કહી છે. તે કથન એમ છે કે આત્માનું અનંત સામર્થ્ય સમજાવનાર સદ્ગુરુની વાણી યોગ પાછળ રહેલ ભાવ તે લાયક જીવોને ઉપકારી થાય છે. તે માટે અત્રે વચન અતિશયવાળા સદ્ગુરુનું વર્ણન કર્યું છે. વાણીદ્વારા ગુણનું લાભ થાય છે, તેથી તે ગુણના ઉપકારમાં નિમિત્ત ઉપર ઉપચાર થાય છે, લાયક જીવો સ્વપરના ભેદ વિજ્ઞાનથી જોમ છે તેમ વસ્તુ સ્વરૂપને સમજે છે.

ધર્મ દેશના (વાણી) કાને પડવી તે પુણ્યનો યોગ છે. માત્ર તેનાથી લાભ નથી પણ અંતરંગમાં વિચાર કરીને ભાવ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનાથી લાભ છે.

સંસારમાં રળવા [ક્રમાવા] માટેની અથવા ખાવા પીવાની ઇચ્છા કરતો હોય, તેના કરતાં શ્રવણની જિજ્ઞાસા થઈ તો તેમાં નવું પુણ્ય બંધાય છે, પણ ધર્મ ન થાય; પણ પોતાથીજ પોતાનો ઉપકાર થઈ શકે એમ સમજે, નિર્ણય કરે અને ગુરુ ઉપદેશની યથાર્થ વાણી દ્વારા પોતાના ગુણનું શ્રદ્ધા કરે એટલે કે પ્રસન્ન ચિત્તથી આત્માની વાત અંદરમાં ગેસ્ટી જાય અને ધારણા વિના સહેજે અંતરમાં પ્રતીતની હા આવી જાય તો અપૂર્વ વાણીનો અપૂર્વ લાભ તે સમજનાર સુમુક્ષુને થાય.

વળી પરમશુદ્ધ લક્ષણ પાંચમું કહ્યું તેમાં વટદર્શનો (સાંખ્ય, યોગ, બૌદ્ધ, મીમાંસક, ચાર્વક, અને જૈન દર્શન) એ છયે દર્શનોનું (મતવાદીનું) શું કહેવું છે, તેના એકાંત કથનોને જોમ છે તેમજે જાણે છે. અનેક પક્ષનું હોવાપણું શાથી છે અને શું છે, તેની પરીક્ષા વડે તે તે પક્ષના જે જાણનાર છે, તે પ્રમાણિક ગુરુ છે, પણ માત્ર મુખપાઠે કરીને ઘણી પંડિતાઈ ગેજવી હોય, છતાં અવિરોધ ન્યાયની ખબર નથી તથા આત્મતત્ત્વનું અવિરોધપણું યથાર્થપણું જોમ છે તેમ જાણવું

નથી તે શુરુ ન કહેવાય. આત્મજ્ઞાન વિના ઘણા ન્યાયશાસ્ત્રી બંધ્યા તે વૃથા છે.

જગતમાં ભલે ઘણાં ધર્મો હોય, જધાની સરખામટી ઠરનાર હોય પણ જ્ઞાનીને તેનું પ્રયોજન નથી; તે તો મત્ત્ય હોય છે તેને જ પોતાનું માને છે.

ઘણા કહે છે કે આપણે જ્ઞાનીની વાતમાં સમજી ન શકીએ, આપણે નિર્ણય ન કરી શકીએ કે શું હશે ? આપણે તો જેકરીએ છીએ તે કરો એમ શકા, ધમણામા પડયા હોય તે બીજાને શું મમ-જની શકે ? જ્ઞાનીના વચનો મુજ પાઠે કર્યા હોય છતાં અંતરમાં નિસદેહ ભૂમિકા વિના, સદૃજ આનંદ દશા પ્રગટયા વિના આત્મ-ધર્મની યથાર્થ પ્રજ્ઞણા [ઉપદેશ] તે નહિ કહી શકે. પોતેજ શંકા સ્થાનમાં ઉભો હોય છતાં નિશ્ચયનું માને, મનાવે પણ સ્વભાવના વેદન વિના, આત્મામાં ગુરુપાથ વિના તે સ્વપરને વિવેક સમજાવી શકે નહિ. પક્ષીને ઉડવાની શક્તિ પાખમાં છે પણ તે પક્ષી ફના દગલા ઉપરબેસીને ઉડી શકે નહિ દારણ જમીન છડી જોડે. તેમ આત્માની ભૂમિકા નિસદેહ વજ્ર જેવી ન થઈ હોય તો, પાંખમાં એટલે જ્ઞાન અને ચિરતામા ઉડવાની શક્તિ ખરી, પણ વ્યક્ત કરે નહિ ત્યામુખી માર્ગના સ્વરૂપને માની શકે નહિ, તે સ્વાધીનપુરુ-ષાર્થ ન ઉપાડી શકે.

માટે શુતજ્ઞાનનું વિશેષપણ અને પુણ્યવાન યોગનું આતિશય મહિમાવંતપણુ જેના વિષે છે એવા સદ્ગુરુના લક્ષણો અહીં કહ્યા છે.

અત્રે આશંકા-વર્તમાન કાળમા સ્વરૂપ સ્થિતિ એટલે પૂર્ણ પણે સ્વરૂપસ્થિત પૂર્ણ પવિત્ર દશાવાળા મદ્ગુરુનો યોગ નથી.

તેનું સમાધાન-આ ભરતમેત્રે વર્તમાન કાળમાં કદાચિત્ એમ કહેવું હોય તો તે ચલવે છે કે પૂર્ણ કેવળ જ્ઞાન દશા નહોય પણ છઠ્ઠા, માતમાં શુણ્ઞસ્થાનવર્તી ધર્મોત્તમાનો અભાવ નથી કહ્યો.

છઠ્ઠા શુણ્ઞસ્થાનકની ભૂમિકાએ વર્તતા એવા અને તે પાંચ લક્ષણોવાળા સત્પુરુષ આ કાળે, આ ક્ષેત્રે હોયશકે છે તેને જોગખનાર

સુપાત્રજીવ જોઈએ. પ્રશ્ન:—આ ક્ષેત્રે, આ કાળમાં મર્વડા પાડે? (થાય?)
 ઉત્તર:—પંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી સુનિને કોઈ દેવ
 ત્યાંથી ઉચ્ચકીને આ ભરત ક્ષેત્રે મુકી જાય, અને આ ક્ષેત્રે કાપક
 શ્રેણી માંડીને ૧૩ સુ ગુણસ્થાનક પામે. કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્તકરી આકાશ
 માર્ગે તે વિચરે તે સામાન્યકેવળી કહેવાય. એણે કોઈ કાળે જાને છે,
 છતાં અનંતવાર એણે પણ જાની ગયું છે; શાસ્ત્રમાં જેને સાહરણ
 કહે છે તે અપવાદ છોડીને પંચમઆરાના આ ક્ષેત્રે જન્મેલા જીવને
 આ કાળે કેવળજ્ઞાન ન થાય પણ આત્મજ્ઞાન ન હોય એમ નથી કહ્યું.
 તા. ૨૬-૬-૩૬.

અનંત કાળનો અભાવે માર્ગ, મત્સંગ અને મદ્ગુરુની સેવા
 વિના મળવો હર્ષભ છે એ માટે જે મદ્ગુરુમાં આત્મજ્ઞાન, અપૂર્વ
 વાણી વગેરે લક્ષણો છે, એવા મત્પુરુષ લાયક જીવોને ઉપકારી થાય.

અહિં શિષ્યે શંકા કરી છે કે:—શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે વર્તમાનમાં
 સ્વરૂપ સ્થિત દશા, કેવળજ્ઞાન દશા નથી. એટલે કે મોક્ષ પદની
 પ્રાપ્તિ આ કાળમાં નથી માટે મત્પુરુષ ન હોઈ શકે તેનું સમાધાન:—
 વર્તમાનમાં પૂર્ણ મોક્ષ ન હોય તેથી એમ અર્થ નથી કે આ કાળે
 એપ્રાવતારીપણું ન હોય? વર્તમાનમાં પણ માધકસ્વભાવે પવિત્ર
 દશામાં વર્તતા મદ્ગુરુ હોઈ શકે છે. લોકો સવળો પુરુષાર્થ કરતા
 નથી અને કહે કે કાળલગ્નિ પાકશે ત્યારે પુરુષાર્થ જાગશે, જ્ઞાનીએ
 ફીકું હશે તેમ થશે, એમ પુરુષાર્થ હીન વાક્યો જોલનારને એમ
 પણ કહેવાય કે આ કાળમાં પણ મોક્ષ છે, મિથ્યાત્વથી મુકાયો તેને
 વર્તમાનમાં જ પરમાર્થ મોક્ષ છે.

આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર અવિનાશી કૃતકૃત્ય છે એવા નિઃમંદેહ
 અભિપ્રાય સહિત રાગ હું નહિ એવા જ્ઞાનજાગવડે મક્કીનતા ટાળીને
 પુરુષાર્થ લાવે અને અંતરમાં એવા ભાનસહિત આત્મલક્ષ થયું તો તે
 અનંત મંસાર ટાળીને એકાદ ભવે મોક્ષ થયો પ્રત્યક્ષ દેખે છે. તેનો
 ક્ષણે અને પળે મોક્ષ થતો જાય છે.

તેમ ગાડા રસ્તે ભાવનગર જવા નિકળ્યા તેમાં રસ્તામાં જાગદ
 થાક્યા અને રાત પડી, વચ્ચે ધર્મશાળામાં રાત દોઢાવું પડ્યું તે

રોકાવા માટે નહિ પણ અધિક જળ મેળવવા માટે (થાક ઉતારવા); અને તાબા મઈને જલદી લાવનગર પહોંચવા માટે છે તેમ આત્મ-જ્ઞાનમાં રમણ કરતાં કરતાં જરા થાક લાગ્યો તેમાં વચ્ચે એકાદ સ્વર્ગનો ભવ થઈ જાય, તેથી કાંઈ મોક્ષ માર્ગની બહાર નથી.

શાસ્ત્રોમાં આ કાળે, આ ક્ષેત્રે મોક્ષ નથી, આપણું ધાર્યું નહિ થાય એવા પુરુષાર્થહિન વાક્યો જે જીવો કહે છે, અને કહે કે અમે તો અત્યંત પ્રાણી છીએ, ઢાંક્યા ઈર્મની અમને શું ખગર પડે ? કેવળી ભગવાનનું શું કહેવું છે, તેની અમને ખગર ન પડે, પણ અમે તો રાગ, દેવ, ઓછા કરવા વૃત્ત, તપ, આદિ દેહનીક્રિયા બાદ્ય આરિત્ર કરીએ અને પુણ્ય વડે મોક્ષ થાય, એટલું જાણીએ; કંઈકરશું તો પામશું, આત્માની વાત આપણને સમજાય નહિ એવું કહેનાર અને માનનારા નિસદેહ ધર્મ કદી પામી શકે નહિ.

જ્ઞાનનું યથાર્થપણું પોતામાં છે, પોતે પોતાને નહિ સમજી શકે ત્યારે કોણ સમજી શકે ? નિર્ભય નિઃશંક એવો ચૈતન્ય ભગવાન જાગતો જોલો, મુંઝવણ ન થાય, હું સ્વાધીન છું કે કેમ તે શંકા ન રહે. પુણ્ય. પાપ, ગમ, દેવ, અને અંતરંગ ક્યાય એ શું છે અને આત્માનું અકપાયપણું તેનાથી જુદું છે કે નહિ એ આદિ બધી મુંઝવણ વર્તમાનમાજ ટાળી શકાય છે; શુદ્ધતા પ્રગટે છે. જેને હૃદયના ઉંડાણમાંથી જ્ઞાન વર્તે છે, તે આત્માનું અનંત ઐશ્વર્ય મેળવી શકે છે. મતિ અને યુતજ્ઞાન વડે સમ્યક્જ્ઞાની જીવ, જે કેવળજ્ઞાની ભાવ જાણે છે તે જાતના લાવનો પોતા વડે પોતાનો નિર્ણય કરી શકે છે અને તેમાં ભૂલ ન પડે, તેને કેવળી ભગવાનને પૂછવા જણું પડતું નથી. કેવળી ભગવાન સર્વભાવ પ્રત્યક્ષ જાણે છે અને મતિશ્રુતજ્ઞાની અંશે પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ જેઉં પ્રકારે જાણે છે કારણ પોતાને કમપૂર્વક ઉપયોગ છે પણ તેના લાવમાં, સમજણમાં, નિર્ણયમાં ભૂલ ન પડે. લોકોને સંસારનો નિર્ણય કવો હોય તો નિઃસદેહ નિર્ણય કરે છે. પણ આત્માના સ્વલાવનો નિર્ણય કરતા નથી અને માને કે અમે ધર્મી છીએ. આત્માના પવિત્ર સર્વજ્ઞ સ્વલાવમાં શકા કરે અને સાચું સમજવાની રચિ ન કરે, તે કદી નિઃમદેહ થતો નથી.

શ્રીમદ્ કહે છે કે:-

“ જેમ જેમ મતિ અધ્યતા અને મોહ ઉદ્યોત;
તેમ તેમ ભવ શંકના અપાત્ર અંતર જ્યોત. ”

મતિની નિર્મળતાની જેમ જેમ ઓછાગ તેમ તેમ ભવની શંકા વધતી જાય છે, જેનામાં ભવ રહિત ધર્મની પાત્રતા નથી તેને શંકા થયા કરે છે, અને મોહના ઉદયમાં ભ્રમ થાય છે. સ્વરૂપમાં જે નિર્મલ છે, તેને ભ્રમ નથી. ભવમાં હું મોક્ષ પામવાનો છું એવી પ્રત્યક્ષ આશીષો પાતાના અનુભવથી વર્તમાનમાં થઈ શકે છે.

અહીં મદ્ગુરુના જે જે લક્ષણો દ્વારા તે વડે મદ્ગુરુને ઓળખી શકવાની પાત્રતા જોઈએ. સર્વજ્ઞ વીતરાગ શું કહે છે, તેના ન્યાયની સમજણ વિના કોઈ જાણ દષ્ટિવાળા કહે છે કે આ પંચમ-દાગ છે, અત્યારે ધર્મનું પરિણામ (ફળ) ન દેખાય, કારણ કે જિન શાસ્ત્રમાં વર્તમાન દાગમાં મોક્ષ દશા ન થાય એમ કહ્યું છે, માટે આત્મજ્ઞાન ન હોય, માટે આપણે હમણાં આત્મજ્ઞાન ન મેળવવું પણ મત, તપ, ભક્તિ, બ્રહ્મચર્ય વગેરે પૂર્ણ કરીએ તેનું ફળ ખીન્ન ભવમાં મળશે, આ ભવે કરીએ તો પરભવે પામીએ, એમ ખોટા માર્ગ વડે સાધ્યની આશા રાખે છે.

મરાણિયો (હથિઆરને ધાર કાઢનાર) હથિઆર ધસે અને કાટ ઉખડી ઉડ્ડવળતા થાય તે માણસ જુલે છે; અને મારી ભીંમના પ્રમાણમાં તે કંઈક થાય છે એમ જાણે છે અને દેખે છે. તેણે તે જાતની દગા પ્રાપ્ત કરી છે. જેમ લોઢાના હથિઆર મજનાર જે કાર્ય થાય તે તુરત જાણે છે તેમ અંતરની માયા જ્ઞાનની દગા વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત કરી તેનું ફળ પ્રત્યક્ષ તુરત જાણી શકાય છે છતાં તું શંકા કરે છે કે આ કાળે મોક્ષ ન હોય, માટે આત્મજ્ઞાન ન હોય, માટે એ વાત જુડી છે. આ દેહે, આ કાળે મોક્ષ નથી પણ એકાવતારીપણાનો સમ્યગ્દર્શનનો જ્ઞાનીપણાનો નિષેધ નથી. એકાવતારીપણું આત્મજ્ઞાન વિના પ્રાપ્ત થાય નહિ.

આશંકા — પણ આત્મજ્ઞાન વિના ત્યાગ, વૈરાગ્યના ઉત્કૃષ્ટપણાથી

તેને એકાવતારીપણું કહું હશે ? અથવા આત્માનુભવ વિના કસોયની મંદતા, દયા, અક્ષયર્થ, વૃત્ત, શીલ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ ઘણા પુરુષાર્થ વડે ઘણી સરળતા, સમતા, વગેરે રાખે તેવા જીવને એકાવતારીપણું કહું હોય તો ? (આવી શંકાવાળો પોતાના ગજે ભગવાનનું માપ કરે છે કે આત્મજ્ઞાન વિના પણ ઇચ્છાથી મોક્ષ થઈ જતો હશે તો ?)

ઉત્તર:—આત્માના ભાન વિનાના ત્યાગ વૈરાગ્ય પરમાર્થ કહેવાય નહિ. તેવી ક્રિયાથી એકાવતારીપણું થાય નહિ. એક ભવ પણ જોઈએ થાય નહિ.

રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ, શુભ, અશુભ આદિ મલિન પરિણામ મારા નથી હું ત્રિકાળ તેનાથી જુદો છું એનું વર્તમાનમાં પ્રત્યક્ષ ભાન, અનુભવ કયાં વિના આત્મજ્ઞાનનો અંશ પણ ન જાગે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો અંશ પણ મારો છે એમ માનવું તે દ્રષ્ટિ ઉધી છે, કુજ્ઞાનનું વીર્ય સવળા પુરુષાર્થમાં કામ કરતું નથી, કારણકે પુરુષાર્થ ઉધો છે.

આત્મજ્ઞાન વિના શુભ પરિણામ, ત્યાગ વૈરાગ્ય અધુરે ભારે રૂપ ઉપાધિ છે. આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદ નિર્મળ છે. પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષ, તથા બંધન રહિત છે, અતીન્દ્રિય છે, અવિનાશી છે એવા લક્ષે નિર્દોષ દ્રષ્ટિવડે અવિરોધ જ્ઞાનની વ્યગ્રતિ દ્વારા રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનના ભાવો ટાળીને, (છેદીને) આત્માનો અનુભવ કરે તો અકપાયપણું, અસંયોગીપણું, નિર્મળપણું, સાક્ષીપણું, પ્રગટ પુરુષાર્થ સહીત વર્તે.

શુભાશુભ ક્રિયા અને શુભ રાગનો અંશ પણ મારો નથી અને આદરણીય નથી એવો પુરુષાર્થ અને નિઃસંદેહ નિર્ણય જીવ ત્યારે હાવે ત્યારે તેને આગળ ભૂમિકા દેખાય છે. પુણ્ય પરિણામ હું કરું છું, રાગ, દ્વેષ હું કરું છું, એ મારા સ્વભાવમાંથી નીકળે છે એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે. આ જ્ઞાંતીનું કારણ એ છે કે, અંતરંગમાં તેને દર્શન-મોહકર્મનો દરેક ફળે ઉદય છે, અને તે નિમિત્તમાં જોડાવાથી તેને જ્ઞાંતિ ઉપજે છે- શુભાશુભ ભાવ અને રાગ દ્વેષની વૃત્તિ થવામાં

પુરુષગણના અંત જડ પરમાણુઓ શુભાશુભકર્મનું નિમિત્ત છે. તે પરભાવરૂપ પુણ્ય પાપ રાગાદિની વૃત્તિને છેદવાનો જે પુરુષાર્થ તે કેળવી સર્વ પરભાવોથી રહિત હું છું એવા જ્ઞાનબળ વડે પરભાવના નાશનો નિર્ણય કરી આત્મભાન પામી શકાય છે; સર્વજ્ઞ વીતરાગના અવિરોધ ન્યાય વડે જેમ તત્ત્વ છે તેમ જાણીને આત્મભાન પામી શકાય છે. મનની વિચારણા, કલ્પના કે ધારણાથી નહિ, પણ અતીન્દ્રિયજ્ઞાન વડે નિઃશંકે સ્વભાવને પમાય છે.

કોઈ માને કે અમારા પરિણામ બહુ પવિત્ર છે, અમે નિષ્પાપી છીએ, વળી એવા શુભ સરલ પરિણામ તેના ચર્ચ જાય કે જાણે બહારથી ઘણા ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય દેખાય, મંદ કપાય દેખાય છતાં તેને કેહ દ્રષ્ટિ હોવાથી તે રાગમાં અટકે છે તેથી ભવકટી ન થાય. પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધી સંસારમાં રખડે. કારણકે જે ભાવે સંસાર ફળે તે ભાવે સંસારનો (ભવનો) અભાવ કેમ થાય ? જ્યાંમુઘી અંતરમાં ભૂલ ન સમજાય ત્યાંલગી અભિપ્રાયની ભૂલ સમજાય નહિ, ટળે નહિ.

આત્માં ત્રિકાળજ્ઞાયક શુદ્ધ અવિનાશી છે, પુણ્ય, પાપ રહિત છે, મન, વાણી દેહની ક્રિયા રહિત છે, એમા રાગાદિ અશાન્તિનો અશ માત્ર પણ નથી. એવો નિઃશંકે જ્ઞાનબળ વડે વર્તમાનમાં અંતર-વીર્યના સામર્થ્યથી ભવના અભાવનો અપૂર્વભાવ જેને પ્રગટે છે તેનો સાચો પુરુષાર્થ છે. જ્ઞાનભાવે નિર્દોષપણે ટકી રહેવાનો જે પુરુષાર્થ કરે અને અકપાયપણાને લક્ષે કપાયની મંદતા અને વૈરાગ્ય વધારતા ઉચ્ચ ભૂમિકા તરફ ચડે તે અંતેર સ્થિરતામાં આગળ વધે છે.

આત્મા આનંદસ્વરૂપ પુણ્ય પાપ, રાગ દ્વેષ, રહિત છે એવું જ્ઞાન તો આ કાળમાં પણ થાય છે. તેને ચોથું ગુણસ્થાનક હોય છે. આત્માનું જ્ઞાન થયા પછી કપાયની વિશેષ મંદતા કરતાં, પુરુષાર્થની અંતરંગ સ્થિરતા થતાં, અંશે ગુણની વૃદ્ધિ થઈ, તેને દેશવિરતિ નામનું પાંચમું ગુણસ્થાનક કહે છે અને છઠ્ઠું ગુણસ્થાનકે ઘણા ગુણની ઉર્જાવલતા અને સર્વ વિરતિપણું એટલે અંતરંગ જ્ઞાનની સ્વરૂપસ્થિરતા ઘણું અંશે થાય છે. ધર્મોત્તમ મુનિઓમાં મહા સમર્થ, જેમની દશા બહુ

પવિત્ર હેતી એવા પૂજ્યશ્રી કુંદકુંદાચાર્ય અમૃતચંદ્રાચાર્ય વગેરે છઠ્ઠી, સાતમી ભૂમિકામાં જીવતા હતા.

સમયસારની છઠ્ઠી ગાથામાં કહ્યું છે કે આત્મા ત્રિકાળ સાયક એકરૂપ છે તેમાં પ્રમત, અપ્રમતના બે ભેદ પ્રકૃતિના નિમિત્તથી જ-ણાય છે તેવો આત્મા નથી. એમ કહેનાર મહામુનિવર આચાર્ય મહારાજ આત્મજ્ઞાનની સ્થિરતામાંજ રહેતા હતા.

કવચિત્ પૂર્વ કર્મના ઉદયથી અસ્થિર થઈ મંદ રાગમાં ભેડાઈ છઠ્ઠા શુભસ્થાનકે આવે અને વળી સ્થિર થતાં સાતમે શુભસ્થાનકે જાય એવી પરમ અદ્ભુત જ્ઞાનની આરિત્ર દશામાં સ્થિત હોય છે, તે સદ્-શુરુ કહેવાય છે. જ્યારે મુનિ છઠ્ઠે શુભસ્થાનકે હોય ત્યારે પૂર્વ પ્રારબ્ધના કારણે અર્ધ અસ્થિર થઈ જાય, અને પ્રશસ્ત રાગની વૃત્તિ ઉપજે છે. શુરુઉપદેશ શ્રવણ કરવો અથવા શિષ્યોને ઉપદેશ આપવો, આહાર, વિહાર આદિ શુભ ભોજનું નિમિત્ત દેખાય છે. તેને પ્રમત શુભસ્થાનક (છઠું) કહેવાય છે છતાં તે અર્ધ અસ્થિરતા આત્મજ્ઞાનને શાધક નથી, સ્વરૂપ સ્થિરતામાં બાધક નથી તેથી અહીં કોઈ એકસી કપાલની મહતા; વૈરાગ્ય, ત્યાગ કરી સાધુપણું માની મનાવી બેઠા હોય અને આત્માના લાન વિના શુરુપણું ધારે તેવા શુરુને સદ્શુરુ નથી કહ્યા.

આત્મજ્ઞાન વિના બાધ ત્યાગ, વૈરાગ્ય તે પણ વાસ્તવિક શુભ પરિણામ અને પુણ્ય નથી આત્મજ્ઞાન વિના તેનું પુણ્ય ઢોલવાળું અને મસાર વધારનાર પાપાનુબંધી પુણ્ય હોય છે.

અત્રે શિષ્ય કહે છે કે છઠ્ઠે શુભસ્થાનકે પ્રમાદ છે અને સ્વરૂપ સ્થિતપણું, ઈન્છા રહિતપણું, એવુ મદ્ગુરુનું પદ કહ્યું પણ પૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિતપદ તો ૧૩ મે શુભસ્થાનકે જ સંભવે છે.

તેનું સમાધાન અહીં કારણો આપી કરવામાં આવે છે. ભાઈ ૨ ! તું ઉભો રહે તારુ કહેલું એક દષ્ટિએ અસંગત છે. સ્વરૂપ સ્થિતિની પરાક્રાંટા તો ૧૪ માં શુભસ્થાનકના છેડે હોય છે, કેમકે આયુધ્ય,

નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મ આવરણનો ૧૩ મેં શુણ્ઠસ્થાનકે (તે ચાર કર્મનો) સંગ છે. શુદ્ધ પૂર્ણ પારિણામિકલાવ પ્રગટ થાય એટલે તેમાં એક પણ કર્મનો ઉદય ન હોય. આત્મામાં અલ્પ પણ કર્મનો સંસ્કાર છે ત્યાં લગી ૧૩ મું શુણ્ઠસ્થાનક છે. તેથી ત્યાં સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિતિ નથી. ૧૩ મેં શુણ્ઠસ્થાનકે સંપૂર્ણ વીતરાગ પદ છે. મોહ આદિ ચાર કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયો છે, અને અનંત સુખ સ્વરૂપદશાની અપેક્ષાએ ૧૩ મેં શુણ્ઠસ્થાનકે પણ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિરતા કહેવાય.

આત્મા જે સ્વરૂપે છે તેની સમ્યક્ શ્રદ્ધા, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર વર્તમાનમાં પ્રગટે તેજ ક્ષણે પૂર્ણ સ્વરૂપ ઉદયી ન જાય. કારણકે જે સમયે સમ્યક્જ્ઞાનઉત્પન્ન થયું તે સમયથી અંશે અંશે કાર્ય અને કારણ અપૂર્વ અપૂર્વ ઉપર છે પણ પવિત્રઉત્કૃષ્ટ દશા તો ૧૪ માં શુણ્ઠસ્થાનકને છેલ્લે સમયે થાય છે.

આત્માની કૈવલ્યજ્ઞાન દશા પૂર્ણ થવા છતાં વેદનીય આદિ ચાર કર્મ પૂર્વ પ્રારબ્ધ વેદી લેવા પૂરતી આયુષ્ય દશા ૧૩ મેં શુણ્ઠસ્થાને બાકી રહે છે માટે ભાઈ રે! ૧૩ મેં શુણ્ઠસ્થાનકે દ્રવ્ય મોક્ષ નથી, છતાં પૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિતિ છે કારણ કે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત-સુખ, અનંતવીર્ય પ્રગટયા છે, માટે સર્વજ ડેવળી જિન લગવાનને સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિરતા પણ અવિરોધપણે અપેક્ષા સમજીને કહેવાય. પ્રથમ ના કહી, પાછાથી હા કહી. કોઈએકાંત પક્ષ કરે તો તેનું કથન ખોટું કરે છે. પુરુષાર્થ વધતાં બ્રાતિનું નિમિત્ત મોહકર્મ ટળે છે.

આત્મા જે શુદ્ધ સ્વરૂપે છે તેનું જ્ઞાન થતા અંશે સ્વરૂપસ્થિરતા પ્રગટે અને પુરુષાર્થ વધતાં, સ્થિરતા વધતા, મોહકર્મનો સર્વથા અભાવ થતાં અનંત સુખ પ્રગટે એ રીતે દેહ છતાં પૂર્ણપણે સ્વરૂપ સ્થિત દશા ૧૩ મેં શુણ્ઠસ્થાનકે છે એમ વિરોધ ટાળીને કહ્યું.

અહીં શિષ્યે કહ્યું કે:—ગુરુ ! અંતરંગ સંયોગી-ધાતીકર્મ તો ટાળી ગયા છે અને બાહ્ય સંયોગો હજી ઉભા રહ્યા છે. તે ચાર અધાતી કર્મના કારણે સાતા, અસાતાના એક સમયવર્તી પરમાણુ આવે અને જાય છે માટે અવ્યાખ્યા સ્થિતિ ન કહેવાય. માટે તમે

૧૩ મેં શુભસ્થાનકે સ્વરૂપ સ્થિરતા પૂર્ણપણે કહી તે બરાબર નથી પણ ૧૪ માં શુભસ્થાનકના છેલ્લે સમયે પૂર્ણપણે સ્વરૂપ સ્થિરતા કહો. આ શંકાના પેટામાં કેટલીક વિષયીત અજ્ઞાન માન્યતાઓ છે તે કહે છે કે:-

ધણા છવો માને છે કે આત્મજ્ઞાન થયું એટલે માથેજ દેહ અને દેહ સાથે રહેલા કર્મ—આવરણો (પૂર્વપ્રારબ્ધ) સર્વથા ટળી જાય, પણ એમ નથી. વળી બીજી માન્યતા છે કે આત્મજ્ઞાન થયું એને રાગ, દ્વેષ, અસ્થિરતા ન હોય એ માન્યતા પણ ખોટી છે.

આત્મા શુદ્ધ નિર્મળ છે એવું લાન થયું છતાં સાધક દશાની અંશે પવિત્રતા છે. પૂર્વ પ્રારબ્ધોગે બહારથી અત્પ અસ્થિરતા દેખાય, છતાં અંતરંગ સ્વરૂપને બાધ નથી. અંતરંગ અભિપ્રાયમાંથી મિથ્યા માન્યતાનો રાગ દ્વેષ, મોહનો અભાવ (અજ્ઞાન જમણાનો અભાવ) થયો છે અને અંતરંગમાં હોલ રહિત છે. આ સાધક સ્વભાવનું સ્વરૂપ સમજવામાં ધણો ઉંડો ન્યાય સમાર્થ જાય છે, તેમાં ધણો ગંભીર આશય છે હોતો કાંઈક ઉદાહરણમાં વિચાર, મનન કરે, અભ્યાસ કરે તો બધું જેમ છે તેમ ચથાર્થ સમજાય.

હું કેવળ, જ્ઞાન માત્ર હું એટલે પરપણે નથી એવું નિઃસ દેહ ભેદવિજ્ઞાન આત્માને મદાય પરધર્મોથી અસંગ જાણે છે. એકહું જ્ઞાન રાગના માથ વિનાનું, પૂર્ણપણે સ્વરૂપ સ્થિરતાને સાધનાર દશા અને નિર્દોષ અભિપ્રાય, જેને સમ્યક્દર્શન કહેવાય છે તેવી સુપાત્ર દશા શ્રદ્ધસ્થવેશમાં પણ હોય છે.

સમ્યક્દર્શન થતાં આત્મસ્વભાવનો, આવિર્ભાવ પ્રગટપણે છે, એક અંશે શુદ્ધતાનું વિદ્યમાનપણું છે. શક્તિરૂપે પૂર્ણતા હોતી તેના તે જાતના જ્ઞાનબળના પુરુષાર્થવડે અંશે સ્વરૂપગ્નિગતા છે, છતાં ત્રણ કપાયનો ઉદય હોય છે, એટલે પુરુષાર્થ હજી મંદ છે. છતાં સમ્યક્ અભિપ્રાયમાં બાધ નથી, ત્યાં અનંતાનુબંધી કપાય ક્રોધ, માન, માયા, હોલનો અભાવ કયો છે. જે અનંતાનુબંધી કપાય અજ્ઞાન-દશામાં, ઉંઘી માન્યતામાં માથ આપીને તસાર બંધનમાં નિમિત્ત થતો હોતો તેનો આજ્ઞા જ્ઞાનબળવડે અભાવ કયો છે.

હવે બીજો કપાય પાંચમા ગુણસ્થાનકે ટળે છે. વિષય કપાયની વૃત્તિ આવે તેને જ્ઞાનબળની અધિક સ્થિરતાથી ટાળે છે અને રાગનો ભાગ ટાળીને પુરુષાર્થ વધારે છે, તેને પાંચમું ગુણસ્થાનક કહે છે. અને છઠ્ઠું ગુણસ્થાનકે ત્રણ બતના કપાયોના ઉદયનો અભાવ થવાથી સર્વ ચારિત્રનું પ્રગટપણું છે. એટલે જ્ઞાનબળની અધિકબળવાન દશા પ્રગટ પણે હોવાથી ઘડીમાં છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક અને ઘડીમાં સાતમું ગુણસ્થાનક એમ સાતમે જ્ઞાનની અભેદસ્થિરતા અને છઠ્ઠું કિંચિત્ પૂર્વકર્મ ઉદયથી પ્રમત્ત દશા એટલે અસ્થિરતા વર્તે છે. આવી પ્રમત્ત દશા હોય તેને પણ સર્વ વિરતિ (મુનિ, સત્પુરુષ, જ્ઞાની) કહેવાય છે તેથી સ્વરૂપસ્થિતિપણું કહેવામાં વિરોધ નથી.

કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે લોકોમાં સ્વછંદ છે અને સાચી સમજની ગેરહાજરી છે. ભવપાર કરનાર નાવ (હોડી) મમાન સાચો મત્તમાગમ કેને કહેવો ? અનંતકાળથી રખડવું પડ્યું તે સત્ પરીક્ષાના અભાનમાં જ. માટે અત્રે શ્રીમદે બહુ ઝીણવટથી સત્પુરુષ જ્ઞાનીનું વર્ણન કરતાં કહ્યું, અને તેમાં સત્પુરુષના લક્ષણ બતે લખ્યા છે કે સ્વરૂપસ્થિત ઇચ્છા રહિત કેવળ જ્ઞાયકપણું આત્માનું લક્ષણ છે. ધર્મ અને ધર્મીનું વાસ્તવિકપણું એમ છે કે પોતાનું સ્વાધીનપણું પોતાપણે ટકવું; તેમાં મન, વાણી, કેહની ક્રિયા, પુણ્ય, પાપ આદિ કંઈ કરવાનું ન આવ્યું. તેમજ જગતની ભૂજોગ, આટલા શાસ્ત્રો બહુવા આટલી ક્રિયા કરવી એમ ન આવ્યું.

પ્રથમ ગાથામાં આવ્યું હતું, કે “ જે સ્વરૂપ મમન્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત ” એટલે પોતાનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ ન સમન્યો માટે અનંત દુઃખ પામ્યો; “ અને સમન્યો પણ પોતાની પાત્રતાથી તે પોતાનો સ્વછંદ છોડીને ગુરુ આજ્ઞાથી ચેતે સમન્યો એમશ્રીગુરુનો વિનય કયો છે. ”

અત્રે એમ કહેવું છે કે મિથ્યાત્વ ટાળતાં જે આત્મશક્તિનું તીવ્રભાવપણું હતું તે આવીભાવપણું પ્રગટ્યું, એ ચોથી ભૂમિકા કહેવાય છે. તે ભૂમિકામાં રાગ, દ્વેષ, વિષય ઇચ્છાનો અભાવ

રૂપ અંશે અંશે સ્થિરતા (જ્ઞાનની) વધારી તેને દેશવિરતિ સ્વરૂપા-
ચરણ પાંચમું ગુણસ્થાનક કહે છે.

આત્મા સ્વરૂપે સિદ્ધ સમાન છે, અનાદિ અનંત સ્વતંત્ર જ્ઞાતા બ્રહ્મ જ્ઞાનગુણથી પૂર્ણ જ્ઞાનમાત્ર છે તેમાં પરદ્રવ્યની ક્રિયા, રાગનો અશ માત્ર નથી. કેવળ જ્ઞાતા છું એવી બધાં પ્રતીતિ કરી, ત્યાંજ મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે,—અને જે અનંતાનુષંગી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો ઉદય આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા થવામાં વિષ્ણુ રૂપ હતો તેનો અભાવ કયો એટલે કે એ અસ્થિરતાનો નાશ કયો છે.

જે ભાવે ભવ તૂટે અને જે ભાવે ભવ ન તૂટે તેની સમજણ વિના કોઈ કહે કે ત્યાગ, વૈરાગ્યની ઉત્કૃષ્ટતાથી એકાવતારીપણું થાય તો તે મિથ્યા છે. જેને ઠીક કરવું છે, અને અઠીકપણું અસે નહિ તેને સાચો ધર્મ હોઈ શકે નહિ, સમ્યક્ (ઠીકપણું) તેનું નામ કહેવાય કે જે આત્મ્યું ટળે નહિ માટે સદ્ગુરુના લક્ષણની સાચી પીછાણ વિના અને આત્મજ્ઞાનમાં શી સ્થિતિ છે, સ્વરૂપસ્થિતિ શું છે, સ્વસ્વરૂપ શું ■ તેના ભાન વિના આત્મજ્ઞાન હોય નહિ. આત્મજ્ઞાન વિના એકાવતારીપણું હોય નહિ.

વળી કોઈ કહે કે અમે ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ, વૈરાગ્યથી ધર્મ ક્રિયા કરીએ છીએ, એનાથી મુક્તિ મળશે. પણ વર્તમાનમાં આત્મજ્ઞાન ન હોય તો—જ્ઞાન વિના ગમે તેટલા અજ્ઞાન પૂર્વક ત્યાગ, વૈરાગ્ય કરે તોપણ ભવકરી ન થાય એ ચોક્કસ છે.

(હવે અગતી વાત કહેવાય છે.)—આત્મજ્ઞાનના વિકાસની ચૌદ ભૂમિકા છે. તે પ્રકૃતિના ટળવાની અપેક્ષાએ ચૌદ પ્રકારની ભૂમિકા કહેવાય છે. તેમાં ચોથે ગુણસ્થાનકે આત્મભાનની પવિત્ર ભૂમિકા અંતરજમા પ્રગટે છે. તેનાથી અધિક સ્વરૂપ સ્થિતિ પાચમી ભૂમિકા છે. તેનાથી ઉપર છઠ્ઠી, સાતમી ભૂમિકા એ નગ્ન નિર્ગથ મુનિપદ કહેવાય છે. ત્યાં સ્વરૂપસ્થિતિ રહે છે છતાં સાતમે ગુણસ્થાનકે હોય ત્યાંથી પ્રમત્તભાવના ઉદયે અસ્થિરતા થઈ છે.

ગુણસ્થાનકે આવવું પડે છે. અંદરમાં પ્રશસ્ત કથાય પડ્યો છે, એટલે શિષ્યને ઉપદેશ, ધર્મની પ્રભાવના, દેવ ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, ખાર અનુપ્રેક્ષા (ભાવના), ચાર ભાવના આદિ ગુણ વિકસ્ય હોય છે. ઉપદેશમાં ખોટા દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, જૈનાભાસ વિગેરેનો નિષેધ પણ કરે છે, તેમાં દ્વેષ નથી. આહાર, વિહારની વૃત્તિ પણ ઉઠે છે, છતાં આત્મ-સ્થિરતામાં ખાધ નથી. અહીં ઉપદેશકપણું હોય છે એમ કહેવું છે.

ચોથે ગુણસ્થાનકે અને ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે [જીવનમુક્ત દશામાં] નિઃશંક પ્રતીતિ સમાન છે છતાં સ્થિરતા,—જ્ઞાનનું ચારિત્ર, જ્ઞાનની સમજૂતામાં તારતમ્યનાના ભેદ પડે છે. ચોથે ગુણસ્થાનકે શ્રેણીક જેવા ધર્માત્માની આત્માના બેહુદ, અભિધ સામર્થ્યની પ્રતીતિ નિઃશંક છે કે જે જાતની પ્રતીતિ કેવળજાની જીવનમુક્ત પરમાત્માને હોય છે, છતાં પૂર્વભવે આત્મવીર્યનો ઉધો વળાંક નાખેલો છે, એટલે શીઘ્ર પુરુષાર્થ ઉપાડી પૂર્ણ થવાનો કામી એવો ધર્માત્મા આ સંસારના મયોગોમાં થોડો કાળ રોકાય રહે છે. વિષય ભોગનું નિમિત્ત હોય છે છતાં અલક્ષ આહાર અને અનાચાર ન હોય. તેને અંદરમાં આંતરા વિના ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વરૂપની એવી સમ્યક્ દ્રષ્ટિ છે કે હું સિદ્ધ સમાન શુદ્ધ જ છું; એવી દૃઢ પ્રતીતિના ભેરથી એક ભવે કેવળજ્ઞાન, પૂર્ણ પવિત્ર દશા પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે જઈ શકાય છે. એ શ્રેણીક ધર્માત્મા જેવા અનંત જીવો, એકાવતારી ધર્મ ગયા. વર્તમાનમાં પણ ગૃહસ્થ વેશમાં હોઈ શકે છે. શ્રીમદ્ રાજઅંદ્ર જ્ઞાન દશામાં સ્થિત હતા, દેહની અંતિમ અવસ્થામાં હતું છે કે “ જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી.” હું સિદ્ધ સમાન નિર્દોષ છું, એવી નિઃશંક દ્રષ્ટિનું સમ્યક્ત્વપણું, અભિ-પ્રાયનું નિર્ભયપણું નિર્દોષપણું, નિઃશંકપણું વર્તમાનકાળે હોય છે. સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું અંતરંગમાંથી તેને વેદન ખસે નહિ. શ્રીમદ્ રાજઅંદ્ર દેહની અંતિમ અવસ્થા વખતે કહી ગયા છે કે, જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી.

માટે અહીં એમ કહ્યું છે કે જો ચોથે ગુણસ્થાનકે સ્વરૂપ સ્થિતિ અંશે પણ ન હોય તો મિથ્યાત્વ જવાનું દેખાયું ? કંઈ જ નહિ. માટે ભાઈરે ! જો તથાસ્ત્વ સ્વરૂપસ્થિતિ અને સમ્યક અભિપ્રાય

નિઃશંકતા ન હોય તો શ્રેણીક આદિને એકાવતારીપણું કેમ પ્રાપ્ત થાય ? સત્તર પાપતો હતાં, છતાં અઢારમું (મિધ્યાત્વ) અંગે પણ ન હતું. એક વૃત્ત, પચ્ચખાણુ ન હતું છતાં આવતા ભવે તીર્થંકર ભગવાન થયો. ૮૪૦૦૦ વર્ષ પુરા થયે આ ભરતક્ષેત્રમાં જગત્પુર તીર્થંકર દેવ થયો. સો ઇન્દ્રો તેમની ભક્તિ કરશે, છ મહિના અગાઉ તે તીર્થંકરના માતાજીની સ્તુતિ કરવા ઇન્દ્રો સ્વર્ગથી આવશે કે, ધન્યમાતા રત્નકુખધારિણી, આપની કુળે ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાન ■ મહિના પછી પધારવાના છે, અને રત્નનો વરસાદ વરસે છે એવો અપૂર્વ મહિમા છે, તે ઉપચારથી આત્માનો મહિમા સમજે એમ કહીએ છીએ. લોકોને આવી અલૌકિક વાત સાંભળીને જરા આશ્ચર્ય લાગે પણ એમજ છે. પોતાને સંમારણું ઠીક લાગતું હોય તેનો, વર્તમાન જીવનનો, આયુષ્યનો નાહક વિચાર કરે પણ આત્માનું પરમ અદ્ભુતજ્ઞાન એશ્વર્ય-સમ્યક્જ્ઞાનનો અપૂર્વ મહિમા સાંભળ્યો નથી એટલે આત્માનું સામર્થ્ય શું હોઈ શકે, તેના વિચાર આવતા નથી.

વર્તમાન આયુષ્ય અને તેના જે જે સંયોગો આવવાના છે તે પૂર્વે ચોક્કસ નિર્ણય થઈ ગયા છે, છતાં તેમાં બહારથી ઠીક કરવાના વિચારવાળા પૂર્વભવનો ખ્યાલ કરતા નથી. ગયા કાળના જે ભાવે આ વર્તમાનમા મનુષ્ય આયુષ્ય લઈને આવ્યો તેનું કારણ, જે જીવો દોર-પણું જે ભાવે પામ્યા છે તેના કરતાં મારા જુદા ભાવ હતા તે છે, એમ વિચાર નથી કરતો, અને હવે પછી હું વર્તમાનમાં કેવું જીવન જીવું છું કે ભવિષ્યનું જીવન મારું કેવું થશે તેનો વિચાર સાચો આવતો નથી. હું અનાદિ અનંત છું, તેનો સમ્યક્ અભિપ્રાય શું છે, તેનો વિચાર નથી વગી પૂર્વે જે ભાવે હું મનુષ્યપણું પામ્યો તે ભાવ પણ જો હું નિર્દોષપણે ટકાવી રાખું તો મનુષ્યપણું પણ મળશે એવો વિચાર પણ કરતો નથી. પણ વર્તમાન સસાર સળધીજ લક્ષ, રુચિ અને આદર રાખી અજ્ઞાન ભાવે વર્તે છે તેથી તેને જીવનું નિત્ય-પણું ભાસતું નથી. અમુક ખાસ, ખાસ ગુણો હોય તો જ ફરી મનુષ્યપણું મળે એ વાતની ખજર છતાં અન્યથા આચરણ કરી ભવ ગુમાવે છે, એ પણ આશ્ચર્ય છે. આત્મા શું, જ્ઞાન શું, તે શું કરી

શકે શુ ન કરી શકે ? તેની કાર્ય ખર્ચ નહિ અને લોકો શ્રેણીક-
રાજની વાત સાંભળીને ભડકે છે. અથવા તેના નામની ઓધ લઈ
સ્વહૃદ સેવે છે શ્રેણીક રાજને સત્તર પાપનો યોગ છતાં તે નિમિત્તની
અમર પોતાને ન હતી તે સસાગમા, રાજ્યમા, રાજ્યસિંહાસનમા
બેઠા ન હતા પણ આત્મામા બેઠા હતા. એવો નિર્દોષભાવ તે શુ હશે ?
તેનો કદી અભ્યાસ પરિચય કયો છે ?

માયુ સાંભળવાનું મળે તેણે રુચિપૂર્વક ખૂબ ઘુંટવું. મનન
કરવું જોએ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી એકાવતારીપણુ કેમ પ્રાપ્ત થાય
એવો નિશ્ચય અભિપ્રાય અને આત્મજ્ઞાનના ઉઘાડની અશે સ્થિરતા
(યથુ શુભુચ્ચાનક) છતાં પણ એકાવતારીપણુ હોવાનું કારણ પોતાના
સ્વરૂપની સ્થિતિની સ્થિરતાનું નિશ્ચયપણુ હતું શ્રેણીકગણને અ-
સ્થિરતાનો યોગ હતો છતાં અતરંગમાં જ્ઞાનની બેઠહ શ્રદ્ધા દબત
નિશ્ચય સમ્યક્, અભિપ્રાયની હેયોતી હતી અહીં મદ્દગુરુને ઓળ-
ખવાના લક્ષણ આશ્રયે પ્રયોજન છે આત્મજ્ઞાનની સ્થિરતામા વર્તતા
ધર્મોત્તમા સાતમે છૂટું શુભુચ્ચાનકે વર્તે છે, છૂટું શુભુચ્ચાનકે ઉપદેશક
હોઈ શકે મુખ્યપણે ઉપદેશક ધર્મોત્તમા છૂટું શુભુચ્ચાનકવર્તી હોઈ શકે.

આગળ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે એવા મદ્દગુરુ અને ઉપદેશકપણું
મુખ્યપણે કયા શુભુચ્ચાનકે હોઈ શકે અને સમદર્શિતા શુ ? જોનો
ઉપર પ્રવાસો થઈ ગયો.

બાહ્યદ્રષ્ટિ લોકો સમભાવ માને છે તે તો મુઠતા છે વાસ્તાવિક
સમભાવ આત્માજ્ઞાન વિના નથી જ. જોટાને જોટો મત કહેવો તે દ્રેષ
અને સાચાને સાચો જહેવો તે ગગ જોમ નથી જ્ઞાની સમભાવમાં
વર્તે છે છતાં જોમ છે તેમ બણે, કહે, બોધે અને અમત્ય મત તથા
મિથ્યાભાવોનો ઉપદેશ આપી નિષેધ કરે

અહીં મદ્દગુરુને વાણીયોગ ન દોય તેનો ઉદ્દેશ નથી કર્યો
જોએ જ ધર્મોત્તમા અનતા થઈ ગયા, તેઓ પોતાનું કામ કરી ગયા.
તેનો લાભ (ઉપકાર) ખીજા મુમુક્ષુઓ ન લઈ શક્યા; માટે આહી
તો ધર્મ ઉપદેશક આચાર્ય ધર્મગુરુના અનિર્વચ્ય લક્ષણની વ્યાખ્યા

કરવી છે સાચુ લક્ષણ તેને કહીએ કે જે નિર્દોષ હોય

લક્ષણ કેને કહીએ કે જેમા અતિવ્યાપ્તિ, અવ્યાપ્તિ અને અસભવ એ ત્રણ દોષ રહિત હોય જેમકે જીવનું લક્ષણ ચેતના આ શુણ વઠે જીવને બીજા દ્રવ્યભાવોથી જુદો સ્પષ્ટ જાણી શકાય છે,

આ લક્ષણ દોષ રહિત છે એમ હવે બતાવવામા આવે છે —

(૧) જીવનું લક્ષણ પૂર્ણજ્ઞાન—કેવળજ્ઞાન છે, એમ વર્તમાનમાં કહીએ તો અવ્યાપ્તિ દોષ આવે કારણકે ધણા જીવોની અશુદ્ધ દશા છે.

(૨) જીવનું લક્ષણ અરૂપી કહીએ તો અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવે કારણ કે અરૂપી બીજા ચાર જડ દ્રવ્યો છે

(૩) જીવનું લક્ષણ શરીર જડ કહીએ તો અસભવ દોષ આવે કારણકે જીવની ચેતન પદાર્થ જડ થાય નહિ.

એ રીતે શ્રીમદે વિશેષપણે શ્રી ગુરુના લક્ષણ અત્રે એ કહ્યા છે કે જે મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક હોય, માર્ગના સાચા ઉપદેશક હોય તે જ મહાશુરના લક્ષણો છે સુખ્યપણે ઉપદેશકની ભૂમિકા ૧૩ મુ શુણસ્થાનક છે એટલે કે આશાત્ તીર્થ કર આદિ કેવળી સર્વજ્ઞ ભગવાન છે, તે જ સર્વશુણ સ પદ્મ આપ્ત પુરુષ છે, તેમા સ પૂર્ણ સત્પુરુષના લક્ષણો છે તેની નીચેની ભૂમિકા એટલે વચ્ચેના ૭ મા શુણસ્થાનકથી ૧૨ મા સુધી વધવદ્ભાવ કે વિકલ્પ પણ નથી તદ્દન એક પણ એટલે જ્ઞાતા જ્ઞેય, જ્ઞાનરૂપ નિજ સ્વરૂપનું એકત્વ ધ્યાન વતે છે, માટે ત્યા ઉપદેશકપણુ નથી પણ તેની નીચેની ભૂમિકામા છઠ્ઠા શુણસ્થાનકવર્તી મુનિ યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશક હોઈ શકે તેઓ પૂર્વપર અવિરોધપણે સર્વજ્ઞના ન્યાયને, ગુરુ પર પરાધી જાય છે, તેથી ઉપદેશ આપી શકે છે અન્ય જીવોને ધર્મ પામવામા નિમિત્ત છે અને તેમને પ્રધાન પણે માર્ગ ઉપદેશકપણુ છે

પરમ ચદ્રશુર શ્રી સર્વજ્ઞ તીર્થ કર દેવ ૧૩ મે શુણસ્થાનકે વતે છે તેમને યથાવત્માર્ગ ઉપદેશ પાડુ છે તેઓ મ પૂર્ણ વીતરાગ અને

કૈવલ્યજ્ઞાન સંપન્ન પરમાત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપસ્થિત છે. તેવા શ્રી
 તીર્થંકર આદિ વિશે પરમ સદ્ગુરુપણું ઘટે છે. તથાપિ છદ્મા ગુણસ્થાન
 વર્તતા મુનિ દે જે સંપૂર્ણ વીતરાગતા અને કૈવલ્યપદ મોક્ષ દશા
 ઉપદેશક છે, અને તે દશા અર્થે જેની પ્રવર્તના (પુરુષાર્થ) છે વળી
 પરમ સદ્ગુરુ તીર્થંકર આદિ આપ્ત પુરુષના આશય પરંપરાથી તે દશ
 પામવાની રીતો જાણે છે તેને પરમશ્રુતપદ ઘટે છે. વળી ઉપર તીર્થ
 કરાદિ ઠહેવાનું કારણ કોઈ સામાન્ય કેવળી ભગવાનને પણ ઉપદેશ
 પણાનો યોગ હોય તે આશ્રી છે. ઘણા જીવોને સર્વજ્ઞના ત્રિકાળીજ્ઞા
 અનંતપણું તેમાં પણ ઘણા ગોટા હોય છે. આત્માનું અંદરનું સામય
 શું હશે તેનો ખ્યાલ આવતો નથી. જ્ઞાનમાં (પિતાના સ્વભાવમાં) જો
 કાંઈ માલ જ ન હોય, અને પરવસ્તુ વડે અથવા પરને જાણવા
 જ્ઞાનની કિંમત હોય ને? એમ લોકો વ્યવહારમાં ખૂણ તાણી ગયા છે
 એક સમયમાં ત્રણકાળને જાણે એવું કેવળજ્ઞાન એટલે લોકાલોક
 જાણે, એમાંજ કેવળજ્ઞાનનો મહિમા હોય, આત્માનું એવર્થ હો
 એમ વ્યવહારમાં ખૂણ તાણી ગયા છે, તેમને સમજવા માટે નિશ્ચય
 અર્થ દહો છે કે

કેવળ નિજ સ્વભાવનું અખંડ વર્તે જ્ઞાન

ઠહીએ કેવળજ્ઞાન તે દેહ છતાં નિર્વાણ

(ભાવ મુક્તિ છે)

નિશ્ચયને જોળખ્યા વિના વ્યવહાર હોય નહિ, નિશ્ચયને જો
 ળખ્યા વિના વ્યવહારનો ઉપચાર શું તે સમજી શકાય નહિ. સ્વ
 પ્રકાશક જ્ઞાન એટલે પરને જાણવાની ઈચ્છા નથી. જ્ઞાનનું એક સમય
 અનંત અને સહજ એવું બેહદ સામ્યર્થ છે કે લોકાલોક એક સમય
 જ્ઞાનમાં સહેજે જણાય. પરને જાણવું એ તો ઉપચાર છે, કારણ
 તેમાં નિમિત્તનો આરોપ છે.

અહીં ઉપદેશકપણું સુખ્યપણે વર્તમાનકાળ આશયે છૂટે જ
 સ્થાનકે રહ્યું છે, કારણકે આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવને શીઘ્ર પ્રગટ કર
 હોય તો નગ્ન મુનિ નિર્મલ પદ છે. કારણકે આત્મગુણનો ધાતક દશ
 મોહકર્મ અને ત્રણ ક્ષાય તેમનો અભાવ છે એવા ધર્માત્મા જ્ઞાન

પૂર્ણનું પ્રવર્તન, પૂર્ણ દશાની મીટ છે. વળી સર્વ વિરતિપણું છે; તે સર્વોત્કૃષ્ટ સાધક છે.

આત્માના પૂર્ણ સ્વરૂપનો સાધક તેજ કહેવાય કે જેટલું નિમિત્ત છટી થકે તેટલું, પુરુષાર્થનું જોર વધારીને વીતરાગ ભાવ જોટલી હડે પહોંચે. હોય છે કે ખરીબહ એક દેહ માત્ર જ હોય છે તેથી દેહને વચ્ચેથી ઢાંકવા જેટલો પણ રાગ મુનિને નથી.

દેહ, આયુષ્ય પૂર્ણ થયા વિના છુટતો નથી, પણ રાગનો મુખ્ય ભાગ ટળી જતાં રાગનું નિમિત્ત વચ્ચેનો તાણો વાણો સાધુ પાસે હોય નહિ એવો ત્રિકાળ સનાતન નિર્ઞયમાર્ગ હોય છે. વર્તમાન પંચ-મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એવા સંતમુનિ ધર્માત્માના સમુદ્ધ જુથના જુથ છે. વર્તમાન પંચમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં માત્રાત્ સર્વ સદેવ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી સીમંધર પ્રભુ બિરાજે છે, ત્યાં ત્રિકાળ એકજ નિર્ઞય મુનિમાર્ગ છે. છટા સાતમા ગુણસ્થાનક વર્તે છે, એવા મુનિ જે સંપૂર્ણ વીતરાગ અને કૈવલ્યદશાના ઉપાસક છે તે દશા અર્થે જેના પ્રવર્તન-પુરુષાર્થ છે. વીતરાગદશાને મંપૂર્ણપણે જો કે પામ્યા નથી, તથાપિ તે સંપૂર્ણ વીતરાગ દશા પામવાના છે તે પણ ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત એવા પરમ સદ્ગુરુ કહેવાય શ્રી તીર્થંકરશ્રદ્ધિ(સામાન્ય કેવળી ભગવાન જેમને વાણીયોગ, ઉપદેશકપણું ઉદયમાન હોય તે પણ)આપ્ત પુરુષ છે. અને જેને આહાર, નિહાર, નિદ્રા આદિ અહાર દોષ નથી; એવા પરમ પુરુષના આશ્રયથી, ભાવવચનથી જેણે આત્મધર્મ જાણ્યો છે, પ્રતીત કરી છે, આત્મામય અનુભવદશા વર્તે છે અને જો માર્ગ સાધનની ઉપાસનાએ જેની તે સાધક દશા ઉત્તરોત્તર અધીક, અધીક પ્રગટ થતી જાય છે, એવા મુનિ છટું ગુણસ્થાનક અને ઘડીમાં સાતમે ગુણસ્થાનકે તીવ્ર જ્ઞાનદશાની એકાગ્રતામાં, સહજજ્ઞાનની રમણતામાં જુલે છે. હું પૂર્ણ સિદ્ધ ભગવાન જેવો જ છું એવી અંતરમાં તેમને પ્રતીતિ છે. શુદ્ધ આત્માની જાતને જાણે છે, અને સ્વરૂપસ્થિત દશાની ઉપાસનાથી જેની તે પવિત્ર દશા ક્રમેક્રમે વિશેષપણે સાધ્ય થતી જાય છે, એવા છટા ગુણસ્થાનકવર્તી મુની, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરે સાધુ આત્મધર્મના ઉપદેશક હોય છે. તેમના નિમિત્તથી, તે સદ્ગુરુના

આશ્રયથી જિનેશ્વર તીર્થ કર તથા કેવળીજિન પરમશુરની, તથા તેમના
 શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની જોખણાં થાય છે. એટલે શુરુગમે પોતાને પોતાના
 આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન જેમના નિમિત્તથી થાય છે, તે સદ્ગુરુને વિષે પણ
 મોક્ષમાર્ગનું ઉપદેશકપણું અવિરોધરૂપ છે; કેમકે સર્વવિરતિ મુનિ છે,
 અને નીચેના પાંચમા-ચોથા શુભસ્થાનકે માર્ગનું ઉપદેશકપણું ઘણું
 કરીને ન ધરે. પ્રસંગોપાત ઉપદેશ આપે પણ ત્યાં ગૃહસ્થપણું હોવાથી
 બાહ્ય અવિરતિનો પ્રસંગ છે તેથી કરીને નિર્ઘંથ માર્ગ ઉપદેશવો
 તેમાં દોડકોને અપ્રતીતિ રહેવાનો સંભવ છે. અહીં અનેકાંતપણું ન
 છોડ્યું હારણકે જેમ છે તેમ કહેવું છે. ચોથા પાંચમાં શુભસ્થાનકવર્તી
 ધર્મ ઉપદેશ ન દઈ શકે એમ નથી કહ્યું પણ બાહ્ય વ્યવહારમાં દોડકમાં
 વિરોધ ન થાય તે માટે વિચેક કહ્યો છે; પણ જેને આત્મધર્મની પ્રતીતિ
 નથી, શબ્દજ્ઞાન હોય કે ચેષ્ઠધારીપણું હોય છતાં તેના ઉપદેશક
 બીજાને પરમાર્થ લાભનું નિમિત્ત ન થાય. ત્યાં આત્મઅનુભવદગ્ધ
 ચોથું શુભસ્થાનક સમ્યગ્દર્શન પણ નથી, તેમજ સાચી સમજણ પણ
 નથી, ત્યાં સમ્યક વિરતિપણું નથી છતાં ધર્મપણું માનવું, ધર્મને
 ઉપદેશ આપવો તે મગદ કુશુરપણું છે, તે મહામિથ્યાત્વ છે.

કોઈ માને કે શ્રીમદે નિંદા કરી છે, પણ નિંદા નથી કરી પણ
 સાચા માર્ગની પ્રભાવના કરી છે. સાચું કહેવું તે નિંદા ન કહેવાય
 પણ સત્ય માર્ગની પ્રભાવનાનું જોર છે. સમ્યકદષ્ટિ જોટી
 દષ્ટિવાળાનો ખરાબર નિષેધ કરે તેજ તેની ખરી પ્રમાણિકતા છે. વ્યક્તિને
 નિષેધ નથી પણ જોટી માન્યતાનો નિષેધ કરે છે. ધર્મોત્તમા જોટાને
 નિષેધ કરે છે છતાં તેને સમ્યક સમભાવ વર્તે છે.

આગળ આવશે કે:—

“ સુખથી જ્ઞાન કયે અને અંતર છૂટયો ન મોહ
 તે પામર પ્રાણી કરે માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ”

આત્મજ્ઞાન થયા વિના જ્ઞાનની વાતો કરવી, અને બીજાને
 મનાવવું, કે અમે ધર્મી છીએ, અમે ચારિત્રવાળા છીએ તે ઉપદેશક
 પણું ઉધું છે.

વળી શ્રીમદ્ એક પત્રમાં લખે છે કે:—જે શુભ પોતાના વિષે નથી શુભ તે પોતાના વિષે છે એમ માને છે, મનાવે છે તે હવશ્ચ માત્રમાં હવ વૃદ્ધિ કરે છે, પોતે પોતાને કહે છે. જે હવ પોતાનો સ્વછંદ ન છોડે અને કહે કે હું બહુ છું અને ઉધી દ્રષ્ટિ, ઉધી માન્યતામાં મિથ્યા સંતોષ માનીને બેસી જાય, તેને કોઈ પણ કાળે સાચું સમજવાનો વળત આવતો નથી. રણડવામાંથી જકાર નિકળવાનો આશો નથી. તે બલે જમે તેવી લૌકિક નીતિ પાળતો હોય, પાંચ મહાવ્રત પાળતો હોય અને હજારો શાસોનો મોટો બજાર હોય પણ મારી ભૂલ ક્યાં થાય છે તે ન પકડી શકે ત્યાં લગી તેનું રણ-ડવું ઉભું છે માટે શ્રીમદે સત્સમાગમ, સદ્ગુરુની સાચી ઓળખાણ અને એનો આશ્રય કરવા કહ્યું છે. પોતાના કહાપણથી અનાદિમાનમાં બધુંએ અનંતવાર કરી ચુક્યો છે છતાં સન્માર્ગ સમજ્યો નહિ. પણ જે સાચો માર્ગ સમજવા માગે, સાચો પ્રેમ લાવે, જોટો અભિપ્રાય છોડીને પોતાનું યથાર્થપણું સમજવા માગે તો તે સહજ છે.

તા. ૧-૧૦-૩૬

આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર છે એટલે આત્મસ્વરૂપની, સાચા સુખની પ્રાપ્તિ કેમ થાય તે વિષે કહે છે.

આત્મા જે સ્વરૂપે છે તે સ્વરૂપ સમજાય તો સુખની પ્રાપ્તિ થાય. આબ્ધું ન જાય એવું સુખ સાચા ઉપાયની પ્રાપ્તિથી થાય છે. આત્મા જે સુખસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ છે તેમાં ગુણ અગુણ પ્રકૃતિનો સંયોગ શી રીતે છે તે જણાવનાર છ પદથી સિદ્ધ આત્મપદ જણાવ્યું છે. તેનો ઉપાય કરતાં ઉપેય એટલે આધ્યત્મી સિદ્ધિ થાય છે. તે વસ્તુ-તત્ત્વ બોધસ્વરૂપ જે સત્પુરુષ બાજે છે તેની પાસેથી તે વસ્તુ, અનુ-ભવજ્ઞાન મળે માટે કહ્યું કે.

■ સેવે સદ્ગુરુ ચરણને ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ

પામે તે પરમાર્થને નિજપદનો લે લક્ષ ■

જેને રોગ થયો હોય, તે તેના ચિકિત્સક કુશળવેદની પાસે જાય છે, પણ આજ વેદ પ્રમાણિક છે, એમ નિર્ણય પોતાને કરવાનો હોય

છે. વૈદની પરીક્ષા કરીને શ્રદ્ધા કરે છે. પણ ધર્મમાં કંઈ પરીક્ષા નહિ તે કેવી મૂર્ખાઈ !

કસ્તુરી જેને જોઈએ છે, તે જીવ શાકભાજી જેવી બજારમાં જાય, તેને સોંધી વસ્તુથી કોઈ લાભ બતાવે અથવા ગાંજે કે દાડનો અમલ બતાવે તો તેથી તેને કસ્તુરી ન મળે. પોતાને પરીક્ષા નથી એટલે અનાદિની જે ભૂલવાળી ઉંધી માન્યતા છે, તેને અનુકૂળ કરાવનારા મળે છે, તેમાં ગંધ વિના આંધળો વિશ્વાસ કરે છે, પણ ખખર નથી કે હું જ મારી ભૂલથી ગાંઠો થયો છું. પોતે પોતાની ઉંધી માન્યતામાં આનંદ માને છે. કસ્તુરીનો શુણ્ઘ ક્યાં અને દાડનો શુણ્ઘ ક્યાં ? મોહલાવમાં રક્ત ઘેનમાં પડેલો મનુષ્ય, માતા, બેન, દીકરીનો વિવેક (જોગબ) પણ ભૂલે, એમ અજ્ઞાની જીવ સાચી વસ્તુ ભૂલીને જડલાવનો કર્તા થાય, અનેક પ્રકારની ઉંધી માન્યતાથી પોતાની હિંચાતી માને તેને પરાણે કોણ સમજાવે ?

વૈદની જોગબાણ કરનાર બધી હુદાનો છોડીને, જે વૈદ પ્રમાણિક છે તેનીજ હુકાને જઈને ઊભો રહે છે અને તેની સલાહ લે છે. એમ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે જે સમજણની જરૂર છે તે માટે સદ્ગુરુની જોગબાણ [પ્રતીતિ] અને તેમના આશ્રયની જરૂર પડે છે. આમાં પરાધીનતા નથી, પણ પાત્રતા, સ્વાધીનતા પોતાની છે. સમજણ કરવી તે પોતાના જ્ઞાનની સમજણ છે. તેમાં એમ ન કહ્યું કે અમુક વેશ, અમુક વ્રત, આરિત્ર, ક્રિયા ન કર્યાં તેથી ન સમજાવે પોતાના સ્વરૂપની સમજણ જેમ છે તેમ ન કરીએ માટે કહ્યું કે—

“ એવે સદ્ગુરુ ચરણને ત્યાગી દઈ નિજ પદ્મ
પામે તે પરમાર્થને નિજ પદનો લે લક્ષ ”

એમાં એક વાત એ કહી કે સદ્ગુરુનો આશ્રય કરવો. કારણ કે આત્મા આત્માથી જણાય. જેની પાને લક્ષ્મી છે તે ધનવાનને જોગબીને તેની સેવા કરે, તો ધનની પ્રાપ્તિ થાય. એ દષ્ટાંતે—જે સત્પુરુષ પાસે આત્મલક્ષ્મી છે તેના આશ્રયથીજ અજ્ઞાનનો નાશ થઈ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે.

અહીં જોમ કહેવું છે, કે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કોણ કરાવી શકે અને કોણ પ્રાપ્ત કરી શકે ?

તેના જવાબમાં જોમ કયું, કે જે ઠોડી યથાર્થ અવિરોધી જ્ઞાની હોય તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે. તેની પાસેથી [ગુરુઆજ્ઞાથી] જીવ આત્મતત્ત્વ એટલે દ્રવ્ય, ગુણ, ધર્મોય જોમ છે તેમ જાણી, પોતાનો આનંદ (જે શક્તિ રૂપે છે તેમાથી] પોતાના વીર્ય (પુરુષાર્થ) થી પ્રગટાવે છે. મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશક કોણ હોઈ શકે, તે વિષે આગળ કહેવાયું છે. અત્રે જોમ કહેવું છે, કે જોયું ગુણગ્રાહક એટલે આત્મજ્ઞાન દશાવિના તો ઉપદેશપત્રું ધરે નહિ. આત્માની અવિરોધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન વિના કોઈ ધર્મ ઉપદેશક થઈને જગતને આત્માનો ઉપદેશ આપે તો પોતે જ પોતાનું અહિત કરનાર છે, અને અન્ય આત્માને અહિત થવામા નિમિત્ત થાય છે.

આત્માનું પૂર્ણ રૂઢ સ્વરૂપ શુ, સાધકપણુ શુ, જ્ઞાનદશામાં નિર્દોષતા શુ તેના જ્ઞાન વિના આત્મધર્મના ઉપદેશની પડપણા કરવી તે પ્રત્યક્ષ કુચુરુપણુ છે. ઘણા જીવો આત્માના નામે કઈ કઈ ખોટી શ્રદ્ધામા સતોય માની બેઠા હોય છે. મનના જોગની સમતાથી આત્મધર્મ માની બેઠા હોય છે. સાધારણ મનની સ્થિરતા થઈ કે પોતાને માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ છે, જોમ માની બેને અને ઉન્માર્ગમા, અજ્ઞાનમા રોકાઈ રહે છે. કઈ બહારના સ્ત્રી, કુટુંબઆદિ પરિચક્તો ત્યાગ કર્યો, બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું, ત્યાગ, દેરાગ્ય ઉત્કૃષ્ટ રાજ્યો અથવા પોતાની માન્યતા મુજબ ત્યાગ, વૈરાગ્ય, બ્રહ્મચર્યની ઉત્કૃષ્ટતા રાખે છતાં આત્મજ્ઞાનની દિશા, સાચા માર્ગના અશુભ પગ જ્ઞાન હોઈ શકે નહિ. પોતાના સ્વજાતે જ્ઞાનીપણુ માની બેઠા હોય, તે વર્તમાનમા કોઈ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની હોય છતાં તેને જોગખી ન શકે, અને ઉડાણમા ઉપેક્ષા જુદી રાખે તે અજ્ઞાણતા પગ પોતાના આત્માની અનતી આશાતના સ્ત્રી રહ્યો હોય છે, કારણ કે તે નિશ્ચયી સદ્દેવ, ગુરુ, ધર્મનો અનાદર કરનાર છે. જ્ઞાની સદ્ગુણી જેને જોગખાણુ નથી તેને પોતાનું અધિકપણુ જાણે છે, અનેક પ્રકારના સ્વજાતે સ્થિરતા માને છે, પણુ શુદ્ધ આત્માની સ્થિરતા રૂપ સમ્યક્ વિરતિ રૂપ પચ્ચખાણુ કોને કહેવાતે સદ્ગુરુના જ્ઞાન વિના, આશય વિના માર્ગની જમ પડે નહિ.

આચારાંગમાં એક દુકડો છે.

“જસ નથિ પુરા પચ્છા મહે તસ્ય કચો સિયા”

જેણે પહેલું પગી (શરૂઆત અને પૂર્ણ) જાણ્યું નથી તે મધ્યમ ક્યાંથી જાણશે? બાધકપણું સાધકપણું અને સિદ્ધપણું એમ સાધક બાધકપણું અને આત્માની પૂર્ણ પવિત્ર દશા જે સિદ્ધપણું તેની જાણર નથી તેને એકેય ભૂમિકાનું જ્ઞાન નથી. પૂર્ણ સ્વરૂપ શું છે, તેને કેમ પહોંચી શકાય તે પૂર્ણ સ્વરૂપ સ્વતંત્ર અને કેવું છે, કેવડું છે તેની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, વિવેક વિના તે અંધ જશે ક્યાં? વળી જે પોતાની કલ્પના વડે માર્ગ નક્કી કરે છે, તે સાચા નિમિત્તનો, સત્પુરુષનો, અનંતજ્ઞાનીનો ઉપેક્ષક છે, તેનો અનાદર કરે છે.

વળી શાસ્ત્રમાં કહેલાં વ્રત, સમિતિ આદિ બાધી ક્રિયા કરતો હોય, કે ગૃહસ્થ હોય અને નિમિત્તની, બહારની શુભભોગની ક્રિયાનો કર્તા થતો હોય છતાં તે જડ જેવો છે. આત્મા અક્રિયજ્ઞાતા શું છે, કેમ છે, કેવડો છે તેના જ્ઞાન વિના, અવિરોધ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા વિના તે ચોક્કસપણે અનંતાનુબધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને અસત્ય, અપ્રકાશ સેવી રહ્યો છે, કદી પુણ્ય બાંધે છે તો સાથે મિથ્યાત્વ મોહ અને આત્મવિકારમાં સ્થિરતા કરાવનાર નિમિત્ત, એવા અનંતાનુબધી કષાયનો બાંધ કરે છે.

કેવું, કેવડું, શુદ્ધું, મન, વાણી, દેહાદિની ક્રિયા પોતાની નથી છતાં તેનો તે ધણી અને કર્તા થાય છે. ધર્મોત્તમાના હાથે જેવી ધર્મ પ્રભાવના થાય વિનય. વિવેક થાય તેવું અજ્ઞાની ધનવાન હોય છતાં તેને હાથે ન થાય. અજ્ઞાની જે દાંષ્ટ કરે તે અજ્ઞાનની પુષ્ટિ માટે છે, તેથી તે પાપાનુબધી પુણ્ય બાંધે છે. આત્માનું જ્ઞાન જેને વર્તે છે તેનું નિમિત્ત, આત્માથીને હિતકર થઈ શકે છે. અહીં આત્મજ્ઞાનને લક્ષીને વાત છે. ચોથા પાંચમા શુદ્ધસ્થાનકે આત્મજ્ઞાન દશા છે, છતાં આત્માની સ્વરૂપસ્થિતિ અંશે અંશે વર્તે છે. માંચમે શુદ્ધસ્થાનકે અધિક વિરતિ છે. તથાપિ સર્વ વિરતિ જેટલી ત્યાં વિશુદ્ધિ નથી. હવે આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા માટે કહે છે, કે જે સ્વરૂપસ્થિતશુદ્ધ આત્મ-

જ્ઞાન સ્થિતિ અને સમદર્શિતા આદિ જે લક્ષણો જાતાવ્યાં, તે સાધક ભૂમિકા આથી કહેવાય છે. તે સંયતિ ધર્મસ્થિત વીતરાગદશા સાધક અને ઉપદેશક ગુણસ્થાનકે વર્તતા સદસુરુના લક્ષે મુખ્યતાએ તે લક્ષણ જાતાવ્યાં છે અને તેમના વિષે તે ગુણો ધણા અંગે વર્તે છે તોપણ તે લક્ષણો મર્વાંએ પૂર્ણ તો ૧૩ મી ભૂમિકામાં કુકૃષ્ટ આત્મજ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ પરમ વીતરાગ કેવળજ્ઞાની, પૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિત મયોગી કેવળી અને શ્રી તીર્થંકર ભગવાનને વિષે વર્તે છે તેથી તેમના વિષે પૂર્ણ આત્મજ્ઞાન અર્થાત્ સ્વરૂપસ્થિતિ સંપૂર્ણપણે વર્તે છે. તે તેની જ્ઞાનદશા અર્થાત્ જ્ઞાનાતિશય મુચ્ચયો છે. અહીં જે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તી મુનિ મર્વવિરતિ કહ્યા તેમનું બાહ્ય અસ્થંતર વિરતિપણું, સ્વરૂપનું માધન અંતર સ્વરૂપથી છે અને અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞનું અંતરંગ સ્વરૂપ બાહ્યને તે માર્ગે વર્તે છે. બાહ્ય ક્રિયાથી, મનની સ્થિરતા કરવાનું તેમને લક્ષ હોતું નથી. લોકો જે બહારથી દેખે છે, તે ગુણ જોગનું નિમિત્ત મહજ દેખાય છે, પણ જ્ઞાની તો અંતરંગ જ્ઞાનની રમણતા, અવિરોધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા અને ઉપર કહ્યા તે મર્વજના જ્ઞાનની બેતનો પોતાનો અતીન્દ્રિય આનંદ અનુભવે છે. લોકો કહે છે કે આપણે પણ સ્થિરતા કરી શકીએ. પણ આત્માની ઓળખાણ વિના બાહ્યનું પ્રદાયર્થ અને જોગની અમતા, મનની સ્થિરતા વડે ધ્યાન કરે તેથી અહિંસા નથી. આત્માને ગુણ પણ નથી. આ લીંબડાને, તથા થાંભલાને ધર્મ વિદ્યુત કે વિદ્યારજ્જ્વાલો નથી. કોઈ પોતાને સત્યવાદી માને, પ્રદાયારી માને, ચારિત્રવાન માને પણ તેથી આત્માને શું ? કોઈ કહે કે હું ઇન્દ્રાણીથી નહ્યો. પણ લાખ ઇન્દ્રાણી દૂદે છતાં આ લોકડું હલતું નથી. તેમ આત્માની બલ શું, નિર્દોષ જ્ઞાન-દશા શું, શ્રિધ્ધ જ્ઞાનની બલ શું એ અંતર વેદન વિના મનના જોગની સમતામાં, હંમેશાગમાં રોકાએલા અજ્ઞાની જીવો ગમે તેવી સમતા માને, સમભાવ વૈરાગ્ય રાખે, પ્રદાયર્થ, સત્ય, નીતિ પાળે છતાં તે જડભાવમાં જડ જેવો બેઠો છે. અનંતકાળ એવું કરે છતાં પુણ્ય બાંધે તો પણ આત્માને લાભ ન થાય, હા, પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધે, ત્યાંથી દેવ થાય, ત્યાંથી દોર થાય, ત્યાંથી બગલો થાય માછલાં ખાય, અને નિર્ગોદમાં બલ્ય. અહીં પવિત્ર વીતરાગ દશા સાધક સંયતિ ધર્મસ્થિતને મુખ્યપણે ઉપદેશકપણું કહ્યું છે.

સં=સમ્યક્ પ્રકારે અને ચતિ=ચત્તા જયણા; સંચતિ=પવિત્ર-
જ્ઞાનની જયણા—સાવધાનીમાં વર્તે તે સંચતિ છે. સંચતિ=શુદ્ધ આત્મ-
સ્વરૂપની સ્થિરતામાં, સહજ દશામાં વર્તે છે. બહારની વૃત્તિ શુભ
જોગની થઈ આવે તેમાં આકાર, ઉપદેશ આદિની વૃત્તિ થાય છે છતાં
અંતર સ્થિરતામાં બાધ નથી. જોવા મુનિ આત્મસ્વરૂપની ઉત્કૃષ્ટ
સાધક દશાએ વર્તે છે, માટે તેમને આત્મજ્ઞાન અને સમદર્શિતા વર્તે
છે જેથી એ ઉપદેશક હોઈ શકે.

છોકે શુભસ્થાનકેથી કોઈ પડી જાય તે પણ ઉપદેશકને લાયક
નથી, એમ પણ કહ્યું. કારણકે ઉંઘી દષ્ટિ થયે તત્ત્વનું જ્ઞાન રહે નહિ
સર્વોત્કૃષ્ટ સાધક મુનિ છોકે—સાતમે શુભસ્થાનકે વર્તે છે, હજી છોકે શુભ-
સ્થાનકે પૂર્વ પ્રારંભ થોગે ટકવું થાય છે; તેથી પૂર્ણપણે સમદર્શિતા
નથી. સર્વોત્કૃષ્ટ વીતરાગ દશા, કેવલ્યસંપન્ન સર્વજ્ઞ ભગવાનપણું
૧૩ મે શુભસ્થાનકે હોય છે. તે સયોગી કેવળી જિનેશ્વર કહેવાય છે,
કારણકે તેમને વાણી યોગ વર્તે છે. વળી તેમને પરમ સદ્ગુરુદેવ કહ્યા
છે; એટલે આત્માની ઉત્કૃષ્ટ શક્તિનો પૂર્ણપણે વિકાસ થયો છે, જોવા
જીવનમુક્ત છે. પૂર્ણ વીતરાગ થયા છે, વળી અહંત છે, જેમણે
જાતે પુરુષાર્થથી સમસ્ત રાગ, દેવનો નાશ કર્યો છે વળી તીર્થંકર
નામકર્મની પુણ્ય પ્રકૃતિ છે એટલે તેના નિમિત્તથી જગતના અનેક
લાયક જીવો આત્મધર્મને પામે છે.

વાણી ધર્મે પરમગુરુ કહ્યા છે કારણકે ધર્મના ઉપદેશક છે.
વળી તેઓને વિષે સંપૂર્ણ સમદર્શિતા અર્થાત્ ઇચ્છા રહિતપણું વર્તે
છે, તે તેમની વીતરાગ આરિત્ર દશા છે. તે અપાયાગભાતિશય સૂચ્યથો
છે એટલે અનર્થરૂપ, રાગદેવનો નાશ કર્યો છે. વળી સંપૂર્ણપણે
ઇચ્છા રહિત હોવાથી વિચરવા આદિની ક્રિયા, વચનકાચ યોગની
ક્રિયા પૂર્વ પ્રારંભ વેદી લેવા પુરતીજ છે, દેહાગુપ્ત પુરતીજ છે. માટે
“વિચરે ઉદય પ્રયોગ” કહ્યું છે. સંપૂર્ણનીજ અનુભવરૂપ તેમની
વાણી, અજ્ઞાનીની વાણીથી વિલક્ષણ છે, અને જોકાન્ત આત્મબોધક
છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ વીતરાગ છે, અને આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ
પવિત્ર દશા અને શુદ્ધ દ્રવ્ય, શુભ, પર્યાયરૂપ સર્વજ્ઞ પદ છે તે

પૂર્ણતાને સાધનાર સાધકપણાની જોગખ વિના વ્યવહાર ધર્મની પણ શ્રદ્ધા નથી. સર્વે સ્ત્ર લગવાન તીર્થ કરની વાણીમાં અપૂર્વ અતિશય-પણું છે, એકાન્ત આત્માર્થ જોધક છે. [એકાન્ત એટલે એકલું આત્મ હિત થાય, સમારનો અભાવ થાય] તે લગવાનનો વચન-અતિશય છે.

વાણી ધર્મે વર્તેલું શ્રુત કેવળજ્ઞાનીને શ્રુતજ્ઞાન નથી છતાં અહીં ઉપચારથી પરમશ્રુતપણું કહ્યું છે. તેઓની વાણીને પરમશ્રુત એટલા માટે કહી કે ભાલગનાર લાયક જીવને ભાવશ્રુતજ્ઞાનદશા થવાનું નિમિત્ત થાય છે.

લગવાનની વાણી કવી છે ? કોઈ પણ નય, અપેક્ષા ન હુ'ભાય એવી અવિરોધ ન્યાયગણિત તે વાણી છે. એ વાણી એની છે કે અનંતા જીવોને આત્માનો જોધ પમાડી શકે.

એક જોગનમાં ધર્મ-મલા હોય છે તેમાં કહી અનંત જીવો ધર્મ સાલગવા આવે તોપણ સમાર્થ જાય એવો પુણ્યનો અતિશય છે અને એવો ઉત્કૃષ્ટ પરમ પ્રભાવક વાણીયોગ છે કે અનંતા જીવો તૈયાર થઈને એ આવે તો બધા જીવો આત્માનો અપૂર્વ ધર્મ પામી જાય. કારણકે તેમનામાં પૂર્ણ પવિત્ર બેહદ જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટ વર્તે છે. પુર્વે ભાવના થઈ હતી કે સર્વ જીવોને ધર્મ પમાડું એટલે મારો આત્મા શીઘ્ર પૂર્ણતાને, (શુદ્ધ દશાને) પામો. એમાં બેહદપણું, અમર્યાદિતપણું ધન્ય હતું. એટલે મર્વ જીવો ધર્મ પામી શકે એવો અદ્ભુત વાણીયોગ છે. તેમનો પરમશ્રુતયોગ અમંજ્યાત લાયક જીવોને પરમ હિતકારી છે. એણે પરમશ્રુત જેમના વિષે વર્તે છે, તે પૂજ્યા યોગ્ય હોઈ તેમનો પૂજ્ય-અતિશય જણાવ્યો છે, અને આ શ્રી જિન અરિહંત તીર્થ કર પગ્મ સદ્ગુરુને પણ જોગ-ખનારા પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન (હયાત) સર્વવિરતિ સદ્ગુરુ છે, એટલે એ છઠ્ઠા, માતમા ગુણગ્યાનકે વર્ણતા એ સદ્ગુરુના લક્ષે એ ગુણો અને આત્મધર્મ ઉપદેશકપણું મુખ્યતાથી આ ૧૦ મી ગાથામાં જણાવ્યું છે.

સમદર્શિતા, એ ચારિત્રગુણ, વીનરાગતાનું વર્ણન કર્યું છે.

ચારિત્ર એટલે આત્મા, મન વાણી, દેહ આદિનો સ્વામી નથી, કર્તા નથી અને રાગ, દ્વેષ રહિત નિર્મળ છે. એ અભિપ્રાય સહિત રાગ, દ્વેષના યોગથી રહિત શુદ્ધ વીતરાગપણું એ જ મમદર્શિપણું છે.

સમદર્શિપણું એવું ન હોય કે સત્ય, અસત્ય, સાર અસાર, હિત અહિતને સરખા છે એમ જાણે, માંસ અને ગેટલાની અવસ્થાને જેમ છે તેમ વિવેકથી જાણે; સ્ત્રી, પુરુષ, માતા, જેન જેમ છે તેમ તે દેશાદિને જાણે પણ અન્યથા ન માને. જોડી માન્યતા વાળાને જોડા માને (જાણે). એવા જગવાન વિવેકવાન મમદર્શિ ધર્માત્મા હોય છે “ સર્વં ભુવં છે સિદ્ધ સમ ” એટલે બધા આત્મા દ્રવ્ય સ્વભાવે શુદ્ધ છે એમ માને પણ અવસ્થાએ શુદ્ધ છે એમ ન માને. કોઈ ભુવ રાગી, દેવી અને મૂર્ખ હોય તેને જ્ઞાની સિદ્ધ ભગવાન જેવો ન જાણે, પણ તેની પ્રકૃતિ અજ્ઞાનમય જાણે. ક્રોધ, માન વગેરે ક્ષાય જેમ હોય તેમ, તેના અવગુણની અવસ્થાને જાણે, પણ કોઈનો તિરસ્કાર ન કરે. જોડાને જોડું કહેવું તેમાં દ્વેષ નથી, પણ જેમ છે તેમ માનવું તેમાં જ સમદર્શિતા એટલે સમભાવ છે. પણ રાગ, દ્વેષ, માન, અપમાન સરખા માનવા તે સમભાવ નથી.

બાળક નાની ઉંમરનો હોય તે ગાળ દીઁએ અથવા લાત મારે છતાં તેની ઉપર દ્વેષ ન આવે. જાણે કે તે બાળક છે, તેણે રમતાં રમતાં લાત મારી છે, પણ મારવા ખાતર (ખરાબ આશયથી) મારી નથી.

એમ ડાહ્યા માણસો પણ સંસારમાં વિવેક જાણે છે, તો જે આત્મજ્ઞાની છે તે માથો વિવેક કેમ ન કરે ? અવગુણીને અવગુણી જાણે. જેવા ભાવે તે પદાર્થ વસ્તુ છે અને તે વસ્તુની વર્તમાન અવસ્થા જેવા ભાવે છે તેવી રીતે જાણે, માને અને પ્રયત્નગોપાત જણાવે. પણ જાણવું તેમાં દ્વેષ ન હોય, ધર્માત્મા ઉપદેશક હોય તે સામાન્યપણે સામાનાં અવગુણ પણ જણાવે છતાં સામા ભુવ ઉપર અથવા કોઈ પદાર્થ ઉપર ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું મમતા ન કરે. જ્ઞાની બધું જાણે અને વિવેક કરે તેથી ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું આવતું નથી, જેર અને અમૃતનો વિવેક જુદાઈ બરાબર જાણે અને કહે.

આત્માનો ન્વભાવ બાજુ, દેખવું છે બાજુ તેમાં દોષ નથી, જેમ જેની અવસ્થા હોય તેમ જ્ઞાની તે જ્ઞેય પદાર્થ અને તેની અવસ્થાને જેમ છે તેમ યથાર્થ બાજે પણ નડના છવને સિદ્ધશાસ્ત્રીઓ ન માને જ્ઞાનમાં જે જે પાથો બજાય છે, તેમાં કોઈ પણ પદાર્થ દેખીને, તેની અવસ્થા દેખીને એકમેકપણુ --ગાગપણુ ન કરે, મમતા, રાગ, દેવવાગી ભુધિ ન કરે અજ્ઞાની પરપદાર્થમાં રાગ, દેવ, મમતા કરે ઘણા કહે છે કે આત્માનુ અનંતજ્ઞાનઉદયી બાયએટલે જગતમાં ભેદ ન જુઓ, બધાને સિધ્ધ સમાનજુએ કારણમાં કહે છે કેભેભેદ જુઓ તો તેની દષ્ટિમાં દેવતપણુ દેખે છે, એવા છવોનુ જ્ઞાન હજી દોષવાગુ છે જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિમાં ગુણ, દોષ વગેરે ન દેખાય એવીમાં ન્યતા અમુક વાંની છે, પણ તે વાત જુડી છે

અવશુભ આત્માનો ધર્મ નથી પણ કોઈ છવને પ્રકૃતિના નિમિત્તે રાગ, દેવ, અજ્ઞાનમય દશા હોય છે તેને તેવી જ્ઞાની બાજે

જ્ઞાની, છવ અછવ અને દ્રવ્યની જેવી અવસ્થા હોય તેવી જ દેખે, દેખવામાં દોષ નથી પૂર્ણ જ્ઞાનની મહત્ત્વ સ્થિતિમાં સમન્ત વિશ્વ મહત્ત્વપણે બગડે છે (જેમ નિર્મળ અગીસામાં સહેજે ઇન્ડા વિના મામે જેવો પદાર્થ હોય તેવો દેખાય છે)

જે અવસ્થા વર્તમાનમાં હોય એમજ દેખે છે એટલે, સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જે જે ધર્માત્મા પૂર્વે ચડી ગયા, તેમની પૂર્ણદશા, પૂર્ણ પવિત્ર સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જુ છે તેની જેને આગળ નથી તેને અન્યથા ગોટા ઉઠે છે અને પોતાની કષ્ટિત માન્યતાથી સર્વજ્ઞ કેવલદશાનુ માપ કાઢે છે

પૂર્ણ પીતરાગ થયા પછી તો પૂર્ણપણે સમદર્શિતા, પૂર્ણ નિર્મળતા, પૂર્ણજ્ઞાન પ્રગટ વર્તે છે છઠ્ઠ ગણસ્થાનકે સાધકની જે મુનિદશા વર્તતી હોય છે, તેજ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધક દશા છે જેમ કેવલજ્ઞાની પરમાત્મા એ સાથે સર્વ જગતના સમન્ત પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ બાજે, [દેખે] છે, તેમ આ છત્તમ્મ જ્ઞાની મુનિને જ્ઞાનનો ઉઘાડબોછો છે

છતા પગેડપણે જેટલા પદાર્થો બાંધે, દેખેછે તે મર્ચડા પરમાત્માજેવી
ગીતે બાંધે, દેખે છે તેવીજ ગીતે બાંધે દેખે છે નિશ્ચયથી પોતાના
જ્ઞાનનો વ્યાપાર જ્ઞાનક્રિયા જ બાંધે દેખે છે

આ ૧૦ મી ગાથામા પાંચ ગુણુ મમજાવ્યા છે.

- (૧) આત્મજ્ઞાન (ત્રિકાગી અનંતગુણુ પર્યાયથી અભેદપણુ)
- (૨) સમદર્શિતા (ધ્વજરહિતપણુ)
- (૩) વિચરે ઉદય પ્રયોગ (સાધકમાર્ગ)
- (૪) અપૂર્વવાણી (મત્માર્ગપ્રકાશક વાણી)
- (૫) પરમશુદ્ધ (તત્ત્વ, નવ તત્ત્વ)

(૧) જીવ (૨) અજીવ (૩) પુણ્ય (૪) પાપ (૫)
આશ્રય (૬) મવર. (૭) નિર્જરા (૮) જીવ (૯) મોક્ષ એ
નવતત્ત્વની સમજણ

તા ૨-૧૦-૩૬

ધર્માત્માના લક્ષણ (ગુણુ) વિષે આ ૧૦ મી ગાથામા ઝહેવાય
છે તેમા જે ધર્માત્માને મમદર્શિતા હોય તેને પોતાના માયા મુખની
પ્રતીતિ, પુરપાર્થ અને નિર્દોષ દ્રષ્ટિ વર્તે છે તે ધર્માત્માને મમદર્શિતા
છે પરંતુ તેનો અર્થ એમ નથી કેવસ્તુ, પદાર્થની અવસ્થા જે પ્રમાણે
હોય તે પ્રમાણે ન દેખે, પણ જોડાને જોડુ માને જ અને ઝહે જગતના
પદાર્થો, વિચિત્રપણે દેખાય છે, જણાય છે તેમા રાગ, દેવ નહતે પણ
અમત્ય ને, ઉંઘી શ્રદ્ધા, મિથ્યામતનો નિષેધ કહે જગતમા મારી કે
વિપરીત જે દશામા જે વસ્તુ હોય તેને તે દશાપણે બાંધે, ગુણુને ગુણુ
બાંધે, અને દોષને દોષપણે બાંધે અવગુણી અને ગુણી પ્રત્યેનો રાગ,
દેવ છોડ્યો છે તેને બાણવામા દોષ કયા આવ્યો ? વિષમ દષ્ટિને
લીધે જીવને તે વસ્તુમા ગમતુ અજીવગમતુ થાય છે, અને મમદ્રષ્ટિ
જ્ઞાની રાગ, દેવ રહિત જેમ છે તેમ ચવાર્થ બાંધે છે જ્ઞાની ધાગા
પદાર્થને કાળો બાંધે, દેખે જ્ઞાની પાને ડોઠ કપટ કની બાય, ડોઠ
ઉપકાર, નેવા ભક્તિ કંડી બાય પણ જ્ઞાની જાનેને એમજયથાપ્રકારે

જાણે પણ જોડેને ગુણી ન જાણે. જેમ છે તેમ સમજે પણ તેમાં રાગ, દ્રેષ ન કરે એ સમદર્શિતાના લક્ષણ છે. અરીસામાં સુવર્ણ કે વિષા દેખાય તેમાં અરીસાને કાંઈ ક્ષણ નથી તેવી રીતે જ્ઞાની સંજંધી પણ તેમજ સમજવું.

ધર્માત્મા ગૃહસ્થ હોય તે ગરીબોને અનુકંપા બુદ્ધિથી દાન પણ આપે પણ તેમાં ધર્મ નથી માનતો. અંદર દયાની વૃત્તિ આવે, અને કાર્ય થઈ જાય તેનો તે કતાં સ્વામી થતો નથી. જેને જ્યાં અનુકંપા થાય ત્યાં ધર્મ સમજે તો મિથ્યાત્વ છે. અજ્ઞાન છે, સાચા વિવેકી આત્મજ્ઞાની છે.

ધર્માત્મા મુનિ છૂટે ગુણસ્થાનજે વર્તતા હોય ત્યાં સર્વવિગતિ છે, સ્વરૂપગિચ્છિતિ છે છતાં હજી અરૂપ અંશે રાગ વર્તે છે, તેથી શિષ્યને ઉપદેશ દેવો, શાસ્ત્ર વાચન, દેવ ગુરુ ધર્મની ભક્તિ આદિ શુભ પ્રશસ્ત વિકલ્પ (રાગ) આવી જાય છે, છતાં તે શુભ પરિણામને પોતાના ન માને સર્વથા રાગ પ્રત્યે હેયબુદ્ધિ છે. ચોથી, પાંચમી ભૂમિકામાં તેનાથી અધિક રાગ વર્તે છે છતાં આત્મજ્ઞાન સ્થિતિ છે અને અભિપ્રાયમાં પૂર્ણ સમદર્શિતાનું મળંજ એકરૂપ લક્ષ વર્તે છે. ધર્માત્મા ભલે ગૃહસ્થ હોય છતાં સમભાવ, સમદર્શિતા અંશે આચરણમાં હોય છે.

હવે અહીં ચોથા-પાંચમા ને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની ભૂમિકા આશ્રયે જ્ઞાની ધર્માત્મા સમદર્શિ છે તે જાણ પદાર્થ અને તેના પર્યાય જેવા ભાવે વર્તે તેવા ભાવે દેખે, જાણે, સમજે, સમજાવે, પણ તે પદાર્થ કે તેની પર્યાય વિષે મમત્વ કે ઈષ્ટ, અનિષ્ટપણું ન કરે. જે પદાર્થ કાળો હોય તેને મમદર્શિ કાળો દેખે, જાણે, જણાવે. જે ભાવે જે હોય તે રૂપે તે દેખે, જાણે, જણાવે, જેમજ આત્મા સ્વભાવે જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે, જે અવગુણ હોય તેને છોડવા ચોખ્ખું જાણે, જણાવે અને રાગ, દ્રવ્ય રહિત જ્ઞાન, દર્શન, ચાગ્રિ આદરવા ચોખ્ખું માને, જાણે, જણાવે. સ્વભાવમાં રાગ, દ્રેષ રહિત પણ રહેવું એ સમદર્શિતા. ધર્માત્માને પોતાની પવિત્રતા નિર્દોષતાનું જ લક્ષ છે. વળી ધર્માત્મા સુરભિગ ધ, સુદરશનની

ધંધા ન કરે પણ જે નિમિત્ત હોય તેને તેવું જ બાણે, દેખે. બાણવામાં દોષ નથી.

કુશુર, કુદેવ, કુશાશને તે તે પ્રમાણે બાણે. અસત્યને પાણુ અ-સત્યજ બાણે છે, કહે છે. કોઈ કહે જ્યાં દોષ હોય ત્યાં ન બાણુવું. પણ જે સંયોગ દેખાય તેનો નિષેધ કેમ કરાય ? વળી દુરભિગંધ, મગ, મૂત્ર આદિ પદાર્થ દેખાય તે પ્રત્યે ડુર્ગંધા ન કરે, અનુકૂળતાનો પ્રેમ અને પ્રતિકૂળતાનો દ્રેષ ન કરે.

વળી સાતા, અસાતા, જીવન, મૃત્યુ, સુગંધ, દુર્ગંધ, શુશ્વર, હ્રસ્વર, કુશ્વરૂપ, સુંદરસ્વરૂપ આદિ દેખીને, ચિંતવીને રતિ, અરતિ, ઈષ્ટ, અનિષ્ટપણું આર્તધ્યાન ન કરે તેજ સમદર્શિતા.

હિંસા, અસત્ય, અદત્તાદાન, પરિગ્રહ એ બધાથી રહિતપણું સમદર્શિને વિષે હોય જ. અહીં મુખ્યપણું આ બધા ગુણો છઠ્ઠી, ભૂ-ભિક્ષાએ મુનિ ધર્માત્મા આશ્રયે કદ્યા છે.

ચોથી, પાંચમી ભૂમિકાએ વર્તતા જ્ઞાની ધર્માત્માને સમદર્શિતા છે તે સમ્યક્દર્શનની અપેક્ષાએ કહ્યું છે કારણ કે તેમની દ્રષ્ટિ, [અભિપ્રાય] નિર્દોષ છે.

મુનિને સમદર્શિપણું જાણપણે કહેવાય કારણ કે ચોથી પાંચમી ભૂમિકાએ ગૃહસ્થમાં તેવો સમભાવ ન રહે.

મુનિનો આત્મા શુદ્ધ, નિર્મળ, અક્રિય, જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા હોવાથી એમને યથાર્થ મમ્યક્ અંતરંગ જ્ઞાનનું ચારિત્રપણું વર્તે છે. તેમને પાંચ મહાવ્રતી નિમિત્તથી ઉપચાર લાપાથી કહેવાય છે.

મુનિ સર્વવિરતિ છે એટલે સ્વરૂપમાં વિરામ પામેલા સંતમુનિ છે, તેને સમભાવ અને અહિંસા આદિ પંચમહાવ્રત એ બેઉ યથા-તથ્ય છે, તેથી સર્વવિરતિ એટલે સમદર્શિતા છે.

આત્મા પુણ્ય, પાપની ક્રિયા રહિત છે. અહિંસા આદિ પાંચ મહાવ્રતના પરિણામ છે તે પુણ્ય પરિણામ છે, તે આત્માનો ધર્મ નથી એવા ભાવ સહિત સમભાવ હોય તેને ધર્માત્મા અહિંસક કહેવાય મન, વાણી, દેહાદિની ક્રિયા-તે ધર્મ નથી. પંચમહાવ્રત તે પણ પુણ્ય

પરિણામ છે. તે પુણ્યપરિણામ શુભરાગ છે, કર્મભાવ છે, ઉદયભાવ છે તેનાથી ધર્મ ન થાય, સંવર, નિર્જરા ન થાય.

પાંચ મહાવ્રતના શુભ પરિણામ તે આશ્રવ [પુણ્ય બંધન] કરનાર શુભ જોગ છે. તેનાથી આત્માને શુભ થાય જોમ માનવું, તે મિથ્યાત્વ છે, અજ્ઞાન છે.

આત્મા અક્રિય જ્ઞાતા છે, તદ્દન અક્રયાય છે. જડની ક્રિયા રહિત છે એની અવિરોધ શ્રદ્ધા અને આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ સ્થિતિનો અનુભવ લક્ષ, અને તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનું ભાન નથી તેને બારવ્રત કે પાંચમહાવ્રત પરમાર્થે કહેવાય નહિ, માત્ર નામ નિશ્ચયે મતી કહેવાય. અજ્ઞાનભાવે પુણ્ય બાધે પણ ભવ ન ધરે.

માટે આત્મજ્ઞાનનો પ્રથમ અનુભવ થયા પછી જે શુભ વિકરણ આવે છે, તેને ઉપચારથી વ્રત કહ્યા છે—અંતરંગ અક્રયાય ભાવનું જ્ઞાન પરિણમન, અંતર સ્થિરતા વિરતિ તે વ્રત છે, પુણ્યના પરિણામ અને આત્માના પવિત્ર પરિણામ બને જુદા છે. પુણ્યનો ભાવ રાગ છે, રાગથી આત્માને શુભ થાય જોમ માનવું તે મહા મિથ્યાત્વ છે. અજ્ઞાન છે.

હું પરની દયા પાશું છું જોમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. અહિંસા આદિ અંતરંગ વિરતિ ન હોય તો સમદર્શિતા ન હોય,—સમદર્શિતા ન હોય તો તેને મહાવ્રત પણ ન હોય.

બીજા જીવના બચાવમાં શુભ પરિણામ હોય તો તે પુણ્ય છે પણ જે બચાવ્યો હું ન હોય તો તે મરી જાય તેવી માન્યતા મહા મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનભાવ છે. તેજ દર્શનમોહ મિથ્યાત્વનું શક્ય આત્મશુદ્ધિને આવરે છે, નિષ્ક શુદ્ધિવાતક છે. સામા જીવનું જીવન આયુષ્ય કર્મના ઉદયાધીન છે, તેને હું રાખી દઉં કે મારી નાખું સુખી—દુઃખી કહું વગેરે જોમ માનવું તે મહા અજ્ઞાન છે. આત્મજ્ઞાનદશા, સ્વરૂપગ્થિતિ વિના સમ્યક્ અહિંસાઆદિ મહાવ્રત ન હોય.

પ્રશ્ન—બાધા લીધી હોય તો ?

ઉત્તર—કોઈપણ શુભ ભાવને તથા શુભજોગની ક્રિયાને પોતાની

માને તે મહાપાખંડી છે, કપટી છે. તે માટે શ્રીમદે આગળ કહ્યું છે કે:-

“લઘું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન
ગ્રહે નહિ પરમાર્થને, લેના લૌકિક માન”

વિરતિ, અવિરતિનું શું સ્વરૂપ છે તેના જ્ઞાન વિના, અંતર વેદન વિના પોતાને ધર્મી માને તેને કોણ શેકી શકે? હું શેટલા છોડી શકું, હું બીજાનું સુધારી દઉં, જગાડી દઉં, સસારની વ્યવસ્થા જરાજર રાખી દઉં, આમ બેસીશકું, આમ કરી શકું એમ માનનાર પોતાને ધર્મી માનતો હોય છતાં તેને સામાયિક ન હોય, વ્રત, પ્રતિક્રમણ ન હોય, સંવગ, નિર્જરા, ધર્મ ન હોય.

સાચી શ્રદ્ધા અને સાચી ઓળખાણ અને આત્મગુણનું અનુસરણ એ મુખ્યતાએ મર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકે છે. આ સમદર્શિતા જેટલે અશે હોય તેટલે અશે અહિંસા આદિ વ્રત હોય. જેટલે અશે અહિંસા આદિ અંતરંગ વિરતિ હોય તેટલે અશે સમદર્શિતા હોય.

સદ્ગુરુ યોગ્ય લક્ષણ રૂપ સમદર્શિતા મુખ્યપણે સર્વ વિરતિ છૂટા ગુણસ્થાનકે હોય, પછીના ગુણસ્થાનકે તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતુ જાય, અધિક પ્રગટ થતું જાય. ૧૨ મા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે તેની પરાકાષ્ઠા અને પરીતેરમે સંપૂર્ણ વીતરાગતા થાય છે. સમદર્શિતાની એવી વ્યાખ્યા નથી કે, લૌકિક ભાવનો સમાન ભાવ, એક સરખી શુદ્ધિ, અલેહભાવ, શુણ્ય, દોષનો ખીચડો કરે, લેહ ન પાડે. એમ હોય જ નહિ.

અર્થાત્ કાચ અને હીરો સમાન ગણવા એનું નામ સમદર્શિતા પણું નથી પણ મૂખાંધ છે. વળી મત્શ્રુત અને અસત્શ્રુતને સરખા માનવા તે પણ મહા મૂઢતા છે. સર્વજ્ઞના અવિરોધી સાચા ન્યાય સમ્યક શાસ્ત્રો સાથે આત્માની લલચણી કરાવનાર અમત્ શાસ્ત્રોને સમન્વય વચ્ચે દાગમાં થઈ શકે નહિ. વળી કોઈ માને, કે આપણે લેહ ન પાડવો કારણ કે ગગ, દેવ થાય. આપણે બધા ધર્મ, બધા ધર્મ ગુરુ સરખા, કારણ કે બધા આત્મા માટે કરે છે ને? શું ભાવનગરનો એક રસ્તો છે? ગમે તે રસ્તેથી જવાય. એમ માનનારા મૂખાં છે, અજ્ઞાન

છે ભાવનગરની સાચી ઝોળખાણ વિના અન્યમાર્ગને સાચો માર્ગ માનનારા, પોતાના યોગ ભાવે સાચા છે, પણ તેને સાધ્યની પ્રાપ્તિ નહિ થાય અનતકાળથી જીવે આત્માના નામે, આત્માર્થ માની ઘણું કરે છે, પણ ઝોળખાણ વિના સ્વઠ્ઠે જશે ત્યાં ? ત્યાં મર્વજની ઝોળખાણ નથી, સત્ શાસ્ત્રની પ્રામાણિકપણની ખગર નથી તે સમકર્શી નથી પણ ચોક્કસ મૂર્ખ છે, ગાડો છે

વગી ડોઢ ઢહે કે આપણે તો માલગણુ છે ને ? આપણે તો શુભ્રાહી છીએ, આપણી દ્રષ્ટિમા વેર, ઝેર નથી, આપણને જ્યાથી મળે ત્યાથી લેવું છે, પણ જ્યાં હિત, અહિતનો વિવેક નથી, સાચુ શુ, ખોટુ શુ તેની પરીક્ષા નથી તેનું શુભ્ર-ગ્રાહીપણુ કદી પણ સાચુ નથી વગી લોકો માને કે આપણે ધર્મ શાસ્ત્ર વાચીએ, મા લગીએ તો કાન પવિત્ર થાય, દેહ પવિત્ર થાય એવું ઢહેનાર પણ પરથી જુઠાપણાના વિવેક વિના, ન્યાય સમજ્યા વિના તેઓ યોગ અને યોગ સરખા ગણી ખીચઠો કરે છે સાચા જુઠાનો વિવેક ન જાણે, તેનો વિશ્વાસ કોણુ કરે ? અક્રિય શુ, જ્ઞાતા શુ, પુણ્ય પાપરૂપ આશ્રવ શુ, આધીનતા શુ, એના ભાન વિના તેનું કરવું બધુંયે આધગી હોડ છે જાની અથવા અજ્ઞાની કોઈ જડની ક્રિયા કરી શકે જ નહિ માન જ્ઞાન કરે તા અજ્ઞાન કરે એટલે યોગી માન્યતા હરે તે તેનું સામર્થ્ય છે પણ જડની ક્રિયા થવી તેમા આત્માનું સામર્થ્ય નથી, તે સ્વતંત્ર તત્ત્વ છે વગી સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુ એટલે જ્ઞાની ધર્માત્મા અને અજ્ઞાની કુગુરુ વેરધારીને સરખા માનવા તે અજ્ઞાન છે સત્ દેવ અને અસત્ દેવને મરખા માને, તે પણ અજ્ઞાની છે, મૂર્ખો છે અત્ દેવ જેને કહીએ કે જેમા રાગ, દ્રેષ, અજ્ઞાનનો અશ નથી, સર્વજ છે, પૂર્ણ વીનરાગ પરમાત્મા છે

લોકો જે બધિયારવાળા, તથા સ્ત્રી મગવાળા દેવ માને છે, તે માયા દેવ નથી નાગી દેવ અને નિર્દોષ અરાગી દેવને મરખા માન નાગ ગાડા છે, મૂઢ છે

પેર પી લાન્યા હોય તેમા એક ઝપીઆજાર મીઠું (કચગા) આ યુ હોય, તો તેને ખાઈ જતો નથી, પણ કાઢી નાખે છે, તેમ

પવિત્ર આત્મા અતીન્દ્રિય છે અને આત્માનો વ્યવહાર ધર્મ, સાચા દેવ, ગુરુ અને સાચા ધર્મ પ્રત્યે આદર, અને કુશુરુ, કુદેવ અને કુશાસ્ત્ર, કુધર્મની જુદાઈ, એ ન બાંહે તે મહામૂઢ અજ્ઞાની છે.

જે કોઈ દેહ, મન, વચન તથા પુણ્યાદિની ક્રિયાથી ધર્મ માને, સંવર, નિર્જરા માને છે, દેહની ક્રિયાને ચારિત્ર માને છે, તે મહામૂઢ છે, અજ્ઞાની છે. આત્મજ્ઞાન વિના ધર્મ નથી. બીજામાં ધર્મ માનનારા આત્માના સાચા ગુણના નિષેધક છે. વળી ધર્માત્મા કુશુરુતને કુશુરુત બાંહે, ખોટા શાસ્ત્રને નિષેધે, અને કહે કે તેનાથી આત્મધર્મને ઓળખવાનો લાભ નહિ થાય. સત્ધર્મને મત્તધર્મ બાંહે, ગોષ્ઠિ અને અમત્તધર્મને અમત્તધર્મ બાંહે અને નિષેધે, મદ્ગુરુને સદ્ગુરુ બાંહે, ખોષ્ઠિ અમદ્ગુરુને અમદ્ગુરુ બાંહે અને નિષેધે.

જેના રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન સર્વથા ટળી ગયા છે એવા વીતરાગ જિનેશ્વર સર્વજદેવ, તીર્થંકર આદિનો પડ્ધેસો ન્યાય ધર્મ, લોકોત્તર માર્ગ ઓળખ્યા વિના ઘણા લોકો ધર્મઉપદેશક વેશધારી થઈને બધા ધર્મનો સમન્વય કરે છે- કબીર અને મબીર એટલે લૌકિક માર્ગ અને અલૌકિક મન્માર્ગરૂપ અપૂર્વ ધર્મનો સમન્વય કરે છે. આલપાકના કપડા સાથે કંતાન સાંધીને દહે છે કે જાંને મરખાં છે. એમ સ્વછંદે પોતાની મતિકદ્દપનાથી સર્વજ્ઞ પરમાત્માના ન્યાયને અસ્પદા જીવે. બીજા લૌકિક ધર્મ માથે સરખાવે છે. ક્યાં આગીયાનું તેજ અને ક્યાં સૂર્યનું તેજ ? એનો સમન્વય કરનારા સૂર્યને ઢાંકવા પ્રયત્ન કરે છે; એ બધા આત્મજ્ઞાનથી અબાજુ છે. સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય માનવું, કહેવું, ઉપદેશવું તેમાં દોષ નથી. મમદર્શિ હોય છતાં અવિરોધપણે જેમ છે તેમ કહી શકે છે. અને તે માયું સમદર્શિપણું સમજવું. ૧૦

એવા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુને પોતાની પાત્રતાથી, ન્યાયદષ્ટિથી ઓળખીને તે મદ્ગુરુના ઉપદેશથી જે, શ્રી જીન પરમાત્માનું સ્વરૂપ અમજે તે નિશ્ચયથી પોતાનું પરમાર્થસ્વરૂપ સમજે, એટલે એવા પ્રત્યક્ષ ઉપકારી મદ્ગુરુ જ્ઞાની ધર્મોભાના લક્ષણ કહ્યા તેમના ચરણ

આશ્રયથી પગેશ જિનેશ્વર ડરતા પણ અધિક ઉપકાર પોતાને થાય
માટે આગળ ડહો ડે ડે —

પ્રત્યક્ષ મદ્ગુરુ મમ નહીં, પગેશ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મવિચાર ૧૧.

પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની વર્તમાનમા હયાતિ હોય તેમને દોડીને જ્યા
સુધી પૂરો થઈ ગયેલા શ્રી જિનેશ્વરની વાતો પર જ જીવતુ લક્ષ રહ્યા
કરે અને તેમને ઓગળ્યા વિના, સ્વાનુભવ વિના તેમનો ઉપકાર
ગાયા કરે, પણ એ જિનતુ પૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા શુ છે, તેનેતો ઓગળ-
ખતો નહી તેને વીતગગનુ બહુમાન જ્યાથી આવે ? વગી ડહો છે,
કે જે પ્રત્યક્ષ આત્મ જ્ઞાતિતુ નમાધાન થાય એવા સદ્ગુરુનો સમાગમ
પ્રાપ્ત થયો હોય, તેમા પરાશ્વ જિનેશ્વરના વચન ક્રૂતા પણ મોટો
ઉપકાર નમાયો છે, કારણ કે સર્વજ્ઞ ભાવાનના ડહોલા-અતીન્દ્રિય
લોકોત્તર ન્યાય માર્ગની ખગર નથી માત્ર સ્વઠ્ઠેશાસો વાચી જાય,
અને તે પુરુષના વચન ગોખી રાખે તેથી કાર્ત્ત્વ આત્માને લાલ ન થાય
માટે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના અવલંબનના આશ્રયની જરૂર જણાવી છે
તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો ઉપકાર નમમજે તેને આત્મવિચાર ઉપન ન થાય

તા ૩-૧૦-૩૧

આગળ કહેવાયુ કે કુધર્મ અને સુધર્મને સરખા માનવા તે
સમભાવ છે એમ માનવુ એ મિથ્યા છે, કારણ કે તેમા વિવેક નથી
ધર્માત્મા મુનિ જેમ છે તેમ ઉપદેશ આપે છે, જોગ દેવ, શુરુ
ધર્મનો નિષેધ કરે છે તેમા દ્વેષ નથી એ વિષે અગાઉ કહેવાયુ છે
હવે ઘણા જીવો સ્વચ્છ પરમાત્માના નામે પોતાના સ્વઠ્ઠે તેમનો
ઉપાગ ગાયા કરે છે અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ જે આત્મજ્ઞાતિના હેઠક
છે, પોતાને પરમ ઉપકારનુ નિમિત્ત છે તેમના મમા ભમની ઉપેક્ષા રાખે
છે તેને કહ્યુ —

પ્રત્યક્ષ મદ્ગુરુ મમ નહીં, પગેશ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મ વિચાર

પરોક્ષ જિનના વચનોનો આશય શુરુગમ વિના સમજાય નહિ અને નિમિત્તના વ્યવહાર વચનને સાચા માની તેના આગ્રહમાં રોકાય અને વીતરાગને જોળખે નહિ તેની શ્રાંતિ કેમ ટળે ?

આતે પુણ્યબંધની વ્યાખ્યા છે કે પરનિમિત્તથી ઉપચાર વાક્ય છે કે નિશ્ચય વ્યાખ્યા છે, અતદ્વુલ્લ આરોપ છે કે તદ્વુલ્લ આરોપ છે, વિગેરે અનેક ન્યાય અપેક્ષાનો સમ્યક્ વિચાર જેમ છે તેમ પ્રત્યક્ષ શુરુગમ વિના સમજાય નહિ. સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનને જેઓ જોળખતા નથી, શાસ્ત્રના પ્રમાણ, ન્યાય, આશયની મમજણ નથી, વીતરાગના નામે સ્વછંદને પોપે છે, એવા ઘણા જીવો આ ગાથાનો ઉપો અર્થ કરે છે અને કહે છે કે સર્વજ્ઞ ભગવાનનો ઉપકાર જોળવીને (ભૂલીને) શ્રીમદ્ને મદ્ગુરુ ધવુ' છે તેથી પૂજવા માટે લખ્યું છે. એમ કહેનારા વીતરાગને અને તેમના શાસ્ત્ર વચનને જોળખ્યા વિના સમ્યક્ આશય સમજ્યા વિના માત્ર જોલખોલ કરે છે.

શાસ્ત્રમાં તો ભગવાને કહ્યું છે કે જોઈને ચાલવું પણ એ નિમિત્ત વાક્યનો વાસ્તવિક અર્થ શું તે મમજ્યા વિના ણીજી ખરી વાતનો નકાર કરે છે; એ નકારરૂપ અનાદર હોવાનું કારણ એ છે કે તે સ્વસ્વરૂપને અન્યથા માને છે. કારણ કે એકાદિ હાડકાંની ક્રિયા, ચાલવાની ક્રિયા જીવને આધીન નથી. પરમાણુ માત્રની ક્રિયા કોઈને હાથ નથી. શું સર્વજ્ઞ ભગવાન નથી જાણતા કે જોઈને ચાલવું જોવો ઉપદેશ કરે એમ કેટલાક પ્રશ્ન કરે છે. પણ તેઓ નિમિત્તની [વ્યવહાર] ભાપાનો આશય સમજતા નથી અને તે કારણે ઉઘી માન્યતામાં રહી તે જીવો વીતરાગનો ઉપકાર જાણતા જ નથી—તેમણે પરમાર્થ પર જાણ્યો નથી. જોઈને ચાલવું એનો ભાવ (આશય) એમ છે કે ચાલતી વખતે અંતરંગમાં પ્રમાદ ક્યાય ન કરવો. દેહની ક્રિયા તે જીવથી થઈ શકતી નથી. વીતરાગના વચનોનો આશય પોતે જાણતો નથી અને તેના શુભ ગાથા કરે તે સાચા સ્વરૂપને જાણી શકે નહીં. પ્રત્યક્ષ મદ્ગુરુની ઉપેક્ષા કરનાર, પરોક્ષ જિનનો માત્ર કથનમાં ઉપકાર ગાથા કરે છે તેને માચી વસ્તુ (નસ્ત) ની કાંઈ ખબર જ નથી.

મોડી જીવ દહેશે કે અહો વીતરાગે મડા ઉપકાર થયો છે, ભગવાને ગાહુ સારી વાતો કરી છે, આત્માની વાતો કરી છે. પણ વીતરાગ કોણ હતા તેની જાત શું ? કેમ થયા છે ? તેનો આશય પોતે સમજી શકે નહિ. અને જે ગર્વજને જાણે છે, આત્મ-સ્વરૂપમાં સ્થિત છે, એવા પ્રત્યક્ષ મદ્વચુર આત્મજ્ઞાનના છેદ છે, તેનો ઉપકાર ન શકજે, મમાગમ ન કરે તેને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થાય. સામ્યમાં નિમિત્તથી વાકયો આવે કે ભાઈ, 'મમિતિ શુભિતિ ચાલ્સુ', બધા જીવોની દયા પાગલી, પ્રહર્યય પાગલુ, હિંમા ન કરી, એમ ઉપ-દેશમાં વહેવાર નિમિત્તથી લાપા આવે અને કહે કે કોઈ પણ જીવને ન હજીવો, 'પૂર્ણ અહિંસા પાલન કરવું' તે મર્વ શાસ્ત્રોનો માર છે. તેનો સાચી દ્રષ્ટિથી જોમ અર્થ છે, કે પુણ્ય, પાપરૂપ આશ્વર્યથી અ-ક્યાય સ્વરૂપની હિંસા ન કરવી જોટલે અક્યાય લક્ષ્યે રાગાદિકનો ત્યાગ કરવો, પગલાવનું ધમીપણું ન કરવું, હું દયાવાળો તથા હું શુભરાગવાળો ખનુ નથી, દેહાદિની ક્રિયા સ્થિત કેવળ જ્ઞાતાજ છે. એમ સ્વાધીનપણે ત્રિકાળી અભિપ્રાયની બાગવણીમાં જ્ઞાનપણે ટકી રહેવું તેજ વાસ્તવિક અહિંસા છે, પર તે પર જ છે, સ્વ નથી. ત્યાદે ઘણા મમજે છે કે કોઈ પ્રાણીને ન મારવો તેમાં ધર્મ આવી ગયો. પણ અર્થે કળાગ પોતાને જીવીને અર્થ કરે છે. પરને ન મારવાના શુભભાવ થયો તેમાં ધર્મ આવી ગયો ? તે માને છે કે જસઆપણે અભયજ્ઞાન મીધું છે, હવે કોઈ જીવને મારવા નહિ. આપણે જત, તપ કરીએ છીએ, જોડને આલીએ છીએ જોટલે ધર્મી છીએ પણ પોતા-નિજ તેને જાગર નથી, અક્યાય-જાયકલાવની રક્ષા કેમ કરવી તેનું તેને જ્ઞાન નથી અને માને છે કે પરની ક્રિયા હું કડ પગને જીવતા રાખું, બચાવુ પણ તેની આ બધી માન્યતા, લાવ હિંસા છે.

પોતે પરભાવમાં રાગ, દ્વેષ, મોહલાવનો કતાં અવામાં ધર્મ માનનો હોય ત્યાં આત્માની પ્રત્યક્ષ હિંસાચર્ચ રહી છે જ્ઞાની ધર્મોત્તમાને પણ શુભ દયા લાવનો વિકરૂપ આની જાય પણ તેની ભેદજ્ઞાનવડે જુદાઈ જાણે છે, તેથી તેની નિર્જરા થાય છે.

રાગ, દ્વેષ મારા નથી તે જ્ઞાનજાવે સમજીને ઘટાડી શકાય છે.

હું અકપાય છું એ લોકે તત્ત્વની અપૂર્વ રુચિ વડે તીવ્ર કપાય ટાળીને મંદ કપાય કરી શકાય પણ અલ્પ કપાય, શુભરાગ, દયાના લાવ કરવા જેવા છે, રાખવા જેવા છે એમ માને છે, તેણે દયા શુભરાગને પોતાનો માન્યો તેથી તે માન્યતા પણ મહા અજ્ઞાન છે, મિથ્યાત્વ છે, કારણકે પરલાવને પોતાનો માન્યો છે, એ દષ્ટિથી જીવ પોતે દયાનો કર્તા થાય છે, તે પોતેજ પોતાની હિ માનો કરનાર મહા અપગધી છે.

સર્વજ્ઞ વીતરાગનો આશ્રય સમજ્યા વિના સર્વજ્ઞના શાસ્ત્રોનો પોતે જ અન્યાય કરી રહ્યો છે, માટે ઉપકાર અર્થે પ્રત્યક્ષ ગુરુગમ, સત્સમાગમની જરૂર જણાવી છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગી કેવળજ્ઞાની ભગવતોએ એ જ કહ્યું છે, કે જે તારો લાવ નથી તે પરભવ, રાગભાવ, શુભભાવ, દયાના પરિણામ (એટલે પરને ન મારવાનો લાવ) તેને તે સર્વે ધર્મોનો માર માન્યો છે, તે જ તારા અજ્ઞાનથી સ્વહિંસા છે. વીતરાગના નામે ઉંધુ વેતર છે અને કહે કે અમે ધર્મી છીએ અમને વીતરાગનો ઉપકાર છે, એમ એ અણુદ્ધ જનો માને છે પણ તેને સર્વજ્ઞના શાસ્ત્રોની અને વીતરાગ ભગવતોની ઓળખ નથી માત્ર રાગનો રાગ છે વીતરાગનો ખરેખરો ઉપકાર ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે પોતે વીતરાગનો આશ્રય યથાર્થ ગુરુગમે બાળીને પુરુષાર્થથી કહે કે હું પણ વીતરાગી છું પણ જે વાન્તવિકન્યાય, ગુણાર્થ બાલુતો નથી તેણે પગેશ જિનેશ્વર કરતા અધિક ઉપકારી વર્તમાન પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુને ઓળખીને ઉપકારી માનવા જોઈએ. એના વિનયમા બધા જ્ઞાનીનો વિનય આવી બધ છે. માટે પોતાના મતાગૃહનો પક્ષ છોડીને સદ્ગુરુના ચળુનો આશ્રય કરવો જોઈએ. પણ ઘણા સ્વછંદી આ ૧૧ મી ગાથાનો ઉધો અર્થ કરે છે, તે બરાબર નથી પણ તે તે તેમના અજ્ઞાનની ઉધા અભિપ્રાયની પ્રુટિ છે. વર્તમાન મતપુરુષની ઓળખાણ અને તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના ઉપકાર માન્યા વિના તમે વીતરાગનો ઉપકાર સાચી રીતે ગાંડ શકો નહિ. કોઈ કહે કે સર્વજ્ઞ તો અનત-જ્ઞાનવત વીતરાગ હતા તેમનાથી પણ અધિક ઉપકાર છદ્મ્ય જ્ઞાનીનો શા માટે માનવો ?

તેનો જવાબ એમ છે કે આપણને અગિયતદેવની-સર્વજ્ઞની-

ખબર (જોગખ) નથી. અને શ્રીગુરુ તેમને યથાર્થ જાણે છે અને જોગખાવે છે, તેથી તેમનો અધિક ઉપદ્રવ છે.

સમયસારમાં શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય કહે છે કે અનંતકાળના સર્વજોએ જે ન્યાયથી કહ્યું છે તેમના વચન, આશયને સંગ્રહપ્રાપ્તને અમે અવિરોધપણે સ્વાનુભવ પ્રમાણથી કહીશું. અનંતકાળમાં મર્વજો, અરિહંત ભગવંતો જે ભાગ કહી ગયા છે અને ત્રણે કાળના જ્ઞાની ભગવંતોએ જે ન્યાય ભાગ પડ્યો છે, તેજ ભાગ અમે કહીશું, તમારાથી ન મમજી શકાય તો દેખ ન કર્યો.

ધણા સૂત્રોમાં સુખ્યવાત એમ આવે ■ કે મર્વ જીવોની હિંસા ન કરવી. તેમાં એમ આવ્યું કે પરવશ્વથી મને શુભ ન થાય એમ માનવું અને પોતાનું જ્ઞાતા જ્ઞાનસ્વરૂપ નિરાકરજન છે, અસંગ સ્વાધીન છે, તેની ભાવહિંસા ન કરવી એમ સમજવું. રાગ, દેવ અને પ્રમાદ વડે હિંમા થાય છે અને તે સ્વહિંસા જ છે. બીજા જીવનું જીવન, મરણ તેના કબીધીન છે. આટલી સરળવાત પણ ધણા જીવો સમજતા નથી, અને કહે છે કે બીજા જીવોને ન મારવાના શુભ પરિણામ, શુભગત તેજ ધર્મ, પર જીવોની દયા પાળવી તેજ સર્વ ધર્મોનો સાર છે પણ તેમાં ખાસ વાત એટલે સ્વદયા તો ન આવી તેનો અર્થ કુતર્કવાળા એમ કહે છે કે પરની દયામાં સ્વદયા આવી જાય છે. તે વાત તદ્દન જુડી છે. પોતાને બૂલીને પરમાં અટકે તે પોતાના સ્વરૂપની સાવધાની કેમ કરશે? કોઈકહે કે મને વિશ્વપ્રેમ છે એટલે મર્વને માટે અગર હરજોઈના માટે રાગ છે એનો સાચો અર્થ એમ છે કે પોતાને રાગ સહિતપણ ગોહતું નથી, તે રાગસળધી રાગની મળંગતામાં બીજા માટે અટકવું તે પ્રત્યક્ષ અજ્ઞાન છે. હું દયા કર્યો જ કહું એટલે હું રાગ કર્યોજ કહું એ માન્યતા રાખી તે પરભાવનો ધણી અને રાગનો કતો થઈને વીતરાગના ગાળા ગાય છે, ભક્તિ કરે છે તે કપાયની ભક્તિ કરે છે, રાગનું બહુમાન કરે છે. તેથી ભાવહિંમા થાય છે. કારણ કે અક્રિયા આત્માજ એક મિદ્ધ ભગવાન જેવો છે, તેમાં માટે એકલો આત્માજ અરાગપણે આદરવા જેવો છે એમ તેમાં ન આવ્યું.

લોહો અનાદિકાળથી નગ્ન સત્યથી ભડકે છે પણ તેમાં હિત છે. તે તો પોતાના ખરેખર સ્વરૂપ-આત્મધર્મની જાળવણી છે પણ તેનાથી તો લોહો ડરે છે, શંકા કરે છે.

મુયગડાંગમાં લેખ છે કે:—

વેગે ચડેલાં મૃગલા સ્વયં શિકારીની જાળ તરફ શંકા વિના દોડે જાય છે. તેને કોઈએ કયા માટે, જાણવા માટે ઇચ્છા કર્યો, ત્યારે પેલા મૃગલાને શંકા થઈ કે આ માણસ અમને મારવા માગે છે, કારણકે અનાદિથી ભયનેજ દેખી રહ્યા છે. તેમ સાચા માર્ગની, હિત, અહિતની પરીક્ષા કરવાની પાત્રતા કરવી નથી એવા ધર્મોંધ જીવો અનાદિકાળથી આત્માના નામે અમે ધર્મ કરીએ છીએ, વીતરાગની આજ્ઞા આમ છે માટે બીજા ગમે તેમ કહે પણ અમે નિમિત્તને છોડવાના નથી, એમ પરથી અતીન્દ્રિય નિજ ગુણ પ્રગટ કરવા માગે છે. લોહો જોગની ક્રિયાને સાધન માને છે, પણ નિયમ તો એવો હોયો જાઈએ કે કારણકાર્ય સંજ્ઞાતિ હોવાં જોઈએ. જેમ સોનું કારણ તેમાંથી સોનાનું કાર્ય નિપજે પણ પીત્તળ કારણ ને સોનું કાર્ય તેમ બને નહીં. પ્રથમ ભૂમિકાની શરૂઆતનો એકઠો પણ તેની સંજ્ઞાતિનો જોઈએ. લોહોને ન્યાયની ખબર પડે નહિ અને ખસ અમે જ વીતરાગની આજ્ઞા જાણી છે, એમ નિઃશંકપણે સ્વજીવે વીતરાગના નામે ઉંધે રસ્તે દોડે જાય છે; તેને સત્પુરુષ જાની જે વીતરાગનું વાસ્તવિક તત્ત્વ જાણે છે તે કહે કે ભાઈરો! તમે જેને વીતરાગની આજ્ઞા અને સ્વરૂપ માનો છો, તેમાં ઘણો ફેર છે. એ સાંભળતાંજ ભય પામીને ભડકે છે. આંધળી ધ્રુવાવાળા પોતાનો સ્વજીવ હાંકે રાખે છે અને અજ્ઞાનભાવને પોષે છે. તે સ્વયં મોહમાં આસક્ત થઈને ઉન્માર્ગે નિઃશંકપણે પ્રવર્તે છે. અને સાચામાં શંકા કરે છે.

વીતરાગના એકેક વચનમાં અનંતા આગમ છે એ વાત કેમ હશે તે તે જાણતા નથી. લોહોને પોતાના સ્વરૂપમાં અનાદિથી પ્રાંતિ છે. એ સ્વજીવ ત્યાગે તો યથાર્થ પાત્રતાથી સત્સમાગમ અને સદ્ગુરુવડે તત્ત્વનો વાસ્તવિક નિર્ણય થઈ શકે છે, એક દ્રષ્ટાંત છે કે:—એક ગૃહ-સ્થનો પુત્ર છે. મરી ગયો છે, હાલ ગરીબ અવસ્થામાં

છે, તેને કોઈએ વાત કરી કે તારા પિતા બહુ લક્ષ્મીવાળા હતા, માટે તારા ચોપડા બે, અંદરથી કંઈક નીકળશે. ચોપડા વાંચતાં આવ્યું કે શંકરનાદહેરાના ઈડામાં ચર્ચિતર શુદ્ધ ૮ ને દિવસે સવારના ૮ વાગે પચાસ લાખ સોનામહોર વાટી છે. હવે ચોતે પોતાના જેવા જ અકલમ દોને વાત કરી કે આમ છે. હાજી હા કરનારાઓએ કહ્યું કે ભલે ચાલે દહેરાના શિખરને તોડી નાખીએ. શિખર તોડ્યું પણ તેમાંથી કંઈ મળ્યું નહિ. અત્યાર સુધી તો બહુજ આનંદમાં હતો કે મારા પિતાની મૂકેલ પચાસ લાખ સોનામહોર (નિધાન) મને મળશે પણ હવે તો સુંઝવણ થઈ.

પત્રી પોતાના પિતાનો મિત્ર હવાત હતો, તેની પાસે ગયો; અને ચોપડા બતાવ્યા. તેણે બધી સમજણ પાડી કે બે બાઈ આમાં લખ્યું છે તેનો આશય આમ છે, કે ચેત્ર શુદ્ધ ૮ ના આઠ વાગ્યે સૂર્યની છાયામાં દેવળના ઈડાનો પડછાયો તારા ઘરની આથમણી દિશામાં જે સ્થળે પડે છે, તે સ્થળે આઠ હાથ જોડી બે. હવે એજ પ્રમાણે જોડી બેયું ત્યારે તેને તે નિધાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

એમ શ્રીમદે કહ્યું છે, કે આત્માનું નિધાન કેમ ઉઘડે તે શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. પણ જડ—સાવમાંથી આત્માને ગોતવા બધ તો નહિ મળે. શાસ્ત્રમાં જે નિમિત્તના વાક્યો છે તેની પાછળ (આશય) જે પરમાર્થ છે તે જ સાચો છે, માટે વ્યવહાર વચન પાછળ જે પરમાર્થ હોય તે સમજી લેવો. શાસ્ત્રમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારના બંને કથન હોય પણ કયા વચનો, કઈ અપેક્ષાએ, કેમ છે તે સમજણની કળા વિના ગમે તેટલા શાસ્ત્રો ભર્યો હોય છતાં તે મિથ્યા છે. જીવ અનંતવાર નવપૂર્વ ભર્યો, અને જિનેશ્વરના વચન મુજબ દેહનું ચારિત્ર પાળ્યું; છતાં આત્મશુદ્ધિનો એક અંશ પણ વિવેક કેમ ન ઉઘડ્યો ?

એ માટે પરોક્ષ જિનેશ્વર મર્વશિપિતા વર્તમાનમાં તથા તે તેમને વારનો યોગવવાની રીત પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમની ઓળખાણવાળા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુણો આશય કરવો પડશે પેલો પોતાના પિતાના મિત્રનો ઉપકાર માને, કે તમે જ મારા પિતાની સુડી (નિધાન) મને આપી

મને લક્ષ્મીવાળો ક્યો. (જો કે તે તો પુણ્યને લઈને મળ્યું છે પરંતુ ખાનદાન હોય તે વિવેક કેમ લૂલે ?)

આગળ આવશે કે હું સદ્ગુરુ ! આપે જ મને આત્મા આપ્યો. સાધકને, આત્માથીને, અનાદિ મિથ્યાત્વ પ્રાપ્તિનું શક્ય જેના નિમિત્તથી ટળ્યું તે જો કે પોતાના પ્રયત્નથી સમજાવ્યું ટળ્યું છે. છતાં નિર્માન-પણે, સદ્ગુરુનું જાદુમાન કરે છે. અહીં આ ગાથામાં એજ કહેવું છે કે આત્મપ્રાપ્તિના છેલ્લે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો સમાગમ છે અને તેમાં પરોક્ષ જિનેશ્વર કરતાં મોટો ઉપકાર સમાય છે. એમ જે ન જાણે એટલે પ્રત્યક્ષ પરમ ઉપકારીને ન જાણે, અને જાદુમાન આદર ન થાય, તો તેને સમ્યક્ આત્માનું જ્ઞાન ક્યાંથી ઉપજે ? અહીં “ ઉગે ” જે શબ્દ વાપર્યો છે તેમાં એમ કહે છે કે જ્યાં પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુને ઓળખીને તેમનું જાદુમાન આનંદ, ત્યાં સમ્યક્કર્મનું, ખીજ આત્મ-ગુણ ઉઘડે છે પણ તે ઓધીખીજના દાતાનો સંગ ન કરે તો પરોક્ષ જિનેશ્વર કાંઈ તેને ઉપકારી થતા નથી. પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પણ ઉપકારી ત્યારે કહેવાય, કે જ્યારે પોતે પુરુષાર્થના પ્રયત્ન વડે પાત્રતાથી સદ્ગુરુને ઓળખે. રાગ ભાવ મારો માનવો તેજ મહા અજ્ઞાન છે. દેહને પ્રતિકૂલતા થઈ તેના દુઃખે હું દુઃખી એમ ભાસ હોવાથી ખીજના દેહને પ્રતિકૂલતા થતાં તેની દયા જાનારને પોતાને કંપારી થઈ; એ અરેરાટી કરનારે ખીજના દેહના યોગને દેહાત્મભાવે દેખીને, પોતાને દેહાત્મબુદ્ધિ હોવાથી દુઃખપણું પોતામાં ખતવી લીધું છે. આત્મજ્ઞાન વિના ક્ષણે ક્ષણે જ્ઞાનમાં ઉધી ખતવણી થાય છે.

દુઃખની વ્યાખ્યા=મોહ એજ દુઃખ છે. જેટલું સ્વરૂપનું અસા-વધાનપણું તેજ દુઃખ છે. અને સમ્યક્પ્રજ્ઞા-અને સ્વરૂપનું સાવધાન-પણું એજ મુખ્ય છે મારે જે જીવ ખીજના દુઃખે પોતે દયાવાળો થઈ ગયો છે, તે પોતે જાતા દ્રષ્ટાપણું ભૂલીને દેહાત્મબુદ્ધિવાળો થઈ ગયો છે તે જ મહા અજ્ઞાન છે, પોતાના ભાવની, આત્માની હિંસા છે.

શરીરના ફેરફારથી દુઃખ નથી પણ માન્યતાથી મુખ્યદુઃખની કંપના છે. દેહની પ્રતિકૂલતાએ આત્માનું દુઃખ માન્યું તેણે દેહ અને આત્મા એક જ માન્યો; અને તે દુઃખની ખીજે દયા ખાય છે, તેણે

પણ દેહ અને આત્મા એક જ માન્યા છે. કારણ સામાના શરીરમાં કારકેર થાય છે તે આત્મામાં થાય છે તેમ માન્યું; તેથી તેની દયા ખાનારે હાંધી ખતવણી કરી. જડની ક્રિયા આત્માની માની તેને ભલે પોતાને ખબર નથી તોપણ પોતે અનંતા અજ્ઞાનમાં ટક્યો છે, તેથી રાગ, દ્વેષ અને મોહભાવ પોતામાં (જ્ઞાનમાં) કરે છે.

વર્તમાનમાં સાચા તત્ત્વની વાત આલતી નથી, સાચી વાત તો આકરી લાગે છે, પણ સમજવું પડશે, આજ નહિ તો હજાર વર્ષ પછી, લાખ વર્ષ પછી, અનંત વર્ષ પછી કે ગમે ત્યારે પોતાનું હિત કરવું હોય, સાચું સુખ ભોતું હોય તેણે અહીં જે કહીએ છીએ તેમ જ યથાર્થ તત્ત્વ સમજવું પડશે તે વિના ભવ નહિ ટળે. આંહી ભવના અભાવની વાત છે.

સૌભાગ્ય (અંદ) ભાઈને શ્રીમદે કહ્યું હતું કે જો તમોને સુખ ભોતું હોય તો અમે કહીએ તેમ કરો, સમજો, અથવા સુખની ઇચ્છા જ છોડી દીઓ. લોકોને સાચું સમજવું નથી અને જોડાને છોડવું નથી; પોતાનું ડહાપણ સ્વછંદ છોડવો નથી. અને તેમને સુખ નથી ભોતું એમ પણ નથી. છતાં પોતાના સ્વછંદે અસત્ય માન્યતા નભાવી રાખવી છે એટલે કે અવિકારી આત્મા નથી જોતો, સ્વાધીનતા (સાચું સુખ) નથી જોઈતી. સંસારના જડભાવને આધીન રાખવાળો સંસારી આત્મા રાખવો છે, એમ આવ્યું.

જે ભાવે દુઃખ કંઈયું એ ભાવે દયા કરવા ભવ, જે ભાવે જડ દેહોમાં દેખાતું દુઃખ, (પ્રકૃતિનો ઉદય) તેમાં દુઃખની કંઈપના કરી કે આત્માને દુઃખ થાય છે એમ માન્યું તે અનંતો મિથ્યાત્વમય અજ્ઞાનભાવ છે. જે ભાવ રાખ્યે અનંતકાળથી રખડવું થયું તે ભાવે સંસારનો, ભવબ્રમણનો અભાવ કેમથાય ? તે વિચારવું. આ ગાથામાં કહ્યું કે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ જ પરમ ઉપકારી છે, અને શા માટે છે, એમ પ્રમાણિકપણે ઉપકાર જાણ્યા વિના " ઉગે ન આત્મ વિચાર " એમ આવ્યું. અને " ઉગે " શબ્દમાં ત્રણ ન્યાય છે.

(૧) પોતાની પાત્રતાથી, ગુરુ વિનયથી તે તત્ત્વની પ્રતીતિ

થઈ, આદર થયો, અને સાથે ગુરુનું પણ બહુમાન આવ્યું અને સાધકભાવ ઓટલે સ્વઆત્મ યોધાનીજ સંમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ. જે ભાવે પૂર્ણતામાંથી મુદ્દગુણ ઉઘડ્યો તે અપ્રહિત ભાવે દેવગદાન લેવાનો ॥ એમ વર્તમાનમાં નિઃશંકે જાતમાંથી આવ્યો નિર્ણય આવે છે.

(૨) આજ સત્પુરુષ જોની છે. આત્મા આવો જ છે એમ સહજભાવે આત્મયોધાની વાત સાંભળી તે પણ કારણ સમયસ્તરૂપ યોધાનીજ છે.

(૩) જેને આત્માર્થ ત્રિવાય બીજું કંઈ જોઈતું નથી તેણે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો મહિમા આણી જે યોધાનીજ વાળ્યું છે તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે આ ઉગેલા અંકુરો ફાલશે જ.

અગીયારમી ગાથાનો શુભાંટથી અર્થ કરીએ તો એ અર્થ છે કે જેણે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો આશ્રય કર્યો છે, માને છે કે આજ જ્ઞાંતિના છેદનાર છે, એમ જાણીને વીતરાગનું લક્ષ સદ્ગુરુ સમાગમે ધર્યું છે, તેનો આત્મવિચાર પ્રગટ ઉઘડેને પામ્યો છે, પામે છે અને પામશે. પરોક્ષ જિનેશ્વર અનંત પુરુષાર્થયુક્ત હતા, ઓટલે તેમને પુરુષાર્થ કરવાનો ખાકી નથી પણ પુરુષાર્થ કરનાર વર્તમાનકાળનો પુરુષાર્થ કરે છે. તે મર્દાને જોગબીને જે જાની પોતાનો મમ્યકપુરુષાર્થ કરે છે તે જાની આપણી ભૂલ બતાવે છે. કારણ કે પોતાની ભૂલસદ્ગુરુના શ્રમાગમ વિના બીજી બતાવી ન શકે. જેને વર્તમાન પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો છે તે, “ પુરુષપ્રમાણે વચનપ્રમાણ ” એ સિદ્ધાંતને સ્વીકારે છે અને તેથી તેને નિઃશંક શ્રદ્ધા છે કે અંમાઈ કાર્ય પુરુષાર્થ વટે નિઃશંકપણે ફળવાનું છે અને જેને વર્તમાન ધર્મોત્તમા ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો નહિ, અને પરોક્ષ જિનવચનો ઉપર આધાર રાખ્યો, તેને પરાધીનપણું અને શંકા પણું મૂળમાંજ આવ્યું; કારણકે પોતાનો પુરુષાર્થ ફળવાન છે કે નહિ તેની ખાત્રી પોતાને નથી; ત્યારે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પોતાના નિમેત્તે કોઈને પરાવલંબી થવા દેતા નથી, મત્સ્યમાગમનું પ્રત્યક્ષ ફળ સાધકને (સુમુખને) પોતા વટે દેખાય છે તેથી શંકા પડતી નથી.

નિત્યનું ઉગવું નિત્યપણે ટટી રહે છે. શુભભાવ વિભાવભાવ જે અનિત્ય છે, તેનું ટકવું તે પરનેકારણે છે. આત્મજ્ઞાન વિના અય-
થાર્થ આત્મ વિચારનું ઉગવું અનિત્યથી છે કારણકે તે પરથી ઉગ્યો
છે, તે સદ્ગુણના લક્ષે અને સ્વાધ્યયના ભાનથી જાગ્યો નથી. હું
મારાથી જ છું, માફ પૂર્ણપદ ઉઘડવું તે મારાથી જ છે, એમ પડકાર
કેણુ આપશે ?

જેને અતરમાં સમ્યક સ્પુરણા હોય તેને ખીન્ને પૂછવા જવું નહિ
પડે. પાત્રતા, સમજણ, ગુરુગમ, અને સત્સમાગમ વિના શાસ્ત્રો વાંચે,
વિચારે તે પૃથા છે સ્વછંદમાં રહીને સાધકપણું માને પત્રી ધ્યાન કરે
આંખ બંધ કરે તો ઝોલાં આવે, આત્મીના વિકલ્પ કરે તો રાગનો
કર્તા થઈ રાગના ટકે અને રાગમાં પરિણમે. ધ્યાન કરે તો તરંગ થઈ
આવે, મનને સ્થિર કરે તો જડ જેવો થઈ જાય, એમ બધુંએ ઉધું
થાય આ સ્વછંદ ટાળવા માટે વર્તમાન પુરુષાર્થ સ્થિતિ જેને છે
એવા મરુપર પ એજ બળવાન ઉપકારી નિમિત્ત છે, તેનું લક્ષ નહિ
કરતા પરોક્ષ જિનેશ્વરનો ઉપકાર મેં જાણ્યો છે એવું માનવું તે
સમજણની ભૂલ છે.

માટે પ્રત્યક્ષ મદ્ગુરુ જ આત્મજ્ઞાતિના છેદક છે, તેને જાગ્રી
તેમની પ્રતીતિથી તથા પોતાની પાત્રતાથી બોધખીજ ઉગે છે, સાધ-
કનો પુરુષાર્થ શું ? સાધકનો વ્યવહાર શું ? તે ભૂમિકાના અંતરંગ
પરિણામ શું ? તેના પુરુષાર્થનો અંશ પણ જાણ્યા વિના અનંત
પુરુષાર્થની અને પરોક્ષ જિન વીતરાગની ખળર ક્યાંથી પડે ? કારણ
કે સ્વછંદી પુરુષને માયા પુરુષાર્થની હાજરી નથી. સત્પુરુષ પ્રત્યે
પ્રેમ નથી.

પ્રશ્ન — મદ્ગુરુ તો પગ છે, નિમિત્ત છે તેના ઉપર આટલો બધો
આધાર અને ઉપકાર માનવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર:— લાઈ રે ! આત્માને સમજનાર મુમુક્ષુ જેના નિમિત્તથી
સમજ્યો તેનો વિનય, પર નિમિત્ત જંમ છે તેમ સમજીને, સ્વછંદ
ટાળીને નિમિત્તના ઉપકારનો સ્વીકાર કરે છે, તે ખરી રીતે પોતાના

ઉપકારનો સ્વીકાર છે. એવો સર્જનપુરુષોનો વ્યવહાર છે. ચોતાનો શુભ ઉદ્ધતે તેને સગમવનાર પ્રત્યે ઉપકારીપણાની ગહુમાન દષ્ટિ ન આવે. તે તે મમજ્યો જ નથી. જ્યાં વિનય ઉદ્ધતે જ્યાં અકપાય લાવે ઉદ્ધતે ત્યાં અહુપયુ કંમ રહે ? વિનયવત નિમિત્તનો ઉપકાર ગાય વિના ન રહે. ચોતે જાણે છે, કે મારી પાતતાથી સમજ્યો છું પણ તેમ જો છું નિમિત્ત છે તેમના શુભનું ગહુમાન છે.

આ જો કપ્યે નમતો જાય તેમ આત્માનો શુભ ઉદ્ધતે એટલે સ્વગંદના અભાવરૂપ ઉપકારીનો વિનય કર્યો જ કરે

ચાર જ્ઞાનના ધણી ગણુધનું મુનિ તે જ ભવે મોક્ષ જવાના છતાં અહો! પ્રભુ ધન્ય ધન્ય આપના અનંત ઉપકાર છે, ‘અપુવવયાગા’ ધન્ય વચન. ચોતે પૂર્ણ વીતગગ ન થાય ત્યાંમુધી જે ચોતાથી અધિ શુભવત મદ્દશુરુ છે, તેમનો વિનય શિષ્યને થયા વિના રહે નહિ. વિનય ભક્તિ ચોતાના હિત માટે છે, પુન્યાર્થ વધારવા શુભ વિકલ આબ્યા વિના રહે નહિ, પણ પૂર્ણ સ્થિરતા રહે ત્યારે તો આત્મજ્ઞાનમ નિર્વિકલ્પ દશામાં સ્થિત છે, ત્યાં તો વંદનવંદકલાવ પણ નથી. પા હજી સાધક દશા છે ત્યાં મુધી સદ્ગુરુનો વિનય, આદર ખીલ જ્ઞાન સાધક પણ કરે છે. “જ્યાં જ્યાં જે જે એવું છે ત્યાં મમજ્યુ” તેહ એકાન્ત પદ્ધતિનું નથી પણ જેમ છે તેમ જાણવાનું છે. જ્ઞાનદા ગુરુ તેના બાપને એમ ન કહે કે તમને અમારા ઉપર રાગ હોતોએટલા પાણી ચોપીનો મોટા કર્યો છે માટે અમારે તમારે વિનય કરવો નથી.

સત્પુરુષનો વિનય તે પરમાર્થ નિજગુણનો વિનય છે. અ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ઉપકારમાં પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનીનો, ત્રા કાળના જ્ઞાનીનો ઉપકાર સમાઈ જાય છે.

તા ૪-૧૦-૩૬

આત્માનો અણુઅણુસેજો લોકોત્તર શુદ્ધાત્મ પરિણતિનો મા ચોતાને પ્રાપ્ત નથી અને પરદા જિનનો માત્ર કથનમાં ઉપકાર ગા કરે છે, અથવા શુભ મન જોગથી વિચાર કરે, તેનાથી કંઈ મમ આત્મવિચાર ન ઉગે

અનંતકાળમાં જે માન્યું છે તે આત્મવિચાર ન કહેવાય, અપૂર્વતા ન કહેવાય. જ્ઞાતાનું રાગ રહિત જે અરાગીપણું છે, એ સ્વાધીન તત્ત્વ સ્વરૂપને રાગ રહિત થઈને જે વિચાર્યું તે જ વાસ્તવિક આત્મવિચાર છે. વિચારવું તો મતિજ્ઞાનનો લેહ છે. અવગ્રહ એટલે જ્ઞાનવટે પદાર્થનો ઓધ સંબંધીનો જ્ઞાનભાવ પકડવો. પછી ઇંદ્રિયાનેનો વિચાર, પછી અવાય = નિર્ણય અને ધારણા = ચોક્કસ ધારી રાખવું.

કુજ્ઞાનપણે જ્ઞાનનો વ્યાપાર પરપદાર્થ સંબંધી અનંતકાળથી કયો છે, પણ તે પરભાવમાં સ્થિતપણારૂપ ભૂલ ટાળીને રાગ રહિત-પણે અરાગી થઈને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો વિચાર કરવો તે આત્મવિચાર છે, માટે પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત પુરુષાર્થવાળા શ્રીમદ્ ભગવંતો કેળવેલા, તેમનું વાસ્તવિક શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ અને વીર્ય તે શું એની ગણતર વિના તેનું લક્ષ કયો કરે, એના શુભ સમજ્યા વિના મન્મથાગમ વિના રાગ વટે વીતરાગના ગાણા ગાયા કરે છે, અને પ્રત્યક્ષ મદ્-શુરુતું લક્ષ, પરિચય ન કરે તો તેને આત્મવિચાર કયાંથી ઉગશે ? ૧૧

વર્તમાન પુરુષાર્થનું અપૂર્વપણું સ્વરૂપસ્થિતિ જેમને વર્ત છે, એવા મદ્શુભ્ના ઉપદેશ વિના જિનસ્વરૂપ સમજાય નહિ એમ કહે છે —

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ;

સમજ્યાવણ ઉપકાર શો ? સમજાયે જિનસ્વરૂપ. ૧૨

એ સિદ્ધાંત કહ્યો તેનો હેતુ, — કારણ એ છે કે ધર્મોત્તમા જ્ઞાનીના ઉપદેશ વિના પૂર્ણ વીતરાગ સ્વરૂપનું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજાય નહિ.

મદ્શુરુના ઉપદેશ વિના ચોતાના સ્વછદે. ચોતાની મતિકંપનાથી શાસ્ત્ર આધારે અલૌકિક પરમ સ્વરૂપને જેમ તેમ ધારી લેવું અને કહેવું કે તીર્થ કર, ભગવાને અનંત ઉપકાર કયો છે, અમે તે વીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞા પાળીએ છીએ, એમ કંપનામા રાગ વટે પરાશનું લક્ષ કરે છે પણ પ્રત્યક્ષ મદ્શુરુનું લક્ષ નથી તેથી નિર્નેયરૂપ

સમજ્યા વિના તું માને કે અમે સમજ્યા છીએ, એ વચન દોષવાળું છે, સમજ્યા વિના ઉપકાર કોનો ? જ્ઞાનીએ કહ્યું છે કાંઈ, અને તું સમજે છે કાંઈ. અનંતકાળથી અણુસમજણે તારો સ્વકાળ પરભાવ અજ્ઞાનપણે આપ્યો આપ્યો છે. આત્મા મુખસ્વરૂપ આનંદમય અકપાય લાવે છે, તેનું અનંતકાળમાં બાહ્યપણું અનુભવ થયો નથી, એટલે અણુસમજણ લાવે તારો કાળ ગયો છે માટે પ્રત્યક્ષ મહાગુરુ વિના તારું આત્મસ્વરૂપ તારા સ્વછંદે નહિ ટળે.

અનાદિથી પર પરિણતિનો અભ્યાસ અને દેહાધ્યાસ છે એટલે જેને જે ગોઠે છે (ગમે છે) તે શાસ્ત્ર, ન્યાયને, શ્રવણને જેમ કાંઈ તેમ ખતવી દેશે, માટે “સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના સમન્વય ન જિનસ્વરૂપ” તેમાં જેને પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ગદુમાન નથી, તેને લક્ષ અપ્રતીત નથી. એટલે આત્માર્થની પ્રાપ્તિથી શુન્ય એવા યોગની તમે મળી જશે, તો તને ગમતી વાત ત્યાંથી મળી રહેશે. જે ચોતાય અજાણ છે, અણુસમજ્યો રખડ્યો અને એજ લાવે વીતરાગના શુભ ગાય છે. પણ વીતરાગે પરમાર્થ લાવ, અર્થ, શું કહ્યો છે, તે સમજ્યા વિના તે ઉપકાર ગણાય નહિ. અણુસમજણથી તું તારી ઉદ્ધૃષ્ટિ વડે, અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞનું એક આશે પણ માપ કાઢી શકે નહિ. સ્વછંદતાથી સમજવા માગે તો સમજી શકે નહિ. તેમ શુભ ક્રિયા શુભ લાવ તો મોહકર્મના ઉદયવાળો શુભગગ છે તેનાથી અરાગ નિર્મળ આત્મા કેમ પ્રગટે ?

દેવ, ગુરુ, ધર્મ પણ વીતરાગ છે. તેને રાગ વડે કેમ જણાય માટે કહે છે, કે “સમજ્યા વિણ ઉપકાર શો ? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ તું જો સમજે તો તારૂ વીતરાગ સ્વરૂપ તારાથી પ્રગટે. અકપાય લાવની રુચિ થયે, સમજનારનો આત્મા પગિણામે જિનદશાને પામે અતર સ્વભાવે સ્વાધીન તત્ત્વ જેમ છે તેમ સમજ્યે શુભ થાય.

પ્રથમ શબ્દો ધારી રાખ્યા હતા, તેને જાહેરે અમૂલ્યપણે અતર સ્વભાવ લાણી સાચી દૃષ્ટિ કરી જ્ઞાનીની પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિવ સ્વઆત્મા લાણી આદર થયો તેથી ચોતાના અતીન્દ્રિય પુરુષાર્થ.

પરિણામિ પોતે જિન એટલે વીતરાગ દશાને પામે છે. માટે શુભગમે અને પ્રત્યક્ષજ્ઞાની વિના શાસ્ત્રોના ઉંડા ન્યાયની શુભ સ્વછંદે ન ઉકલે.

ભગવતી સૂત્રમાં ૧ આચારંભી, ૨ પરારંભી, ૩ તદુલ્લુચારંભી, ૪ અલ્લુચારંભી એમ ચાર ભોલ વિષે પ્રથમ સંપ્રદાયમાં અર્ચા થતી હતી તેનો તે ઉપદેશકો જોડો અર્થ કરતા હતા.

લોકોમાં (સંપ્રદાયમાં) આશુનું કે અશુભ ભેગ એટલે આચારંભી, પરારંભી, અને તદુલ્લુચારંભી અને શુભ ભેગ એટલે અનારંભી. શ્રીમદ્ પામે તે પ્રશ્ન થયો ત્યારે તેમણે જેમ છે તેમ ખરો ન્યાય કહી દીધો હતો. એટલે કે શુદ્ધભાવને અલ્લુચારંભી કહ્યો હતો, પણ જોડા આગ્રહી ન સમજી શકે.

ધણા લોકો શુભ ભેગને મંવર, નિર્જરા માને અને કહે કે ગમ ભગવાને કર્યું છે, કે અનારંભી તે જ્ઞાની, માટે આપણે પાપ નથી કરતા: માટે શુભ ભેગ તે અનારંભીપણું, ધર્મીપણું છે. આનો અર્થ શ્રીમદે વિચીક્ષણતાથી કયો હતો, કે આ સ્થાને શુભ એટલે આત્માનો સ્વભાવિક મહાજ્ઞાવ છે તે પવિત્ર પારિણામિકભાવ છે; એમ કહીને શુભને અનારંભી એ અપેક્ષાએ કહ્યો હતો કારણકે અધ્યાત્મિક ભાષામાં શુદ્ધને પવિત્ર શુભ કહ્યો છે, અને પુણ્ય પાપ રૂપ શુભાશુભ ભાવને અશુદ્ધ ભાવ કહ્યો છે, તેથી આ સ્થાને પુણ્ય, પાપરહિત શુદ્ધ પારિણામિક ભાવે આત્મા જ્ઞાતા, અક્રિય સિદ્ધ, ભગવાન જેવો છે, તે પારિણામિક ભાવને અનારંભી સ્વભાવ માનવો: તેને અહીં શુભ કહ્યો છે. આ તત્ત્વની સાચી દ્રષ્ટિ છે. એમ સાચો ન્યાય સમજ્યા વિના લોકો મન, વાણી, દેહના શુભ ભેગને ધર્મ માનનારા પણ છે.

આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને જે અશુદ્ધતા કહે તે રાગને શુભ (ઉપાદેય) કેમ કહેવાય ? ધણા જીવો સમજ્યા વિના શાસ્ત્રના ન્યાય વિરુદ્ધ ઉધા અર્થ કરે છે. ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ભગવતી સૂત્રના વચનનો સંપ્રદાયમાં એવો ઉધો અર્થ કરતા હતા કે શુભભાવ એટલે પાપ પરિણામ ન કરવા, અને પુણ્ય પરિણામરૂપ આ શુભ રાગથી મંવર, નિર્જરા, ધર્મ યાચ, અનારંભીપણું યાચ એમ માને અને કહે કે અમે વીતરાગની આજ્ઞા માનીએ છીએ. એમ વીતરાગના નામે ઉધા

ગાણા ગાય છે. એ રાગની ભક્તિ કરે છે, મોહભાવને પારિણામિકભાવ શુદ્ધ ભાવ અન્નલુપ્તો માની જેમે છે, અન્નલુપ્ત એજ ભૂત છે. ભૂત એટલે અજ્ઞાન, અજ્ઞાન તે બચાવ નથી.

વીતરાગ ભગંવતોએ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થવાની આત્માની શુદ્ધ પારિણામિક સ્વભાવિક દશાના અનાદંભી દશા એટલે પુણ્ય, પાપ રહિત શુભાશુભ રાગ વિનાની શુદ્ધ પારિણામિક દશા કહી છે, આમ શાઓના અનેક શુદ્ધ અર્થ ન્યાય ગહિત મમજ્યા વિના સાચો ઉપકાર કેમ થાય ?

વીતરાગે “ શુભ ” ભાવને તે સ્થાને અનાદંભી કહ્યો છે તે અધ્યાત્મદ્રષ્ટિથી કહ્યો છે. તેને જદલે લોકો વીતરાગના નામે મદ્દતમા મોંઘું લઈ જેઠા કે શુભ જોગથી ચારિત્ર અને નિર્જરા થાય છે, આપણે ત્યાગી છીએ, ચારિત્રવાળા છીએ. પણ એ શુભ જોગ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેની ખબર નથી. શુભ પરિણામ તે મતના સંબંધનો રાગ છે, તે શુભ રાગ પુણ્યપરિણામ તે ઔદયિક ભાવ છે તે મોહ-કર્મનું ફળ છે; તે પર પ્રકૃતિના વિપાક નિમિત્તે થનો વિકારી ભાવ તે આત્માનો ભાવ નથી. તેને સમજ્યા વિના તે શુભ જોગને, પુણ્ય પરિણામને ધર્મ માને, ચારિત્ર માને તે પ્રત્યક્ષ મિથ્યાભાવ છે. આમ વીતરાગના શાઓ જાનીશુરના આશ્રય વિના, મમજ્યા વિના છવને શો ઉપકાર થાય ? એ માટે વારંવાર શ્રીમદે કહ્યું છે કે સ્વછંદ, માન અને મતવાળાને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવાના ટાણા (વળત) મલતા નથી. માટે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનું મહાત્મ્ય કહ્યું છે,

મદ્ગુરુના ઉપદેશથી, મમજે જિનનું રૂપ,
તો તે પામે જિનદશા, જિન છે આત્મસ્વરૂપ.
પામ્યા શુદ્ધ સ્વભાવને, છે જિન તેથી પૂજ્ય,
મમજે જિન સ્વભાવ તો, આત્મભાનનો શુજ્ય.

માટે કહ્યું કે વીતરાગ સ્વરૂપ શું છે અને તેમના વચનનો આશ્રય શું છે તે શુરુ સમીપે, શુરુગમે મમજ્યા વિના શો ઉપકાર થાય ? માટે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી જે સર્વજન પૂર્ણ વીતરાગ થઈ ગયા તેમનું

સ્વરૂપ સમજે તે પોતાના સ્વરૂપની દશાને પામે, કેમકે શુદ્ધ આત્મ-
પણું જોજ જિનનું સ્વરૂપ છે. શક્તિરૂપે સર્વ જીવ સિદ્ધ સમાન છે
પણ જે સમજે તેજ પ્રગટ જિનેશ્વર થાય. તે સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના
અને પોતાની પાત્રતા વિના સમજાય નહિ. માટે તે સદ્ગુરુ જિનને
જાણનાર વર્તમાન પુરુષાર્થ સહિત શ્રીગુરુના ભાવવચન વડે નિજ
પદ મુમુક્ષુ જીવને સમજાય છે.

અચારાંગમાં કહ્યું છે કે:-

જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. જિનપદને પરમાર્થ નિજપદ
કહ્યું છે માટે જે યથાર્થપણે તત્ત્વસ્વરૂપ શુદ્ધગમે સમજે તે પોતાની
સ્વભાવિક શુદ્ધ દશાને પામે. શુદ્ધ પવિત્ર વીતરાગદશા શ્રી જિનનું
સ્વરૂપ છે, તેને પોતાની પાત્રતા વડે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી જે
જાણે છે તે નિશ્ચયથી પોતાનું આત્મપદ જાણે છે, જેવું રાગ, દ્વેષ,
અજ્ઞાન સહિત જિનનું સ્વરૂપ છે, તેવું પદ શક્તિરૂપે સર્વ જીવોનું છે
તે શ્રી સદ્ગુરુ પાસેથી સમજીને યથાર્થપણે પ્રકટ કરે તો મુમુક્ષુને જેમ
છે તેમ સદ્ગુરુથી સમજાય છે માટે શાસ્ત્રમાં ગુરુઆજ્ઞાનું મહાત્મ્ય
ગાયું છે. સદ્ગુરુનો મહિમા, મહામાન અને આદર તે નિશ્ચયથી પો-
તાના શુભનો આદર છે. એક વળત દ્રષ્ટાંત કહ્યું હતું કે:- માળાપ,
શેઠ અને ગુરુ ત્રણેનો જાહેર લૌકિક ઉપકારથી ન વળે પણ પરમાર્થ
પદ પમાડવાથી જ વળે છે. જ્ઞાનદાન, વિનયવંત એમ ન જોલે કે
અમારા પુણ્ય હતા અને તમારો સ્વાર્થ હતો માટે તમે અમને મુખ,
સગવડ આપી પાણી પોષીને મોટા કર્યો, એમાં તમારો ઉપકાર શેનો ?
એમ જ્ઞાનદાનના મુખત્ર ન કહે. અહીં એમ કહેવું છે કે માળાપને
ધર્મ દોણ પમાડે ? પોતે ધર્મ પામે ત્યારેને ? શાસ્ત્રમાં કહે છે કે જ્ઞાન-
દાન પુત્રની દરજ્જા છે કે માતા, પિતાને ધર્મ પમાડે. એમ શેઠે પ્રથમ
ઉપકાર કર્યો હોય તેનો જાહેર આપનાર નોકરથી લૌકિક લાભનો
જાહેર લૌકિકપણે કદી વળે નહીં પણ લોકોત્તર લાભથી તે જાહેર
વળે. પણ પોતે ધર્મ પામે તો તે શેઠને આત્મધર્મ પમાડી પરમ સં-
તોષ પમાડી શકે. એમ શ્રી સદ્ગુરુ પાસેથી પોતે આત્મધર્મ સમજ્યો
છે તેમના ઉપકારનો જાહેર વાગવાનો પ્રમગ ન ભૂલે. ૧૨.

હવે કહે છે કે જ્યાં પ્રત્યક્ષ મદ્ગુરુનો યોગ ન હોય ત્યાં મુ' કરવું ? તે માટે કહે છે કે શાસ્ત્રો, આધાર મુપાત્ર હોવને આપે છે ને શાસ્ત્રો કેવાં પ્રમાણિક હોવા બેઝંતે, કોણ વાંચી શકે, કેવી રીતે વાંચે, કેવો આદર હોય વિગેરે વિધિ નિષેધથી સમજાવે છે.

આત્માદિ અસ્તિત્વના, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;

પ્રત્યક્ષ મદ્ગુરુ યોગ નહિ, ત્યાં આધાર મુપાત્ર. ૧૮.

મર્વજા જિનેશ્વર પ્રણિત આગમશાસ્ત્ર જે મુપાત્ર હવ હોય તેને આધાર થાય છે પણ તે પ્રત્યક્ષ બ્રાંતિનું છેદક નથી, પણ જે હવ આત્માર્થી છે, તીવ્ર આત્માર્થનો કામી છે તથા મદ્ગુરુની આજ્ઞા શીઘ્ર-માર્ગ રાખી વર્તે છે, ગુરુના વિરહમાં ગુરુ આજ્ઞા હૃદયમાં રાખે છે તેને મુપાત્ર કહ્યા છે. આ ગાથામાં પ્રમાણિક શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા કહી છે. આત્માદિ=આત્મા છે તે સિવાય જડ પદાર્થોનું હોવાપણું છે તે, મત્ એટલે ત્રિકાગ છે, એટલે યથાર્થપણે સનાતન બે પદાર્થો અને તેનું હોવાપણું અનાદિ અનંતપણે બે તત્ત્વોનું છે. પરલોક છે, સંયોગ, વિયોગ પણ છે અને તે જડ તત્ત્વથી જુદાપણું છે, તેનાથી મુક્ત થઈને મોક્ષસ્વરૂપ, મુક્તદશા પણ છે. એ બેના સંયોગે જીવની વર્તમાન દશામાં ભૂલ પણ છે. એ રાગી દેખીપણું પરના નિમિત્તે છે. કોઈ તત્ત્વ પોતાના કારણે વિકારી, અશુદ્ધ દશામાં ન હોઈ શકે માટે જીવમાં પરના નિમિત્તે અશુદ્ધ દશા છે. લોકો કહે છે કે બ્રીજી તત્ત્વ નથી, બ્રાંતિ છે, પણ તેમ નથી માટે જે શાસ્ત્રમાં જીવ, અજીવ આદિ બે તત્ત્વોનું યથાર્થપણું હોય, મર્વજા જિનેશ્વર પ્રણિત આગમશાસ્ત્રો હોય તેને પ્રમાણિક માનવા, વળી આ લોક, પરલોક છે એટલે આત્માથી પરલાવરૂપ ઉઘી માન્યતામાં ટકવાને કારણે રાગ, દ્રેષ, અજ્ઞાનમય જડલાવના અધ્યવભાયના કારણે વિચિત્ર કર્મકળ બેગવવાના અનેક સ્થાનકો, -પરલોકાકલિક છે, પુનર્જન્મ છે અને રાગ, દ્રેષ, અજ્ઞાન રહિત શુદ્ધ દશા પુરુષાર્થથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે વિગેરે પ્રમાણ છે. આગમ વધે તો બધું છે, તે જેમ છે તેમ જણાય છે. જે જે જીવે સ્વજીવે શાસ્ત્રો વાંચે છે તે જીવે શાસ્ત્રની બૃહદ્ગામીમાં ભૂલે છે, તેની

ઝોળખાણ માટે આ ગાથામાં કહેવાયું છે. માટે અહીં કયું છે કે જ્યાં પ્રત્યક્ષ મદ્દશુરનો યોગ ન હોય ત્યાં જોવા શાસ્ત્ર મુમુક્ષુ જીવે વાંચવા વિચારવા જે શાસ્ત્ર મર્વજ્ઞ વીતરાગ જોડેલે જેના રાગ દ્રેષ, અજ્ઞાન મર્વજ્ઞા ટળી ગયા છે અને સાધકદગ્ધામાંથી પુર્તિ શુદ્ધ દશા પામ્યા છે તેવા પુરુષોએ મદ્દેષણ હોય. પદાર્થરૂપે જગતમાં આત્મા અને જડ આદિના અસ્તિત્વનું જેમાં અવિરોધ કથન હોય તેવા શાસ્ત્રોના આધાર નદ્દશુરની જગ્જગદ્ગતિમાં લેવાય છે, છતાં પ્રત્યક્ષ મદ્દશુર આગળ શાસ્ત્રોની તુલના નથી, શાસ્ત્રની અધિકારક નથી. જોકે શિષ્ય ૧૦૦૦ પાનાનું પુસ્તક હતું તે વાંચતો હતો, માત્ર દોઢ હાંટી વાંચવી ખાકી હતી ત્યાં શ્રીગુરુએ તેને બોલાવ્યો, ગિયે જરા ખીરથી અનુ-ત્સાપજો જવાબ આપ્યો. અને કહે છે કે આટલું પૂરું કરીને આવું તેને વર્તમાન ચેતન્યમૂર્તિ શું લાભ આપશે તેનું મહાત્મ ન આવ્યું. વગર આ જ પોતાની મોટી ભૂલ, કારણકે શિષ્યને જોવો ભાવ આવ્યો કે આમાથી કાં જાગી લઉં, તેથી તે ભૂલને વશ પ્રત્યક્ષ ચેતન્યરૂપ જાગત શ્રી ગુરુભગવાન શું તાણ આપશે તેનું લક્ષ ન રહેતાં તેને દોઢ હાંટીનું લક્ષ રહી ગયું તેથી પગમાર્ચે પોતાના સ્વરૂપ લાભની તેને અસાધ્યતાની છે. અક્ષરમાંથી જ્ઞાન નથી આવતું જોવું જ્ઞાન હોત તો વિલગ ક્યાં વિના હોંશથી તરતજ 'હુ પ્રભુ' કહીને ઉત્તો થાત. તેમ ધનુ જીવોને સત્સ્વરૂપ સત્પુરુષ જે જાગતી જ્યોત વર્તમાન પુરુષાર્થવાળા છે તેમનું પરમ ઉપકારી લક્ષ સુકીને પર નિમિત્તમાં અટકે અને સ્વસ્વરૂપની ભાવધાની, શુદ્ધઆસાની જવાબદારીનું જ્ઞાન ન રાખે તો તેને આત્મસ્વરૂપની પરિણામિક દશાની પ્રાપ્તિ કેમ થાય? માટે સત્પુરુષનો મહિમા, ભક્તિ, વિનય આદિનું વર્ણન શાસ્ત્રોમાં ઘણું આવે છે.

અહીં તો પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો અગુરુ કાળ વિરહ હોય તે મુમુક્ષુએ ક્યા શાસ્ત્રો વાંચવા તે વિષય છે. આગળ કહેવાયું છે કે આત્મા સત્ સ્વરૂપ જોડેલો સ્વાધીન છે, છે તે નિત્ય છે, છે તે પરપણું નથી, પરભાવે, રાગભાવે નથી જો આદિ અવિરોધી ન્યાય કથન જેને વિષે છે જોવા શાસ્ત્રો જીવને તારે ઉપકારી છે કે જ્યારે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનું

નિમિત્ત મહોદય. આવે પ્રસંગે પેતાની પાત્રતામાં, થોડાં તોમાં સુચાલ
 નિમિત્ત છે. પહેલું ૧૩ મી યોગમાં કહ્યું તેમ કોઈ મોડી જીવ, પ્રત્યક્ષ
 ઉદ્ધેરણ પુરુષાર્થ વાળા શ્રી શુક્રનો ઉપેક્ષક થઈને, પાંત્રમાં રોકાય છે તેને
 આત્માની યથાર્થ રૂચિ મળી. ચેતન્યને આદર નેમીએ તેને બદલે
 (નિશ્ચયથી) પેતાનો આદર છે તે ભૂલ્યા છે.) તેને જીવની આદર છે,
 રાગનો આદર છે તેથી તે રાગની કાક્ષી કરે છે.
 આત્માથી લાયક જીવ સત્પુરુષના વિરહમાં એમ ચિતવે કે શું
 કરું, પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના ભાગ ક્યારે મળે, એ અપૂર્વ અવસરની લા-
 વના ભાવતા વતમાનમાં સર્વજ્ઞ ક્યોત, પ્રમાણ શાસ્ત્રને મદ્યશુદ્ધી
 હોયતી ન હોય ત્યારે પણ, આત્મા સમજી વિવેક સહિત માયા સુખનો
 કંમી અવિરોધપૂર્વે તત્ત્વ માધન કરે છે. સુપાત્ર જીવને સત્શાસ્ત્રનો આ-
 ધાર એ માટે કહ્યો કે તેના નિમિત્ત જીવ પુરુષાર્થ સાધે છે, વળી તે
 વિચારે છે કે આ કથનમાં વસ્તુ ભાવસ્વરૂપે છે, કે નામપણે છે, કે
 સ્થાપના નિષ્ઠે છે, કે દ્રવ્ય નિષ્ઠે છે, જે જે નયે, જે જે પ્રમાણથી
 નિશ્ચય વ્યવહારથી, પરમાર્થથી જે ન્યાય જ્યા જ્યા યોગ્ય છે તે તે
 યથાસ્થાને સમજે. આત્મા કેવળ શુદ્ધ જ છે એમ પણ નહિ, દ્રવ્ય
 સ્વભાવે શુદ્ધ અને પદાર્થ અશુદ્ધપણે બાળ અને અશુદ્ધપણે ટાળવા
 પુરુષાર્થ કરે અને રાગ ટાળીને, જ્ઞાનદયાની પુરુષાર્થ વધારવાનું પ્ર-
 યોજન સાધે. હજી અધૂરી દશા છે ત્યાં સુધી શાંત અભ્યાસ, સાધ્યાય
 આદિ કરે છે.
 લક્ષણ, પ્રમાણ, નય, નિષ્ઠે એ આત્માને સાધકદશામાં પૂર્ણ
 સ્વભાવ પ્રગટ કરવા સુધીમાં સાધનો છે, પણ તેનો આધાર મદ્યશુદ્ધ
 પ્રત્યક્ષ ન હોય તેટલા પુરતા બાળીને તે અપેક્ષાએ આદર હોવા
 નેમીએ. ધર્માત્માએ બહુ જીવલકિત કરવી, તેમા શાઆદિનું બહુમાન
 કરવા કહ્યું છે, કારણ કે તે શાસ્ત્ર સત્પદપદ્મપણાનો આધાર છે, કેમકે
 તેમાં સત્પદ ઉત્પાદ-વ્યય-મિવયુક્ત સત્ અસ્તિપદને પદ્મપદ, યથાર્થ,
 તત્ત્વનિરૂપણ છે, તે વળી એમ પણ પડે છે કે આત્મા છે, છે તે
 પરપણે નથી, પણ છે તે સ્વપણે છે, તે જ ટકીને બદલે છે.

શિષ્ય જે ભૂમિકાએ ઉભો છે તે સંમારદશા પદ્મટીને મુકાદશા કરવી છે માટે શાસ્ત્ર ગુ' પ્રયોજનવાન છે તે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ હોય તો સમજાવે અને તેમની આજ્ઞાને અનુકૂલ શાસ્ત્રો તે જાણે જીવને ભૂલ-દશા પક્ષટાપીને ભૂલ મુધારે. ઘણાં જીવો વાંચે છે પણ પોતામાં કેવી પાત્રતા જોઈએ, અને મમજાણી કળા શી રીતે છે જોનો અનુભવ જોઈએ તે તેમને હોતો નથી.

શ્રીમદે ગુજરાતી ભાષામાં 'કેટલું બધું મહેલું કંઈ' છે, તેમણે પણ કહ્યું છે કે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની સન્મુખે સમજતાં પોતાના અણુસમજાણના દોષો જેમ છે તેમ જ્ઞાની સમજાવી શકે છે. જે શાસ્ત્ર યથાર્થ તત્ત્વનું નિરૂપણ કરે છે તે શાસ્ત્ર સુપાત્ર જીવને લાલનુ નિમિત્ત છે. દ્રષ્ટિની ભૂલ ગયા પછી ગમે તે શબ્દ કે શાસ્ત્ર પ્રાપ્તે અહિંતનું કારણ મળું નથી પણ જેને સાચી દ્રષ્ટિ થઈ નથી તેને જ્યાં ત્યાં નિમિત્તોમાં, શાસ્ત્રોમા આત્મા વિષે ભ્રમણા થાય છે, તેવા અપરિપક્વ વિચાર-વાળાએ તો સત્ શાસ્ત્રો જ અવલોકવાં. અહીં સુપાત્ર જીવને શાસ્ત્રો આધારરૂપ કહ્યા છે તોપણ પ્રત્યક્ષ મદ્ગુરુનો મહિમા માથે ઘડાવીને તે આધાર છે. અહીં આધારની વાત કરીતે પણ ઉપચારથી છે. ખરી રીતે આધાર તો ધ્યેય આખો આત્મા છે તેના તરફનું વલણ છે, શાસ્ત્ર અભ્યાસમાં સંમારની ઈચ્છા, મંમારભાવ છોડીને નિત્ય વિચારણા અને તત્ત્વ સ્વરૂપનું મનન કરવા અહીં કહ્યું છે.

જેનો અધાર માન્યો તેની હિણુપ, અનાદર કેમ થવા દે ? મંમારનો પ્રેમ ટાળીને, પ્રથમ મંમારઉપર પ્રેમ હતો તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ અનુકુલ પ્રત્યે હોવો જોઈએ, જો પ્રેમ [શુભગમ] પણ આદરણીય નથી માન્યો પણ ઈષ્ટ નિમિત્ત, જીવના ઉપાદાનનું વલણ જણાવે છે. સદ્ગુરુ પ્રત્યે હૃદયમાં જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, આદર છે તેજ નિશ્ચયથી પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો પ્રેમ છે. જો કારણે શ્રી મદ્ગુરુ ભગવત, તેમના ન્યાય, અને અધ્યાત્મ આદિ પ્રમાણિક્ષાઓનો પ્રેમ આત્માર્થને હોય જ. ૧૩

હવે જે મત્પુરુષોએ નિષ્કારણ કરવાથી એકાન્ત આત્માના જ

હિત અર્થે જે સત્શાસ્ત્રો રચ્યાં છે તેને કેમ અવગાહવા તે કહે છે. તેમાં ઘણો ગંભીર અર્થ રહ્યો છે.

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ;
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪

ધર્માત્મા સદ્ગુરુએ કહ્યું કે અમુક શાસ્ત્ર વાંચ, તો તેનું ઘણું મહાત્મ્ય આવે અને અવગાહન એટલે શાસ્ત્રમાં સર્વજ્ઞ ભગવાનના ન્યાયના ઉંડા ગંભીર રહસ્ય ભર્યાં છે તેમાં ઉંડા ઉતરી તે સમજવું. જેમ ફરીયામાં મોતી લેવા માણસો ઉંડા અવગાહે છે ત્યાં મગરમચ્છ, માછલાં તથા પાણીમાં તોફાનપણ સહન કરીને અંદર ડુબકી મારે છે તેમ શાસ્ત્રના તાત્પર્યને અવગાહે છે તેનો અર્થ એ છે કે વીતરાગ, ભગવંત, પરમાત્મા, સર્વજ્ઞ, આચાર્ય, ગણધરો આત્મતત્ત્વ વિષે શું કહેવા માગે છે તે પોતાના જ્ઞાન વડે સ્વાવલંબનથી ગુરુઆજ્ઞાનું યથાર્થ પહોં સમજીને, ઉંડા ન્યાયને ગંભીરભાવે વિચારવો. વિશેષ માન્યતા ટાળીને પ્રથમજ સમજવાનું એ છે કે હવથી શું થઈ શકે છે અને શું નથી થઈ શકતું, શું થઈ રહ્યું છે અને શું માને છે, પોતે દરેક સમયે શું સ્વરૂપે છે તેનો યથાર્થ નિર્ણય કર્યા વિના શાસ્ત્રો વાંચે, સાંભળે, અને હું સારું ઠીક છું એમ માને તે બધુંય વૃથા છે. આત્મા સ્વ-ગુણમાં બધુંય કરી શકે છે પરંતુ સંસાર દેહાદિ પરવસ્તુ કે પરગુણમાં (પરમાણુમાં) કોઈ પ્રકારે કંઈપણ કદી ન કરી શકે. આ મહા નિયમ પ્રથમ સમજવો.

તા. ૫-૧૦-૩૬

૬ મી ગાથામાં સદ્ગુરુના આશ્રય વિષે કહ્યું. ૧૦ મી ગાથામાં સદ્ગુરુના લક્ષણ કહ્યાં. ૧૧ મી ગાથામાં કહ્યું કે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના લક્ષ વિના પદોત્ત જિનનું સ્વરૂપ ન સમજાય અને આત્મ વિચારનું યથાર્થપહોં ન ઊગે. ૧૨ મી ગાથામાં કહ્યું કે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી જિનસ્વરૂપ સમજાય છે. ૧૩ મી ગાથામાં શાસ્ત્રના લક્ષણ વર્ણવ્યાં કે પૂર્વાપર વિરોધ સહિત આત્મા છે અને અન્ય પદાર્થો પણ છે; અનંતજીવ અને અનંત જડ પદાર્થો છે; તે હંયાતી છે એમ

અસ્તિત્વપણું દેખાડનાર, સર્વજ્ઞ વીતરાગના શાસ્ત્રી જ પ્રમાણિક હોઈ શકે અને કહ્યું કે સદ્ગુણનો યોગ ન હોય ત્યાં સુધાનુ જીવને તે શાસ્ત્ર આધારભૂત છે.

૧૪ મીં ગીયોમી કહ્યું કે સદ્ગુણ, શિષ્યની સંકીર્ણ સમાધાન કરેલી મોટી/ધીમ બેરોગ્ય આદિના કીધે કીધો નોવંધાવું કહે, તે તે કીધો અવગાહવા. માટે સદ્ગુણને કહ્યું હોય તેમાં શિષ્યના હિતનો હેતુ સદ્ગુણના હૃદયમાં હોય છે. કીધે કીધે શકો, મૂલ ટાળેલી માટે સદ્ગુણને શ્રદ્ધા વાંચવા કહે છે; તેની સાથે આશય શુ રહ્યો છે તે અશિષ્ય સમજવા માટે, અંદર પ્રવેશ કરેલા માટે શાસ્ત્રને વિશેષધર્મ અવગાહવા કહ્યું છે; એટલે તે કીધે અવગાહતાં ચિત્તે કદાચ કદાચ વિરોધવાળી એકાન્ત વાતમાં રોકાયો હોય તેો સંખીમુરુપનો આશય સમજી શકાય છે કે હું અમુકમાં રોકાયો હતો.

૧૫ સદ્ગુણ ટાળી હોય તેો શાસ્ત્રનું નિત્ય અવગાહન, વિચાર, અને જોડો મનન કરવું એટલે.

૧૬ જોડાધરે જેવા મંહાગુનિ એ ત જેઓ ચારે જાનનો ધણી છે, તેને જલે મીઠું જોવામાં છે, છતાં તેઓ પેલું શામે અવગાહ છે, સ્વાધ્યાય કરે છે. માટે દરેક જીવે શાસ્ત્રાભ્યાસ કેવી રીતે કરે તે જોવા છે. વાચનારની ધણી જવાબદારી છે કેમકે અધિકાર આચાર્યનું પેટ (આશય) શુ છે, આ વાચકનો વાચ્ય શુ છે, તેનો વિચાર આચાર્યમાં પ્રવેશ કરી સમજાવેલો છે, માટે જોડાધરે નિત્ય વિચારવા કહ્યું છે. પણ પોતાની મિતકરુણાથી સ્વછંદે વાંચી બાધ તેનું ફળ વિપરીત આવશે; પોતાને મનગમતી એકાન્ત વાત પકડી શખશે અંધવાતો કિયાજડ, ચર્મ, જશે; અથવા શુષ્કજાની ચંચળે કહેશે કે સર્વ શાસ્ત્ર કલ્પ છે; કે આત્મા શુદ્ધ જ છે. શુદ્ધ જુદું, ચૈતન્યધન સ્વયંભવોતિ મુખધામુ; જાણ આ સમજાવ્યાયુ છે અને બંધ; મોક્ષ તો કેવળ છે; જીવમાં પ્રાંતિ બથી, પ્રસારે હતો જ નહિ, જડ પણ નથી અને આત્મામાં મૂલ પણ નથી; એમ એકાન્ત પકડીને સ્વછંદે પ્રવર્તે, રાગાદિ કપાયમાં; મેહાવેશમાં વર્તે અને મુખથી જ્ઞાનમાત્રના શબ્દો મન વડે

ધારી રાખે, જોવે તેને સતસાચનું, દેગ, મુશી, બધા જાનીના હિપ-
દેશની સાર એ છે કે આત્મા શુદ્ધ છે, પણ તે કુદરતિએ છે તેની
સમજણ વિના શુદ્ધ હું એટલા નામ માનને પકડી રાખે તે તો
અશુદ્ધતામાં પ્રવર્તે છે.

જાગ્યે સ્વચ્છ દોગીમે મિદોલ ચીતરાજ લેગવતોના લાવ વચનનો
આશય શું છે? તેને મમજે, હાલુથી વિચાર અને અદરથી સાચો
મ્મીય કાઢી તે સર્વજીવો ગકિતકે પ્રવ્યવસાવે માત્ર શુદ્ધ છે, પણ
પોતાની મત્માંન અવસ્થા પ્રકૃતિના નિમિત્તે અને પોતાની ભૂવના
કારણે મંચીન છે, તે મંચીનતા અને ભૂવ રહિત તદ્દન શુદ્ધ સ્વરૂપની
પ્રાપ્તિ અર્થાથે સુરુપાર્થથી કરી શકે છે તે ન્યાયે એક વાત પણ થયા
શક્ય છે, આત્મા ન્યાયને હિંદાલુથી અગાહીમે વિગેવ દોગીને જો છુદ્ધ
અમજે તો ગંધાય પ્રામાણિક પડખાડપ ન્યાયની સધિ તેને બેસતી આવશે.

પણ છુવોને મુખ અને સત્યનો તાલાવેથી ઉતા, નિત્ય સહજ
આનંદ સ્વરૂપનો અનુભવ મેથી થતો તેનું કાળે તે મેને સ્વરૂપની
જ્ઞાતિ છે તે લોકો વિચાર્યા વિના જોખી નીચ છે કાર્યમ ધોચન નોહું
રાખે પણ તે શાંદોનો લોધ અર્થ શું છે તેની ખગર ન પડે, હોડ્યે
રાખે, અને પોતાના સ્વચ્છને ઠીક માને તેને સ્વરૂપની જ્ઞાતિ નંદજો.
વગી તે સાધુવદ્દામો આશ્રય કરેતો હોય, અર્નુપૂર્વિ ગોણતો હોય,
નમોઅરિહંતાણું પગેર એમ જોખી નાખતો હોય, પણ વિચાર નહિ
કે હું જેનું સ્મરણ કરુ છું તેનું શું સ્વરૂપ છે? તેનાથી મને શું
લાભ થાય છે, હું તે રાગમા ટડ્યો છું કે શું? આ તત્ત્વ શી રીતે
પ્રગટ થઈ શકે છે? અને માંગે અને પગની આગળો શી રીતે છે?
અપૂર્વ વિસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની કઈ કોળા છે? હું જે રીતે રેહ્યો છું,
માની રેહ્યો છું તે સત્ય છે કે કેમ? તેનો વિચાર વિવેકપૂર્વક કરતા
આવડે નહિ તો તે આગળ કેમ વધશે? કિયાને પોતાની જવા માગે
છે તેનો નિત્ય અભ્યાસ કરવા છતાં તેનું વર્તમાનમા કાઈ દેગ આવતુ
નથી, તો તેનું પડી દેગ કેમ આવશે? એટલું લોકો વિચારતા નથી.

લોકો પ્રદાને ધર્મ કહે છે પણ અધ્યાત્મરૂપ તો આત્મા છે

અને તેનો પ્રત્યક્ષ વર્તમાનમાં પણ લાભ થઈ શકે છે. પ્રથમ બીજું કાંઈ કરીએ અને પછી આત્મજ્ઞાન ઉઘટે એમ નથી, માટે કહ્યું કે મત્ શાસ્ત્રો નિત્ય વિચારવાં, યથાર્થ ન્યાયથી અવગાહવાં; પણ કઈ શરતે કે:- 'કરી મતાતર ત્યાજ' એટલે સ્વછંદનો ત્યાજ કરીને, વિરોધ ટાળીને મમજવા માટે વિચારવું. એવું ન હોવું જોઈએ કે જેનાથી હાનિ થાય કે સ્વછંદ પોષાય ત ત્વનો અભ્યાસ અનાદિથી જીવને અજ્ઞાનપણે છે, તેનો યથાર્થ નિર્ણય કરતાં વાર લાગે તેનો વાંધો નથી, પણ ખોટો નિર્ણય ન થઈ જાય તે વિચારવું અને માયું જે છે તે સમજવું, પણ છ મહિના વિચાર કરીને બે મનાં શીંગડામાં માયું ધાલનાર (નાખનાર) મૂર્ખમનુષ્ય જેવું ન થવું જોઈએ.

આગળ કહ્યું કે અવિરોધ ત ત્વનિરુપક શાસ્ત્રને યથાર્થ મમજીને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરવો. હું કોણ છું, મારું સ્વરૂપ શું છે તેને આજ સુધી જે માન્યું છે તેનાથી જુદો પરી મધ્યસ્થપણે ન્યાયદષ્ટિથી વિચારે તો લાભ થાય પણ કુળધર્મને સાર્થક કરવાના હેતુએ, માન, મોટપ અર્થે જાયે તો તેની સફળતા ન થાય. માન મેળવવા ખાતર કે પડિતાઈ ખાતર વાગે, તેણે શાસ્ત્ર અભ્યાસનો ભાર વૃથા ઉપાડ્યો છે. પોતે શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરે છે તેમાં લોકરજનનો હેતુ હોય, અગર જિજ્ઞાસુમાં માન મેળવવાનો હેતુ હોય છતાં પોતે માને કે હું ધર્મ કરું છું અને ધર્મની પ્રલાવનાનો મારો હેતુ છે, તો તેને પોતાને પરમાર્થ આશયવું યથાર્થ જ્ઞાન નથી એટલે તે જે કાંઈ કરે છે તે અજ્ઞાનની પુષ્ટિ જ કરે છે.

જ્ઞાનીના વચન પાઠ્ય પરમાર્થ કેમ મમજી લેવો તે વિષે ધત્તા સાર્થવાહનું દૃષ્ટાન્ત:-એક ધન્ના સાર્થવાહ કરીને ગૃહસ્થ હતો તેણે ઉઝીયા, લોગવતિ, રખીયા અને ગેહીણી નામે પોતાની ચાર પુત્ર-વધૂને પાંચ પાંચ કમોદના દાણા આપ્યા અને કહ્યું કે આ દાણા હું માયું ત્યારે આપજો. શબ્દ ચારેને મરખા કહ્યા. પરંતુ તેના લાવનો અર્થ ચાર વધુએ પોતપોતાની દષ્ટિએ કયો, તેમાં એકે તે દાણા ફેંકી દીધા, બીજી ખાઈ ગઈ. તે બેનેએ એમ માન્યું કે જ્યારે માગશે ત્યારે ઘરમાંથી આવી દઈશું. ત્રીજીએ દાણા સાચવી રાખ્યા

ને ચોથીએ સમરાનું પેટ સમજી લેવાથી વાવવા માટે પિયર મોકલાવ્યા. બ્યારે પેલા મૂખોએ છ મહિના વિચાર કર્યો છતાં એ સનાં શીંગડામાં માથું નાખ્યું. આ નાની ચોથી વડુએ એકજ દાણમાં સાચો નિર્ણય નિઃશંકપણે કર્યો હતો. સમરાએ પાંચ વર્ષ પછી કુટુંબનાં બધા માણસોને લેગાં કરીને તે ચારેવડુના પિયરીઆં પામેજ બનેલી હકીકત બહુલીને ન્યાય કરાવ્યો. મનગને આશય મમજનાર નાનીવડુએ કહ્યું કે દમોદના પાંચ દાણા બેઠતા હોય તો ગાડા મગાવો એ માંભળી તેને ઘણી ડાહી ને આગય મમજનાર ગણીને થરની કુલસતા મોંપી. દાણા ફેંકી દીધા તેને વામીદાનું ને ખાઈ ગઈ તેને મોડાનું કામ મોંખ્યું સાચવ્યા તેને ભંડારની ચાવી મોંપી. અહીં એમ કહેવું છે કે મર્વજ ભગવાનના કહેલા જિંડા ગાત્રાર્થ સમજવા માટે કેટલીય તૈયારી બેઠીએ અને સર્વજ કથિન શબ્દોનો આશય તે પ્રથમ સમજવું હતો. જે કોઈ છુપે મર્વજના કથનનો ભાવઅર્થ (આશય) સમજી લીધો અને નિઃશંકપણે નિર્ણય કરીને તેના ભાવને પહોંચી ગયો તેને સ્વાધીનતા મળે છે તેથી અહીં ગાથામાં કહ્યું છે કે સદ્ગુરુએ જે જે ગાંઠા લાયક ગિપ્યને અવગાહવા કહ્યાં હોય, તે તે પોતાના સ્વજંદ અને મતનો ત્યાગ કરી ને નિત્ય વિચારવા બેઠો. પોતાના કુળધર્મ આદિના મતાંતર આગ્રહનો ત્યાગ કરે છે તે નિર્દોષ વીતરાગનો આશય શું છે તે શાસ્ત્રમાંથી સાચા ન્યાય વડે કાઢી શકે છે, અને મર્વજના પેટની પાત (ભાવાર્થ) અને પોતાની મમજણનો આશય બગાળર છે એમ નિઃમદેહ કહી શકે છે, અંતર માત્રી આપે છે. પણ જેલું સ્વજંદ માનાદિ ઘટાડયા નથી તેને સ્વરૂપની ગંઠા રહ્યા કરશે, અને તેને સાચો પુરુષાર્થ નહિ હિપટે પણ જેલું વિરોધ ટાળીને, સ્વજંદ ટાળીને પુરુષાર્થ કર્યો છે તેને શું કરવું, માથું શું હશે? એ સુંઝવણ નહિ થાય.

જેમ ભોજનમાં કાંઈકી દાંત તળે આવતાં કાઢી નાખે એન તત્ત્વમાં કાંઈ પણ વિરોધ આવે તો બેદનજાન વડે ટાળે. અહીં તો જવાબદારી નાખીને કહ્યું છે કે ગાંઠ વાંચવામાં તારા બધા કુતર્ક, પૂર્વોચ્છને ટાળીને સ્વજંદ, માનાદિ રહિત થાતો આત્માર્થ પામી શકાશે. ત્રણે કાળના જ્ઞાની એમ જ કહે છે.

એક સંતુષ્ટ પૈસિ એક વેશધારી મુનિ આવ્યા. તેમણે ઉપદેશ
સીલવ્યો અને તેને કહ્યું તેથી કહ્યું કે મને આપના આશ્રયમાં રાખો.
શ્રી ગુરુએ ચરત કરી કે-ખાર-માંસ, સુખીકરીને વાસુ જ્યાં તને માન
મળ્યું હોય ત્યાં જાય કહી આવ કે મેં જે ઉપદેશ આપ્યો, ફોતો
તે પડપણા જોડી હતી. મુનિ કહે એ મારાથી તારી જાને. જીભ
ગમે તે કહે. ગુરુ કહે તારી, જાણી મુખ માન્યતા. ઉપર મીઠા મૂક
અને સ્વછંદ ત્યાં આ વિના ક્યાં વિના ક્યાં તપસ્યા કર
ગમે તેમ કર તો પણ જીભ ઉપાય નથી. સ્વચ્છંદ વ્યતીતી મુનિ કહે
પણ કોઈના ક્યાંયના નહિ રહીએ. તમે કહે છે તેમ જરૂર તો નોંધો
મને માન આપતા હતા તે મારો મિત્રરી કરશે મારે મતે કીધું રાખો.
શ્રી ગુરુ કહે પરમાર્થમાં કપર નહિ મને, અર્થ સિદ્ધિ સરલ છે, મુક્તિ
છે, તેની પ્રાપ્તિ સર્વ સ્થળે છે. મોને દોષ તંત્રવા પડે, સ્વચ્છંદ અને
પ્રતિજ્ઞાથી ન મોક્ષ મોને અંતર્યો છે. તારું જોડું સૌચથી રાખવું છે
કે સાચું સમજવું છે. ભૂલથી હોયમાં સંકરને બહેલ સોમજની કટકો
ઓવી નય, તે ભૂલને નાચ્યા પછી તેને કોણ રાખે? હાથ પુરુષ
પાસે ભૂલથી એર આવી ગયું, પણ જ્યારે ભૂલને જાણે, એરને આ
એર છે એમ જાણે પછી તેના ત્યાગ કરતા હાર ન લગાડે, હો કો શું
કહેશે, મારું માન જગ્ન રહેશે તો, આહાર, પ્રાણી નહિ મળે તો, વિ
વિગેરની પરવા ન કરે. કોઈની જોડી ચરમ ન, જામે મારે જ. ૧૫ મી.
ગાથામાં સ્વચ્છંદ એટલે મિથ્યાત્વ, મોહસાત્વ તાણવા કહે છે. ૧૪...

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો; પ્રામે અવશ્ય મોક્ષ;

પામ્યા એમ અર્થ મેં ત છે, ભાખ્યું જિને નિદોષ; ૧૫.

૧૦ મી ગાથામાં શ્રી ગુરુના લેખણે કર્યા અને ૧૩ મી ગાથામાં
જીવ, અજીવ નિરુપક ધર્મ સાચના લેખણ કર્યા.

હવે નિદોષ દેવનું લેખણ આ ગાથામાં કહ્યું છે. જેના રાગ
દેવ, અજાન સર્વથા રંગી ગયા છે એવા વીતરાગ દેવ નિદોષ પરમા
ત્મો છે. તે સર્વે વીતરાગદેવે સર્વ જીવને હિત માટે કહ્યું છે કે જીવ
અનાદિકાગથી પાતાની ઈચ્છાથી અને પાતાના હોપણથી આપ્યો છે,

પોતાની ઘેઘણ જે અનાદિકાળથી સેવી છે તે સ્વછંદ, મત, આશ્રય, માન આદિ કપાયને રોકે તો અવશ્ય સ્વતંત્ર પૂર્ણમુખ, સહજનંદ દશાને પામે, અવિનાશી નિઃસ્પદ મોક્ષદશાને પામે, કારણકે મિથ્યા, અભિપ્રાયના ત્યાગથી અનંત જીવો પૂર્ણ નિર્દોષતાને પામ્યા છે. એમાં જો પણ આવ્યું કે અનાદિથી જીવો પર પ્રકૃતિના નિમિત્તે અશુદ્ધ અવસ્થામાં હતા. તે કોય ટાળીને અનંત જીવો મોક્ષને પામ્યા અને પામે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પામશે. છતાં અનંત જીવો સંસારમાં રહેશે, એટલે અન્ય દર્શનકારોના મતમાં જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા માને છે તેનું પણ નિરાકરણ થયું. શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્ય દેવ સમય-સારની મંગળાચરણની પહેલી ગાથામાં કહે છે કે 'વંદિતુ સર્વ-લિષ્ઠે' એ ગાથામાં એજ કહ્યું કે અનંત જીવો સંસારનો અભાવ કરીને, સ્વછંદ ટાળીને સ્વતંત્ર થયા છે, નિર્દોષ થયા છે, તે અનંત, મુખમાં શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ગિરાજે છે. તેમને શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યે અનંત ન્યાયગર્ભિત નમસ્કાર કર્યો છે. તે ગદ્યા અનંત જીવો છે; સ્વતંત્ર છે, પોતાના પુરુષાર્થ વડે જ સિદ્ધ, મુક્ત થયા છે, જગત્કર્તા. ધંધર નથી, સર્વ જીવની સત્તા એક નથી એમ ઘણા ન્યાય આવ્યા. અત્રે આ ગાથામાં એમ પણ આવ્યું કે 'અવશ્ય પામે મોક્ષ' એટલે અનંત જીવો મોક્ષસ્વરૂપને પામ્યા તો તું કેમ નહિ પામે ? પૂર્વે અનંતકાળમાં પણ તું એક સમયમાત્ર સ્વસ્વભાવમાં ઠયો નથી, હવે સ્વછંદ છોડીને સ્વતંત્ર સ્વરૂપમાં ઠર; સ્થિર થા તો મુખ થાય એમ કહ્યું, મારે સ્વછંદ ટાળવાથી અવશ્ય મોક્ષ થાય છે. વળી તે સ્વછંદ ટાળવાની રીતિ શ્રી સદ્ગુરુ બાણે છે, તેમના આશ્રય વિના જીવ પોતાની ઈચ્છાએ બીજું બધુંજે અનંતવાર કરી ચૂક્યો છે. લોકોને જ્ઞાનીની વાણી કહ્યું પડે છે, તેની સાથે હુઃમેળ રહે છે, પણ જો એક વાર ભૂલ ટાળીને જ્ઞાની સન્મુખ થયો તો જરૂર મેળ થશે. મતાંતર છોડીને એટલે જે શ્રાંતિ બ્રમણ છે, બીંધી દષ્ટિરૂપ ખોટો અભિપ્રાય છે તેને જ્ઞાનીએ કહ્યા પ્રમાણે છોડે તો અવશ્ય મોક્ષ પામે.

નિર્દોષ, અકપાય કરેલુના દાતા અહંતદેવ રાગ રહિત નિર્દોષ. છે એવા પીતરાજ ડેવજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવાન જે નિર્દોષતાને પામી

મયા છે, તેમણે કહ્યું છે કે સ્વછંદ એટલે દર્શનમોહ—(પોતાના સ્વ-
ભાવમાં શ્રાંતિ, જોડી શ્રદ્ધા)—મિથ્યા માન્યતા ટાળવાથી અને સ-
ત્પુરુષની આજ્ઞાથી અનંત જીવો મોક્ષદશાને પામ્યા છે. શાસ્ત્રના એકેક
વચનમાં ઘણા ન્યાય, આશય હોય છે, પણ જીવોને મનનપૂર્વક સાચો
વિચાર કરવો નથી. ‘આત્મસિદ્ધિ’ ઘણાએ ઘણી વખત વાંચી હશે
પણ અંતરમાં મનનપૂર્વક સાચો વિચાર કયો નથી. જે રીતે વિચારવું
જોઈએ, સમજવું જોઈએ તે પ્રમાણે મમભયું નથી, માટે આ ગાથામાં
સ્વછંદ ટાળવા ઉપર ખાસ ભાર મૂક્યો છે. (સ્વછંદ એટલે દર્શનમોહ,
મિથ્યાત્વ, જોડી માન્યતા.) પોતાનું સ્વરૂપ જે નિર્મળ સમજી સ્વરૂપ
જ્ઞાતા દૃષ્ટા છે તેની ઝોળખાણમાં જલ જોડ અનાદિકાળનું મિથ્યાત્વ
જીવને અનંત સંસારમાં રણડાવે છે, તે પોતાની જલ, પોતાનોજ
અપરાધ છે. જે પુરુષમાં તે જલ નથી એવા સત્પુરુષ, સદ્ગુરુને ઓ-
ળખી તેમના ચરણનો આશ્રય કરવાથી પોતાના દોષ ટળે છે.

તા. ૬-૧૦-૩૬.

પૂર્વોચ્છની માન્યતા છોડીને શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું છે
અને સ્વછંદ એટલે હું બહુ છું, સંસાર કેહાદિના કાર્યો કરી શકું છું
એવી જોડા અભિપ્રાયની પકડ છે તેનો ત્યાગ કરીને સર્વજ્ઞ ભગ-
વાને જે સ્વરૂપ કહ્યું તે નિજ શુદ્ધસ્વરૂપને ઓળખીને તેનો આશ્રય
સેવતાં અવશ્ય મોક્ષદશાને પામે છે. એ રીતે અનંતજીવો મોક્ષદશાને
પૂર્ણ પવિત્રતાને પામ્યા છે એમ અનંતજ્ઞાની, ત્રિગુણજ્ઞાની સર્વજ્ઞ
ભગવતોએ કહ્યું છે. અનંતજ્ઞાની થયા, થાય છે અને થશે, તેમનો
એવજ અભિપ્રાય છે. તેઓ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો સર્વથા નાશ કરીને
નિર્દોષજિન થયા છે. તેજ રીતે કેવળજ્ઞાની પરમાત્માનું કથન નિર્દોષ
છે અને તેઓ પણ નિર્દોષ છે.

કદાપિ અજ્ઞાની જીવો ઘણા કહાપણુવાળા હોય, મહો બુદ્ધવંત
હોય છતાં તેનો અભિપ્રાય ડામાડોળ હોય છે, નિશક નથી હોતો.
અનિત્ય પ્રકૃતિના નિમિત્તથી થયેલો ભાવ અનિત્ય છે માટે
તે અજ્ઞાની પુરુષનું કથન પ્રામાણિક અને નિર્દોષ હોય નહિ. તેથી
તે જીવો જમે તેની ગોઠવણથી વાતો કરે તો પણ નિર્દોષ હોય નહિ
તેથી એક અજ્ઞાનીના અનેક અભિપ્રાય હોય છે. અને અનંતજ્ઞાનીને

મત એકજ હોય છે. “પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ” કહ્યું છે માટે સદ્ગુરુ સમાગમને જ પ્રામાણિક આશ્રયભૂત કહ્યો છે. ૧૫.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગથી, રવછંદ તે રોકાય;

અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬.

શાસ્ત્રમા અનેક અપેક્ષાથી કથન આવે તેનો જે કોઈ જીવ સ્વ-છંદથી અભ્યાસ કરે તો એકાન્ત આગ્રહને પકડીને રોકાઈ જાય છે. જેને એકલા નિશ્ચયનો આગ્રહ (નિશ્ચયાભાસ) ભેગી ગયો હોય છે તે આત્મા એકલો શુદ્ધ જ છે, અવસ્થા પણ શુદ્ધ જ છે, રાગ, દ્રેષનો હું કતાં નથી વિગેરે કહે છે. પણ રાગ, દ્રેષ, વિષય, કપાયદટાડવાનો પુરુષાર્થ કરતો નથી; રાગ રહિત થવાનો પ્રયત્ન ન કરે અને સ્વછંદે જે પ્રવર્તે છે તેને શુષ્કજ્ઞાનનો રાગ વધી જાય છે, અને પુરુષાર્થ કરનાગ પ્રત્યે તેની દ્રષ્ટિમાં વિરોધ આવશે કે એ તો બ્યવહાર છે. આમ કરે તે તો કતાં થઈ જાય અને આત્મા તો અકતાં છે એમ કથન માત્ર તે ધારણામાં રાખે છે.

પણ આત્માથી તો નિર્દોષજ્ઞાન બળવડે રાગ ટાળીને પુરુષાર્થ સહિત કહે કે દ્રવ્યે હું ત્રિકાળ શુદ્ધ જ છું. ત્યારે પોતાની શુદ્ધ પર્યાય ઉઘાડતા કેટલો બળવાન પુરુષાર્થ બોધ્યો છે, તે જ્ઞાનનો પ્રયત્ન ટકાવી રાખવા કેટલો પુરુષાર્થ (વીર્યબળ) બોધ્યો તેનું સ્વછંદી એટલે શુષ્કજ્ઞાનીને જ્ઞાન હોતું નથી. માટે સ્વછંદ ટાળવાનો ઉપાય મદ્ગુરુના આશ્રયે હોય છે એટલે પોતાની પાત્રતાથી ઉપાદાન તૈયાર કરી સદ્ગુરુ સમાગમ કરે તો અનાદિનો મિથ્યાભાવ, સ્વછંદ રોકાય છે અને પરિણામે આત્મજ્ઞાનદશાને તે આત્માથી જીવ પામે છે. વળી કોઈ ઉપાદાનને ભૂલીને નિમિત્તને પકડી રાખે એટલે બ્યવહાર વચનોને પકડીને, બ્યવહાર ક્રિયાકાંડ માત્ર વાચે, વિચારે અને ક્રિયા જડત્વમાજ રોકાય, બાહ્યક્રિયાને ચારિત્ર માની તેમાં પ્રેમ રાખે અને બાહ્ય વૃત્ત સમિતિ આદિ ક્રિયાને આત્માનું સાધન માને તે પણ સાચા નિમિત્તનો એટલે મદ્ગુરુનો અને પોતાના અવિકારી આત્માનો નિષેધક જીવ છે. જીવો પોતાનું માનેલું રહ્યાપણ જ્યાંસુધી નહોડે ત્યાંસુધી તેને સતની

કુચિ થાય નહિ, ખોટામાં સંતોષ માને અને મનમાની કંપનામાં રોકાય છે. અત્યારે કેટલાક લોકો મનની એકાગ્રતામાં, યોગની ક્રિયામાં ધ્યાન વિગેરે બ્રમણમાં એવા મંડી પડેલા છે કે આત્માને ભૂલીને મનને, કાયાને, વચનને રોકવામાં કર્તાવ્ય માને છે તેને સાધન માને છે, પણ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણ્યા વિના તેનું બધું જો વૃથા છે. જ્ઞાની, કે અજ્ઞાની કોઈને દેહની ક્રિયાથી લાભ હાનિ નથી. દારણ કે દેહાદિની કોઈ ક્રિયા કોઈ આત્માને આધારે નથી, —એવો ત્રિકાળ નિયમ છે લોકો જડપ્રકૃતિના જોગને આત્માનો વ્યવહાર માને અને સ્વછંદથી અનેક માન્યતામાં સ્વસ્વરૂપને નિર્ધારીને તે દિશામાં રોકાઈ જાય છે, વળી સત્શાસ્ત્રનો પણ નિષેધ કરે, વળી કોઈ દહે કે જાણવા જશું તો મળેને વિકલ્પ વધી જશે અને જગતનું સાકું માકું ફેળીને રાગ, દ્રેષ થાયે, માટે આપણે કાંઈપણ જાણવું નથી. પણ જેનો સ્વભાવ જ્ઞાન તે કોને ન જાણે ? સત્ સ્વભાવને રોકવાનો ઉધો પુરુષાર્થ કરે તે જડ જેવો થાય છે. જ્ઞાનનો સહજ સ્વભાવ છે તેથી સ્વપર પ્રકાશક છે, જડને જાણવાથી રાગ, દ્રેષ થતાં નથી પણ રાગી છવ સંસાર-દેહાદિ સંયોગનું ઘણીપણું, ક્ષતોપણું કરીને અજ્ઞાનની, મિથ્યા અભિપ્રાયની પુષ્ટિ કરે છે. ખોટા ધર્મોત્તમાં ચાર જ્ઞાનના ધારી પણ શાસ્ત્ર વાંચે, વિચારે છે અને જેને વર્તમાન પુરુષાર્થ ગું, દ્રવ્ય, શુભ, પર્યાય શું તેનું જ્ઞાન નથી, તે માને કે ઘણા શાસ્ત્રો વાંચીએ, ઘણું જાણીએ તો ઘણા રાગ, દ્રેષ, વિકલ્પ આવે અને થોડું જાણીએ અથવા ધ્યાનમાં બેસી રહીએ, કાંઈ ન જાણીએ તો ઠીક. પણ જેની દૃષ્ટિ ઉધી છે, ખોટી છે તેને બધું ઉધું જ આવશે, જ્યાં ત્યાં શંકા જ થાયે. અજ્ઞાનીને ભય છે દારણ કે તે નિમિત્તથી કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે નવવારે બ્રહ્મચર્ય પાળવું. એટલા શબ્દો પકડીને જે માને છે કે એનાથી છોટે રહેવું, મૌનિક ખોરાક જે ખાય તેનું બ્રહ્મચર્ય રહે નહિ, એમ માની નિમિત્ત ઉપર, દેહના હાડકાં ઉપર બ્રહ્મચર્યનું ધોરણ જે બાંધે છે અને ઉદયની, જોગની ક્રિયાની જાળવણી કરવામાં જ રોકાય છે, નેમાં ધર્મ માને છે, ઠીક માને છે તેને આત્માની ઓળખ નથી. અહીં તો એમ કહેવું છે કે છવ પોતાની કંઈ કંઈ વિચિત્ર કંપનામાં, સ્વ-છંદમાં રોકાયો હોય તેને જો શ્રી સદ્ગુરુનો આદ્રશ હોય તો તેનો

સ્વછંદ રોકાય છે. સદ્ગુરુ સુસુકુ જીવના દોષને ઝોળખી કાઢે છે અને સુકિતથી સમજાવે છે માટે ગુરુઆજ્ઞા એ પરમ હિતકર છે. કોઈ એકાન્ત નિર્લેપમાં રોકાયો હોય, અવસ્થામાં અંતરંગ કષાય, તૃષ્ણાદિમાં રોકાયો હોય તેને પુરુષાર્થની જાગૃતિનું જોર આપે છે. કોઈ ક્રિયાજડત્વમાં રોકાયો હોય તેને આત્મા અધિકારી, અક્રિય જ્ઞાન માત્ર છે એની દૃઢ શ્રદ્ધા કરાવે છે અને વ્યવહારાભાસ છોડાવે છે. શાસ્ત્રમાં ઉપદેશ વચનો છે તેમાં રાગને ટાળવામાં વચ્ચે નિમિત્તનો મદ્દભાવ જણાવ્યો છે, પણ જેણે નિમિત્તથી સાધન માન્યું તેણે રાગનો આદર કર્યો છે અને જ્યાં રાગનો આદર છે ત્યાં અક્રિય આત્માનો અભાવ છે. સાચી શ્રદ્ધા તો દૂર જ રહી જાય છે, જાનીએ તો અરાગીપણાના લક્ષે પવિત્રજ્ઞાન બળવડે રાગ ટાળીને જ્ઞાનમાં જ્ઞાનપણે ટકી રહેવું એને જ વ્યવહાર કહ્યો છે, તે ભૂલીને બાહ્ય વ્યવહાર વચનને પકડે તેમાં તુકસાન કેને ? શાસ્ત્રમાં અનેક અપેક્ષાથી કથન આવે તેનું પ્રયોજન ન મમજે, આશય ન સમજે અને નિમિત્તનો આગ્રહ પકડે તે મૂંઢ છે. શાસ્ત્રમાં અનેક હેતુથી જીવેને પાત્રતા પામવાને ઉપકારના હેતુ એવા સત્ સાધનનું લક્ષ કરાવ્યું હોય છે, પણ તેનો અર્થ જો ગુરુગમે ન મમજે, સાચું પ્રમાણ ન વિચારે તો ભૂલે. જેનો અભિપ્રાય એમ થયો કે પર-પદાર્થ મને તુકસાન કરશે માટે હું તેને દૂર કરું, સીને ફેળીશ તો મને રાગ થશે એવો અભિપ્રાય છે ત્યાં અજ્ઞાન છે, તેને જડતત્ત્વની પણ ઝોળખાણ નથી. જ્ઞાની ધર્માત્માને બહારથી વ્યવહારમાં પણ વિવેક રહે અને સંસારપ્રસંગમાં, કોઈપણ સંયોગ પ્રસંગમાં શ્વાભ ન થાય. જેણે હજી નિમિત્ત ઉપર થોડો આધાર રાખ્યો છે તેને પોતાનો યથાર્થ વિશ્વાસ નથી. માટે સદ્ગુરુનો સમાગમ છોડે તો સ્વછંદ 'અન્ય ઉપાય ક્યાં થકી પ્રાપ્ત થમણો થાય.' જે વિધિએ સ્વછંદ ટળે તેના ભાન વિના ખીજા ઘણા ઉપાય કર્યાથી સ્વછંદની પુષ્ટિ વધારે થાય છે. પ્રાપ્ત એટલે ઘણું કરીને સ્વછંદ વધે. પણ જે સુસુકુ સદ્-ગુરુની આજ્ઞાને ઝોળખનારો, તે મુજબ વર્તનવાળો છે. તે જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય હોય ત્યાં યથાસ્થાને તેમજ સમજે છે અને શ્રી ગુરુના વિરહમાં પણ ગુરુઆજ્ઞા માથે ચડાવીને વતે છે તેને સ્વછંદ નથી. જેણે સદ્ગુરુસમાગમ કર્યો નથી, તે શાસ્ત્રઅર્થ સમન્યા વિના વિખ-

વાદ ઉભો કરશે શાસ્ત્રમા શ્રી વિદ્યાનદજી સ્વામીએ કહ્યું છે કે કોઈ ધર્મનો અન્યાય, ઉધી પડેપણા કોઈ કરતો હોય, તેને જે યથાશક્તિ વિરોધ ન કરે, અને ત્યાજ્ય ન્યાયને ન ન્યાયે તે ધર્મી નથી, પોતે ધર્મતત્ત્વ સમજતો હોય તો જોડાનો વિરોધ કરે ધર્મોત્થા સ્થિર સમાધિમા હોય તેના મળ ધી આ વાત નથી પણ હજી જે અપર છે અને જેને દેહાદિમા અપગમ હોવાથી ખાવા પીવાની વૃત્તિ થતી હોય તેને એવો શુભ વિકલ્પ આવ્યા વિના ન રહે કારણકે હજી ધર્મ સ્નેહકપરાગ છે દેવ, ગુરુ, ધર્મનો રાગ વર્તે છે, તેને ધર્મની હેવના (હીણપ) થતી જોઈને સાચો ન્યાયમાર્ગ સ્થાપવાનો વિકલ્પ આવ્યા વિના રહે નહિ આ વિષે શાસ્ત્રમા દુકામા લખાણ હોય તેને સમન્યા વિના વાચીને કહે કે શાસ્ત્રમા કહ્યું કે ધર્મની હેવના થતી હોય તો યથાવ જગે એમ જીમી જે સ્વછદી શિષ્ય હોય તો આવા શાસ્ત્રો વાચીને કોઈ સાથે જમડો કળી જોને, મદમા વિખવાદ ઉભો કરે ન્યાય વિવેક આવડે નહિ માટે જે વિધિ, જે કળા જેને પ્રાપ્ત છે તેનો આશ્રય કર્યા વિના, સ્વછદી બ્યા ત્યા વિખવાદ ઉભો કરશે અથવા જોડા અર્થને ગ્રહણ કરશે એ માટે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુણ સમાગમ ઉપકારી છે એમ કહ્યું. આત્મધર્મની શરૂઆત એટલે સમ્યક્દર્શનની શરૂઆત, તે અર્થે હવે સમકિતનું લક્ષણ કહે છે ૧૬

નહંદ, મત આગ્રહ તણ, વર્તે સદ્ગુરુ લક્ષ;

સમકિત તેને ભાખિયું, કાગણુ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭

અહીં સમ્યક્દર્શનના કારણરૂપ નેગમનયે સમકિત કહેવું છે, તેમા ઉપાદાન અને નિમિત્ત એમ બે તેના કારણો છે એક કાર્ય થવામા બે કારણ હોય (૧) ઉપાદાન કારણ એટલે આત્માની મહજ્જ શક્તિનું પરિણમન (૨) નિમિત્ત કારણ એટલે સયોગરૂપ શક્તિ કે જે ઉપાદાનને પરિણમણ હોય ત્યારે સાધરૂપ કહેવાય હવે સ્વછદ વિષે કહે છે સ્વછદ એટલે હું જાણ છું, સમજાયો છું હું દેહાદિના કાર્યો કરનારો છું એવો મિથ્યા અભિપ્રાય તેનો ત્યાગ કરવાનું અહીં કહ્યું છે મતાનક એટલે કુળધર્મ, લૌકિક રૂઢિને અનુમરતો જે મિથ્યામત

તે, સર્વજ્ઞકથિત અનેકાન્ત ધર્મથી સિદ્ધ વસ્તુત્ત્વમાં વિરોધરૂપ હોય તે બધા મિથ્યાપણ; તેનો ત્યાગ કરીને સદ્ગુરુ, જ્ઞાની સત્પુરુષના લક્ષે વર્તે, વર્તમાન પુરુષાર્થવાળા સદ્ગુરુ શું કહે છે તેનો આશય સમજી લે અને તેજ ભાવ અને તેજ અર્થનું ગ્રહણ કરે તેને પ્રત્યક્ષ કારણરૂપે સમકિત કહ્યું છે, એટલે અખંડસ્વરૂપ સદ્ગુરુ તે પ્રત્યક્ષ કારણ છે; તેમની યથાર્થ પ્રતીતિ થતાં લાયક જીવને પરમાર્થે સ્વતંત્રત્વનું લક્ષ થાય છે. આત્મા આનંદમય સહજ સુખસ્વરૂપી છે એના ભાનના કારણવાળાને અહીં સમકિત કહ્યું છે, આ વ્યવહાર મમકિત છે એટલે બોધ બીજની અપૂર્વ સચિરૂપ સમકિત છે. સદ્ગુરુના લક્ષે ગુરુઆજ્ઞાએ વર્તનાર જીવ ભાવિનિર્વાણનું ભાજન છે. નૈગમનયના અંશે તેને કારણ સમકિત કહ્યું છે, જેમાં ઉપાદાનનું વીર્ય ઉછળીને જે સહજ હા આવી છે કે આ આમ જ છે, એટલે પૂર્ણ અખંડજ્ઞાયકસ્વરૂપ નિર્મળ તત્ત્વ છે એવો આત્માનો જ ભાવ અંતરંગમાં સહજ સ્વભાવે ઉદ્ભવે છે, તેથી તે નિશ્ચય સમકિતનું કારણ છે. જીવ, અજીવ આદિ નવતત્ત્વ, છ દ્રવ્યનું બાણપાત્રું, ધારણા એ શ્રદ્ધા નથી. પણ આત્માના પુરુષાર્થનું સહેજે સ્વરૂપ સન્સુખ થવું તેને વ્યવહાર મમકિત કહ્યું છે. વ્યવહાર કહેવાનું કારણ એ કેહજી શુદ્ધતાનો ઉદાઝ થઈ માધક સ્વભાવ વર્તમાન વર્તતો નથી. પદ્મનંદીપંચવશતિકામાં કહ્યું છે કે:-

તત્પ્રતિ પ્રતિનિવર્તન, યેન પ્રત્તાપિ હિ ધ્રુવા ।

નિશ્ચિત સ મવેન્દ્રવ્યા, ભાવિનિર્વાણમાજનમ્ ॥

આત્માની અધ્યાત્મ વાતો મદ્ગુરુ સમાગમે જે લાયક પ્રાણીએ ભાવાર્થના લક્ષે, પ્રસન્નચિત્તે એ પ્રમાણે માંભાગી છે આત્મા અક્રિય જાતા મિદ્ધ ભગવાન જેવો અવિકારી, શાંત, નિર્મળ ત્રિકાળ પૂર્ણ-સ્વરૂપ શુદ્ધ છે, તે જીવને ભાવિનિર્વાણ ભાજન કહ્યો છે. પણ દેખાદેખીથી કે મનની ધારણાથી નહિ. સ્વછંદરૂપ મિથ્યાગ્રહના ત્યાગની તેને મહજ પ્રાપ્તિ થાય છે; પણ મંસારદેહ આદિ રાગની પ્રીતિ રાખીને આત્માના નામે જે કાંઈ કરશે તેનો સ્વછંદ ભમતો થવાનો છે; તે ભલે સમયસાર, પંચાધ્યાય જેવા ગ્રંથો લખે હોય, છતાં તેની બધી ધારણા મદ્ગતમાં (નકામી) બચ. પરીક્ષા વિના ધર્મના નામે

આંધળી અર્પણતા કરી તેનાથી હિત માને, પોતાની વર્તમાન અવ-
સ્થા, શું કામ કરે છે, જ્ઞાનદશા તે શું છે, તેનું લક્ષ સમજ્યા વિના
પ્રમાદમાં નિરાતે પાડે છે, તેને પુરુષાર્થ તે શું અને રાગ ટાળવારૂપ
જ્ઞાનનું જ્ઞાનમાં ટકવું તે શું, તેની કાંઈ ખબર નથી. સ્વછંદ રોકવાની
કળાનું તેને જ્ઞાન નથી. છતાં હું જાણું છું તેજ સાચું એ માન્યતાની
પકડ હોવાથી વિષય, કથાચની અંતરંગ પ્રવૃત્તિ ટળે નહિ, કારણકે
સમ્યક્જ્ઞાન વિના માથો વિવેક હોય નહિ. એથી દેહાદિની સગવડતા
પ્રત્યે રાગ અને પ્રતિકૂળતા પ્રત્યે દ્વેષ તેને રહેશેજ. જે તુચ્છ પદાર-
થમાં ધીરજ ખોઈ બેસે છે અને માને છે કે અમે આત્માનું સ્વરૂપ
જાણ્યું છે તેથી સ્વછંદ પામ્યો છે. જ્યાં જ્ઞાતાપણું છે ત્યાં પરભાવ
રાગાદિ કથાયમાં ટકવું થાય નહિ અને જ્યાં મિથ્યા આશયની પકડ
છે ત્યાં નિર્દોષ જ્ઞાતાપણું હોય નહિ. માટે ક્યું છે કે, સ્વછંદ, મતાશંક
છોડીને મદ્યગુના લાગે વતે તો પરમાર્થ સ્વરૂપનો હેતુ-કારણ સમ-
ક્ષિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેનું લક્ષ સાચે સાચા આત્માજી હોય તે
સ્વરૂપમાં બીજી કંપના પણ ન કરે અને પ્રત્યક્ષ સદ્ગુણ આજ્ઞાએ
વતે. જેમ સવળા ઘડા ઉપર બીજા અનેક ઘડા સવળા રહે તેમ આ-
ત્માથી સુપાત્ર જીવને બધુંએ સવળું થાય છે અને સ્વછંદી માનાષીને
ઉંઘા ઘડાની જેમ અવળું થાય છે. માટે સદ્ગુણનો સમાગમ પરમ
ઉપકારી આશ્રયમૂલ કલો છે. ૧૭.

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજછદે ન મરાય,

જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં. અલ્પ પ્રયાસે જાય. ૧૮.

મનુષ્યને માન અને મૈથુનમજ્ઞા વધારે છે, સંજ્ઞા એટલે આત્મા
સદાય જ્ઞાનસ્વરૂપ અનિચ્છક છે તેને જૂનીને પ્રવૃત્તિજન્ય ધન્યામાં
રોકાવું તેને મજ્ઞા કહે છે. માન, સંકાર, ક્રોધ, માયા, લોભ એ
મહાશત્રુ છે. તેમાં માન કથાયનું સુખ્યબળ છે. શ્રીમદે કહ્યું છે
કે જો મનુષ્યમાં માન ન હોત તો મોક્ષઅહીં જ હોત. એટલે માનાદિ
કથાય જીવના મહાશત્રુ છે, તે પોતાના સ્વછંદે ન ટળે. ધર્મના જહાને
અનતાનુબધી માન સેવાય છે, તે સદ્ગુરુ શરણ આશ્રય વિના ન

ટળે. ચક્રવર્તી રાજા મુનિ થયા હોય અને શહેરમાં લિપ્તા અર્થે આવ્યા હોય, ચૌટામાં હાથ રહ્યા હોય અને તેનીજ દાસી તેને કપડો આપે અને કહે કે મુનિનો આચાર નથી કે ચૌટામાં ઉભા રહેવું. મુનિને તેથી જરા પણ તેના ઉપર રોષ ન થાય કે આ માફ અપમાન કરે છે પણ મુનિ પોતાની ભૂલને કળુલ કરે. “મત્યનો આદર કરનાર પોતાના ત્રિકાળી સત્યનો આદર કરે છે.” દોષનો આદર તે પોતાનો જ અનાદર છે. જો એક બાળક પણ મુનિની ભૂલ દેખાડે તો મુનિ તે કળુલ કરે.

આ ૧૮ મી ગાથામાં ચારિત્રની વાત કહી છે. ૧૭ મી ગાથામાં સમ્યક્દર્શન જોટલે આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુના લક્ષથી, આશ્રયથી, કારણ સમકિત કહ્યું છે, કે જે જાતથી નિશ્ચય સમકિત પ્રગટવાનું છે.

સદ્ગુરુશાસ્ત્ર જોટલે નિશ્ચયથી અસત્નો અનાદર અને સત્ સ્વર્પનો જોટલે પોતાના શુદ્ધ આત્માનો આદર છે, જો મદ્ગુરુ આશ્રયનો પરમાર્થ છે. પણ તેથી જોમ ન સમજવું કે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ ઉપકારી નથી. અથવા જોમ પણ ન સમજવું કે જોમાં પરાધીનતા છે, જીવના ઉપાદાનની તૈયારી વિના, જાગૃતિ વિના કાંઈ લાભ થાય નહિ. કોઈ, કોઈને પરિણુભાવી શકે નહિ, સુપાત્રતા પોતાની જોઈએ. સ્વછંદ ટાળવામાં સદ્ગુરુનો વિનય કામ આવે છે, સદ્ગુરુનો વિનય જો નિશ્ચયથી પોતાનો વિનય છે, પોતાના ઉઘડેલા ગુણનું જાહેરમાન છે.

તા ૭-૧૦-૩૬.

સત્ સમાગમથી આત્માર્થી જીવને ઉપકાર થાય છે તે માટે સદ્ગુરુનો સમાગમ આશ્રય અને તેમનો વિનય વર્ણવ્યો છે કારણકે જો વિધિએ નિમિત્તપણાની હંચાલીમાં ઉપાદાનની પાત્રતાથી આત્મગુણ ઉઘડે છે. કોઈ કહે કે અહીં નિમિત્ત ઉપર લાર કેમ મૂકવામાં આવ્યો છે તેનો જવાબ જોમ છે કે શ્રીમદે ઠેરઠેર સત્ સંજોગન કહ્યું છે કે સદ્ગુરુ, સતશાસ્ત્ર, સત્જોગ, સત્ક્રિપદેશ, સત્સંગ વિ. સત્તોજ આદર જોટલે અસત્નો અભાવ, રાગદ્વેષ વિકારનો અભાવ. જેમાં પ્રગટ સદ્ગુણ અને પુરુષાર્થ વર્તે છે, એવા ઉજ્જવળ આત્મગુણસંપન્ન જે સદ્ગુરુ છે તે ગુરના હાડકા દેહાદિ ઉપર વચન નથી, પણ જીવનો

પ્રયત્ન પોતાના સ્વાધીન ઉપાદાનથીજ પ્રગટે છે. તેમાં પોતાના શુણ્ણો વિકાસ કરવા માટે અર્થઠંડ સર્વજ્ઞ સ્વરૂપનો આદર કરવા વિનયની ભાષા આવે છે અને વ્યવહારથી તે સત્પુરુષનો ઉપદેશ તેમનો સમાગમ લાયક જીવને અનંત ઉપકારી છે.

સત્સમાગમના નિમિત્તનું જેને બહુમાન નથી તેને પોતાના શુણ્ણો આદર નથી. જેનામાં પાત્રતા વિનય આદિ શુણ્ણ ખીલી નીકળ્યા છે તેને એવો સ્વછંદભાવ અને ભાષા પણ ન હોય કે મેં મારી પાત્રતાથી પ્રયત્ન કર્યો માટે શુણ્ણ પ્રગટ્યો છે. શુણ્ણો ઉપકાર નથી એમ આત્માર્થીને હોય નહિ. વળી કહ્યું છે કે કામાદિ બાળવાનો અભોધ ઉપાય સત્સમાગમ છે. સત્સમાગમમાં વિષય વાસના, માનાદિ વિ. અસ્થિરતા, સદ્ગુરુના આશ્રયથી સહજ પ્રયત્નથી બાધ છે અને સમ્યક્ ચારિત્રશુણ્ણ એટલે જ્ઞાનશુણ્ણો વિકાસ અને સ્થિરતા વધે છે. આર જ્ઞાનધારી સુનિ-આચાર્ય ગણધર આદિ પણ શ્રી શુરુનું મહામાન કરે છે. તો પત્રી જેને સાધકદશા ઉઘડી નથી તેનાથી શ્રી શુરુના વિનયમાં અનુચિ કેમ થાય ? સાચો જિજ્ઞાસુ આત્માર્થી હોય તે એમ ન બોલે કે અમારી તૈયારી હશે તો અમને શુરુ મળશે. એમ સ્વચ્છંદી વાક્યો ન બોલે. જેને માત્ર આત્માર્થની ઝંખના છે, તે એજ ભાવના ભાવે કે મને શીઘ્ર સદ્ગુરુ મળે. પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો જોગ ક્યારે મળશે ? ધન્ય છે એવા સદ્ગુરુને એમ જ્ઞાનીનું મહામાન કરે છે એવી નમ્રતા છે કે સત્પુરુષનો વિરહ સલાદીને તેમનું સ્મરણ કરી ધારવાર ભાવ વંદન કરે છે. આગળ આવશે કે ‘ઉપાદાનનું’ નામ લઈ, એ જે તને નિમિત્ત; પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાતિમાં રિસ્થત.’ કારણકે ઉપાદાનનો ભાવ લઈને જે સ્થિર થાય છે તેની આ વાત નથી. વળી જેનામાં લાયકતા છે તે નિર્માનપણે ઇષ્ટ નિમિત્તનો આદર કરે છે. આત્માની તૈયારીવાગાને સત્નુ અને સત્ના નિમિત્તનું બહુમાન થયા વિના ન રહે. જ્યારે દષ્ટિની વાત કરવી હોય ત્યારે અપેક્ષાએ એમ પણ કહેવાય કે આત્માથી પુરુષાર્થ તૈયાર થયો. પાત્રતા છે તો સહકારી નિમિત્તો, સદ્ગુરુ સમાગમ આદિ યોગ હોયજ. તેથી કંઈ નિમિત્તથી શુણ્ણ ઉવડ્યો એમ નથી.

શ્રી સમયસારમાં મુખ્યપણે ઉપાદાન ઉપર વાત છે. સમયસારમાં આવે છે કે:-“ શ્રુત પરિચિત અનુભૂત સર્વને, કામલોગ બંધનની કથા; પરથી જુદા એકત્વની ઉપલબ્ધિ કેવળ સુલભ ના. ” એમ કહ્યું કે જીવેને કામલોગ બંધનની કથાને પરિચય અનાદિકાળથી સુલભ છે. પણ પરથી જુદાપણું નિર્માણ શુદ્ધ અંગપણું સુલભ નથી. નિરૂપાધિક પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનું જેને જ્ઞાન છે એવા સત્પુરુષોનો પરિચય પણ આ જીવે પૂર્વે કોઈવાર કયો નથી. સદ્ગુરુમુખે આત્માની વાત પણ માંભળી નથી. એમની સેવા પણ કરી નથી એટલે સત્સમાગમ વડે સત્ અને સદ્ગુરુનો આશ્રય કયો નથી. એમ સત્ની હૃલ્લતા ગતાવીને ઈષ્ટ નિમિત્તમાં ઉપકારીપણું સ્થાપે છે. તેથી કાંઈ પરમાર્થને બાધ નથી. જે આત્માને સદ્ગુરુનું બહુમાન આવે છે તે આત્માને ઠરવાનું ઠેકાણું અંતર વીમામે હાથ આવે છે અને તેને વિનય દરેક શાસ્ત્રમાં ગાયો છે. ચારાશીના રખડપાટથી તપાયમાન થયેલા જીવેને સદ્ગુરુનો સત્સમાગમ, આત્માની શીતળતા થવામાં ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત છે. માટે તે શીતળીભૂત ભાવકુવારો શ્રી સદ્ગુરુ છે જે, આત્માને અનંત હુંબાદિ બંધથી છુટવાની રીત ગતાવે છે અને મુક્ત દશાનું ભાન કરાવે છે. સમ્યક્દ્રષ્ટિને તીવ્ર ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ન હોય, તેને શુરુકૃપાથી અને પોતાની પાત્રતાથી મિથ્યામોહ-ભ્રમણાને અભાવ થયો છે એટલે પોતે અતિ નિર્માની વિનયવંત થયો છે. પોતાને અદ્વય શુણ્ઠ ઉઘડ્યો છે છતાં શ્રી મદ્ગુરુનું મહામાન કરે છે. તત્ત્વદ્રષ્ટિએ હું અનાદિઅનંત પૂર્ણ છું, પણ હજી મારે અનંત પુરુષાર્થ પ્રગટાવવો બાકી છે. એટલે અવસ્થાએ અધુરો છું એમ તે બાળે છે એટલે સત્પુરુષની ભક્તિમાં પોતાને તૃણ જેવો કિંદર માને છે. તેમાં અનંત શુણ્ઠી પરીક્ષા છે. સત્નો આદર છે. પોતાને જે પૂર્ણ પવિત્રતાનું પોસાણ આપ્યું તેનો આદર કરે છે. શ્રીમદ્ પણ જ્ઞાનીનો કેટલો બધો વિનય કરે છે, મહામાન કરે છે. અને કહે છે “હે શ્રી કુંદ-કુંદાદિઆચાર્યો આપના વચનામૃત આ પામગ્ને સ્વરૂપાનુસંધાનમાં સાધનભૂત થયા માટે આપનો અનંત ઉપકાર છે.” એ નિર્મોનતામાંજ સાધકનો અકપાય ભાવ વધે છે. એમા પોતાનું જ્ઞાન બાળ વધતું દેખાય છે. એ પુરુષાર્થની સળગાઈ છે. જે સત્ને જોળાળીને સદ્ગુરુનો વિનય

કરે છે તે પરમાર્થે પોતાનો યુગ્માર્થ ઉપાડે છે. મત્ અને સત્ના સાધનની વાત સાંજગતાં ભક્તિભાવથી શેમાંય ખડા થઈ જાય છે. નિમિત્તને જેમ છે તેમ જાણે છે. પોતાનું તત્ત્વ જેમ છે તેમ જાણે છે. જે વિનયમાં પરમાર્થે વિનય સાથે આવે છે, તેનો અનાદર આત્માર્થી ન કરે. સત્સમાગમનું જ્યાં મહાત્મ્ય થયું ત્યાં સહેજે વિષય કપાય વગેરે વાસના દૂર થાય છે. એથી કહ્યું છે કે:-મદ્ગુરુ શરણમાં જતાં અદ્વય પ્રયાસે કપાયાદિ ટળી જાય પણ સ્વછંદે તો જામણે થાય છે.

સદ્બોધસ્વરૂપ આત્મા અકપાયસ્વરૂપ છે. તેનો આદર થતાં રાગાદિ વિષય કપાયનો આદર મહેજે ટળે છે. જેનામાં શુભ પ્રગટયો છે એવા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો પ્રેમ-આદર છઠ્ઠા શુભસ્થાનક મુખી રહે છે. પછી તો રાગનો બુદ્ધિપૂર્વક વિકરપ પણ નથી. (અબુદ્ધિપૂર્વક શુદ્ધ વિકરપ ૧૦ માં શુભસ્થાને ટળી જાય છે.) ૧૮.

જે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન,

ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯

આ ગાથામાં વિનયનું પ્રયોજન કદ અપેક્ષાએ કહ્યું છે તેનો પરમાર્થે કાઢી લેવાનો છે.

કેવળી ભગવાન જ્યારે છદ્મસ્થ હતા ત્યારે પોતાના ગુરુનો વિનય કયો હતો, તે વિનયની અવસ્થાનું જ્ઞાન કેવળ જ્ઞાનમાં વર્તમાન દેખાય છે, અને સમવસરણમાં દિવ્ય ધ્વનિ છુટે તેમાં પણ તે વિનયની ભાષા આવે છે. અનંત જ્ઞાનમાં જેમ છે તેમ વિકરપ વિના સહેજે દેખાય છે. તેમાં ઇન્છા નથી, પણ શ્રી તીર્થંદર પ્રભુની દેશનામાં (દિવ્ય ધ્વનિમાં) તે પૂર્વ અવસ્થા સંગ્રામી વાણી આવે કે અમે પ્રથમ ઇત્તર્યદશામાં ઉપકારી સદ્ગુરુનો વિનય કયો હતો અને તેનો મહિમા જણાવે. કેવળજ્ઞાન થયા પછી વંદવંદકભાવ નથી. શ્રીમદ્નો આશય શા હેતુથી છે તે વિચારતાં તેનો ન્યાય એમ આવે છે કે વિનયના બે પ્રકાર છે:-

(૧) શુભભાવ રૂપ વિનય છે તે છઠ્ઠા શુભસ્થાન મુખીજ વંદવંદકભાવ આવે છે.

(૨) શુદ્ધ ભાવરૂપ વિનય છે. ત્યાં તો દેવળ નિર્વિકલ્પ વીતરાગ દશા છે. ત્યાં કોઈને વિનય કરવાનો રહેતો નથી, માત્ર સહજ પુરુષાર્થ પોતાના પૂર્ણ અકષાય ભાવમાં અલેદ પરિણમનસહિત પૂર્ણ શુદ્ધતારૂપે ટકી રહે છે. તે અકષાય ભાવનો પોતાનો પોતાને વિનય છે. દેવળજ્ઞાન એટલે પૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિત. પૂર્ણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ દશા તેમાં વંદવંદકભાવની વ્યવહાર કલ્પના કરવી તે અસંગત છે. “વિનયવંત ભગવાન કહાવે, નહિ કિસીકો શિષ્ય નમાવે.”

ભૂતકાળની અપેક્ષાથી ઉપચાર વચને તેમ કહી શકાય. એક આચાર્ય પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડવા લક્ષિતભાવથી કહે છે કે શ્રી દેવળ જ્ઞાની ભગવાનને અનંત કરુણા છે. એમ કહ્યું તે ઉપચાર વચન છે. તેમ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે તેમના ભાવ વચનના નિમિત્તે ઘણા જીવોને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી બીજી રીતે તેમને અકષાય કરુણા છે. પોતાના ભાવમાં દોષ નથી આવતો તેનું કારણ અનંતી સ્વદયા છે. તે અકષાય કરુણા છે, પરમ વીતરાગતા છે.

વળી કોઈ પરમાર્થ લક્ષિતવશ પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડતાં, નૈગમ નયની દ્રષ્ટિએ ભૂતકાળમાં ભગવાને જે વિનય કયો હતો તેનો વર્તમાનમાં આરોપ કરીને કહી શકે અને તે રીતે પોતાનો લક્ષિતભાવરૂપ પુરુષાર્થ ઉછાળે. -

જેમ છે તેમ અપેક્ષા જે નહિ સમજે તે ભૂલ ખાશે.

સિદ્ધ ભગવાનમાં પણ નિગોદ અવસ્થા ગૌણતામાં છે. એ રીતે ભૂત-પૂર્વની અપેક્ષા પ્રયોજનવશ સમજવી જોઈએ. નિશ્ચયદ્રષ્ટિએ “સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ” એમ પોતાના પુરુષાર્થના ઉપાડ માટે સ્વભાવ અપેક્ષાથી કહેવાય. તે જેમ છે તેમ સમજીને વર્તમાન અવસ્થા પ્રગટ પુરુષાર્થરૂપ છે તેને સત્યાર્થપણે લક્ષમાં રાખે તો તેની અપેક્ષા સાચી છે.

આ ગાથાનો મિદ્ધાંત-લોકોત્તર વિનયમાર્ગમાં અકષાય ભાવની દ્રષ્ટિવડે નિર્માનપણાનો મહિમા જણાવવાનો છે. તે અપેક્ષાએ આ નિમિત્તનું કથન છે. તેનો પરમાર્થ ઉપર કહ્યો તેમ ગમજી લેવો. બીજું

કાંઈ ન સમજવું. સમજીને જેમ છે તેમ જાણવાનું છે. જાકીશાસ્ત્રમાં કોઈ વાતનો આશય કંઈ અપેક્ષાએ આવે છે તે ન સમજાય, તો મધ્યસ્થ રહેવું.

દશવૈકાલીકમાં ૯ મું વિનય અધ્યયન છે તેમાં કહ્યું છે કે અનંત જ્ઞાનને પામેલો શિષ્ય સદ્ગુરુનો વિનય ન મૂકે. તેનો આશય એમ છે કે નિર્વિકલ્પદશામાં સ્થિત કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં તે પૂર્વે છત્રસ્થદશામાં પોતે જે વિનય કયો હતો તે અવસ્થાનું જ્ઞાન પણ ખસે નહિ. અને દિવ્ય ધ્વનિ છુટે ત્યારે પૂર્વ અવસ્થાની વાત પણ આવે. કોઈ ઇન્દ્ર, અકલ્પતી આદિ ભગવાન કેવળજ્ઞાનીને પૂછે તો અમે અમારા ગુરુનો પ્રથમ આમ વિનય, વિવેક કરતા હતા. એમ પણ વાણી યોગમાં આવે. ગયા કાગમાં જે વિનય કયો હતો તેનો નિવેધ ન કયો તે પણ વિનય છે.

અહિં શ્રીમદ્દને જે કહેવું છે તેનો આશય એવો લેવો કે જે જીવોને વિનયનું મહાત્મ્ય ન હોય તેવા જીવોને ઉભા રાખીને પણ કોઈ અપેક્ષાએ વિનયનું મહાત્મ્ય કહ્યું છે.

વૈયાવચ્ચનો અર્થ સેવા છે. એનો અર્થ વીતરાગ ભગવાનની પોતાના અકપાય ભાવની સેવા છે. મર્વજ ભગવાનને પૂર્વે શિષ્ય અવસ્થામાં ગુરુનો વિનય અને વૈયાવચ્ચ કરી હોય, તેવાતને કોઈ સાધક જીવ ભૂત નૈમનનયે તે ભૂતકાળની અવસ્થાનો વર્તમાનમાં આરોપ કરે તો તે દ્રષ્ટિએ તેની વાત સાચી છે; કારણકે તેને ભક્તિભાવ ઉછાળવો છે એ હેતુ છે.

વળી તીર્થ કર ભગવાનના નિમિત્તથી ચાર સંઘની સ્થાપના થઈ તે પણ ઉપચારથી વૈયાવચ્ચ છે. કારણકે તે અસંખ્યાત જીવની સેવા છે. પોતાના પુરુષાર્થના વીર્યને ઉપાડવા માટે ધર્મોત્તમા પોતાના વિનય ગુણને ઉપાડીને છેલ્લી હઠ સુધી આ રીતે પણ ખેંચી નીચ છે. એવો સત્નો વિનય કરનાર પોતાના ગુણનો આદર કરે છે. ૧૯.

તેથી કહ્યું છે કે:—

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ;

મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ મુભાગ્ય. ૨૦

શ્રી તીર્થંકરાદિ દેવગી ભગવંતોએ દિવ્ય ધ્વનિમાં એવો

લોકોત્તર વિનય માર્ગ ભાખ્યો છે. એ સત્માર્ગનો આદર-વિનય, સુલભબોધિ આરાધક જીવને હોય છે. તેઓ આ આશય સમજશે; બાકી સ્વછંદીને નહિ બેસે, અને આવળો અર્થ ગ્રહણ કરી સ્વચ્છંદનું પોપણ કરશે. અને જે સાચો મુમુક્ષુ છે તે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતનો કહેલો લોકોત્તર વિનયમાર્ગ સમજશે, અને આરાધશે. નિયમસારમાં આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે અહો ! સત્સમાગમ અહો ! સદ્ગુરુનો આશ્રય, એ ચરણકમળ સ્નેહ્યા વિના આ વસ્તુ સમજાય તેમ નથી. તેમાં પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ગુણનું જહુમાન લાવી પૂર્ણ પવિત્ર દેવજ્ઞાન સ્વરૂપના ગાણા ગાયા છે, અને તે મંજંધમાં કારણ પરમાત્મા તથા કાર્ય પરમાત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન છે કે સ્વશક્તિ પરમાત્મ તત્ત્વ સહજ આનંદમય અનાદિ અનંત પરિણામિકભાવ છે તેની પ્રતીત શ્રી સદ્ગુરુ આશ્રયથી થઈ છે; માટે નિમિત્ત કારણમાં ગુરુ-ભગવાન દશ્યા. જ્યાં અધુરી દશ્યા છે ત્યાં આગળ અનંત જ્ઞાનીઓનો આદર થયા વિના ન રહે. પણ જેને પરમાર્થ સ્વરૂપનો પ્રેમ નથી તેને મત્ અને સત્તા નિર્દોષ નિમિત્તનો આદર નહિ આવે. અનંત કાળમાં સ્વચ્છંદ અને મતાગ્રહથીજ સત્તાની ઓળખ (પ્રતીત) થઈ નથી. માટે સદ્ગુરુનો આશ્રય અને વિનયનું જહુમાન પરમાર્થ-પ્રયોજનકારી છે, એમ સમજવું, મુક્તવંત શિષ્ય અકપાય ભાવની પૂર્ણ પવિત્રતાનો ઉપાસક છે, માટે જેમના વિષે પ્રગટ પુરુષાર્થ વર્તે છે એવા મદ્ગુરુ અને સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મના સ્થાનભૂત નિમિત્તો તેમાં પોતાના ભક્તિ ભાવનો નિર્ણય કરીને જહુમાન કર્યા કરે છે. નિર્માનપણે વીર્યને પુરેપુરું ઉપાડી શકે એવા નિર્માનપણાનો એ હેતુ છે લક્ષમાં અકપાય-ભાવ, પૂર્ણ સ્વભાવ છે તેની પ્રાપ્તિ પોતાના પુરુષાર્થથી થાય છે; તેમાં વચ્ચે શુભ પરિણામના વિકલ્પ સહેજે આવે છે. માધક ધર્મ-તમાને આખું જગત ઉપકાર કરવા તૈયાર છે. લોકોત્તર માર્ગની કુંચી સદ્ગુરુ આશ્રયથી સમજાય છે. તેથી કહ્યું છે કે સુલભબોધિ જીવ

હોય તે જ આ લોકોત્તર-વિનય દ્રવ્યે અને ભાવે, જેમ છે તેમ સમ-
જીને પોતાનું કાર્ય કરી લેશે.

લોગગમનો પાઠ “લોગસ્થ ઉન્નયોગરે” થી શરૂ થાય છે એમાં આવે છે કે ‘આરંગ્ગ’ જોહિલાલ.’ (અકપાય સ્વરૂપની ભગવણી) કોટલે મમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનું પામવું તે જોધિખીજ છે. તેની પૂર્ણતાને લક્ષે, તે નિજસ્વરૂપની સાવધાની વડે રાગરહિત જ્ઞાનમાં ટકી રહીને, તે સમતા આયુષ્ય પર્યંત નિભાવી રાખી મરણ, ટાણે તે અખંડ શુદ્ધ સ્વરૂપની આરાધના વડે સમાધિ મરણ કરવું તે સાચો વિનય માર્ગ છે. તે યદ્વા જ્ઞાન ચારિત્રને અખંડ ધારાએ નભાવે તે જોધિ અખંડને પામીને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે છે. વર્તમાન કાળમાં સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાનનો સાક્ષાત પ્રત્યક્ષ યોગ નથી, તેથી કરીને દેહાચ્છેદ એકાદ ભવ જાકી રહે તો તેનું ભાવથી આંતર નથી. માટે સદ્ ગુરુનો વિનય એ પરાધીનતા નથી. સત્નો વિનય એ પોતાની સહજ સ્વતંત્ર દશાનો વિકાસ છે. દેવ, શુર, ધર્મ વીતરાગ છે. તેના વિનયમાં સુધાત્રણ વ પુરુષાર્થવંત નમી પડે છે, ઢળી પડે છે, અને છૂટી ભૂમિકા સુધી દેવ, શુર, ધર્મની ભક્તિ સ્વરૂપ અનુમંધાનના લક્ષે કરે છે. ભાષામાં અહંપણાનું વચન પણ ન આવે. નિમિત્તની ભાષા વિનયથી જ આવે એ સાધકની નમ્રતા છે, શુભ છે. ‘હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ !’ ની સ્તુતિ છે તેમાં સદ્ગુરુનું મહાત્મ્ય માન ટાળીને પુરુષાર્થ ઉપાડવા માટે કહ્યું છે. છેલ્લી ઠીકીમાં આવે છે કે:—

‘ પડી પડી તુજ પદ પંકજે, કરીકરી માગું એજ;

સદ્ગુરુ મંત સ્વરૂપ તુજ, એ દ્રઢતા કરી દેજ. ’

તેમાં પોતાના પુરુષાર્થની અધિક ભગૃતિ છે. સ્વરૂપની દ્રઢતા છે, દીનતા નથી, પણ પુરુષાર્થની સળગાઈ છે. આ અલૌકિક વિનય કોણ અમળે ? મુક્તજોધિ આરાધક આત્માથી જ અમળે. જાકી તો સુગ ઉપાદાનની વાત આવે ત્યાં એકાત પકડે અને પુરુષાર્થ ભૂલે અને નિમિત્તની વાત આવે ત્યાં મૂળને ભૂલે અને નિમિત્તને પકડે, એમ સ્વચ્છંદી પોતાના સ્વરૂપની સાવધાની રાખી શકે નહિ. પોતાનો ગુણ જગાડે અને માને કે હું ઠીક સુધારું છું, ધર્મોત્તમા વિવેકી છે. પણ

ખરે વિવેકી હોય તે પોતાનો પુરુષાર્થ ધરાબર ન ઉપડે તો ખીબ્બો
કે નિમિત્તનો વાંક ન કાઢે. પોતાની નબળાઈ જાણે અને આરિત્ર શુભ
ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરે અને કહે કે ધન્ય સદ્ગુરુ, મારા જન્મ મરણનો
તમે નાશ કર્યો. આપની શીતળ છાંયામાં મારું કૃતાર્થ પહોં છે. હે
નાથ! આપે જ મને આત્મા આપ્યો છે. આપનો અનંત ઉપકાર છે;
એમ નિર્માનપણે જ્ઞાનકળાથી પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે. એવો પર-
માર્થભૂત વિનયમાર્ગ કોઈ સુલભબોધિ સમ્યગ્વંત આરાધક હોય તે
મોક્ષમાર્ગને જેમ છે તેમ સમજે. અને સત્નો વિરાધક દુર્લભબોધિ
જીવ મતાથી હશે તે લોકોત્તર વિનય સ્થાનકને લોકિકમાં ખતવી
નાખશે. અને અજ્ઞાન તિમિરનું આવરણ પોતાને વિવેકધારશે. તે વિવે
સાચા તત્ત્વના અબજ મિથ્યાદ્રષ્ટિઓની દશા શું થાય છે તે હવે
કહે છે. ૨૦.

અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ;

મહામોહિની કર્મથી, ખૂડે ભવજળ માંહિ. ૨૧.

આત્મસ્વરૂપથી અલાન જીવો છે તે મહામોહિ જીવ છે. એવા
મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવને મહામોહિની કર્મ બંધાય છે. મૂળતો જ્ઞાની સદ્-
ગુરુને વિનયની સર્વથા ઈચ્છાજ નથી, પોતાનો વિનય કરાવવાના
કામી નથી. અને જેણે આંઆર્થ, ઉપાધ્યાય, મુનિપણાનું નામ ધારણ
કયું છે તેને જગત પાસેથી માન લેવાની કામના કરે, પોતાને યથાર્થ
અનુભવ નહિ છતાં સદ્ગુરુપણું પોતામાં છે એમ સ્થાપન કરે, અને
શિષ્ય આદિ પાસે વિનય કરાવે, અંતરંગમાં માનાહિની મીકાશ વેઢે
તેને માથે ૭૦ કોડા કોડીની સ્થિતિનું મોહનીયકર્મ બાંધી નિગોદમાં
અને અનંતકાળ સુધી રખડવાની જવાબદારી છે; અને જે શિષ્યો
તત્ત્વ સમાધ્યા વિના કુશુરુઓનો જ્યાં ત્યાં વિનય કરે-નમન કરતા
કરે તે પણ મહામોહિની કર્મ બાંધે; ઘણા કહે છે કે તે ભગવાનના
ભક્ત છે. સાધુનું આરિત્ર પાળે છે. આત્માઅર્થે આકરા વૃત-તપ પાળે
છે. માટે અમે તેના જાનોને નેમસ્કાર કરીએ છીએ, એ ધરમની શોભા
છે, તેનાથી ધર્મ-તીર્થ નહીં રહે છે. પણ અજ્ઞાન જેવું મહાપાપ કોઈ

નથી અને અજ્ઞાનપણ અજ્ઞાનપણ તે જગ્યાએ નથી વગી પડી પત્તુ
 રાત્રિ ભોજન નથી કરતા દોરને ઢોપું પરિવ્રજ દેખાનો નથી, આક
 વનસ્પતિ એમા પણ શમ્ભિરુપે મિદ્ધ જેવો આત્મા છે તે પણ ઢોપું
 છવ લિંબા કરના નથી માટે તેમને વદન ડરવાથી ધર્મલાલ થવો
 જોઈએ, પણ એમ તો ચતુ નથી બાહ્યચારિત્રનો વેશ દેખીને નમસ્કાર
 કરવો તે અજ્ઞાનને પુષ્ટિ આપવા જેવું છે આ સમજવું કઠણ પડે
 તેમ છે માટે જીએ છીએ કે પ્રથમ આત્મચરિત્ર શુ છે તેને વિશેષ
 ગાળીને જાણો ઘણા વેશધારી માને છે કે અમે ત્યાગી છીએ, આમ
 ક્રિયા છીએ શ્રીએ, નિર્વંશ વસ્તુ લઈએ છીએ, પરિવ્રજના ત્યાગી
 છીએ, પણ આત્મા શુ કરે અને શુ ન કરે તેની કાંઈ ખગર ન પડે,
 તેને વદનીય કેમ કહેવાય? ઉત્તરાધ્યયનમા પાચમું અધ્યયન છે તેમાં
 પ્રશ્નોત્તર છે કે શુરુ, અમે શ્રદ્ધા છીએ એના કરતા એ દ્રવ્યચારિની
 યા દ્રવ્ય માધુ માગે ખરા કે? તેમને વદન થાય કે?

તેનો જવાબ છે કે તેના કગ્તા મુદ્રિવાન શ્રદ્ધા અનતગુણા
 સારા છે જગડેલુ દ્વંધ છાશમાથી બચ એમ દ્રવ્યવીગી માધુ ભક્ષે
 ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ વૈરાગ્યવાન દેખાતા હોય, સવે જૈનમુનિ નામધારી હોય
 છતાં તે જગડેલા દ્વંધ જેવા છે, અને ધર્મોત્તમા શ્રદ્ધા હોય તે તેની
 કરતા અનતગુણો સારો છે માટે તત્ત્વનો અભ્યાસ કરે તો જેમ છે
 તેમ મમજાશે, પણ જોગનો આદર ધનામતનો અનાદર થાય છે માટે
 વિનય કરવાની પત્તુ જવાગાળી છે ૨૧ તે માટે કહે છે કે —

હોય મુમુક્ષુ જન તે, મમજે એહ વિચાર;

હોય મતાર્થી જન તે, અનજો લે નિર્ધાર. ૨૨.

શુરુ પાસેથી એક માત્રો ન્યાય મમજનાં મુદ્રિ જીવ આખી
 જીવગી તેમનો ઉપખર નબુવે આત્માની પવિત્રતાનો કામી, સાચા
 મુખનો કામી તે ચથાર્થ વિવેકવત હોય તે તે ચથાર્થ વિચારને મમજે
 છે અને જે મતાર્થી જીવ હોય તે તેનો અવજો નિર્ધાર લે છે.
 અથવા કાતો તેવો વિનય શિષ્યાદિ પાને કરાવે છે અસદ્ગુરુને વિષે
 સદ્ગુરુની શ્રાન્તિ રાખી વિનયમાર્ગનો અવજો નિર્ણય કરી લે છે;

અને માને છે કે:-પોતે દ્રઢ મુમુક્ષુ છે, વિનયવંત છે, એમ અસદ્ગુરુ પાસે જઈને અસદ્ગુરુને દ્રઢ કરે છે અને નિઃશ્ચિન્તા (પોતાના સંતોષ માટે) પોતાના જેવી, ઉધી શ્રદ્ધાવાળા અસદ્ગુરુ પાસે કહે કે તમે જ ધર્મ તીર્થને ટકાવી રાખો છો, આપ જ સાચા છો, બીજા આમ કહે છે માટે જોડા છે; એમ અસત્નો આદર કરીને માંહોમાંહે મિથ્યાત્વને, સ્વછંદને દ્રઢ કરે છે. પોતાને પોતાનું અહિત કરતું નથી છતાં અજ્ઞાન એ બધાવ નથી; માટે અવસ્થા ભવજળાધિમાં ધૂંડે છે. એવા જીવો આ વિનયના માર્ગનો દુરુપયોગ કરીને પોતાનું અહિત કરે છે, હિત અહિતનો જેને વિવેક છે. એવા મુમુક્ષુ જીવો હોય તે જ્યાં વિનય ઘટે ત્યાં વિનય કરે. પણ કોઈ મિથ્યાદષ્ટિનો વિનય ન કરે, તેનો અર્થ એમ નથી કે બીજાનો અનાદર કર્યો. કોઈ મુમુક્ષુ જીવ સત્તામાં આસ્થા જતો હોય તેને ઉપકારી સુપાત્ર ધર્માત્મા મળે તેમનો એકનોજ વિનય કરે અને બીજા સંસાર અર્થી હોય તેનો વિનય ન કરે તેમાં તેનો અવિનય નથી. સત્ની રુચિ થઈ ત્યાં સત્નો જ આદર હોય. પોતાને વિષે બીજા આમ ધારણે તો એવી શંકા તેને ન હોય જ્યાંલગી પૂર્ણ વીતરાગતા, સ્વરૂપસ્થિરતામાં એકાગ્રતા થઈ નથી ત્યાં લગી શુભવંત ધર્માત્માનું બહુમાન ક્યાં વિનાન રહે. સમ્યગ્દર્શનનું સાધન ઈષ્ટ નિમિત્ત-સદ્ગુરુ, સત્દેવ, સત્શાસ્ત્રો વિનય કરે. કુશુરુ, કુદેવ અને કુશાસનો વિનય ન કરે તે કાંઈ દેવ નથી.

કંજુશાઈ અને કરકસર બેઉ ભાવમાં કેટલો આંતરો છે ? એક વિવેકપૂર્વક જેમ છે તેમ સમજીને વિવેકથી વર્તે છે. એક તૃષ્ણાને પોષે છે; તેમ દ્રઢતા અને મતાગ્રહમાં આંતરો છે. દ્રઢતા એટલે સત્સ્વરૂપની નિઃશંક પકડ છે. અને મતાગ્રહ એટલે મારાપણાના પક્ષની બુદ્ધિ છે. તેમાં દેવભાવની હેયાતિ હોય છે ઉદાર અને ઉડાવ તે ભેડે ભાવના આશયમાં જેમ ફેર હોય છે તેમ વિવેકી વિનયવંત અને આંધળો વિનય કરનાર એ બન્નેમાં ફેર છે. પકડ પકડમાં ફેર છે. બીલાડી ઉંદરને પકડે અને પોતાના બચ્ચાને પકડે તેમાં ફેર છે. વેપધારી જૈન મુનિને પણ ધર્મ બુદ્ધિથી વંદન ન થાય. પણ રાત્રીને ન છુટકે લૌકિક પ્રસંગવશ આવકાર આપવો પડે એમ વ્યવહારના અનેક પ્રકાર જાણવા

ચોગ્ય છે. લોકોત્તર ધર્મને વિષે લોકોત્તર વિનય હોવો જોઈએ, તેમાં પોતાનો પરમાર્થ સધાય છે. (આધી શકાય છે) અકપાયભાવની અનુકરણ, (અનુ=અનુસરીને) સ્વપની બાળવણી છે તે જ વિનય છે. શ્રીમદે બાહ્યના વ્યવહાર ઉપર બહુ લક્ષ નથી રાખ્યું. તેમની ઉંડી અપેક્ષા આધારણ જીવને સમજવી દઢણ પડે તેમ છે.

બ્યાંલગી પ્રમત્તભાવ છે, છૂંતું ગુણકાણું છે. ત્યાંલગી વંદે-વંદકભાવનો વિકલ્પ, આહાર આદિ હોય છે. સાતમીથી ઉપસી ભૂમિકામાં જોડેલે કે તેરમી ભૂમિકામાં કોઈ એમ કહે કે વંદેવંદકભાવ હોય તો તે તદ્દન ન્યાય વિરુદ્ધ છે, તે વાત યથાર્થ જ નથી.

તેરમી ભૂમિકામાં તીર્થંકર ભગવાન તથા ઠેટલાક મામાન્ય દેવળી ભગવાન અરાગી હોવા છતાં તેમને ઉપદેશ તથા વિકાર હોય છે પંચાધ્યાયિ ભા. ૨ ગાથા ૪૪૬ માં કહે કે અકપાય ભાવ તે જ નિજ અનુકરણ છે.

તા. ૮-૧૦-૩૬ ગાથા ૨૨ મી આહુ

આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર છે. તેમાં ૨૩ ગાથા સુધી ભૂમિકા આધી છે તેમાં સ્વચ્છંદ, મતાચ્છંદ, ગુપ્તજ્ઞાની ક્રિયાકાંડી વિ. મતનો ત્યાગ, મદ્ગુરુની ઓગળાણ વગેરે અનેક ન્યાયથી કથન આવ્યું. અને મદ્ગુરુનો વિનય ગુણીનું બહુમાન કોણ કરી શકે તે વાત ચાલે છે.

મદ્ગુરુ કોણ કહેવાય, સત્યાન્ન કોને કહીએ, સુપોત્રતા કોને કહીએ, વળી કોને વંદન કરવું, વિનય કેમ કરવો, કેવો અભિપ્રાય રાખવો, કોનો વિનય ન કરવો, કોને વંદન ન કરવા એ વિગેરે કથન અનેક ન્યાયથી આવે તેથી ઘણા જીવોને મુંઝવણ થાય; પણ જે સાચો મુમુક્ષુ હોય તેને મુંઝવણ થાય નહિ. તે યથાર્થ વિચારને જ્યાં જેમ છે ત્યાં તેમ સમજે છે કેમકે તેઓ આત્માર્થનો જ જાગી છે, પણ જેને સાચી પાત્રતા નથી તેરે ગંઠા મુંઝવણ થયા કરશે કે સાચાની શી ખબર પડે ? મુમુક્ષુ કોણ હશે ? વિનય કેમ કરશે ? કોઈ આમ ઉપદેશ આપે છે. કોઈ આમ ધર્મનું સ્થાપન કરે છે, તેથી

અમને તો મુંઝવણ વધે છે, કારણકે ત્યાં ત્યાં જોઈએ ત્યાં બધાય
 પોતાના માલની ઉલ્લેખતા ટાંકે છે. પણ જેને સ્વચંદ્ર, મતાચ્છદમાં
 નથી ટકવું, અને સાચું સમજવાની તીવ્ર વિજ્ઞાના છે તેણે તો યથાર્થ-
 પણ સમજવું જોઈશે. અભિપ્રાયમાં ક્યાં ક્યાં ભૂલ આવે છે તે જાણવા
 માટે માન અને મતાચ્છદ છોડીને સદ્ગુરુના શરણે જવું. કારણકે
 પોતાના છંદે કાર્ય થતું નથી. શાસ્ત્ર ન્યાય તથા મત્ય અસત્યના ભેદ
 વિગેરે ગમે તેવા અટપટા હોય છતાં મુમુક્ષુને જરાય મુંઝવણ ન થાય.
 માટે સાચા સુખનો કામી, જે આગળ કહેવાયો તે વિનય આદિનો
 યથાર્થ વિચાર, પ્રમાણિકપણે જેમ છે તેમ મમજે છે. પોતાની પાત્રતા
 જ્ઞાનતા વિવેકવટે તૈયાર કરે તેને મુંઝવણ નહિ થતાં, બધી મુંઝવણનો
 નિઃસંદેહપણે નિકાલ થઈ જાય છે. મારે માનું પૂર્ણમત્ત્વ, અવિકારી
 જ્ઞાનધનસ્વરૂપ, ત્રિકાળ નિર્મળ શુદ્ધ આત્મપદ જ જોઈએ છે એવો
 તેને યથાર્થ નિશ્ચય હોય છે. પોતે રાગ અને રાગ રહિત નિજપદની
 વહેંચણીમાં મુંઝાય નહિ. અહીં રૂઝ મી ગાથા મુખી જે કહ્યું છે તેનો
 યથાર્થ નિર્ણય અને તેના વિચાર મુમુક્ષુજ સમજી શકે છે. પણ જેને
 શંકા અને મુંઝવણ છે તે હજી સમજ્યો નથી. માટે જાની કહે છે કે
 તમારામાં મુમુક્ષુતા હશે તો આ ન્યાયનું યથાર્થપણું જરૂર સમજી લેશો.
 જે સમજ્યો નથી તે ચોક્કસપણે સ્વચંદ્ર માતાદિ મતાચ્છદમાં રોકાણો
 છે. તે ભલે પોતાની ભૂલ ન ગણે પણ નેથી કાંઈ તે સમજ્યો ન કહે-
 વાય; કારણકે તેને કાંતો પુણ્યની મીઠાશ રહી હોય છે અગર તો
 મતનો કુળધર્મનો આચ્છદ કે માનાદિની મીઠાશ આદિ હોય છે. આવા
 છવને આત્માર્થ ન સમજાય; કારણકે તેના હૃદયમાં મિથ્યાત્વનું શસ્ત્ર
 છે. જેમ કુવામાં પાણી મીઠું અને એકજ બાનનું છે; પણ તે કુવાના
 એક થાળામાં કાળીજીરીની પોટલી નાખી હોય તો તે થાળામાંથી
 નીકળતું બધું પાણી કડવુંજ આવે અને બીજા થાળામાં માકરની
 પોટલી નાખી હોય તો બધુંય પાણી ગળ્યું, માકરના સ્વાદવાળું
 આવે; એમ આત્મારૂપી કુવામાં મીઠું જગ ભર્યું છે પણ જેના
 હૃદયરૂપી થાળામાં મિથ્યાત્વરૂપી કડવાશ, મનાર્થ, માનાર્થ અને સ્વ-
 ચંદ્ર ભર્યા છે તે છવ ગમે તેટલો પુરુષાર્થ કરે તોપણ આત્માની
 નિરાકુળશાન્તિ, અક્યાયપણું, મહત્ત્વ આનંદ તેનો અંશ પણ તેને

ન આવે. તેનું કારણ એ છે કે તેની શ્રદ્ધા અને વર્તન વિપરિતપણે પરિણમે છે તેને કોઈ ભૂલ ટાળવાનું કહે તો તે માને નહિ. ઉદાહરણ તરીકે પામે જઈ એવો નિર્ણય કરે કે જેથી તેનું અવગુણ કાર્ય થાય. તેની રુચિ જ તેને તેનું વલણ કરાવે છે. મિથ્યાત્વપણું ઠઠ થાય તેવાજ અસત્ સમાગમનો પ્રેમ કરે છે. તેથી તે અવળો વિનય સમજીને એવો ઉધો નિર્ધાર કરી બેસે છે કે તેને સાચું સમજતાં વિરોધ આવશે. તેવાને હર્ષભાષાથી કહ્યા છે. કારણકે તેને સત્ત્વી પરીક્ષા નથી. તે સાચો વિનય નહિ સમજે. શ્રી નેમિચંદ્ર સિદ્ધાંત ચક્રવર્તી કહે છે કે હે શ્રી ગુરુ ! આપના ચરણકમળના પ્રતાપે હું સંસારનો પાર પામી ગયો છું. જીવો ? કેટલો સત્ત્વો આદર છે ? પોતામાં અનંતી પાત્રતા હોવા છતાં શ્રીગુરુનું ખડુંમાન કરે છે કે હે ગુરુ ! તમારા ચરણકમળ પ્રસાદથી હું સંસારનો છેડો પામી ગયો છું; એમ ગુરુપ્રત્યે દીનત્વ કરે છે. એજ અનંતી સાધકશક્તિ બતાવે છે. કેટલી પૂર્ણ તત્ત્વને પહોંચી વળવાની ધગશ ? દર્શનમારમાં દેવમેન આચાર્ય કહે છે કે હે પદ્મનંદી ! હે કુદકુંદાચાર્ય પ્રભુ ! તમે જો સાક્ષાત્ મીમંધર તીર્થ કર ભગવાન પાસે જઈને આ સમયસાર પાહુંડ (સ્વાત્મબોધ સમય પ્રાપ્ત) ન લાવ્યા હોત તો અમારા જેવા મુનિનું શુ થાત ? આપનો અનંત ઉપકાર છે. આપ વડે જ અમે આત્માપણું પામ્યા છીએ. એમાંજ સદ્ગુરુ અને સદ્ધર્મનો વિનય છે. પોતાનો આત્મા જ્યાં શુભવૃદ્ધિમાં નથી ન પડે, નક્ષતા ન દેખાય તો તે આત્માર્થી હોય નહિ. મતાર્થીના અભિપ્રાયમાં અનંત અજ્ઞાન દરેક ક્ષણે લથું છે. ત્રિકાળી સત્ત્વો અનાદર તે કરી રહ્યો છે. પત્રી ભલે તે ગમે તેનું ધર્મી નામ ધગવતો હોય

આત્માર્થી ધર્મોત્તમા નમન કરે કે હે ગુરુ ! હે પ્રભુ ! હું નહિ, તુંજ મત્ય છે તારા આધારેજ માફ સત્યમય જીવન છે, એમ અમજીને વિનય કરે. મહાધર્મોત્તમા નમન નિર્ઞય મુનિ પદ્મનંદી આચાર્ય રૂપલ જિનની સ્તુતિ કરતા કહે છે કે હે સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિનેશ્વર ! હું વાણી વડે આપની સ્તુતિ કેમ કરી શકું ? વિઠ્ઠલપદ્મારા સહજસ્વ-સાવનું વર્ણન કરવાને અગ્રમર્થ છું, મૂઠ છું, તેઓ પૂર્ણજ્ઞાયકતાને

લક્ષે અક્રિય જ્ઞાનધનમાં મસ્ત હતા. સ્વાનુભવના લક્ષે પૂર્ણતાને પહોંચી જવાના કામી હતા. સત્પુરુષનો વિનય કરીને કરી ગયા. એકજ ભવે મોક્ષ જવાના છે, તેમણે કોઈવાર મિથ્યાદ્રષ્ટિને મોહી જીવને નમન કર્યું નથી. તેથી તેમાં કાંઈ દેવ નથી, જ્ઞાની જે કાંઈ જોવે જે કાંઈ કરે તે બધુંય મવળું છે. આત્મા અવિનાશી ચિદાનંદ મહાજ સ્વભાવી છે. અને દેહાદિ જડવસ્તુનો જે જે ભાવ થાય છે તે વિદ્યારી પરભાવ છે. રાગભાવથી આત્મસ્વરૂપની મિદ્ધિ નથી. માટે જ આત્માથી ધર્માત્માને વિનય કરતો હોય ત્યારે પણ અંતરંગમાં જ્ઞાનદશાની સ્થિરતા છે. પોતાના બેહુદા અકપાયભાવનું લક્ષ છે. તેના લક્ષમાં વર્તતો જ્ઞાની સાધક ધર્માત્મા પોતે હજી સ્વભાવમાં એકાગ્ર સ્થિર રહી શકતો નથી ત્યારે પુરુષાર્થ ઉપાડવા વિનય અહિંસા સદ્ગુણની સ્તુતિ કરે છે. તેમનો વિનય પ્રમાણિક છે. અને નીચલી ભૂમિજ્ઞવાળા સુસુક્ષ્મ પણ સમજીને વિનય કરે છે. હવે આ ભૂમિજ્ઞની છેલ્લી ગાથા કહે છે. ૨૨.

હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આતમલક્ષ,

તેહ મતાર્થી લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩.

જેને પોતાના મતના પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવું છે, મતાત્રહ મૂકવો નથી તેવા મતાર્થી માનાર્થીને આત્માનું લક્ષ થાય જ નહિ. આત્મ લક્ષ એટલે પરદ્રવ્ય અને પુણ્ય પાપ આદિ બધા પરભાવોના લક્ષણોથી આત્માને જુદો પાડવો. આ આત્માનું નિર્દોષ લક્ષણ છે, તેને યથાર્થપણે સુસુક્ષ્મ જીવ જોગખી શકે છે પણ મતાર્થી જીવે પોતાનું લક્ષણ અન્યથા માન્યું હોય છે. મતાર્થીને સતની જોગખ નથી માટે મતાર્થીના લક્ષણની જોગખાણ કહે છે. જેમ જોગનું લક્ષણ ગંગાપણ, કાળી-છરીનું લક્ષણ કડવાશ, તેમ મતાર્થીનું લક્ષણ મતાત્રહ, અને આત્મા-થીનું લક્ષણ દેવજ નિર્દોષ આત્માર્થ. મતાર્થીને પક્ષપાતી જે માટે કહ્યો છે, કે તેને મદ્ગુણની અને સતની જોગખાણ નથી પણ તેની વિરુદ્ધતાને અનુસરે છે. તે પોતાનો સ્વગંદ રાગીને વિપરિતપણું આદરે છે.

ખીજ વાત એમ છે કે અગીયારમે શુભઠાણેથી પણ જીવ પડી

જાય છે, પણ તેનો આશય એમ નથી કે બીજા જીવો - પુરુષાર્થમાં નબળાઈ રાજે, પ્રમાદ કરે; માટે તેમ સમજવાનું નથી. કારણ કે જ્ઞાનીનું કોઈ વચન પુરુષાર્થને નબળું પાડનાર ન હોય, પણ કોઈ એમ માને કે, અરેરે! શાસ્ત્રમાં તો હજી આટલી ઊંચી ભૂમિકાવાળા પશુ પક્ષી જાય છે, તો આપણું શું થાય. પણ આવા મોળા જોડાં લેનારાએ પૂર્વે મોળાપણું મેલીને, પોતાના સ્વાધીન તત્ત્વને પરાધીન અને બચવાનું માન્યું છે. વીતરાગ સર્વજ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના વચનોનો આશય બધા જીવોના ભાવની ઉચ્છ્વજતા અર્થે નિઃશંક સ્વભાવની વૃદ્ધિ થવા માટે હોય છે. સર્વજનું વચન નિષ્પક્ષપાતી હોય છે. તેમના વચનો સમજીને મવજો અર્થ લેવાની જેને રૂચિ નથી તે ઉધાભાવ પકડી લે છે, પણ સર્વજ ભગવાનનો હેતુ મર્વ જીવોના હિત માટે હતો. પૂર્વે તેમણે એવી ભાવના કરી હતી કે સર્વ જીવોને આત્મ-ધર્મ પમાડું (એનો ગર્ભિત ભાવ એ છે કે મારો આત્મા શીઘ્રપૂર્ણ થઈ જાય) એટલે એમના નિમિત્તથી સમવસરજીમાં જે ધ્વનિ છુટે છે તે આત્માર્થ બોધક અને પરમ હિતકારી જ હોય છે. શાસ્ત્રમાં તેમનાં કથન ગણધર આચાર્યો દ્વંડી ભાષામાં ગોઠવે છે. તે સંક્ષેપમાં જ હોય. તેમનો આશય જીવો સમજીને, પુરુષાર્થ લાવીને આત્મકત્યાણ સાધે એવો હોય છે.

બીજી વાત એમ છે કે એક આત્માની જાત એવી છે કે જે કદી મોજે ન જાય. પણ એ સાંભળતાં જ્ઞાનીનું વચન જે ભાવે અને જે રીતથી છે તે ભાવે જે જીવ મમજે તે અલસી હોય નહિ. ભગવાનના વાક્યથી તો ગુણની વૃદ્ધિ થવી જોઈએ પણ તેનો ન્યાન ન સમજતાં જે જાના કાંદે છે કે આમ ન હોવું જોઈએ; એમ તેનો નકાર કરવારૂપ પોતાની કલ્પના વડે કહે કે તેનો અર્થ આમ હોવો જોઈએ વીજેરે અનેક જાના જતાવી પરનો દોષ માનનાર-કહેનારને આત્માર્થ નથી જોતો પણ મતાર્થ અને વિષવાદ જોઈએ છે. જેને આત્માર્થ જોઈએ છે તેણે પોતાનો સ્વચ્છંદ મતાચક્ર છોડીને શ્રીગુરુ શરણે જવું જોઈએ. ૨૩.

હવે મતાર્થના લક્ષણ નિષ્પક્ષપાત્યજે કહે છે કે:—

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય;

અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪

બાહ્યત્યાગ વૈરાગ્ય દેખાય પણ જેને માત્ર જ્ઞાન નથી તેવાને લોકો સાચા ગુરુ માને છે. કારણકે જગતના લોકો બાહ્યદષ્ટિથી જોનાર છે. કોઈને ખુબ આકર્ષી દ્રષ્ટ ક્રિયા દેખાય તો કહે અહો ! તપ કેટલા કરે છે ! વસ્ત્ર કેટલાં ઓછાં વાપરે છે ! વળી કોઈ પાચેર શી ગથી નભાવે તો તેનો મહિમા લાવી ગાણા ગાય. વળી કોઈ નગ્ન હોય કે કાંઈ તપેલા પતરા ઉપર ત્રણ કલાક તપતો હોય કે બ્રહ્મચર્ય જેવું દેખાતું હોય તેને દેખીને વાહ ! વાહ ! કરી જોસે, અને વિનય કયાં કરે કે અહો ! તમે ભારે ત્યાગી છો. જગતમાં ધર્મને ઘડાને અન્યથા વર્તનારા જે વર્ગ સુખ્ય છે. કોઈ શરીર બાળવાળાં હોય તે ક્રિયાકાંડ અને કાયકલેશમાં પ્રવર્તે છે. અને જે શરીર બાળમાં મંદ હોય પણ બુદ્ધિ બાળ વિશેષ હોય છે તેને આશ્રિત ઉપર એટલે કયાય ટાળવા તરફ લક્ષ હોતું નથી, પણ શુષ્કજ્ઞાની પણ હોય છે. તે બુદ્ધિવાળા ક્રિયાકાંડવાળાને નિષેધે છે. અને ક્રિયાકાંડવાળા શુષ્કજ્ઞાનીને નિષેધે છે એમ બેઉ સમજ્યા વિના આત્માના ભાન વિના એક બીજાને નિષેધે છે.

વળી કોઈને જન્મે પ્રકાર હોય એટલે કે પરમાર્થ સમજ્યા વગરનું શાસ્ત્રજ્ઞાન, બાહ્યજ્ઞાન હોય અને ક્રિયા પાળતો હોય તેને પણ સત્તી ખગર નથી. તે બેયને એકાંતી માને અને પોતે કહે કે જુઓ અમે સમજીને જ્ઞાન અને ક્રિયા કરીએ છીએ.

આત્માથી ધર્મોભા હોય તે જગતના લિપ્તલિપ્તમત દેખીને સુંઝાય નહિ ખોટાને નિષેધ કરે તે તેનું પ્રમાણિકપણ છે. તે કાંઈ દ્રેષ ન કહેવાય; પણ વિકલ્પદશા હોય તો તે નિમિત્તનો વિકલ્પ આવી વ્તય તે અપેક્ષાએ અહીં કહ્યું છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અર્ચી છે, કાંઈ બાહ્ય-ત્યાગ અને પ્રહણ રૂપ કે શુભ જોગરૂપ નથી.

કોઈને દુઃખ ગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય તેને પણ ત્યાગવૈરાગ્ય મનાઈ જાય છે. કોઈ માસખમણના તપ કરતો હોય તેનો દુર્ગળ દેહ દેખીને ઘણા માન આપવા આવે. વળી સ્ત્રી આદિનો વિયોગ હોય તેથી તેને

વિષે કંઈ મોટા દેખાય છે. તેને ગાન આપનાર જીવને ઘરે-સંસારનો ખુબ મોહ, મમતા હોય છે, તેથી તેવા જીવો આવા ત્યાગીને દેખીને તેના પ્રત્યે બહુમાન કરે છે, પણ અંતરનાત્વની જોગબાજુ શું ? તેની તેને ખબર નથી. દ્રવ્યાનુયોગતર્કણામાં ત્રણ પ્રકારના પરીક્ષક દર્શા છે.

(૧) અજ્ઞાનીઓ પ્રથમ વેશ નિરખે છે કે આપણા સંપ્રદાયનો વેશ છે ને ? પોતાના કુળધર્મનો વેશ દેખીને રાજી થાય.

(૨) તેનાથી કાંઈ વધુ ડાહ્યા હોય તે દેહના આદિત્રને કિયાને જોગબે છે. પોતાની માનેલી બાહ્ય આદિત્રની કિયા હોય તો વખાણે.

(૩) બાહ્ય ત્યાગ, બાહ્ય વેશ ઉપર વચન નહીં આપતા અંતરંગ તત્ત્વ સમ્યક્સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે છે, તેની જ પરીક્ષા કરીને સત્ત્વનો આકર કરે છે અને જોડાને જોડું સમજે છે, તે જ આત્માર્થી છે.

કોઈ માને છે કે જોડા-નાચા ધર્મની પરીક્ષા કરવા બેસીએ તો રાગ-દ્વેષ થાય, માટે પરીક્ષા કરવી નહિ. એવું માનનારા મૂઢમતિનો અત્રે નિષેધ થયો.

જેઓની બાહ્ય દ્રષ્ટિ છે તે બાહ્યના ત્યાગ વૈરાગ્યને સ્થુલ દ્રષ્ટિએ દેખે છે અને તેનો વિનય નમસ્કાર આદિ બહુમાન કરે છે. તેનું કારણ એમ છે કે પોતે દેહાદિના મુખ સગવડતા-આસક્તિ ધરાવી શકે તો નથી, એટલે એવી સગવડતા વિના બાહ્યનું આદિત્ર કાયદેસર દેખે ત્યા અધ્યય થઈ પડે છે. તેવા જીવે બાહ્ય ત્યાગ આત્માનો સ્વભાવ છે એમ માન્યું. તેવા જીવને આત્મા-પરવસ્તુના મહત્ત્વ ત્યાગ રહિત, નિર્માળ, અખંધ, બેહત છે તે કેમ બેમથે ? જેણે બાહ્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય ઉપર આત્માની હઠ બાંધી તેને બેહત મામર્થસ્વરૂપ આત્માની જોગબ નથી, તેને અંતરંગ ત્યાગ નથી ઉપસવવું=બાહ્યલક્ષણ) જે બાહ્ય જોગબી કિયા દેખાય તે ઉપરથી માન્યું લક્ષણ માનવું તે દોષિત લક્ષણ છે. જેને માન્યું જ્ઞાન નથી એટલે અંતર ત્યાગ વૈરાગ્ય નથી તેને બાહ્ય ત્યાગમાં અજ્ઞાનપૂર્વક અભિમાનમહિત, મિથ્યાઆશયમહિત કર્તૃત્વશુદ્ધિ છે. તેનો વૈરાગ્ય કેવળ દેવરૂપ ત્રા દુઃખાવર્જિત અથવા

મોહગર્ભિત છે, જ્ઞાનગર્ભિત ત્યાગ વૈરાગ્ય નથી. રાગના ત્યાગરૂપ ત્યાગ થયો નથી, પણ તેને બાહ્ય પદાર્થ પ્રમગના યોગનો જોગ ન હતો, સ્ત્રી આદિ પરિચ્છેદની અંતરાય હતી તેથી તેને વર્તમાનમાં ત્યાગ જેવો યોગ દેખાય છે તેમાં તેનો કર્તૃત્વભાવ છે.

તા. ૬-૧૦-૩૬ ગાથા ૨૪ મી ચાલુ

જેને પોતાના સત્સ્વરૂપમાં રુચિ નથી તેવા બાહ્ય દ્રષ્ટિ જીવો બાહ્ય લક્ષણનેજ જીવે છે. તેમાં એમ પણ આવ્યું કે પ્રથમ જે જીવો સદ્ગુરુ સંબંધમાં જ જીવે છે તે બધું જીવે છે. તેના કારણ જણાવ્યા.

સદ્ગુરુના લક્ષણો પ્રથમ બતાવ્યા કે શ્રી મદ્ગુરુજ મુમુક્ષુ આત્માને સાચું હિત સમજાવી શકે છે અને વૃત્ત, તપ, ધર્મ એ શું છે, નિશ્ચય વ્યવહારની સંધિ શું છે, અને પરથી જીવાર્થશું છે તે મદ્ગુરુ ચથાર્થપણે સમજાવી શકે છે. સત્શાસ્ત્ર તથા સત્દેવની ઓળખાણ શ્રી સદ્ગુરુ કરાવી શકે છે. ત્યારે અમદ્ગુરુઓ સત્ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર અને અંતરંગ વિરતિથી જીવને બૃહાવે છે, કારણકે અસદ્ગુરુનો સંગ કરનાર પોતેજ અસાધક છે. મતાર્થી જીવોને અનાદિથી બાહ્ય વસ્તુનો તેની દ્રષ્ટિ મુજબ મોહ હોય છે. તેથી ગુરુની ઓળખાણ બાહ્ય લક્ષણથી કરે છે. માટે ૨૪ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે “ બાહ્ય ત્યાગ પણ જ્ઞાન નહિ, તે માને ગુરુ સત્ય, અથવા નિઃકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ’ જગતને અંતરની પરીક્ષા નથી, માટે બાહ્ય ત્યાગમાં જીંડે છે, તેને ધર્મ માને છે. જેને અંતરંગ ત્યાગ નથી તેને સમ્યગજ્ઞાન નથી. અને જેને સાચું જ્ઞાન નથી તેને ચારિત્ર એટલે જ્ઞાનની સ્થિરતા પણ નથી. સ્થિરતા નથી તે ઉપલક્ષણથી સમજી લેવું. જ્ઞાનરહિતપણું તે કુગુરુનું અને મતાર્થીનું લક્ષણ છે.

બાહ્યદ્રષ્ટિ જીવ સ્થુલ પર્ચાયને દેખે છે એટલે કે આતો ત્યાગી છે, પ્રાણચારી છે, આ હિના પાણી પીવે છે, આમ તપ કરે છે, મુનિ છે એમ બહારનું લક્ષ કરે છે તેઓ આત્માને જીવે છે. તે જીવો એમ માને છે કે આ ગુરુ સાચા છે. ‘ અથવા નિઃકુળ ધર્મના તે ગુરુમાંજ મમત્વ ’ આ ૨૪ મી ગાથામાં એ પણ આવ્યું કે પોતાથી બાહ્ય

ત્યાગ વિષય કપાયાદિનો ત્યાગ નથી થાતો; તેથી જેને ત્યાગાદિ જેવો યોગ છે તેને બહુમાન આપે છે. પણ બાહ્ય ત્યાગથી ધર્મ હોય તો નન્યપતિ ઝાડ વગેરે બાહ્ય સમિતિ શુષ્કિ ઠરીને એક સ્થાને બાહ્ય ત્યાગી થઈને બેઠા છે તેમને પણ ધર્મ યવો બાંધ્યો.

કેટલાક લોકો પોતાના માનેલા શુરુ જ સાચા છે એમ પોતાના જ્ઞાનને જ પોષે છે, અને તેમાં જ મમત્વ દઢ કરે છે. માયું શું તેની જોગબ વિના કુળધર્મના શુરુને દઢ કરે. ગમે તેવા ધર્મશુરુ હોય પણ માપણાથી તો તે મારા છે, આપણે તો મંમારી છીએ મારે આપણે તો ! જે કહે તે માનવું. એમ કેટલાકો કહે છે. પણ સત્ય શું તે સમજાની ગરજ વિના મતામુદને દઢ કરનારા જોડાનો જ મમત્વ કરે છે ! મનાયી છે. અહીં બે લક્ષણો બાંધ્યા છે:-

(૧) માયું જ્ઞાન નહિ તે લક્ષણ.

(૨) અંતર ત્યાગ નહિ એટલે જ્ઞાનની નિશ્ચિતતા નહિ. એ બેક શુરુના લક્ષણ કહ્યા. અને બે લક્ષણ મતાધીના કહ્યા. ૨૪.

જે શુરુને જોગબવામાં બધા છે તેનું એ જ્ઞાન થાય છે કે તે તરફને જોગબવામાં પણ બધે છે, તે હવે કહે છે.

જે જિનદેહ પ્રમાણ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ;

વર્ણન સમજે જિનનું, રોડી રહે નિજશુદ્ધિ. ૨૫.

જે આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધિને પામ્યા તે આત્મા પૂર્ણ આનંદ રૂપ છે તેમજે પૂર્વે બાવના કંઠેલી કે મર્મ છોડેને આત્મવર્મ માફ, એ ગાળના કાન્ધે તીર્થ કં નામઝર્મની પ્રકૃતિ બધામ ગર્મ ય છે. અને તેમનો દેહ અતિ સુદર હોય છે, તે શરીરને ૧૦૦૮ ઉત્તમ શલ હોય છે. એ વ્યવનપણું પુણ્યના અનિગયથી મહિત હોય છે. નાથીજો તેમના દેહાદિના અને પુણ્યના કાઠના શુશુ-આમ ક્યાં કરે , ૫ ; શ્રી વીનગગ તત્ત્વ શુ છે તેના વ્યવનુ લાન (કિચેનું) થયા-પાડું મમ-એ નિજાદ પાડું નમનય) તે કરના નથી તેઓ તો

માત્ર હાડકાના રૂપના લક્ષણ અને દેહાદિ રૂપના વર્ણન ગાઈ, તેને ધર્મ માને પણ તે કાંઈ આત્માનું લક્ષણ નથી. તેઓ બ્યાં ત્યાં પુણ્યના અતિશયથી આત્માના શુભ માને છે. પણ ખરી રીતે તે શુભનો મહિમા નથી, પણ પુણ્યની ઊંઝળી ધૂળના વખાણ છે. સાચો મહિમા રાત્રી-ધર્મોન્મા બને છે. જેને પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન છે, તેને આત્માના લક્ષણની ખબર છે. તેની સ્તુતિ કરનાર તે લગ્ને નિશ્ચયસ્તુતિ કરી શકે છે. અનંત આનંદથી રમભર, પૂર્ણ જ્ઞાનધન તત્ત્વસ્વરૂપ તીર્થંકર ભગવાનના આત્મામાં ભર્યું છે તેની ઓળખ નથી, અને ડાઁ અતિશય વગેરે, તથા આમ ગદ-ચક્રાદિ હોય છે, આમ ઇન્દ્રો મેવા કરે છે, અને આમ દેવ નાટક કરે છે વગેરે ગાયા કરે; પરંતુ આ તરંગ-સ્વરૂપ શું તેને ઓળખ્યા વિના તે રાત્રી ખરેખર રાગમાં રોડાણા છે. શ્રી જિનનું સ્વરૂપ ઓળખ્યા વિના તેની ગંધી ખનવણી ઊંચી છે જિનપદ તે નિજપદ છે. શ્રી અરિહંતને દ્રવ્ય શુભ પર્યાયથી યથાર્થ-પણે સત્ત્વમાગમ વડે જે બોલે, તે નિશ્ચયથી પોનાનાજ સ્વરૂપને બોલે છે. પ્રવચનમારની ૮૦ મી ગાથામાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય કહે છે કે-

જો જાણદિ ગરહત કવનગુણતવન્નજનદિ ।

મે જાણદિ અપાગ મોહો રહુ જાદિ તસ્મ લય ॥ ૮૦ ॥

શ્રી પ્રવચનમાગ અ. ૧

જે કોઈ વીનરાગ પખાત્માની પૂર્ણ શક્તિનો પિંડ આત્મા છે તે જેમ છે તેમ બોલે છે એટલે કે અખંડ ત્રિકાળી અનંતશક્તિથી અભેદ આત્મદ્રવ્ય, શુભ અને પર્યાય સુકત અહંત ભગવાનના શુદ્ધ આત્માને છવ યથાર્થપણે બોલે છે, તેનો મોહ અવસ્થા ક્ષય પામી બચ છે. આત્મા અવિનાશી પૂર્ણ નિર્મળ છે, અક્રિય અને જ્ઞાન માત્ર છે, પરંતુ જુદો અમંગ છે, જેમ જિનપદ બોલ્યું તેણે નિજપદને બોલ્યું છે, નંધી તેની બ્રાન્તિ એટલે દર્શનમોહ ક્ષય થઈ બચ છે. કારણકે તે જ વખતે મોહનો અભાવ છે. શ્રીમદ્કુંદકુંદાચાર્ય પોતે વિદેહ શ્રેયમાં શ્રી ગીર્મધર ભગવાન પાસે માક્ષાત્ ગયા હતા, અને આડ દિવસ સુધી નીર્ધંકર મર્વજ ભગવાનની વાણી સાંભળી હતી, તેમાં ક્ષાયકભાવ અગ્રનિહનભાવનું વર્ણન તે વખતે ખૂબ

ચાલેલું, એટલે એ ભાવના ભજુકાર પ્રત્યનમારમાં તથા મમયમારમાં દેખાય છે, કે સર્વજનું સ્વરૂપ અને એ ભાવ જેણે અવર્યો તેનો મોડ એટલે સ્વસ્વરૂપની પ્રાંતિનું કાળુ મોડકર્મ અવર્ય ટળી જાય છે. અહીં મતાર્યાના લક્ષણ કહેવાય છે.

સમયમારમાં શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય દેવ કહે છે કે નગરીનું વર્ણન કર્યે કાંઈ તે નગરીના ભૂપનું વર્ણન, ગુણગ્રામ તથા એમ ન કહેવાય; તેમ પુણ્યાદિ શરીરોદિ ગુણની સ્તુતિ કર્યે જેવળી ભગવાનના ગુણની સ્તુતિ થતી નથી. તેમજ ભગવાનને જે પુણ્યપ્રકૃતિનો યોગ છે, તેનું જ લક્ષ કરીને તેમાં મોડ યાગી તેમાં જે કોઈ પોતાની બુદ્ધિ દાદી રાખે, અને કહે કે અહો! અમારો કુળધર્મ કેવો રૂડો છે! ભગવાનચાલે ત્યારે હવે કુલ રહે છે, હવે નાટક કરે છે, એવગેર પુણ્યની મીઠાશ તમ્ક જેનું લક્ષ છે તેનું વલણ તત્ત્વ ભણી ન રહેતા પુણ્યભણી રહે છે. તેનું લક્ષણ એમ છે કે વીતરાગતા સંજ્ઞાની કાંઈ આત્માની વાત કરવા માગે, તો વચ્ચે વાત નાખે કે ભગવાનને આચ પુણ્યહોય, ૬૪ જોડ આમર વિગ્રાય વગેરે વગેરે; એમ જેને પુણ્યની મીઠાશ છે, પુણ્યનો રાગ છે, તેને પોતાનું જ્ઞાન નથી. અંતરગ સ્વરૂપની વાન વીતરાગતાને બુદ્ધીને તે પુણ્યના વખાણ કરે છે. જ્ઞાની તેને કહે છે, કે તને તારી જાત અને સર્વજનું સ્વરૂપ જાગવાની કુચિ નથી. જે આચાર્યોદિ ધર્મોત્તમાઓએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી છે, તે પુણ્યની અપેક્ષાની વાત નથી, પણ આને તો ઉંડાણમાં પુણ્યની અને જાલ્ય મહાત્મ્યની મીઠાશ રહી છે, એવી મીઠાશ ન હોય તો આત્માની વાત-વીતરાગપણું જાણ્યા વિના ન રહે. તત્ત્વની વાતમાં અકપાયભાવની સ્થિરતાનું ટાણું હોય તે ટાણે પુણ્યાદિ કાઠની વાત મૂકે, મૂકાવે તેમાં રસ લે, તેને અકપાય જ્ઞાતા વીતરાગનું મહાત્મ્ય નથી. પણ પુણ્યનું રાગનું મહાત્મ્ય છે.

શાસ્ત્રમાં આવે છે કે પ્રતિક્રમણ એટલે વિલાવથી પાછા દરવું; સ્વરૂપમાં સાવધાન રહેવું. હવે તે ટાણે પુણ્યની, રાગની વાત કરવા કરાવવા ઘણા જીવો બેસે છે. બીજા ખામણમાં લોકો ખાસ તે વર્ણન બોલાવે છે અને તેના પુણ્ય વૈભવમાં રસ લે છે; તેમાં પોતાની વચ્ચના

છે. શાસ્ત્રમાં પુણ્યની વાત આવે, મર્વાર્થસિદ્ધના દેવના વંશવની વાત આવે, ઇન્દ્રાદિ, ચક્રવર્તી અથવા તીર્થંકર ભગવાનના પુણ્યનું વર્ણન આવે, તેમાં પોતાને ભૂલીને જે રાજ વેદાય છે તે અજ્ઞાનભાવ છે; જડના રસનો આદર છે; ઉંડાણમાં તેની મીઠાશ છે. એ રાજના અંશ-ભાવનો પણ ત્યાં આદર છે, ત્યાં અવિઝારી આત્માનો અનાદર છે. પ્રશ્ન:—શુભ ભાવમાં નથી રહેવાતું માટે શુભભાવમાં શામાટે ન રહેવું? ઉત્તર:—શુભભાવ રાખવો તે ઉપાદેય છે એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. શુભભાવ રાખવા જેવો છે, કર્તવ્ય છે તથા હમણા શુભ રાખીએ પત્રી ઠીક થઈ રહેશે, શુભભાવ વ્યવહાર ધર્મ છે. એમ શુભ પરિણામમાં ષેઢાવાની ઉપાદેય બુદ્ધિ ધર્મ ત્યાં અજ્ઞાન છે. માન્યતા શું લેઈએ તે સમજે. શુભભાવ ધર્મ બલ્ય તે જુદી વાત છે, અને તેને ઉપાદેય માનવો તથા કરવા જેવો છે એમ માનવું તે જુદી વાત છે; જેમ છે તેમ સમજીને જ્ઞાન માત્ર કરવાનું છે. જ્ઞાની પુણ્યના ઠાઠ અને દુઃખના મંથોગના ઢગલા બેડેને સમ ગણે છે. “રજસુ કે રિદ્ધિ વૈ-માનિક દેવની, મર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવજો.” આ અભિપ્રાય દૃઢ બાંધ્યા વિના, શુભયોગમાં પોતે મધ્યસ્થ નહિ રહી શકે. શુભ-રાગ રાખવા જેવો છે, પુણ્યાદિ કરવા જેવો છે, એ માન્યતા મિથ્યાઈ શક્ય છે. પુણ્ય તે હું નહિ, હું રાગરહિત છું પુણ્ય અમંગલું એમ અંતગંગ પુરુષાર્થથી એકતાર હા તો લાવો ! તીર્થંકરના મર્મના પુણ્ય પણ મારે ન લેઈએ એમ પરદ્રવ્ય, પરભાવની હિંચબુદ્ધિનો મઢિવેક તો લાવો? પરથી જુદાપણું અને આત્માનો આદર તે શું કાંઈ વાનો હશે? પોતાની વર્તમાન દશા ક્યા ભાવમાં વર્તે છે, તથા કર્તવ્યના ભાવ છે, એના બાન વિના, પોતે જડની જાત પુણ્યની મીઠાશ વેદે છે, અને માને કે હું દેવ, ગુરુ, ધર્મનો આદર કરૂં છું; તે તો પોતાની વંચના છે. તેને મર્વજ પ્રભુએ અનંતાનુગ્રાંથી ક્યાયના પરિણામ દેશ્યા છે.

અનંતકાળમાં જે નથી કરું તે સમજાવતું કાર્ય કેવું હશે? તે સમજવામાં ઘણો વિવેક લેઈએ.

જેને વિવેક છે તે સમજે છે કે હું જે જ્ઞાનીના શુભાગમ કરૂં છું

તેના સ્વરૂપની ભાતને, જડની ભાતના વિકાગી કાઢી ન જોગખાય, જોકું અવિકારી અસંગ નિર્મળ અવિનાશી પૂર્ણ જ્ઞાનધન શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ છે, તે પદ્મવ્ય પરભાવથી નિરાશું છે. એની ધ્રુવા થયે સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી જિનની પ્રતીતિનો ભાવ આવેજ. તેનો જોક ન્યાય અનંતા સમ્યક્ ન્યાયને લઈ આવે. જેને તત્ત્વદષ્ટિ નથી, પશુબાહ્ય દષ્ટિ છે, તેને પુણ્યાદિ સગવડતાની મીઠાશ ઉંડાણમાં હોયજ. કોઈને દેવભુવનનું વર્ણન, તીર્થ કરાદિ વિભૂતિનું વર્ણન સાંભળવાની જે રુચિ હોય તો સમજવું કે તે જીવને પુણ્યાદિની મગવડતાની મીઠાશ છે; અને તેથી તત્ત્વની વાત આવશે તેમાં તેને હોંશ નહી આવે. પ્રશ્ન:—શું ભકિતઆદિ શુભરાગ ન કરવો? ઉત્તર:—કરવું જો જુદી વાત છે, અને શુભરાગ થઈ જાય તે જુદી વાત છે. આત્માભણી જેનું વક્ષણ છે એવા ધર્માત્માને ધણા ભાગે માધકની અધુરી દશામાં શુભ પ્રશસ્ત રાગ થઈ જાય છે, પણ એનો અભિપ્રાય વીતરાગ દષ્ટિપણે વર્તે છે, અને તેથી નિર્જરા થાય છે. એ ભાવ કેવો હશે તે મમજવા માટે સત્-સમાગમ ઉપર જ્ઞાનીઓ ભાર મૂકે છે. જેમાંથી સત્ત્વી ગંધ આવે તે સત્સમાગમ છે. પ્રશ્ન:—એ ગંધ આપનાર કોણ? ઉત્તર:—મુખાત્ર લાયક જીવોનો પુરુષાર્થ.

આત્મા આત્માને પોતાના સત્સમાગમનો લાભ આપે. એવા લાયક જીવને ભાષામાં અહંપણું ન હોય. નિર્માનતાજ હોય. મત્તનો આંતરો પાડતાં ન આવડે તેની ખતવણીમાં જ્યાં ત્યાં ઉંધું જ આવશે. પ્રશ્ન:—સમજાય નહિ ત્યાંભણી શું કરવું? ઉત્તર:—સાચું સમજાયે પોહું ઉધું ન રહે. જવેનીનું દષ્ટાંત:—જે જવેની મિત્રો હતા, એક જવેરાતનો વેપારી પોતાના નાના પુત્રને મૂનીને મરી ગયો. પેમાની લાણ પડી. તેની માતાએ ત્રણ રત્નો વટાવવા માટે તેના પિતાના મિત્રની પેદી ઉપર મોકલ્યો. તે જીવાન પુત્ર તેની દુકાને ગયો, જવેરીએ હીરા એકને વિચિત્રણતા વાપરી, કે આ હીરા તો તદ્દન કાચના છે, પણ અત્યારે કહી દઈશ તો તે સુંઝાઈ જશે. તેથી કહ્યું કે ભાઈ! આ હીરા હાલ વટાવવાની જરૂર નથી. તું હમણા માગી દુકાન ઉપર બેસતો થા અને આપણા ધધાની કળા શીખ. જ્યારે બેવરમ થયા અને હીરાનો

પારખ થયો એટલે તેના બાપના મિત્રે આજ્ઞા કરી કે જા, તારા ત્રણ હીરા લઈ આવ. પેલેં ઘેરે જઈને પેટી ઉઘાડી અને પોતાના માનેલા કિંમતી રત્નો હાથમાં લઈને જોયા તો કાચના ખોટા લાંગવાથી તરતજ બહાર જઈને ફેંકી દીધા. દુકાન ઉપર આવ્યો ત્યારે શેઠે પૂછ્યું કે કાં, લાઈ હીરા લાવ્યો. ઉત્તર:-નાજી, એ તો તફન ખોટા હતા. તમે મને પ્રથમ કેમ ન કહ્યું ? ત્યારે બેરીએ સમજણ પાડી કે તે ટાલે તને શંકા પડવાનો સંભવ હતો કે રખેમે આ જુદું ખોટીને મારા સાથા હીરા લઈ જાય. અથવા તારી ધીરજ ખુટી જાય. એમ ખોટી શંકાવાળો જે શ્રીગુરુ પાસે વિનય શીખવા આવે તો, પાછો કાઢી ન પૂકે. હજવેથી કહે કે લાઈ ? તમે અભ્યાસ કરો. સત્સમાગમ કરો. એટલે ખોટું શું અને સાચું શું ? તે સમજાઈ જતાં ખોટાનો આદર ન થાય. પેલા બેરીના છોકરાને પોતાની મૂર્ખાઈ ઉપર હસવું આવ્યું તેમ સમ્યગ્જ્ઞાન થયા પછી ગયા કાળમાં કાળાકેર કર્યા હતા, એવી ભૂલ ઉપર હસવું આવ્યું કે કાચને મણિની જેમ, ણાહ વસ્તુના નિમિત્તને મેં સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નો માન્યા હતા અને ખોટામાં હરખાયો હતો. સાચું સમજતાં જ્ઞાની ખોટાનો આદર કરે નહિ. એમ અહીં જ્ઞાનીને કહેવું છે, કે જે જીવો એમ માને છે કે આપણા કુળ-ધર્મના દેવ છે, એટલે એના પુણ્યના વર્ણતથી મને લાભ થશે, એમ માનીને બાહ્ય દેહાદિ સમવમરણુ આદિનું મહાત્મ્ય કર્યા કરે છે, તેને ધર્મ માને છે, તથા અંતરંગ સ્વરૂપની ખજાર નથી એવા મતાથીને જીંધો ન્યાય એકો છે. એટલે જ્યાં ત્યાં જિંધું જ પાતવશે. મોક્ષમાર્ગ પ્ર-કાશકમાં પ્રશ્ન છે કે:- અમને પુણ્યની મીઠાશ છે, એમ તમને ક્યાંથી ખજાર પડી ? અમે તો જાણીએ છીએ કે પુણ્યનું કારણ જુદું છે, અને મોક્ષનું કારણ જુદું છે. છતાં તમે શા આધારે એમ કહો છો ? તેનો જવાબ એમ છે કે:- તેં અતીન્દ્રિય બેહદજ્ઞાન આનંદ સ્વભાવના સુખને, પ્રકૃતિ વડે પુણ્યના પરાધીન સુખ સાથે સરખાવ્યો કે ઇન્દ્રના અને સ્વર્ગના સુખથી મોક્ષનું સુખ અનંતગણું છે. તેથી અમે જાણ્યું કે તને પુણ્યની મીઠાશ છે. તારી ભાષામાં ભાવ એવો આવે છે, કારણ કે વિકારી પ્રકૃતિની પરાધીનતારૂપ પુણ્યનો જડ રસ (શાતા રસ) તેનો શુભાકાર અનંતગણો કરી શુદ્ધ આત્માની જાતથી સરખાવે છે. એક

ઝેરના ણિંદ્રને અનંતગુણો કરી તેની સરખામણીએ અમૃતની તુલના કરી. એ જડની બલ શાતાનો પરાધીન થોગ તેની બળને અને અત્રીન્દ્રિય આત્માની નિરાકુળ સ્વાધીન આનંદ તેની સાથે જડની બલને મેળવે છે. તે ઝેર અને અમૃતનો મમન્વય કરે છે. એમ જે શ્રી જિનના દેહ અને મમવમરણનું જ મહાત્મ્ય કરે છે, તેની દૃષ્ટિનાં વીતરાગનું સ્વરૂપ અને સુખ તેનાથી અનંતગણું તે બળનું માનવો હશે, માટે તેને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની બલ કેવી હોય તેની ખગર નથી. વતી 'તે કહે કે અમારા અંતરગ ભાવ એવા નથી. પણ અજ્ઞાન-અજ્ઞાનપણું એ કાંઈ બચાવ નથી પોતાથી રાગ ન ટળે તો રૈય પામે જવું પડે છે. તેમ પોતાના પક્ષાખામાં (ધારણામાં) ક્યાં ભૂલે છે તે જ્યાં લગી ભૂલ બાંધતો નથી ત્યાં લગી તે આગળ વધી શકે નહિ. માથું સમ જવાનો કામી હોય તો તેને આગ્રહ હોય નહિ. મત્તમમાગમ વડે જેને વીતરાગ દેવનું સ્વરૂપ બણ્યું છે તેને આત્માની હા આવે જ. તે રાગ આદિ વિકલ્પને ખંર છે એમ જાણવા પછી પગના નિમિત્તની અપેક્ષા સાથે સગખાવવાનો ભાવ થાય નહિ. પુણ્યના સુખ માથે આત્માના શુણની સરખામણી કરવાનો ભાવ નહિ આવે હવે મતાથીના લક્ષણમાં આવશે કે મતાથી ભૂલે અસદ્ગુણનો સમાગમ દ્રઢ કરી છે એટલે શુરની ઝોળખમાં ભૂલ થઈ છે તેથી સાચા દેવની પણ ઝોળખ નથી. સાચા દેવની ઝોળખ નથી એટલે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુણનો યોગ અને તો પણ તે સત્નો વિદોષ કરશે અને કુશુર પાસે પોતાનો આગ્રહ દઢ કરવા જશે. પોતાની દ્રષ્ટિને શુ રહે છે, કઈ બાણ વલણ રહે છે, તે બાણવાનો ઉપયોગ રહેવો એમજે. પોતાની ભૂલ ક્યાં થાય છે, ને જોવા ઉભો રહે તો ભૂલ કરે નહિ.

તા ૧૦-૧૦-૩૬.

આત્મહિતનું જ્ઞાન નથી, એવા મનાથીના લક્ષણ કહેવાય છે. જેને પોતાના મતનો આગ્રહ નથી, અતરમા કુલુપ છે, તેને માત્ર સમજવાનો અવકાશ છે, પણ જેને ખોટાની પકડ છે, તેને મત્ત સમ જવાનો અવકાશ નથી ૨૪-૨૫ ગાથા કહી તેમા શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનની ભૂલ કહી છે. ઝગણુકે અચત્ત સમાગમે તેને શુરની ઝોળખમાં ભૂલ

છે, તેને સત દેવ, ધર્મ અને વ્રતમાં પણ ભૂલ છે. ૨૫.

પ્રત્યક્ષ' સદ્ગુરુ યોગમાં, વર્તે દષ્ટિ વિમૂખ;

અસદ્ગુરુને દઢ કરે, નિજ માનાર્થે મુખ્ય. ૨૬,

આમાં કુદષ્ટિ-અને ખોટાની દઢતા વિષે કહે છે, જેમ મોક્ષનો-
માર્ગ સમ્યક્શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આરિત્ર-વિરતિ છે, તેનાથી જીંધો માર્ગ કુમતિ
કુશ્રદ્ધા અને કુઆરિત્ર છે, મન ભેગ વડેય તારાગને ધર્મ માની જીવે
રાગાદિમાં રોકાય છે. વળી ઘણાય કહે છે, કે અમારૂં માનેલું આયુ
છે. તેણે પશ્ચપાતરહિત વિચારી પોતાનું જીવું કે આવા મતાર્થીમા મારું
નામ છે કે નહિ. મતાર્થી જીવને પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો ક્યારેક યોગ મળે
અને દુરાગ્રહ છેદક અવિરોધવાણી સાંભળે છતાં તેનાથી અવળી રીતે
ચાલે. જીંધી દ્રષ્ટિવાનનું જીવું લગ્ન છે કે સાચું સાંભળે તો તેનાથી
જીંધાઈ કરે જ ન કરે તો તે જીંધી દ્રષ્ટિવાન નહિ. પૂર્વે કહ્યું કે “જે
જિત હેડ પ્રમાણને” મનાથી આ સમ્યક્જ્ઞાન અને પ્રમાણ કહે છે,
તત્ત્વની હક અને સ્થિતિ શું છે તે જાણ્યા વિના હેડના પ્રમાણથી
આત્માનું પ્રમાણ માપે, સરખાવે તે મતાર્થી છે. અવિકારી શિવધન
સાથે વિકારી જડને સરખાવે એવા જીવને અહીં મતાર્થી કહ્યા છે. જેનું
વીર્ય જી હુ છે, મદ છે, જીંધી દ્રષ્ટિ છે, તેને સુમુક્ષુ પુરુષાર્થીનો યોગ મળે
છતાં જીંધી દ્રષ્ટિવાળા જીંધો અર્થ કરે; અંદર માનકારન કરે તો તે જીંધા
ન કહેવાય. એટલે જેની દ્રષ્ટિ અવિકારી આત્માથી વિપરીત છે, તેને
સતની વાત અણગોઠતી થઈ પડશે. અને ધર્મોત્તમા જ્ઞાની હોય, સમાધિ
મગ્નનું ટાણું હોય, તે વખતે કઠી વ્યાધિથી આત્મધ્યાન અચ્ચિરતા
થાય, પણ કોઈ ખીજે જ્ઞાની ત્યારે આવીને એક પુરુષાર્થની વાત કરે
કે તુર્તજ તેનું વીર્ય ભેરથી કાઢીને, પુરુષાર્થ ઉપાડીને પોતાનો ભાવ
ઉત્કૃષ્ટ સવળો કરી લે. મિત્ર્યાદ્રષ્ટિવાળો સાચી, પદ્મજ્ઞાન, માર્થો ન્યાય
દેખે, ત્યાં કુનઈ અને તેનો વિરોધ ક્યાં વિનાશ રહે. અને ઉન્માર્ગ
પદ્મક ખોટા ગુરુ હોય તેની પાને જડને પોતાની અમલ વાતને દ્રઢ
કરે કે તમે જ સાચા છો. બીજા આમ કહે છે તે ખોટું છે. કહે કે આપણે
એના દ્રઢ છીએ કે દેવના ઉમાવ્યા ન ડગીએ તો પછી બીજાનો શો

ભાર? આપણા વિરોધી ગમે તેમ કહે, આપણે કેમ ડગીએ? શાસ્ત્રમાં સત્ થદાથી ન ડગવાની વાત આવે છે, તેને બદલે જિ'ધાધી ન ડગીએ એમ કહે છે. સત્ની નિંદા કરે. અને જ્યાં પોતાનો સ્વચ્છંદ માનાયે પોષાય, ત્યાં અસત્ સમાગમે કુગુરુઓ પામે જઈને વાત દંદ કરે. પોતે ખરેખરો મુમુક્ષુ છે, એવું માન મુખ્યપણે મેળવવાને અર્થે અજ્ઞાનની પુષ્ટિ કરે, અને એવા અસદ્ગુરુને પણ પોષણ આપવાનો ભાવ કરે છે, કે જગતમાં અસત્ નહીં રહે, અને સદ્ગુરુ, સત્ધર્મ જગતમાં ન રહે એમ અનતાં જ્ઞાનીની અચાતના કરી, જલ્દયે અતલે ઘણાં જીવો પોતાનું મહા અનિષ્ટ કરે છે. વગી પૂર્વે જીવોને જ્ઞાની પુરુષનો યોગ થયો, મતપુરુષનો યોગ મળ્યો તે પુરુષનું કારણ છે, પણ ભાવે જોગખ ન થઈ તો હાડકા કેહાદિનું દેખવું છે. જાણદષ્ટિથી કેટલાક જીવો પુરુષના યોગે અનતવાર સર્વજ્ઞ જ્ઞાની પામે જઈ આવ્યા છે, છતાં કહ્યાણુ ન થયું. પુરુષ પાછળ દુઃખ રહેવું છે. અહીં તો એમ કહેવું છે કે આત્મા પરથી જીવો મહાવનની પ્રભુ તેનું જ્ઞાન ન આવ્યું તો તેણે કયું શું?

બહુ પુરુષ કેરા પુ'જથી, શુભ દેહ માનવનો મળ્યો;

તો યે અરે! ભવ અકનો, આટો, નહિ એકે ટળ્યો.

રે આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓગળો.

હું કોણ છું? કયાંથી થયો, ? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું?

એના વિચાર વિવેકપૂર્વક, શાંત ભાવે જો કયાં;

તો સર્વ આત્મિક જ્ઞાનના, સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યા.

કેટલો નિવૃત્તિભાવ, અને આત્માની રુચિ અને જિજ્ઞાસા કેટલી

જી ? માત્રી જિજ્ઞાસા વિના સદ્ગુરુ અને સત્ની જોગખ કયાથી થાય ?

જો આત્મ ભાવે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ભાવદ્રવ્યથી જોણે મદ્ગુરુનો યોગ

કયો નથી, તેને સદ્ગુરુ કદાપી મળ્યા હોય તોપણ ભાવે મળ્યા નથી.

જો ન્યાયથી, જો વિધિથી કહેવાય છે તે કથનમાં પક્ષપાત નથી, અનાદિ

કાળથી અસત્નો આશ્રય કરનાર સત્નો નકાર કહેજ. મતાર્થી જિ'ધી

દ્રષ્ટિવાળો ખોટી દલીલનો આશ્રય કરશે, પોતાનો મત કહેશે કે “તમે

આ વાતને માનો અમારું સાચું છે નિમિત્ત વિના આગળ વધાય

નહિ. માટે પ્રથમ નિમિત્ત જોઈએ, આત્મજ્ઞાન તો કેવળજ્ઞાનમા થયે. વર્તમાનમાં આત્મજ્ઞાનની વાત કરનારા જોડા લાગે છે. માટે આપણું માયું છે, " એમ સત્તો " નકાર "એટલે અસત્મા" હકાર " થયો એટલે પછી અસદ્ગુરુના વખાણ કરે અને પોતાની દ્રષ્ટિને અનુકૂલ દોષામાં જઈને લગી જાય; અને કહે કે વાહવાહ ! આપણી શ્રદ્ધા કેવી દ્રઢ છે ? એ મહારાજ તો મને જેજ સામા મળે છે પણું તેમને હાથ જોડતો નથી. વગેરે વાતોથી પોતાની જોડી સમજાવે અને કહે છે, અને પોતાને અનુકૂલ એવો નામધારી સાધુ જાણી દ્રષ્ટિના દોષાનો આજેવાન થવા માટે ખૂબ મિથ્યાવાદ કર્યા કરે. તેનો આદર કરે છે. એક કહે તો હતો કે મારા ગુરુએ મને પાસ કર્યો છે, કે મારી શ્રદ્ધા એવી દ્રઢ છે કે લાખજણા મને બીજું કહે તોય ન માનું.

પણ તે કહે છે કે જોઈને જોણું ચાલવું તે ઉપયોગ, બીજા જીવને ન મારવા તે ધર્મ, આ ઉપયોગ એ ધર્મ. દયા એ ધર્મ. જોયા વગર હાથ પગ ન ચલાવવા બીજા જીવને ન મારવા તે ધર્મ. જોઈને ન ચાલવું અને બીજા જીવની હિંસા થાય તે અધર્મ. એમ બીજામાં જોવાનું કામ કરે તે ઉપયોગ માનીએ છીએ. એ અમારી દ્રઢ શ્રદ્ધા છે. પાપ પરિણામ ન કરવા અને શુભ ગતિ કરવો તે દયા તે જ ધર્મ છે. જે થાય તે ક્રિયા કરીએ છીએ. ક્યાં વિના શું પામીએ ? આ દેહની ક્રિયા એજ ચારિત્ર છે. તે કરતાં કરતાં આત્માનું દર્શન, જ્ઞાન ઉઘડે, અને દેહ સહિત થયે દેહનું ચારિત્ર મટી જાય, કારણ કે નિહ લગવાનને દેહ નથી એટલે દેહનું ચારિત્ર નથી. ગાંધીમાં લખ્યું છે કે સિદ્ધમાં ચારિત્ર કહેવું એ ઉપચાર છે. માટે જ્યાં લગી દેહ છે, ત્યાં લગી બધી દેહની ક્રિયા કરવી એજ ધર્મ છે. બીજું ડોઈ કહે તો ન માનવું એ અમારી દ્રઢ શ્રદ્ધા છે.

આ બધું જોઈને દેવચંદ્રજી મહારાજ ચંદ્રાનન પ્રભુની નુનિ કરતાં કહે છે—

આજ્ઞા માધ્ય વિના ક્રિયા કે, લોકે માન્યોરે ધર્મ,

દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો કે મૂળ ન જાણ્યો મર્મ

ચંદ્રાનનજિન-

અછ કહામહ સાચવે રે, માને ધર્મ પ્રસિદ્ધ,
આતમગુણ અકષાયતા રે, ધર્મ ન જાણે શુદ્ધ રે.

ચંદ્રાનનજિન.

હે વીતરાગ પરમાત્મા ! આપનો ભાષેલો વીતરાગ આત્મધર્મ
તેને હોતો અન્યથા માને છે. આપનો વીતરાગ છે, અકષાયી કરુણાવંત છે.

તુજ કરુણા મહુ ઉપરે-રે, મરખી છે મહારાય;

પગ અવિગાધક જીવને રે, દારણુ સકળ થાય રે.

ચંદ્રાનનજિનજી સાંમળીએ અરજાસ.

હે અવિકારી તીર્થંકર ભગવાન ! તમારી નિષ્કારણ અવિકારી
કરુણા વીતરાગ ભાવની દ્રષ્ટિ જાગ જીવો પ્રતો મળી છે, પણ હે
નાથ ! તારો નિર્દોષમાર્ગ જોણે વિરાધો નથી, તેને તારો મન્માર્ગ
કાનણુકરે સકળ થાય છે, અને જોણે આત્મજ્ઞાનની વિરાધના કરી છે,
તેને તારૂં કારણ કેમ મજા થાય તારી વાગીનો યોગ અનંત ભ્રમણને
છેલવાનો ઉપાય, જોવા આવ્યા મોક્ષમાર્ગને સમજાવનારનો યોગ મળે
છતા તેની વિરાધના કરનાગ જીવોની જી ધી દ્રષ્ટિ છે, તેથી તેના મતાર્થને
કુશુર યોગમા પુષ્ટિ રહ્યા કરે છે ૨૬

હવે જ્ઞાનમા જૂવેલાનુ લક્ષણ કહે છે —

દેવાદિ ગાંત ભગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન

માને નિજમત વંપનો, આશ્વહ મુક્તિ નિજાન ૨૭

શાશ્વત આત્માતિમા જગત આવે કે તે યથાર્થ છે તેમા દેવની
ગતિમા આયુષ્યની મિથિતિ આપ, દેવ આયુષ્યનાનામા નાનુ દસ
હજાર વર્ષ, વધુમા વધુ ૩૩ નાગનેપમ તથા નાન્દીનાં જીવોના આયુષ્ય
પ્રમાણની મિથિતિ અમર્ય કોડાકોડી ૨૫૪ વર્ષની હોય છે નારકીની
નાનામા નાની મિથિતિ ૪૨ હજાર વર્ષ છે, અને વધુમા વધુ ૩૩ સા
જરોપમની છે વગી દેવલોકમા આટલા વિમાન છે નન્કમાઆમ છે
વગે- શાશ્વત અનેક વર્ણન છે, તે ત્રિકાળમર્દના જ્ઞાનમા દેખાયેલા
છે ત નાથાન જ્ઞાનથી જાણેલોડનુ વર્ણન, તતાતિના ગોલ વગેરે

પત્રાંખા-ચોકડા શીખ્યો હોય તેને ધુનજ્ઞાન સમજે, એનેજ જ્ઞાન માની કહે કે આજ ધર્મ છે અને એવું જેને ન આવડે તેને કહે કે તું કાંઈ બાણુતો નથી. એ પ્રશ્ન કરે કે જીજ્ઞ દેવલોકના દેવની સ્થિતિ શું હોય છે ? પેલો કહે મને ખગર નથી. તો કહી દે કે આનામાં જ્ઞાન નથી. એમ શબ્દ જ્ઞાનના વિકલ્પની ગોખળીની સાથે બેડુદ્ધ જ્ઞાનસામર્થ્યવાળાને સરખાવે છે. પુણ્યના કૃપાના મીઠાશની વાત આવે ત્યાં રાજી થાય અને નારકીના દુઃખની વાત આવે ત્યાં અરેરે ! એમ કહીને ઠગપારી ખાય. દેવલોક અને ઇન્દ્ર તથા સ્વાર્થસિદ્ધ દેવના વિમાનોના વર્ણન આવે, તે માંભળવા વાંચવાની હોંશ આવે, અને તત્ત્વજ્ઞાનના ન્યાયની ઝીણવટ આવે, ત્યાં વચ્ચે પુણ્યાદિ યોગની વાત મૂકે, અથવા અનરમાં તત્ત્વની વાતનો અણગમો કરે, ન ગોઠે. વગી ગડિયા ગોખે તેમાં, રાગ કરે અને તેને ધર્મ માને, અને કહે કે બસ આજ માયું છે. આ સ્વાધ્યાય છે, આજ કયેંથી અમારો મોક્ષ થશે એન મતાર્થી માને છે.

શાસ્ત્રમાં જે વિશેષ વર્ણન છે, તે સર્વજના જ્ઞાનમાં દેખાયું તેનું વર્ણન હોય છે, પણ પ્રથમ શું પ્રયોજનમૂલ છે, તે પરમાર્થ સ્વરૂપ ન સમજે અને ખીલની માંડે; ચત્તોત્તરમાં રોકાય અથવા મનની સ્થિરતામાં રોકાય; અને પોતાનો અકપાય ભાવ બહુદ્ધરજો છે, તેની તેને કાંઈ ખગર નથી; જેમ ઘર અગચું હોય અને તકામી ચીજો બહાર કાઢવા બેસે. જેમ છાણા લાકડાં કાઢવા બેસે પણ મગગતા ઘરમાં રત્નત્રયરૂપ મત્સ્યાઓ, તથા કિંમતી ચીજોનો ટૂંક અને ઠાગીના અગર જે સારામાં મારી ચીજ છે તેની કાગણ ન કરે અને કુચાને પોતાનું પ્રયોજન માને, કે લાકડાં નારા છે રસોઈકરવા થાયે; તેમ આત્માને બૂલીને નિમિત્તમાં પડ્યો છે, કે આનાથી માટું ડીક થાયે આત્મા તે સારામાં મારી ચીજ છે તેની કાગણ કરતો નથી અને નિમિત્ત તજ્જ લક્ષ રાખ્યા કરે છે.

શાસ્ત્ર બાણુવાનો હેતુ એમ છે કે આ જીવ અનંતવાર એ પુણ્ય સ્થાનમાં જઈ આવ્યો છે, એ ઉપાધિ બંધનું કારણ છે તેથી તેનું તુચ્છપણું બળી, હવે ગણી સમભાવ રાખવો. અમભાવ ન રાખે તો અગિયાર અંગનું બાણુપણું મિથ્યા કહ્યું છે. કોઈની બુદ્ધિ વિશેષ હોય,

અને પ્રયોજન આશ્રય ન્યાયનો અભ્યાસ કરે એ જુદી વાત છે, પણ એ શબ્દોની ગોખણીમાં રોકાય, તેના રાગને ઝોટલે એ શુભ પરિણામને સ્વાધ્યાય ગણે, ધર્મ માને, મનની ધારણાને ધર્મ, અને કૃતજ્ઞાન માની જેમે તે મૂકે. વળી “માને નિર્મલ વેપનો આશ્રય મુક્તિનિદાન”- સત્ અસત્ જાણ્યા વિના હું જાણું છું એ મત અને સંપ્રદાયના વેપનો આશ્રય એજ મુક્તિનું કાળુ છે એમ મતાર્થી માને છે. શ્રી કુદકુંદાચાર્ય સમયમારજી ગ્રંથમાં કહે છે કે ચારિત્રનું લક્ષણ મત (વિકલ્પવાન) કહેવું તે પણ ઉપચાર છે ભેદ પણ છે. ભગવાન ચૈતન્ય મૂર્તિ આત્મા અર્ચી જ્ઞાનધન છે. તેમાં ત્રતાદિના શુભવિકલ્પ તે પણ ક્ષિપ્ત છે, કુચાગ્રિ છે મોહકર્મ અને નામકર્મથી ઉદયપ્રાપ્ત બાહ્ય મત અને વેપ તેનો શુભરાગ તથા મનના સંબંધનો શુભવિકલ્પ તેમાં ધર્મ માની તેમાં ટકવું, અથવા કપાયની તીવ્રતા ટાળીને અકપાય દ્રષ્ટિની માત્ર ધાગ્બુથી મંદ કપાય રૂપ મત પરિણામના શુભ વિકલ્પ તે પણ બાહ્ય વેશ છે. તેનાથી આત્માને ધર્મ થશે એમ માનવું તે પણ અજ્ઞાન છે. જ્ઞાન તો અંદરમાં રાગદ્વેષરહિત નિર્મળ જ્ઞાન સ્વરૂપની પૂર્ણ દશાનું લક્ષ તેની શ્રદ્ધા ઉપર જેની અવિરોધ મીટ છે, માત્ર એક અક્રિય જ્ઞાતાગિરિ અરાગી પૂર્ણ શુદ્ધ આત્માજ ઉપાદેય છે, ખીજનો જ્ઞાનથી નકાર છે, તેને અનંત જ્ઞાનીઓએ સમ્યજ્ઞાન ઝોટલે પોતાનો આત્મધર્મ કહ્યો છે. એવા ધર્મોમાને કદાચિત્ જ્ઞાનનો ઉલાડ અધિક ન હોય, ગતાગતિ શુભકાળના ભાંગા ચાલ ન હોય, છતાં ઉપર કહ્યું તે ભાવશ્રુતનું મમ્યજ્ઞચારિત્ર અશે પણ હોયજ. તેથી એમ ન માનવું કે આટલી ક્રિયાથીજ, આગ્લા પુસ્તક શાસ્ત્રાદિ જાણ્યા પછી જ આત્મજ્ઞાન થાય. આ ધર્મ શુભ-વિકલ્પથી પર છે, છતાં મમજ્ઞય તેને સરલ છે, મહજ છે દોરમાં અને નારકીમા પણ મનુષ્યભવ ઓડ્યા પછી આત્મજ્ઞાન થાય છે. મનુષ્યભવમાં સતપુરુષ અને મત્તનો આદર કયો હોય પણ વે વિરાધના કરી હોય પછી દોર થાય, માછવું થાય ત્યાં નિમિત્ત મગતાં કે અવધિજ્ઞાન થતાં આત્મજ્ઞાન થઈ જાય તેને નવ તત્વની ખગર નથી, પણ ઝોટલું જાણે છે કે આ ભાવ અવિધારી છે, કનુષતા-અસ્થિરતાથી જુદી જાતનો છે. શાન્ત અનાકુળ સ્વરૂપ મારૂ છે, અને એ સિવાય બધા ભાવ પર છે,

એમ સંક્ષેપમાં લેદહજ્ઞાનનો વિવેક વતે છે: પણ આ વાત જિંડા ઉતર્યો વિના ઘણાને અઘરી પડે તેવી છે. આગળ વધે તો બધુંય સમજાય. તિયે"ચને બસ એક અકપાયભાવ ઉપર એવી મીટ રહે છે કે આ શાન્તિ જ માફે સ્વરૂપ છે, બીજું નહિ; એમાં સંવર નિર્જરા આદિ નવે તત્ત્વનો સાર સમાઈ જાય છે. ગોખવા પડતા નથી, પણ તેથી એમ નથી કહેવું કે શાઓ ન જાણવાં. પણ જેઓ સૂત્ર સિદ્ધાંતના શબ્દોના જાણપણામાં જ આત્મજ્ઞાન, અને તે સબંધી રાગરૂપવિચારણામાં ધર્મ માની તેનો આગ્રહ, મતલેહ, અને પોતાનું સાચું, એમ ખોટાની પકડને માચી માની, સાચું સમજવાની ના પાડનાર મતાગ્રહી સત્તનો અનાદર કરે છે, તે ઉપર કાકા ભત્રીજાનું એક દષ્ટાંત છે કે "હકડો પુરે ન છડુ" પારકું ખેતર જોઈને જે ઉંઘે વાટે ચડ્યા. ભત્રીજે કહે આમા ૨૪ કળશી જાર પાકશે. કાકો કહે ૨૫ કળશી જોઈને થઈ તાણાતાણ. ભત્રીજે જોરદાર હતો તે કાકાની છાતી ઉપર ચડી જોકો, તેણે કાકાનું ગળું દાખ્યું અને કહ્યું કે માફે માન, અને કહે કે ૨૪ કળશી. કાકો કહે કે ૨૫ કળશીમાં એક પુરું જોઈ નહિ કહું. એમ પારકું જાણપણું જે શાસ્ત્રજ્ઞાન જે સર્વજ્ઞ જાણેલું તેના શબ્દોમા રાગવડે વિવાદે ચડી ગયા કે આ માફે સાચું. ન્યાયની તથા અંતરંગ પરિણામનની ખગર નથી. શાસ્ત્રમાં જે ન્યાય છે, તેનો સાર આત્મજ્ઞાન છે. જેમા રાગ દ્વેષ ટાળવાની વાત હતી તેને બદલે કપાયમાં વતે છે. અને જાણપણાનું અભિમાન કરે છે, અને ખોટાનો આગ્રહ રાખે છે. તેઓને જ્ઞાનના બૂઝ્યા મેતાર્થી કહ્યા છે ૨૭.

હવે સમ્યક્ મતના જલેલાને અકપાયભાવરૂપ વિરતિનું જ્ઞાન નથી એવા મતાગ્રહી કુમતવાળાની વાત કરે છે.

લઘુ રવરૂપ ન વૃત્તિનું, અલ્પ વ્રત અભિમાન;

અહ નહિ પરમાર્થને, લેવા લોકિક માન. ૨૮.

શુદ્ધાત્મપરિણતિ તે શું છે, પોતાના સ્વરૂપનું વલણ કઈ બાજુ છે તેની ખગર નથી અને વિષય કપાય માનાદિમાં વૃત્તિ ભમે છે. બાહ્ય સંયોગની સગવડતા કેમ રહે, માફે માન, મારો બોજ કેમ

વધે એમ લૌકિક ભાવમા તથા પુણ્યાદિ પરંભાવમા વૃત્તિ ધ્વંસકે છે; છતાં માને કે અમને મમતા નથી, ક્યાંય નથી, અમે યતધારી છીએ એવું અભિમાન કરે છે. જેમ ચોની ઠરનાર ચોરને હાંડ પાછનેગથેડે બેસાડે અને તે ચોર રાજી થાય, તેમ વિકારી પ્રકૃતિના કલુષિત ભાવ ઉપર બેઠેલો મોહભાવથી ગાડો બનેલો, પોતાના દોષ દેખી શકતો નથી અને દોષને શુભ માને છે શ્રીમદ્ કહે છે કે ગમે તેવા તુલ્ય વિષયના પ્રસંગમા પ્રવેશ છતાં ધર્માત્માનો ભાવ તીવ્ર વૈરાગ્યમા અપવાદવુ તે છે (ધર્માત્મા પ્રકૃતિના યોગ, પ્રકૃતિસ્ત્ત્વ-એ ભાવ આદિમા રૂઢું માનતો નથી) એ અર્થની હાધી શુવાટથી મતામ્રકીનું લક્ષણ એ આવે છે કે—અવિકારીપણાથી અબલુ જીવો તુલ્ય પલ્લુ વિષયમા પ્રવેશ કરતા તીવ્ર ક્યાયમા અપવાદી અર્થિમા ધરા દેવી એ મતામ્રકીનો ભાવ છે; કારણકે પોતાના ઉપયોગ-સ્વ ભાવની તેમને ખબર નથી પુણ્ય પાપના પરિણામની વિકારી જાનથી મારી અવિકારી ચેતન્યની જાન જુદી છે એવું જ્ઞાન તેમને નથી એથી પ્રકૃતિના ઉદયજનિત શુભાશુભ ભાવને પોતામા ખતવે છે, શુભ પરિણામને ધર્મ માને છે શુભ જોગને યત માને અને આત્મામા ખતવે તેની અહીં વાત છે

શ્રીમદે આ વાત પક્ષપાત વિના આત્માના સ્થિત માટે, કહેની છે નિષ્કારણ કરુણાથી પક્ષપાત સ્થિતકહી છે જેને પોતાનું હિત-સ્વ છે તે વિરોધ નહિ કરે, પણ જેને આમા ખદકલાએ, તેણે માનવું કે મારામા કઈક ભૂલ છે, ગોળગો છે તે વિના વિરોધ આપે નહિ જેમ કસ લાખના આમાગીને કોઈ કહે કે તું આળસવાળો નથી, પેસાવાળો નથી પણ તેને શમ ન થાય તે જાણે છે કે કોના કહેવાથી મારી લક્ષ્મી ઘટી જવાની નથી મારૂં મારાથી છે, એમ વિશ્વાસ છે

મતેવાગાને જોડું લાગેતું હોય કે અમારા નન ઉડાડે છે તો તેને કહે છે કે તું આગળ વધીને ન્યાંય તપાસી જો કે જુવ ક્યા છે? તારી ભૂલ તને ન દેખાતી હોય તો તારો સ્વજન્મ મનાચક હોડીને બદલુરુ પાસે જ તે વિના ભવકરી નથી જીવનની ખાતી ઉપર નારૂ જીવન હોય તો તું સ્વાચીન નથી

તત્ત્વાર્થસૂત્રના કર્તા શ્રી ઉમા સ્વામીશ્રી કુંદકુંદાચાર્યના શિષ્ય હતા. તેઓ, મત ત્રણશબ્દ રહિત હોય છે, એમ કહે છે. એ ત્રણ શબ્દ માયા, મિથ્યાત્વ, નિદાન છે. તેના અર્થ અહીં કહેવામાં આવે છે. તે સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે:-

‘નિદાન્ય મતી ॥૧૮॥ અધ્યાપ, સાતમે .

(૧) માયા=કુટીલતા જેના હૃદયમાં છે તેને સમ્યક્ મત ન હોય જ્યાં પોતાના સતનો છા હોય ત્યાં સમ્યક્ વિરતિ ન હોય.

(૨) મિથ્યાત્વ=પોતાનું જે સ્વભાવે હોવાપણું છે તેનાથી વિપરીતપણે માનવું, શુભ પરિણામ પુરુષાદિ જડની ક્રિયાનું કર્તૃત્વ માનવું રાગભાવને જીવસ્વભાવ માનવો ઇત્યાદિ પરમાં મારાપણાની જ્ઞાન્તિ-જ્યાં અભિપ્રાયમાં ભૂલ હોય ત્યાં મતપણું ન હોય

(૩) નિદાન-નિવાળું વર્તમાનમાં કોઈ દાન, દયા, મત, પ્રદક્ષ્યર્થોદિ ‘તપ આદિની ક્રિયાથી પરલોકના પુરુષાદિ કૃષ્ણની ઈચ્છા, ઊંડાણમાં પણ પુરુષની મીઠાશ, દેહની સગવડતાનો ભાવ અદ્ય અશે પણ પડ્યો છે તેનું શબ્દ જેને છે, તે મતી ન હોય માટે કહે છે કે અતરંગ વૃત્તિમાં ઊંડો ઉતરીને જો તો ખરો કે તારો અવિકારી મધ્યસ્થ આત્મ સ્વભાવ ક્યાં રોકાયો છે ? આ ત્રણ શબ્દ રહિત હું છઉં કે નહિ એનું લક્ષ કર. તારો સ્વછંદ તારાથી નટળે તો સદ્ગુરુ પાસે જા. એમ તેને કહે છે.

વળી ઘણા જીવો શુદ્ધજ્ઞાનમાં, તેમજ ઘણા ક્રિયાજ્ઞાનમાં રોકાયા છે. કોઈ માને કે અમે ખાર મતની ચોપડી આદરી છે, અમે મતી છીએ, એમ દેહની ક્રિયા ઉદયના શુભ જોગને ધર્મ માને છે, અને અમે મતધારી છીએ એવું અભિમાન ધારણ કરે છે કરી સદ્ગુરુનો યોગ બને, પરમાર્થના ઉપદેશનો યોગ બને તો પણ લોકોમાં પોતાનું માન અને પૂજા સત્કારાદિ જતાં રહેશે, પોતાને જે લોકમંજાની મીઠાશ રહી છે તે તણાઈ જશે, એમ જાણીને પરમાર્થને ગ્રહણ કરતા નથી અને સાચા ઉપકારીને જોળખી શકતા નથી.

તા ૧૧-૧૦-૩૬

જેને જોગની પકડ છે તેને માંચાં વીતરાગદેવ, સદ્ગુરુ અને સદ્ભને સમજવાની દરકાર હોતી નથી, તે મનાઈ જાય છે તેઓ ગુરુમા ભૂલેલ છે અને સાચા જ્ઞાન તથા ચારિત્રમા પળુ ભૂલેલ છે. અતરંગ જ્ઞાનની સ્થિરતા, પુણ્યપાપ રહિત અરાગી અકપાયસ્વરૂપની સલાહ, અને તે જ્ઞાનમાનપણે ટકવું તે નત છે તેની તેમને ખબર નથી, અને શુભ જોગના ઉદયને મનનું સ્વરૂપ માને છે તેમાટે કહે છે કે -

“ લઘુ સ્વરૂપ ન વૃત્તિનુ, ત્રણુ મત અભિમાન,
અહે નહિ પરમાર્થને, લઘા લૌકિક માન ”

તે વિષે કહેવાયું છે કે જે જમીનમા ક્ષાર છે તેમા મોવ ઉગે નહિ, તેમ જીર્ણ શ્રદ્ધા અને ત્રણુ સંયો તથા પુણ્યાદિ નિમિત્તની મીકાશરૂપી ક્ષાર જેના અતરમા છે, તેના દલ રૂપી મેનમા સુ મતરૂપી વૃક્ષ ઉગે નહિ પાવ ઈદ્રિયોના વિષયોમા સુખખુદ્ધિ અને પરવસ્તુમા મમત્વખુદ્ધિ છે તેને આત્મજ્ઞાન થાય નહિ આત્માને જાણ્યા વિના કોનું મત પચ્ચખાણુ લેશે ? આત્માની જાત શી ? તે શુ છે ? કેવો છે ? કેવટો છે ? તેનું જ્ઞાન નથી અને કહે કે અમે મહામતધારી છીએ, બ્રહ્મચારી છીએ, ચારિત્રવાળા છીએ, એમ જોગનું અભિમાન રહે છે અને સાચા સતને પરમાર્થને અહે નહિ કેમકે જ્યાં કોઈ ધર્મોત્તમા ગૃહસ્થ હોય, ધર્મનું જ્ઞાન હોય તેની પાને જતા, પોતાનું માન તથા મિત્ર્યાશય તેને આડું આવે છે તેથી પોતાનું માન નહીં યુક્તવાધી ધર્મોત્તમા પાસે જવાનો યોગ ન જને કો યોગ જને તો તેમનો વિનય કળી તેની પાનેથી સાચો પરમાર્થ જાણી શકે નહિ માનુ અહણુ કરે નહિ, જરણુ કે લોભમા માની હિતપથે એમ માન ખાતર પરમાર્થ ન રહે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રહતા તે દાણે પણ એમ જનેવું છે, ઘણાને જ્યાવમાહતુ કે આ ગૃહસ્થાશ્રમમા છે પણ તેને કંઈક જ્ઞાન છે, પણ પોતાના દુરાચારાદિ મતધારીપણાના અભિમાનને નીચે પરમાર્થનો જતાવર તેઓએ કરેલ, જેમ જે ભાગમા મનભેદ પડ્યો હોય, જોગ ભાગની જૂન હોય તેને મમ વ

ખંધાણાં હોય કે હું લોકમાં મોટો છું તેમજ ઘરમાં મોટો છું પણ હવે ખાસ જરૂરની વસ્તુ નાનાભાઈ પામે છે, તે વિનય કર્યા વિના નાનાભાઈ પામેથી વસ્તુ મળે તેમ નથી, માન મૂકવું નથી; માન અને મેન. છોડ્યા વિના તે વસ્તુ વિના જ તેને નભાવી લેવું પડે છે; એમ પોતે મતધારી મહામતધારી નામ નિશ્ચયે આધુ મુનિ થયો હોય, પણ ખરા તત્ત્વનું જ્ઞેષ્ઠપણું નથી, પોતાને માન મૂકવું નથી; પોતાને શંકા છે અને પરમાર્થ તત્ત્વના જાણુ કોઈ ગૃહસ્થ ધર્માત્મા હોય, તે પરમાર્થને, આત્મજ્ઞાનને પામ્યો છે, તેનો યોગ સમાગમ થઈ શકે તેમ હોય છતાં, તેની પામે જતો નથી; તેને મોટાઈનો અહંભાવ છે, પક્ષનો આગ્રહ છે, માનાર્થી પણું છે, તેને અનંત ભવની ભ્રાન્તિ ટાળ્યા વિના મોટાઈ નભાવી લેવું પડે છે. એના જેવું હુલાંચ કેનું? આગળ આવશે કે ‘એક મનાર્થી’ હુલાંચ.’

કપાય અને માનનો ત્યાગ કરવો તે મત, ચારિત્રનો અંશ છે. માટે જેને આત્માનો લાલ લેવો હોય તેણે મતાગ્રહ અને જગતની મોટાઈ છોડવી પડશે.

માધુ સાધ્વીપણું ધારણ કરું હોય, શિષ્ય શિષ્યાણી ઘણા કર્યા હોય; પોને જે માન્યું હોય તેનાથી જુદો ન્યાય નીકળે છે એમ જાણે છતાં માન રાખવા ખાતર તે આચાર પરમાર્થને શુભાવે છે, અને એ રીતે મનુષ્યભવ શુભાવી હે છે. તેઓ એમ માને છે કે ગૃહસ્થ ધર્માત્મા જ્ઞાની હોય પણ તે અમારા જેવા મતધારી નથી, અમે ચારિત્રવંત છીએ; અમે તેનો વિનય કરીએ તો અમારું ઝોલણું લાગે, અમારો વેપ લાગે; પોતે જાણે કે આ ન્યાય સાચો છે, છતાં માન અને સંપ્રદાયનો પક્ષ આટો આવે છે. એક માધુ કહેતા હતા કે શું કરીએ? ગમારી વાત સંચી છે, પણ અમે અમારા સંપ્રદાય-ગ્રાહમાં જોવા માનવંતા થઈ પડ્યા છીએ કે ઉત્તરાવસ્થામાં જે અમારી શ્રદ્ધા ફેરવીએ તો લોકોમાં અમારી પ્રતિષ્ઠિતિ ન્યથા. અમારા અનંત ભવો માહેનો આ ભવ ભલે વધારે ગયો; તેને જ્ઞાની કહે છે કે આ મિથ્યા માન મૂક, તો લોકોત્તર તીર્થ કરના માન મળે. ચિદાનંદજી કહે છે કે “લડી ભવ્યતા મોટું માન કવણુ અભવ્ય ત્રિભુવન અપમાન” ધર્મ મહામાં કેવળ-

છે, પણ વર્તમાન દશાના ખ્યાલ ક્યાં વિના રહેવું તે પરમાત્માને ઠગવા જેવું છે લોકો તત્ત્વ સમજ્યા વિના ધ્યાન કરવા ભય, પણ ક્યાય તો અતરમા સૂક્ષ્મપણે લયો છે તેને કેમ જાણવા અને કેમ ટાળવા તેની ખબર જ નથી અને કહે છે કે, અમને બસ તૃપ્તિ છે અતરમા કષાયવૃત્તિ ભરી છે, તે સ્થુળ દષ્ટિમા દેખાય નહિ પછી માને કે અમને સમભાવ છે, પોતાના ભાવ કેવા છે તે જાણવા માટે, આત્મામા ધીરજ રાખીને જોવા ઉભો રહે તો જણાય સાચી કળા જોઈલે લોકવિજ્ઞાન વડે જ્યારે અતરગ સ્વરૂપનું અવલોકન કરવામા આવે છે ત્યારે ઘણો કષાય દેખાય છે, કે જે પહેલા દેખી શકાતો ન હતો તત્ત્વ શુ તે જાણીને તેની સલાહ કરવા ઉભો રહે તો ઘણો કષાય જેવો છે તેવો દેખાય, અને તેની નિર્જરા ધાય પણ જેણે સ્વચ્છદે અધ્યાત્મ ગ્રથો વાંચીને અતિપરિણામિકપણું, ઉંધી પકડપણું કર્યું છે તે વગર પુરુષાર્થે જાંઘાઈમા આગળ ચાલ્યો જાય છે શબ્દમા તે ધારી ગણે છે કે, ઉપયોગમા ક્રોધ નથી એમ સવરઅધિકારમા કહ્યું છે એ વાત સાચી છે, તુ નિર્મળ આત્મામા રાગ રહિત જોડાય તો ક્રોધ નથી, મ વર છે, નહિ તો માત્ર વાતો છે

“હું જ્ઞાનસ્વરૂપ” તેમા(ઉપ-)-સમીપમા(યોગ=)જોડાઈને ટકી રહે તો તારી વાત સાચી, પણ તુ તો કષાયમા ટક્યો છે અને જુદાઈ જાણવાની તને કાગજ નથી, તે ઉપયોગ નથી અન્ધિર યજ્ઞે રાગમાજ ટક્યો છે અને માને છે કે મને રાગ નથી, કષાય નથી, મનની સ્થિતિ રતા વડે ધર્મ માને છે પણ કષાયમદ પાડ્યા વિના તો પુણ્ય પણ નહિ થાય, તો ધર્મ તો જ્ઞાથી ધાય માટે પ્રથમ સ્વચ્છદ મત આમહનો ત્યાગ ક્યાં વિના જે કાર્ય કરવામા આવે છે તે નહુ સાધન બધન થાય છે અતરગ જ્ઞાય છે તેને જાણવા ન માગે, અને કહે કે અમે ધ્યાન કરીએ છીએ અમે આત્મા જાણ્યો છે, પણ તે વાત જોટી છે કારણ કે તારી તેવી દશા દેખાતી નથી

શુભકાંતી ક્રિયાકાંડવાળા-ક્રિયાજડનો અનાદર કરીને માને છે કે અમે જાણ્યું છે તે સાચું છે, પણ રાગમા લગીને જાણ્યું તે જાણ્યું નથી પણ અભિમાન ઝડું છે આપણે જ્ઞાતા દષ્ટા છીએ, જેવું અને

બંધુ આત્માનો ધર્મ છે એમ જોવો છે. પણ ધીરજરાખીને અવિ-
નાશી તત્ત્વ શું તેની પ્રતીત તો કરે! અહીં શુદ્ધજ્ઞાની પ્રત્યે એમ
કહેવું છે કે તે પુરુષાર્થનો ત્યાગ કર્યો છે, અને અશુભમાં ટક્યો છે,
વિનાશિક વિષય કપાયાદિનો પ્રેમ તો જોઈએ કર; એ તો પ્રથમ ભૂમિકા
છે, તને અંતરંગમાં તથાઈપ ગુણની, સ્વાનુભવની કાંઈ સ્પર્શના કે
નૈદન નથી, અને “લોપે સદ્વહેવાર” એટલે સદ્ગુરુનો, દેવ, ગુરુ,
ધર્મનો વિનય પણ લોપે છે.

શુદ્ધજ્ઞાની શાસ્ત્ર વાંચે અને પ્રશ્ન કરે કે રાગ કરવો તે ધર્મ
નથી; માટે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર આદિ તો પર છે, તેનો વિનય ભક્તિ
કરવાની જરૂર નથી; પણ હજી પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં તેને રાગ
ભર્યો છે, અશુભ રાગ તેને કરવો છે, અને પ્રશસ્તમાં રહેવું નથી;
એ જશે ક્યાં? વળી તે કહે છે કે:—શાસ્ત્રો પર છે, જડ છે, તેનાથી
વિકૃત વધે; આત્મા તો આત્માથી જ પ્રગટે, ધ્યાન કરે અને કહે કે
આમને આત્માનો આનંદ છે. પણ તેની વાત જુડી છે. મન, વાણી,
હેહની ક્રિયાથી કે મનને સ્થિર કરવાથી આત્મા ઉઘડતો નથી. પણ
મયાર્થે ગુરુજમે જ્ઞાન અભ્યાસથી જ ઉઘડે છે. જે શુદ્ધજ્ઞાની છે, તેને
તો વૈરાગ્ય પણ નહિ પ્રગટે અને પ્રભુત્વ પણ નહિ પ્રગટે. સ્વચ્છંદના
પ્રતાપે નિગોદમાં જશે. એ માટે શ્રીમદે વારંવાર કહ્યું છે કે સ્વચ્છંદ
મતાશ્રદ્ધનો મોહ ટાળવો; અને સદ્ગુરુ, સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્રનો
પ્રેમ એ રાગ ટાળવાનું ઠેકાણું છે. અરાગીપણાના લગ્ને દેવ, ગુરુ,
ધર્મનો રાગ તે વીતરાગનો પ્રેમ છે. તે સવારની સંધ્યા છે; અને સ્ત્રી
પુત્રાદિ સંસારનો પ્રેમ તે સાંજની સંધ્યા છે. જેને તેની ગુચ્છિ અને આદર
છે, અને દેવ, ગુરુ, ધર્મ, શાસ્ત્ર અને સુપાત્ર જીવોની ભક્તિ, વિનય,
આદર કરવાનો અવસર ન જોતે તે મહા મૂઢતાનો કામી છે. સ્વની હિંસા
કરનાર છે. માટે જે શાસ્ત્રો વાંચીને ધારી લીધું તે ધારણા મદ્દતમાં
જશે. સહે અનેક અપેક્ષાના સ્થુલ ન્યાય બાળતો હોય પણ સાચો
વ્યવહાર અને જ્ઞાનની અંતરંગસ્થિરતાઈપ પુરુષાર્થ નથી, તો તેનું
બાળવું મિથ્યા છે. સત્સમાગમ અને જીંડો અભ્યાસ કર્યો વિના જેમ
તેમ ધારણા કરીને તે માન સેવે છે. તેને તથા બીજા મતાથીને

છે, પણ વર્તમાન દશાના ખ્યાલ ક્યો વિના રહેવું તે પરમાત્માને ઠગવા જેવું છે. લોકો તત્ત્વ સમજ્યા વિના ધ્યાન કરવા જાય, પણ ક્યાય તો અંતરમાં સૂક્ષ્મપણે ભયો છે તેને કેમ જાણવા અને કેમ ટાળવા તેની ખબર જ નથી અને કહે છે કે, અમને બસ તૃપ્તિ છે. અંતરમાં ક્યાર્યવૃત્તિ ભરી છે, તે સ્થુળ દષ્ટિમાં દેખાય નહિ. પછી માને કે અમને સમભાવ છે, પોતાના ભાવ કેવા છે તે જાણવા માટે, આત્મામાં ધીરજ રાખીને જોવા ઉભો રહે તો જણાય, સાચી કળા એટલે લેલવિજ્ઞાન વડે જ્યારે અંતરંગ સ્વરૂપનું અવલોકન કરવામાં આવે છે ત્યારે ઘણો ક્યાય દેખાય છે, કે જે પહેલાં દેખી શકતો ન હતો. તત્ત્વ શું તે જાણીને તેની સંભાળ કરવા ઉભો રહે તો ઘણો ક્યાય જેવો છે તેવો દેખાય, અને તેની નિર્જરા થાય. પણ જેણે સ્વચ્છ કે અધ્યાત્મ મે થો વાંચીને અતિપરિણામિકપણું, ઉંધી પકડપણું કર્યું છે તે વગર પુરુષાર્થે ઉપાઈમાં આગળ ચાલ્યો જાય છે. શબ્દમાં તે ધારી રાખે છે કે, ઉપયોગમાં ક્રોધ નથી એમ સવરઅધિકારમાં કહ્યું છે. એ વાત સાચી છે, તું નિર્મળ આત્મામાં રાગ રહિત જોડાય તો ક્રોધ નથી, મવર છે, નહિ તો માત્ર વાતો છે.

“હું જ્ઞાનસ્વરૂપ” તેમાં(ઉપ=)સમીપમાં(યોગ=)જોડાઈને ટકી રહે તો તારી વાત સાચી; પણ તું તો ક્યાયમં ટક્યો છે. અને જુદાઈ જાણવાની તને કાળજી નથી, તે ઉપયોગ નથી અસ્થિર થઈને રાગમાંજ ટક્યો છે અને માને છે કે મને રાગ નથી, ક્યાય નથી, મનની સ્થિતતા વડે ધર્મ માને છે પણ ક્યાયમંદ પાડ્યા વિના તો પુણ્ય પણ નહિ થાય, તો ધર્મ તો ક્યાંથી થાય માટે પ્રથમ સ્વચ્છંદ મત આમંડનો ત્યાગ કર્યો વિના જે કાઈ કરવામાં આવે છે તે રાહુ સાધન બધન થાય છે. અંતરંગ ક્યાય છે તેને જાણવા ન માગે, અને કહે કે અમે ધ્યાન કરીએ છીએ અમે આત્મા જાણ્યો છે, પણ તે વાત ખોટી છે કારણ કે તારી તેવી દશા દેખાતી નથી.

શુદ્ધજ્ઞાની ક્રિયાકાંડવાળા-ક્રિયાજડનો અનાદર કરીને માને છે કે અમે જાણ્યું છે તે સાચું છે, પણ રાગમાં ભળીને જાણ્યું તે જાણ્યું નથી પણ અભિમાન કર્યું છે. આપણે જ્ઞાતા દષ્ટા છીએ, જોતુ અને

પ્રભાવના તથા વિનયનો રાગ ધર્માત્માને હોય જ. માયા વ્યવહારમાં
 ધાણનો શુભ વ્યવહાર નિમિત્ત હોય છે. ધર્માત્મા પરમાર્થના લક્ષે
 વર્તે છે અને બાકી છે કે આ રૂપાર્થથી જે રાગ ટળ્યો તેટલો હું
 નહિ. બાકી રહ્યો તેટલો હું નહિ પણ સર્વથા અરાગી જાયક જ છું.
 પણ જેને અંતરંગ પરમાર્થ તત્ત્વ સ્વરૂપનું વેદન નથી, તેને સત્કેવ
 શુરુ, ધર્મનો આદર નહિ હોય; કપાયનો ત્યાગ, અંતરંગ રાગનો
 ત્યાગ નહિ હોય. એ માટે શુદ્ધજ્ઞાનીને દોરડા મારીને કહે છે કે જે
 આત્માનું સાચું હિત જોઈતું હોય તો તારૂં મતાર્થ અને માનાર્થ પણ છોડ.

અમરી ગાયને સુંદર વાળવાળું મોઢું પૂંછડું હોય છે. તેને
 આલવાની ગતિ એવી વેગવાળી હોય છે કે સિંહ પણ પકડી શકે
 નહિ. છતાં તેનું મિંહના મુખમાં જવાનું કેમ થાય છે તેનું કારણ એ
 છે કે તેના પૂંછડાના લાંબા વાળ આગાં ઓંખરામાં ભરાઈ જાય છે ત્યાં
 ઉભી રહી જાય છે, પૂંછડું તાણીને ચાલીશ તો થોડાક મારા વાળ તૂટી
 જશે; એટલા મોહ માટે મરવું પસંદ કરે છે, એમ લોકો દેહાદિની
 મમતા જાતર, માન અને મત જાતર મનુષ્યભવ જતો કરે પણ માન
 ન મૂકે. પોતે જે માન્યું છે કે અમે વંદનીય છીએ, આદિત્રવાન
 છીએ, તે તો સમજવા જેવું હોય છે. છતાં લોકામાં અમારું માન
 ઘટી જશે એમ લોકભયથી અને મતાગ્રહની પકડથી પરમાર્થ જતો
 કરે. કદી કોઈને મતધારીપણુ ન હોય એવા ગૃહસ્થપાસેથી પરમાર્થ
 પામવાનો યોગ જતો કરે છે, શ્રીમદ્ રાજઅંદ્રના વ્રજતમાં પણ એમ જ
 બનેલું. વર્તમાનમાં પણ કોઈ એવા છે કે સત્નો આદર તો નથી કરતા
 પણ નિંદા કરીને પોતાનું દુરાગ્રહીપણું દઢ કરે છે. અને કહે છે કે અમે
 દઢ શ્રદ્ધાવાળા છીએ, ગૌતમ જેવી અમારી શ્રદ્ધા છે, કોઈના ડગાવ્યા
 ન ડગીએ. જ્ઞાની કહે છે કે “તેરી ઉંઘાડણી બડી.” અનંતા જ્ઞાની
 તને સમજાવવા આવે, પણ તું સ્વતંત્ર છે. પરાણે કોઈ મનાવી શકે
 નહિ. મત અને માન મૂક્યા વિના સમાગમ કરવા જાય પણ દ્રેષ ટળે નહિ.

તા. ૧૨-૧૦-૩૬

અહીં શુદ્ધજ્ઞાની માત્ર શબ્દો ધારી રાજે, પોતાને જ્ઞાની માને,
 અંતરમાં દાંડપણ સ્થિરતા વિના, વૈરાગ્ય અને સત્સાધન રહિત સ્વચ્છંદે
 વર્તે. તે ગાથા ૨૬ માં કહ્યું. હવે ૩૦ મી ગાથામાં કહે છે.

જ્ઞાની કહે છે કે એકવાર તું જગતનો દાસ થઈ બા. માન ટાળ્યા વિના તુ જગતનો શુરુ થવાને લાયક નથી. માન રહિત સમકિતી ધર્મોત્થાને જ તીર્થંકર નામ જોત્ર અને જગત્શુરુ પદ વગે છે.

શુષ્કજ્ઞાનીને પુરુષાર્થ કરવામા વિરોધ આવે છે, દાન કરશું તો રાગ આવી બાથ, પુણ્ય બધાઈ બાથ, ધર્મને બહાને રાગ કરીએ તો કર્તા થઈ જરાથ, માટે આપણે અકર્તા રહેવું એમ તે કહે છે, તેઓને સંસાર પ્રત્યે પૂરતો રાગ હોવા છતાં કહે છે કે છોકરા માટે પૈસા વગેરે રાખવો એની અમને વૃત્તિ આવે છે તે છો, રાના પુણ્યને લીધે આવે છે. ખરી રીતે તેને સંસારનો રાગ ચોષવાની વૃત્તિ છે અને બચાવ માટે પર ઉપર ઢાળે છે. દેવ, શુરુ, ધર્મની ભક્તિ પ્રભાવના કરવાની હકીકત આવે ત્યારે અશુભ પરિણામને ટાળીને શુભ પરિણામ કરવાનો પુરુષાર્થ ઉપાડતો નથી અને કહે છે કે તેથી પુણ્ય બધાઈ જશે. એ તો હીધુ દેવાતુ નથી, ત્યાં પૈસા જવાના હોય તો વૃત્તિ આવે. આવા પુરુષ કે જેને સત્નો આદર નથી તેને દેવ, શુરુ, ધર્મ પ્રત્યે ભક્તિ અને લોભના ત્યાગરૂપ દાનાદિનો વિરોધ જ ક્ય થી આવે? શ્રી પુત્રાદિમાં તેને પ્રેમ છે, તેને વિષે માને છે કે તેમના પુણ્ય છે માટે મને તેમના પ્રત્યે રાગની વૃત્તિ આવે છે, અને તેમા વેચાઈ બાથ છે અને દેવ, શુરુ, ધર્મની પ્રભાવનાનો પ્રમગ જોતીને તેમા વેચાઈ જતો નથી તે મહા અધમ છે હજી રાગની દિશા બદલાવી નથી, અને અરાગી તત્ત્વ લક્ષમા આવી બાથ તે અને કેમ? જો સી, પુત્રાદિ ઉપર રાગ કરે છુ તે રાગ બદલાવીને વીતરાગ દેવ, શુરુ, ધર્મ ઉપર પ્રેમ પદ્ધતિએ એમ વર્તન હોવું જોઈએ પણ આ વાત સાલગીને પાછા ક્રિયાકાંડવાળા બ્યવહારભાસના રસિયા હરખાઈ બાથ, કે અમે તો દયા દાનાદિ પુણ્ય કરીએ છીએ, એમ શુષ્કજ્ઞાની બ્યવહારનો નિયેધ કરે છે અને ક્રિયાકાંડ (ક્રિયાકાંડી) શુષ્કજ્ઞાનીની નિંદા કરે છે, પણ ગ્રેડ જોટા છે તત્ત્વકૃષ્ટિ વિના, ગ્રેડ પડતો એમ સાધતો હોય તોપણ તે નજામુ છે, માટે તત્ત્વકૃષ્ટિના લગ્ને પગમાર્થ હેતુ સાધવાનો ઉપદેશ છે.

ત્યાં લગી મર્વયા રાગ ટળ્યો નથી, ત્યાં લગી દેવ, શુરુ, ધર્મની

અપેક્ષાથી વાત આવે કે આત્મા તો શુદ્ધ જ છે, સાત્તા છે, પણ એ દશા કરવાનો પુરુષાર્થ જોઈએ; તે પૂર્ણ પવિત્ર દશાનું અંશે જ્ઞાન થયું હોય તો વર્તમાન દશા જલ્દાઈ જાય. પણ શુદ્ધતાની તથા ક્રિયાજડવાળાની વૃત્તિ વિષય ક્યાયાદિમાં રોકાય જાય છે. દેહની મગવડતામાં, જાગવણીમાં ખામી આવે તો તેમાં સુખાઈ જાય; શુદ્ધતાની પ્રત્યે કહે છે, ભાઈરે ! તું કહેનો હનો ને કે હું જ્ઞાનાધુન્યને નાશવંત દેહ જડ છે, અનંત પરમાણુનો પિંડ છે, પણ તારી તેની ઉપર મમતા કેમ ધરતી નથી ? દેહ અને દેહાદિની મગવડતા માટે આત્માને જોતો કરે છે. ક્રિયાજડ પ્રત્યે કહે છે, ભાઈરે ! મહા હુલ્લ મનુષ્ય દેહનો યોગ તો પુણ્યના કારણે થયો, તો દેહમાં રહેલો ચંતન્ય ભગવાન તેને બૂલીને જોટલે પોતાને બૂલીને, લોક આજરૂ માટે અથવા ધર્મના નામે સંપ્રદાયના જોડા આગ્રહ માટે અને મુખ્ય પણે પોતાના માન માટે આખો આત્મારૂ ચૂકી જાય છે, પોતેજ પોતાનો અપરાધ કરે છે તેમાં જડ પ્રકૃતિનો દોષ નથી.

આત્મ ભગવાન પવિત્ર છે. અનંત શાશ્વત સુખ પોતામાંજ છે; છતાં જાણ જાણ નાંખવાં અને પરાધીનતા જોતવીં એ તો અનાદિકાળથી ઉપાધિ રાખવાનો જ પરિચય છે. જોટલે દેહની મમતાના કારણે આત્મશુદ્ધિનું પ્રગટવું થતું નથી. આત્મા પોતાની સાચી મમજણથી સમકિત પામે છે, પ્રગટ કરી શકે છે. સાતમી નરકમાં પણ આત્માની પવિત્ર દશાનું જ્ઞાન જે આત્મા પ્રગટ કરે છે તે અનંતી વેદના ઉપર જોતો નથી. શરીરમાં ભયંકર ૧૬ જાતના રોગ, અનેક પ્રકારે અનંતી પ્રતિકૂલતા હોય છતાં સમકિત પ્રગટ કરનાર જીવ તે ઉપર નજર નથી કરતો. અનંતી કુધા અનંતી તૃપ્ત છે, છતાં તેમાં તેજે જ્ઞાન નથી, અને તે આત્માની નિરાકુળ શાંત દશામાં જ્ઞાનપણે જ્ઞાતાજ રહે છે. ચકવર્તી રાજા હોય, જેની યોગ હજાર દેવો સેવા કરે છે, સુંદર સ્ત્રીઆદિનો યોગ છે, છતાં તે તેના તરફ જોતો નથી. પરમ વૈરાગ્યવંત ઉપશમ રમમાં પોતાનું મહા સુખ પોતાના અંતરંગ તત્ત્વમાં દેખે છે, જોટલે પર અંયોગોની મગવડતા અગવડતાથી આત્માને દાંધ હાનિ નથી; અનંતી અગવડતા હોય કે મગવડતા હોય,

જ્ઞાનદશા પામે નહીં, સાધન દશા ન કાંઈ;

પામે તેનો સંગ જે, તે જુડે ભવમાંદિ. ૩૦.

એક તો સત્સંગ આદિ સાધન દશા નથી, અને સહજ જ્ઞાન દશાની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ પણ નથી, જાનને પહોંચી વળવા માટે રાગાદિ વિષય કપાયાદિનો ઘટાડો પણ નથી, એવા જીવનો જેને સંગ મળે, તે પણ ભવસાગરમાં જુડે-કારણ કે ન મળે આત્મજ્ઞાન કે ન મળે સત્સમાગમ આદિ સાધન, અંતર વૈરાગ્ય, વિષય કપાયાદિનો ત્યાગ, દેહાસક્તિનો ઘટાડો વગેરે-મુમુક્ષુતાના સાધન રહિત સ્વતંત્રતામાં વર્તે છે, તેનો સંગ કરનાર પણ જ્ઞાન દશા પામે નહિ. જે આત્મા સમજાયો ન હોય, તથા સતને સમજવાનો અવકાશ રાખ્યો ન હોય, તે સાધારણ ત્વંત્ર વિષયમાં પણ આલસવીલસ અને આકુળબ્યાકુળ થઈ જતો હોય છે. જેને શરીરની ચાતા મુખ સંગવડતાનો ભાવ છે તેને જ્ઞાન પામ્યો કેમ કહી શકાય ? તે કદી શાશ્વત્તા અલકારી શબ્દોને ધારી રાખે. મનને રાજ રાખે, અને જોડો સતોપ રાખે, પણ તેને સહજ જ્ઞાનદશાનું જ્ઞાન નથી, તેથી તેનો સંગ કરનાર પણ જુડે, કારણ કે તેવા જીવોમાં સાધન દશા પણ નથી, અને જ્ઞાનદશા પણ નથી. તે કહેશે કે રાગ તો જીવનું સ્વરૂપ નથી પુરુષાર્થ કરવો તે બ્યનહાર છે પણ પોતામાં રાગ દ્વેષ વિષય કપાવનો ઘટાડો નથી; અને વાત કરે પૂર્ણ તત્ત્વદષ્ટિની, તે અને તેનો સંગ કરનાર જેડું જુડે છે વગી પોતાનો પક્ષ એવો દંડ કરે કે સાચું સમજવાનો અવકાશ પણ રાખે નહિ ૩૦

એ પણ જીવ મતાર્થમાં, નિજમાનાદિ કાજ;

પામે નહીં પરમાર્થને, અનૂચ્છાદિકારીમાં જ. ૩૧.

પૂર્વ મતાર્થો માનાર્થોના લક્ષણ કક્ષા તે પોતાનું જ્ઞાન અને સત સાચવવામાં જ રોકાઈ જાય, અને આત્માર્થ ચૂકી જાય કદી ગગ ઘટાડવાને ખૂબ પ્રયત્ન પરિણામ કરે, પણ એથી વાસ્તવિક અરાગીપણું આવતું નથી, એવું તો ઘણીવાર કહ્યું.

જિંધાઈથી, ખોટા, પકડથી, રાખેડું છે. જ્ઞાની ગણાવવાના માનની તેમને મીઠાશ છે. આત્મજ્ઞાન કોઈ અપૂર્વ વસ્તુ છે. તેને પામવાની તેમનામાં લાયકતા નથી એટલે તે ગદા અનુઅધિકારી છે, અપાત્ર છે. ૩૧.

હવે મનાથીનું સમુચ્ચય લક્ષણ કહે છે.

નહીં કપાયઉપશાંતતા, નહીં અંતર વૈરાગ્ય,

સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મનાથી દુર્ભાગ્ય. ૩૨

જેના હૃદયમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ઘટાડો નથી, તેવાને માટે શ્રીમદ્ એક પત્રમાં કહે છે કે:- હું બહુ ધું, સમજું છું, જોવી ને જોવી બદ્ધમાં કાળ ગાળવો છે કે સાચું હિત શું તે સમજવું છે? તે ભાવે તો અનંતો જોવો કાળ વાલ્યો ગયો કંઈ સત્પાત્રતા તો દેખાતી નથી. તો હવે તમે શું ધાકું છે તેનો ઠાંઠ વિચાર કર્યો છે?

અનંત કાળમાં જે નથી થયું, તે અપૂર્વ તત્ત્વની જ્ઞાનદશા કેવી પવિત્ર નિર્દોષ હોય છે? તે દશા તો લાવો; કપાયની મંદતા નથી, અને અંતર વૈરાગ્ય નથી, મધ્યસ્થતા નથી, મત્ત્ય અમત્યપણાની વૃત્તના કરવા માટે નિષ્પક્ષપાત ભુદ્ધિ નથી, તે મનાથી જીવ દુર્ભાગ્ય છે, એટલે કે જન્મ મરણ છેલ્લા જેવું તેનું ચીરં નથી. અહીં “અંતર વૈરાગ્ય” કહ્યો છે, બાહ્ય વૈરાગ્ય આદિની વાત નથી કરી. કોઈ કહે કે:- અમે નવરા થઈને બેઠા છીએ, આર પાંચ છોકરા છે, ઘરની વ્યવસ્થા રાખે છે; એ મારા નાકને બાળવી રાખશે; એવો સંતોષ વેદતો હોય છે અને કહે છે કે અમને હવે સમભાવ છે. રોટલો અને દાળ ખાતો હોય, તેથી તે સંતોષી થયો માને છે; ખરેખર તે સંતોષી નથી પણ તેને તૃષ્ણાનો સંતોષ છે કે હું મારું તે મને મળે તેમ છે. બહારથી કાળ જતાવે કે અમે સમજન છીએ, અંદરમાં એ સારની મીઠાશ રાખીને ધર્મશાસ્ત્રો વાંચતો હોય છે, અર્ચા કરતો હોય છે. પોતે કામમાં પડતો નથી, પણ પોતાનાં માંન આદિ આગર માટેની તેને ચિંતા છે. તે કહે કે અમને તત્ત્વજ્ઞ છે; અભ્યાસી છીએ, પણ તે તો ઠગપણ છે. કાળજીમાં જુએ નોખર પડે. મધ્યસ્થપણ

તેમાં જે ચૈતન્ય મલવાનો નથી, તે એટલે પશુ મોડો જાય. પણ પોતાનું જેને જ્ઞાન નથી, તે પરવશ્ચુમાં મોહ હોવાના કારણે, રાગાદિ પુણ્યપાપની મીઠાશને લીધે, સ્વયં મંસાર-ચક્રમાં સડવાય છે, અને મુળ માને છે.

મહા ભૂડા કૂર પરિણામ જેણે કર્યો છે. દેવ, ગુરુ; ધર્મનો જેણે અવિનય કર્યો છે, જેણે પોતાના ચૈતન્ય પ્રભુ આત્માનો અનંતો અનાદર કર્યો છે, જેણે આત્માને જાણવાની રુચિ કરી નથી, તે મહા અશુભપરિણામના કારણે માતમી નારીકામાં પણ જાય છે. ત્યાં અનંતી વેદના ભોગવતા અમજ્યાત જીવો હોય છે. છતાં ત્યાં પણ કોઈને આત્મજ્ઞાન થાય છે. તેનું કારણ તીર્થંકર ભગવાનનો જ્યારે જન્મ થાય ત્યારે તેમનું પુણ્ય એવું જળવાન હોય છે કે ત્રણ લોકમાં અજવાળાં થાય. બધા જીવોને જરા સંતોષ મળે. તેથી તે નારીકાના જીવો વિચારે છે, (તેમને કુઅવધિજ્ઞાન હોય છે) કે અહો! જેના જન્મથી આપણને શાતા અને ત્રણ લોકમાં અજવાળું? એમ વિચારતા પૂર્વના કઈ પવિત્ર સંસ્કાર યાદ આવી જાય તો આત્મ-જ્ઞાન દશા પામી જાય છે. એટલે એમ નક્કી થયું કે બાહ્યની અગવડતા સગવડતા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં બાધક સાધક નથી.

જેઓ કર્મના સંયોગનો દોષ કે છે તેમને આત્મા જોતો નથી પણ પુણ્ય જોઈએ છીએ. સંસારની દેહાદિની તેઓને મીઠાશ છે તેથી આત્મસાધનનો પુરુષાર્થ કરતા નથી, અને જ્ઞાનદશા અર્થે સત્સમાગમની રુચિ કરતા નથી, પણ ખબર નથી કે ક્યાં જઈશું; કોઈ હાથ જોનારો, ગ્રહ દોષ ટાળનારો આદિ જોશી મળે; તો તેની પાસે કંઈક મલાવા કરે પણ જે સંસારના જાયથી મહા સમર્થ ચક્રવર્તી રાજા પણ સંસારના રાગ દ્રેષ્ય મોહનો ત્યાગ કરીને, અવતાર રૂપ સંસારના શુંમંડાનો ત્યાગ કરી ગયા, તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની પણ સંસારના જાયથી જાય પામ્યા, અને જે સંસારના જાયથી જે જાય પામતા નથી તે બધા મહા મુલત છે. તેઓએ પોતામાં આરોપણ કર્યું છે કે અમે જાણીએ છીએ, અમારી દેહ શ્રદ્ધા આમાં જ છે, એમ પશુપાતથી તેની બુદ્ધિ દેહ ચર્ચ છે, તેઓ મતાર્થમાં છે, એમનાર્થ પણ પોતાની

તા. ૧૩-૧૦-૩૬

હવે આત્માર્થીના લક્ષણ કહે છે. તે કેવાં છે ? આત્માના સાચા મુખ સામગ્રીના હેતુ છે, પ્રથમ મતાથીના લક્ષણમાં કહ્યું છે જે ગુરુમાં ભૂત્યા તે જ્ઞાનથી, મતથી, ધર્મથી અને દેવથી ભૂત્યા છે કારણ કે અસદ્ગુરુનો આશ્રય કર્યો. (જેનો આગુ આંધળો તેનું કટક કુવામાં) આત્માર્થીના લક્ષણમાં પ્રથમ મુગુરુનો આદર છે તેથી અહીં મુગુરુથી શરૂઆત કરી છે. જીવે જો સાચા ગુરુનો સંગ કર્યો તો તેનું બધુંય સવળું છે, મુગમ છે. દરેક જીવોને સાચું મુખ જોઈએ છીએ, પણ પોતાના સ્વચ્છ દે ઉન્માર્ગે જતા જીવોને દેખીને સાચો નિર્વિદ્ધ સરળ માર્ગ તેમને શ્રીગુરુ બતાવે છે.

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;
બાકી કુળગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહીં જોય. ૩૪.

હું કોણ! એ ભણ્યા વિના આત્મા શું સ્વરૂપ છે. કઈ હદમાં છે, શું કરી શકે છે! એનો વિવેક જેને નથી એવા કુગુરુને મુસકુ ન માને. અહીં આત્મજ્ઞાન પ્રધાન કહ્યું છે. જગતની સમજણ બાકી હોય કે ન હોય ભલે શ્રુતજ્ઞાન થોડું હોય, પણ જેને આત્મજ્ઞાન હોય અને આત્માની સહજ આનંદદશા સ્વરૂપસ્થિતિ જેને હોય તે જ્ઞાની છે, ત્યાં મુનિપણું હોય છે. સાચા માર્ગનું જ્ઞાન નથી તે બીજાને માર્ગ-દાતા થાય તેમ બને નહીં. પ્રથમ કહ્યું હતું કે લક્ષણો નિષ્પક્ષપાતપણે કહીશ, તેથી જેમ છે તેમ અહીં કહેવાયું છે, આમ હુગડાં રાખે તે મુનિપણું, આમ ક્રિયા કરે તે મુનિપણું વગેરે બાહ્ય લક્ષણને મુનિપણું નથી કહ્યું, પણ, ડાંડી પીટીને બહાર કહ્યું છે કે આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું છે. બાકી કુળગુરુના મારાપણાના કલ્પિત આશ્રયથી, આત્મજ્ઞાન નથી એવાને ગુરુ માનવાનું જોખમ આત્માર્થી કરતો નથી. આત્મામાં પરનું લેવું, મૂકવું, વેશ, વાડો કે પરમાણુની ક્રિયા આવતી નથી જેવા સિદ્ધ ભગવાન છે એવું જે સ્વસ્વરૂપ નિવૃત્તપદ જેના ધ્યાનમાં આવ્યું નથી, તેરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન સમ્યક્જ્ઞાનની સ્થિરતા નથી તે જ્ઞાની નથી. જ્યાં સ્થિરતા સહિત આત્મજ્ઞાન હોય ત્યાં મુનિપણું

જોવું જોઈએ. મારા કુટુંબની પોણા સોળ આની ન થાય તથા મારા સ્નેહીમા ઠીકઠીક રહે તો ઠીક એ વૃત્તિમાં તે ટક્યો છે, પોને વાંન પ્રસ્થ જેની સાદાઈ રાખે, બાહેથી ત્યાગ વૈરાગ્ય રાખે, પણ નિર્મળ ચૈતન્ય અગીસામા અદ્ય પણ મલિનતા શોભે તેમ મથી ચૈતન્ય ભગવાન પૂર્ણ પવિત્ર છે, તેમાં અદ્ય પણ દોષ રાખવાનો ભાવ તે મહા અહિંતાનુ કારણ છે. તે માટે શ્રીમદ્ કહે છે, કે આત્માના નામે કોઈ બાહ્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય કરે કે, કોઈને મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય છે, હું બ ગર્ભિત વૈરાગ્ય છે પણ વિષય ક્યાયનો તેને ઘટાડો નથી, સરળપણ નથી, મધ્યસ્થતા નથી એ મતાર્થી દુર્ભાગ્યજીવો આત્માર્થ કેમ પામી શકે ? કની બાહ્યથી સી, ઘર આદિના યોગની અતરાય હોય, પછી કઈ અધ્યાત્મમયો મળ્યા, કહી વેશ ધારણ કર્યો, લોકમા કાઈ ધર્મીપણાનુ માન વધ્યું, તેને પછી મતાગ્રહની પકડ ઘર્ષભય છે તેવા જીવો દુર્ભાગી છે પોતાને અતરંગ અભિપ્રાયમા ભૂલ હોય, દોષ હોય, તે માનાદિ રાખવા ખાતર ભૂલથી ટેવાયેલાને પોતાના દોષ ન દેખાય તેમને પોતાના ક્યાયાદિ દોષો દેખાતા નથી અને કહે છે કે અમારે સમસાવ છે ૩૨

હવે કહે છે કે માત્ર મતનો આગ્રહ સ્વચ્છ હાદિ દોષ જવા માટે જ આ લક્ષણો અમે પક્ષપાત રહિત, મુમુક્ષુ જીવોના હિત માટે કહ્યાં છે.

લક્ષણ કયા મતાર્થીનાં મતાર્થ જવા કાજ;

હવે કહું આત્માર્થીનાં, આત્મ-અર્થ મુખસાજ. ૩૩.

માત્ર નિષ્કારણ કરણાથી આ લક્ષણો દ્વારા મુમુક્ષુ જીવો પોતાના દોષને સમજીને ટાળે તે માટે મતાર્થીના લક્ષણો પક્ષપાત રહિત કહ્યા છે જેનામા દોષ હોય તે મધ્યસ્થપણે સગતાથી તે દોષનો ત્યાગ કરે તોજ તે સાચુ આત્મહિત સાધી શકે. હવે અવ્યાખ્યા અનંદ રૂપ આત્માના પૂર્ણ સુખને પામવાના અવિરોધ ઉપાય કરનારા આત્માર્થી જીવોના લક્ષણો કહે છે. તે આત્માર્થીનાં લક્ષણો આત્માને અવ્યાખ્યા સુખની સામગ્રીના હેતુ છે. ૩૩

સ્વસાવના મુનિ કહ્યા છે. જેનાંથી બીજા મુમુક્ષુને ઉપકાર થાય તેને સાચા, ગુરુ કહ્યા છે. (ગૃહસ્થ વેશમાં જ્ઞાની હોય તેને હજી મંદ મુરુપાર્થ વતે છે, તેથી તેમને મુખ્ય ગણ્યા નથી.) આનંદધનજી કહે છે કે “ આત્મજ્ઞાની શ્રમણ કહેાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગી, વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે. આનંદધન મત મંગીરે, ”-વાસુપૂજ્ય જિન. શ્રામ્યતિ (તપ્સ્યતિ) ઇતિ શ્રમણ. આત્માના જ્ઞાનમાં સ્થિરતા એકાગ્રતા કરે છે તે શ્રમણ છે. આત્મા પૂર્ણ કૃતકૃત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તે એક પરમાણુ માયની તથા દેહાદિની ક્રિયા કરી શકે નથી, પુણ્યપાપ રાગાદિ રહિત છે; એટલું જેને જ્ઞાન નથી, અને પુણ્યાદિ ક્રિયા અને બાહ્ય વેપને, બાહ્ય આશિષને ધર્મ માને છે તે દ્રવ્યલિંગી છે. દ્રવ્યલિંગી કહેવામાં દેવ નથી. જેમ છે તેમ કહેવામાં દેવ નથી. આગળ મમજ્ઞાન વિષે કહેવાયું હતું કે જ્ઞાની સત્ને સત્ માને, જાણે. અસત્ને નિષેધ; દોષને દોષ કહે એમ અસત્ય મતનો નિષેધ કરવો, તેમાં દેવ નથી. આત્મા વસ્તુસ્વરૂપે જેમ છે, તેમ ન માને, ન પ્રકાશે તે જ્ઞાની નથી. જ્ઞાની જે સ્વરૂપ છે, તેને યથાર્થ પણે માને, જાણે, વિશેષપણે ઉપદેશમાં કહે, નગ્ન સત્ય પણ કહે. વ્યાખ્યાન એટલે સત્ને સત્, અસત્ને અસત્ની વ્યાખ્યા થાય તે. જેને ટોપી બેસતી આવે તે પહેરી લે. તેમાં જ્ઞાનીને કંઈ નહિ. જે સદ્ગુરુની વ્યાખ્યા આગળ કહેવાય ગઈ છે તેને જ આત્માથી શુરુ માને. આવા આત્માથી મિવાય બીજાને શુરુ માને નહિ. બાકી જેને આત્માની ઓળખાણ નથી, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ શું તેની ખગલ નથી એવા કુશુરોએ કુળધર્મને સાર્થક કરવાની, માનાદિ કામના વડે, મતાથી માને અને કહે કે એગણે ત્યાગ કર્યો છે, માટે આપણાથી જાણ્યા છે, તે આપણા જ છે. શ્રી દેવચંદ્રજી કહે છે કે:-

“ દ્રષ્ટિ રાગનો ચોપ, તેહ સમકિત ગણું,
સ્વાદુવાદની રીત, ન દેખું નિજપણું;
અવગુણ ઢાંકણ કાજ કરું જિનમત ક્રિયા,

ન તર્ણ અવગુણ ચાલ, અનાદિની જે પ્રિયા. ”

હેવીતરાગ! અમે અમારી દ્રષ્ટિને ચોપણુ આપનારા ગુરુ પાસેથી :

હોય જ. અને જ્યાં આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં મુનિપણું ન જ હોય એ જ્ઞાનીનું લક્ષણ મિહોપપણે બાંધ્યું છે. આત્માના, ગુણ આત્મામાં જ રહે, ક્યાંય બહાર ન હોય. યથાકીર્તિનામકર્મનો ઉદય હોય, અને કદી ઝાઝા માનનારા મળ્યા, તેમાં આત્મધર્મ ક્યાં આવ્યો? અહિંસાપણું શું તેની ખબર વિના કહે અમે જગતનો ઉપકાર કરીએ છીએ, દયા સિવાય બીજો ધર્મ નથી, માટે બધા જીવોની બીજાની દયા આપણે પાળવી. એ સિદ્ધાંતને મુખ્ય કરીને આત્માનો ધર્મ માને, પણ અરાગી-પણું કેને કહે તેનો પરિચય, તેનો પુરુષાર્થ કેમ કરવો, તેની ખબર જેને હોતી નથી તે સાચા ગુરુ નથી. આચારાંગ સૂત્રમાં લોકસાર (ચારિત્રનો સાર) તેમાં પાંચમો અધ્યાય છે ત્યાં કહ્યું છે કે “જ” સમતિ પાસહ તં મોહુતિ પાસહ” જ્યાં સમકિત છે ત્યાં મુનિપણું છે, જ્યાં મુનિપણું છે ત્યાં સમકિત છે. જેવું નિજપદ શુદ્ધ સ્વરૂપે છે, તેની યથાર્થપણે શ્રદ્ધા, જ્ઞાનની યથાર્થ પ્રતીત તે સમ્યગ્દર્શન સ્વાનુભવ છે. તેમાં આંધળી અર્પણતા નથી, મનની ધારણા નથી, બીજાએ કહ્યું તે ધારી લીધું એ કામનું નથી; કારણ કે તત્ત્વ પરાધીન નથી. પોતાની જાતની સમજણ પોતાવડે થાય છે. સદ્ગુરુ પરમ ઉપકારી નિમિત્ત થાય છે, પણ પોતે પ્રતીત કરીને યથાર્થપણું જાણ્યું અને ઉપકાર માન્યો ત્યારે પોતાનું ખડુમાન આવ્યું અને નમ્રતા આવી. આત્મા શું કરે? એકલું જ્ઞાન જ કરે છે. જે પ્રસંગ, સંયોગો દેખાય તેને માત્ર જાણે છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેનું યથાર્થ જ્ઞાન તો ચોથે ગુણકાણે પણ છે. પરંતુ આ તો વિશેષ તેમાં ઠરે છે; હું શુદ્ધ છું, પુણ્ય પાપના વિકલ્પ રહિત છું, એવા જ્ઞાનપણે જ્ઞાનમાં જે ઠરે છે, તેને દષ્ટિમાં હું શુદ્ધ આત્મપદ સિદ્ધ રમાન છું એવા અભિપ્રાયના લક્ષણું કાર્ય અવસ્થામાં પ્રગટ પુરુષાર્થપૂર્વક વર્તે છે. તેવા મુનિ જ્યારે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે વર્તતા હોય, ત્યારે બીજાને ઉપકારી થાય છે; તેમને અહીં ગુરુ કહ્યા છે. તેમને વિષે દંઠતર સમકિત કહ્યું છે. ઉત્કૃષ્ટ તો— “પર્થમાન સમકિત યથા, ઉદય થાય ચારિત્રનો પીતરાગ-પદવાસ.” ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ-દશા તદન પીતરાગદશાની વાવ છે. તે ઉત્કૃષ્ટ સમ્યગ્દર્શન છે. તે પરમાવગ્રહ સમકિત તેરમે ગુણકાણે છે. અહીં સાધક

સ્વસાવના મુનિ કહ્યા છે. જેનાંથી જીભ મુમુક્ષુને ઉપકાર થાય તેને સાચા ગુરુ કહ્યા છે. (ગૃહસ્થ વેશમાં જ્ઞાની હોય તેને હજી મંદ મુરુપાર્થ વતે છે, તેથી તેમને મુખ્ય ગણ્યા નથી.) આનંદધનજી કહે છે કે “ આત્મજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, જીભ તો દ્રવ્યલિંગીરે, વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે, આનંદધન મત સંગીરે, ”—વાસુપૂજ્ય ગિન. આમ્યતિ (તપસ્યતિ) ઇતિશ્રમણ આત્માના ભાનમાં સ્થિરતા એકાગ્રતા કરે છે તે શ્રમણ છે. આત્મા પૂર્ણ કૃતકૃત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તે એક પરમાત્મા માયની તથા દેહાદિની ક્રિયા કરી શકે નથી, પુણ્યપાપ ગંગાદિ ગહિત છે, એનું જેને ભાન નથી, અને પુણ્યાદિ ક્રિયા અને બાહ્ય વેષને, બાહ્ય આદિત્રને ધર્મ માને છે તે દ્રવ્યલિંગી છે દ્રવ્યલિંગી કહેવામાં દેવ નથી. જેમ છે તેમ કહેવામાં દેવ નથી. આગળ અમલાન વિષે કહેવાયું હતું કે જ્ઞાની મતને સત્ માને, જાણે. અસતને નિષેધ; દોષને દોષ કહે એમ અમલ્ય મતનો નિષેધ કરવો, તેમાં દેવ નથી. આત્મા વસ્તુસ્વરૂપે જેમ છે, તેમ ન માને, ન પ્રકાશે તે જ્ઞાની નથી. જ્ઞાની જે સ્વરૂપ છે, તેને યથાર્થ પણે માને, જાણે, વિશેષપણે ઉપદેશમાં કહે, નગ્ન સત્ય પણ કહે. વ્યાખ્યાન એટલે સતને સત, અસતને અસતની વ્યાખ્યા થાય તે. જેને ટોપી એસતી આવે તે પહેરી લે. તેમાં જ્ઞાનીને કાંઈ નહિ જે સદ્ગુરુની વ્યાખ્યા આગળ કહેવાય ગઈ છે તેને જ આત્માથી શુરુ માને. આવા આત્માથી મિવાય જીભને શુરુ માને નહિ. બાકી જેને આત્માની ઝોળખાણ નથી, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ શુ તેની ખગર નથી એવા કુગુરુઓને કુળધર્મને સાર્થક કરવાની, માનાદિ કામના વડે, મતાથી માને અને કહે કે એમણે ત્યાગ કર્યો છે, માટે આપણાથી જગ્યા છે, તે આપણા જ છે. શ્રી દેવચંદ્રજી કહે છે કે:-

“ દ્રષ્ટિ રાગનો પોષ, તેહ સમક્ષિત ગણું,
સ્વાદ્વાદની રીત, ન દેખું નિજપણું;
અવગુણ દાંડણ કાજ કરું જિનમત ક્રિયા,
ન તથા અવગુણ ચાલ, અનાદિની જે પ્રિયા. ”

હૃદયીતરાગ! અમે અમારી દ્રષ્ટિને પોષણ આપનારા ગુરુ પાસેથી :

સમક્રિત હીધું. એટલે અમારી દ્રષ્ટિને ગમતું કહેનારા અમને કુશુર
અનંતકાળ મળ્યા. અનાદિનો સ્વછંદ તેને પોષણ - આપનારાના
અભિપ્રાયથી અમે સમક્રિત ગણ્યું હતું, અને આત્મા અનેકાંત
અર્થાત્ અનંતધર્મસ્વરૂપ જે સતસ્વરૂપ અવિનાશી શુદ્ધાત્મા છે
તેને યથાવિધિ નહિ જાણતા ગાડરીઆ પ્રવાહની જેમ, વગર
વિચારે અંધ શ્રદ્ધાને ધર્મ માન્યો અને માંહોમાંહે પોતાના છાંદે
આલનારાએ સર્ટિફિકેટ આપ્યાં કે આપણેજ સાચા છીએ. પણ જ-
ગતમાં માનાદિ માટે મેં દોષ ન તબ્યા. કહ્યું છે કે " અવશુષ્ણ
ઢાંકણ કાજ, કુરુ જિનમત ક્રિયા " " ન તજ્યું અવશુષ્ણ
આલ અનાદિની જે પ્રિયા " અમિથ્યા મતાગ્રહના ક્રિયાકાંડમાં,
અપામરાની પાટનો વારસો રાખવા માટે જીવો જુઠાણું નભાવી
રાખે છે, સાચા ન્યાયને પણ છુપાવે છે. એક ભાઈ કહેતા હતા, કે
માંડમાંડ આલતા જાગરને તમે આર મારસો તો આજરશી જશે; માટે
તેમને પોષણ આપીને નભાવો. પણ જાપના કૂવામાં જુડી ન મરાય
દોષ ઢાંકવાથી શુષ્ણ ન વધે) સોનાની છરી ભેટે બાધવાને બદલે
પેટમાં ન મરાય. કુળધર્મને નભાવવા ખાતર વીતરાગના નામે પાખંડ
ન પોષાય, એમ આત્મજ્ઞાન જેને નથી, એવા કુશુરઓને બલે જાપ-
દાદા કુળપર પરાની રૂઢિથી માનવો હોય, તેથી માનવા એમ આત્માર્થી
માનતા નથી. આત્માર્થી તો યથાર્થ શુરુની પરીક્ષા કરે છે. ત્યાં ભવ-
કટી થવાની વાત ન આવે, અવિરોધ યથાર્થ ન્યાય ન મળે અને
કહે કે પુણ્ય કરો, પછી તેરમે જુજુઠાણે આત્મા ઉધડશે, કરીએ તો
પામીએ, એમ જુઠાણું નભાવનારાને આત્માર્થી શુરુ માને નહિ. તેમાં
કાંઈ દેખ નથી. અહીં તો નિષ્પક્ષપાતપણે કહેવું છે.

આત્મામા આત્માની મોક્ષદશા છે, મોક્ષમાર્ગ છે, જે ભાવે
અનંત કાળ રખડવું પડ્યું તે રખડવાના બંધભાવે, લોકોત્તર મોક્ષભાવ
કેમ પ્રગટે, તે વિચારવા જેવું છે, પક્ષપાત છોડીને ન્યાય સમજે તો
લાભ થાય. જેને આત્માનું જ્ઞાન નથી તે મોક્ષમાર્ગ કેમ જનાવી
શકે ? અનંત અનંત કાળથી રખડતા માંડ મનુષ્યદેહ મળ્યો, તેમાં
ભવ છે થવાનો ઉપાય ન મળ્યો, તો ભવ જોવાનો ભાવ અવશ્યત્પાં
છે. ધણા કહે છે કે શું કરીએ ? અનંત ભવ ક્યાં, ભેળો એક ભવ

વધારે; પણ સાચો ધર્મ સમજવાનું ટાણું આવ્યું છતાં જે ન મમજે
 તે તો કાગડા કુતરા માફક પેટ ભરે છે. જેમ ભુંડ વિદ્યા ખાઈને જીવે
 છે તેમ જોનું થયું. ચેતન ભગવાન જે માફ પદ છે તેને ભૂલીને હું
 પુણ્યવાદી થઈ ઉજળી ધુળમાં કાં રાચું, જોનો તેને વિચાર નથી.
 અહીંની આખરું કે મોનાની લગડી તે પરલોકમાં કામ નહિ આવે.
 અને ત્યાં પ્રભુને મંભારતા પણ દુઃખ નહિ ટળે. જ્ઞાનની જે વિધિથી
 સમજણ છે, આત્માની જે જાત છે તેનું જોધિખીજ માથે જે લઈ
 ગયો, સમાધિ મરણ કરીને ગયો, તેને સવનો છેડા દેખાય છે. તે
 ધર્મોત્તમાને જિનેશ્વર ભગવાનનો લાડકવાયો લઘુનંદન કહ્યો છે જેને
 રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન રહિત, સ્વરૂપસ્થિરતા અંગે પણ ઉઘડી છે તે જ્ઞાની
 છે. રાગ દ્વેષ અજ્ઞાનથી સંસારના કલેશમાં મુઝાયેલાને આ અપૂર્વ
 તત્ત્વ કેમ સમજાય ? જેને તત્ત્વનો લાભ થાય છે તેને પોતાની બેહદ
 શાંતિ બાળવવાનું બળ પ્રગટે છે; તેને સુખદયા આવી તે જાણ નહિ,
 જોવો સમ્યક્ જ્ઞાનનો મહિમા છે. જેણે સદ્ગુરુ સમાગમે આત્મજ્ઞાન,
 મેળવ્યું છે, પોતાની પાત્રતાથી સાચું જાણ્યું કે મદ્ગુરુ આવા હોય,
 તેણે પોતાનો પુરુષાર્થ લાવીને બીજકું વાળ્યું છે. હવે તે જોધિખીજ
 સમ્યક્જ્ઞાન, જેને પ્રાપ્ત છે તેને, સવમાં રખડવા નહિ દે. જેને આ-
 ત્માની જોગબ છે તે કુશુર (મિથ્યામતિ) ને જોગબી લે છે. જે
 જોમ કહે કે "આત્માને જાંધ છે, આત્મા તો મોક્ષમાં પૂર્ણ ઉઘડ્યો,
 અને તેરમે ગુણધાણે જ્ઞાન થયો, માટે પ્રથમ તો પુણ્ય કરણી કરવી
 જોઈએ, આત્મા આત્મા જોમ વાતો કર્યે મળી જશે નહિ, જો ઝીણી
 વાતોથી કાંઈ લાભ નથી. માટે આપણે તો કરીએ તેમ કરવું. દેહની
 ક્રિયા કરી થાય છે. પુણ્ય વિના ધર્મ નથી" જોમ કહેનારા તે ગુરુ
 નથી પણ કુશુર છે. મુમુક્ષુ તેને જોગબી લે છે. સમ્યક્જ્ઞાનીનું જોક
 પણ વચન અમલ્ય નથી, અને અજ્ઞાનીનું જોક પણ વચન સત્ય નથી.
 મુમુક્ષુને જોકવાર મનપુરુષનો ટચ થયા પછી "મંત બીજ પલટે નહિ,
 ભલે જાણ જુગ અનંત, ઉંચ નીચ ઘર અવતરે, તોયે સંતનો મંત."
 જોટલે જોકવાર જેમ તેમ કરીને પણ મત્તમમાગમ જાણવી રાખે છે
 તે જીવને ધર્મોત્તમાના ચરણ સેવ્યા પછી જો કદી વિદ્યાર્થના થઈ ગઈ,
 ભલે થઈ ગઈ, તેથી કદાચિત્ત નિર્ધન કુળમાં જન્મ લેવો પડે છતાં

અત્ય લવમાં તેનો મોક્ષ અવશ્ય થાય છે. કદી વધારે બૂલ કરી હોય તો નરક નિર્ગોદમાં પહોં જવું પડે, પણ આવરણ ટગતા આત્મગુણની પૂર્ણ ઉજ્જવળતા તે પ્રગટ કરે છે; પણ તે વાત અહીં નથી, અહીં તો આત્માર્થીના લક્ષણ શું ? તે એ છે કે મિથ્યાત્વી કુશુરઓમાં તે અટકે નહિ. કોઈ પ્રસંગમાં તે સુઝાતો નથી. આત્માર્થી જિંદગી મહલ કરતો નથી વિરોધ રહિત જેમ છે તેમ સવશું જીવે છે કહ.

હવે આત્માર્થી સાચી દષ્ટિના જ્ઞાનમુક્તિના ગુરુત્વ મહામાન ગાયા કરે છે એમ જતાવનારી ગાથા કહે છે -

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર;
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫.

સુમુકુને સતને પામવાની સાચી રુચિ, ધગશ હોય છે; કુશ-ગુરુમાં કે કુશુરમાં તે અટકે નહિ. જેનાવડે સાચી સમજણ થઈ તે ઉપકારીનો ઉપકાર ન જોળવે, પરમ ઉપકાર ગણે જે ગુરુએ ભવકરી કરી છે તેના મમીપમા રહેલ પાત્ર શિષ્યને ભવકરી હોયજ, ગુરુનો મોટો ઉપકાર માને કે જેણે હોકોત્તર માર્ગ જતાવ્યો, એમ ન માને કે અમારી પાત્રતાથી તે નિમિત્ત થયા, મારે થોડો વિનય કરું; ભાવમાં ફેર ત્યા ભાષામાં ફેર હોય છે. પુણ્ય પાપ દેહાદિ જડની ક્રિયા મારામાં નથી, આત્મા પૂર્ણ કૃતકૃત્ય જ્ઞાતા દષ્ટા છે, આમ જ છે, એમ રાગ રહિતપણે જાણ્યું, અનત કાળમાં અપૂર્વપણે સમજાયું છે, પોતાની પાત્રતાથી જાણ્યું, છતાં હાથક શિષ્ય ગુણનો આદર ન સુકે, ઘડી પણ ઉપકાર ન બુઝે, અને કહે કે તારા ચરણમગની મેવાથી તારી ચરણ રજ માથે ચડાવુ તો મોક્ષ થાય. પણ જડથી ? તો કહે કે એ પોતાનો વિનય ગુણ છે, પોતાના ગુણતુ મહામાન છે. જે પવિત્ર નિર્દોષતાનું જ્ઞાન થયું, અનત કાળમાં બાહ્ય સાધનથી જે તત્ત્વ નથી ઉઘડ્યું, તે ગુરુ આજ્ઞાની આરાધના વડે અલ્પકાળમાં સમજાયું તેથી ધન્ય છે. પ્રભુ ! આપે મને આત્મા આપ્યો તેથી તમારા ચરણાધીન વર્તું છું. આનંદધનજી કહે છે કે -

“નિર્મળ શુભ્ર મેલી રોડેણુ લૂધરા, મુનિજન માનસ હંસ જિનેશ્વર,
ધન્ય તે નગરી ધન્ય યેળા ઘડી, માતપિતા કુળ વંશ જિનેશ્વર.
ધર્મ જિનેશ્વર ગાઉ રંગશુ”

ધર્માત્મા જે કુળમાં અવતર્યા તે કુળને ધન્ય છે. આસનને ધન્ય,
ગામ, નગર દેશને પણ ધન્ય. આશુ જગત તારા દર્શનથી ધન્ય છે.
એમ કહીને પોતાનો ભાવ વધારી પુરુષાર્થ ઉપાડે છે. પોતાના ભાવની
ખાતર સહજ આનંદ આવતાં જડમાં પણ ઉપકાર જુઓ છે, નિશ્ચયે
છે. એ પોતાના શુભમાં અનંતી નમ્રતા અને સમ્યગ વિવેક પ્રગટયો
છે, તેથી ત્યાં દેખે ત્યાં શ્રીગુરુની કૃપા દેખે છે. જેમના ઉપકારથી
પોતાના સ્વરૂપની સંભાળ કેમ કરવી, તે રીત મમજાણી તેથી “પ્રત્યક્ષ
સદ્ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર.” સ્વચ્છંદે શાસ્ત્ર વાંચવા બેસે,
તો શંકા ધયા જ કરે. શાસ્ત્રાદિથી જે સમાધાન થઈ શકવા યોગ્ય નથી
તે ગુરુ સમાગમે જણાય છે. શ્રીગુરુ વિના માત્ર શાસ્ત્રથી જ જો
આત્મજ્ઞાન થતું હોય, તો તે પાનાનો મોક્ષ ધવો બેઠ્ઠો. શાસ્ત્ર
ઉપકારી ક્યારે કે પોતામાં સુખાત્ર દશા પ્રગટે ત્યારે. પણ તેથી પ્રથમ
શાસ્ત્ર ન વાંચવા એમ કહેવું નથી. અહીં તો કહેવું છે કે રાગદ્વેષ
અજ્ઞાન તૂટયા વિના વીતરાગતાની સંધિ કેમ મળે ? કઈ અપેક્ષા
કયા હેતુ, આશય શાસ્ત્રમાં ન્યાય છે તેથી પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ વિના સમજી
શકાય નહિ. પોતાના સ્વચ્છંદે જેમ તેમ નિર્ધાર કરી બેસી જાય,
રોકાઈ જાય તો તેનું અહિત થાય. માટે સત્ મમાગમ અને ગુરુગમની
જરૂરિયાત કહી છે. “જીવ એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું
જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.” એકેક દેહમાં રહેલો આત્મા સ્વતંત્રપૂર્ણ
જ્ઞાની છે. પરના નિમિત્ત વર્તમાન અવસ્થામાં જે ઉપાધિ છે તે આ
જાતના પુરુષાર્થથી ટાળી શકાય છે. એમ પોતાનું પૂર્ણ સામર્થ્ય
ગુરુ-આજ્ઞા વડે સમજવાથી પોતાનું બેહદ મુખ પોતાને સ્વાધીન છે,
એમ એક અંશે જાણ્યું તો પુરું કર્યા વિના નહિ રહે; પણ જેણે
પુરુષાર્થ કરી જણ્યો છે, તેને ખબર પડે કે એની મોંઘય ફેટલી છે ?
તે મહામુઘ્ય-સતપુરુષના ચરણ ત્વજ સેવ્યા વિના મમજાય નહિ; પણ તે
વિના મોંઘતાં હોયું કમ્પાઈ જાય છે. સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ રાખ્યે

આત્મજ્ઞાન મમબદ્ય નહિ. પણ યથાર્થ પાત્રતાવટે, સરળચિત્ત થઈને, જે ગુરુના શરણને સેવે છે તેને મુંબવણુબધી છુટી જાય છે. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે કે ગુરુ ! વૃત્તિ બહુ ઢોઢ છે. ઉત્તર આપે કે પરના નિમિત્તને તે ઉપાધિક લાવ છે. તેમા ન રાગવુ. આત્માનો તે સ્વભાવ નથી. માટે આત્માનો સ્વભાવ જાણવો. તે જાણ્યે ઉપાધિક લાવ ટળે છે. “ મનડું કિમહિ ન જાજે, હો કુંથુ જિન ” એમ આનંદધનજી કહે છે, તેનો અર્થ એ છે કે એ મનડું સ્વછદી છે, પણ હવે મેં જોને જાણી લીધું છે, એની વૃત્તિ આવે છે તે ખરવા માટે આવે છે. આત્માને તે બાધા કરનાર નથી, પણ જેને વસ્તુ સ્થિતિની ખબર નથી તે પ્રકૃતિના ઉદયની વિચિત્રતા દેખીને ક્ષોભ પામે છે, ખટખટાટ થાય ત્યાં મુંઝાઈ જાય છે. જ્ઞાતાને પ્રકૃતિના લોઢ દેખાય પણ તેને ક્ષોભ રહિત જાણે છે. સ્વરૂપમાં ધીરો થઈને જીએ તો જે પૂર્વ કર્મ સત્તામાં પડ્યા છે, તે પૂર્વની ભૂક્તિનું ફળ છે, તે ફળ વર્તમાનમાં આવે છે. એમ તે જાણે તેથી તેમાં જ્ઞાતા અટકે નહિ. પણ અજ્ઞાની પારકા દોષમાં જાણે હાથે જતો હોય, પ્રકૃતિના કાર્ય સાથે લોઢાઈ જતો હોય એમ કપાય પ્રકૃતિનો ઉદય દેખીને તે મય રાગરૂપધર્મ પરમાં જોડાકાર ધર્મ જાય છે અને માને છે કે હું કરું છું; એમ પરવસ્તુમાં મારાપણું કરે છે. પ્રકૃતિના ઉદયના લોઢ સાથે જોડાય છે, તેથી તે ગમે તેટલા શાસ્ત્રો પાંચે, પણ શાસ્ત્રના સુક્ષ્મ ન્યાય શ્રી ગુરુના ચરણ સેવ્યા વિના ન સમજાય, પણ જે ગુરુ આજ્ઞાથી સમજ્યા અને સ્વરૂપની જોટલે ચોતાના શુદ્ધ આત્માની સલામત રાખના શીખ્યો, તેમાં સ્થિર થયો, ત્યાં પત્રી શુભ અશુભ પ્રકૃતિ કે કોઈ પણ જોગનો શું ભાર છે કે તે ચૈતન્ય વસ્તુમાં ક્ષોભ પમાડી શકે ? પ્રકૃતિ તો જડ મડદાં છે, હું જાગતો ચેતન છું એન તે જાણે છે. શાસ્ત્રના પાનાં તે મમાધાન ન કરાવે, પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન્તિના છેદક શ્રી ગુરુનો સમાગમ પરમ ઉપજરી છે. લાયક જીવનેજ સદ્ગુરુનો પરમ ઉપકાર થાય છે. બાકી “ સમજ્યા વિણ ઉપજાર શો ? ”

ત્રયે યોગ એકત્વથી વતે આજ્ઞાધાર. રાગાદિ તથા મન, વચન, કાયાના યોગથી આત્મા જુદો છે, પર છે, એમ સદ્ગુરુની

આજ્ઞા ધારતો વતે તે શ્રીગુરુનો પરમ ઉપકાર સ્વીકારે છે, અને સદ્ગુરુએ જિન પદ એટલે આત્માનું પૂર્ણ વીતરાગ વદ સમન્વય છે તેવો હું છું, એમ ખાત્રી થતા સદ્ગુરુની પ્રતીતિ, તે સુખની સામગ્રીનો હેતુ છે, એમ પરમ ઉપકારીપણું શ્રીગુરુ વિષે સ્થાપન કરી પોતાના ઉઘડેલા આત્મગુણની અધિક ઉજ્જવળતા આત્માથી જીવ કરે છે, આ લોકોત્તર વિનયનો એવો પ્રભાવ છે કે સત્પુરુષનો શિષ્ય સસારથી ડરતો નથી યથાર્થ ન્યાયમળથી પોતાની પૂર્ણ પ્રભુતાનું જ્ઞાન તેને વતે છે પૂર્ણપણે ગુણ નથી ઉઘડયા તેથી પોતે જ્ઞાન ત જ્ઞાનીનો વિનય કરે છે તે જ્ઞાનને જાણીને, સમજીને સાચાનું બહુમાન કરે છે તેને શા ન થાય ૩૫

લોકોને વિચાર થાય છે કે જગત્મા ઘણા મત પદ છે, તે કયા પ્રકારના હશે? ઠોઠ આમ કહે છે, ને કોઈ આમ કહે છે સાચું શું હશે? બધાય રસ્તા છે, અને બધાય માર્ગે સરવાળે મોક્ષ જવાય કેમકે બધાને શુભ ઇચ્છા છે બધાયની ઇચ્છા સરવાળે પાર પડશે માટે આપણે કોઈ મત પક્ષનો આગ્રહ ન કરવો, ગમે તેવો આત્મા હોય બધાનું લક્ષ આત્માનું છે ને? આમ માનનારાને હવે કહે છે કે —

એક હોય ગણ કાળમા, પરમારથનો પથ;

પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત ૩૬

ગમે તેવા કોઈ ગુરુ ગમે તે વ્યવહાર બતાવે તેનાથી મોક્ષ થઈ જાય એ માન્યતા જોડી છે એમ અહીં બતાવે છે આત્માનો માર્ગ અતીન્દ્રિય લોકોત્તર માર્ગ છે ભાવનગર ગમે તે રસ્તે ગમે તે સાધનથી જઈ શકાય, તેમ લોકોમા કહેવાય છે, પણ ભાવનગર જે દિશામા તે વિધિના સાધન અવશ્ય જોઈએ તે દિશા-માર્ગનું જ્ઞાન જોઈએ તે ન જાણે, અને વિરુદ્ધ દિશામા જાય, અને ભાવનગર જોઈ છું માને, તો જે ગામ ધાણું છે ત્યાં નહિ પહોંચાય, તેમ અતરંગ અકથાય ભાવની શ્રદ્ધા જ્ઞાન અને ચિરંતનનું લક્ષ વિધિ નિયમે સહિત જાણ્યા વિના, આ લોકોત્તર માર્ગ કેમ પમાશે? માટે વર્તમાન જ્ઞાનદશાનો પુરુષાર્થ જે પુરુષને પ્રાપ્ત છે, વડે આત્મધર્મ પમાય છે. સર્વમ

વીતરાગનો અવિરોધ આત્મ-ધર્મ સ્વાદવાદ સ્વરૂપ માર્ગ છે તે જોઈએ
 મોક્ષમાર્ગ છે. તે પરમાર્થનો પંથ જોઈએ છે. રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન
 રહિત કેમ થવાય, એ જાણવાનો અપૂર્વ મોક્ષ માર્ગ ન્યાં ત્યાં નથી
 કે જટ પકડી લઈએ. વર્તમાનમાં તેની પ્રાચે દુર્લભતા છે. આગળ
 આવશે કે “ જાતિ વેપનો લેદ નહિ કહ્યો માર્ગ જો હોય ” અને-
 કાન્ત દષ્ટિથી, ન્યાયથી વિરોધ ટાળીને, વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યો “ તે
 માર્ગ જે સમજે તેને જ મોક્ષમાર્ગ છે. પણ લોકો એમ માને કે
 ગમે તે વેપ મત હોય, પણ આત્માના નામે ધર્મ થયે અને આપણી
 કલ્પના મુજબ ફળશે. પણ તે જોડું છે. શુદ્ધ ભાવના, જાતિ અનુભવ
 વિના, જડભાવના નિમિત્તથી જડ ફળશે; માટે સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી
 જિનદેવે કહેલો લોકોત્તર માર્ગ સમજાયે જ, અંતરથી છુટવાનો ભાવ
 (ભણકાર) આવશે. મોક્ષનો માર્ગ તો અત્મામાં છે, તે પણ યથાર્થ
 સતપ્રયત્નના આશ્રયથી પ્રાપ્ત થાય છે, સમજાય છે; પણ લોકો પર-
 ભાવથી ધર્મ માને છે, એટલે કે અનાસક્તિથી કંઈ દયા સેવા આદિ
 કરીએ તે આપણો ધર્મ છે. એનો અર્થ એમ થયો કે રાગથી પર-
 ભાવથી, વિપરિત ધર્મથી જ અકપાય અરાગી આત્મધર્મ ઉઘટે,
 પણ વિકારથી અવિકારી તત્ત્વ ઉઘટે નહિ. લોકોને સાચી માન્યતા
 રાખવા અને પુણ્યાદિ શુભ રાગ ત્યાગવા કહીએ તો બડકે છે, કે
 અરે રા! અમારું કયું કાંઈ કામનું નહિ? તે કેમ છોડાય? પણ આતો
 એવું થયું કે જો અમૃતમાં હું આવી જાઉં તો એર ખસી જાશે,
 એટલે કે હું જો શુદ્ધ આત્મામાં રહીશ તો આ શુભ પરિણામ (જે
 મલીન ભાવ છે તે) એટલે કે અમારા પુણ્ય ઉડી જશે. લોકો કહે છે,
 અમારે કરવું શું? તેમને જાની કહે છે, કે તમે જાતા છો, તો રાગરહિત
 જ્ઞાનમાં ટકવું જ્ઞાન કરવું. ખીજું કાંઈ તમારાથી થતું જ નથી. માત્ર
 કરાન રાગદ્વેષ અથવા અરાગી ભાવ મુજ્જાન જીવથી થઈ શકે છે.
 પુણ્ય તો જાનીને પણ સહેજે બંધાઈ જાય છે. જે પુણ્ય અજ્ઞાની
 બાંધે છે તેના કરતાં જુદી જાતનું અને અનંત-ગણ અધિક હોય છે.
 જોગાનુજોગ બહારની ક્રિયા થઈ જાય, તેથી કાંઈ તે ક્રિયા કાંઈ જીવની
 કરી થઈ નથી. જે દાનાદિની બાહ્ય ક્રિયા થવાની છે, તે અટકવાની
 નથી. ચેતન્ય જ્ઞાતા તો એ બાહ્ય ક્રિયાનો અકર્તા છે. દેહાદિની ક્રિયા

ધાય, તેને જાણે છે. 'જ્ઞાની પુણ્ય અને પરિણામને પોતાના માનતા નથી. ઉદયકર્મનું ફળ જાણે છે. શુભરાગ દયાનાં પરિણામ થઈ જાય તેનું જ્ઞાનીને સ્વામિપણું નથી એટલે કે તેમાં મારાપણું નથી. શુભ-રાગને પોતાનો સ્વભાવ માન્યો નથી, તેથી તેમાં કર્તાપણું નથી. એ પરભાવ છે, જડભાવ છે, સર્વથા હોય છે; છતાં જ્ઞાની ધર્માત્મા જ્યાં લગી નીચડી ભૂમિકામાં છે, ત્યાં લગી 'સમ્યક્ અભિપ્રાય સહિત અરાગી તત્ત્વ દષ્ટિના જ્ઞાનમાં દયા દાનાદિ શુભ જોગ તેને થઈ જાય છે, તેને જાણે છે.

તા. ૧૪-૧૦-૩૬

“ એક હોય ત્રણ કાળમાં પરમાર્થનો પંથ ” એ કહ્યું તેમ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ પણ જોઈએ એ ત્રણે કાળનો નિયમ છે. એટલે ત્રણે કાળમાં આત્મધર્મનો માર્ગ એકજ હોય. પરમ પદાર્થ એવો આત્મા અતીન્દ્રિય બેહદ સુખ દશા પામવાનો લોકોત્તર માર્ગ એકજ હોય; પણ લોકોને તેમાં ઘણી મુંઝવણ લાગે છે. સહુને પોતાનું ગોઠવું કરવું છે, તેમાં મતાર્થ અને માનાર્થ આડા આવે છે. છતાં માને છે કે અમે ધર્મ કરીએ છીએ. આનંદધનજી કહે છે કે—

“ ઘાતી ડુંગર આડા અતી ઘણા, તુંજ દરીશન જગનાથ,
ધીકાઈ કરી મારગ સંચરું. સેંશ કોઈ ન સાથ. ”

જગતમાં અનેક સ્વછંદ મત કલ્પનાના ઘાતી ડુંગરાના આગ્રહ ધણા આડા આવે છે. છતાં હું મારા આત્મજાગૃધી લોકમતની ધીકાઈ કરીને લોકોત્તર માર્ગે જઈ છું. સાથે કોઈ અનુલવી લોભીઓ નથી. પરમાર્થમાં કોઈના આધારથી પુરુષાર્થ થતો નથી. જગતના લોકો મને જામે તે કહે, હું તો લૌકિક માર્ગની ધીકાઈ કરું છું, કેમકે લોકોત્તર માર્ગજ સાચો છે. આત્મા અતીન્દ્રિય ચિદાનંદ જ્ઞાયક જ છે. તેમાં ખેરનું કરવું, પરનો આધાર હોય એવું છે જ નહીં, ચેતન્યની જાતિ એક છે, પણ સંખ્યાએ અનંત જીવાત્મા છે. તે પોતાનો પુરુષાર્થ કરવા સ્વતંત્ર છે. પુરુષાર્થ પરાશ્રિત નથી.

સાધકમાં જે આત્મશુદ્ધિ પ્રગટયો છે, તે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની આજ્ઞા જોળખેવાથી પ્રગટયો છે. તેથી પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ વડે પ્રાપ્તિ કરી છે.

તેમા એમ આશય છે, કે જે વચનો એક જ્ઞાની કહે છે એજ ન્યાય-યુક્ત વાક્યો બધા જ્ઞાની કહે છે

પરમાર્થભૂત સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર વડે જ મોક્ષ-માર્ગ છે આત્મા જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે તે જ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઈ કરે નહિ અક્રિયાય ભાવ અરાગી તત્ત્વ તેજ જીવનું સ્વરૂપ છે. કોઈ એમ કહે કે અમે જીભલાવે અને ક્રિયાકાંડવડે આત્માને પામશું, જીભ પરિણામ એજ અક્રિયાય ભાવ છે, અરાગ છે તો તેણે સત્ને જાણ્યું નથી સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મની મનમા ધારેલી શ્રદ્ધા પણ પુણ્ય-બધનું કારણ છે જીભ કરણી પણ જીવે અનતવાર કરી છે, પણ શું નથી જાણ્યું તે વિચારવાનું છે સુઝવણી તો ખરી, કેમકે એકવાર કહ્યું કે સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મની પ્રતીત તે સમક્રિત છે, અને એકવાર કહ્યું કે તે માત્ર પુણ્ય બધન છે, પણ ભાવમા, સમજણમા, આતરે છે. સમ્યક્ અભિપ્રાય ઉપર તત્ત્વનો આધાર છે, માટે તત્ત્વ સમજવાની જરૂર છે આગળ કહ્યું હતું કે —

“ સ્વઠઃ મત આમકે તજી, વતે ગદગુરુ લક્ષ,
સમક્રિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ ”

જેણે જ્ઞાનીના ભાવને જાણીને, અને તે જ્ઞાની વીતરાગને શું કહેવું છે, તેના ભાવનું લક્ષ કયું છે, સત્ને સાબળ્યું છે, જ્ઞાનીના શ્રીમુખે આત્માની વાત સાબળી છે અને પોતાને અતરમા સહજ નીયોંત્રણ ભાવ આવ્યો છે, તેને મારામા આ વિધિએ પૂર્ણ થવાની યોગ્યતા છે, તેવી અદરથી હા આવે છે “ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર, ત્રણે યોગ એકત્વથી વતે આજ્ઞાધાર ” તેમની આજ્ઞાએ વર્તવાનો એટલે કે-વીતરાગી પુરુષની આજ્ઞા આરાધવાનું જ તેનું એક લક્ષ છે તે પરમાર્થે આશય જાગવવાનો પુરુષાર્થ કરે છે, એટલે કે આત્મા પૂર્ણ કૃતકૃત્ય ચિદ્રમન જ્ઞાતા નિર્મળ છે, પુણ્ય પાપ-ક્રિયાય રહિત અબધ છે, એમ ગુરુ આજ્ઞા, વીતરાગની આજ્ઞા સંમુખ રાખી વર્તમાન અવસ્થામા રાગની વૃત્તિને ટાળવારૂં પોતાના અક્રિયાય અમગ તત્ત્વની જાગવણી કરી જ્ઞાતાપણુ ટકાની રાખવાનો

પુરુષાર્થ કહે છે. જોજ અનંતજ્ઞાની-ભગવંતો થઈ ગયા તેમની આજ્ઞા છે. તે જિન આજ્ઞાને ધારી રાખે તોજ રાગ દ્વેષમાં ટકવું ન થાય, અને જ્ઞાનમાં ટકવું થાય. એને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. તે જ ૩૫-૩૬ ગાથામાં કહેવું છે સુયગડાંગ સૂત્રમાં કહે છે કે “एव ऽ समणस्सो. मिच्छद्वित्री अणारिक्खा ” તેનો અર્થ એવો છે કે:—ઘણા લોકો આત્માના નામે ધર્મ કરી રહ્યા છે, રાજ્યાદિ છોડી મુનિ થાય છે. અમારે સંસાર જોતો નથી, અને ભવ પણ જોતો નથી એમજ માને છે છતાં તેની દૃષ્ટિ ઊંધી છે. આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી તેને ભાવે અનાર્થ કહ્યા છે જેનું અનાચારી વર્તન છે, અને અલક્ષ્ય આહાર કરે છે, તેને લોકમાં વાંકો એટલે અનાર્થ કહેવાય છે; પણ જે આત્માની જાતિમાં વાંકો છે તે ભાવે અનાર્થ છે. તેનું કહી બહારથી બધું કડું દેખાતું હોય, પણ તેના અભિપ્રાયમાં ભૂલ છે. પોતાની જુદાઈને સમજ્યા વિના દોષ દેવ, શુરુ, શાસ્ત્ર મને તારી દે, પાત્ર મહાવત પાશુ, શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરું તે પુણ્ય પરિણામ મોક્ષનું કારણ છે એમ માને તે મિ-થ્યાદૃષ્ટિ છે. દેવ, શુરુ, ધર્મ તો અરાગી છે, નિમિત્ત છે, પણ તેને સમજ્યા વિના ઉપકાર શું ? તે નિમિત્તની અસર લેનારને પોતાનો પુરુષાર્થ જાગ્યો હોય તો પોતાના આત્માની જાગૃતિથી ઉપકારીને ઉપકાર ગણી શકાય. પોતાના શુભનું ભાન થયું તેમા નિમિત્તને ઉપ-કારી ગણીને તેનું જહુમાન કર્યું એ આવી જાય છે, એજ લોકોત્તર વિનય છે. પણ જે એમ માને કે અમે ભક્તિ કરીએ આમ દયા, અહિંસા, મત્ય, પ્રહસ્યર્થ પાળીએ તો અમારું કલ્યાણ થશે, અથવા મનની સ્થિરતાના મતોપથી મુખની પ્રાપ્તિ થશે એમ અનેક આચર-ણોથી અનેક પ્રયત્નથી ધ્યેયને પહોંચી જવાશે, એ માનવું તે ઊંધી માન્યતા છે. આત્મા કેવો છે, કેવડો છે, તે શું કરી શકે છે, તે યથાર્થ પણે શુરુગમે જેણે જાણ્યું નથી, અને કહે કે મોક્ષનો માર્ગ એક છે, તે આપણું ધ્યેય છે, અમે જે કરીએ છીએ તે પરપરાએ મોક્ષને પામવાનો ઉપાય છે, તેની માન્યતા ભૂડી જ છે. જે તત્ત્વ સ્વતઃશુદ્ધ વીતરાગ છે, તે બીજાના નિમિત્તથી કે રાગભાવથી કે શ્રીજા કોઈ બ્યવહારથી કેમ ઉતરે? આત્મદ્રવ્ય પોતેજ અકારણીય છે; કોઈના આધારે તેની હિંચાતિ નથી, પરાધિન જેનું ટકવું નથી, એવા અરાગી

સ્વતંત્ર તત્ત્વ કંઈ કરવાથી ઉદ્ધડશે, જોમ માનવું મિથ્યા છે. જ્ઞાન સ્વરૂપની કળા-કૃત્રી જ્ઞાનની સમજણમાંજ છે, અને તે જ્ઞાનવડે જ છે, તે માટે જવાબદારી નાખીને કહ્યું છે, કે:—

“એક હોય ત્રણ કાળેમાં, પરમારથનો પંથ;

પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત.”

લગવાન આત્મા નિર્મળ છે; સાધક અવસ્થાને વ્યવહાર કહ્યો છે, તે વ્યવહાર પણ આત્મામાંજ હોય છે, પુણ્ય, પાપ, કપાય, રાગાદિ નિમિત્તની ઉપાધિ છેદીને, રાગના અભાવરૂપ જ્ઞાનમાં ટકી રહેવાનો જ્ઞાનક્રિયારૂપ પુરુષાર્થ કરે તે વ્યવહાર અનંત જ્ઞાનીઓએ સમંત કયો છે. (સ્વીકાર્યો છે.) સદ્ગુણ, સતશાસ્ત્ર અને સદ્ગુણના નામની ભક્તિના નિમિત્તનો શુભ ભાવ વ્યવહાર પણ નથી. સત્ને ઓગળ્યા વિના એ રાગની ભક્તિ છે. શુભ ભાવ કંઈ મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રેરણા નથી કરતું? પણ જેટલો શુભ અશુભ ભાવનો પૂર્ણતાના લક્ષે રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ તે પરમાર્થનો હેતુ વ્યવહાર છે. તે વ્યવહાર જ્ઞાનની ક્રિયા છે. તે વ્યવહાર પૂર્ણ પરમાર્થને ધમાકે છે, અને વચ્ચે સત્દેવ, ગુણ, ધર્મનો વિનય આવી જાય છે. તે શુભ વિકલ્પનો ઉદ્ભવેલા શુભનું બહુમાન કરવામાં સાથ પૂરે છે. આ વ્યવહારમાં શુભ રાગ પણ ન લેવો, કારણ કે અરાગી શુદ્ધ તત્ત્વની ભક્તિ રાગ વડે થતી નથી. અરાગી તત્ત્વ પૂર્ણ ઉપર મીટ છે, એ શુદ્ધ અભિપ્રાયને ટકાવી રાખે છે, અને વચ્ચે રાગ આવી જાય છે તેનું લોકોત્તર પુણ્ય બંધાય છે. એ રાગ હું નહિ એવું જ્ઞાન જ્ઞાનીને વર્તે છે. જ્ઞાનને સ્થિર કરે તે વ્યવહાર, જ્ઞાનનો જ અંશ હોવો જોઈએ. પણ જ્ઞાતા ઘટાપણાને જુદીને રાગને શુભ પરિણામને ધર્મ માને, કર્તવ્ય માને એ જડ ભાવનેજ નિજગુણ માને તેને વ્યવહાર માને તો તે તો મિથ્યા ભાવજ છે. આત્માનો વ્યવહાર એક પરમાર્થરૂપ જ્ઞાનનો જ હોવો જોઈએ. તે સિવાય કોઈ બીજું માને તે અભિપ્રાય જુઠો છે. સમ્યક્ અભિપ્રાયને ટકાવી રાખવા માટે રાગદેશ ટાળવાનો પ્રયત્ન, વીર્યોત્લાસથી પુરુષાર્થ જ્ઞાની ક્યો જ કરે છે. એ રાગના ઘટાડામાં વચ્ચે દેવ, ગુણ, ધર્મનો વિનય, પ્રભાવના, ગુણભક્તિનું મહામાન યાયજ. પૂર્ણ સ્થિર થયો નથી, ત્યાં લગી શુભ

પરિણામ રહે જ, અમત ટળે, મતપરિણામ અને શુભ ભેગ રહે. પ્રયત્ન તો અંતરંગમાં અરાગી તત્ત્વમાં થાય છે, તે દેહની ક્રિયા નથી. જ્ઞાનમાં ઠરવું તે જ્ઞાનના આધારે છે. અંદરમા રાગની વૃત્તિ ાળવી એ વ્યવહાર પરમાર્થને પ્રેરે છે. આ વાત બે માન્ય ન રાખે તો સમ્યક્ મોક્ષમાર્ગ નથી. મન, વાણી, દેહની ક્રિયા અને શુભ પરિણામ તે વ્યવહાર પણ નથી. આવી સમજણુ તે સમ્યક્ કુંચી છે. તેથી અનતકાળનો અભિપ્રાય આત્મધર્મનો લોકોત્તર માર્ગ બહુ અધરો પડે છે. આહુ અવળુ કાંઈ નહિ, જેમ છે તેમ સમજાયે છુટકો છે. અનત કાળમા ન સમજાયુ, તે નાત કાંઈ માધારણુ હશે? ધણુ જીવો, મોટા ભાગે, જે માની રહ્યા છે તેનાથી આ સમજણુ જુદી જાતની છે મતને સખ્યાની જરૂર નથી. કોઈ કહે કે શ્રીમદે કહ્યું કે “એક હોય ત્રણ કાળમાં પરમારથનો પથ” પણ કાળને અનુસરીને કાંઈ ફેરફાર કર્યો હોય તો ન ચાલે? પણ શ્રીમદે પોતાની કલ્પનાથી કહ્યું નથી. અનત જ્ઞાનીઓએ જે કહ્યું છે, તે જ કહ્યું છે તેમા ફેર પડે નહિ. હા, વર્તમાન કાળમા આ દેહે મોક્ષ નથી. રાગદ્વેષના ત્યાગમાં પુરુષાર્થ જોણો કરી શકે, પણ સમ્યગ્દર્શન-અભિપ્રાય ફેર નભે નહિ. જેવો અભિપ્રાય સર્વજ્ઞ ભગવાનનો છે, એવોજ, એ જાતનો અભિપ્રાય ચોથી ભૂમિકાએ હોય છે, અન્યથા નહિ. લાગેલા વર્ષ પહેલાં પણ ગોળ, ધી અને હોટની મુખડી થતી અને આજે પણ તેમજ થાય છે. કદી ગળપણમાં મહેજ ફેર રહે પણ ધી, ગોળ અને હોટ સિવાય ધૂળ, પેશાળ અને રેતીની મુખડી ત્રણ કાળમા ન કરાય ન થાય, તેમ અનત કાળમા અનત જ્ઞાની ભગવતો થઈ ગયા, થાય છે, અને થશે; તે બધા જ્ઞાનીઓ આત્માની જાતમાંથી વ્યવહાર માધન ઉપજાવે છે, તેને જ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગચારિત્રમય મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. આત્મા અવિનાશી, પરથી જુડો, સિદ્ધ ભગવાન જેવો છે, એવી નિશંક શ્રદ્ધા જ્ઞાનેરાગ રહિત સમ્યગ્જ્ઞાન, એ જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું, તે વ્યવહાર એ જ લોકોત્તર માર્ગ છે. આ કાળે પરમાવગાહ સમર્પિત ન થાય, પણ કદતઃ સમર્પિત થાય છે. પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન ન થાય, પણ તેના ખીજડાં તે જાતનાં જ હોય. આ કાળે એકાવતાદીપણું થઈ શકે છે. સાચું જ્ઞાન, માચી શ્રદ્ધા અનેરાગ રહિત નિર્ભગજ્ઞાનમાં

ટકી રહેવું તે વ્યવહાર. રાગની વૃત્તિ ઉઠે તેનો અભાવ થવારૂપ રાગ ટાળીને જ્ઞાનમા ટકી રહેવું તે વ્યવહાર દેહની ક્રિયા શુભ જોગ તે આત્માનો વ્યવહાર નથી. જડની ક્રિયા તે જડનો વ્યવહાર છે. તે વિજ્ઞાતિ વિકાસી પર્યાયને અવિકારીમાં ન ખતવાય. આ તત્ત્વ સમજીને બેમાડવું પડશે, ન જોડે તો હજીવે હજીવે સમજીને અંતરમાં ઉતારવું, પણ બીજી માન્યે, તત્ત્વ અન્યથા થવાનું નથી. તેથી આ ગાથામા કહ્યું છે કે —

“એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પથ,
પ્રેરે તે પરમારથને, તે વ્યવહાર સમંત ”

જે જાતનો નિશ્ચય હોય, તે જાતનો વ્યવહાર હોય. આ વ્યવહારમાં ઘણાને બહુ ગોટાળો થાય છે જડ-ભાવને આત્મભાવ માની જોડે છે પ્રકૃતિના નિમિત્તથી થતો ઉપાધિકભાવ, બધાભાવ તેને આત્મામા ખતવે છે તે વ્યવહારથી કચ્છાણ થતું હોય, તો આજ લગી કેમ ન થયું ? પરમાર્થ એટલે અલેહ નિશ્ચય, ખરેખર, આત્મસ્વભાવ. નિશ્ચય એટલે શુદ્ધ-આત્મસ્વભાવ, તેને પહોંચી વળે તે પરમાર્થમૂલ વ્યવહાર છે. બીજા વ્યવહારથી ધર્મ નથી. સાધકને પણ રાગનો ઉદય દેખાય છે. તેમા હું જ્ઞાન છું, સત્ છું, શુદ્ધ છું, અલેહ છું એમ એક ગુણને લક્ષમાં લઈને, અખડ જ્ઞાનનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે. સાથે જે મનની વૃત્તિના સબધનો રાગનો ભાગ આવે છે તે હું નહિ એમ ભાન છે. પૂર્ણ વીતરાગ તત્ત્વ ઉપર લક્ષ છે. એ અભિપ્રાયને ટકાવી ગાખવાનું જે જ્ઞાનગમ વર્તમાનમાં પુરુષાર્થપણે વર્તે છે તે વ્યવહાર છે તે વિના કોઈ બીજો વ્યવહાર પરમાર્થમા ઘાટે તો મિથ્યાપણ છે ૨૫) હાય રેશમી આલપાક હોય તેને ગજવડે માપવો છે, (વ્યવહાર કરવો છે) હવે કોથળાના ટાટનું કતાન લઈને ગજવડે માપવા બેને અને ઘરાગને કહે, કે તો આ ૨૫) હાય રેશમી આલપાક, તો શું તે લેશે ? એમ આત્મા અખડ વીતરાગ મૂર્તિ નિર્મળ જ્ઞાનનો તાકો છે તેને માપવાનો વ્યવહાર તે જાતના લૂગડે અને પરમાર્થના ગરે હોય કે જડની મલિન જાત હોય ? આસ્વભાવ અવિકારી શાંતિમ્વરૂપ છે. નિરુપાધિક છે. અને આ જડભાવ કલુષિત

વિકારી ઉપાધિક છે; એમ અંતરે પાડતાં ન આવડે. અને કહે કે
અમે ધર્મ કરીએ છીએ, તો શું ગાંડાની વાત સાચી હોઈ શકે ?
હાથા માણસને લક્ષમાં આવ્યું કે રપ) વાર રેશમી આલપાક આવોજ
છે; એમ અરાગી નિર્દોષ તત્ત્વ ઉપર જેણે મીટ માંડી છે, પણ
વર્તમાન પુરુષાર્થ બાકી છે, તેને રાગ કેટલો ટળ્યો, અને ઉદ્ધવજતા
વીતરાગતા કેટલી ખીલી એમ પૂર્ણ શુદ્ધ તત્ત્વ અને વર્તમાન
પ્રકૃતિના નિમિત્તવાળી અવસ્થા તે બન્નેની બળર છે, રાગ કેટલો ટળ્યો
અને શુદ્ધ કેટલો ઉધડ્યો તેનું માપ કરતા બરાબર આવડે છે, એવા સમ્યક્
દષ્ટિ ધર્માત્માને એ પરમાર્થના જ્ઞાન વડે જે પુરુષાર્થ થાય તે વ્યવહાર
સમ્મત જાણવો. આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ વીતરાગ છે, એ લક્ષ્ય એ નિશ્ચય
અથવા પરમાર્થ છે, અને રાગના બાગને, જ્ઞાન વડે છેદીને જ્ઞાનમા
ઠરવાનો, ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ એ જ વ્યવહાર છે. બીજા, બીજો
વ્યવહાર કહે તો માનવો નહિ- બીજું માનશે તો બીજું થાય. ૩૬.

ગાથા ૩૫-૩૬ બેઠી સધિ હવેની ગાથા સાથે છે તે
ગાથા કહે છે.—

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુરુયોગ,

કામ એક આત્માર્થનું, બીજે નહિ મનરોગ. ૩૭.

‘ પરમાર્થનો પથ એક હોય ’ એમ વિચારી એ પૂર્ણ તત્ત્વને
પહોંચી વળવા માટે તેની જાતનો જ વ્યવહાર હોય છે, જે પરમાર્થને
પહોંચાડે, તે જાતનો વ્યવહાર કેવો હોય. તે આગળ કહ્યો તે જ
જ્ઞાનની જાતનો વ્યવહાર પરમાર્થને પમાડે છે. એ વાતને અંતરમાં
ધારી, વિચારીને, આત્માર્થી સદ્ગુરુની શોધમાં વર્તે છે. પણ કોઈ
(નામ નિશ્ચય) મનમાની પરમાર્થની વાત માન વડે ધારી રાખે,
અને પોતાના સ્વચ્છંદે શુરુને ગોતવા જાય, તો બીજું થાય. તે
આગળ કહેવાઈ ગયું છે. ત્રણે કાળે એક જ પરમાર્થભૂત વ્યવહાર
હોય તે વ્યવહાર વડે જ કામ થાય. અનંત જ્ઞાનીનો એકજ
આશય હોય છે. ત્રણે કાળે આત્માને પહોંચી વળવાનો શોધમાર્ગ
જે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવંતોએ કહ્યો તે એક જ છે. જેને તે પામ-

વાની રુચિ છે, અને સદ્ગુરુની ઝંખના છે; તેને તે મળ્યા વિના રહે નહિ. કદાપિ સદ્ગુરુનો યોગ ન જાન્યો તો અંતરથી, પૂર્વ સંસ્કારથી જાતે આત્મજ્ઞાન થાય, અથવા તો પ્રત્યક્ષ ગુરુનો યોગ મળે, અને અંતરમાં એજ પૂર્ણ પરમાર્થની ખટક હોય તેને આવો માર્ગ મળેજ. માર્ગને પામવાની રીત એકજ હોય છે, એમ અંતરમાં વિચારવું પણ ઉપર ટપકે નહિ. અનંત કાળમાં જીવોએ સિદ્ધની વાતો અને દ્રવ્ય ગુણ પેઠીયંની ધારણા અનંતવાર કરી છે પણ તેથી મોક્ષ માર્ગ પમાય નહીં—જ્ઞાનીઓ મોખું કહે છે તે પુરુષાર્થ ઉપાડવા કહે છે. જેનો ઉદ્ધેશ પુરુષાર્થ છે, તેને સવળો કરવા કહે છે. અહીં તો આત્માનું હિત કરવું છે; કોઈ સંસારનો વ્યવહાર ચલાવવાની વાત નથી કે લાવો જટ મનાવી દઈએ. પરમાર્થની શુદ્ધ ઉકેલે, તો અનંત કાળનું રખડવું ટળી જાય. તે માટે પ્રથમ ગાથામાં કહ્યું કે જે સમજ્યા વિના ભવિષ્યમાં અનંત દુઃખને પામત, તે દુઃખનું મૂળ જેણે છેવું એવા શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાનને નમસ્કાર કરે છું. પરમાર્થમાં પ્રેરે તે વીર્ય એનીજ જાતનું હોય, એમ વિચારી અંતરમાં આટલી જવાબદારી રાખીને, આત્માથી સદ્ગુરુને શોધે છે, સદ્ગુરુ-યોગ શોધવાનો પુરુષાર્થ પોતાનો છે. ગુરુ મને તારી કેશે એમ તે નથી માનતો. તે તો પોતે સત્ત્વનો આદર કરી રહ્યો છે. જેનામાં પાત્રતા છે તે સમજીને સત્સમાગમની ભાવના કરે છે. તે એવી ભાવના કરે છે કે અહો! એવા શ્રી સત્પુરુષનો યોગ, સત્સમાગમ મને મળે તો બધુંય સમાધાન થઈ જાય. હોહો ઉપાધિ અળગી કરી સંસારની મીઠાશ છોડીને, નિવૃત્તિ લે, તો આગળ આલેને ? પ્રથમ સહેલામાં સંતોષ માન્યો હોય, અને તેનાથી નવું આવે તો ઝુંઝાય, પણ ગુરુગુરુને મુંઝવણ ન થાય. સદ્ગુરુ એટલે સત્ત્વમાં મોટા; સત્ત્વ જે અવિનાશી અવિકારી શુદ્ધ આત્મા છે, તેની રુચિવાળો સાચા મુખનો કામી છે; તે તત્ત્વને જે જાણે છે એવા પ્રત્યક્ષ શ્રી સત્પુરુષ-સદ્ગુરુને આત્માથી શોધે છે, તેમાં પોતાનું વીર્ય છે, પુરુષાર્થ છે; તેને “ કામ એક આત્માર્થનું, બીજું નહિ મનરોગ ” સંસારની તેને વાસના નથી. સત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ સત્ત્વ સમીપ જ ઉભો છે. સત્ત્વને પડશે જે ભાવથી ઉભો છે તેને આત્માર્થ પ્રગટ થાય જ. તે જીવ આત્માર્થી છે; તે જાણે છે કે સત્સમાગમમાં બીજું કંઈ

કરવાનું ન આવ્યું એટલે કે પુણ્ય, વેષવાડો, લગ્ન, બાહ્ય ત્યાગ એ ક્રિયામાર્ગ, શુદ્ધજ્ઞાનીપણું, માનાર્થ કે મતાર્થ એવું કાંઈપણ પર પ્રયોજન ન આવ્યું. માત્ર આત્માર્થ—સાચો સમ્યકપરમાર્થ પામવાની તેને અંતર ખેંચ છે, તેમાં બીજી કંપના, ચમત્કાર, મત્ર, તત્ર, હઠયોગ, મનની ધારણા, પુણ્ય, યોગ આદિ જડભાવના અંશની પણ ધ્વંસ હોતી નથી. જે છું તે પામું. પૂર્ણ શક્તિરૂપ શુદ્ધ અવિનાશી છું તેવો થાઉં. તેની જ શ્રદ્ધા—સમ્યગભિપ્રાય, રાગ રહિત જ્ઞાન અને તે જ્ઞાનની સ્થિરતા પૂર્ણ વીતરાગતાની જ તેને કામના છે. બીજે જડભાવનો—પૂલવાનો, માનાર્થ, મતાર્થ આદિ કોઈ સસારભાવનો રાગ મનમાં પણ નથી. કોઈ શુભાશુભ વૃત્તિ જોઈ તેનો આદર નથી. દુનિયા અવળી પડે તો ભલે પડે, પણ એક આત્માર્થીપણું, એકરૂપ વીતરાગદશામાં ક્ષોભ ન થાય. એ જ એક શુદ્ધ સ્વરૂપની સભાજી, જાળવણી તેને જોઈએ છે. આત્મા પોતે જાણે છે, જ્ઞાન માત્ર છે, પુણ્ય, પાપ, રાગદ્વેષ, મન વાણી, દેહની ક્રિયાથી રહિત છે તે અવિનાશી, અસહાય, અસંગ, ડેવળ એક જ્ઞાનમૂર્તિ છે, માટે જ્ઞાનજાળ વડે જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું, રાગદ્વેષમાં ન ટકવું. નિજ સ્વરૂપની જ્ઞાનપણે સભાજી રાખવી તે જ પરમાર્થ—હેતુ વ્યવહાર છે, અને એ જ આત્માર્થીનું કાર્ય છે. ૩૭.

હવે આત્માર્થીના બીજા ગુણો કહે છે —

કથાયની ઉપશાંતતા, માત્ર, મોક્ષ અભિલાષ;

ભવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ. ૩૮.

આત્માર્થનો નિવાસ જ્ઞાનીમાં છે, ધર્માત્મામાં છે જે ગુણ અનતકાળમાં નથી ઉડાયો એવો નિર્દોષ આત્મગુણ ઉઘડવા માટે તે પવિત્રતા નિર્દોષતાને યોગ્ય ભૂમિકા, પ્રથમ તૈયાર હોવી જોઈએ એમ અત્રે કહ્યું છે. આત્મગુણને અટકાવનાર કથાયનો ઉપશમ કરવો એટલે કે ક્રોધાદિ કથાય પાતળા પાડવા જોઈએ. જેમ ભારેલ અગ્નિ તેનું ફળ આપી શકે નહિ એટલું રાખમાં જોર છે, તેમ જ્ઞાન—જાળ વડે ક્રોધ, માન, માયા, લોભને રોકવા જોઈએ. અંતર આત્મામાં, પુરુષાર્થથી

અકપાય દષ્ટિના બાળથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભને જેણે ઠાપી છે, ઘટાડયા છે, તેણે સ્વરૂપમાં કરવાનું સ્થાન બળ્યું છે. તેને સંસારની કામના નથી, માત્ર મોક્ષ-અભિલાષ છે, રાગની ઈચ્છા નથી. પુણ્યની સ્વર્ગની કરણીની અભિલાષા નથી, એટલે રાગ, ઈચ્છા, મમતા રહિત નિર્ગળ, પૂર્ણ પવિત્ર આત્માની અભિલાષ છે. કોઈ કહે છે કે અમારે ભગવાન એવો જોઈએ કે ખીજનું કંઈક ભયું કરે, શરીરે સુખી રાખે તેઓ કહે છે કે ઉપલી ભૂમિકામાં જે ધર્મો-મા હોય, જેનામાં શુભ પ્રગટયા હોય તે ધર્મો-મા જગતની એવા કેમ ન કરે ? બધા લોકોને સુખ થાય એવું કરી જાય તેને અમે મોટા ઉપકારી કહીએ. એટલે કંઈક કરનારા હોયો જોઈએ, તેનો ઉત્તર.—કંઈ કરવું તે હોય રહિત હોય નહિ, ઈચ્છા વિના કર્તૃત્વ હોય નહિ. જ્ઞાનીને ઈચ્છા નથી. હજાર માણસમાં ડાહ્યો હોય, તેને અમે મોટો માનીએ, સત્જન કહીએ એમ લૌકિકમાં કહે છે, પણ આતો લોકોત્તર માર્ગ છે, સંસારના જન્મ મરણ ટાળવા એ કાંઈ બળદ વસ્તુ નથી, તેમ ક્રિયા કાંડથી યાય તેમ નથી. પણ આતો તદ્દન અકર્તા અરાગી તત્ત્વની વાત છે. મોક્ષ એટલે આત્માની પૂર્ણ પવિત્ર દશા છે, રાગના અસ વિનાનું નિર્વિકલ્પ નિરપેક્ષ તત્ત્વ છે, તેની લોકોને જાગ્યાણું નથી, તેની પોતાની કંઈપણ પ્રમાણે ભગવાન માન્યો છે. કોઈ તત્ત્વ પરાધીન નથી. જે પરાધીન નથી, તે ખીજનો આધાર કેમ રાખે કેમકે ખીજનો આધાર તે પરાધીનતા છે. વીતરાગને રાગ હોય નહિ. વીતરાગ આપી દે, તો તે રાગી થયો. વગી કોઈ કોઈને સુખ કરી શકે એમ માની ગરીબને ૫૦૦ રૂપીઆ આપે પણ તેની પામે રહેવાના ન હોય તો કોઈ મારીને હુંટી જશે અરે ! પાસે પૈસો ન હોય તો છેવટે લૂગડાય કાઢી જશે, માથું પણ કાપી જાય લોકોને જડના સયોગથી સુખ યાય, લાભ યાય એમ માનવું તે જ મોહું અજ્ઞાન છે. પરવસ્તુનો સયોગ ઇચ્છવો તે ઉપાધિ છે શરીર ગમે તેવું સારું દેખાતું હોય, પણ તે એવું બનેવું છે તે જુઓ, સારું દેખાતું હોય છતાં કોઈનું થયું નથી, ઘડીમા રોગ આવે છે. પત્ર જેને શરીર ઉપર રાગ નથી, પરિગ્રહની મમતા નથી તેને કોણ લૂટે ? માટે દેહ રહિત થવાનો ઉપાય, સાચું સુખ-આનંદ ટળે નહિ તેમ તે તત્ત્વ સમજવાની જરૂર છે પણ જેને હજી પારકું કરવું છે, કરી

શક્યો નથી છતાં માનવું છે, જેને કાંઈ કરવું જોઈએ અને રાખવું જોઈએ એમ માન્યું તેણે ભગવાનને પણ તેવો જ ઉપાધિવાળો માન્યો છે. પોતાને એકલાપણું ગોઠવું નથી તેથી પરભવમાં અને મોક્ષમાં પણ પોતાના માનેલા ગમે ગોઠવી દે છે. એકલાઈ કહેતા હતા, કે “નવરો નખોદ વાળે” પણ નવરો કોને કહેવો અને કામગરો કોને કહેવો, તેની પોતાને અગર ન હોય, પછી પોતાની કલ્પનાએ ગોઠવી દે. જેને પોતાનું પૂર્ણપણું, અક્રિયસ્વાધીનપણું ગોઠવું નથી તેને પરનું કર્તવ્ય, દયા, રાગ આદિ ઉપાધિવાળો પરમાત્મા જોઈએ છે, તેને એવો પરમાત્મા થવું છે. જેની જેવી માન્યતા તેનું તેવું વર્તન, અને તેવું તેવું ફળ આવે જ. જેણે પોતાને પુણ્યવાળો, પરના આધરવાળો માન્યો છે, તેને જડ-કાલશે તેને બંધ લાવની શ્રદ્ધા છે માટે બંધ થશે. લોકો ગમે તે કલ્પનાથી ગોઠવે ધર્મ માને પણ ધર્મમાં તેવું થાય તેમ નથી. માટે અહીં ગાથામાં કહેલું છે કે:—તણે કાળે પરમાર્થ પામવાનો એકજ માર્ગ હોય. ક્યાયની મંદતા, સંસારથી છુટકારાની ઈચ્છા અને પાત્રતા સહિત “ભવે ખેદ પ્રાણી દયા ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ” આત્માર્થને ભવ કરવાનો ભાવ નથી; પણ અંતરવૈરાગ્ય અને મોક્ષની ઈચ્છા થવામાં જે સંસાર પ્રત્યે, ભવ પ્રત્યે ખેદ છે, તેમાં રાગદ્વેષના અંશ પડે છે તે રાગનો અંશ પણ તેને રાખવાનો ભાવ નથી. જીવે અનંતવાર દેવના ભવ કર્યા; તે પુણ્યના ભવ પણ ચૈતન્ય પ્રભુ માથે શુભકાં છે. પ્રભુ ચૈતન્ય અમૃત વેલડી છે, ને પુણ્યપ્રકૃતિ, શુભ રાગ મારો છે, દયા આદિ રાગ ભાવ કરવા જેવા છે, તે સંસારભાવ વિપની વેલડી છે, ભગવાન આત્મા અમૃત-કુંડ છે. તેને માથે અદ્વિતિય ત્રિષ્ટાના (પુણ્યાદિના) કુંડા ચોલતા નથી. એક પણ ભવ દરવો આત્માર્થને ગોઠવો નથી, એટલે કે તેને ભવનો ભાવ નથી. “ભવે ખેદ પ્રાણી દયા ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ” એનો અર્થ એમ લેવો કે બધા ઉપર દયા એટલે બધા પ્રાણીમાં પોતે એકલો છે, પરથી જીવો છે, એમ પોતાના અરાગી તત્ત્વની રક્ષા કરવી. પોતાને બધા જીવો ઉપર સમભાવ છે છતાં તેને ધર્મોત્થાનો-જ્ઞાનીનો આદર એટલે સત્ત્વનો આદર છે. કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ નથી. બધા જીવો આત્મધર્મ પામે કોઈ પ્રાણીને દુઃખ ન થાય એવી ભાવ દયા આત્માર્થના મનમાં રહે છે.

તા. ૧૫-૧૦-૩૯

જેને આત્માનું સાચું સુખ જોઈએ છે, તેના શું લક્ષણ તે કહે છે. પ્રથમ ભૂમિકાની પાતતા વિના આત્માર્થનો નિવાસ થાય નહિ. માટે કહે છે, કે:—

“ક્યાયની ઉપચાંતતા, માત્ર મોક્ષ અલિલાય,
ભવે ખેઠ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ.”

જેને સંસારભાવ-અધભાવની લેશ પણ અલિલાયા નથી, તેને પૂર્ણ પવિત્ર મોક્ષદશાની અલિલાયા કહેવાય છે. મોક્ષભાવ અને અધભાવ સાથે ન હોઈ શકે. જ્યાં ક્યાયની પાતળાઈ છે, માત્ર શુદ્ધ આત્મા જ જોઈએ છે, તેને ભવ નથી જોતો. પણ ઘણાય કહે છે કે અમને માત્ર મોક્ષની જ ઇચ્છા છે, પણ ભવના અભાવરૂપ ભાવ નથી, ભવનો ભય નથી તેને અર્જુન તત્ત્વ કેમ જોશે ? ઘણા કહે છે, કે પુણ્યની સંગવડતાવાળા દેવના ભવ મળે તો શું વાંધો છે ? ત્યાંથી મરીને મનુષ્યભવમાં સારા સાધન પામીને મોક્ષ ઉપાય કરશું પણ તેની વાત જુડી છે, માત્ર જ્ઞાન્તિ છે, જીવ ગમે તેટલા પુણ્ય કરે છતાં માત્ર જો હજાર સાગરોપમકાળ જ ત્રસ પર્યાયમાં રહી શકે છે. પછી ચોક્કસ એકેદ્રિયમાં અને નિગોઢમાં અનંતકાળ રહેવું પડે છે. અહીં જોમ કહેવું છે કે જેને ભવ કરવો નથી, ભવથી ખેઠ હોય અને કોઈ પ્રાણીને દુઃખ થાય એવા ભાવ ન હોય તો તેમાં આત્માર્થનો નિવાસ થાય છે. આપણે પુણ્યથી સારા ભવ કરવા જોમ કોઈ માને તો ત્યાં તેને ભવનો ભાવ છે જોમ સમજવું.

સર્વેશ ભગવાને કહ્યું છે કે આત્મા અનાદિ શાશ્વત અનંત કાળની સ્થિતિવાળો નિરુપાધિક છે. તેને ભૂલીને જો ભવ કરવાનો ભાવ રાખે, તો માત્ર જો હજાર સાગરોપમ ત્રસપર્યાયમાં રહી શકે. તેનાથી છુટીને અવશ્ય એકેદ્રિય અને નિગોઢમાં અનંતકાળ સુધી રહેવું પડે છે. ત્રમનાં ભવની સ્થિતિ ને કાળની એ પ્રમાણેની મર્યાદા છે. આત્મા એકદમ અમર્યોદિત સ્વકાળવાળો નિત્ય છે, એકરૂપ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, છતાં ભવ કરવાનો ભાવ જોતો છે, તો તે ક્ષણિક દેહોમાં

રખડતો રખડતો એવા સ્થાનમાં જઈ પડશે કે જેને સુક્ષ્મ નિગોદના
 યાળાં કહે છે, તેમાં એક શ્વાસોચ્છવાસમાં ૧૮ ભવ થાય છે એમ
 અનંતકાળ દેહ જઠલ્યા જ કરે. આત્મા પુણ્ય રહિત છે એ ભૂદીને
 આત્માને પુણ્યવાળો માન્યો, પર નિમિત્તનો આધાર માન્યો, પુણ્યની
 ઇચ્છા કરી. એટલે આત્મા બેહદ સ્વભાવી છે—તેને પુણ્ય અદ્ય
 સ્થિતિવાળો, હદવાળો માન્યો. એટલે જેમ સૂર્ય આથમી જતાં અંધાર
 આવે તેમ મૂઠપણું આવવાનું જ, પણ જે સૂર્યથી આગળ ગયો, ઉપર
 ગયો તેને અંધાર નથી. જ્ઞાનસૂર્ય ઉઘડ્યો તેને અજ્ઞાન અંધકારમાં
 જેને આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન નથી, તેને ગાઢ અજ્ઞાન અંધકારમાં
 જ રહેવાનું છે. જેને પુણ્યનો આદર છે, તેને ભવનો ઉપાધિનો આદર
 છે, એટલે ચૈતન્ય ભગવાનની સ્વાધીનતાનો, સુખનો અનાદર છે.
 ચૈતન્ય ભગવાન પવિત્ર આનંદ મૂર્તિ છે. આગળ આવશે કે “તુ” છો
 મોક્ષસ્વરૂપ ” એની યથાર્થ શ્રદ્ધા પુણ્યના આદરવાળા જીવને નથી
 ઠેમકે તેમની પરાશ્રિત બુદ્ધિ છે; પુણ્યભાવ તે ભવનો ભાવ છે, એટલે
 દેવ, મનુષ્યાદિ ત્રેસ પર્યાયના ભવ ખૂટીને (નિગોદનિ=નિરંતર, ગો=ભૂમિ
 એટલે અનંત ભવ, દ-દેવાનું જેમાં સ્થાન છે) નિગોદનિ ચોનિમાં
 અનંત કાળ રહેવું પડે છે. આત્મા ચૈતન્ય જ્ઞાન મૂર્તિ, પૂર્ણ અસંગ
 અબંધ અરાગી છે, સ્વાધીન છે, નિરુપાધિક, સુખસ્વરૂપ છે એની
 એકવાર સહજ હા આવતાં યથાર્થ સમજણની સહજ દશા સમજાય
 છે. એક ન્યાય સમજતાં, બંધ અને મોક્ષ સ્થિતિ, તેનાં કારણ કાર્ય,
 લોક, જીવ, અજીવ શું છે, તે બધું જ એમ છે તેમ જણાય છે. તે
 અપૂર્વ તત્ત્વ સ્વચ્છંદ વડે સમજાતું નથી. માટે આત્માથી એ પાત્રતા
 વડે જે અપેક્ષાએ પરમાર્થ અને વ્યવહાર કહ્યો તેને લક્ષમાં રાખીને
 સદ્ગુરુ આજ્ઞા અવધારવી. અહીં એમ કહેવું છે કે જેને ભવનો ખેદ
 નથી, એટલે ભવનો ભાવ છે તેને નિગોદની ઇચ્છા છે. તે જીવચૈત-
 ન્યની શક્તિ હારી જાય છે. અને અનંતા ભવની લીંસમાં, ભયંકર
 ચાતનામાં, અનંતકાળ સુધી પરાધીન પણે રહે છે. પુણ્યથી ધર્મ થશે,
 પરંપરાએ મોક્ષ થશે એમ જેણે ભવની ઇચ્છા કરી તેણે ત્રસ પર્યાય
 છોડીને નિગોદમાં જવાનો ભાવ ક્યો છે, કારણ કે નિદોષ જ્ઞાતાપણું તેને
 ગોઠતું નથી; એકલાપણું, સ્વાધીનપણું તેને ગમતું નથી. અનંત

હુઃખના સંયોગનું કારણ બંધભાવ છે. મિથ્યા અભિપ્રાય વડે જ અનંત કાળ જીવને નિગોદમાં રહેવું પડે છે. ત્યાં ચૈતન્યશક્તિ એટલી બધી હીડાઈ બંધ છે કે પોતાની હિંચાતિ બીજા સ્તુત દષ્ટિવાળા દેખી ન શકે, તેનું જીવત્વપણું પણ બાણી ન શકે, એવી ઘણીજ હલકી પરબીન દશામાં અનંતા ભવ કરવા પડે છે. જેણે પરભાવને પોતાનો માન્યો અને ચૈતન્ય ભગવાનના યથાર્થ ન્યાયોની ના પાડી તેણે જ્ઞાતા-પણાનો અનાદર કર્યો. અને તેથી એવા ભવમાં રહેવું પડે છે કે જ્યાં ચૈતન્યશક્તિ એટલી બધી ઘટી જાય છે કે સાધારણ જીવો તેને જોઈ બીજી પણ શકે નહિ. આ ન્યાય છે; સિદ્ધાંત પણ એમજ છે. તે તેના જીવપણે જોઈ જાય એવું બાહ્ય ચિહ્ન પણ હારી જાય છે એવું વિકૃતપણું પુણ્યની મીઠાશ રહેવાથી થાય છે. જેને કેવળ જ્ઞાતાપણું નથી ગોઠતું તે ચૈતન્ય દ્રવ્યની અતિ હીનતા કરે છે. પૂર્વે જે કહેતો હતો કે આત્મા આત્મા શું કરે છે? બમ અમે તો કંઈ કરીએ તો પુણ્યના સાધન પામીએ અને શુભી થઈએ. એવી રીતે આત્માની વાત અને સર્વજ્ઞના ન્યાયની ચર્ચા થતી હોય તેનો તથા આત્માનો જ્ઞાતાદ્રષ્ટા અક્રિય અબંધ સ્વભાવ છે તેનો અનાદર કર્યો છે. તે ઉપર કદા પ્રમાણેની અવસ્થા પામે છે. પુણ્ય વિના ધર્મ નથી, જેમ પરભાવને પોતાનો જે માને છે તથા જેને નિમિત્ત વિના, ભવ વિના, શરીર વિના, અને શરીરની સંગવડતા વિના, ગોઠતું નથી તેને નિગોદમાં જવું જ પડશે. જેને દેવના ભવ, પુણ્યના ભવ સારા લાગતા હોય, તેને નિગોદનો ભવ સારો લાગે છે. જેમ છે તેમ ન્યાયથી કણું છે. જેને ભવનો ભય નથી, ભવના અભાવરૂપભાવ, અબંધતત્ત્વ જેણે બાણ્યું નથી, તેને નરક નિગોદ અને અનંતા કપાયના ભવની ઇચ્છા છે. માટે જ્ઞાની નિષ્કારણ કુણ્ણાથી કહી ગયા છે, કે “ભવે જેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ.”

ચૈતન્ય ભગવાન અવિનાશી નિરોગી તત્ત્વ છે. તેની વર્તમાન અવસ્થામાં ભવનો ભાવ, પુણ્ય, પાપ, દેહાદિની સ્થિતિ તે ચૂમડાં છે, પાત્ર-પરની ઉપાધિ છે. મારે ભવ ન ભોઈએ : એવા ભાવવાળા જીવ, ભવ રોગ મટાડનાર વૈદ, શ્રી સુગુરુને જોતે છે, તે સુગુરુ ચૈતન્યની નિર્મળ દશા કેવી છે તે જતાવે છે. કદાચ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ ન

મળે તો, અંદરથી પૂર્વ સંસ્કાર અને પુરુષાર્થ જાગશે અને સંત્પુરુષને
 મેળવવાની ઝંખના રહેશે. “જન લગ નારાયણ નવ પાવે, તખ લગ
 નેનોમાં નીદ નહિ આવે.” એવી દશા થાય છે કે જ્યાંસુધી પૂર્ણ દશા
 સ્વાધીન સુખદશા, પ્રગટી ન હોય, ત્યાં સુધીનો પુરુષાર્થ તે પૂરા પાડે
 છે. માત્ર પૂર્ણ સ્વરૂપને પામવાની ઝંખના હોવી જોઈએ. એવા લાયક
 જીવને શ્રી સદ્ગુરુનો યોગ અવશ્ય મળે છે. એટલે જ્યાં સત્નો જ આદર
 છે ત્યાં મોક્ષના સ્વપ્ના આવે કે આત્માના અમર્યાદ પ્રદેશ કમં મળ
 રહિત નિર્મળ થઈ ગયા, મોક્ષ થઈ ગયો, ભવ નથી; પુણ્યની ઇચ્છા વડે
 તો ચેતન્યના જ્ઞાનમાં વિકાર થઈ સંસારના ખરાબ સ્વપ્ના આવે છે, તેના
 પાક થઈને ભવરૂપી સોજા અને શુભકાં થાય છે. ત્યાં પોતાની અનંત
 અશ્વાતના થાય છે, સ્વની ઘાત થાય છે. પુણ્યઆદિ ભોગની મીઠાશ
 અજ્ઞાન ભાવે ટળે નહિ. આત્મા જેવો છે તેવો યથાર્થ પણે જાણે,
 ભવનો અભાવ થાય. ચેતન્ય ઉપર ઝીણવટથી વિચાર કરે કે ભવનો
 ભાવ છે કે નહિ. મધ્યસ્થપણે વિચારવું પડશે. જેમ છે તેમ સમજવું
 પડશે. “ભવે ખેદ” એટલે પરભાવની નાસ્તિ. “પ્રાણી દયા” સ્વ-
 રક્ષાની અસ્તિ “ભવે ખેદ પ્રાણી દયા.” તેમાં “પ્રાણી દયા” એટલે
 જગત્ પ્રત્યે નિર્વેદ્યબુદ્ધિ અદ્રોહબુદ્ધિ; એટલે વેરબુદ્ધિનો ત્યાગ.
 કદી લાખ માણસનો શુનો કયો હોય, ભૂલ થઈ ગઈ હોય, તેવો
 ક્રોધ કરનારો પોતે હતો, પણ પોતેજ સવળો થઈ ગયો, ત્યાં પોતાના
 દોષ ગાધા ટળી ગયા સમજવા, હવે તેને લેણદેણ ચૂકવવા ભવ નહિ
 કરવા પડે. પોતે અકર્તા નિર્મળ અભિપ્રાયમાં સ્થિત થયો; અને વેર
 બુદ્ધિનો જ્ઞાનથી છેદ કર્યો, એ રીતે પોતેજ પલટયો તેને જગતના
 વેર વિરોધ ટળી ગયા. પણ જેના અંતરમાં લેશ માત્ર ડંશ રહે
 તો તેની સવગાઈ થઈ નથી. ખીજાને સમજવું, ખીજાને રાજી કરું
 તો મારા દોષ ટળે એમ માનવું તે સાચું નથી. સાચી સમજણથી
 પોતાની વેર રહિત દશા પ્રગટ કરવી તે સુસુષુપ્ત લક્ષણ છે, એવા
 ભાવ જે પ્રગટ કરે તેનામાં આત્માર્થનો નિવાસ છે એમ અહીં કહ્યું. ૩૮
 હવે કહે છે કે:—

દશા નિ એવી જ્યાંસુધી, જીવ લહે નહીં જોગ્ય;
 મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અતિરંગ. ૩૯.

જ્યાં લગી આગળ કહી તેવી સત્પાત્ર દશા પામે નહિ ત્યાં
 લગી તેને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ ન થાય, અકર્ષાય ભાવને લાયક ન
 થાય. આગળ કહી તેવી પાત્રતાનું વીર્ય પણ જેનામાં નથી તેને
 નિર્મળ આત્માની વાત અંતરમાં પરિણામ પામે નહિ, અને ત્યાંથી
 આત્મજ્ઞમણાદિ અંતરરોગ ન મટે. રોગ તો જ્ઞાનમાં ઉદ્ધારનો છે.
 કર્મના નિમિત્તનો સંયોગીભાવ એટલે કે ભવનો ભાવ મટાડવાદિ
 નિર્દોષપણ પ્રાપ્ત કયો જિના, ભાવરોગ મટે નહિ. જેનામાં પાત્રતા
 થઈ હોય તેને પ્રજુતાનો યોગ મળ્યા વિના ન રહે. મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં સર્વજ્ઞ
 વીતરાગ ભગવાનની કોઈ કાળે ગેરહાજરી હોય નહિ. જેનામાં
 મુમુક્ષુતા, પાત્રતા, સન્મુખ થઈ તેને ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત મળ્યા વિના ન
 રહે. પોતાનામાં પાત્રતા આવી એટલે જગતમાં તેને માટે અનુકૂલ
 નિમિત્ત તૈયાર હોય જ છે. જ્યાં સંતો, મુનિઓના ટોળાં હોય, અમૃત
 વાણીના ઘોષ વહેતા હોય, એવા મહાન્ ઉત્કૃષ્ટ યોગ, જેની લોચકાત
 છે, તૈયારી છે તેને મળ્યા વિના રહે નહિ. પરમાર્થ તત્ત્વને પામવા
 લાયક દશા આવ્યા વિના, સદ્ગુરુનો બોધ આત્માને વિષે પરિણામ
 પામે નહિ. જે પુણ્યની ઇચ્છા કરે છે તે પરાધીનતાની ઇચ્છા કરે છે,
 દુઃખની ઇચ્છા કરે છે; ભવની ઇચ્છા કરે છે. એટલે કે સત્નો નકાર
 કરે છે; એ તો ભારે દુઃખન રહે એમ થયું. કેમકે ચીતન્યસાતા છે, તેને
 પરના નિમિતાધીનપણ અનાદિથી પરિચયમાં છે, બંધભાવ મુક્તભાવ
 છે તેમાં પ્રેમ છે. એટલે સત્ અને સદ્ગુરુનો પ્રેમ તેને આવ્યો જ
 નથી. પણ હવે બધા પૂર્વામૃદ મૂકીને સંપળો થઈ ભાવથી કહે કે
 કાંઈ પણ પરતું કરવું નથી, કાંઈપણ એઈતું નથી. એમ થયા વિના
 જ્ઞાનની શ્રદ્ધા જ આવતી નથી. ભોક્ષો કહે છે કે તમે એલ. એલ. બી.
 ની ઈચ્છા અને ઝીણી વાતો કરો છો, પ્રથમ કંઈ વ્યવહાર તો હોવો.
 એઈએ અને પુણ્ય કરીએ તો સાધન પામીએ. તેના જવાબમાં ત્રણે
 કાળના જ્ઞાનીઓ કહે છે કે તમારી માન્યતા ખોટી છે, તે છોડીને
 આ પ્રમત્તો. આ એકડાની જ વાત છે. આત્માના સાચા મુખનો
 ઉપાય સમજવાનું પ્રથમ પગથીયું છે. પ્રથમ સાચું જ્ઞાન જેમ છે
 તેમ જાણવું એજ એકટો છે. જેને અંતરરોગ ટળ્યો, તેને સંવ જ્ઞમણ
 ટળ્યા વિના રહે નહિ. અને જેને અંતરરોગ ટળ્યો નથી, તેનો ભાવ
 રોગ ટળે નહિ. ૩૬.

હવે સુવિચારણા કેમ પ્રગટે તે કહે છે—

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુબોધ સુહાય,
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. ૪૦.

‘ પાત્રે પ્રભુતા પ્રગટે ’ એ ન્યાયે યથાર્થ સુમુક્તતા—બીજ યોગ્ય ભૂમિકા થયે ક્યાયની મંદતા હોય જ. જ્ઞાની પુરુષોએ સમ્મત કરેલ જે સમ્યક્દર્શનજ્ઞાન અને ચારિત્ર રાગ રહિત, પુણ્યદિ શુભ ભાવ વિનાની કેવળ જ્ઞાનભાત્રદશા, જ્ઞાનસ્વરૂપમાં ટકવું તે જ ચારિત્ર એજ મોક્ષમાર્ગ છે, એવો જેનો લક્ષ છે, તેવા યથાર્થ તત્ત્વના જિજ્ઞાસુને સત્ત્વની અને સદ્ગુરુના યોગની જિજ્ઞાસા થયે, સદ્ગુરુનો બોધ તે હાયક જીવમાં શોભે. (૧) મોક્ષની વાત (૨) પંચમહાવિદેહની વાતો (૩) સાધક દશાના પુરુષાર્થના ન્યાય, (૪) સર્વજ્ઞના ન્યાય તથા (૫) નિગોઠ અને સિદ્ધની સ્થિતિ તે અપાત્ર જીવને બેસે નહિ. તેની પાસે અધ્યાત્મ ગ્રંથ આવે તો તે મર્મને પણ લગવે અને શાઅને પણ લગવે માટે કહ્યું છે કે સુપાત્રજીવ યોગ્ય દશા પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે સદ્ગુરુબોધ શોભે, ઠરે અને ધારણારૂપે જ્ઞાન લીધું છે. યજ્ઞી સુવિચાર દશા જાત્રત થાય છે, અને સત્બોધ પરિણામ પામે છે, સાધક સ્વભાવની શોભા વધારે છે. અહીં સુવિચાર દશા લીધી છે. ઉપલક્ષ વિચાર તો અનંતવાર કયાં છતાં તે અપૂર્વદશા થઈ નહિ. પણ પાત્રતાથી, જ્ઞાનીની આજ્ઞાથી, અને બોધસ્વરૂપની સુવિચારણાથી પવિત્રતાની, શુદ્ધતાની આગ્રાહી દેખાય. અપૂર્વ વીર્યોસ્લાસ જ્ઞાનમાં દેખાય, તેમાં શંકા ન પડે. જેમ પ્રભાતની સંધ્યાની રતાશ દેખાય, તેમ સાધક દશાની શુદ્ધતાનાં ચિન્હ પ્રથમથી દેખાય. બીજાને પૂછવું ન પડે. એથી “ આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુબોધસુહાય, તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય ” આત્માના અબ્યાબોધ સુખને દેનારી સુવિચાર દશા પ્રગટે, સમતાના સ્વરૂપની જાતનો આનંદ આવેજ હોય છે. જેમ સદ્ગુરુ બોધથી સુપાત્ર જીવને તે બોધબીજ ઉગે એટલે પરિણામ પામે. યથાર્થ જિજ્ઞાસાની સત્બોધ જાણ્યો કે આમ જ છે, ‘ પુરુષપ્રમાણે વચનપ્રમાણ ’ એમ નિર્ણય કરતાં સુવિચાર દશા

વડે, નિર્મળ દશા ઉઘડે. એવી જ્ઞાન દશા થાય કે તે અનંત અવ્યા-
ખાધ સ્વરૂપની સ્થિતિ પમાડે અને તે જાતની સુખદાયી દશાનો અંશ
ઉઘડે. શ્રીમદે કહ્યું હતું કે સાચા સુખની સાંભળીના હેતુ કહીશ તે
અહીં કહ્યાં. વળી આગળ પણ આવશે કે ' એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે,
તું છે મોક્ષસ્વરૂપ ' લાયક જીવોને માટે જ જ્ઞાનીનો બોધ છે. ખાર
ભૂમિમાં બીજ બગી જાય તેમ અપાત્રની ભૂમિમાં સમ્યક્બોધ
ઉગે નહિ.

તા. ૧૬-૧૦-૩૬

અહીં આત્માર્થીના લક્ષણ કહેવાય છે. રાગદેવનો નાશ થાય;
એવો પરમાર્થનો પરિચય તેજ વ્યવહાર છે. એ વિષે કહ્યું કે ' આવે
ન્યા એવી દશા, સદગુણોધ સુહાસ, તે બોધ સુવિચારણા, ત્યાં
પ્રગટે સુખદાય. '

આત્મતત્ત્વને અવિરોધપણે વિચારવાની સમ્યક્દશા પ્રગટે ત્યાં
આત્મજ્ઞાન ઉપજ થાય. પણ હજી હું પરમાર્થનો ઇચ્છક છું કે મ સારનો
તેનો જેને વિચાર નથી, પરીક્ષા શક્તિ નથી કે હું કોણ છું, મારું
સ્વરૂપ શું છે અને રાગીપણું તે શું, જોટલે કે સુમુક્ષુતાના બીજ
ચોગ્ય ભૂમિકા યથા વિના તેને આત્માની અંતરંગ વિચારદશા કેમ
થાય ? પુણ્યની મીઠાશ, ભવની મીઠાશ હોય, ત્યાં આત્માર્થ કેમ
સુઝે ? ભગવાને ૧૨ ભાવનામા ' બોધિહર્લભલાવના ' કહી છે.
તેનો અર્થ એ છે કે અનંતકાળ રખડતા જીવોને આત્માનો સમ્યક્-
બોધ પામવો મહા હર્લભ છે, હર્લભ હોવા છતાં અપ્રાપ્ત નથી.
પોતાના પુરુષાર્થની યથાર્થ વિધિ જાણે તો, અનંતકાળમાં નહિ
પ્રગટે સુતત્ત્વ સહજ પ્રયત્નથી પ્રગટે છે. માટે તે સુવિચારણા પ્રગટ
કરવામાં અહીં કહ્યું છે ૪૦

હવે તે સુવિચારણાનું રૂપ શું આવે તે કહે છે —

ન્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિર્જ્ઞાન,
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ યદ્યપિ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧.

જેને સુવિચારણાની ચોચ્ચતા થાય તેને છ પ્રદયી સિદ્ધ આત્મ
સ્વરૂપનો વિચાર અંતરંગમાં ઊભો; કેમકે તે સુવિચારદશામાં સતત
આત્મતત્ત્વની વિચાર દશા રહે છે. જેને અપૂર્વ તત્ત્વનું મહાત્મ્ય
આવ્યું નથી, એટલે પોતાના પૂર્ણ તત્ત્વનો મહિમા આવ્યો નથી
તેનામાં સુવિચાર દશા ક્યાંથી હોય? સમ્યગ્જ્ઞાન તેને કેમ થાય ?
પૂર્વે અનંત કાળમાં આત્માના નામે બીજું કંઈ છે, ભવમાં રખડ-
વાનો ભાવ કયો છે, તે મિથ્યાજ્ઞાન શું અને સમ્યગ્જ્ઞાન શું તે
સુવિચારણા વિના શી રીતે સમજાય? આત્મા શું છે, તેની ભલ્લી
વિચારણા થયે અવશ્ય પોતાના શુદ્ધ આત્મપદનું જ્ઞાન પ્રગટે છે.
લોકો કહે છે કે કંઈ કરીએ તો થાય; પણ આત્મા પોતાની જ્ઞાનક્રિયા
સિવાય બીજું કંઈ એ કરી શકે છે કે કેમ તેનો નિર્ણય તો કરો ?
પ્રથમ પુણ્ય કરીએ, કંઈ કરીએ એમ કહે છે પણ પરતું કંઈ કંઈ
થાય છે કે કેમ તે તો વિચારો ? જીવ, માત્ર મિથ્યાજ્ઞાન અથવા
સંજ્ઞાન કરી શકે છે. પરતું કંઈ કરી શકતો નથી; તેથી જ્ઞાનીએ તો
જ્ઞાનક્રિયા (જ્ઞાનનીક્રિયા) કરવા કહ્યું છે. સંસારબુદ્ધિથી અટકીને માત્ર
મોક્ષસ્વરૂપની સુવિચારણા કરવામાં અનંત કરવાનું આવ્યું. પોતાના
તત્ત્વની જેને ખબર નથી તેને પરવસતુમાં સુખસાધનની બુદ્ધિ છે. તત્ત્વની
પ્રતીતિ વિના આંખો ભવં વ્રત, તપ, શુરુની સેવા, બાહ્ય ચારિત્ર પાળે,
છે છ મહિનાના ઉપવાસ કરીને મરી જાય, છતાં આત્માનું અંશે પણ
ભાન થતું નથી. મન, વાણી, દેહથી રહિત, પુણ્યદિ-દેહાદિની ક્રિયા
રહિત, અક્રિય જ્ઞાતાપણની શ્રદ્ધા બાહ્યદષ્ટિ જીવને રચતી નથી.
આત્મજ્ઞાન માટે કરવાનું કર્તવ્યજે જ્ઞાનક્રિયા સમજણની કળા. એટલે કે
જ્ઞાનકળા તેને જ કરવાનું અનંતજ્ઞાનીએ કહ્યું છે. આદિ, મધ્ય અને
અંત, પ્રથમ ભૂમિકાથી છેલ્લી ભૂમિકા સુધી જ્ઞાનજ કરવાનું છે. દેહા-
દિની ક્રિયાને અને વ્રત, તપને ધર્મમાનીને આત્માનો શુભ ઉદ્વેગ એમ
માનવું એ મહા મિથ્યાત્વ છે.
પ્રકૃતિના નિમિત્તે ચતો ઉપાધિક્ષાવ તે પુણ્યપરિણામ છે. તે
અનિત્ય અવસ્થા વહે નિત્ય તત્ત્વ કેમ ઉદયે? પુણ્ય પ્રાપ્તો હવેવાળો
છે. નિમિત્તના આશ્રયવાળો આત્મા માને, તેને સ્વાધીનપણની શ્રદ્ધા

નથી. હું અનાદિ અનંત છું એવી દૃઢ શ્રદ્ધા થયા વિના કોઈ કહે કે અમને સંવનો ભય છે, તો તે વાત બુઝી છે. જ્યાં નિમિતાધીનપણું છે ત્યાં અનંત નરક નિગોદના ભાવ લયો છે. પોતાને સમજાય નહિ, તે કાંઈ બચાવ નથી.

જ્યાં આત્માની સાચી જિજ્ઞાસા છે અને છ પદથી આત્મપદ સિદ્ધ છે, તેની સુવિચાર દશા જ્યાં પ્રગટે ત્યાં સદ્ગુરુબોધ થોભે છે. આત્માનો યથાર્થબોધ થવાથી, જ્ઞાનની સ્થિરતારૂપ ચારિત્રવડે મોહનો ક્ષય થાય છે અને પોતાનું અવ્યાગ્રાધ શિવમુખ પ્રગટે છે. આત્માથી વિચારે કે હું જ અવિનાશી બેહુદ મુખસ્વરૂપ છું. પહેલાં હું જ અજ્ઞાનભાવે રાગદેવ, પુણ્ય પાપનો શ્રાન્તિપણે કર્તા હતો, અને હવે હું પરનો અકર્તા છું; પરના નિમિત્ત રહિત જ્ઞાન, દર્શન અને આત્માની રમણતારૂપ ચારિત્રમાં સ્થિત રહી, રાગરહિત જ્ઞાનમાં જ્ઞાનપણે ટકી રહેવું એ જ મારો બ્યવહાર છે અને તે જ મોક્ષમાર્ગ છે, તે જ મારું કર્તવ્ય છે. બીજા કોઈ કહે કે અમારું કર્તવ્ય તો દયા, પરોપકાર કરવો તે છે. લોકો પરોપકારી ઘણા યર્ષગયા એમ સૂચન દ્રષ્ટિએ (ઉપલક્ષ દ્રષ્ટિએ) કહેવાય; પણ સાચી દ્રષ્ટિથી જુવો તો કોઈ બીજાનો ઉપકાર કરી શકે નહિ; કોઈનું કર્મ કોઈ બીજા આપી શકે નહિ; સામા આણીના પુણ્ય પાપના ઉદય વિના તમારા દેહની માનેલી ક્રિયા નિમિત્ત થઈ શકે નહિ. જ્ઞાતાપણું બૂલીને માને કે હું સામાને એટલે પરને મુખી કરું, બીજાની દયા પાશું, બીજાને ઉપકાર કરું અને એમાં પોતાનું હિત માને તો તે આકાશના પુષ્પ લેવાનો કામી ગાંડો છે. પરનું કાંઈ થતું નથી અને થાય છે એમ માને છે. કદી ભોગાનુભોગ કેખાય તે તો પ્રારબ્ધથી થયું છે. જ્યાંહજી ઉપાધિની ધ્રુષ્ટા છે, રાગાદિની તથા ભવની ધ્રુષ્ટા છે ત્યાંહજી આત્માની ક્ષણે ક્ષણે અનંતી હિસા થાય છે, પોતાનો જ અપરાધ થાય છે અને જ્ઞાનનો ધાત થાય છે એટલે આવરણ આવે છે. આત્મા કેવા સ્વરૂપે છે તેનું જ્ઞાન નથી, તેમ સુવિચાર દશા નથી તે બે ઘડી બેસી બાય તેને મત, સામાયિક માને, એવા પરાશ્રિત ભોગથી જડના ભાવમાં જીવ અટકે છે, તેને વિચારદશા ક્યાંથી પ્રગટે! આત્મા જેવો છે તેવો યથાર્થ જાણવા વિના જડની ક્રિયામાં તે સ્થિર થશે તો જડ જેવો થશે. પાપનુબંધી પુણ્ય

સોમવીને પગી, અનંતકાળસુધી નહં અને નિગોદના ભવ કરશે. પોતે જે માન્યું છે, તે સાચું હોય તો તથાસ્પદશાએકેકને જ્યાં આત્માની સુવિચારદશા પ્રગટે કે હું આત્મા છું, નિત્ય છું વગેરે. આ છ પદના યથાર્થ વિવેક સહિત સુવિચારદશાથી આત્માનું જ્ઞાન થાય તેને આત્મજ્ઞાન દ્વારા મોહનો ક્ષય થાય. અહીં તો જ્ઞાનભગનો મહિમા આંખે. " જ્ઞાનક્રિયાસ્થાં મોક્ષઃ " એવું એક સુત્ર છે તેમાં અરૂપી જ્ઞાતાપણની, રાગ સહિત જ્ઞાનક્રિયા (જ્ઞાનની ક્રિયા) આવી, પણ આટલા શાસ્ત્રોનું ભણપણું કરવું, આટલી દેહાદિ જડની ક્રિયા કરવી કે આટલા પુણ્યાદિ કરવા એવું કાંઈ ન આવ્યું, ચક્રવિહાર, પોષધ, પડિકમણાં, કે પચ્ચખાણુ કરવા એ કાંઈ ન આવ્યું; આત્માનો શુણુ જ્ઞાન, જ્ઞાન વિના બીણું કાંઈ આત્મા કરે એમ માનવું તે મિથ્યા દર્શનશબ્દ છે, જ્ઞાનની ક્રિયા વડે જ્ઞાનમાં ઠરે એટલે રાગદ્વેષ નહિ થાય; એટલે રાગદ્વેષથી થતી, અજ્ઞાનરૂપ કુજ્ઞાનક્રિયા સહેજે અટકી જશે. યથાર્થ જ્ઞાનવડે સમ્યગ્-દર્શનની પ્રાપ્તિથી દર્શનમોહકર્મનો ક્ષય થાય છે. મિથ્યાદર્શન એટલે જોડી માન્યતા, નિજ સ્વરૂપમાં જ્ઞાન્તિ. જમણા કરાવવામાં નિમિત્ત જે દર્શનમોહકર્મ તેનો ક્ષય થતાં, ચારિત્રદશા વીતરાગતાનું ઘોષન વધતાં, હું સિદ્ધ, જ્ઞાતા, કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ નિર્મળ જ્ઞાયક છું, જ્ઞાનર્ણિભ છું, એ જ્ઞાનની અગ્રતિથી જ્ઞાનનું ઘોષન થતાં, મમસ્ત રાગદ્વેષનો નાશ કરીને શુદ્ધ મોક્ષપદને પામે છે.

અહીં તો તીવ્રજ્ઞાનદશા વડે મોહક્ષયની વાત કરી છે. એટલે મુખ્યપણે એક જ ભવે મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ કહી છે.

સ્વચ્છંદ એટલે સ્વરૂપની અસાવધાની, અને જ્ઞાન્તિની છેદન દશા તે સુવિચારદશા, તેનું ક્રેગ જ્ઞાનદશા છે. ચારિત્રમાં વિષય કપાય વાસનાનું છેદન એ વીતરાગદશા છે. એ વડે આત્માની છેદ્ધામાં છેદ્ધી પૂર્ણ પવિત્રદશા-મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેનું કારણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ એવું નિજપદ તેની યથાર્થ વિચારણાને સુવિચારણા અહીં કહી છે. પુણ્યથી કે દેહની ક્રિયાથી આત્માનો શુણુ પ્રગટે એમ અહીં નથી કહ્યું. ૪૧.

હવે મુવિચારણા પ્રગટે તે માટે આત્માના છ પદ ગુરુ-શિષ્યના સવાદરૂપે આ શાસ્ત્રમા કહેવામા આવ્યા છે એમ કહે છે -

ઉપજે તે મુવિચારણા મોક્ષમાર્ગ મમન્તય;

ગુરુશિષ્યસંવાદથી, બાપુ પદ્યપદ આહી ૪૨

આ છ પદનો યથાર્થ વિચાર મમન્તયે, ત્રિકાળ અવિરોધ મોક્ષમાર્ગ સમન્તય છે પાત્રતા વિના અને તત્ત્વ પામવાની તૈયારી વિના, પોતાના છ દે જ્ઞાનીના ન્યાયો સમન્તય નહિ પણ શ્રી સદ્ગુરુના આશ્રય વડે અને પોતાની પાત્રતા લાવીને વિચાર કરે તો સમ્યક્દર્શન શુ છે, લોકોમા ધર્મના નામે ઘણા મતભેદો છે તેનું કારણ શુ, આત્માનો લોકોત્તરમાર્ગ શુ હશે તે સમન્તય મુવિચારણાથી સતત વિચાર કરે તો ત્રણે લોક અને ત્રણે કાળના બધા ન્યાય જેમ છે તેમ સમન્તય મુમુક્ષુને શુ બવલું ન થાય અવિકારી શાન્ત, ધરના નિમિત્ત વિનાની સહજ જ્ઞાતાશક્તિ તે હું અને પ્રકૃતિના નિમિત્તનું બીજું બધું જો પર જો એમ સ્વતત્ત્વને જેમ છે તેમ તે બંને અનેક વેપ, વાકાના મતામ્રહ તેને ટળી જાય છે, જોડી માન્યતા ટળી જાય છે પોતે સમ્યક્ શ્રદ્ધા અને મિથ્યા શ્રદ્ધાના વિચાર, સમ્યક્જ્ઞાન અને મિથ્યા જ્ઞાનના વિચાર, સમ્યક્ચારિત્ર અને મિથ્યા ચારિત્રના વિચાર યથાર્થ પછે તે કરે છે પરની દયા, પુણ્ય, દેહાદિની ક્રિયારૂપ બાહ્ય જડજનિત બ્યવહાર જો બધાનો ભેદજ્ઞાન સહિત વિચાર તે કરે છે હવે આ વિચારણાના આશ્રયે સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન અને સમ્યક્જ્ઞાનમા સ્થિર થવારૂપ જ્ઞાનની રમણતારૂપ ચારિત્રમય આત્મધર્મ તે મોક્ષમાર્ગ અહીં ગુરુશિષ્યના સવાદરૂપે કહેવાશે શિષ્ય આત્માર્થી છે, તે શ્રી ગુરુને લાગે વર્તવાનો કામી છે શિષ્ય પોતે કયા અટકયો છે, તે શ્રી ગુરુ પોતે સમજે છે સાચા હિતનો કામી મુવિનિત શિષ્ય, ગુરુ પાને તત્ત્વ સમજવા આવ્યો, તે સમન્તયા વિના પાછો જવાનો નથી તત્ત્વને પામવાની તૈયારીવાળા લાયક પ્રાણી જે ગુરુ પાસે આવે છે શ્વેતાગર શાસ્ત્રમા પરદેશી રાજા અને કેશી લગ વાનનો સવાદ આવે છે, તેમા પરદેશી સાચો જિજ્ઞાસુ છે જોટાની પકડ રાખવા માગતો નથી, તેથી બરાબર ઘડ બેસાડવા માટે આશકા કરીને પૂછે છે, અને કહે છે કે તમે કહો છો તે વાત સાચી લાગે છે

પણ તે શી રીતે છે, તે સમજાવો. દેશી મહારાજ ચાર જ્ઞાનના ધણી હતા અને પરદેશી રાજા આત્માને માનતો નહોતો. આત્માને બાંધવા માટે ધણા પ્રશ્નો વિજ્ઞાસાથી તેણે પૂછ્યા હતા. આ રાજા પરદેશીમાંથી સ્વદેશી થવા ગુરુ સન્મુખ આવ્યો છે. પ્રથમ કહે છે કે હું ખરેખર કંઈ છું કે અમે અમારી ત્રણ પેઢીથી માનીએ છીએ કે આત્મા નથી માટે અમારી માન્યતા અમને સાચી લાગે છે; તે ખોટી હોય તો સમજાવો. શ્રી દેશી સ્વામી કહે છે, કે તું લોહ વાણિયા જેવો મૂખ છે, રાજાએ પૂછ્યું કે હે પ્રભુ ! એ લોહ વાણિયો કેવો હતો ? તે કહ્યો, એટલે હું મારી મુખોર્ધ ઉપર વિચાર કરીશ. દેશી સ્વામીએ કહ્યું કે હે રાજા ! વણિકો જંગલની અટવીમાં જતા હતા. પ્રથમ લોહાની ખાણ આવી. લોહ તૈયાર અને સાફ લાગ્યું. સૌએ ગાંસડી ખાંધી, લઈ ચાલ્યા, આગળ વધતા ચાંદીની ખાણ આવી, કેટલાકે વિચાર્યું કે લોહ ફેંકી દઈએ. તેઓએ લોહ તણને ચાંદીની ગાંસડીઓ ખાંધી, પણ લોહાની ગાંસડી-વાળા કહે અમને લોહામાં ઠીક લાગે છે. અમારૂં ધાતુ કળ આમાંથી જ મળશે. વળી તેઓ આગળ ચાલ્યા, ત્યાં મોનાની ખાણ આવી, અતુર વાણિયાઓએ ચાંદી છોડી નાખી અને સોનું લીધું. લોહા વાળાને લોહ છોડવા ધણું કહ્યું પણ માન્યું નહિ, અને કહે કે અમે તો મજબૂત ગાંસડી ખાંધી છે માટે અમારે છોડવી નથી. વળી આગળ જતાં હીરા માણેક ઝવેરાતની ખાણ આવી એટલે તેઓએ સોનું ફેંકીને ઝવેરાતની ગાંસડીઓ ખાંધી લીધી. પેલાઓને ધણું કહ્યું પણ કહે કે અમારે તો ગાંસડી છોડવી જ નથી તેઓએ હીરા-ખાંધ્યા, પેલાએ લોહ રાખી મૂક્યું. એ ત્રણ જણાએ હીરા વેચ્યા એટલે કોડકોડ રૂપિયા ઉપજ્યા, જંગલના ધાવ્યા; ત્યારે પેલા લોખંડની પકડવાળાને તેની મહેનત અને માત્ર લોહાનું મૂલ્ય બે ટકના રાટલા મળ્યા. પેલાનું જોઈને પછી પસ્તાવો કર્યો, પણ હવે શું ધાય ? એટલે જેમાં નુકશાન થયું અને મોટો લાભ ટળે એવી ખોટી માન્યતાને નહિ છોડનાર જેવો હે રાજા, જે તું પણ થઈશ, અને આ તત્ત્વ ન સમજ્યો તો પછી લોહ વાણિયાની જેમ મોરતો થશે.

રાત્ર કહે મારે લોહ વાલિયા જેવું થવું નથી, સાચું જેમ હોય તેમ સમજવું છે પત્રી પુનઃજન્મ આદિ વિવેકથી શકા સમાધાન કરું, પત્રી ઘણાં પ્રશ્નો થયા તેમા કહે કે હે પ્રભુ ! મને હથેળીમા આજણુ દેખાય એમ આત્મા દેખાડો પરદેશી રાત્રએ તીવ્ર જિજ્ઞાસા દેખાડી ત્યારે શ્રીગુરુએ બંધુ કે આ જીવ ખોદું છોડીને સાચું તત્ત્વ પામવાનો જિજ્ઞાસુ છે જેને ખોટાની પકડ છોડવી નથી તેને કોઈ સફળતા પરાણે સાચું સમજાવી શકે નહિ અહીં જેને ખોટાનો આશંક શીઘ્ર છોડીને સાચું તત્ત્વ ગ્રહણ કરવાની સરલતા છે, તેવા જિજ્ઞાસુઓએ આ શુદ્ધિશિષ્યસવાહ ઘરાબર સમજવો સમીપ સુખિતામી ભગ્ય લાવક જીવે જ આત્મતત્ત્વ અવિરોધપણે સમજી લેશે

અહીં ત્રણ અધિકાર પૂરા થયા એવા અગિયાર અધિકારથી આત્મસિદ્ધિ પુરી થશે ૪૨

આ છ ખોલની વિચારણા ઉપજાયે, જેમ છે તેમ તત્ત્વ પોતાની પાત્રતાથી જીવને સમજાય છે અને શુદ્ધ આત્માને પમાય છે તે છ પદ હવે કહે છે કે —

‘ પદ્મપદનામકથન

‘ આત્મા છે, ’ ‘ નિત્ય છે, ’ ‘ છે કર્તા નિજકર્મ, ’

‘ છે ભોક્તા, ’ વળી ‘ ભોક્ષ છે, ’ ‘ ભોક્ષ ઉપાય, સુધર્મ, ’ ૪૩.

સમ્મતિતર્કમા સિદ્ધસેનલીલાકરે ઉપર કહેલા છ પદની ગાથા એ પ્રકારે હકાર નકારમા જણાવેલ છે. આ ન્યાયમા તત્ત્વના જિજ્ઞાસુને બધી સુઝવણી ટળી જાય તેવું છે મરલપણે ન્યાયથી શુદ્ધરાત્રી ભાષામા આવી રીતે બીજે કથાય કથન નથી શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રે બધા વિરોધ ટાળીને આત્માને સ્પષ્ટ બતાવ્યો છે, સરલ જિજ્ઞાસુ, “ તત્ત્વની તૈયારી વાગ્યા હશે તે સમજી લેશે પ્રથમ પદ ‘ આત્મા છે, ’ બીજું પદ તે નિત્ય ॥ એમ નક્કી કરાવે છે, છે, તે સત્ છે સત્પણે ટકનારો જ્ઞાનપણે જ પરિણમે છે પર નિમિત્તની સહાય વિનાનો ત્રિકાળ જ્ઞાનપણે સાંતા સ્વતંત્ર છે 7

ઘણાં જીવો, આત્માને સ્વતંત્ર-નિત્ય તત્ત્વ માનતા નથી, પણ નાશવંત માને છે. વળી-કોઈ આત્માને, એકાંત નિત્ય કુટસ્થ માને છે. એટલે એકાંત માનેવામાં ઘણા વિરોધ આવે છે, તે વિષે આગળ કહેશે. આત્મા છે તે પરપણે નથી, અવિનાશી જ્ઞાનપિંડ છે, છે તે સ્વતઃસિદ્ધ છે. હોય તેનો કદી પણ નાશ થાય નહિ. જે વસ્તુ ન હોય તે કદી નવિન ઉત્પન્ન થાય નહિ, જેને પોતાનું નિત્યત્વ ભાસે છે, તેને ક્ષણિક સંસાર દેહાદિનો મોહ ક્ષય થઈ જાય છે. પર પદાર્થને ક્ષણિક માન્યા પછી તે અનિત્યના સંયોગથી મુખ થાય એવું અજ્ઞાન એવી માન્યતા કે તેમાં મોહ પામવાની બુદ્ધિ થાય નહિ.

ઘણા માને છે કે કંઈ સેવા કરીએ, બધાના શરીર સારા રહે, સંસાર સારો રહે, એવી વ્યવસ્થા અમે કરીએ પણ એમ અનિત્યને રાખી દેવાનું કર્તાપણું માનવું તે અજ્ઞાનભાવ છે; કારણકે બધા સંસારી જીવોના દેહ, કર્મપ્રારબ્ધના કારણે સારા કે ખરાબ થાય છે. તેમને બીજા કોઈ વડે કર્મકળ ઉપજતું નથી; માટે સાચા મુખનો ઉપાય આત્માની યોગબાણમાં છે, મુખ બાહ્ય પદાર્થમાં નથી. શ્રીમદ્ કહે છે કે આ જ બોલની સુવિચારણા પ્રગટે તેને ભલી વિચારણા કહેવાય. આત્માની પાત પદાર્થપણે સમજાયે દુઃખમાત્રની કલ્પના ઉભી નહિ રહે. જગતનું કયું કોઈનાથી થયું નથી. અનંત જ્ઞાનીઓ પોતાના આત્માનું સાચું હિત કરી ગયા છે. જરા આગળ વધો તો ખજાર પડશે કે ત્રણ લોક ત્રણ કાળનો પાર સમ્યકે જ્ઞાન વડે પામી શકાય છે. જ્ઞાન તે બધી સંજવણ ટાળવાનો ઉપાય છે.

ત્રીજું પદ આત્મા કર્તા છે; એટલે કે કર્મ તો અનિત્ય છે, જડ છે, અને આત્મા અજ્ઞાની જ્ઞાન છે, ચેતન્ય છે, પ્રકૃતિ જડ, રૂપી મૂર્તિક પદાર્થ છે, તે સ્વતંત્ર, છૂટા અનંત પરમાણુઓ છે, તે પણ ત્રિકાળ સત્ છે. તે જડ પુદ્ગલ અને અજ્ઞાની આત્માનો સંબંધ અનાદિથી સંયોગ રૂપે છે. તે જડ કર્મો રાગદ્વેષનું નિમિત્ત પામીને નવા આવરણ રૂપે એક ક્ષેત્રે બંધાય છે; તે ક્ષેત્રે રહેલાં જુના કર્મો કેમેકમે ખરે છે, અને નવાં બંધાયા કરે છે. ન્યાંલગી જીવ અજ્ઞાન દશામાં છે, ત્યાં લગી નવાં કર્મ બંધન થયા કરે છે. એ કર્મનો કર્તા જીવ કહેવો તે

ઉપચાર દૃષ્ટિથી, ધીના ઘડાની જેમ છે બાકી સાચી દૃષ્ટિથી જડ પુર
ગવની ક્રિયાને આત્મા કેરતો નથી, પણ જીવ અજ્ઞાન દશામા જુના
કર્મના ઉદયની સાથે જોડાઈ રાગદ્વેષ કરે છે ત્યારે તે રાગદ્વેષના નિમિત્તો
નવા કર્મ એક ક્ષેત્રે આવે છે, તે દ્રવ્ય કર્મ પોતાના કારણે સ્વયં
આવે છે ચેતન તેનો કર્તા નથી

કર્મ એટલે ક્રિયા કર્તાવ્ય, ચેતન્યની ક્રિયાત્રિકાના જ્ઞાનપણે રહેલું
તે જ છે એટલે આત્મા જ્ઞાનનો જ કર્તા છે તે કારણે રાગદ્વેષરૂપ
કુજ્ઞાનનો કર્તા થાય અથવા સમ્યજ્ઞાનનો કર્તા થાય, પણ જડની
ક્રિયાનો કર્તા નથી છતાં વ્યવહારથી એક ભેત્રના સંયોગના મારણે
કર્તાપણાનો ઉપચાર કરવાથી જીવ કર્તા કહેવાય છે આત્મા ક્યા
કર્તાવ્યનો કર્તા છે, અને કઈ દૃષ્ટિથી પરનો કર્તા (માત્ર નિમિત્ત હોવા
છતાં) કહેવાય છે, તે ત્રીજા પદમા આગળ ન્યાયપૂર્વક, યુક્તિ
સહિત આવશે કોઈ પ્રશ્ન કરે કે શાસ્ત્રમા વ્યવહારથી જીવને જડ
કર્મનો કર્તા કેમ કહ્યો છે? તેનું કારણ કે જ્યાં સુધી રાગદ્વેષવાળી
જીવની અવસ્થા છે, ત્યાંસુધી કર્મ બંધન થયા જ કરે છે માટે કોઈ
એકાત નિશ્ચયાભાસમા જઈ જોને અને શુદ્ધજ્ઞાની થઈ કહે, કે હું
જડનો કર્તા નથી, કેમકે રાગદ્વેષ જ્ઞાનમા નથી, એમ અજ્ઞાન સહિત
પુરુષાર્થહીન વાકયો જોલે, તેને જ્ઞાની કહે છે કે રાગદ્વેષ અને કર્મ
બંધન તારાથીજ થાય છે, અને ક્રિયાકારી જડભાવવાળાને સાચી દૃષ્ટિથી
થયાર્થજ્ઞાન સમજાવે છે કે આત્મા ત્રણે ક્ષણમા જડનો કર્તા નથી
માત્ર પોતાની જ્ઞાનક્રિયાજ કરે છે, બીજું કરે એમ માનવું એજ
અજ્ઞાન છે એમ જોઈ અપેક્ષાથી શાસ્ત્રમા કંઈ છે આ છ પદમાં
ઘણા નિકાલ છે, મર્વ પરદ્રવ્યોથી તથા રાગાદિથી જુદો ચેતન્ય કેમ
હોય? કોનો કર્તા છે? કેવી વિધિએ મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય? આત્મા
(જ્ઞાનવટે) જ્ઞાનમાજ સમજણની ક્રિયા કરે છે આવી સ્વાધીન
કર્તાની સુવિચાર દશા પ્રગટે તો સમ્યજ્ઞોધ પોતાના પુરુષાર્થથી
પ્રગટે અને મિથ્યાદર્શન જ્ઞાનિનો નાશ થાય આત્મા ત્રણે ક્ષણ
પરનો અકર્તા છે એટલે “છે કર્તા નિજ કર્મનો” એટલે એમો કર્તા
હું, અને કારણ હું કર્તાનું હૃદય તે કર્મ આ ત્રીજા પદમા જ્ઞાનીનું

ઇંદ્ર શું, અને અજ્ઞાનીનું ઇંદ્ર શું, તે જણાવશે. ઘણા કહે છે, કે
 અમારી આ દ્રશ્ય છે, કાંઈક દૂરીએ તો પામીએ, એમ અનાદિની
 પરભાવની મીઠાશ છે. પુણ્ય કરું તો તેના નિમિત્તથી મને શુભ થશે,
 એ જડ ભાવની પકડ અજ્ઞાનીમાં પેસી ગઈ છે. અજ્ઞાનપણે નિમિત્તના
 મંથોગ ઉપર વહાલપ હોવાથી, જ્ઞાનનું વિકૃત સ્વરૂપ થાય છે. તેને
 પ્રાધીનપણું, ઉપાધિકપણું વહાલું લાગે છે, તેને તે ઉપાદેય માને છે;
 તેમાં તેને ઇંદ્રબુદ્ધિ થઈ છે, જોટલે પરમાં મમત્વબુદ્ધિ ઇંદ્ર અનિષ્ટપણું
 ઉપજાવે છે, અને મત્પ્રત્યે અનાદર ઉપજાવે છે; તેને ભવનો ભાવ છે.
 જેને સંસારદશા જોઈતી નથી, પણ માત્ર પોતાનું ઇંદ્ર વહાલું અવ્યા-
 આધ મુખજ જોઈએ છે તે નિર્માળ નિર્દોષ જ્ઞાનક્રિયા જ કરે છે, અને
 જ્ઞાતાદૃષ્ટાપણે જ્ઞાનમાં જ રહે છે. જેને જે વહાલું કાર્ય હોય તે
 એક ક્ષણ પણ ક્યો વિના ન રહે. પોતાના જ્ઞાન સ્વરૂપની રક્ષા મુમુક્ષુ
 કરે છે. પરનું ક્યું થતું નથી એમ મુમુક્ષુ માને છે, પણ જેને અ-
 જ્ઞાનતા-મૂઠતાની વહાલપ છે તે પરવસ્તુમાં રાગાદિ કપાય કરી રહ્યો
 છે. આત્મજ્ઞાનથી અજાણ્ય જીવો નિત્ય અજ્ઞાન જ કરે છે અને જ્ઞાની
 નિત્ય જ્ઞાન જ કરે છે. પરનું કોઈ કાંઈ કરી શકે નહિ. અત્રે આત્મતત્ત્વ
 વિષે જે યથાર્થ ન્યાય કહેવાય છે તે મનની ધારણાથી કે પંડિતાઈ
 કરવા માટે કહેવામાં આવતો નથી; પણ યથાર્થ તત્ત્વની સમજણ
 કરવા માટે છે. તત્ત્વની સાચી વાત જ્યાં ત્યાં કાને પડતી નથી. માટે
 પોતાની જાતે, પક્ષપાત રહિત જીવે મનન કરવાનું છે કે આત્માનું
 સ્વરૂપ શું છે? પોતાની સ્વ અપેક્ષિત દૃષ્ટિએ પોતાનું કર્તવ્ય શું? તે
 અને પોતાને ભૂલવારૂપ રાગદેવ અને મિથ્યા અંભિપ્રાય તે શું? તે
 માટે સત્ય અને અસત્ય જોડને જાણવા પડશે. ભૂલ છે તેને દાર્ઘ્યનો
 પુરુષાર્થ કરવો પડશે. કોઈકહે છે કે આત્મા અકર્તો છે, ત્રણે કાળ શુદ્ધ
 જ છે, માત્ર શ્રાન્તિ હતી, માટે આપણે કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી.
 આવી રીતે નીચલી ભૂમિકા પણ પાંચ્યા વિના એકાન્ત શુદ્ધ માને તો
 પુરુષાર્થ કરવાપણું રહે નહિ. જે કોઈ પુરુષાર્થ રહિત નિર્લેપ વાક્ય
 બોલે છે, તે સંસાર વધારે છે. વર્તમાન અવસ્થાએ મલિનતા છે, તેથી
 પુરુષાર્થ કરવાનો જોડો છે, તેમ અપેક્ષા સમજ્યા વિના એકાન્ત લેવું
 નહિ. આત્મા નિઃચેતન્ય જ્ઞાન કાર્યનો કર્તો છે, પરનું કાર્ય કરવા

કહી સમર્થ નથી, પણ અજ્ઞાનપણે રાગદ્વેષ કરે, કલ્પિતતા કરે, જ્ઞાનમાં અનિશ્ચયતા કરે, પરવસ્તુમાં મોહ પામે, એમ અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષના અટકે તો મસારમાં ગળડવું પડે કોઈ જીવને અકર્તા માને છે, તેની સામે કર્તાપણ અહીં સ્થાપ્યું છે

આથુ ૫૦—આત્મા લોકતા છે નિશ્ચયથી ચોતાના નિર્મળ જ્ઞાનનો જ લોગ્ગા છે, પણ સ્વાધીન કેવળ જ્ઞાતાન્વભાવથી છુટ્ટીને પરાવવખી યવાથી અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષ વડે ચાતા અજ્ઞાતાડપ પ્ર કૃતિજન્ય સુખ હ ખનો અજ્ઞાનભાવે લોકતા ઉપચાર દ્રષ્ટિએ છે, જ્ઞાનભાવે નિર્મળ જ્ઞાનનો જ લોકતા છે જીવને સ્વતંત્ર લોકતૃત્વ છે ચોતાને જે દ્રષ્ટ હોય, તે ચોતાથી અન્ય ન હોય, તે ચોતાને આધીન ત્રિકાગ હોય તે ચોતાથી દૂર ન હોય પણ સહજ હોય, એકરૂપ હોય જે વસ્તુ સ્વરૂપ ચોતામાં શક્તિપણે છે, તે પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ (યથાવત) કરવી તે જ ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ છે

છ પદની વિચારણા વિષે અહીં કહેવામાં આવે છે આત્મા છે જેણે મારું કરવું હોય તેણે 'છે' તેનું મારું કરવું છે કે જે 'નથી' તેનું? જે ચોતાનું હોય તેનું જ ચોતે કરી શકે છે, તો સાચું કરવું છે કોનું? અને તેનો ઉપાય શું? તેની શકા મમાધાન પૂર્વક જીવ યથાર્થ વિચાર અને નિર્ણય કરે તો સાચું પ્રમાણ સમજી શકે જગતના લોભે ઓધિક રીતે અધ શ્રદ્ધાથી હા પાડે છે કે આત્મા છે કારણકે સર્વજ્ઞ જ્ઞાની ભગવાન તો કહી ગયા છે પણ તે કેવો છે, કેવડો છે, તેની ખબર તો તેમને હોતી નથી તેથી તેમની હા માચી હા નથી જેને ખરી જીજ્ઞાસા યથાર્થ સમજવા માટે થાય છે, તે સમજી શકે છે પરદેશી રાજાનો અધિકાર આવે છે તેમાં એવી રીતે તે શકા કરે છે કે હે પ્રભુ! અમે પણ પેટીથી આત્મા નથી એમ માનતા આવ્યા છીએ, તો આત્મા કેવી રીતે છે તે બતાવો ત્યાં સમજવાની જિજ્ઞાસા છે વળી કમેકમે એકાગ્રતાથી અનેક પ્રશ્નો એવી રીતે પૂછ્યા કે રાજા પરદેશી હતો તે સ્વદેશી થઈ સાચા સુખની પ્રાપ્તિમાં ઉદ્યમવત થયો, તે હવે કંઈ. એ સવ કરીને મોઢે જશે પ્રશ્ન કરનારે પ્રથમથીજ તૈયારી કરી રાખી હોય છે કે હું કયા કારણથી શકા કરું છું અને તેની દલીલોમાં

મારે શું કહેવું છે. પછી પોતાનાં કારણોની જ્ઞાનીના કારણો સાથે મરખામણી કરે છે અને પોતાની સ્વતંત્ર વિચારણાથી, મધ્યસ્થપણે નિર્ણય કરે છે. વળી ઉત્તર આપનાર પુરુષ પ્રમાણિક છે એમ જુએ છે તેના કારણોમાં પોતાના પ્રશ્નોનો વિરોધ ટકી શકતો નથી એવી રીતે વિરોધ ટાળીને સંમતિ લે છે. એ જ્ઞાનીનું જ્ઞાનબળ છે, છતાં જ્ઞાની કોઈને પગલે સંમતિની શક્તિ નથી.

હું ત્રિકાળ છું એવું જીવને નક્કી થાય તો પોતાને સારું શું કરવું તે સમજાય, એટલા માટે જ આ છ પદની વિચારણા અહીં કહી છે. યથાર્થ સત્ય અને અસત્ય શું એ જાણવા વિચારવા માટે, આ મુમુક્ષુની વિચારણા કહી છે, તેમાં પ્રથમ આત્મા છે અને તે નિત્ય છે, એમ નક્કી થયા પછી, હું કતાં પોતાનું કાર્ય કરી શકું છું. પણ પરતું કાર્ય નથી કરી શકતો તે નિર્ણય થાય, પણ સ્વ પરની જુદાઈને જ જાણી શકતો ન હોય તો, સારું કરવા માગે તો પણ ગ્રી રીતે કરી શકે? માટે તેની માન્યતા મિથ્યા છે. તેથી તે ભૂલ ટાળવા આ વિચારણા કહી છે. પોતે કઈ રીતે જીવું કરી શકે, અને કઈ રીતે સવળું કરી શકે, તેનો નિર્ણય પોતાનાથી થયો નથી, માટે સદ્ગુણ સમીપે જઈને પ્રશ્નોથી સાચા ન્યાયનો નિર્ણય કરે છે. જીવોએ પોતાના પક્ષથી પોતાનું વિપરિતપણું વિચાર્યું છે. કારણકે મારી જાત શું, અને હું શું કરી શકું અને શું ન કરી શકું તેની ખબર જ નથી; તો જીવ સાચી સમજણ ન કરે તો શું કરે? રખડવાનું કરે. અજ્ઞાનથી જે કાર્ય માન્યું છે તે સસારનું કારણ થાય છે.

જેને સાચું જાણવું છે, અને માફ કરવું છે, એટલે કે મુખનું કાર્ય કરવા જે માગે છે પણ થતું નથી, તેને માયું સમજાયું નથી; માટે તેણે મત્ય અમજવું.

કર્તાપણાનો વિચાર ક્યો પછી જોડતાપણાનો વિચાર કરવાનો રહે છે, “છે જોડતા”-સાફ કરવા માગે પણ સાફ જોગવી શકતો ન હોય તો તેનું કયું તો મક્કામાં બંધ છે; માટે કર્તા-પછી જોડતા-પણું કવું છે. પોતાને જે આશંકા થાય તો માયું સમજવા માટે આગળ વિચારણા થાય અને અમત્ય કે કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ એટલે

કાર્ય. અને જે કાર્યનો ક્તો થાય તે જ લોકતા થઈ શકે; સમ-
તિપણે કારણ હોય ત્યાં સ્વભૂતિ કાર્યનું લોકતાપણું પ્રગટે. અનુ-
ભવપણે આનંદનું લોકતાપણું તે જ સ્વકીય છે, પણ અનંતકાળથી
અજ્ઞાનપણે મુખ દુઃખની કલ્પનાનો જ લોકતા હતો પોતાના સ્વ-
રૂપના અજ્ઞાનપણે પરનો લોકતા હતો એવો વિચાર જ્યારે આવ્યો,
ત્યારે યથાર્થ વસ્તુનો વિચાર કરતાં સમજાય છે કે હું સમજવાના
અસાધ્ય,—અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષરૂપ અજ્ઞાનનો ક્તો અને મુખ દુઃખનો
લોકતા થયો. સમ્યગ્દષ્ટિ-જ્ઞાની રાગદ્વેષનો ક્તો નથી, માત્ર જ્ઞાતા
છે, પરભાવ અને પરવસ્તુનો ક્તો નથી; પુણ્ય, પાપ, રાગદ્વેષનો
પરમાર્થ ક્તો નથી એટલે પરનો લોકતા પણ નથી. કોઈ માને છે
કે—મોક્ષમાં ગયા પછી સ્વાધીન આનંદ નથી, તથા ત્યાં પરથી
જુદાપણું નથી, બધા આત્મા એક થઈ જાય છે, એની અનેક ખોટી
માન્યતાનું આ છ પદમાં નિરાકરણ થઈ જાય છે. છ પદના પત્રમાં
પણ આ ખુલાસો છે

પાંચમું પદ—આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ નિર્મળ પવિત્ર
દશા મોક્ષ છે. જીવ પરાધીનતા અને આવરણથી પૂર્ણપણે મુક્ત થઈ
શકે છે કે કેમ? એના જવાબમાં કહ્યું છે કે જો સર્વથા મુક્તપણું ન
હોય તો પુરુષાર્થ કરીને કોઈ મુક્ત થઈ શકે નહિ, અને પુરુષાર્થ
કરવાનું નિષ્કળ થાય કેટલાક માને છે કે આત્મા આવરણ અને રજ
કણોથી છુટી શકે નથી એની સામે જવાબ છે કે મોક્ષ છે. આગળ
ચુકિતથી સમજનાર શિષ્યના પ્રશ્નો આવશે કે જગતમાં ઘણા મતવાળા
કહે છે કે મોક્ષ છે તો અમારે કયો મત સાચો માનવો, એમ થોડા
પ્રશ્નમાં ઘણું સમજી લેવાની પાત્રતાવાળા જિજ્ઞાસુ શિષ્યને, ગુરુ
પણ સ્પષ્ટ ન્યાય પ્રમાણથી, આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે
સમજાવે છે, કારણકે શિષ્ય સત્ની સન્મુખ થયો છે પણ હૃદય માનનાર
કહે છે કે તમે આમ કહો છો, ત્યારે બીજા આમ કહે છે, કંઈ સમજાતું
નથી. પોતાને સાચું સમજવાની શક્તિ નથી, માટે વચ્ચે બીજું નાખે
છે. તેવા જીવોએ કદી એક પાસે હા પાડી તો બીજા પાસે પણ હાજ
કહેશે, કારણકે સાચા ખોટા ન્યાયની તેમને સમજ નથી. ધર્મની પૂછ

દીની તાકાત નથી કે પવનને રોકી શકે. એમ તેઓને સત્તની કાંઈ પડી નથી. સંસારના વ્યવહારનો પ્રસંગ હોય તો ખરાખર સમજી લે. પણ સાચા સુખની જાતની જેને ખજાર નથી તેને પ્રશ્ન પૂછતાં ન આવડે, તેમજ આ વાત શા આશયથી આવે છે, તે સમજી પણ ન શકે. તેને જે કોઈ ધર્મ ઉપદેશક મળે તેને કહે કે “સત્ વચન” કારણકે તેઓ ઉપર ગ્રેહ છે, ત્યાગી કેળાય છે, માટે આપણાથી અધિક છે, તેથી આપણે તેનું કહેવું માનવું. ઝીણી વાતમાં આપણને કાંઈ સમજાય નહિ. કઈ પુણ્યની ભક્તિની વાત આવતી હોય તો ઠીક, એમ પોતાને જ્યાં પુણ્યે ત્યાં લક્ષ કરે, પણ હિત શું છે તે જાણવા ન માગે. પોતાને રૂપીઆ બ્યાળે મૂકવા હોય તો પરીક્ષા કરે કે આ કેશણે બ્યાળે મૂકવામાં મારી સલામતી છે. રૂપીઆ તો ક્ષણિક વસ્તુ છે, પણ આ અનંતકાળમાં નહિ સમજાયેલું અપૂર્વ તત્ત્વ સમજવાના ઉત્તમ અને મોઘેરા ટાણાં આવે ત્યાં રુચિ ન કરે, સાચું સમજવાનો પ્રયત્ન ન કરે, તેને મોક્ષ સ્વભાવ ગોઠતો નથી, પણ ભવ જમણુ ગોઠે છે. પાંચમું પદ મોક્ષ છે એમ કહ્યું.

છઠ્ઠું પદ—મોક્ષનો ઉપાય પણ છે જીવેને અનંતકાળથી મોક્ષનો ઉપાય સમજાયો નથી. કેમકે પરમાર્થભૂત વ્યવહાર કોને કહેવો, અને અપરમાર્થભૂત જોટલે સંસારમાં રણકાવનાર, નિમિત્ત આશ્રિત વ્યવહાર કોને કહેવો, શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય શું, અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય શું, તેની કાંઈ ખજાર તેમને નથી. નામ માત્ર ધર્મને માને છે અને કહે છે કે ચાલો ધર્મ કરીએ, આપણે તો સાફ કરવું છે પણ જાની પુરુષોએ મોક્ષનો ઉપાય તો સુધર્મ કહ્યો છે. હવે સુધર્મ અને કુધર્મ શું છે તેની ખજાર ન પડે. અને મોહકર્મના ઉદય પ્રસંગને જોટલે કે શુભ જોગને સંવર, નિર્જરા અને ધર્મ માને, મોક્ષમાર્ગ માને, માટે મોક્ષના ઉપાયની માન્યતામાં તેની ભૂલ છે, જવું હોય ઉગમણું અને જાય આધમણી દિશા તરફ તો ધાયું ગામ ન આવે. તેમ જડભાવથી, પરાશય સાધનથી ધર્મ માને, તે જીંધી માન્યતા છે. તે છોડ્યા વિના સાચું આવવાનું નથી. જાનીનું અને સર્વજ વીતરાગનું એવું કહેવું છે કે આત્માના આનંદ સ્વભાવની બેહદ સુખમય પૂર્ણદશા તારામાં

છે અને તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય પણ મુખ્યમં વઢે જ છે. તેની વિધિ તે જાતભાથી સાચી સજ્જથી ઉઘડે છે.

આ છ પદથી સમ્યગ્દર્શનરૂપ પરમાર્થ સમજાય છે. કોઈ કહે છે કે આત્મા નથી, તો તેનો ખુલાસો આત્મા છે, જોમ 'છે' નો ન્યાય છે. કોઈ કહે કે આત્મા નિત્ય નથી, તેનો ખુલાસો પણ છે. કોઈ કહે આત્મા કર્તા નથી તો તેનો ન્યાય પણ છે. કોઈ મનાવાળા કહે છે કે આત્મા કર્તા નથી અને લોકતા પણ નથી. તો તેનો ઉત્તર યથાર્થ ન્યાયથી સમજાવે છે કે અમે કઈ દ્રષ્ટિથી કર્તાલોકતા માનીએછીએ તે સમજાવે છે. બધા કહે છે કે મોક્ષ અમારા મત મુજબ છે. જોમ જગતમાં અનેક પ્રકારની રીતિથી મોક્ષ ઉપાય જણાવે છે; પણ યથાર્થ વિધિ શું, અને સાચું સાધ્ય શું, અને તેનાં કાર્ય અને કારણ જાણ્યા વિના યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ અમને છે જોમ માને છે તે ભૂલે છે. મુયગકાંજ સૂત્રમાં આવે છે કે—

નિવ્યાણ સેઠ્ઠા જહ સમ્વચમ્મા,

જ નાયપુત્તા પરમતિ નાળી,

(અધ્યન ૬ ગાથા ૨૪)

તેનો અર્થ:—મોક્ષ બધા કહે છે પણ સમજણમાં વાંધા છે. કોઈ આ પાંચ બોલ સુધીમાં તો માને છે. પણ છઠ્ઠા બોલમાં વાંધા આવે છે. શિષ્ય આગળ દહેશે કે અમારે શું સમજવું, જગતમાં મત ઘણા છે. અમારે મહેલાઈમાં લેવું છે, માટે જો કલ્યાણ થઈ જતું હોય તો એક સ્થાને બેસી જઈએ, તેને કહેશે કે મોક્ષ અને મોક્ષની વિધિ જાણ્યા વિના જડ જેવો યઈ જઈશ શું જોવા યમ નિયમ, સંયમ, હકયોગ પૂર્વે અનત કાળમાં નથી ક્યાં ? માટે મર્વજ વીતરાગી પુરુષોનો આશય સમજો જેમ તત્ત્વ છે તેમ સમજ્યે, રાગદ્વેષ રહિત સ્થિરતા થાય છે.

એક ભાઈ કહેતા હતા કે જો કોઈ રીતે મોક્ષ યતો હોય, તો હું અજ્યા વિના આઠ કલાક બેસી રહું. કારણ કે આપ કહેતા હતા કે અહતાત્રીસ મિનિટમાં કેવળજ્ઞાન થાય, પણ સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ શું

કહ્યું છે તે આશય—તે સમજણને ચોતાની ક્યો વિના, વગર પુરુષાર્થે
 આ અપૂર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી હશે ? જે વિધિએ જે કળાનો અભ્યાસ
 જોઈએ, તે વિધિ વડે તત્ત્વ સહજ જ્ઞાનદશાથી ઉદ્ધટે છે. અતીન્દ્રિય
 બેહદ સુખનો અશ પણ પૂર્વે અનત કાળમા જાણ્યો નથી, તો વર્ત
 માનમા તેનો પ્રેમ લાવી મત્તમાગમ વડે અભ્યાસ કર્યો વિના, તેની
 જાતની ઓગળ કેમ થાય ? આત્માની ઉત્તમવગતા દેહની ક્રિયાથી થાય
 નહીં આત્માનો શુભ જ્ઞાનમાત્ર છે, જોટલે જ્ઞાન વડે જ્ઞાતાની સમજણ
 થાય છે, પણ દોષ સહેલાઈથી માને કેળીજાને રોટલા પાચ દસ વરસ
 દેવાથી, દાન દેવાથી, શુભના પગ દાગવાથી, પાચ દસ હજાર રૂપીઆનો
 ધર્મદો કરવાથી, સેવા ભક્તિ કરવાથી કેદેશની મેવાથી હજારે જીવો
 ઉપર ઉપકાર કરવાથી આત્માનું કયાણુ થાય તો તેની એ બધી
 વાત જોટી છે બહારનું કહ્યું આત્માથી કંઈ થતું નથી. આત્મા
 માત્ર અજ્ઞાનપણે પરવસ્તુમા કર્તૃત્વભાવ કરી શકે બાદના કોઈ ઉ
 પાયથી આત્મતત્ત્વ સમજાય નહિ તે માટે કહ્યું કે ‘ એક હોય ત્રણ
 કાળમા પગમારથનો પંથ ’ એક આત્માની જ જાતનો ઉપાય સમજાયે,
 આત્માનો ઉધાક થાય. ઘણાં શાસ્ત્રો વાચીને ઘણી ધારણા કરે
 અથવા શુભ ક્રિયા કરે પણ તેથી આત્મા સળધી ફળ નથી
 ખીજ ગમે તે ઉપાય કરે તે રખડવાના ઉપાય છે (ઉપાય અને ઉપેય =
 સાધન અને માધ્ય) જોટલે કારણ અને કાર્ય એકજ જાતિમાથી જોઈએ
 તે માટે યથાર્થ સત્સમાગમ વડે આત્માને જાણીને, રાગ રહિત આત્મામા
 જેવું જાણ્યું તેમાજ ટકી રહેવું તે મોક્ષનો ઉપાય છે ચીને મોક્ષ
 જોઈએ છે, કોઈ મોક્ષની વાતમાં ના પાડે તેમ નથી પણ સ સારની
 રુચિ છાડીને મત્તનો આદર ક્યો નથી, તો મત્તની રુચિ વિના કેમ
 સમજાય અહીં એમ કહેવાનું છે કે આત્મા છે, છે તે પરપણે નથી
 સ્વપણે છે એમ નહીં કહ્યું, પણ કયા ઉપાયથી તેનું પ્રગટ થવું છે,
 તેનો સમ્યગ્ પ્રકાર જેને નિર્જુય થયો નથી તેને જે નિર્જુય કરાવનારા
 મળ્યા છે, તે જવ વધે તે જાતના મળ્યા છે કારણ કે જેમા બાદ
 સાધનથી, પુણ્યાદિ નિમિત્તથી આત્માને શુભ થશે એવો આશય આ-
 વનો હોય, ત્યાં બધા ભાવ છે, જવ કંપાના ભાવ છે અળધાભાવે

અર્થ તત્ત્વ ઉપરે માટે સાચું સુખ, સાચું તત્ત્વ સમજવાથી આત્મ-
જ્ઞાન પ્રગટે તે સમજાવવા જ્ઞાનીએ નિર્દોષમાર્ગ કહ્યો છે. ૪૩.

આ છ પદ પરમાર્થ સમજાવવા કહ્યાં છે એમ હવે કહે છે:—

પટ્ટસ્થાનક સંક્ષેપમાં, પડ્દર્શન પણ તેહ;

સમજવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ. ૪૪.

છ પ્રકારે વિચાર કરવાથી, છ દર્શન જે એકેક પક્ષના આધારે
ધર્મ માને છે, તેની અપેક્ષા પણ જિન ભગવાનના અનેકાંત ધર્મમાં
સમાઈ જાય છે, પરમાર્થ સમજવા માટે જ્ઞાની પુરુષોએ છ પદ કહ્યાં
છે. તેનું કારણ એ કે જીભ એકાંત પક્ષથી ભૂલ થવા ન પામે. કોઈ
આત્માને અકર્તા કહે છે, કોઈ અલોકતા કહે છે, તો કોઈ ભોક્ષ નથી
એમ માને છે. કોઈ આત્માને એકાંત નિત્ય માને છે, કોઈ એકાંત અ-
નિત્ય માને છે તેનો વિરોધ ટાળીને, આ, છ પ્રકાર સ્યાદ્વાદ કથનથી,
સાપેક્ષતાથી જેમ છે તેમ સમજાવે છે; પણ એક પક્ષ મહંત્ર કરે તે
ભૂલે છે. આનંદધનજી કહે છે કે, છ દર્શનોથી જેનો પક્ષ લઈને બાહ્ય
તે તેનું વખાણે, એક કહે છે કે આત્મા નથી, ત્યારે જ્ઞાની તેની
વાત એક અપેક્ષાથી સાચી કરાવે છે કે—આત્મા પર વસ્તુપણે નથી.
પરપણે નથી, રાગદેવ, પુણ્ય પાપ, મનવાણી ફેલની ક્રિયા કરવાપણે
નથી. એમ છએ પક્ષને અપેક્ષાથી મંડન કરી, અપેક્ષાઓમાં હકાર
નકાર સમજે તો બધા પ્રશ્નોના જગડા મટી જાય. આત્માને કોઈ એકાંત
નિત્ય-હૃદય માને, તો સંસાર અવસ્થા પલટીને ભોક્ષ અવસ્થા કરી
શકે નહિ. કોઈ દયા પલટીને ક્ષમા સમતામય દશાને ધારી શકે નહિ.
પુરુષાર્થ થઈ શકે નહિ. વળી કોઈ એકાંત અનિત્ય માને તો પુરુ-
ષાર્થનું ફળ લોભવી શકે નહિ. એમ તેમના બધા અભિપ્રાયના
નિરાકરણ આ છ પદમાં આવી જાય છે. જગતમાં ધણું શાસ્ત્રો ધર્મના
બંધને પોતાની કલ્પનાથી રચાવેલા છે. અને જગત પણ અનંતકાળ
સંસારપણે અજ્ઞાનદશામાં રહેવાનું છે. તેથી જોડા અભિપ્રાયો સર્વથા
ટળી જાય તેમ કઠી બનવું નથી. તેથી અનેક માન્યતાની ગેરસમજના
વિરોધ ટાળવા માટે આ છ પદની વિચારણા છે. કોઈ કર્તા માનનો

હોય તો લોકતાં ન માનતો હોય, કોઈ એકાંત નિત્ય જ માનતો હોય તો અનિત્ય પેરોય ન માનતો હોય, કોઈ ઇશ્વર કર્તા માને વિગેરે. તે બધાનો નિકાલ આ છ પદ વડે થાય છે. જે જે અભિપ્રાયો વિરોધરૂપ હોય તે બધાનો નિવેડો આવે છે. આ છ બોલ જેમ છે તેમ સમજે તો ત્રણ લોક, ત્રણ કાળના રહસ્ય સમજાય. અને કોઈને પૂછવા જણું ન પડે. પણ સમજ્યા વિના કાંઈ સ્વચ્છંદે જેમ તેમ નિર્ધારીને એકાંત પક્ષના આગ્રહને પકડી બેસે તો સાચું તત્ત્વ સમજાય નહિ. આનંદ-ધનશ્રીએ છ દર્શનને ૨૧ મા જિનેશ્વર ભગવાનના ઢેહના અંગ જણાવીને કહ્યું છે કે:—

“ પદ્મદર્શન જિને અંગ બણી જે, ન્યાયપદંગ બે સાધે રે;
નમિ જિનવરના ચરણ ઉપાસક પદ્મદરશન આરાધે રે. ”

એકપક્ષીદષ્ટિને બે છએ પક્ષની અપેક્ષા રાખીને ઘટાવીએ તો અનેકાંત ન્યાયમાં સમાવી શકાય છે, પણ કોઈ એક પક્ષને જ ગ્રંહણ કરે તો તેનો પક્ષ મિથ્યા ઠરે છે. માટે સાંપેક્ષદષ્ટિથી છ પદનો ન્યાય સં-ક્ષેપમાં, પરમાર્થ સમજાવવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યો છે.

કોઈ કહે કે જગત ઉપર ઉપકાર કરે તેને અમે જ્ઞાની કહીએ; તો સાચો પરમાર્થ પામવાનું સાચું ઉપકારી ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત જ્ઞાની છે. જ્ઞાનીએ જગત ઉપર અનંત ઉપકાર કર્યો છે; પણ જગત માટે તે કોંકાઈ જતા નથી. જ્ઞાનીનો ભાવ જે સમજે તેને ઉપકાર થાય; પણ સત્ત્વનો નકાર કરનારા, જગતમાં રખડવાના અભિપ્રાયવાળા અનંત જીવો પડ્યા છે, તેમજ સત્ત્વનો આદર કરનારા અનંત જ્ઞાનીઓ થઈ ગયા અને મોઢે ગયા છે. કોઈ લાઈ કહે છે કે જ્ઞાનીને આત્માનું જ્ઞાન થયું, પછી જગતના જીવોને સાચો ધર્મ સમજાવવા બે પાંચ વર્ષ જગતમાં વધારે શકાય તો તેમાં તેમને શું વાંધો છે? વળી દુઃખી જીવોનો અનાદર કરીને સુખના સ્થાનમાં શામોટેભાય છે? તેનો ઉત્તર એમ છે કે જગતના બધા જીવો સ્વતંત્ર છે; તેનું પરિણમન જ્ઞાનીને હાય નથી. વળી જ્ઞાનીને રાગદ્વેષ ઇચ્છાનો સર્વથા અભાવ છે. જે સ્વભાવની રુચિ હતી, તે સ્વાધીન મોક્ષ સ્વભાવ સ્વતંત્ર

છે તે આયુષ્યમાત્ર પૂરે થતા પોતાનું સહેજે ઉર્ધ્વગમન થાય છે
 જગતના જીવો ધર્મ પામે એવા રાગના સમ્ભવની ઉપાધિ ન હોવાથી
 તેમને શોકાવૃત્તિ પડતું નથી માટે જેને બેહદમુખ અવસ્થા એવા પ્રત્યક્ષ
 સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન પાસે જવું હોય તેણે પોતાની જાતની
 તૈયારી કરતી પડશે વર્તમાનમા આ ક્ષેત્રે તો એક બે ભવ કરીને
 મોઝે જવાય છે પણ વર્તમાનમા પચમહાવિદેહ ક્ષેત્રમા મનુષ્ય દેહે
 તેજ ભવે મોક્ષે જવાય છે, ભવિષ્યમા આ ક્ષેત્રે પણ સર્વજ્ઞ ભગવાન
 હશે, અને ઘણા જીવો તેજ દેહે આત્મક-ચાણુ માધી મોક્ષ જશે
 થોડા મોક્ષમાર્ગ આલશે લાખો મનુષ્ય મોગ જશે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા
 સાક્ષાત્ વર્તમાનમા પણ વિદેહ ક્ષેત્રે ખિરાજે છે સર્વજ્ઞપણુ છે, એમ
 નક્કી કરવા માગે તો મમજ્ઞય તેમ છે આ જ વધીને મમજ્ઞયથી
 જીવો તો બહુય છે મોક્ષ-માર્ગ ચાણુ જ છે છ મહિના અને આઠ
 સમયમા ૬૦૮ જીવ મોઝે જાન અને સૂક્ષ્મ નિગોઠ થોની સ્થાનમા
 અનંત જીવ રાશી છે, તેમાથી છ મહિના અને આઠ સમયમા
 ૬૦૮) જીવો બહાર આવી બીજા શરીર ધારણ કરે છે, છતાં અનંત
 કાળે પણ સંસારમાથી અનંતમે જાગે જીવો ઘટવાના નથી આખા
 જગતના મનુષ્ય ક્ષેત્રમાથી મનુષ્યોની ૨૮ નવકાની સંખ્યા થાય
 એટલી સંખ્યાવાળા ગર્ભજ મનુષ્ય હોય તેમાથી છ મહિના અને
 આઠ સમયમા ૬૦૮) જીવો મોક્ષ જાય છે તે જીવો સ્વયં પોતાના
 પુરુષાર્થથીજ મોક્ષને સાધે છે, છતાં તેને ઈષ્ટ નિમિત્તનું બહુમાન હોય
 છે, તીર્થ કરાદિને માર્ગના દેખાડનાર કહ્યા છે એવા જીવો કહે છે કે -હે
 સર્વજ્ઞ ભગવાન, આપે ધર્મ-તીર્થ પ્રવતારી મોક્ષ-માર્ગ સમજાવ્યો
 છે, એમ સત્વર બહુમાન કરે છે જે જે આત્માઓ સાચી તૈયારી
 કરે છે તેમને જ્ઞાની ઉપજરી નિમિત્ત થાય છે, પણ તે જ્ઞાનીને તો
 ઇચ્છા નથી, તોપણ પૂર્વે બધાયેલ તીર્થ કરનામકર્મ પ્રકૃતિના કારણે
 વાણી ધર્મ-સભામા દિવ્ય ધ્વનિરૂપે છૂટે છે ને તરતને સમજવાની
 તૈયારીવાળા હજારો જીવો તેમના ઉપજરી નિમિત્તનો સ્વીકાર કરી
 આત્મક-ચાણુ પામે છે જે સમજે છે તે પામે છે
 અને આ શિષ્ય એવો વિચારવાન છે કે યથાર્થ શક્તિ ઉપાડે

છે અને જ્ઞાનીના ભાવવ્યવહારનો આશય સમજે છે, ન સમજાય તો ફરી પૂછે છે પણ લોકોને ધરનાર, સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન આદિમાંથી નિવૃત્તિ મળે ત્યારે તત્ત્વનો વિચાર આવેને ? આખી જિંદગી મંસારના પ્રયોજન અર્થે કાઢી, પણ લવનો અભાવ થાય તેનું કાંઈ કયું ? આ વાત એવી ઢળથી ઉપાડી છે કે સાંભળનારાના ખ્યાલમાં આવે કે આવી શંકા કરનારાઓ પોતાનું ઇષ્ટ કેમ થાય તે માટે વિચારદશામાં ફાળ ગાળે છે અને તેવા જિજ્ઞાસુ, જે અપૂર્વ કાર્ય અનંતકાળમાં ન થયું તે અદ્વિપકાળમાં મેળવે છે.

પણ જે લોકો કહે છે કે અમને શંકા થતી નથી, ગમે તેવો મોક્ષ હોય, આપણે કાંઈ ભણવું નથી તેમને સત્ જિજ્ઞાસા ઉપડી નથી. તેમ જ પ્રશ્ન કરતાં આવડે નહિ, તેથી પ્રશ્ન પૂછવામાં પણ મૂંઝવણ થાય.

જેમ બંધ મકાનમાં કચરો ઘણો પડ્યો હોય છે, તેનાં બારણાં ઉઘાડતાં જ અંદર પવન પેસે છે અને પડેલો કચરો ઉડવા લાગે છે, એટલે તેવા ઘરવાળાને ખીજાથી શરમ થાય છે કે મેં બારણું ન ઉઘાડ્યું હોત તો મારું હૃદય; પણ જો ઝાડુ લઈને વાળીને સાફ કરનાર કોઈ મળે અને તેને ઓળખે કે આનાથી મારો કચરો નીકળે તેમ છે અને કાઢવા માગે તો તેનો કચરો રહે નહિ. એવી રીતે મત મતાંતરના આશ્રહવાળા પોતાનાં બારણાં ઉઘાડવા જ ન માગે, અથવા અમારે કાંઈ ભણવું નથી એમ કહી ઉજ્જડ ઘર જેવા અજાણ્યા રહેવા માગે, અને બારણાં ન ઉઘાડે તો તેને પરાણે કોણ સમજાવે ? એવા ઘણા હોય છે કે શંકા કરીને સમાધાન કરવા માટે એટલે કે હવા આવવા માટે બારણાં ઉઘાડતા જ નથી. કારણ કે અમારો કચરો ઉડી જશે, અને ખીજા દેખી જશે એવો ભય રહે છે, અને કહે કે ગમે ત્યારે સમજાશે; અથવા કહે કે અમને ધર્મની, આત્માની શ્રદ્ધા છે, અમે નિઃશંક છીએ. કોઈ કહે છે કે આટલું બધું જીલું ભણવાની કાંઈ જરૂર જ નથી, આપણે તો નિરાંતે ધ્યાનમાં બેસીએ અને નિવૃત્તિમાં રહીએ તો રાગદ્વેષ ન થાય. માટે ઘણું ભણવાનું શું કામ ? આપણે માન્યું છે તે જ સાચું છે. એવું માનનારા નિઃશંક તો ખરા પણ તે ઉધા. તેને જ્યારે સાચા તત્ત્વની વાત સાંભળવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે

ના પાડી બેને છે કારણકે પોતે જે મહાજ્ઞ કહ્યું છે, માન્યું છે, તેનાથી જીજ્ઞાસુ દેખાતાં-બારણા ખંધ કરે છે. સર્પનું કષ્ટાંત-એમકે પોતે સોડ તાણીને મુતો છે, માથા ઉપર વેંત ઉઘે સર્પ લટકે છે, તે ઉઘે શ્વેત કે તરતજ કરડવાનો છે છતાં માને છે કે હું નિર્ભય છું. પણ મૃત્યુ રૂપીકાળ અવ્યકાળમાં તેનું આયુષ્ય પૂરું કરશે. સર્પનું જ્ઞાનન હોય તે નિઃશંક મુતો ન કહેવાય. જો સર્પને યુક્તિથી, કૃપાથી કાઢે, તો જ મૃત્યુનો ભય ગયો ગણાય. સર્પનો ભય ટાળ્યો, પછી તો પધારી તળે કીડીઓનું કાઢવું તે કૃપાકાંક્ષક નથી. તેમ પર-ભાવ શું અને સ્વતત્ત્વનાં સ્વભાવ શું તેની જોળણ જોને નથી, માત્ર અંધ ક્ષદાએ વર્તે છે, હું કોણ છું તેનું જ્ઞાન નથી તે સત્ય અમત્યનો વિવેકી નથી આવા પ્રકારના જીવોને સાચા નિમિત્તનો જોગ થઈ ભય તોપણ એ પરમાર્થ પામી શકે નહિ.

હવે અહીંથી કમળદ્વ પ્રશ્નોત્તરની અને યુક્તિસર સિદ્ધાંતની રચના આવે છે. શિષ્ય શંકા કરશે અને ગુરુ કહેક પઠવું યથાર્થ-પણું સિદ્ધ કરશે. શિષ્યે કંઈક જાણ્યું છે પણ નિર્ણય કયો નથી માટે જ્ઞાની શું કહે છે તે જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળો છે તેથી તેને આશંકા થાય છે, અહીં આશંકા, આત્માના હોવાપણા વિગેરે બાબતની છે. આત્મા વિગેરે પદોની શંકા કરે છે તેમાં આત્મા નથી વિગેરે જે વિચારોથી શંકા થઈ તેને ધારી રાખે છે અને તેના ન્યાયો બરાબર સમજવા માગે છે, એમ જોને એકાગ્રતાથી સત્ સમજવાની તૈયારી છે, હું શું શું નથી માનતો અને તે કયા કારણે નથી માનતો તે દલીલો ગુરુ પાસે રજુ કરે છે.

આ શાસ્ત્રમાં ગુરુ અને શિષ્યના સવાદરૂપે એવી જાતની ઘટના કરી છે કે આવી રીતે સમજીને જિજ્ઞાસાપૂર્વક જે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે અને ગુરુના ઉત્તરને મહાજ્ઞ કરે છે તેનો મોક્ષ થયા વિના રહે નહીં. શિષ્ય સમજવાની જિજ્ઞાસા અને ગુરુ પ્રત્યેની પ્રતીત લઈને આવ્યો છે. તે માન્યું અપમાન થશે, મારી મોટાઈ જશે, એવી શરમ ન રાખે. છાશ લેવા જવું અને વાસણ સંતાડવું એ કેમ બને? વિનયવંત અને તત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ જ્ઞાનીનો વિનય પણ રાખે, બેધડક પ્રશ્ન

પણ પૂછે, અને સમજવાની ધીરજ પણ રાખે, જે વિચારણાથી ચોતાને શંકા પડી છે તેના કારણોની તેને ખબર છે અને ચોતાને સમજવાનું શું તત્વ છે તેની પણ તેને ખબર છે. ૪૪.

હવે આત્માના હોવાપણા રૂપ પ્રથમ પદની શંકા કરે છે. ગુરુ કહે છે તેમાં તેને શંકા આવતી નથી પણ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવા અર્થે જિજ્ઞાસાથી આશંકા કરે છે. જેને તત્ત્વનો નિર્ણય નથી, અને સમજવા માટે આશંકા થતી નથી તેની અહીં વાત નથી તેમ જે સમજીને સમાઈ ગયા છે તેની અહીં વાત નથી; પણ વચલા વર્ગવાળાને જેને સમાધાન કરવાપણું છે તેને આશંકા થાય છે.

પરદેશી રાજાને આત્મા નથી એમ શંકા હતી, પણ સમજવાનો કામી હોના, તો યોગ્ય ભૂમિકા થતાં સદ્ગુરુ મળ્યા. અહીં શિષ્ય પણ તે પરદેશી રાજા જેવીજ પ્રથમ શંકા કરે છે-

નથી દષ્ટિમાં આવતો નથી જણાતું રૂપ;

બીજે પણ અનુભવ નહિ. તેથી ન છવસ્વરૂપ. ૪૫.

પહેલો જ પ્રશ્ન કરે છે કે શ્રી ગુરુ ! મને આત્મા દષ્ટિમાં આવતો નથી. એ નકારમાં જ હકારનો ભણકાર છે. સાચો જિજ્ઞાસુ એટલી તૈયારીવાળો હોય છે કે મારે એવી દલીલ કરવી કે જેથી ગુરુ પાસેથી પાકું સમજાવું મળે. તે ગુરુને કહે છે કે હવેનીમાં આમણું દેખાય એમ દેખાડો અને તેના કારણો જણાવો. પવન જેમ સ્પર્શથી જણાય છે તેમ આત્માનું લક્ષણ શું છે તે જણાવો. બલે સ્પર્શદિથી કે રૂપથી ન દેખાય પણ બીજા કોઈ અનુભવથી તો જણાવો. દુષ્કર સૂચને દેખી ન શકે પણ આ તાપ પડે છે તેથી તેનો અનુભવ તો તેને થઈ શકે છે, તેમ આ આત્મા અનુભવઅગ્ર્ય તો થવો જોઈએ, એમ કારણો રચી કથી અને જણાવ્યું કે આ કારણો વિચારીને મેં મૂક્યા છે. દષ્ટિમાં દેખાતો નથી તે કારણોનો જવાબ આવશે કે રૂપવાળા પદાર્થ હોય તે દેખાય.

આત્મા તો તેનાથી બુદ્ધો અરૂપી જ્ઞાયક છે અને તેથી ૫૦

હૃદ્રિયો અને મનથી પર છે, જુદો છે; અને ચોતે ચોતાનું વેદન કરનારો જોડે છે એ અનુભવ કરનારો છે એમ ન્યાયની યુક્તિથી જણાવશે. ૪૫.

હવે આત્મા નહીં હોવાની ચંકાનું બીજું કારણ રજુ કરે છે:—

અથવા દેહ જ આત્મા, અથવા હૃદ્રિય પ્રાણ;

મિથ્યા જુદો માનવો, નહીં જુદું એંધાણ. ૪૬,

શિષ્ય કહે છે:—હું તો કહું છું કે આત્મા નથી પણ કદી હોય તો આ દેહ એજ આત્મા છે. અથવા આ પાંચ હૃદ્રિયાદિ પ્રાણ તે આત્મા છે. કારણકે તેનાથી જ જીવ જાગી શકાય છે. પરંતુ કદી એમને શ્વેદા નથી. જેમ કોઈ એક અભણ્યો માણસ કહે કે “ અમે જેર ખાશું ” તો તેનું શું પરિણામ આવે ? ચોતે જેરને ન જોળાયે અને તેમા લાભ દેખે તોપણ તેનું ફળ યથા વિના રહે નહિ. તેમ જગવાન આત્માને જણ્યા વિના બીજાથી સંતોષ માને અને તેમાં ઠીક માનીને રોકાય તો ખરો અવસર—હારી જાય.

સુખનું જ્ઞાન નથી ને લોકો કહે છે, કે અમારી નજરે દેખાતું સુખ છોડીને પરભવનું કંઈ કરે ? મરી ગયા પછી “ ગોણુ ગાડા ભરે. ” માત્ર વર્તમાન મગવડના ઉપર તેમનું લક્ષ હોય છે. વળી તેઓ કહે છે કે આપણા આપદાદાઓ તો બહુ પછાત હતા અને તેમના નેતા ધર્મશુરુઓ પણ તેવા હતા, માટે અમારે આવો ધર્મ જોતો નથી. ધર્મ ન હોત તો અમે વધારે સુખી હોત; પણ વચ્ચે જ્ઞાની—ઓએ લપ ઘાલી દીધી છે. તેઓને જ્ઞાની કહે છે કે—એવું જોણનારા નાસ્તિકવાદીઓ છે. તેઓને માયા સુખની ખબર નથી. ઘણા લોકો અણુસમજણથી ધર્મને નામે ઠગાણા છે, જમણામાં પડ્યા છે. પણ ધર્મ તો આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે તેથી કોઈને નુકસાન થાય જ નહીં તેથી કોઈ ઠગાય નહીં; તેમજ તેમાં અન્યાય પણ ચાલી શકે નહીં. પણ જ્ઞાની પાને જિજ્ઞાસાથી આશંકા કરી પૂછવા આવે તો તેનું યથાર્થ સમાધાન યજ્ઞશક્તિ યોગ્ય છે. બીજા બધા પદાર્થોને તું જાણનારો તેનાથી જુદો છે. તું તને જ ભૂતે છે તે કેટલી ગંજબની વાત છે.

શિષ્ય તરફથી શંકા કરે છે તેમાં શંકા કરનાર કેવો આવી જાય છે. આવી શંકા કરનાર કેવી રીતે સમજે તે વાત આવી જાય છે. વિનયવંત શિષ્ય પોતાની શંકા શરમથી વિના ખુલ્લા હૃદયથી કહે છે. પ્રશ્નકારે પોતે જે જે શંકા પદ્ધતિ છે તેનું અંતરથી સમાધાન થયે ત્યારે સમજાયે. એનું પ્રત્યે લક્ષ છે તેથી શંકાનું બીજું કારણ કહે છે.

“ અથવા દેહ જ આત્મા, અથવા ઇન્દ્રિય પ્રાણ મિથ્યા જુદો માનવો, નહિ જુદું એંધાણ.

કહે છે કે પ્રભુ! આ દેહ અને ઇન્દ્રિયની ચોક્કસ ઉપર છે તેથી એના વડે જ જાણપણ છે. માટે અમને દેહ અને આત્મા જુદો માનવો મિથ્યા લાગે છે. પ્રશ્ન કરનાર નિર્માની ભૂલ સલામાં ઉઘાડી થયે, અને માન જયે, એમ માન વિના ખુલ્લા હૃદયથી સુમુખે પ્રશ્ન કરવા જોઈએ. જેમ રાજાએ શ્રી કેશી ભગવાન પાસે પ્રશ્નો કર્યા હતા તેમ મૂંઝીને ખુલાસા પૂછવા જોઈએ. તેણે એમ નહોતું માન્યું કે અને પ્રધાનો વચ્ચે હું આમ પૂછીશ તો મારી હીણપ કહે જાણકની જેમ માનની દરકાર નહિ કરતાં, સમજવાની રુચિ અંતરની જ્ઞાન્તિ ટાળવાનો પ્રસંગ મળ્યો. માટે શ્રીમદ્વત્સુ કે પ્રશ્ન કરનારે પ્રશ્ન કરતાં શંકાને ગોપવવી નહિ અને વિઘ્ન ઓધકક સ્પષ્ટપણે પ્રશ્નો પૂછી પોતાના ઇષ્ટ મુખપ્રાપ્તિનો મોહ સમજી લેવો. વળી પ્રશ્નો કેવી રીતે પૂછવા તે ઉપર ઘણું વિજ્ઞાન જોઈએ. આગળ કહી તેવી સુવિચારદશા પણ પ્રથમ હોવ જોઈ. શિષ્યને કહેવું છે કે શુર! અમને તો દેહ, ઇન્દ્રિય અ એકજ લાગે છે કારણકે એનાથી જ બધા વિષયોનું જાણવું દેહ અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તોમાં ખાસી આવે એટલે કોઈ લક્ષ્ય થતાં કેટલીક ઇન્દ્રિયોનું કામ અટકી પડે છે, એમ ઇન્દ્રિયોથી આત્માની જુદાઈનું લક્ષણ જણાતું નથી; એં કરીને તે . . . નું એંધાણ એટલે સાચું લક્ષણ

તે બતાવે, આ શિષ્યની જિજ્ઞાસા વૃત્તિ બતાવે છે. આત્માની પ્રતીતિ કેમ થાય, તેની સમજણ કેમ કરી શકાય, તે જાણવાની રુચિ લોકો કરતાં પણ નથી, તો તેને પ્રશ્નો કેમ કરવા અને શું જાણવું તેની રુચિ ક્યાંથી થાય? ૪૬.

હવે શંકાકાર ત્રીજો પ્રશ્ન કરે છે, શંકાકારનું હૃદય તત્ત્વ સમજવાની ધગશ બતાવે છે.

વળી જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહીં કેમ?

જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭.

હે શુરો! જો આત્મા હોય તો તે કેમ ન જણાય? હોય તે ન જણાય તે કેમ બને? શિષ્યે એવી દલીલ સૂત્રી. જે ન જણાય તે વસ્તુ હોય જ નહિ, જે અમારો પક્ષ છે એમ જણાવ્યું; જેમ ઘડો વસ્ત્રાદિ નજરે દેખાય છે તેમ આત્મા જણાય તો અમે માનીએ. આગળની ગાથામાં પોતાની શંકા ટાળવા માટે જિજ્ઞાસા દર્શાવે છે. ૪૭.

હવે આ ગાથામાં શિષ્ય પોતાની શંકા ટળી જાય એવા સંકુપાય સમજવાની માગણી કરે છે:—

માટે છે નહીં આત્મા, મિથ્યા મોક્ષઉપાય;

એ અંતર શંકાતણો, સમજવો સંકુપાય. ૪૮.

પ્રથમ શંકામાંજ મોક્ષની શંકા કરે છે અને કહે છે કે જ્યાં આત્મા જ નથી ત્યાં તેના મોક્ષનો ઉપાય કેમ હોઈ શકે? શિષ્ય જાણે છે કે શુરો છે તે મોક્ષનો ઉપાય બતાવનારા છે. જેમ નિરાજના મહેતાજી કૌકિકજ્ઞાન આપનારા છે તેમ આ શ્રીશુર પણ લોકોત્તર જ્ઞાન બતાવનારા છે. વર્તમાનની દરિવાજા એક બાઈ કહેતા હતા કે શું અપાસરામાં જઈને બેસીએ તોજ કંથ્યાણુ થાય? નવરા થઈને, જે ન દેખાય એવા આત્માની કલ્પના કરવી? કાંઈ સેવા પરોપકાર કરવા નહિ? શું નવરા થવાથી જ કંથ્યાણુ થાય? એવા જીવો ઉપાશ્રયનો અર્થ પણ સમજતા નથી. ઉપાશ્રય એટલે ઉપ એટલે આત્માની સમીપ તેના આશ્રયમાં

રાગ રહિત જ્ઞાનપણે ટકી રહેવું; આ સિવાય બીજાં :
આધારે ચતાં નથી. બીજી કોઈરીતે કલ્યાણ નથી. વસ્તુ
વાની ધીરજ રાખે તો સમજાય. જગતમાં જ્યાં ત્યાં રા:
હોય છે તેથી જીવને તેનો પરિચય મુલભ છે; પણ ચ
નવીન છે, અપૂર્વ છે, એમ લાગે અને તે શું છે એવ
જાણવાની જિજ્ઞાસા રાખે તો સમજાયને ? અહીં શિષ્ય
દુષ્ટિએ શંકા કરી છે કે આત્માજ દેખાતો નથી માટે
એમ કહે તોજ તેના છુટરાનો ઉપાય હોય ને ?

અહીં અંતરની શંકા છે. બહારની ધારેલી વાત
હિની ભૂલમાં શિષ્યને લેદ. પડયો છે. આગ્રહમાં વળગ
ફલાણાભાઈ કહેતા હતા તેવું કેમ હશે, એમ પારકા
નથી આવ્યો. ઘણા જીવો સાંભળવા આવે; પણ અંત
શકે. શંકા તો હોય કે આ બધા ધર્મી થઈને બેઠા છે
નવરા થઈને કાંઈ કરવું નહિ. એટલે મોટા સ્વાર્થી થઈ
તમારો સગવડીઓ ધર્મ લાગે છે. કાંઈ સેવા, દયા, પરા
નહિ; ફક્ત એકલો આત્મા આત્મા જ કરવું. તેનાથી
એમ અમને દેખાતું નથી. પણ તેઓ ગમે તેવા પ્રશ્ન
કાળજમાં શું છે અને તેની માન્યતામાં શું ભૂલ છે
સમજાવી શકાય. સન્મુખ આવીને સીધા પ્રશ્ન કરે અ
જુદિથી ધીરજ રાખી સાંભળે તો બધાય પ્રશ્નોના નિ
કરૂપનાથી કહેવું નથી. દેહથી આત્મા જુદો છે; અને
બેસે નહીં ત્યાંલગી સામાન્ય બાળક જેવા પણ પ્રશ્નો
પણ લોકોને આ નવું સાંભળીને બગલગાટ થાય છે કે
કાંઈ કરી શકે નહિ એ કેમ હોય ? પણ અનંત જ્ઞાન
છે અને તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે, જીવે પોતાનું જ્ઞાન
પ્રતીત અને જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું, રાગદ્વેષની ઉપાધિથી ન
પણે જ્ઞાનપણે જ્ઞાનમાં કરવું, તે જ કર્તવ્ય છે તેમાં
આવ્યું, દોષથી બચવું તેમાં તો ઘણી મહેનત આવી.
ન આવ્યું કે હાથપગ હલાવવા, આમ ક્રિયા કરવી કે

લાડું કરી દેવું. તેના ઘણા ન્યાય છે. બહારની દ્રિયા આત્માને હાથ નથી. અમે કંઈ પરતું કરી શકીએ એ ભાવલોકોના મનમાંથી દેમેય કરીને ખસતો નથી. ન્યાયગી પુણ્યની સરખાઈ હોય, ત્યાંમુઘી માને, કે—અમે ધારું કામ પાર ઉતારીએ છીએ. આત્માતો જાણે કાંઈ વસ્તુ જ ન હોય એમ વને છે. અને ન્યારે કોઈ વખત ધારું ન થાય, ત્યારે પારકો વાંક કાઢે છે, અથવા કહે છે કે આમ કરું હોત તો આમ થાત. એમ કંપના કરી સમાધાન કરે છે, અને તેથી પરતું કરીપણું, અહં-પણું ટળતું નથી. જે પોતે પ્રશ્ન પૂછી શકતા નથી, તેને પરાણે કોણ સમજાવે ? આ યોધી ગાથામાં વિનય સહિત પ્રશ્ન છે કે જપ્તા સં-સારના મતધારીઓ જે મોક્ષ ઉપાય બતાવે છે, તેના કરતાં તમે કંઈ જુડું કહો છો, માટે મારા અંતરની શંકાતું સમાધાન કરીને સમજાવો. સત્ ઉપાય જે હોય તે બતાવો. છે તેને સમજવા આવ્યો છું. સત્ ગણકાળમાં ન ફરે તેવો અંદરથી લણખર આવે છે. સત્ની જેને જિજ્ઞાસા છે તેને સત્ની ધગથ ડેટલી હોય છે તે કહે છે, કે મારા અંતરમાં આ કારણથી આગ લાગે છે, માટે સત્ હોય તે સમજાવો. સમજનાર આવો હોવો જોઈએ. અમુક વિચારણા અને યથાર્થ હેતુ-પૂર્વકની કલીલ કરીને પોતે જાતે તેના નિર્ણય કરી શકે તેવો હોવો જોઈએ. પ્રશ્ન પૂછવાથી માફ માન નહિ રહે એવો અહીં શિષ્યને ભાવ નથી, પણ મારી શંકા ટળશે એવું તેને લક્ષ છે. ૪૮.

હવે ધીરુડ ઉપરના પ્રશ્નોનો જવાબ આપે છે તેમાં આ ગાથામાં ગાથા ૪૫ થીનો જવાબ છે.

ભાર્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન;

પણુ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટ લક્ષણે બાન. ૪૯

શિષ્યે પ્રથમ શંકામાં, દષ્ટિમાં આત્મા નથી આવતો, તેનું કંઈ રૂપ દેખાતું નથી, તેમજ અનુભવમાં આવતો નથી, એ ત્રણ વાત કહી; તેમાં એમ આવ્યું કે જે અનંત અનંત દેહો ધારણ કર્યા, તે સંજોગોના નિમિત્તમાંજ મારી હેયાતી છે. એમ દેહાધ્યાસના લક્ષણે જાણવું લક્ષણ માન્યું છે. શરીરમાં જરા પીડા થાય તો મને પીડા થઈ,

ભૂખ લાગી તો મને ભૂખ લાગી, સ્ત્રીનો દેહ હોય તો હું સ્ત્રી, વૈશ્યનો
 દેહ તો હું વૈશ્ય, બાળકપણે દેહ દેખાય તો હું બાળક, પશુનો દેહ
 ખારણ કયો તો હું પશુ, એમ માને છે, વળી વર્તમાનમાં ચોવીસે ઠંઠા
 ઠની દેહની જે ક્રિયા થાય છે, તે મારાથી જ થાય છે, એવું લક્ષ હોવાથી
 દેહ અને આત્મા એક જ છે એમ નક્કી થઈ ગયું છે. લોકો કહે છે કે
 આંખે કાંઈ સારું કરીએ; પણ, જીવે અનંતકાળથી પરના લક્ષણથી
 નિઃશયમ માન્યો છે; જીવે પોતાની જુદાઈ જાણી નથી, મથાર્થપણે જો
 જીવનું સાચું લક્ષણ જાણ્યું હોય, તો સંસારમાં રખડવું ન પડત,
 જન્મ મરણ ઉપાધિ હોત નહિ. જડ અને ચેતન જે પદાર્થો છે;
 અધાર્ય અચેતન, અજીવ પદાર્થોથી જીવનું જુદું લક્ષણ ચેતના છે
 તેનું નિત્યપણું ભિન્નપણું જેમ છે તેમ પૂર્વે કોઈ-વાર જીવે જાણ્યું
 નથી. મનના શુભ વિકલ્પ પણ જીવનું લક્ષણ નથી. પૂર્વે, પરના
 લક્ષણથી તથા નિમિત્તના આશ્રયથી આત્માનો ધર્મ માન્યો હતો તે
 જલને જીવે કદી જાણી નથી. આત્મા સાચે પ્રવાહે અનાદિકાળથી
 આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળનું આવરણ છે. જીવનાં આવરણ ટળે છે. અને
 જીવના રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનનું નિમિત્ત પામી નવાં આવરણ જડકર્મ
 એક ક્ષેત્રે દેહમાં આવે છે. તે જડદેહના રાગને કારણે સંસારની ઉપાધિ
 છે. ક્ષણિક જે દેહ છે તે દેહના અધ્યાસથી જીવ જન્મ મરણ કરે છે,
 તેથી માને છે કે હું દેહને ઠીક રાખીશ નહિ તો વહેણું મરણ થાયે,
 આમ કરું, આમ લઉં, આમ મૂકું, અને આમ રાખું તો ઠીક રહેશે.
 વળી ઠાકટદે આમ હવા ન કરી, માળાપે બરાબર મારી જાળવણી ન
 કરી, એ ધ્યાન ન રાખ્યું, માટે આમ થઈ ગયું. આમ કર્યું હોત તો
 આમ ન થાત. એમ જ્યાં જ્યાં દેહ કયાં ત્યાં ત્યાં મિથ્યા અભિમાન
 કર્યું. ઘરમાં ઘણી સગવડતા હું રાખું છું એમ માને છે; કંઈપણ શરીરે
 બાધા થાય તો તરતજ હું મટાડી દઉં એમ માને છે. આ હેતુથી
 લોકો ઘરેઘરે ઘણી જાતની હવા રાખે છે; અને દેહના વિષે રાગનું
 પોષણ આપવા માટે જ જાણે જીવન હોય નહિ એમ વર્તે છે. એમ
 બધાં નિમિત્ત સાધનો ઉપર જ પોતાની સલામતી માને છે. શરીરને
 કંઈપણ બાધા ન થાય તે માટે ટાઈમ-ટેબલ વગેરે ઘણી વ્યવસ્થા રાખે
 છે; છતાં પણ

તો ઉપલક્ષ્ય દષ્ટિથી કંઈ અંશે પ્રકૃતિના ભેગાનું ભેગે ધાધું થતું હોય તેમ થોડો કાળ દેખાય છે; પણ શરીરે લકવા થાય, કે કોઈ એવું દરદ થાય અને મટે નહિ ત્યારે ધાધું ન થાયતો બીજાનો વાંક કાઢે, પણ દેહની ક્રિયા ચત્રી તે આત્માના હાથની વાત નથી તેમ સાચી સમજણ કરે નહીં. વળી મરતી વખતે બધી સોંપણી કરતો બીય કે આમ રાખજો, આટલું દાન દેજો. આવું કારજ કરજો એમ પોતે સમાધાન કરે છે. પણ જો પરચોક્ષમાં અહીંનો ચેક ચાલતો હોત તો બધું વેચીને ચેક લઈ લેત અને છોકરા માટે કાંઈ રહેવા દેત નહીં; કારણ કે પોતે તે વખતે બજે છે કે માઈ મેળવેલું આ લોગવશે તેનો મને લાભ નથી પણ બીજો ઉપાય નથી એટલે મરતી વખતે વીલ કરતો બીય કે છોકરાઓ માઈ સરખું રાખજો; એમ મરતી વખતે પણ અનંતી મમતા તૃષ્ણા ભેગી લેતો બીય છે. અનંતકાળથી દેહાદિના ભાવની મમતાને લઈને પોતાના આત્માની સંભાળ પોતે કદી કરી નથી. તેથી આત્માની વાત રૂચતી નથી. જ્ઞાની કહે છે કે આત્મા પરનો અકતા છે. પરનું કોઈ કાર્ય જીવ કરી શકતો જ નથી; પુણ્ય પણ જડ આશ્રિત ક્રિયા છે; એક તણખલાને તોડવાનું સામર્થ્ય ચેતન્યમાં નથી. પણ આ વાત કાળજે બેસવી ધણી ઠંડી પડે છે. પુણ્યથી પણ આત્માને શુદ્ધ નથી એમ સાંભળતાં “ હાય હાય ” આ કેમ બેસે! એમ રાડ નાજે છે. અત્યારથી આત્માની સાચી વાત કાને સાંભળી પણ ન હોય અને પોતે આત્માનું લક્ષણ અને આત્માના શુદ્ધ માન્યા હોય તેનાથી જિંધું લાગે એટલે ન રહે. તે પ્રશ્ન પણ ન કરી શકે, કેમકે પોતે સંઘમાં, નાતમાં, સમાજમાં માઈ ધાધું થાય છે એમ માને છે અને પ્રશ્ન પૂછવાથી મારી મોટાઈ ચાલી જશે એવો તેને ભય રહે છે. આવા જીવને દેહથી આત્મા જુદો છે, એમ અંતરંગમાં લાન કેમ થાય? મેં જડ મૂક્યું, લીધું, ક્યું, એ આદિ જડના અને દેહના પ્રેમથી, અધ્યાસથી જીવને દેહાત્મજુદિ દદ ધઈ ગઈ છે; તેથી આત્માના અસંગપણાની, દુઃખથી મુક્ત થવાની, એક ત્વપણાની વાત સાંભળતાં જીવને દ્રેષ આવે છે, આ ભાવને અનંત સંસારનો બંધભાવ કહે છે. જીવે મનુષ્યપણું પામીને નવું શું ક્યું? કાગડા કુતરા પણ પેટ ભરે છે, અને તેનું આયુષ્ય પુરું થતાં બીજો

દેહ ધારણ કરે છે. અનંતકાળમાં જે નહિ જાયેલું અપૂર્વ તત્ત્વ તેની વાત જહી ન મમબલ્ય તો ધીરજથી સમજવી, પણ ના ન પાડવી. અહીં શુર કહે છે કે તને અનંતકાળથી દેહની મમતાના અધ્યાસે એમ લાગે છે; પણ આત્મા અને દેહ બન્ને જુદા છે, અને તેનું પ્રગટ લક્ષણે લાન થાય છે, તે કહું છું. આત્મા એકલો જાતા છે દેહાદિથી ભિન્ન છે, જીવનું લક્ષણ જ્ઞાન છે, જ્ઞાનનું જલણું તે શાન્તિ છે. આ ચેતના નામનું લક્ષણ આત્માનું છે. જગતમાં અનંત જીવ પદાર્થ દ્રવ્ય એકેક સ્વતંત્ર છે. પદાર્થ જોળખવા માટેની વિધિ શાસ્ત્રમાં કહી છે કે નય, નિશ્ચય, લક્ષણ અને પ્રમાણ વડે અનેક પદાર્થોમાંથી એક વસ્તુ પદાર્થને જુદો તારવીને બાકી થકાય છે. તે લક્ષણ નિર્દોષ હોવું જોઈએ. હરેક ક્ષણે તેની સત્તામાં વ્યાપીને રહેવું જોઈએ. આત્મા સાચક-માત્ર છે, એટલે જાણુ તે તેનું લક્ષણ છે. જ્ઞાન તે તેનું કર્મ છે. પદાર્થનો બોધ કરનાર, જે જાણુ તેની સ્મૃતિ રાખનાર પદાર્થ તે જીવ છે. ચેતના, જ્ઞાન, બોધ સમજણ એ નામ સંજ્ઞાનો ધારક એકેક આત્મા છે. ચેતના તેનું લક્ષણ છે. એ શુષ્કત્રિકાળ જીવમાં જ રહે છે, તે બીજા દ્રવ્યમાં નથી. અતિ સૂક્ષ્મ દેહમાં જીવ જાય એટલે કે નિગોદની ચોનિમાં, ખટાટા કંદમૂળમાં, વનસ્પતિમાં જાય, ત્યાંપણ સુખ દુઃખની લાગણી તે જીવનું લક્ષણ છે, માટે જડરૂપે, જડના લક્ષણરૂપે આત્મા કદી થતો નથી. બેકે જુદાં જુદાં લક્ષણ પ્રગટ લાનમાં, સમજણમાં આવે છે. શિષ્ય કહે છે કે આત્મા ક્યાંય દેખાતો નથી. ત્યારે શુર કહે છે કે પ્રત્યક્ષ પ્રગટ લક્ષણથી તે જણાય છે. કોઈ કહે કે દેહના દુઃખથી આત્માને દુઃખ થાય છે, પણ તે ખરું નથી. બારીમાં આંગળી દબાય છે અને રાડ નાખે છે, તે આંગળી દબાણી તેનું દુઃખ નથી પણ દેહ પ્રત્યેની ઉત્કૃષ્ટ મમતારાગને લીધે તે રાડ છે. કોઈ તીવ્ર વેદનાથી જીવ અસાધ (બેબાન) થઈ જાય, તેથી તેને દુઃખ નથી એમ નથી. અવ્યક્તપણે અનંતી વેદના છે. જે દુઃખને મનદ્વારા પ્રગટપણે જાણી શકેના હોય, તે જ્ઞાન જુદું થઈ ગયું. તેને દુઃખ નથી, એમ કહેનાર જ્ઞાનની શક્તિ ઘટવામાં સુખ માનનારા છે. એ તેમની ઉધી માન્યતા છે. કલોરોદ્દેશ સુધાડની વેળાએ જ્ઞાન ઉપર અનંત આવરણ આવે છે. તેથી પેલજાણ જ્ઞાનમાં દુઃખની અસર દેખાતી નથી. પણ અ-

સાધપણું એ જોમ સુચરે છે કે અતિવેદના છે. વળી જો દેહની વ્યાધિથી દુઃખ થતું હોય તો ધર્મોત્તમા જ્ઞાનીને દેહની વ્યાધિનું દુઃખ થતું જોઈએ માટે એ નિયમ ન રહ્યો.

અનાદિ કાળથી હોહોને આત્માનું સાચું લક્ષણ સમજાયું નથી. આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે અને જડ પુદ્ગલનું લક્ષણ ગળવું, મળવું, હાલવું, વ્યાલવું, સડવું, પડવું અવસ્થાંતર થવું તે છે. ભગવાન અતન્ન કેવલજ્ઞાન માત્ર છે. અવિનાશી છે, અકૂળ છે, સત્સ્વપ્ન દ્રવ્ય છે. જ્ઞાન તે લક્ષણ અને આત્મા તેનું લક્ષ્ય છે; અને પુદ્ગલ પરમાણુ દ્રવ્યોમાં જ્ઞાનનો અંશ માત્ર નથી એવો ત્રિકાલ નિયમ છે. જગતમાં જે કંઈકિંચા થતી દેખાય છે તે સ્વતંત્ર જડ પદાર્થોના આધારે છે, તે જોમ છે તેમ યથાર્થ બહુવું હોય તો પ્રથમ આત્મજ્ઞાન મેળવવું પડે.

જેનું સ્વરૂપ જ્ઞાનતેમાં જ્ઞાનની એક અંશપણ ઉણપ ન હોય. જેનું લક્ષણ જ્ઞાન તે કોને ન જાણે ? જીવમાં ગમે તેટલું આવશ્યક થાય તો પણ થોડા ઘણા અંશે જાણવું ટકી રહે છે. તે સદાય ચેતનવંત લક્ષણ જેનું પ્રત્યક્ષ છે, તે જીવ છે. કોલસાના ઘણા આકાર હોય છે, તેમાં અગ્નિનો પ્રવેશ થતાં અગ્નિ અનેક આકારે દેખાય છે, છતાં સજગતા કાયજ્ઞાને પાણીમાં ઝોળો તો બેઠેલાં લક્ષણ જુદાં છે એમ દેખાયે. તેમ અનેક દેહ દેખાય છે, તેના આકાર જુદા જુદા છે. પણ દેહનાં લક્ષણ અને અકૂળી જ્ઞાતા આત્માનું લક્ષણ એક બીજીથી જુદાં છે. ૬૦ વર્ષનો ડોસો હોય તેને પૂછે કે પિતા, આપણો અમુક દસ્તાવેજ ક્યાં મૂક્યો છે ? તો તે મરતી વેળા બોલી શકે ત્યાંલગી કહે કે પેટી તિભેરીના ફલાણા ખાનામાં મૂક્યો છે. તે તિભેરી તો આઘે દુર ત્રીજા ઓરડામાં છે, આંખે દેખાતી નથી, છતાં ચોતે મૂકેલ છે એટલે ઘણા વખત અગાઉની વસ્તુ તેમ જ સ્મરણમાં પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તે જાણનારે જુ' દેહ તથા ધંદિયો આદિ બ્રહ્મયથી જુદો નથી કે જુદો ન હોય તો મરી ગયા પછી દેહ અને ધંદિયો હેવાત દેખાય છે તોપણ ચેતનવત્ ધારણ કરનારો જીવ નીકળી ગયો એટલે જાણનારે તેમાં નથી તેથી મરણ પછી કંઈ જવાબ મળે નહીં. ૪૬.

હવે દ્રષ્ટાંતદ્વારા કહે છે.

ભારયો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ અગ્નિ ને મ્યાન, ૫૦.

હે ભાઈ! અજ્ઞાનના કારણે અમંત ભવના દેહાધ્યાસથી તને દેહ અને આત્મા એક લાગે છે, પણ તલવાર અને મ્યાન જેમ ભુદા છે, તેમ દેહ અને ચૈતન્ય બન્ને ભિન્ન છે. બેઠના લક્ષણે ભુદા છે, અને તે સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે. તેના પૂર્ણ આનંદના અનુભવ માટે શરીરમાં રહેલો ચૈતન્ય આત્મા પોતાના સ્વરૂપને સત્સમાગમ વડે જેમ છે તેમ બાણે અને તેનું ધ્યાન કરે તો દેહથી આત્મા ભુદો હોવાથી તે દેહથી છુટીને મુક્ત થાય છે; એટલે તેમાં શાશ્વત, સ્વરૂપનો અવ્યાબાધ આનંદ છે, તે પ્રગટ થાય છે. આત્માનો અનુભવ તો વર્તમાનમાં આ દેહ હોવા છતાં પણ થાય છે; એટલે કે આત્માને આત્મામાં મુખ ઉપજે છે; અને દેહનો અભાવ થતાં જીવ સંસારથી મુક્ત થાય છે. ૫૦.

તા. ૧૬—૧૦—૩૬

દેહ અને આત્માનાં લક્ષણે ભુદાં ભુદાં છે તે કારણે સહિત હવે બતાવે છે:—

જે દષ્ટા છે દષ્ટિનો, જે બાણે છે રૂપ;
અપ્રાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ. ૫૧.

ભાઈ તું કહે છે કે આત્મા દષ્ટિ એટલે આંખ વડે દેખાતો નથી. પણ તે આંખે ક્યાંથી દેખાય? આંખને બાણનારો આંખથી ભુદો છે. આંખ તો બાહ્ય પદાર્થને દેખવાનું નિમિત્ત છે, આંખને દેખનાર આત્મા આંખને કેમ જણાય? વળી ઇન્દ્રિયો આત્માથી પર છે એટલે તે પર વસ્તુ બાણનામાં નિમિત્ત થાય પણ આત્માને બાણનામાં કેમ નિમિત્ત થાય? કેમકે ઉકટો ઇન્દ્રિયોઆદિનો તે એનાર છે; સ્થુળ સૂક્ષ્મ બન્નેને તે બાણે છે. ચેતન મધ્યમાં કાંઈ થતું હોય તેને બાહ્ય ઇન્દ્રિયો તો બાણતો નથી; છતાં બાણનાર સીધીરીતે બાણી લે છે. કનની અંદર

ખીડા થાય છે, તેમજ મગજમાં કાંઈ વેદના થાય છે, તો તેને આત્મા સ્પષ્ટ જાણે છે. બાહ્ય ઇન્દ્રિયના નિમિત્ત વિના સૂક્ષ્મ રતિ અરતિને પણ જાણે છે. દેહાદિ પરમાણુમાં જે કાંઈ વિચિત્ર સ્થિતિ થાય છે, તેની બધી અવગ્યાને સંગ્રહપણે જાણનાર જીવ તે તેનાથી જુદો છે. મારા આત્મરડાની અદર કઈક છે, આટો બંધાઈ ગયો છે, છાતીમાં કંઈ દેખાય છે એ ઈન્દ્રિયથી જાણ્યું ? એવી અનેક પ્રકૃતિઓની વેદનાને જાણનાર વેદનાનું સ્વરૂપ ફરી જાય તો પણ પોતે સંગ્રહ રહી જાણે છે. એ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે હું છું તે ગુહ્ય. માટે આ ઉપાધિઓ ટળી જાયો એમ પ્રત્યક્ષ જુદી જાતનું નિત્ય સમજાયું મજા-ધારક લક્ષણ, દેહ ઇન્દ્રિયથી જુદું, દેખાય છે. પ્રશ્ન પૂછનારે દલીલથી પ્રશ્ન મૂક્યો હતો, તેનું યથાર્થ સમાધાન કરાવનાર દલીલ મળી.

હવે શિષ્યના પ્રશ્નો પણ વિચારપૂર્વકના આવશે અને તેના જવાબો મળતા વિરોધ રહિત છલે પદ્યથી સર્વાંગપણું સમજાશે તે વિષે આગળ આવશે કે—

“ પદ્મપદનાં પદ્મપ્રજ્વલને, પૂછ્યા કરી વિચાર,
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર ”

જે વિધિએ માર્ગ દર્શો છે તે માર્ગ હોય તો પરમાર્થ-હેતુ સાધે અને સાધ્ય જે ઈષ્ટ-પદ (મુક્તિપદ) તે લઈ પડી કહેશે કે સર્વ જીવ સિદ્ધ પરમાત્માત્મ (શક્તિરૂપે) છે, પણ જે પોતાનું યથાર્થપણું સમજે તે સિદ્ધ થાય.

મોટા વિશાળ સમુદ્રને, આકાશને જાણનારો પણ તું જ છે, અને પૂર્વે કાળચક્રના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, બાવ અનંત પસરી ગયા તોપણ તું તો તે સંયોગને સ્મરણમાં રાખનારો હજી નિત્ય ઉભો છે. દેહમાં અંધ પણ ખીડા-બાધા થાય છે, ટળે છે તેની તને ખબર પડે છે. દેહને ખબર પડતી નથી માટે ભગવાન આત્મા પ એ ઇન્દ્રિયોને જાણનારો છે, એનો વિચાર કરીને મન અને પાંચ ઈન્દ્રિયોથી જુદો થઈને આત્માપણે આત્માને વિચારી જો અને સ્થિર થા તો તું તારો બેહદ સુખમય, પવિત્ર જ્ઞાનાનંદ અભાવ તારાથી પ્રગટ અનુભવીશ.

કોઈ કહે છે કે હમણાં માફ મન બરાબર કામ કરતું નથી. જુઓ મન તો દેખાતું નથી, છતાં મનની ખબર પડી એ બતાવે છે કે જીવ મનથી જુદો સાક્ષી છે. મનથી જુદા વિના મનને કંઈ થયું છે તે કોણ જાણી શકે? સ્થુળ અને સૂક્ષ્મ ઝીણા મોટા રૂપને જીવ જાણે છે અને અબાધ્ય અનુભવ જે રહે તે જીવસ્વરૂપ છે. હું સ્ત્રી નહિ, પુરુષ નહિ, દેહ નહિ, મન નહિ, ઠીક અઠીક સંકટપ વિકટપ પણ હું નહિ, અંદર આઠ કમની ઝીણી ધૂળ તે પણ હું નહિ, એમ પર દ્રવ્યને વિવેક વડે જાદ કરતાં કરતાં જાકી જે જાણુક સમજણ સ્વરૂપ જે જાધાનો અનુભવ કરનારો જાકી રહ્યો તે હું છું, એમ જે સદાકાળ જાણ્યા કરે તે જાણનારો, જાણવાનું સમજણ કરનારો, જ્ઞાતાપણે હયાતિ રાખનારો, જે અનુભવ નિત્ય સજાંગ ટકી રહે છે, તે જીવનું સ્વરૂપ છે. જેમ માખીને મન નથી, તોપણ સાકરનો જાંગડો અને ફટકડીનો જાંગડો સાથે હોય છતાં વિવેક કરીને સાકરનો સ્વાદ લે છે, તેમ દેહાદિથી જુદો આત્મા છે; આ ફટકડીની જેમ દેહ, ઈન્દ્રિય, મનહું નહિ, કમેકમે હળવે હળવે ઈન્દ્રિય આધીન જાણવું તે હું નહિ, કહ્યુપિતતાના લાવ દેખાય છે તે હું નહિ, પણ જાકીની સાક્ષીરૂપ વસ્તુ જે શાંતિ સમતારૂપ સમજણ તેની હયાતિ રાખીને બધા પર-પદાર્થ જાદ થતાં જાકી જે અનુભવ રહે છે તે માફ એટલે જીવનું સ્વરૂપ છે, અબાધ્ય=એમાંથી કાંઈ જાદ કરી ન શકાય એવું જે જાણુક જ્ઞાતાપણું તે જીવ છે, એમ અહીં વિચારની શ્રેણી મૂકી છે. આ વિધિથી પ્રગટ અનુભવ થાય છે. આ રીતે ૪૫ મી ગાથાનો ઉત્તર ૫૧ માં આવ્યો. ૫૧.

હવે ૪૬ મી ગાથાનો ઉત્તર આવે છે:—

છેઈન્દ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન;

પાંચ ઈન્દ્રિના વિષયનું, પણ આત્માને ભાન. ૫૨.

આ ગાથામા ઉપલક્ષ્ય દષ્ટિવડે નિમિત્તથી વાત કરી છે. કષ્ટેન્દ્રિયથી સાંભળ્યું, ત્યાં કષ્ટેન્દ્રિય જાણવામાં નિમિત્ત છે. પણ ચક્ષુ ઈન્દ્રિય, કષ્ટેન્દ્રિયના કાર્યને કરી શકે નહિ. જાણનારો તો આત્મા છે. જ્ઞાનનો

પડતો તો નિમિત્ત છે. ‘અહુ ઇન્દ્રિયે જાણેલું, તે ક્ષેત્રેન્દ્રિયે જાણ્યું’ નથી.’
એમ જે એક ઇન્દ્રિયનો વિષય છે, તેનું કાર્ય જીભ ઇન્દ્રિય કરી શકે
નહિ. એકેક ઇન્દ્રિય એકેક વિષયને જાણવામાં નિમિત્ત થાય. પણ પાંચે
ઇન્દ્રિયને જાણનાર આત્મા એકલો જુદો છે. જે કાનથી જ જણાવું
હોય, અથવા કપને જાણવા જેટલો જ આત્મા હોય તો સ્પર્શના વિષય
વખતે આત્મા સ્પર્શનો વિષય ન કરી શકે. સમયસારની ૩૧ મી
ગાથામાં કહે છે કે જ્ઞાન સ્વભાવથી મન ઇન્દ્રિય અને પ્રાણને જુદાં
જાણી પછી પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત થાય છે તે જ્ઞાની છે.

“ જીની ઇન્દ્રિયોજ્ઞાન સ્વભાવે અધિક જાણે આત્મને,
નિશ્ચય વિષે સ્થિત સાધુઓ, જાણેન્દ્રિય તેહને. ”

(સમયસાર ગાથા ૩૧)

એકેક ઇન્દ્રિય એકેક વિષયને જાણે છે એમ આ ગાથામાં કહ્યું
છે તે નિમિત્તથી ઉપચારથી કહ્યું છે. પાંચે ઇન્દ્રિયે ગ્રહણ કરેલા
વિષયને જાણે છે, તે આત્મા છે. દેહ પડ્યો રહે છે, તેથી પણ કહે-
વાય છે કે જાણનાર સત્ત્વ ચાલ્યો ગયો; એમ ઇન્દ્રિયથી આત્માને
જુદો જણાવ્યો. આ આત્મસિદ્ધિમાં કોઈ અપૂર્વ ઘટના છે. સમજનાર
અને સમજાવનારની શેઠી ઘણીજ સરલ અને સ્પષ્ટ છે, વિચારવાન
જીવ ઝટ સમજી જાય તેવી છે. શિષ્ય પણ ચતુર છે, તે કહેશે કે શુરુ
તમોએ કહેલું હું સમજ્યો છું. આ હકીકત નીચેની ગાથામાં કહી છે.

“ આત્માના અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર,
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કથે વિચાર. ”

તેમ નિર્ણય સમ્યક્ પ્રકારે શિષ્ય કરતો જાય છે. પણ લોકોને
વિચાર, મનનનો કાંઈ પરિચય નથી; અને અતરના વિચારથી જાણ-
વાનો પુરુષાર્થ કરતા નથી. ■ સારના પ્રસંગની કાર્યવાહી હોય તો
જે જે કરવું ઘટે તે તે કરે, પણ આમા અંતરથી વિચાર કરીને મીંઢ
વણી કરી શકે નહિ, ‘કોઈ જાતનો નિર્ણય કરે નહિ અને હા પાડે કે
તમે કહો છો એટલે આત્મા એવો હશે.’ જાતે પ્રશ્ન કરીને નિર્ણય
મળવા નોંધ્યો. આ શિષ્ય તો કહે છે કે મેં મારી સમજણની ધારણાથી

વિચારથી નિર્ણય કર્યો છે, માટે હું પાત્ર છું, આપે કહ્યું તે હું સમ-
જ્યો છું. પર.

હવે વિશેષ સમાધાનનાં કારણો કહે છે:—

દેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઇન્દ્રિય પ્રાણ;
આત્માની સત્તાવડે, તેહ પ્રવર્તે જાણ. ૫૩.

અહીં આત્માને સામાન્ય રીતે સિદ્ધ કરવો છે માટે નિમિ-
ત્તથી જોખખાવે છે.

દેહ, ઇન્દ્રિયો શ્વાસોશ્વાસ તથા પ્રાણો પણ આત્માને જાણતા
નથી. દેહને ખગર નથી કે આંખ વગેરે આ સ્થાને છે, આત્મા પરમાર્થે
અક્રિય છે, જ્ઞાતા છે. પણ પૂર્વ કર્મ, દેહાદિની ક્રિયા, અને મન, વાણી,
દેહના યોગનાં નિમત્તે અંદર કંપન થાય છે. જ્યાં લગી દેહ છે ત્યાં-
લગી જોતી અધિક શ્વાસોશ્વાસ આદિની ક્રિયા જણાય છે; આત્મા
દેહમાંથી જતાં, કર્મણુ શરીર આ દેહમાંથી છૂટીને જીવ સાથે જીવ જ્યાં
બીજો દેહ ધારણ કરે ત્યાં જાય છે. આ કર્મણુ શરીર અતિસૂક્ષ્મ ધૂળનો
પિંડ છે, તે જીવથી જ્યારે છૂટી જાય છે ત્યારે જીવ સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને
મુક્ત થાય છે. આત્મા શ્વાસ લેતો નથી; તે તો કર્મ જડ રજઃકલ્પોની
ક્રિયા પૂર્વ પ્રારંભ્ય મુજબ ચલા કરે છે. જીવને મૃત્યુ વળને શ્વાસોશ્વાસ
મંદ પડે છે, અથવા શ્વાસ ઉપડે છે, તે ઉપરથી ઘણા કાલ માણસો
સમજી શકે છે કે હવે મૃત્યુ નજીક છે. દેહ ઊડવાના ટાણું આવે છે.
ત્યારે જ્ઞાની આત્માથી કર્મોત્તમા આ સમાધિ મરણ કરવાનો અપૂર્વ
અવસર છે એમ જોખખી લે છે; પરિવ્રત કર્મોત્તમાને આ ખગર પડી
જાય છે. જ્યારે મૃત્યુની છેલ્લી લીંસ જણાય તે ગણે અપૂર્વ હોંશ
અને આત્માની ચોગ્યતા તેને જગડી બિઠે છે. જેની દરેક ક્ષણ આત્મ-
ભાનની જગતિમાં વર્તે છે; આવા પરિવ્રત કર્મોત્તમા દેહની વિશિષ્ટિ
પુરી થવા વખતે આત્મભાનમાં વર્તે છે. શ્રીમદે દેહ છુટવા વખતે કહ્યું
હતું કે “હવે હું મારાં આત્મસ્વરૂપમાં લીન થાઉં છું.”
“મને કોઈ જોવાવરો નહીં.” કર્મોત્તમાને સમાધિ મરણમાં વળતની

અગાઉથી ખગર પડી જાય છે અને અંદર જ્ઞાનજગના પુરુષાર્થની કોરી હોંશ પ્રગટે છે કે આ અપૂર્વભાવ કોઈ જુદી જાતનો છે. તે જાણે છે કે આ વર્તમાન કાળે મોક્ષનથી પણ એક ભવ કરીને સુકિત પમાય છે. ધર્માત્મા મરણનો છેલ્લો કાળ એ પ્રમાણે આત્મસમાધિથી ઊડે છે.

આ ગાથામાં એમ કહેવું છે કે જ્યાંસુધી જીવની દેહમાં હયાતી છે ત્યાંસુધી દેહમાં સુદરતા તથા ચેતના દેખાય છે. બના-રસીદાસ કહે છે કે—

“ સમતા રમતા ઉર્ધ્વતા, સાયકતા સુખભામ,
વેદકતા ચેતન્યતા, એ સળ જીવ વિલાસ. ”

(બનારસીદાસજીએ સમયસાર નાટકમાં જીવનું લક્ષણ આ રીતે વર્ણવ્યું છે.) ૫૩.

હવે આ ગાથામાં આત્માનું એંધાણ બતાવે છે.—

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય;
પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણ સદાય. ૫૪.

અહીં નિત્યતાના લક્ષણ છે.

શિષ્યે પૂછ્યું હતું કે જીવનું લક્ષણ દેહથી જુદું દેખાતું નથી.

અહીં શ્રીગુરુ કહે છે કે “ પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય એ એંધાણ સદાય ”. કોઈ કહે મને નિદ્રા બહુ સારી આવી ગઈ, તે અવસ્થાને જાણનાર તે નિત્ય છે તેથી તેનો અનુભવ કહે છે કે બહુ ભારે ઉધ આવી, અસુક સ્વપ્ન આવ્યું વગેરે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે કિશોર અવસ્થામાં પુષ્પમાળામાં પહેલો ફકરો લખ્યો છે કે “ રાત્રિ બ્યતીક્રમી ગઈ, પ્રભાત થયો; નિદ્રાથી સુકન થવા, ભાવનિદ્રા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરજો. ” અનાદિની અજ્ઞાનરૂપ ભાવ નિદ્રા ટાળો, એમ કહ્યું છે.

જાગૃત, સ્વપ્ન અને નિદ્રા એ ત્રણ અવસ્થાનેવારંવાર જાણનારો તે અવસ્થાથી જુદો છે. તે તે અવસ્થામાત્રપણે નથી; તેમ રોગનિરોગ,

ખાંજક, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, રાજા, રંક આદિ દેહોની બંધી અવસ્થાને જાણનારા તે તે બંધી અવસ્થાએ થતો નથી; તે તે અવસ્થા વ્યતિત થયે પેલું જેનું હોવાપણું છે, અને તે અવસ્થાને જે જાણે છે એવો પ્રગટ સ્વરૂપ ચૈતન્યમય પોતે જાણ્યા જ કરે છે, એવો જેનો સ્વભાવ પ્રગટ છે. શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શ, વર્ણ, ગંધ અને રસ આદિ સંયોગને જાણનાર તે તેના જેવો નથી. તે તે વસ્તુએ નથી. માત્ર જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, સાક્ષી, જ્ઞાયકજ, તે જીવની નિશાની સદાયવતે છે. કોઈ દિવસ જાણવાના લક્ષણથી તે જુદો થતો નથી. આત્માનું પ્રગટ લક્ષણ જ્ઞાયક જાણવું તે છે. તે ચેતના શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ છે. તે નિશાની સદાય જીવનું નિર્દોષ લક્ષણ છે. આ પ્રગટ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ, અવ્યાપ્તિ અને અસંભવ એ ત્રણે દોષો રહિત છે. એમ નક્કી થયું કે જાણવું તે આત્માનું લક્ષણ છે; એટલે પરનું કંઈ કરવું, મન, વાણી કેહાદિ પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષની ક્રિયા કરવી, તે જીવનું લક્ષણ નથી, એ નિર્બાંધ હેતુથી ચેતના લક્ષણે સિદ્ધ છે. નિર્ગોહિઆ નાના સૂક્ષ્મ જીવમાં પણ ચેતના લક્ષણ છે. તેમાં પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન શકિતરૂપ છે. જેમ તલમાં તેલ છે તેમ. સિદ્ધ ભગવાનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ વ્યક્તપણે છે. ૪૬ મી ગાથામાં કહ્યું હતું કે “મિથ્યા જુદો માનવો નહિ જુદું એંધાણ.” અહીં વિશેષપણે જુદું ચિન્હ તેના ઉત્તરરૂપે જણાવ્યું છે. ૫૪.

હવે ૪૭ મી ગાથામાં પ્રશ્ન હતો કે ઘટ પટ જેમ પ્રત્યક્ષ નજરે દેખાય તેમ હોય તો માનીએ, તે માટે કહે છે કે:—

ઘટ પટ આદિ જાણુ તું, તેથી તેને માન;

જાણનાર તે માન નહિ, કહિયે કેવું જ્ઞાન? ૫૫.

હે માર્ક ! ઘટ, પટ, વસ્ત્રાદિનો જાણક તો તું જ છે, અને જાણનારો ચૈતન્યતત્ત્વ નિત્ય છે. તેને તું માન નહિ, એ તારું જાણ-પણું કેવું? જાણનારને માને નહિ અને જે પર વસ્તુ છે, તેને જાણનારો, માનનારો તું કેવો છો તેનું જ્ઞાન નથી, એ તારું જ્ઞાન તે કેવું કહેવું? ઘટ પટ, વસ્ત્રાદિ છે તે જણાય છે. કદાચ તે સંયુગ્મન હોય છતાં સ્મરણથી પણ તે રહે છે. તે પોતાને કેમ જાણતો નથી? જે જે

વસ્તુને જે જાણે છે તે જાણનારો, જ્ઞાનમાં જણાતી વસ્તુથી જુદો છે. લોકો જોધ સજ્જાથી આત્મા છે એમ જીજ્ઞાસા કરેવાથી હા પાડે છે; પણ ચેતે શંકા કરીને તે કેમ છે, કેવડો છે, કેવો છે તેનો વિચાર કરીને કદી પ્રશ્ન પણ પૂછી શકતા નથી. જે જાણવાજ માગતા નથી એના કરતાં જે વિચાર કરીને પ્રશ્ન પૂછે છે, તેના હોડકા વધારે છે. ખરી રીતે આ જાણું ઘટ, ષટ આદિ જડ પદાર્થ જે દેખાય છે તે પાંચ ઇન્દ્રિયના નિમિત્તથી જણાય છે. જ્ઞાનમાં સ્વપર જણાય છે. પોતાના જ્ઞાનની ક્ષણે ક્ષણે થતી અવસ્થામાં જોડેલે કે જ્ઞાનમા પરપદાર્થનો જોધ સહેજે જણાય છે. એવો આત્માનો સ્વપર પ્રકાશક સહજ જ્ઞાનસ્વભાવ છે. લોકો તત્ત્વની શુદ્ધિ કરે અને વિચાર, મનન કરે તો જાણું સમજાય તેમ છે; પણ કોણ જાણે શું હશે એની નિરાશામાંથી લોકો બહાર જ નીકળતા નથી, અને બુદ્ધિના તર્કથી પ્રશ્ન લાવતા નથી. ૫૫.

અહીં ૪૮ મીં ગાથાનો ઉત્તર કહે છે —

પરમ બુદ્ધિ કૃષ્ણ દેહમાં, સ્થુળ દેહ મતિ અલ્પ;

દેહ હોય જે આત્મા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ. ૫૬.

તું કહે છે કે દેહ, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણો, અને આત્મા એક છે, જુદા નથી, તો જાડા શરીરવાળાને ઘણું જ્ઞાન થવું જોઈએ અને પાતળા દેહવાળાનું પાતળું થોડું જ્ઞાન હોવું જોઈએ, પણ તેમ તો થતું નથી. જે દેહ જોજ આત્મા હોય તો એવો વિકલ્પ એટલે વિરોધ થવાનો પ્રસંગ ન આવે. આ સુકિત અને પ્રમાણથી જે વસ્તુ સ્વભાવ છે તેનો નિર્ણય થાય છે. પણ લોકોને વધાર્યું તત્ત્વનો નિર્ણય કરવો નથી. ખીર ખીરે એની મેળે સમજાઈ જશે એમ નિમિત્ત ઉપર મઠાણ કરી એકા છે. આ દેહમાં સૂક્ષ્મ આઠ કર્મની ઝીણી પૂજા છે. તેના કારણે જાડારથી દેહનું જળ દેખાય છે, તેના ઉપર આત્મજાગનો આધાર નથી લોઠો કહે છે કે આ માણસ પૂજા કામ કરી શકે છે, ચાકનો નથી મન, વાણી, દેહથી પૂજા કિન્ના કરતો હોય તેને પુરુષાર્થ કહે છે, પણ તે માત્ર જુડી છે. કોઈ જાણુ મ લખાણુ કચીજ કરતો હોય, કોઈ વક્તા ખજ જાણુ કરી શકતો હોય, કોઈ મૌન શહી શકતો હોય તેમ

દેખાય; પણ એ કાંઈ આત્મજ્ઞ નથી; પુરુષાર્થ નથી. શારીરિક
 ક્રિયાનો પ્રણેતા એવાર, દેહની ઘણી ચેષ્ટા એ દેહની ક્રિયાને જે આત્મજ્ઞ
 માને છે તેનું ઊંધું માપ છે, તે બાહ્યદષ્ટિ છે. ઘણું કહે છે, કે “શરીરથી
 હજી ઘણું કામ લેવાં છે, ધર્મનું, સંસારનું તથા આત્માનું કન્યાણુ
 કરવા માટે શરીરની રક્ષા કરવાની, સલાખ રાખવાની જરૂર છે, ”
 તેવું માનનારો એમ પણ કહે કે “આત્મા અસહાય છે, જીવો છે,
 તેવું કથન નામ માત્ર જ છે.” તેઓને સાચું સમજાયું નથી. પ્રશ્ન—
 શરીરમાં રોગ હોય તો રોગદ્રેષ ન થાય? ઉત્તર—એમ જ હોય તો
 નિરોગ શરીરવાળો પીતરાળ થાય જ. શરીર રોગી હોય તો દ્રેષ ન
 કરવો અને શરીર સારું હોય તો રોગ ન કરવો, એમ હંઠ અભિપ્રાય
 જોઈએ. શરીર તે હું નથી, એમ એકવાર તો હા લાવો—શરીર નથી
 કહેતું કે તમે આમ કરો તો ઠીક, અડીક થાય. નિમિત્ત કોઈને રોગ
 દ્રેષ પરાણે કરાવતું નથી. જેણે શરીરના કારણે ધર્મ માન્યો તેને
 આત્માની શ્રદ્ધા જ નથી. જે જડની ક્રિયાથી આત્માનું કાર્ય થતું
 હોય તો મુનિ ધ્યાનમાં બેઠા હોય છે ત્યારે તેને બાહ્ય ક્રિયા નથી
 માટે તેને શુણ્ણ ન થવો જોઈએ. પણ તેમ નથી. વળી દેહની ક્રિયાથી,
 તથા શુભ પરિણામથી એટલે પરનિમિત્તથી જે ચૈતન્યને કન્યાણુ થતું
 હોય, તો ચૈતન્યમાં કાંઈ માલ ન હોવો જોઈએ, શક્તિથી કાલો હોવો
 જોઈએ, અને જે આત્મામાં શક્તિ ન હોય, તો જે ન હોય તે કદી
 કોઈ વડે પ્રાપ્ત થાય નહિ. જે શક્તિ જે શુણ્ણ ચોતાનામાં ન હોય તો
 તેને જીજ્ઞે કેમ પરિણુમાવે? દેહાદિ સાધનથી તેનો શુણ્ણ કેમ પ્રગટે?
 આત્મામાં જે ન હોય તે નવું બહારથી ક્યાંથી આવે? અને જે આ-
 ર્મામાં માલ (શક્તિ) છે, તો નિમિત્તે શું આપ્યું? માટે નિમિત્તના
 વ્યવહાર ક્રિયાક્રાન્તથી ચેતનને શુણ્ણ નથી. પ્રશ્ન—મનુષ્યભવ મોક્ષનું
 કારણ નથી? નિમિત્ત તો છે ને? ઉત્તર—આય સમજો, દેહની મમતા
 રાખ્યે મોક્ષ થાય કે મમતા છોડ્યે મોક્ષ થાય? દેહાદિની ક્રિયા અને
 દેહ તે હું નહિ એમ પરદ્રવ્ય અને તેની મમતાનો નિરોધ કયોં ત્યારે
 નિમિત્તને વ્યવહારથી નિમિત્ત કહેવાયું, એ રીતે દેહથી ધર્મ થતો
 નથી. જે દેહથી ધર્મ થતો હોય તો બધાને ધર્મ થવો જોઈએ. માટે
 દેહની ક્રિયાથી કે નિમિત્તના આધારે આત્મ માને શુણ્ણ થાય એમ મા-

નવું તે મહા અજ્ઞાન છે. કોઈ કહે છે કે “શરીરમાં” ખડું ધર્મ-
 સાધનમ્” વળી કોઈ કહે છે; કે “દેહ રજ્જતે ધર્મ” જેટલા આત્મ-
 માનનારા અને બોલનારા છે, તે બધા નાસ્તિક છે. તેમને આત્મ-
 સ્વરૂપની ખબર જ નથી. તેમની બોલણીમાં પણ દોષ છે. જડને
 આત્મા માનનારા છે. કારણકે આને રાખવું એવો ભાવ આવ્યો, પણ
 દેહાદિ ઉપાધિને ન રાખું એમ ન આવ્યું. મૂળ શ્રદ્ધામાં જ ઉપાધિ
 છે. દેહનું મમત્વ છેદે, ઈદ્રિયાદિના વિષયો સંબંધીનો રાગ છેદે, તો
 અરાગીપણાથી લાલ થાય. પરનિમિત્તથી આત્માને શુદ્ધ થતો હોય તો
 બધાને થવો જોઈએ. જ્યાં નિમિત્ત ઉપર, કે કર્મ ઉપર વજન આવે
 ત્યાં પુરુષાર્થ હોઈ શકે નહિ. જેટલે અંશે મન, ઈદ્રિય દેહાદિનું અવ-
 લંબન તૂટે, તેટલો ધર્મ થાય. જડનો અવલંબનથી આત્માને શુદ્ધ
 થાય એમ જેણે પરાશ્રિત કસ્યાણુ માન્યું છે, તેની માન્યતા તદ્દન
 જાદી છે. દેહ રાખવાના ભાવે ધર્મ ન થાય. શરીરમાં રોગ થાય તેની
 ઉપાધિમાં રાગ દ્રેષ ધર્ષ જાય એ જુદી વાત છે, પણ કરવા પડે એવો
 ભાવ જેને છે તેણે દેહ અને આત્મા બેઉ જુદા જાણ્યા જ નથી. પાંચ
 વરસ વધારે છવું તો હું ધર્મધ્યાન વધારે કરી શકું એ દષ્ટિ જ
 મિથ્યા છે. આત્મા અવિનાશી, જ્ઞાતા-દષ્ટા, અક્રિય, નિર્મળ, સિદ્ધ
 સમાન છે, તેની શ્રદ્ધા થવી તે અપૂર્વતા છે. કંઈ વાતો નથી. જેણે
 પુરુષાર્થ કયો છે તે જ્ઞાનદશા જાણે છે. દેહની અને બકારની અગ-
 વડતા, સગવડતા ઉપર આત્મધર્મ સાધવાનો આધાર નથી, એ વિષે
 ઘણીવાર કહેવાયું છે. ધર્મોત્થાને શરીરમાં મહારોગઆદિ વ્યાધિ હોય
 છતાં ધર્મોત્થાને જ્ઞાન ધ્યાનમાં મસ્ત રહે છે. વેદનીય કર્મનો કદી તીવ્ર
 ઉદય હોય, કદી મુખથી રાડ નીકળી જાય, છતાં અંતરમાં સમતા છે,
 શાંત સમાધિ છે. આત્માએ ક્યાં રાડ નાખી ? દેહનો ધર્મ દેહમાં
 નથી. એ ધર્મોત્થા-સમાધિમરણ કરીને એક બે ભવે મુક્ત થાય છે.
 સત્ક્રિયાર ચક્રવર્તિને સાતશે વર્ષ મહાભયંકર વેદના શરીરમાં રહી
 હતી. ગંગત કોઈની વ્યાધિ હતી. પ્રથમ મહારૂપવંત હતા. પછી છ
 ખંડનું રાજ્ય તથા જંગલમાં ધ્યાન કરતા હતા. પૂર્વે જાંધેલ અશાંતો
 વેદનીના પ્રારબ્ધકર્મનો ઉદય ભોગવવાનો હતો. તે પીડા સાતશે વર્ષ
 રહી. તેમની શાંતિ જોઈને તેમની પામે દેવ વૈદ્ય થઈને આવ્યા અને

કેલું કે મુનિ અમે તમારી દવા કરીએ. મુનિ કહે રોગનો કાગ પુરો થયા વિના તમારાથી રોગ કેમ ટળે ? પોતાને શક્તિ-શબ્દિ પ્રગટેલી હતી. થુંક સગાડતા દોઢ મીઠી લાય તેવી શબ્દિ હતી. દેવને કહ્યું કે તમે પૂર્વના પ્રારબ્ધ કર્મને ફેરવી શકો છો ? દેવે ના પાડી. પૂર્વે ભૂલ કરીને અશાતા વેદનીકર્મ જે જે પ્રકારે બાધેલાં હતાં તે તે પ્રકારે દેહમા વ્યાધિ જણાવાની હતી, પણ તેથી આત્માને શું ? કંઈ નહિ. માટે રોગ છે, તે આત્માને બાહ્ય ઉપાધિ છે, રોગ થાય તો રોગ ટાળી ન શકું એમ જેણે માન્યું તેણે દેહ અને આત્માને એક માન્યો છે.

પ્રશ્ન—આવો પવિત્ર આત્મા કેમ ભૂલે છે ? ઉત્તર.—જીવે અનાદિ-કાળથી પરને પોતાનું માન્યું છે. પ્રથમ શુદ્ધ અવસ્થાપણે હતો એમ નથી; અનાદિથી બંધ-અવસ્થા છે. દ્રવ્યસ્વભાવે, શક્તિરૂપે દરેક આત્મા શુદ્ધ છે, નિર્મળ છે, પણ ભૂલવાળી અજ્ઞાન અવસ્થાપણે રોગરૂપે, મોહ, મમતાનો કર્તા, ઉપાધિનો કર્તા થાય છે, તે પોતાના જ્ઞાનમાં ઉંધી માન્યતા કરે છે. પરમાં મારાપણની ખુદી કરી છે. તે કારણે અજ્ઞાનરૂપ થઈને મંસારમાં રખડવું અનાદિકાળથી છે, તેમા પોતે સદાય એવો ને એવો નિત્ય છે. શક્તિરૂપે શુદ્ધ જ છે.

કોઈના શરીરમાં વ્યાધિ ન હોય અને દુઃખ ન દેખાય, એવી રીતે મરી લાય, તેથી તે ધર્માત્મા હોય એમ નથી. કોઈ મહામિ-થ્યાત્મી અજ્ઞાની હોવા છતાં જરાય દુઃખ દેખાય નહિ, એવી રીતે મરી લાય છે. મરણ વખતે અશાતા ન હોય છતાં મહાભુડા ભાગ હોય અને મરીને નરકે લાય છે કારણકે અદરમાં અનંતુ આનંદધ્યાન ધ્યાન કરતો હોય છે. મહામમતાથી ભરેલો છે. કોઈ બધારથી શાંત દેખાતો હોય, પણ અભિપ્રાયમાં જેને દષ્ટિ ઉંધી છે, અજ્ઞાન ભાવ છે, તેને કંઈ ધર્મી ન કહેવાય.

ગજમુકુમાર બાગવતે જ્ઞાન ધ્યાનમાં બેઠા હતા, માથે અગ્નિ ભયો, પણ આત્મા ચિદાનંદતાતા પવિત્રશાંત સ્વરૂપ એટલે દેહ દેહમાં (જડમાં) અને અગ્નિના પરમાણુ અગ્નિમાં તેમાં આત્માને શું ? તેઓ શુદ્ધધ્યાનની શ્રેણી માંડીને આત્મજ્ઞાનની ઉર્જા દશા પ્રગટ કરીને,

નિર્વાણ પામ્યા. આપું માયું જોખની બળી બંધતેમાં આત્માને શું ? જેમ પરનો મેંડપ બગી જતાં આકાશ બળતું નથી, તેમ આત્મ જ્ઞાન વતો છે. તેને દેહની અશાતા લાગતી મળી. પુરુષાર્થ મદ હોય તોપણ દેહમા મમત્વજુદિ મ કરે. જે થાયતેબધે કદાપી ધમોત્માને મૃત્યુ વખતે અશાતા વેદનીયનો ઉદય હોય, મરતી વખતે અસાધ્ય જેવું દેખાય છાતી ભરાઈ બાય ત્યારે પણ તે તોબધે કે પરમાણુનો યોગ એમજ હોય સાતા આનંદમા હુંલતો, સ્વરૂપસ્થિતિમા જ ટકતો, શાંતિ અને આનંદમા દેહ છોડે, તેજ ભવે તે મોક્ષબાય, અથવા એક બે ભવ પડી બાય દેહના હુ જે હુ હુખી, અને દેહની સગવડતા એ હું સુખી, દેહની અનુકૂલતાએ ધર્મ, અને ધર્મ-સાધન થાય, એમ માનવુ તે મહા ભ્રમણ છે દર્શન મોહમિથ્યાત્વ છે શરીર નિરોગી હોય તો ધર્મ સાધન સારૂ થાય, એવી માન્યતાના અભિપ્રાયવાળા મિથ્યા દ્રષ્ટિ છે તેમને આત્માની શ્રદ્ધાજ નથી. સુખથી કહે કે દેહ તે મારો નથી, એ નાશવત છે, હુ અવિનાશી છુ, પણ અભિપ્રાયમા જેને દેહાત્મજુદિ છે તેની ભાષા અને ભાવહુપાયે નહિ. માટે સારા નિમિત્ત હોય, બહારની મનમાની સગવડતા હોય તો ધર્મ સાધન ઠીક થાય, એ માન્યતા કાઢી નાખવી અને તત્ત્વ જેમ છે તેમ સમજવાનો પુરુષાર્થ કરવો પડે.

હવે જડ, ચેતન ત્રણે કાળે ભિન્ન જ છે એમ કહે છે —

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;

એકપણું પામે નહિ, ત્રણે કાળ દ્વય ભાવ. ૫૭.

આત્મા જ્ઞાતા હજી અરૂપી છે, તેનો ચેતન્ય સ્વભાવ છે, તે નિર્મળ શાંત મૂર્તિ છે, તે લગવાન આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, દેહાદિ જડ પદાર્થો તેનાથી તદ્દન ભિન્ન છે ત્રણે જગજડ તેજડ છે, અજીવ છે, અચેતન છે, અને આત્મા જ્ઞાતા ચેતન્ય છે તે બેકની અવસ્થા એક ક્ષેત્રમા દેખાવા છતાં તેનાં લક્ષણ જુદા જુદાં છે. જે ક્ષેત્રમાં આ માને પરાધીનપણે દેહનાં આયુષ્ય પર્યંત રહેવુ પડે છે, તે દેહમાં બીજા આઠ જડકર્મના પડદા (આવરણ) સાથે છે. તેની કણે કણે

દશા બદલાય છે તેમાંથી સંકટપવિકટપજન્મ પામે છે અને દેહાદિની ક્રિયા થાય છે તે જ હું છું એમ અજ્ઞાની જીવને શ્રાન્તિ થાય છે. પણ જે ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે તે પણ, 'જે હોય તે જાય નહિ અને જે ન હોય તે નવું થાય નહિ' એ ન્યાયે નિત્ય ટકી રહે છે માટે જીવનું ચેતનત્વ ટકી રહે છે અને દેહ, સંકટપ વિકટપ તથા પૂર્વ અવસ્થા પલટી જાય છે; તે આત્મા સાથે નિત્ય રહેનારાં નથી. આત્મા આઠ કર્મનાં આવરણ અને દેહાદિ રજકણોથી છુટો થઈ મોક્ષમાં જાય છે અને કર્મનાં રજકણો તથા દેહનાં રજકણો ખીજી અવસ્થા પામે છે જગતમાં જડ પરમાણુ અનંતા છે, તે સત છે, વસ્તુ છે, પદાર્થ છે અને તેનાથી સિન્ન ચેતન્ય દ્રવ્ય છે. "ક્યારે કોઈ વસ્તુનો કેવળ હોય ન નાશ" એ મહાન મિદ્ધાંત છે. પદાર્થનું અવસ્થાંતર થાય છતાં વસ્તુ દ્રવ્ય પોતાની સ્વસત્તા છોડે નહિ. એક વસ્તુ ખીજી વસ્તુનું કારણ થાય નહિ. મોક્ષદશા થાય છતાં એક આત્મા ખીજા આત્મામાં કે જડ તત્ત્વમાં ભળી જાય નહિ. જડ અને ચેતન બન્ને દ્રવ્ય ત્રિકાળ, સિન્ન સિન્ન રહે છે. કોઈ કાળે જેમાં જાણવાનો ગુણ નથી તે જડ અને સદાય જાણવાનો સ્વભાવ છે તે ચેતન્ય. એવો બેડોનો કેવળ જુદો સ્વભાવ છે. લોગે મુખથી કહે છે કે દેહથી આત્મા જુદો છે, પણ વસ્તુનો સ્વભાવ જેમ છે તેમ ત્રણબર સમજે તો આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય થાય. દેહાદિની મમતા છોડ્યા વિના અને પરમાર્થનો પ્રેમ થયા વિના પદાર્થનો નિર્ણય થતો નથી. તત્ત્વજ્ઞાન લોકોને બદલું પડે છે, તેથી પોતાના સ્વચ્છ હે જેમ હીક લાગે તેમ માને છે. પરનો આશ્રય લઈને સંતોષ માને, એટલે કાંતો ઈશ્વર કતાં માને, કાંતો જડ અને જીવનું એકપણું માને, કાંતો રાગ દ્વેષ, અને સંકટપ વિકટપને પોતાનું સ્વરૂપ માને, એમ પોતાને ઈષ્ટ લાગે તેમ માને; પણ બ્યાંલગી જાત મહેનતથી અતીન્દ્રિય જ્ઞાનનો પુરુષાર્થ, યથાર્થ વિધિવડે ન કરે ત્યાંલગી રખડવાનો દોષ અને દુઃખનો પ્રસંગ ટળે નહિ. સાચું જાણે તો શ્રમણા રહે નહિ. આત્મા કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ છે એવો એકવાર ચોક્કસ યથાર્થપણે નિર્ણય થાય તો એક ક્ષણના પુરુષાર્થથી અનંત ભવના જન્મ મરણનો છેડો દેખાય. નિઃસંદેહ ખાત્રી થાય. અંદરથી પોતાને સાક્ષી આવે કે મારે હવે ભવ શ્રમણ નથી, ત્યાં ત્યાં પૂછવા જવું પડે નહિ, સત્નો યથાર્થ નિર્ણય કરે તો

માર્ગ મળે અને સાધ્યની ઝાળખાણ થતાં તે રસ્તે ચાલવા મટે. ભાવનગર કેવું છે, કેમ પહોચાય, તે બધા વિના અંધપણે ચાલે તો જરૂર હેરાન થાય. બહારનું તો જ્યાં ત્યાં પૂછ્યે ઠેકાણું મળે, પણ આ તો લોકોત્તર માર્ગ, અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ તેને બાણવાની વિધિ અનેરી છે. તેનો નિર્ણય પોતાની તૈયારીથી થઈ શકે છે પણ બાહ્ય સાધનથી આત્મા ઉઘડતો નથી તત્ત્વનો વસ્તુ સ્વભાવ બધા વિના, બીજા વિપરીત સાધન જે દેહ, મન, અને વાણીને ગમે તેમ ફેળવે પણ તે બધાં સાધન નિષ્ફળ છે. બીજું કરે તો બીજું થાય. જડભાવનો કર્તા થઈ, પુણ્ય પરિણામ કરે તો જડભાવથી જડ કાટે. માટે અપૂર્વ તત્ત્વની ઝોજ કરે અને જાગે. આ કાળે પણ એક કે જે દેહ કરી આત્મા કર્મઉપાધિથી સર્વથા મુક્ત થઈને પોતાના સ્વાધીન મોક્ષ સ્વરૂપને પુરુષાર્થથી અવશ્ય પામી શકે છે. વર્તમાનકાળે તેની સાક્ષી, પ્રતીતિ અને અનુભવ થઈ શકે છે. માટે પ્રથમ જડ ચેતનની જુદાઈ બાણવા માટે વસ્તુસ્વભાવ જેમ છે તેમ પોતાના નિર્ણયથી જાણે. જડ અને ચેતન એ ત્રણે કાળમાં દિલાવપણું છોડી એકપણ પામે નહિ.

પ્રશ્ન—મોક્ષમા જીવ કેવી રીતે રહે છે.

ઉત્તર—બધા આત્મા સદાય જુદા છે કારણકે એકને રોગ થાય તો બીજાને થતો નથી, તેમજ એક મોક્ષમાં જાય ત્યારે બીજા જતા નથી. રૂપીઆતુ વજન અને કિંમત બધા રૂપીઆમાં સમાનપણે છે, પણ સંખ્યાપણે બધા જુદા જુદા છે, એક તે બીજો નથી, તેમ મોક્ષમાં જાય, ત્યાં પણ એક થાય નહિ.

પરમાણુ પુદ્ગલ પણ સ્વતંત્ર જડ પદાર્થ છે, તેથી ત્રિકાળ જીવ-ચેતન્યનું જુદાપણું છે, એમ બેડ દ્રવ્યનું જુદાપણું-દૈતભાવ તે કદી એકલાવ થાય નહિ. ૫૭.

૪૮ મી ગાથામા કહ્યું હતું કે આત્મા જ નથી તો મોક્ષ ક્યાંથી હોય ? તેનો છેલ્લો જવાબ કહે છે કે—

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮.

વિચાર કરીને સમજવાને નવરા થાય, વિચારપૂર્વક પ્રશ્ન કરે તો સમજાયને? તત્ત્વ શું છે, વસ્તુ સ્વભાવની પ્રતીતિ કેમ થાય, તેની રીત સમજવા માગે તો સમજાય. જાણવા માટે પ્રશ્ન કેમ કરવા તે માટે પણ વિચાર મનન જોઈએ. પોતાની તૈયારી વિના કોઈ મદત આપી શકે તેમ નથી. પાત્રતા વિના વસ્તુ નાખયો શેમાં? માટે પ્રથમ વિચાર દશા કેળવવી જોઈએ. ખરેખર જુઓ તો ગુરુ પોતાની સાધ્યદશા છે, એટલે પરમાર્થ આત્મા પોતે સાધ્ય છે, અને વિચાર, મનન, મત્સન્માગમ, અભ્યાસ અને શ્રવણ એ સાધન છે. પ્રથમ આ સમજીને સમજણ કરવાની છે. સમજવા માટે વિચાર મનન કરે, અને અંતરની શંકા કરે કે “એ અંતર શંકા તણો, સમજવો મદુપાય” અને સમજવાને ધીરો થાય, તો તેને સમજાવનાર નિમિત્ત ઉપકારી થાય. તૈયારી પોતાની જોઈએ. અહીં કહે છે કે જાણનારે પોતે સજાગ હોયો છે. તેને શંકા પડે છે કે હું છું કે નહિ? જેમ ચોરડામાં કોઈને જોવા મોકલ્યો અને કહ્યું કે તે ચોરડામાં કોણ કાણ છે તે જોઈ આવ. આવીને તે જવાબ આપે છે કે ત્યાં કોઈ નથી. થેઠે ફરીથી કહ્યું કે મારે કોઈનું કામ છે ત્યારે નોકરે ફરીને જવાબ આપ્યો કે ત્યાં કોઈ નથી. કોઈ નથી એવું નકકી કોણે કહ્યું? પોતે શંકા કરે અને શંકાનો કરનાર તેને જ ભાળતો નથી એ નવાઈની વાત છે. દષ્ટાંત છે એક ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું કે, કોઈ ન બાળે તેમ, આ રૂપીઆની થેલી છે તેને દાટજે. શિષ્ય ગયો અને દાટી આવ્યો. આવીને ગુરુને કહે છે, કે મેં કોઈ ન બાળે તેમ તે વસ્તુ દાટી છે. ગુરુ કહે કોઈને તેની ખબર નથી ને? ઉત્તર - ના. ગુરુ કહે તને ભૂલીને દાટવાનું મેં ક્યારે કહ્યું હતું? એમ આત્મા દરેક ક્ષણે માફીપણે હેમાત છે. છતાં તે પોતે નથી એમ માનવું તે ઠેકઠી નવાઈની-અચરજની વાત છે. ઘણા ભાઈઓ, આત્મા છે તેમ માનતા હોય પણ તે કેવો છે કેવો નથી તેની કાંઈ પ્રતીતિ નથી. તેઓ કહે છે કે આપણે તો અજ્ઞાની છીએ. આપણને-કાંઈ આવડે નહિ. મોં માથું હાથ ન આવે. પણ ભાઈરે? એ વાત નકકી કરી તેની ખબર કોને પડે? પરનો પોતે નિર્ણય કરે અને કહે કે આત્માનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી. પણ મધ્યસ્થપણે ધીરજથી જિંડી વિચારણા કરે તો પોતાને આત્મા જણાય તેમ છે. પોતે તો જાણતો અનંતજ્ઞાની છે. છે

માર્ગ મળે અને સાધ્યની ઓળખાણ થતાં તે રસ્તે ચાલવા મંટે. ભાવનગર કેલું છે, કેમ પહોચાય, તે જાણ્યા વિના અંધપણે ચાલે તો જરૂર હેરાન થાય. બકારનું તો જ્યાં ત્યાં પૂછ્યે ઠેકાણું મળે, પણ આ તો લોકોત્તર માર્ગ, અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ તેને જાણવાની વિધિ અનેરી છે. તેનો નિર્ણય પોતાની તૈયારીથી થઈ શકે છે પણ બાહ્ય સાધનથી આત્મા ઉઘડતો નથી. તત્ત્વનો વસ્તુ સ્વભાવ જાણ્યા વિના, બીજા વિપરીત સાધન જે દેહ, મન, અને વાણીને ગમે તેમ કેળવે પણ તે બધાં સાધન નિષ્ફળ છે. બીજું કરે તો બીજું થાય. જડભાવનો કતો થઈ, પુણ્ય પરિણામ કરે તો જડભાવથી જડ ફાટે. માટે અપૂર્વ તત્ત્વની ખોજ કરે અને જાણે. આ કાળે પણ એક કે બે દેહ કરી આત્મા કર્મઉપાધિથી સર્વથા મુક્ત થઈને પોતાના સ્વાધીન મોક્ષ સ્વરૂપને પુરુષાર્થથી અવશ્ય પામી શકે છે. વર્તમાનકાળે તેની સાક્ષી, પ્રતીતિ અને અનુભવ થઈ શકે છે. માટે પ્રથમ જડ ચેતનની ભુદાર્થ જાણવા માટે વસ્તુસ્વભાવ જેમ છે તેમ પોતાના નિર્ણયથી જાણે. જડ અને ચેતન એ ત્રણે કાળમાં દિભાવપણું છોડી એકપણું પામે નહિ.

પ્રશ્ન—મોક્ષમાં જીવ કેવી રીતે રહે છે.

ઉત્તર—જ્યાં આત્મા સદાય ભુદા છે કારણકે એકને રાગ થાય તો બીજાને થતો નથી, તેમજ એક મોક્ષમાં જાય ત્યારે બીજા જતા નથી. રૂપીઆનું વજન અને કિંમત જ્યાં રૂપીઆમાં સમાનપણે છે, પણ સંખ્યાપણે જ્યાં ભુદા ભુદા છે, એક તે બીજાને નથી; તેમ મોક્ષમાં જાય, ત્યાં પણ એક થાય નહિ.

પરમાણુ પુરંગલ પણ સ્વતંત્ર જડ પદાર્થ છે, તેથી ત્રિકાળ જીવ-ચેતન્યનું ભુદાપણું છે, એમ બેડ દ્રવ્યનું ભુદાપણું—દૈતભાવ તે કદી એકભાવ થાય નહિ. પા. ૭.

૪૮ મી ગાયમા કહ્યું હતું કે આત્મા જ નથી તો મોક્ષ ક્યાંથી હોય ? તેનો છેલ્લો જવાબ કહે છે કે:—

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ; શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. પટ.

આપેલા ન્યાયોને જાળખીને મેં તેનું બહુમાન કર્યું છે અને મારા પોતાના ઉપાદાનની જાળવિધી “આત્મા છે” એમ મેં અંતરમાં વિચાર કરી નિર્ણય કર્યો છે. મારા આત્મામાં જાળીને મેં નિર્ણય કર્યો છે માટે હવે અધિક શંકાનો સંદુષાય બતાવો. સૂત્રોમાં પણ એવી પદ્ધતિ આવે છે કે પ્રભુ ? આચારાંગસૂત્રમાં આમ કહ્યું છે પણ હવે સુયગડાંગના બીજા અધ્યયનમાં શું કહ્યું છે તે કહો. એમ મહાન્ મુનિવરો તથા કેવળજ્ઞાની લગવાનના વચ્ચેનો પણ શુરુ શિષ્યના સ્વાદરૂપે કથન આવે છે.

અવિનાશી આત્મા છે એમ વાતો ઘણાય કરે છે, પણ અનિત્ય વસ્તુ પ્રત્યેનો પ્રેમ તો ઘટતો નથી. તેઓ ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચતા હોય તેથી શું ? તેમણે આત્માને નિત્ય જાણ્યોજ નથી કેમકે સ સારમા તેમને પ્રેમ વતે છે. સત્ત્વી જાળખ નથી ત્યાલગી પોતાનું નિત્યત્વ જાણ્યું જ નથી. ૫૬.

હવે અહીં શિષ્ય બીજીશંકા રજુ કરે છે —

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહિ અવિનાશ;

દેહયોગથી ઉપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦.

આગળ આવશે કે આત્મ તત્ત્વના નિર્ણય માટે તથા સત્ત્વી પ્રાપ્તિ માટે ખરું ઓપધ, વિચાર અને ધ્યાન છે. ઘણા જીવો પ્રજ્ઞ પૂછતાં અવકાય છે અને શંકાનું સમાધાન કરતા નથી. અમારી કિંમત જોઈ અંકાશે એવા માનમાં રહી પૂછી શકતા નથી. તેમ વિચાર પણ કરતા નથી. પણ અહિં તો શ્રી શુરુ કહેશે કે—

“વદ પદના વદપ્રજ્ઞ તે પૂછ્યા કરી વિચાર,

તે પદની સર્વોગતા, મોક્ષ માર્ગનિર્ધાર.”

અહીં તો કમળદ્વ વિચારણાથી પ્રજ્ઞો કર્યા છે. એ ઉપરથી પ્રશ્નકાર કેવા હોવા જોઈએ તે સમજવાનું છે. અહીં શિષ્યની શંકા છે કે જેમ ઘડિયાળ આદિ સંસ્થાની ગોઠવણી થતાં તે ચાલવા માંડે છે તેમ, આત્મા દેહના સંયોગે ઉપજે અને દેહના નાશથી નાશ થતો

તે સ્વભાવને ઉઘાડી શકે છે પોતાની જાતની વાત છે અહીં શ્રી ગુરુ કહે છે, કે જિ ધાઈથી શકા કરીને તુ કહે છે કે આત્માજ નથી, જાણુ-નારોજ નથી જો કોઈ કહે કે 'મારી માતા વધ્યા છે' તો તેની મશ્કરી થાય છે તેમ હું નથી જો તારી જુદી વિષે અમાપ અચરજ થાય છે બીજાએ પણ સમજી લેવું કે આત્માની ઝીણી વાત અમા-શથી સમજાય નહિ તેમ કહેનારા પણ બધા આશ્ચર્યરૂપ છે. હવે શિષ્ય કષ્ટલવાની ભાષાએ બીજી શકા કરશે આત્મા છે તે તો નકકી થયું પણ હવે નિત્ય છે કે કેમ ? તેની શકા કહેશે. આપે જે જે ન્યાય કહ્યા તેને મેં જ્યાલમા રાખ્યા છે તેમ પણ તે કહેશે. પણ અહીં તો લોકોને રોજ સાબગવુ અને ઘેર જઈને કાઈ વિચાર મનન કરવું નહિ, બૂની જવુ ૫૦, ૬૦ વર્ષો સુધી સામાયિક પડિકકમળાના નામે પથરણા ફાડયા, અપાસરા સેવ્યા, છના આવા પ્રશ્નો કરીને સત્ને સમજવાની ધગશ કોઈએ કરી ? શિષ્ય એવા હોવા જોઈએ કે બરાબર એકાગ્રતાથી જે ન્યાય આવે તેને પકડી શકે અને તેને અધિકપણે સમ-જવા માટે પ્રશ્ન કરે

આત્મા છે અને નિત્ય છે એમ, જોાધિક રીતે ઘણા વાતો કરે છે પણ વિચાર દ્વારા જાતે નિર્ણય કરનારા બહુ થોડા હોય છે શાસ્ત્રો વાંચે, પણ નિર્ણય ન કરે કે આમ જ છે, અને આ ન્યાયથી છે. શ્રીમદે પોતેજ શિષ્યની જિજ્ઞાસાની આબેહુબ રચના કરી છે, અને હૃદયમા આરપાર ઉતરી જાય તેવી હૃદયવેધક ભાષામા સવાલ રચ્યો છે ૫૮

તા ૨૧—૧૦—૩૬

હવે-આત્માની નિત્યતાની શકા કરતા પહેલા "આત્મા છે" એમ બતાવનારા ન્યાયનો પોતે અતરમા વિચાર કયો છે એમ શિષ્ય જણાવે છે -

આત્માના અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર;

મ ભવ તેનો થાય છે, અંતર કયે વિચાર ૫૯.

આપે જે આત્મા છે, તેના પ્રકાર કહ્યા તેનો અતરથી વિચાર કરવાથી આત્મા છે તેમ મને જણાય છે એમ શિષ્ય જણાવે છે આપે

આપેલા ન્યાયોને જોળખીને મેં તેનું જહુમાન કર્યું છે અને મારા પોતાના ઉપાદાનની જાગૃતિથી “આત્મા છે” એમ મેં અંતરમાં વિચાર કરી નિર્ણય કર્યો છે. મારા આત્મામાં લખીને મેં નિર્ણય કર્યો છે માટે હવે અધિક શંકાનો સંકુપાય જતાવો. સૂત્રોમાં પણ એવી યદ્દતિ આવે છે કે પ્રભુ? આચારંગસૂત્રમાં આમ કહ્યું છે પણ હવે સુધગડાંગના ખીન્ન અધ્યયનમાં શું કહ્યું છે તે કહો. એમ મહાન મુનિવરો તથા દેવજ્ઞાની લગવાનના વચ્ચેનો પણ શુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે કથન આવે છે.

અવિનાશી આત્મા છે એમ વાતો ઘણાય કરે છે, પણ અનિત્ય વસ્તુ પ્રત્યેનો પ્રેમ તો ઘટતો નથી. તેઓ ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચતા હોય તેથી શું? તેમણે આત્માને નિત્ય જાણ્યો નથી કેમકે સંસારમાં તેમને પ્રેમ વતે છે. સત્ત્વી જોળખ નથી ત્યાલગી પોતાનું નિત્યત્વ જાણ્યું જ નથી. ૫૬.

હવે અહીં શિષ્ય ખીજી શંકા રજુ કરે છે —

ખીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહિ અવિનાશ;
દેહયોગથી ઉપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦.

આગળ આવશે કે આત્મ તત્ત્વના નિર્ણય માટે તથા સત્ત્વી પ્રાપ્તિ માટે ખજું જોપધ, વિચાર અને ધ્યાન છે. ઘણા જીવો પ્રજ્ઞ પૂછતાં અચકાય છે અને શંકાનું સમાધાન કરતા નથી. અમારી કિંમત જોઈ અંકાશે એવા માનમાં રહી પૂછી શકતા નથી. તેમ વિચાર પણ કરતા નથી. પણ અહિં તો શ્રી શુરુ કહેશે કે—

“ ૫૬ પદના ૫૬ પ્રશ્ન તે પૂછ્યાં કરી વિચાર,
તે પદની સર્વોગતા, મોક્ષ માર્ગનિર્ધાર.”

અહીં તો કમખદ વિચારણાથી પ્રશ્નોર્થ છે. એ ઉપરથી પ્રશ્નકાર કેવા હોવા જોઈએ તે સમજવાનું છે. અહીં શિષ્યની શંકા છે કે જેમ ઘડિયાળ આદિ સંચાની જોઠવણી થતાં તે ચાલવા માંડે છે તેમ આત્મા દેહના સંયોગે ઉપજે અને દેહના નાશથી નાશ થતો

હોય તો ? ત્રણે કાગ “ આત્મા ” પદાર્થ રહેતો હોય એમ મને જણાતુ નથી.

ઘણી વસ્તુઓ લેગી થવાથી દારૂ નામના પદાર્થમા માદકતા થાય છે, તેમ ઘણા જડ પદાર્થો લેગા થવાથી ત્રાયેગ્રીરસાયનતરીકે આત્મા થઈ જતો હોય તો ? એમ કારણો આપી પોતાની શકા શુરુ પાસે જાહેર કરી સમાધાનની માગણી કરે છે ૬૦

હવે શિષ્ય “ નિત્યતા ” ની શકાના બીજા કારણો જણાવે છે -

અથવા વસ્તુ સંશ્લિષ્ટ છે, સણે સણે પવટાય;

એ અનુભવથી પણ નહિ, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧.

આત્મા છે એમ તો અમે માનીએ, દેહ, ઇન્દ્રિયોથી જુદો છે, જાણનારો છે એ તમારી વાત સાચી, પણ દેહનો નાશ થયા પછી કોઈ જીવ મને કહેવા આવતો નથી કે “ અમે ડીએ ” વળી સણે સણે શુભાશુભ ભાવ ઇચ્છા આદિ પરિણામ થઈને નાશ પામે છે કોઈ વાર તીવ્ર લોભ, કોઈવાર ઉદારતા, કોઈવાર ક્રોધ, કોઈવાર ક્ષમા એમ વસ્તુ બદલાઈ નાશ થઈ જાય છે, તેથી વસ્તુ નિત્ય લાગતી નથી, પણ ઉત્પત્તિ અને લય થયાજ હરે છે આ બૌદ્ધ દર્શનની માન્યતા છે પણ એ પક્ષ એમતી છે જિનેશ્વર લગવાન સર્વજ્ઞ જ્ઞાનથી કહે છે તે મુકિત, ન્યાય અને અનુભવથી સિદ્ધ છે કે આત્મા નિત્ય ટકતો બદલાય છે દ્રવ્યે નિત્ય છે અને પદાર્થે પલગાય છે, એ ન્યાય આગળ આવશે અહીં શિષ્ય કહે છે, કે શુભ વખતે આત્મા બીજો અને દોષ વખતે બીજો, ક્રોધ વખતે બીજો અને ક્ષમા વખતે બીજો એમ હોય તો ? માટે નિત્યપણુ જણાતુ નથી, માટે આનો કાંઈ સાચો ઉપાય હોય તો જણાવો શ્રી સદ્ગુરુ કહેશે કે દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે અને નિત્ય છે ૬૧

દેહ માત્ર મયોગ છે, વળી જડ રૂપી, દશય,

ચેતનના ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશય ? ૬૨.

“દેહયોગે ઉપજે દેહવિયોગેનાથ” તે ૬૦ મી ગાથાના ઉત્તરમાં ગુરુ શિષ્યને કહે છે કે તને ઐમ નથી લાગતું કે આત્મા સહજ સ્વભાવી અને અનુભવરૂપ છે? લક્ષણ બે પ્રકારનાં છે, તેમાં એક સંયોગી નિમિત્તરૂપ અને બીજું તાદાત્મ્યસંબંધ આત્મભૂત. દેહ છે તે તો માત્ર પરમાણુનો સંયોગ છે, દેહની રચના તો અનંત અનંત રજકણોના સંયોગવાળી અવસ્થા છે. તે આત્માથી સિન્ન છે, એ તો કહેવાઈ ગયું છે. અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ પરસ્પર સ્વભાવે ચોંટીને દેહરૂપે પિંકપણું પામ્યા છે તેનું નામ શરીર કહેવાય છે. તેનો આત્મા સાથે સંયોગી સંબંધ માત્ર છે. મૃત્યુ વખતે આત્મા જ્યારે જાય છે ત્યારે તેની સાથે દેહનું જુગું થતું નથી. ચૈતન્યત્વ—જીવપણું જે દેહમાં દેખાતું હતું તે મૃત્યુ પછી જણાતું નથી. જાણનાર તો ચૈતન્ય છે તે તો અરૂપી એટલે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહિત છે. અને દેહ છે તે તો વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહિત છે; અને તે જડરૂપ દેખાય એવો મૂર્તિક છે; વળી દેહ જ્ઞાનનો વિષય (જ્ઞેય) છે; તે જડ પદાર્થ અતીન્દ્રિય ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ અને નાશને કેમ જાણી શકે? આ દેહ તે મારે નથી તે ક્ષણિક છે અને હું અવિનાશી છું. એટલી વાતનો દ્રઢ નિર્ણય થાય તો દેહની અનંતી મમતા છૂટી જાય છે, અને નિંદા સ્તુતિનો રાગ તથા તૃષ્ણા, કપાયાદિ દોષ ટળી જાય છે. લોકો પોતાથી આટલો પણ નિર્ણય કરતા નથી. જાણે કે દેહનો નાશ થાય જીવનો નાશ થાય છે એમ માને છે. વળી કેટલાક કહે છે કે દેહમાંથી જીવ ગયા પછી ધર-ગાર રૂપીઆનું, ગમે તે થાય, મર્યા પત્રી માત્ર “ગોલણુ ગાડાં ભરે” વળી કેટલાંક કહે છે કે દેહ નાશવંત છે; તેની વાત સાચી છે. પણ તેમનો ભાવ સાચો નથી. કારણકે જો આત્મસ્વરૂપ પોતાથી સ્વાધીન નિત્ય છે, એમ ચોક્કસ જાણ્યું હોય તેને પરવસ્તુમાં શોભ, મમતા, ગંધન થાય નહિ. અહીં શિષ્યને તર્ક અને ન્યાયથી જ્ઞાની કહે છે કે “હે શિષ્ય! દેહની ઉત્પત્તિ અને નાશને તે જાણ્યા કેવી રીતે? નાથ પામનારો નાશ અને ઉત્પત્તિને જાણી શકે નહીં. તે ઉપજતી વિષુ-સતી અવસ્થાને જાણનારો કેવો છે તેનો અનુભવ કોને થાય છે તે કહે છે.”

જે રજકણે જડ અને રૂપી છે, તેમાંથી ચેતનની ઉત્પત્તિ થવા યોગ્ય નથી અને તેના વિયોગે ચેતનનો નાશ પણ થવા યોગ્ય નથી. આ ન્યાય બહુ બળવાન છે. કારણકે જે જે પરમાણુ—રજકણની અવસ્થા છે, તેમાં ચેતનપણું જાણપણું નથી. તેનાથી ચેતનની ઉત્પત્તિ થઈ શકે નહીં. જો દેહમાં જીવ તત્ત્વનું જાણી જવું થતું હોય તો જડમાં ચેતનની કોઈ અવસ્થા થવી જોઈએ પણ આયુધ્ય પુરૂં થયે દેહના કોઈ અંગમાં જીવત્વ દેખાતું નથી. જાણનાર ગયા પછી શરીરને છેદો, કાપો, મારો, છતાં કોઈતેમાં જાણનાર નહીં હોવાથી દેહને ખખરું પડતી નથી. શરીરને પ્રહાર કરવામાં આવે અને શરીર પ્રત્યે રાગ ન હોય તો આત્માને કંઈ દુઃખ થતું નથી; આત્મા અરૂપી છે. જેમ આ કાચમાં પ્રહાર કરો તો આકાશને કંઈ દુઃખ થતું નથી તેમ; જ્યારે દેહમાં ચેતન પદાર્થ આત્મા હોય ત્યારે તે શરીરની મમતા, રાગદ્વેષ કરે તો જીવને દુઃખની લાગણી થાય છે, જીવ જડ સ્થુળરૂપી પદાર્થોમાં જાણી ગયો નથી. જાણી ગયો હોય તો મૃત્યુ પછી દેહમાં જીવત્વ જણાવું જોઈએ. બૌદ્ધ દર્શનની માન્યતા છે કે વસ્તુ નાશવાન છે; પણ અહીં તો જોમ કહેવું છે કે જેને આત્મા અવિનાશી છે એવી યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી તે બૌદ્ધ જ છે, મિથ્યા-દ્રષ્ટિ છે, જેને બાહ્ય પદાર્થ ઉપર રતિ અરતિ થતી હોય, અને પુત્ર, સ્ત્રી, લક્ષ્મીનો નાશ થયો. જોમ દેખાતાં ચોક્કસ થાય છે અને સંયોગે હર્ષ પામે છે તે અજ્ઞાનમતી છે, બૌદ્ધ છે. અહીં તો શિષ્યસમજીને પ્રશ્ન કરે છે તેને ગુરુ યથાર્થ ન્યાયથી સમજાવે છે કે તું જોમ કહીશ કે દેહના સંયોગથી જીવની ઉત્પત્તિ થાય અને દેહ નાશે જીવનો નાશ થાય, તો તે કોણે જાણ્યું? તે અનુભવ કોને થયો? માટે દેહ પહેલાં પણ જે હતો અને દેહ પછી પણ જે છે તે અનુભવ સ્વરૂપ આત્મા નિત્ય છે, જાણનારો છે તે નિત્ય જાણુક છે. ઉપજવું અને નાશ પામવું જો જોને લક્ષમાં લેનારો નિત્ય મૃત છે. ગયા માસની વાત આ માસમાં વાદ રહે છે અને એક માસ પછી દીવાળી પર્વ આવશે તેની ખબર છે તેમ લવિધ્યકાળ અને ભૂતકાળ જોમ જેઉં પૂર્વ અને પશ્ચાત્ કાળનો એક સેકન્ડમાં નિર્ણય કરનાર નિત્ય છે. તે સ્મૃતિનો અનુભવ ટકાવી રાખે છે. દરેક ક્ષણે અને પળે ત્રિકાળપણું બતાવે છે. પરમાણુની ક્રિયા તો ક્રમેક્રમે થાય છે.

અને જ્ઞાન તો ક્ષણમાં ઘણા કાળનો વિચાર, સ્મરણ કરી શકે છે. જે વર્ષનું જાળક પણ એકવાર અગ્નિથી દાઝે તો તે અગ્નિને ફરી અડ-
વાથી ડરે છે અને સ્મરણ ટકાવી રાખે છે. માટે જાણુ તો નિત્ય
સ્વભાવ છે. જેનો જે સ્વભાવ, જે લક્ષણ, તે મદાય ટકી ગ્હે. જડ
પદાર્થ પણ એક સૂક્ષ્મ પરમાણુ કે જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ છેલ્લો અણુ
છે, તે ત્રિજાળ તેની સત્તામાં ટકી રહેનારો નિત્ય છે. તેમજ જે હિયાતિ
વાળો પદાર્થ છે, તે કોઈ કાળે ન હોય તેમ ન બને. " એક સમય તે
સૌ સમય ભેદ અવસ્થાભેદ " નિત્ય એવા પદાર્થની ક્ષણે ક્ષણે અવ-
સ્થા બદલાય છે, અને વસ્તુ તરીકે ટકી રહે છે. તો જેનું ચૈતન્ય લક્ષણ
છે જે લક્ષણ જડ પદાર્થમાં નથી તે સ્વતંત્રપણે કેમ ન ટકી રહે ? માટે
શ્રી ગુરુ કહે છે કે જીવની અવસ્થા હર્ષ, શોક, રતિ, અગતિ, દયા,
ક્ષમા, અને ક્રોધપણે જણાય છે, પણ તેને જાણનારો નિત્ય ટકનો છે,
મુવ છે. આનંદધનજી કહે છે કે—

" સ્થિરતા એક સમયમા ઠાણે ઉપજે વિષુસે તળાહિ,
ઉલટ પલટ મુવ મત્તા રાખે ચા હમ સુનીહિ ન કખાહિં.

અખધુ નટનાગરકી જાણુ. "

આત્મામાં અવસ્થા દૃષ્ટિએ ભેદજી તો ક્રોધનો નાશ અને
ક્ષમાની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને આત્મા ચૈતન્ય સત્તા મુવ, નિત્ય રહે
છે, એમ ક્ષણે ક્ષણે સમયસમય વર્તિપૂર્વ અવસ્થાનો નાશ અને ઉત્તર
(નવી) અવસ્થાની ઉત્પત્તિ છે અને જાણનાર જ્ઞાતા ચૈતન્ય સત્તા
નિત્ય મુવ છે. આ ન્યાય યથાર્થ મમજાય તો ત્રણલોક, ત્રણકાળમાં
પોતાનું સત્પણુ છે એમ દૃઢધર્મ જાય આખું સમજવા માટે પોતાની
તૈયારી ભેદજી. ક્રોધના પરિણામ થયાં ત્યાં જાણુ કે આ ઠીક નથી
પછી ક્ષમા ધારણ કરી જેઠાવસ્થામાં પોતે ટકી રહ્યો. એવી જે જે
અવસ્થાને પલટવામા પોતે છે, તેમાં વચ્ચે કોઈની સહાય ન આવી
જે દેહના કારણે મમતા રહેતી હોય તો દેહ તો જાની સુનિ અને
જ્ઞાની ગૃહસ્થને પણ છે. છતાં જન્મેને સમતા સરખી
રહેતી નથી પોતાના અનુભવથી પ્રત્યક્ષ દેખી શકીએ છીએ કે
ક્રોધ ટાળીને ક્ષમા કરવામાં જીજ્ઞાસો આધાર રાખવો પડતો
નથી. ક્ષમા સ્વભાવ રાખવામાં દેહના પાડીશકે

નિત્ય અવિનાશી છે એવી જેને પ્રતીત હોય, તેને અનિત્ય વસ્તુ પ્રત્યે પ્રેમ મોહ ન થાય. તે પર વસ્તુનો—મન, વાણી, દેહનો કર્તા પોતાને માને નહીં. જડ વસ્તુનો સ્વામી ન થાય માટે જ્યાંમુખી જીવનુ નિત્યપણું જીવને યથાર્થપણે ભાસ્યું નથી ત્યાંમુખી તેણે વિચારવાનું છે. એ કદી એમ કહીએ કે ચતનની ઉત્પત્તિ ઘડી અને નાશ થયો તે આ મા જાણે, એટલે કે હું નાશ પામ્યો અને ઉપજ્યો એમ જાણે તો તે ભોલનાર—ભજનાર મિથ્યા માન્યતાવાળો થયો, એ વચન અપસિદ્ધાંત થયું. કોઈ કહે કે મારા મુખમાં જીભ નથી એવું થયું. ભાષાનું જ્ઞાન સ્મરણ કરનારો નિત્ય છે, એમ જાણનારનું તો નિત્યપણું દેખાય છે તમેજ અતરમા વિચારી જુઓ કે પ્રમાણશુ છે? “સચ્ચા જ્ઞાનકો પ્રમાણ કહેને હું” અનુમાન=અનુ=અનુમરીને નિત્યપણાનું, માન=માપ કરવું તે. એમ આત્મા છે, તે નિત્ય છે, એ ઘણા ન્યાયથી સિદ્ધ થાય છે. ૬૨

તા. ૨૨—૧૦—૩૬ ગાથા ૬૨ મીનો ચાર ગાથા ૬૩ મા છે.

જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પત્તિ લયનું જ્ઞાન;
તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમે ભાન. ૬૩.

૬૨ મી ગાથામાં ન્યાય કહ્યો. હવે ૬૩ માં તેનો સિદ્ધાંત કહે છે. જેના અનુભવમાં ઉત્પત્તિ અને નાશનું જ્ઞાન વતે છે, તે જાણનારો તેથી જુદો રહ્યા વિના કોઈ પ્રકારે તેને ઉત્પત્તિ લયનું જ્ઞાન સંભવતું નથી, અથવા ચેતનની ઉત્પત્તિ અને લય થાય છે, એવો અનુભવ કોઈને પણ યશ થોગ્ય નથી સ્વપ્નમાં કોઈને પોતાના મૃત્યુનો ભાસ થાય છતાં જાગૃત થતાં તેમ જાગૃત નથી. એ પણ પહેલાનું ને પછીનું જ્ઞાન કરનારો તો પોતે નિત્ય જ છે. સમુદ્રમાં મોજા ઉપજે છે ને વિજુસે છે, પણ તેને દેખનારો ઉપજતોએ નથી ને નાશ પણ પામતો નથી. એટલે જાણનારો તો નિત્ય જ છે. જાણનારો તો તે બેડ ધાગને સમજા જાણનારો છે. ૬૨ મી ગાથામાં ઉત્તર છે કે જે વળતે દેહને નાશ થાય છે, તે વળતે જીવનો નાશ થતો હોય તો ગભીર માંદગીન ધાળે પોતાને લાગે કે હવે આ દેહ નહિ રહે, એવું જે અપ્રગટ ભાન

છે તે અનિત્ય દેહને જાણનારો અનિત્ય કેમ હોઈ શકે? આ દેહ નહિ રહે એમ જાણ્યું તેની સાથે જ એમ આવ્યું કે હું નિર્ણય કરનારો તો નિત્ય રહેનાર છું. અનિત્યનો નિર્ણય કરનાર અનિત્ય હોય તો બીજી ક્ષણે ડોણે જાણ્યું કે પ્રથમ હું હતો? લોકો કહે છે કે આત્મા નિત્ય છે, પણ યથાર્થ યુક્તિથી, ન્યાયથી અંતર વિચારણાથી તેઓ પોતાની નિત્યતાનો નિર્ણય કરતાજ નથી. જેને પોતાનું યથાર્થપણ જાણ્યું હોય તેને રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન અને મમત્વ ભાવમા ઠરવું ન હોય. અનિત્યમાં ઠરવું ન હોય તેને જાતિ અનુભવની જરૂર છે. ૬૩.

હવે આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ છે એમ જતાવે છે -

જે સંયોગો દેખીએ, તે તે અનુભવ દર્શય;

ઉપજે નહિ સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪.

જે જે દર્શ્ય પદાર્થો દેખવામાં આવે છે તે તે જાણનારનાં જ્ઞેય છે, પરંતુ તે તે સંયોગનું અનિત્યપણું દેખાય છે. સંયોગપણું વિચારતાં વિચારતા ક્રમપૂર્વક ભેદ પડે છે, તેથી કંઈ જાણનારો ભેદરૂપ થઈ જતો નથી. કાળની અવસ્થાનો ભેદ પડે છે, પણ ત્રણે અવસ્થામાં, સંયોગપણે પર સંયોગને જાણનારો કોઈ સંયોગરૂપે નથી. સંયોગને જાણનારો અસંયોગી, સ્વાભાવિક પદાર્થ છે, કેમકે કોઈપણ સંયોગોમાંથી ચેતનત્વ (અનુભવ) ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી. આત્મા એ રીતે અનુત્પન્ન છે, અમંયોગી હોવાથી અવિનાશી છે. જેની કોઈ સંયોગથી ઉત્પત્તિ ન હોય તેનો કોઈ સંયોગને વિષે લય પણ હોય નહિ. અનાજ, ભોજન, આહારથી આત્માનું ટકવું નથી. ઘણા સંયોગોથી, કોઈ જડ વસ્તુ, મકાન આદિની રચના થાય છે, વળી તે વિખરાઈને અન્ય અવસ્થારૂપે થઈ જાય છે, પણ તેમાંથી કંઈ ચેતન (જાણક) પદાર્થની ઉત્પત્તિ અને નાશ સંભવતો નથી. જે જે સંયોગો દેખાય છે તે તે સંયોગોની અવસ્થાને પલટવી (ખદલવી) જોનારો પલટી જતો નથી. જાણવામાં ક્રમ પડે છે, પણ સંયોગ અનુભવ સ્વરૂપ પોતે નિત્ય છે. કોઈ કહે કે સંયોગથી જ્ઞાન થાય છે, તો તે વાત જુદી છે. જો આત્મામાં જાણકશક્તિ ન હોય તો શું જડ પદાર્થ જ્ઞાનની શક્તિ આપી શકે?

જે એમ હોય તો જ્ઞાન-સમગ્રણુ પરાધીન બને અને એવું માનવામાં ઘણા વિરોધ આવે. જાણનાર સંયોગને જાણે પણ સંયોગ કાંઈ જાણનારને જાણતા નથી. આત્મા બાળકના હેઠમાં નાનો દેખાય છે અને હેઠના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થવાથી આત્માના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થાય છે, પણ તે કાંઈ હેઠના આધારે નથી. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં હેઠનું અને જીવન છુટાપછું થાય છે પણ હેઠમાં જીવત્ત જણાતું નથી. સ્વપ્નામાં પણ જિહ્વીમાં નહિ જોયેલા પદાર્થ, ગામ નગર, અનેક ક્ષેત્ર, વગેરે રચના જ્ઞાનમાં જણાય છે. પૂર્વ જન્મના સ્મરણો જણાય છે. આ બધું બતાવે છે કે અનુભવ સ્વરૂપ આત્મા પરથી જુદો, અસ્પર્શ નિત્ય છે. પરમાણુમાં સ્પર્શોદ્દિષ્ટો ગુણ છે, ચીકાશ, લુપ્તાશ, વર્ણ, ગંધ, રસ હોય છે, તે પદાર્થો ભેગા થતાં અસ્પર્શપણું નીપજી શકે નહિ. સ્પર્શોદ્દિ ભેગાં થાય તો ઘણા સ્પર્શ થાય પણ તેનાથી અસ્પર્શ અરૂપી તત્ત્વ કેમ ઉપજે? માટે સંયોગ ભાવરૂપ ચેતન નથી. જેટલા પદાર્થો નજરે દેખાય છે તે બધામાં સ્પર્શ છે, તેમાં બધન-પિંડ થવાનું કારણ લુપ્તાશ, ચીકાશ છે, તેવો સ્વભાવ તો પરમાણુ, પુદ્ગલમાં છે. જે જીવને પોતાના જ્ઞાતા, જ્ઞાન સ્વભાવનું જ્ઞાન નથી, તે રાગદ્વેષ કરે છે, પરની ચીકાશની આસક્તિનો આરોપ પોતામાં કરે છે, રતિ, અરતિ, ઠીક, અઠીકપણું કરવારૂપ માન્યતાએ પરવસ્તુની ચીકાશનો સ્વીકાર છે. જીવમાં એવી ચોગ્ધતા છે કે પોતાના નિર્મળ જ્ઞાનગુણને વિપરીતપણે માની શકે છે, છતાં પરમાણુનો સ્વભાવ જે સ્પર્શોદ્દિ છે, તે રૂપ જીવ ધર્મ શક્તો નથી; માટે અસ્પર્શી એવો આત્મા તે સંયોગના ભાવરૂપ સ્પર્શને પામતો નથી સ્પર્શવાળા સંયોગી વસ્તુઓમાં જાણકભાવ નથી. સંયોગી પદાર્થ એવા મન, વાણી હેઠ તે સ્પર્શરૂપે છે, આટલું જીવ જાણે તો અનુભવસ્વરૂપ આત્મા નિત્ય અને અસ્પર્શી છે, એમ તે નિર્ણય કરી શકે. આ અતર વિચારથી જાણવાનું છે. જેમ છે તેમ સમજવાનું છે. લોકોને નિમિત્ત, સંયોગ પ્રત્યે પ્રેમ હોવાથી તેના આશ્રયની રુચિ રહે છે. સંયોગ છે ત્યાં વિયોગ છે. પુદ્ગલદ્રવ્યનું ગળણુ અને મગણું તે જક પદાર્થનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. સંયોગી ઉત્પન્ન લયવાળાં જ હોય છે. આત્મા તેનાથી વિવક્ષણુ છે. આત્મા સ્પર્શને પામતો નથી, તે રૂપ થતો નથી. આ ન્યાય જે જીવને યથાર્થપણે

સમજાય, તેને નિર્દોષ જ્ઞાનદશા પ્રગટે. આમાં જડ અને ચેતનની જુદાઈનો ન્યાય આવી જાય છે. જીવ સ્પર્શાદિનો પોતામાં આરોપ કરે તો પર પ્રસંગમાં રોકાય.

આત્માનો મોક્ષસ્વભાવ છે અને જંઘમાં અટકવાની યોગ્યતા છે. સંયોગી, સ્પર્શાદિ ગુણવાળા પુદ્ગલમાં જંઘસ્વભાવ છે અને જુદા થવાની યોગ્યતા છે. આત્માનું લક્ષણ જડ પદાર્થથી વિલક્ષણ છે, આત્મા અવિનાશી, અસંયોગી, અનુત્પન્ન છે, તે નિત્ય અનુભવ જ્ઞાયકસ્વરૂપ છે. હે શિષ્ય ! તું તેને જાણ. જીવે પોતાના ગુણને ચીકાસ, લુખાસરૂપ માન્યો છે તેથી પર પદાર્થમાં રાગ, દેષ, મમતા તે કરે છે અને સ-સારના ક્ષણિક પદાર્થોની પલટાતી અવસ્થામાં હર્ષ, શોક, રાગાદિની ચીકાસરૂપ પોતાને માને છે. પોતાને જૂની જઈને, સંયોગી પદાર્થમાં પોતાની હેયાતિ માનવાતું કાગળ પોતાનું અજ્ઞાન છે. લોકો મનન કરતા નથી. આ આત્મસિદ્ધિમાં અદ્વિતીય રચના કરી છે. જુઓ તો ખરા ! જ્ઞાની કેવો પરમ ઉપકાર કરી ગયા છે. સરલ ભાષામાં, મમં વેધક ભાવથી આત્માની એવી સિદ્ધિ કરી છે કે જેની કોઈ ના પાડી શકે નહિ. ૬૪.

હવે જડથી ચેતન કે ચેતનથી જડ ઉપજે નહીં એમ બતાવે છે —

જડથી ચેતન ઉપજે, ચેતનથી જડ થાય;
એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫.

જડ વસ્તુમાંથી જીવની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એકનું લક્ષણ અન્ય-રૂપે થાય એવો અનુભવ કોઈ જીવને ક્યારે પણ (ત્રણ કાળમાં) થાય એવું બનતું નથી.

જડ વર્ણ, ગંઘ, રસ, સ્પર્શની અવસ્થાને ધારણ કરે છે અને તેના સંયોગથી થએલ સ્થુળપિંડ ઇંદ્રિયો દ્વારા દેખાય છે પણ તે દ્વારા આત્મા જાણી શકતો નથી સંયોગો પલટાઈ છે, અનેક પાણું ધારણ કરે છે, પણ આત્મા નિત્ય અવિનાશી જ્ઞાયક છે. જે તેનો નાશ થાય નહિ. જે સત્તા ચેતન્યમૂર્તિ છે અને જે સત્તા જડરૂપ છે, તેનું

અસ્તિત્વ પલટીને અન્યથા-અન્યસત્તા રૂપે થવું કોઈ પ્રકારે સંભ-
વતું નથી ૬૫

હવે આત્મા અસયોગી હોવાથી ભવિષ્યમા પણ નિત્ય રહે છે
એમ બતાવે છે —

કોઈ સયોગીથી નહિ, જેની ઉત્પત્તિ થાય;

નાશ ન તેનો કોઈમા, તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬.

આત્મા અનુત્પન્ન અભિલ્લન અને અનાદિ અનંત છે તેથી
તે નિત્ય છે, તેની ઉત્પત્તિ કોઈપણ જડ પરમાણુઓના સયોગથી થાય
નહિ માટે આત્મા ત્રિકાળ નિત્ય છે પુનર્જન્મની ખાત્રી વિષે સર્પાન્ત
દષ્ટાંત આવશે બીજા અનેક લક્ષણ પ્રગટ પૂર્વ જન્મની સાબિતી આપે
છે ઘણાને પૂર્વ જન્મના સુસંસ્કારનું સ્મરણ થાય છે શ્રીમદ્ રાજ-
ચંદ્રે નાની ઉંમરમા કાવ્ય કહ્યું હતું કે ‘લલુવયથી અફલુત થયો
તાત્પર્યજ્ઞાનનો પ્રોધ, એ જ સૂચવે એમ કે ગતિ આગતિ કા શોધ ?’
હવે તત્ત્વ શોધવા જવું પડે તેમ નથી કે ભવજનમણ કરવો પડે
તેમ નથી પૂર્વભવના અપૂર્વ સંસ્કાર જાત્રત થયા તેથી જાત્રયુ કે
આ હોદ્દાનો ધકકો પૂર્વ પ્રયત્નનો છે આત્મ વીર્યનો ઉદ્ધાડ એ
જૂતકાળની જ સધિ બતાવે છે

ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકારમા પણ નિત્યતાનો વિચાર છે અહીં
ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે (૧) વીતરાગ
આજ્ઞા વિચાર-સાધક દશાનો વિચાર હું-વર્તમાન કેટલી ભૂમિકામા
છું (૨) આધક્તાનો વિચાર-વિમ્મ કેટલું બાકી છે તે અને હું ખના
કારણોનો વિચાર (૩) વિષાક વિચાર-કર્મઉદયજન્ય કષાય ભાવની
અસ્થિરતા ટાળવાનો વિચાર (૪) સસ્થાન વિચાર-કર્મ ઉદયની
સત્તાનો ક્યારે નાશ થશે અને મારા શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યનું પ્રગટ નિ-
રાવરણ સસ્થાન કેવા પુરુષાર્થથી પ્રગટ થાય શુદ્ધ ઉપયોગની આકૃતિ
સહિત અગુરુલક્ષ સ્વસ્થાવ વ્યજન પર્યાયનો અવસ્થિર શુદ્ધ આકાર
ક્યારે પ્રગટશે તેનો વિચાર તે નિત્યતાનો વિચાર છે આ પરમાર્થ
ધર્મધ્યાનનો વિચાર છે

તા. ૨૩—૧૦—૩૬.

૬૦ મી ગાથાનો ઉત્તર ૬૬ માં આલે છે કે કોઈપણ ઉત્પત્તિના સંયોગથી આત્મા ઉત્પન્ન ન થાય છતાં તેને ઉત્પત્તિવાળો માનવો તે મિથ્યા વાત છે. પોતાથી જ સ્વાધીન સ્વભાવે જે વસ્તુ હોય તેનો નાશ હોય નહિ. છે તેનો નાશ કેમ થાય? આત્મા જ્ઞાનમ્વરૂપ છે, તેનો નાશ થઈને પરમાણુઓમાં ભળી જાય નહીં. આત્મા ન હોય તો તેની ઉત્પત્તિ થવી સંભવતી નથી. જે વસ્તુ ન હોય તે નવીન કેમ ઉપજે ? છે તે સત્ છે, છે તે ત્રિકાળ છે તેથી ગમે કાળે તે ન હતું એમ નહિ. સસલાને શીંગ કોઈએ દીઠાં નથી. આકાશને પુષ્પ કોઈએ બેચું નથી માટે જે નથી તે ત્રણે કાળ નથી, જે છે તે ત્રિકાળ છે. હોય તે ત્રિકાળ રહે. અવસ્થાંતર (બદલવું) થાય પણ સત્પણે નિત્ય ટકી રહે.

શરૂઆતમાં કહેલ છ બોલની યથાર્થ વિચારણા વિના આત્માના સાચા સ્વરૂપની પ્રતીતિ થઈ શકે નહિ; માટે ખૂબ મનન કરવાની જરૂર છે. આચાર્યોએ પ્રથમ કહ્યું છે કે આ છ બોલ સમ્યગ્દર્શનનું કારણ છે માટે તેનું મનન કરવું જોઈએ. રુચિ વિના, દંઢ નિર્ણય વિના આગળ કેમ વધી શકાય ? પક્ષીને ઉડવું હોય તો શક્તિ પાંખમાં છે પણ નીચેની ઠંણ ભૂમિકા જે હોય તોજ ઉડી શકે તેમ આત્માની સહજ સ્વભાવિકતા પોતામાં છે પણ ઠંણ ભૂમિકાથી નિત્યતાનો દંઢ નિર્ણય થયા વિના સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ કેમ થઈ શકે ? પ્રથમ યથાર્થ ન્યાયથી વિચારણા થવી જોઈએ; લોકોને મૌન થઈને બેસવું ગમે છે, બીજું વિચારવું ગમે છે પણ તત્ત્વનો યથાર્થ વિચાર કેમ હશે, તેને કેમ સમજવો, તેની વિચારણામાં બહુ મુશ્કેલી માને છે, કેમકે તેમાં પ્રેમ નથી પણ સસારમાં પ્રેમ છે. ઘણાને વાતો માંભળવી ગમે છે પણ પોતાનું તત્ત્વ કેમ છે તેની સૂક્ષ્મ વિચારણા કરવી ગમતી નથી. જે ન થઈ શકે તે કરવાના મનોરથ મેવે છે, અને જે સાચુ હિત છે તે ન કરે, એવી લોકોની ઘણા ભાગે વર્તમાન મનોવૃત્તિ છે. આત્મા ચેતન્ય મૂર્તિ છે. તેની સાથે આઠ કર્મના રજકણ છે. તે કર્મનું ફળ આ નોકર્મ-સ્થુળ દેહ છે. પૂર્વના પ્રારબ્ધ થોગે દેહાદિ પિંડની રચના થાય છે, આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જીવ તે દેહ છોડીને બીજો દેહ ધારણ

કરવા માતાના ઉદરમા અથવા કોઈ પ્રકારની ચોનિ (ઉત્પત્તિસ્થાનમાં) આવી તેની સાથે આવેલું જે સૂક્ષ્મ કાર્મલ્ય ગરીર છે તેમાંથી, આયુર્યકર્મ અને નામકર્મના કારણે બીજા અનેક પરમાણુઓના સંઘઘથી પ્રથમ નાનો દેહ થાય છે, તે દેહનો વિકાસ થતાં મોટો સ્થુળ દેહ થઈ જાય છે. પૂર્વકર્મના ફળને લોગવવા માટે દેહ મારે જીવને બધાવું પડ્યું છે પણ તેથી તેમાં ભગીને એક યથો નથી જો ભગીને એકરૂપ યથો હોય તો ફરીઉપજી શકે નહિ. માટે પર સ યોગથી જીવ અનુબન્ન છે જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન વળું, ગંધ, રસ, સ્પર્શમાં ભગવા યોગ્ય નથી યથાર્થ વિચારથી આત્માનું એ પ્રકારે નિત્યપણું યોગ્ય લાગશે. ૬૬

હવે ન્યાય આપે છે કે:—

ક્રોધાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય;

પૂર્વજન્મસંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય. ૬૭.

ક્રોધાદિ પ્રકૃતિનું અધિકપણું સર્પાદિક જીવોમાં અધિક જણાય છે. નાનો સાપ હોય પણ વીર્યની ઘણી ઉત્તતા હોય છે. પુદ્ગલ મારીને બીજાને ભય ઉપજાવે એવા ક્રોધ, માનાદિ, પ્રકૃતિનું વિશેષપણ છે, તેણે વર્તમાનમાં તો ક્રોધનો અભ્યાસ કયો નથી. સર્પના અભ્યાસ જન્મે છે કે તરતજ તેને તેની માતા મારી નાખે છે, છતાં તેમાંથી ક્રોધ અભ્યુ ખસી જાય છે. તેને વર્તમાનમાં તેના માતા પિતાએ કંઈ શિખવાડ્યું નથી, પણ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી ક્રોધાદિ પ્રકૃતિનું તેને વિશેષપણું દેખાય છે.

સનિયકુળનું નાનું બાળક હોય છતાં તેની આંખમાં અને પ્રકૃતિમા માનની મોટાઈ વગેરે સંસ્કાર વધારે દેખાય છે, તેમ ઘણા પ્રકારે જોવાથી, પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર દેખાય છે. લોકોને બહારની સ્થુળ વસ્તુનો ઘણો પ્રેમ છે તેથી તેનું જાણપણું કરવું હોય તો વાર લાગે નહિ પણ “હું કોણ અને ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખડ?” એનો ન્યાયથી નિર્ણય કરવાની ગરજ નથી, તેથી સાચું સમજ્યા વિના અનતકાળ રણડવાનું ઉણુ છે. ભવનો ભાવ ટળ્યો

નથી ત્યાંલગી નિરાંતે ઉઘ કેમ આવે ? બીજાની હાએ હા પાડી દે
કે આત્મા હશે કારણકે બધા કહે છે; પણ બ્યાંસુધી જાને યથાર્થ નિર્ણય
કયો નથી ત્યાંસુધી કોઈ એવો કુચુકિતવાળો મળશે તો ઉઘે રસ્તે લઈ
જશે. તો પોતાની સત્તા, શુ, શક્તિ શુ, સ્વાધીનતા શુ, ત્રિકાળપણ
અને પૂર્ણ સ્વાધીન સુખસ્વરૂપ શુ, એનો નિર્ણય કવ્વાની વિધિ
જાણવાનો પ્રયત્ન ક્યાં વિના, સત્ની રુચિ વિના, પુરુષાર્થ ક્યાંથી કરશે ?

અહીં તો નિત્યતા સિદ્ધ કરવી છે. સર્પને વિષે જન્મથી કોધી-
પણુ દેખાય છે, અને કબુતરને બીજા જીવની હિંસા ન કરવી એવી
પ્રકૃતિ જોવામાં આવે છે. ખાટલામાં માંકડ પરમેવાના નિમિત્તથી થાય
છે, અથવા સાગનાં લાકડાંમાંથી સહેજે ઉપજે છે તેને પકડવાની ચેબ્ટા
કરીએ તો તે દૂર ખસી જાય છે, ભય પામે છે; તે ભય મંજાતું
અધિકપણુ પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર છે.

જુઓ-ઘેટાંને, પાછાથી કોઈ કાપે છતાં તેને દુઃખ જણાતું નથી
અને ઘાસ ખાધા કરે છે તે તેના પૂર્વ જન્મની પ્રકૃતિના સંસ્કાર છે.
કોઈ સાસુ વહુને કળયો થતાં ગ્યાસલેટ છાંટીને જળે છે, તે માનની
ખાતર અનતી પીડા સહે પણ રાડ ન નાખે, કોઈને ચાનક ચડે છે
ત્યારે જીંધાઈની ઉમ્મતા કરે છે. વાણિયા, ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણ આદિ
જાતિમાં પણ અમુક જાતની પ્રકૃતિના સંસ્કારો જણાય છે, તેમ ઘણા
ન્યાયથી પૂર્વ જન્મની નિત્યતા સિદ્ધ થાય છે. કોઈ જીવને બીજા જીવના
દેહ પ્રત્યે ઘણા પ્રેમ જોવામાં આવે છે. વળી કોઈને બીજા પ્રત્યે દ્વેષ-
વૈર રહે છે. જગતમાં ઘણા જીવોમાંથી ખાસ એકાદ જીવ સાથે પ્રેમ
એકાદ જીવ સાથે વૈર એવી વિચિત્રતા કેમ દેખાય છે ? તે પણ પૂર્વ
જન્મના સંસ્કાર છે. શ્રી કૃષ્ણ-વાસુદેવ અને તેમના ભાઈ શ્રી બળ-
દેવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ હતો. એમ પૂર્વ જન્મના અનેક આવા બળવાન
સંસ્કાર પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; માટે જીવનું નિત્યપણુ છે. ઘણા જીવોમાં
જન્મથી ડરપોકપણુ, કેટલાકમાં નિર્ભયતા, કેટલાકમાં ગંભીરતા, કેટ-
લાકમાં હાસ્યમશ્કરી કૌતુહલતા, કેટલાકમાં અમરત્વતા, કેટલાકમાં મર-
ત્વતા, કેટલાકમાં નિર્જલતા, રોગીપણુ, કોઈમાં વિશેષ ભય મંજા, આ
બધું પૂર્વ જન્મના સંસ્કારનું ફળ છે. કોઈ ધર્માત્મા જન્મે તેને કામ-

વામના આદિથી વૈરાગ્ય, અસંગતા, સંસારથી અનુત્સોહ, અને જાણ
 પ્રસંગની અરુચિ દેખાય છે અને કેટલાકને આકાર આદિનું ગૃહિપણું
 દેખાય છે. એમ વિચિત્રતા જોવામાં આવે છે. એ જીવની નિત્યતા,
 એટલે અનતકાળથી જીવ શક્તિ-ચૈતન્યતાનું નિત્યપણું દેખાય છે.
 ઘણા જીવોને આત્માની વાત કાને પડતાં ન ગમે, દેવ જોવામાં આવે
 છે અને કામ લોગ બાધની કથા, સંસારના વિષયાદિ પ્રસંગોની કથા-
 દિમા પ્રેમ જોવામાં આવે છે, જ્યારે એકાદ પાત્ર જીવને ધર્મની એક
 વાત કાને પડતાં અંતરમાં પ્રેમ હોંશ અને તત્ત્વની વિજ્ઞાસા વધી જાય
 છે. અને જ્ઞાનીના વચ્ચે સાલગતાં અંદરથી હકાર આવે છે કે આ-
 ત્માની વાત આમ જ છે, એમ અંતરમાં સતતનું બહુમાન આવે છે. નાની
 ઉમરના વૈરાગ્યવંત નવ વર્ષના બાળક પણ જોયાં છે. એવંતાસુકુમાળની
 વાત છે કે ગૌતમ સ્વામી આહાર લેવા નીકળ્યા છે. એવંતાસુકુમાળ
 રાજકુમાર છે જેની કાયા અતિકોમળ છે. મુનિને જતા દેખીને આ-
 હારની વેળા સમજીને તે મુનિને આગ્રહ કરે છે કે હે મુનિ, આહાર
 લેવા પધારો, જાણે પોતાને મહાન લાલચો હોય એમ માતાને વધા-
 મણી આપે છે. માતા હર્ષિત થાય છે. મુનિને તે કહે છે કે હું તમારી
 સાથે આવું ! કહો ! નવવર્ષે કેટલો કલ્પેષ્ટ ધર્મ પ્રેમ ! મુનિનો આદર
 એ પૂર્વના બાળવાન સંસ્કારની ખાત્રી આપે છે. ઘણા કહે છે કે, -ધર્મે
 તો સમાજને બાધલા કરી લીધા છે; કંઈ કરવું નહિ, સેવા, ક્રિયા કાંઈ
 કરવું નહિ, ફક્ત એકલો આત્મા આત્મા જ કરીને વાતોડીયા નવરા
 થઈને બેઠા છે, એમ કહેનાર પોતે પૂર્વે આત્માની વિરાધના કરીને
 આવેલ છે, તે માનતા હોય છે કે પરવુ આપણું કયું થાય છે. એટલે
 આત્મા પણ જડ જ છે, એવી તેમની માન્યતા છે. તેને દોષ આત્માની
 સાચી વાત કહે કે -આત્મા અક્રિય, નિર્મળ, જ્ઞાતા, રાગ દેવ રહિત
 છે, શુભરાગ પુણ્યાદિ રહિત છે અને મન, વાણી, તથા દેહની ક્રિયા
 આત્મા કરે એમ માનવું તેમિચ્છાત્વ છે, તો તે આટલું સાંલગતાં તો
 વક્તા પ્રત્યે દેવથી ત્રાડ નાખી બોલે કે તમારી વાત જુડી છે. એમ
 જ્યાં મતની પ્રમાણિક વાત આવે તેનો નિરોધ કરવાની બુદ્ધિ અને
 સંસાર પ્રત્યે ઘણા પ્રેમની બુદ્ધિ વગેરે કારણો પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર
 સિદ્ધ કરે છે અને તે વડે આત્માનું સંગપણું, નિત્યપણું નક્કી થાય છે.

તા.—૨૪—૧૦—૩૬

વળી કેઈ એમ કહીત કરે કે માતાપિતાના વીર્ય-રેતના શુભના કારણે એની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો ? પૂર્વ જન્મ તેમાં કારણમૂલ નથી. તેના ઉત્તર એમ છે કે વીર્ય-રેતના જડરજકણેથી જીવની ઉત્પત્તિ સંભવની નથી. એ વીર્યની જાતમાંથી જીવની ઉત્પત્તિ થતી સંભવતી હોય તો જે માતા પિતા કામલોગને વિષે વિશેષ પ્રીતિવાળા બેત્રામાં આવે છે એના પુત્રો વૈરાગ્યવંત બાળપણથી જાણાય છે તે કેમ બને ? પૂર્વ જન્મના પ્રહસ્યર્થ અને વૈરાગ્યના સુસંસ્કારો લઈને તે જીવો આવે છે તે પૂર્વ જન્મની ખાત્રી આવે છે. તેમજ પૂર્વના આત્મજ્ઞાનના સંસ્કાર સંક્રિત, પ્રહસ્યર્થના પ્રેમવાળા, પરમ સમુત્તાપંત પુત્રો હોય છે તે પૂર્વના બળવાન મસ્કાર છે. શ્રીમદ્ પશુ કહે છે કે, અમે પૂર્વ જન્મના આત્મજ્ઞાનની મત્ત સ્વરૂપની આશાધનાનું બાળક બની આવ્યા છીએ, અને એક સર પત્રી આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધ પવિત્ર દશા પ્રગટ કરશું. એલજીકારનાની ઉમરમાં કયાંથી આવ્યા ? શોળામે વર્ષે કહ્યું કે હું સત્યદાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપી આત્મા છું, લોકોમાં કહેવતા છે કે થોડે કેળાં પાક્યાં. માતા પિતા માધારજી હોય એટલે ગરીબ અને નીચ કુળ જેવો યોગ હોય, છતાં કેઈ પુત્રી કે પુત્ર નાનપણથી મહા પવિત્ર સુસંસ્કારવાળાં હોવાય છે. તેમાં પણ ચીલંગી ગમજની. (૧) માતા પિતા જ્ઞાનદાનઉત્તમ કુળના હોય અને તેના પુત્રો વ્યભિચારી અને નીચ કાર્ય પ્રમગમાં વર્તતા જમ્યાય, (૨) સાસ માતા પિતાના મારા પુત્રો પશુ હોય, (૩) માતા પિતા દુષ્ટ હોય અને પુત્રો સારા શુભોના ધારક હોય, (૪) અને દુષ્ટ માતા પિતાના દુષ્ટ પુત્રો પણ પાકે. પણ અહીં તો, પરમ પવિત્ર વીનચગ પુત્ર રત્નો કેમ પાકે છે તેનું દ્રષ્ટાંત અતિસુક્રમુનિનું છે. તેમની ઉમર નવ વર્ષની છે. મુનિને જોયા અને અંતરમાં દંર્ષ દંર્ષ અપૂર્વ ભાવની ઉર્મિ ઉત્વરે છે. મુનિને આમંત્ર્ય કરી પ્રમપૂર્વક ઘેર આહાર લેવા તેથી લાવે છે. આહાર વિધિ યજ્ઞ યજ્ઞ સંજ્ઞા આના પાંચેથી રત્ન માગે છે. માતા તેના જડ મંદીર પ્રાંતેથી વિષ્ણુદર્શન પાકે છે. માતાના પ્રાંતેના કુલમાં છે કે હું પૂર્વે દર્શન, જડ, જમ બધાં, દોષદુષ્ટોનેની અજ્ઞ નહીં મારે.

હવે ભવ જામણ ન હોય. ભવના કારણે મેં સેવ્યા તે હું જાણું છું. પૂર્વે ભવે પુણ્ય પાપના કારણે સેવ્યા છે તેના કારણે આ ભવ કરવો પડ્યો છે. હું નથી જાણતો કે આ દેહની સ્થિતિ ક્યાં અને ક્યાં હોય છે. એટલે જ્ઞાન છે કે આત્મા દેહ રહિત નિત્ય છે. હું જાણું છું કે આત્મા અસંયોગી સ્વાધીન તત્ત્વ છે, તેને વિનાશી પદાર્થનો સંગ ન જોઈએ. પોતાને પરભાવથી અને ભવથી મુક્ત થવાની એટલે સ્વ-તત્ત્વમાં ઠરવાની ઝંખના લાગી છે. માતા મને રજા આપો તો હું મુનિ સાથે જાઉં. આત્મા પરત્રસંગ વિનાનો અને રાગ વિનાનો છે. નિર્મળ શાન્ત છે એવું અતરમાં જોડું જોડું મનન ક્યાંથી આવ્યું, કે જેથી બાળ વયમાં આત્મજ્ઞાનકથા પ્રાપ્ત કરીને પછી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. એ જીવની નિત્યતા છે એમ જણાવે છે.

વળી કોઈ માતા પિતા કોપી હોય છે, તો તેનો પુત્ર બહુ સમ-તાવાળો દેખાય છે. તો સમજો કે તે આત્માના ગુણો પૂર્વે લઈને આવ્યો છે. ક્યાંથી આવેલો આત્મા માતાના ઉદરમાં ૬ માસ રહે છે તેથી તેની ઉન્પત્તિ થઈ નથી, પણ જડ પુદ્ગલોનો સંગ્રહ થઈને દેહ પિંડ બને છે. તેના નિમિત્તે જીવ દેહધારી કહેવાય છે.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગદેવ, મમતા તે દોષ, અને સમતા ક્ષમા, દયા, શાન્તિ, આનંદ વગેરે ગુણ ચૈતન્ય અવસ્થામાં જણાય છે, પણ જડ-રૂપી-અજીવ પદાર્થમાં તો તેના ગુણ દોષ દેખાતા નથી. દેહ દેવગમાં ભગવાન આત્મા પોતાના પૂર્વ ભવના સંસ્કાર લઈને આવ્યો છે. જડ પદાર્થ કોઈ સાથે કંઈપણ કરી શકે નહિ. જ્ઞાન પણ પોતાના માલીકના ઘરની રક્ષા કરવામાં કોઈવાર ક્રોધ કરે તો કોઈવાર ક્ષમા કરે છે. એમ જેમાં કોવ થાય છે તેમાં ક્ષમા પણ કરી શકાય છે. એ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ વિકાર તો પરમાર્થ ચૈતન્યનો સ્વભાવ નથી, પણ પ્રકૃતિના નિમિત્તે જીવ ચરાચી રાગદેવરૂપ અશુદ્ધતા દેખાય છે, તથા મનની વાસના, રાગદેવ જણાય છે, તેને મોહી જીવો પોતાની ક્રિયા માને છે, અને નેમાશ્રમચરૂચ થઈને જીવ કરે છે, લોકોની તે દંડુળ દ્રષ્ટિ છે. જેમ બેસ, ખીટા વડે માંકળથી બાંધેલી છે તે ખીનના નિમિત્તે જીટવા માટે જેવનાલુની ચેપ્ટા કરે છે. દંડુળ દ્રષ્ટિ-

વાળાઓ ભેંસની ચોટા ભેંસ ભેંસની કિચા દેવી બળવાન છે એમ માને છે. ખરી રીતે ખીલો સ્પ્રિંગ છે, અક્રિય છે. લોકો અક્રિયતા જે જડની ક્રિયા છે તે પ્રત્યે જુઓ છે, પણ આત્મા ત્રિકાળ અક્રિય છે, પરની ક્રિયા રહિત છે, તેને ભેંસ નથી. મન વાણી દેહની ક્રિયા, પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષ એ ઉપાધિ સંયોગ છે, તેના લગ્ને બાહ્ય દ્રષ્ટિ જીવે જુઓ છે. આત્મા જ્ઞાનધન શુદ્ધ સ્વભાવે છે, અવિનાશી જ્ઞાતા દ્રષ્ટા પવિત્ર સાક્ષીસ્વરૂપ સાયકતત્ત્વ છે, તેના શુભમાં અને જડ પ્રકૃતિના શુભમાં જે જુદાઈ છે, તે સ્પષ્ટ જાણવાથી યથાર્થ વસ્તુ તત્ત્વતુ' નિત્યપણુ', અસંયોગીપણુ', અસ્પર્શપણુ' જણાય છે. આત્મા સહજ શાંત સ્વરૂપ છે. તેમાં કોઈવાર ક્ષમા તો કોઈવાર ક્રોધ, કોઈવાર સત્ય તો કોઈવાર અસત્ય જોવાના ભાવ જણાય છે, એમ ક્ષણે ક્ષણે પ્રકૃતિના નિમિત્ત શુભ દોષના વિકલ્પ, ઇચ્છા અનિચ્છા રૂપે મનની પ્રવૃત્તિનું સંક્રમણ જણાય છે, તેનો વિચાર કરી જોશો. તો તે બધાને જાણનારો ચેતન્ય-જીવ, એ બધા વિકલ્પોથી જુદો જણાશે. ખરી રીતે જીવ ઇચ્છા અનિચ્છાનો જાણક છે. તે પોતાને (સર્વંગ સાયક છુ એ) ભૂક્ષીને પરને ઇષ્ટ અનિષ્ટરૂપ માને છે. વળી કોઈ ઘટાડીને ક્ષમા થઈ શકે છે. જડ વસ્તુમાં તેમ થવું મંભવતું નથી. તેમ વીર્ય એટલે રેત જડરૂપી પદાર્થમાં જીવના શુભ દોષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને દયા, શાંતિ, સમતા ક્ષમા દેખાતાં નથી, માટે રેત જડ વીર્યમાંથી ચેતનની અને ચેતનના શુભ દોષની ઉત્પત્તિ સંભવની નથી. નાના આઠ વર્ષના બાળકમાં ઘણા હુર્જીય દેખાય છે. વળી કોઈ અન્ય બાળકમાં શાંતિ વૈરાગ્ય દેખાય છે. મુવજી બાળક હતા તેમને અપ્સરા ચળાવવા માટે તેના સુદર અંગ દેખાડે છે અને કહે છે કે જો ! મારાં અંગ કેવાં છે ? ત્યારે મુવજી એમ કહે છે કે જો અમારે હજી બીજો ભવ કરવાનો હોય તો તારા જેવી જનેતાના ઉદરમાં અવતારધાગ્ય કરીએ અને તારા સ્તનતુ' પયપાન કરીએ; પરંતુ હે માતા ! અમને હવે બીજો ભવ ધારણ કરવાનો ભાવ નથી, વિકલ્પ નથી. એમ સદ્ગુણી સંસ્કાર ઘણામાં જોવામાં આવે છે. ૨૧ વર્ષે પ્રદ્વયર્થ મજેઠે લેનારા પણ હોય છે અને ઘણા ૬૦ વર્ષે વિપય કામલોગની ઇચ્છા કરનારા હોય છે. એક અંધકાર ધર્મોત્તમ છે કે જીવ નવ વાડે વિશુદ્ધ પ્રદ્વયર્થનો

અનેક આકારપણું પામે, પણ સુવર્ણપણાનો અભાવ કદી થતો નથી, તેમ આત્માનો ૮૪ લાખ દેહસ્થાન યોનિમાં અવસ્થાન્તર થતો જણાય છે. તેમજ આત્માની અસાનદશા-રાગદશાને (પુરુષાર્થ વડે) પસંદાવીને અરાગી નિર્દોષ પરમાત્મદશા થઈ શકે છે. પણ તેમાં શું પોતાનું વસ્તુત્વ નાશ પામે છે ? જે આત્મામાં હતું તે થયું છે, જગતમાંથી એક પરમાણુ પણ ઘટી જાય નહિ. ક્ષેત્રમાં નાના મોટાપણું દેખાય છે તે તેની અનેકપણે થયેલી હાલત છે, પણ તેનો દેવળ નાશ થઈ શકવા યોગ્ય નથી. ઘણા જીવો વસ્તુનું ગળવું, મગવું, ટળવું એવી જડ પદાર્થની અનિત્ય અવસ્થા દેખીને હર્ષ શોક કરે છે, પણ જે સ્વાધીન નિત્યતાનું જ્ઞાન થાય, તો તેને પર વસ્તુમાં મોહીપણાનો અભાવ થવાથી રાગદ્વેષ, હર્ષ, શોક ટળીને મુખ થાય છે. વસ્તુની અવસ્થા (પર્ચાય) ઉપજે, વિષુસે છે, પણ તેનો સર્વથા નાશ થતો નથી.

“ કેમ ઘટનો મુગટ કયો, કુમારે મસ્તક ધર્યો;

કુમારીને શોક થયો, હેરે રાજ્ય મધ્યસ્થ રહ્યો ;

સ્વાદ્રવાદ મમજી સમભાવમાં રહીએ.

આમાં નિત્ય વસ્તુને જોનારો રાજ્ય રાગદ્વેષ રહિત છે. સુવર્ણનું સજંગપણું નિત્ય છે, એમ જાણીને હર્ષ શોક કરતો નથી. પણ કુંવરીને સુવર્ણ ઘટની અવસ્થા ટળી જવાથી શોક થયો અને કુંવરને તે સુવર્ણના ઘટની અવસ્થા ટળીને મુગટ અવસ્થા થવાથી હર્ષ થયો; તેનું કારણ સ્થુળ પર્ચાય દ્રષ્ટિ છે, માટે તે અવસ્થા દ્રષ્ટિજ મુખદુઃખ હર્ષ શોક કરાવનાર છે, અને દોષિત છે, અહીં કહે છે કે, જેમ ઘટના પરમાણુઓ ઘટ ભાંગીને અનેક રજકણપણે પડ્યા રહે છે, તેમ ચેતનકર્ત્ર વસ્તુમાં ભગવા યોગ્ય છે તે તપાસ ? અર્થાત્ એ પ્રકારેનું અનુભવ કરી જોઈશ તો કોઈમાં નહિ ભગવા યોગ્ય અથવા પરસ્વરૂપે અવસ્થાન્તર નહિ પામવા યોગ્ય એવું ચેતનત્વ તને જણાશે. વસ્તુ-પરાર્થ સ્વતંત્ર છે, તેની અવસ્થાનું તેની સ્વમત્તામાં ટકીને જાલવું થાય છે. પરના સંયોગો અવસ્થામાં જણાય છે તે જીવની અવસ્થા નથી, જીવનું લક્ષણ નથી. જીવનું લક્ષણ ચેતન્ય ચેતનારૂપ છે, તે મન, વાણી, દેહની ક્રિયાપણે નથી. પણ એક ક્ષેત્રમાં દેહની ચેષ્ટા ઉપરથી જીવને અનાદિ કાળના દેહાધ્યાસની

(દેહાત્મ-બુદ્ધિની) ભ્રાંતિ થઈ છે. તેથી પોતાને અનિત્ય વસ્તુનો મિથ્યાભાસ થતાં રાગ દ્વેષ થાય છે. હવેશિષ્યને નિત્યપણાની ખાતરી થતાં કહે છે હે ગુરુ ?

“ આત્માની નિત્યતાના, આપે કહ્યા પ્રકાર;
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કયે વિચાર. ”

આવી કડી ફરેક નવા પદના પ્રશ્ન વખતે સમજેલો શિષ્ય કહે છે જોમ સમજવું.

શિષ્ય ગુરુને કહે છે કે આત્માની નિત્યતાની બધી દલીલ અને ન્યાયનો નિર્ણય મને અંતર વિચારથી થયો છે; આત્મા છે અને નિત્ય છે તેનો નિર્ણય ટકાવી રાખીને હવે નવી દલીલ, આશંકા શિષ્ય કરે છે. જ્ઞાન જાણવાની ના પાડતુ નથી. પોતાની શંકાઓને જાણનારો અને તે શંકાઓ ટાળી નિર્ણય કરતો પોતે આગળ વધીને, પોતાની અધિક વિચારણા શ્રી ગુરુ પાસે રજુ કરે છે. નાનામાં નાની વાતનું કહેવું અને કઠી ઠપકો મળે તો અપમાનનું સહેવું એ શિષ્યનો વિનય ગુણ છે. શ્રી ગુરુ શિષ્યનું અપમાન કરે, ઠપકો આપે તે પણ શિષ્યના ભાગ્યની વાત છે. જેમ માતા પોતાના બાળકને ઠપકો આપે તો તેનો ડખ—જેટ બાળકને થતો નથી, એમ ગુરુ-શિષ્યનું જાણવું. અહીં શિષ્ય ગયા કાળની શંકાનું આલોચન કરે છે. શિષ્યે જે નિર્ણય કર્યો તેને ભૂલી જાય તેમ નથી. એ પ્રમાણે એકેક ન્યાયની ચકીયાતી દલીલ યુક્તિથી સુઠવામાં સત્ સ્વરૂપની પુષ્ટિ કરવાનો હેતુ છે. એ હેતુ, તે કારણ અને તેનું ક્ષણ થવારૂપ કાર્ય તેને સમજવાનો શિષ્યનો પ્રયત્ન છે માટે જેને પોતાનું સાચું હિત કરવું છે, તેણે પ્રશ્ન કેમ કરવા, કેમ વિચાર કરવો, અને કેમ સમજવું તેની તૈયારી રાખવી અને સમજવાનો પુરુષાર્થ કરવો. ૭૦.

કર્તાપદ સંબંધે શિષ્યની આશંકા.

હવે છવ ક્રમાંનો કર્તા કેવી રીતે છે તે સમજવા માટે શિષ્ય શંકા રજુ કરે છે:—

કર્તા જીવ ન કર્મિના, કર્મ જ કર્તા કર્મ;
અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧.

લોકોને આ કર્તાકર્મમાં ઘણી મુંઝવણ છે. જીવને કર્મનો કર્તા કહેવામાં મું દોષ આવે છે, તથા કંઈ દૃષ્ટિએ કર્તા કહેવામાં આવે છે તેનો ખુલાસો આગળ આવશે. આ યથાર્થ સમજાયે ઘણા ઉદ્દેશ થાય છે, અને બધી મુંઝવણ ટળી જાય છે.

અહીં શિષ્ય કહે છે કે હે શુર ? આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, કર્મનો કર્તા કર્મ લાગે છે. જીવ તો અરૂપી છે, તે રૂપી પદાર્થનું કાર્ય કેમ કરી શકે ? ઉત્તર-કર્તાનું ધ્યેય તે કર્મ. આત્માનું કર્મ અથવા કાર્ય ત્રણ પ્રકારે છે. એક તો આત્માનો સ્વભાવ-સ્વલક્ષણ જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાનમાં સુખ છે એમ સ્વયં થઈ તે જ્ઞાનની સ્વચિત્તાએ જ્ઞાનમાં ત-મય થઈને જ્ઞાનક્રિયા બદલવું હેતુ કહે છે. બીજું કાર્ત્ત્વ કર્મ નથી. પોતાનું કર્તૃત્વ પોતાના જ્ઞાનશુભની (પર્વાય) અવસ્થામાં છે.

હોહો

“ કર્તા પઞ્જિભી ડ્ય, કર્મરૂપ પઞ્જિભમ;
ક્રિયા પર્વાયની ફેરની, વસ્તુ એક ત્રય નામ. ”

સમભાગ નાટક ગાથા

કર્તા પોતાને આધીન થઈને કરે તે તેનું કર્મ છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાનનું કાર્ય છે. એમ પોતાણ (સ્વયં) થયું તો તે ધ્યેય કર્મ થયું.

(૧) જ્ઞાનીનું કાર્ય જ્ઞાન-ધ્યેય કાર્ય-જ્ઞાન-એટલે પોતાનું માન્ય હિત, સ્વાધીન સુખનું મહજ સ્વભાવી કાર્ય તે જ્ઞાન જ છે.

(૨) અજ્ઞાનીનું કાર્ય રાગદ્વેષ છે, તે જીવનું લક્ષણ નથી. રાગદ્વેષ પોતાનો સ્વભાવ નથી, પણ પોતાના સ્વભાવની ભ્રાતિથી પોતાને બંધીને હું રાગ, દેવ, પુણ્યરૂપ તથા પુણ્યપાપનો કર્તા છું, એ અજ્ઞાનરૂપ રાગદ્વેષ જીવનું કાર્ય થયું. તે રાગાદિનું નિમિત્ત પામીને નવા પુણ્યકર્મ કર્મની બીજી ધુનું જીવના કર્મ માથે બંધન થયું.

(૩) તે જડ કર્મ અને દેહાદિના કર્તાપણાનું જીવ ઉપર આરો-

પણ કરવામાં આવે છે, તે ત્રીને અમદ્ભુત વ્યવહારથી એટલે કે ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિથી દેહ, મન, વાણી, આદિ જડકર્મનો કર્તા હવને કહેવામાં આવે છે. નિમિત્તતા શરણે નવા કર્મનું આવણું અને જુના કર્મનું જણું થાય છે. એ ઉત્તર આગળ આવશે. અત્રે તો શંકા છે કે કર્મ થાય છે, પણ હવ પરંદ્રવ્યનો કર્તા હોય તેમ લાગતું નથી.

અહીં શિષ્ય કહે છે કે.—હવ બે પુદ્ગલનો કર્તા હોય, તો તે હવનો સ્વભાવ-નિજ શુદ્ધ થઈ જાય, માટે હવ કર્મ-રજકર્મનો કર્તા નથી. બે હવને તેનો કર્તા કહેતા તો પત્રી તે જડનો ધર્મ હવત્વપણાને પામે. આ શંકાનો ખુલાસો આગળ આવશે પણ અહીં તેનો જવાબ દુઃકામાં સમજાવવામાં આવે છે જે આત્માને રાગદ્વેષનું નિમિત્ત જે જડ કર્મ તેના ઉદય વખતે હવ પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ભૂલીને પુણ્ય પાપરૂપ એટલે રાગદ્વેષના શુભ અશુભ પરિણામને કરે અને હું કર્તા છું એમ અજ્ઞાન દ્રષ્ટિ વડે માને, તો હવને જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મ તથા દેહાદિ નોકર્મનો અસદ્ભુત વ્યવહારથી કર્તા કહેવામાં આવે છે.

હવ ત્રણ પ્રકારે કર્તા થઈ શકે છે.

(૧) પોતાના અશુદ્ધ ઉપાદાન વડે પોતાની મલિન અવસ્થાનો એટલે શુભાશુભ પરિણામનો કર્તા છે.

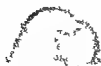
(૨) શુદ્ધ દ્રષ્ટિ શુદ્ધ જ્ઞાનનો કર્તા છે.

(૩) હવના રાગાદિ પરિણામ નવા કર્મનું નિમિત્ત હોવાથી આત્મા ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિએ કર્મનો કર્તા છે.

આત્મા ઉપર પોતાની બાંધી વિરુદ્ધરૂપ વિભાતિનું આવરણ છે, તે જડ કર્મ આત્માનું કાર્ય છે, એમ નિમિત્ત-ઉપચાર દ્રષ્ટિથી કહેવાય છે. હવે ક્રોધ કરતાં જે કર્મ બંધન કર્યું છે, તેનો વિપાક થતાં સત્તામાંથી બહાર આવે ત્યારે હવ બે ક્રોધ કરે તો તે નિમિત્ત થાય છે, આ સંબંધમાં આગળ કહેવાશે.

તા. ૨૬—૧૦—૩૬.

અહીં ૭૧ મી ગાથામાં શિષ્યની ત્રીબ પદની શંકા છે, કે

૩૧૫

આત્મા પોતાથી લિન્ન જોવા જડ કર્મનો કર્તા કેમ થઈ શકે ? એ જડ જોની મેળે થયા કરે છે. આત્માને આવી ઉપાધિ શા માટે કરવી પડે ? મને તો આત્મા અડતાં જ લાગે છે. કર્મ તો અનાદિનું આદ્યું આવે છે, તેનું કાર્ય જોની મેળે થયા કરે છે, અથવા આત્માની ઈચ્છા વિના સહજ થયા કરે છે. આમ અનેક પ્રકારનું શિષ્યને જ્ઞયન છે, અનેક વિચારણાથી પોતાને આત્મ અતરંગ સમાધાન કરવું છે. તેણે મમજ્ઞાના લક્ષે દ્વીલ પૂર્વક પ્રજ્ઞ રચી ક્યાં છે. અહીં શિષ્ય કહે છે કે એ પુણ્ય, પાપ, મન, વાણી, દેહ, રાગ દ્વેષ વગેરે જો જીવનું કાર્ય હોય તો તે જીવનું ઠરે, અને તેમ ઠરતા તેમાંથી જીવ ક્યારેય પણ નિવૃત્ત ન થાય

(આ પ્રજ્ઞાકાર કેવા વિચાર કરીને નિર્ણય માગે છે ? લોકોને જેમ તેમ મન માન્યુ, બીજાનું કહેવું ધારી લેવું છે, પણ પોતાની જાતના મનનપૂર્વક આત્મ શુ તે મમજ્ઞાની જિજ્ઞાસા બહુ કરે) ૭૧. હવે શિષ્ય આત્માના અખંધપણના બીજા કારણો રચી કહે છે -

આત્મા સદા અમંગલને, કરે પ્રકૃતિ બંધ;
અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨.

આત્મા દ્રવ્યદૃષ્ટિએ સદા શુદ્ધ છે વર્તમાન અવસ્થાએ પણ શુદ્ધ છે, જોવો એક (સદાશિવનો) મત છે. ખરો અભિપ્રાય એ છે કે આત્મા દ્રવ્યે સદાય શિવરૂપ છે ખરો, પણ ત્યારે વર્તમાન મગ્નીન ઉપાધિને પુરુષાર્થ વડે ટાળે ત્યારે મોક્ષદશા (શિવરૂપદશા) પ્રગટે. સદા શિવ મતવાળા એકાત નિશ્ચયાલાભી છે વર્તમાન રાગદશાનો બ્યવહારથી પણ જીવ કર્તા નથી એમ માનીએ, તો પત્રી આ મસાર કોનો ? અહીં બીજી ચકામા કહેવું છે કે કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ છે અને આ કર્મની ઉપાધિ જીવને જોડતી નથી માટે આ સૃષ્ટિ આદિ કર્મ તથા દેહાદિનું કાર્ય કરવાની પ્રેરણા ઈશ્વર કરે છે, અને ઈશ્વરે-જાડપ તે કર્મ થતા હોવાથી, જીવ તે કર્મથી અમઘ છે, પુણ્ય પાપ આપણે હાય નથી, ઈશ્વરની મરજી હોય તો પુણ્ય કરાવે, ઈશ્વરની ઈચ્છા હોય તો પાપ કરાવે, અને ઈશ્વરની ઈચ્છા હોય તો મોક્ષ કરાવે, આ પ્રમાણે

શિષ્યે શંકા કરી તેનો ખુલાસો હવે પછી આવશે. પણ અહીં હું કામાં તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે. જે જોમ હોય તો આત્માને હાથ કાંઈ ન રહ્યું, તે તો પરાધીન થયો. ઇશ્વર તો પોતેજ ચૈતન્ય ભગવાન જાણનારો છે, તેને ભૂલીને ઇશ્વરને ઉપાધિવાળો માનવો તે વૃથા વચન છે. જે જીવ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન અને ઇચ્છા રહિત થયો તે ઇશ્વર છે. તેને ઉપાધિવાળો માનવો તે મહા અજ્ઞાન છે. જીવ અજ્ઞાન દશામાં જડરૂપ પુણ્ય, પાપ અને રાગદ્વેષનો કર્તા અને સ્વામી થાય તો પોતેજ જડેશ્વર (જડનો ઇશ્વર) છે.

શિષ્ય કહે છે કે આત્મા સદાય પવિત્ર છે, અબંધ છે. અને પ્રકૃતિ, રજોગુણ, તમોગુણ, સત્ત્વગુણ એ પ્રકૃતિનો બંધ જોની મેળે થયા કરે છે; અને તેમ ન હોય તો જીવને કર્મ કરવાની પ્રેરણા ઇશ્વર કરે છે માટે ઇશ્વરની ઇચ્છા મુજબ બંધ મોક્ષ થાય છે. (પણ ખરેખર જે ઇશ્વર બધા જીવોનો બંધ મોક્ષનો કરતા હોય તો આજલગી ઇશ્વરે કૂરતા શામાટે રાખી, અને બધા જીવોને મોક્ષમુખ કેમ ન આપ્યું? ઇશ્વર તો પૂર્ણ પવિત્ર કૃતકૃત્ય ઇચ્છારહિત નર્વજ ભગવંત છે. નિર્મળ નિરુપાધિક છે, દેહ રહિત છે. તે પોતાની સ્વાધીનતા છોડી પરાધીનતામાં ઉપાધિવાળો થાય તે સંભવે નહિ.) એ પ્રમાણે શિષ્યની શંકાનો ખુલાસો છે, પણ આત્મ સમાધાન આગળ ગાથા દ્વારા આવશે. ૭૨.

હવે શિષ્ય કહે છે કે:-મોક્ષ ઉપાયનો કાંઈ હેતુ જણાતો નથી:-

માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;
કર્મતણું કર્તાપણું, કાં નહીં. કાં નહીં જાય. ૭૩.

શિષ્ય કહે છે કે, બંધ, મોક્ષ, પુણ્ય પાપ, કર્મ ન કર્મ વગેરે ઉપદેશનો કંઈ હેતુ જણાતો નથી. ડારણકે મેં કિપર કહ્યાં તે કારણથી આત્મા કંઈ કરતો જ નથી તો પછી તેને બંધ મોક્ષ થવાનો હેતુ ક્યાં રહે છે? એટલે રાગ, દ્વેષ, ઇચ્છા, અનિચ્છા વગેરે કાંઈપણ કાર્ય આત્મા કરી શકતો નથી. એ રીતે હું રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપનો કર્તા નથી, તેથી કંઈ પુરુષાર્થ કે મોક્ષનો ઉપાય બાતે કરી શકું તેમ નથી. અને

જો જીવને કર્મનું કાપણ હોય તો તે તેનો સ્વભાવ થયો અને તેથી મરવા યોગ્ય નથી

આ શબ્દોને યુવાનો આ ૧૫ આવશે ' શુદ્ધ જામા તેનો જ્ઞાન જોયો છે કે — આત્મા નન, વાણી અને દેહની ક્રિયા કરી શકતો નથી, જોલે કે આત્મા જ્ઞાન સિવાય બીજું ક્રિયા કરી શકતો નથી આત્મા, અનાદિ-અનંત પવિત્ર સાતાદ્રશ્ય છે, ચિદાનંદ સ્વતંત્ર છે તેથી કોઈને આધારે નથી, જીવ યોતાના જ્ઞાન સ્વભાવનો જ્ઞાતી હોકતા સ્વાભાવિક શુદ્ધ આનંદમય શક્તિરૂપે છે પણ વર્તમાનમા પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉપાવિની અસર લેનાર છે યોતાની અવસ્થામા જે મિથ્યાત્વ તથા રાગદ્વેષ અધિગતા જણાય છે તે, સાચા અભિપ્રાયવડે શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધા, પ્રાપ્ત કરી તથા જ્ઞાનની નિયતારૂપ પુરુષાર્થથી અશુદ્ધ અવસ્થા ટાળીને, પૂર્ણ શિવસુખરૂપ જીવ થઈ શકે છે

આવા પરમાર્થજૂત વ્યવહાર અને શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ શિષ્યને થઈ નથી અને શિષ્ય સાચુ તત્ત્વ સમજવાનો કામી છે, માટે શ્રદ્ધા કરે છે કે આ વાત મને સમજાવી નથી માટે “એ અતઃશબ્દાતશ્ચો સમજનો સંકુપાય” એમ કહી શ્રી ગુરુને સમાધાન કહેવા વિનવે છે ૭૩

શ્રી સદ્ગુરુ સમાવાન

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહ તો કર્મ?

જડ જનભાન નહિ પ્રેરણા. જુઓ વિચારી ધર્મ ૭૪.

અહીં નિમિત્તથી વાક્ય છે કે જો જીવની અશુદ્ધ શક્તિ ન હોય તો જડમા સંચાલન કોણ કરે? મહાજ શુદ્ધસાયક સ્વભાવને ભૂતીને રાગદ્વેષ હું છું એમ જીવ અજ્ઞાનપણે મનન ન કરે, તો તેના નિમિત્ત વિના પુદ્ગલ જ્ઞાનો-આવરણનો મધ કેમ થાય? જો જીવની તદ્દન શુદ્ધતા હોય તો નિમિત્ત નૈમિત્તિકપણ એટલે બધપણ ન સભરે, પણ અહીં તો આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદ સાતા છે, પુણ્ય, પાપ, શુભ, અશુભ, કર્મ રહિત છે, તેનું નિદોષ લક્ષણ સાતાપણ છે તે ભૂતીને હું રાગ દ્વેષરૂપ છું, આ હું અને આ માટે એમ પગ્ગમુખા

મમતા કોણ કરી શકે અથવા તેનું મનન કોણ કરી શકે ? જેનામાં વિચારવાની શક્તિ છે, જાણપણું છે તે જીવ-ચેતન જાણનારો છે; તે જડ પદાર્થમાં રાગ દ્વારા અટકે, પણ જડ વસ્તુનો સ્વભાવ કાંઈ રાગ-દ્વેષરૂપ થવાની પ્રેરણા કરનાર નથી. જીવના જ્ઞાનને આવરણ થવામાં નિમિત્ત, દૃષ્ટા શક્તિને રોકવામાં નિમિત્ત, જીવને બ્રાન્તિ થવામાં નિમિત્ત એ વિગેરે પ્રકારનાં આઠ કર્મ છે. તેનો ઉદ્ધત તે જડની અવસ્થા છે. તે જ્ઞાનના વ્યાપારમાં દેખાય છે; જીવનો જાણવાનો સ્વભાવ છે પણ તેનું માત્ર જ્ઞાન નહીં કરતાં તેમાં જીવ મારાપણાની બ્રાન્તિ કરે છે. જેમ નિર્મળ અરીસામાં તેની આમારહેલા દોષમા, મગ, મોનાના ઘરેણા વગેરે દેખાય તેમાં અરીસાનો દોષ નથી તેમ આત્માને વસ્તુ જોને જાણવામાં દોષ નથી; આત્મા ચેતન્ય જાતા છે, શાંત અવિકારી વીતરાગ છે. પણ તે પોતાનું નિર્દોષ જાતાપણું અનાદિથી ભૂલીને કર્મના નિમિત્તે તેની વર્તમાન અવસ્થામાં, શુભ અશુભ ક્રિયાપણે ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની કલ્પના વડે રાગદ્વેષદ્વારા મનન કરે છે. જેમ અજ્ઞાનપણે પરભાવરૂપ મનન કરે છે. તેથી તે રાગદ્વેષનું નિમિત્ત પામીને નવીન રજકણનો-આવરણનો બંધ થાય છે. જડમાં મનન કરવાની શક્તિ નથી. જીવમાં પ્રેરણા જોડે મનનરૂપ ચિદ્વાલાસ છે તેના નિમિત્તે જડ કર્મનો બંધ થાય છે. રાગદ્વેષદ્વારા જીવ કરે છે, આ હીક છે, આ અહીક છે, આ મેં કર્યું, આ માફ કર્મ છે વગેરે રાગદ્વેષમય વિકારી પરિણામ કરનાર જીવ છે. બૂલનારો ક્યાંક ભૂલ કરીને પરભાવમાં, મોહભાવ વડે અટક્યો છે, તેથી શુભાશુભ બાવમા-વિકારમાં મનન કરવા લાગ્યો કે મેં લાલું કર્યું, માફ આ જીવે હીક કર્યું, આ જીવે માફ અનિષ્ટ કર્યું વગેરે આર્ત-ધ્યાનવડે જીવ પરવસ્તુમાં રાગદ્વેષદ્વારા અટક્યો. તે ભાવનું નિમિત્ત પામીને, જડ વસ્તુમાં (તેનું નિમિત્ત લેવાની) યોગ્યતા છે તેથી તે જીવ સાથે આવીને એકજેત્રે બંધાય છે; તેના વર્તમાન ઉદ્ધતમાન વ્યાપારથી મન, વાળી દેડની ક્રિયા થતી દેખાય છે. આત્મા જ્ઞાનમા જ રોકાય અને હું પુણ્યવાળો રાગવાળો વગેરે અનેક મુખ દુઃખની કલ્પનામાં ન રોકાયતો જડકર્મ કેમ મોટે ? મોટે જીવના રાગદ્વેષરૂપ ભાવકર્મના નિમિત્તે જડકર્મ આવ જ કરે છે, અને તેથી તેમાં અક્રિયા દેખાય છે. તે કારણે જડકર્મનું કર્તૃપણું

ઉપચાર દિધી જીવન કહેવાય છે. આત્માની ઈચ્છા અને અર્થજ
 પરિણામની વૃત્તિ વિના જનન—જીવી પણ કેમ જોઈ ? જીવનાં રાગ
 વેદનાં ચીકણાં હોય તો પણ આવીને જોઈ જીવના મૂળ સ્વભાવ
 દ્રવ્ય સ્વભાવમા ચીકણા નથી, પણ હું ચીકણવાળો છું એવી જીવ
 માન્યતા કરે છે, અજ્ઞાન કરે છે, તેથી જીવની વિભાવિક શક્તિની
 યોગ્યતાથી નાગ રૂપ કુસાનરૂપ અવસ્થા થાય છે, તેનું નિમિત્ત પામીને
 નવા કર્મ સહજ પ્રેરાઈને આવે છે તેથી યોગ્યતા કર્મલ વર્ગભામા
 છે પણ ભીન, સ્વભ, મકાન, પત્થર વગેરે જડવસ્તુમાં તેથી યોગ્યતા
 નથી તેથી તે કર્મરૂપ પરિણમતા નથી આખા લોકમા કર્મલ વર્ગ-
 ભાના અનતા સૂક્ષ્મ જીવા પરમાણુ રજકોષ્ટ પડ્યાં છે, તેમાએથી
 યોગ્યતા છે કે જીવ ના હોય કરે કે તે જીવખને તેમાથી પુરુષલો આવી
 કર્મરૂપે બધાય છે જેમ કર્મલ વર્ગભાની કર્મરૂપે પરિણમવાની
 યોગ્યતા છે તેમ મોહનીનું નિમિત્ત પામી જીવને ઇન્દ્રિય ઉદે છે મનના
 અર્થજ પરિણામ થતા અવ્યવસાય [વૃત્તિઓ] ઉદે છે તે શુભાશુભ
 પરિણામને જીવ અજ્ઞાન ભાવે યોગ્યરૂપે જાણે છે અને રાગરૂપ પરિ-
 ણામી તે રાગમા અડે છે અને પોને ખડખડ થઈને જ્ઞાન કરે છે, તેથી
 વળી તે કાળે નવા પરમાણુઓ આવે છે જીવે પૂર્વે અજ્ઞાન કર્યું
 હતું તે કારણે કર્મ બધાજેવા હતા વળી તે ઉદયમા આવતા જીવે
 નવું અજ્ઞાન કર્યું એમ જીવ અજ્ઞાનદશા ન ટાળે ત્યાગુધી પરપરા
 આવે છે. કર્મલ વર્ગભાના સૂક્ષ્મ રકથો આખા લોકમા કાંસી કામીને
 ભર્યા છે, તેમા ગગણુ, નગણુ, દગણુ, વીખગણુ, છટા પડી જીવ
 જોવો સ્વભાવ છે, તેના સક્રિયપણુ છે પણ તેમા ચેતન્યપણુ નથી.
 હેલમા અજ્ઞાતા વેદની કર્મના ઉદયથી જીવની વેદના હેખાય છે,
 તેમા મોહભાવને લીધે રાગદ્વેષ થાય છે જીવ રાગદ્વેષ કરે કે હું આમ
 કરું, ખાઉં, લઉં, મૂકું, પણ તેનું ધાર્યું થતું નથી તેમજ આહાર
 પેટમા જતા આહારને ખમર નથી કે હું લોહી, માસ, હાડકા, નખ,
 વાળ આદિરૂપે પરિણમું પણ જડનો સ્વભાવ છે કે તેની યોગ્ય
 તાના નિયમ મુજબ તે પરિણમે જીવનું અને કર્મનું એક દોરે
 સંયોગી ન બધપણુ હોવાથી જીવના ભાવની અસ્થિરતા અને જડ
 કર્મને નિમિત્ત-નિમિત્તિકપણુ છે. જેમ સોપને ખમર નથી કે હું

ખેંચાકેને લોહચુંબક પાસે બાંધે, પણ લોહાની સોયમાં ખેંચાવાની
 યોગ્યતા છે, અને પત્થરમાં ચુંબક રસના કારણે ખેંચાવાની યોગ્યતા
 છે, એમ નિમિત્ત-નિમિત્તિકપણું જે વસ્તુને હોઈ શકે. કોઈ વસ્તુ પોતાના
 કારણે બાધારૂપ ન હોઈ શકે, પણ તેને બીજું નિમિત્તકારણ હોય અને
 તેમાં તે બેડાય તો પોતાની વિકારી (બાધારૂપ) અવસ્થા થાય. જેમ
 સોનું સોનાના કારણે મટીન કહેવાય નહિ પણ તાંબાના ભેગના
 કારણે મલિન કહેવાય છે. જીવની અશુદ્ધતામાં જડ વસ્તુ નિમિત્ત છે.
 તે નિમિત્તને વશ થતા જીવને સંસારી, અજ્ઞાની, રાગી દ્રેષી, ક્રોધી
 વગેરે કહેવામાં આવે છે; માટે જીવ અજ્ઞાન અવસ્થામાં ઉપચારથી
 દેહાદિ, નોકર્મ, અને જ્ઞાનાવસ્થાદિ દ્રવ્યકર્મનો કર્તા કહેવાય છે. જ્યાં
 જ્યાં આત્મા છે ત્યાં ત્યાં બંધ થવાની ઉમેદવારીવાળાં (યોગ્યતાવાળાં)
 રજકણો પડ્યાં છે; અને આત્મા પોતામાં બેટલા પ્રમાણમાં રાગદ્રેષ
 કરે તેટલા પ્રમાણમાં નવા રજકણો સ્થિતિ, પ્રકૃતિ, અનુભાગ અને
 પ્રદેશ-બંધપણે ચૈતન્ય સાથે બંધાઈ જાય છે. જડને ખબર નથી, કે
 અમારે જીવને અમુક ક્ષણ આપવું છે. મોઢામાં આહારનો પ્રવેશ થતાં
 આહારને જ્ઞાન નથી કે અમારે કેમ પરિણમવું છે. ઝેર અને અમૃતને
 ખબર નથી કે અમારે આત્મ ક્ષણ દેવું છે, પણ જે ખાય તેને તેવું
 ક્ષણ થાય. એમ જીવ કર્તા અને જડ કર્મનો નિમિત્તરૂપ સંયોગી સંબંધ
 છે. જીવની અશુદ્ધ અવસ્થાને તે કારણે ઉપચારથી કર્તા કહેવામાં આવે
 છે. જીવ પરમાર્થ-શક્તિરૂપે પરમાત્મા જેવો શુદ્ધ છે, પણ અવસ્થાએ
 કર્મ ઉપાધિના નિમિત્તે અશુદ્ધ છે. અવસ્થાએ પણ જે તદ્દન શુદ્ધ
 હોય તો શુદ્ધ પરમાત્મ દશા બેઠે. જે જીવને તદ્દન શુદ્ધતા પ્રગટ-
 પણે હોય તો ઉપદેશ સાંભળવાપણું રહે નહિ અને દેહાતીત વીતરાગ-
 દશા-પૂર્ણ પવિત્રદશા હોવી બેઠે. પણ તેવી શુદ્ધતા તો જીવ્યાતી
 નથી. શુદ્ધતા થવા માટે પુરુષાર્થ પણ નથી અને કથન માત્ર ગોખી
 રાખ્યું છે કે આત્મા સદા અસંગ શુદ્ધ છે. જે આત્મા ખરેખર અસંગ
 અવસ્થાએ હોય તો આ તને અશુદ્ધ સંસારી દશા કેમ દેખાય છે ?
 માટે નિમિત્તરૂપે કર્તાપણું છે એમ માનો. જેમ લોહાનો ગોળો અગ્નિથી
 તપાવેલો હોય, તેને પાણીના સંયોગમાં મૂકે તો પાણી શોષાય છે,
 અગ્નિનો પ્રત્યક્ષ વ્યાપાર દેખાતો નથી, છતાં અગ્નિનું કાર્ય પ્રત્યક્ષ

દેખાય છે, તેમ ચૈતન્યધન આત્મા જ્ઞાતાનિર્દોષ છે, પણ તે જ્ઞાતાપદ્ધત્
 ભૂતીને જે રાગદ્વેષરૂપ કષાય અગ્નિરૂપ ક્રોધ, માન, માયા, લોભનું
 મનન કરે તો તેની મલીનતાનું નિમિત્ત પામીને (જેમ ધગધગતા
 ગોળામાં પાણી પકડાઈ જાય છે તેમ) આત્મપ્રદેશે જડકર્મ પકડાઈ
 જાય છે. પુણ્ય પાપ મારા, રાગ દ્વેષનો હું કર્તા, મન વાણી દેહની
 ક્રિયા, શુભાશુભ ભાવ જે મારા વડે થાય છે એવી પરવસ્તુની જે
 કર્તૃત્વબુદ્ધિ જણાય છે, તે અશુદ્ધભાવનું નિમિત્ત પામીને, નવીન
 કર્મવર્ગણા આત્મા તરફ જે ચામુંને બંધપણ પામે છે; તેથી જીવને
 પુદ્ગલ કર્મનો કર્તા નિમિત્તની દૃષ્ટિએ, ઉપચારિત વ્યવહારથી કહેવામાં
 આવે છે, કારણકે વર્તમાનમાં જીવની અશુદ્ધ અવસ્થા દેખાય છે છતાં
 પરમાર્થ દૃષ્ટિથી જીવો તો આત્માનો બધ સ્વભાવ નથી, નિશ્ચયથી
 પરનો કર્તા નથી, પરમાર્થથી, સાચી દૃષ્ટિથી તો એમ છે કે જડપુદ્ગલ
 પરમાણુદ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે. તેની જે જે અવસ્થા બંધકરૂપે થાય છે
 તેનામાં જે પ્રકારે બધ ધરાવી યોગ્યતા છે તે પ્રમાણે જીવના અજ્ઞાન-
 મય રાગદ્વેષનું નિમિત્ત પામીને રજજીવો ચોટે છે. માટે ઉપચારથી જીવ
 કર્મનો કર્તા કહેવાય છે, વ્યવહારથી જીવ જડકર્મનો કર્તા કહેવાય છે.
 વ્યવહાર એટલે નિમિત્ત. જેમ ઘી અને માયીનો ઘટો બેઉ જુદાં છે
 પણ તેમનો મયોગી સળધ થયો હોવાથી ઘીનો ઘટો એમ લોક
 ભાષામાં (વ્યવહારથી) કહેવાય છે. ઘટો કાંઈ ઘીનો બનેલો નથી,
 તેની રીતે નિશ્ચયથી જીવ પુદ્ગલ કર્મનો કર્તા નથી, પણ નિમિત્તના
 સળધે ઉપચારથી કર્મનો કર્તા જીવ કહેવાય છે.

તા. ૨૭—૧૦—૩૬.

ત્રીજી શકામાં શિષ્યે કહ્યું કે હે ગુરુ ? જીવ કંઈ કરતો નથી,
 પણ એની મેળે કર્મ થવા કરે છે. પ્રકૃતિ જ અનાદિથી એની મેળે
 બધ મુક્તપણ કર્યા કરે છે, માટે મારે મુદુપાર્થ કરવાની જરૂર જણાતી
 નથી. વગી કહાય ઈશ્વર પણ કર્મનો જ્ઞા હોય, અથવા જીવનો
 ધર્મ કર્મ કરવાનો હોય, તો પોતાની સ્વતંત્રતાએ છટી શકે નહિ.
 માટે મોક્ષનો ઉપાય કરવાપણું મને જણાતું નથી. એ કર્તાપણાની
 સૂક્ષ્મ સધિ ક્યા છે ? તેનો મદુપાય જે હોય તે સમજવો. તેમાં એક

મુશ્કેલ એ છે કે કર્મનો કર્તા કર્મ છે કે કેમ ? તેનો ઉત્તર આ ૭૪-૭૫
 મી ગાથામાં છે કે આત્મા જ્ઞાતા નિર્દોષ જ્ઞાન માત્ર છે એવી યથાર્થ
 પ્રતીતિપૂર્વક પોતામાં ઠરેતો તે કર્મને પ્રેરણા કરવામાં નિમિત્ત નથી જ.
 પણ અજ્ઞાન અવસ્થામાં જડને કર્મરૂપે પરિણમવામાં નિમિત્ત થવાની
 એક વિભાવિક શક્તિરૂપ જીવની યોગ્યતા છે. ક્રોધ, માન વગેરે કલુ-
 પિતતા, હર્ષ, શોક, રતિ, અરતિ, ખેદ વગેરે ભાવો જીવ કરે છે ત્યારે
 જીવમાં જાણપણું હોવાથી જીવ પરમાણુમાં થતી શુભાશુભ અવ-
 સ્થામાં, રાગદ્વેષની કલ્પના વડે ઠીક ઝઠીક માનીને, પોતે પરવસ્તુમાં
 અટકે છે; અને એ નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવ જડ વસ્તુમાં પ્રેરણારૂપે પ્રતિ-
 ભાસે છે. માટે એ ઉપચાર દૃષ્ટિએ અજ્ઞાન ભાવથી એ અશુદ્ધમણે
 જીવનો ધર્મ છે. તે વિચારી જુઓ. ૭૪.

વળી કહે છે કે:—

જે ચેતન કરતું નથી, નથી થતાં તો કર્મ;

તેથી સહજરવભાવ નહિ, તેમજ નહિ જીવધર્મ. ૭૫.

કર્મની મલીનતાથી-ઉપાધિકભાવથી જુદો યદ્યપે જે ભગ-
 વાન આત્મા માને કે હું નિર્મળ શુદ્ધજ્ઞાતા નિર્દોષ છું, શાન્તિ-આ-
 નંદથી સમતામય છું, એમ જ્ઞાન સ્વરૂપણે નિજગુણમાં રહે તો પુણ્ય
 પાપ રાગદ્વેષનો કર્તા ન થાય, અને તે રીતે કર્મ થતાં નથી એ નિયમ
 છે. પૂર્વકર્મના ઉદયમાં લેડાઈ શુભાશુભ ભાવ કરવાનો ધર્મ કાંઈ
 આત્માનો નિજ ધર્મ નથી. જે આત્મા તેનો સ્વામી તથા કર્તા ન થાય
 તો જડકર્મ કાંઈ પરાણે વળગતાં નથી. શુભાશુભ ભાવ પણ મારા
 નથી, મારો ધર્મ નથી, હું જ્ઞાતા, સાક્ષી, જ્ઞાયકમાત્ર છું એમ સમજી
 જે રાગમાં ન અટકે, અને જ્ઞાનમાં સ્થિર રહે, જ્ઞાનપણે ટકી રહે તો
 પછી તે કર્મ થવામાં જીવનું પોતાનું નિમિત્ત રહેતું નથી; માટે કર્મ
 કરવાનો આત્માનો સહજ સ્વભાવ નથી. જે તેમ હોય તો સંસારથી
 મુક્ત સિદ્ધ પરમાત્મ અવસ્થા પ્રગટ થાય નહીં અને સદા કર્મની ઉપાધિ
 રહે, માટે કર્મ કરવાનો જીવનો સ્વાભાવિક ધર્મ નથી. પુણ્ય, પાપ, રાગ,
 દ્વેષ, શુભાશુભ ભાવ કરવા એ જે આત્માનો નિજ ધર્મ હોય, તો

કોઈ પણ ક્ષણે ધર્મીથી ધર્મ જુદો રહી શકે નહિ માટે તે ભાવો જુદા થઈ શકે નહિ. જેમ ગોળનું ગળપણ, ગોળથી લિટ્ટ કોઈ ક્ષણે થઈ શકતું નથી તેમ કર્તાનું કાર્ય (કર્મ) કર્તાથી ક્ષણમાત્ર લિટ્ટ થઈ શકે નહિ. માટે ક્રોધાદિનું કર્તાપણું પરમાર્થે નથી. વળી અનાયાસે કર્મ આત્માને વળગતાં નથી, તેમજ કોઈ ઈશ્વર આદિ તે કર્મને વળગાડતો નથી. જો તેમ હોય અને અનાયાસે કર્મ થયા કરતાં હોય તો ક્યારે પણ જીવ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ તૃષ્ણા, મમતા વગેરેથી નિવૃત્ત થઈ શકે નહિ. મન વાણી દેહની ક્રિયા તથા શુભ અશુભ ભાવ તે ઉદય જનિત જડભાવ છે, તેનો કર્તા ચેતન નથી. જોને કાર્ય કરવાનો જીવનો સ્વભાવ હોય તો તે કોઈ ક્ષણે તે ક્રિયાથી રહિત ન હોઈ શકે, તે ક્રિયા છૂટી ન શકે, પણ તેમ તો નથી. સિદ્ધ ભગવાનમાં કોઈ ક્રિયા નથી. માત્ર જ્ઞાનમાત્રપણું—આત્માપણું છે. એમ વર્તમાનમાં પણ દરેક જીવ જ્ઞાન જ કરે છે, છતાં પોતાની ભ્રમણાથી માને છે અને કલ્પના કરે છે કે હું પરતું કડું છું અથવા મને કોઈ કરાવે છે. પરવસ્તુમાં મારાપણાની અને કર્તાપણાની માન્યતા જીવ અજ્ઞાનભાવે કરી શકે છે પણ પરતું કાર્ય કરી શકતો નથી; માત્ર રાગવટે વિવિધ કલ્પનામાં રાચે છે, પણ જડની ક્રિયા કરી શકતો જ નથી. સૂક્ષ્મપણે વિચારે તો જ્ઞાન ત્રિવાય જીવ કંઈ કરી શકતો નથી.

ધણા લોકો પૂછે છે કે અમારે શું કરવું? તેનો ઉત્તર—જ્ઞાનમાત્ર સ્વભાવમાં રહેલું તે આત્માનું કાર્ય છે, ધર્મ છે તે કરવું, જ્ઞાનધર્મ દરેક ક્ષણે વર્તે છે, થાય છે, માટે જ્ઞાનમાં ટકીને જ્ઞાન કરવું. કોઈ કોઈને કાંઈ આપી શકે, લે, મૂકે, કે ભાલવું, ચાલવું એ કોઈ ક્રિયા આત્માથી થતી નથી, પણ હું કરું છું, મારા વડે થાય છે, એમ અસત્ કલ્પના જીવ કરે છે. બહારથી હું કંઈ કરું અને મને શુભ થાય એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે. જેને ધર્મ માન્યો તે જોખરેખર ધર્મ હોય તો ક્યારે પણ તે ભાવ છૂટી શકે નહિ. શુભરાગ, દયાનો ભાવ, ઈર્ષ્યા, પુણ્ય પરિણામ વગેરે જીવનો નિઃસ્વભાવ નથી. પણ આત્મજ્ઞાન પામી પુરુષાર્થ વડે જેઓ મોક્ષદશા પ્રાપ્ત કરે છે, તેમને કંઈ કરવાપણું ઇર્ષ્યા, ગાંધારી આદિ કંઈ કર્મ રહેલું નથી; માટે શુભ રાગાદિ પગથીત કર્મ છે, અને ચેતનનું ન્યાયીન જ્ઞાન કર્મ છે. આત્મા કેમ

કર્તા છે, કેમ અકર્તા છે, એટલું યથાર્થ બોલો તો તે અનંતકાળે નહિ પ્રગટેલું અપૂર્વ તત્ત્વ પ્રગટાવવાનો ઉપાય છે; તે નિઃપદની સમગ્રજ્ઞ તો પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો યથાર્થ ઉપાય છે. લોકોને અનાદિની જડભાવના કૃતૃત્વની માન્યતા એવી દ્રઢ પકડવાળી થઈ છે કે કોઈ તેથી બીજું કહે તો માને નહિ; કારણકે પૂર્વે પરાધીનતામાં ઠીક માન્યું છે. જેને ઠીક માન્યું, પોતાનું કર્તવ્ય માન્યું તે માન્યતાને કેમ છોડે? હું બીજાને સુખી કરી શકું, બીજાનો ઉપકાર કરી શકું છું, હું આવું પરનું કાર્ય કરી શકું છું એ માન્યતા મહાપાપ છે કારણકે તે અનંતો અજ્ઞાનભાવ છે. જેના પુણ્યનો ઉદય હોય તેનાપર સામા જીવને ઉપકાર કરવાની ઇચ્છા, રાગ આન્યા વિના રહે જ નહિ કારણકે એને તેવી સજવડતાનો એટલો કે પુણ્યનો ઉદય હતો. તારું કર્મ તેને તે કંઈ આપ્યું નથી. જો પરનું કાર્ય શક્ય હોય તો જેટલું કરવા તું ધારે તેટલું થવું જોઈએ પણ તેમ થતું નથી. કોઈ કહે કે હું એકેકું પરનું કાર્ય મારી ધારણા મુજબ કરી શકું છું, આવું જે અભિમાન તે અજ્ઞાન છે. દેહાદિની ક્રિયા હું કરી શકું છું, દાન આપી શકું છું, હું સેવા કરું છું, દયાપાત્રું છું, એ અજ્ઞાનીનું અભિમાન ખરેખર વૃથા છે. વાસ્તવિક તો એમ છે કે જેને જ્યાંથી જે વખતે જેવા પ્રકારે વ્યવહારથી નિમિત્ત થવાનું હોય તે વખતે યથા વિના રહે નહિ; અને ન થવાનું હોય તો ઇચ્છા ધણી કરે તોપણ કાર્ય ન થાય. સાચા તત્ત્વના કારણકાર્ય જાણ્યા વિના, તત્ત્વના જ્ઞાન વિના, મહામોહને વશ થઈ હું બીજાને સુખી કરું, દુઃખી કરું, હું જીવાડી શકું, હું મારી શકું, આવી માન્યતામાં જે જીવ હોંશ રાખે છે અને હરખના હડકા કરે છે અને તેમાં ધર્મ માને છે તે અજ્ઞાની છે. જ્ઞાતાનો ધર્મ શું, હું શેનો કર્તા છું, માઝું સ્વરૂપ શું, આત્મા શું કાર્ય કરી શકે છે તેનો ધીરજ રાખી કદી વિચાર કરતા નથી. પણ ગાઠ-રીયા પ્રવાહ માફક જે માન્યતાથી અંસારી જીવો વર્તે છે તે જાતની માન્યતા અને વર્તન પોને કરે છે. પણ મારું સ્વાધીન સત્ત્વ તત્ત્વ શું છે, તે મારાથી જ ઉદ્ભવેલું થઈ શકે છે તેની શી રીત છે તે જાણવાનો વાસ્તવિક પ્રયત્ન કાંઈ કરતા નથી. જગત જે માની રહ્યું છે તેનાથી આ વાત જુદી છે. સંસારથી તદ્દન ઉધું છે, લોકો બાહ્ય-

ક્રિયાથી, મેવાથી અને પુણ્યથી ધર્મ માને છે. વળી કહે છે કે અમે અમારી કુળ બળવીએ છીએ. અનામક્રિયાથી કર્તવ્ય કરીએ છીએ, એવી અસત્ કલ્પનાથી પોતે ધર્મ માની બેઠા છે. તે ભલે ગમે તેવા સ સાગના ડાહ્યા હોય પણ જ્ઞાની કહે છે કે તે મોટા મૂઢ છે. સંમારતા સમજી અને જગતના ડાહ્યા, તે મોક્ષમાર્ગથી ભ્રમ્યા અને અનંત સંસારમાં રખડનારા છે. લોકોને બકારથી રચી દેખાવની ભૂતવળીમાં ઘણા ઘણા મોહ રહ્યો છે. કર્મ ઉદયજનિત અંદરથી ધ્રુષ્ટિ ઉપજે અને કળી જોગાનુજોગ ક્રિયા થતી દેખાય, તેથી માને કે મેં સામાને આમ કર્યું, આમ ન થવા દીધું વગેરે માન્યતાઓ જન્મ છે. એ શું થાય છે, કોનાથી કેવી રીતે થાય છે, તે જોવાની કુરસહ નથી. તેથી પોતાના સ્વયં અપરાધના કારણે જગતના જીવો સંસારમાં રખડે છે અને સાચો ન્યાય એટલે સત્ ધર્મની—આત્માના ધરની વાત આવે છે ત્યાં નકાર કરે છે. પણ સત્ય અને સત્યની વાત ત્રિકાળ જેમ છે તેમ રહેશે. મતને સંખ્યાની જરૂર નથી. લોકો માને અગર ન માને, તેની ધર્માત્મા-જ્ઞાનીને ધીકર ન હોય જેને ગરજ પડે તે સત્યની ખોળ કહે; જ્ઞાની જગતને મુધારવા માટે રોકાઈ જતા નથી. મુખ્યપણે જ્ઞાનીની વાત અજ્ઞાની જનોને ઝટ હોયે બેસતી નથી. ત્રણે કાળના જ્ઞાની એક જ બોધ કહી ગયા છે કે આત્મા, સ્વસ્વરૂપના જાને પોતાના જ્ઞાન-શુભનો કર્તા છે આત્માનો ધર્મ પરનું કંઈ કરવું તે નથી. આત્માની ચથાર્થ પ્રતીતિ અને તે-રૂપ શ્રદ્ધા, જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું એ જ્ઞાનનું કાર્ય છે, છતાં ભ્રમ પડે અને પોતાના શુભને વિપરીતપણે માને, તો અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષ, ક્રોધાદિ કરે, તે દ્રષ્ટિએ તો મિથ્યાજ્ઞાનનો કર્તા થાય. અને માને કે જડની ક્રિયા હું કરું છું; એ ભાવે તો રખડવું થાય માટે શુભ અશુભ રાગ, તથા પોતાને આધીન નથી એ બાદ્ય ક્રિયાનું કર્તાપણું મારું છે એ આદિ અભિમાન છોડે તો ધર્મની જાન શુ તે જણાય છે—સમજાય છે.

પ્રશ્ન—અંતરમાં વિચાર કરીએ તો અવરનાદ ન આવે કે તારું કર્તવ્ય આમ જ છે? ઉત્તર—જ્યાંલગી ચથાર્થ વસ્તુ તરવનું જ્ઞાન નથી ત્યાંલગી તેનું જ્ઞાન વિપરીત (અજ્ઞાનમય) છે. હિંસા કરનારા

બોક્કા કાપનાર કસાઈને શું નાદ આવે? જ્ઞાનમાં બધું બેઠું છે તેથી તે બધું જ્ઞાન કરે. હું રાગદ્વેષ, પુણ્ય પાપ, મન વાળી દેહની ક્રિયાનો કતો છું, એ માફ કર્તાવ્ય છે, શુભ પરિણામ તે મારાં છે એમ પોતાને ભૂલેલો હોવાથી માને છે કે એ મારો ધર્મ છે, અથવા એ બધું ઈશ્વરાધીનપણે થયા કરે છે એમ માને છે, અને જે પ્રારબ્ધનું કાર્ય બને છે તેમાં ઠીક, અઠીકની કલ્પના વડે કર્તૃત્વ, મમત્વબુદ્ધિ કરે છે.

એક દેહમાં અનંત કર્મ પરમાણુ પુદ્ગળોનું નાટક થઈ રહ્યું છે; તેમાં પૂર્વ વાસનાનું ફળ શુભ અશુભ પુણ્ય પાપની વૃત્તિ ઉપજે છે; તેમાં કર્તૃત્વ, મમત્વ સગંગ દેહાવીને પોતે પોતાના જ્ઞાનમાં બંધી પડ્યો હોવાથી જડના રસને વેદે છે, અને અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષનો કર્તા અને સુખ દુઃખની પરાધીનતાનો ભોહતા ધાય છે.

અંતરંગ ધાતીકર્મ જે મોહ છે તે ઝીણા સૂક્ષ્મ રચાયેલો ધૂળ છે, તેના ઉદયમાં જોડાતાં કણે કણે ઈચ્છા અનિચ્છાની વૃત્તિ ઉઠે છે; તે મારા સ્વભાવમાંથી નીકળે છે, એમ માની પરવસ્તુમાં મારાપણાની રાગવૃત્તિના શીષે આમ કરું તો ઠીક, આમ કરું તો દયા પગાય, વગેરે અનેક ભૂલવાળી માન્યતા કરીને પોતાની અભિપ્રાયથી અજ્ઞાનદશામાં જીવ દેડ્યો છે. જે કાર્ય જડની અવસ્થામાં ધાય છે, તેમા રાગદ્વેષની કલ્પના વડે પોતાની અશુદ્ધતા ભગવી રાખવી તે સંસાર છે. સત્ સ્વરૂપજોધ તે શું? તે કેમ પ્રાપ્ત ધાય તે સમજ્યા વિના અનંત દુઃખમાં રખાઈ પડ્યું છે. તેથી પ્રથમ ગાથામા જ કહેવાયું કે—

“ જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નહું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત; ”

જગતના જીવો સુખના કામી છે, કોઈને દુઃખ જોઈતું નથી, એટલે પ્રથમ ભણકાર મૂક્યો કે દુઃખ જોતું નથી છતાં કેમ આવે છે? તો કહે કે પોતાના સ્વરૂપની ચથાર્ય સમજાવના અભાવે દુઃખ આવે છે. પણ એમ ન કહ્યું કે અમુક પુણ્ય અમુક દેહાદિની ક્રિયા શુભરાગ વગેરે ન કર્યું તેથી દુઃખ આવ્યું; કારણકે નિઃકર્મ છે તે તો જ્ઞાનમય છે, જ્ઞાનથી તે સિન્ન નથી. વળી તેમાં કશું છે કે પોતે અનાદિ અનંત

છે, પોતાને ભૂલ્યો તેથી જી ધો પડ્યો અને અનંત દુઃખને પામ્યો. હવે
 જો નહિ સમજે તો ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંત દુઃખને પામશે. તે
 દુઃખનું મૂળ જેમની સમજણથી છેલું એવા શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંતને
 નમું છું. એવી સમજણ એજ જીવ માત્રનું કાર્ય છે. જેવું સ્વરૂપનું
 લક્ષણ છે તેવું તેને નહિ માનતા અન્યથાપણાનો સ્વીકાર કર્યો. તે
 ભૂલને કેમ ટાળવી, તે રીતની લોકોને ખબર પડતી નથી. લોકોને
 લૌકિક ઉપદેશ જોતો હોય તો તેવી નિશાળો ઘણી છે, ત્યાં શ્રેષ્ઠ છે કે
 કંઈ કરો, મંકિય કાર્ય કરો, આમ કરવું જોઈએ વગેરે વગેરે; તેની વાહ
 વાહ બોલનારા પણ ઘણાં હોય છે કારણકે એ રીતે સહેલામાં ધર્મ
 માન્યો છે, તેઓને મધ્યસ્થપણે માત્ર તત્ત્વ સમજવું નથી. પણ દેહા-
 દિની ક્રિયાનો અનાદિથી અભ્યાસ છે, તેથી કંઈ કરું, પુણ્ય કરું, દયા
 કરું તો મને મુખ થાય, એમ કંઈક ઇચ્છા કરીને વિકાર કરું તેમાંથી
 કંઈ શુભ થશે એમ માને છે. રાગભાવથી અરાગીપણું જોટલે વિભાવથી
 નિમ્નશુભ સ્વભાવ ઉઘાડવા માગે છે પણ તે જાને નહીં. કોઈ કોઈ વખતે
 કર્તૃત્વબુદ્ધિમા ભોગાનુભોગ સરખું લાગે છે પણ જિંદું વિચારે તો તેનું
 ધાર્મિક થયું નથી એમ જાણે. ઇચ્છા છે તે દુઃખનું લક્ષણ છે, જો મુખ
 હોય તો ઇચ્છા થાય નહિ. ઇચ્છા થાય છે તેમાં પર નિમિત્તાની આક
 છે. તેમાં કંઈ વિરુદ્ધતા છે. જીવો મુખ અર્થે ધણું ધણું કરે છે, છતાં
 સાચી શાંતિ મુખ થતું નથી, કારણકે પરવસ્તુમાં મુખ છે, એવી
 માન્યતા હોવાથી પરાગ્રિત મુખબુદ્ધિ ટળતી નથી. પરવસ્તુમાં કદિ પણ
 મુખ નથી. જડનું કાર્ય ચેતનને આધીન નથી, આત્માનું કાર્ય જ્ઞાન
 માત્ર છે. જેમ ગેરડીમાં રમ્મ છે તેમ જ્ઞાતા ચેતન્ય આત્મા કેવળ જ્ઞાન
 રસ જાયકજ છે, પુણ્ય પાપ આદિ ક્રિયા કરવાનો તેનો ધર્મ નથી.
 પગનું કર્તૃત્વ માફ માનવું એ મહાપાપ છે, એ સ્વરૂપની હિંસા છે,
 જ્ઞાનનું આવરણ વધારવાનો ઉપાય છે. અજ્ઞાનભાવે જે રાગદ્વેષનું
 કર્તાપણું છે તે જીવનો મૂળ ધર્મ નથી; પણ જીવની કલ્પના છે. ઊધી
 માન્યતા છે માટે તે જીવનો ધર્મ નથી. જી.

આગળ શિષ્યે આશંકા કરી હતી કે “આત્મા સદા અસંગ
 ને કરે પ્રકૃતિ બધ” તેનો હવેની ગાયામાં ઉત્તર આપે છે કે:—

કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ ?

અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજલાને તેમ. ૭૬.

તાજું સ્વરૂપ શુદ્ધ શક્તિ-રૂપે છે. પણ અવસ્થાએ કેવળ અસંગ અને નિર્મળ હોત તો તને પ્રથમથીજ ભાસકેમ ન થાત ? અસંગ-શુદ્ધતો નિજલાન થયે પુરુષાર્થથી પ્રગટ થાય છે. શક્તિએ સ્વરૂપે દ્રવ્યસ્વભાવે તો શુદ્ધ પરમાત્માપણું છે. જેમ તલમાં તેજ શક્તિરૂપે છે તથા શેરડીમાં રસ છે તેમ; પણ તેને પીકીને તે જાતની ક્રિયા કર્યા વિના એમને એમ તેનો સ્વાદ લઈ શકાય નહિ; તેમ આત્મા આનંદ મૂર્તિ જ્ઞાતા દષ્ટા ભગવાન છે. તે પરમાર્થે તો જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ પવિત્ર છે, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં પર પ્રકૃતિની ઉપાધિની મલીનતા છે. તે ઉપાધિ રહિત હું પૂર્ણ શુદ્ધ કૃતકૃત્ય છઉં એવી પ્રથમથીજ સાચી શ્રદ્ધા વડે રાગાદિકથી જુદો પડી પુરુષાર્થ વડે જ્ઞાનની મલિનદશામાંથી પ્રથમથીજ ઉદ્ધવગતાનો ઉવાક કરે, અને યથાર્થ સ્વાતુલ્યની પ્રતીતિ સમ્યક્જ્ઞાન અને ચૈતન્ય તત્ત્વમાં ટકી રહેવા રૂપ એકાગ્રતાવડે જેવું તત્ત્વ છે તેવું જાણે તો વર્તમાન અવસ્થાએ જ્ઞાનાનંદ, અસંગ શુદ્ધ થઈ શકે છે. તું સ્વભાવે તો પુણ્ય પાપ રાગાદિકવાળો નથી, કેવળ અસંગ છો; દ્રવ્યસ્વભાવે અસંગ છો, પરમાર્થે તાજું સ્વરૂપ અસંગ છે, શુદ્ધ છે, પણ સર્વથા અસંગ નથી; એટલે અવસ્થાએ અસંગ (શુદ્ધ) નથી, પણ પરના નિમિત્તની મલિનતા, અશુદ્ધતા છે. તે અશુદ્ધતા પુરુષાર્થ વડે ટાળીને શુદ્ધદશા પ્રગટે ત્યારે અસંગ થા. શિષ્યે શંકા કરી હતી કે ઈશ્વરની પ્રેરણાથીજ કાર્યો થયા કરતાં હોય, અને મારું કર્તવ્ય ખડું ઈશ્વરાધીન થતું હોય, તો મારે પુરુષાર્થ કરવાનો રહેતો નથી. મારો મોક્ષ ઈશ્વરની કૃપાથી થયે; પણ તે બરાબર નથી. તેનો અર્થ તો એવો થાય છે કે:—અત્યારમુખી સંસારમાં તને રખડાવનાર ઈશ્વર હોયો; શુનો કરનાર તું અને ટાળનાર ઈશ્વર; પણ એમ હોઈ શકે નહિ. મારે જે વિધિએ માર્ગ છે તે સમજે તો જ મારું સમજાય. ૭૬.

હવે ઈશ્વરનું ખડું સ્વરૂપ કહે છે:—

કર્તા ઈશ્વર કોઈ નહિ, ઈશ્વર શુદ્ધ રવમાય;

અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭.

જેનો સ્વભાવ પુર્ણ શુદ્ધ છે, રાગદ્વેષ ઇર્ષ્યા ઉપાધિ રહિત છે, છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ દયા, જ્ઞાતા દયા સાક્ષી, સ્વભાવ, જેને પ્રગટ થયો છે તેને કંઈ કળ્યાનુ બાકી રહે નહિ જો કંઈ કરવું બાકી રહે તો બ્યાકુળતા રહે અને જેને બ્યાકુળતા હોય તેને ઈશ્વર કહેવાય નહિ જો ઈશ્વરને કંઈ કરવું રહે તો તે ઈશ્વર ન કહેવાય આત્માનો સ્વભાવ એવો અશુરુવધુ છે કે પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગતી જાય પછી તેને વધવાપણું રહે નહિ જો વધનો જતો હોય તો કોઈ કાળે તેનો પ્રયત્ન જો નહિ, અને સુખ, શાંતિમય નિરુપાધિકતા આવે નહિ પૂર્ણ શુદ્ધતા બેહુલ-અમર્યાદિત છે આત્મા જ્યારે મર્વ મર્મજ્વલ ઉપાધિથી મુક્ત થાય ત્યારે તેમાં કાંઈ અશુદ્ધતાનો અંશ રહે નહીં એવો પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જેનો પ્રગટ થયો છે તે ઈશ્વર છે તેને જગત ઉપાધિનો કર્તા, ઇશ્વરવાળો કહેવો તે દોષપણું છે વસ્તુનો સ્વભાવ અશુદ્ધ છે, અશુરુ એટલે પૂર્ણતા થઈ, પછી તે પૂર્ણ શુદ્ધતાની મર્યાદા, છોડીને વધી ન જાય, અવધુ એટલે સનાતન સ્થાનામા જ્ઞાન ગુણને ધાર્મ આવરણ આવી જાય અને ચેતના શક્તિ ખૂબ ધરી જાય, તો પશુ અપરાધનો ઉપાક (લુપ્તજ્ઞાન) તો કોઈ કાળે દળે નહિ એમ જેની પૂર્ણ કૃતકૃત દયા થઈ અને અવધાએ શુદ્ધ પગમાત્રા થયા તે ઈશ્વર છે તે જગતના જીવોનું મર્લ કરે નહિ, સૃષ્ટિનું કોઈ કાર્ય કરે નહિ, ડરાવે નહિ. જીવોને રાગદ્વેષની પ્રેરણા કરે એવો આરોપ ઈશ્વર ઉપર નાખવો તે ઈશ્વરને દોષવાળો માનવા જેવું થયું જેને સ્વતઃ સાચો પુરુષાર્થ કરવો નથી, તે કંઈ કંઈ કરવાની જોડે છે, અને પગથિતપણાથી મોક્ષસાધન માને છે, અથવા કંઈ કરતા કરતા મોક્ષ થઈ જશે એમ માને છે, પણ તેમ નથી પોતે પોતાનો ઈશ્વર છે, એમ પોતાનું થયાર્થ સ્વરૂપ મત્તમાગમ વડે જાણવામાં આવે તો પોતાની જાતના પુરુષાર્થ વડે જાગનો અભાવ થવારૂપ જ્ઞાનદશાની કેળવણી, અને જ્ઞાનની સ્થિતિ રાગ સાધન ક્રિયાથી ઈશ્વર સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે

તા. ૨૮—૧૦—૩૬.

(૭૭મી ગાથા વિષે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ઝાંઘુત્તિ પ મી ભા. ખીલે આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પાત્રું ૩૭, ૩૮, ૩૯ માં જોઈ લેવું.)

૭૨ મી ગાથાનો ઉત્તર ૭૬, ૭૭ મી ગાથામાં કહ્યો કે દોષ કરનાર વ્યક્તિ તો પોતે અશુદ્ધ આત્મા છે; પોતાનામાં પરવસ્તુના નિમિત્તની અસર લેવાની મલીન અવસ્થા વડે ભૂલ કરે છે, દોષ કરે છે. એ રીતે અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનત્વ ક્ષતિપણું છે. જે કરે તે ભોગવે તેમાં ઇશ્વરનો હાથ સંભવતો નથી. વળી પોતાને કરવાનું કાર્ય ઇશ્વર કરી દે તે બનવું સંભવિત નથી. કારણકે ફરેક દ્રવ્ય પોતે સ્વાધીન છે, તેના શુણ્ણ દોષની અવસ્થા ખીલે કોઈ પલટાવી દે તો પરાધીનપણું આવે, અને વસ્તુનો અભાવ થાય તે દોષ આવે.

આત્મા અવસ્થાએ તદન નિર્મળ શુદ્ધ જ હોત, અને માન્યતાની ભૂલ તેને ન હોત તો તેને કંઈ ઉપાધિ ન હોવી જોઈએ અને પરમ પવિત્ર અમંગ દશા હોવી જોઈએ. પણ તેમ નથી. અનાયાસે કર્મ થયાં કરતાં હોય તો તેનો અર્થ એમ થયો કે છુવે પોતે ઇન્દ્રિયા ન કરી અને કર્મની સત્વાદિ પ્રકૃતિનું એની મેળે (રાગાદિના નિમિત્ત વિના) બધાવું, છુટવું થયા જ કરે, જો તેમ હોય તો તે પ્રસંગથી સુકત થવાનો ઉપાય હોઈ શકે નહિ. ઇશ્વરાદિ કોઈક પરાણે કર્મ વળ ગાડી દે, તો છુવ કહી સુકત થાય નહિ. આત્મા અવસ્થાએ પણ સદા અસંગ શુદ્ધ હોય તો વર્તમાન અશુદ્ધદશા હોય નહિ; પણ સત્ય પુરુષાર્થવડે શુદ્ધ થઈ શકાય છે.

મણા કહે છે કે પૂર્વ પ્રારબ્ધ અંતરાય કર્મ નડતર કરે છે, તો તેનું કારણ એમ થયું કે પૂર્વે પોતે ભૂલ કરી છે, રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન કયાં છે, તેનું ફળ વર્તમાનમાં પોતાને ભોગવવું પડે છે. જેને અતીન્દ્રિય જ્ઞાનનો પુરુષાર્થ કરવો નથી તેઓ કહે છે કે શું કરીએ, અંતરાયે કર્મ નહે છે, માટે અમારી નબજાઈ છે. તત્ત્વની રુચિ વિના પુરુષાર્થે થતો નથી અને પરનો એટલે નિમિત્તનો—કર્મનો દોષ કાઢે છે. અને કહે છે કે મને આટલું નડતર છે માટે મારાથી કંઈ થતું નથી,

જે કંઈ થાય છે તે કર્મપ્રકૃતિના આધારે થાય છે, જોમ પુરુષાર્થહિન થઈ સંસારમાં રળડે છે. વળી કોઈ કહે છે કે:—આપણું કયું કંઈ થતું નથી, માટે કાંઈ ભક્તિ પુણ્ય, દાન કરીએ તો ઈશ્વર કૃપા થાય, અને બધું ઈશ્વર ઈચ્છા અનુસાર કાર્ય થાય છે, આપણું કયું થતું નથી, આ માન્યતા પણ જોડી છે. પોતે જિંડાણથી અંતરમાં વિચારે કે હું કાંઈ રાગદ્વેષની ચિંતવના કરું છું કે કેમ, અને ઈદ્રિયોઆદિ પરવસ્તુમાં અને પુણ્યાદિમાં મને સુખબુદ્ધિ, મમત્વબુદ્ધિ થાય છે કે કેમ ? એ પ્રમાણે વિચારતા માણસ પડે કે ભૂલ તો મારી થાય છે. ભૂલ પોતે કરે અને માને જોમ કે ભૂલ કરાવવા અને શુભ કરાવવા બીજું કોઈ આવે એ કેમ સભવે ? પોતાને અતીન્દ્રિય વસ્તુતત્ત્વનો પુરુષાર્થ કરવો નથી અને દોષ કાઢવો છે બીજાનો, કે મને બીજાઓ રાગીદ્વેષી સુખી હું. ખી કર્મ કરાવે છે. અથવા બધું ઈશ્વર ઈચ્છા મુજબ થવા કરે છે ‘હરિએ કયું હોય તેમ થાય’ આપણે તો કંઈપણ કરતા નથી. બધું એને આધારે છે. જો જોમ હોય તો શુભદોષ કતાં જ ન હોયો. જોમ માનવામાં તો ધણા દોષ આવશે.

“હરિ”નો અર્થ એવો છે કે પુણ્ય પાપ, રાગદ્વેષ, કૃષ્ણ અશુભ વૃત્તિની મલીનતારૂપ ઉપાધિના ઓધને હરી લે, નાશ કરે તે ચૈતન્ય—આત્મા હરિ છે, બીજો કોઈ હરિ નથી. જડમાં પણ પોતાની વસ્તુ શક્તિથી ઈશ્વરપણું છે. જડપ્રકૃતિની ક્રિયા પણ સ્વતંત્ર છે. તેનું પણ નિયમગ્રહ પડતું થાય છે, પણ તેનામાં જ્ઞાન નથી શ્રીમદે તેને જડેશ્વર કહેલ છે, જડમાં ચૈતન્ય નથી. જીવ તો પ્રત્યક્ષ ચિંતવન કરે છે, રાગદ્વેષ એ ઠયો, મન, વાણી, દેહના કાર્યો હું કરું, હયા, મેવા કહી જોમ અજ્ઞાની જીવ માને છે. રાગદ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા વગેરે ચિંતવના તથા ઘડણ, અઘડણના વિકૃત્ય દરે છે ને ઠીક અઠીક માને છે. જડવસ્તુનું ઘડણ આત્મા કરતો નથી છતાં અજ્ઞાનદશામાં જીવ માને છે કે હું પરવસ્તુનું ઘડણત્યાગ કરું છું, એ માન્યતા જાંધી છે. પોતાના જ્ઞાનમાં જીવી માન્યતા અને સાચી માન્યતા કરનાર જીવ પોતે સ્વતંત્ર છે. જ્ઞાન, હયા, કોવાદિભાવે જીવ જો પ્રવર્તતો નથી તો જડનો સંગ તેને કોઈ રીતે થતો નથી. ક્રોધ ન કરે તો પોતે કોવી થતો નથી

પૂર્વે રાગાદિકના નિમિત્તે જાંધાએલ શુભ અશુભ પ્રકૃતિનો જીવને
 અંયોગ હોવાથી, એક આકાશક્ષેત્રમાં તે પ્રકૃતિના અનંતા પરમાણુના
 જથ્થા દેખાય છે, જીવ પોતે પુણ્ય, પાપ, રાગદ્વેષની પ્રકૃતિના ઉદયમાં
 એકાચ તો નવા રાગદ્વેષ થાય છે, અને તેથી નવું કર્મ જાંધન થાય
 છે. પરવસ્તુના નિમિત્તની શુભાશુભ અસર જીવ પોતે લે તો તે ચિ-
 દારીભાવનું નિમિત્ત પામી કર્મ જોત્યાઈ આવે છે. અને દેહધારીપણે
 પોતાના અપરાધથી જીવને રખડવું થાય છે. અશાંતિ થાય છે, તે જીવને
 પોતાની ભૂલનું ફળ છે. પર પ્રકૃતિનો પ્રસંગ વર્તે છે તેમાં દ્વિ-
 અનિષ્ટપણું અજ્ઞાની માને છે તેથી જાંધન થાય છે. પણ સમ્યગ્દષ્ટિ
 ધર્મોત્થાને જડ અને ચેતનનું જુદાપણું સ્પષ્ટ જણાય છે; તે જાણે છે
 કે હું શુદ્ધ છું, અવિનાશી છું, રાગાદિ પુણ્ય પાપ તથા દેહાદિનો કર્તા
 નથી, તેનો સ્વામી નથી; એમ અસંગ નિર્મળ પવિત્ર વીતરાગ દષ્ટિના
 ભાન વડે તે માને છે કે મારામાં અને મિદ્ધ પરમાત્મામાં પરમાર્થે
 કાંઈ તફાવત નથી. હું નિર્દોષ, વીતરાગ જ્ઞાના દૃષ્ટા છું, એવી નિર્દોષ
 દષ્ટિ હોવાથી જ્ઞાનીને આત્મતત્ત્વનું સર્જન ધારા પ્રવાહી જ્ઞાન વર્તે
 છે; તેમાં પૂર્વ કર્મના ઉદયને લીધે રાગાદિકની અદ્ય અસ્થિરતા આવે
 છે; પણ રાગાદિકની ઇચ્છા અને વશજી તેને નહીં હોવાથી, તત્ત્વદૃષ્ટિથી
 આત્માનું તે કાર્ય નથી. આત્મા પરનો કર્તા નથી એમ તે જાણે છે.
 જડ જનિત અધ્યવચ્ચાસ થાય છે તે રાગાદિકનો કર્તા ધર્મી જીવ નથી
 કારણકે ધર્મોત્થા સમ્યગ્દષ્ટિને વીતરાગ દૃષ્ટિ છે, અને પુરુષાર્થની નમ્ર-
 જાઈથી હંજી મારી વર્તમાન અવસ્થા મલીન છે તે દોષ છે એમ
 જાણતો હોવાથી પોતાનો સત્ય પુરુષાર્થ વધારે છે. હું પરમાર્થે નિર્દોષ
 છું, એમ વિચારી અસ્થિરતા, રાગાદિકનો ત્યાગ કરે છે. રાગાદિકનો
 ત્યાગ કરવો એટલે રાગ રહિત પોતાના જ્ઞાનમાં ઠરવું, ટકવું તે કર્તાનું
 ધર્મ કાર્ય છે, પણ પુણ્ય પાપ, શુભાશુભ ભાવ તે ધર્મ નથી. ધર્મ
 તો સ્વચ્છ, ઓપિત, નિર્મળ દૃષ્ટિ છે, તે સમ્યગ્દષ્ટિ દોષને ઉત્પન્ન
 થવા દેતી નથી, માટે સમ્યગ્જ્ઞાની ઉપાધિ ભાવનો કર્તા નથી પણ જ્ઞાતા
 છે; પૂર્વ અવસ્થાનું ફળ આવતાં પુરુષાર્થની નમ્રજાઈને લીધે અસ્થિર
 થવાથી વર્તમાનમાં અદ્યજાંધ થાય છે, તેને દ્રષ્ટિની અપેક્ષાએ જ વ
 ગણ્યો નથી. હું નિર્મળ, નિર્દોષ, સ્વાધીન તત્ત્વ છું, પરવું કર્તાએ

મારે આધીન નથી, હું સાચક માત્ર જ્ઞાનનો કર્તા છું, એમ અભિપ્રાય પસંદી ગયો એટલે ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વભાવનો દ્રઢ અભિપ્રાય થયો. એવો દ્રઢ અભિપ્રાય થતા પ્રકૃતિનું જોર દેખાય નહિ; એનંત સંસાર બ્રમ-લુનું કારણ જે મિથ્યાભાવ તે ટળી ગયો એટલે હવે અદ્વૈતાનું સં-સારમા રહેવું થાય. જો તીવ્ર જ્ઞાનદશાની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ કરે તો શીઘ્ર મુક્તિ થાય, અને મંદ હોય તો થોડો વધારે કાળ લાગે, આત્માનું જ્ઞાન થતા અન્તો કોડાકોડી કર્મપ્રકૃતિનો બધ વધારેમાં વધારે કદાચિત્ થાય છે પણ અધિક બધન થાય નહિ. ધર્માત્માને સંસાર પ્રસંગમાં રહેવું થાય છતાં તેમને જ્ઞાની અને નિર્દોષ વીતરાગ દ્રષ્ટિ દ્વંદ્વા છે કાંઈક તેની અન્યથા માન્યતા નથી, મિથ્યા વર્તન નથી, તે સમ્યગ પ્રતીતિ, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ સ્વશુભમાં ટકયો છે, પણ જેને તરવડું, હિત અહિતનું જ્ઞાન નથી, અને વાનો કરે અને માને કે હું શુદ્ધ છું, રાગાદિકમાં એકમેક થઈ બેઠો છે છતાં કહે છે કે કર્મ જોની મેળે થયા કરે છે, હું તેનો કર્તા નથી, આત્મામાં રાગદેવ પુણ્ય પાપ કાર્મ નથી કારણકે સિદ્ધ પરમાત્મામાં પણ નથી તે અજ્ઞાની છે. તેને વિષે આગળ આવશે કે-

“ મુખથી જ્ઞાન કહે અને, અંતર છૂટયો ન મોહ;

તે પામરે પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ”

આત્મા શદ્ધિતસ્વભાવે શુદ્ધ છે પણ અવસ્થાએ વર્તમાનમાં અશુદ્ધ છે તે જુએ નહીં અને પોતાને શુદ્ધ જ માને અને સત્ય પુરુષાર્થ કરે નહિ તેને મિથ્યાદ્રષ્ટિ માનવા આત્મા પોતાને ભૂક્ષીને કોધાદિ વગેરે રાગદેવમાં પ્રવર્તતો ન હોય તો પરાણે બધ થાય તેમ બને નહિ, પણ જીવ તો પ્રત્યક્ષ રાગદેવનું ચિંતવન કરે છે. તે જાણી શકાય છે.

ઈશ્વરાદિ કર્મ વગગાડી દે અથવા તે મુક્ત કરી દે એ માન્યતા વ્યાજબી નથી, કારણકે તેમા તો જીવ પોને પરાધીન થયો. પરાશ્રિત હોય તે મુખી અને સ્વાધીન હોઈ શકે નહિ, માટે ઈશ્વર બીજા જીવોમા શુભદોષ ઉત્પન્ન કરતા નથી, માટે પ્રથમ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ નક્કી કરવું જોઈએ એ સમજ્યા વિના જગતમાં અનાદિથી પરાધીન મનો-દશા પોતાની ભૂલથી ચાલી આવે છે તેથી કોઈક ઉપર શુભદોષનું

આરોપણ કરે છે. મારી પોતાની ભૂલ છે, અને ભૂલ માગવી આવશ્યક છે, તેમ તેને થતું નથી, અને તેથી દોષ રહિત થવાનો સત્ય પુરુષાર્થ તે કરતો નથી.

લોકોમાં એક એવો અભિપ્રાય છે કે ઈશ્વર કર્તા, સૃષ્ટિનો ઉત્પાદક અને ક્ષય કરનાર છે, વગેરે વગેરે જે માન્યતા ઉત્પન્ન કરેલ છે, તે ખોટી માન્યતા સ્વીકારવાથી, પોતે પોતાની સ્વાધીનતા સમજી શકતા નથી, અને સ્વાધીન પુરુષાર્થ ઉપાડી શકતા નથી. જગતને સુખ, સ્વાધીનતા ભોક્ષિ છીએ છતાં પરાધીન માન્યતા રાખવી છે, તે કેમ બને ? જિંદગી માન્યતાના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. કોઈ માને છે કે શું કરીએ, અમારા કુળનો નિયમ છે, એમ કરીએ તો જ દેવ દેવીઓની કૃપા રહે, શાંતિનાથ ભગવાનની માળા ફરવીએ તો શાંતિ થાય, કંઈ ખોવાયું હોય, માંડું પડ્યું હોય તો ખાધા આખડી પણ કરે, કંઈ દોઝ દેવી કૃપા કરશે, કોઈ ઈશ્વર આપી દેશે એમ ધર્મના ખડાને ઘણા પ્રકારે મિથ્યા માન્યતાઓ વર્તે છે. તેને ગણતા પાર આવે નહિ. કેટલાક કહે છે કે આપણામાં કંઈ કરવાની શક્તિ નથી માટે ઈશ્વરની ભક્તિ કરીએ. પણ ઈશ્વર કોણ છે ? કેવો છે ? તેની તો ખબર નથી તો ભક્તિ કરશે કોની ? બનારસીદાસ કહે છે કે “દીન ભયો પ્રભુ પદ જયે, મુક્તિ કહાંસે હોય ?” હે નાય, મને તારા, તું મારો આધાર છે, તું જગતનું પાલણુ-પોપણુ કરનાર છે વગેરે પ્રકારની ભક્તિથી કંટાળાની ઈચ્છા કરે છે. પણ કંટાળા શું અને કેમ થાય તેની ખબર તો નથી તેથી કંટાળે તે રાગની ભક્તિ કરે છે. પ્રશ્ન:-લોકમાં ઈશ્વરકૃપા વિષે કહેવાય છે ને ? ઉત્તર:-પુણ્યના રજકણો જોગાનુજોગ ઉદયમાં આવે તેમ જીવ કંટપના કરે છે કે ઈશ્વરની કૃપા ઘડ, તેને વસ્તુ તત્ત્વનું જ્ઞાન નથી. તે ઉધો ખતવણી કરે છે અને ઈશ્વર જગતનો કર્તા છે વગેરે અનેક પ્રકારની કંટપના ઉભી કરે છે. ખરી રીતે જાણ્યા આત્મા સ્વતંત્ર છે. ચંતન્ય મૂર્તિ આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અનુભવ પોતાથી જ થાય છે. અને જન્મ, મરણ સુખદુઃખ, રાગદ્વેષરૂપ માન્યતા પણ પોતાથી જ થાય છે. પોતાના જ્ઞાનગુણની જિંદગી અથવા મવજાઈ ખીજો કરી શકે નહિ. ખીજો કરી શકે તો જીવ તત્ત્વનો અભાવ માનવાનો દોષ આવે. દોષ

કરવો તે જીવનો સ્વાભાવિક ધર્મ નથી પણ પોતાના શુભમા ઇષ્ટ
અનિષ્ટપણાની માન્યતા કરે છે, હું આમ કરું, હું આમ ન કરું એમ
માને છે, પણ કાર્ય તો તે તે વસ્તુમા તે તે વાતના કારણે થવાનું હોય
ત્યારે થાય છે, છતાં વચ્ચે પોતાનું કર્તાપણ અને માગપણ સ્થાપન
કરે છે, તેઓને વસ્તુનું જ્ઞાન નથી, વસ્તુ તત્ત્વની શ્રદ્ધા નથી તેઓ
માને છે કે હું જીવનને સુખી કરું, હું ખી કરી શકું, ઉપકાર કરી દઉં,
રાખી દઉં, વગી માને કે દેવની માનતા કરીએ તો હીક થઈ જશે,
તથા આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા રાખીએ તો સુખી થઈએ, આ માણસે
આમ શ્રી હીધું, એનાથી મને સુખ થશે, એ વગેરે વગેરે કંપના વડે,
અને પરાધીન માન્યતા વડે, પરવસ્તુમા સુખખુદ્ધિના ઈચ્છા તેઓ રહે
છે પુણ્ય વિના બહારના સંયોગ ન મળે, એટલી શ્રદ્ધા જેને ન હોય
તેને આત્માનો મોક્ષ કેમ અને ? કોઈવાર પુણ્યદિનો યોગ હોય ત્યારે
ઉપવત્ત દ્રષ્ટિથી પોતાનું ધ્યાન થાય છે એમ માને, અને જ્યારે પુણ્યના
એવા પ્રકારના સંયોગ ન હોય અને પોતાનું મન માન્ય થતું ન
હોય ત્યારે જીવનને, દેવ ઈશ્વર આદિ વ્યક્તિને કંપીને માગણી કરે
છે કે હે દેવ, હે નાથ ! અમારું જીવ કરજો, તમે અનાથના નાથ છો
વગેરે વગેરે આપણે ભેગા થઈને પ્રાર્થના કરીએ તો ઈશ્વર હું ખૂબ
કરશે એમ ધણા માને છે, પણ આત્મા પોતે જ શુદ્ધ, અવિકારી સુખ,
જ્ઞાનદયી ભરપૂર છે તેને જોળખીને તેમા કરે તો બધા હું ખૂબ
જાણ્ય છે, છતાં પોતે સત્ત્વરૂપ આત્માને જીવીને પોતાને અવશુભ કરે,
તે જીવનું દુઃખ પોતે ભોગવે, અને માને કે ઈશ્વરાદિ અમારું હું ખૂબ
કરશે, અમારું ભોગવવું નહિ પડે, પણ તે માન્યતા બિધી છે, ખરી
રીતે તો અજ્ઞાન ભાવના કર્તા પોતે અને તેને ટાળે તો સમ્યજ્ઞાનનો
કર્તા પોતે જ છે ઈશ્વર તો આત્માનો નિર્મળ શુદ્ધ સ્વભાવ છે, તે
ઈચ્છા રહિત અને દેહ રહિત હોય છે

તથાપિ અત્રે હવેર જે વિષ્ણુઆદિ જગત્ કર્તાનો કોઈરીતે દ્રષ્ટાત
માટે સ્વીકાર કરીએ અને તે ઉપર વિચાર કરીએ જે ઈશ્વરઆદિ
ધર્મના વળગાડનાર હોય તો તો જીવ નામનો કોઈ વચ્ચે પદાર્થ પણ
રહ્યો નહિ, કેમકે પ્રેરણાદિ ધર્મે જીવનું અસ્તિત્વ ન રહ્યું, અને એ

રીતે તો જીવનામની સ્વતંત્ર વસ્તુ ન રહી; કારણકે પ્રથમ તો રાગ દ્રેષ, ઇચ્છા અનિચ્છાની ચિંતવણા કરનારો જીવ માન્ય રાખીએ ત્યારે તો જીવ સ્વતંત્ર અને ભૂલ કરનારો હરે; પણ અહીં તો ઇશ્વરને શુભ દોષનો ઉત્પાદક ઠરાવ્યો. તેથી ઇશ્વર કરે, કરાવે તો ઇશ્વર કતો હરે, જીવ કાંઈ શુભદોષ કરે નહિ; શુભનું જ્ઞાન ન હોય તો તેને ચેતન કહેવાય નહિ. તેથી એમ ઠર્યું કે આત્મા સ્વતંત્ર હોવાથી જ્ઞાતા તરીકે શુભ કરે તો દોષ ન થાય, આનંદ થાય; દોષાદિ ન કરે તો રાગાદિ ભૂલ રહિત પોતાની સ્વતંત્ર હયાતી ટકાવી રાખે. પણ અહીં તો શુભ અવશુભ કરનાર કોઈક બીજો એટલે ઇશ્વર થયો એમ માનીએ તો તે વિચારવા જેવું છે, તે ન બને તેવું છે. આ દલીલ ઘણી ઊંચી છે, પોતામાં શુભ, અવશુભ કરવાની શક્તિ જેતામાં નથી તે તો અવસ્તુ હરે, મિથ્યા કલ્પના હરે. કોઈકના આધારે વાત કરનારા આકાશ-પુષ્પની આશા કરે છે. શાસ્ત્રમાં આમ લખ્યું છે માટે અમને આમ લાગે છે વગેરે કુતર્ક કરે છે. જે પોતે ન્યાયથી વસ્તુતત્ત્વનું સતપણું સિદ્ધ કરે નહિ અને ઇશ્વર-ઈચ્છા બળવાન છે, વગેરે અભિપ્રાય માને તે પોતાનું અસ્તિત્વ જોતો નથી. ઘણા વાતો કરે કે મોહ એ દુઃખનું કારણ છે, પણ મમતા કેમ ઘટાડવી તેની કાંઈ પણ ખબર નથી; વિષયભોગ, ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિ વગેરે પ્રત્યે પ્રેમ મમતા વતે અને કહે કે બધું ઇશ્વર-ઈચ્છાથી થાય છે. લાડવા ખાય તો તે ઇશ્વર-ઈચ્છા. પાંચ ઈંદ્રિયના વિષયો કામભોગ, તૃષ્ણામાં પોતે ટક્યો છે અને નાખે છે ઇશ્વરને માથે. શાસ્ત્રાદિ સાંલગીને કહે કે આત્મા નિત્ય છે, આમ છે તેમ છે વગેરે, પણ ખરી રીતે તેને પરમાર્થ તત્ત્વનું નિત્યપણું ભાસ્યું જ નથી. કોઈાદિ ઈચ્છા વગેરે પ્રેરણા આદિ ધર્મે કરીને ચેતનત્વનું અસ્તિત્વ (હોવાપણું) દેખાય છે તે ચૂકીને પ્રેરણાદિ ઇશ્વરકૃત માન્યાં એટલે એ તો ઇશ્વરના શુભ હયાં, તો પછી બાકી જીવનું સ્વરૂપ શું રહ્યું કે તેને જીવ એટલે આત્મા કહીએ! એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ઈર્મ ઇશ્વર પ્રેરિત નથી પણ આત્માના પોતાના જ કરેલા માનવા યોગ્ય છે. મમતાથી જે પોતે દુઃખ જોડે અને પારકાને માથે નાખે તેણે જીવનું સ્વાધીન સુખ, નિરુપાધિક તત્ત્વ નિત્ય છે એમ માન્યું નથી. ઉધો અભિપ્રાય એ અનંત સંસારમાં રખડવાનું બીજડું છે; એજ સ્વયં હિંસા છે. પોતાનો અપરાધ છે. ઘણા કહે છે

કે અમે “ આત્મા છે, નિત્ય છે ” એમ માનીએ છીએ. પણ પોતાની કલ્પનાને ગોઠ્યું તેમ તેમનું માનવું હોય છે. વિરોધ રહિત જ્ઞાન શું છે તે જાણ્યું જ નથી. સાચું જાણ્યું હોય તેના અભિપ્રાયમાં તદ્દન નિર્દોષતા હોવી જોઈએ. સાચો અભિપ્રાય થયો કે છટકારાનું દ્વાર ખુલ્લી ગયું; જે તત્ત્વ અનંતકાળમાં ન મમજાયું તેને મમજવાનો તથા સમજીને તેનો પુરુષાર્થ કરવાનો માર્ગ કોઈ અપૂર્વ અને અલૌકિક હોયો જોઈએ, તે સમજવા માટે કોઈ અપૂર્વ વિચારદશા, સુસુક્ષ્મતા જોઈએ; તેનો કોઈ વિચાર, મનન નહિ અને લોક સંજ્ઞાએ, ઔદીક માન્યતામાં આધગી ઢોડ કરે. સાચું શું ? હિત, અહિત શું ? તેની પરીક્ષા કરે નહિ અને માને કે અમને ધર્મ થશે, પણ તેમ જાને નહીં. કેટલાક કહે છે:—“ હે ભગવાન, મારું સૂણ લઈ લેજો, મારા પાપ દાગજો. ” પણ જ્ઞાની કહે છે કે દુઃખ અને દોષ દાગનારો તું પોતે જ છો. જ્ઞાની કહે છે કે ભગવાન તો આત્માની જ્ઞાનમાત્ર શુદ્ધ અવસ્થા છે, અતીન્દ્રિય આનંદરસ જ્ઞાનની ભૂતિ છે. માટે તેની શ્રદ્ધા કર અને પુણ્ય, પાપ, રાગાદિ રહિત, મન, વાણી દેહની ક્રિયા રહિત, નિમિત્તના આશ્રય રહિત જ્ઞાન કર. તે જ્ઞાનમાં કરવું, જ્ઞાનમાં દેવવું એજ તારું કર્તવ્ય છે. ત્યારે મિથ્યા દૃષ્ટિ કહે છે કે એમન થાય, મારાથી એ કેમ જાને ? બીજી કાંઈ કરવાનું કહો. ત્યારે જ્ઞાની કહે છે કે જીવથી બીજું કાંઈ થઈ શકતું નથી, જે થઈ શકે તે કહેવાય છે, નવું કહેવાતું નથી. આત્મા જડની ક્રિયા કરતો નથી, તેનું તે કર્મ નથી. જીવ જ્ઞાતા છે અને જ્ઞાતાનું કાર્ય જ્ઞાન છે, પડી સમજૂ કરે કે મિથ્યા કરે. શ્રી યોગેન્દ્ર દેવ કહે છે કે—

“ જન્મ મરણ પોતે કરે, ભોગ ભોગવે આપ;
દુર્ગતિ ગિવપદ આપ લે, દંધારી એ છાપ. ”

એમ પોતે જ અજ્ઞાનવડે રાગદેવ પુણ્ય પાપનો કર્તા છે એ કારણે નિમિત્તની દૃષ્ટિએ, વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કર્મનો પણ કર્તા કહેવાય. એ નિમિત્ત જનિત મુખ્ય દુઃખનો જીવ ભોક્તા છે, હું રાગાદિ રહિત, કર્મ ઉપાધિથી મુક્ત છું, કેવળજ્ઞાતા દૃષ્ટા પીતરાગ છું એવી યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સ્થિરતાના પુરુષાર્થ વડે શિવપદ—કર્મ કલંક

ઉપાધિ રહિત શુદ્ધ આત્મયદ્યુજ્જ્વલ પોતેજ પ્રાપ્ત કરે છે, પણ ત્યાંલગી સ્વતંત્રપણે તત્ત્વસ્વરૂપ જીવે બાહ્યું નથી ત્યાંલગી જીવ ગમે તેટલા શાસો બાજુતો હોય છતાં તે નાસ્તિક છે પોતે કહે કે આત્મા આવે છે, પણ બીજા ઘણા પ્રકારે તેના અભાવરૂપ-અનાદરૂપ તેની માન્યતા છે, ત્યાં એક અંશ પણ જીંધી માન્યતાનો આદર છે ત્યાં ધર્મ નથી. કોઈ એક રીતે એક દષ્ટિથી સાચું માનતો હોય, પણ બીજા ઘણા પ્રકારે બીજી (અન્યથા) માન્યતા હોવાથી તેનો અભિપ્રાય મર્વંથા મિથ્યા છે.

ઈશ્વરના કર્તાપણાની મીમાંસાવાળી માન્યતા માટે શ્રીમદ્ કહે છે કે પ્રેરણાદિ ધર્મોવડે શુભ અવશુભનો કર્તા જીવ નથી, પણ ઇશ્વર છે, એમ માન્યું તેણે ઇશ્વરનું કર્તાપણું આધીનપણું માન્યું. પછી જીવનું અસ્તિત્વ તો રહ્યું નહિ, પણ જે જીવની સ્વાધીનતા હયાતી છે તો પૂર્વ કર્મ પણ છે, તેથી વર્તમાન શુભદોષ સુખદુઃખાદિ પણ છે. કારણકે પૂર્વે રાગદ્વેષ મમતા કરેલ તે સસ્કાન્ના કારણે પ્રત્યક્ષ મલીન અવસ્થા દેખાય છે છતાં તું એમ માને કે આત્મામાં કંઈ જ નથી, અને ઇશ્વરની પ્રેરણાથી આ બધું થાય છે, પણ આ માન્યતા ભૂઠી છે. જે ઇશ્વર પ્રેરણાથી શુભ અવશુભ થતા હોય તો જીવ તત્ત્વનો અભાવ આવે છે; કારણકે જીવની સત્તામા (તત્ત્વમાં) શુભ અથવા દોષપણું ન આવ્યું પણ ઇશ્વરાધીન આવ્યું, ઇશ્વર પરનો કર્તા હોતો થયો. પણ નિયમ એવો છે કે જેનામાં જે શક્તિ ન હોય તેને અન્ય કોઈ આપી શકે નહીં. અને શક્તિ હોય તો બીજાએ તેને શું આપ્યું ? માટે એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ઇશ્વરઆદિ કોઈ કોઈનું કર્તા નથી; પણ જીવ પોતે જ ભૂલવાળી માન્યતાનો કર્તા થાય છે અને ભૂલ ટાળીને દોષ રહિત નિર્મળ થઈ શકે છે. તત્ત્વનો નિજ સ્વભાવ પોતાના કારણે ઉપાધિરૂપ હોય નહીં, પણ પર એટલે નિમિત્તના લક્ષે અનાદિની ભૂલવાળી માન્યતા છે અને તેથી કર્મબંધ અવસ્થાના સંયોગમાં રહેવું થયું છે. તે ઉપાધિથી નિવૃત્ત થઈ શકાય છે. ભૂલ એ તત્ત્વનો સ્વભાવ નથી. રાગદ્વેષ એ પોતાનો નિજશુભ નથી. સોનું પોતાના કારણે મલીન નથી, મલીનતા તો પરાશ્રિત ઉપાધિ છે. સ્વ

અને પર તત્ત્વની જુદાઈનો યથાર્થ નિર્ણય જીવ કરી શકે છે, તે વિષે આગળ કહેવાશે

સ્થાન—શ્રીમદ્ રાજવ્યંક સમાધિ મંદિર સવત ૧૯૯૫ ના આનો વદી ૧ તા ૨—૧૦—૩૧

શ્રીમદ્ રાજવ્યંકે આત્મસિદ્ધિની રચના સવત ૧૯૫૨ માં કરી તેને આજે ૪૩ સુ વર્ષ બાવે છે તેમા છ પદની સર્વોગતા ઘણા પ્રકારે લીધે શુરુ શિષ્યના મવાદરૂપે અદ્ભુત રચના કરી છે, તેમા આત્મતત્ત્વનુ યથાર્થ નિરૂપણ કયું છે આત્મા છે, નિત્ય છે, કર્મનો મોઢ અપેક્ષાએ કર્તા છે, ભોક્તા છે, મોક્ષ છે અને મોક્ષનો ઉપાય પણ છે એ ા ભોલના પ્રશ્નો લાયક શિષ્યે અતર વિચારણાથી પૂછ્યા, તેનુ વિવેચન થયા પડી શ્રીગુરુ જહે છે કે —

“ પદપંના પદપ્રશ્ન તે, પૃઠ્ઠા રી વિચાર,
તે પદની સર્વોગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર ”

પોતેજ પ્રશ્ન ઉત્તરરૂપે અદ્ભુત રીતે તત્ત્વજોધની સકલતા કરી છે, ગાથા પડખાના ન્નાર વિચારીને જે પ્રશ્ન કયાં છે તેની સર્વોગતા જણાવી છે આ તત્ત્વનો વિચાર અને મનનથી ા પંના ન્યાયની સમજણ થયે માનુ હિત—પરમોત્કૃષ્ણ સુખ—આપનાર સમ્યક્ જોધ ઠીજની પ્રાપ્તિ થાય છે

શ્રીમદે એવી અપૂર્વ ઘટના કરી છે કે તેમા ઢોડ અગ બાપી ન રહે એવી રીતે મમેપમા સાચુ તત્ત્વ જાહેર કર્યું છે અનતકાગમા જે અજ્ઞાનભાવે રખાડુ થયુ છે તે અજ્ઞાનરૂપ મૂળને જે ભારે છેતુ તે ભાવે સદ્ગુરુને નમસ્કાર કરીને મગનિક કર્યું છે ‘ શુજરાન કાઠિ ચાવાડમા, આત્મતત્ત્વની રૂપજ્વાલતાગી આવી અદ્ભુત રચના, શુજગતી ભાસમા ની પરમ અધ્યા મથાજ મનાવુ તેથી ઘણો ઉપકાર ભવ્ય જીવેને થયો છે જગત જીવે તે કૃપા—પ્રમાદથી આત્મ શાંતિની ભાવના નરે છે શ્રીમદે માગવે પૂર્વ જન્મના જાગવાન સમય વટે આત્માનો ભણુકા જાહેર કર્યો છે તેમનુ જીવન ચારિત્ર યદુની નુ હવુ આ મત્તિદિમા ઘણુ હિંદુ જંદુ અધ્યાત્મ તત્ત્વનુ રહસ્ય

લયું છે. તેમાં અંગીઆર અધિકારથી વિચેતન છે. પ્રથમની ૩૩ ગાથામાં ભૂમિકા બાંધી છે. અત્રે આત્મા કર્તા છે, તે છઠ્ઠા અધિકાર વર્તમાનમાં આવે છે. ૧૦ માં અધિકારમાં શિષ્યને બોધગીજની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે સાથે ભવ ભ્રમભુજો અભાવ દેખાય છે, તેથી અપૂર્વ ત્રીયોદ્ધાસવડે પોતાનું બેંદદમુખ પોતાના આત્માવિષે શિષ્યને સારો છે. પોતાનામાં નિર્દોષ ગુણની ઉન્નતવળતાનો અંશ પ્રગટતાં, સત્પુરુષનું બહુમાન કરે છે કે અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરુ આપે જ આત્મા આપ્યો. શ્રી સદ્ગુરુનું બહુમાન તે પરમાર્થે પોતાનું જ બહુમાન છે. આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર આત્માર્થી જીવોને ઘણા ઉપકારનું કારણ હોવાથી તેનું બહુમાન કરવું જોઈએ. ભાષા પણ એવી મહેલી છે કે ગાળ-ગોપાળ, ભાઈઓ-બહેનો બધાય સમજી શકે તેમ છે. આ છ પદ્યો સિદ્ધ છે એવું આત્મસ્વરૂપ તે જાનીના ભાવ વચનને અંગીકાર કરે સહજમાં પ્રગટે છે. આગળ કહેશે કે-

“ જાતિ વેપનો બેદ નહિ, કહ્યો માર્ગ જો હોય;
માથે તે મુકિત લહે, એમાં બેદ ન હોય. ”

પણ કહ્યો માર્ગ કે જેને અનંત જ્ઞાનીએ જાણ્યો માનેલો છે તે આત્માનો કોકોત્તરમાર્ગ ત્રણેકણે એક જ હોય છે. તે પરમ-પદ નિજ આત્મ-સ્વરૂપ પામવાનો ઉપાય આ આત્મસિદ્ધિમાં છે. સમજનારની તૈયારી જોઈએ, અને તે માટે સ્વચ્છંદનો ત્યાગ કરવા જઈ છે. સ્વચ્છંદ એટલે દર્શનમોહ જે ઉંધી માન્યતા કહેવાય છે. મિથ્યાત્વ દર્શનમોહને શ્રીમદે “ વિભાવ ” શબ્દથી ઓળખાવેલ છે.

“ કોટી વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગૃત થતાં સમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ”

જે પરવસ્તુમાં એકત્વશુદ્ધિ છે, પોતાના સત્સ્વરૂપમાં જે અનાદિથી ભ્રમણા છે અને પર ભાવને પોતાનો માન્યો છે, તે વિભાવ છે; તે મિથ્યાત્વ કહેવાય છે કે જે મહાન શત્રુ આત્માનું અહિત કરનાર છે, તે પોતાની જ ઉંધી માન્યતા છે. આત્મા પુણ્ય પાપ રાગાદિ રહિત છે, મન, વાણી, દેહની ક્રિયા રહિત છે, છતાં તેમાં કૃત્વશુદ્ધિ, મમત્વ

સુખાનુદિ કરવી તે મિથ્યાદર્શન ગત્ય છે દુઃકામા મિથ્યાત્વનું લક્ષણ
આ છે કે શુભ અશુભ વિકલ્પ આદિ પરભાવને પોતાના માનવા, જ્ઞાન
સિવાય કંઈપણ પોતાનું માનવું તે દર્શનમોહ-મિથ્યાત્વ છે એ બૂઝ
ટાંગવાની વિધિ એજ છે અને તે એ છે કે - આત્મતત્ત્વ જેમ છે તેમ
સમજ્યે વિભાવ ટળે છે અધારાને સુપડાથી કે સામેવાથી ખનેડવા માગે
તો અધાર ટળે નહિ કાગળ ઉપર શાફી, લેખણ વડે “લાખ મણુ અગ્નિ”
લખો તો તે એક અગ્નિના કણીઆ જેટલું પણુ કાર્ય આપી શકે નહિ,
તેમ ન્યાસુધી આત્મતત્ત્વને સમજવાની સાચી તાવાવેશી લાગી નથી
ત્યાસુધી હું ખનો અત આવે નહિ હું ખનું મૂળમિથ્યા માન્યતા છે એના
જેવું કોઈ મોહ પાપ નથી તેને મમજીને હિત કંવાની વિધિ જે જાણે
છે એવા મુશુરના આશ્રયે આત્માનું સ્વરૂપ મમજે તે આત્મા નિર્મળ
નિર્દોષ શાતન્વરૂપ જ્ઞાનમાન છે, જ્ઞાનનાદ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તેનો જ્ઞાતા
દ્રશ્ય, માક્ષી સ્વભાવ ભૂતીને પ્રકૃતિના કોઈ પણ કાર્યને પોતાનું માની
લેવું તેનું નાન અજ્ઞાન છે, આત્મામા પગવસ્તુનું લેવું મૂઝવું એટલે
અહમ ત્યાગ નથી છતાં માનવું કે હું પગને અહમ કહું છું તે ચોરી
છે પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવમા જ્ઞાનપણે ન ગહેવું અને પરવસ્તુમા વૃત્ત
દોડાવની, ગગને અને પુણ્યભાવને પોતાનો માનવો એ મમારભાવની
રુચિ છે અને સ્વની હિસા છે પોતાના સ્વાયકપણમા ન ટકતા પગ
વસ્તુના ગગમા તન્મય થવું, રાગમા પોતાની ત્યાગી માનની તે
પગિનહ છે દોષ રહિતની માત્રી દ્રષ્ટિ વિના જે કોઈએમ માને કે હું
સારું મોતું છું, હું બ્રહ્મર્થ પાત્રું છું, હું અનાસકત છું, અપરિવર્તી
છું, તે પન્માર્થહીન છે, આત્મધર્મથી વિમૂળ છે, એટલે કે મિથ્યાત્વી
છે આ શાસ્ત્રના આગમ કહ્યું છે કે -

“મુખવી જ્ઞાન કથે અને, અતર હટયો ન મોહ,
તે પામર પ્રાણી ઠરે, માન જ્ઞાનીનો દ્રોહ ”

“આત્મમિદ્ધિ” ઉપર વિશેષ વિવેચન કેટલું ચર્ચ શકે? વાણી
ચોગ વડે કેટલું કહી શકાય? તેમા આત્માની જે સિદ્ધિ ઠરી છે તે
ખરખર એમ જ છે તેને જોઈ અવગાહવું વિચાર, મનન વડે પાનતાથી
તત્ત્વની સાચી શ્રદ્ધા થાય છે જાધી માન્યતાને ટાળીને ન્યારે એવી

સાચી શ્રદ્ધા કરે કે આત્મા નિર્વિકાર, અવિનાશી, જ્ઞાતા છે; અમંદ્ર છે, અમંગ છે, રાગરૂપ કે પરરૂપ નથી ત્યારે યથાર્થ પ્રતીતિ થતાં અનાદિકાળનો વિભાવ દૂર થઈ સ્વહિંસા અને અનંત દોષનું મૂળ ટૂંકી જાય છે.

શ્રીમદ્ કહે છે કે પોતાના સ્વરૂપને વિપરીતપણે માનીને “ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવ મરણે કાં અડો રાચી રહે!” ભાવ મરણથી બચવું હોય અને અનંત ભવમાં રજડવાના મિથ્યાભાવને ટાળવો હોય તો સાચું શું છે તે સમજવું પડશે. એ સમર્થ પવિત્ર આત્માના (શ્રીમદ્ના) દેહની સ્પર્શના આ ભૂમિએ થઈ છે. તેઓ અનંતભવનો અભાવ કરી ગયા છે. એ અપૂર્વભાવ કેવો હશે કે જે ભાવે અનંત ભવનો અભાવ થઈ એકજ ભવ પડી મોક્ષ જવાના છે? આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રદશા પામવાનું ગીજ નમ્યદ્વંદ્વા અને માત્રા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે. અને તેના વિકાસવડે ભવનો અભાવ થઈ જાય છે. માટે મિથ્યાત્વ કોને દહીંએ તે સમજવાની અને જાણવાની જરૂર છે. સમજવું તેમાં પરનું કંઈ કરવું કયાં આવ્યું? પુણ્ય, દાન, બાહ્યવ્રત, દેહની ક્રિયા તથા ત્યાગ કરીને જ ગણમાં જવું, એવું એવું બહારથી કાંઈ કરવાનું નથી; પણ જેવું તત્ત્વ છે તેવું તેને વિશેષ ટાળીને યથાર્થ સમજવાનું છે. જાણનારને જાણ્યો તેમાં બધું આવી જાય છે. ગુણ પરિણામ, વ્રત, ત્યાગ, વૈરાગ્ય બધું મહેજે આવે છે, પણ પુણ્ય-શુભ પરિણામ તે પરમાર્થે શુણ્ય નથી, શુણ્યનું કારણ પણ નથી; આત્મશાંતિના શુણ્યનું કારણ સાચી સમજણ છે, તેમાં પરમ ઉપકારી ઈષ્ટ નિમિત્ત આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર છે. તેનું જહુમાન કરવાની ખામ જરૂર છે. મંત્રારમાં જે મદત્તા મનાઈ છે તે રાગભાવને પક્ષટાવીને નરપુરુષ તથા તેવા ઈષ્ટ નિમિત્તને ઝોળાખીને તે પ્રત્યે જહુમાન કરવા જેવું છે. સતતનું નત્તામાધનનું જહુમાન તેમાં પોતાનું કંટ્યાણુ છે પ્રથમ ગાથામાં માંગણિક કહ્યું છે.

“ જે સ્વરૂપ અમન્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત,

મમજન્યું તે પદ નયું, શ્રી મદ્ગુરુ ભગવંતરે.

શુભવંતા જ્ઞાની, અમૃત વસ્ત્રાદે પંચમશગમાં ”

ત્રિલોકનાથ સર્વેશ લગવાનનું આ પ્રથમ ગાથામાં રહસ્ય છે. અમૃતસ્વરૂપ લગવાન આત્માની અપૂર્વભાવ અધ્યાત્મ અમૃતરસ શ્રીમદે ૧૬૫૨ ની માલમાં વરસાવ્યો. પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન ઉપર મીઠામાંડીને આ આત્મસિદ્ધિ લખી છે, તે એવી રીતે કે “ જે સ્વરૂપ પોતાનું છે તે મમત્ત્વા વિના પામ્યો હુઃખ અનંત; સમજવ્યું તે પદ નહું શ્રી સદ્ગુરુ લગવંત. શુણ્વતા જાની....અમૃત વરસ્યારે પંચમકાળમાંજ ’ જગતના પ્રાણી સુખને ઈચ્છે છે, પણ સુખનો ઉપાય સમજતા નથી કાર્યને ઈચ્છે અને કારણ ન સેવે તો સાધ્યની સિદ્ધિ ક્યાંથી થાય ?

વસ્તુતત્ત્વની ચથાર્થ શ્રદ્ધા વિના સુખ ક્યાંથી થાય ? મમત્ત્વા વિના પોતે જે જે માધન કરે છે તે તે બંધનકેષ થાય છે. ઉપાધિના કારણથી નિરુપાધિક તત્ત્વ કેમ પ્રગટે ? કહે છે કે હે જગવાન! હે શુરો દેવ! હું અનંત હુઃખ પામ્યો. કારણકે મારું સ્વરૂપ જંમ છે તેમ સમજ્યો નહીં. તેમાં એમ આવ્યું કે હુઃખમયપણે હું નથી; હુઃખથી હું જુદો છું; વળી હું પોતે અનંત હુઃખ પામ્યો તેમ કહ્યું તેમાં પોતાની ભૂલ અને અનંતકાળની પોતાની હયાતી તથા પરમાં સુખબુદ્ધિની માન્યતા વડે હું અનંત હુઃખ પામ્યો, પણ બ્યારે સદ્ગુરુ પ્રસાદથી હું સમજ્યો કે જે ન મમત્ત્વો હોત તો અનંત હુઃખને પામત; એવા અનંત હુઃખનું મૂળ છેદાયું, મારે આપને હું નમસ્કાર કરું છું. એ ગાથામાં પ્રથમ જ એ કારણ દર્શાવે કે મારી સમજણ વિના અનંત હુઃખ પામ્યો, અને મમત્ત્વનું તે પદ. તે શ્રી સદ્ગુરુ; એમ મત્ત અને સત્ સાધનને જોળાળીને નિમિત્તનું બહુમાન ધાય, એ જ લોકોત્તર વિનય અને અપૂર્વ શુભ મંદિમા છે, તેની ત્રણેકાળ મોંત્રય છે.

પંચમકાળમાં અનંત ભવશ્રમણને ટાળીને એકલવે મોક્ષ પમાય એવો આ અપૂર્વ યોગ છે. શ્રીમદ્ પણ એકવતારી થઈ ગયા અને જે સમજે તે યાય. ચથાર્થ નિર્ણય થાય તો ભવ રહે નહિ. પરવસ્તુને પર બાલે, પોતાનું સ્વરૂપ અંતર વિચારથી જેમ છે તેમ માને, એવાને પોતાના આમર્થ્યનો પુરેપૂરો વિશ્વાસ હોય છે. તે રોદણું ન રટે; નિત્યતાના ભાવવડે જાગ્યો તે કેમ ફરે ? પુર્યાદિ અનિત્ય છે. તેના આધાર-વાળો ભલે રોદણું રટે. અહીં તો પ્રથમ ગાથામાં જ માંગણિક કયું છે

કે હું અનંતમાંથી એટલે કે નિત્યમાંથી જાગ્યો છું એમ પકકાર માર્યો છે અને દુઃખ દોષ ટળી ગયાં છે એમ જણાવ્યું છે. પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યો એટલે અહિંસા મળી. આત્મસ્વભાવનો ધર્મ ઉઘડ્યો એટલે પોતાની અહિંસા જાગી, આત્મધર્મમાં પરના નિમિત્તની ઉપાધિ નથી એમ જાણ્યું, અને પૂર્ણ નિર્દોષતાનો નિર્ણય થયો; તે જ આત્માની સિદ્ધિ એટલે આત્માનું જ્ઞાન છે. જે સત્પુરુષ થાય છે તેના ચરણ-કમળમાં ઈંદ્રો વંદન કરે છે; એવા સત્પુરુષો જ જગતના લાયક જીવોનું અનંત ક્રમચક્ર કરે છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે કંઈ પોતાની કલ્પનાથી નથી કહ્યું. જે ભાવ-વચન ત્રણેકાળના જ્ઞાની કહે છે તેજ તેમણે કહેલ છે. અહીં પ્રથમ ગાથામાં મંગલિક જ કહ્યું છે.

મંગલ=(મં=પાપ, ગલ=ગાળે) પાપને ગાળે, અથવા મંગ=પવિત્ર. લ-લાતિ (પમાડે)=પવિત્રતાને પમાડે તે મંગલ. સંસારના મંગલિક કાચો વિનાશિક છે. આ આત્મસિદ્ધિના મંગલિકથી પોતાનો સર્વાંગ નિર્ણય થયો કે સત્પુરુષ એવો અવિનાશી આત્મા આવો જ હોય, એ નિર્ણય સદાય પરમ મંગલિક પાછું ન કરે, તેનું સમ્યગ્ જ્ઞાન સદા-મંગલરૂપ છે. શ્રીમદે કહ્યું છે કે, “ સત્પુરુષનું યોગજળ જગતનું કલ્યાણ કરે, ” એ પોતાના સાધક સ્વભાવની એવી ભાવના છે કે જગતના બધા જીવો પરમ આત્મકલ્યાણરૂપ આત્મધર્મને પામે; તેમાં એમ આવ્યું કે મારો સાધકસ્વભાવ જયવંત હો. પુરુષાર્થ ફાટીને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન ઉઘડી જાવો. આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે, “ ભાવ બેટા જાયા ” એમ આ આત્મસિદ્ધિરૂપી સુપુત્રનો જન્મ થતાં સર્વ સુખને દેનારો પૂર્ણ મહિમાવંત સમ્યગ્ જોધશુભ, પૂર્ણ તત્ત્વનો સંદેશો જાહેર કરે છે તે આત્મસિદ્ધિનો જન્મદિન અત્રે પહેલ વહેલો ઉજવાય છે. આત્મસિદ્ધિના સર્વાંગમાં પ્રવેશ કયો તેણે નિઝઘરમાં પ્રવેશ કયો છે. તે નિત્ય મંગલિક છે. સંસાર નિવાસની મમતા અને પુણ્યના ઠાઠ બધા અનિત્ય છે. લોહો ઘર, હવેલીનું વાસ્તુ કરે છે તેને મંગલિક કહે છે. પણ “ લાપસી કરતાં લાગે જાજ ” તો તેના રંગરોગાનને લીધે ક્ષણમાં તે સળગી જાય, પણ આ આત્મસિદ્ધિના પાયા પલટે નહિ. જેને પોતાનું સાચું હિત કરવું છે તેણે આ સમજવું પડશે. તત્ત્વના

વિચારક જિજ્ઞાસુ એવા હોવા જોઈએ કે જેને સત્નો હકાર અતર વિચારથી આવે, અધ શ્રદ્ધાથી નહિ. એવા લાયક જીવને શ્રી ગુરુ કહે છે કે—

“ વદપના વદપ્રથ તે, પૂજ્યા કરી વિચાર,
તે પદની મર્વાગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ”

જે યથાર્થ મનનપૂર્વક આત્મતત્ત્વનો નિર્ધાર થયે તે નિત્ય મગણિક પાકુ ફૂટે નહિ.

આચારાગમાં ટુકડો છે, “ હે વીર ! આત્મા જેમને છે તે રીતે માન્યો તે અકરગામી છે. અરે વીર ! તારો લોભોત્તરમાર્ગ આકરે તો ખરો પણ એ ‘અનિયત ગામીપુ’ જે રસ્તે ઉપડ્યો, તે આત્માની નિત્યતાના ખીજ વિડમાવીને પૂર્ણ થવાના લક્ષે અપ્રતિહતભાવે ઉપડ્યો છે, તે આત્મિન્દ્રિય જ્ઞાનરૂપી નાથન પૂર્ણ પવિત્ર કેવળજ્ઞાનરૂપી કાર્ય અવશ્ય લાવેજ રહેશે ” શ્રીમદે જે ખીજડાવાવ્યા છે તેનું કળ હાલ આવે છે તેથી ધણા પાત્ર જીવો શાંતિ મમાધિના ભાવ વડે આત્મ-બળ મેળવે છે આ આત્મમિદ્ધિ સુસુતુના હૃદયની અમૃત વેવડી છે. ૧૪૨ મી ગાથામાં ખામ પ્રેરણાદાયી ભાવ વચન છે.

“ દેહ છતાં જેની દશા, વતે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીના ચરણમા, હો વદન અગણિત રે.

શુભવતા જ્ઞાની અમૃત વરમ્બોરે પથમ કાળમા. ”

હું પૂર્ણ પવિત્ર શાયર જ છું, અમગ છું એ નિશ્ચય અને સમ્યગ્વર્થન-જ્ઞાન-આસ્ત્ર એ માધન જોડે કે પૂર્ણ દશાની ચિરતાનો પુરુષાર્થ તે જ પરમાર્થ હેતુ વ્યવહાર છે તે માધન, માધ્ય જેને પ્રાપ્ત છે એટલે હજી દેહ છે, છતાં દેહાતીત દશા જોડે અવસ્થિતિ જેને વતે છે, એવા જ્ઞાની પુરુષને “ હો વદન અગણિત, ” એટલે બેહદ અપરિમિત આત્મસ્વભાવ પૂર્ણ માધ્ય તન્મ માગ ધ્યેયના લક્ષ તરફ નાડે બહુમાન અગણિત હો આમા શ્રીમદ્ ચોને અપ્રતિહત ભાવ બતાવે છે. “ માધ્ય ” એટલે આત્મા મિદ્ધભગવાન જેવો છે. લોભ-રતના પાંખા આવે છે કે, સિદ્ધા મિદ્ધિ મમ દિમતુ ” હે સિદ્ધ

ભગવાન મને માફ પૂર્ણ પવિત્રપદ આપો. વળી “ આરૂઝાં બોહી-
લાલ ” શિવરૂપ નિરોગભાવબોધી આપો. વાણિયા હોય તે પૂર્ણ
સુખને જ માગે, પણ તે ભતતું કારણ મેળવતું ભેઈએ. લોકોને તો
અકારથી પુણ્યાદિ ક્રિયા કળથી ધર્મ ભેઈએછીએ, પણ એવું તો પૂર્વે
અનંતવાર કર્યું. આ દાગે વર્તમાનમાં પણ જે કોઈ આ ધર્મ સમજે
તો તેનું કૃત્ર મજે તેમ છે. આ છેલ્લી ગાથામાં મહા મંગળરૂપ એવો
અપૂર્વભાવ ઉપાડે છે કે વચ્ચે વિશ્વ ન આવે; જે ભાવે પૂર્ણ તત્વનો
અંશ પ્રગટયો, તે ભાવે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન, શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ પ્રગટવાનું
છે. એ પૂર્ણ તત્ત્વની મીટ રાખીને આ મહામંગળ કર્યું છે. એવા
જ્ઞાની સત્પુરુષોનો પ્રભાવ જે જે સુસુષ્ક સ્ત્રીકાદે તેને આ આત્મ-
સિદ્ધિશાસ્ત્ર પરમ ઠલ્યાણનું કારણ છે.

તા. ૩૦—૧૦—૩૬.

“ કર્તા ઇશ્વર કો નહિ, ઇશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઇશ્વર કોય પ્રભાવ. ”

તેમાં જો ઇશ્વર કર્તા હોય તો જીવનું અસ્તિત્વ કરતું નથી.
કારણકે શુભ અને અવશુભ જીવ કૃત ન કર્યો તો જીવ નામનો પદાર્થ
ન રચો, પણ તેમ નથી. માટે ઇશ્વર કર્તા નથી તથા ઇશ્વર પ્રેરક પણ
નથી, પણ આત્મા પોતેજ પોતાના જ્ઞાનશુભનો શુભપણે અથવા
અવશુભપણે કર્તા છે અને તેમજ યોગ્ય છે.

હવે એક પ્રકાર જો કહીએ છીએ કે પ્રકૃતિઆદિ પરાણે વળ-
ગવાથી કર્મ થતાં હોય, તો તે વિકરૂપ પણ થયાર્થ નથી. પ્રકૃતિઆદિ
પરાણે આવી અનાયાસે વળગતા હોય એટલે કે પ્રકૃતિકર્મરૂપ થયા
કરતી હોય, અને જીવને તેનું વળગવું થતું હોય, તો તે પણ સંભવિત
નથી, કારણકે પ્રકૃતિ જડ છે, તેમાં મનન કરવાની શક્તિ નથી. જડ
દ્રવ્ય તો આત્માથી લિન્ન બાતિના છે, જડ રૂપી છે, આત્મા અરૂપી છે;
આત્માનો વિકારી ભાવ કોઈ પ્રદારે નિમિત્ત ન હોય તો તે શી રીતે વળ-
ગવાયોગ્ય થાય ? પુણ્ય પાપના રજકણોમાં—જડમાં જ્ઞાન, વિચાર શક્તિ
નથી, પણ આત્મા જ મનન કરે છે; રાગાદિવડે અજ્ઞાનભાવે આત્મા

અવગુણનો કર્મ છે તે પોતે જાતે તે દોષને જોગજો, અને દોષ દાગી
 ગુણ પ્રગટાવે તો તેમ થઈ શકે છે દ્રવ્યકર્મનું બીજું નામ પ્રકૃતિ છે.
 જે જ્ઞાનાવરણઆદિ કર્મો આત્માના જ્ઞાન વિગેરે ગુણને આવરણ કરે છે,
 તે બીજી રજકણ-ધૂળ છે, આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને મરીન કરનાર
 જડ કર્મની અવસ્થાનો નયોગી સંબંધ છે તે જડ કર્મને દ્રવ્યકર્મ
 કહેવામા આવે છે તેનું નામ પ્રકૃતિ પણ છે તે જડ છે તેમાં મનન
 કરવાનો સ્વભાવ નથી માટે પ્રેરણાદિ કર્મ તેમા નથી પણ જીવમાં
 નિર્દોષ જ્ઞાયકતા—જ્ઞાન છે, તેને ભૂલીને પરવસ્તુના મનનમાં અટકે
 તો, નિમિત્ત થવાની જડમા યોગ્યતા છે, અને જીવમા પણ નિમિત્તની
 તરફ વલણ કરવાની યોગ્યતા છે, અને જીવ પોતે ગગન ને, નિર્દોષ
 જ્ઞાતાપણે ટકી રહે, તો નરીન કર્મબંધ ન થાય જેવા પ્રકારે રાગદ્વેષ
 કરે તેવા જ પ્રકારે કર્મપ્રકૃતિનો ફોટો બંધ તેમા પડે એવો નિમિત્ત
 નૈમિત્તિક સંબંધ છે કોઈ એમ કહે કે પ્રકૃતિ કર્મને વગજાડતી નથી
 પણ મન (અત કરણ) માધનવડે કરીને કર્મ સંહણ કરતું હોય
 અથવા આત્મા તદ્દન અસંગ નિર્દોષ-શુદ્ધ રહેતો હોય તો કર્મ
 ગગવાનો પ્રમગ રહેતો નથી તથાપિ એમ માનીએ તોપણ એકાંત
 તેમ થવું સંભવિત નથી, પણ આત્માની અશુદ્ધ અવસ્થામાં ભૂલ
 કરવાની યોગ્યતા છે જીવ પોતે પ્રેરણાદિ ભાવરૂપ અશુદ્ધતા ન કરે
 તો અદરતું જડ મન પણ તેને નિમિત્ત થવામા સાધન થાય નહિ.
 કારણ ત્રણ પ્રકારે હોય છે (૧) અતરંગ મૂળ કારણ (૨) નિમિત્ત
 કારણ અને (૩) બકારથી સહકારી કારણ તેમા જે મૂળ કારણ જીવ
 પોતે પ્રકૃતિના નિમિત્તની શુભાશુભ અસર ન લે તો નિમિત્ત (જડ
 કર્મ) નો બંધ થાય નહિ કોઈ કહે છે કે ' મન જન મનુષ્યાણાં કારણ
 ચ મમાલયા ' તે વાત યોગ્ય નથી એમ કહેવામા દોષ આવે છે.
 કારણકે આત્મા પોને મન અને બંધ મોક્ષ અવસ્થાથી તદ્દન અસંગ
 તત્ત્વ મધ્યમ્મ રહેતો હોય અને અવસ્થામા પણ ભૂલેલ ન હોય
 એમ એકાંત મક્ક માનીએ તો આત્મા મરીયા તદ્દન શુદ્ધ કરે અને
 આત્માનો વિકારભાવ નિમિત્ત પણ ન કરે એ પક્ષને ટકારી રાખવા
 માટે માન કપના જ કરતી પડે કે જગત માનસ્રમ છે વગી આત્મા
 નિઝરી ભાવનો તદ્દન અકર્તા હોય અને માન્યતાદેયે પણ ભૂત ન હોય

તો પછી વર્તમાનમાં આ સંસાર કોનો? પુણ્ય, પાપ, દેહાદિની ક્રિયા
 એ બધાં વિકારી છે, પૂર્વ ભૂલનું ફળ છે. તેનો ઉદય દેખીને છત્ર
 માને છે કે અમારાં છે, તે નિમિત્તની અસર જીવે પોતે લીધી છે.
 દેહધારીપણે મલીન અવસ્થાપણું જે દેખાય છે તેજ મારો સ્વભાવ
 છે એમ જો એકાંત મત ગ્રહે તો તે પણ બને તેમ નથી. કારણકે
 દ્રવ્યસ્વભાવ ત્રિકાળી છે. જેને આત્મભાવ ધ્યુ છે કે મારો સ્વભાવ
 શુદ્ધ છે, શકિતરૂપે હું મિદ્ધ ધરમાત્મા જેવો સદા અસંગ છું, નિર્મળ
 છું, અને વર્તમાન અવસ્થામાં જે મલીનતા રાગાદિક ઉપાધિની અ-
 સ્થિરતા બાધાય છે તે હું નથી, મારો સ્વભાવ નથી, તેણે મિથ્યા
 માન્યતારૂપ બૂલ પુરુષાર્થ સંહિત ટાળી છે તેથી તે કહે છે કે હું પૂણું
 શુદ્ધ છું. આ અભિપ્રાય અને વર્તમાન હજી પુરુષાર્થ કરવો બાકી છે
 એમ બેઉ દૃષ્ટિને જેમ છે તેમ સમજે તો મોક્ષમાર્ગ છે.

જો આત્મા સદા અસંગજ હોય અગર કર્મ એની મેળે થતાં
 જ હોય તો પોતાને પુરુષાર્થ કરવાનો રહેતો નથી, પણ અંગતતા
 અસ્થિરતા તો દેખાય છે છતાં ન માનેતો તેને જોયો પુરુષાર્થ તો હોય
 છે. સંભારી જીવેને બે પ્રકારનો પુરુષાર્થ હોય છે. કાંતો જોયો અને
 કાંતો સવળો; આત્મા પોતે જ્ઞાનપણે છે, તેથી જ્ઞાનમા ભૂલપણું કે
 અમૃતપણું કરી શકે છે. તે ભૂલે ત્યારે મન, દ્રવ્યકર્મનો ઉદય વિગેરે
 નિમિત્ત છે. તે નિમિત્ત પામી નવીન કર્મ આવે છે; એટલે નિમિત્તપણે,
 વ્યવહારથી જીવેને કર્મનું કર્તાપણું કહેવાય છે, પણ નિશ્ચયથી (ખરેખર)
 તો આત્મા જડની અવસ્થાનો કર્તા નથી, તે બાલુવામાં નિમિત્તમાત્ર
 હોવાના કારણે વ્યવહારથી (ધીનો ઘડો એ દ્રષ્ટિ) કર્મનો કર્તા જીવેને
 કહેવામાં આવે છે, માટે ભૂલવાળી અવસ્થાનો આત્મા કર્તા ખરો પણ
 જડ પદાર્થના રજકણોની અવસ્થાનો કર્તા આત્મા નથી; કારણકે પર-
 માણુ પણ મત્ત દ્રવ્ય છે, તે પણ નિત્ય વસ્તુ છે. તે જડની અવસ્થાનું
 દરેક ક્ષણે હોવાપણુ છે. જો તેની અવસ્થાનો કર્તા નિશ્ચયથી (ખરેખર)
 જીવે એમ કહીએ તો જડવસ્તુપણાનો અભાવ આવે. જડવસ્તુ છે,
 અને તેની તે વખતની અવસ્થા યદ્યપે તેની ત્રિકાળ અકિન નિત્ય છે;
 છતાં જો એમ માનીએ કે તેનો કર્તા જીવ છે, તો જો નિયમનો ભંગ

થાય છે. જેનામા જે શક્તિ ન હોય તે બીજુ કોઈ આપી શકે નહિ,
 અને જો તેનામા શક્તિ હોય તો હવે જડને શું આપ્યું ? શું ક્યું ?
 માટે આત્મા પોતે નિશ્ચયથી (ખરેખર) જડ વસ્તુનો કર્તા નથી. તો
 પણ જીવની અશુદ્ધ અવસ્થાએ કર્મ થવામા નિમિત્ત છે તે અશુદ્ધતા
 જીવમા છે પણ જડને હલાવવામા તો માને હોય નથી, એમ પર
 દ્રવ્યમા માત્ર કર્તાપણુ નથી જ એમ માનવાથી જાતપણે જ્ઞાતી
 અને સ્વતંત્ર થવાય છે પણ લોકોને જહારથી સ્થુળ પદાર્થની દ્રષ્ટિ
 છે તેથી આ બધુ શું છે તે સમજાતું નથી સ્વાધીન તરવતું મનન
 કયા વિના, કુચિ વિના કેમ સમજાય ? જડ અને આત્મા જુદા છે,
 તે ત્રિકાગ જુદા છે, અને સૌ સૌમા સ્વાધીન છે છતાં માન્યતારૂપે
 પરતું કર્તાપણ, પરાધીનપણુ દ્વંદ્વ સમ્બંધે મનાયું છે દરેક દ્રવ્યની
 ક્ષણ ક્ષણ વર્તી અવસ્થા સંધાય તે તે દ્રવ્યની જાતની થાય છે જો
 જડમા સ્વાધીનપણે પશ્ચિમવાની શક્તિ ન હોય અને હવે તેનો કર્તા
 થાય અને મન, વાણી, કેન્દ્રની ક્રિયા કરી શકતો હોય તો જેમ ધંધર
 કર્તા છે, એમ માનવાથી જીવનો અભાવ આવતો હતો, તેમ જીવને
 કર્મનો કર્તા માનવાથી જડ વસ્તુનો અભાવ ઠરે, તરણકે જોવો નિયમ
 છે કે 'જે હોય તે થાય, ન હોય તે નહીં ન થાય' તેથી જે શક્તિ
 જડમા ન હોય તે નહીં ન થાય છતાં જીવને જડકર્મનો પરમાર્થ કતા
 માનીએ તો જડ વસ્તુ અવસ્તુ ઠં, માટે જડની અવસ્થાનો કર્તા હવે
 નથી, જીવના વિગરીભાવનું તેમા નિમિત્તપણુ છે એ મત્ય છે
 આ આત્મમિદ્ધિશાસ્ત્રમા ઘણા ન્યાયનો ખુલાનો થાય છે જીવ
 જે ભાવ કહે છે તે ભાવનો તે તો થાય છે યથાર્થપણુ સમજે તો
 સાચું જ્ઞાન થઈ શકે છે અનંત જ્ઞાનીએ હેતુ તરવજ્ઞાન આ કાળે
 પણ સમજાય છે, તેના ઘણા પ્રમાણુ-ન્યાય છે યથાર્થ ચુકિત, આગમ
 અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે કોઈ જિજ્ઞાસુ તૈયાર થઈને આવે, તો તેને
 સમજાય તેમ છે અહીં તો સહેલી ભાષા છે, અને શુજરાતી ભાષામા
 આત્મસિદ્ધિમા ઘણું સમજવાનું ભર્યું છે, મત, દર્શનનો આશ્રય
 તજીને માનુ સમજવાની તૈયારી કરે તેને આ આત્મમિદ્ધિશાસ્ત્ર પરમ
 ઉપકારી ધારમ થાય તેમ છે પ્રથમ જીવ પદાર્થ શું છે, તે કેવો છે,

કેવડો છે, તે શું કરી શકે છે, તથા શું નથી કરી શકતો તે જાણવાની જરૂર છે. જડ પદાર્થની ક્રિયામાં પોતાની કર્તાપણાની ખતવણી ક્યાં ક્યાં થઈ હતી છે, તે જાણવાની જરૂર છે. આત્મા સ્વભાવે અનાદિ અનંત શુદ્ધ છે, પણ અવસ્થાએ બૂલેલ છે; તે અજ્ઞાનવડે જડ પ્રકૃતિનો સંજોગ કેવી રીતે મનાયો છે તે વિચારવું; જીવની બૂઝના કારણે અનાદિથી જડકર્મનો સંજોગ છે તે જીવનો ધર્મ-સ્વભાવ નહિ હોવાથી, પુરુષાર્થથી તે દળી શકે છે. જ્યાંસગી પોતાના સ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી ત્યાંસગી તેની મલિન અવસ્થા એટલે કે અજ્ઞાનરૂપ હોવાથી રાગદ્વેષ અને દ્રવ્યકર્મને નિમિત્તનૈમિત્તિકપણું છે. પૂર્વકર્મના ઉદયમાં જોડાવાથી જીવ પર વસ્તુનો સ્વામી થઈ જાય છે અને શુભ અશુભ ભાવનો સ્વામી થઈ, રાગાદિવાળો થઈને પર વસ્તુનું કર્તૃત્વ તે માને છે; પણ જે ક્ષણે પોતે પોતાનું માથું તત્ત્વપણું-સ્વાધીનપણું બાંધે અને શુભાશુભ પ્રકૃતિની અમરથી જુદો થઈ જ્ઞાનમાત્રપણે જ્ઞાની થાય તો તેને જડકર્મ પરાણે નિમિત્ત થતાં નથી. આત્માનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જણાયા પછી, પોતે અવગુણનો કર્તા થતો નથી, એટલે ભેદજ્ઞાન વડે પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વપરના વિવેકવડે જ્ઞાનમા દબી રહેવારૂપ પુરુષાર્થ વધતાં વધતાં કમેકમે રાગાદિકનો અભાવ થઈ અદ્યક્ષગમાં પૂર્ણ પવિત્ર થઈ શકાય છે. એ માર્ગની વિધિ યથાર્થપણે સમજવાનો પ્રયત્ન પોતાને જાને કરવાનો છે. અહીં કર્તાપણું શી રીતે કહેવા યોગ્ય છે, તેનો વિચાર એ છે કે જોનની રાગાદિચુક્ત મનનરૂપ પ્રેરણા જડ (કાર્મણ) વસ્તુને નિમિત્ત થાય છે. એકસેત્રે સંજોગ થવાથી તેના વિષે કર્તાપણું આરોપાય છે, એ રીતે જીવનું નિમિત્તપણું છે. જૈનદર્શન એકાંતદ્રષ્ટિને દોષદ્રષ્ટિ માને છે. કારણકે તેમ એકાંત માનવાથી, વસ્તુ તત્ત્વનો લાભ તથા યથાર્થ નિર્ણય થતો નથી. એકજ પુરુષમાં અપેક્ષા વડે પિતા, ભાઈ, સ્વામી, પુત્ર, ભાણેજ ભત્રીજાપણું વગેરે હોવાપણું છે તે જોડું નથી, પણ જે અપેક્ષાએ તે પુરુષનું પિતાપણું છે તે અપેક્ષાએ ભત્રીજાપણું નથી કે પુત્રપણું નથી. એમ આત્મા અને કર્મનો દત્તાકર્મનો સંજોગ કર્મ અપેક્ષાએ છે તે યથાર્થ ન્યાયથી વિચારવું ઘટે છે. યથાર્થતાનો નિર્વાર ત્યારે ગણાય કે જેમાં કોઈ પ્રકારે દોષ ન આવે. જંત્રા વિરોધ ટાળીને વસ્તુની નિત્યતા અને વર્તમાન અવસ્થાનું

બદલવું જેમ છે તેમ ન સમજે તો વસ્તુનો નિર્ણય થયો કહી શકાય નહિ

વેદાતાદિ જ્ઞાતિ કહે છે, તે જોક્ષત છે જ્ઞાતિ હોય તો એક ચૈતન્ય સિવાય બધી વસ્તુઓનું અવસ્તુપદ્ધત્ત ઠરે જે પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે. જીવને મુખડું ખના બાહ્ય સંયોગો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે પરવસ્તુ તરફ લક્ષ કરતા જીવ, જીવ ચોટલે દોખનો કર્તા થાય છે. જો જીવ અવગુણનો કર્તા અવસ્થાએ પણ ન હોય તો તેને જીવનું ક્ષણ ભોગવવાનું રહે નહિ. જો જીવનો સંભવ ન હોય તો તેને કોઈપણ પ્રકારના ક્રિયાનો સંભવ પણ હોય નહિ, અને જે શારીરિક માનસિક વગેરે ઉપાધિઓનો સંયોગ વર્તમાનમાં દેખાય છે તે જો જ્ઞાતિ જ હોય, તે સંયોગી વસ્તુનું અવિદ્યમાનપણ જ દોષ, તો જીવનું કોઈપણ પ્રકારે કર્તાપણ અને ભોક્તાપણ ન ઠરે, અને જ્યારે જોમ જ હોય તો પત્રી તેના કોઈપણ પ્રકારના ક્રિયાનો સંભવ પણ જીવને ન જ હોય. વળી આત્મા ઉપાધિ રહિત મુક્ત ન થઈ શકે. હોય તો પછી તેને સર્વ દુઃખના કાય કરવાના માર્ગનો જે ઉપદેશ છે તે શા માટે છે?

તૈનદર્શનમાં તત્ત્વનું કોઈ પ્રકારે વિરોધપણ નથી જીવ પોતે શુદ્ધ સ્વરૂપથી જીલેલો છે તેથી તેની માન્યતામાં મિથ્યાપણ છે અને અવસ્થામાં જીલ કહે છે પરવસ્તુમાં જીવ મોડક કરે છે તેથી તે મોડનું ક્ષણ ભોગવવાનો પ્રસંગ તેને પ્રાપ્ત થાય, જીવ અજ્ઞાનપણે કર્તાપણની માન્યતા કરે છે ચૈતન્યમાં કાંઈપણ ક્રિયાનું વેદન થતું ન હોય અને જો કદા કે દેહને થતું હોય તો ચૈતન્યને ભોગવવાનું ક્ષણ ન આવે અને તેમ હોય તો સંસારશા પણ હોય નહિ.

ત્યાગી આત્મજ્ઞાન થાય નહિ, ત્યાગી ક્રિયાની આત્યતિક નિવૃત્તિ પણ થાય નહિ, જોમ તો વેદાતાદિ પણ ઉપદેશ કરે છે. જો સંસાર અવસ્થા જ ન હોય, ક્રિયાનો સંયોગ જ ન હોય, તો તે દાખવાનો ઉપદેશ, શાસ્ત્રાદિ વૃથા કહે છે. જો જીવનું અજ્ઞાનભાવે કર્તાપણ ન હોય તો ભોક્તાપણ પણ સંભવે નહિ, પણ વર્તમાનમાં જીવેની અશુદ્ધ અવસ્થા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, માટે વિચાર કરવાથી જીવને ભાવ કર્મનું કર્તૃત્વ ઠરે છે અને દ્રવ્યકર્મનું નિમિત્તપદ્ધત્ત ઠરે છે હવે પ્રશ્ન

થાય છે કે જો જીવને કર્મનું કર્તૃત્વ હોય તો તે તેનો સ્વભાવ થયો, અને વસ્તુનો જે ધર્મ કરે તેનો ક્યારે પણ નાશ થાય નહિ, અને તેથી કર્મનું કર્તાપણું સિન્ન પાડી શકાય નહિ, જેમ અગ્નિની ઉષ્ણતા અથવા પ્રકાશ. ઉત્તર:—અગ્નિ અને ઉષ્ણતાની માફક જીવને કર્મનું કર્તાપણું નથી; કારણકે સંબંધ જો પ્રકારે હોય છે, એક મંથોગી સંબંધ જેમ પ્રથમ જો પદાર્થ જુદા હોય અને પછી ભેળા થાય; વળી છુટા થઈ શકે તે મંથોગી સંબંધ છે; બીજો તાદાત્મ્યમંબંધ—અગ્નિ અને ઉષ્ણતા અથવા પ્રકાશનો તાદાત્મ્યમંબંધ છે, તે જુદો પડી શકે નહિ. જીવ અને કર્મનો તેવો સંબંધ નથી પણ મંથોગી મંબંધ છે, માટે કર્મનું કર્તૃત્વ તે જીવનો મકુળ સ્વભાવ નથી.

તા. ૩૧—૧૦—૩૬.

આત્મા કર્તા છે કે નથી એ બાબતમાં લોકોને ઘણો ભ્રમ છે. લોકો સ્વપ્નદે શાસ્ત્ર વાંચે અને સમજ્યા વિના એક પક્ષને ગ્રહણ કરે "અખ્યા કર્તાવિક્તાયસુહૃણાય દુહૃણાય" એમ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૨૦ માં કહ્યું છે, એનો આશય કે ન્યાય સમજ્યા વિના એકાંત તાગી નાથ છે. ક્યાં બૂઝ આવે છે તે પોતાને સમજતું નથી, અને સમજવાની રુચિ પણ નથી. જીવનું કાર્ય શું છે, જીવને ગુણથી કામ છે કે દોષથી કામ છે તેનો નિર્ણય કરતા નથી. કંઈ દષ્ટિથી, કંઈ વાત, કેટલી હદે (મર્યાદા-પથે) સાચી છે, એની ખરીદા કરતા નથી, અને ગમે તેવી કંપના-વડે સ્વરૂપનો નિર્ધાર કરી લે છે. સુખ જોઈએ છીએ છતાં સુખ થતું નથી, માટે તેનો સાચો ઉપાય સમજવાનો બાકી છે એમ નકકી કરવું જોઈએ; અને સદ્ગુરુ પાસે જઈને તત્ત્વવિચારને અનુસરતા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. શ્રીમદે આ શાસ્ત્રમાં એવી ઘટના કરી છે કે જે આવો વિચારવાન ગિમ્મ હોય તેને આવા પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. શિષ્ય પૂછે છે કે હે ગુરુ ? આત્માને કર્મનો કર્તા કહો તો તે તેનો સ્વભાવ ધર્મ થઈ નાથ છે, કારણકે કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ તે કર્તાથી જુદું હોય નહિ. આમ સુહૃતથી પ્રશ્ન કરનાર વિચારક જોઈએ. લોકો અંધશ્રદ્ધામાં પડ્યા છે અને યોલો છે કે જ્ઞાનીએ જાણ્યું હોય તે સાચું; પણ જ્ઞાની કોણ કહેવાય તેનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના તમે કોનું કહેવું સાચું છે એમ કહો છો ?

એવી અંધ શ્રદ્ધા તો ફર રહે, પણ નવ પૂર્વ જોટકું જ્ઞાન કંઈક થયું હોય તો તે પણ સાચું જ્ઞાન નથી; માટે સાચું સમજવાની જરૂર છે. લોકો સાચું સમજવા અર્થે શંકા કરીને કંઈ પૂછતા નથી. સંસારથી નિવૃત્તિ લઈને, તત્ત્વનું મનન કરે તો કંઈ ઉત્થાન થાય. અહીં શિષ્યે કહ્યું કે જો જીવનો ધર્મ-કર્મ દરવાનો જ હોય તો જેમ અગ્નિનો ધર્મ પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા છે તેમ જીવનો તે શુભ કરે અને તેથી તેની નિવૃત્તિ થઈ ગઈ નહિ; અથવા ઇશ્વર કર્તા હોય તો પણ મારે કંઈ કુખાનું રહે નહિ. અથવા જીવ અમૃત હોય તો તેને કંઈ ઉપાધિ રહે નહિ. વળી કર્મ એની ગેળે ચતાં હોય તો પણ તેમાં જીવનો હાથ રહેતો નથી માટે કર્તાપણું જીવને ગી રીતે છે, તે “ સમ-ભાવો સદુપાય ” તેનો ઉત્તર કહે છે કે એ એકાંત કથનો વસ્તુ સ્વરૂપને જનાડનાર નહિ હોવાથી મિથ્યા છે. જીવને ઇચ્છાનું કરવાપણું છે ને તેને સુખની ઇચ્છા થાય છે, પણ ઇચ્છા તે હુ.જની ભૂમિકા છે છતાં ઇચ્છા હું કદં એમ પોતે અદૃશ ભાવ કરે છે અને તે ભાવને પોતાનો સ્વભાવ માને છે તે પણ અનાદિની ભૂલ છે. હું પગ્નું કંઈ કદં, પુણ્ય કદં, મોટા થાઉં, ધન ડમાઉં વગેરે પર ધર્મવાળો. અનાદિનો ધર્મ રહ્યો છે જોટલે તેને અમતોપ છે. તે વિભાવ છે. તેને સાચા જ્ઞાનનું — પ્રમાણનું લક્ષ નથી. ન્યાયશાસ્ત્રમાં સાચા જ્ઞાનને પ્રમાણ કહે છે અને સુતપ્રમાણના અગને નય કહે છે. આત્મા ત્રણે કાળની શુભ પર્થાયથી ભરેલો સ્વધીન પૂર્ણજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, તેમાં વર્તમાન જ્ઞાનની અવસ્થા અને ત્રિકાળ મર્ગપણું એ જોડ પક્ષને જોડ મારે યથાર્થપણે ગ્રહણ કરે તો પ્રમાણ કહેવાય. આખી વસ્તુને ખ્યાલમાં લે તેનું નામ પ્રમાણ છે વસ્તુને સુખમાં રાખે અને તે વસ્તુના બીજા શુભને ચેટામાં (ગૌણ) રાખે અથવા દ્રવ્યને ગૌણતામાં રાખે અને તેના જોડશુભ ધર્મને (હેતુવશે) સુખ્ય રાખે તે દૃષ્ટિને નય અથવા નાપેક્ષ દૃષ્ટિ કહેવાય છે. જીવ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે. તેમાં બંધની અવસ્થા ક્ષણવર્તિ છે, અને નિર્દોષ અમય, નિર્મળ વસ્તુ સ્વભાવપણું છે તે ત્રિજાગી છે એમ યથાર્થ ખ્યાલમાં લેવું તે પ્રમાણ છે. અહીં સમજવાનું એ છે કે જીવને કઈ દૃષ્ટિએ કર્તાપણું છે અને કંઈ દૃષ્ટિએ નથી, એ રીતે જોડ દૃષ્ટિ સમજવાની જરૂર છે. અજ્ઞાનભાવે જોકરી

અવસ્થાની દૃષ્ટિએ જોતાં જીવ રાગદ્વેષનો કર્તા છે એમ કહે અને સાચી દૃષ્ટિ એટલે દ્રવ્યદૃષ્ટિએ જીવો તો જીવ દોષ અને દુઃખનો કર્તા નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો તે દોષ તથા દુઃખ ત્રિકાળ રહે, પરાણે થયાં જ કરે, જીવ મટાડી શકે નહીં, તેથી જીવે કરવા જ પડે. પણ તેવું નથી. આત્મા ત્રિકાળી શુદ્ધ છે, એને જૂઠીને કંઈ કરવું એવી ઇચ્છા થાય છે તે અવસ્થા તો ક્ષણિક છે. જેમ સમુદ્રમાં અનેક તરંગપણું દેખાય છે, તેમાં માત્ર એક તરંગમા મેકું તૃણ દેખાય છે. તે જવા તરંગમાં નથી, તેમ આત્મા સળંગ ત્રિકાળી છે, તેના જ્ઞાનશુભ્ધની ત્રિકાળી અવસ્થામાંથી માત્ર એક સમયની અવસ્થામાં જૂલથી માન્યું હતું કે, હું ઇચ્છા, રાગ, દ્વેષ, પુણ્યાદિ અને દેહાદિનો કર્તા છું, એવી અજ્ઞાન દશામાં જે માન્યતા કરી હતી, તે માન્યતા ટળી શકે છે, એટલે તે કંઈ જીવનો ત્રિકાળી ધર્મ થઈ જતો નથી. આ ન્યાયને જાને (સ્વયં) મનન કરો, ઓગાળો તો સમજાય તેમ છે. આત્મા અનાદિ અનંત ત્રિકાળી છે, તેની દરેક ક્ષણેક્ષણે અવસ્થા થાય છે. અવસ્થાનું જે પલટન છે તે આખા દ્રવ્યનું પલટન નથી. જો અવસ્થાએ પણ શુભનું પલટન ન હોય તો ક્રોધ ટાળીને ક્ષમા થઈ શકે નહિ. જીવ પુણ્ય કે પાપ ભાવની જે અવસ્થા કારણ કરે છે તે વિકારી અવસ્થા છે. તે જીવનો સ્વભાવ ભાવ નથી. છતાં તે જીવનો પોતાનો સ્વભાવ છે એમ જૂલથી મનાયું છે, એ અવશુભ છે, અજ્ઞાનરૂપ માન્યતા છે. એ માન્યતાની પકડ અથવા જૂલનું ગ્રહણ પોતે કર્યું છે. તે જૂલ પોતે ટાળી શકે છે. રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ તે મારો ધર્મ નથી, દેહાદિની ક્રિયા મારું કર્તવ્ય નથી, પરનું હું કંઈ કરી શકું નહીં છતાં તેની એટલા કરવાની શુભ અશુભ વૃત્તિ દેખાય છે તે મારો ધર્મ નથી. પર નિમિત્તની અસરથી મુક્ત થઈને નિર્દોષ જ્ઞાનપણે ટકી રહેતો આત્મા શુદ્ધ છે એમ જ્ઞાન થઈ શકે છે. અજ્ઞાનથી રાગદ્વેષની અવસ્થાનો અને કર્મનો જીવ કર્તા છે, એ એક ઉપચાર દૃષ્ટિથી કહ્યું છે. જેને સાચો વિચાર હોય તે પ્રમાણ અંશ એટલે જીવ દૃષ્ટિથી યથાર્થતાનો વિચાર સમજે કે એ જૂલ કરવી જ પડે એવો સ્વભાવ મારો નથી. મારાથી ભિન્ન વસ્તુમાં કર્તૃત્વ, મમત્વ મનાયું છે તે જૂલ છે, અને તે ટાળવા ચોગ્ય છે. અને જૂલ ટાળનારો જૂલ સ્વરૂપ નથી પણ નિર્દોષ મુખ

સ્વરૂપ છે, મુખ અતરમા છે, એ ભૂતીને—જગદેવરૂપ જીવ ધાર, તે
કર્મ આવે છે કોઈ કહે કે જડકર્મ વસ્તુ નથી તો તે બ્રાન્તિજ છે
આત્મા માથે જ આઠકર્મની વર્ગલા આવરણરૂપે વગગેવી છે તે ધણ
સત્ વસ્તુ છે, જડ છે તે નિમિત્તમા શુભ અશુભનો રાગી આત્મા
ત્રાન્તી દ્રષ્ટિ કરે છે, પરવસ્તુમા અનેકકર્મના ઢરે છે અને તેમા કર્તૃત્વ,
મમત્વ મ્થાપે છે, પોતે જાતા જ છે જતાતે ચૂકીને પરમા સુખદુ ખની
બુદ્ધિ કરે તો પોતે વર્તમાન તે એક અવસ્થામા ભૂતનો જતાં થાય છે,
જ્યાં લગી ભૂત કરીને પરવસ્તુમા અડકે છે ત્યાં લગી ભૂતની માન્યતાનો
કર્તા કહેવાય છે પોતે હોય અને હું ખનો કરી છે, એવું પરીયદ્રષ્ટિ કરે
હેલાં વ્યામથી માન્ય છે તે માન્યતાની ભૂત ગમે પરવસ્તુમા અડકે
નહિ, અને પોતાનું યથાર્થપણું મગગ જાયે તો પોતાનો નિત્ય નાન
સ્વભાવ છે તેમા ભૂત નથી, પણ જીવ એ જાતા—દેખા, સાક્ષીપણું
ભૂતે અને પુણ્ય પાપ રાગાદિક, દેહાદિની ક્રિયા મારી છે એમ માને,
તેથી જ તેની ભૂત મદાય જ્યાં જરૂરી પડે અને ભૂત અવસ્થાનો દોષ ન
દાગે ત્યાં ની અજ્ઞાનપણું છે વર્તમાન અવસ્થામા ભૂત છે પણ ત્રિ
કાગી દ્રવ્યસ્વભાવમા ભૂત નથી, ભૂત એ સ્વભાવ નથી, પણ દોષ
વાગી માન્યતા છે એક દ્રષ્ટિ સમજવા જેની છે સસારદ્રષ્ટિ તે સ્થુગ
પરીયદ્રષ્ટિ છે, તે તો વકે દ્રષ્ટિરૂપ અજ્ઞાનભાવ છે, પોતાનો ત્રિકાગી
દ્રવ્ય સ્વભાવ દોષ કે હું ખરૂં નથી પુણ્ય પાપ રાગાદિક હું એ ખ્યાલરૂપ
હોય ગાગીને પોતાના અસંગ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરીને તે ભૂતવાગી દ્રષ્ટિ
દાગી—પરગાની શમય છે પોતાની સંગદ્રષ્ટિ ત્રિકાગી જ્ઞાનસ્વરૂપ
દ્રષ્ટિ ચૂકીને પરવસ્તુમા સુખદુ ખપણું માન્ય છે તે માન્યતા વર્તમાન
અવસ્થા જેવગી જ છે તે ભૂત એક દેખામા (મમયમાનમા) ગાગી
શમયા યોગ્ય છે એ ભૂત સ્વભાવ હોય તો દાગી શકે નહિ ધણા
જીવો માને છે કે શુભાશુભ ભાવનું અમાડ નવાગીત્વ છે, વગેરે
કર્તૃત્વપણું પોતાને વિશે માને છે, તેને બંને ખમર ન હોય, તો પણ
એમ માનતા મુનાશુભ ભાવ જીવનો સ્વભાવ કરે એ મોટે દોષ
આરે, અજ્ઞાનને વીધે ખરૂં પ્રમા તેની મોગી ભૂત થાય છે, તેનો
નિવાર તેને કરવો ઘટે છે પોતાને ન સમજતો આત્મજ્ઞાની પુણ્ય

પાસે જઈને પ્રશ્ન પૂછવા અને તેઓ જે કહે તે વિચારવું. પણ જે
 એકાંત દષ્ટિમાં શકાય છે તેને સાચું સ્વરૂપ સમજવું નથી. પ્રશ્નકારનું
 કહેવું હતું કે કર્મ એની મેળે યથા કરે છે કે પ્રકૃતિ કરે છે, ઈશ્વર કરે છે
 કે એ કર્મ કરવાનો જીવનો ધર્મ છે. પરંતુ તેની એકપણ વાત પ્રમાણ-
 ન્યાયવાળી નથી. પોતાની ભૂલ પોતાથી થાય છે તેમ જો વિચારે,
 તો તે ભૂલ દાખવાનો પ્રસંગ આવે. બીજા ડોઢ કહે છે તેથી મને
 આમ થાય છે, એમ પર નિમિત્ત ઉપર શુભદોષનું આરોપણ કરવું તે
 વ્યાજબી નથી. માટે જન્મે દષ્ટિ એટલે કે નિશ્ચય અને વ્યવહાર જેમ
 છે તેમ સમજો, જે વળતે જેની વાત હોય તેનું સ્થાપન થાય. જે
 શુદ્ધજ્ઞાનમાં અટક્યો હોય અને માનતો હોય કે હું સદાય શુદ્ધ, અમંગ
 છું, તો તેને જ્ઞાની કહે કે જો તારી વર્તમાન દશા શુદ્ધ હોય તો
 આ સંસાર કોનો ? રાગદ્વેષનો કતો તું છે, માટે રાગાદિ છોડ. જીવના
 નિમિત્તથીજ કર્મ બંધાય છે. વર્તમાન અવસ્થામાં જે ભૂલ કરે છે
 તે ભૂલ ટળી શકે તેમ છે. જો ભૂલ કરવારૂપ ધર્મ જ હોય તો તે છોડી
 શકાય નહિ, પણ ક્રોધ પક્ષીને ક્ષમા થઈ શકે છે, જે પરવસ્તુમાં
 શુભભુધિ, ધૃષ્ટિ અનિષ્ટપણું મનાયું છે, તેનો આશ્રય મનાયો છે, જે
 પરવસ્તુ તારાથી જુદી છે; તેમાં કર્તૃત્વભુદ્ધિ, મમત્વભુધિવાળી મિથ્યા
 માન્યતા છોડવા માગે તો છૂટી શકે છે, અને રાગાદિ મમતારૂપ મોક
 જટતાં તેના નિમિત્તો પણ છૂટી જવા યોગ્ય છે. આ બધાં કારણો વિ-
 ચારતાં, ભૂલ એ જીવનો ધર્મ નથી, એમ જ્ઞાન થાય છે. પણ ન્યાંસગી
 તે દોષ અને દુઃખરૂપભુધિ પકડી રાખે ત્યાંસગી દોષ પોતાનામાં રહે;
 પણ હું જ્ઞાન છું, નિર્દોષ છું એવું સંગ્રામ જ્ઞાતા—નિર્દોષતાનું બાન
 કરે તો આપોઆપ તે દોષ અને દુઃખ ટળી જાય છે. જે ટળે છે, જે
 છોડી શકાય છે, તે પોતાનો નિજગુણ ન હોય. તે પ્રકૃતિના કાર્યો
 ઉપાધિ છે. જે નિમિત્ત છે તે સાથરૂપ છે અને જે માથરૂપ છે, તેને
 દૂર કરી શકાય છે, માટે તે મહજ સ્વભાવ નથી. જેમ દોષ દુશ્મનને
 ભૂલથી મિત્ર માન્યો, તેનો સાથ ક્યો પણ બળ્યું કે તેનો સાથ મને
 દુઃખરૂપ છે; પ્રથમ મેં તેનાથી હિત માન્યું હતું, પણ તેનાથી મને
 હિત નથી એમ જાણીને તેનો સાથ છોડી શકાય છે, નેમ જ્ઞાનાવરણાદિ
 આઠ કર્મનો સંગ્રામી—સાથ જીવ સાથે છે, પણ તેનો ધર્મ તેની સત્તામાં

છે. જડની દરેક અવસ્થા કર્મમાં છે અને ચેતનની અવસ્થા ચેતનમાં
 છે. એક આડાશક્તિ તે છે એ પદાર્થો ભેગાં રહે છે. તે સૌ સદા
 તેના નિઃ નિઃ ધર્મપણે રહે છે. એક બીજા ચેતાનો ધર્મ છોડીને
 પરપણે થઈ જતા નથી. એ અજ્ઞાનપણે પરનું કર્તાપણ માને છે પણ
 તેથી તે જીવનો ધર્મ થઈ જતો નથી. તે કર્તાપણું વ્યવહારથી જીવને
 કહ્યું છે અજ્ઞાનથી રાગદેવ, ક્રોધાદિનું કર્તાપણું જીવને કહ્યું છે તે સર્વથા
 જોડું નથી, જીવને રાગાદિક તથા પ્રમત્વબુદ્ધિવડે કર્મનો મંયોગ થાય
 છે, અને તે સંયોગ ચલાવું કારણ, પરમાં મુખ માનવારૂપ મોહભાવ
 છે. તેને બરાબર જોળખીને તેનો ત્યાગ (અભાવ) થઈ શકે છે.
 કાળજીનો અભાવ થતા તે ઉપાધિરૂપ કાર્યનો અભાવ થાય છે. કર્મો
 નિમિત્તમાત્ર છે, તેનો સ્વીકાર ન કરે તો તેમાં કાંઈ એવી શક્તિ નથી
 કે તે બૂલકગાવે. કર્મનું કર્તાપણું જીવની અજ્ઞાનતાથી પ્રતિપાદન કર્યું
 છે, તેથી તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે. જોડણી માથે સમજવું ઘટે છે કે, જે
 જે જન હોય તે તે વસ્તુની ઉલ્લી સ્થિતિની માન્યતારૂપે હોય છે,
 અને તેથી તે માન્યતા ફેરવી શકાય છે. તે બલદાળવા યોગ્ય છે જેમ
 મૃગજનમાં જગણુદિ, જડવાનો હેતુ એ છે કે અજ્ઞાને કળીને પણ
 જે આત્માને કર્મનું કર્તાપણું માન્યતારૂપે ન હોય તો ઉપદેશ આદિ
 શ્રવણ, વિચાર, જ્ઞાન આદિ સમજવાનો હેતુ રહેતો નથી. જેમ મૃગ-
 જનમાં જગણુદિ તે જન છે તેનો પરમાર્થ સમજવો જોઈએ. મૃગ-
 જનમાં જે પાણી હોય, તો શીતગતા આવવી જોઈએ. તે બાણથી
 પવન આવતો હોય અને તે સ્થાનમુધી પહોંચી જાય છતાં શીતગતા
 ન આવી તો તેણે પાણીનું સાચું લક્ષણ ન જાણ્યું. મૂર્ખ હરણીયા
 જાણનું શીતગ મુગધ લક્ષણ ન જાણે, અને આધમી દોડ કરે, જેમ
 ન વિચારે કે ત્રણ ત્રણ ગાઉ દોડીને ટાટીયા દુઝવા આવ્યા છતાં પાણી
 કેમ ન આવે? તેમ વસ્તુ તત્ત્વની સાચી જોળખ વિના, તેના નામે
 બદાની ક્રિયા, પુણ્ય, પાપ શુભ પરિણામ દેહાદિનું તપ ઘણી ઘણી
 વાર કરવા છતાં હજી કંઈ શુભ દેખાતો નથી, શંકા અને અંતર ક્ષોભ
 છે, જ્ઞાનીએ જાણ્યું હશે તે ખરું જોમ સદેહ રહે છે ચેતાને નિ-
 સદેહતા નથી. તેથી અંતરમાં શંકા રહે છે કે કોણ જાણે શું હશે?
 હાકયા કર્મની કોને ખબર પડે. આપણે તો કંઈ પુણ્યાદિ ક્રિયા કરીએ

તો ધર્મનું ક્ષણ પામશું, હજીવે હજીવે ક્ષણ આવશે; પણ એમ ન હોય. કારણ એવે અને તેનું અંશપણ કાર્ય ન દેખાય તો તે ખોટો માર્ગ છે. ધર્મ તો ચોતાનો સ્વભાવ છે. અહીં વર્તમાનમાં શાંતિ, અતીન્દ્રિય મુખની સમતા ન દેખાય તો પછી ભવિષ્યમાં ક્યાંથી દેખાશે? સાચું જ્ઞાન થયે વર્તમાનમાં બેહદ મુખ સમતાની સ્થિતજતા અંશે દેખાવી જોઈએ. જેનું ક્ષણ પ્રત્યક્ષ વર્તમાનમાં ન દેખાય તો પછી ભવિષ્યમાં દેખાશે ક્યાંથી? માટે તત્ત્વવિષયે ઘણું સમજવાનું-વિચારવાનું છે કે ભૂલ ક્યાં થાય છે? ખતવણીમાં શું ભૂલ છે તે બહુવાનો અને બહુનીને ભૂલ ગણવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. જેને સાચું મુખ જોઈતું હોય તેણે જાને પ્રયત્ન કરવો પડશે.

તા. ૧-૧૧-૩૬. ગાથા ૭૭ મી આલે છે.

તેમાં એમ કહ્યું છે કે આત્મા અજ્ઞાનપણે રાગદ્વેષનો કર્તા છે. જો ભ્રમપણે પણ અજ્ઞાનરૂપ ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો કર્તા ન હોય તો તે સર્વથા અકર્તા જ હોય; તો પછી તેને ઉપદેશ. શ્રવણ, મનન કરવાનું ક્યાં રહ્યું? જે ભૂલરૂપે માન્યતા કરી હતી, તેમ ભૂલ કબુલે તો તે ભૂલ સહિત થઈ શકાય છે. ભૂલ મારો સ્વભાવ નથી. આત્મા રાગદ્વેષ સહિત, તદ્દન નિર્મળ શાન્તસ્વરૂપ છે, એમ મમજાણીની દ્રષ્ટિ દ્રષ્ટિવડે, પર્માયુષ્કિની બૂલ ટાળે, તો સમ્યક્ નયન-(માત્રી દ્રષ્ટિ) વડે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થઈ શકવા યોગ્ય છે. ત્રિકાળી નિત્ય મુક્ત દ્રવ્ય સ્વભાવ, અને વર્તમાન ઉપાધિક કર્મ સંયોગી જ્ઞાનની એક અવસ્થાનો વિચાર સમગ્ર્યે પ્રમાણ અંશનો સ્વીકાર થાય છે. ન્યાયપક્ષનું પરસ્પર સાપેક્ષપણું બાંહે તો રાગદ્વેષ ટાળીને જ્ઞાનમાં શાન્તિ, સમતા ટકાવી શકે છે. સાચા અભિપ્રાયથી અવસ્થાની શુદ્ધિ થઈ શકે છે. પણ એ સવળી દ્રષ્ટિ વિના-સાપેક્ષવાદ વિના, એકાંત પક્ષપાત-દ્રષ્ટિ તે દોષવાન દ્રષ્ટિ છે; એ રીતે અજ્ઞાનપણે આત્મા રાગદ્વેષનો કર્તા થાય છે, અને જ્ઞાનભાવે દોષ અને ભૂલ ટાળી શકે છે; માટે જ જ્ઞાન સ્વભાવે જ્ઞાનનો કર્તા પણ આત્મા જ છે. એ જ્ઞાનની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ તેજ પરમાર્થહેતુ વ્યવહાર છે. સમ્યક્શ્રદ્ધા, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રમત અભેદ રતનત્રય એ મોક્ષમાર્ગ છે. કોઈ કહે કે અમે પુણ્યાદિ ક્રિયાવડે ધર્મ કરીએ છીએ, તો તે વાત જુડી છે. પુણ્યપરિણામ એટલે શુભ

જોગથી ધર્મ નથી, સવર નિર્જ્વાર પણ નથી, એનાથી આત્માને શુદ્ધ માનવો તે ચૈતન્યશુભની હિંમા જ છે. એકેક જીવદ્રવ્ય બીજા જીવ-અજીવ દ્રવ્યોથી ભિન્ન છે, જ્ઞાનમાત્ર સ્વાધીન તત્ત્વ છે. તેને પરા-શ્રિતપણું નથી મન, વાણી, દેહની ક્રિયાનું કર્તૃત્વ નથી. પુણ્યાધીન ધર્મ નથી હું જ્ઞાનમાત્ર કેવળજ્ઞાતા જ છું, પરનો અકર્તા છું, એમ એકવાર અદરથી ઉઠીને હા તો લાવો! સાચો અભિપ્રાય તો લાવો! જે પુણ્ય અજ્ઞાની બાધે છે તેના કરતાં અનેકગણું ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય જ્ઞાનીને સહેજે બધાઈ જાય છે હું ચૈતન્ય જ્ઞાતા છું, પ્રકૃતિનો કર્તા નથી, અમગ, અક્રિય, નિર્મળ છું, અબધ છું એવા જ્ઞાનની ભૂમિકામાં સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ધર્માત્માને લોકોત્તર પુણ્ય બધાઈ જાય છે. મહાન તીર્થ-કરપદનું પુણ્ય નહેજે બધાઈ જાય છે. વિના ઈન્દ્રિયો થતું પુણ્ય તે પુણ્યાનુબધી પુણ્ય છે તેના કળમા ઈન્દ્રિય, અકલ્પિત આદિ મહાન પદનો યોગ થાય છે, માટે સત્ અને પુણ્ય એની ઉત્કૃષ્ટતા જોઈતી હોય તો મતને મમજો ધર્માત્માને પુણ્યાદિ મર્વ પરવસ્ટુની ઈન્દ્રિયો નહીં છે, છતાં હજી પૂર્ણ વીતરાગ નથી થયો ત્યામુધી પુણ્ય એની મેજે બધાઈ જાય છે, અને અકપાય અભિપ્રાયની જાળવણી કરતો, કપાય તોડતો તોડતો, સ્વરૂપચિત્તિની જાગૃતિમાં પુરુષાર્થના બળવડે મોક્ષ હથેળીમા દેખતો, અસ્પષ્ટાગમા સર્વ કપાયથી મુક્ત થઈ મોક્ષ જાય છે મોક્ષના માધનમા પુણ્યનો નાથ નથી, પણ અકપાયકપજ્ઞાન બળનો પુરુષાર્થ કામનો છે જે પુણ્યથી ધર્મસાધન થતું હોય તો પચમહાવ્રતિ અલગીને તથા બીજા અજ્ઞાનીને ધર્મ થવો જોઈએ, મન, વચન, કાય તથા પુણ્ય પાપની ક્રિયા નહિત, અબધ, અસંયોગી શુદ્ધ આત્માની ચચાર્ય પ્રતીતિ જે મનુષ્યપા! પાત્રીને ન કરી, પોતાનું ચચાર્યપણું ન જાણ્યું, તો તે લલ્લ પુણ્યવાળો હોય, પુણ્ય કરતો હોય, પણ તે આત્મશુભનો વિરાધક હોવાથી નિવરણ નિગોદમાં અનંત-કાળ રહેવાનો છે લૌકિક નીતિ, દયા, સત્ય, પ્રજ્ઞાચર્ય, અપરિચ્છ આદિ શુભ ક્રિયાના કર્તા થનારે જ્ઞાતાપણું જાણ્યું નથી. જેણે જે જડ સાધને પોતાનું કર્તવ્ય માન્યું, તેમા ઠીક માન્યું, તે કદાચ પુણ્ય બાધે અને અજ્ઞાન સાથે બાધેલા પુણ્યથી કદાચ દેવ, શુભકર્તા આદિ થાય

છતાં તે નરક નિગોદમાં જવાનો છે. લોકોમાંનીતિમાન તરીકે મનાતો હોય, લાભો, કોટા જનસમુદ્ધ તેને વંદનીય, પૂજનીય માનતા હોય, છતાં તે ગુણરાગ કે દેહાદિની ક્રિયા પરનું કર્તવ્ય પોતાનું છે એમ માનતો હોય, તેને કીક માનતો હોય તો તે ધર્મી જીવ નથી. કારણ કે આત્મસ્વરૂપથી અમલ જીવ મહાન અપરાધી છે; પોતાની જિંધી માન્યતાના પોપાણુવડે જ્ઞાનને આવરે છે, દાંકે છે, તે આ ભવથી છૂટીને બીજા ભવમાં મૂક થઈ જશે. લોકોને બહારથી ધર્મ મનાયો છે કે અમુક વેશના લુગડાં પહેરવાં, અમુક રીતે લેવું મૂકવું. આ આત્મા જડની ક્રિયા કરી શકે નહિ. એમ દાંડી પીટીને અનંતજ્ઞાનીની સાક્ષીથી કહીએ છીએ. જેને નરક નિગોદમાં જવું હોય તેણે આ વાત ન માનવી. જડની ક્રિયા દેખાય છે તે આત્માને હાય નથી. જડે જડનું કાર્ય કર્યું તેમાં મોહી જીવે મારાપણુ સ્થાપ્યું. અનંતા પરમાણુની ક્રિયા તે પરમાણુઓમાં સ્વતંત્રપણે થાય છે. તેની ક્રિયા જે પ્રકારે જે વખતે થવાની હોય છે તે તેના ઉપાદાનના આધારે થાય છે. તે વખતે સામા જીવને મોહકર્મને વશ તેમાં નિમિત્ત થઈ જવાની ઇચ્છા થાય છે. ઇચ્છા તે ઉપાધિ છે; તે જીવનું કાર્ય નથી. દષ્ટાંતા-આ વચ્ચે તે અનંત પરમાણુનો પિંડ છે. તેમાં હલવાની મોખ્યતા ન હોય તો તેને બીજા પદાર્થો કેમ હલાવી શકે? એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પરમાણુ તે બીજા પરમાણુને આધીન નથી. તે પરમાણુમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની ચીદાશ છે, તેના કારણે તેમાં ગંધસ્વભાવ છે. તેથી અનંત પરમાણુ લેખાં થઈને સ્થુળપિંડ પોતાની ગતે છે. જગતના અજ્ઞાનીઓને તેમાં ભ્રમ થાય છે કે મેં આની ક્રિયા કરી. એમ માનતો થયો પોતાના જ્ઞાનમાં તેના કરવાપણાના વિભાવનું સ્થાપન કરે છે. જે વસ્તુમાં હલવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો કુદરતી નિયમ છે કે, જેનામાં જે શક્તિ ન હોય તેમાં નવીન ઉત્પાદકપણું કોઈ આપી શકે નહિ. અને જે જે પદાર્થમાં તે તે પ્રકારે પલટવાની શક્તિ હોય તો બીજાએ તેને શું આપ્યું? કોઈ માને કે હું નિમિત્ત થાઉં છું, એ વાત પણ જુદી છે. પણ બેગાનુબેગ કોઈ કોઈ વખતે મનનો વિકલ્પ (ઇચ્છા) અને દેહાદિની, વસ્ત્રાદિની તે મુજબની ક્રિયા થતી બેવામાં આવે છે. તેનું કારણ તપાસીએ તો સ્થુળ દષ્ટિએ કોઈ વખત ધાયું થતું હોય

તેમ લાગે છે, પણ તે અનંત પરમાણુના મમૂડોમાં તે વખતે તે રૂપે થવાનો સ્વભાવ છે, અને દેહધારી જીવમાં આઠ કર્મની ઝીણી મૂળ છે તેમાં એક મોહકર્મની જાનના સૂક્ષ્મ રચકણો છે તેના નિમિત્તે જીવને ઇચ્છા (વિકલ્પ) જોઈ છે, તે અનંત પરમાણુઓના સમૂહને પતટવાનો અને જીવની ઇચ્છાને ઘણીવાર ભેગાનુભેગ દેખાય છે એ રીતે ઘણે ભાગે જડની ક્રિયાને અને જીવની ઇચ્છાને નિમિત્તનૈમિત્તિક સમઘ છે, પણ એક ખીજાનું કર્તૃત્વપણું નથી તે જડની ક્રિયા વખતે, કહી અદરની ઇચ્છાનો યોગ પણ દેખાય, અને લેવા મૂકવાની ક્રિયા પણ ભેગાનુભેગ થતી દેખાય, તેથી જીવ બ્રાન્તિમાં પડે છે. પણ જો જીવ જડ આદિની ક્રિયા કરી શકે. હોય તો લકવા થાય ત્યારે અંગ કે ખીજા જડને કેમ હલાવી શકે. નથી ? જો જડની ક્રિયા જીવ કરી શકે. હોય તો જ્યારે જ્યારે તે દેહાદિની ક્રિયા કરવા માગે ત્યારે ત્યારે કરી શકે, પણ તેમ થતું નથી. વગી તંદુરસ્ત આજે માણસ પણ ઇચ્છા સુજબ કાર્ય કરી શકે. નથી. છીક, જાગ્રાસુ, શરીરની અનેક એટા ધાર્યાથી વિપરીત અને અણજોડની ઘણીવાર થઈ જાય છે. માટે દેહાદિની ક્રિયા, જડની ક્રિયા માગ કરવાથી થાય છે એમ માનવું એ મહા પાપ છે દેહાદિના જડ કર્મ અને પોતાનો ચૈતન્ય કર્મ બેઠે મદાય જીવ અને સ્વતંત્ર હોવા છતાં જે જડનું કર્મોપયુક્ત માને છે તે આત્માને માનતો નથી, માટે તે ભાવહિંસા કરનારો પાપી છે. લાખો કરોડો માનવી જે માને છે, તેનાથી અમે ખીજું કંઈએ છીએ આ ન્યાય સમજ્યા વિના પગમાર્થ તરવ મમજી શક્યો નહિ આ વાત ત્રિકોણ જ્ઞાનીઓએ મરમત (માન્ય) કરેલી છે આ વાત ન્યાય, યુક્તિ, આગમ અને અનુભવથી નિહ છે આત્માનું જ્ઞાન વિના ખીજું કાર્ય પણ કર્તૃત્વ નથી જ્ઞાન કોઈ સમયે જાગવામાં આવે નહિ, જાગવાની ના પાડ નહિ. કોઈ દેહાદિની ક્રિયા કરવા જીવ ઇચ્છે, પણ ધણી વખત તે સુજબ થતીજ નથી છતાં પણ હું ડેક છું એવી ભ્રમરૂપ માન્યતા જીવ કરી શકે છે લોકોને તરવનું મનન નથી, વિચાર નથી, અને પરવસ્તુથી જ કરવાણું (ગુણ) થતું હોય એમ બહાગથી કર્તૃત્વ મનાઈ ગયું છે ભલે સુખની દહેનો હોય કે દેહ અને આત્મા જાને તરવ જીવ જીવ છે, છતાં તેને પરવસ્તુના આયથી, પુષ્યાદિથી મને

લાલ થાય, ગુણ થાય, ધર્મ થાય એમ જ્યાંસુધી તે માને છે ત્યાંસુધી તત્ત્વની ઝોળખ નથી. એક તણખણું તોડવાની શક્તિ કોઈ આત્મામાં ત્રણ કાળમાં નથી. સામા તણખણામાં હલવાની તે વખતે યોગ્યતા હતી ત્યારે તે જીવને ક્યાય ભાવે-મોહ કર્મના ઉદયનિતઈ-છા યદ્ય કે આ તણખલાને હું હલાવું (જીવે કદિ હલાવ્યું નથી પણ મિથ્યા અભિમાન કર્યું). આ સાધારણ દષ્ટાંત ઉપરથી સમજાશે કે વ્યાખ્ય-વ્યાપક ભાવ વિના કર્તા કર્મપણું થઈ શકતું નથી તેથી જોડાણથી વિચાર અને મનન કરવાની જરૂર છે. જે મનાયું છે કે અમે કરીએ, લઈએ, મૂકીએ, પુણ્ય દયાના કાર્ય, સેવાના કાર્યો અમારું કર્તવ્ય છે, તેથી અમે કરી શકીએ છીએ, તે અનાદિના દેહાધ્યાસવડે મનાયું છે. તે ભૂલવાળી માન્યતા છે. કાર્ય કરવાની ઈચ્છા થવી તે પૂર્વ કર્મ અને વાસનાનું ફળ છે. જકડું તેવું કાર્ય જે કાળે થવાનું હોય છે, તે કાળે મોહી જીવ ક્યાય ભાવરૂપ [ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ] લાગણીને વશ ત્યાં હોય છે. જે કાર્ય થવાનું હતું તે થતાં તેમાં તેનો કર્તા અને ધણી થઈ બેસે છે અને માને છે કે મેં ઉપકાર કર્યો, મેં સેવા કરી, દવા કરી, હોસ્પિટલ બંધાવી, મારાથી આમ થયું, આને મારાથી લાભ થયો, એમ પ્રકૃતિના ઉદયની ક્રિયાનો તે સ્વામી યાય છે. જાડાતણે કુતરું ચાલે અને કહો કે હું ચલાવું છું, તેમ અજ્ઞાની સમારની ક્રિયાનું મિથ્યા અભિમાન કરે છે. પ્રશ્ન—પણ લોહો આણું માનશે તો કોઈ દયા, સેવા, દાનાદિ કાર્ય કરશે નહિ. ઉત્તર—એ કાર્ય થવાનું હોય તે વખતે થયા વિના રહે નહિ, પણ આત્મા તે ક્રિયાનો કર્તા નથી. સામા જીવોને તે પ્રકારના પુણ્યનો ઉદય હોય તો, તમને નિમિત્ત થવાનો વિકલ્પ આવ્યા વિના રહે નહિ. તેના ઉપાદાનને લાયક જે જે દેહો નિમિત્ત થવાના હોય તે થાય જ. તેને કોઈ રોકી શકે નહિ. જ્ઞાની ગૃહસ્થ પણ દાનાદિ કાર્ય કરે છે, છતાં તેને તે પોતાનાં કાર્ય તથા ગુણ માનતો નથી. ક્રિયા યાય જડની અને લાભ થાય આત્માને તેમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે. જડ ભાવથી ઝેર ફાટશે, અને બીજા ભવે મૂઢ જેવો બનાવી દેશે. જો પોતાના અપરાધનું ફળ છે. કોઈ જીવ એમ માને કે પુણ્યથી પર પરાએ સારા ભવ મળશે, એમાં કોઈવાર મત્પુરુષનો ભ્રેગ થઈ જશે, તો તે સાચું નથી. તેણે મૂળથી જ ઝેરથી ગુણ માન્યો છે પણ ઝેરનું કારણ ગુણ રૂપ ક્યાંથી

થાય ? અજ્ઞાન ભાવે શુભ અરિણામ કયાં અને માન્યું કે હાથ ! મેં
 બહુ સાઈ કયું. જીવ જમ્યો તેમાં સામાનું આયુષ્ય હતું છતાં તે મારાથી
 અમ્યો, મેં બહુ સાઈ કયું, એમ જડની ક્રિયાનો સ્વામી ધનાર જીવ,
 ભગવાન અક્રિય જ્ઞાતા આત્મા ઉપર બંધનરૂપ પરાધીનતાના આવરણ
 નાખે છે. જ્ઞાતા દષ્ટા સાક્ષીપંથું ભૂતીને જડભાવનો આદર કરે છે, તે
 જ વળતે જ્ઞાન ભાવનો અનાદર છે. આ સ્પષ્ટ ન્યાય પણ મોહથી
 અંધ થયેલાને નહિ સમજાય; ભૂલને ભૂલ જાણે, અને ઉપાધિરૂપ,
 પરાધીનતારૂપ, હું નથી એમ જીવ સર્વગો પડે, સમ્યક્ અભિપ્રાયની
 સંભાળ કરે, અને વસ્તુ—તત્ત્વના સ્વતંત્રપણાને કારણે બેઠે દ્રવ્યના
 લક્ષણ જુદાં છે, કાર્ય જુદાં છે એમ યથાર્થપણે જાણે, માને, તો જ
 સમભાવમાં—સમતા સ્વરૂપમાં જ્ઞાતા દષ્ટાપણે, નિર્દોષપણે રહી શકાય
 છે, અને તે જ આખા જગતને ઉપકારી નિમિત્ત છે. પણ સત્ત્વે સમ-
 જ્યા વિના ઉપકાર શું થાય ? સાચું જ્ઞાન યથા પડી ધર્મીઆને પૂર્વનો
 યોગ અને શુભરાગની વૃત્તિ હોય ત્યાંલગી દયા, દાનના વિકરૂપ આવે
 છે, અને કાર્ય થઈ જાય છે. સામાના પુણ્ય પ્રમાણે તેના દેહાદિની ક્રિયા
 તેની યોગ્યતા પ્રમાણે યથા વિના નહિ રહે. ધર્મીઆ તે દેહાદિ, રાગાદિ
 તથા પુણ્યની ક્રિયાનો પણ કતાં તથા સ્વામી થતો નથી. માત્ર જાણે
 છે કે તે પર દ્રવ્યનું કાર્ય સ્વતંત્ર તેના ઉપાદાનને આધીન છે. આત્મા
 આરૂપી જ્ઞાન છે તે દેહાદિ, વસ્ત્રાદિનો કતાં હોય તો તેની ક્રિયા જ્યારે
 કરવા માગે ત્યારે કરી શકે, પણ તેમ થતું નથી. વસ્તુનો નિયંત્ર
 સમજો, કે કતાં તેને કહીએ કે જે સમયે કરવા ધારે ત્યારે કરી શકે.
 એતનનું જ્ઞાન કર્મ છે. જ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઈ કાર્ય થઈ શકતું નથી.
 માટે સદાય જાણ્યા જ કરે એવું જ્ઞાન લક્ષણ એ જ આત્માનું કતાં
 કર્મ આત્મામાં જ છે ત્રિકાળ ચોક્કસ નિયમ છે. કે એક દ્રવ્યની
 ક્રિયા બીજું દ્રવ્ય કરી શકે નહિ. કોઈ દેહનું કમ્પન થાય છે, અનેક
 પ્રકારે અણુગોળની ક્રિયા થઈ જાય છે, તો તેમ કરવાની ઇચ્છા નથી છતાં
 દેહાદિની ક્રિયા જે યથા યોગ્ય હોય તે થાય છે. હવે આ ઉપરથી કોઈ
 કહે કે તો શું અમે પાપ ક્રિયા કરીએ ? આત્મા તેનો અકર્તા છે ?
 પાપનો વિકરૂપ આવે તો ? ઉત્તર:—અમુક શુભ પ્રગટ્યો એટલે રાગ-
 દે:ની તીખાશ અને ભૂંડાં કાર્ય કરવા પડે એવા કર્મનો ઉદય

ન હોય, ઇચ્છા પણ ન હોય. જેને માંસ ન ખાવું એવો દ્રઢ નિર્ણય છે. તેને માંસ ખાવાની ઇચ્છા જ ન થાય. તેની સાધા અને નિમિત્ત પણ ન હોય. જેને પ્રદક્ષ્યર્થે જ્ઞાનદશા થઈ તેને સ્ત્રી સમાગમની ઇચ્છા ન થાય. કોઈ દેહ, મન, વાણીથી સ્ત્રીના દેહને ન અડવાનો નિયમ રાખે અને માને કે મારાથી તે જડનો સંયોગ જૂટી શક્યો છે, હું જડને ત્યાગી શકું છું, હું દેહથી પ્રદક્ષ્યર્થે ખાગું છું તો તે માનનાર મહા વ્યસિચારી છે. હું જડની ક્રિયા કરી શકું, લડું મૂકું એમ પ્રકૃતિના પ્રહણ-ત્યાગ કરવા પણાનું મિથ્યા અભિમાન છોડયે છુટકો છે. આત્માના ધરની સાચી વાત જેને ન જોમે તેને જડભાવ અને મૂઢતા ગોઠે છે, પરાધીનતામાં ફૂગ્ગિ છે, જડની ક્રિયા મારાથી થાય એમ માને તે આત્મસ્વરૂપનો, જાયકતાનો મોટો વિરાધક છે. સ્વનો હિંસક છે. જહારથી અહિંસા પાળતો હોય, પાંચ મહાવ્રત પાળતો હોય, છતાં મહા અધર્મી છે. પુણ્ય બાધે છે છતાં તે મહા પાપી જીવ છે. આત્મા અરૂપી જ્ઞાનમૂર્તિ છે, જડ અને ચેતનની જુદી જુદી સ્વાધીન ક્રિયા છે, અને એમ જ છે, માટે તે સંબંધી સમજણનો ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે, નિવૃત્તિ લઈને તેનું મનન કરે અને પોતાની જાતના નિર્ણયથી તે માનો. આ મમજ્ઞ્યા વિના રાગદ્વેષ અને મમત્વ ટળી શકે નહિ. જેવું સ્વરૂપ છે, તેવું મમજ્ઞ્યા વિના અનંતકાળમાં રખડવું થયું છે આ મમજ્ઞ્યુ વિના ખીજા બાહ્ય માધન પૂર્વે અનંતવાર ક્યોં છે. માટે જીવે વિચારવું કે મારું જાતા તત્ત્વ દેવું છે? હું કેવડો છું, કની ભોક્તાપણું ક્યાં કેમ ઘટે છે એનો યથાર્થ અંતર વિચાર ઉઘ્યા વિના ધર્મ ક્યાંથી થાય? હોડોએ મહેલામાં ધર્મ માની લીધો છે, તે પરાશ્રિતપણુ ઉપર મીઠાં મૂંઝવાં પડે.

તા. ૨—૧૧—૩૬.

કર્તા શું છે તેનો અધિકાર આલે છે. આત્મા જ્ઞાનધન છે, ને બાહ્ય જડ આદિ પરપદાર્થોનો કર્તા નથી. પણ તેમાં રાગરૂપ કર્તાપણાના લાવે પરમા કર્તૃત્વ માન્યું હતું, તે લાન થયે અકર્તા થઈ શકે છે. ૭૭.

હવે જીવને પરમાર્થે જે કર્તાપણું છે તે કહે છે.

ચેતન જો નિજ જ્ઞાનમાં, કર્તા આપ સ્વભાવ;
વર્તે નહિ નિજ જ્ઞાનમાં, કર્તા ધર્મ પ્રભાવ. ૭૮.

આ વાત ઝીણી પડે છે તેનું કારણ લોકોને તત્ત્વનું મનન નથી. જાને વિચાર ન કરે તેને શું લાભ થાય? તીર્થંકર આદિ જ્ઞાની પુરુષનું ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત મળે છતાં નિમિત્તને જોળણીને ઉપકારી નિમિત્તની અસર ન લે તો શો ઉપકાર થાય? પુણ્ય-પાપ, રાગાદિક પર વસ્તુનો અકર્તા થઈ 'હું' નિર્મળ જ્ઞાતા જ છું' એમ યોતાની સર્ગજ્ઞ જ્ઞાનક્રમાંમાં ઠરવાનો નિશ્ચય અભિપ્રાય કરે, તો રાગદ્વેષ અને જડનો કર્તા ન થાય એટલે કે યોતાના જ્ઞાન ગુણનો કર્તા થાય. જડ પરમાણુ દેહાદિ, શુભ-અશુભ આદિ ક્રિયા ભારી નથી, પુણ્યવૃત્તિ શુભ ભાવ ઈચ્છા આદિ અસ્થિરતા મોહકર્મનો વિદાર છે, તે જીવનો ધર્મ નથી એમ પરાધીનતાથી છટીને રાગાદિકથી રહિત નિર્મળ જ્ઞાનસ્વભાવમાં જીવ ઠરે ત્યારે જ્ઞાનનો કર્તા થાય, તે સમ્યક્દર્શન થયું. આ ભૂમિકાને યોથી ભૂમિકા કહે છે. ગૃહસ્થ વેશમાં રહેલ રાજા હો, અન્ય હો, કોઈપણ સ્ત્રી હો, છતાં તત્ત્વમા નિર્દોષ દૃષ્ટિવડે સ્વાધીન ધર્મ પામી શકે છે. તેને સ્વધર્મની સિદ્ધિ થવાથી યોતાના જ્ઞાનમાં તે અતિ-સુખી છે.

હું જ્ઞાનનો કર્તા છું, એટલે કે રાગાદિક તથા જડની ક્રિયામાં સ્વામીપણું હવું, તે અહંપણું ટળ્યું અને યોતાના પૂર્ણ પવિત્ર બ્રહ્મ સુખ સ્વરૂપનું અહંપણું-નિર્દોષપણું થયું, એ જ્ઞાનમાં ટકવું તે જ અશિર છે. એટલે મન, પાણી, દેહની ક્રિયા, પુણ્યાદિમા અટકવું અજ્ઞાન વડે થતું હવું તેને વિભાવ બાળીને એ મારો ધર્મ નથી, એમ તે ઉપાધિથી જુદો પડીને જ્ઞાન ગુણમાં જ્ઞાતા દ્રષ્ટા સાક્ષીપણે ટક્યો, એટલે (પગનો કર્તા ન હતો તેથી) વિકારનો કર્તા ન થયો અને યોતાના નિર્દોષ જ્ઞાન ગુણનો કર્તા થયો.

સ્વભાવ એટલે કેવળ જ્ઞાનમય આત્મધર્મ તેનું બાણુ. તેમાં પુણ્યાદિ દેહાદિનું કર્તૃત્વ સ્વામીત્વ ક્યાં આવ્યું? જરા મધ્યસ્થપણે વિચારો. યોતાના અભિપ્રાયની ખતવણીમાં, સંભાળમાં ક્યાં શૂન

થાય છે, તેને જાંઠાણથી વિચારો. જે સ્વરૂપ અતૂરૂપ છે, સ્વાધીન છે તેને અન્યથા માનવું તે શું મહાન અપરાધ નથી? સ્વહિંસા નથી? પરને પોતાનું માનવું તે મહાપાપ છે, મિશ્ર્યાત્વ છે. હું પરથી ભિન્ન જ્ઞાતા છું તે જ્ઞાન, અને જ્ઞાનનો ભરોસો કરવો તે શ્રદ્ધા, પરમ દુર્લભ છે. જ્ઞાનમાં કયો વિના જ્ઞાનની શ્રદ્ધા થાય નહિ. શ્રદ્ધામાં એટલે આત્મામાં ટકવા વિના શાન્તિ થાય નહિ. પુણ્યાદિ ભાવ તો મોહ-કર્મની સંતતિ છે, ઉપાધિ છે, તેનાથી શાન્તિ કેમ થાય? હજારે હજારે ન્યાયને તારવવો એટલે કે મુખનું શાંતિનું સત્તા સ્થળ ક્યાં છે? જો પરમાં સુખ હોય તો જતાવો! કોઈ કહે કે સંસારમાં રહીને જ્ઞાન ન થાય, પણ અમે કહીએ છીએ કે સંસારભાવથી રહિત ગમે ત્યાં જ્ઞાની થઈ શકાય છે, તેમાં કોઈ ના પાડે તેમ નથી. આત્મા નિરુપાધિક સ્વાધીનતત્ત્વ છે, એમ નિર્ણય કરનાર પોતાના નિર્દોષ જ્ઞાનનો કર્તા થયો ત્યારે તો પ્રથમ ભૂમિકા સમ્યક્દર્શન જે જૈનનો એકડો જ છે તે કહેવાય. એવન જો નિઃજ્ઞાનમાં છે તો તે સમ્યક્દર્શન છે. તે દોષ કે દુઃખનું કારણ નથી; એટલે પુણ્ય, પાપ, રાગાદિકમાં તેને ટકવું હોતું નથી. જેણે પરમાર્થ સ્વરૂપ બદલી પોતાનામાં જ્ઞાતાપણ માન્યું છે તે લૌકિકમાં કહેવાતા મારા કાર્યોને પણ પોતાના ન માને. માત્ર જ્ઞાન મારું, મારામાં કયું થાય છે, એમ જ્ઞાન એટલે કેવળ સ્વાત્મ વિચાર કરે. જ્ઞાનને જ જાણે એ જ ધર્મ છે. દેહની ક્રિયા તેની યોગ્યતા મુજબ થયા કરે, પુણ્યાદિ દેહાદિની કોઈ ક્રિયાનો કર્તા તેમજ સ્વામી થયો નથી. જ્ઞાન પરનું કંઈ કરે નહિ એવા જ્ઞાનને પોતાનું માનવું તે જ્ઞાનની શ્રદ્ધાનું કર્તાપણું છે. જ્ઞાનને કરવું તે જ્ઞાનનો કર્તા, જ્ઞાનમાં ટકવું તે આદિત્તનો કર્તા છે; જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યની શ્રદ્ધા તેનું જ્ઞાન, અને રાગ રહિત જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થવા માટે તત્ત્વની બાગવણી કરવાનો પ્રયત્ન કરવારૂપ પરમાર્થભૂત વહેવાર, તે જીવી કર્તૃત્તિ માનથી ભિન્ન હોય નહિ. આત્માનો વ્યવહારરૂપ પુરુષાર્થ પુણ્યાદિ, રાગાદિ, દેહાદિમાં હોય નહિ. લોકોત્તર પરમાર્થ માર્ગમાં જ્ઞાતાની જ્ઞાનરૂપે જ દારવાઈ છે, પરની ઉપાધિની દારવાઈ નથી, એવું જ્ઞાન તે પ્રથમ જ પગથીયું છે. આ ન્યાયને વિજ્ઞાનનાથી અમન્યા વિના રાગાદિક ઉપાધિથી રહિત થઈ શકાય નહિ. વસ્તુનો પૂર્ણ સ્વભાવ એમ છે તેમ માનવાનું કહ્યું છે.

પોતાનું કર્મ-કાર્ય જ્ઞાનમાં છે એમ ન માને, અને પુણ્ય પાપ મારાં છે, મેં કર્યાં, મારું જો કર્તવ્ય છે, હું પરતુ આમ કરી દઉં, રાણુ, લડે, મૂકે, બીજાને સુખી કરૂં મેં દેવાણીની સેવા કરી, દાન કર્યું આમ માનનાર જ્ઞાતાપણાનો અનાદર કરનાર છે તેથી મોટો અપરાધી છે, અને ભાવકર્મરૂપ અજ્ઞાનનો દર્તા છે. અને જેનું જ્ઞાન માત્રમા રહેલું છે તે જ્ઞાતા જ છે

“ ચેતન જો નિજ જ્ઞાનમાં, કર્તા આપ સ્વભાવ,
વર્તે નહિ નિજ જ્ઞાનમાં, કર્તા કર્મ પ્રભાવ. ”

આ મહાપદમાં જિહ્વુ અવગાહો, મનન કરો, આજ સાં છે, આ એ કડીમાં જ્ઞાની તથા અજ્ઞાનીનું ભેદજન્ય કલ્પ છે. હિત અહિત જાણ્યા પછી હિતનું સેવન થઈ શકે પોતાના સ્વરૂપની સાચી જોખણ વિના સમ્યગ્દર્શન નથી, અને સમ્યગ્દર્શન વિના ધર્મ નથી ધર્મ જ, હું કોણ, હિત શું, અહિત શું, આ પુણ્ય પાપ રાગાદિ મલિન એવ શું, રોગ શું અને નિરોગ શું જો સમજ્યા વિના તે કોનો ધર્મ ઠરશે? જ્ઞાન વિના અજ્ઞાન કશે. સ્વમ્વરૂપ સમજ્યા વિના જે કંઈ માને છે તે વિપરીત છે. જે કંઈ જાણે છે તે જકને જાણે છે. પોતાને ક્યાગ્ય પણ જાણતો નથી

પ્રશ્ન—પણ જ્યાંલગી સમ્યગ્દર્શન ન થાય ત્યાંલગી શુભ ક્રિયા વૃત્ત, તપ, દાન વગેરે કરીએ તો શું વાધો?

ઉત્તર—દેહાદિની ક્રિયાનું કરવું, ન કરવું તે કાંઈ આત્માને આધારે નથી મેં કર્યું, મેં ન કર્યું એમ અજ્ઞાની માને ત્યાં જ્ઞાન શું કરે, માટે હજી આત્માનું સ્વરૂપ તો સમજે જોજ કાર્ય છે જ્ઞાતાનું જ્ઞાન સમજ્યા માર્ય છે, મન, વાણી, દેહાદિ પરમાણુની ક્રિયા ચેતનને આધીન નથી, નાહકે મિથ્યા અભિમાન થાય છે છતાં શુભ તજીને પાપ કરો એમ કહેવું નથી, પણ જો વડે મને શુભ થશે, ધર્મ થશે, જો માંડે કર્તવ્ય છે, જો કંઈ તો ઠીક થાય જો ખુદિજ મહા મિથ્યા-ત્વનું પોષાણ છે તે મિથ્યા માન્યતાનો અભાવ કરવા માટે માન્યતા મદલાવવાની જરૂર છે પ્રથમ શુભ કરું અને તેમાંથી પછી

શુદ્ધ પ્રગટશે તેમ માનવું તે સાચી દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અધર્મ છે, જ્ઞાતાપણની વિરાધના છે. સમ્યક્દૃષ્ટિને પણ એ કાર્ય થઈ જાય, પણ તેની સમજણમાં ભોટો આંતરે છે. તેણે પ્રકૃતિનું કોઈ કાર્ય કીક માન્યું નથી. પોને પવેત્ર જ્ઞાનપણે ટપી રહેવાના પ્રયત્નમાં છે, ખીજું કંઈ કરતો નથી. આત્માના ચૈતન્ય સ્વાભાવને પુણ્ય પાપ ગુણમાં છે, ઉપાધિ છે, પુણ્યપરિણામ તે મોહકર્મની સંતતિનું ફળ છે, તેને શુદ્ધ કેમ મનાય ? તે વિચારો. પોતાને દોષ-દુઃખગ્રહિત આરોગ્યવંત થવું છે માટે ધર્માત્મા પૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપને મંજોષે છે કે “ આદ્યજ્ઞ બ્રહ્મલક્ષ” (લોગસ્મ સ્તુતિ) બ્રહ્મ=બ્રાહ્મી=મમ્યક્દર્શન, મમ્યક્જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતા; લક્ષ=મારામાં શકિતરૂપે એ આંખું મિદત્વ છે તેની મને પ્રાપ્તિ થાય.

“ તીથ્યયગ મે પસિચંતુ ” હે જિત વીતરાગ ! તમે મને પ્રમન્ન થાઓ; એમ શબ્દો પ્રમાણે અર્થ ન થાય. વીતરાગને રાગ નથી, તે કોઈને પ્રસન્ન થતા નથી, પણ પોતે વીતરાગને યોગખીને જેવું તેમનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તત્ત્વ છે તેવું જ માફ છે એ લક્ષે અંદરથી પુરુષાર્થ ઉપાડીને પોતાના ચૈતન્યની પ્રસન્નતા કરે છે, અને જે ભગવતા ધર્મ ગયા તેમના શુદ્ધગ્રામ કરે છે. શબ્દોમાં નિમિત્તની ભાષા આવે તે તો સત્ત્વ બહુમાન છે, પણ કોઈ શબ્દને વળગીને કહે કે શાસ્ત્રમાં ભગવાનની હકિત દેવનું છત્તું છે તેનાથી રજુ થાય. પણ શબ્દોવડે અર્થ કરવા જાય તો શબ્દોથી મેળ ન બેસે વળી “ કાણું સ પાવિઉ કા-મ્માણું” તેનો અર્થ શું મથો ? હે ભગવાન ! તમે મોક્ષ સ્થાનના કામી છો, તો શું તે વીતરાગી પુરુષને ઇચ્છા હશે ? તેમ નથી, પણ સાધકને અધૂરાશ છે તેથી પોતાના પરમાર્થને સંજોષે છે. અને પોતાને પૂર્ણ થવાની કામના છે, તેથી મમર્થનું નામ લે છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ વીતરાગ છે, તે પૂર્ણ સત્ત્વરૂપ છે. તેમનું બહુમાન કરવા માટે તે પ્રત્યે પરમ ઉપદ્રવીપણાનો આરોપ કરી સ્તુતિ કરે છે, માથે જ્ઞાન છે, પણ તે શુભ વિકરૂપને કોઈ આદરણીય માને તો મિથ્યાત્વ છે. વીતરાગતાનો પ્રેમ તે રાગનો પ્રેમ નથી, રાગનો આદર નથી. જો રાગનો રાગ રાખે તો તે વીતરાગનો આદર નથી. વીતરાગી પુરુષો અર્થ ગયા

તેમના શુશ્રુતું બહુમાને કોણ કરી શકે ? તેમને યથાર્થ પણે ઓગળીને
 પુણ્ય પાપ રાગાદિકના રોગ રહિત આરોગ્યમય નિરોગતાં વીતરાગતાનું
 પોમાણુ જેમને ધ્યુ હોય તે; કેમકે તે પોતાનો ભાવ ઉપાડે છે. વીત-
 રાગ ભગવંતોની વીતરાગતાને ઓગળીને તેમાં ઉપદ્રવીપણાનું આરો-
 પણ કરે છે, અને ભગવંતોનું જે બહુમાન કરે છે તે પરમાર્થ પોતાના
 શુશ્રુતું બહુમાન છે. સાત્રમાં તો નિમિત્તના જ શબ્દો મુખ્યપણે
 આવે. ધર્મઆવશ્યક આદિ ક્રિયા (શુભ જોગ) ઉપર લક્ષ આપે
 તો તે કાર્ય મોહકમાંની અસરથી થઈ રહ્યું છે, ચેતનનું કાર્ય નથી,
 છતાં તેનું બહુમાન કેમ થાય છે એ મમજ્ઞતાનું છે. પોને તીવ્ર કષાય
 ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે છે. સાથે શુભ જોગની ક્રિયા પણ જે નિમિત્ત
 રૂપ જણાય છે તેને જાણે છે કે તે કાર્ય મારું નથી; તેનાથી મને શુદ્ધ
 નથી. પણ ધીના ધડાની જેમ નિમિત્તથી તે ક્રિયા હું કરું છું એમ
 વિનયની ભાષા આવે. ‘હે ભગવાન મને મિદ્ધપદ આપો તે શબ્દનો
 વિચાર કરો કે દેહથી રહિત મિદ્ધ ભગવાન કોઈને કાંઈ આપી શકે
 પણ મમજ્ઞનાર સમજીને પોતાનો પુરુષાર્થ ઉગળીને કહે છે કે હું સિદ્ધ
 જેવો છું. જેટલું સિદ્ધપદ તેટલો હું. જે કાર્ય મિદ્ધ ભગવાનમાં ઘટે
 તે મને ઘટે. આવો નિર્લય પ્રથમ ભૂમિકામાં જોયે. ભાષામાં વીતરાગ
 અને વીતરાગતાના નિમિત્તનું બહુમાન હોય; ભાષામાં વિનય નમ્રતા જ
 હોય, અભિમાન ન હોય. મારે બોલણીમા વ્યવહાર ભાષા આવે.
 જાનીપણ લોક ભાષામાં બોલે, પણ અંતરમાં અતવણી છે કે હું મિદ્ધ
 જેવો છું, પરનો અકર્તા છું તાના દ્રષ્ટા જ છું, જ્ઞાન મારું કર્મ છે.
 “ચેતન જે નિજ જ્ઞાનમાં, કર્તા આપ, સ્વભાવ,” એટલે પોતાના
 નિરુપાધિત સ્વભાવના જ્ઞાનમા આત્મામાં કર્તાપણુ છે, એવો યથાર્થ
 નિર્લય થયો, તો પરી પુણ્યાદિ, દેહાદિ પરદ્રવ્યના કોઈ કાર્યને પોતાના
 કેમ માને ? જે પોતાને હાથ નથી, જે કાર્ય પોતાથી થતા નથી છતાં,
 જેમ દોરડીમાં મર્પની કટ્ટપના કચ્લી તે મિથ્યા છે તેમ, પગના કાર્યમાં
 પોતાનું કર્તવ્ય છે તે માન્યતા મિથ્યા છે એમ જાણવું. જાણવા મિ-
 થાય હું બીજું કંઈ કરી શકું તે માન્યતા મિથ્યા છે. છવ પોતાના
 સ્વરૂપનો ત્વો છે, તે પરનો કર્તા કોઈ રીતે નથી
 ‘વતે નહિ નિજ જ્ઞાનમાં કર્તા કર્મ પ્રભાવ નિર્મળ શુદ્ધ

સ્વરૂપના ભાન સહિત, પુણ્ય-પાપ ફેલાઈમાં જે કંઈ ઇચ્છા વગેરે અસ્થિરતામાં અજ્ઞાન વડે (મલિનતામાં, પરભાવમાં) દ્રકયો છે, તે અધર્મો હોવ પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવનાં વર્ત્યો નહિ ત્યારે કર્મના પ્રભાવનો કંતાં કહ્યો છે. કર્મના જે પ્રકાર છે: ભાવકર્મ અને દ્રવ્યકર્મ. ચોવીસ જિન સ્તુતિ (લોગસ્મ) માં આવે છે કે “વિદ્યુયરથમલા” હિં ભગવાન! આપે રજ અને મેલ બન્ને ટાળ્યાં છે. રજ એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ અને મળ એટલે રાગાદિક ધુણ્ય-પાપના પરિણામ તે મર્ગરૂપ ભાવકર્મ છે. તે ચેતનની પરવસ્તુમાં મોહવાળી વિકારી અવસ્થા છે. તે અજ્ઞાનપણાની ભૂલ છે, મિથ્યા માન્યતા છે, ભ્રમણા છે, પશું ન્યારે ગુંદ પરમાર્થમાને ઝોળાંખ્યા કે મિદ્ધ ભગવાન જેવો હું શુદ્ધ છું, ઉપાધિ, ભૂલ, ભ્રમણા મારો સ્વભાવ નથી, એમ જાણે એટલે વિભાવની અસચ્ચી, ખાન્તિથી છટીને સંમ્યક્ અભિપ્રાયમાં સ્થિર થાય છે એટલે કે વિભાવથી છટીને સ્વભાવમા નિશ્ચય ટકે છે. આત્માનો યથાર્થ નિર્ધાર થયો તે જ વખતે રાગાદિ અને દેહાદિ મયોગથી છટી શકાયું નથી; પણ ક્રમેક્રમે પુરુષાર્થ વંધતાં વંધતાં અપકાળમા તે કર્મકલકનું નિમિત્ત એની મેળે છટી જાય છે. આ વાત અનંત જ્ઞાનીઓના હૃદયમાં રહેલો ગૂઢ ભાવ છે. હું પૂર્ણ શુદ્ધ છું અને પૂર્ણને સાધવાનો પુરુષાર્થ આ બેઠ હૃદિને લક્ષમા રાખી જેમ છે તેમ સમજીને અંતરમાં તત્ત્વનો નિર્ણય બેમાડો. ત્રણેકાળે આજ મોક્ષમાર્ગ છે, બીજો માર્ગ જ નથી. આમાં કાંઈ મતભેદની વાત નથી. આગળ કહ્યું હતું તે પ્રમાણે જેમ સ્વભાવ છે તેમજ કહેવાય છે, મારે મતભેદ છોડીને જો સમજો તો જે અનંત-કાળે નહિ મમજાવેલું તત્ત્વ તે આ વર્તમાન કાળમાં પણ સમજી શકાય તેવો યોગ છે; તૈયારી પોતાની ભેઠજે. ઘણાં પડખાં (ન્યાયની અપેક્ષા) થી એકની એક વાત કહેવાય છે, પણ લોકોને મનન નથી; શું થાય? સ્પષ્ટ લોજીકથી [ન્યાયથી] સમજે નહિ, તેને પરાણે કોણ સમજાવી શકે? લોકો પોતાની બુદ્ધિથી બીજું ધારી લે તેમાં જ્ઞાનીને શું?

. પરમ (અનંત) આનંદના ભાન સહિત આત્માથી જ્ઞાતા જ્ઞાન સ્વભાવનો જ કંતાં છે. જસ, જાણુ તે જ તેનું કર્મ છે. ધર્મ પોતાના

સ્વભાવના જ્ઞાનમાં અન્ય કોઈ કમીદિનો કતો નથી. મન, યાત્રી, દેહ, પુણ્યાદિ અન્ય કોઈ જ કમની પ્રકૃતિના કાર્યનો જીવ કતો નથી. હું ખીલતો સુખી કરું, દુઃખી કરું, મારું, જીવું વગેરે વગેરે કોઈ કાર્યનો જીવ કતો નથી. જ્યાંસગી આ ન્યાયનો આદર નહિ યાય, ત્યાંસગી એક પગથીયું પણ તત્ત્વ સમીપ નથી. બહારનું કાર્ય, દેહાદિની ક્રિયા જે યવાની છે તેને કોઈ શાસ્ત્રી ગણે નહિ. જે પોતાનું કાર્ય નથી તેનાથી ધર્મ કેમ યાય? જ્ઞાનની સ્થિરતા એ જ ધર્મ છે, ક્રિયા છે. પુણ્યાદિ ક્રિયા તે પર છે તેનાથી જીવનને જીવ નથી. જ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠિતિ, જ્ઞાનની સ્થિરતા તે જ જ્ઞાતાનું કર્મ (કાર્ય) છે. પરનું કાર્ય તથા મોહકર્મના નિમિત્તે પુણ્ય-પાપ, શુભ-અશુભ અસ્થા યાય છે ને તથા દેહાદિનું કાર્ય મારું માનવું તે જ મ છે, અજ્ઞાન છે. કોઈ કહે, કે તમે તો નિશ્ચયની વાત કરો છો, પણ નિશ્ચય એટલે સાચું અને બ્યવહાર એટલે ખોટું. બ્યવહાર એટલે બેદ, ઉપચાર, ઉપસક સ્થાન દ્રષ્ટિ છે. તે ખોટાને પોતાનું માનવું અને તેમાં ઠીક માનવું એટલે એમ થયું કે જ્ઞાતાપણું તે ઠીક નહિ. જ્ઞાની જાણે છે કે હું મહાય અતીન્દ્રિય, અરૂપી, અસંગ, જ્ઞાન માત્ર છું, કોઈ જીવ પરનું કાર્ય કરી શકે નહિ; મારું કાર્ય તથા મારા જીવદોષ ખીલ કોઈ કરે નહિ; હું ખીલનું કરું નહિ. એવું જ્ઞાન નથી અને પોતે પરાધીનતાના, નીચ અપોગતિ એટલે કે પ્રકૃતિના કાર્યોમાં જાંબ્ય માને તેને ધર્મી કેમ કહીએ? જેમ જ્ઞાનદાન પુત્ર નિજ-ધર છોડી વેશ્યાને ઘેર ન જાય, તેમ જ્ઞાતા પુણ્ય પાપનો કતો યાય તો અતિતુલ્ય એવી પરાધીનતાને પામે. અને જે સિદ્ધ લગવાનનો સુખાત પુત્ર ધર્મને કુદાર્થ—નિર્દોષ જ્ઞાતાપણું કરે જ્ઞાન કરે, જે જે મ યોગ આવે તેને જાણે, પણ તેમાં કર્તૃત્વ મમત્વ ન માને, તેમજ ન મું-છે તે જ પરમપદ પામે. પોતાનું નિદપદ તે અરાગીપણું છે, તે જ્ઞાને જ્ઞાન-ધરમાં દ્રીને જ્ઞાનની સ્થિરતા વડે પોતાનું નિદપદ માથે, તે જ એક જ્ઞાંબ્ય માને તેને સમ્યક્દ્રષ્ટિ કહીએ, તે જ ધર્મી છે. દોડો કહે છે કે દલાણું તો બહુ સાફ, આમ કયું તે ઠીક, આજે આટલું પુણ્ય કયું તે તારું; પણ પરમાર્થે આત્મા સિવાય કોઈ મારું નથી. આ જવા અભિપ્રાયો જ્ઞાનીના કહેવાય છે. તે વિના ક્ષણેક્ષણે ચેતનનો ધાગ યાય છે, જ્ઞાતાપણું જૂનીને પ્રકૃતિમાં અવરાય છે, તેનું દેશ

અનંતકાળમાં પાછો મનુષ્ય નહિ થાય, મૂઠ ધઈ જશે. માટે પ્રથમ સમજો. સાચું છે તે જાણવું નથી. જ્ઞાન થતાં જ સંસારના સંયોગ છૂટી જાય એવો નિયમ નથી. આત્માને ઝોળખીને બધા વિરોધને ટાળીને જેમ છે તેમ નિર્દોષ તત્ત્વનો નિર્ણય કર્યા પછી સ્થિરતા થવાને વાર લાગે છે. અદ્યપ્ત શુભ અશુભ બંધ પણ ધઈ જાય. મ-ચ્યગ્જ્ઞાન થયું કે તરત જ બધારાગદ્યે ટળી જાય કે સંતાર છૂટી જાય તેમ નથી. પણ માચી દૃષ્ટિના લાનમાં જે રાગાદિક ધઈ જાય છે, તેનો ક્યાં (ધણી) ધનો નથી તેથી નિર્જેરા ધઈ જાય છે. જ્ઞાની થયા પછી પુણ્ય રાગાદિનો પ્રસંગ ધઈ જાય છે પણ તે જડ પદાર્થમાં પોતાની કારવાઈ માનતો નથી. આ દેહની ક્રિયા ત્યાં ત્યાં જ્યારે ત્યાં રે થ-વાની છે ત્યાં ત્યાં ત્યારે ત્યારે થશે. પણ અભિમાન કરે અને માને કે મેં એવા કરી, દાન કર્યું, આને સુખી કર્યો વગેરે પરવસ્તુમાં ઠીક અઠીક-પણાની ભુદ્ધિ, ઇંગ્છા અને તેની અદ્યપ્ત પણ દુષ્ટિ છે તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે. ન્યાય સમજો તો આ ગૂઢ તત્ત્વ સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે. લોકો માને કે અમે આમ ગોખી રાખીએ, અને અનામકૃતપણે પરનું કાર્ય કરીએ, અને પુણ્યાદિ શુભ ધર્મકાર્ય કરીએ, એ યાય તો ઠીક, પણ ભાઈ! જે ધઈ જાય તે જુદી વાત છે, અને તેને પોતાનું માનવું તે જુદી વાત છે. મોહકર્મના નિમિત્તે થવું શુભકાર્ય પોતાનું માનવું, તે મિથ્યા અભિપ્રાય છે. જાણવું તેમાં કંઈ ન હોય; અજ્ઞાની જીવને તે મોહકર્મનો આશ્રયભાવ ગોઠે છે ત્યાં તેનો નિયેષ ક્યાંથી આવે? મારે સિદ્ધપદ વિના કાંઈ ન જોઈએ એવી હાતો લાવો! સિદ્ધસગવાનનું દ્રવ્ય કેવું હોય તે સમજો. પ્રકૃતિના કાર્યો જે જે પ્રકારે થવાના છે તે તે પ્રકારે થાય છે, છતાં તેને તમે માનો કે તે આમ જ થાય તો તે ઠીક, એ માન્યતા ત્રાવ જીંધી છે. માટે જે ન્યાય જે વિધિએ કહેવાય છે તે વિધિએ સમજો.

“કુવારે કાપડ ધોયાં કુગળ કર્યાંથી યાશે રામ.” આત્મા પુણ્ય પ્રાપ્ત દેહાદિ સાધનવાળો નથી. પર નિમિત્તથી જીવનથી છતાં તેનાથી (મોહકર્મ-જનિત ઉપાધિથી) જીવ માનવો, ઠીક માનવું તે આત્માને ઠીક ન માન્યો ગણાય, તે હિત નથી; માટે વારંવાર કહેવાય છે કે નિવૃત્તિ સર્જને આ સમજવાનો પુરુષાર્થ કરો, તેની જ દુષ્ટિ વધારો.

એકજ દ્રવ્યમાં સ્વાધીનપણે પોતાનું જ કર્તા, ક્રિયા અને કર્મ
પણું એક જ સમયમાં હોય છે. અવગુણીનો અવગુણભાવ ગુણી
ગુણભાવ. તે તેની દરેક સમયવર્તી ક્રિયા થઈ, તેમાં પર ભતિનો આધાર
ન સંભવે. મિદ્ધ ભગવાન શુદ્ધ પરમાત્મા છે. ત્યાં સ્વભાવનું સક્રિય
પણું અને પરભાવનું અક્રિયપણું છે. કારણકે શુદ્ધતામાં પરિયોગને
પરભાવનો તથા વિભાવનો કર્તા હવ નથી, માટે હવને પરનો અક્રિય
કહેવા યોગ્ય છે. સંસાર અવસ્થામાં ઉપચારથી-વ્યવહારથી પરભાવ
એટલે પુણ્ય પાપનો કર્તા હવને કહ્યો છે, તે હવના શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર્ય
ગુણની જિ હાર્દરૂપ માન્યતાના કારણે કહ્યો છે. પણ મિદ્ધના હવ દ્રવ્યમાં
પ્રગટ શુદ્ધતા છે, ત્યાં કર્મદેહની ઉપાધિ નથી, ત્યાં વિકલ્પની વૃત્તિ
નથી. સંસારી દશામાં અરૂપ પુરુષાર્થે પણ રાગની વૃત્તિ છેદે અને
રાગને ફરી આવવા ન દે, તો પૂર્ણ પુરુષાર્થ પ્રગટાવે તે અરૂપ પુરુષ
રાગ કેમ થવા દે? માટે ત્યાં પરનું કર્તૃત્વ નથી. એ રીતે દરેક આત્મા
તમાનું પરમા અક્રિયપણું છે. સ્વભાવના જ્ઞાનમાં વિભાવનું કર્તાપણું
કહેવું તે યોગ્ય નથી. હવ અજ્ઞાનદશા-મૂલદશા ટાળીને જ્ઞાની થઈ
શકે છે, એટલે “ચેતન જ્ઞે નિજ જ્ઞાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ.”
“કર્તાપણું” એટલે જેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેનો જ માત્ર અનુભવ
કરવો તે છે.

શીવ સ્વરૂપ એટલે કે પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટ કર્યા પછી જ્ઞાન સ્વ-
ભાવનું પૂર્ણ આનંદમય બેહદમુખ અને આનંદચીર્દરૂપ સ્વભાવનું
હવને કર્તાપણું ન હોય તો તેનું સ્વાધીન સ્વરૂપ ન રહે. કોઈ હવને
તદન કુટસ્થ અધરિણીમાં કહે છે તે વાત જુડી છે. હવ અજ્ઞાન અ-
વસ્થામાં રાગાદિ કરવારૂપ ભલે કરતો હોય, તે દોષ ટાળીને ગુણ દરી
શકે છે અને પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવના જ્ઞાનમાં રાગાદિ પતી શકે
છે. જ્યાંમુધી દેહધારીપણું અને સાધકદશા છે ત્યાંજી રાગાદિક હોય
છતાં જ્ઞાનમાં ટકી શકે છે. સુક્તદશામાં પણ પોતાની ચેતન્ય સત્તામાં
પોતાના બેહદ આનંદ આદિ ગુણનું ટકીને બદલવું દરેક સમયે છે, તે
અક્રિયપણું છે. લોકોને પોતાની જાન શું તેની ખજર નથી કારણકે
પોતાના સાચા હિતનો પ્રેમ નથી. જાતના જ્ઞાનવિના જાત કેમ પડે?

જેમ બીબામાં અમુક કોતરણી ન હોય તો તેની છાપ ન પડે, તેમ આત્મામાં જે ચૈતન્યશક્તિ અનંતજ્ઞાન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય, અનંતદર્શન આદિ જ્ઞાનમય શુભ છે તે કેવા છે, તેનું શું લક્ષણ છે, તે જાણ્યા વિના ચોતે ચોતાના શુભ પ્રત્યે પ્રેમ અને પુરુષાર્થ ક્યાંથી કરશે? જોખાળ વિના પ્રેમ શો? કંઈ નહિ. આત્મામાં યોગ નામના શુભની શક્તિ છે તે અકંપ છે, પણ જ્યાંલગી પર પ્રકૃતિનું નિમિત્ત હોય ॥ ત્યાંલગી તેનું કંપન થાય છે (જેમ ફરતી ઘડી ઉપર અહંકાર કરી બેઠેલી માખી). પણ જ્યારે કર્મકલંક, નિમિત્તની ઉપાધિ છૂટી જાય છે ત્યારે, આત્માના અસંખ્ય અરૂપી શુદ્ધ પ્રદેશનો સ્વભાવ અકંપ છે તેથી મુક્તદશામાં અકંપ રહ્યા; પ્રથમ અજ્ઞાનદશામાં પરપદાર્થ સાથેના નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધના કારણે યોગ્યતા હતી, તેથી દેહધારીપણે કંપવું થતું હતું; પણ જો સદાય જૂલ કરવી જ પડે અને પ્રકૃતિના નિમિત્તે કંપવું જ પડે એવો જીવ દ્રવ્યનો સ્વભાવ જ હોય તો તે કદી છૂટી શકે નહિ; પણ સંસાર અવસ્થામાં પરના નિમિત્તે કંપવાની યોગ્યતા હતી, તે મુક્ત અવસ્થામાં છૂટી જાય છે અને ત્યાં પરના નિમિત્તે થતો ઔપાધિક ભાવ નથી, તેથી ત્યાં કંપવું નથી. આ ગાથામાં જે વાત સિધ્ધ કરી છે કે આત્મા પરનો કર્તા નથી અને સ્વભાવનો કર્તા છે. એટલે ચોતાના શુભમાં ચોતાનું સક્રિયપણું છે, પરિણમન છે. ત્રીજી વાત એમ કરી કે જો જીવમાં રાગદ્વેષ અને જૂલ કરવાની યોગ્યતા ન હોય, અવશુભપણે પરિણમવાની યોગ્યતા જ ન હોય તો તેને કોઈ પુદ્ગલ પરમાણુ નિમિત્ત ન થઈ શકે. પણ જીવમાં ચારિત્ર નામનો શુભ છે, તેમાં વિભાવિકપણાથી પરનિમિત્તની શુભ અશુભ ઉપાધિરૂપ અસર લેવાની યોગ્યતા છે (સ્વભાવ નથી). જેમ શ્વેત સ્ફટિકમાં યોગ્યતા ॥ કે ઉપર લાલ પુખ્ત મૂકો તો તે લાલરૂપે દેખાય, તેમ જીવને જ્યાંલગી પુદ્ગલની વિકારી કર્મ અવસ્થાનું નિમિત્ત છે અને તે મોહકર્મની અસર જીવ ચોતે જ્યાંલગી લે છે, ત્યાંલગી ચોતાની અવસ્થામાં રાગરૂપ અસ્થિરતા થાય છે, અને જ્યારે તે ઉપાધિમાં નથી જોડાતો ત્યારે ચોતાનું નૈમિત્તિકપણું મટી જતાં અને ચોતાનામાં જ્ઞાતાપણે ટકી રહેતાં કર્મ ઉપાધિ ટળી જાય છે. લોજોને ચોતાની નથી, તેમજ માફે સ્વતંત્ર આત્મદ્રવ્ય

કેવુ છે, મારામા ચોખ્ખા અને નવાવ શું છે, તેનો અંતરમા વિચાર
 અને નિર્ણય કમ્તા નથી વળી દોષ માને છે કે આત્મા પોતાનું કંઈ ન
 કંઈ કેમકે તે અક્રિય છે, જોલે આપણે કંઈ કરવાનું રહેતું નથી તો
 એ વાત સાચી નથી પરંતુ કાંઈપણ કર્યું-૨ એવું કહેવાનું નથી પણ
 પોતાની રામદેવ ક્યાયરૂપ અવસ્થા છે તે ટાળી દ્રુપિત અને અસ્થિર
 અવસ્થા ન થવા દેવી તેનો વિચાર ક્યાદેવ કર્યો? રામદેવમા ન જોડા-
 વાનો પુરુષાર્થ એવ કહી શકે છે, તે પુરુષાર્થમા સાવધાન રહેવું તે
 જ કર્તવ્ય છે દેહાદિની ક્રિયા, શુભ વિષ્ણુ તે કાંઈ વ્યવહારરૂપ પુરુષાર્થ
 નથી રાગ રહિત પોતાના રાગમા ટકી રહેવાની બાંધુની રાખની તે
 સાધક સ્વભાવ છે, તેમા ધણુ કાર્ય કરવાનું આવ્યું, તે જ ધર્મ છે.
 પોતાના સ્વરૂપની સાવધાની રાખવામા જોડા પુરુષાર્થની જરૂર છે.
 અને તે પોતાનાથી થઈ શકે છે, પોતાનામા અનંત સામર્થ્ય છે, પોતે
 મગટ કરવા માગે તો દોષ ના પાડે તેમ નથી માટે તે અનીન્દ્રિય
 જ્ઞાનગુણને સમજે બધા આત્મા જ્ઞાનનું બળ કરી શકે છે, તે સદાય
 સ્વાધીનપણે કરી શકાય છે, તે તો દરવુ નથી, અને જે જોગની ક્રિયા,
 ઉદયકર્મની અવસ્થા કે જે પોતાને હાથ નથી, પણ પરાધીન છે. તે
 કરવાનો ભાવ કરવો એ તો ખરેખર નવાઈની વાત છે આ સાચી
 સમજણ જૈનનો એકટો જ છે આત્માનો સત્ય પુરુષાર્થ છે તે વ્યવહાર
 છે, તે કેમ છે તે સમજ્યા વિના લોકો વાનો કરે છે કે (વેદાન્ત અને
 સામ્યાદિની જેમ) તમે પુરુષાર્થ ઉડાડો છો, એકાત નિશ્ચયની વાત
 કરો છો પણ તેમ નથી લોકો ગોશાળાની વાતનું હાટાત આપે છે,
 અને કહે છે કે કાંઈ ક્રિયાકાંડ દેહના ચારિત્રની ક્રિયા પાળવાનો પુરુ-
 પાર્થ તમે નથી કહેતા અને પુરુષાર્થ ઉડાડી દો છો, અમે કંઈ પુરુષાર્થ
 કરીએ તો ધર્મ થાય, આત્મા આત્મા એમ વાતો કર્યો ધર્મ થાય ?
 જુઓ શાસ્ત્રમા લખ્યું છે કે “જ્ઞાન ક્રિયાબ્યા મોક્ષ” માટે દેહની
 ક્રિયા અને શાસ્ત્રોનું જાણવું એ જોડ મળીને મોક્ષમાર્ગ થાય છે.
 આમ જાનને જડમા જાનવ્યુ હવે તેનો ન્યાય સમજે દેહની ક્રિયા તો
 જડ છે, મનના વિષ્ણુ તે શુભાશુભ રાગ છે તે રાગ દ્વારા શાસ્ત્રના
 જાણવડાની વિચારણા તેને જ્ઞાન માને છે, અને દેહની ક્રિયાને તે
 વ્યવહાર ચારિત્ર માને છે, તે આવી દ્રષ્ટિથી વિચારે કે જેનન જોડે

જ્ઞાન, તેનો વ્યવહાર તે કાંઈ જડમાં થતી શકે? આરાગી તત્ત્વનો પુરુ-
ષાર્થ રાગવડે હોઈ શકે? આ બેઉ વાત પોતાથી સમજાય તેમ છે.
શાંત્રમાં નિમિત્તની ભાષા આવે જેમકે ઘીનો ઘડો. પણ તે વ્યવહાર
છે. તે શબ્દ પ્રમાણે અર્થ ખોટો છે; તેમ દેહની ક્રિયા જીવની કહેવી
તે નિમિત્તની ભાષા છે. દેહાદિથી કે પુણ્યાદિથી જ્ઞાતાને ગુણ નથી.
વ્યવહાર એટલે ખોટું અથવા નિમિત્ત અને નિશ્ચય એટલે સાચું
અથવા ઉપાદાન. હું જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણે ટકી રહું એ સાવધાની તે જ
પુરુષાર્થ અને વ્યવહાર છે. હું જ્ઞાયક છું તે નિશ્ચય અને (જ્ઞાનબળની)
સાવધાની તે જ પુરુષાર્થ એટલે વ્યવહાર છે. આત્મા ત્રિકાળ નિર્મળ
જ્ઞાનમાત્ર અક્રિય છે તે નિશ્ચય છે. પરનો કર્તા નથી, અને રાગાદિ
ઉપાધિ રહિત છે તે જૂઠીને પરસ્તુમાં પુરુષાર્થ કહું એમ માનવારૂપ
ભૂલ કરી શકે છે; કારણકે અજ્ઞાનભાવે ભૂલ કરવાની જીવમાં યોગ્યતા
છે, પણ ભૂલ કરવીજ પડે એવો સ્વભાવ નથી. પૂર્ણ શુદ્ધતામાં કંપન
સ્વરૂપ યોગ ક્રિયા પણ નથી. એ રીતે સિદ્ધ થયું કે સંસારીદશામાં-
અજ્ઞાન અવસ્થામાં પરના નિમિત્ત એટલે મોહકર્મની અસર લઈને
પરનો કર્તા છું વગેરે માન્યતા વડે રાગાદિકરૂપ હું છું એમ ભૂલ કર-
વાની જીવની યોગ્યતા છે; એટલે કે અશુદ્ધ પર્યાયથી વિભાવિક મા-
ન્યતારૂપે વ્યવહારથી સક્રિય છે, તે યોગ્યતાની અપેક્ષાએ છે, પણ
સ્વભાવે નથી. આ ગાથામાં અનેક ન્યાય આવી જાય છે. જે જીવને
અશુદ્ધતા ન હોય તો સંસાર કેનો? માટે અજ્ઞાન અવસ્થામાં મા-
ન્યતારૂપે ભૂલનો જીવ કર્તા છે, તે નિમિત્તથી કર્મ રજનો કર્તા કહેવાય
છે, પણ સ્વભાવથી અક્રિય છે; તેથી રાગાદિક શુભ અશુભ અસરની
અસ્થિરતા ટાળી અને શુદ્ધમાં સ્થિર (ચારિત્ર ગુણમાં એકાગ્ર) થવાથી
કર્મ ઉપાધિના નિમિત્તથી મુક્ત થાય. મુક્ત અવસ્થા થઈ એટલે ત્રિકાળ
શાન્ત સ્વાધીનપણું, નિરુપાધિકપણું થયું ત્યાંથી ફરી સંસારમાં
આવવાપણું નથી. ગૃહસ્થ વેશમાં પણ સંસારનો પ્રેમ ટાળીને જ્ઞાનમાં
જ્ઞાયકપણે એટલે પોતાના સ્વભાવના અનુભવપણે રહી શકાય છે.
જ્ઞાનમાત્રનું કરવું, જ્ઞાનમાં જ ટકવું-પરિણમવું, અનુભવવું, અનુ એટલે
જ્ઞાનને અનુસરીને, ભવવું એટલે વર્તવું તે રૂપ થવું, એ બધા શબ્દો
એકાગ્રી છે. લોકોને આત્મસ્તુ કંઈ મનન નથી. ૫૦) ૬૦) વરસ આદ્યા

જાય છતાં નિવૃત્તિ ન લે, પ્રશ્ન પૂછના જેટલી તૈયારી નહિ, ત્યાં શું
 થાય? જાતે ઉછળીને આ સાચા ન્યાયની હા લાવવી પડશે. પોતાની
 તૈયારી વિના જીભ ઉપકાર શું કરી શકે? આત્મામાં અનંતજ્ઞાન,
 દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ અનંતશક્તિ છે. તે બધા શુણ્ણ સ્વતંત્રપણે
 સ્વસત્તામાં આત્મદ્રવ્યમાં અલોપણે ટકીને બદલવું તે સ્વભાવ પરિ-
 જ્ઞમન છે. માટે ટકીને બદલવું હોવાને ક્ષીણે દરેક સમયે આંતર વિના
 અનંત સુખનો ભોગવટો સિદ્ધ જીવને છે, પણ એકજ સમયમાં બધો
 ભોગવટો હોય અને તેનું પલટવાપણું ન હોય તો જીજ્ઞે સમયે સુખનો
 અનુભવ કોણ કરે? માટે દરેક સમયે પોતાના જ્ઞાનાદિ શુણ્ણ ટકીને
 પલટવું, પરિજ્ઞમવું છે. આ વાત અજાણી લાગે, જીજ્ઞી પડે પણ પો-
 તાના ધરની છે, સાચા હિતની વાત છે, તે સમજ્યે છૂટકો છે. એતન
 સ્વરૂપપણું આત્માને સ્વભાવિક હોવાથી પોતાની ત્રિકાળ અવસ્થામાં
 સર્વેશ્વરે પરિજ્ઞમવું તે એકરૂપણું જ છે. કોઈના આધાર ન હોવાથી
 એકપણું નથી. તે સ્વભાવપરિજ્ઞામી દ્રવ્યનું, જ્ઞાન શુણ્ણમાં જ્ઞાતાપણું
 વર્તવું છે, તેથી પરમાર્થ નયે એટલે કે માર્થી દૃષ્ટિથી સક્રિય એવું
 વિશેષણ મુક્તદશામાં પણ શુદ્ધ આત્માને ધરી શકે છે. નિજસ્વભાવમાં
 પરિજ્ઞમવારૂપ સક્રિયતાથી નિજ સ્વભાવદશાનું કર્તાપણું થવાપણું શુદ્ધ
 આત્માને છે. મુક્તદશામાં કેવળ શુદ્ધ સ્વધર્મ જીવને હોવાથી એકલ-
 પણે જ્ઞાનમાત્રપણે ટકીને તે પલટે છે. (પરિજ્ઞમે છે) તેથી નિજશુણ્ણમાં
 સ્વસત્તામાં સક્રિય કહેતાં હોય નથી. જે જે વિચારથી (જે ન્યાય
 દ્રષ્ટિવડે) સક્રિયના અક્રિયતાનું જીવ દ્રવ્યમાં નિરૂપણું કર્યું છે, તે તે
 ન્યાયના વિચારવડે પરમાર્થને ગ્રહીને સમજવું. પરિજ્ઞમન (પર્યાય)
 અપેક્ષાએ સક્રિયતા દ્રવ્યે અક્રિયના હોવામાં કોઈ રોપ નથી.
 તા. ૪—૧૧—૩૬. ગાથા ૭૮ મી ચાલે છે.

તેમાં જીવનું પરમાર્થ કર્તાપણું છે તે કહેવું છે. લોકોને બહારથી
 કરવું જે અશક્ય છે તે ઠીક લાગે છે, અને પોતાનો સ્વભાવ તેનું
 કરવું તે ઠીક ન લાગે એમ વિપરીતતા છે. કર્તા કોને કહીએ કે જે
 સ્વાધીન થઈને સદાય કર્યું કરે. કરનાર જે કાર્ય કરે તે એકલો સ્વતંત્ર
 રહીને કરે, કોઈની સત્તામાં રહીને ન કરે. આત્મા દેહમાં રહેવું એક

સ્વતંત્ર તત્ત્વ છે. તેની સાથે જે આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ છે તે પણ સ્વતંત્ર અને અનંત પુદ્ગલ પરમાણુઓ છે, તે આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે. આત્મામાં નિઃશુભ્ર-જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ પોતામાં પરિણમ્યા કરે છે, એટલે કે તે અવસ્થારૂપ થાય છે. જે ચેતનાદિ શુભ્ર નિત્ય છે, સ્વ-સ્વભાવ છે તેનું કાર્ય શું છે તે સમજવાની જરૂર છે. જે થાય છે તે પોતાનું કાર્ય છે કે નહિ, તે કેમ થાય છે, તે ન જાણે ત્યાંલગી રખડવાની બૂલ, દોષ, દુઃખ ટળે નહિ અને અજ્ઞાન વડે રાગાદિને કતો થવાથી કર્મનો મંજાંધ થાય. હું જ્ઞાનનો નિર્દોષ જ્ઞાતાપણે કતો છું એમ માની તેમાં ટકી રહે તો તેમાં રાગપણું ન હોવાથી કર્મ ટળી જાય છે. જ્યાંલગી જીવે પોતાનું સુખ જાણું નથી ત્યાંલગી ત્રંસારમાં પાંચ ઇન્દ્રિય અને પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં સુખ શુદ્ધિ જીવને રક્ષા કરે છે, અને રાગદ્વેષ વિષય સુખ મારાં છે એમ માને છે, પણ જ્ઞાન થયું કે હું તો જ્ઞાન જ છું આ રાગદ્વેષ ઉપાધિ તે હું નહિ, મારો કર્મ નહિ એમ ઉપાધિક ભાવને ટાળીને પોતાના શુભ્રની અવસ્થારૂપે શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપે થયો તે પોતાના સ્વભાવનો કતો થયો. પોતાના સ્વભાવનો કતો થયો એટલે જ પરનો કતો હતો તે મટી પરનો અકતો થયો. આ જધું સમજવું અઘરું પડે છે, પણ ક્ષોભને તત્ત્વનું મનન નથી અને જે પરવસ્તુથી કલ્પનાવડે મનાયું છે તે બૂલ કેમ ટાળવી તેનો વિચાર કરતા નથી. મંચારની શુંચો ઉઠેલવા માટે ઘણુંજે મંથન કરે છે, પણ અનંતકાળના ભવજ્વલન ટાળવાનો ઉપાય જે પોતાનું પરમહિત તેનો વિચાર કે નિર્ણય કરવાની રુચિ નથી. અનાદિથી પરાધીનતામાં ઠીક મનાયું છે, એટલે છટકારાની વાતનો ખરીચ્ય કરવાનું પોમાણું નથી. બકારની સગવડતામાં રુચિ છે ત્યાંલગી અસંયોગી નિરુપાધિકે તત્ત્વની રુચિ કેમ થાય ? ચેતન જે પોતાના જ્ઞાનમાં નથી ટકતો તો પોતાની બૂલનો કતો છે, પણ કાંઈ જડ આદિનો કતો નથી. અજ્ઞાનીઓ બૂલરૂપ માન્યતાથી અજ્ઞાનદશારૂપ કાર્ય કરે છે, અને પરના કર્તૃત્વનું અહંપણું માને છે, સુલાંટ મારીને પુરુષાર્થ સહિત ઉપાધિથી એટલે કે રાગથી જુદો પડે તો તે બૂલ ટળેલી જ છે, એટલે કે “ચેતન જે નિઃસ્વાનમાં કતો આપસ્વભાવ” જીવ જેવો પોતે છે તેવો પોતાને માને તો પોતાનામાં જ્ઞાતાપણે ટકવું, કરવું, થવું

એકઝે, અને પોતામાં ટક્યો તો પોતાના ગુણનો કર્તા થયો, પરનો કર્તા ન થયો. જસ એજ ભૂવરાણી માન્યતા પલટીને જ્ઞાનમય અવસ્થા જીવે કરી અને જ્ઞાનપણે થયો. આત્માનો સ્વભાવ સહજ આનંદ છે તેનું પરમાર્થે કર્તાપણું છે. પ્રથમ અજ્ઞાનદશામાં રાગ માદુ કંભ અને પુણ્ય પાપ દેહાદિનો હું કર્તા છું, એ માન્યતારૂપ ભૂલ હતી તેને પલટાવીને એટલે કે દોષને પલટાવીને ગુણનો કર્તા થાય છે, સ્વભાવ ભાવનો કર્તા થાય છે. આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન એટલે કે સમ્યક્દર્શન થયા પછી અત્પકાજે સર્વ કર્મકલંકના આવરણથી રહિત સુકતદશા થાય છે. ત્યાંપણ પોતાની ચૈતન્યતામાં ટકીને જાદલવું છે. એટલે પોતાના અનંત સુખ આનંદનો ભોગવટો છે. પોતાના ગુણમાં સક્રિયપણું ન હોય તો ત્રણેકાળની અવસ્થાનો ભોગવટો ન થઈ શકે. દરેક ક્ષણનો અનુભવ આનંદ જીવો જીવો છે. એકજ સમયમાં ઉત્પાદ, વ્યય, મુવ (નિત્ય) પણ દરેક દ્રવ્યમાં છે. જો દરેક સમયની હાલતમાં સ્વતંત્ર સત્પણું (હિત્રાપણું) ન માનીએ તો વસ્તુના અભાવનો દોષ આવે.

“ સ્થિરતા એક સમયમા ઠાણે, ઉપજે વિજીને તબહિ;

ઉલટ પલટ મુવ સતા રાજે, યા હમ મુની ન કબહી. ”

દરેક વસ્તુપદાર્થમાં સૂક્ષ્મ પરિણમન છે, તેને સ્થુળ દ્રષ્ટાંતથી સમજાવી શકાય. જેમ વાંકી આગળી સીધી થઈ તો વક્રતાનો નાશ, સીધી અવસ્થાની ઉત્પત્તિ અને આગળી નિત્ય મુવ. લોહ સાથે સરાણનો ઘસારો થતાં ધોળાશનું ઉપજવું, કાટનો વ્યય, અને લોહું મુવ. જેમ આત્મામા અજ્ઞાનનું ટળવું સમ્યક્જ્ઞાનનું ઉપજવું અને જ્ઞાનનું મુવપણું છે તે ન્યાયે સંસાર અવસ્થાનો વ્યય, મોક્ષદશાનો ઉત્પાદ અને જીવ દ્રવ્ય મુવ છે. સુકતદશામાં પરમાત્મપણે નિજગુણમાં દરેક ક્ષણે સૂક્ષ્મપણે ઉત્પાદ, વ્યય, મુવપણું છે. જે અવસ્થા થાય તે તેનું કાર્ય અને પરિણમનારો તે પોતાની પર્ચાયનો કર્તા થાય છે. અજ્ઞાની કર્મના પ્રભાવને વધારે છે, કારણકે પોતાને ભૂલીને પરનો કર્તા રાગદેવરૂપ થાય છે. અને જ્ઞાની આત્માના સહજ સુખનો કામી પોતાના જ્ઞાનગુણમાં ટકનારો જ્ઞાનની દરેક અવસ્થાનો કર્તા છે, અને પરિણમન અવસ્થાનું કાર્ય છે તેથી દરેક જીવ પોતાના જ ભાવનો કર્તા છે.

પોતાનું હોવાપણું છે, તે ચેતનાત્મકપણું સ્વાભાવિકપણે હોવાથી તેમાં પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું પરિણમવું તે અભેદસ્વરૂપે છે. આત્મા પોતાના રાગ રહિત સ્વભાવમાં પરિણમે એટલે તે રૂપ થાય, તે અવસ્થા કાંઈ પોતાનાથી જુદી નથી. પ્રથમ રાગદેવનું દેહાદિનું સક્રિયપણું જ્ઞાનમાં નથી; એમ નક્કી કર્યું. હવે સ્વભાવમાં—સ્વરૂપમાં સક્રિયપણું અને આક્રિયપણું સ્થાપે છે. આત્મદ્રવ્ય અને તેની અવસ્થા બેઉ એક જ છે, અવસ્થા અને અવસ્થાથી તે અભેદ છે, તે અભેદ દ્રષ્ટિથી ભેદરૂપ કાર્ય કરવાપણું—સક્રિયપણું નથી. પૂર્ણ સ્વભાવ ઉદ્ભવે છે ત્યાં બેય અપેક્ષાદ્રષ્ટિથી સક્રિયપણું અને આક્રિયપણું છે તે કહે છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપે તન્મયપણે પરિણમે છે; શુદ્ધી આત્મા પોતાના જ્ઞાનગુણની અવસ્થામાં દરેક ક્ષણે પરિણમે છે, અને સર્ગંગ અભેદરૂપ ટકી રહે છે, તેથી પરમાર્થ નથે તદન અભેદ દ્રષ્ટિથી (પદાર્થ અને તેની અવસ્થાને ભેદરૂપ ન ગણવી તે દ્રષ્ટિથી) તો ત્યાં સક્રિય એવું વિશેષણ આત્માને આપી શકાય નહિ. ત્યાં ભેદરૂપ પરિણમવું 'થતું' નથી. તેથી દ્રવ્ય દ્રષ્ટિએ તો (અભેદ દ્રષ્ટિથી) આત્મ દ્રવ્યનું આક્રિયપણું છે. અને નિઃસ્વભાવમાં પરિણમવારૂપ અનુભવ આનંદમાં લીનરૂપ અનંત સુખના ભોગવટાપણે દ્રવ્યની અવસ્થાનું પદ્મવાપણું છે, તેથી નિઃસ્વભાવનું કર્તાપણું પણ છે. ત્યાં કેવળ શુદ્ધધર્મ હોવાથી અભેદ પણે પરિણમે છે, અને પરિણમવું તે વસ્તુમાં ભંગ નથી. લોકોએ આત્મસિદ્ધિ ઘણીવાર વાંચી હશે, પણ તેમાં જિંદુ અવગાહન કર્યું નથી. જીવ આંખના કોડાનો વિષય નથી, પણ હિત અહિતનો નિર્ણય કરનાર અનુભવ સ્વરૂપ પોતે છે, તેને જેવો છે તેવો સમજવો પડશે. સિદ્ધભગવાનમાં—અભેદ દૃષ્ટિમાં—આત્મ દ્રવ્યમાં ભેદ નથી માટે આક્રિય છે. પોતાની અવસ્થામાં પરિણમવું તે કોઈના કારણે નથી, પણ ત્રણે કાળની અવસ્થાનો—અનંત સુખનો ભોગવટો તે એકજ સમયમાં કરી શકે નહિ. દરેક અવસ્થાનો અનુભવ લિપ્ત લિપ્ત છે, અવસ્થા લિપ્ત લિપ્ત છે. ગુણની અવસ્થાનો એક સમય તે બીજો સમય નથી. દરેક ક્ષણે જ્ઞાનનું ટકીને બદલવું થાય છે, તેથી ભેદ—અભેદપણું, સક્રિય આક્રિયપણું છે તેમ કહેવામાં કંઈ દોષ નથી. અવસ્થાનું થતું તે સક્રિય અને

અવસ્થાનું દ્રવ્યમાં ભળી જવું તે અક્રિય, રાગ રહિત અવસ્થાનું ત્રિ-
કાળી દ્રવ્યમાં ભળી જવું તે અલેષપણે છે. આમાં સ્વાધીન આત્મ-
દ્રવ્યના ઘણા ન્યાય છે. અજ્ઞાની માને છે કે હું રાગાદિરૂપ છું, એ ખોટી
માન્યતારૂપ અજ્ઞાનનો તે છવ કર્તા છે, તે તેનું સક્રિયપણું છે, પણ હાથ
પગ હલાવવા તે સક્રિયપણું નથી. જ્ઞાની પરનું કર્તૃત્વ સ્વીકારતો નથી
તેથી અક્રિય, અને હું મારા જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણે જ્ઞાનને જાણું છું તે
જ્ઞાનરૂપ પરિણમવું તે જ્ઞાનનું સક્રિયપણું છે. જેમ વસ્તુ તત્ત્વ છે તેમ
સમજવાનું અને નિર્ણય કરવાનું પોતાને છે. અનેક ન્યાયથી વસ્તુ
તત્ત્વનું સ્વાધીનપણું કહેવામાં આવે છે, તે જાતે સમજે તો બધા
પ્રશ્નોના નીકાલ આવી જાય છે.

તા. ૫—૧૧—૩૬.

દરેક આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે અનાદિ અનંત છે, સ્વતંત્ર છે. તેમાં
હું રાગદેવનો કર્તા, એ આદિ મારું કર્મ એ અજ્ઞાનભાવે માન્યું હતું,
પણ હું જ્ઞાન સ્વભાવમાં જ વર્તું છું, એમ જ્ઞાનમાં જાણનારો પર-
નિમિત્તમાં ક્રોધ, માન કે વાસનાનો કર્તા કેમ થાય ? હું સ્વાધીન
જ્ઞાતા છું, સુખ મારું સ્વરૂપ છે, એમ જેને નિર્ણય થયો તે પરમાં
સુખજીવિ કેમ કરે ? અજ્ઞાની એમ માને છે કે હું પુરયાદિને કર્તા
છું, એ ઊંઘી માન્યતા અનંત દુઃખમાં રખડવાનું કારણ છે, તેથી તે
અજ્ઞાનનો કર્તા છે. પરપરિણતિ, પરભાવમાં ટકવારૂપ અજ્ઞાનનો કર્તા
હું છું એ જૂઠા ટાળીને જ્ઞાતા ગુણનો કર્તા થાય છે. જૂઠા એ મારું
કાર્ય નથી, હું તો સુખ અને શાંતિનો કર્તા છું, એમ જે છવ પોતારૂપ
પરિણમ્યો, તેને માટે કહેવાયું કે, “ ચેતન જે નિઃજ જ્ઞાનમાં કર્તા આપ
સ્વભાવ ” તે સક્રિયતા મુક્તદશામાં—સિદ્ધ પરમાત્મામાં પણ ઘટે છે.
ત્યાં પોતાના ગુણનું—આનંદનું આનંદ અવસ્થામાં જ પલટવું છે.
તે સ્વભાવનો અનુભવ તે જ સક્રિયતા છે, એજ સમયે નિત્ય વસ્તુ
સ્વભાવે ટકવાની અપેક્ષાએ અક્રિય છે, અને અવસ્થા પલટવાની
દષ્ટિએ સક્રિય છે.

પ્રથમ સંસારદશામાં જૂવપણે સક્રિય મનાયું હતું, તે જૂઠા

ટાળીને પરભાવમાં રાગાદિમાં ન ટકતાં જ્ઞાનમાં ટકયો ત્યારે “ચેતન
જે નિઃસ્થાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ.” કહેવાણો; કારણકે જે ક્રોધાદિ
કષાયરૂપ અવસ્થા પલટાવીને જ્ઞાની ક્ષમા શાન્તિરૂપ અવસ્થા ન કરી
ચાહે તો જ્ઞાની કેમ કહેવાય? વળી રાગનો નાશ થયા પછી પણ અ-
જાગપણે ટકીને શાંતિરૂપે જ્ઞાનશુભમાં પલટવું તો છે, તેદેહાતીત સુકત-
દશામાં પણ ઘટે છે. હરેક વસ્તુ સદાય સ્વતંત્ર જ છે, તેનો સર્વથા
નાશ (પલટવું) થાય નહિ. હરેક વસ્તુનું દ્રવ્ય સ્વભાવે નિત્યપણું
છે, અને તેના શુભની અવસ્થાએ પલટવું છે. જેમ બાળપણમાંથી
જુવાન અને જુવાન અવસ્થામાંથી વૃદ્ધપણું એમ બધી અવસ્થામાં
ચેતનત્વ સળંગ નિત્ય છે. હરેક ક્ષણનો અનુભવ જુદોજુદો છે. પૂર્ણ
પવિત્રતા, નિર્દોષતા, અને વીતરાગતા થતાં દેહ રહિતપણું સહજ
આનંદધન, ચૈતન્યપિંડપણું રહ્યું. સુકતદશામાં પણ હરેક ક્ષણે શુભનું
પલટણું જે અનુભવનો હેતુ છે, તે અવસ્થાનું બદલવું તે પર્માત્મ આ-
ચેક્ષાએ સક્રિયપણું છે. તે જ વખતે તેનું નિત્યપણું અલોદપણું છે, તેથી
દ્રવ્યના નિત્ય સ્વભાવની દૃષ્ટિથી અક્રિયપણું છે. પૂર્ણ સ્વરૂપમાં પણ
પોતાના આનંદની અવસ્થા થાય છે એટલે કર્તા છે, તે દૃષ્ટિએ સ-
ક્રિયપણું છે અને વસ્તુ અલોદ છે તે દૃષ્ટિએ અક્રિય છે એમ ચૈતન્યમાં
સક્રિયતા તથા અક્રિયતા બે ન્યાયથી ઘટે છે. ૭૮.

હવે શિષ્ય કહે છે કે આપે દલીલ અને ન્યાયથી જે ત્રણપદ
સમજાવ્યા તેનો અંતરથી વિચાર કયો સમજાય છે કે તે યથાર્થ છે.
પણ જીવ કર્મનો ભોકતા નથી ભાગતો તે કેમ હશે? તે અંતરની
શંકાનો સંકુપાય સમજાવો.

તે શંકા અહીં શિષ્ય રચુ કરે છે:—

“જીવ કર્મ કર્તા કહેા, પણ ભોકતા નહિ સોય;
શું સમજે જડ કર્મ કે, કૃષ્ણ પરિણામી હોય.” ૭૯.

અત્યારસુધી આપે જે જે ન્યાયથી જીવનું કર્મપણું, કર્તાપણું
કહ્યું તે યથાર્થ છે, પણ જીવ ભોકતા જણાતો નથી. કર્મ એટલે કાર્ય.
જ્ઞાનનું કર્મ એટલે જ્ઞાનની અવસ્થા, તે રૂપ થવું તે કર્તૃત્વ, જ્ઞાનનું

કર્મ જીવનો ધર્મ છે, એ ન્યાય શિષ્યને અંતર વિચારથી સમજાવે છે. જડકર્મનું કર્તાપણું નિશ્ચયથી એટલે સાચી દૃષ્ટિથી નથી, એમ પણ નક્કી થયું છે. તેથી હવે કહે છે કે જડ એવાં કર્મ શું સમજે કે કળ દેવામાં ક્રિયાવાળાં થાય, અથવા કળ આપે? આત્મા કર્મનો કર્તા અજ્ઞાનભાવે લલ્લે હો, પણ જડકર્મ કળ શી રીતે કરી શકે? (અહીં નિમિત્તથી જડ લીધું છે ખરી રીતે જીવ પોતે દોષરૂપ વિહારનો કર્તા થાય છે.) જેટલા રાગાદિ જીવે કયાં તેટલું જ કાર્યરૂપ કળ આપવામાં તે જડ સમર્થ શી રીતે થાય? જેટલાં પુણ્ય પાપના ભાવ કયાં તેટલું જ માપી માપીને તેનું કળ જડ કેમ આપે? મારે આને કળ આપવું છે એવી જડને કયાં બુદ્ધિ છે? આ શિષ્યે ઘણો વિચાર કરીને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. ૭૯.

હવે ખીલે પ્રશ્ન પૂછી એ વાતને નક્કી કરાવવા માગે છે, કે કોઈ શુનો કરે ને તેની શિક્ષા આપનાર ઈશ્વર હોય તો એ વ્યવસ્થા બને પણ તેમ માનવામા મોટો દોષ આવે છે. તે પ્રશ્ન હવે શિષ્ય રજુ કરે છે.-

કળદાતા ઈશ્વર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય;

એમ કહ્યો ઈશ્વરતાણું, ઈશ્વરપણું જ જાય. ૮૦

શિષ્યે કહ્યું કે.-જડ એની મેળે કાર્ય કરી શકે નહિ, માટે વચ્ચે ઈશ્વરને નાખવો જોઈએ, પણ એમ માનવામાં મને ઘણો વિરોધ લાગે છે, એમ કહ્યો ઈશ્વરનું નિર્દોષપણું, ઈશ્વરપણું જ જાય છે. આટલો ન્યાય સમજવાની બુદ્ધિ શિષ્યમાં હવે પ્રગટી છે કે રાગાદિ રહિત ઈશ્વર તો એવો મધ્યસ્થ હોવો જોઈએ કે કોઈના કાર્યમાં પડે નહિ. એટલું તો શિષ્યને નક્કી થઈ ગયું છે કે જગતની ઘાલમેલ અથવા ઇચ્છા કરવાવાળો ઈશ્વર સિદ્ધ થતો નથી. જો ઈશ્વર શુદ્ધ જ હોય, પરંતુ કાંઈ કરી શકતો જ ન હોય, રાગ અને ઇચ્છા પણ ન કરે તો જગતનો કોઈ નિયંતા વ્યવસ્થાપક ન રહે. અને શુભ અશુભ કર્મ ભોગવવાના કોઈ સ્થાનક પણ ન રહે તો પત્રી પુણ્ય પાપનું કળ ભોગવવાપણું રહે નહિ. આ તેની શકા છે.

હવે શુદ્ધ પરમાત્મા એવા ઈશ્વરનો વિચાર કરીએ તો ઈશ્વર

જોટલે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ છે, તે પરનો અકર્તા છે, પણ ને અજ્ઞાન-
 ભાવે જેવું જીવ માને છે તેવું ને ઈશ્વર કરતો હોય તો તેને ઈશ્વર કહી
 શકાય નહિ. કોઈનું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા કરે તો તેને ઉપાધિવાળો અને
 દેહધારી માનવો પડે. જડ આદિના કાર્યો કરવામાં કોઈ કાણો વ્ય-
 વસ્થાપક વચ્ચે નાખીએ તો તે જડ અને જીવની ખરાબર દેખરેખ
 રાખે, કાર્ય કરે, બધાને ફળની વહેંચણી કરી આપે એમ મનાય.
 પણ તેવો સાચો ને કાણો માનવામાં તો મોટો વિરોધ આવે છે, કારણકે
 તેમાં ઈશ્વર પરમાત્મા વીતરાગ કેને કહેવો તે પ્રથમ નક્કી કરવું પડશે.
 જે લોકો પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મા ઈશ્વરને જગતના કાર્યોના ફળદાતા તરીકે
 સ્વીકારે છે તેને પોતાનું સ્વરૂપ શું છે તેની ખબર જ નથી. મારે ઈષ્ટ
 કરવું છે, તે ઈષ્ટની પૂર્ણતા કેમ હોઈ શકે, તેની ખબર વિના લોકો
 કહે કે અમે આત્માને પરમાત્મા જેવો માનીએ છીએ તો તેની વાત
 પરમાર્થે જુદી છે, પણ તેની દૃષ્ટિએ અજ્ઞાનપણે તે સાચી માને છે.
 જે ઈષ્ટ અબાધિત સાધ્યને પહોંચવું છે તેને યથાર્થપણે જોળખીને
 તેની પૂર્ણતાના લક્ષે શરૂઆત કરવી જોઈએ. તે શરૂઆત જ્ઞાનબળનો
 પુરુષાર્થ કયો કયારે કહેવાય, કે આત્માના પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપનો નિર્ણય
 વિરોધ રહિત થાય ત્યારે. જેને ભાવનગર જવું હોય તેણે ગામ, માર્ગ
 અને તેની વિધિ જાણવી જોઈએ. પચાસ હજારની હવેલી બનાવવી
 હોય તો પ્રથમ તેનો નકશો નક્કી કરવો જોઈએ. અને તે મકાનની
 પૂર્ણ સ્થિતિના લક્ષે શરૂઆત થવી જોઈએ. તેમ ઈષ્ટ અબાધિત સાધ્ય
 એવો આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ કેવો હોવો જોઈએ તેની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ
 પવિત્રદશા શું તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ, અને તેવીજ માન્યતા અને
 તે રૂપ અંશે વર્તન પ્રથમ જ હોવું જોઈએ; એવું નામ પૂર્ણતાને લક્ષે
 શરૂઆત છે. પણ સત્ શું, તેના જ્ઞાન વિના જગતના ઘણા લોકો કહે
 છે કે અમે ધર્મ માનીએ છીએ, કરીએ છીએ, આત્માના હિત માટે
 કરીએ છીએ અથવા ઈશ્વરાર્પણ યજ્ઞાદિ કરીએ છીએ, અનામકતપણે
 સંસારની સેવા કરીએ છીએ એમ ધર્મને નામે કાળા ઠેર ઠેર. આ-
 ત્માના સ્વભાવને જેમ છે તેમ નહિ માનતાં અન્યથા માને, અને માને
 કે અમે જ સાચા, તેને પરાણે કોણ સમજાવી શકે ? લોકોમાં સત્સ્વરૂપ
 વિષે, આત્મધર્મવિષે અનાદિનો શ્રમ ચાલ્યો આવે છે. પૂર્ણતાના લક્ષે

શરૂઆત કરનાર સાધક સ્વભાવ ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે જીવ જોમ માને કે મારામાં દોષ, દુઃખ, ભૂલ તથા પરની ક્રિયા નથી, માત્ર જ્ઞાને સમજાય માઈ લક્ષણ છે, જ્ઞાનમાં ટકવું તે માઈ કમ છે, અને માઈ સ્વાધીન અસંયોગી ચેતન તત્ત્વ રાગાદિ ઉપાધિ રહિત ત્રિકાળ પૂર્ણ શુદ્ધ છે. એવું લક્ષ અને તે લક્ષમાં જ ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ તે માઈ કમ કાર્ય છે, બીજું કાંઈ પણ કાર્ય માઈ નથી; જોજ કમ છે. અત્રે ત્રણ પદના નિર્ણયથી શિષ્યની વિચારશક્તિ ખીલી છે, ઉઘડી છે, તેથી કહે છે કે ઇશ્વરને પરના કાર્ય કરનારો, કૃત્ર આપનારો માનીએ તો પૂર્ણ પવિત્ર સ્વાધીન અતીન્દ્રિય સ્વરૂપમાં વિરોધ આવે, કારણકે નિરુપાધિક શાંતપદ તે પરગાત્માપણું છે. તે પદના સાધકને ખમર છે કે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ ચૈતન્યધન, સહજ આનંદમય વીતરાગપણું મારામાં શક્તિરૂપે છે, તે પૂર્ણ ઉઘડી જાય ત્યારે તેમાં કોઈ દોષ ન સંભવે, વીતરાગને રાગીપણું ન હોય એવો નિયમ છે. એટલે શિષ્યે નક્કી કર્યું છે કે હું પૂર્ણ થાઉં તો મારે પશુ ઉપાધિ ન રહે. જો જગતની ઉપાધિ રહેતી હોય તો કમંબંધ રાગાદિ દોષથી રહિત સ્વાધીનપણે રહી શકાય નહિ મારે તેમ માનવામાં ઘોટો વિરોધ આવે છે. જગતમાં અનેક મિથ્યા અભિપ્રાય છે, તેમાં જોમ પશુ માનનારા છે કે યજ્ઞાદિ કાર્યોથી કમ થાય. અગ્નિકુંડમાં અગ્નિ કરીએ, ઘી બાળીએ, તેનો પૂમાડો આકાશમાં જાય, તેનાં વાદળોં થઈ વરસાદરૂપે જગતને પોષણ મળે, ઈશ્વર વિષ્ણુ આદિ વ્યક્તિને નામે યજ્ઞ કરવાથી જગતના જીવો સુખી રહે, જાધા ભોગા યજ્ઞ પ્રાર્થના કરીએ તો આપણું હિત થાય, જાધાનાં શરીર નીરોગી રહે, ધનધાન્યથી તૃપ્તિ થાય એવી ભાવના કરીએ તો તેમાં આપણું હિત થાય, અનાસક્તપણે આમ કાર્ય કરીએ, આમ કરવું જ જોઈએ જોમ માને છે, જ્ઞાતાપણું શું, ચૈતન્યનો કમ શું તેની તેમને જોગબ નહિ અને ખીજથી ગુણ (કિત) થાય જોમ માને છે, પશુ વિચાર કરે કે જગતના જીવો કમના જ્ઞાને ક્યાં ક્યાં બૃહ કરે છે? કાર્ય યજ્ઞ જાય તે જુની વાત છે અને કરવું તે જુની વાત છે. કમ એટલે આત્માનો સ્વભાવ “જ્ઞાતા છે” જ્ઞાતા જાતે. તેમાં પરનું કર્તવ્ય આદિરૂપ (કાર્ય)

કરવાપણું હોય નહિ; રાગ ઇચ્છા અને મનવાણી દેહની કે જાણની કોઈ ક્રિયા હીક છે, હું કરી શકું એમ માનવું તે મિથ્યા છે.

ઈશ્વર એટલે પરમાત્મા, મોટો મહિમાવાંત, દેહ રહિત, રાગ, ઇચ્છા, વામનાથી રહિત—વીતરાગ, નિર્દોષ છે.

૮૧ મી ગાથામાં શિષ્ય કહેશે કે આ જગતની વ્યવસ્થા નિયમ-બદ્ધ આત્મા કરે છે, તે વ્યવસ્થાનો કર્તા ઇશ્વર નહોય તો તેની વ્યવસ્થા ન રહે. જીવ પુણ્ય પાપ કરે અને તેનું ફળ આપનાર ઇશ્વર ન હોય તો તે ફળ ભોગવવાના સ્થાનક પણ ઠરે નહિ; માટે જડ પ્રકૃતિના કાર્યો કરનારો જીવ જેટલો ગુણહોય કરે તેનું તેટલાજ પ્રમાણમાં ફળ દેનારો ઇશ્વર માનવો ભોળીયો, એવા અભિપ્રાય પરત્વે યથાર્થ વિચાર આગળ ઢલીશું. પ્રથમ જીવે અજ્ઞાનપણે ઊંધી દષ્ટિએ માન્યું હતું કે મેં પુણ્ય પાપ રાગાદિ કયાં પણ જે ક્ષણે જાણ્યું કે એ હોય અને હુઃખ મારો સ્વભાવ નથી, એમ તે ભૂલીની માન્યતા ટાળી કે આત્મા રાગદેવનો કર્તા નથી. જો તેવી ભૂલ કરવાનો સ્વભાવ હોય તો છત્રી શકે નહિ, માટે પોતાનામાં હોય કરવાની યોગ્યતા હતી તે ભૂલ ટાળતાં સ્વયં ગુણરૂપ રહ્યો. જે પોતાના નિજગુણમાં શાંત અવિકારી ગુણનો ભોગવનાર છે તેને વિકારી એવા પુણ્ય પાપનો ભોગતા કેમ કહેવાય ? પોતે પરને ન કરે ન ભોગવે, માત્ર જ્ઞાનમાં નિરુપાધિક આનંદ—શાંતિને કરે, ભોગવે. તો પછી એવો જે સંસારથી મુક્ત, દેહાદિ ઉપાધિ રહિત ઇશ્વર તે પરની ઉપાધિમાં કેમ પડે ? આત્માનો ધર્મ જે પુણ્ય-પાપ રાગ રહિત છે, તે ભૂલીને તે વિરુદ્ધ ઉપાધિક ધર્મને પોતાનો માન્યો તેથી અધર્મી થયો. આત્મા જ્ઞાનમાત્ર જ્ઞાતા છે તેને ભૂલીને બીજું કંઈ કર્તૃત્વ માને તો તેણે પોતાનો અનાદર કર્યો છે અને પરાધીનતાનો આદર કર્યો છે. હવે જીવ જ્યારે પોતાનું સ્વાધીન જ્ઞાતાપણું બધા વિરોધોને ટાળીને જેમ છે તેમ સમજે ત્યારે પરનો—પુણ્ય પાપ રાગાદિ ઉપાધિનો કર્તા પોતાને માનવો મટે, છતાં અમુક કાગમુખી દયા, ઠાન, પુણ્યાદિના વિકલ્પ અને ક્રિયા, ઉદય મુચ્ચળ ચર્ષ જાય; તે કરવાની ઇચ્છા પણ ઉઠે, અને કાર્ય પણ ચર્ષ જાય છતાં તે કાર્યને પોતાનું માનતો નથી, તેમાં પરમાર્થ માનવો નથી, એનાથી ગુણ માનતો નથી. અજ્ઞાનીઓ માને

છે કે અમે અનામકતપણે કરીએ છીએ, અમે કરાવ્યું, અમે આ ઠીક કયું એમ પુણ્યાદિ પરભાવ કરવામાં મીઠાશ વેડે છે તેઓ આત્મ-સ્વભાવની અનંતી હિંસા કરે છે, જ્ઞાતાપણાનો અનાદર કરવાથી હવે પત્રીના ભવે અવશ્ય મૂઢ થવાના છે. લોકો કહે છે કે અમે આત્માને બરાબર માનીએ છીએ, નિઃશંક છીએ અમારી શ્રદ્ધા સાચી છે, પણ દોષ શું છે, પોતાના અભિપ્રાયની ખતવણીમાં ક્યાં ભૂલ છે, તે જાણતા નથી, માટે તે જિંધા નિશંક તો ખરા. આત્મા જ્ઞાન વિના કાંઈ કરતો નથી, અને રાગ રહિત છે, સ્વાધીન છે, પોતાની શાંતિ આનંદનો કતા છે એવું જેને યથાર્થપણે જ્ઞાન નથી, તેઓ જરૂર અજ્ઞાનવડે રાગાદિકના કતા થાય છે, તેઓ અપ્રજ્ઞાચારિ છે, હિંસક છે. લોકો ધર્મના નામે સાચા ન્યાયનું ખૂન કરતા હોય છે. જેમ સ્વભાવ છે તેમ ન માને અને જી ધી ખનવણી કરે તો તેને સદાય અન્યાયની હાજરી છે અને ન્યાયની ગેરહાજરી છે. અહીં આ ગાથામાં જિજ્ઞાસુ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે જગત નિયંતા ઇશ્વર માનીએ અને કર્મના ફળને ઇશ્વર આપે એમ માનીએ તો ત્યાં ઇશ્વરપણું રહેતું નથી, કારણકે ઇશ્વર તો રાગ રહિત કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ અરૂપી જ્ઞાનધન શુદ્ધ સ્વભાવે છે, તે પ્રકૃતિના ફળ દેવાની પ્રવૃત્તિ કેમ કરી શકે ? જો તેમ માનીએ તો તેને દેહાદિ ઇચ્છા આદિ ઉપાધિવાળો માનવો પડે. કોઈનું કાંઈ કરવું એમાં તો શુભ અશુભ ઇચ્છા આવી, ઇચ્છા કરવામાં મન આવ્યું મન ■ તેને દેહ છે. પરમાત્મા તો અસંગ અને સ્વાધીન છે, અરૂપી છે. તેને જો પરના સંગવાળો, ઇચ્છાવાળો, કર્મવ્યવાળો માનો તો ઘણા ઘણા વિરોધ આવશે, પોતાને પણ નિરુપાધિક શાંત વીતરાગ પરમાત્મા થવું છે, તો જેને પોતાનું હિત કરવું હોય તેણે પ્રથમ મધાર્થ નિર્ણય કરવો પડશે. મિત્ર પરમાત્મા અસંગ, અરૂપી દેહરહિત પૂર્ણ શુદ્ધ નિત્ય વીતરાગ છે. એવો પોતાનો આત્મા પણ પૂર્ણ શક્તિરૂપે સ્વભાવે છે એમ માનવું પડશે. આત્મા સ્વતંત્ર સ્વરૂપે જ્ઞાતા જ છે તે પરનું કાંઈ કરી શકે જ નહિ, ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં બીજાનું કાંઈ કાર્ય કરી શકે નહિ. જેને આત્મ ધર્મનું સત્ય મુખ ઝાંખું હોય તેણે અવિરોધી સ્વભાવને માનવો પડશે. જેણે પોતામા પરનું કર્તવ્યપણું, રાગપણું, પુણ્યપણું, દયાપણું, રાગીદેવીપણું વગેરે માન્યું છે, તેણે ઇશ્વર જગતનો

કર્તા હોય, કૃત્તા હોય, એમ માન્યું છે; તેણે તે માન્યતા ટાળવી પડશે. વર્તમાનમાં પણ રાગદેવ મમત્વ રહિત શુદ્ધપણે શાંતપણે દેવળી ભગવાન દેહધારી છતાં વીતરાગપણે રાગના વિકૃત્ય ઈચ્છા રહિત રહી શકે છે. ન્યાં આત્માનું પૂર્ણ ઔર્વચ દેહરહિત અરાગીપણું પ્રગટ છે ત્યાં ઉપાધિ માનવી તે મિથ્યા છે, 'જોડું' છે. ઘણા લોકો કહે છે કે અમે આત્મા માનીએ છીએ, પણ ભાઈ આત્મા એટલે આત્મા સિવાય પરનો બધો અભાવ તે આત્મા, જ્ઞાન સિવાય કાંઈ કાર્ય કરે નહિ, તેથી જ્ઞાનના આનંદ વિના કાંઈ અન્યનો ભોક્તા નથી. એ અસંગ સ્વાધીન તત્ત્વ કેવું હશે તેનો વિચાર કર્યો છે? ઈન્દ્રોના બધાં સુખ અને તીર્થંકર પદવીનું પુણ્ય, એવા પુણ્યભાવ રહિત, પુણ્યની ઈચ્છા રહિત આત્મા છે. બધા આત્મા જાતિ અપેક્ષાએ પરમાત્મા છે, પણ જો પોતાનું પૂર્ણ સ્વાધીનપણું સમજીને પૂર્ણને પામવાનો તે જાતનો પુરુષાર્થ લાવે તો પૂર્ણ પવિત્ર થઈ શકે છે. પણ પ્રથમથી જ જે પૂર્ણપદ છે તેને ઉપાધિવાન માને છે તે રાજ રહિત કેમ થશે? મારામાં પુણ્ય પાપ, રાગનો અંશપણ નથી એટલે કે મારે ઈન્દ્ર આદિના સુખ પણ જોતાં નથી, મન, ઈન્દ્રિય, દેહાદિની સહાયની મને જરૂર નથી, એમ સર્વ વિકાર વાસનાથી ભિન્ન થઈ હું શુદ્ધ છું એવી હા લાવો, જેવું મિદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે તેવું મારું સ્વરૂપ છે, એમ જેવો આત્મા છે તેમ માનવું હોય તેણે બધા વિકાર રહિત નિર્દોષતા તે મારું તત્ત્વ છે તેની હા પાડવી પડશે, પ્રથમ ચાર્થ સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરવી જોશે. જેને સાચું પરમહિત જોઈએ છે તેને તે રૂપ માન્યતા અને તે જાતના સ્વાધીન પુરુષાર્થનું અંશે પણ કારણ પોતાના વિષે લાવવું પડશે. આમાં કાંઈ મન, વાણી, દેહનો પુરુષાર્થ નથી કે ઈશ્વર કંઈ કરી દે તેમ નથી. જે ઘણા ઘણા પ્રકારે જીજ્ઞાસુ માને છે, આત્મામાં પ્રકૃતિના વિકારીભાવની એટલે કે વિકારી કાર્યની ખતવણી કરે છે તે દોડીને દુર્ગતિમાં જાય છે. કોઈ બહારથી પુણ્યાદિના જોગથી પોતાની દૃષ્ટિવડે સરખું અનુકૂળ ભાગ્યતો હોય, અને માન્યતો હોય કે અમે જીજ્ઞાસુ દયા પાળીએ છીએ, બ્રહ્મચર્ય, સત્ય વગેરે લૌકિક નીતિ પાળીએ છીએ, પણ જે આત્મસ્વરૂપના અભાવવડે જીજ્ઞાસુ સાડું માની રહ્યો છે, તે પોતાના સ્વભાવનો ઘાત કરી રહ્યો છે. પરમાર્થમાં પુણ્ય ભાવ ઉપાધિ

છે, બંધભાવ છે. લોકો બાહ્ય દષ્ટિના બિંધા જાગવટે મોહભાવની મ-
સ્તીના ધનગનાટમાં એમ માને છે કે આત્મા આવો પુણ્યવાળો છે,
તેને જ્ઞાની કહે છે કે ભાઈરે! ઉલો રહે, કંઈ વિચાર. તું જેનાથી
ગુણ માને છે તે તો બંધભાવ છે, પ્રકૃતિનો વિકારી ઉપાધિક ભાવ છે.

પ્રશ્ન:-તો શું આત્મજ્ઞાન થાય તેણે પુણ્ય દાનાદિ શુભ કાર્ય
ન કરવા? ઉત્તર:-કોઈએ પ્રકૃતિના એ કાર્ય ક્યાં જ નથી, માત્ર
અભિમાન જ કયું છે. જ્ઞાનીને પણ થઈ જાય છે. પણ તે અહંપણું
કરતા નથી. જ્ઞાની ગૃહસ્થ હોય ત્યાંલગી તેવો શુભભોગ થઈ જાય.
છતાં તેને કર્તાવ્ય માનતો નથી. થાય તેને કેમ રોકાય? આત્મા જ્ઞાતા
દૃઢ છે, તે જ્ઞાનમાં ટકીને જ્ઞાતાપણે જ્ઞાનને જાણ્યા જ કરે તે તેનું
નિત્ય કાર્ય છે. પેલે સ્વાધીન સ્વરૂપ છે, જગતનો સાક્ષી છે. જેવા
દેવજ્ઞાની પરમાત્મા જગતના સાક્ષી છે તેવાજ સર્વ જીવાત્મા પોતાના
મોહ સ્વભાવમાં સ્વાધીનપણે સ્થિત થવાની શક્તિ ધરાવે છે. કોઈ
જીવ બીજાનું સુધારી કે બગાડી શકતો નથી, પણ માત્ર જાણે છે
સાક્ષીને ધાસમેલ કરવાની ન હોય. લોકો સંસારની ઉપાધિનો ધણો
ધણો વિચાર કરે છે, પણ પોતાનું સ્વાધીન તત્ત્વ શું છે, તેનો વિચાર
નિર્ણય કરતા નથી. જેણે માન્યતામાં ઈશ્વર બીજાને કૃપા આપનારો,
જગતની વ્યવસ્થા રાખવાવાળો કે ઉપાધિવાળો માન્યો છે તેણે પોતાનું
સ્વરૂપ પરાધીન ઉપાધિવાળુ અને રાખવાળું માન્યું છે, કારણકે જે જીવ
ઈશ્વર—પરમાત્મા થાય, તેણે એક ઈશ્વરરૂપ થઈ તે તે ઉપાધિવાળાં
કાર્ય કર્યાં જોઈએ. એ ઈશ્વર કર્મના કૃપાને આપે, એમ ગણીએ તો
ત્યાં શુદ્ધતા એટલે ઈશ્વરનું એશ્વર્ય જ રહેતું નથી. કેમકે જગતના
જીવો પુણ્ય પાપ કરે, અને તેને કૃપા દેવા આદિ ઉપાધિ પ્રપંચમાં
પ્રવર્તતા ઈશ્વરને દેહાદિ અનેક પ્રકારનો મગ થવો સંભવે છે. અને
તેથી યથાર્થ શુદ્ધતાનો ભંગ થાય છે. સ્ત્રી એમ માની લઈએ કે
ઈશ્વર એક જ છે, તે જણું કરે છે, તેનો વિચાર કરીએ તો પણ દોષ
આવે છે. મુક્ત જીવો બધા નિષ્ક્રિય છે અર્થાત્ પરભાવ આદિના કર્તા
નથી. તે પરભાવ આદિના કર્તા થાય તો ઈશ્વરને સંસારની અને
રાગીપણાની પ્રાપ્તિ થાય. તેમજ ઈશ્વર પણ પરને કૃપા દેવા આદિ રૂપ

ક્રિયામાં પ્રવર્તે તો તેને પણ પરભાવ આદિના કર્તાપણના દોષનો પ્રમંજ આવે; તેથી તો તેનું ઇશ્વરપણું જ ઉચ્છેદવા જેવી સ્થિતિ થાય છે.

શિષ્યનો લોકતાપણનો પ્રશ્ન ચાલે છે.

હવે જીવનું અજ્ઞાનભાવે રાગાદિનું કર્તાપણું કપ્પલ કરીને કહે છે કે જડકર્મો જીવની ભૂલ પામીને આવ્યાં, પણ જડ કેમ જાણે કે અમારે આવું કૃણ આપવું છે? અને ઇશ્વર તેની વ્યવસ્થા કરે, કૃણ આપે તો પણ તેમ માનવામાં મોટો વિરોધ આવે છે, કારણકે “કૃણ હાતા ઇશ્વર ગણ્યે લોકતાપણું મધાય, એમ કહ્યે ઇશ્વરતણું ઇશ્વરપણું જ જાય.” અને “ઇશ્વર સિદ્ધ થયા વિના જગત નિયમ નહિ હોય, પત્રી શુભાશુભ કર્મના લોગ્યસ્થાન નહિ હોય.” આમ બે પ્રકારની વિરુદ્ધતા શિષ્યને ભામે છે. ગિબ્યે એટલું તો લક્ષમા રાખ્યું છે, કે ઇશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ છે, અને તેને અંતરમાં રાખીને સમજીને કહે છે કે ઇશ્વર તો પૂર્ણ શુદ્ધ છે, તે જગતના પ્રપંચમાં કેમ પડે? આ ઉપરથી સમજવાનું કે શિષ્ય કેવો જોઈએ? વિચાર કરનાર અને જાણથી ન્યાયને સમજી શકે તેવો જોઈએ, આવા શિષ્યની જેમ જિજ્ઞાસુ મુંઝાઈને પ્રશ્ન કરે તો તેનો નીકાલ થાય. જિજ્ઞાસુ એવા હોય કે તેઓ વસ્તુનો વિચાર કરે, વસ્તુનું લક્ષણ શું, હેતુ શું, આ વાત આમ કેમ હોઈ શકે એ વિગેરે વિચારી તેના પ્રશ્ન કરી શકે. જે સત્ સમજવા માટે મુંઝવણ કરે છે તે પોતાની મુંઝવણ ટાળી શકે છે. પણ લોકો સાવ મૂઢ જેવા છે તેથી પોતાના તત્ત્વની જ વાત જાણવા ન માગે અને સંસારનું કંઈ કરવાનું આવે ત્યાં તૈયાર થાય, ઉપાધિ કરવાનું, તેવું જાણવાનું હોય તેમાં રુચિ કંઈ, પ્રેમ જોડે, પણ પોતાનું જ પરમ શુદ્ધ તત્ત્વ કેવું છે તે જાણવાની દરકાર જ કરતા નથી, ધીરજથી ખુબ મનન કરવાની જરૂર છે કે એવી કંઈ ભૂલ રહી જાય છે કે જેથી અનંત કાળથી રખડવું પડે છે! અહીં શિષ્યને એવી ખટક લાગી છે કે પૂર્ણ પરમાત્મા શુદ્ધ થયા છતાં પણ જો તે જગતની ઉપાધિવાળો રહેતો હોય તો મારે પણ પૂર્ણ શુદ્ધ થવું છે તો મારે પણ ઉપાધિમાં જ રહેવું પડે તેથી પોતે જે માન્યું છે તેમાં વિરોધ આવે છે, માટે શકા ઉદ્ભવે છે. વળી કોઈ

કહે કે રાગ સ્થિત કામ કેમ ન કરી શકાય ? તો તેનો ઉત્તર એમ છે કે પૂણું શુદ્ધતામાં રહે સ્થિત દશામાંએ સંભવતુ નથી. જ્ઞાતા જાણે કે કંઈ કરે ? કરવું તેમાં ઇચ્છા છે, ઇચ્છા એટલે રાગ અને રાગ તે દુઃખ છે, તે ઇચ્છરમાં કેમ સંભવે ? ઇચ્છર એટલે આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પવિત્ર સ્વાધીન દશા. તે જો જગતને કૃણ દેવામાં જોડાય તો તેને ઇચ્છા, મન, અને શરીર પણ જોઈએ, અને સંસારીના જેવી દશા આવે, તેથી પૂણું શુદ્ધતામાં ભંગ પડે. લોકોની સમજણમાં ક્યાં ક્યાં ભૂલ થાય છે તે પોતાએ સમજવું પડશે. મન, વાણી, દેહની ક્રિયા કરવાનો અધિકારી અજ્ઞાની પણ નથી તેથી તે પણ કરી શકે જ નહિ અને જ્ઞાની પણ જડની અવસ્થાને ત્રણ કાળમાં ન કરી શકે તો પછી ઇન્ધરને જડની ક્રિયા કરવી અને તેનું કૃણ આપવું તે કેમ જની શકે ? અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવે માને કે હું કહું છું, પ્રકૃતિના સંયોગો આવે, તેનો રાગદ્વારા સ્વીકાર કરે કે એ મારા અને હું તેને કતાં છું, પણ સાચી દૃષ્ટિથી જુઓ તો પુણ્ય પાપ રાગાદિરૂપ કંઈ કરવું તે આત્માનો ગુણ નથી. ન્યાય સમજો. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાતા દ્રષ્ટા સાક્ષી ચિત્ત-ન્યયન છે, તેનામાં ભૂલ કરવાની યોગ્યતા છે, તે એવીરીતે કે પ્રકૃતિના સંયોગમાં અજ્ઞાનપણે માને કે હું પુણ્ય પાપ રાગવાળો છું. કતાં છું, એટલા, દેહાદિનો ભોક્તા છું, પણ એવું માનવાથી કાંઈ તે તેનું કાર્ય થઈ શકતુ નથી, પણ પોતે કહું એવી કલ્પના કરે છે. આત્માનો અધિકાર શું તે પોતાને સમજવું પડશે, બોલ-ણીમાં બોલે, પણ અદર જ્ઞાનભાવનું ભાસન—ભણવું શી રીતે તે વિચારે તો માહુમ પડશે કે પરવું કાર્ય કોઈ જીવ કરી શકતો નથી, છતાં પણ હું પુણ્ય પાપ નાગદેવ કહું છું એમ જે કોઈ માને અને પરને કતાં થાય તો તેણે જડની ક્રિયા કરવાનો અધિકાર છે-નહી, છતાં સ્વીકાર્યો ગણાય, પણ તે તો રખડવાનો ઉપાય છે. એમને એમ અનંતકાળ વીત્યો, પણ પોતાનું પૂણું સ્વાધીન તરવ જેમ છે તેમ તેની પ્રતીત કરી નહિ, અને તેનો ઉત્સાહ પણ આપ્યો નહિ. લોકો તરવ-જ્ઞાનના વિચાર વિના લૌકિક નીતિ, દાન, પુણ્ય, વગેરે અમારાથી થાય છે, એમ જડ પ્રકૃતિના કાર્યો ઠીક માની તેમાં ધર્મ માને છે, અને અમે મોટા અને ધર્મી છીએ એમ માને છે. પણ જેને

સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તે મહામૂઢ છે. જલે તે હજારો શાસ્ત્રનો
જાણનાર હોય, તોપણ તે પરમાર્થે પાપી જીવ છે, અને જલે નવ
વર્ષનો બાળક હોય છતાં અંતરમાં જેને કતોપણાનું અભિમાન છટી
ગયું હોય, અને રાગદ્વેષ ઉપાધિ રહિત હું નિર્મળ આત્મા છું એમ
માન્યું હોય અને પરતું સ્વામીત્વ સ્વીકાર્યું ન હોય તે, સાચો ન્યાય
તેના હૃદયમાં બેઠો હોવાથી મહા પવિત્ર છે; કારણકે તેમાં સ્વતંત્રતાનાં
ળીજડાં છે. પૂર્ણ જ્ઞાન સિવાય જડ આદિનું કોઈ કાર્ય પોતાનું માનતો
નથી, કતાં થતો નથી. એ જ્ઞાતાની સમજણની બદિહારી છે. ચૈત-
ન્યનો સ્વભાવ જાણવું છે. તેમાં કરવું કયાં આનંદુ ? ભગવાન અનંત
જ્ઞાનીઓ એમ કહી ગયા છે કે તારો તો જ્ઞાન ગુણ છે, પુણ્ય, પાપ,
રાગાદિ તારો સ્વભાવ નથી, દેહાદિ પરની ક્રિયા કરવાનો તારો અધિ-
કાર નથી, એટલે કરી શકતો જ નથી; માટે હું કરું, કરી શકું એમ
માનીશ નહિ. એ વાત ન્યાયથી યથાર્થપણે જેને અંતરમાં બેઠી છે
તેને રાગદ્વેષ ઉપાધિમય દશામાં રજાડવાનું ન રહે. અહીં શિષ્યને શંકા
કરવાનું કારણ એ છે કે જો ઇશ્વરને પરને કૃણ દેનારો વગેરે પ્રકારે
માનું તો ભારી પૂર્ણતાને બાદ (વિરોધ) આવે છે, કારણકે દરેક
આત્મા જાતિ અપેક્ષાએ સરખા ઇશ્વર છે, જે કમની ઉપાધિથી રહિત
થઈ પૂર્ણ પરમાત્મા થાય તે રાગદ્વેષ ઇચ્છા રહિત એટલે કે વિકલ્પ
રહિત હોવા બેઠેલો. માટે ઇશ્વરને વીતરાગ જ્ઞાતા ભગવાન ઠરાવવો
અને વળી તેને પ્રપંચવાળો માનવો એ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે. નૈન દર્શ-
નમાં જ પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્માની સિદ્ધિ યથાર્થપણે છે. દેહધારીપણે
પણ સર્વજ્ઞદશા પૂર્ણ વીતરાગતા હોઈ શકે છે, તેના અનેક પ્રમાણ
છે, તે યથાર્થ યુક્તિ, આગમ, અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે, ચોક્કસ
છે, અનંત જ્ઞાનીઓ જે કહે છે તે જ અહીં કહેવાય છે. જલે કોડોની
સંખ્યા અસત્ને માર્ગે હોય તેથી કાંઈ સત્ હીણું ન થઈ જાય. સત્ને
સંખ્યાની જરૂર નથી. સત્ને માનનાર વર્ગ સદાય થોડો જ હોય, છતાં
સત્માર્ગ સદાય ટકી રહેશે. એકેક આત્મા સ્વભાવે જાતિપણે પૂર્ણ
પરમાત્મા છે, અને સ્વતંત્ર છે. વર્તમાન દશામાં પૂર્ણ સ્વરૂપનું જ્ઞાન
કરી એ જાતના પુરુષાર્થ વડે પૂર્ણ ઇશ્વર થઈ શકે છે, તેને જગતનું
કંઈ કરવાનું બાકી રહેતું નથી, ફરી સંસારમાં આવવાપણું નથી. આ

શક્યા નથી, પણ સમજ્યા તે પોતાના પવિત્ર જ્ઞાન સ્વરૂપમાં સમાઈ
 ગયા છે. જ્ઞાનીને વિકલ્પની વૃત્તિ હોય તો લોકોત્તર એવા પરમાર્થ
 માર્ગનો ઉપદેશ આપે. આત્મા જ્ઞાતા જ છે, જીભું કરવાનું આત્માના
 અધિકારમાં નથી તેથી જીભું કરવાનું જ્ઞાની ન કરે. સાધક જીવ
 પણ વિકલ્પ માર્ગ સ્વરૂપ નથી એમ વિકલ્પ તોડીને જ્ઞાનમાં ઠરી
 ગયા, તો પછી ઇશ્વરમાં ઇન્છા આદિ વિકલ્પનો સંભાવ કેમ હોઈ
 શકે ? પરમાત્મ સ્વરૂપ તો પૂર્ણ વીતરાગ નિર્મળ છે, અક્રિય અસંગ
 છે. તેમાં કંઈ પણ કાર્યનો આરોપ કરીએ-ઇન્છાવાળું કહીએ તો મોટો
 વિરોધ આવે છે. જેમ ભરેલો ઘડો હોય તેની ઉપર પાણીનો ધોધ
 નાખીએ તો તે ઘડો ઉડતો ચાર આંગળ અધૂરો થઈ જાય, તેમ પૂર્ણ
 શુદ્ધ પવિત્ર ઇશ્વર ઉપર જગત આખાની કારવાઈનો આરોપ નાખના
 ઇશ્વરપણામાં વિરોધ આવશે. ઇશ્વરને વીતરાગ નિરુપાધિક કહેવો અને
 વળી દયા કરનાર ઇન્છાવાળો કૃપા દેવાવાળો કહેવો તે વિરોધરૂપ છે.
 કોઈકો માને છે તે ઉપર ન જુઓ. ફલાણો બહુ બુદ્ધિવાળો છે
 માટે તેનું સાચું છે એમ નહિ. સંસારમાં આત્મજ્ઞાન થયા પછી રાગ-
 દ્વેષનો સર્વથા અભાવ કરીને જે ઇશ્વર થાય તેનામાં રાગ કે ઇન્છા-
 પણ કેમ સંભવે ? તે મધ્યસ્થપણે વિચારો તો બહુ ય મમજાય તેમ છે.
 જે અદ્ય પુરુષાર્થ વડે અદ્યરાગ પણ થવા ન દે તે પૂર્ણ પરમાત્મદશા
 પૂર્ણ પુરુષાર્થ થયે થોડો ઘણો પણ રાગ કેમ થવા દે ? તે વિચારો.
 અને રાગ ઇન્છા વિનાના અને અસ્થિરતા વિનાના ઇશ્વરને જગતની
 ઉપાધિવાળો માનવો તે તો સંસારમાં દેહધારી જ્ઞાની કરતાં પણ ઘણી
 હીનતા કહેવાય. લોકોને તરવની પરીક્ષા વિના ગહારથી જીભું મનાઈ
 ગયું છે કે જગતમાં મોટા થાય તે જીભું લકું કેમ ન કરે ? જો
 લોકોને મુખી ન રાજે તો એવો પરમાત્મા અમારે જોઈતો નથી. એક
 ભાઈ કહેના હતા કે ઇશ્વર તો અમે એને કહીએ કે ગધાને જે જોઈએ
 તે મુખ આપે. પગી તેને કહું હવું કે જ્યાંમુખી આ માન્યતા જે દોષ
 રાજે તે માન્યતાવાળો ત્રણકાળમાં મુખી ન થાય. પોતાને સાચું તત્ત્વ
 સમજાયું નથી, તેથી પોતે ઇશ્વરને પણ રાગ-ઇન્છાવાળો માને છે.
 એમ જગતમાં લોકોએ આવી કે આના જેવી જીભ માન્યતા વડે
 ‘ઇશ્વર’ નામની જગતકર્તા, નિર્યંતા, વ્યવસ્થાપક વ્યક્તિ છે એવી

કલ્પના ઉભી કરેલ છે. અહીં શિષ્ય પોતાના શુદ્ધ આત્મા પરત્વે જ ન્યાય સમજવા માગે છે કે જો આવો ઇશ્વર હોય તો શું વિરોધ આવે એમ કહી તેનો ન્યાય સમજવા માગે છે; પણ ખરી રીતે તો સ્વાધીન આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવું હોઈ શકે તે વાતને નકકી કરવા માગે છે, એટલે કે વાસ્તવિક ન્યાયથી નિર્દોષપણું પૂર્ણ સ્વાધીન ઇશ્વર તત્ત્વ નકી કરવા માગે છે. જ્યાંખ્યાં બધા આત્મા શક્તિસ્વરૂપે પરમાત્મા છે તેની શ્રદ્ધા અને તે જાતના પુરુષાર્થવડે પૂર્ણ પરમાત્મા થઈ શકે છે. માટે ઇશ્વરનું સ્વરૂપ યથાર્થ કેવું હોવું જોઈએ તેનો ન્યાય સમજાવે છે. ઇશ્વરને કંઈ કરવાપણું કરાવીએ તો જે મુક્ત છવો છે તેના કરતાં પણ આ જગતની વ્યવસ્થા કરનાર ઇશ્વરનું હીણત્વ થયું, એથી તો ઇશ્વરપણાનો ઉચ્છેદ કરવા જેવું થયું. જગતના લોકો ખીજું માને તેથી ખીજું ન થાય આ લોકોત્તર માર્ગની એટલે કે અપૂર્વ આત્મતત્ત્વની યથાર્થ પ્રતીતિ થવી મહા ફલભ છે. વસ્તુ સ્થિતિ સમજો. ફરીને આવો વખત નહિ મળે. આત્માની યથાર્થ વાત જ્યાં ત્યાં સાંભળવામા આવતી નથી. અનંત ભવમાં જે ન સમજાયું તે અપૂર્વ તત્ત્વ સમજવાના અપૂર્વ ટાણાં છે. મનુષ્યપણું અનંતવાર પામ્યા છતાં આ વાત કેમ ન સમજાવી એ ઉપરથી વિચારો કે જે અનંતકાળમાં ન સમજાયું તે સમજણ કંઈક મોંઘી હશે. જેનું વિસ્મરણ અનાદિ કાળથી આવ્યું આવે છે, તેનો પરિચય કરવામાં થોડો કાળ ગાળવો પડે છે જે કંઈ જૂઠું થાય છે તે પોતાના સ્વરૂપમાં જ જમ થવાથી થાય છે તે જૂઠું એની મેળે ટળવાની નથી. સ્વભાવનું ભાન કરે તો તે ટાળવી અશક્ય નથી. પણ આત્માનો લોકોત્તર માર્ગ જહારથી જે મનાયો છે તેનાથી જુદો છે. મનુષ્યભવ પામીને આત્માનું યથાર્થપણું સમજીને ન જાય એટલે ભવનો અભાવ થાય એવો સાચો અભિપ્રાય કે જે વડે સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે તેવો પુરુષાર્થ ન કરે તો અનંતકાળમાં ફરી મનુષ્યપણું મળવું મુશ્કેલ થઈ પડશે. ઘણાને આ તત્ત્વની વાત કાને પડવી પણ ફલભ છે. તેમાં કદાચ માંસજી અને તેનો વિરોધ આવ્યો અથવા તત્ત્વની અરુચિ થઈ તો તે મનુષ્ય જેવી રીતે કાગડા, કુતરા, ફીડી, મકોડા જેમ મરી જાય છે તેમ (તે કદાચ લોકમાં થોડો કહેવાતો હોય, છતાં) એક દેહ છોડીને

બીજા દેહોમાં રજાડવાની દૃષ્ટિએ તે પામર જીવોની સમાન જ છે. કોઈ માને છે કે ઇશ્વર પાસે રોજ લલિત કરીએ તો હઃખ ટળશે. “હે પ્રભુ ! તું દયાળુ છે, મારા ઉપર દયા કરવો.” એમ બે ઇશ્વરને કરુણાવાળો માને છે, તેણે ઇશ્વરનું સ્વરૂપ બણ્યું નથી. પણ જેને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન છે અને જાણે છે કે ઇશ્વરમાં ઇચ્છા, દયા રાગ વિકલ્પ નથી, તે એમ સમજીને લલિત કરે છે કેહું તો તેમના નિદોષ વીતરાગ સ્વભાવનું બહુમાન કડું છું, અને ઉપચારથી પ્રભુને કરુણાવત કહું છું, મારે કંઈ ઇશ્વર પાસેથી મેળવવાનું નથી. હું પણ પૂર્ણ ઇશ્વર જેવો જ છું, એમ સમજીને પોતાની અધૂરી દશાને પૂર્ણ કરવાનો પુરુષાર્થ સ્વરૂપલલિતવટ કરે, તેમાં તે પૂર્ણ ઇશ્વર વીતરાગનું બહુમાન આવી જાય છે.

સાચા ન્યાયથી જુઓ તો બધાય આત્મા અને ઇશ્વરનો એક સરખો સ્વભાવ છે, વ્યક્તિરૂપે બધાય જુદાજુદા છે. જીવ અને ઇશ્વરનો સ્વભાવ બેદ (જુદાઈ) માનતાં અનેક દોષ સંભવે છે. બન્ને ચૈતન્ય સ્વભાવથી એક સરખા છે તેથી તે બન્ને સમાન કર્મના કર્તા થયા, તેમાં ઇશ્વર જગતની રચનાના કાર્ય કરે અથવા કર્મના ફળદાતા થાય, ફળ આપે અને શુદ્ધ મુક્ત પણ ગણાય એ બે બિરોધ છે, શુદ્ધ સ્વભાવમાં બેદ પડે છે. આત્મા અને પરમાત્મા ચૈતન્યપણે સરખા છે. બે ઇશ્વર પુણ્ય પાપનું ફળ આપવા સંબંધી અનંત દેહાદિ રચવાનું કાર્ય કરે તો શું દોષ આવે તેનો વિચાર કરીએ તો, એક જીવ ન્યારે રાગાદિ પુણ્ય પાપનો ઉપાધિભાવ કરવા વટે એક જ દેહ કરે છે ત્યાં તે સંસારી હરે છે, અને ઇશ્વર અનંત દેહાદિનો કર્તા થાય તે શું સંસારી ન દેહવાય ? આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન છે, અને મૌ જીવ પોત પોતાના ભાવના કર્તા છે તેથી દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે, તેમ ન માનવું અને જીવ પુણ્ય પાપ કરે, અને પોતાના કર્મોનું ફળ પામવા મારે ઇશ્વરની જરૂર પડે એ માનવું તે ન્યાયથી સાચું નથી, ન્યાય એટલે “ની” ધાતુ સાચામાં લઈ જવું. આ ન્યાય બે ન સમજે અને પોતાના આત્મ-હમાં રોધાય, અને કહે કે મારે એવી વાત માનવી નથી, નો તેને અનંતા જાની પણ પરાણે સમજતી શકે નહિ. સર્વજ્ઞ પ્રભુ તીર્થ કર

ભગવાન ધર્મ સલામાં બહાર ફરે છે કે જગતના ગ્રામી જીવો સ્વતંત્ર છે, દરેક “જીવ એક અખંડ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય પણ સંપૂર્ણ છે.” આ માનવાની જે ના પાડે તે રખડવાનો કામી છે. જે વાત = (આત્મસ્વરૂપનો સાચો ન્યાય) અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા કહી ગયા છે તે જ વાત શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પણ કહી ગયા છે. વાળી વડે આત્માનું વર્ણન પુરેપુરું કેમ થાય ? તેઓએ કહ્યું છે કે:—

“જે સ્વરૂપ સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં, કહી શક્યા નહિ પણ તે શ્રી ભગવાન જો; તેહ સ્વરૂપને અન્યવાણી તે શું કહે, ” અનંતજ્ઞાન ભગવાની એકેક આત્મા પૂર્ણ છે, સ્વતંત્ર છે તેનું વર્ણન વાળીથી શું કહેવું સમજનાર અંતરથી તેનો આશય-પરમાર્થ સમજી લે. “તેહ સ્વરૂપને અન્યવાણી તે શું કહે અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો; અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ?” જે જીવો, મર્વજ પરમાત્મા ન હોઈ શકે એવી શંકાવાળા છે તેને આત્માની એક પણ સાચી વાત અંતરમાં ભેમવી કઠણ છે. અનંત જ્ઞાનીઓ જે સ્વરૂપને પોતાના અનુભવથી કહી ગયા છે, તેનો આશય-કિંટું રહસ્ય સમજનારા કોઈ વીરલા જ ભાગ્યશાળી હોય છે. જે તૈયાર પાત્ર હોય તે સમજી લે. જ્ઞાની તો પોતાનું કાર્ય પૂરું કરી પોતામાં સમાઈ ગયા. કોઈકોઈને થરાણે સમજાવી કે કે મોક્ષ આપી કે એમ નથી. એમ જો થતું હોય તો ખીજે તેને નરકમાં ધકેલી દે. તેને જે કોઈ કહે તેનું સાચું જ માનવું પડે તો તેનું જીવદ્રવ્ય સ્વાધીન ન રહ્યું બીજાને આધીન થયું; પણ તેમ નથી, દરેક જીવ સ્વાધીન છે. ઉપો પડ્યો પણ જીવ સ્વાધીન છે, સવળો પડ્યો પણ જ્ઞાનદશામાં સ્વતંત્ર છે. અહીં ન્યાયથી કહેવું છે કે સંસારી જીવ-અજ્ઞાની જીવ થોડો રાગ, પુણ્ય-પાપ કરે તેને એક દેહમાં રહેવાનું કાર્ય થાય તેને બાંધવાળો કહેવો, અને ઇત્રિવર અનંત દેહોનું કાર્ય કરે કૃણ આપે તેને મુક્ત અને શુદ્ધ કહેવો તે કેમ બને ? માટે ઇત્રિવરને પુણ્ય પાપના કૃણનો દેવાવાળો માનવો તે સંસારી જીવો કરતાં પણ અધિક ઉપાધિવાળો માનવા બરાબર છે. લોકોને તત્ત્વની વિચારણાનો અવકાશ લેવો નથી, તેથી કંઈકંઈ માન્યતા ધારી લે છે; પણ યથાર્થ વિચાર કરવો જોઈએ. વિરોધ રહિત તત્ત્વત્યાં સુધી ન

સમગ્રતય ત્યાં સુધી રાગ રહિત થવાનો પુરુષાર્થ થઈ શકે નહિ. જેને પોતાનામાં કંઈ માલ (સામર્થ્ય) જણાતો નથી તે 'ઈશ્વર કૃણ આપનાર છે' એવી કલ્પના ઉભી કરે છે.

તા. ૭—૧૧—૩૬. ૮૦ મી ગાથા ચાલે છે.

આત્મા અને ઈશ્વરનો સમાન ધર્મ છે તે વિષેના પ્રશ્નમાં કાલે એમ કહેવાયું કે સંસારી જીવ એક દેહ મળે એટલા પુણ્ય પાપ કરે છતાં બંધવાળો અને ઈશ્વર ઘણા દેહના કાર્ય કરે, કૃણ આપે છતાં મુક્ત કહેવો, શુદ્ધ કહેવો તે પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે.

વળી જીવ કરતાં ઈશ્વરનું સામર્થ્ય વિશેષ માનીએ તોપણ વિરોધ આવે છે. ઈશ્વર એટલે જેના આત્માની શક્તિનો પૂર્ણપણે વિકાસ થયો હોય તે. લોકોની સમજણમાં ઘણો ફેર છે. જગતનો ઘણો વર્ગ ઈશ્વરને કર્તા અને કૃણઠાતા માને છે. એક માને તેમ બીજો માને એવી પરાધીન માન્યતાથી ચલાવી લે છે. જે જીવ મુક્ત થાય તેને શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ ગણીએ અને વળી ઈશ્વર ખાસ પ્રકારનો સત્તાવાન માનીએ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય એવા મુક્ત જીવમાં અને ઈશ્વરમાં શુદ્ધાઈ ભેદજો; પણ તેમ હોઈ શકે નહીં, કેમકે કૃણ આપવાનું કાર્ય તો રાગનું કાર્ય છે અને ઈશ્વર રાગવાળો હોય તો તે ઈશ્વર ન કહેવાય. ઈશ્વરને શુદ્ધ ગણીએ અને ઈશ્વરને કર્મનો કૃણઠાતા ગણીએ તો મુક્ત સ્વરૂપ એવા કદેક જીવથી પણ તે કાર્ય થવું ભેદજો. ઈશ્વર રાગ અને ઈર્ષ્યા રહિત છે, છતાં તે જગતના કાર્ય કરી શકે એમ માનનારે તો પોતાના આત્માને સ્વાધીન માન્યો નથી. અહીં એમ કહેવામાં આવે છે કે જે કાર્ય સંસારી જીવ કરે તેને બંધવાળો કહેવાય, અને મુક્ત જીવથી પણ તે કાર્ય થાય એમ કહે તો તેને સંસારી માન્યો. સંસારના કાર્યો ઈશ્વર કરે તો તે ઈશ્વર તો ઉપાધિવાળો થયો. ઈશ્વર એટલે શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ નિર્મળ આત્મા, તે કેવો હોઈ શકે તેની ઓળખ થયા વિના પોતાના સ્વરૂપને અન્યથા માનવાપણું જ રહે છે. જે કર્મના કાર્ય છે તે ઈશ્વર કરે એમ ઠરાવનાર પોતેજ અજ્ઞાન દ્રષ્ટિવાળો છે. પાપની ભીડ પડી તે ટાળવાની વિનંતી ઈશ્વર નામની વ્યક્તિ ઉપર નાખે છે તે આકારના પુષ્પની આશા રાખે છે. ઈશ્વર છે પણ તેનું સ્વરૂપ શું તે સમજો.

ભગવાન પરમાત્મા તો નિર્મળ જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ અસગ છે, તેને ઉપાધિ-
 વાગો માનવો તે ઈશ્વરપણામાં સારીપણાનું આગેપણ છે જીવે પોતે
 ભૂલ કરે તેથી પાપના ઉદયે જહાડારની અગવડતા ઉભી થાય હવે તે
 ટાળવા ઈશ્વર આવે તે વાત કેમ બને? કદી તે વખતે પોતે સમજા
 રાખે અને પુણ્યનો ઉચ્ચ થવા તે અગવડતા ટળે, તેથી ઈશ્વરે ભીક
 ભાગી એમ માનવું તે અપાન છે લોકો પૂર્ણ સ્વરૂપને-ઈશ્વરને પો-
 તાના ગળે ક પે છે ઈશ્વરને કળદાતા જે માને છે તેણે પોતાને પરાધીન
 માન્યો છે તે માન્યતાવાગો જીવ સ્વાધીનતાનો પુરુષાર્થ કેમ કરી શકે?
 લોકો જો છે કે જગતકર્તા, પ્રભુ, ભગવાન, ઈશ્વર તેને લીનધર્મવાગા
 માનતા નથી પણ જે શુદ્ધપણે હોય તેને ઈશ્વર માનવા કે ઉપાધિવાગા
 ઈશ્વર માનવા? ઘણા લોકો ઈશ્વરને કર્તા અને દેવદાતા માને છે, તેથી
 સાચું ન હોય તે સાચું થઈ જતું નથી ન્યાયથી જે ઘટ તે સાચું
 માનવું ઘણા લોકો અમુક પ્રકારે માને છે તેથી મારે તેને સાચું મા-
 નવું તે ન્યાય નથી પોતાને પૂર્ણ નિરુપાધિક અને મુક્ત થવું છે, પણ
 છે તેવું યથાર્થ માનવું નથી, તો તેનાથી સ્વાધીનતાનો પુરુષાર્થ પણ
 કેમ થઈ શકે? જો ઈશ્વરને સસારી વાચોનો કર્તા ઠરાવો એટલે કે
 ઈશ્વરદેવાણો અશુદ્ધ ઠરાવો તો ત્યાં વીનરાગતા, સર્વજ્ઞતાનો શુદ્ધ
 સભવે નહિ દેહધારી સર્વજ્ઞ ભગવાનને જગત નિયતા ઈશ્વર મા-
 નીએ, તો પત્રી સર્વજ્ઞ કર્મદેવદાતારૂપ વિશેષ સ્વભાવ ઈશ્વરમાં કયા
 શુભોને લીધે માનવા યોગ્ય છે અહીં એટલે સ્વીકાર તો થાય છે કે
 દેહ રહિત ઈશ્વર તો સર્વ ઉપાધિના સ યોગથી રહિત છે અને તે પરતું
 કઈ કરી શકે નહિ પણ એ પ્રશ્ન રહે છે કે દેહધારી-અવતારી પુરુષ
 સર્વજ્ઞ ઈશ્વર હોય તો? દેહધારી સર્વજ્ઞને વાળી, મન ઇન્દ્રિય વગેરે
 છે તેથી તે જગતને આજ્ઞા કરીને વ્યવસ્થા સુચવતા હોય તો તે પણ
 અશક્ય છે, કેમકે દેવ આપવાનું જામ રાગરહિતને હોય નહીં વગી
 તે દેહધારીપણાથી મુક્ત થયા પત્રીએ જે દેહરહિત થશે કર્મદેવદાતા
 પણ કોણ કરે? તેથી કર્મદેવદાતાપણ માનીએ તો પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મ
 સ્વભાવ એવા ઈશ્વરપણાને ઉત્થાપવા જેવું થાય જગતમાં સર્વ જીવો
 શક્તિએ ઈશ્વર છે, તેમાંથી પુરુષાર્થવડે અશુદ્ધતા પામીને જેટલા જેટલા
 ઈશ્વર ત્યાં તે બધાને અનનજ્ઞાન, અનતર્થાન, અનતમુખ અને

અનંતવીર્ય વગેરે ગુણો તેમનામાં પ્રગટેલા છે. તદ્દન નિરાકુળ શાંત, શાન્તિ સ્વાધીન અસંગદશા પ્રગટી હોય તેમને ઉપાધિવાળા માનવા તે ન્યાય નથી. આવો શુદ્ધ નિર્દોષ આત્મા પણ દરેક જીવ શક્તિપણે છે એમ પ્રથમ માનવું પડશે. આત્માનું જે યથાર્થ સ્વરૂપ છે તેની કોઈ કાળે પણ હા સંસારી જીવોએ પાડી નથી, એટલે કે સત્સ્વરૂપની ના પાડવામાં અનંતકાળ વીત્યો છે. એક સેકન્ડ પણ દેહાતીતપણું અસંગદશાકપણું માનીને સ્થિર થવાનું સ્વાધીન જ્ઞાનજળ કપ્પડ્યું નથી એટલે કે જ્ઞાન સ્વભાવમાં ઠયો નથી, તેને મોક્ષ સ્વરૂપની બેહદ અતીન્દ્રિય આનંદરૂપ શાંતિ મારામાં છે એવો નિરુપાધિકતાનો ખ્યાલ કેમ આવે? એ જીવોને પૂર્ણાનંદ સહજસ્વરૂપ કેમ સમજાય? જે જીવ પોતાના અનંત સામર્થ્યની-શાન્ત સ્વાધીનતાની, પુરુષાર્થથી હા પાડે અને હું સ્વાધીન છૂટો પૂર્ણ ઈશ્વર જેવો જ છું એવો અભિ-પ્રાય નક્કી કરવાની ધીરજનું અપૂર્વ જ્ઞાનજળ લાવે, તથા અંતર તત્ત્વની પૂર્ણતાને પહોંચી શકું છું, એવી મારી મુકદ્દશા તદ્દન સ્વાધીનપણે હોઈ શકે છે એમ હા પાડે તો ભવિષ્યમાં પોતે મુક્ત થઈ શકે. કોઈ કહે કે હમણા કંઈ પ્રત્યક્ષ થાય નહિ પણ ભવિષ્યમાં આનંદ લોગ-વશું, તો તેવું હોય નહિ. અહીં બેઠેલો હું પૂર્ણ જ છું, આવો જ છું એમ સહજ સ્વભાવની હા પાડે અને અંદરથી તેનો વિચાર લાવે કે હે સર્વજ્ઞ! હે પ્રભુ! જેવો તું એવો હું છું, અને હું પૂર્ણ થઈ શકું છું, એમ પોતાની જાતને તેની સાથે સરખાવે તો પોતે પણ તેવો થઈ જાય. અનંતકાળથી પોતાને ઉણો, હીણો અને વિકારી માન્યો હતો, અને ઈશ્વરને પણ ભ્રમણુદ્વિધી ઉપાધિવાળો માન્યો હતો, તે ભૂત વાળી માન્યતા ટાળીને જીવે શુદ્ધ પરમાત્માની જોળખાણુ યથાર્થપણે કરી કે હું અને પરમાત્મા સ્વભાવે સરખા છીએ, તેની સહજ હા આવી કે આ આમ જ છે, તે નિર્ણય કરનાર ઈશ્વરની યથાર્થ પ્રભુ-તાનો નિર્ણય કરનાર હોવાથી પોતે પ્રભુ થઈ જવાનો છે. તેની સાક્ષી અને તે જાતનો અતીન્દ્રિય આનંદ વર્તમાનમાં પણ અદ્ય અંગે અનુ-ભવમાં આવી શકે છે. લોકો બહારથી બીજું માની બેસે છે, પણ આ સાચી વાત સમજ્યા વિના ગમે તેટલા ત્રત, તપ, ચારિત્ર પાળે, પુણ્ય કરે છતાં સૌ સાધન બંધનરૂપ થાય છે. પોતાની જાંધી માન્યતા

મુજબ ધર્મ માને છે, શાસ્ત્ર વાંચે તો પણ પોતાની મનમાની સ્વચ્છંદ
 કલ્પના પ્રમાણે આત્માનું એટલે પૂણું મુક્ત શુદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ
 કહે છે. તથા જે પુણ્યાદિ પરપરિચયથી ધર્મ માનતો હોય તે
 કાં તો ઈશ્વરને જગતની વ્યવસ્થાનો કર્તા માનતો હોય છે અગર તો
 પુણ્યથી ધર્મ માનતો હોય છે, એટલે કે પુણ્ય કરીશ તો પરંપરાએ
 મારો મોક્ષ થશે, એમ માનનારા જિંધા માર્ગે છે. મારા ચૈતન્યમાં પૂણું
 શુદ્ધ આત્મધર્મ ભર્યો છે, એવા ભાન વિના પરનિમિત્ત પર આધાર
 રાખનાર જીવો ક્રિયા કષ્ટ કરીને મરી જાય, છતાં અંશે પણ ધર્મ ન
 થાય તામલી તાપસનું દષ્ટાંત.—ભગવતી ત્રીજા શતકના પ્રથમ અ-
 ધ્યયનમાં અધિકાર છે, તેમાં તે તાપને મહાતપ કરવા છતાં પણ નિયાણું
 ન બાંધ્યું, ઈચ્છા પણ ન કરી છતાં ભગવાને કહ્યું કે તે ધર્મી નથી
 પણ પાપી જીવ છે, કારણકે તેને અંદર મિથ્યાત્વરૂપી શક્ય પડ્યું હતું.
 કેમકે પુણ્યાદિ કંઈનિમિત્ત હોય તો તેનાથી ધર્મ થાય, એમ અનાદિથી
 જીવને વ્યવહારનો પક્ષ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરવાની રુચિ થતી નથી.
 હું કેવળ જ્ઞાન માત્ર છું, મારું જ્ઞાનજન્ય મારામાં જ છે, જ્ઞાન મારું
 કર્તાવ્ય છે, એટલે કે જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ મારું કર્તાવ્ય નથી,
 એની હા પાડતા તો જીવોને ઘણું જોર પડે છે.
 તામલી તાપને સાઠહજાર વર્ષ તપ કરેલ છતાં તેને બાળતપ
 કહ્યો છે અને અજ્ઞાનીમાં ગણ્યો છે, ત્યારે ભરત ચક્રવર્તી અને શ્રેષ્ઠિક
 રાજાને રાજ્ય કરવા છતાં મહાન પવિત્ર ધર્માત્મા કહ્યા. આ જીવનું
 વીરું તો જીવોમાં લોકોએ બાહ્ય દૃષ્ટિથી ધર્મની કલ્પના કરી છે.
 ધર્માત્મા ગૃહસ્થ હોય તેની પાસે રૂપીઆ, સ્ત્રી, ઘર, વગેરે પદાર્થો
 દેખાય છતાં તેને બધન નથી. જેને શુદ્ધ આત્મસ્વભાવનું ભાન થયું
 તેને છન્ન હજાર સ્ત્રીઓનો યોગ હોવા છતાં સગ જ નથી. પોતે
 આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત છે જોડે રહેલા સગને ન દેખો, અને સ્ત્રી વગેરે
 ત્યાગીને જ ગવમા નગ્ન થઈને બેઠો તે ઉપર ન જીવો, મધ્યસ્થ રહી
 પરીક્ષા કરો. “ચૈતનરૂપ અનુપ અમૂરત, સિદ્ધ સમાન સદા પદમેદા”
 આત્મજ્ઞાની ધર્માત્માનું લક્ષણ બહારથી ન દેખાય. આત્મા એક પર-
 માણુનો પણ કર્તા નથી. જ્ઞાની ધર્માત્માને એમ વિકલ્પ આવે કે હું

મુનિ થાઉં, નિર્ગ્રંથ થાઉં, પણ એ વિકલ્પનો તે સ્વામી થનો નથી. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ઝવેરાતની દુકાન ઉપર બેઠા હતા છતાં ફાણે ફાણે મોક્ષ સમીપ જતા હતા. લોકો બહારથી દેખે તો બીજું દેખાય. ગૃહસ્થ વેશમાં જ્ઞાનીને ઓળખવા બાહ્યદષ્ટિ જીવોને મુશ્કેલ પડે છે. પ્રશ્ન:—સમ્યક્દષ્ટિ જ્ઞાની કેમ ઓળખાય ? ઉત્તર:—એને દેખવાવાળો દેખી શકે. આત્મજ્ઞાની તો લોકાત્તર પુરુષ છે, તેને ઓળખવાની રીત જુદી છે. કોઈ ચાર આનાની મજુરી કરતો હોય તેને પાંચ હજારની લોટ-રીતું ધનામ આવે તો તેને મજુરી કરવાનો ભાવ ન થાય, તેના ભાવમાં અને વિચારમાં પરિવર્તન થઈ જાય. તેમ આત્મજ્ઞાની પુરુષનું અંતર સંસાર ભાવથી મુક્ત જ રહે છે. દષ્ટિ ક્યાં વિના ધર્માત્માની ઓળખાણ ન થાય. આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય તેને અંતરમાં બગવાન વિવેક વર્તે છે, સ્વ અને પર વસ્તુને તેના લક્ષણથી ભિન્ન જાણે છે, અંતરંગમાં નિર્દોષ દષ્ટિ છે. હું પૂછું શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું એમ પુણ્યાદિ, દેહાદિના રાગ રહિત શુદ્ધતાનો ભાવ સદાય જાગવી રાખવારૂપ સમ્યક્ અભિપ્રાય તે હું છું. એવો ધર્માત્મા ગૃહસ્થ વેશમાં હોય તેની દશાનું ઓળખાણ સામાન્ય જીવને થવું કઠણ છે, લોકો માને છે કે અમે સત્ય યોગીએ, બ્રહ્મચર્ય પાળીએ, દયા પરાપકાર વગેરે કરીએ તો એનાથી ધર્મ થાય, એમ જગતને પુણ્ય ભાવથી અને દેહની ક્રિયાવડે કસ્યાણ કરવું છે, પણ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનસ્વરૂપ જે ભગવાન આત્મા તેની ઓળખાણ તો કરવી નથી. બંધન ભાવથી મને શુણ થશે એમ માનવું એ મિથ્યાભાવ છે. અનાદિથી પોતાનું સ્વરૂપ જ વિપરીતપણે મનાયું છે. સ્વભાવની ભૂલ તે ધર્મની ભૂલ; ધર્મની ભૂલ તે અસતનો આદર, એટલે સંસાર અને સંસારના કાર્યોનો પ્રેમ છે. તે અવળી માન્યતાવાળી ભૂલને સમજીને ટાળ્યા વિના સાચું હિત કેમ મમજાય ? ગરીબની વ્યવસ્થા આમ રાખીએ તો વાંધો ન આવે, અમે આને આમ કહ્યું, અમે અંસારને આમ સુધારી શકીએ, અમે જ આમ કરી શકીએ કેમકે અમે મમાજ સુધારક છીએ. વગેરે પર પ્રકૃતિના કાર્યો જાણે મારાથી જ થતાં હોય, એમ જે અભિમાન કરીને હરખાય છે તેને કોઈ સાચા તત્ત્વના સ્વભાવની વાત કરે તો ઝટ ન રુચે. શ્રીમદે ઘણું કહ્યું છે કે, જીને જગતના અભિપ્રાયો

ઉપરથી પદાર્થનો નિર્ણય કયો છે, પણ જ્ઞાનીને જોગખાને તેમના અભિપ્રાય ઉપરથી જોકવાર પણ આત્માનો નિર્ણય કયો નથી. જે દેહનું કાર્ય છે તેને આત્માનું કાર્ય માનવું તે મહા અજ્ઞાન છે. તેના કારણે આગળ ઘણીવાર કહેવાયા છે. ૮૦

અહીં શંકાકાર જિંડાણથી વિચાર કરીને તક લાવે છે કે.—

ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત્ નિયમ નહીં હોય;
પછી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યસ્થાન નહીં કોય. ૮૧.

એવો દગ્ગદાતા ઈશ્વર નક્કી ન થાય તો જગતનો કોઈ નિયમ ન રહે, અને પુણ્ય પાપના દગ્ગ ભોગવવાના સ્થાનક પણ ન કરે, તો પછી જીવને કર્મનું લોકત્વ ક્યાં રહ્યું ? આ પ્રમાણે શંકા પડે છે માટે તેના સંકુપાયની માગણી કરે છે. ૮૧.

તા ૮—૧૧—૩૬.

શંકા સમાધાન

કર્મનો લોકતા જીવ નથી, તે શકાનું સમાધાન હવે અહીં થી શરૂ થાય છે. જીવને પોતાની ભૂલથી કરેલા અધ્યવસાયથી કર્મનું લોકતાપણ છે, એમ બતાવવા સંકુરુ કહે છે કે:—

ભાવકર્મ નિજ કલ્પના, માટે ચેતનરૂપ;
જીવપીર્યાની રકુરણા, અહણુ કરે જડધૂપ. ૮૨.

પ્ર— ભાવકર્મ એ શું છે ? ઉ આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદ છે, તેને ભૂલીને રાગદ્વેષનો વિકાર મારો છે એમ માનવું, રાગરૂપ રહેવું તે ભાવકર્મ છે. અને આત્માની વિકારી અવસ્થારૂપ ભૂલનું નિમિત્ત પામીને કર્મ— રજ, આવરણ ચોટે તે દ્રવ્યકર્મ છે, એરીતે દ્રવ્યકર્મનું નિમિત્ત કારણ જીવના રાગદ્વેષનો છે. જીવના રાગદ્વેષ તે અશુદ્ધ અવસ્થા દષ્ટિએ જીવનું ભાવકર્મ છે. આઠ કર્મો તો ઝીણી ધૂજ છે, તે જીવના આઠ શુભને રોકે છે તે સ્વતંત્ર વસ્તુની વિકારી અવસ્થા છે. અહીં એમ કહેવું છે કે જો જીવ તદ્દન અસજ અને શુદ્ધ જ હોય તો કર્મરજન અને

રાગાદિનું પરસ્પર નિમિત્તપણું ન હોય. પણ જીવ કર્મભાવરૂપ કલ્પાય છે ત્યાંસુધી તેની વિભાવરૂપ ભૂલવાળી દશા છે, ત્યાં જ ધાનીકર્મ-મોહકર્મ નિમિત્ત છે. તેના સ્વીકારના કારણે શુભ-અશુભ, પુણ્ય-પાપની પ્રકૃતિની અવસ્થામાં જીવ મારાપણાની શ્રાન્તિ કરે છે; હું રાગી છું, દેવી છું એમ માનવાની ભૂલ કરે છે. ચોતે નિર્દોષ શાંત-સ્વરૂપ જ્ઞાતાદશા છે તે હું નહિ, પણ કંઈ શુભ અશુભ વૃત્તિ તે મારામાં છે અને દેહાદિના કાર્ય હું કરી શકું છું એમ માનતો પર-વસ્તુમાં રાગદ્વારા ભેડાય છે; એટલે જીવને મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયમાં ભેડાવાથી મિથ્યા અભિપ્રાયનો સદ્ભાવ હોય ત્યાંસુધી પોતાના જ્ઞાન શુભમાં જિંધાર્ધ ધાય છે. આત્માનો સમ્યક્દર્શનરૂપ શુદ્ધ સ્વભાવ છે, તે બુદ્ધિને પુણ્ય, પાપ, રાગાદિયુક્ત ધર્મને, દેહાદિમાં સુખખુદિ તથા પરમાં કર્તાખુદિ ધર્મી તે જ્ઞાતિ છે, તે જીવનો અવગુણ છે, તે કાંઈ જડનું કાર્ય નથી. અજ્ઞાનપણે પોતાની શાંતિને ભૂલીને જડ ભાવમાં અટક્યો તે અજ્ઞાનરૂપ ભાવકર્મ છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તમાં પોતાની હૈયાતિ માનવારૂપ જિંધી શ્રદ્ધાને ચેતનનો વિકાર છે. એ સ્વરૂપની જ્ઞાતિ છે માટે તે ચેતનરૂપ છે, તોપણ ચેતનનો સ્વભાવ નથી; કારણકે ભાનવટે તે દોષ (ભૂલ) ટળે છે. રાગદેવનો વિકાર મારો છે, એમ માન્યો તેણે પરભાવવાળો પોતાને માન્યો છે; ગાથા ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭ માં સાચી દ્રષ્ટિનું કથન આવશે કે સ્વરૂપમાં મળમેલ, રાગાદિ ઉપાધિ નથી. સાચી શ્રદ્ધાથી જિંધો પડીને પાંચ ઈન્દ્રિય, દેહાદિ, અને તેના વિપયભોગોમાં સુખખુદિવટે જેણે ભાવકર્મને પોતાનું માન્યું તે હું સુખી, દુઃખી, પુણ્યવાળો, એમ પોતાને પરરૂપ માને છે.

ઉદયકર્મની અસરને પોતાની માને છે, અથવા તે આઠ કર્મની અવસ્થાને પોતાની કરે છે. કારણકે રાગને પોતાનો માને છે તેથી તે પરને નિજરૂપ કરે છે. એવી ચેતનની વિચારી જિંધી માન્યતા તે પોતાની જ્ઞાતિ છે, તેનું નામદર્શનમોહ છે. તેનો અનુયાયી ધર્મને જીવમાં જે વીર્યશક્તિ છે તે, શ્રમણને અનુમરીને પુણ્ય પાપરૂપ શુભ અશુભ અધ્યવચાયમાં ભેડાય છે. “ કર્તાનું કંઈ તે કર્મ ” જીવે જેમાં પોતાપણું મારાપણું કલ્પેલું છે તેમાં સ્ફરાયમાન ધાય છે. જે ઠીક માન્યું તેમાં તેણે વીર્યને અનુયાયી વીર્ય જેની જેમાં

રુચિ તેનું તેમાં અટકવું થાય છે. જેમાં ઇષ્ટપણું મનાયું તેમાં તેનો પુરુષાર્થ થાય છે. પૂર્વ કર્મના ઉદયમાં જોડાવાથી જીવના વિભાવરૂપ યોગનું કમ્પન થાય છે. અને જડકર્મના આધારે દેહાદિની જે ક્રિયા થાય છે તેને હું કહું છું એમ માને છે, અને પ્રકૃતિના સ્વભાવને નિજગુણ માની રાગી દેખી જીવ બને છે. જેમ લોહનો તપાવેલો ગોળો તે પાણીને પકડી લે છે, તેમ જીવ રાગદેવથી રંજાયમાન થતાં નવીન કર્મરજ તેના ક્ષેત્રમાં પકડાઈ જાય છે, એટલે જીનાં કર્મના ઉદયનું નિમિત્ત અને જીવના રાગનું નિમિત્ત બે નિમિત્તોનો યોગ થતાં ઝીણી સૂક્ષ્મ રજ તે એક ક્ષેત્રમાં બંધપણું પામે છે. જેમ નાવમાં છિદ્ર હોય તો જળને અંદર પેસવાની યોગ્યતા છે, અને તે નાવમાં પાણી ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા છે, તેથી પાણીનું આશ્રવણ થાય છે.

અહીં હવે લોકતાપણું સિદ્ધ કરે છે કે જીવમાં પરને ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ નથી પણ યોગ્યતા છે. જ્યાંમુખી જીવની ભૂલ છે ત્યાંમુખી જીવની તે યોગ્યતા છે એથી કહે છે કે જડ સ્વયં જીવને રાગદેવરૂપ ભાવની ભૂલ કરાવવું નથી, જડમાં પ્રેરણાદિ ધર્મ નથી, પણ અજ્ઞાનપણે જીવની ભૂલના કારણે જડ રજકણો ચોંટયા છે. અહીં જીવ કર્મને ગ્રહણ કરે છે, તે નિમિત્ત (ઉપચાર, વ્યવહાર) નું વચન છે. જીવનું વીર્ય જ્ઞાનમાં અસ્થિર થાય છે. ૭૬ મી ગાથામાં આશંકા હતી કે “શું સમજે જડકર્મ કે કૃણ પરિણામી હોય.” કૃણનો દેનારો થાય તેને જીવ કેમ લોગવે છે તે સમજાવે છે, કે ભૂલ અને આવરણની જાત જુદી છે. ભૂલ થવી તે ચેતનનો વિકાર છે, અને આવરણનું જીવ અને આવવું, ગગવું અને મગવું એવો પુદ્ગળનો સ્વભાવ છે, પુદ્ગળનો બધ સ્વભાવ છે, પુદ્ગળની દરેક અવસ્થા તેના ઉપાદાનના કારણે સ્વતંત્રપણે થાય છે, છતાં જીવનું નિમિત્તપણું છે, જીવ પોતાની શુદ્ધ સત્તાનો અજ્ઞાન થયો થકો પુણ્ય, પાપ, રાગાદિ, દેહાદિનો કર્તા થાય છે, તેના લક્ષણને (ગુણને) પોતાનો ગુણ માને છે, તેનું કાર્ય પોતાનું માને છે, તેથી રાગદ્વારા તે રૂપ મિથ્યાજ્ઞાનનું જીવ વલણ કરે છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ જડ રજકણો જીવના રાગાદિનું નિમિત્ત પામીને સ્વયં બંધપણું પામે છે. જડના રજકણોનો જથ્થો તે જીનાં કર્મ સત્તામાં

રહેલાં છે તેની સાથે જંધરૂપ થાય છે. જીવની જેટલી રાગદ્વેષરૂપ અજ્ઞાનદશાની ભૂલ થાય તેટલા જ પ્રમાણમાં નવીન કર્મ—૨૪ આવીને ચોંટી જાય છે. જેમ સૂર્યનું નિમિત્ત પામીને ચેષ્ઠવાદળ રંગબેરંગી કાચબીપણે—મેઘધનુષ્યપણે પરિણમી જાય છે, તેમ જીવ રાગરૂપ હું છું એમ માને તો પોતાના જ્ઞાનમાં અસ્થિર થાય, અને કર્મ થવાની ચોગ્યતાવાળા રજકણો સ્વયં આવીને જંધારૂં જાય છે. એવો નિમિત્ત-નિમિત્તિક સંબંધ છે. ૮૨.

હવે લોકતાપણું જણાવતાં કહે છે કે:—

ઝેર સુધા સમજે નહિ, જીવ ખાય ફળ થાય;
એમ શુભાશુભ કર્મનું લોકતાપણું જણાય. ૮૩.

સાદો અને સહેલો કાખલો જગતને જટ ગ્રાહી થાય એવો આપી સમજાવ્યું છે. ઝેર અને અમૃત, અફીણ અને મેવા મીઠાઈ એ તો જડ પદાર્થ છે. તે પોતે સમજતા નથી કે અમે ખાનારને મૃત્યુ અથવા હીમાંયુ આપીએ. પણ તેનો સ્વભાવ એવો જ છે કે તેને ગ્રહણ કરનાર પ્રત્યે તેનું ફળ થાય છે, તેમ જીવમાં શુભ અશુભ કર્મ પણ એની મેળે પરિણમીને ફળ સન્નુષ્ઠ થઈ જાય છે, તે વખતે જીવ માને છે કે મેં સ્વાદ લીધો. જીભ તો રૂપી જડ છે, ચેતન અરૂપી છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તે પુદ્ગલના ગુણ છે. પુદ્ગલનો મીઠો સ્વાદ ભણૂતાં, ચેતન ભગવાન સ્વાદરૂપ થઈ જતો નથી. કડવાશ—ઝેર ખાતાં ઝેરમય થઈ જતો નથી, છતાં અજ્ઞાની માને છે કે મેં ખાધું, મેં લોગવ્યું એમ પોતાના જ્ઞાનમાં મુખ દુઃખ લોગવવાની માન્યતા કરે છે. જીવ પરને લોગવે છે એ નિમિત્તની—ઉપચારની લાખા છે. જેમ નાનો બાળક લાકડીનો ઘોડો કરીને ચાલવાના રસ્તામાં રમત કરતો હોય, તેને તેનો બાપ કહે કે તારો ઘોડો દૂર રાખ, તો છોકરો સમજી જાય છે કે આ લાકડી મારા પિતા મને દૂર કરવાનું કહે છે, તેમ પિતાના કથનનો આશય બાળક સમજી જાય છે. પણ જો પિતા તેને ચોકખું સંભળાવી દે કે તારી લાકડીને માર્ગમાંથી દૂર કરતો બાળકને ન ગમે. તેમ અહીં જીવને કર્મનો કતો લોકતા કહ્યો છે, એ નિમિત્તના આદોષથી બાળ-

આવવા માટે દલો છે જીવ પોતે અરૂપી જ્ઞાન માત્ર છે જ્ઞાનનો જ
 તે કતાં છે તે પરને કરતો નથી, ભોગવનો નથી એરનો કોળીયો
 કે અરીજીનો કટકો અથવા મીઠાશવાળા લાડુનો કટકો જ્યારે મોઢામાં
 મૂક્યો ત્યારે જીવે જાણ્યું, પેટમાં ગયો તે જાણ્યું. અને વિષ્ટા થઈ તે
 પણ જાણ્યું રાગી જીવ તેમાં ભોક્તાપણું માને છે કે મેં સ્વાદ લીધો,
 મેં અમૃત જેવો આહાર ખાધો, એમ જીવી માન્યતા કરે છે, પણ જ્ઞાની
 કે અજ્ઞાની કોઈ પરને ભોગવતો નથી અજ્ઞાની પરવસ્તુના રાગમાં
 અટકીને રાગદ્વેષ થઈને જાણે છે, અને જ્ઞાની ધર્માત્મા પોતાના
 લક્ષણથી ભિન્ન સર્વ પદાર્થને રાગ રહિત જાણે છે સાકરનો કંકો કે
 અરીજીનો કંકો કાંઈ આ મામાં પેગી જતા નથી, પૂર્વે જૂલનું નિમિત્ત
 પામીને જે શુભ અશુભ પુણ્ય પાપના જગજીવો દેહમાં આઠ કર્મપણે
 રહ્યા છે તેનો ઉદય થતા, જીવ વર્તમાન પુણ્ય પાપની અવસ્થામાં રાગ-
 દ્વેષ રૂપ પોતાને માને છે, અને રાગી દેખી બને છે, તે તેનું ભોગવવું
 છે જેમ નિર્મળ અગ્નિસામા એરને અમૃત, સુવર્ણ અને વિષા સહજ-
 પણે દેખાય છે, તેમ ચેતનનું કાર્ય તે જાણવું જ છે કાંઈ પરનું કરવું
 કે ભોગવવું નથી, પણ અજ્ઞાની અજ્ઞાનપણે, ભ્રાન્તિપણે માને છે કે
 આ મેં કંઈ પરમાણુનો પરિભ્રમન સ્વભાવ કેવો છે તેને જે જીવ
 જાણતો નથી તે પરવસ્તુની અવસ્થા દેખીને તેમાં હિંદ અનિષ્ટપણું
 માને છે અત્રી રૂપિયાભાર મેસુબનો કટકો મોઢામાં નાખ્યો તેને જરા
 ઝોગાળીને તેનો લોચો બહાર કાઢીને જુઓ તો તે કેવો દેખાય છે
 તે માત્રમ પડશે કણમાં મેસુબના પરમાણુના રજકણનો બદલો થયો
 દેખાશે, અજ્ઞાની તેમાં પ્રેમ કે જ્ઞાન કરે છે, કારણકે વસ્તુના ધર્મને
 જ્યાંથી ન જાણે ત્યાંથી પરવસ્તુને સગવડ કે અગવડ રૂપ માની
 તેને રાગદ્વેષપણે દેખે છે, મેં મનોરંજક પદાર્થને ભોગવ્યો અથવા
 મેં કડવા પદાર્થનો સ્વાદ ભોગ્યો એમ માને છે, પણ આ સ્વાદ
 ચેતનમાં થાય છે કે જડમાં? જડની અવસ્થામાં થાય છે, છતાં જીવ
 તેમાં રાગી દેખી થાય છે જેમ બીજા સ્વયં ચોગ્ય ભૂમિતિ નિમિત્ત
 પામીને જાણે છે, પડી પાકે છે તેમ કર્મની સ્થિતિ પૂરી થયે શુભાશુભ
 કર્મ યથાકાળે ફરે, તે તેનો સ્વભાવ છે જેમ ચોમાસામાં શાકભાજી
 બી ડો વગેરે જાણે છે, તે દોઢ માસમાં ફરે છે, અને ગાયણના બીજમાંથી

કુળ દસ-પંદર વર્ષે કુળે છે તેવો તેનો સ્વભાવ છે. તેમ જીવ પૂર્વ
કર્મના શુભાશુભ ઉદયમાં રાગપૂર્વક જોડાઈને તેમાં ચટક છે તેથી
નવીન કર્મરજનો જોડ ક્ષેત્રમાં સંચય થાય છે. તે તેની જેટલી સં-
ખ્યા, ભક્તિ, રસ અને સ્થિતિના પ્રમાણે તે રજકણો બંધપણું પામે
છે, તે તેની સ્થિતિ પૂરી થયે કુળે છે. તે તેના કાળે પરિણમે છે, તેમ
પરિણમવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે. જીવ તેમાં ધ્રુવ અનિબટપણું, કતા
લોકતાપણું માને છે. અફીણનો કટકો બળતો નથી કે આને અગવડતા
આપું. પણ તેમાં કડવાશની શક્તિ પોતાને આધારે રહી છે. અફીણના
રજકણોને ખળર નથી કે મારે આનું મૃત્યુ કરાવવું છે, તથા કેરીના
રસને ખળર નથી કે આને હું લાલપ અને સાતારૂપ સંતોષ પમાડું,
પણ તેના સ્વભાવે જ તેનું પરિણમન થાય છે. શ્રાળા પત્થરનો કકડો
મોઢામાં મૂકો તો તે કાંઈ ઓગળે નહિ, પણ અફીણનો અથવા સાક-
રનો ગાંઝડો સુખમાં ઓગળે છે, કેમકે ઓગળવાનો તેનો સ્વભાવ
છે. તેમ શુભ અશુભકર્મ તેના ભાવે પ્રગટ દેખાય છે તેને જીવ રાગ-
દ્વેષપણે જાણે છે ત્યારે તેનું વ્યવહાર ભાષામાં આરોપ કરી લોકતા-
પણું કહેવાય છે, કારણકે જડની અવસ્થાને જીવ જાણનારો છે અને
પુણ્ય-પાપ જણાવાયોગ્ય છે. એવી પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિક યોગ્યતા
છે, તેથી જીવને અજ્ઞાનપણે કરેલા કર્મનું વ્યવહારે લોકતાપણું પણ છે.

તા. ૬—૧૧—૩૬.

જડ પદાર્થને ખળર નથી કે મારે આને કુળ આપવું છે. જેમ
સાકર અને અફીણ દરેક પોત પોતાનું કુળ આપે, તેમ પૂર્વનાં કર્મ
જે સત્તામાં રહેલા છે તે વર્તમાનમાં પ્રગટ થયે અજ્ઞાની રાગદ્વેષપૂર્વક
જાણે છે અને જ્ઞાની રાગરહિત જાણે છે. અજ્ઞાનીને કર્મના બંધ-
ભાવનો આદર હોવાથી પૂર્વે જૂલથી પરપદાર્થમાં અજ્ઞાનભાવે રાગ-
દ્વેષપૂર્વક મમત્વશુદ્ધિ કરેલી તે કર્તાપણાની માન્યતાથી કર્મબંધ થ-
યેલો તે યથાકાળે કુળે છે, જેમ ઝેર ખાય અને તેનું કુળ દેહમાં
દેખાય છે તેમ. ૮૩.

હવે કહે છે કે અજ્ઞાન માન્યતામાં કર્મભાવનો આદર હોવાથી
સંસારી જીવોને તેના કુળરૂપે અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા દેખાય છે.

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;
 કારણવિના ન કાર્ય તે, એ જ શુભાશુભ વેદ. ૮૪.
 કોઈ જીવ જન્મથી નિર્ધન, દુઃખી, કોઈ જીવ જન્મથી સધન,
 સુખી, કોઈ જીવ જન્મથી રોગી એ આદિ કર્મફળની વિચિત્રતા છે,
 તે વસ્તુનો સ્વભાવ છે. સૂર્યની ઇચ્છા નથી કે મેઘવાદળમાં મેઘધનુષ્ય
 દેખાય પણ યથાકાળે તેમ યવુ સંભવે છે, તેમાં કોઈની કારવાઈ નથી;
 તેમ ઇશ્વર કોઈને રાંક કે કોઈને રાજા કરે છે તેમ દેખાતું નથી. મોઢામાં
 અનાજનો કોળીઓ નાખ્યો તે અનાજને ખજાર નથી કે મારે અમુક
 ટકા લોહીપણે થવું, અમુક ટકા માંસ, વીરું, મગમેલ, હાડકાપણે થવું,
 છતાં તેની યોગ્યતાપણે પરિણમી જવુ થાય છે. કોળીઆમાં માખી
 આવે એને પાચ મિનિટમાં જિલટી થાય જિલટી કરવાની ઇચ્છા નથી
 છતાં અદર દેહમાં ખળભળાટ થાય છે અને જિલટી થાય છે. કહો તેને
 શુ ઇશ્વર દેગ આપવાની ક્રિયા કરતો હશે ? સૂક્ષ્મદષ્ટિ જડ પ્રકૃતિને
 વિચિત્ર મહિમા વિચારશે તો તેનું દેગ, તેનો પ્રસંગ, તેના બધા ગુણ
 તેનું ગળાવુ, મગધું તે તેનો જ સ્વભાવ છે, છતાં તે પ્રત્યે જે જીવ
 રુચિ પ્રેમ કરે છે તેને તેના દેગનો પ્રસંગ આવે છે. પણ ઇશ્વર દેગ
 દેવા આવે એમ નથી. વળી જો તે કર્મની અસરનો સ્વીકાર જીવ ન
 જ કરે તો શુભાશુભ કર્મ ખગાત્કારેદેગ આપે નહીં. જીવ તેમાં ઇષ્ટ
 અનિષ્ટપણું કાપે છે, અને સાતાપણું ભૂલીને તેમાં ભોક્તાપણું માને
 છે. પોતાના સાનમા અસ્થિરતા વડે કર્તા ભોક્તાપણું માને છે. જેવા
 રાગભાવ જીવ કરે છે તેવા જડકર્મ આવીને બધાય છે, એટલે મનુ-
 ધ્યપણાના જે પ્રકારે ભાવ કયો હોય તે પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ,
 ભાવના સંયોગવાળો મનુષ્યભાવ જીવ પામે છે. અને દોર, નારડી કે
 દેવના ભવના ભાવ કરે તો તેવા સંયોગ પામે, કુરૂપપણું-સુરૂપપણું
 નિર્ધનપણાના કે સધનપણાના સંયોગ એરીને મળે છે દેવનું આયુષ્ય
 પૂરૂ કરીને જીવ દોરમાં પણુબાધ, વગેરે જીવને અનેક દેહ ધારણ કરવા
 પડે છે. જીવ તો જાતિ અપેક્ષાએ બધા સરખા છે છતાં પુણ્ય પાપને
 લીધે શુભાશુભ કર્મની તારતમ્યતાથી ફેર દેખાય છે, તેમ સર્વ મનુ-
 જીને મનુષ્યપણું સમાન છે છતાં કોઈ સુખી, કોઈ દુઃખી આદિ અનેક

વિચિત્રતા દેખાય છે. કોઈ તદ્દન નમાલા બુદ્ધિહીન હોય છતાં લાખો-
પતિ શ્રીમંત હોય છે અને મહા બુદ્ધિવંત અને સર્જન કાઠો પુરુષ
ચતુર હોવા છતાં નિર્ધન પણ હોય છે. શ્રી સુંદર અને ચતુર હોય
તેનો પતિ મૂઢ જેવો. અને કુરૂપ હોય છતાં શ્રી પતિવ્રતા હોય છે.
બળી પુરુષ સુંદર બુદ્ધિવંત હોય, છતાં શ્રી તેનાથી વિખરીત હોય.
તેમ દરેક જીવોના પુણ્ય પાપના ફળના સંયોગોની વિચિત્રતા જગતમાં
જોવામાં આવે છે, તે પુણ્ય પાપના ફળ છે. આ ઉપરથી એમ કહેવું
છે કે જે જીવો પુણ્ય પાપમાં રાગદ્વેષ કરીને વર્તે છે તેને પોતાનું
અક્રિય નિર્દોષપણું, જ્ઞાતાપણું કેવું છે તેનું જ્ઞાન નથી. તેવા જીવોએ
મગવડતાને માટે પુણ્ય પાપને ઠીક માન્યું હોય છે, તેઓને શુદ્ધ ચેતન્ય
આત્માનો અનાદર જ છે. પુણ્યરૂપ જડત્વ ભાવનો જેને આદર છે તે
નિગોહમાં જ જવાના છે. પુણ્ય અને પાપ તે ઉપાધિ ભાવ છે, ઉપાધિ-
જન્ય સંયોગો છે, તેને ઠીક માનવા તેની રુચિ કરવી તે સ્વયં અપ-
રાધ છે. સ્વની હિંસા છે. પુણ્યથી ધર્મ માનનારા, નિર્દોષ તત્ત્વની
પ્રતીત વિના મરીને ક્યાં જશે ? તે વિચારતા જ્ઞાની કહે છે કે જગ-
તની રુચિ વિભાવ આશ્રિત હોવાથી જ સંસાર અનંતકાળ રહેવાનો
છે. આત્મામાં ભેદ નથી, ઉપાધિ નથી. પણ પોને પોતાને ભૂલીને
શુભાશુભ કર્મનો કતો યથો, તેથી વર્તમાનમાં તેનું ફળ પ્રત્યક્ષ દેખાય
છે. કાગળ વિના કાર્ય કેમ બને ? એક જીવ જન્મે ત્યાંથી તે મૃત્યુ પામે
ત્યાસગી હુ ખના સંયોગમાં ન સપડાય એવું પણ બને છે. શાસ્ત્રી-
ભદ્રની વાત છે કે પગના તળીઆ ઘસાણા નહોતા એટલી સુકોમળતા
હતી તેણે ટાઢ તાપ પણ વેઠેલ નહોતા, એવા સુખી ગૃહસ્થ પણ
હોય. અને એક જન્મતા જ દુઃખી હોય છે. આ શીતભદ્ર સુકોમળ
ગૃહસ્થ મહા પુણ્યવત છતાં જ્યાં માંભણ્યું કે મારે માથે ઘણી રાત !
હું પરાધીન ! પરાધીનતાનું જ્ઞાન થયું કે તરત જ તે પુણ્યની ધૂળ
છોડી મુનિ આવી નીકળ્યા. ૮૪.

જગદાતા ઈશ્વર નથી એમ કહે છે.—

શ્રવરતાણી, એમાં નથી જન્મે—

તે પગિણે આગ તોડાડી

પ્રથમ કહ્યું કે રાગદેવ, પુણ્ય, પાપ મારાં જીવી જ્ઞાન્તિની કલ્પ-
નાથી કર્મ જોની મેળે પકડાય છે, તેથી ઉપચારથી કર્મ કે જીવ કર્મને
અહણ કરે છે, અને ભોગવે છે. તે કળના ભોગવટા વિષે, 'ઝેર મુઠા
સમજે નહિ જીવ ખાય કળ થાય' એમ કહ્યુંને હવે કહે છે કે કળદાતા
ઇશ્વરની એમા કાંઈ જરૂર નથી. જેમ અમૃત અને ઝેર તેવી રીતે શુભ
અશુભ કર્મ પણ તેના સ્વભાવે પરિણામે છે. ઝેર અને અમૃત કળ
દહને નિઃસત્ત્વ થાય છે તેમ કર્મ કળ આવતાં તે નિઃસત્ત્વ થાય છે.
હોડો કહે છે કે લાકડું જાળી ગયું; પણ વિચારતાં જણાય છે કે લાક-
ડાનો પિંડ જે પરમાણુનો જથ્થો હતો, તે અગ્નિના નિમિત્તથી રાખપણે
થયો, તેમાં કોઈ પણ રજકણનો નાશ થયો નથી, પણ અવસ્થા બદલી
છે. સૂક્ષ્મ રજકણપણે જગતમાં જ રહે છે.

આ શરીરનું મરણ, અને આયુષ્ય કર્મના રજકણોને નિમિત્ત-
નિમિત્તિક સંબંધ છે, તે રજકણો પુણ્ય પાપપણે જીવની ભૂલના કારણે
પકડાણા હતા. તે આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ પ્રમાણે શરીરનું ટકવું થય
છે. ધારો કે આ દેહને પચાસ વરસ ટકવું હોય તો તેના કારણે આહાર
આદિ સંયોગો મળી જ રહે છે. આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ પૂરી થતાં,
દેહના રજકણો જાળી સડીને છૂટાં પરમાણુરૂપે ગમે ત્યાં મળી જાય
છે. જે હોય તેનો નાશ થાય નહિ, અને જે ન હોય તે નવું ઉત્પન્ન
થાય નહિ. જે હોય તે ટળે નહિ, પણ ટકીને પકડાયા કરે છે. પણ
સર્વથા તેનું અસ્તિત્વ ટળે નહિ. લાકડાને જાળી જવામાં ઇશ્વરની
જરૂર નથી. વાંમના ઘમ્મારાથી વનમાં અગ્નિ થાય છે, અને તેથી ઘણાં
પ્રાણી અને જાડોનો નાશ થાય છે, પણ તે પરમાણુની અવસ્થા માટી-
પણે તો રહે છે. તેમાં ઇશ્વરને કરવાપણું કે કળ આપવાપણું હોતું
નથી. રૂંડું રૂંડું મળવું પોકડું જલદી સળગી જાય, અને પ્રેસ કરેલી
પાકી ગાંસડી સળગી જતાં વાર લાગે, તેમ કોઈ કર્મમાં કળની અધિક
શક્તિ તો કોઈમાં થોડી શક્તિ હોય છે. કોઈમાં ઘણું કાળ તો કોઈમાં
થોડો કાળ તે શક્તિ રહે છે વગેરે સમજવું. અંજીમાં ખીલીનું દરદ
થાય તેમાં પીડાનું દેવ થોડું, રજકણ થોડાં, પણ તેની વેદના ઘણી;
તેમ જે જે કર્મનો સ્વભાવ છે, તે તે તેની રીતે તેનું કળ આપીને

છટાં પડી જાય છે, જેમ સાકરનો ગાંગડો મોઢામાં મૂકયો, પછી ગળીને તેનાં રજકણોં છટાં પડી જાય છે તેમ. સાકરનો ગાંગડો કંઈ અકીલપણે સ્વાદ ન આપે, તેમ પાપરૂપ બુદ્ધિવટે જાંધાયેલા કર્મ પાપપણે જ ભોગવવા પડે, પણ તે જાંધાં રિધિતિવાળાં છે એટલે તેની સ્થિતિ પૂરી થતાં તે છટી જાય છે. પૂર્વભવે અશુભ પરિણામ જે પાપનાં કરેલાં તેનું ક્ષણ વર્તમાનમાં દેખાય છે. તેની કોઈ ના પાડે કે મારે એ ન બેઠાં, અને મને પુણ્યક્ષણ બેઠાં, તે તો ખરે નહીં. પૂર્વભવે જે અશુભ પરિણામ કરેલ તેનું ક્ષણ આવતાં તેનો નક્કર કરે (અરથિ થાય) તે પોતાની હયાતિનો નકાર કરે છે. કેમકે પૂર્વે હું નહોતો, મેં પાપ કર્યોં જ નથી એમ માને છે, તેથી પોતાના આત્માની જ ના પાડે છે. પણ હું પૂર્વે હતો, આ મારી ભૂલનું ક્ષણ છે, એ બૂલ મારો સ્વભાવ નથી, પુણ્ય પાપવાળો હું નથી એમ માની રાગથી રહિત, કલુષિત-પણાથી જુદો રહીને જાતાપણે જાણે તો નવીન કર્મનો જાંધ ન થતાં, તે શુભ અશુભ કર્મ તેનું ક્ષણ દેખાડીને છટી જાય છે, તેમ ક્ષણ દેવાનો સ્વભાવ જડકર્મમાં છે, અને તેને બાલુવાનો સ્વભાવ જીવનો છે. જડનું ક્ષણ ભોગવવાનો જીવનો સ્વભાવ નથી, પણ જે જીવ પોતાને જ્ઞાતિરૂપ માને છે, અને રાગદ્વેષવાળો થાય છે, તે માને છે કે હું સુખી દુઃખી છું, હું પુણ્યવંત છું, હું પાપી છું. એ પ્રમાણે પ્રકૃતિના ક્ષણમાં સ્વામીત્વ સ્થાપીને તેમાં તે રતિ અરતિ કરે છે. પુણ્ય ક્ષણ સંયોગ આપે, તે પુણ્યના સંયોગ કહેતા નથી કે અમને ભોગવ; તેમાં જેને પુણ્યના ક્ષણ મીઠાં લાગે, અને તે હું ભોગવું છું એમ માને, તે મહા અજ્ઞાની છે. તે પુણ્યના સંયોગ નથી કહેતા કે તું અમને ભોગવ, અમારા નિમિત્તે તું રાગ કર, હર્ષ કર, અમારો સ્વામી થા; છતાં જીવ તેમાં કર્તાપણાની, મારાપણાની, બોક્તાપણાની કલ્પના કરે છે એ જ્ઞાનની ભૂલ કરે છે. જેમ કોઈને પાપ સંયોગની પ્રતિકૂળતા આવી એટલે કે શરીરમાં ક્ષયરોગ થયો, જીવાન દીકરી વિધવા થઈ, પુત્ર મરી ગયો, ઘર સગાગી ગયું, તે જાંધા સંયોગો કહેતાં નથી કે તું દેવ કર, દુઃખની કલ્પના કર, મમતા કર; એમ જડકર્મ પણ નથી કહેતું કે તું ભૂલ કર, પણ જીવને પરવસ્તુમાં મમતા છે, રાગ છે, તેથી, તેને ઠીક અઠીક માને છે; અને રાગદ્વેષના કારણે સ્વસ્વરૂપમાં જ્ઞાતિ

ચવાથી હવે તેમ માન્યું છે. કોઈ એમ કહે કે પુણ્ય લોગવ્યા વિના
ટળે નહિ, તો તે બરાબર નથી. પુણ્ય તો ચેતન્યથી ભિન્ન વિકારી
વીજાતીય વસ્તુ છે. તે પર ઉપાધિને લોગવવાનો ભાવ તું કેમ રાખે
છે? તેનો પ્રેમ તે તો ચેતનનો સ્વયં મહા અપરાધ છે. પુણ્યનું કાર્ય
તો સયોગ આપે છે, પણ કોઈને પરાણે રાગ કરાવે, મમતા કરાવે,
એમ થતું નથી, પણ જો તેમાં મુખ્યબુદ્ધિ મોહભાવે હવ કરે તો
નવીન કર્મબંધ થાય, એવો પુરૂષગણ અહવ દ્રવ્યનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ
છે, અને તે તેની સ્થિતિ (કાળ) પૂરી થયે ફળ દેખાડે છે. એટલે
ફળ દેવામા ઇત્તરની જરૂર નથી ૮૬ મી ગાથામાં પણ આ બાબતનો
મણો ખુલાસો આવશે. ૮૫

આ ગાથા મળી ગંભીર અને જાડી છે.—

તે તે ભોગ્ય વિશેષના, સ્થાનકે દ્રવ્ય સ્વભાવ;
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬.

શુરુએ શિષ્યને લક્ષમાં લીધો છે. અને વિશેષ માહાત્મ્ય માટે
તત્ત્વનું ગંભીરપણું, સ્વાધીનપણું, અને જુદાપણું કેમ છે, નિમિત્ત-
નિમિત્તિકપણું કેમ છે, તે સળધી દ્રવ્યાનુયોગની જાડી વાત કહે છે.
તેમાં જણાવે છે કે હવ જે જે પરિણામનો કતા જે જે પ્રકારે થાય છે,
તેવા તેવા કર્મ—ફળ લોગવવાના ક્ષેત્ર આ વિશાળ વિશ્વમા છે. તે
દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે, તેમાં ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ
છે, ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ પરિણામ એટલે પરમાર્થ તત્ત્વની દષ્ટિ સહિત પુણ્ય
પાપ શુભ અશુભ રાગરહિત જે શુદ્ધભાવના ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર પરિણામ
થતા હવનું સ્વભાવે બિશ્વગમન થાય છે, તે પરમાર્થરૂપ શુદ્ધગતિ
છે. એટલે કે સંસાર સળધ છૂટીને મુક્તદશામાં પૂર્ણ શુદ્ધ સિદ્ધદશામા
જનું, રહેવું થાય છે. વીતરાગભાવને શુદ્ધભાવની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ શુભ
પરિણામ પણ કહી શકાય ૮૭.

તા. ૧૦—૧૧—૩૬.

આત્મા અનાદિ અનંત છે. તેની અજ્ઞાનરૂપ અવસ્થા હોય
ત્યારે રાગરૂપ, પુણ્યપાપરૂપ અનેક વિકારરૂપે તેમાં ભંગ થાય ૮૮ કારણકે

પુણ્યના એક જ પ્રકારના પરિણામ હોતા નથી, પણ અસંખ્ય પ્રકારના છે; તેમજ પાપના અધ્યવસાય પણ અસંખ્ય પ્રકારના છે, તે અખંડ જીવ દ્રવ્યની વિશેષ અવસ્થા છે; તે જ વખતે અજીવ દ્રવ્ય, જડ સત્તાની અનંત શક્તિરૂપ અસંખ્ય અવસ્થાઓ પુણ્ય પાપના સંયોગ-પણે (યોગ્ય દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં) થાય છે. જીવ અનાદિ અનંત યદ્યથા છે, તે સ્વભાવે અખંડ પૂર્ણ, શુદ્ધ, સ્વાધીન તત્ત્વ છે; જે છે તે ભૂતકાળમાં નિર્દોષજ્ઞાન સ્વભાવપણે સુકત ન હતો, એટલે બંધાયેલો જ હતો. પ્રકૃતિની પુણ્યપાપરૂપ અવસ્થામાં અનેક ક્ષેત્રમાં કયાંક ટક્યો છે, એનો વિચાર કરતાં નક્કી થાય છે કે પુણ્યપાપ દેહાદિની ક્રિયામાં રાગપણે ભેડાઈને દેવ, મનુષ્ય, નારક, તિર્થંચના ભવ પૂરે અનંતવાર જીવે ક્યાં છે. જેવો વિકાર કરે તેવી અવસ્થાની યોગ્યતાના સ્થાન અને તે ભૂતના પુદ્ગળ દ્રવ્યને ભોગવવા યોગ્ય સ્થાનકોનો સંયોગ થવો જ ભેદજી, એટલે કે જીવ અજ્ઞાનભાવે જડકર્મનો કર્તા નિમિત્તપણે થયો, તે અવસ્થાને ભોગવવાના સ્થાન પણ ભેદજી. તે તેના સ્થાનક ચાર ગતિ છે. દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ (પશુ આદિ) અને નરક એમ ચારગતિની અશુદ્ધ પર્યાયમાં પુણ્યપાપરૂપ સંયોગના સ્થાનનો ભોગવટો થાય છે. અને તેને ભોગવવાલાયક સ્થાનમાં ત્યાં જવું પડે છે, એ ફળ આપવાની શક્તિ સ્વયં પુદ્ગળમાં છે.

ચૈતન્યનો સ્વભાવ શુદ્ધ છે, પણ પોતાને ભૂલીને પરવસ્તુમાં સુખ, સગવડતાની ણુદ્ધિ કરે છે, પર સ્વભાવમાં પોતાની હૈયાતિ માને છે; એમ ચાર ગતિના ભવના ભાવથી જન્મ મરણ કરવા પડે છે, એક દેહની અવસ્થા છોડીને બીજા દેહમાં જવું થાય છે. શુભ-અશુભ એટલે અશુદ્ધભાવ જીવ કરે ત્યારે તે ભૂતની કર્મરજ સ્વયં આવીને ચોટે છે, અને યોગ્યકાળે તેનું ફળ ભોગવવા માટે તેવા સ્થાન ઉપર જીવને જવાનું થાય છે. આત્મા સ્વાધીન છે, આત્માનો ઊર્ધ્વગામી સ્વભાવ છે, છતાં પોતાનું સ્વાધીનપણું, નિર્દોષપણું ભણ્યું નથી અને પરવસ્તુમાં સુખણુધિ રહી છે ત્યાં સુધી પરવશપણું છે, અને તેથી ભવભ્રમણમાં આત્માને રખડવું થાય છે, તેમાં પણ ઈશ્વર કંઈ કર્તા કે ફળકાતા નથી. જીવ સમસ્ત રાગાદિ ઉપાધિથી ન્યાદે સુકત થાય છે

ત્યારે શાશ્વત, સ્વાધીન મુખદશામાં સ્વયંસિદ્ધ ભગવોન યતાં સિદ્ધ-
 શિક્ષા નામે આકર્ષી પૃથ્વી ઉપર રહે છે, પણ તે ક્ષેત્રમાં રહે છે તેમ
 કહેવું તે વ્યવહાર છે. નિશ્ચયથી તો શુદ્ધ આત્મા પોતાના આત્માનો
 શુદ્ધ પ્રદેશમાં જ રહે છે. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ,
 અનંતવીર્ય એ સ્વચતુષ્ટય પ્રગટ યતાં ચૈતન્ય આનંદમૂર્તિ પૂર્ણ દેવજ્ઞ-
 જ્ઞાન સ્વભાવપણે પોતામાં રહે છે. આત્માનો ઊર્ધ્વગામી સ્વભાવ
 કર્મ ઉપાધિથી મુક્ત થયે પ્રગટ થાય છે. જેમ એરંડા કે શીંગના ફાતરાં
 તાપથી મુક્તા અંદરના બીજ સ્વયં ઊછળે છે. તેમ પુણ્યપાપરૂપ
 કર્મની અસરથી, દ્રવ્યે અને ભાવે જીવ મુક્ત યતાં જડ પ્રકૃતિરૂપ
 શીંગના ફાતરાનું જ્ઞાનધ્યાનની અગ્નિવટે મુક્તિ યતાં—સ્વયં તે કર્મ
 પ્રકૃતિરૂપ શીંગ કાટતાં શુદ્ધ આત્મપ્રદેશ છૂટા પડે છે. અને બીજરૂપ
 ચૈતન્ય ભગવાન સ્વયં લોકને છેડે પંચમગતિ—સિદ્ધગતિ—સ્વગતિમાં
 જઈ પહોંચે છે. જેમ તુબડી ઉપરથી લેપ દૂર થતા હળવી યતાં પાણી-
 માથી ઉપર આવે, તથા જેમ ધૂમાડો ઉપર આવે તેમ આત્માનો
 સ્વભાવ કર્મઉપાધિના સંગવાળો ન હોવાથી સંગ છોડે તો હળવો
 થતા પોતાનો સહજ ઉર્ધ્વ સ્વભાવ પ્રગટ થઈ પૂર્ણ મુક્તદશાને પામે
 છે. હવે ચારગતિના કારણો કહેવામા આવે છે. શુભ પરિણામ પુણ્ય
 પરિણામ તે કથાય ભાવ છે તે દયા, સત્ય, પ્રદાયક, અચૂર્ય, અપરિ-
 શ્વદ આદિ છે. તે પુણ્યના પરિણામનો જીવ કર્તા થાય તો તે પુણ્ય
 બંધનના ફળરૂપે ધર્મિયમુખ ભોગવવાનું સ્થાનક દેવલોક છે, છતાં ત્યાં
 પરાધીનતા છે, તેની પણ મર્યાદા છે, તીર્થ કર નામકર્મની શુભ પ્રકૃતિ
 છે તે લોકોત્તર પુણ્ય છે, અને આત્મજ્ઞાનની ભૂમિકામાં સહજપણે
 બંધાઈ જાય છે. સર્વ લોકમાં આ પ્રધાન પુણ્ય પ્રકૃતિ બંધન થવાનું
 કારણ ઉત્કૃષ્ટ લોકોત્તર પુણ્ય પરિણામ છે, તે તો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું
 ભાન હોય ત્યાં જ થાય છે. જેમકે સર્વ જીવોને ધર્મ પમાડું એ જીવી
 જાતનો પ્રયત્ન રાગ છે, પણ સાથે જ્ઞાન છે, કે આ રાગ તે મારો નથી.
 તેનાથી મને શુભ નથી, એમ અવિરોધપણે સહજ સ્વભાવના જ્ઞાનમાં
 બંધાયેલું પુણ્ય તે ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. તીર્થ કર નામકર્મ બંધનાર જીવનું
 (આત્મદ્રવ્યનું) વીર્ય પણ પુરુષાર્થમા જડું બંધવાન હોય છે.
 ગતિ એટલે જવું, આવવું એમ શબ્દાર્થ થાય છે નિશ્ચયથી

તો જીવ જેવા ભાવ કરે તેવા ભાવરૂપ તેની ગતિ થાય છે; રાગદ્વેષ કરવામાં, પુદ્ગળ કર્મપ્રકૃતિ જીવને નિમિત્ત થાય છે. કર્મ ઉપાધિથી, રાગાદિક સંસારથી મુક્ત થવામાં કર્મપ્રકૃતિના નિમિત્તની જરૂર નથી, કારણકે સર્વ પર દ્રવ્યની અસરથી મુક્ત થયે કર્મ ઉપાધિથી મુક્ત થવાય છે. આત્માનું જ્ઞાન થયાં છતાં પણ જ્યાંલગી પૂર્વે ભૂલતા કારણે બંધાયેલાં શુભ અશુભ કર્મ સત્તામાં રહેલાં હોય છે. અને પુરુષાર્થની સ્થિરતા પૂર્ણ ન હોય ત્યાંમુધી કષાય કૃણ દેવા આવે છે અને તેમાં જોટલે અંશે રાગદ્વારા જોડાણ થાય છે; તેટલી હદના નવીન પુણ્ય પાપનો બંધ થાય છે, અને ભવજનમણ થાય છે. નિશ્ચયગતિ તો પુણ્ય પાપના શુભાશુભ ભાવ કયાં તે છે, જે ક્ષણે પ્રકૃતિના નિમિત્તની અસર લીધી તે જ ક્ષણે શુભભાવ થયો તે શુભગતિરૂપ છે. અને અશુભભાવ થયો તે અશુભગતિરૂપ છે. જે ક્ષણે રાગદ્વેષનું વલણ ક્યું, તે જ ક્ષણે કર્મ પરમાણુના ફાટા પડી જાય છે, પુણ્યની અપેક્ષાએ દેવ ભવને ઉચ્ચગતિ કહી છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તીવ્ર સંકલેશ ભૂંડા ભાવ તીખા ઉશ્ચ પરિણામ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હિંસા, જીર્ણ, વ્યભિચાર વગેરે ભૂંડા નીચ અધ્યવસાયના કારણે નરક ગતિમાં જવું થાય છે. નારકીનો ભાવ કયો તો નરકનો ભવ થયો, અને મધ્યમ શુભ અને મધ્યમ અશુભ એમ મિશ્રથી મધ્યમગતિ છે. તે મિશ્ર-ભાવવાળાને મધ્યલોકમાં મનુષ્યગતિ છે, તેમાં કપટનો ભાવ કરવાથી તિર્યંચ પશુની ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે મધ્યમગતિના પેટામાં સમાય છે. તે જીવના પરિણામ તે જ મુખ્યપણે તો ગતિ છે; તોપણ જડ દ્રવ્ય નિમિત્ત છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ શુભ દ્રવ્યનું ભિર્વગમન, ઉત્કૃષ્ટ અશુભ દ્રવ્યનું અધોગમન, અને શુભ અશુભ મિશ્રદ્રવ્યની મધ્યમગતિ, સ્થિતિ એમ દ્રવ્યનો વિશેષ સ્વભાવ છે; તે બંધસ્થાનો છે અને તેના ક્ષેત્ર આ લોક પરલોક આદિ ભોગવવાના સ્થાનકો છે, વિકારી શુભ, અશુભ, અને મિશ્ર (મધ્યમ) પ્રકારના ભાવ એ ત્રણે કષાયભાવ છે, તે જડ-ભાવ છે, તેનાથી આત્માને કંઈ શુભ નથી; છતાં જીવ પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવને ભૂટીને પરવસ્તુમાં સુખજુદિ કરે છે; કતો લોકતાપણી કલ્પના કરે છે. જોટલેજ પુણ્ય, પાપ ભોગવવાના ભવજનમણના સ્થાન,

છે, તે નક્કી થાય છે. કેટલાક કહે છે કે નરકગતિ આ લોકથી જુદી ન
 હોઈ શકે. તો તેનો ઉત્તર એમ છે, કે જે જીવ મહા આકરા બૂંડા
 દુષ્ટત્વો કરે છે, તે પાપ કાર્યો કરવા વખતે પોને સામા જીવોને શું
 દુઃખ થાય છે તે જોવાની ધીરજ રાખતો નથી, અને પોતાને મગવડ
 થાય તેની એક પક્ષની દુષ્ટબુદ્ધિમાં એકાગ્ર થાય છે. તેને તેવા કૃશ
 પરિણામોનું ફળ આંતરા વિનાના અનંત અગવડતા ભોગવવાના સ્થાન
 આ લોકમાં નરકગતિ-અધોલોકમાં છે. એમ ઘણા ન્યાયથી નક્કી થાય
 છે. ઉત્કૃષ્ટ શુભ પરિણામથી સ્વર્ગ અને મધ્યમ શુભ પરિણામનું ફળ
 મનુષ્યગતિ, મધ્યમ અશુભ ભાવનું ફળ તિથંચ ગતિ છે. શુભ અને
 અશુભ ભાવ બેઉ પરમાર્થે અશુદ્ધ ભાવ છે. આત્મા જેટલે અર્થે
 પરભાવની અશુદ્ધતાથી જુદો પડે, તેટલે અર્થે ઉપાધિ (કર્મ બંધન)
 થી મુક્ત થાય છે. સર્વથા અશુદ્ધતાથી અસ્થિરતાથી જુદો થયે સર્વથા
 મુક્ત શુદ્ધ થાય છે. જીવોનું ચારગતિની અશુદ્ધ પર્ચાયમાં રખડવું
 થાય છે, તે તે જીવની શુદ્ધ અવસ્થા નથી, પણ અજ્ઞાનભાવે જીવ
 માને છે કે હું મનુષ્ય, હું સ્ત્રી, હું પુરુષ, હું દેવ, હું પશુ, હું નારકી
 છું એમ ચોરાસીલાખ જીવ્યોનિમા અનંતકાળથી ભૂલપણે જીવે
 પરિભ્રમણ કરું છે. તેમાં મિશ્ર પરિણામ થયા તો ગહુ મોંઘા છે,
 કારણકે અનંત જીવરાશિભાથી માત્ર સંજ્યાત જીવોને મધ્યમ પરિ-
 ણામ હોય છે. મનુષ્યની સંજ્યા ત્રણેકાળ સંજ્યાતી છે, મર્યાદિત
 છે, મનુષ્યભવ મોંઘો તેનું કારણ પુણ્ય પાપના સરખા પાસા, સરભર
 ખાતું એટલે મિશ્ર (મધ્યમ) પરિણામ કોઈક જ વખત થાય છે. જેમ
 વેપારમા સાલ આખરે નફાટોટો સરખો હોય એવું કોઈકવાર બને
 તેમ પુણ્યપાપના મધ્યમ પરિણામ કોઈક વાર જ થાય છે. આત્માનો
 સ્વાભાવિક ધર્મ તો પુણ્ય-પાપ તથા રાગ રહિત તદ્દન શુદ્ધ જ છે;
 તેથી પરમાર્થે તો આત્માનું સ્વરૂપ અચરુલવું છે. અચરુલવું એટલે
 મધ્યમ પરિણામ, પુણ્ય-પાપની અપેક્ષા રહિત, નિરપેક્ષ મધ્યમ તો
 વીતરાગ પરિણામ ■, તે તો શુદ્ધતા છે. અહીં જે અશુદ્ધ મધ્યમ
 ભાવથી મનુષ્ય ઢેહ મળે છે, તે મનુષ્ય ક્ષેત્રમા તદ્દન મધ્યસ્થ વીત-
 રાગદશા પ્રગટે છે, તે મધ્યમ (મધ્યસ્થ) ભાવનું કારણ છે એમ કહી
 મનુષ્યપણું હર્લ-ભોધું કહું છે તે તેનો મહિમા છે. તે મહિમા બીજે

તો અશુભલક્ષ્ય (ન પુન્યમાં જવું, ન પાપમાં જવું) તદ્દન નિર્દોષ મધ્યસ્થ વીતરાગદશામાં નિશ્ચિત્ત સ્થિર જીવ રહે તો તેને ઉત્કૃષ્ટ ક્ષણ થાય છે. તેમ અત્રે લૌકિક મધ્યસ્થ પરિણામ એટલે બહુ અશુભ નહિ બહુ શુભ નહિ, એવા મિશ્ર ભાવમાંથી જ મધ્યસ્થપણાનું કારણ મધ્યસ્થગતિ તે મનુષ્યભવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની ભૂમિકાનો સંયોગ આપે છે. તેમ શુભ, અશુભ અને મધ્યમ (મિશ્ર) રહિત એકલો શુદ્ધ સ્વભાવ તે મોક્ષ; અને તે શુદ્ધ સ્વભાવનો અનાદર તે નિગોહ, એટલે અનંતકાળ મૂઢત્વ તુચ્છ જ તુષણું તે બટાટા, સકરકંઠ કંઠમૂળ આદિમાં રહેવું પડે છે. સૂનો અનાદર એટલે મૂઢત્વનો આદર છે, અને તેનું ક્ષણ તે નિગોહ યોની છે. આત્મા શુદ્ધજ્ઞાતા અસંગ છે, એ વાત જે જીવને ન ગોઠે, અને કંઈ પરનું કરવાનું હોવું જોઈએ, એ કરીએ તો પામીએ, કંઈ પુણ્ય હોય તો ધર્મ થાય; એવું કંઈક કરવાનો ભાવ એ જ્ઞાતાપણાનો અનુત્સાહ, અનાદર અને કર્તાપણાનો આદર છે, તે જ્ઞાતાનો જે ઉત્કૃષ્ટ નકાર છે તેનું ક્ષણ નિગોહ છે. જ્યાં અનંતી ચૈતન્યશક્તિ અવરાઈ જાય છે, અનંતો કપાયમોહ છે, તેથી મહા આશાતનાનું ક્ષણ, રહેવાનું સ્થાન તે અનંતકાળ નિગોહપણું છે. અશુભ પરિણામ તે અશુભગતિ, ત્યાં પણ સંયમ નથી. શુભ પરિણામ તે શુભગતિ ત્યાં પણ સંયમ સ્થાન નથી. રાગની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય, તેને ટાળવાનો અવકાશ નથી એવી હેવગતિ તેને શુભ ગતિ કહી છે. ત્યાં જેને આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય તે પોતાના સમ્યક્ અભિપ્રાયની સ્થિરતા જાગવી શકે તેટલો જ પુરુષાર્થ કરી શકે છે, વિશેષ નહિ. પણ મનુષ્યલોકમાં-મનુષ્યગતિમાં મર્યોત્કૃષ્ટ સંયમસ્થાન છે. શુભ અશુભ કર્મ લોગવવાના નિમિત્તરૂપ ત્રણલોકમાં અસંખ્યાત સ્થાન છે. મનુષ્યક્ષેત્ર તે સરલ પવિત્ર અને મધ્યસ્થ પરિણામવાળા જીવનું ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર છે. પશુ-દોરના દેહ વક્ર અને આડાં છે; તે પૂર્વના વક્રભાવ (કપટભાવ) બતાવે છે. કારણ કે પશુના દેહમાંથી સ્ત્રીધી મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થતી નથી. પૂર્વે ઊંધા-વક્ર પરિણામ કરીને દોર ભવનું જાંઘન કયું છે, તે શરીરના આકાર ઉપરથી પશુ પરમાર્થ સમજવા, જેવો છે. સમસ્ત વિશ્વનો આકાર પુરુષાકાર છે. દોર (પશુ, તિર્થંચ) આડા દેહ

કમળદ્વ ઉપર મસ્તક પત્રીના અંગ યથાસ્થાને નીચે આવશે. જેવો મનુષ્યનો આકાર છે તેવો લોકનો આકાર છે. 'જેવું પિંડ તેવું પ્રક્ષાંડે,' વિશ્વના સર્વ ભાવો એક સાથે જ્ઞાનમાં પકડાઈ જાય તેની આશ્ચર્યકારી ઘટના છે. સમસ્ત વિશ્વનું જ્ઞાન એક સમય માત્રમાં એક સાથે જાણી લે એવો દરેક આત્માનો સ્વભાવ છે. ઘેર શુદ્ધભાવ કરે તો પાંચમું શુણ્ણસ્થાન સંયમનું એટલે સંયમાસંયમમુખી કરી શકે છે, તેને છઠ્ઠા શુણ્ણસ્થાનકની સ્થિરતા થતી નથી. અને જ્ઞાની મનુષ્ય રાગની વૃત્તિ છેદીને યથાર્થ વિવેકની જાગૃતિ કરી, જ્ઞાનની સ્થિરતામાં એકાગ્રપણે લીન થાય છે, અને સર્વ કર્મ ઉપાધિથી મુક્ત થઈ પંચમ-ગતિ સ્વભાવે બિર્ધંગમન થઈ, લોકના છેડે અનંત સુખમાં શાશ્વત આનંદની લહેરમાં ગિરાયે છે. તે પાંચગતિ અને તેના ક્ષેત્રાદિ સ્થાનનું કોઈ કાંઈ નવું નથી. જે હોય તે જાય નહિ, અને જે ન હોય તે નવું થાય નહિ. જડ ટળીને ચેતન થાય નહિ, અને ચેતન તે જડ થાય નહિ. જે જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં ભ્રાંતિ કરીને પુણ્ય પાપના પરિણામનો કતો થાય, તેને શુભાશુભ એવા મિશ્ર ભાવો ભોગવવાનાં નિમિત્તરૂપ સ્થાનકો છે, તે જડ દ્રવ્યના સ્વતંત્ર સ્વાભાવિક કાર્યો છે, તેના સ્વભાવથી લિન્ન તેને જાણનારો ચેતન્ય આત્મા તો સ્વતંત્ર છે, છતાં તેનું કર્મ ફળમા રાગદ્વારા જોડાવું થાય છે, પણ તેમાં ધૃશ્વરનો જગજો હાથ નથી. આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન છે તે અનાદિ અનંત છે. આત્માની સસાર અવસ્થા અનાદિ સાત છે અને મોક્ષ અવસ્થા સાદિ અનંત છે.

કાલે દીવાળી પર્વ છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીર ભગવાન ૨૪૬૫ વર્ષ પહેલાં તે દિવસે મોક્ષે પધાર્યા આત્માના પૂર્ણ આનંદમાં શાશ્વત સુખ સ્વરૂપમાં હાલ તેજોગિરાજે છે, તેમને ધન્ય છે. ધર્માત્મા તેમની ભક્તિ કરતાં પુરુષાર્થ બિઠાળી ભૂત નૈગમનયે કહે છે કે પ્રભુ આજે નિર્વાણ પામ્યા, તેનો મહોત્સવ કરે છે, તે પોતાના પુરુષાર્થને મહોત્સવ છે. ધર્માત્માને જ્યાં ત્યાં ઈષ્ટ પ્રસંગના વિકલ્પ આવે છે, અને તે રીતે સત્ત્વનું બહુમાન કરે છે. જેમ સિદ્ધભગવાનની શુદ્ધ ૧૫ પૂર્ણપણે ખીલી છે, તેમ પોતાને પૂર્ણ શુદ્ધ થવું છે, તેથી

પોતાનો કાગ વીતરાગ ભગવતોના બહુ માનમાં ગાળે છે, અને પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે.

મનુષ્ય પયોધના કાળની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ તથા પત્યની છે. અને જ્યન્ય અંતર્મુદ્દત છે. નરકગતિમા ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ અને જ્યન્ય દશ હજાર વર્ષે, દેવમા પણ આયુષ્યસ્થિતિ નરક પ્રમાણ છે.

શુભાશુભ ઉપાદાન તે જ ભાવગતિ ભાવ એટલે ભવવું, થવું હરેક સમયે છે. સ સારમાં રખડનાર પ્રાણીના જે જે શુભાશુભ પરિણામ છે તે જ મુખ્યપત્તે ગતિ છે. ઉત્કૃષ્ટ શુભ દ્રવ્યનું બિર્ધાગમન તેમાં મરણતાની હજવાશ મહેલી છે ઉત્કૃષ્ટ બિ ધાઈવાળા દ્રવ્યનું અધોગમન તેમા લોહાની જેમ ભારકર્મીપણુ છે. અને મધ્યમ પરિણામવાળા જીવને મનુષ્યભવ છે. એમ ત્રણે લોકમાં ભોગવવાના અસખ્યાત સ્થાનક છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી પુદ્ગળદ્રવ્ય સ્વતંત્રપણે પરિણમે છે, તેમાં કોઈ જગતકર્તા ઇશ્વરની જરૂર નથી. દરેક વસ્તુનો સ્વભાવ છે કે વસ્તુ દરીને બદલાય છે જીવ અનંતકાળથી છે, છે તે આજમુધી એ અમખ્યાત ક્ષેત્રના ભોગવટામા ટક્યો છે, અને ત્રણે લોકમા ભવ-જમણુ ક્યું છે આત્મા નિત્ય નથી એમ કહેનારે ત્રણ લોક નથી, પરભવ નથી, તેમજ તેને ભોગવવાના કોઈ બીજા ક્ષેત્ર સ્થાન નથી એમ કહેવું પણે પરલોક કયાય દેખાતો નથી, કોઈએ મદેશા ન મોકલ્યા, એમ કેટલાકો કહે છે, પણ જ્ઞાની પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપીને કહે છે કે તું છોને ? કયાય છો કે તહિ ? જ્યાં છો, ત્યાં જેવા ભાવમાં તારૂં ભેડાણુ છે એવા ભાવને ભોગવવાનું સ્થાન ત્રણ લોકમા ખાસ ખામ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ભાવ છે હે શિષ્ય ! જડ ચેનનના સ્વભાવ ભિન્ન હોવા છતાં, તેનો સયોગ વિયોગના મૂકમ સ્વભાવ, ગતિ, જાતિ, વેદાર્દિના મૂકમ અધ્યવમાય વગેરે કારણોના કાર્યક્રમ (ક્રમક્રમ) ભોગવવાના સ્થાન અમખ્યાત છે. છે તે વર્તમાનમા પન્નુ છે. ભાવયુગ જ્ઞાનહાલ ત્રણે લોકમા આમ જ છે, એમ અનુભવગમ્ય થાય છે મમ્યજ્ઞાન એટલે જેમ છે તેમ આત્માનો સ્વભાવ જાણી લેવો. દર્શન એટલે દેખવું તે. ચેનન્ય શક્તિના મર્વભાવને જાણવાનો સ્વભાવ છે તે આત્માનો શુદ્ધ આત્માથી ભિન્ન નથી. આત્મા પૂરું

શુદ્ધ સહજ સ્વભાવી છે એમ સ્વાધીન તત્ત્વની ખાત્રી વિના (ગો-
ખણી વિના) સહજ પ્રતીત થઈતેજ સમ્યક્દર્શન છે, સાચી પ્રતીતી
છે. આત્મા સહજ સ્વરૂપ છે એમ ગોખણી કરવાથી જ્ઞાન પ્રગટે તેમ
નથી; પણ આત્મતત્ત્વનો સ્વભાવ જેમ છે તેમ વિચારી, યથાર્થ
નિર્ધાર અનુભવ કરવાથી સમજાય તેમ છે, જાણનારથી જણાય છે.
જેમ પોતાનું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પોતાથી જણાય છે તેમ પર વસ્તુના
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને તેની સ્થિતિ સ્વભાવ પણ જેમ છે તેમ
સમજાય છે. લોહચુબકનો પથર લોહાને જ ખેંચે પણ સુવર્ણને નહિ
ખેંચે એવો તેનો સ્વભાવ છે. સ્વતંત્ર જડ રજકણમાં ગણવું, મળવું,
ખેંચાઈ જવું વગેરે સ્વતંત્ર શક્તિ છે, તેમાં ઈશ્વરને ઉપાધિ કરવાની
જરૂર નથી. વસ્તુભાવ સ્વતંત્રપણે તેના સ્વભાવમાં પલટાયા કરે છે.
જીવો જેવા ભાવ કરે છે, તેના લોગવટા માટે લાયક ક્ષેત્રો પણ છે.
એવી જાતના પરમાણુના ક્ષેત્રમાં જીવ ખેંચાઈને કણ માત્રમા લાખો
ગાઉ ફરના ક્ષેત્રમા પરવશપણે, લોહચુબકને સોય તાણે તેમ તણાઈને
ભાય છે એક દેહ છોડીને બીજા દેહમા જવાનું એ રીતે જ છે, પણ
સ્વાધીન થવું હોય તો સ્વાધીન થવાનો ઉપાય મનુષ્ય ભવમાં જ છે.
જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ કરી રાગરહિત જ્ઞાનની સ્થિરતા
વધારે તેટલા પ્રમાણમાં સ્વાધીનતા પામે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં
રાગદ્વેષનું કર્તાપણું કરે, તેટલા જ પ્રમાણમાં તે જાતના જડનાં સૂક્ષ્મ
પરમાણુ આત્માના પ્રદેશ સાથે બધાતા પરાધીનતા પામે છે. જીવ
શુભ, અશુભ ભાવ કરે ત્યારે તેનું નિમિત્ત પામીને તેવી જાતના સૂક્ષ્મ
રજકણો જીવના પ્રદેશ સાથે બધાય છે, અને તેની સ્થિતિ પૂરી થતાં
જે જાતના યોગના ક્ષણરૂપે પુદ્ગલની અવસ્થા થવી હોય, તે સમૂહ
રૂપે થઈને જીવને સુખ દુઃખરૂપે ક્ષણો અનુભવ કરાવે છે. પરમાણુમાં
સ્વતંત્રપણે અનતશક્તિ છે, તે જડ દ્રવ્ય પોતાની મેળે સ્વયં અનેકરૂપે
પલટાય છે. તે પરમાણુના સ્વભાવનો યથાર્થ વિચાર કરે તો જગતની
ક્રમબદ્ધ વ્યવસ્થિત રચના, પરલોક આદિ, પુણ્ય-પાપ લોગવવાના
ચારગતિરૂપ સ્થાનક છે, તે યથાર્થપણે જેમ છે તેમ સમજાશે. જડ
ચેતનના સ્વભાવો જે છે તે દરેક પદાર્થની સ્વતંત્રતામાં બિન્નપણે
સ્વસત્તાના આધારે છે, છતાં નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ પણ છે. સંસાર

તે કમના સંયોગથી થતી આત્માની અવસ્થા છે. અને મોક્ષ તે કમથી મુક્ત થવાથી થતી આત્માની અવસ્થા છે.

હે શિષ્ય! જહ અને ચેતનના સ્વભાવે, સંયોગ આદિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનો અત્રે ઘણો વિચાર સમાય છે, માટે આ વાત ગહન છે, તોપણ તને સાવ સંક્ષેપમાં અહીં કહી છે.

તા. ૧૧-૧૧-૩૯. સાં. ૧૯૯૫ ના આસો વદી ૦)) (દિવાળી)

શ્રી વીર નિર્વાણ કસ્યાણુક તિથિ.

આજે શ્રી ભગવાન મહાવીર પ્રભુનો નિર્વાણ દિવસ છે. ત્રણ પ્રકારની પદવીપણે અંતિમ શરીરની અવસ્થા છોડીને મોક્ષ જવાય છે. (૧) તીર્થંકર ભગવાનની સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય પદવી, (૨) ગણધર પદવી (૩) સામાન્ય દેવળી ભગવાન. એ ત્રણ અવસ્થાના ભેદ પુણ્ય ભાવની તારતમ્યતાથી મુખ્યપણે છે. જે ત્રિલોકનાથનું બીરૂદ ધરાવે છે; એવું (૧) તીર્થંકર નામકર્મ બંધાઈ જવાનું કારણ એ છે કે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાન સહિતની દશામાં એટલે કે સમ્યગ્ જ્ઞાનદશામાં પ્રશસ્ત રાગભાવ રહે છે, ત્યારે ઇન્દ્રિયા—શુભરાગ થાય છે કે સર્વ જીવોને આત્મધર્મ પમાડું એટલે કે નિશ્ચયે તો માર્યો આત્મા શીઘ્ર પૂર્ણ શુદ્ધતાને પામી જાય; એ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય પરિણામ છે. તેમાં સર્વ-વ્યાપક જ્ઞાનદષ્ટિ હોવાથી એવું વિશાળ પુણ્ય બંધાય છે કે તે જગતને પરમ ઉપકારી થાય છે. (૨) ગણધર ભગવાન થવાનું કારણ મારા કુટુંબને આત્મધર્મ પમાડું એ પક્ષનો મુલ વિરૂદ્ધ પુરુષાર્થ સહિત આવે છે. તેથી પુણ્ય પદની અપેક્ષાએ તીર્થંકર ભગવાનથી ન્યૂન પદવીનો યોગ થાય છે. (૩) પોતેજ મુક્ત થવાની ઇચ્છાથી જેને રાગની બહુ જ અલ્પતા છે, એવા ધર્મોત્તમા જ્ઞાની સામાન્ય દેવળી સર્વજ્ઞ ભગવાન થઈને તે પણ મોક્ષ જાય છે. મોક્ષ સ્વભાવ જીવમાં શક્તિરૂપે છે, તે વ્યક્ત—પ્રગટ થાય છે. આપણા પરમઈશ્વરે શ્રી મહાવીર ભગવાનનો આત્મા આ ભરત ક્ષેત્રમાં જ્યારે આવવાનો હતો ત્યારે છ મહિના અગાઉ તેમની માતાને વંદન કરવા ઇંદ્રો આવે છે અને તે ગૃહવાસમાં ધનધાન્ય—રત્નાદિથી ભંડાર ભરાયા કરે છે. ઇંદ્રો

શુદ્ધ સહજ સ્વભાવી છે એમ સ્વાધીન તત્ત્વની ખાસલા વિના (ગો-
ખણી વિના) સહજ પ્રતીત મધ્યતેજ સમ્યક્દર્શન છે, સાચી પ્રતીતી
છે. આત્મા સહજ સ્વરૂપ છે એમ ગોખણી કરવાથી જ્ઞાન પ્રગટે તેમ
નથી, પણ આત્મતત્ત્વનો સ્વભાવ જેમ છે તેમ વિચારી, યથાર્થ
નિર્ધાર અનુભવ કરવાથી સમજાય તેમ છે, જાણનારથી જણાય છે.
જેમ પોતાનું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પોતાથી જણાય છે તેમ પર વસ્તુના
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવ અને તેની સ્થિતિ સ્વભાવ પણ જેમ છે તેમ
સમજાય છે. લોહચુબકનો પરચર લોહાને જ એવે પણ મુવર્ણને નહિ
એવે એવો તેનો સ્વભાવ છે. સ્વતત્ર જડ રજઠલુમાં ગળવું, મળવું,
એવાઈ જવું વગેરે સ્વતત્ર શકિત છે, તેમાં ઈંધરને ઉપાધિ કરવાની
જરૂર નથી. વસ્તુમાત્ર સ્વતત્રપણે તેના સ્વભાવમાં પક્ષટાયા કરે છે.
જીવો જેવા ભાવ કરે છે, તેના લોગવટા માટે લાયક ક્ષેત્રો પણ છે.
એવી જાતના પરમાણુના ક્ષેત્રમાં જીવ એવાઈને ફાળ માત્રમા લાખો
ગાઉ દૂરના ક્ષેત્રમા પરવશપણે, લોહચુબકને સોય તાણે તેમ તણાઈને
જાય છે એક દેહ છોડીને બીજા દેહમા જવાનું એ રીતે જ છે, પણ
સ્વાધીન થવું હોય તો સ્વાધીન થવાનો ઉપાય મનુષ્ય ભવમાં જ છે.
જેટલા પ્રમાણમા જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ કરી રાગરહિત જ્ઞાનની સ્થિરતા
વધારે તેટલા પ્રમાણમા સ્વાધીનતા પામે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં
રાગદ્વેષનું ઠર્તાપણું કરે, તેટલા જ પ્રમાણમા તે જાતના જડનાં સૂક્ષ્મ
પરમાણુ આત્માના પ્રદેશ સાથે બધાતા પરાધીનતા પામે છે. જીવ
શુભ, અશુભ ભાવ કરે ત્યારે તેનું નિમિત્ત પામીને તેવી જાતના સૂક્ષ્મ
રજઠલો જીવના પ્રદેશ સાથે બધાય છે, અને તેની સ્થિતિ પૂરી થતાં
જે જાતના સંયોજના ફળરૂપે પુદ્ગળની અવસ્થા થવી હોય, તે સમૂહ
રૂપે થઈને જીવને સુખ દુઃખરૂપે ફળનો અનુભવ કરાવે છે પરમાણુમાં
સ્વતત્રપણે અનતશક્તિ છે, તે જડ દ્રવ્ય પોતાની મેળે સ્વયં અનેકરૂપે
પક્ષટાય છે તે પરમાણુના સ્વભાવનો યથાર્થ વિચાર કરે તો જગતની
ક્રમબદ્ધ વ્યવસ્થિત રચના, પરલોક આદિ, પુણ્ય-પાપ લોગવવાના
આરગતિરૂપ સ્થાનક છે, તે યથાર્થપણે જેમ છે તેમ સમજાશે. જડ
જીવનના સ્વભાવો જે છે તે દરેક પદાર્થની સ્વતત્રતામાં ભિન્નપણે
આધારે છે, છતાં નિમિત્તનૈમિત્તિક સબધ પણ છે સંસાર

તે કર્મના સંયોગથી થતી આત્માની અવસ્થા છે. અને મોક્ષ તે કર્મથી મુક્ત થવાથી થતી આત્માની અવસ્થા છે.

હે શિષ્ય ! જઠ અને ચૈતનના સ્વભાવ, સંયોગ આદિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનો અત્રે ઘણો વિચાર સમાય છે, માટે આ વાત ગહન છે, તોપણ તને માવ સંક્ષેપમાં અહીં કહી છે.

તા. ૧૧-૧૧-૩૬. સાં. ૧૬૬૫ ના આસો વદી ૦)) (દિવાળી)

શ્રી વીર નિર્વાણ કસ્યાણુક તિથિ.

આજે શ્રી ભગવાન મહાવીર પ્રભુનો નિર્વાણ દિવસ છે. ત્રણ પ્રકારની પદવીપણે અતિમ શરીરની અવસ્થા છોડીને મોક્ષ જવાય છે. (૧) તીર્થંકર ભગવાનની સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય પદવી, (૨) ગણધર પદવી (૩) સામાન્ય દેવળી ભગવાન. એ ત્રણ અવસ્થાના ભેદ પુણ્ય ભાવની તારતમ્યતાથી મુખ્યપણે છે. જે ત્રિલોકનાયનુ બીરૂદ ધરાવે છે; એવું (૧) તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય જવાનું કારણ એ છે કે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાન સહિતની દશામાં એટલે કે સમ્યગ્ જ્ઞાનદશામાં પ્રશસ્ત રાગભાવ રહે છે, ત્યારે ઇચ્છા—શુભરાગ થાય છે કે સર્વ જીવોને આત્મધર્મ પમાડું એટલે કે નિશ્ચયે તો માયો આત્મા શીઘ્ર પૂર્ણ શુદ્ધતાને પામી જાય; એ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય પરિણામ છે. તેમાં સર્વ-વ્યાપક જ્ઞાનદષ્ટિ હોવાથી એવું વિશાળ પુણ્ય બંધાય છે કે તે જગતને પરમ ઉપકારી થાય છે. (૨) ગણધર ભગવાન થવાનું કારણ મારા કુટુંબને આત્મધર્મ પમાડું એ પક્ષનો શુભ વિકલ્પ પુરુષાર્થ સહિત આવે છે. તેથી પુણ્ય પદવી અપેક્ષાએ તીર્થંકર ભગવાનથી ન્યુન પદવીનો યોગ થાય છે. (૩) પોતેજ મુક્ત થવાની ઇચ્છાથી જેને રાગની બહુ જ અલ્પતા છે, એવા ધર્માત્મા જ્ઞાની સામાન્ય દેવળી સર્વજ્ઞ ભગવાન થઈને તે પણ મોક્ષ જાય છે. મોક્ષ સ્વભાવ જીવમાં શક્તિરૂપે છે, તે વ્યક્ત—પ્રગટ થાય છે. આપણા પરમર્થદેવ શ્રી મહાવીર ભગવાનનો આત્મા આ ભરત ક્ષેત્રમાં જ્યારે આવવાનો હતો ત્યારે છ મહિના અગાઉ તેમની માતાને વંદન કરવા ઇંદ્રો આવે છે અને તે ગૃહવાસમાં ધનધાન્ય—રત્નાદિથી ભંડાર ભરાયા કરે છે. ઇંદ્રો

ત્રિશક્તિ માતા પાને આવીને સ્તુતિ કરે કે હે માતા! ધન્ય રત્ન
 દુષ્ટી ધારીણી, આપને ધન્ય છે આપની કુએ ત્રિલોકીનાથ પ્રભુનો
 જન્મ થવાનો છે, જેના નિમિત્તે ઘણા જીવોનું કલ્યાણ થવાનું છે.
 માતાની સેવા કરવા માટે દેવીઓ આવે છે ગોઈ માને કે ઇશ્વર
 આવીને જગતના દુષ્ટ ટાળવા માટે અવતાર ધારણ કરે છે તેમ નથી.
 પણ પૂરે મનુષ્ય ભવમા આત્મસ્વરૂપની આરાધનાવડે મોક્ષપદ પામ
 વાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને તે જીવ ત્રણ જ્ઞાન લઈને માતાના ઉ
 રમા આવે છે, તે વખતે મોક્ષનું મહા ઉત્સવ થાય છે કારણકે ઉત્ત
 મમા ઉત્તમ પવિત્ર આત્માનું જે મેત્રે આવાગમન થાય છે, તે વખતે
 તે પરમઈષ્ટ નિમિત્ત પામવાને ભાગ્યશાળી જીવો પણ ઘણા પાકે છે
 એવા પરમ ઉપકારી સર્વજ્ઞ ભગવત શ્રી મહાવીર પ્રભુની નિર્વાણ
 તિથિનો પગમ કથાણકનો દિવસ આજે છે સાધક ધર્મોત્તમા પોતાની
 ભક્તિનો ભાવ ઉછાગીને કહે છે કે ધન્ય છે ધર્મચક્રી દેવાધિદેવનો આજે
 દેવો પણ ભગવાનના કલ્યાણકનો ઉત્સવ જિજ્ઞાસી રહ્યા છે નદીશ્વર
 દ્વીપમા તીર્થ કર ભગવતોની શાશ્વત પ્રતિમાજી છે ત્યા ઇન્દ્રો, દેવ-
 દેવીઓ, આવીને આઠ દિવસમુધી પ્રભુ વીતરાગના શુભાશ્રમ અને
 મહોત્સવ કરે છે જગત તેમનું અને તેમના પરમ મજાગીક કલ્યાણકનું
 નામ સાલગવાથી પણ મહા ભાગ્યશાળી થાય છે, અને પોતાને ધન્ય
 માને છે ‘અરિહતાણુ, ભગવતાણુ’ એમ નામ માત્ર ભાવથી સાલજો
 તેનું કલ્યાણ થઈ જાય છે એટલે કે જે અરિહ વીતરાગ ભગવાનને
 જાણે છે, અને તેમનું મનન કરે છે, તેનું અવસ્ય કલ્યાણ થાય છે.
 ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવનો જન્મકલ્યાણક ચૈત્ર શુદ્ધી ૧૩ ને દિવસે
 થયો તે કલ્યાણકનો ઉત્સવ થાય છે ઇન્દ્રો મોટો ઉત્સવ કરે છે. અને
 માતાની પણ સ્તુતિ કરે છે કે હે માતા! જગતને મહાન ઉપારનું
 ઇષ્ટ નિમિત્ત એવા તીર્થ કર ભગવાનને જન્મદાત્રી જનેતા ! તને ધન્ય
 છે સાધક આત્માને ભગવાનનું નામ અને કલ્યાણનો મહિમા સાલ
 જતા યોગાય જગ થાય છે, ભક્તિથી આહતાદ પામે છે, અને પોતાને
 પરમ પૂજ્ય ઇષ્ટનો અતિ આદર આવે છે, એટલે મ સાર ટગી જાય
 છે, ભવનો બંધાવ થવાનો પ્રસંગ આવે છે કારતક વડી દશમ તપ
 કલ્યાણક (દિશા) છે, તે વખતે દેવ-ઇન્દ્રો તપ કલ્યાણક ઉજવે છે.
 અને નદીશ્વર દ્વીપમા પણ મોટો ઉત્સવ કરે છે ભગવાન મ સારથી

નિવૃત્ત થઈને નગ્ન નિર્જનપદ-મુનિપણું ધારણ કરે છે, તે વખતે સીધું સાતમું શુભસ્થાનક પ્રગટે છે. પ્રભુ દિશ્વિત થઈને ધ્યાનમાં સ્થિર થાય છે કે તુરત ૭ મી ભૂમિકા-અપ્રમત્તદશા પામે છે, અને ત્યાંજ ચોથું મનઃપર્યવસાન પ્રગટે છે. રાગ અને રાગત્વ નિમિત્ત ટળ્યું કે સાથે જ જ્ઞાનની નિર્મળ ઉર્જાવળતા પ્રગટ થઈ. જ્ઞાનધ્યાનની સ્થિરતા, ઇચ્છાનિરોધ તપ એવી અપ્રમત્ત-પ્રમત્તદશામાં, સાડાબાર વર્ષ સુધી ભગવાન ધ્યાનદશામાં મસ્ત રહ્યા છે. કામ્યવાલિકા નદીમાં શામલી વૃક્ષ પાસે ભગવાન નિર્મળ જ્ઞાનની એકાગ્રતામાં શુક્લ ધ્યાનની શ્રેણીમાં હતા. પ્રથમ ધ્યાનમાં અદ્ય વિદ્ય છે. બીજા શુક્લ ધ્યાનની શ્રેણીમાં તદ્દન નિર્વિકલ્પ ધ્યાનની સ્થિરતા ચતાં વૈશાક શુદ્ધ દશમને દિવસે સર્વજ્ઞતા-ત્રિકાળ-જ્ઞાન-પ્રગટ થયું. પછી છાસક દિવસ વાણી બંધ રહી છે તેનું કારણ ધર્મસલામાં ગણધર-પુણ્ય પદવી ધારણ કરવાની યોગ્યતાવાળો કોઈ જીવ ન હતો. તે ગણધર મુનિમાં ઉત્કૃષ્ટ શક્તિ હોય છે, અદ્ય શબ્દોમાં ધણું સમજી શકે છે. પાંચમે નિર્વાણ કલ્યાણુક ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રમુનો મોક્ષ દિવસ આસો વદી અમાસ એટલે ચૌદશની રાતનો પાછલો ભાગ છે. તે વખતે માવાપુરી ક્ષેત્રે ભગવાન સર્વ કર્મકલંક રહિત પૂર્ણ શુદ્ધતાવડે મોક્ષદશાને પામ્યા. જીવન મુક્તદશા તો ત્રીશ વર્ષ પહેલાં પામ્યા હતા, અને જોતેરમે વર્ષે પૂર્ણ મુક્તદશાને પામ્યા. તે પરમ કલ્યાણુકનો મહિમાવંત દિવસ આજે છે. “પૂર્વ પ્રયોગાદિ કારણના યોગથી, ઉર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત મુસ્થિત જો, સાદિ અનંત-અનંત સમાધિ સુખમાં, અનંત દર્શન-જ્ઞાન અનંત સહિત જો” એ પ્રમાણે સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. સાધક આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને ઓળખીને, તેની ઉપર મીટ માંડીને પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે કે મારે પણ એજ પરમપદ અદ્યકાળમાં પ્રાપ્ત કરવું છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર એ ભાવના ભાવી ગયા. તે પણ જે રીતે ભગવાન મહાવીર મોક્ષે ગયા, તેમ સર્વ કર્મ ઉપાધિથી રહિત થઈને, દેહમુક્ત પૂર્ણ શુદ્ધ મોક્ષદશાને અદ્યકાળ પછી પામવાના છે. ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ કલ્યાણુક પર્વતિથિને પણ ધન્ય છે. એ કાળને યાદ કરીને ધર્મોત્તમા ગયાકાળનો, વર્તમાનમાં આરોપ કરીને હેંશથી પુરુષાર્થવડે કહે છે કે મહો! સર્વજ્ઞ ભગવાન આજે મોક્ષ ગયા.

ત્રિલોકનાથ ભગવાન જે ક્ષેત્રે મોક્ષદશાને પામ્યા તે ક્ષેત્રને ધન્ય છે. ધન્ય તે ગૌતમ આદિ મહા જ્ઞાની પુરુષો અને તે ગામ, નગર, આશન, માતાપિતા, કુળવંશ આદિ ગર્ભને ધન્ય છે. ધર્મોત્તમા, સાધકે સિવાય બીજું કંઈ પણ ભાગતા નથી.

“નિર્મળ શુભમણી શેઠજી ભુધરા, મુનિજન માન્ય હંસ જિનેશ્વર; ધન્ય તે નગરી, ધન્ય વેળા-મડી, માતાપિતા કુળવંશ જિનેશ્વર.”

(શ્રી આનંદધનજી.)

જે ક્ષેત્રે શુભના મોટા ગંજ પ્રગટ થયા, અને જે તીર્થસ્થાન જેના નિમિત્તથી ધન્ય કહેવાણું તે નિર્વાણશ્રી તથા માતાપિતા, કુળવંશ વગેરેને ધન્ય છે. અને આજનો દિન, દિવાળી નિર્વાણ ક્રિયાજી કાળને પણ ધન્ય છે. જેને નિર્વાણનો પ્રેમ હોય, સ્વતંત્ર કૃતકૃત્ય થવાની રુચિનો ઉત્સાહ હોય, તેને લોકોત્તર ક્રિયાજીની રુચિ હોવાથી, જેને જે રુચિ તેની અનુમોદના-ઉત્સાહ તેને હોય જ છે. તેથી દેવો અને હંદ્રો પણ સ્વર્ગ અને પુણ્યનો ઠાઠ—વેલવ છોડીને જાય છે કે આ નહિ, પણ વીતરાગ સાચા પ્રભુ છે, માટે સર્વજ્ઞ વીતરાગના ક્રિયાજીક ઊજવીએ. ધન્ય છે કે પ્રભુનો જન્મ થતાં ત્રણલોકમાં જેનો મહિમા ગવાય, અજવાળાં થાય, અને નકંના દુઃખી જીવોને પણ ક્રિયાજીક વખતે જે ઘડી શાંતિ થાય; એવો જેનો મહિમા છે તે પ્રભુનો આ નિર્વાણ દિવસ છે. “ઉર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત મુસ્થિત ભો.” શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને પણ પૂર્ણ પવિત્ર ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુનો વિશદ પડયો, તે અંતર ભાંગવા માટે પૂર્ણ અકલાય સ્વરૂપની ભાવનાના બળવડે, શુદ્ધ ભાવે કાળનો આંતરો કાઢી નાખે છે અને પૂર્ણ પડની પ્રાપ્તિનો ભાવ ઊછળીને, અંદરથી ભાવનો ઉત્સાહ લાવી પૂર્ણ સતત્ત્વ ગહુમાન કરે છે. પોતાને નિર્દોષ પૂર્ણ શુદ્ધ ભાવની રુચિ છે, તેથી પરમ ઉદ્ધતિન થઈને પ્રભુના ગાણા ગાય છે, એ તો સાધક આત્માનું જીવન છે. આજે ૨૪૬૬ મું વીર નિર્વાણ વર્ષ બેસે છે. એ ચોવીસમા મહાવીર પ્રભુએ સમવગરણમાં, ધર્મસભામાં લોકોત્તર એવા મોક્ષમાર્ગની બહેરાત કરી છે કે સર્વ જીવો સ્વભાવે પૂર્ણ સ્વાધીન છે, એવા મોક્ષમાર્ગના દાતા અકલાય કરુણાવડે જગતને પરમ

કલ્યાણનો પંથ કહી ગયા છે, તે અવિરોધી ન્યાયમાર્ગ અનંત તીર્થ કર
ભગવાનોએ ત્રિકાળ કહ્યો છે. મર્વ જીવોને પરમ કલ્યાણ સ્વરૂપ
આત્મધર્મ પમાડવાની વિશાળ ભાવનાનો પરિચય થતાં, તીર્થ કર
ભગવાન એવું સર્વોત્કૃષ્ટજિરુદ્ધ—જગતનારક, ત્રિલોકના નાથ થયા, તે
ધર્મસભામાં કહી ગયા કે અનંત જીવ તથા અજીવ છે, અને એકેક
આત્મા પૂર્ણ સ્વતંત્ર અને કૃતકૃત્ય છે. જ્ઞાના, દ્રષ્ટા, અખંડાનંદ, જ્ઞાયક,
પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવે છે, સ્વાધીન છે. એકેક દેહમાં રહેલો એકેક આત્મા
અખંડ પવિત્ર અને પૂર્ણ શુદ્ધ છે. જેવા પૂર્ણ પરમાત્મા પ્રગટ થઈશર
છે, તેવાજ શક્તિ સ્વભાવે સર્વ જીવો મર્વશુભ્ય પત્ત છે. એ સ્વ-
તંત્રતાનો જે સ્વીકાર કરે છે તે જીવો, કોઈપણ કાળે, કોઈપણ ક્ષેત્રમાં—
ચારેગતિમાં પોતાનું પૂર્ણ શુદ્ધ તત્ત્વ અવિનાશી, નિરાકુળ, શાંતિ અને
આનંદથી પૂર્ણ છે, એવા અનુભવનું યથાર્થ જ્ઞાન કરી શકે છે;
જીવનમુક્તદશા અંશે અનુભવે છે. પણ વિદેહમુક્ત મોક્ષ સ્વભાવ
એટલે કે મુક્તદશા તો એક મનુષ્યદેહમાં જ થાય છે, અને આત્મ
જ્ઞાનના સંસ્કાર પણ પ્રમથ મનુષ્યમાં જ થઈ શકે છે. મર્વજ ભગવાને
ધર્મસભામાં મર્વ આત્મા સ્વાધીન છે તેવી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વતંત્રતાની
બહેરાત કરી છે. દેવો પરમ ઉપકાર કે જેમના પાંચ કલ્યાણક, દેવ
દેવેન્દ્રો પણ અતિ હોંશથી ઉજવે છે. અને નિષ્કારણ કરુણાનો સર્વો-
ત્કૃષ્ટ મહિમા જગતના જીવોને બહેર કદે છે કે જાગે ! તે પ્રભુ આજે
મોક્ષે ગયા. પ્રભુ મહાવીરદેવ આ જ દિવસે નિવાર્ણ પામ્યા હતા, તે
પૂર્ણ પવિત્રદશાનુ સ્મરણ થતાં ધર્માત્મા વિશેષ વિશેષ જાગૃતિનો મુરુ-
ધાર્થ ઉપાડીને વીતરાગ સ્વરૂપના ગાણાં ગાય છે, અને આ પચમકાળે
વિરહના ટાણાને ભાવથી પુરાં પાડે છે. સર્વજ પ્રભુની ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ
સ્વકાળની પયોય પૂર્ણ થઈ તે દિન દિવાળી છે. તે દિવસે દેવોએ
રત્નોના દીવા પ્રગટાવી દિવાળી ઉત્સવ કયો હતો તે દિનથી દિવાળી
કહેવાય છે. જે દિવસે સંસાર અવસ્થાનો અંત થયો, તે કાળથી સં-
સાર પયોયનો અંત અને શુદ્ધ પયોયની ઉત્પત્તિ તે સાદિ અનંત
અનંત સમાધિ સુખમાં, અનંત દર્શન જ્ઞાન અનંત સંહિત જો' એવા પરમ
પ્રભાવક મર્વજ ભગવાનનો મહોત્સવ છે, “વીર જિનેશ્વર ગાઉ રંગશુ,
ભંજ મ પડ્યો હો પ્રીત જિનેશ્વર ” હે વીર પરમાત્મા પૂર્ણ વીર-

રાગ સ્વરૂપની સ્થિરતામા રાગ, પુણ્ય પાપના વિકલ્પનો ભગ મ પડશે. એજ પૂર્ણ સત્સ્વરૂપનો આદર છે, મહિમા છે તે વીતરાગ પ્રભુના પવિત્ર નિર્વાણ સ્વરૂપ સિવાય જીજ્ઞામા આદરનો અશ પણ ન હોય. એક પૂર્ણ વીતરાગપદ એજ માત્ર પરમપદ છે, એ પરમપદની પ્રાપ્તિનો ઉત્તમ, પૂર્ણ પવિત્ર અઠ્યાયનો પ્રમોદ, અનુમોદનરૂપ ઉત્સાહમા કોઈ પ્રકારનો ભગ ન પડશે. જ્ઞાપદારી લઈને કહે છે કે “ બીજો મન મદિર આણુ નહિ, એ અમ કુળવટ રીત, જિનેશ્વર ” ખાતદાન સજન હોય તે કુળને લગ્ન ઉપજે તેવું ખોટું કામ ન કરે તેમ શ્રી આનંદ-ધનંજી કહે છે કે મારા શુદ્ધ પવિત્ર ધર્મમા પ્રકૃતિનો લેખીહારો ન હોય ભાવ સમિતિ-શુષ્કિ ભગવતીદિક્ષા તે તો અમારી માતા છે. અને પૂર્ણ વીતરાગ સિદ્ધ ભગવાનરૂપ શુદ્ધ-પદ તે અમારો પિતા, એ અમારા લોકોત્તર ખાતદાન કુળની વટ-રીત છે પતિવ્રતા સ્ત્રીના હૃદયમા એ ધણી ન હોય તેમ મારો પતિ પૂર્ણ શુદ્ધ વીતરાગ તે નિયમમા બીજો એટલે પુણ્યનો પરાધીન વિકારી ભાવનો અશ પણ આદર ન હોય જેમ મહાસતી રાણુલ, અરિયર થતા રહેનેર્મીને કહે છે કે તુ સત્વત મટીને કલ ક્ષણો કેમ થાય છે ? તુ આવી પામરતા કરતા પ્રદ્ધ અર્થ માટે મૃત્યુ પામ્યો હોત તો તારી પ્રશસા કરત એમ પોતાના શુદ્ધ નિર્દોષ ધર્મકુળની જ રાખી, અનત સત મુનિવરો ધર્મોત્તમાઓ આપના જેવા જ પૂર્ણ પરમાત્મા થઈ ગયા, એ અમારા લોકોત્તર સિદ્ધ મુક્ત કુળની વટ છે તે પ્રભુતાને અવલભતા અમે, પ્રભુ ! તારા જ ગાણુ ગાશુ “ ધર્મ જિનેશ્વર ગાઉ હો રગશુ ” ધર્મ નામ આત્માનો સ્વ ભાવ તેમા ટકી રહેવું તે જ ચારિત્ર, આરાધના છે જે પદ શ્રી વીર પ્રભુ મહાનીર પામ્યા તે જ પરમ પદ તેના ભક્તો પામે છે, કારણકે જેને સત્નો આદર છે, તેને અસત્નો આદર ન જ હોય દિવોળીને દિવસે લોકો ભાવના ભાવે કે શામીભદ્રની રૂઢિ હોય એનો અર્થ એમ થાય કે જડતા કુકા (પૈસા) અને છાપરા વિના અમે ન હોય, સ સારની પરાધીનતા સદાય રહેજે ત્યારે આનંદધનંજી કહે છે કે મારો આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યતા વિના ન રહેજે, એટલે કે શામીભદ્રને બંદેસિદ્ધ ભગવાનની રૂઢિ હોય લોકો લખે છે કે બાહુગળવું બગ હોય, એટલે સ સારની ખખખમા સ સાગી વ્યાપાર આદિની હરીફાઈનું ઉપાધિકરૂપ

જળ હો, તેમ યંયુ; કારણકે ભરત ચક્રવર્તિ કોઈ રીતે બાહુબળ-
જીને લડવામાં ન પડેાંચી શકેા એવું બળ માર્ગે છે, પણ તે બ-
ળનાં ફળને ઉપયોગ એ થયો કે ભરત ચક્રવર્તિના જે ચક્રની એક
હબર દેવો સેવા કરતા હતા, તે ચક્ર સગાલાઈ ઉપર સસ્ત્રથી ધાત
કરવા દેવોને મોકલ્યા, પણ દેવો પાછા આવ્યા. પછી બાહુબળજીને
સંસાર રાજ્યાદિથી વૈરાગ્ય થયો, નગ્નમુનિ થઈ જંગલમાં ધ્યાનમાં
બેઠા છતાં અંદર ભરતને માહું લાગ્યું હશે એવી માનની ખટક રહી
ગઈ, અને દેવળજ્ઞાન અટક્યું. કંઈક ખટક્યું તો અટક્યો. પણ જ્ઞાન
તો જે વિકલ્પ આવે તેને જાણે, જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સળંગ જાણવું છે.
સળંગ સ્વભાવમાં ટકીને જાણવું તેને જાહે જોરાગવડે અટકીને જાણે
તો અટકવું થાય છે, પણ જ્યારે એ માન કપાયની વૃત્તિને પુરુષાર્થથી
તોડી, કે તરત અખંડ શુદ્ધ દેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યું. અમર્યાદિત અખંડ
સ્વભાવમાંથી લેહ કંપનાનું ભૂલરૂપી સ્થિત ટાળી, અને બાહુબળનું
દેવળજ્ઞાનનું બળ હો એવી તત્ત્વદ્રષ્ટિ સહિત, પૂર્ણ દેવળજ્ઞાનની ભા-
વના હોવી જોઈએ. લોકો ચોપડાના પુજનમાં લખે છે કે “ અભય-
કુમારની બુદ્ધિ હો; ” તેમાં લોકો સંસારના ઉકેલ માટે ક્રોધ, માન,
માયા, લોભમાં ચતુરાઈ કરવાની બુદ્ધિ ઈચ્છે છે. પણ ગણધરદેવની
બુદ્ધિ કેવી તીક્ષ્ણ અને મહા મહિમાવંત છે, કે ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ-
પ્રભુની દિવ્ય ધ્વનિ છટે છે, તે મહા અતિશયવાળી વાણીને દુઃકમાં
ઘણી સમજીને પચાવી શકે છે. ચૌદ પૂર્વ અને બારઅગની રચના
કરી શકે, એવી મહિમાવંત રૂદ્ધિ-બુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. જે સર્વજ્ઞ
વીતરાગના પેટ-મહા મહિમાવંત જ્ઞાનજંડાર, આત્માનું સામર્થ્ય પ્રગટ
થવારૂપ બુદ્ધિ હો એવી સાધક માગણી કરે છે. નિર્દોષ પવિત્ર પૂર્ણ
જ્ઞાનની ભાવના હોય ત્યાં પછી સંસારની ભાવના કેમ હોય? આ-
વના કલ્યાણિક મંગલિક દિવસે તો અપ્રતિહત મંગલિક, આવ્યા
પાછાં ન કરે એવી વીતરાગ સ્વરૂપની ભાવના ભાવો. ભાવવું એ-
ટલે યંયુ.

વીર સંવત ૨૪૬૬, ૧૯૯૬ ના કારતક સુદી ૧ રવિવાર તારીખ
૧૨-૧૧-૭૯ પત્રનાંદી પંચવિંશતિકા ૧૭ મેા અધિકાર સુપ્રભાત અષ્ટક.

આચાર્ય મહારાજે આત્માનું સુખભાત કહ્યું છે. હિંદી સમય-સારણમાં ૫૬૩ મેં પાને શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય પશુ સત્સોધ દેવજ્ઞ-જ્ઞાનદશાનું પ્રગટ સુખભાત થવાનું વર્ણન કરે છે, આત્મસ્વભાવનો વિકાસ થતા અનંત અતુલ્યમહિત દેવજ્ઞજ્ઞાન સદ્ગતી-સુખભાત પ્રગટ થાય છે તે પૂર્ણ રત્નવય યુગ શુદ્ધ આત્મપદના મહિમાનું વર્ણન કરે છે કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રથી પૂર્ણ અસેદ દેવજ્ઞજ્ઞાન—સુખભાત જે મુનિરાજને પ્રગટે છે એવા મુનિરાજને નમસ્કાર કરે છું આજે રવિવાર અને રવિતું પ્રભાત તથા નવીન વર્ષ છે.

(૨) શ્રીમદ્દની પુષ્પમાળામાંજ પ્રથમ વાક્ય છે—

રાત્રી વ્યતીક્રમી ગર્હ, પ્રભાત યયો; નિદ્રાથી સુકલ થવા ભાવ-નિદ્રા દાળવાનો પ્રયત્ન કરજો

હવે અજ્ઞાનરૂપી ભાવનિદ્રા દાળવા પ્રયત્ન કરજો. અહીં શ્રી પદ્મનદી આચાર્ય કહે છે કે આત્માનાં અનંત જ્ઞાન-દર્શનતેને આ-વરણ કરનાર અજ્ઞાન રાત્રી—અંધકારનો વ્યય અને જ્ઞાન ભાનનો ઉદય થતા તે આવરણનો નાશ થયો છે અને અનંતજ્ઞાન, અનંત-દર્શન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય પ્રગટ થયું છે. પદ્મનદી પંચવિ-શતિકા મરાઠી ટીકા ભાષામાં એમ લખ્યું છે કે નિશ્ચય "અંતરાય ક્ષય" શુણને વિઘ્ન કરનાર પ્રકૃતિને, પૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાનબળથી પહોંચી વળે એવા પ્રકૃષ્ઠ પુરુષાર્થવડે નિર્ણયતાનો ક્ષય કર્યો છે, એટલે અનંત દેવજ્ઞજ્ઞાન જ્યોતિર્નું બધું પ્રગટ થયું છે તેથી રાત્રીનો વ્યય અને પ્રકાશનો ઉત્પાદ થતાં સુખભાત પ્રગટ્યું, અને સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી દિવ્યચક્ષુ ખુલ્લી ગયાં. આત્માનું દેવજ્ઞદર્શન, દેવજ્ઞ-જ્ઞાન કે જે અપ્રતિહતપણે જ હોય છે, તેને પ્રગટ કરનાર મુનિસ્વરને નમસ્કાર કરે છું. પ્રભાત થતાં રાત્રીનો નાશ થાય છે, અને પ્રકાશની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને નેત્રો ખુલી જાય છે. તેમ મોહની કર્મથી ઉત્પન્ન થતી અંધકાર સહિત નિદ્રાનો સત્ય પુરુષાર્થવડે નાશ થાય છે, અને દેવજ્ઞજ્ઞાન જ્યોતિર્નું સુખભાત પ્રગટ થાય છે, તે આત્માને નમસ્કાર કરે છું.

(૩) સમયમારે આત્મખ્યાતિ ટીકામાં અમૃતચંદ્ર આચાર્ય
મહારાજ કેવળજ્ઞાન સુપ્રભાતનો મંગલિક કળશ મૂકે છે.

ચિત્તિંદ્રવદિમવિલાસિવિકાગહાસ શુદ્ધપ્રકાશમરનિર્મરમુપ્રમાન ।

આનંદમુસ્થિતસદોસ્ત્વલિતકરુણસ્તસૈવ ચાયમુદયન્યવલ્ચારિરાત્મા ॥

સમયસાર કળશ ૨૬૮

આત્મા ચૈતન્ય ભગવાન, સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપ શુદ્ધ છે, એમ
એનુભવ કરવાથી, તેનું સેવન કરવાથી આત્માના શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને
જ્ઞાનવડે (આત્માવડે) સુપ્રભાતરૂપ કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ સૂર્ય ઉદય થાય
છે. કેવો છે આત્મા ? ચૈતન્યચિંત નિરર્ગલવિલાસ કરવાવાળો. (જેમાં કોઈ
વિદ્ય કરનાર નથી.) એવો જે આત્મા તેનું પ્રકુલિત થવું, પૂર્ણ
શુદ્ધતા થવી તે ફૂલવું છે. શુદ્ધ પ્રકાશના સમૂહવડે ઉત્તમ પ્રભાતની
જેમ પ્રગટે છે. સૂર્ય પ્રકાશનો સંયોગ થતાં હજાર પાંખડીવાળું કમળ
સરોવરમાં ખીલી ઉઠે છે, તેમ આ સમ્યક્શ્રદ્ધાના બળથી કેવળજ્ઞાન
ખીલ્યું તેને ફરી કરમાંવાપણું નથી, સદાય પ્રકુલિત છે, પૂર્ણ સહજ
આનંદથી અચલિત એકરૂપ નિરાકૂળ શાંતિ છે. જેની બેહદ જ્ઞાન-
શક્તિની દિશિ (દિપવું, તપવું) અચળ છે. એવો સર્વજ્ઞ પ્રભુ ભગ-
વાનનો સહજનંદ પરમ મહિમાવંત મંગળીક છે. અહીં આ ચિત્તિંદ્ર
ઈત્યાદિ વિશેષણથી અનંતદર્શનનું પ્રગટવું-થવું બતાવ્યું છે. અચળ,
શુદ્ધ, પ્રકાશમાન ઈત્યાદિ વિશેષણથી અનંતજ્ઞાનનું પ્રગટ થવું બતાવ્યું
છે. “ અનંત આનંદ મુસ્થિત ચિત્તિંદ્ર ” વિશેષણથી અનંત સુખનું
પ્રગટ થવું દેખાડ્યું છે, અને “ અચલાર્ચિ. ” આવિશેષણથી અનંત-
વીર્ય (બલ) નું પ્રગટ થવું બતાવ્યું છે. અનંતશુદ્ધ પ્રગટયા તેને
ચળવા ન દે એવું અચળવીર્ય પ્રગટ્યું છે. એવો આત્મસ્વભાવ
અમારે પણ પ્રગટ થાઓ, એમ આચાર્ય મહારાજ વિશાળ ભાવના
ભાવે છે. આત્મસ્વરૂપભાનુ (રવિ) અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરીને બિગ્ધો
તે ફરી અસ્ત પામે અગર ચળે તેમ નથી. જો જવાબદારી રાખીને
કેવળજ્ઞાન પ્રભાતને નમસ્કાર કરેલ છે.

કારતક સુદી ૧૫ ને રવિવારે શ્રીમદ્દનો જન્મ દિવસ હતો. તે
ટાણાને આ ૭૨ મેં વર્ષે પણ શ્રીમદ્દ રાજચંદ્રનો જન્મ દિવસ એ જ

દિવસ માસ અને રવિવારે આવે છે. નિયમ છે કે દર, છત્રીશમે વર્ષે માસ તિથિ અને વાર એક જ આવે છે. “સર્વમાંગલ્યમાંગલ્ય” સર્વ કલ્યાણકારણું” કેવળજ્ઞાન પ્રસાદ છે, અને તેનું કારણ સમ્યગ્દર્શન છે, સમ્યગ્જ્ઞાન પણ આત્મા જ છે. આત્મજ્ઞાનની ભૂમિકામાં સર્વ મગજરૂપ છે. જેમ એક ખાંડી અનાજ વાવતાં હજારો પુગા ધાત્ર વચ્ચે થઈ નથ છે, તેમ આત્મજ્ઞાનની ભૂમિકામાં પૂર્ણતાની ભાવના ભાવતા તેની પાછળ તીર્થ કર પદ, ચક્રવર્તિ, ઇંદ્રાદિના મોટા પુણ્યપદ આવે છે છતાં ધર્મોત્તમા તેની ઇચ્છા કરતા જ નથી.

ચોથું સુપ્રભાત મગજિક.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, ર૩ મું અધ્યયન, શ્રી કેશી ગૌતમ સંવાદમાં આવે છે. એકવાર ગૌતમ સ્વામીને કેશી સ્વામી પૂછે છે કે “અવ્યયારે સમં વાર વિદ્વતિ પામિજાં બહુ” અધકારરૂપ અજ્ઞાન રાત્રી જગત ઉપર ફરી વળી છે, તેનો ઉજ્જવળ ઉદ્યોત કરનાર જગતમા કોણ હશે ? ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે અરે કેશી ! એવો કોઈ નિર્મળ જાનુ જિગ્યે છે કે સર્વ જીવોના અતરંગમાં (હૃદયપટમાં) જ્ઞાનરૂપી અમૃતધારાનો પ્રવેશ થતા, તે જીવોનું પરમ કલ્યાણ થાય છે. તીર્થ કર ભગવાનની દિવ્ય ધ્વનિવડે આત્માની સ્વતંત્રતાની જાહેરાતરૂપ વીતરાગના દિવ્ય વચનોનો પોષ છટતાં, અનેક પાત્ર [લાયક] જીવનાં હૃદયકમળ વિકાસને પામી ભાય છે.

કેશી સ્વામિ—એવો તે રવિ દહેતા સુપ્રભાત જાનુ કેવો હશે, કે જે જગતના અજ્ઞાન અધકારને ટાળીને અજ્ઞાન મોહ અધકારમાં ડૂબી થતા જીવોને આત્મધર્મનૌ પ્રજ્ઞામ દેખાડશે ? તેનો ઉત્તર—વર્તમાનમા જેમ ભગવાન મહાતીર થયા તેમ ભવિષ્યમાં પણ થવાના છે. તે તીર્થ કર ભગવાન સર્વજ્ઞરૂપ જાનુ ઉદ્યમોન પ્રગટપણે ચોરાશી હજાર વર્ષ પડી આ ક્ષેત્રે થશે, અને જેનો સસાર નાથ થઈ જાય છે, દર્શન મોહાદિ કર્મનો ઘણ થયો છે, બાકીના અપ્રારબ્ધ કર્મને ઘણ કરવા માટે ચોરાશી હજાર વર્ષ પુરાં થયે, શ્રી શ્રેણિક રાવળનો આત્મા જગતના અજ્ઞાન અધકારનો નાશ કરવા, હવેની અવસર્પી-ણીના મહા અર્ચ્યર્થવંત પહેલાં તીર્થ કર સર્વજ્ઞ ભગવાન થશે. આ

ભરતક્ષેત્રમાં એવો પ્રભાકર પ્રકાશશે કે એ સર્વજ્ઞ ભગવાન થવાની લાયકાતવાળો તે આત્મા ત્રણ જ્ઞાન સાથે લઈને આ ભરતક્ષેત્રમાં આવશે. અને ગર્ભમાં આવ્યા અગાઉ છ મહિનાથી સ્વર્ગમાંથી દેવી, કુમારિકાઓ આવીને તૈર્થ કરના માતાની સેવા કરશે અને હંદ્રો આવીને સ્તુતિ કરશે, કે ધન્ય માતા, આપની કુંજે તૈર્થ કરે ભગવાનનો આત્મા આવશે, અને બહાર આવ્યા પછી નિર્ઘ્રંથમુનિ થઈને દેવજ્ઞાનપ્રાપ્તિ, જે સુપ્રભાત દેવજ્ઞાન આત્માની પૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટ કરશે, અને તેના નિમિત્તથી હજારો, લાખો આત્માર્થી જીવો આત્મધર્મ પામશે, માટે આપને ધન્ય છે. અહીં સુપ્રભાત તે દેવજ્ઞાનનું મહા મંગળ ગીત—આચાર્ય પરમેષ્ઠી ગાય છે. ભગવાન પદ્મનંદી આચાર્ય નગ્ન દિગંબર નિર્ઘ્રંથમુનિ હતા, આત્મધ્યાનમાં મસ્ત હતા. અમૃતમય અધ્યાત્મરસમાં કલમ બોળીને આ પરમ મંગલિક સુપ્રભાત શ્લોકની રચના કરી છે શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યે સુપ્રભાતરૂપ મંગળની આત્મખ્યાતિમાં કળશપણે રચના કરી છે. શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રે ૧૬ વર્ષે પુષ્પમાળા ઉપર મંગળ કળશ મૂક્યો છે. ચોથું મંગળ પ્રભાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાંથી કહ્યું. અહીં પદ્મનંદી આચાર્ય ભગવાને પણ પાંચમું મંગળ કહ્યું કે, રાત્રીનો અધકાર ટળતાં અને સૂર્યનું પ્રભાત થતાં અહીં ઉઘડે છે, તેમ અજ્ઞાન અધકારનો નાશ કરનાર રવિરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનમય નેત્રોવડે પ્રભાત થયું છે. શ્રીમદ્ પણ કહે છે કે “કોટી વર્ષનું સ્વપ્ન પણ જાગૃત થતાં સમાપ્ત, તેમ વિલાપ અનાદિનો જ્ઞાન થતાં દૂર થાય.” જે અનંતકાળથી સુતેલા મોહરૂપી નિદ્રામાંથી જાગ્યા, જેનાં સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ અંતર ચક્ષુઓ ખુલી ગયાં, અને જેઓ આત્મસ્વરૂપની સ્થિરતામાં એકાગ્ર સ્વરૂપ સ્થિત છે એવા મુનિધરોને નમસ્કાર કરું છું. આ રવિવાર અને નવું વર્ષ અને પ્રભાકરનો ઉદ્યોત તેને પરમાર્થ સ્વરૂપમાં ઘટાવીએ તો એનો અર્થ એ છે કે, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સુપ્રભાત (દેવજ્ઞાન) ની ભાવનાવાળાને આ તત્ત્વનું બીજડું પ્રગટયું છે, તે નિઃસંદેહ-નિર્ભય-પણે આત્મસ્વરૂપના વૈભવના, એટલે દેવજ્ઞાનના ગાણું ગાય છે. અને તૈર્થ કરાદિ ભગવંતના વીતરાગ સ્વરૂપનો મહિમા પ્રગટ કરે છે. તે બોધીબીજ પૂર્ણતાને લેશે છે, અને તે કોઈ દિવસ પાછું ફરે

તેમ નથી. શ્રી આનંદધનજી પણ રવિનું સુપ્રભાત મહામંગલિક કહે છે:-

“દર્શન દીઠે જિનતણુંજી, સંશય ન રહે વેધ;

દિનકર કરસર પ્રસરતાજી, અંધકાર પ્રતિવેધ.

વિમળજિન દીઠાં લોચણુ આજ, મારા સિધ્યા વાંછિત કાજ.”

વિમળ=રાગાદિ પુણ્યપાપના મગમેલ રહિત શુદ્ધ આત્મ-પદ, તેની પદાર્થ શ્રદ્ધાવડે જે શુણુ પ્રગટયો, સમ્યગ્દર્શન થયું અને જાણ્યું કે હું પૂર્ણ કૃતકૃત્ય પગ્માત્મા જેવો જ છું. હવે ભવશંકા, મગ-મેલનો અવકાશ મારામાં નથી, એ જિનવરનો લલુનંદન આત્મસ્વ-રૂપમાં સ્થિત થયો ટક્યો, તે પાછો કેમ ફરે!

“હું જ દોહડા ફરે ટળ્યા રે, મુખ સંપદ શું ભેટ,

ધ્રીજ ધણી માથે કીયોરે, કુણુ ગળે નરખેટ.”

વિમળજિન દીઠાં લોચણુ આજ.

હે શુદ્ધ સહજાત્મ સ્વરૂપ પગ્માત્મા! હે વીતરાગ ચેતન્યધન જ્ઞાનમૂર્તિ! જે આપને જ ધણી ધાર્યો છે હે પ્રભુ! આપણી પૂર્ણ પવિત્ર વીતરાગતા અને કેવળજ્ઞાન પ્રભાકર-ભાનુના દર્શન કર્યો, તેથી હું જ અને નિર્ધનતા ટાળીને મુખ તથા સધનતા થા' છે. તેની પ્રતીતિવડે કહું છું કે “હું જ દોહડા ફરે ટળ્યાં, અને મુખ સંપદ શું ભેટ.”

ત્રિલોકનાથ તીર્થ કરદેવ માથે ધણી ધાર્યો, અને એ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવે છે એવો સ્વીકાર કરી કહે છે કે હું પણ પૂર્ણ આપના જેવો જ સ્વભાવે છું. એમ પૂર્ણતાના ભાને જાગ્યો, તે શ્રદ્ધામાથી સંશય ટાળીને, વિરોધ મટાડીને, એ સિદ્ધની જાતનો અતીન્દ્રિય પુરુષાર્થ લઈને જાગ્યો છે તેથી તે પાછો ન ફરે. નિમદેહકોપી મમ્યગદર્શન સૂર્ય-કંબર-પૂર્ણતાનો અશ, માધક અભાવ પ્રગટ થતા, પૂર્ણની રચિતુ ભેર ઉઠાવતા કહે છે કે “દિનકર કંબર પ્રમરતાજી, અંધકાર પ્રતિવેધ વિમળજિન દીઠાં લોચણુ આજ મારા સિધ્યા વાંછિતકાર્ય” આત્માનો શુણુ પ્રગટ્યો પાછો ન ફરે એનું નામ અપ્રતિકુલ સમ્યગ્ સુપ્રભાત છે.

મુપ્રભાતની પદ્મનંદી-ગાંધી.

યત્સર્વાવમુસ્તવદ્ યદમલે :નપ્રમાનામુરં
લોકલોકપદપ્રકાશનવિવિધે પ્રવૃષ્ટં નરુત ।

હૃદયમુતે મતિ યત્ જીવિતમિવ પ્રાપ્તં પદ પ્રણિમિ;

ત્રૈલોક્યાધિપતિનસ્ય મતતં તત્પ્રમાણ સ્તુતે ॥૨॥

જે રવિ ઊગ્યો એવા મુપ્રભાત-કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ ત્રિલોકનાથ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું, એવો સનાતન નિયમ છે કે ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાન પૂર્વ ભવે તૈયારી લઈને આવ્યા છે, અને તેમના નિમિત્તથી ઘણા જીવોનું કલ્યાણ થવાનું છે, તેથી તેમનો જન્મ થતાં જ ત્રણે લોકમાં અજવાળાં થાય છે, અને બધાં પ્રાણીને બે ઘડી શાતા (મુખ) થાય છે. નરકવાસી દુઃખી જીવોને પણ અનંતદુઃખની વેદના ટીકીને બે ઘડી શાંતિ થાય છે, તેથી કરુણા ભંડાર, ત્રિલોકનાથ પરમકરુણાળ એવા ઉપકારીપણાના ગિરુદનું આશીર્વાદ તેમને કરવામાં આવે છે. સર્વ દુઃખથી રહિત જેને થવું હોય, તેણે તેમની અકપાય (રાગ રહિત) સ્વરૂપસ્થિત કરુણાને બાંધીને, માનીને, તેનું અનુચરણ કરવું. “ સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણુ જાણી, આરાધ્ય ! આરાધ્ય ! પ્રભાવ આણી; અનાથ એકાંત સનાથ યાગ્રે, એના વિના કોઈ ન બાદ્ય સ્લાગ્રે.” સર્વજ્ઞ પરમાત્માનો વિશ્વાસ કર અને એ સમાનતા રૂપે પોતાનું સ્વાધીન સ્વરૂપ છે તેની સેવા કર. પરભાવ, રાગદ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પુણ્ય પાપ, સર્વ ઉપાધિ રહિત થવાનો ઉપાય એક સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રણીત આત્મધર્મ છે. નિર્દોષ આત્મધર્મ તેને કહીએ કે જેમાં રાગદ્વેષ પુણ્ય-પાપની શુભ અશુભ વૃત્તિનો પણ અવકાશ ન પામે, એવો શુદ્ધ વીતરાગ સ્વભાવ તે જ નિજપદ અને નિરુપાધિક શાંતિ છે તે મને પ્રગટ હો. પાર્શ્વ પ્રચુની સ્તુતિમાં કહે છે કે-

“ ઉપશમ રસ વેરચેદે, પ્રભુ તારા નયનમાં;

હૃદયકમળમાં દયા અનંત ઊભરાયજો. ”

હે વીતરાગ, હે ચિદાનંદમૂર્તિ, હે કૃપાનાથ, સર્વજ્ઞ દેવ મેં આપને ઝોળાબધ્યા છે, તેથી હું આપની કૃપાને પાત્ર છું. મેં આપની

અકષાય કરવાને માની છે સર્વ ઉપાધિ રહિત શુદ્ધ આત્મપદનો
યથાર્થ નિર્ણય કરી, સંસારના બાવ છોડીને જે વીતરાગ સ્વભાવને
શરણે ગયા તે, હે નાથ, તમારા જેવા પૂર્ણશુદ્ધ થઈ ગયા

(ઉત્તરાધ્યયનનું (ચોથું) મંગલ)

હે ગૌતમ, જેણે પ્રથમથીજ આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને
વીતરાગ સ્વરૂપની ભાવના ભાવી નથી, સંસારથી વૈરાગ્ય કયો નથી,
સતતનું શ્રવણ મનન કયું નથી, તેને ઘડપણમાં સત્સ્વરૂપની રુચિ નહિ
થાય જેને જેની રુચિ તેમાં તેને વાયદા ન હોય પ્રશ્ન —જે બહુ
પાપી છુવ હોય તેને વર્તમાનમાં ફગ કેમ ન મળે? ઉત્તર —જો
છુવ હુ ખી થાય એવી દેહ ભાવના મજબૂત ન કરે મરેલાને પાદુ ન
મરાય, પાપી ઉપર પણ દયા હોય જો છુવને મહા મૂઢતા છે તે
જોડને જ્ઞાની મધ્યસ્થ રહે છે, અને જાણે છે કે તે છુવતેના ભાવથીજ
ભયવશ હુ ખી-હુ ખીજ છે, તે પ્રત્યે જગ્યા આવે છે

“ સો ઉદ્ધ મારીને મિઠાડી પાટે બેડી ” જો કથન અહીં
પરમાર્થમાં ઘટે નહિ ક્ષણભરમાં પાપી પણ જ્ઞાની ધર્માત્મા થઈ શકે
છે વીછીનું દ્રષ્ટાન્ત —જોઠ મનુષ્ય વહેતી નદીના પૂરમાં પ્રવાહમાંથી
વીછીને કાઢતો હતો, વીછીને હાથમાં લીધો કે તરતજ ડબ માયો
ફરી ખીજ હાથમાં લીધો ફરી ડબ માયો, એમ ઘણા ડબ માયા,
છતા હાથમાં પકડી રાખ્યો ત્યારે નદીના કાંઠે ઉભેલા લોકોએ ઠપકો
હીધો કે જે ડબ મારે તેને તું કેમ બચાવે છે? ઉત્તર —ફજન ફજન-
નતાને ન છોડે તો સજ્જન સજ્જનતા કેમ છોડે? જો ઉપરથી સાર જો
લેવાનો છે કે અધર્મી અને પાપી પામર છુવો પ્રત્યે દેપ ન કરવો
તેને સહાય કરવાની ઇચ્છા ન થાય તો તેનાથી મધ્યસ્થ રહેવું પણ
દેપ ન કરવો ગર્હકાલનો મહા પાપી આજે મોઝા ધર્માત્મા પવિત્ર
આત્મા થઈ શકે છે જે પોતાનું સાચું હિત સમજશે તે સુખી થશે
શ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજ કહે છે કે —

“ તુજ કરણા સહુ ઉપરેજ, સરખી છે મહારાય
પણ અવિરાધજ છુવનેજ, કારણ સફળ થાય રે
ચંદ્રાનન વિનજ સાલગીએ અરદાસ ”

હે નાથ ! તારી ઐક્ય, અકાયા કરુણા જે અવિરાધકૃપા મ-
મજીને સ્વીકારે-તેને અનંતો ઉપકાર થાય છે. પણ જેણે તારા વીત-
રાગ સ્વરૂપ લોકોત્તર માર્ગનો આદર નથી કર્યો તે વિરાધક જીવને
શું ઉપકાર થાય ? જેને પુણ્ય, પાપ, માનાદિ તથા વિવિધલોભ
આદિની ઈચ્છા મમતા છે, તેને સત્ સ્વરૂપની રુચિ ક્યાંથી થાય ?
દિવાળી અને નવું વર્ષ એમ કાળ તો બદલાયા કરે છે. પણ શુદ્ધા-
ત્મસ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધાવડે સત્યગદર્શનનો પ્રકાશ કરીને આ
સુપ્રભાત (પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન) ના ગાણું તો એનાં છે કે સમસ્ત
જીવોને સદા સુખ દેનારાં છે. આ સૂર્ય તો અમુકને પ્રકાશ કરે, પણ
આ જ્ઞાન સુપ્રભાત પ્રભાકર તો અત્યંત મહાન છે, તે સર્વ જીવોને
પ્રકાશ આપનાર છે. જેને પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે, તે સર્વજ્ઞ
વીતરાગ ભગવત કહેવાય છે, ત્રણલોકના નાથ કહેવાય છે. તેની
સાન્નિધ્યમાં બેઠેલા જીવોને ઘણું સુખ થાય છે. આ સૂર્ય પ્રભાત કાળમાં
ઉદિત થાય છે, અને માંજેઅસ્ત થતો દેખાય છે. પણ જિનેશ્વરભગ-
વાનને કેવળજ્ઞાન જ્યોતિ પ્રગટ થાય છે તે કદી અસ્ત પામતી નથી.
તે જ્યોતિ પ્રગટ થતાં ત્રણલોકમાં અજ્ઞાનું અને બધા જીવોને
શાંતિ થાય છે નરકના અતિ દુઃખી જીવોને પણ બે ઘડી શાંતિ થાય
છે. એવો ઉત્કૃષ્ટ મહિમા જેનો છે, એવા કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે
હું તેમને નમસ્કાર કરું છું. તીર્થંકર પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતાં
વિદ્યાધરે અને દેવીઓ એમની પૂર્ણ વીતરાગતા- પવિત્ર કેવળજ્ઞાન
સ્વરૂપનાં ગાણું ગાય છે, સ્તુતિ કરે છે તે વિદ્યાધરે પણના ભક્ત
હોય છે, તેમની કન્યાઓ ગદ્ગદ મુદર રીને પણનાં સ્તવન ગાય છે.
એવા શ્રી અરિહંત ભગવાનનું કન્યાલોકની સુપ્રભાત (કેવળજ્ઞાન
મગનિક) સત્પુરુષનું યોગબળ જગતનું કન્યાલુ કરે.

તા. ૧૩-૧૧-૩૬

૮= મી ગાથામાં એમ કહ્યું કે શુભ અપ્યવસાય એજ સુખ્ય-
પણે તો કેવલોક છે, અને અશુભ ભાવ તે નર્કોદિ ગતિ છે. કારણકે
જેવા ભાવનો જીવ કર્તા થાય, તેવા પ્રદારના ભોગવવાનાં તે ગતિ
અને પ્રકૃતિની અવસ્થાનાં ભોગસ્થાનો થોદ પ્રદાંડમા છે.

“ તે તે લોગ્ય વિશેષના, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ; :
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ”

પરમાણુની મુદ્દા-સૂક્ષ્મ અવસ્થા, પુદ્ગલનું અચિંત્ય સામર્થ્ય, તથા અચિંત્ય જીવનું વીર્ય એ આદિનો અહીં આં ધણો વિચાર સમાય છે. લોહચુંબક પત્થર અને લોહ એ બેક જડ—અચેતન છે છતાં તે સ્વયં કાર્ય કરે છે. તેમ પુદ્ગલને અનેક પ્રકારે વિચારીએ તો પુદ્ગલમાં સ્વયં બોક્તૃત્વદાન શક્તિ છે. જીવમાં પણ અસંખ્યાત પ્રકારના ગુણ અશુભ પરિણામરૂપ અધ્યવસાય થાય છે. આત્માના વીર્યનું જે શુભ અશુભ કર્મની અવસ્થામાં બેડાવું થાય છે, તે બૂલપણે લોગવવાની યોગ્યતા અને સ્વાધીન અવિકારી પરિણામ, એકનો વિચાર કરે તો માત્રુમ પડશે કે જીવ અને અજીવ દ્રવ્ય સામર્થ્ય એ સૌની સત્તામાં છે. જડમાં પણ અનેક અચિંત્ય શક્તિ છે. એક જ જાતના પરમાણુમાં ઘણવારમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ બદલાઈ જાય છે. જેમ દૂધમાંથી દહીં, દહીંમાંથી ધી. દૂધ બગડી જાય છે તે બગડી જવાની તેનામાં શક્તિ છે. એવીરીતે જ દરેક પુદ્ગલમાં ગળવું, મળવું, સડવું, પડવું ગતિરૂપ થવું એવો જડનો સ્વભાવ છે. એક રજકણ પરમાણુ એક સમય માત્રમાં લોકના છેડાથી ગતિ કરીને ઔઠ રાજલોક પ્રમાણે શીઘ્ર સ્વયં જઈ શકે છે. દરેક પદાર્થમાં પરથી જુદાપણાની સહજ શક્તિ છે, તે તેની સત્તામાં ટકીને બદલે છે. તેમાં ઈશ્વર કંઈ લોગવાવે એ વાત સંભવતી નથી. ૮૬.

હવેની ગાથામાં શિષ્ય કહે છે કે આપે કત્તા લોકતાપણું જે પ્રકારે કહ્યું, તે વાતનો અંતરથી વિચાર કરતાં તેનું યથાર્થપણું સમજાય છે. પણ આત્મા કત્તા લોકતા કયો, તો પત્રી તે પુણ્યપાપનાં શુભ અશુભ પરિણામવાળા બંધથી નિવૃત્ત થવા યોગ્ય રહેતો નથી. તે શંકાની ગાથા હવે કહે છે.

કત્તા લોકતા જીવ હો, પણ તેનો નહિ મોક્ષ;
વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭.

હવે શિષ્યમાં વિવેકબુદ્ધિ વધે છે. હા પાડતો કહે છે કે આપની કહેલી દલીલ અને મારો જ્ઞાન મળે છે. એટલે આત્મા છે, નિત્ય છે, કર્તા અને લોકતાને પ્રકારે છે તે જાણ્યું, પણ તેનો મોક્ષ કેમ થાય તે જણાવું નથી. કારણકે હજી કર્મ કરવારૂપ હોય વર્તમાનમાં વર્તે છે, તેથી ભાસે કે શુભ અશુભ પરિણામ મારાં, અને હું - તેનો કર્તા, એમ ઈષ્ટ અનિષ્ટપણું વર્તમાનમાં વર્તે છે તો ભવિષ્યમાં તે ભૂલ કેમ ટળશે ? તેનો ઉત્તર — શુરુ કહે છે કે:—તે જાણ્યું કે વર્તમાન પૂરતીજ ભૂલ છે, તે ભૂલ રહિત તું ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વભાવે છે, તો આ વર્તમાન ક્ષણિક અવસ્થામાથી હોય ટાળીને, નિર્દોષ અભિપ્રાયની સંગ્રામ, પૂર્ણ પવિત્ર જ્ઞાનધન વીતરાગતા સાથે મેળ કરી લે; એટલે તે શુભ અને અશુભથી નિવૃત્ત થતાં, આત્માના જ્ઞાતાન્ન્ટા આક્રી સહજ સ્વભાવમાં રહેવાથી તે હોયનું ટળવું થશે. આ હોય વર્તમાનમાં દેખાય છે, તે હોયગહિત ગુણ પણ છે, અને તેનો પ્રતીપક્ષી હોય પણ છે, મારે તે ગુણને તુ ગ્રહણ કર એટલે હોયનું ટળવું સ્વયમેવ થશે. આ શંકાનો ઉત્તર ગાથારૂપે હવે પડી આવશે. અહીં તો શિષ્ય કહે છે કે આ વર્તમાનમા તો હોય છે, તે હોય ન ટળે તો મોક્ષ કેમ થાય ? ૮૭

હવે શિષ્ય વિચાર કરીને બીજી આશંકા રજુ કરે છે:—

શુભ કરે કૃણ ભોગવે, દેવાદિ ગતિમાંય;

અશુભ કરે નર્કાદિ કૃણ, કર્મરહિત ન કયાંય. ૮૮.

મને તો એમ લાગે છે, કે દયા પાળીએ મત, શીલ વગેરે શુભકાર્ય કરીએ, જગતનું લલ્લું કરીએ, એવાં પુણ્ય પરિણામથી તેનું કૃણ દેવગતિમાં સુખ ભોગવવું થાય છે. અને પાપના પરિણામ હિંસા અને ચીરી આદિના કાર્યો કરે, કરાવે અને અનુમોદે તો તેનું કૃણ નરકગતિ થાય તેથી જીવનો મોક્ષ થવો સંભવતો નથી. જો જીવનો સુક્ત સ્વભાવ હોય તો આજઝુધી તેનો મોક્ષ કેમ ન થયો ? અનંતકાળ વીત્યો પણ હજી શુભ અશુભ કર્મ કરી—શુભ અશુભ બંધભાવ કરવાનો હોય વર્તમાનમાં પણ છે. શુભભાવ બંધનું કારણ છે એમ તો શિષ્ય અહીં સમજ્યો છે.

પુણ્યથી ધર્મ-ગુણ માનનારા તો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધાથી
બ્રહ્મ છે; કારણકે પ્રકૃતિના નિમિત્તમાં રાગપણે ટક્યા છે, અને પરભાવને
પોતાનો માને છે, કર્તાપણું માને છે, તેમને જ્ઞાતાપણું ક્યાં રહ્યું? જ્ઞાતા-
પણાનો જેને આદર નથી, તેના પુણ્ય પરિણામ પણ નિર્ગોદના મહા
હુઝનું કારણ છે. એવા સંસારી જીવ પુણ્ય-પાપ વિના હોઈ શકે
નહિ. પણ સમ્યક્દર્શન-શુદ્ધ આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા થતાં તે પુણ્ય
પાપનો સ્વામી-કર્તા ભોક્તા હું નથી, પણ હું તો મારા શુદ્ધ સ્વ-
ભાવનો જ કર્તા-ભોક્તા છું એમ સ્વ અને પરભાવની વહેંચણી કરે
છે. સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થતાં પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવનું જ્ઞાન
અને પુરુષાર્થ બેડ તેને હોય છે, એવા સ્વભાવનું જ્ઞાન હોવા છતાં
પણ જે કંઈ રાગદ્વેષ આદિ દોષ અત્પ્રમાણમાં થઈ જાય તો તેમાં
ટકતો નથી એટલે સંસારમાં રુચિ આદર નથી તેને ગુભાશુભ કર્મફળ
નિવૃત્ત થઈ જાય છે. ૮૮.

શ્રી શુરનો ઉત્તર:—

જેમ ગુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;

તેમ નિવૃત્તિ સફળતા, માટે મોક્ષ સુખણ. ૮૯.

જેનની અવસ્થાના દોષથી થતાં ગુભાશુભ કર્મપદ જાણ્યાં,
અને સાથે તેમ પણ જાણ્યું કે મેં શુભ અશુભ પરિણામ ક્યાં અને
તેથી તે થયા. પણ તેણે ફળ સ્વર્ગ-નર્કોદિ ભોગવવાપણું છે. તે ગુભા-
શુભ ભાવ દોષ છે, તેથી નિવૃત્તિ થઈ શકાય છે. હું જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, સાક્ષી
જ છું, પરમાણુ, પુણ્યાદિ, દેહાદિની ક્રિયા કરવી તે મારો ધર્મ નથી,
હું જ્ઞાતા છું, તો સાચક જ્ઞાન સિવાય કરે શું? હું જ્ઞાન છું તેથી
તેમાં ટકવાનો પુરુષાર્થ થઈ શકે છે. અજ્ઞાનભાવે હું પરનો કર્તા ભોક્તા
છું એમ કંપના કરી પરમાં ગુણબુદ્ધિ મેં માની હતી, તે જ્ઞાનની
બૂલ અવસ્થા મેં કરી હતી. તે બૂલ અવસ્થા પલટાવીને અભૂલરૂપ
જ્ઞાનદશા હું જ કરી શકું.

કોષ ટાળીને જેમ દમ્મા થઈ શકે છે, તેમ જે હું કરું, હું દયા-
યાજો, પુણ્યયાજો, હું બીજાને બચાવું, સુખી, દુઃખી કરું વગેરે રાગરૂપ

પરભાવમાં ટકવારૂપ મિથ્યાભાવ, અને પરમાં સુખબુદ્ધિની કલ્પના હું કરતો, તે અસત્ કલ્પનાથી હું નિવૃત્ત થઈ શકું છું, હું પુણ્ય, પાપ રાગાદિ રહિત નિર્મળ શુદ્ધ સ્વભાવે છું એમ યથાર્થપણે જાણવું તે સ્વાધીનપણું છે, મારા સ્વરૂપની સ્વાધીનતામાં પર પ્રકૃતિની ઉપાધિ નથી, પુણ્ય પાપ મેં કર્યાં, મેં લોગબ્યાં તેમ માન્યું હતું, તે પ્રકૃતિની અસરને લઈને મારામાં ઉપાધિ ઉણપ-હીનતા અને રાગી દેવીપણું હતું. તેનાથી શુભાંત મારી એટલે જાણ્યું કે મારો સ્વભાવ પરભાવપણે નથી. પણ નિર્મળ શુદ્ધ અક્રિય જ્ઞાતા સ્વરૂપ છે, પરથી સર્વથા નિવૃત્ત સ્વરૂપ નિરપેક્ષ છે. એમ પુણ્ય પાપથી ભુટો, અસંગ, જ્ઞાતાપણે ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ કરવાથી, તે શુભાશુભ ઉપાધિક ભાવથી જીવ નિવૃત્ત થઈ જાય છે. “તું છે મોક્ષ સ્વરૂપ,” પરવસ્તુમાં પુણ્ય પાપની ક્ષણિક અવસ્થામાં તું જાળવા યોગ્ય નથી. પુણ્યપાપરૂપ ભાવ કરવાથી કર્મબંધ થાય છે તે તેનું સફળપણું છે. તેનાથી વિપરીત શુદ્ધભાવ કરવાથી શુભાશુભ ભાવની નિવૃત્તિ પણ સફળ છે. માટે નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે, એમ હે વિચક્ષણ તું જાણ. શિષ્યની લાયકાત કેવી હોય, સત્સ્વરૂપનો જિજ્ઞાસુ શિષ્ય કેવો જોઈએ, પાત્રતાની ભૂમિકા કેમ વધે તે આહીં જોવાનું છે. પહેલા આર પ્રશ્નના ઉત્તર જાણ્યા તેમાં શિષ્યને શંકા નથી; તેથી શ્રી ગુરુ કહે છે કે નિવૃત્તિ થઈ શકે છે, નિવૃત્તિનો પુરુષાર્થ કરી શકાય છે માટે હે અતુર શિષ્ય તે તું જાણ.

ઉત્તરાધ્યનસૂત્ર અપ્રમાદ અધ્યન ગાથા ૩૨ માં કહ્યું છે કે:—

અવમોદિયકલ્પદગાપદ્મ ઓદ્ધણા સિ વદ મહાલયં ।

ગચ્છસિમર્ગં વિશેહિયા સ મર્વં ગોચમ મા પમાયણ ॥

હે ગૌતમ! તારી શુદ્ધ સ્વભાવભૂત સમ્યક્દષ્ટિ તને પ્રાપ્ત છે. અને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન લક્ષ્મી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ અવસ્થા તારી સમીપ વસે છે, માટે તને જે પ્રશસ્ત રાત્રની અરૂપ અસ્થિરતા છે તે પ્રમાદ છોડ. કેવળજ્ઞાન લેવામાં, પૂર્ણ પરમાત્મદશા લેવામાં સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર. કારણકે તે પદ તારાથી દૂર નથી. તેમ શ્રીમદ્ અને શિષ્યને કહે છે હે વિચક્ષણ! તું જાણ, એમ પોતેજ શિષ્યપણાનો આરોપ કરીને સુંદર ઘટના કરી છે. શિષ્યને કહે છે કે તું જાણ કે

આ રીતથી મોક્ષ છે, માટે તું શીઘ્ર જ પરભાવથી, શુભાશુભ બંધ-
ભાવથી નિવૃત્ત થા. “નિવૃત્તિ શીઘ્રમેવ ધારી તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું”
હું પૂર્ણ શુદ્ધ કૃતકૃત્ય છું, અક્રિય છું, નિર્વિકલ્પ જ્ઞાયક માત્ર છું, એ
અભિપ્રાય મહિત પૂર્ણતાને લક્ષે, વર્તમાન અવસ્થામાથી રાગના
ભાગની અસ્થિરતાને પુરુષાર્થની સ્થિરતા વડે ટાળ. એમ રાગ ટાળતાં
બાદ્ય અને અભ્યંતર પરિવ્રજ ટળી જાય છે. કેમકે બહારનું કાંઈ
કરવાનું આત્માને હાય નથી. પરવસ્તુનું અલ્પભૂત્યાગ જ્ઞાનમાં નથી.
શુભાશુભ પરિણામ, બંધભાવને તું શીઘ્ર જાણી મૂક, એમ ૧૭ મે
વર્ણે શ્રીમદે અંદરથી પડકાર મારીને છતું છે. જે પુરવાદિ શુભાશુભ
રાગનું કર્તવ્ય ઠીક માન્યું હતું, તેને ઉપાધિ જાળીને તું ગિર્યા મા-
ન્યતા છોડ, એમ કહ્યું છે.

કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ. જેમાં તે ઠીક માન્યું હતું તેને દોષમય
અઠીક માની, બંધભાવને ઉપાધિરૂપ જાણ્યા, માટે તેની નિવૃત્તિ થઈ
શકે છે. સમ્યક્ અભિપ્રાયથી શુદ્ધતાના અવલગનદ્વારા શુભાશુભ
ભાવનું નિવૃત્ત થવું સહજ છે તે શુભાશુભ કર્મનું કરવાપણું જેમ
સહજ છે તેમ તે વિભાવ નહિ કરવાથી તેની નિવૃત્તિ પણ સહજ છે.

ત્યાગ કરે, પુણ્ય કરે, સમાન, શ્રી, પૈનો બધુંય ત્યાગી દો,
આમ કરવું-તેમ કરવું, એવું અનત દાગથી માલગવામા આવે છે
પણ મુકનપણ, કર્મબંધન-ટાળવાપણ, સહજપણે નિવૃત્ત થવું તે કેમ
ન આવ્યું? તે વિચારો. જે ભાવે બંધ થાય તે ભાવે મુકિત કેમ થાય?
વસ્તુ માત્રનો પોતપોતાથી પરિણમવાનો સહજ સ્વભાવ છે; છતાં જીવ
પરનો કર્તા-સોદતા થઈ અસત્ કંપના ઉભી કરે છે, અને પરવસ્તુમા
સુખશુદ્ધિ કરે છે, અને પરભાવપણે રાગી દ્રેષી થઈને રહે છે. અને
હું કરે હું લઉં, મુકે ત્યાગ કરે, એમ જ્ઞાનમા અસ્થિરતા, કૃત્રિમતા,
અસહજપણ પોતે જ કરે છે વસ્તુનો સ્વભાવનો સહજ છે, કશું હઠી
થતું નથી, છતાં જીવથી જીવ માને છે કે હું પરનું કરે છું, લઉં છું,
થહણું કરે છું, ત્યાગ કરે છું. દોઝને પ્રશ્ન થયો કે ત્યારે કરવું શું ?
ઉત્તર-વસ્તુ (આત્મા) નો સહજ જ્ઞાતા દયા માત્ર સાક્ષી સ્વભાવ
છે, ચૈતન્યતા છે, તો તેમા (જ્ઞાતાપણામાં) જ્ઞાનપણે જીવવું, ટકવું,

એજ સહજ સ્વાધીન સુખ છે તે કરવું. દુઃખી થાવું હોય તો બીજું માનો. જાંધું માનવાની ભૂલ કરવા છતાં પોને સ્વતંત્ર છે. પ્રશ્ન:-ભગવાનનો ઉપદેશ છે કે ત્યાગ કરવો. ઉત્તર:-મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી જે ત્યાગ વર્તે છે તે વાસ્તવિક ત્યાગ નથી, પણ અંતરાયનો ઉદય છે. ઉદયજન્ય ત્યાગ તે સાચો ત્યાગ નથી, પણ યથાર્થતત્ત્વદર્શિતા ભાન મહિત, સાચી શ્રદ્ધા સહિત, હું શુદ્ધ છું, પરવસ્તુનો શ્રદ્ધા ત્યાગ કરવો કે દેહાદિની ક્રિયા કરવી તે મારે આધારે નથી, હું અક્રિય જ્ઞાતા સાક્ષી શુદ્ધ જ છું, એ અભિપ્રાયની દૃષ્ટિ રાખીને, વર્તમાન અશુદ્ધ અવસ્થાનો રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરવો. તે રીતે રાગ ટાળનાં રાગનાં નિમિત્ત જે બાહ્ય પશ્ચિદ તેનો ત્યાગ મહેજે થઈ જાય છે. એવો મહજ વસ્તુનો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંગ્રહ છે. હઠથી કાઢી શકાય નથી.

કેમ માને કે મારે વિષય કયાય મ સાગ્ના રાગાદિ કાંઈ છોડવાં નથી, કારણકે હઠથી તો કંઈ થતું નથી. એન સ્વચ્છતી ભાષા બોલે, અને રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ ન કરે, વિષય કયાયમા પ્રવર્તે, અને કહે કે જે થાવું હશે તે મહજ પાવે, ઉદય પ્રમાણે થઈ જશે. તો તે જાંધી દૃષ્ટિ એટલે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે. મોહ મમત્વ રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે તો રાગનું નિમિત્ત છૂટી જાય છે. મારે માથા અભિપ્રાય મહિત રાગનો ત્યાગ એજ મોહનીયનો ક્ષયોપશમ જન્ય ત્યાગ છે. અંતરાયનો ઉદય હોય તેને ત્યાગ માને, અને કહે કે જામે આદિત્રવાન છીએ, ત્યાગી છીએ, જોની વાત અત્રે નથી. અહીં તો યથાર્થ આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સ્થિરતાવડે ગગનો ત્યાગ થાય ને કરવા શક્ય છે.

તા. ૧૪-૧૧-૩૬.

ગાથા ૮૬ માં કહ્યું કે જેવા શુભાશુભ ભાવ છતાં કરે છે તેવું તેનું ક્ષણ થાય છે, અને પુણ્ય પાપના ભાવ ન કરે તો તે નિવૃત્તિની સફળતા છે-નિવૃત્તિસ્વરૂપ મોક્ષ છે. એમ હે વિચિત્રજી તું બાહ્ય અહીં જોવી અપૂર્વ ઘટના કરી છે કે શિષ્ય જેટલું મમત્વે તોથી પાછો ન કરે, અને અપ્રતિહતભાવે પૂર્ણને પૂર્ણ પાડે; જોવી કમગદ્દ શેલી આ શાસ્ત્રમાં કરી છે. શિષ્ય પોતે ચાર પદને યથાર્થપણે પોતાના

અંતરની તૈયારીથી એવી રીતે સમજ્યો છે, કે કરીને તેમાં શંકા, સંદેહ કે ભૂલ તેને ન આવે. ૮૬.

હવે ૮૭-૮૮ મી ગાથાનો ઉત્તર ૯૦ મી ગાથામાં કહે છે:—

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;

તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષસ્વભાવ. ૯૦.

કર્મ મહિત અનંતકાળ વીત્યો, તે શુભાશુભ કર્મ પ્રત્યેની જીવની આસક્તિને લીધે વીત્યો. જ્ઞાતાપણું બૂલીને ઉપાધિમાં જીવ અટક્યો, અને તેથી ઉપાધિરૂપ થયો, પણ હું તો શુભાશુભ ભાવ રહિત જ્ઞાનધન છું, મારામા પરવસ્ટુનો ધર્મ સી રીતે સંભવે ? હું એનો અને એ મારાં એવા બંધભાવમાં અનંતકાળ વીત્યો. પણ તેનાથી ઉઠાસીને થઈ માત્ર જ્ઞાતાપણું રહેવાથી શુભાશુભ ભાવ છેદાય છે, અને તેથી મોક્ષ સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે, દેહમાં એકક્ષેત્રે જ્ઞાનનો વ્યાપાર અને તે જ્ઞાનની ક્ષણેક્ષણે થતી અવસ્થા અને તેજ ક્ષણે, તે જ ક્ષેત્રે પૂર્વ કર્મથી શુભાશુભ અવસ્થાની પ્રગટદશા ઉપજે છે. તે રાગ, હર્ષ, શોક આદિ મહિન પરિણામ પ્રકૃતિનો ઉપાધિકભાવ છે, તેમાં જે પ્રીતિથી અટકવું થાય છે તે ભૂલ છે, માટે તે ભૂલ ટાળી શુભાશુભ અસરથી ભિન્ન જ્ઞાતા, દષ્ટા જીવ રહે તો તે સહેજે નિવૃત્ત થાય છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તનો જ્ઞાનમાં ભૂલભાવે સ્વીકાર કયો હતો, તે ભૂલ નિર્મળ જ્ઞાતાપણું ટાળ, તો તારું સ્વરૂપ મોક્ષ સ્વરૂપ જ છે. જ્ઞાતાપણામાં ટકી રહેવારૂપ પુરુષાર્થથી પ્રગટ મોક્ષદશા-પૂર્ણ પવિત્રતા થઈ શકે છે. યથાર્થ અભિપ્રાય બધાઈ ગયો કે શુભાશુભ ઉપાધિક કર્તવ્ય મારું નથી, એ મારો સ્વભાવ નથી. એમ પોતાની પૂર્ણ શુદ્ધતાને જાણવાથી અને માનવાથી, અબંધ પરિણામે બધ અવસ્થા ટળે છે, અને નિરુપાધિકતા પ્રગટે છે. ૯૦.

હવે મોક્ષગુણ સ્વરૂપ કહે છે:—

દેહાદિક સંયોગનો, આત્મતિક વિયોગ;

સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખલોગ. ૯૧.

મોક્ષની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે અંદરમાં શુભાશુભ પરિ-
 સ્થામની નિવૃત્તિ, અનાસક્તપણે ઉદાસીનતા થવાથી, અને જાતા સ્વ-
 ભાવમાં ટકી રહેવાથી કર્મની ઉપાધિ ટળી જાય છે. રાગદ્રેષ ટળવાથી
 શુભાશુભ ભાવના અભાવનું કૃણ સ્ત્રી, લક્ષ્મી,, દેહાદિ શુભ અશુભ
 પ્રકૃતિના સંયોગનો વિયોગ (ત્યાગ) સહજે થઈ જાય છે. રાગ ટળતાં
 રાગનું નિમિત્ત ટળી જાય છે. અહીં કહે છે કે ” દેહાદિક સંયો-
 ગનો આત્યંતિક વિયોગ. ” એટલે જે ભાવે દેહાદિ પુણ્ય-પાપ પ્રકૃ-
 તિના સંયોગ થાય છે, તે બંધભાવને શુદ્ધ ભાવવડે ટાળીને અબંધ-
 ભાવ-નીતરાગભાવને અજંગ ઉભો રાખે. તો જે પૂર્વે દેહનો અનંત-
 વાર સંયોગ-વિયોગ થતો હતો, તેમ ન થતાં આત્યંતિક વિયોગ થઈ-
 છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ ખવિત્તદશા-પૂર્ણ શુદ્ધતા, સુક્તદશા, મોક્ષ અવસ્થા
 પ્રગટ થાય છે. પુણ્ય પાપના ભાવ ન કર્યા એટલે નવીન શુભ અશુભ
 કર્મ પ્રકૃતિનો બંધ થતો નથી, અને જુનાં બધાયેલાં કર્મ તેનું કંઈ
 દેખાડીને ટળી જાય છે. અને અભ્યર્થનની પ્રાપ્તિ થતાં કર્મનું ટળવું
 અધિક થાય છે, અને નવીન શુભ અશુભ કર્મનો બંધ અદ્ય થાય
 છે, એમ સર્વથા અમધભાવે એટલે શુદ્ધ સ્વભાવમા સ્થિર રહે
 તો દેહાદિ ઉપાધિ સંયોગનો આત્યંતિક વિયોગ થઈ શકે છે નહીં
 બંધન અભાવનું નથી; અને તેનું કૃણ સિદ્ધ સ્વરૂપ મોક્ષ સ્વભાવ છે,
 તે મોક્ષ સ્વભાવ પ્રગટે ત્યારે શાશ્વતપદે અનંત અવ્યાગાધ આત્મા-
 નદ અક્ષય આનંદ ભોગવાય. સિદ્ધ એટલે પૂર્ણ શુદ્ધ કૃતકૃત્યદશા,
 જેમાં કંઈ કરવાપણું નથી. પ્રથમ શુભાશુભ પરિસ્થામની હીનાધિક
 અવસ્થા અને તેવીજ સ્થિતિવાળા દેહાદિ સંયોગ મગતા હતા; તે
 ઉપાધિભાવનું કરી ગ્રહણ ન થાય એવા શુદ્ધ વીતરાગ અબંધભાવ
 વડે તે જાતના પુરુષાર્થની સ્થિરતાથી, તે તે સંયોગનો વિયોગ કરવામાં
 આવે તો, જે પૂર્વ કર્મ સત્તામાં પડ્યાં છે તેની અજબપૂર્વક નિર્જરા
 થાય. અને તેવી રીતે દેહાદિનો સર્વથા વિયોગ કરવામાં આવે તો
 મોક્ષ સ્વભાવ પ્રગટે છે. અને “ નિજ અનંત સુખભોગ ” ભોગવે.
 કાંઈ એમ માને છે કે મોક્ષમાં સ્વાધીનપણું નથી, તેથી સમયે સમયે
 અનંત આનંદનો ભોગવડો નથી ઠારણુકે અનુભવવું અને અનુભવનાર
 એ જ ભેદથી તો દ્વેષ થઈ જાય છે, મારે ત્યા ભોગવવાપણું કંઈ નથી.

એમ માનનાર મતાથીના મતનું નિરાકરણ ” નિજ અનંત મુખ-
લોગ ” લોગને છે એમ જણાવી અહીં કયું છે.

આત્મા પોતે અનાદિ અનંત સ્વાધીન મુખરૂપ છે. તેમા સંસાર
અવસ્થાનો વિરોધ થવો, અને અવિકારી પૂર્ણ પવિત્ર મોક્ષ સ્વભાવ
દશાનુ પ્રગટવું, અને સહજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું નિત્ય રહેવું, એ
ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવપણ છે. દરેક ક્ષણે અનંત મુખનો લોગવટો
સિદ્ધદશામા છે, આ દ્રવ્ય, શુભ, અને પર્યાયનુ સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું
નથી, તેને સાચા તત્ત્વસ્વભાવમાં સદેહ આવે છે, અને કોઈપણ
કંપનાવડે અન્યથા માને છે પોતાની શુદ્ધ અવસ્થાનો દરેક ક્ષણે જીવને
લોગવટો છે, એવો વસ્તુનો સહજ સ્વભાવ છે કોઈ કહે કે ત્યાં તો
કઈ લોગવાણું જ નથી તો તે મત જોટો છે. ઝગમગ અવસ્થામાં પણ
જાની પુરુષ પોતાનો નહજ આત્માનંદ અનુભવે છે તો આતો પૂર્ણ
પવિત્ર શુદ્ધ નિરાવરણદશા પ્રગટ વને છે, માટે ત્યાં તો અનંત મુખ
છે, એમ હે શિષ્ય, તું માન રહ્યો.

મોક્ષના ઉપાયનું છઠું પદ શિષ્ય શબ્દ કહે છે કે - મોક્ષ તો
બધાય કહે છે, પણ તેના ઉપાયના સાધનમા વિરોધ ઘણા છે અનંત
કાળનો અનુભવો તે લોકોત્તરમાર્ગ છે, અને લોકો અનેક પ્રકારે તેના
ઉપાય બતાવે છે કોઈ માને કે કેહાદિ ક્રિયાથી મોક્ષ મળે, કોઈ માને
કે જાણવાથી મળે, કોઈ પુણ્યથી મળે એમ કહે છે એમ અનેક મતા
થીઓ પોતપોતાનું કથન કહે છે, તેથી મને પણ સંકા થાય છે તે
સંકાના કારણે શિષ્ય રણુ કરે છે શિષ્યની શબ્દ —

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય;

કર્મો કાળ અનંતનાં, સાથી છેદ્યા જાય ? ૯૨.

બવશીરૂ શિષ્યનો અદરના ઠાગજનો પોકાર છે, કે અવિરોધ
ઉપાય હોય ન આવે એટલે યથાતથ સાચો ઉપાય મમજ્યા વિના
કર્મબધથી કેમ છૂટી શકાય ? વળી અનંતકાળના કર્મો છે, તે અપ
આયુષ્યવાળા મનુષ્યદેહથી કેમ દેદ્યાં જાય ? શિષ્યનો ઉત્તમાહ સમજણ
સહિત વધ્યો છે, કે મોક્ષનો સદુપાય સમજાવો.

હવે શિષ્ય મોક્ષની હા પાડે છે અને તીવ્ર જિજ્ઞાસા સાથે ઉત્સાહ દેખાડે છે. તે અપૂર્વ લોકોત્તરમાર્ગની સાચી વિધિ સમજવા માગે છે અને જણાવે છે કે યથાતથ્ય, અવિરોધ, પરમાર્થભૂત, સાચો મોક્ષનો ઉપાય સમજાવો.

કાણાંગ સૂત્રમાં ચાર પ્રકારના શ્રોતા કહ્યા છે.

(૧) અરીસા જેવા, જે જે ન્યાય વક્તા કહે તે ન્યાયને તરત સમજી લે.

(૨) ધનની પુંછડી જેવા—કે જે ગમે તેની ધર્મની વિપરીત વાત સાંભળે તો તેની પણ હા પાડે, બધાને વંદન કરે, સત્ય અસત્યની પરીક્ષા જેમને નથી. કોઈ જાતનો અવિરોધી નિર્ણય કરવાની મધ્યસ્થબુદ્ધિ નથી, પરીક્ષા કરવાની તુલનાત્મકબુદ્ધિ જ નથી.

(૩) કુટેલા ઘડા જેવા—કે તે સાંભળે પણ ગ્રહણ કરે નહિ.

(૪) થોરના કાંટા જેવા, કે જેને કાંટા વાંકા હોવાથી તે ઉપર વસ્ત્ર સુકાવા નાખે તો કેમે કરી ગટ નીકળે નહિ. તેવા કુતર્કવાદી અને જિંધાઈ કરનારા—સાચી વાત સાંભળે ત્યાં વિરોધ કરે કે તમે આવું કેમ કહો છો? આવી શુદ્ધાત્માની શ્રદ્ધા કરવાથી તો અમારા પુણ્ય, દયા બધું જ ભરી જાય છે. શાસ્ત્રમાં નવ પ્રકારે પુણ્ય કહ્યાં છે, માટે અમારે તો તે પુણ્ય કરવા એજ ધર્મ છે. સાચાનો વિરોધ કરનાર માને છે કે પુણ્યથી તીર્થ કર ગોત્ર બધાય. તીર્થ કર ગોત્ર તો સાચા જ્ઞાનની ભૂમિકામાં, પુણ્ય તે આદરણીય નથી એવા ભાવમાં બધાય છે. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે અશુભથી બચવા પુણ્ય પરિણામ કરવાં, પણ પુણ્યથી આત્માનો શુભ થાય છે તેમ ક્યાં કહ્યું છે? ‘પુણ્ય કરવું’ એટલે આત્માનો શુભ થશે એમ તેમાં ક્યાં આવ્યું? પાપ ન કરવું એવા ઉપદેશમાં પુણ્યનો ઉપદેશ વ્યવહારથી આવે, પણ તેમા જ ધર્મ માને તો તેના અજ્ઞાનપૂર્વક પાપાનુભવી પુણ્યના ફળમાં તીર્થ કરને બદલે તેતર થશે. જેણે આત્માને શુદ્ધ સ્વભાવી ન માન્યો, અને પુણ્યનો આદર કર્યો, અને રાગમાં અટક્યો, તેણે જ્ઞાતાપણાનો—શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનાદર કર્યો. એટલે શુભભાવ કરે, તો કદાચ આવતા ભવમા દેવ

ભુતકુ આદિ થાય, ત્યાથી સારો ગધેડો કે તેતર થાય, અને પર પરાએ નકે જાય તેતર થઈ તે ઉપર ખાઈને નકે જાય જ્ઞાની ધર્માત્મા તીર્થ - કર થઈ જગતનો ઉદ્ધાર કરે અને મોખે જાય

થોરના કાટા જેવા કુતર્કવાદી કહે છે કે આ તો એકવી નિશ્ચયની જ વાતો કરીને અમારુ બધુ ઉઠાવે છે, અમારુ કશું બધુય નિરર્થક કરાવે છે, તેથી તો બધુય ચાલુ જશે એમ કહી સત્યનો અનાદર કરે છે, અને પોતાના સ્વભાવનો ઘાત કરનાર મિથ્યાભાવનો આદર કરે છે, તોપણ આ મગ ભાગ્યશાળી છે કે વિચારવાનું હોવો આ સત્યરૂપણને સાભળવાના ઇન્છક છે અને ડેટલાક, જેને સાચા માર્ગની પ્રતીત નથી તે અતરાય કરવા આડા આવતા નથી શ્રી આનંદધનજી અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના કાગમા તો આ વાત સાભળનારા બહુજ થોડા હતા

શ્રીમદ્ કહે છે કે —

“એહી નહિ હૈ કંપના એહી નહિ વિભગ,
કઈ નર પયમકાળમે, દેખી વસ્તુ અભગ =

“મર્વંશ વીતરાગ સ્વરૂપને વિચારતા પામી ગયા આત્મધર્મનું મૂળ” મોક્ષમાર્ગ વર્તમાનકાગમા પણ છે એકદેહ કરીને મોખે જાય એવા હોવો વર્તમાનમા પણ છે અને પાચમા આરાના છેડા સુધી રહેશે તેને બોગબવાની શક્તિ ભોમ્બે જેને પરમાર્થને ઝહણુ કરવો હોય તેણે વિરોધ ટાળીને જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ પ્રવર્તવું પડશે ચોથા આરામા જે સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ સમીપે આત્મધર્મ ન પામી શક્યા, તેવો મોઘો ધર્મ આ મળે પણ ઘણા હોવો પામી શકે છે જે સર્વજ્ઞ સનાતન સાચુ તત્ત્વકણુ છે તેને વિરોધ રહિતપણે અમજે તો તેને આ ઠાળે પણ એકાવતારી થવું સહવે છે પ્રથમ ગાયમા ક્યુ કે “જે સ્વરૂપ સમન્તયા વિના પાચ્યો હું જ અનત” એમ સમજણની જ ખામી છે જેને બૂલ ટાળવી છે, તે તૈયાર થકને સદ્ગુરુ સમીપે જાય તો બૂલ ટાળી જાય આ પાચમા આરાની વાત છે શિષ્યે એવા પ્રકારની શક્ય મૂંઝી છે કે મતદર્શનના આવહી ઘણા છે, તેઓ અનેક

ઉપાય કહે છે. વળી, અનંતકાળથી પ્રવાહરૂપ કર્મો પરંપરાએ બંધાય છે, તેનાથી કેમ છુટાય ? હે નાથ ! જોયા આરામાં તો ઘણાં મોટાં આયુધ્ય હતાં, અને સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ પ્રભુ તીર્થ કર લગવાનનો યોગ હતો. પણ આ કાળે અલ્પ આયુધ્ય છે અને સાક્ષાત્ તીર્થ કર લગવાનનો વિયોગ છે, તેમાં આ કર્મના શુભાશુભ બંધન કેવીરીતે છેદ્યાં જાય ? સંસારમાં પણ કોઈને વાધો પડ્યો હોય તો કાઢ્યા પુરુષો તેનું સમાધાન કરી બુદ્ધિપૂર્વક ન્યાય આપે છે, અને સમજાવે છે. તેમ આ ચૈતન્યનો નિકુપાધિક શુદ્ધધર્મ અને ઉપાધિક બૂલરૂપ અવસ્થાનો ઝગડો સદ્ગુરુ પાસે ફરિયાદ કરવાથી ટળે છે. ૯૨.

શિષ્ય શંકાના કારણે રજુ કરે છે:—

અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક;

તેમાં મત સાચો કયો, અને ન એહ વિવેક. ૯૩.

શિષ્ય મિથ્યાધર્મ, મતાર્થ, માનાર્થથી થાકીને, પાછો ફરીને સદ્ગુરુ સન્મુખ આવ્યો છે. જાવનો જાય જાણ્યો છે, તેથી હવે તીવ્ર જિજ્ઞાસા બતાવે છે કે હે નાથ ! હે પ્રભુ ! મારામાં વિવેક શક્તિ નથી, પણ સમજવાનો કામી છું. સાધારણ મનુષ્ય પહેનો-બાળકો વગેરે મોક્ષની અભિલાષા ધરે, પણ તેને ઊંધા પોપણ મળવાથી મુંઝાય જાય છે કે હવે અમારે શું કરવું ? કોઈ ક્રિયાથી મોક્ષ માને છે, કોઈ પુરુષાર્થ ન કરવો પડે એમ સહેલામાં મોક્ષ માને છે, કોઈ સાચા માર્ગના વલણમાં હોય તેને અટકાવનાર પણ ઘણા મળે છે. વળી કહે કે અમારો કુળધર્મ છે તે કેમ છોડાય ? એ આદિના ઘણા અંતરાય દેખનારને અંતરાય દેખાય છે. પણ જે સર્વ બંધનને ઉપાધિક જાણી તે સામું જોતો નથી, તે સત્સ્વરૂપનો યોગજ થાય છે, તેને સત્સમાગમ મળે છે. જે ભાવે અનંતકાળ ગાળ્યો તે બંધ ભાવે, ઉપાધિક ભાવે અબંધ નિકુપાધિક શુદ્ધ તત્ત્વ કેમ પ્રગટે ? ચોતે જો શાંતિના માર્ગે જાય તો - અ શાંતિરૂપ કુળ કેમ ન મળે ? માટે પાવતા અને નાના છે. ચોતાને માર્ગની ખબર ન હોય, અને નાનો હોય તો તેને પૂછવું પડે. જાવ-

નગરથી ડાહ્યા નાગરને સિદ્ધપૂર જવું છે, ૬૦) વર્ષના અનુભવી છે, સંસારના ડાહ્યા છે, ધોળા વાજ અને ધોળી મુઠોવાળા રૂપ) લાખની મૂડીવાળા છે. એવા દસ જણા ગાડામાં બેઠા છે પણ માર્ગમાં ભૂલા પડ્યા છે. દુનીઆના ઘણા ડાહ્યા હોય પણ જે માર્ગનું ભાન પોતાને નથી, તેણે બહુ ય માન છોડીને તે માર્ગના ભલુકારને પૂછે તો માર્ગ હાય આવે. ન પૂછે તો ગખડયા કરે. દષ્ટાંત—એક પંડીત વહાણમાં બેઠીને દરીયા રમ્તે જતો હતો. તેણે વહાણ હાંકનાર નાવ-ડીયાને પૂછ્યું કે તમે જ્યોતિષ જાણો છો? ગણીત જાણો છો? ખગોળ ભુગોળ જાણો છો? ત્યારે નાવડીએ કહ્યું કે હું જાણતો નથી. ત્યારે પંડીતજી કહે તમારાં બધાં વર્ષ પાણીમાં ગયાં. આગળ ચાલતાં દરીયામાં તોફાન થવાથી વહાણ બુડ્યે એમ જાણ્યું. ત્યારે નાવડીયે કહે છે કે પંડીતજી તમને તરતાં આવડે છે? પંડીત કહે ના ત્યારે નાવડીયે કહે છે હું તો તરીને ચાલ્યો જઈશ, આ વહાણ બુડી જશે. માટે મારાં બધાં વર્ષ પાણીમાં ગયા કે તમારાં? તેમ જે બહારનું બીજું ઘણું જાણતો હોય, પણ જે પરથી જુદો સ્વાધીન સત્ સ્વભાવને જાણ્યો નથી તો ભવમાગરમાં બુડી જવાના. માટે તેણે મતના જાનુ-કાર પાનેથી જે ભવસાગર તરવાનો ઉપાય જાણ્યો હોય, તો જૂડવાનો વખત ન આવે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના દરેક પત્રમાં સત્ મમાગમનો ભણુકાર છે. સ્વચ્છંદે માર્ગ હાય નહિ આવે, માટે અધા વિરોધ રહિત આત્માનો ધર્મ-લાયું હિત જેને જોઈએ છીએ, તેણે પોતાની જાતની તૈયારીથી સત્સમાગમ કરવો પડ્યો.

છઠા પદની શંકા ચાલે છે. પાંચ જોલ નકકી કર્યા તેથી શિષ્ય કહે છે કે કદાપિ મોક્ષપદ હોય, પણ વિરોધ રહિત સાચો ઉપાય શું હશે? મત દર્શનના અનેક અભિપ્રાયની મુજબજ અસ્પ આયુષ્યથી કેમ ટળી શકે? પરમાર્થનો માર્ગ તો ત્રણે કાળે એકજ હોવો જોઈએ. તેનો સાચો વિવેક કેમ કરવો, તે હે પ્રભુ! તમે જ જતાવો. કારણ કે “અથવા મત દર્શન ઘણું કહે ઉપાય અનેક, એમાં મત સાચો કયો અને ન એહ વિવેક.”

તે મલાચના પદથી મુંઝાય અને માયું સમજવા માગે તો,

તે મુંઝવણનો નિવડો કરી શકે છે. લોકો માને છે કે આપણી ફરજ છે માટે કુટુંબ-દેશ-સમાજનું આપણે કંઈ કરી દઈએ, કંઈ સેવા કરીએ, દવાખાના નિશાળો ખંધાવીએ, વગેરે કર્તાવ્ય થાય તો ઠીક. એમ જે કાર્ય પોતાને આધારે નથી, તે પરાધીન કાર્યને કરવાનો પોતાનો ધર્મ માને છે. પરનાં કાર્ય સહેજે જે કાળે થવાનાં હોય તે ડાળે થાય છે. તેમાં આ દેહાદિતું નિમિત્ત થવાનું હોય તો તે વળતે જીવને ઇન્જાની વૃત્તિ જીઠે છે, અને પર કાર્યની યોગ્યતા હોય તો તે કાર્ય થઈ જાય છે, છતાં તેમાં મિથ્યા અભિમાન જીવ કરે છે. તત્ત્વને યથાર્થ રીતે જાણ્યા વિના, ભેદવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો વિના, કોઈ કહે કે હું આ અના-સકતપણે કહું છું, પણ તેની વાત જોટી છે, જાંધી માન્યતા છે. પ્રકૃતિનાં કાર્યો ચેતન કરી કરી શકે નહિ. ચેતન્ય જાણે છે તેથી જે જે સંમાર દેહાદિના કાર્ય થાય તેને માત્ર તે જાણે જ છે. વસ્તુનો મહજ સ્વભાવ ભૂદ્ધીને બીજું માને કે હું બીજાને મુખી કહું, હું બીજી કહું, બચાવું, વગેરે જે વિપરીત સ્વભાવને માને છે, તે પોતાના નિર્દોષ શુણ્ણને દોષિત-મહા અજ્ઞાનરૂપ કરે છે. પોતે ઇષ્ટ અનિષ્ટ કલ્પના કરીને નાહક અભિમાન કરે છે કે હું કહું છું, એમ જાણતા સ્વતંત્ર ચૈતન્ય મટીને જડ જેવો પોતાને કરે છે, માને છે. જડભાવની માન્યતા કરે છે, તેથી અનંત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે ચૈતન્યતા, જ્ઞાન નિવાય બીજું કાંઈ પણ કાર્ય પોતાને આધારે થાય છે એમ માને અથવા તે કાર્ય પોતાનું છે એમ માને તે સ્વનો હિંસક છે, સ્વયં અપરાધી છે. દયા, પુણ્ય પરિણામનો આદર તે મોહ કર્મનો આદર છે. તેને માથી ખાનવણી કેમ કરવી, તે સમજણ ન હોવાથી આ વર્તમાન કાળમાં, સત્સ્વરૂપથી વિપરીત માન્યતા માનનારો મોટો વર્ગ છે. જાણું તેમાં પરનું કરવું એવો જડ ભાવનો અવકાશ જ નથી, છતાં માને કે મેં શુભ પરિણામ કર્યો. હવે વિચારો કે મોહ કર્મના અનંતા રજકણનો સ્વીકાર થવાથી, શુભ અશુભ પુણ્યાદિ કાર્યની ઇન્જા જીઠે છે, તેને જે ઠીક માને છે, તેનાથી શુણ્ણ માને છે, તે કર્મભાવરૂપ વિકારી દુશ્મનથી શુણ્ણ માને છે, તેથી તે અજ્ઞાની છે. આત્માનું નિરુપાધિક શાંત લક્ષણ છે, તેને ભૂદ્ધીને જે પુણ્યનો આદર કરે છે, ઠીક માને છે તેને છોડવા યોગ્ય તે કેમ માને ? “ કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ ” જીવ જેને વહાણું માને

તેને છોડવા કેમ માગે ? માટે જે તત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાન સ્વભાવથી અનંત
 છે, તે અજ્ઞાન સહિત બાહ્ય ક્રિયા કરી પાપાનુબંધી પુણ્ય બાધે, દેવ
 થાય, એટલે ભુતકુલ થઈને પછી કસાઈનો બોકડો થાય, અગર કસાઈ
 થાય અને પંડી નકમાં જાય. સાધારણ રીતે આ વાત ચાલતી નથી,
 મોટે ભાગે જનસમુહ જે માને છે, તેનાથી આ બીજું છે. આ વાત
 સ્થૂળબુદ્ધિ જીવોને બેસાડવી કઠણ પડે તેમ છે. સત્નો નકાર કરનારા
 ઘણા છે, તો પણ વીતરાગ સર્વજ્ઞના શાસનની ન્યવંત પ્રભા છે.
 સાચા ધર્મને ટકવું છે, તેથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જેવા પવિત્ર આત્મા
 પણ પાપમા આરાના છેડા મુઢી રહેશે. સાધારણ લોકોને (બાહ્ય
 દષ્ટિ જીવોને) ન રહે તેવી આ વાત છે. વર્તમાન લોકોના વિપરીત
 અભિપ્રાયથી તદ્દન જુદું છે. એવું આ સનાતન સત્યને, નગ્ન સત્યને
 જાહેર કરીએ છીએ જેને સાચું હિત, સાચું મુખ જોઈતું હોય તેણે
 અવિરોધી ન્યાયમાર્ગને સમજવો પડશે.

જે કોઈ કહે કે, જડની ક્રિયા ચેતન કરે છે, એને હું કરી શકું,
 એનાથી ઠીક થશે, વગેરે જડ વસ્તુના કુદરતી ધર્મને પોતાના માને છે,
 પોતાનું કર્તવ્ય માને છે. અને પુણ્ય દયા આદિ રાગને શુણ્ણ માને છે
 તે આત્માનો ખુની છે. પોતાના જ્ઞાનને આવરે છે, ઢાંકે છે. કારણકે
 તેને નિર્દોષ જ્ઞાતાપણ નથી જોઈતું કઈ બીજું કરે તો મને ઠીક લાગે
 એમ જેણે રાગને જોઈતો માન્યો, તેને છોડવા યોગ્ય કેમ ધારે ? શુભ
 રાગ એટલેકે દયાના પરિણામ છે તે જડ પ્રકૃતિનો ઉદય છે. શુભ પરિ-
 ણામ ધયા તેમા જેણે અભિમાન કર્યું કે એ કયાં, એ મારી ફરજ
 છે, કર્તવ્ય છે, તેણે ધન્ય, કલુષતાને પોતાની માની, અને તેને ઠીક
 માની, તે પોતાના સત્ત્વનો અનાદર થયો. તે જીવ આત્માના શુણ્ણનો
 ઘાત કરનાર છે, અને તેથી મહા મોહનીય કર્મને ક્ષણેક્ષણે બાધે છે.
 પુણ્યના ઉદયમા જોડાય છે, તેને ઠીક માને છે, શુણ્ણ માને છે, તે જીવને
 અજ્ઞાન સહિત પાપાનુબંધી પુણ્ય બધાય છે અને સાથે મિથ્યાત્વ
 મોહનીયકર્મ પણ બધાય છે. લોકો તત્ત્વનો શુ સ્વભાવ છે, તેનો જ-
 રાય વિવેક લાગીને મનન કરતા નથી. તેથી ઘાતીકર્મ શું અને
 કયા પરિણામ તે શુ, અને મંદકયા એટલે શુખ પરિણામ તે શુ,

વગેરે કેમ થાય છે તેની કોઈ પણ ખબર નથી. પોતાના સ્વ શુભનો ઘાત કેમ થાય છે, તે વિચારીને જોતા નથી. જે જ્ઞાનનું કર્તવ્ય છે, તે બૂઝીને જરૂનું કર્તવ્ય પોતાનામાં ખતવે છે, અને તેને ઠીક માને છે, એ વિકારી ભાવને ધર્મ માને છે. જે ભાવને કરવા જેવા અને ઠીક માને છે તે ભાવ કોણ છે, દુરમન છે કે સર્જન છે? તેનો વિચાર કદી કર્યો છે? પ્રશ્ન:-તો પછી વ્યવહારથી દાન દયા વગેરે કેમ થશે? ઉત્તર:-સામાના પુણ્ય હોય તો તમને ઇચ્છાનો વિકલ્પ આવ્યા વિના રહે જ નહીં. કારણ જે કાર્ય જે વખતે જેવા પ્રકારે થવાનું છે તે રીતે અવશ્ય થવાનું જ છે, તેને કોઈ રોકવા સમર્થ નથી. જે પ્રકૃતિનું કાર્ય છે અને જીવનું નથી, તેને પોતાનું માનવું તે જ અજ્ઞાન છે. લોકોને પરભાવ ત્યાગની વાત ગમતી નથી, પણ ઇચ્છા-રાગ, દયાના પરિણામને પોતાનો સ્વભાવ માને, શુભ માને કે કર્તવ્ય માને છે તે મૂઠ છે, અજ્ઞાની છે, મિથ્યાદષ્ટિ છે; કારણકે નિર્દોષ જ્ઞાતાપણાનો તે અનાદર કરે છે. પ્રશ્ન:-શું આત્માનો અનાદર કરવાનો કોઈને ભાવ (ઇચ્છા) હોય છે? ઉત્તર:-આત્માનું જ્ઞાન નથી અને પર ભ્રતા-મોહકર્મનો સ્વીકાર (=તેનો આદર પુણ્ય, દયા આદિ મોહકર્મજન્ય વૃત્તિ છે) તે જ જ્ઞાતા ચૈતન્યનો નકાર છે, અનાદર છે. કોઈ કહે કે અમને તેની ખબર નથી, પણ અજ્ઞાન તે બચાવ નથી. ધર્મોત્તમા જ્ઞાનીને પણ દયા દાન મેવાના કાર્યનો, દેહના વ્યાપારક્રમ યોગ થઈ જાય છે. પણ તેને પોતાનું કાર્ય તે માનતો નથી. જે જીવ તેને ઠીક માને-મનાવે અને તે પ્રકૃતિના શુભ અશુભ કાર્યને (પરમાર્થે) ફક્ત માને છે, મનાવે છે તેથી તે અજ્ઞાની છે. જ્ઞાની જાણે છે કે પ્રકૃતિનો એવો યોગ છે, તો જોગાતુજોગ દયાની ઇચ્છા, દાન, મેવાની ઇચ્છાની વૃત્તિ અને કાર્ય થઈ જાય છે, હું કરતો નથી. તેનો અને તેનું ફળ પુણ્ય તેનો હું સ્વામી નથી. ધર્મોત્તમા સજ્જનનો એમ માને છે કે ચૈતનનાં કર્તવ્યથી વિપરીત જે પુણ્ય, પાપ, દયા અને રાગના કર્તવ્યને મેં કર્યો એમ કોઈ જણાવે તો તે મારે માથે કલંક છે. અવિકારીને વિકારી કહેવો, શાહુ-કારને ચોર કહેવો એવું એ છે. છતાં કોઈ તે પ્રકારની અણુસમજની ભૂલ ન જાણે, તો પણ પોતાના ભાવની તે હિંચા અવશ્ય છે. પર-ભાવમાં, રાગમાં ટકવું તે મૂઢતાદૃષ્ટ અસ્થિરતા છે, કલુષતા છે;

તેને જે માને કે ઠીક છે, માફ કર્તાવ્ય છે, તે રાખવા જેવું છે, તેણે અધિકારી નિરાકુળ આનંદ શાતસ્વરૂપ આત્મામાં ટકવું છે, એમ નથી માન્યું જેમ દારૂ પીને મસ્ત થયેલો જાડો મનુષ્ય મળભૂતમાં પડ્યો પોતાને સુખ આનંદ છે એમ માને છે, પણ કાદ્યા પુરુષ તેની વાત સાચી ન માને, તેમ આત્માની સાચી પ્રતીતિથી બ્રહ્મ, મોહનીય કર્મથી મસ્ત થઈ જે માને કે રાગાદિ પુણ્યાદિ મારા છે, જડની ક્રિયા હું કરૂં આમ કરૂં, તેમ મૂંડું પણ જ્ઞાની તે માને નહીં તે તો જાણે છે કે એ પ્રકૃતિના કાર્યો ઉદયવશાત્ થયા જ કરે છે, આત્મા તો કઈ તેનો કર્તા નથી તે તો માત્ર જાણે છે આતિમા પડેલો જીવ માને કે એ મારા છે, હું એનો છું, એમ પોતાના સ્વભાવને છોડીને નાહક જડ જેવો તે પોતાને કહે છે, અને પરભાવનો કર્તા અને સ્વામી થાય છે કોઈ કહે કે દયાના, પરોપકારના કાર્ય અટપી જશે તો? ઉત્તર—જેને વસ્તુ સ્વભાવનો ખ્યાલ આવ્યો તેને પૂછવું નહિ પડે સજનના હાથે જેવા લૌકિક પવિત્રકાર્ય થાય છે, તેવા અજ્ઞાની (આત્મ જ્ઞાનથી અજાણ જીવો) ના હાથે તેવા રૂડા કાર્ય થતા નથી જ્ઞાની ધર્મોત્તમા જ્યાંમુધી સંસારમાં, ગગદશામાં છે ત્યાંમુધી તેનાથી દયા, દાન, દેવ-શુર-ધર્મની ભક્તિ આદિ વિકૃત અને ક્રિયા થઈ જાય છે જેના નિમિત્તે જે પરની ક્રિયા થવાની છે તે થાય જ છે જ્ઞાની તેનો ચચાર્ય વિવેક કદે છે, અને અજ્ઞાની વૃથા અભિમાન કરે છે સ્વશુભ અને પરશુભને જાણે તો સમજાય કે વિભાવ તે માફ કાર્ય કેમ થાય? જીવને અતરના સૂક્ષ્મ પરિણામને જાણવાનો પ્રયત્ન કરવાની રુચિ નથી, અને બહારનું બીજું કરવાની રુચિ છે તેથી આજ્ઞામુધી સારું વસ્તુ તત્ત્વ સમજાયું નથી શ્રેણિક રાજ્યે તેના રાજ્યમાં હિંસા—કતલખાના બધ કરાવ્યા, તેથી તે એમ ન માને કે મેં બધ કરાવ્યા, મેં જીવોને બચાવ્યા પણ તે તો જાણે છે કે સામા જીવોને પુણ્યનો ઉદય હતો, ત્યારે તેણે જોગાનું જોગ કાર્ય બની ગયું લોભેમાં વ્યવહાર ભાષાથી કહેવાય કે રાજ્યે હિંસા બધ કરાવી પણ રાજ્યે તો માત્ર જ્ઞાન કર્યું છે તે વખતે શુભગગનો ઉદય હતો, તેના ક્ષણરૂપ થઈ ક્રિયાને રાજ્યે જાણી, પ્રકૃતિના પરમાણુ પાંચા હતા તે જોડે દેખાયા શુભ ઇન્દ્રિય પણ મોહ કર્મના નિમિત્તથી ઊઠે છે, છતાં તેને ઠીક માને, પોતાની માને, કરવા

જેવી માને તો તે જ્ઞાની ન કહેવાય. ધર્મોત્તમાને પુણ્યનો આદર ન હોય, છતાં પુણ્ય પરિણામ થઈ જાય ખરાં, પણ તેને તે સંઘરે નહિ; વિકલ્પ હું નહિ, પુણ્ય હું નહિ. પુણ્યનું ફળ પણ હું નહિ; હું સિદ્ધ ભગવાન જેવો શુદ્ધ છું, પુણ્ય વિનાનો-રાગ વિનાનો છું, એમ તે માને છે; છતાં પૂર્વ પ્રકૃતિના કારણે શુભ રાગ થઈ જાય છે, પણ એટલે અંશે રાગને તોડે છે તેટલે અંશે નિર્જરા છે. અને જે શુભ ભાવ રહે છે, તે શુભ ભાવના કારણે લોકોત્તર પુણ્ય બધાઈ જાય છે. પરમાણુની ક્રિયા જે પ્રકારે થવાની હોય તેને અનુકૂળ ઇચ્છા, તથા દેહની ક્રિયા થઈ જાય છે પણ તેમાં જ્ઞાનીને પ્રેમ નથી, અહંબુદ્ધિ નથી. જેને પરભાવની-ઉપાધિની ઇચ્છા નથી, તેને જ મોટાં ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય બધાઈ જાય છે, પણ જેને પુણ્યની અને જડની ક્રિયાની મી-કાશ છે, તથા જ્ઞાતાપણાનું ભાન નથી તેને લોકોત્તર પુણ્ય પણ બધાતા નથી. અજ્ઞાની માને છે કે મેં પુણ્ય કર્યું, મેં સેવા કરી, પરની દયા રક્ષા હું કરું છું તથા મારામાં બંધન થયું, મેં બંધન કર્યું; એમ એક તત્ત્વમાં બેપણું તે માને છે, તેની તે હોંશ કરે છે, અને જ્ઞાતા-પણું બૂલીને પરભાવના કર્તાપણામાં તે ઉત્સાહ દેખાડે છે, આ મહા વિપરીત દૃષ્ટિ છે તે પોતાના ભાવની હિંસા કરનારી છે. પરનું કંઈ કરું તો થાય, અને ન કરું તો ન થાય એ પણ મહા અભિમાન છે.

તત્ત્વ અને પુરુષાર્થને સમન્વયા વિના કેટલાક જીવો શુષ્કજ્ઞાન-મનની કલ્પનાને જ્ઞાન માને છે, તેઓ મંદક્રિયાથી દૂર થઈ, તીવ્ર ક્રિયા-પાપ પરિણામમાં વર્તે છે, અને એકાન્ત પકડીને પુરુષાર્થને ઉઘાપે છે. એમ કોઈ શુષ્કજ્ઞાનમાં વર્તે છે તો કોઈ ક્રિયા-જડત્વમાં વર્તે છે. વળી કોઈ કહે છે કે અમે જ્ઞાન અને ક્રિયા બેક કરીએ છીએ, પણ તત્ત્વ-સ્વભાવનું ભાન અને અંતર શાંતિનું ભાન તેમને હોતું નથી. જીવ જો યથાર્થ સમજે તો વસ્તુનો સ્વભાવ સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે તેવોજ છે, બીજું સ્વરૂપ ત્રણકાળમાં નથી, એટલે કે આત્મા જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ પણ કરે નહિ, એવો ત્રિકાળી નિયમ છે એમ તેના જાણવામાં આવે. જીવ શુદ્ધ, અબંધ, પૂર્ણ કૃતકૃત્ય, જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે. એ વસ્તુ સ્વરૂપને યથાર્થ ગુરુગમથી સમન્વયા

વિના સાચો પુરુષાર્થ કરી શકે નહીં, અને સમ્યક્દષ્ટિ ધર્મ શકે નહિ. કોઈ એમ માને કે હમણાં પુણ્ય કરીએ, પછી પરંપરાએ શુભ થશે, એમ બંધસાવથી-પરથી ઉપડેલા જીવો બંધનમાં જ રોકાયેલા છે. અને સ્વધી ઉપડેલા પરને પર જાણે છે, પરદ્રવ્ય-પરભાવમાં કર્તૃત્વ મમત્વ કરતા નથી, અને સ્વમાં એટલે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણે રહે છે. જેને પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન નથી તેને પરમાં સુખશુદ્ધિ હોય જે, “કર્તાનું કંઈ તે કર્મ” તે ન્યાયે પર વસ્તુમાં અજ્ઞાનીને ટકવું થાય છે, હું પરને રાખું, ટકાવું કે અટકાવું એવો જે આશ્રય રાખે છે તેને તે કરવાનો જ આશ્રય છે, તેથી હું જ્ઞાન છું એવું તેને જ્ઞાન નથી. વસ્તુસ્વરૂપ આમ જ છે તે સમજો.

અહીં શિષ્ય મુંઝાણો છે. પણ તે તો જ કલ્પને વિચારપૂર્વક સમજી લે તેવો છે. આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની શુદ્ધરાત્રી ભાષામાં આવી સંહેલી રીતે રચના કરી છે, પણ લોકો પોતાની બાહ્યદૃષ્ટિથી સ્વ-કહે વાણે તો તેમણી ખીંચું કાઢે. અનંતકાળમાં જે અમળયું નથી, તે સમજવાની રીત પણ કોઈ અપૂર્વ અને જીવી છે. કોઈ કહે કે અમારે કરવું શું ? તે વિષે ઘણીવાર કહેવાયું છે કે સાચી સમજણ કરવી, પરંતુ કાંઈ કરવું પોતાને આધારે નથી. ધર્મોત્તમા જ્ઞાની પુણ્યને કરતો નથી, બાધનો નથી, જે પરમાણુ પુણ્યરૂપે પરિણમે છે, તેને તેનાથી જિન રહીને જાણે છે. પૂર્વકર્મ મત્તામાંથી પ્રગટ થઈને આવે છે, જે થયાં કરે છે તેને જાણે છે. મામા જીવને પુણ્યનો ઉદય હોય, તો તેને દેવાની ધન્ય અને કાર્ય થઈ જાય છે. પૂર્વ કર્મના પરમાણુ એવી જાનનાં બધામાં છે તેથી થાય છે. તેમાં જીવે (આત્માએ) શું કર્યું ? ફક્ત જાન્યું છે, અથવા ઠીક ઠીક માન્યું છે. અજ્ઞાનીએ અજ્ઞાન અને રાગનું પોષણ કર્યું છે. અને જ્ઞાનીએ જ્ઞાન કર્યું છે. જ્ઞાનમાં સ્થિરતા નથી, તેથી જિનપૂજા, વંદન, સ્વાધ્યાય, ભક્તિ વગેરે ક્રિયા થયા વિના રહે નહિ, પુરુષાર્થ હજી પૂર્ણ ઉપડયો નથી, તેથી શુભ વિકલ્પની વૃત્તિમાં જ્ઞાનીને ભેડાવું થાય છે. તે જાણે છે કે અસ્થિરતા એ મારો સ્વભાવ નથી, છતાં શુભ ભોગની ક્રિયા થતી દેખાય છે, પુણ્ય બધાય છે, તેમાં રંચ માત્ર પ્રેમ નથી. પોતાને પૂર્ણ પવિત્ર

શુદ્ધતા-વીતરાગ સમાધિ નોઈએ છીએ, તે રૂચિ અનુસાર જ્ઞાનમાં પુરુષાર્થ કરે છે. મંદક્રપાયથી પુણ્ય બંધાય છે તેને તે જાણે છે કે જેમ જગતમાં ધૂળના ઢગલા પડ્યા છે, તેમ આ ક્ષેત્રે પણ પુણ્યના રજકણો અસ્પૃશ્ય સ્થિતિના બંધાય છે, અને જુના કર્મ ખરી જાય છે. સાચો અભિપ્રાય હોવા છતાં હજી અસ્થિરતા છે, તેથી શુભ પ્રકૃતિનું પુણ્ય બંધાય છે, તેનું ફળ-જે દેવગતિ દેખાય છે, તેનો પણ ત્યાં નકાર છે, પ્રેમ નથી. આત્મા પરનું કંઈ પણ કરે નહિ, જ્ઞાનમાં જ ટકે, અને જ્ઞાન કરે. આમાં તો ઘણો પુરુષાર્થ નોઈએ. જીવ જ્ઞાન સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણીને તેમાં જ્ઞાનપણે ટકવું એ જ કર્તવ્ય છે; એમાં ઘણું કરવાનું આવ્યું. પોતાના આધારે પાતાનો શુભ છે. તેનું હોવું દરેક સમયે છે, પણ તે ઉપર અજ્ઞાની લક્ષ કરતા નથી, એટલે કે જે થાય તે નથી કરવું, અને ન થાય તે કરવું છે. પરથી સુખ થાય, ઠીક થાય એવી જે જીર્ણ માન્યતા છે. તેનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. આ સમજણથી યથાર્થ તત્ત્વ જેમ છે તેમ સમજાય છે. અને સર્વ ઉપાધિ-પરાધીનતા ટળીને નિરુપાધિક શાંતિ વર્તમાનમાં દેખાય છે. અજ્ઞાની ઘણા કષ્ટથી મદક્રપાય કરી અસ્પૃશ્ય પુણ્ય બાંધે છે, તેનાથી બીજી જાતના લોકોત્તર ઉચ્ચ પુણ્ય મદક્રપાયના નિમિત્તથી જ્ઞાની સમ્યગ્દ્રષ્ટિને સહેજે અનિચ્છાથી બંધાય જાય છે.

આત્મા તો અબંધ છે, સર્વજ્ઞ જ્ઞાનમાત્ર જ્ઞાતા જ છે, તેની એકવાર હા તો લાવો. હું પૂર્ણ શુદ્ધ, અબંધ, જ્ઞાનમાત્ર છું, જ્ઞાન સિવાય કંઈપણ મારું કર્તવ્ય નથી, દયા, રાગ, પુણ્ય-પાપના પરિણામ કરવા એ મારો સ્વભાવ નથી, શુભ નથી, તે વિકારી જડભાવ છે, બંધભાવ છે, પણ મારો તો અવિકારી અબંધ શુદ્ધ સ્વભાવ છે, એવા આ તત્ત્વને માન્યા વિના જે કંઈ કરશે તે બધું ઉલટું કરશે, અને બંધન કરશે. જે તત્ત્વ મહજ સ્વરૂપ અખડ છે, સ્વાધીન છે, તે જેમ છે તેમ ન માનવું, ન જાણવું અને સ્વચ્છે તેમાં કલ્પના કરવી તે જીર્ણ માન્યતા છે. શ્રીમદ્ એક પત્રમાં લખે છે, કે અનંતકાળથી જે તત્ત્વ ન સમજાયું તેને યથાર્થ ન્યાય પ્રમાણથી સંવર્ણ સમજતા વાર લાગે તેનો વાધો નહિ, પણ જિંદગી સમજાય તો જ્ઞાન છે, સાચું શું

તેને મધ્યસ્થપણે સમજવાનો પરિચય કરવો, તે પણ પરમાર્થનું કારણ છે આત્માનું સ્વરૂપ શું છે તે સમજવું એ જ ખરું કર્તવ્ય છે. પુણ્યાદિ, દેહાદિ જડના કાર્ય કરવાનું અભિમાન ખરું કર્તવ્ય નથી, લોકો કહે છે, કે આવું માનવાથી-કરવાથી તો પુણ્ય વગેરે જીતી જશે. માટે આપણે તો આ પુણ્યાદિ કરો, દાન, તપ, ગ્રીવ કરવાથી પરપરાએ મોક્ષ થાય, માટે આપણે નિશ્ચયનું કામ નથી, નિશ્ચય એટલે સત્ય તેથી જે સત્ સ્વરૂપના પુરુષાર્થની ના પાડે છે, તે નકંના નપુ સક ધાશે, કારણકે પોતાનો પુરુષાર્થ જડની ક્રિયામાં ખતવે છે, અને પોતાને માલ વિનાનો પરાધીન માને છે, જે કાર્ય પોતાનું નથી, તેને કર્તવ્ય માને છે, અને અમે સ સાસની વ્યવસ્થા રાખી દઉંએ, અમે શરીર વગેરેને ખરા-ખર રાખીએ, વગેરે વગેરે જડભાવનો કર્તા થઈને, બડકમદાર બનીને જાતાપણાનો નકાર કરે છે તે જડના કર્તવ્ય હું કહું છું, એનાથી મારી સગવડતા જગવાઈ રહે છે માટે આવું આમજ કરી શકું, વગેરે અનેક પ્રકારનું અહ પણ ધારતો અને જ્ઞાનને નકારતો તે આત્માનું વીર્ય હારી જાય છે, અને પરપરાએ અવસ્થ નારકીનો નપુ મક થાય છે ન્યાય સમજે કે આત્મા અરૂપી જ્ઞાનમૂર્તિ છે, તેની ક્રિયા જ્ઞાન માત્ર એટલે જાતા, દ્રષ્ટા, સાક્ષીપણાની છે તે જુનીને પુણ્યવાળો રાગવાળો, કર્તા લોકનાપણે જડની ક્રિયા કરનારો વગેરે પગલાવવાળો માનવો, તે શું ચેતન્યની અશાતના, અવગણના નથી ? છે વિચારો તો સ્પષ્ટ સમજશે કે પરને કરવું, લોભવવું, લેવું, મૂકવું એની શુભ અશુભ કંપના જ છવ કરી શકે છે, પણ પરનું કાર્ય છવ કરી શકતો નથી છવ કા કરે જ્ઞાન, અને મ કરે અજ્ઞાન, એટલે કે જ્ઞાનમાં જ પોતે જીવી અથવા સવગી ખતવણી કરી શકે, બધાનું માત્ર ચેતનનું કાર્ય છે આ ન્યાય સમજનાર તો જ રાગદેવ રહિત આત્મા સમજી શકાય તેમ છે સાચું સમજ્યા પછી અતરંગમાં કયાય સમ જ્ઞાનમાં ભૂલ ન થાય અહીં તો સિધ્ધને મુજબ જ થાય છે, અને તે સમજવાનો કામી છે, પણ લોકોની બુદ્ધિ ઘણી સ્થુળ છે જડ અને ચેતનના શુદ્ધ તથા ધર્મની વહેચણી કરવામાં મ્યુગબુદ્ધિ અને બાદ્ય દ્રવિ કાર્યકામી નથી કોઈ ઉપર ઉપરથી દેહની ક્રિયાને જ દેખે છે, અને કોઈ સાચો ઉપર ઉપરથી વાચે છે લોકો ઇતિહાસ વાનાં નોવેલોની

માફક શાસ્ત્રો વાંચી જાય છે, અને પછી સર્વજ્ઞ વીતરાગના વચનો ઉપર પોતાનો મત આપે કે આનું આમ જ હોવું જોઈએ, કારણકે અમારી માન્યતાથી આમ જોયું છે. ન્યાય શું તેની તો કાંઈ જાણર પટે નહીં અને પોતાને જ્ઞાની માને, પણ તેથી તો તે સ્વયં પોતાનું અહિત કરે છે; માટે જ્ઞાની કહે છે કે તત્ત્વને અધાર્થ સત્સમાગમે સમજો. ફરી ટાણું મગવાં મુશ્કેલ છે. મનુષ્યભવ હારી જવા જેવું ન થાય, તે માટે આ જ ક્ષણે તત્ત્વની વિચારણા કરો. મમજાણની ભૂલ પોતાથી જ ટળે છે. શ્રીમદ્ પ્રથમ ગાથામાં કહે છે કે 'જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત.' પોતે અનંત છે છતાં પોતાની સ્વાધીન શક્તિને ભૂલ્યો છે. જ્ઞાનનું વીર્ય અક્રિય છે. જીવ જ્ઞાનમાત્ર છે અને સુખ સ્વરૂપ છે. તેનું ભૂલવું અનાદિથી થયું છે, કારણકે પરમાં અનાદિની સુખબુદ્ધિ છે. જીવને પોતામાં સુખ દેખાતું નથી, તેથી પુણ્યની મીઠાશ ગરી ગઈ છે; આ પરાધીન મનોદશા છોડવી લોકોને ગમતી નથી. પુણ્ય થઈ જાય તે જુદી વાત છે, પણ તેને ઠીક માનવું, કરવા જેવું છે એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. આત્મા અખંધ તત્ત્વ છે, તેમાં પુણ્યઅંધથી સુણ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે. લોકો ધર્મને જુઠાને જડની બાથ લે છે, અને કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં મમક્રિતીના પુણ્યને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કહ્યું છે. એમ કહીને પુણ્યની મીઠાશ વેદે છે; એટલે વિકારની મીઠાશ વેદે છે. ચંદન સ્વભાવથી વિપરીત અંધભાવ, જે પુણ્ય છે તેને ધ્રુવે છે, પુણ્યથી મને લાભ થશે એવી પુણ્યમાં જેને સુખબુદ્ધિ છે, તેને સ્વાધીનતા જોઈતી નથી પણ પરાધીનતા રહે છે. તેઓને જ્ઞાની પુરુષોએ પુદ્ગલના બીખારી કહ્યા છે, કારણકે રાંકના ગોળની જેમ તેનું લક્ષ અને મીઠાશ તેમાંજ રહે છે. લોકોને સાચી વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર નથી, અને કહે છે કે હાય-હાય, અમારાં પુણ્ય આત્માં જશે. પુણ્ય વિના ધર્મ કેમ થાય? પણ ન્યાયથી સ્પષ્ટ છે કે પુણ્ય પરિણામ તે શુભ રાગ છે, તે મોહ-કર્મનો વિકાર છે. વિકાર રાખ્યે ભગવાન અવિકારી આત્મા કેમ પ્રગટે? સુણ ક્યાંથી થાય? અંધભાવે અખંધભાવ ક્યાંથી થાય? પુણ્ય તો જ્ઞાનીને પણ થઈ જાય છે, પણ તેનાથી સુણ માનના નથી. ધર્મોન્માના હાથે જેવાં પુણ્ય કાર્ય થાય, તેવાં અજ્ઞાનીના હાથે ન થાય. જિનપૂજ,

વદન, ભક્તિ વગેરે થાય છે, અને શુભ રાગના કારણે પુણ્ય બધાય
 છે છતાં પુણ્યની ઇચ્છા ધર્મોત્થાને નથી ધર્મોત્થા અશુભ પરિણામ
 માગીને મદકષાયનો પુરુષાર્થ કરે ॥ તે અકષાયથી શુદ્ધતાની દૃષ્ટિના
 લક્ષે જ પુરુષાર્થ કરે છે તેને વચ્ચે શુભ પરિણામ આવે છે, પણ તેનો
 તે સ્વામી થતો નથી તે જાણે છે કે મદકષાયના પરિણામની જે વૃત્તિ
 આવે છે, તેમા રાગ ટાળ્યો તેવો શુભ માને છે અને રાગ રહ્યો તેનો
 નકાર છે સમ્યગ્દર્શન થયા પછી પુણ્યની જાત પણ બદલાઈ જાય
 છે કેવળજ્ઞાન થતા તીર્થ કર ભગવાનના દેહના પરમાણુ પણ બદલાઈ
 જાય છે અને ભગવાનનો પરમ ઔદારિક સ્ફટિક જેવા પરમાણુનો
 દેહ બની રહે છે તીર્થ કર નામકર્મના જેવા ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય જ્ઞાની
 ધર્મોત્થાને જ બધાય છે અજ્ઞાનીને એવા પુણ્ય પણ ન બધાય તીર્થ કર
 ભગવાન સ સાગમા ગૃહસ્થવેશમા હોય ત્યારે તેમને આહાર હોય
 પણ નિહાર ન હોય અને સર્વજ્ઞ વીતરાગ થયા પછી આહાર, નિહાર,
 વૃષા ભૂખ, નિદ્રા પરમેવો વગેરે અદાર હોય ન હોય આ વાતનો
 તત્ત્વથી અજાણ લોકોને વિશ્વાસ આવવો કઠણ ॥ આત્મજ્ઞાન થયા
 પછી અમુક ભૂમિમયે શરીરની જાગજ જાગી થઈ જાય છે ચૈતન્ય
 ભગવાન જાગ્યો, કે તેના પુણ્યનો પાર જ ન રહે વીતરાગ ભગવાનના
 આત્માની તો શી વાત, પણ તેમના દેહનો અપૂર્વ મહિમા છે ભગ
 વાન તીર્થ કરનો દેહ પરમ ઔદારિક ઉજ્જવળ સ્ફટિક જેવો થઈ
 જાય છે જેના ભાગ્ય હોય, તેવા લાયક જીવ ભગવાન સમીપ જાય,
 અને તેમના દેહને દેખે હાકમને દેખે ત્યાં પોતે પોતાના સાત ભવને
 દેખે, તો પછી ભગવાનના ચૈતન્યને દેખે તેના ભાગ્યની તો શી વાત
 કરવી! લોકોને બહારની વાતો ઉપર વધારે લક્ષ રહે છે, પણ આત્મ
 તત્ત્વનો મહિમા શુ તેવું લક્ષ નથી જે વસ્તુસ્વભાવ ત્રિકાગ સિદ્ધ
 છે તેવું યથાર્થ મનન થવું જોઈએ કાગદોપથી લોકોની મનોવૃત્તિને
 ટાંધા પોપણ મળે ના છે, તેથી સાચુ તત્ત્વ અતીન્દ્રિય આત્મસ્વરૂપ
 જેવું હોઈ શકે, તે સ્વરૂપ સમજવાનો અવગ્રાથ નથી મળ્યો, ધણાને
 મુઝવણ થાય છે કે અમારે શુ માયુ માનવું ? જવેરી હોય તે
 કાચના ઢગલામાથી હીરાની પરીક્ષા કરવામા ન મુઝાય, તેમ મુમુક્ષુ
 હોય તે તત્ત્વની પરીક્ષા કરવામા ન મુઝાય ૯૩

અહીં તૈયાર થએલાં શિષ્ય પૂછે છે કે:-પ્રભુ ! કઈ જાતનાં મોક્ષ થાય, તે વગેરે જાણતાંમાં જગતમાં ઘણી વાતો થાય છે. માટે તેમાંથી ખરું શું છે તે સમજાવો એ ભાવની ગાથા હવે આવે છે:-

કયી જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ,

એના નિશ્ચય ના બને, ઘણાં ભેદ એ દોષ. ૯૪.

પ્રાક્ષેણ કહે અમે ઉઝા, ક્ષત્રિય કહે અમે ઉઝા એમ પોતાના કુળ, ધર્મથી રહ્યાણ મોને છે, પ્રાક્ષેણ આદિ જાતિ પોતાને મોક્ષના અધિકારી માને છે, પણ પ્રાક્ષેણોમ આત્મોનુ સ્વરૂપ છે તેને જે સમજે, અને જ્ઞાન સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે, તે જ્ઞાની સ્વયં પ્રાક્ષેણ, પ્રક્ષ છે. હજારો વેશ અને હજારો મંત મંતાંતર શિષ્યે જાણ્યા છે, અને મન મંતાંતર પક્ષ આદિ ઘણાનો ખ્યાલ હોવાથી તે મત મતાંતર પક્ષોમાં શું દોષ છે, તે સંદેશુર ભગવાન સમજાવે તો પોતાથી સમજાય તેમ છે. એમ શિષ્યને ખોત્રી હોવાથી આ આશંકા રજુ કરી છે. ગાથા ૯૩ માં વિવેક કરવાની ભાવના છે અને આ ગાથા ૯૪ માં નિર્ણય કરવાની ભાવના છે. અહીં આ તો એવો શિષ્ય છે, કે એકાદભવમાં અપૂર્વ તૈયારીવડે શુરુ સાથેજ મોક્ષ પામે.

જેને મોક્ષ જોઈતો હોય, તેણે આવો વેશ અને આવી ક્રિયા કરવી પડશે, અમુક જાતની દેહની ક્રિયાથી કે પુણ્યથી આત્મા જાગે છે એમ ઘણા મતાથીઓ માને છે; તો હે શ્રી શુરુ, આત્મસ્વરૂપ ભગવાન કયા વેશથી પ્રસન્ન થતા હશે ? દંડ રાખવાથી કે છોડવાથી કે જંગલમાં જવાથી કે ધ્યાન કરવાથી કે બાહ્ય ત્યાગથી ? વગેરે જગતમાં ઘણા અભિપ્રાય છે તેમાં કયો મત સાચો હશે ? એ વગેરે આશંકા આ ગાથામાં શિષ્યે રજુ કરી છે. ૯૪.

હવે શિષ્ય પોતાના આત્માને જલદી લાલ થાય તેવી તીવ્ર નિશાંસા જતાવે છે:-

તેથી એમ જણાય છે, મંજે ન મોક્ષ-ઉપાય;

જવાદિ જાણ્યાંતણો, શો ઉપકાર જ થાય ? ૯૫.

શિષ્યની જાણવાની ધગશ ઘણી છે આ પાત્ર જોલથી સિદ્ધ પાવેપદો તો જાણ્યા, પણ જો જાણ્યાનો ઉપકાર ક્યારે થાય, કે છટ્ટો મોક્ષનો ઉપાય હું જાણું તો, “ સમન્ત્યા વિણ ઉપકાર શો ” એમ અહીં બહુ વિનયથી શિષ્ય ઉપકારીનો ઉપકાર માને છે, અને ૯૬ મી ગાથામા ઉપકારની હોશ જણાવશે

તા ૧૬—૧૧—૩૬

મોક્ષપદ-મોક્ષ સ્વભાવની શુદ્ધ પર્યાય કેમ પ્રગટે તે જાણવાનો જિજ્ઞાસુ શિષ્ય જો કારણે મુઝાણો છે કે આત્મ કલ્યાણનો ઉપાય કહે નારા અનેક મત મતાતર છે તેથી તથા કંઈ જાતિમા મોક્ષ છે, તેનો નિર્ણય નથી થતો, તથા ક્યા વેશથી મોક્ષ થાય, જો વગેરે આટલા બધા ભેદોમાથી સાચો નિર્ણય કેમ કરવો, તે તેને મુશ્કેલ જણાય છે તેથી મોક્ષનો ઉપાય ન હોય, એમ શિષ્યને શકા ઉત્પન્ન થઈ, તથા જીવાદિ પાથે પદો જાણ્યાનો કાંઈ ઉપકાર દેખાતો નથી, તેથી શિષ્ય ‘ મોક્ષનો ઉપાય ’ તરત જાણવાનો ઇચ્છાવાન થયો છે ૯૫

હવે શિષ્ય તે ઉપાય જાણવાની પોતાની હોશ બતાવે છે —

પાથે ઉત્તરથી થયુ, સમાધાન સર્વાંગ;

મમજ્ઞ મોક્ષ-ઉપાય તો, ઉદય ઉદય મદ્ભાગ્ય. ૯૬.

આ શકાનો છે લો જોલ અને છે-વી કડી છે હવે પછી શિષ્ય શકા કરવાનો નથી હવે નિશક થવાનો છે, તેથી હોશમા આવી ગયો છે, અને કહે છે કે હે શુરહેવ, આપે પાત્ર ઉત્તર કદા તેથી સર્વાંગ જોલે બધી રીતે મારી શકાવું સમાધાન થયું છે એટલે આપનો પ્રયાસ સફળ છે જે જોકવાર શકા કરી અને જે સમાધાન થયું તેની ફરી શકા વળી નથી હવે આત્માની પવિત્ર દશા પ્રગટ કરવાનો અવિરોધી ઉપાય હું સમજું તો સદ્ભાગ્યનો ઉદય ઉદય થાય અને ‘ ઉદય ’ ‘ ઉદય ’ જે વાર શબ્દ છે તે પાત્ર ઉત્તરના સમાધાનથી થયેલી મોક્ષપદની જિજ્ઞાસાનું તીવ્રપણું દર્શાવે છે, આ શિષ્ય તો બરાબર વિચાર કરીને તૈયાર થયો છે, પણ લોકોને પૂર્વે હું હતો કે કેમ ? કતાં લોકના શુ ? એનો વિચાર પણ આવતો નથી સસારના

પ્રેમથી જીતીને નવરા થાય, ત્યારે તેનો વિચાર આવેને ? આત્માર્થી-
જિજ્ઞાસુ-મુમુક્ષુ કેવા હોવા જોઈએ તે મમજવું જોઈએ. કોઈ કહે
ક્રિયાથી, કોઈ પૂજાથી, કોઈ સેવાથી, કોઈ ઇશ્વર છે તેની ભક્તિથી,
એમ પુણ્યથી એટલે બંધન અને બંધલાવને મોક્ષ સાધન માને છે,
પણ તે તો સંસારમાં રખડવાના હેતુઓ છે. વિકારીભાવથી છૂટવા
માટે અબંધલાવ, શુભાશુભ ગગ રહિત શુદ્ધલાવ હોવો જોઈએ.
સ્વતંત્રતા ખીલવવી તે મોક્ષનો ઉપાય છે. તે સ્વાધીન મહાસુખ-
સ્વરૂપની પૂર્ણ પવિત્રદયાનો ઉપાય હું સમજી એટલે કે સમ્યગ્દર્શન,
સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાનની રમણતારૂપ ચારિત્ર તે અતીન્દ્રિય
આત્મસ્વભાવ છે, તેને અવિરોધપણે પ્રગટ કરવાની રીત સમજી તો
સદ્ભાગ્યનો ઉદય ઉદય થાય. શિષ્ય કહે છે કે ગુરુદેવ, આપે તો સમ-
જાતી માટે “હું સમજી” એમ પોતાના ઉપાદાનની તૈયારી બતાવે
છે. ૯૬.

સદ્ગુરુ સમાધાન

શિષ્યની તૈયારી જોઈને શ્રી ગુરુ સમાધાન કરે છે:—

પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત;

થાશે મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતીત એ રીત. ૯૭.

શિષ્યે પાંચે પદની શંકા કાઢી નાખી ત્યારે શ્રી ગુરુ કહે છે,
“તુ કહે છે તે તારી વાતનો હું પણ સ્વીકાર કરું છું; તું લાયક છો, એમ
જ્ઞાની પુરુષે સ્વીકાર કર્યો. પાંચે ઉત્તરની તારા આત્માને વિષે પ્રતીત
થઈ છે, તો મોક્ષના ઉપાયની પણ એજ રીતે તને સહજમાં પ્રતીત
થશે.” અત્રે “થશે” અને “મહજ” એ બે શબ્દ આત્મા વિષે
(મન વિષે નહિ) અંદરથી પડકાર આવ્યો છે અનંતકાળમાં જે
નહોતું બેઠું, તે અપૂર્વ તત્ત્વ સમજાયું છે. તેથી ગુરુ કહે છે કે તને
સહજમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે, એમ શ્રી ગુરુને પણ પ્રમોદ આવે છે.
જીવ અજ્ઞાનભાવે રાગાદિનો, પુણ્યાદિ શુભાશુભ ભાવનો કર્તા લોકતા
છે, અને સાચા જ્ઞાનભાવે (ચેતન એ નિજ જ્ઞાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ)
પરનો અકર્તા અને સ્વરૂપસ્થિતિમાં જ્ઞાનનો કર્તા લોકતા છે, તેમાં

પુણ્યાદિ સાધનની સહાય નથી પુણ્ય છે તે પરવસ્તુ છે, હૃદયગુ છે,
 ઉપાધિ તત્ત્વ છે, અને આત્મા તેા ચૈતન્ય ભગવાન નિરુપાધિક સ્વાધીન
 તત્ત્વ છે મનની ધારણાથી ઘણા શાસ્ત્રો, અગ્નીઆર અગ અને નવ
 પૂર્વ ભક્ત્યો અને છમ્બની દયાના ગુણ પરિણામ, પાત્ર મહાવ્રત આદિ
 પુણ્ય પરિણામ પૂર્વે અનતવાર જીવે કથી, પણ તે બધાવાયે અબધ
 તત્ત્વ ન પ્રગટે એમ મોક્ષ સાધનમા પુણ્યનો નિષેધ કયો છે ધર્માત્માને
 સરાગ અવસ્થામા અપ રાગ રહે ત્યાસુધી પુણ્ય થઈ જાય, થયા વિના
 રહે નહિ, પણ તેમા મમત્વ, કર્તૃત્વ માનનો નથી રાગાદિ કરવા જેવા
 છે તેમ ન માનવું અને તેમા ન ટકવું તેમ અહીં કર્ણુ છે શિષ્યે કહ્યું
 કે હું સમજ્યો અને શુરુએ તેનો સ્વીકાર કર્યો, તે ભાવ કેવો અપૂર્વ
 હશે! તે સમજે પ્રથમ જ રાજકોટમા આમ જાહેર રીતે, ઘણા જોરે
 લાભ લઈ શકે એવી ગીતે આ આત્મસિદ્ધિ વ્યાય છે, તે શામનના
 ભાગ્ય છે, આ જ્ઞાનપત્રથી અને આ બે ગાથાની સધિ એ શાસનનો
 મહિમા સુચવે છે શિષ્યની લાયકાત અને શુરુએ તેની પાત્રતાનો
 કદેલો સ્વીકાર, એ અનત ભવનો અત કળી એકભરે મોક્ષ થાય,
 એવા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવની સમજણ છે જે સમજે તેને ઉપકાર થાય શ્રી
 સમયસારમા શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય દેવ છઠ્ઠી ગાથામા “જિવિહોદિમયમ તો-
 નમત્તો” પ્રમત્ત અપ્રમત્ત બે દયાના લેહ રહિત, નિરપેક્ષ એક ગુહ્ય
 આત્મપદનો મહિમા કહેના કહે છે કે—આત્મા અનાદિ અનત
 એકરૂપ સાચક છે, તેમા પ્રકૃતિના નિમિત્તની બે અવસ્થા ગી ? આ
 નિર્મલ યમુનિ આચાર્ય પરમેષ્ઠી, છઠ્ઠી સાતમી ભૂમિકા સાધકની સર્વોત્કૃષ્ટ
 દશામા, આત્મસ્વરૂપની રમણતામા મસ્ત હતા, તે વખતે સમયસારની
 રચના થઈ છે તેમા પણ અપ્રતિહત ભાવના અપૂર્વ ભણકાર છે,
 એક જ ભવે મોક્ષની નિસદેહ સાક્ષી છે તે ન્યાય અને આશયને
 જે સમજે, તે પણ એક જ ભવની નિસદેહતા લાવે આવા શુરુ
 અને શિષ્ય એકાવતાગી જ હોય આવી ‘થયો’ અને ‘સહજ’ એમ
 બે શબ્દ સદ્ગુરુએ કહ્યા, તે—જેને પાચે પદની પ્રતીત થઈ તેને
 મોક્ષ ઉપાય સમજ્યો કઈ કંઠે નથી, એમ દર્શાવવા તથા શિષ્યની
 આત્મજિજ્ઞાસા જાણીને અવશ્ય તને મોક્ષ ઉપાય તારાથી દર્શાશે

(પરિણમશે) એમ બાણીને તે વચન કહ્યાં છે, સદ્ગુરુના વચનનો આ આશય છે.

આ ૯૭ મી ગાથામાં શ્રી ગુરુએ આશીર્વાદ આપ્યો કે તને સમજશે, અને તારું પરમ કૃપાણુ થશે; આવો આત્મધર્મનો મહિમા તેનું વર્તમાનમાં પ્રગટ પ્રકાશીત રહેવું, એજ વીતરાગ શાસનનો મહિમા છે, અને સુસુક્ષ્મોના મહાભાગ્ય છે. સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજીને, તે જાતનો પુરુષાર્થ જે કરે તે સદ્ગુરુનો ઉપકાર સ્વીકારી શકે, અને સત્પુરુષના જ્ઞાનમાં તેનો સ્વીકાર થાય જ. ૯૭.

હવે દુકામાં મોક્ષનો ઉપાય શ્રી સદ્ગુરુ સમજાવે છે —

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ,

અધિકાર અજ્ઞાન સમ નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ ૯૮.

દુકાં સૂત્રું કહે છે કે ભાઈ, આત્મા ચિદાનંદ અંબધ શુદ્ધ નિત્ય તત્ત્વ છે, તેમાં જે શુભ અશુભ કર્મભાવ દેખાય છે, તેનો સ્વીકાર કરવો તે અજ્ઞાનભાવ છે, તે આત્માની સ્વાધીનતા લૂટનાર છે. જ્ઞાતા આત્મા નિર્દોષ શુદ્ધ છે, તેમાં કર્મના નિમિત્તથી થતાં જે શુભાશુભભાવ, તેને યોતાના માનવા તે જ અજ્ઞાન છે. કારણકે જે શુભ અશુભ પરિણામ થાય છે, તે મોહકર્મજન્યભાવ છે. પૂર્વની બૂલતું ક્ષણ સંયોગી રજકણ છે. જે અનતા રજકણોની સત્તામાંથી પ્રગટ થતો અધ્યવસાય તે શુભાશુભ ઈચ્છા, અનિચ્છાના ઉપાધિક મક્તિન ભાવો છે. તેને યોતાના, ઠીક માનવા અને તેમાં ઠરવું તે અજ્ઞાન છે, ચૈતન્યત્વ અને કર્મત્વ બેઉ જુદા છે. જે શુભ-અશુભ રાગાદિરૂપ ભાવ થાય છે તે વિકાર છે. જીવે તેમાં યોતાનું હિત માનવું, તેને યોતાનો શુભ માનવો તથા તેમાં હોંશથી ટકવું, તે મિથ્યાત્વભાવ છે. લોકોમાં મનાય છે કહેવાય છે કે દયા, દાન, પુણ્ય, મેવા આદિ કાર્યો કરી-શકાય છે, અને દયા પુણ્યાદિ કરવા જેવાં છે, પણ તેનો તો પરમાર્થમાં નિષેધ છે. તમારે અશુભમાં-પાપ પરિણામમાં નથી ટકવું, તો શુભ જોગનો સાથ તો રહ્યા જ કરશે, પણ શુભ અને અશુભ બેઉ અશુદ્ધ ભાવ છે તેથી તેમાં સદાય હેયજુદિ

જોઈએ તેનાથી શુભ નથી, છતાં તે વચ્ચે આવે છે. એ શુભ અશુભ
 ભાવ મોહકર્મમા જોડાવાથી થતી અવસ્થા છે. એ કર્મભાવ ચેતન્યના
 ધરનો છે કે મોહકર્મ જનિત છે તે નહીં કરે. મોહકર્મ પ્રકૃતિના
 અનત પુણ્યલ પરમાણુઓ છે, તેના નિમિત્તે એ ભાવ થાય છે તેથી
 તે મોહજનિત કાર્ય છે ઈર્મ એટલે કાર્ય, તેને શાસ્ત્રમા 'કર્મ' પ્રકૃતિ
 એવી સજ્ઞા આપી છે, તે અનતા રજઝોની તે રૂપે થવાની યોગ્યતા
 છે તેમા શોભ પામી તે નિમિત્તમા જોડાનાર રાગી જીવ છે નિમિત્તની
 અસર લેવી તે શુભ નથી કોઈ તત્ત્વ સ્વભાવે વિકારી દોષિત હોઈ
 શકે નહિ સોનું સોનાથી મલિન ન હોય, તેમ આ માનો શુભ કાર્ય
 દોષનું કારણ ન થાય માટે શુભવટે પુણ્ય પાપનો બધ ન થાય, પણ
 પોતાની જ્ઞાતાદક્ષા શક્તિ ભૂતીને પરમા જીવ નકો છે, ત્યાસુધી બધ
 છે જેનાથી પુણ્ય પાપનું બધન થયું તે રાગદ્વેષરૂપ અજ્ઞાનના કારણે
 થયું છે માટે કર્મભાવ તે બધભાવ છે, તેનાથી મુક્ત થવાનો અબધ-
 ભાવ તે નિજભાવ છે, તેની હા લાગે, તેથી અહીં કહે છે કે ઈર્મ-
 ભાવને પોતાનો કેવી રીતે મનાયો છે, તે ભૂતને સમજીને તે ભૂતનો
 ત્યાગ કરે, સમ્યક્દષ્ટિ તે જ વીતરાગ દષ્ટિ છે, અબધદષ્ટિ છે, તે
 મગ્ગ અબધ તત્ત્વ કહી પણ બાહ્ય ભાવે પ્રગટે નહિ બાહ્યનું કરવું
 તો કોઈના આધારે નથી બાહ્યના કર્તવ્યો થવા કે ન થવા તે જીવને
 આધારે નથી શુભ પરિણામની ઇચ્છા કરે અને તેવું કાર્ય થયું હોય
 નો થાય અને ન પણ થાય દેહાદિ પરદ્રવ્યના કાર્યો જે કાળે જે ક્ષેત્રે
 થવા યોગ્ય હોય તે ક્ષેત્રે અને તે કાળે થાય જ બાહ્યની ક્રિયા ઉપર
 જીવના ભાવનો આધાર નથી સામાનું જીવનું અને મરણ તે તેના
 પોતાના આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે કેટલાક બાહ્ય
 ક્રિયાના ભેગ ઉપર પુણ્ય પાપ માને છે પણ તેમ નથી કોઈ જીવને
 બચાવવો, રોટલા આપવા, સાધુ સિવાય કોઈને દાન દેવું તે બધું પાપ
 છે એમ એક પથ માને છે પણ તે ભૂલ છે, એ બધો પુણ્યભાવ છે
 તે પથ તો દયાના જે પુણ્ય પરિણામ થાય તેને પાપ માને છે એક
 માણસને પરજીવને બચાવવાના ભાવ હોય, છતાં તે જીવ મરી જાય તો
 તેથી તેને પાપ નથી, શુભ પરિણામ કે અશુભ પરિણામ પોતાને
 થયા, તે પરિણામથી શુભ અશુભ બધ છે વગી કેટલાક તો લોગોને

બહારની ક્રિયા કરવાનું બતાવે છે, અને કેટલાક પુણ્ય પરિણામને પાપ કહે છે, વળી કોઈ પુણ્યથી કર્મ થાય એમ મનાવે છે, પરંતુ તે ખરું નથી. સાર-એમ છે કે શુભાશુભ પરિણામ કર્મજન્યભાવ છે, શિષ્યે જાણ્યું છે કે પરમાર્થ માર્ગમાં બહારથી કોઈ કાર્ય નથી, કારણકે બહારનાં કાર્ય જીવને આધીન નથી. કોઈ એમ માને કે મેં ફલાણી સંસ્થાની સ્થાપના કરી અને તેથી ધણા જીવોની હિંસા થતી અટકાવી તો તે વાત જૂઠી છે. શુભ અશુભ કે શુદ્ધભાવ, જીવથી કરી શકાય છે, તેથી અત્રે પરિણામ ઉપર વાત છે. આ ગાથાનો પહેલો જ દુકડો અંતરંગ પરિણામ ઉપર આધાર રાખી જણાવે છે તે દુકડો વિભાવ પરિણામ અને સ્વભાવ પરિણામનું ચક્ર ઠેવું છે, તેનું લક્ષ્ય કરવાનું કહે છે, અને જણાવે છે. જે શુભાશુભ-પુણ્ય પાપ કર્મની અવસ્થા છે તે તારા સ્વરૂપથી વિપરીત જાતનાં છે, અને તે પૂર્વની બૃહત્ત્વ કળ છે. તે ઉદયરૂપ શુભ અશુભ મલિન ભાવને જે કોઈ પોતાનો માને, અથવા ઠીક માને કે કર્તવ્ય માને, તેણે રાગ રહિત શુદ્ધ આત્માને આદરણીય માન્યો નથી. જે શુભ અશુભ પરિણામ થાય છે તે મારા છે, મારાથી થાય છે એવું જેણે માન્યું તેણે પરભાવને પોતાનો માન્યો છે; અને તેમાં રાગદ્વારા પોતાનું કર્તવ્ય માને છે, તે કર્મભાવ અજ્ઞાનભાવ છે. અત્રે શ્રી ગુરુએ પરિણામ જોવા માટે ટચ કર્યો છે કે પ્રકૃતિની લપ છે તેનાથી જુદો જ્ઞાતાપણે સ્વભાવમાં રહેવું; અને તેની સમજણ આપી કે શુભ અશુભ વૃત્તિમાં જોડાવું, ઠરવું તે કર્મભાવ છે. જેટલો કર્મના નિમિત્તે કર્મભાવ ડેલો કરે તે અજ્ઞાનનું કારણ છે. અજ્ઞાનનો સ્વભાવ અંધકાર જેવો છે, તેથી જેમ પ્રકાશ થતાં ધણા કાગનો અંધકાર નાશ પામે છે. તેમ અમ્યગદશનપૂર્વક અમ્યગજ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાં જ અનાદિનું અજ્ઞાન પણ નાશ પામે છે. હું પુણ્ય પાપના શુભાશુભ પરિણામ રહિત, અરાગી જ્ઞાતાદૃષ્ટા પૂર્ણ શુદ્ધ તત્ત્વ છું, તે સર્વ સગથી વિમુક્ત મોક્ષભાવ તો નિઃસ્વરૂપમાં વન્નવું છે. જીવના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થવી તે મોક્ષભાવ છે, તે અભિપ્રાયનું નિઃશંકપણું થતાં, તે પ્રતીત પરથી સર્વથા જુદાપણાનું જ્ઞાન અને રાગ રહિત જ્ઞાનદશામા દ્રઢી રહેવું સ્થિર થવું તે મોક્ષદશા છે. હું નિર્દોષ જ્ઞાતા પૂર્ણ શુદ્ધ છું, તેની રુચિ, જાણપણું અને તેમાં રાગ રહિત રમવું, દરવું તે સ્વરૂપાયરણ

ચારિત્ર છે તે જ સમ્યક્ક્રિયા છે, તે જ જ્ઞાનક્રિયા મોક્ષમાર્ગ ॥ બહુ
 નારને શાયકતામાં સ્થિર રાખવો તે જ પુરુષાર્થ છે રાગના ભાગને
 જ્ઞાનવડે ટાળીને, જ્ઞાનમાં ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ એ જ વ્યવહાર છે
 જીજ્ઞે વ્યવહાર નથી ॥ અધકાર અજ્ઞાનસમ નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ ॥
 અધકારમાં વસ્તુ ન દેખાય તેમ, જો કે જ્ઞાનમૂર્તિ ચૈતન્ય જેમ છે તેમ
 છે, છતાં તેને મનના વિકૃત્તિથી, શુભભાવથી અથવા પુણ્ય-પાપની
 રુચિરૂપ-મિથ્યાભાવરૂપ અજ્ઞાનથી, અતીન્દ્રિય પવિત્ર આત્મા જેવામાં
 આવતો નથી, પણ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ હીપકનો પ્રકાશ થતો.
 પુણ્ય-પાપરૂપ ભાવઅધારનો નાશ થઈ જાય છે પરભાવને (ઉપાધિ
 રૂપ શુભાશુભ) મધભાવને જુદો બને, પર બહે તે સાચો અભિ
 પ્રાય થઈ શકે માથો અભિપ્રાય થયા પછી પણ શુભ અશુભ અ
 સ્થિરતા થઈ જાય છે, પણ તેનો અભિપ્રાયમાં સ્વીકાર નથી અનતકાળ
 જે અજ્ઞાનમાં ગયો તે જૂનને ટાળવા માટે અનતકાળ ન જોઈએ
 એ અનતમળની ભૂલ ટાળવા માટે એક જ સમયની સ્થિરતા બસ
 છે ઘણા કાળનો અધમર જેમ પ્રમથ થતા નાશ પામે છે, તેમ જ્ઞાન
 પ્રકાશ થતા અધકારનો નાશ થાય છે આમાં કાંઈ બહારથી કરવાનું
 ન આવ્યું કે આટલું પુણ્ય કરો, પરની દયા પાળો કે જડની ક્રિયાનું
 અભિમાન ઠરો ખીજા ઉપાયથી, ખીજા જાતથી કદાપિ અતીન્દ્રિય
 ચૈતન્ય આત્મા પ્રગટે નહિ સાચા જ્ઞાનના અભિપ્રાય વિના અજ્ઞાન
 ટળે નહિ અધારને કાઢવા માટે સુપડા-સાબેના કામ આવે નહિ
 શરીરની ક્રિયાથી, કે રમેકરણ અને લુગડાને આમ ફેરવે, તેમ ફેરવે,
 જોઈને આવે, તેથી કાંઈ આત્મા ચૈતન્ય પ્રભુ નિર્મળ થાય, નિર્જરા
 થાય તે માનવુ મિથ્યા છે તે બધાભાવમાં ટકવો છે ત્યાલગી અશે
 પડી સાચી નિર્જરા ન થાય કોઈ કહે છે કે આ તેરમાં ગુણસ્થાનની
 વાત છે, પણ તેમ નથી, આ તો ચોથા ગુણસ્થાનની જ વાત છે સાચો
 અભિપ્રાય થયે અતરમાં શ્રમ-ભૂલ ન રહે અજ્ઞાન ટળવું અને
 જ્ઞાન થવું તે એક જ સમયે છે કર્મભાવ શું છે, અને જ્ઞાન સ્વભાવ
 શું છે તેને યથાર્થ વિધિ સહિત જાણવાની પ્રથમ જરૂર છે તે બહે
 તે જ જીન છે એકડામાં એકડો હોય તો આ છે આ સમજ્યે જ છુટકો
 છે, આ કાંઈ ખી એ જોન એવ ખી ની વાત નથી જે લોકોત્તર

માર્ગની વિધિ જોઈએ તે વિધિ સમજ્યા વિના બકારથી ખીજ ઉપાય કરે તો અતીન્દ્રિય ચૈતન્ય ભગવાનને અંશે પણ ગુણ થાય તેમ નથી. સ્વાધીનપણું કેમ છે, તેને તે વિધિએ બહેા તો ગુણ પ્રગટે. લોકો કહે છે કે અમે સ્વતંત્ર છીએ. અમારા વડીલો ધર્મશિક્ષા અને રૂઢી-વાદી છે. અને દેવ, ગુરુ, ધર્મને કોણ જોગણે છે? અમે અમારું ધાર્યું કરી શકીએ છીએ. એમ પરાધીનતાને સ્વાધીનતા માને છે. પણ તું પ્રકૃતિનો આશ્રય ન માને તો તારી સ્વતંત્રતા છે એમ અનંતા જ્ઞાની કહે છે. રાગદ્વેષરૂપ કલુષિતતામાં ટકીને બાહ્ય આચરણને સ્વતંત્રતા માનવી તે ઉદ્ધતાર્થ છે—સ્વચ્છંદતા છે. સ્વતંત્ર તો સાચી શ્રદ્ધાવટે જે સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણીને, ચૈતન્ય સ્વભાવરૂપ શાંતિમાં જાનપણે ઠરવું—ટકવું તે છે. ત્યાંલગી નિમિત્ત આધીન વૃત્તિ છે, ત્યાંલગી પરમાં પુખ્યાદિ બાહ્ય સાધનમાં મુખ્યબુદ્ધિ છે, તે અનાદિનો બંધભાવ છે. માટે તે પ્રથમ સમજાવ્યો છે કે અનાદિની સંતાન અંતતિ પ્રવાહરૂપ સંસાર પર્ણીય કેમ છે? અને બતાવ્યું છે કે કર્મભાવ છે તે તારી ઊંધી માન્યતા છે, અને મોક્ષભાવ તે પુણ્ય, પાપ, રાગ, દયા, દાન વગેરે પરભાવથી તદ્દન સિન્ન, નિજ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી—જ્ઞાનમા જ્ઞાતાપણે ટકી રહેવું તે છે. એમ બંધભાવ અને અબંધભાવ વિષે પ્રથમ પ્રયોજન કહ્યું. આ સમજ્યા વિના ખીજ કોઈ ઉપાયથી મોક્ષ ન થાય એમ પણ કહ્યું.

તા. ૧૭—૧૧—૩૬.

૬૮ મી ગાથામાં મોક્ષના ઉપાયની દૂકામાં વાત કહી છે. તે સમજણમાં જગતના જીવોને ઘણા વાંધા છે. જે કર્મભાવ તે અજ્ઞાન છે, અને પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવમાં વચ્ચે તે મોક્ષભાવ છે. જ્ઞાનથી અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ થાય છે, તે વિષે કાલે કહેવાયું. ૬૮.

હવે કયા ભાવે બંધ અને કયા ભાવે અબંધશા થાય તે કહે છે—

જે જે કારણ બંધના, તેહ બંધનો પંથ;

તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષ—પંથ ભવઅંત. ૬૯.

કયા ભાવે બંધન થાય અને કયા ભાવે બંધન ન થાય તે

નિર્ણય કરવો રહ્યો. ગાથા ૯૮ માં જોમ કહ્યું કે આત્મા અને કર્મ એ
 ભિન્ન વસ્તુ છે. કર્મના ભાવથી પુણ્ય થાય કે પાપ થાય, બેડ સંસાર
 બંધન છે. ભલે કમાઈના બૂડાકાર્ય હોય કે સર્વાર્થસિદ્ધતાદેવ જેવાં
 પુણ્ય હોય છતાં બેડ સંસારના બંધન છે. તે જે ભાવે રખડ્યું થયું,
 પરાધીન અવસ્થામાં લમણું થયું, તે બંધભાવે અબંધ તત્ત્વ કેમ પ્રગટે ?
 શુભાશુભ કર્મના નિમિત્તથી જેટલો ભાવ ફાટે તે કર્મભાવ-સંસાર-
 ભાવ છે. રાગ રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વભાવનું ભાન થતાં તે અજ્ઞાન
 અધકારનો નાશ થઈ જાય છે, અને અબંધ જ્ઞાનભાવમાં ટકવું થાય
 છે તે પવિત્ર ધર્મભાવ છે, મોક્ષભાવ છે. હવે કહે છે કે જે ભાવે બંધ
 થાય તેહ બંધનો પંથ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ઉદય ભાવમાં જોડાવાથી
 બંધ થાય છે, પછી ભલે તે શુભ હોય. દયા, સત્ય, અયોધ્ય, બ્રહ્મચર્ય,
 ત્યાગીપણું પાતું, બીજા જીવને ન મારું એ આદિ રાગભાવ આત્મ-
 ભાવ નથી, પણ કર્મના નિમિત્તથી થતો ઉપાધિભાવ છે. જે પરના
 લોભ, પરપદાર્થોમાં જોડાણ થાય તે ઉદયભાવની અસર છે. તીર્થંકર
 નામકર્મ જે ભાવે બંધાય, દેવ, ઇન્દ્રાદિ જે જે પુણ્યપદ બંધાય છે તે
 સર્વ બંધભાવ છે. તે બંધભાવ રાખવાથી કે બંધભાવની રચિથી
 અબંધપણું અશે પણ નહિ પ્રગટે.

આત્માની જ્ઞાતાશક્તિનો આનંદ-શાંતિ છોડીને પરવસ્તુમાં
 આત્માએ મુખ માન્યું છે, તેથી જ પોતાનામાં મુખ, શાંતિ કે આનંદ
 દેખાતો નથી. મન, વાણી, દેહ અને કર્મ, નોકર્મ આશ્રીત થતી
 ક્રિયા, અને તેવો ભાવ તેને પોતાનો માને તે અજ્ઞાની છે. કોઈ કહે અમે
 ક્રિયા દેહની માનીએ છીએ, અને આત્મા અકર્તા છે પણ તેને રાગમાં
 લગવાનો ભાવ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કોણ કરશે ? પ્રકૃતિના નિમિ-
 ત્તથી શુભ અશુભ ભાવ કોણ કરે છે, તેનો નિર્ણય પોતાને કરવો
 પડશે. લોકોને અનેક શાસ્ત્રો શબ્દોથી મરખા લાગે પણ ભાવમાં, અભિ-
 પ્રાયમાં મોટો અંતરો હોય છે. અંતરંગમાં ભાવ સમન્વય નહિ એટલે
 બીજા લૌકિક ધર્મની સાથે જૈનધર્મનો સમન્વય કરે છે. શુભરાગને
 શુદ્ધભાવ માને, અને શુભ ભાવથી શુદ્ધભાવ કમેકમે પ્રગટશે, જોમ
 માને એવા જીવોને સત્ય અસત્યનો નિર્ણય સાચો થાય નહિ.

જે માટી પાણીથી પલળે, તે માટી પેશાબથી પણ પલળે, પણ પેશા-
બથી બીજી જગી બચ છે, અને પાણીથી બીજી પોષાય છે. શ્રીમદે
શુન્નરાત્રીમાં આત્મસિદ્ધિ સહેલી ભાષામાં બનાવી છે, પણ લોકો
મનન કરતા નથી અને માને છે કે અમે તે સમજી ગયા છીએ, અને
શ્રીમદ્ને અમે માનીએ છીએ એમ કહે છે; પણ જ્યાંસગી શુભને
સાધન મનાય છે ત્યાંસુધી આગી દ્રષ્ટિ જ નથી. જે ભાવે બંધ થાય
તે ભાવે મુક્તિ ન થાય. કોઈ કહે કે પુણ્ય અમારે જોઈતું જ નથી,
પણ શરૂઆતમાં તેનાથી સાધન પ્રગટે છે, તે માટે કરીએ છીએ. જેણે
પુણ્યને સત્ સાધન માન્યું છે તેણે વિઝતિથી, દુધ્મનથી, ઝેરથી અમૃ-
તની આશા રાખી છે. એમાં ક્યાં ભૂલ થાય છે, તે જાણવાનો પ્રયત્ન
ન કરે તો ભૂલ ન સમજાય. શરીરને આધારે, કે પુણ્યના રજકણના
આધારે બંધ મોક્ષ નથી; પણ શુભ અશુભ ભાવનું વલણ કરવું,
પરભાવને, કર્મભાવને ચોતાનો માનવો, તેવા પરિણામથી બંધ છે.
અને એ બંધભાવથી વિપરીત અબંધ પરિણામે મોક્ષ છે. પ્રથમ ઉદય
ભાવને સમજો. તીર્થંકર-નામગોત્ર સ્વમ્યકજ્ઞાનની પવિત્ર ભૂમિકા વિના
બંધાય નહિ. તે રાગભાવથી બંધાઈ બચ છે, તે પણ બંધભાવ
છે. જો તેને ઉપાદેય માને, તો તેને જ્ઞાની કેમ કહીએ ? દેહાદિની
ક્રિયાથી બંધ નથી, દેહાદિની ક્રિયા તો જડની જ છે. પણ ચોતે જેવા
શુભાશુભ ભાવ-બંધ ભાવ કરે તે બંધનો પંથ છે, અને એ ઉપાધિક-
ભાવ બંધભાવને છેદવાની દશારૂપ, જે આત્માની શુદ્ધ અવસ્થા છે
તે જ મુક્તિપંથ છે—ભવનો અંત છે.

કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજુ, પદ્મ અને શુક્લ એ છ જાતની
લેશ્યાના અશુભ અને શુભ પરિણામ તે કર્મભાવ છે. તેને છવ ચો-
તાના માને, તેમાં અટકે તે અજ્ઞાનભાવ છે, તે બંધભાવને ટાળવા
પડતા નથી, પણ ચોતે ચોતાના શુદ્ધભાવમાં સ્થિર રહે, જ્ઞાતાપણે
જ્ઞાનમાં ટકી રહે, તો તે બંધભાવ ટળેલાજ છે. સ્વભાવની અસ્તિ તે
જ સમયે પરભાવ—બંધભાવની નાસ્તિ છે. શુક્લ લેશ્યા તો અલવી
છવને પણ હોય છે, જેનો કોઈ દિવસ મોક્ષ થવાનો નથી, તે છવને
પણ મનના ઉજળા પરિણામ થાય છે, એ કર્મના નિમિત્તનો ભાવ તે

મોહભાવ છે. તે ઉચ્છ્વા પરિણામને અશુભની અવેક્ષાએ શુભ કહ્યા, તે પણ મહત્કાવ છે, તે બંધભાવ છે, તે બંધના કારણેને મોક્ષનું સાધન માને તે અનંતા જ્ઞાનીનો વિરાધક છે, અનંતા જ્ઞાનીથી વિરુદ્ધભાવ છે, ચૈતન્યનો અનાદર છે. આકાંક્ષાના-આકોટીયાના બીજનું પોષણ કરે તો કાંઈ આબો ન રહે. જે બંધના પરિણામ છે તે શુભ હો કે અશુભ હો, દયાના, હિંસાના કે ગ્રહણ-ત્યાગના એ બધા બંધભાવ છે. તે બંધ કારણેને છેદે તેવી તો એક આત્મજ્ઞાનદશા છે. તે સમ્યગદર્શન, સમ્યગજ્ઞાન અને રાગ રહિત જ્ઞાનની સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર અશે પ્રગટ થતાં બંધભાવ અભિપ્રાયથી સર્વથા ટળી જાય છે. તે ભૂમિકામાં અપ રાગથી ઘણું પુણ્ય બંધાઈ જાય છે. તેમાં તીર્થ-કરપદ-ચક્રવર્તીપદ તો સહેજે બંધાઈ જાય છે. દ્રષ્ટિમાં તે જડભાવનો પુરેપૂરો નિષેધ છે, તે જ સાચી દ્રષ્ટિ છે. ૬૮ મી ગાથામાં મોક્ષ અધિકારની ભૂમિકા બાંધી છે. ગાથા ૬૬ માં કહ્યું કે જે ભાવે આત્માની શ્રદ્ધા તે ભાવે બંધ નહિ. અને જે ભાવે બંધી શ્રદ્ધા તે ભાવે સદાય બંધ છે. ૬૬.

હવે વિશેષ ખુલાસો કરે છે કે—

રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ત્રય;

થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦

રાગ દ્વેષ, શુભાશુભ ભાવમાં મારાપણની એકત્વબુદ્ધિ એ કર્મની મુખ્ય ગાંઠ છે, અજ્ઞાન ટળ્યે ગૌણમાં અરૂપ રાગ દ્વેષ રહે છે, તે સંસારનું કારણ નથી એટલે તેમાં દર્શનમોહ બંધી શ્રદ્ધા, બંધુ જ્ઞાન અને મિથ્યા ચારિત્રનું એકત્વરૂપ અજ્ઞાન નથી. તેથી સમ્યગદર્શન, સમ્યગજ્ઞાન થયા પછી મિથ્યા અભિપ્રાય નથી. દ્રષ્ટિ અમં-ધ થઈ કે હું શુદ્ધ જ્ઞાતા-દેહ છું, એવી પવિત્ર નિર્દોષ સ્વભાવના ભાનની ભૂમિકા છે, તેમાં જે શુભ અશુભ વૃત્તિ થઈ જાય છે, તે ભેદ અવ-સ્થામાં ટકવું નથી, તેનું વલણ નથી, તેમાં રુચિ નથી. પોતાના સ્વ-ભાવમાં ટીકેને જે શુભાશુભ વૃત્તિ આવે છે, તેનું જ્ઞાનમાં બળવું થાય છે. આસક્તિ ભાવે ભાગવું થતું નથી. જે મોહી છવ કર્મની

ઉદય અવસ્થાથી ચતા શુભાશુભ ભાવની જ્ઞાનમાં ગાંઠ બાંધે છે કે એ મારાં છે, એ ઠીક છે, એ શુભભાવ (પુણ્ય ભાવ) થી મને શુભ થશે એમ પરભાવને [કર્મભાવને] સાધન માને છે તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, એટલે સ્વશુભનો ઘાત કરનાર છે. એ વિભાવદશાની એટલે કે તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ સમ્યક્જ્ઞાનથી થાય છે તો તે કયા કારણથી નિવૃત્તિ થાય તે વિચારો. બાહ્ય ક્રિયાથી થાય, કે ઉદયના વિકારીભાવથી થાય, કે આત્મસ્વભાવના ભાનની પવિત્ર દશાથી થાય તે પ્રથમ સમજવું પડશે. ઉદયભાવને નિર્જરા કહેવાય નહિ. આત્મજ્ઞાનની દશામાં અંશે અંશે રાગ રહિત સ્થિરતા રહેવી તે ક્ષયોપશમભાવ છે. અખંધ દૃષ્ટિથી દર્શનમોહકર્મનો ખંધ થતો નથી, અને આ જાતના પુરુષાર્થથી બાહ્ય અને અભ્યંતર નિવૃત્તિ થાય છે. આમાં બાહ્યનું કંઈ કરું તો થાય તેમ ન આવ્યું, કારણકે જ્ઞાન સિવાય બાહ્યનું કોઈ કર્તવ્ય ચેતન કરી શકતો જ નથી. સાધ્ય અને સાધન (અથવા મોક્ષ સ્વભાવ અને તે પામવાનો ઉપાય) એક જ્ઞાન માત્ર આત્મામાં જ છે. ૧૦૦

હવે ધ્યેય કેવું હોય તે બતાવે છે:—

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસરહિત;

જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧.

સત્=અવિનાશી,=પુણ્ય પાપના સંકલ્પ વિકલ્પથી અને દેહાદિ ક્ષણિક સંયોગથી રહિત નિત્ય અસંગ તત્ત્વ તે જીવ છે. જે શુભાશુભ ભાવ ટળે છે, તે રાગાદિનો ટળવારૂપ સ્વભાવ છે. તે કાંઈ અવિનાશીનો સ્વભાવ નથી. એટલે કર્મભાવ વિજાતીય ભાવ છે. “ સર્વ મારાંતર નિરુદ્ધ ” સર્વ ભાવને બાણે, ગમે તેવા પ્રકૃતિના સંયોગ દેખાય તેને બાણે, પ્રકૃતિની કોઈ અસર પોતામાં ન લે એવો જીવનો સ્વભાવ છે. રાગાદિથી જુદો ત્યારે રહી શકે કે ત્યારે પોતે પોતાનું જે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત કરે. આત્મામાંજ આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધતા છે, તેના લક્ષ્ય વિના પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ કેમ જાગે? માટે શ્રીમદે કહ્યું છે કે આત્મા સત્ છે, ચૈતન્યમય છે; સર્વ પરદ્રવ્યથી નાસ્તિરૂપ અને સ્વચતુષ્કથી અસ્તિરૂપ સ્વાધીન છે. સર્વ-

ભાવને સહજપણે જાણવારૂપ જ્ઞાતાદ્રષ્ટા છે. સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સંયોગથી રહિત, એવો કેવળ એટલે શુદ્ધ આત્મા, તેની યથાર્થ શ્રદ્ધા-વડે તે દશાને પમાય છે. પરથી જુદાપણાનું જ્ઞાન એટલે રાગ રહિત જ્ઞાનમા સ્થિતપણે ટકી રહેવામાં પ્રવર્તવું તે મોક્ષમાર્ગ છે. આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ કૃતકૃત્ય સિદ્ધ સમાન છે, તે તત્ત્વ કેવું હોય કે, અવિનાશી ચૈતન્યમય એટલે પૂર્ણ જ્ઞાનધન સ્વભાવે તેનું દરેક સમયે હોવાપણું છે. સ્વાધીન જ્ઞાતાદ્રષ્ટા સ્વભાવનો સ્વીકાર કરવો કે આમ જ છે, એવી પૂર્ણ શુદ્ધની દૃષ્ટિ થયે જ પૂર્ણને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ ઉપડે છે. સ્વાધીન અસંયોગી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા તે નિશ્ચય અથવા સાધ્ય, અને તેમાં ટકી રહેવારૂપ સ્થિરતા, પુરુષાર્થ તે સાધન અથવા વ્યવહાર છે એમ નિશ્ચય અને વ્યવહારરૂપ અનેકાન્ત આત્મામાં જ છે. સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ મંયોગના આભાસથી રહિત એટલે સર્વ પરસંયોગ અને પરભાવથી રહિત, પરથી નાસ્તિરૂપ અને કેવળ એટલે શુદ્ધ આત્મા તેને ઓગળીને તેમા જ પ્રવર્તાય તે મોક્ષમાર્ગ છે.

મગ્ન —સારિવક વૃત્તિ તો ઠીક ને? ઉત્તર—આત્માની સમ્યક્ શ્રદ્ધા જ્ઞાન અને સ્થિરતા વિના સારિવક ભાવ હોય તો તે કર્મભાવ છે, મોહકર્મની ભ્રમણારૂપ અસર છે. તે ભલે શુભ પરિણામ હોય છતાં તે ઉપાધિ બધાભાવ છે, અને તેને ચૈતનનો માનવો તે સ્વયં અપરાધ છે, તે ઉપાધિ તો શુભકાં છે. જેમ લોહીનું પડ થાય છે તેમ ચૈતનનો મહીન વિકારીભાવ તે શુભકાં છે. તેને ઠીક માનવા તે અજ્ઞાનભાવ છે અનતજ્ઞાનીનો એક જ મત છે કે પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત કર. આત્મા જેવો, જેવડો છે તેની બેહદતાને જાણ્યા વિના, પુરુષાદિ ભાવની હદ બાંધીને પુરુષાર્થ ઉપાડે તો અશુદ્ધતા થયે પરમાણુ—પુદ્ગલમા જ્ઞાનનો અંશ માત્ર નથી, અને જડપણું પૂર્ણ છે. ચૈતનમાં જ્ઞાનનો અંશ કોઈ કાળે ઓછો નથી, પૂર્ણ જ્ઞાનધન છે, તેથી પરનો ઉપાધિભાવ તેમાં પ્રવેશ પામતો નથી.

શ્રીમદ્ ભગવાન કુદકુંઠાચાર્ય મહારાજ આત્મસ્વરૂપની પૂનમાં, છૂટે નાતમે શુશ્રુષાને નિર્ઞંથદશામાં ઝૂલતા હતા. તે વખતે અધ્યાત્મ રૂપરસમા દલ્લમ ઓગળીને, પરમાર્થ, વચ્ચનોરૂપ સમયમારની છઠ્ઠી ગાથામાં

નીચે મુજબ લખે છે કે,

જિવે દ્વેદિ અપ્મત્તો ણ પમત્તો જાણતો દુ જો નતો ।

एव मणति मुद जाओ जो सो उ सो चैव ॥ १ ॥

જે જાયક ભાવ છે તે અપ્રમત્ત પણ નથી અને પ્રમત્ત પણ નથી એ રીતે જાયક દ્રવ્ય સ્વભાવે મળગ છે, તે જ જાયક હું શુદ્ધ છું. પ્રમત્ત એટલે સ્વરૂપનો અનુસાહ અને અપ્રમત્ત એટલે સ્વરૂપનો ઉત્સાહ, એ બન્નેમાં પર નિમિત્તની અપેક્ષા આવે છે પ્રમત્તમાં કર્મના સદ્ભાવરૂપ તથા અપ્રમત્તમાં કર્મના અભાવરૂપ, એમ બન્નેમાં પર નિમિત્તની અપેક્ષા આવે છે જાયકભાવ તે અપ્રમત્ત પણ નથી અને પ્રમત્ત પણ નથી, માટે પરાશ્રિત એટલે પર ઉપાધિભાવ તેમાં પ્રવેશ પામતો નથી. વ્યવહાર વિધિના લે લગ તે મારા અખડ જ્ઞાન સ્વરૂપમાં નથી, આ માન્યતાનું નામ દ્રવ્યદ્રષ્ટિ, મમ્યગદ્રષ્ટિ, કે તત્ત્વ સ્વભાવની સાચી દ્રષ્ટિ કહેા, અનત જ્ઞાનીએ પ્રમાણ કરેલ દ્રષ્ટિથી શ્રીમદ્ રાજયત્રે પણ કહ્યું છે કે, આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા સમજણ એજ પ્રથમ પગથીયું છે. “ આત્મા સત્તૈતન્યમય, સર્વાભાસ ગહિત, જેથી કેવળ પામીએ ” એમ ત્રણેકાળ જ્ઞાન સ્વભાવ સ્વયં શુદ્ધ છે, એમાં એક પરમાણુ માત્રનો ભેગશેળ, મેલ, કે રાગાદિની અસર નથી; ત્રિકાળ એકરૂપ જાયક છે. આત્માની આમ સ્વાભાવિક સાચી દ્રષ્ટિ થયા વિના માચી શ્રદ્ધા ન થાય. સર્વ પરભાવથી જુદો જ્ઞાન માત્ર હવ છે, એવું પ્રથમ લક્ષ બાંધ્યું તે પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત છે. શ્રીમદે કહેલા ઔદ નયના બોલમાં પ્રથમ વાક્ય છે કે “ એવભૂત દ્રષ્ટિથી ઋગ્વેદ સૂત્ર સ્થિતિ કર. ” પૂર્ણની નિશાંક પ્રતીતવડે વર્તમાનમાં જ અનતાનુબધી કપાય તોડીને સ્વભાવમાં સ્થિર થા, એટલે કે મારામાં અપૂર્ણતા મલિનતા ત્રણેકાળમાં નથી, એમ પૂર્ણતાનું લક્ષ-માધ્ય ત્રી વર્તમાનમાં અથો સ્વરૂપ સ્થિત થાય તે માધક છે, (તત્ત્વજ્ઞાનના ૧૧૧ એ પાને આ ૧૪ બોલ છે) એક તત્ત્વને બધન માની બેપણુ માનવું તે માચી દ્રષ્ટિ નથી. ક્ષયોપશમભાવ તે શુણ્ણ છે, દર્શનમેાહનીયનો ક્ષયોપશમ કરે તો સમ્યગદ્રષ્ટિ થવાય છે. કોઈમ પ્રદાયમાં માને છે કે મિથ્યાત્વ શુણ્ણસ્થાનમાં દ્રવ્ય નિશ્ચે અમે આગ્નિને અને શ્રદ્ધાને ક્ષયોપશમ

માનીએ છીએ, પણ તે વાત ખોટી છે. મિથ્યાત્વમાં જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ
 હોય તો ભક્તે, પણ તે મિથ્યાજ્ઞાનનો ઉઘાડ છે, એવો ઉઘાડ તો અલવીને
 પણ થાય છે જેને યથાર્થ સ્વાનુભવથી શ્રદ્ધાગુચ્છ પ્રગટયો તેને પરમાર્થ
 કારણ કહ્યું છે પૂર્ણ કારણમાથી પ્રગટયું તે જ પૂર્ણ કાર્ય પ્રગટયું તેમ
 ઉપચારથી કહી શકાય છે જેને અપ્રતિહતભાવ સાધક સ્વભાવ પૂર્ણ-
 તાનો પુરુષાર્થ લઈને ઉપડયો તે એકાદ ભવના પોતાના અંતરગતા
 ઉગારરૂપ સદેશા લાવે છે મોળી વાત (મોળી એ સાચી) ન લાવે.
 જ્ઞાન ભગવાન થી કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજે પણ સમયસારમાં એક જ
 ભવે કેવળ પામે એવા, અપ્રતિહત ભાવનો મહિમા દેખાડી, ભગવાન
 પુરુષાર્થની અવિદિગ્ધાધારાની વાત કરી છે. શ્રીમદ રાજ્યદ્ર પણ એ
 જાતનો આશય કહી ગયા છે, તેને જે સમજે તેને ઉપકાર થાય અ
 પ્રતિહતભાવ એટલે પાછો ન પડે તેવો જ્ઞાનમગનો પુરુષાર્થ, જે
 ક્ષાયકભાવ જેવો કહેવાય છે. તીર્થ કર નામગોત્ર જે જીવને બધાયું
 છે તેને પણ કોઈ વખત ક્ષયોપશમ સમજાત હોય છે પગી સ્વયં
 ક્ષાયક સમજાત ઉઘાડે છે વગી કોઈ જીવને અપ્રતિહતભાવ હોય છે,
 પણ તે તીર્થ કર, તથા કેવળી કે સુતકેવળી પાસે ક્ષાયિક સમજાત
 પામે છે. આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ આવો આવડો જ છે, એમાં પુણ્ય પાપ
 આદિ પરભાવનો અંશ પણ નથી, એમ પૂર્ણ ક્ષાયકભાવની શ્રદ્ધા
 થયે પૂર્ણતાને જીવ પામે છે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્-
 જ્ઞાનમાં ટકી રહેવાનું સ્વરૂપાચરણ બ્રહ્મ (ચારિત્ર) રૂપ મોક્ષનું સાધન
 તે આત્મા જ છે પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનું બ્રહ્મ આત્મામાં જ
 તેમજ આત્માવડે, આત્મામાં, આત્માથી, આત્મામાં વગેરે છ કારક
 (સાધન) જ્ઞાનમાં જ છે “ જેથી કેવળ પામીએ, મોક્ષ પથ તે રીત ”
 એમ કહ્યું પૂર્ણની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને પૂર્ણનો પ્રયત્ન, પૂર્ણની રુચિ,
 પૂર્ણનું જ્ઞાન અને પૂર્ણનું વચણ એટલે કે જ્ઞાતાપણામાં ટકી રહેવું
 તે જ મોક્ષનું સાધન છે બહારથી કોઈ કંઈકનીશું કરવાનું કહેતો,
 તેનાથી (મધલાવથી) મુગ્ધતા નથી સામ્ય અને સાધક જેજી વાત
 આ ગાથામાં લીધી છે હું પૂર્ણ શુદ્ધ છું, સર્વભાસ રહિત છું એ
 યથાર્થ લક્ષ્ય થયે, પૂર્ણને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ ઉપડે છે, જે ભાવે
 પોતાનો પૂર્ણ સ્વાધીનતાનો સ્વીકાર કર્યો, પોતાનો બેહદ અપરિમિત

સ્વભાવ જાણ્યો તે ભાવ અનંત કર્મનો નાશ કરનાર છે. ૧૦૧.

હવે મોહનીય કર્મ મુખ્ય છે એમ જણાવે છે:—

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ;

તેમાં મુખ્યે મોહનીય, હણાય તે કહું પાઠ, ૧૦૨.

ચૈતન્ય તત્ત્વનું સામર્થ્ય તો જુઓ કે તે એકજ સમયમાં વિભાવ પર્વાયને હણે છે. ‘ જેમ કોઈ એક મીઠાણાને એટલે કે બગવાન ફૂર ચોરને પકડવા ઘણા પોલીસોની જરૂર પડે છે; તેમ એક ગુણની એક પર્વાયને ફાકવા અનંત પરમાણુને લેણું થવું પડે છે, એવું ચૈતન્યનું સામર્થ્ય છે ’ તેમ છતાં પણ જીવના દરેક ગુણની શક્તિ ત્રિકાળ નિર્મળ રહે છે. માત્ર વર્તમાન અવસ્થામાં ભૂલ છે. તે અનંતા કર્મદળને (વિભાવને) ટાળવાનું બળ એક સમયની અવસ્થામાં છે. તે ભૂલને (અવસ્થાને) એકજ સમયમાં પલટાવીને ભૂલનો નાશ કરી શકે એવું પૂર્ણ બળ પ્રભુ ચૈતનમાં છે. કર્મ અનંત પ્રકારના છે તેને કહેવા બેસે તો પાર આવે નહિ, પણ તેના મુખ્ય જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકાર થાય છે, તેમાં મુખ્ય તો મોહનીયકર્મ છે. તે મોહનીયકર્મ જે ભાવે હણાય તેનો પાઠ હવે કહેશે.

તા. ૧૮—૧૧—૩૬.

૧૦૧ ગાથામાં કહ્યું કે વિકાર—વિભાવ વિનાનો શુદ્ધ અસંગ આત્મા છે એવી શ્રદ્ધા વિના તેનું સાધન પ્રગટે નહિ. જે કર્મકલંકની મહિનતા છે તેનાથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન—ઉપાય પોતાથી થાય; મારે પ્રથમ અવિરોધ તત્ત્વનો સ્વીકાર થવો જોઈએ. “ જેથી કેવળ પામીએ ” શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા વડે જ, આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૦૨ ગાથામાં અનંત પ્રકારનાં કર્મ છે. પણ તેના મુખ્ય આઠ પ્રકાર છે અને તેમાં પણ મુખ્ય મોહનીયકર્મ છે. તે કેમ હણાય તે હવે કહેશે. લોકોને અંતરંગ વિષયની વાત મમજવી બહુ કઠણ અને ઝીણી પડે છે, કારણકે તેમાં રચિ નથી. સંસારના ઘણા કાદ્યાઓ પણ આત્માની વાત આવે તેમાં મુંઝાઈને ત્યાં બાધું જાતવે છે. આઠ કર્મમાંથી એકેક કર્મના અનંત પ્રકાર છે તેની રચના શું છે, અને આત્માનું શુદ્ધપણું

શુ ॥ તેનો તેને વિચાર પણ આવતો નથી. આઠ કર્મના લક્ષણનું સુકિતસર વર્ણન બધાનું હોય તેણે તત્ત્વાર્થ મુત્ર, ગોમદસાર વિગેરે શાસોથી બાણી લેવું.

આત્માના અનંતગુણ છે, તેમાં આઠ ગુણને કર્મનું આવરણ છે બાકીના બધા ગુણ નિરાવરણ શુદ્ધ જ છે. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ, અગુરુદ્યુત્વ, વગેરે ગુણોને આવરણ મળું નથી. અસ્તિત્વ નામનો સત્ ગુણ (સત્ એટલે નિત્ય હોવાપણું) તે ગુણનો કદી પણ નાશ થાય નહિ કે અવરાતો નથી. જો સત્ ગુણનો અભાવ થાય તો જીવ દ્રવ્યનો અભાવ થાય. નિગોદ-બટાટા, સકરકંઠ વગેરે એકન્દ્રિય યોનીમા જીવ જઈ પડે છતાં, ત્યાં પણ તેના આઠ ગુણ મિથ્યા બધા ગુણ શુદ્ધ છે. તેમાં દર્શનગુણ, જ્ઞાનગુણ, અને વીર્યગુણ ઉપર ગમે તેટલું આવરણ આવે છતાં, અનંતમાં ભાગે તે ગુણો ઉઘાડા રહે છે, અહીં મોહનીય કર્મની વાત કરી છે. તે મોહ-આવરણની બાત એની છે કે તેના નિમિત્તથી જીવ સ્વસ્વરૂપમાં અ-સાવધાન થાય છે. આત્માના આઠ ગુણને વિષ્ણુ કરનાર નિમિત્ત મોહનીય કર્મ છે, તે કર્મના નિમિત્તથી જીવને ભ્રમણા થાય છે, અને એ નિમિત્તમાં જોડાવાથી જીવ ભૂલ કરે છે, અને તેથી ભ્રમણાવાળો થતા અનાદિકાળથી સંસારમાં રખડવું થાય છે. જ્ઞાનનો ઘણો ઉઘાડ હોય તો જ આત્મજ્ઞાન થાય, અને જોડા જ્ઞાન હોય તો ન થાય જોમ નથી. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કંઈ જ્ઞાનને વિપરીત કરવું નથી. જ્ઞાનનો ઉઘાડ હીન અધિક હોય તે ગુણ હોયનું કારણ નથી. જ્ઞાનાવરણીયનો ઉઘાડ તે નિર્જરાનું, મોક્ષનું કારણ નથી. પણ દર્શન મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કયોપશમ પુરુષાર્થવડે કર્યો ગુણ પ્રગટે છે. તેથી મિથ્યાજ્ઞાન પતત્રી મુગ્ધાન થાય છે અને મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ થાય છે. આત્માનુ-ભવ વિના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઘણો ઉઘાડ હોય અને હજારો શાસ્ત્ર દંઠ્ય હોય, છતાં તે સગધી આત્માને ગુણ નથી. તેમ તેના આવ-રણથી આત્માને દોષ નથી, આત્મ ગુણનો ઘાતક અશાંતિ ઉત્પન્ન કરનાર મોહકર્મ છે. મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ એટલે કે તેનો સ્વીકાર એજ બંધનો પથ છે. આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને જ્ઞાનની

સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ કરવાથી તે મોહકર્મનો અભાવ થાય છે, અને મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે. મોહકર્મને પુરુષાર્થ વડે જીવ ટાળે ત્યારે સાચું જ્ઞાન કહેવાય. મોહકર્મ તે હું નથી એમ સ્વ-પર ધર્મને બાળીને, સાચા અભિપ્રાય વડે સ્વભાવમાં જીવ ટકે, ત્યારે દર્શનમોહ કર્મનું ટળવું થાય છે. શરીર એ હું, રાગ, દયા, પુણ્યાદિ પરિણામ તે હું છું, મારાં છે, એ આદિ અનેક પ્રકારે પરમાં આત્મખુદિ થવી તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કારણે નથી, પણ દર્શનમોહનીય કર્મના સ્વીકારના કારણે છે. એટલે કે તે સંબંધમાં યતી પોતાની ભૂલ છે; એ ભૂલ તે મિથ્યાદર્શન છે. એ ભૂલપૂર્વક બાણવું તે મિથ્યાજ્ઞાન છે; તે ભૂલમાં (રાગાદિપણે) ટકવું તે મિથ્યા ચારિત્ર છે. આ અભ્યંતર દોષની વાત છે. સ્વરૂપની પ્રતીતિ અને સ્વરૂપની સ્થિરતા—મોહનો અભાવ કરવાથી આત્મામાં થાય છે. કોઈ હજારો શાસ્ત્ર લાવ્યો તેથી માને કે મને આત્માનું જ્ઞાન થયું તે વાત જુડી છે. વિપરીત અભિપ્રાય રહિત અસંયોગી શુદ્ધ આત્માની યથાર્થ—સત્ય પ્રતીતિ તેનું નામ સમ્યગ્-દર્શન છે. તે શુણ્ણ પ્રગટ કરતાં દર્શનમોહ અને અનંતાનું બંધી કપાય ટળી જાય છે. હું આનંદભૂતિ છું, કેવળ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા, સિદ્ધ સમાન છું, એ સત્સ્વભાવનો સ્પર્શ કરીને, પૂર્ણતાની પ્રતીતિ કરી, અને શુભ અશુભ કપાય ભાવથી જુદો રહ્યો, એ પ્રતીતિ જ મોહનો અભાવ કરીને પ્રગટ થઈ છે; પણ જ્ઞાનના ઉઘાડથી લાગે શાસ્ત્ર કદાચ લાગી જાય, છતાં તેને અતીન્દ્રિય સ્વાનુભવની પવિત્રદશા એટલે કે નિર્દોષ દ્રષ્ટિ ન થાય. અને તેમ ન થાય ત્યાંમુધી તેનું ખીણું બધું સ્વયં અપરાધરૂપ છે. કોઈને બહારની ક્રિયાનો યોગ ઘણો હોય, બાળવીર્યનો ઉઘાડ ઘણો હોય, નિર્ભય દેખાતો હોય, કોઈ ભાલાથી વીંધી નાળે છતાં ભય ન કરે; તોપણ તે શરીરાદિનું બળ, કાંઈ સાચી શ્રદ્ધા—સમ્યગ્-દર્શનનું કારણ નથી. કોઈ ઘણા કષ્ટથી તપ કરે, ઘણા પરિપક્વ સહન કરે તેનાથી પણ સમ્યગ્દર્શન—આત્મજ્ઞાન પ્રગટ ન થાય; પણ જે શ્રદ્ધા શુણ્ણ છે તેને જેમ છે તેમ જોળખીને, હું જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વાધીન છું, એમાંજ મારી શાંતિ અને મારો અનંત આનંદ ભર્યો છે, એ જાતનું વેદન—શ્રદ્ધા શુણ્ણવડે પ્રગટે છે. મોહ ટાળવાથી સાચું સુખ આ

સાતા વેદનીયનો હિંદ્ય હોય તો ધર્મ થાય તેમ પણ નથી. આયુષ્ય
 લાંબુ હોય તો ધર્મ થાય એમ પણ નથી. શરીરમાં રોગ ન હોય
 તો ધર્મ થાય અને શરીરમાં શક્તિ ઘણી હોય, તો જ આત્મજ્ઞાન
 ધર્મ—સાધન થઈ શકે તેમ પણ નથી. ધર્મોત્તમા નિર્ધન, રોગી ન જ
 હોય તેમ પણ નથી. અહીં તો કહેવું છે કે, મોક્ષનો ઉપાય કોઈ
 બહારની સાથે અટકવા રૂપ સંબધ રાખતો નથી. સાચી પ્રતીતિમાં
 વિરોધરૂપ નિમિત્ત માત્ર દર્શનમોહકમ છે, પણ ખરે ભાવમોહ તો
 પોતાના સ્વરૂપની અસાધ્યાની છે. કોઈ કહે કે મોહનીયકમ માર્ગ
 આપે તો ધર્મ થાય પણ તેમ નથી. કારણકે ધર્મ તો આત્મશુદ્ધિની
 અતરંગ પવિત્રતાનો પુરુષાર્થ કહેયો ઉઘટે છે. વળી નામકર્મની પ્રકૃતિ,
 સુદર શરીર, સુંદર ભાષા, યશકીર્તિ વગેરે શુભકર્મનો યોગ હોય
 તો જ મોક્ષ સાધન પ્રગટે તેમ પણ નથી. અશુભ નામકર્મનો યોગ
 હોય, નીચ ગોત્ર હોય તો પણ આત્મજ્ઞાનની પવિત્રદશા ન પ્રગટ થવા
 કે તેમ નથી. ઉચ્ચ ગોત્રમાં ઉપજ્યો તે કાંઈ મોક્ષનું કારણ નથી. આંક
 કર્મમાંથી માત્ર એક મોહકર્મ જ જીવને બૂલ કરવામાં નિમિત્ત છે. એ
 મોહ જે બધનો પથ છે તેને હર્યે જ મોક્ષનો ઉપાય થાય. અકપાય
 ભાવે અને માચી પ્રતીતિથી મોક્ષભાવ—અબધ દ્રષ્ટિ પોતાવડે જ
 થાય છે મારે તે ઉપાધિકભાવ અને ઉપાધિનું નિમિત્ત કેમ હવ્વાય,
 તેની વિધિ હવે પડીની ગાથામાં આવશે. તાડવૃક્ષ ઘણું મોટું છે,
 છતાં તેની એક ધોરી નસમાં અશુકરદાને એક સોય નાખે તો તે
 આશુ તાડવૃક્ષ સુકાઈ જાય છે કારણકે જે સ્થાનમાં છેડ પાડીને સોયે
 પ્રવેશ કર્યો છે, તે છેદથી તે વૃક્ષને પોપણ મગવાનો માર્ગ અટકી ગયો;
 તેમ આ સંસાર વૃક્ષ અનાદિ સંતતીરૂપ છે, તેમાં મોહકર્મને બરાબર
 જોડાઈને, તે ઉપર જો સાચી શ્રદ્ધાના પુરુષાર્થની સોય નાખે તો
 મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને રાગદ્વેષરૂપ મિથ્યાચારિત્રનો સંસાર
 માર્ગ રૂધાઈ જાય છે વૃક્ષને મૂળથી ઉખેડીએ તો તેના પાંદડા ડાગી
 એ ક્યાસુધી નવપલ્લવિ, લીલા રહે? અત્યકાળમાં સુકાઈ જાય છે.
 મોટું લાકડું છે તેને તોડવું હોય તો તેની મધિભેદને, છીણી ઉપર
 ઘણું મારે તો લાકડું ફાટીને સાધથી જુદું પડે છે તેમ જડ ચેતનની
 સૂક્ષ્મ સધિ સમજવી ભેદજો, ચેતન્યમૂર્તિમાં માધ નથી, પણ આ

પરંપ્રકૃતિ મોહકર્મ અને તેની અસર, વર્તમાન અવસ્થામાં દેખાય છે તે હું નહિ, એમ જ્ઞાનભાવે જાણ્યું અને સાચી શ્રદ્ધાપૂર્વક ભેદ-જ્ઞાનની છીછી વડે, સ્થિરતાના પુરુષાર્થરૂપ મોઘરીનો માર પડ્યો, કે એ મોહકર્મની સંધિ, કર્મની ગાંઠ છૂટી જાય છે. અને પવિત્ર જ્ઞાન-દશા સ્વરૂપાચરણ શક્તિ પ્રગટ થાય છે. ૧૦૨.

હવે મિથ્યાદર્શન અને મિથ્યાચારિત્ર હણવાનો અચૂક ઉપાય કહે છે —

કર્મ મોહનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ:

હણે બોધ વીનરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩

મોહનીય કર્મના બે ભેદ છે, (૧) દર્શન મોહનીય, (૨) ચારિત્ર મોહનીય; દર્શન મોહનીયમાં ભેદાવાથી જીવને મિથ્યાત્વ ભાવ થાય છે. મિથ્યાત્વ એટલે પરમાર્થને વિષે અપરમાર્થબુદ્ધિ અને અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થબુદ્ધિ, તેનું બીજું નામ સ્વસ્વરૂપમાં ભૂલ છે. અભિપ્રાયની ભૂલ તે જ પરમાર્થને વિષે મિથ્યાબુદ્ધિ છે.

આત્માને પરાધીનતાનો ભાવ હોય ત્યાંમુખી પર વસ્તુમાં હિત બુદ્ધિ, પુણ્યાદિ કોઈપણ પર વસ્તુમાં પ્રેમ રહે છે, અને નિમિત્ત આધીન વૃત્તિ છૂટતી નથી. તેથી શ્રીમદે પહેલીજ ગાથામાં કહ્યું “ જે સ્વરૂપ સમન્વ્યા વિના; ” સ્વરૂપ સમજ્યો નહિ તેથી પરને પોતાનું માન્યું, શુભ રાગ દયા આદિ કર્મભાવને ધર્મ માને, ઠીક માને તે લૌકિકમાર્ગ છે, તે ઉદયભાવ છે. તેને પોતાનો માનવારૂપ જાંતિવડે, જ્ઞાતાપણું ભૂતીને પર દ્રવ્યનો કતા અને સ્વામી જીવ થાય છે. અને તેને સાધન માને છે, પણ બાહ્ય સાધનથી એટલે કે બંધભાવથી આત્માનો મોક્ષ-માર્ગ માન્યો, તે જ દર્શનમોહરૂપ જમણા છે. કોઈ બહારની દયા આદિ રાગભાવને પરમાર્થ માને, ઠીક માને તો તે અજ્ઞાનભાવ છે. પરદયા તે મોહભાવના પરિણામ—મંદકપાય છે. તે શુભભાવને પોતાનો શુભ માનવો, અને એ પુણ્ય પરિણામની અતવણી પરમાર્થ ધર્મમાં કરવી, તે અપરમાર્થને પરમાર્થ માન્યો છે, તે પાપાનુષાંધી પુણ્ય છે. તેના દ્વેષમાં હિંસાનો ને; તે સંસારમાં રખડવાનો ઉપાય છે.

[illegible]

છવ કરે છે. તે ચારિત્રમોહનો નાશ કરનાર વીતરાગ ભાવ છે. દર્શન-મોહનો નાશ કરનાર સ્વાત્મભોધ (સમ્યગદર્શન) છે; આ તેના અચૂક ઉપાય છે. જેમ પ્રકાશ થવાથી અંધકાર નાશ પામે છે, તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. તેમ ભોધ અને વીતરાગતા, અનુક્રમે દર્શનમોહિનીય અને ચારિત્રમોહિનીયરૂપ અંધકાર ટાળવામાં પ્રકાશ સ્વરૂપ છે, માટે તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. જે ભાવે અવગુણ થયો તેના પ્રતિપક્ષી સદ્-ગુણથી તે દોષ ટળે છે. હાથી શ્રદ્ધા-મિથ્યાદર્શનજેવું કેઈ મહા પાપ નથી. પૂર્ણ સ્થિરતાનું લક્ષ હોય તો, શુદ્ધ સ્વરૂપનો ભોધ થાય છે; તે પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ લાવે છે. અનંતજ્ઞાન, અનંત-દર્શન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય, સ્વાધીનપણે શક્તિરૂપે છે, એમ અનુભવ કયો અને પૂર્ણતાનું જ્ઞાન થયું, તે જ સમયે પૂર્ણ સ્થિરતા થતી નથી; પણ વચ્ચે અદ્યકાળ સાધક સ્વભાવમાં મત્ય પુરુષાર્થ કરવો બાકી રહે છે, ત્યાંસુધી જ્ઞાનમાં ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ તે મોક્ષ-માર્ગ છે. હજી અધૂરા જ્ઞાનની અવસ્થામાં અંશે અંશે સ્થિરતા વધારીને રાગ ટાળવાનો પ્રયત્ન છે, તેને વ્યવહાર કહ્યો છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંને આત્મામાંજ હોય, પણ દેહાદિ બાહ્ય માધનમાં હોય નહિ. આ અંતરંગ અતીન્દ્રિય આત્મસ્વરૂપની વાત છે. પોતાના ઘરની, પોતાની ભતની વાત છે, તેમાં કોઈ મત સંપ્રદાયના આગ્રહની વાત નથી, પણ અનંત જ્ઞાનીઓના ઘરની વાત છે. ૧૦૩.

તા. ૧૬—૧૧—૩૬.

હવે દોષ તેના પ્રતિપક્ષી ગુણથી હણાય છે એમ કહે છે:—

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ;

પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને એમાં શો સંદેહ? ૧૦૪

ક્રોધાદિ ભાવથી કર્મબંધ થાય છે, અને ક્ષમાદિક ભાવથી તે દોષ હણાય છે. અર્થાત્ ક્ષમા રાખવાથી ક્રોધ રોકી શકાય છે. તે પ્રત્યક્ષ અનુભવની વાત છે, પણ આ તો અંતર તત્ત્વની વાત છે. મનથી માનેલી શુભ પરિણામવાળી ક્ષમા, સરલતા આદિથી નિઃશુભ ઉદ્ભવતો નથી. સાચો આત્મભોધ ત્યાંસુધી નથી ત્યાંસુધી, ગમે તેટલી

ક્ષમા ધારે, ખેં ન કરે, સગ્લતા સમભાવ રાખે, વૈરાગ્ય કરે છતાં તે
 બહુ ય કાર્ય કર્મભાવમા શુભ પરિણામમા જાય છે તે સ્વગુણમા અશે
 પણ લાભનાયક નથી, માત્ર પુણ્ય બધાય, ભવકટી ન થાય; કારણકે
 જિંધા અભિપ્રાયદ્વારા ક્રોધને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે માને છે કે
 એ ક્રોધાદિભાવ મને થાય છે, અને તેથી થતો બધ મને થાય છે,
 એમ પોતે અનાદિ અનંત નિર્દોષ, અબધ, અસંગ, એકરૂપ છે તેમ
 ન માન્યુ અને બધવાળો, ક્યાવાળો, પુણ્યવાળો, ભૂલવાળો પોતાને
 માન્યો, માફ તત્ત્વ પ્રકૃતિના નિમિત્તવાળુ ઉપાધિવાળુ છે, એમ કોઈ
 પણ પ્રકારે જિંધુ મનાયુ છે, તેથી તે જે પુણ્ય પરિણામ, ક્ષમા, સરળતા,
 નિર્મોહતા, અર્હિમા, ત્યાગ, નિર્વૌલતાઆદિ શુભ પરિણામ છે તેને
 મોક્ષના હેતુ માની ઉત્સાહથી કરે છે, પણ તેથી લેશમાત્ર ધર્મ નથી
 લોકોને એવી માન્યતા છે કે ક્રોધાદિ ટાળવાથી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે,
 પણ પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ક્રોધાદિ ટળે નહિ ત્યાલગી આ
 તમાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી ત્યાલગી કર્મભાવે બધભાવ
 ઉભો રહે છે, તેનું ફળ સસાર છે, ત્યારે વિચારે કે શ્રીમદ્દેવો કહેવાનો
 આશય એ છે કે નિસદેહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રહિત માફ
 અસંગ સ્વરૂપ શુદ્ધ છે, એમ સાચા અભિપ્રાયને લક્ષમા રાખીને,
 જ્ઞાનની રમણતાથી એટલે સ્થિરતાના પુરુષાર્થથી, ક્રોધાદિ ઉદયભાવનો
 ક્ષય થાય છે, ત્યારે કર્મબધ ટળે છે સમ્યક્જ્ઞાન આ સ્વરૂપને નિ
 સદેહપણે જાણે છે એ જ્ઞાનનું કાર્ય મનના શુભ પરિણામથી, વિ
 વેકથી કે બાહ્ય કારણોથી પર છે ક્ષમાના પાત્ર પ્રકાર છે

(૧) હું ક્ષમા કરૂં તો મને કોઈ હેરાન ન કરે, જેમ નિર્મળ પોતે
 સજાગનો વિરોધ ન કરે તેમા હું ત્રિકાળ એકરૂપ છુ એમ ન આબ્યુ
 પણ રાગભાવ આવ્યો તેથી તે ખરી ક્ષમા નથી

(૨) બીજો પ્રકાર — ક્ષમા કરૂં તો બીજા તરફથી મને નુકશાન
 ન થાય અને લાભ થાય ચેકનો કપકો ખાય, સાચો ક્રોધ ન કરે એ
 પણ ખરી ક્ષમા નથી

(૩) ત્રીજો પ્રકાર — હું ક્ષમા કરૂં તો કર્મબધન અટકે, ક્રોધ
 કરવાથી નરકાદિ હલની ગતિમા જુ પડશે, માટે ક્રોધ ન કરૂં તે પણ

સાચી ક્ષમા નથી, કારણકે તેમાં ખીકણપણું છે, નિર્ભયતા નિઃસંદેહ-પણું નથી.

(૪) એવા પ્રકારમાં ક્રોધાદિ ન કરવા એવી વીતરાગની આજ્ઞા છે, તેમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે માટે હું ક્ષમા રાખું છું; સરલતા, નિર્માનતા, નિર્દોષતા રાખું છું એટલે મને પાપ નહિ થાય, એનાથી મને લાલ ધમે, એમ પુણ્ય પરિણામ,—શુભ રાગને વીતરાગની આજ્ઞા સમજે. તે પણ યથાર્થ ક્ષમા નથી. કારણકે તે પરાશ્રીત ક્ષમા છે.

(૫) પાંચમી ક્ષમાનું સ્વરૂપ હવે દહેવામાં આવે છે—આત્મા અવિનાશી છે, અખંધ નિર્મળ જ્ઞાતા જ્ઞાયક જ છે, તેમાં પ્રકૃતિના નિમિત્તના શુભ પરિણામનું કરવું પણ નથી. પણ પોતે જેવો છે તેવો પોતાને જાણીને માનીને તેમાં કરવું તે વીતરાગ આજ્ઞા છે, અને તે ધર્મ છે. આ પાંચમી ક્ષમા ક્રોધમાં નહિ નમવું, ક્રોધ જાણ્યો એવો મહજ અકપાય ક્ષમા સ્વરૂપ નિજ સ્વભાવ છે. પણ જે લાવો નિત્ય ટકે નહિ તે શુભ નથી. માટે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં રહેવું તે સહજ ક્ષમા છે.

ક્ષમાના શુભ વિકલ્પનો હું કર્તા નથી, એમ સમજીને સ્વની ક્ષમા કરે તો તે રાગદ્રેષથી સ્વરૂપની સાવધાની થઈ. શાસ્ત્રમાં નિમિત્તથી ભાષા આવે કે સરલતા રાખવી, ક્ષમા કરવી, તેનો અર્થ એમ સમજવો કે, શુભ પરિણામના વિકલ્પ કરવા તે પણ નિત્ય મહજ સ્વભાવનો ક્ષમા શુભ નથી. ધર્મધ્યાનમાં ચાર પ્રકાર આવે છે તેમાં “આજ્ઞાનો વિચાર” એક પ્રકાર છે તેનો અર્થ “માધક સ્વભાવ” થાય છે. આજ્ઞા એટલે કોઈ ખીજનું ઇલાણ નહિ, આજ્ઞા એટલે રાગ-રહિત આત્મસ્વરૂપની આરાધના છે. વીતરાગની આજ્ઞા સાચી એટલે તેમાં રાગ, દ્રેષ, પુણ્ય નહિ, કપાય નહિ, ઓછું, અધૂરું, વિકારી-પણું નહિ; એ પૂર્ણ વીતરાગ જ્ઞાયક માત્ર એકરૂપ સ્વભાવની પ્રતીતિ, લક્ષ અને તેમાં ટકવું તે ધર્મ છે. તે વીતરાગની આજ્ઞા છે. હું સર-લતા રાખું, ક્ષમા કરું એમ ફાલુફાલના રાગના ભંગરૂપ વિકલ્પ, તે નિત્ય જ્ઞાયક તત્ત્વને શુભ નહિ કરે; એ પુણ્ય પરિણામ છે, બધવાન છે, તેનાથી અખંધ અરાગી તત્ત્વને શુભ કેમ થાય ?

કર્મની ઓથ નીચે ક્રોધ, માન, માયા, લોભવડે બંધન થયે તેથી મારે સંસારમાં રખડવું પડ્યું, એમ રખડવાનો બંધાવાનો ભય છે, પણ તેને વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તેથી શુદ્ધ રાગને તે ધર્મે માને છે. તે મોહજન્ય શુભ પરિણામવડે બંધન અને ભયની ઓથ રાખીને સરલતા, ક્ષમા, ધારણ કરે છે. કોઈપણ નિમિત્તની ઓથથી સહન કરે એ આશય અજ્ઞાનભાવ છે. પ્રથમ કથાયરૂપ અને અકથાયરૂપ પોતાના પરિણામનો નિર્ણય જીવે કરવો જોઈએ. અશુભ ભાવ તો દૂર રહો, પણ શુભ ભાવ તો પણ પુણ્યબંધનું કારણ છે, તેને જ્ઞાનથી જાણે કે એ બંધ તથા બંધભાવ ઠીક નથી; પણ અબંધપણું ઠીક છે. એમ પૂર્ણ વીતરાગ દ્રષ્ટિ પૂર્વકનો પ્રયત્ન [જ્ઞાનમાં અવિનાશી ક્ષમાનું લક્ષ] એટલે પુરુષાર્થ તે સહજ ક્ષમા છે. હું બંધનવાળો છું એમ માને અને તેને ટાળવા માગે એમ ન બને. હું બંધન નહિ, બંધભાવ નહિ, એમ રાગાદિક કથાયભાવને અકથાયભાવથી હણે છે, એટલે સ્વભાવની સ્થિરતાથી અવશ્યજી, રાગાદિ દોષ અને કર્મબંધ ટળે છે. આ જાળતમાં સમ્યગદ્રષ્ટિ ધર્મોત્તમાને સદેહ હોય નહિ. લોકો માને છે કે:-ચાલો, આપણે આરિત્રવાળા—મતધારી થઈએ, ક્ષમા કરીએ, કર્મબંધ અને દોષ ટાળીએ, પણ એમ શુભ પરિણામ એટલે કે બંધભાવથી દોષ સંવર નિર્જરા થાય નહિ છતાં માને તો ખોટું છે, ત્યાં તો મિથ્યાત્વ છે. તરવડું બીજ હાથ આવ્યા વિના ક્ષમા કરે તે વાસ્તવિક ક્ષમા નથી, પણ બંધભાવ પુણ્ય પરિણામ છે, તે ક્ષણિક પયોય (અવસ્થા) છે જે ક્ષમા પુણ્ય પરિણામનું ફળ આપીને છૂટી જાય, તે પ્રકૃતિના નિમિત્તની અસર લેવાથી થતો મંદકથાય છે. તે શુભ પરિણામની અવસ્થાતો ક્ષણિક છે, તેનાથી અવિનાશી શુદ્ધ અરાગી આત્માને શુભ ન થાય, આ અભિપ્રાય પ્રથમ જરૂરનો છે. જે ક્ષમા આત્માની અગત્ય નિત્યતાને લાભ ન આપે તે ક્ષમા, નિર્મોનતા મોક્ષમાર્ગ નથી, પણ તે પુણ્ય પરિણામ છે. મોક્ષમાર્ગમાં તો લોકોત્તર સહજ સમતાપણુ છે, લૌકિક ક્ષમા નથી. જે સરળપણું અવિનાશી, નિત્ય સ્વભાવને શુભ ન કરે તે સરળપણું સંસારના હિતનું છે, મોક્ષના હિતનું નથી. શુભભાવ થઈ જાય એ જીવી વાત છે, અને કરવા જેવા છે એમ માનવું તે જીવી વાત છે, ત્યાંથી પૂર્ણ વીતરાગદશાની સ્થિરતા નથી, ત્યાંથી

ધર્માત્માને શુભ પરિણામ થયા વિના રહેશે નહિ. પણ તેમાં ઠીક મા-
માનું, તેને મોક્ષનું સાધન માનવું, સામાયિકનો પ્રયોગ માનવો કે શુભ
માનવો તે મિથ્યાત્વ છે. રાગ બંધનભાવ છે, તે અરાગી અબંધ તત્ત્વને
શુભ ન કરે, એનો નિર્ણય પ્રથમ જોઈએ. સરલ સ્વભાવ એટલે આર્થ
સ્વભાવ, એટલે કે સહજ આત્મભાવ છે, તેનું નિત્યપણું નિર્દોષ-
ભાવથી પ્રગટે છે. નિત્ય એવી અબંધશક્તિ ધર્માત્માને વધતી જાય
છે. નિર્લોભતાદિ માટે પણ ઉપર પ્રમાણે ઘટાવી લેવું. આત્માની
સહજ દશા—પવિત્રતામાં વધારો કરે તે અકપાયભાવની સંભાળ,
સાવધાની તેજ નિર્લોભતા છે. બાકી ક્ષમાદિ દશ શુભ જો આત્મજ્ઞાન
વિના કોઈ ધારણ કરે, એમાં ટકે, હિત માને તો તે પુણ્ય પરિણામમાં
એટલે કે બંધભાવમાં અટક્યો છે તે મોક્ષમાર્ગ નથી. બહારથી દેખ
ક્ષમા ધારણ કરે તે ક્ષમાથી શાંતિ, આનંદ, સતોષ આદિ સહજ
નિત્યશુભ પ્રગટે નહિ. નિમિત્તની ઓથે જેનો આદર થાય તેમાં સહજપણું ન આવે, જે નિત્ય છે તે સહજ છે. સમ્યક્ યદ્વા શુભ ન
ચોતે અબંધ, નિત્ય સ્વાધીન, સહજ, સ્વાભાવિક તાયક નથી કે
સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જેણે પ્રથમ જાણ્યું નથી, તે શુભ શુભ
અટકી જાય છે, માટે યથાર્થ તત્ત્વને સમજો, તે મમજ્ઞ મમજ્ઞ

આ ગાથામાં અહીં સ્વતંત્ર આત્માનું સ્થાપન કર્યું છે. અ
બંધપણું કહ્યું છે. સામાન્ય વાત તો ઘણા જાણતા હોય કે અ
આમાં વિશેષપણું ઘણું કહ્યું છે, તેથી અહીં નિર્મલ ની
ભાર આપ્યો છે. આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાનધન અવિદ્યારૂપ નથી, તે
નિમિત્તમાં ભગવાન નથી સ્વયં જ્ઞાતા-સ્વરૂપ, પદ્મ જેવો
ઓપિત, અબંધ જ્ઞાન પ્રવાહથી એકરૂપ છે, એક જ સ્વરૂપ, એક જ
મોક્ષનો ઉપાય પ્રગટે છે. જેમ ક્રોધભાવ તે સ્વરૂપ સ્વરૂપ
પર્યાય છે, તેમ ક્ષમાદિભાવ પણ એક સમ્યક્ જ્ઞાન કે સ્વરૂપ
વિકરૂપ ઉપર જેનું લક્ષ્ય છે, તેને દોષનું નથી કે સ્વરૂપ
નથી, કારણકે પર્યાયશુદ્ધિથી નિર્ગત નથી કે સ્વરૂપ
વિહારીભાવ તે શુભ અશુભ અધ્યવસાન નથી કે સ્વરૂપ
છે, સ્વશુભ નથી. આ આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ

ઉધટે નહિ, ધર્મ ધાય નહિ, સામાયિક યાય નહિ. પોતે એક સ્વાધીન વસ્તુ છે એમ માનીને પોતાના જ્ઞાનમાં નિશ્ચલ રહેવાથી, ક્રોધાદિ રોકી શકાય છે. શુદ્ધ સ્વભાવમાં અસ્તિ એટલે નિશ્ચલ રહેવાથી પર-ભાવની નાસ્તિ યાય છે. તે અભિપ્રાય વડે જ્ઞાની ઉપદેશ કરે છે કે ક્ષમાથી ક્રોધ અને સંતોષથી લોભ રોકી શકાય છે, એ પરમાર્થ લક્ષમાં રાખીને દોષ ટાળવાનો અભિપ્રાય અહીં કહ્યો છે. દોષ ટાળતાં ટાળતાં ખાકી રહે તે શુદ્ધ સ્વાધીન સ્વતત્ત્વ છે. નિર્મોનપણથી માન રોકી શકાય છે. હું ખીજથી મોટો છું, એમ પર નિમિત્તના આશ્રયથી પોતાને શુભવાળો માનવો તે અજ્ઞાન છે, પણ પોતાનું સ્વાધીનપણું નિર્દોષપણું ટકાવીને, વીતરાગતાનો વિનય કરે તે શુભ છે. સત્કેવ, સદ્ગુરુ સદ્ગર્ભતો વીતરાગ છે. પોતાને વીતરાગતાનું બહુમાન તેને વિનય કરવો તે વ્યવહાર છે, પરમાર્થે પોતાનો વિનય છે. તેથી સ્વ આધારે રહેનાર નિર્મોની છે, કારણ એ સ્વચ્છ છે. પરપદાર્થનો આશ્રય તે પોતામાં અપૂર્ણતા માની છે. કુળમદ, જાતિમદ, આદિ પરને લક્ષમાં જીવ કૈત્યારે પોતાની સ્વાધીન શુદ્ધ ચૈતન્ય જાતને ભૂલે છે. જેને શુદ્ધ ચૈતન્યની જાતનું માન છે તેને પરથી નિર્મોનપણું રહે છે. મતનું બહુમાન કરવાથી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર નિમિત્તનું પણ મહામાન સાથે આવી જાય છે, તે નિર્મોનતા શુભ છે. નિજશુભનું જે બહુમાન છે, તે પરાશ્રય નથી. શરીરનું બળ એ પુદ્ગલ રજકણનું બળ છે. તે જડ બળને આત્માનું બળ જે નથી માનતો તે શાંતિથી શાંતિમાં ટકી શકે છે. માફ કંડુંબ મોડું, હું ધણા પૈસાવાળો, રાજ્યવાળો છું એમ જે માને છે તે તો જડથી મોટો થવા માગે છે. પુણ્યથી રૂપથી કે વિદ્યાથી એમ પર નિમિત્તથી પોતાનો મહિમા જે જણાવે છે, તે સમુદ્ર પામે છીપ ધરે છે. જીવ પોતે એકદ અચરિમિત અનંતજ્ઞાન સ્વરૂપ છે તેને બૂલીને જે તેને જોણો, હીણો, વિકારી માને અને કહે કે હું આનો, એ મારાં એ અજ્ઞાન છે. કોઈ ચાર છ મહીના રોટલા છેડયાનું અભિ-માન કરે છે, એ આદિ કર્તવ્યને તે હિન માને છે, તે અનાતમસ છે મૂંઢ છે. જ્ઞાની વત્સલચિત્ આત્મા પોતાને સ્વાધીન, અસંગ, પૂર્ણ પવિત્ર અને પર વસ્તુની અપેક્ષા રહિત માને છે. જીવને કોઈ પુણ્ય પદ્ધતી લાભ માને તે અજ્ઞાની છે. જ્ઞાની ધર્મોત્તમા માને કે હું મારાથી

સ્વાધીન છું. પૂર્ણતાની શ્રદ્ધાથી જે શુભ અંગે પ્રગટયો છે, તે પૂર્ણતા લાવ્યા વગર રહેજ નહિ પવિત્ર સિદ્ધપદ મારામાં શક્તિપણે છે, એમ જેણે યથાર્થ માન્યું છે, બચ્યું છે તે પરથી નિર્માની થાય છે, અને તે જ પૂર્ણ પવિત્ર પદનો આરાધક છે. વીતરાગની આજ્ઞાનો તે જ આરાધક છે અને તેથી પૂર્ણતાની રુચિ, આદર અને સ્વીકારથી તે પૂર્ણ થવાનો પુરુષાર્થ કરે છે. હું પૂર્ણ છું એવી શ્રદ્ધા (પ્રતીત) હોવા છતાં હજી પૂર્ણ વીતરાગતામાં સ્થિર થવાનો પુરુષાર્થ બાકી છે તે પુરુષાર્થ વ્યવહાર છે. ક્ષણેક્ષણે રાગનો ભાગ જે પ્રગટ થાય છે તેને જ્ઞાની જ્ઞાનવડે જાણે છે. જ્ઞાની જાણે છે કે રતિ, અરતિ, પ્રેમ, ખેદ એ મારો સ્વભાવ નથી. આત્મા રંચ માત્ર દિલગીરીવાળો નથી, કષાય અને નોકષાયના ઉદયભાવથી પર છે, હું પૂર્ણ પવિત્ર છું એ સાચા અભિપ્રાય દ્વારા રાગદ્વેષ-અજ્ઞાન ટાળી શકાય છે. બધા અવશુભોની આત્મ શુભ દ્વારા નિવૃત્તિ થાય છે. અબંધભાવે સમ્યક્ અભિપ્રાયવડે બધા કર્મબંધનું અટકવું થાય છે. અહીં “પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને એમાં નહિ સંદેહ” એમ કહ્યું છે, તે લૌકિક વ્યવહારી જનો ઉપરથી દેખી શકાય છે તેથી કહ્યું છે.

લોકો માનદ્વારા ક્રોધાદિ ત્રિત્ર વેગને વશ અગ્નિમાં બળી મરે છે અને બહારની ક્ષમા ધારે છે, જરાપણ પીડા ન દેખાડે, એમ પરના કારણે હઠથી અનંતી વેદના (પીડા) સહે છે. અરેરાટ પણ મુખથી ન કરે, તે બિંધી ક્ષમાનો ઉગ્ર પુરુષાર્થ પ્રત્યક્ષ છે, તેની શુદ્ધાંત-તત્ત્વ-દષ્ટિવડે સહજ વીર્યની-સ્ફૂરણ પ્રગટ થતાં, હું રાગ વિનાનો પૂર્ણ પવિત્ર જ્ઞાયક માત્ર છું, અબંધ શુદ્ધ છું, એમ યથાર્થ જ્ઞાન થતાં તે રાગ દ્વેષ કેમ ન ટળી શકે? જરૂર ટળે જ. પોતાનું સ્વરૂપ સહજ વીતરાગ પરથી નિવૃત્તિરૂપ છે, તેમાં ટકવાથી, ઠરવાથી રાગદ્વેષનું ટળવું સહજ થાય છે. અકષાય ક્ષમા સ્વરૂપમાં સ્થિરતા વડે ક્રોધ માનાદિ વાસના વગેરે સર્વ દોષ ટળી શકે છે. તે અનુભવ પોતાની જાતનો છે, અને જે ટળે છે તે વિન્નતીય છે. ક્રોધાદિ માન વગેરે જલ્દી શકાય છે માટે તે વિન્નત છે, અને ક્ષમા શાંતિ રાખી શકાય છે અને કાયમ ટકી શકે છે માટે તે સ્વજાત છે. શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનું

જ્ઞાન થતા, સહજ દશાની ભગૃતિમાં એ કવુચિત ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ટળી જાય છે. લોકોમાં અમુક મત તરફ વશજ થતાં, પ્રેમ થતાં ખીલ જવા સાધનો જતા કરે છે તે પ્રત્યક્ષ ભોળ મકાય છે. તો આત્મ સ્વરૂપની રચિ થતા, સહજ જ્ઞાનદશાનું લક્ષ થતાં હોય કેમ ન દળે? દળે જ. સંયતિ રાજાનું દ્રષ્ટાન-રાજા કહે છે કે એ મુનિના હરણનો ધાત કયો. અરેરે! મુનિ મને શ્રાપ દેશે, અરેરે! હું અશરણ છું, અરે! મુનિ કેમ બોલતા નથી? નકકી હવે મારો સર્વ નાશ થશે, એમ એક ભયને ખાતર, રાજાપણુ વગેરે ભૂલીને મુનિને ચરણે પકડે. અને મુનિના શુનામાં હું આબ્યો, માફ છવન આ મુનિને આધાર છે. એ, મને શ્રાપથી બાળી નાખશે. એમ ભયથી છતી વસ્તુને ભૂલી તેને આછતી વસ્તુ કરી, મુનિનું શરણ માગે છે. તેમ આ મા જ્ઞે આત્માને જોજખીને તેને શરણે જાય તો, જગતમાં અને દેહાદિ ક્ષેત્રમાં, જે જે સયોગો નિમિત્તરૂપ છે, તે છે છતા નહિ જેવા થઈ જાય છે. વાસના દગતા તે નિમિત્તો જ્ઞાનમાં પૃથ્વિચિહ્ન સમાન જગ્જાય છે પોતાની સ્વાભાવિક જ્ઞાનદશામાં જ્ઞાતાપણે નિશ્ચય રહે તો, જવા જેય પદાર્થો અને રાગાદિ સર્વે પર દેખાય છે જેમાં અણ પણુ કર્મનો સળધ નથી, એવી અજ્ઞાન દ્રષ્ટિ, અને પૂર્ણ વીતરાગદશામાં કરવાનો પુરુષાર્થ તે મોક્ષમાર્ગ છે અજ્ઞાનભાવ તે સાચી દ્રષ્ટિ છે, અને તે સત્સ્વરૂપનો સાચો અભિપ્રાય છે તે વડે રાગ રહિત જ્ઞાનદશામાં નિશ્ચય દંડી રહેવાથી કર્મજન્યનો નિરોધ થાય છે અને તે જ તેની નિવૃત્તિ છે સર્વને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે એવું છે, કોષાદિ રોક્યા રોકાય છે, તેથી ગાથામાં તે દ્રષ્ટાતરૂપે કહેલ છે જે ભાવ (અક્રવાયભાવ) કર્મજન્યને રોકે છે, તે અકર્મ (મોક્ષ) દશાનો માર્ગ છે એ માર્ગ પળોદમાં નહિ, પણ અને પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે એમાં સંદેહ શું કરવો? સાચો ધર્મ રોકડીઓ હોય અહીં ઝોઈકહે કે આત્માની ઝીણી વાતોની અમને કાંઈ ખગર પડે નહિ માટે હમણા કાઈ પુણ્યાદિ કરીએ તો પરલોકમાં કંઈ ફળ મળે, માટે આપણને ધર્મ પરલોકમાં યાશે, તેનો અર્થ પરમાર્થ એમ થયો કે પ્રથમ કર્મભાવ કરીએ, અને તેથી મોક્ષભાવ પ્રગટશે, એટલે કે જેર અમૃત થશે. સાચોમાર્ગ અધ્યક્ષામાં આવે નહિ લોકો કહે છે કે એ અગમ અગોચર અતીન્દ્રિય તત્ત્વ છે,

તે હમણાં કંઈ સમજાય નહિ. તેરમે ગુણસ્થાને જાનીને ખગર પડે, આપણે હમણાં કંઈક કરીએ તો તેનું ક્ષણ પરમવમાં કંઈ થાય; પણ લોહાની છરીને સરાણ ઉપર ઘસનારો કારીગર કણેકણે પ્રત્યક્ષ જુએ છે, કે આ શસ્ત્ર કેટલું ઉચ્ચું થયું, કેટલો કાટ ઉખડ્યો, અને કેટલો બાકી રહ્યો. એમ તેની ત્રણે અવસ્થાને એક કણમાં જાણે છે; તેમ આત્મધર્મ છે તે રોકડીયો છે. અત્યારે મંતોપ ન થયો તો પછી ત્યાં પરશ્વેત્રની પરાધીનતામાં લાલ ક્યાંથી થશે ? કારણે ખોટાં સેવે તેનું કાચું સાચું ક્યાંથી આવશે ? સદ્ધર્મ તો રોકડીયો જ હોય. આત્માનો ધર્મ રોકડીયો છે; અધર્મ પણ રોકડીયો છે, કારણકે ચૈતન્યની સ્વાધીનતાથી છૂટીને, હોંશથી પરાધીનતામાં, પરભાવમાં ઉત્માહ લાવે છે. તેથી શ્રીમદે કહ્યું છે કે “ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવ મગ્ધે કાં બહો રાચી રહો ?” વિકારીભાવ હોય ત્યાં જ્ઞાન અવરાય છે, અને ભાવહિંમા ધાય છે. તેને જોવા માટે જે ધીરો થતો નથી તે અવગુણમાં ટક્યો છે એ રીતે અધર્મ પણ પ્રત્યક્ષ છે, રોકડીયો છે. પરભાવમાં (શુભાશુભ ભાવમાં) ટકવું તે પરાધીનતા છે, તેનું ક્ષણ અશાંતિ છે, દુઃખ છે. પુણ્ય તે અઘાતી કર્મનો યોગ દેખાડે છે, તેનાથી ચૈતન્યને કાંઈ લાભ નથી, છતાં લાભ માને તે અજ્ઞાની છે. પોતાના સ્વાધીન તત્ત્વને ભૂલીને અશાંતિનો ભાવ કયો હોતો, તે અશાંતિના વખને ઘાતીકર્મ બંધાય છે, તે ઘાતીકર્મનું ક્ષણ સ્વગુણને ઘાતવાનું ધાય છે, તે ચોક્કસ છે. અપૂર્વ આત્મધર્મની જેણે સાચી શ્રદ્ધા કરી, અને જેને ગુણ પ્રગટ્યો, તેને પછી બીજાને પૂછવા જવું ન પડે. મારામાં આ દોષ અથવા ગુણ હશે કે કેમ એવી શંકા તેને ન થાય; પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી, પોતામાં ગુણ છે કે દોષ છે તે પોતાને ખગર પડે, ધીરજથી પોતાનું સ્વરૂપ ન જુએ, ન જાણે અને બહારથી માને કે અમને સંતોષ છે, અમે નિઃસંદેહ છીએ, એ રીતે ભ્રામણને સવળાઈ માને તો તેને કોણ ના પાડે ? આત્મા અસંયોગી સ્વાધીન વસ્તુ છે. આત્મા જ્ઞાનનો કર્તા લોકતા છે, પરનો કર્તા લોકતા નથી, તેમજ પરને આધારે ટક્યો પણ નથી; ફક્ત બિંધી માન્યતા કરી છે. નરક સ્વર્ગના સુખદુઃખના મંયોગોવાળા ક્ષેત્રમાં, પરાધીનપણે પોતાની ભૂલના કારણે જાય છે, ત્યાં પણ પોતાના સ્વક્ષેત્રમાં ટક્યો છે. અજ્ઞાની માને છે કે હું નરકમાં છું,

હું અનંતી ઉગ્ર અગ્નિના દુઃખમાં છું, તેણે પરવસ્તુમાં પોતાની હેંચાતિ માની છે. હું સ્વર્ગમાં છું, ઈન્દ્ર છું, પુણ્યના મુખને લોગવું છું, એમ માને તેણે પણ પરવસ્તુમાં પોતાની હેંચાતિ માની છે. પરંતુ જીવ પરને લોગવી શકતો નથી; ગમે તેવી સાચી ખેટી માન્યતા કરી શકે છે. જ્ઞાની આત્મા પરમાર્થ સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરે છે. અને પોતાને જ માને છે. અજ્ઞાની પરની ઘટ્ટા કરે છે, પરને માને છે, અને પોતાને જેવો છે તેવો માનતો નથી. પરલોક છે, પણ આત્મા કોઈ સંયોગવાળો પરાધીન નથી. શ્રેણીક રાજાનકંક્ષેત્રમાં છે; છતાં પરમાર્થ પોતે નકંના દુઃખ લોગવતા નથી. પોતાના સહજ સ્વરૂપના આનંદને લોગવે છે, સંયોગ છે તેને જાણે છે. 'સજ્જાત્મા વિનયતિ' લોકો ગોખી રાખે પણ, સત્સ્વરૂપમાં નિઃસંદેહપણું થું તેનો નિર્ણય કોણ કરે? જેણે પ્રગટ પોતાને પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ છે, એમાં શો સંદેહ, એમ સૂક્ષ્મ ન્યાયની વાત આ ગાથામાં મૂકી છે. આ આઠ ગાથામાં મોક્ષનો ઉપાય કહ્યો. ૧૦૪.

હવે આ મોક્ષનો ઉપાય સાધે તેને શવ રહેતા નથી એમ કહે છે:-

છોડી મત દર્શન તણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ;

કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫.

દર્શનમોહનો દોષ તે આગ્રહ, સ્વચ્છંદ છે, અને વિકલ્પનો દોષ તે અસ્થિરતા છે. આ મારો મત છે માટે મારે વળગી રહેવું; અથવા આ મારું દર્શન છે માટે ગમે તેમ મારે તેને સાળીત કરવું; અને જે સ્વભાવ છે તેના લક્ષે ન રહેવું, એ આદિ મિથ્યામત-દર્શનનો આગ્રહ છે. માટે તે આગ્રહ અને શુભ અશુભ રાગાદિ વિકલ્પને છોડીને આ, જે માર્ગ કહ્યો છે તેને જે સાધશે તેના અલ્પ જન્મ હોય છે એમ સમજવું. જે માન્યું તેની જ પકડ કરવી, એ પશુપાતનો આગ્રહ છે. એવા આગ્રહ તથા વિકલ્પની અસ્થિરતારૂપ રાગાદિને છોડવા માટે, અહીં વીતરગનો નિદોષ સ્પષ્ટવાદ માર્ગ કહ્યો છે, તેથી તે જે સાધશે તેના જન્મ અલ્પ જાણવા. આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં કોઈ મહાન યોગ બળથી, જગતના ભાગ્ય માટે ઉઠું ઊઠું તત્ત્વદર્શન ગોઠવાયું છે. આ માર્ગ સાધતાં,

જન્ય, મધ્યમ પુરુષાર્થરૂપ પરિણામ વડે, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની આરાધના કરતાં કરતાં, સર્વ કર્મ દ્વય થઈ ન શકવાથી, બીજાએકાદ ભવ થવાનો સંભવ છે. પણ બહુ ભવ નહિ એમ અહીં કહ્યું છે; માટે જે ઉત્કૃષ્ટપણે આરાધે તેનો તે ભવે જ મોક્ષ થાય.

અત્યારમુખી વાસ્તવિક કારણ આપીને તેનું કૃત્ર (કાર્ય) બતાવ્યું છે કે ‘ કહ્યો માર્ગ આ સાધશે જન્મ તેહના અદ્ય; ’ “ જન્મ તેહના અદ્ય ” એ શબ્દ બહુ વચનમાં વાપર્યો છે. તેનો ભાવ એ છે કે આત્મજ્ઞાન થયા પછી, વધુકાળ સંસારમાં રહેવું થાય નહિ, પણ કદાચ ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર પરિણામની સ્થિરતાને પુરુષાર્થ ન કરી શકે, તથા પૂર્વની ભૂલના સંસ્કારના વગાંકના કારણે, કોઈને પંદર ભવ કરવા પડે; પણ જો ઉચ્ચ પુરુષાર્થ વડે સ્વરૂપસ્થિતિ પુર્ણતાના લક્ષે આરાધવામાં આવે તો આ કાળે પણ એકાદભવે મોક્ષે ચોકકસ ભવ એવો આત્મસિદ્ધિમાં ભણુકાર છે.

તા. ૨૦-૧૧-૩૬.

છએ પદ ૧૦૪ ગાથા મુખીમાં કહ્યાં; તેને બધા પ્રકારે સમજીને “ કહ્યો માર્ગ આ ” શ્રીને તથા મત દર્શન અને અસ્થિરતારૂપ રાગાદિ વિકલ્પ છોડીને, સાચી પ્રતીતિમાં જે મુંઝવણ ન થવા દે, તે યથાર્થ આત્માર્થતાને સાધશે, અને તેહના અદ્ય જન્મ જાણવા. આ સાચું હશે કે આ, જે હોય તે ખરું જ્ઞાની જાણે, આપણને કાંઈ ખબર પડે નહિ એવી લયકપથકની વાત અહીં નથી. નિર્દોષ સર્વોત્કૃષ્ટ આત્મધર્મને લૌકિકે ધર્મની સાથે સમન્વય કરે, તેને વીતરાગની આજ્ઞા માને, અને ગોટાવાળે એ આલે નહીં. પર સાધનથી મોક્ષમાર્ગ માને તે પરમાર્થ માર્ગમાં આલે નહીં. માટે મતદર્શનના ગિથ્યા આશ્રહને છોડીને, જે અત્રે કહ્યો તે માર્ગને સાધશે તેના ભવ અદ્ય જાણવા. જે પંદર ભવ કહ્યા છે તે વીતરાગ દશા આરાધક આશિરથી કહ્યા છે. સ્વરૂપાયરણુ એટલે આરાધના.

શ્રદ્ધા તો અખંડ છે પણ જેવી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા થઈ તેવી હજી સ્થિરતા ન થઈ હોય, અને મધ્યમ પરિણામરૂપ સ્વરૂપની

આરાધનાથી જેને પ્રયત્ન મધ્યમ થયો, તેને પૂર્ણ સ્થિરતાની ભાવ-
 નાથી અખંડ આરાધના પદર ભવ સુધી રહે, તે પૂર્ણતાને પામે.
 સમ્યગ્દર્શન વર્તી ન જાય અને સાચે ચારિત્રીની રમણતા હોય તેને
 પદરભવે મોક્ષ થાય સમ્યગ્દર્શન એટલે આત્મભાન, એ એવી અ-
 પૂર્વ જાગૃતિમય વિવેકદશા છે કે તે ભાવ ચારિત્રગુણસ્વરૂપ સ્થિરતા
 લાભ્યા વિના ન રહે આત્માનો ચારિત્રગુણ આત્માથી લિપ્ત ન હોય
 જેમ ગોળથી ગળપણ, જુદું નથી, તેમ આત્માનું યથાર્થ ભાન થયું
 તેને રાગ અને રજકણનો કણીયો (પરભાવનો અશ) મારામા નથી,
 એમ જ્ઞાનમા અવિકારી આનંદનું સહજ પરિણમન થાય છે. તે જ્ઞાન-
 દશા વડે યથાર્થતા ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં પદરભવ કહ્યા છે
 ને ચારિત્ર સહિત સમજવા છઠ્ઠાથી અગીયારમા ગુણસ્થાન સુધી અધૂરું
 ચારિત્ર છે, છઠ્ઠું ગુણસ્થાને પૂર્ણ ચારિત્ર નથી ન્યાયગી પૂર્ણ ચારિત્ર
 નથી ત્યાં આયુષ્ય પુરૂં થાય તો, ચારિત્ર છૂટીને ચોથું ગુણસ્થાન
 આવી જાય છે એ જરી સૂક્ષ્મ ન્યાયનો વિષય છે પણ એક વખત
 આત્મભાન થયા પછી તે ગમે ત્યાં જાય, પણ તે બીજા કાયમ રહે છે.
 “સતત બીજ પવન નહિ જો જુગ જાય અનંત, ઉંચ નીચ ધર અવતરે
 તો સતકો સત” એ ન્યાય લાગુ પડે છે આ છપદથી સર્વાંગ આત્મ
 સ્વરૂપ જે પ્રકારે દેખે છે તેનો અંતર વિચાર કયો પડી જેને પોતાની
 પ્રતીતિ આવી છે, તેને અપ જન્મ ભણવા જ્ઞાનમા ભેદ વિકલ્પનો
 અભાવ કરીને ગુણી અને ગુણ એકરૂપે પરિણમે, ત્યારે પવિત્ર સ્વરૂપનો
 પ્રગટ અનુભવ થાય છે શક્તિરૂપે જે પૂર્ણ પદ છે, તેની શ્રદ્ધા અને
 જાગૃતિથી શુદ્ધતાની જાતનો અનુભવ પ્રગટયો તેમા પરવસ્તુનો આશ્રય
 કેમ હોય ? પોતે અખંડ સાચક ચેતન્યસ્થિત ભગવાન જાગતો જાણે કે
 માગમા બધ નથી, રાગનો અશ નથી, એમ પરથી જુદો રહીને
 જ્ઞાનમા ટકી રહે તે ચારિત્રદશા-મોક્ષમાર્ગ છે પૂર્ણ વીતરાગ દશામા
 સ્થિરતા કયો પૂર્ણ ચારિત્ર પ્રગટે છે. સમ્યગ્દર્શન થયું કે તરતજ
 ચારિત્ર પૂર્ણ અખંડ ન થઈ જાય, પણ દર્શન તો અખંડ રહે જો
 દર્શન માથે અખંડ ચારિત્ર પ્રગટ રહે તો તે જ ભવે મોક્ષ થાય દર્શન
 ખડવાગુ હોતુ જ નથી. દર્શન અખંડ થઈ ગયું અને ચારિત્ર હજી
 પૂર્વની ભૂલના સંસ્કારના કારણે, જ્ઞાન બળનો (વીર્યનો) વળાંક

પાછો વાળવામાં વાર લાગે છે તે કારણે અસ્થિરતા રહે છે, પણ તેનું વલણ પૂર્ણતા તરફ સર્વાંગપણે છે. તેથી તેના જન્મ અદ્ય જાણવા. સ્વપ્નામાં પણ જાણકાર આવે કે હું જ્ઞાયક અસંગ છું, એક પરમાણુ માત્રનો સંબંધ નથી, હું પરને ત્રહી શક્તો નથી, છોડી શક્તો નથી, પુણ્ય પાપ મળમેલ રાગાદિનો અંશ પણ મારામાં નથી. હું બધાને સળંગ જાણનાર જ્ઞાયક એકરૂપ છું. આ આત્મસિદ્ધિમાં અનંત જ્ઞાનીના જ્ઞાન અમૃતનો સાર રહેલો છે. આ પંચમકાળમાં આવીને શ્રીમદ્ એકાવતારીપણાના સદેશા આવે છે. આ કાળે ચારિત્રની રમણતા ઓછી રહે તેથી વધુમાં વધુ પંદરભવ થાય, તેમ સમુચ્ચયે વાત કરી છે, તેમાં અંતરંગ જ્ઞાનની રમણતારૂપ ચારિત્ર સમજવું. આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી તે જાણે છે કે રાગાદિમાં કે પાંચ ઇદ્રિયોના વિષયોમાં મારું હિત નથી, તે મારું કર્તવ્ય નથી. જેમ સસારમાં ખાનદાન માણસ માને છે કે અમે વાણીયા, આર્યકુળ ખાનદાનના મુપુત્ર અમને દાડ મારેનો ખેરાક કેમ હોય? તેમ જ્ઞાની માને છે કે હું શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છું, મને દાડ એટલે મોહ-ખાંતિ તે વિકારી જાતનો સંગ મારે કેમ હોય? જેમ તેનાથી જુદો રહીને જ્ઞાની પુરુષાર્થ સંહિત કહે છે. આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી રાગાદિ કે પાંચ ઇદ્રિયોના વિષયોમાં અટકવું ન હોય. નિર્દોષ જ્ઞાતાદ્રષ્ટિથી બળવાન વિવેક જેને વર્તે છે તે આ છ પદથી સિદ્ધ અત્રે કહ્યો તે મોક્ષમાર્ગ આરાધયે, એવી અહીં હુકારથી વાત કરી છે. નકારથી સમજી લેવું કે આ અભિપ્રાય સિવાય બીજો કોઈ મત દર્શનનો પક્ષ હોય તો તે છોડી દેવો એટલે કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ બળવાને કહ્યો તે માર્ગ ઉપાદેય છે, અને એ સિવાય બીજા જે કોઈ મત દર્શન છે તે મિથ્યાધર્મ છે. તેનું વર્ણન જો કે અહીં કર્યું નથી, તોપણ તે આવી જાય છે એમ સમજી લેવું સમ્યગ્દર્શન એટલે સ્વરૂપ પ્રતીતિમાં કંઈ ફેર નથી, પણ અંતરંગ ચારિત્રની રમણતાના પ્રયત્નમાં એટલે કે સ્વસ્વરૂપની આરાધનાના પ્રયત્નમાં, ન્યુનાધિકતા હોવાથી અદ્યસવ કહ્યા છે. ૧૦૫.

હવે વિચિક્ષણુ શિષ્યને કહે છે કે:—

પટપદનાં પટપ્રશ્ન તેં, પૂછ્યાં કરી વિચાર;

તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ૧૦૬.

હે શિષ્ય, છ પદના છ પ્રશ્ન તેં અંતર વિચાર કરીને પૂછ્યાં છે; કેમ સહિત સ્વભાવની જાતની વિચારણાથી, સ્વ દ્રવ્યના લક્ષણે અવલખીને, ખીલ પક્ષનો આગ્રહ છોડીને, તેં માત્રી જિજ્ઞાસા, પાત્રતા જણાવી છે, ચોટલે કે દ્રવ્યનો જે સ્વભાવ છે તે જાતની તેં વાત પૂછી છે. આ છ પ્રકારના વિકલ્પ કેવળજ્ઞાનમા નથી, પણ આ ન્યાયનું જ્ઞાન અખંડ જ્ઞાનમા વને છે; આ છ પદના વિચાર કરનારને અલેદ આત્મસ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનથી છએ પદનો સર્વોચ્ચ નિર્ણય થાય છે. સિદ્ધપદ સંબોધક એવા સાચા જ્ઞાનનો નિર્ણય કરનાર, છ પદના વિકલ્પના અંકુશ, હે શિષ્ય! તારા આત્મ દ્રવ્યમાથી પુટ્યા, અને તે તે જ અંતર વિચાર કરીને પૂછ્યા છે. આ ગાથામા એવી રીતે ઘટના કરી છે કે આત્મા અનંત છે અને તે સ્વતંત્ર છે, અને કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં જેવું પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય છે તેવું આ છ પદથી અહીં સાધ્ય અને સાધનરૂપે સિદ્ધ કર્યું છે. સ્યાદ્વાદથી આત્માનું એકત્વપણું શું છે અને તે કેમ પમાય તે સિદ્ધ કર્યું છે, તેથી તેનો નિર્વાર થયો તે મોક્ષમાર્ગ છે. ઠોળ એક પક્ષનો આગ્રહ કરે તો તે મિથ્યા છે. ૧૦૪ ગાથા સુધીમાં છ પદની સર્વોચ્ચતાનો નિર્ણય જતાઓ. અનેકાન્ત વીતરાગ માર્ગ કહો કે સર્વોચ્ચતા કહો, બન્નેનો અર્થ એકજ છે. દ્રવ્ય સ્વભાવે જીવ અક્રિય છે, પર્યાયે સક્રિય છે. તથા કર્તા-અકર્તા, લોકતા અલોકતા, મોક્ષ, મોક્ષનો ઉપાય, નિત્યપણું-અનિત્યપણું વગેરે આત્મામા કેમ ઘટે છે તે આ છએ પદથી સિદ્ધ કર્યું છે. જે કોઈ આમાંથી એકપણ પદ એકાન્તે-(અવિચારથી) ઉઘાપે તો મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. યથાર્થ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા વિના જે જીવ ઉન્માર્ગથી સતોપાઈ જાય તે જે કંઈ કરે તે બધું જ ભ્રમ કરે છે. તેવું મત, તપ, પુણ્યાદિ વ્યવહાર (નામ નિશ્ચયે તેનો ધર્મ) કર્મભાવરૂપ અજ્ઞાન અહિત છે. આ છ પદમા જ બધું વીતરાગદર્શન મમાઈ જાય છે. ૧૦૬.

હવે મુક્તિ કોણ મેળવે તે જતાવે છે —

જાતિ વેપનો ભેદ નહિ, કહ્યો માર્ગ જે હોય;

સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન કોય. ૧૦૭

આ છ પદની સર્વોચ્ચતાથી આત્મ પદાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ સ્વયંભિદ્ય

છે. તેમાં યથાર્થ પ્રતીતિ, લક્ષ, અને રાગ રહિત સ્વરૂપ આચરણરૂપ અ-
ખંડ સ્વાનુભવ હોય તે સુકિતપદ પામે; એટલે કે અનેકાંત લોકોત્તર આ-
ત્મધર્મ, સર્વજ્ઞ પ્રભુનો માર્ગ અને કહ્યો તે જ છે. બાહ્યના લિંગ, વેપના
લેહ, ઉચ્ચ-નીચત્વનો લેહ પરમાર્થ તત્ત્વમાં નથી; કારણ કે વીતરાગદશાની
સાધક ભૂમિકામાં અન્યથા બાહ્યાચરણ લિંગ હોય નહિ; ભતિ વેપના
વિકલ્પનો ભેદ યથાર્થ વીતરાગ માર્ગમાં નથી. જે વસ્તુ સ્વરૂપની
યથાર્થ પ્રતીતિ કરે અને ન્યાય સમજે તેને જીવ-નીચપણુનો, કે સાંપ્ર-
દાયિક વેશ વિગેરેના પ્રશ્ન ન રહે. તે સંબંધે જે સ્વરૂપ જેમ છે તેમ
તે સમજે છે, અને જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે તે યથાસ્થાને, વિવેકથી
જેમ ઘટે તેમ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ ચારે પ્રકારે જાણે છે. ન્યાય
માર્ગમાં જે સહજ સ્વભાવદશા અત્રે કહી છે, તેની ભૂમિકા પ્રમાણે
પાંચ મહામત વગેરે, બાહ્યમતના શુભ વિકલ્પ આવે, તે પણ લિંગ
છે અને અનિત્ય છે. એ અનિત્ય એવા શુભ વિકલ્પમાં અટકવું નહિ;
દેહનો નગ્નવેશ વિગેરે ૨૮ મૂળશુભ એ મુનિપણુના વિકલ્પ છે, અને
એ બધા વિકલ્પ તે આત્માથી પર છે, અનિત્ય છે. આત્મા સિદ્ધ
સમાન છે તેના શુભ વિકલ્પો કરવા તે પણ રાગનો ભાગ છે. તે રાગના
ભાગરૂપ વિકલ્પ છોડીને, રાગ રહિત શુદ્ધજ્ઞાયક પદાર્થના સ્વભાવમાં
સ્થિર થઈ જવાનું સમયસારમાં શ્રીમદ્કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાન કહે છે.
આત્મા સિદ્ધ સમાન છે, વીતરાગ સ્વભાવ છે તેનો વિચાર એટલે
જ્ઞાનનો વિકલ્પ પણ છોડો, પણ તે સંબંધી જ્ઞાન છોડો એમ કહેવું
નથી. સ્વભાવ છોડવો એમ કહ્યું નથી. અલેહ સ્વરૂપનું જ્ઞાન યથા
પડી, જે કંઈ રાગાદિ વિકલ્પ આવે છે તેનાથી એટલે કે બાહ્ય અભ્યંતર
પરિગ્રહથી જે મુક્ત થાય છે, તેને નિર્ગ્રંથ મુનિપદ હોય છે. તે સા-
ધકદશા મોક્ષમાર્ગમાં હોય છે. તત્ત્વસ્વરૂપને જોળખાવવા માટે શ્રીમદે
બાહ્યવેશ કે સંપ્રદાયની વાત લીધી નથી. આ છ પદનો વિચાર કર-
વાથી જીવને યથાર્થપણું સમજાય છે; પણ તે માટે શરૂઆતથી સાચી
જિજ્ઞાસા હોવી જોઈએ. એ માટે પહેલી ગાથાથી આ ગાથાસુધી
કમળદ્વ ઘટના જણાવી છે; અને ચોતાની કેટલી તૈયારી પાત્રતા
જોઈએ તે હવે પછીની ગાથામાં જણાવી છે. ૧૦૭.

જીવની પોતાની કેવી પાત્રતા જોઈએ એ હવે કહે છે:—

કપાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહીએ જિજ્ઞાસ. ૧૦૮.

પ્રથમ ૩૮ મી ગાથામાં “પ્રાણી દયા ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ” એમ કહ્યું હતું. અહીં કહે છે કે આત્મા તરફ શુદ્ધ અકપાય સ્વરૂપ પૂર્ણ પવિત્ર છે. તે વીતરાગ સ્વરૂપની પ્રતીત, ઘણા ક્રોધ, માન, માયા, લોભવાળાને કેમ થશે ? ન થાય. માટે આવી પાત્રતા પ્રથમ કહી છે. જે ક્રોધશરીરની સગવડતામાં જ આજો રોકાઈ ગયો હોય, ખાતું, પીપું, પાંચ છદ્ધિયોના ૨૩ વિષયોના પોષણમાં સુખ મનાયું હોય, તેમાં પ્રેમ હોય, તેનાથી પોતાનું જીવન ઠીક મનાયું હોય, તેને આત્મા દેહાદિથી ભિન્ન છે, પરથી-રાગથી જુદો છે તે વાત કેમ જોઈશે ? છ જાંકનો ધણી અકવર્તી રાજા, જેને આત્મસ્વરૂપની અંશે સ્થિરતા છે, અંતરમાં મહાન વૈરાગ્યદશા છે, તેને જોકે બહારથી પુણ્યનો મોટો ઠાક છે છતાં વિષયોમાં મૃદ્ધિપણુ-લોકુપતા જરાય હોતી નથી. અને તે અધા સંયોગોને પૃથ્વીપિંડ સમાન પુદ્ગલના નાટક જાણે છે. તેના આહાર, વિહાર, અને વૈભવના ઠાક જોનાર-વાંચતારને આશ્ચર્ય થઈ જાય છે કે આતો અમારા કરતાં ઘણા વિષયો લોગવે છે, એમ બાહ્ય નિમિત્તાધીન દ્રષ્ટિવાળા માને અને કહે કે જ્ઞાની આવા હોય ? પણ તે ધર્મોત્તમા રાજ્યના સંયોગમાં બહારથી દેખાય છે, ખરી રીતે તે સંયોગોસખંધતું પોતાનું જ્ઞાન કરે છે તે જ્ઞાનની શાન્તિ લોગવે છે, તે બાહ્ય સંયોગોનો લોકતા કહી પોતાને માનતો નથી. રાજ્યાદિ સંયોગ છે છતાં નથી કારણકે સમ્યગદષ્ટિ તે વીતરાગદષ્ટિ છે, એમ અભિ-માયમાં ચથાર્થપણે પર જતું કયું છે અને નિર્મથ સુનિપદ પૂર્ણ વીતરાગ ચારિત્રની ભાવના ભાવે છે. અનિચ્છક હોવાથી પૂર્વ પ્રારબ્ધ કર્મની નિર્જરા થાય છે. પણ જેને આત્મજ્ઞાન નથી અને બાહ્યથી બી-તની ચેષ્ટા જોતી છે, રાગ અને પુણ્યમાં મોક્ષ માને છે, તેને અભિ-પ્રાયનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી, આત્મા રાજ રહિત પરથી જુદો છે તે ન્યાય નહિ સમજાય. શાસ્ત્ર સાંભળશે તો પોતાની દ્રષ્ટિ સુજન તે

ખતવશે. પોતાને અંતરંગ કપાય કેટલા ઘટ્યા છે તેની સાક્ષી કોણ આપે ? કપાય મારો નથી એમ આત્માના લક્ષ્યે કપાય પાતળા પડયા વિના મુમુક્ષુતા-આત્માર્થિતા હોય નહિ. રાગ, તૃષ્ણા અને લોભ જેને છોડવા નથી, અને આખા મોક્ષની વાત કરવી છે અને બીજાના દોષ જાણ છે તે જીવો સ્વચ્છંદી છે; જેણે યથાર્થ પાત્રના પ્રગટ કરી છે તેના જન્મ અદ્ય હોય છે, તે આત્માર્થીની પવિત્રદશા કેવી હશે તે વિચારો. કોઈ કહે કપાયની ઉપશાંતતા પછી યશે, આપણે હમણાં મોક્ષની વાત કરોને ? પણ પ્રથમ જૂમિકા તો તૈયાર કરો ? સંસારમાં, દેહાદિમાં મુખબુદ્ધિ છોડી માંનાદિ કપાયનો ઘટાડો કર્યો વિના અંતર વૈરાગ્ય હોય નહિ. જોધા જીવો અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સ્વચ્છંદે વાંચીને પોતાની દ્રષ્ટિએ તેને ખતવશે, તે જોધું વેતરાય તેમાં કાંઈ જ્ઞાનીનો દોષ નથી. અત્રે ‘ પાત્રે પ્રભુતા પ્રગટે ’ એ માટે યથાર્થ મુમુક્ષુતાના લક્ષણો કહેલ છે કે કોધાદિ કપાય જેના પાતળા પડયા છે, માત્ર આત્માને વિષે મોક્ષ સિવાય બીજી કોઈ ઈચ્છા નથી, સંસારના લોભ પ્રત્યે ઉદાનુસીનતા વતે છે, અને ઈંદ્રના મુખ પણ ઝેરના ખ્યાલા જેવા બને છે તેને પાત્રતા કહેવાય. પણ મુણ્યનો ભવ સારો એવી જેની તૃષ્ણા છે, તેને અનંત ભવ કરવાનો ભાવ જોડાણમાં છે. આત્માની પવિત્રદશા તે અપૂર્વ નિર્દોષતા છે, તે કાંઈ વાતો નથી. વળી કોઈ નિશ્ચયાભાગી જોણે છે કે:-“ મુણ્યના ક્ષણ તો જડ પદાર્થનો શુભ છે. આત્મામાં તેનું કતાં ભોક્તાપણું નથી, તે વિષયો કાંઈ જાંઘનું કારણ નથી; માટે તેનો ત્યાગ કરવાનો દેવ ન કરવો, આપણે તો જ્ઞાતા છીએ, તેને ભોગ-વવામાં આત્માને દોષ નથી, પૂર્વના ભોગાવળી કર્મનો ઉદય છે, જે થાય છે તે ઉદય છે, ઉદયને કોણ રોકી શકે ? ” તેઓ પુરુષાર્થહીન થઈ સ્વચ્છંદના વાક્યો જોણે છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચયાભાગમાં વતે તે અજ્ઞાની છે. ધર્મોત્તમાને કોઈ પૂર્વ કર્મના કારણે, અને પુરુષાર્થની નળજાઈથી અદ્ય કપાય કે સંસાર પ્રસંગનો યોગ હોય તે જુદી વાત છે. તે તો પ્રકૃતિનાં મડદાં છે, તેમાં લેશપણ પરિચય તથા મમત્વ બુદ્ધિ ધર્મોત્તમાને હોવી નથી. ચૈતન્યની જગૃતિના ભાનમાં ધર્મોત્તમાને ચક્રવર્તીપદ આવ્યા હોય છતાં, ઉકરડે ફૂલ અને ત્રિષ્ટા જેમ મરણાં માને છે તેમ, ચક્રવર્તીપદ કે બીજાં સંસારીપદને તે તૂચ માને છે, પૂર્ણ

વીતરાગપદની ભાવના ભાવે છે. પોતાને વિષયો પ્રત્યે અતિ ઉદા-
સીનતા છે, છતાં બહારથી સંસાર વ્યાપાર આદિ યોગ દેખાય, પણ
તે વિચારે છે કે આ દણે આ રાગ ટળી જાય તો દણવાર સંસારમાં
ઉભું રહેવું નથી, એવી સંસારથી ઉદાસીનતા વર્તે છે. તેને સર્વ
પ્રાણી પ્રત્યે અકષાય કરુણાબુદ્ધિ વર્તે છે, તેવા જીવને મોક્ષાર્થી કહીએ.
આથા ૩૮ માં પ્રાણી દયા કહી, અહીં અંતર દયા કહી છે. સર્વજ્ઞ
વીતરાગે છકાયની દયા કહી છે. તેનો ન્યાય સમજે તો છકાયના જીવમાં
પોતાનો આત્મા પ્રથમ છે, તેનો સૌથી પ્રથમજ વિચાર કરવો. પોતાની
દયા આત્માથી ચિતવવી કે અરેરે ! સમયે સમયે મારા જ્ઞાનગુણની
ઘાત થાય છે, તેની રક્ષા હું કરું. પરની રક્ષા કરવી કોઈના હાથમાં
નથી માટે બધાએ પોતાનો વિચાર કરવો અને દરેક સમયે પવિત્ર
જ્ઞાયકસ્વભાવની રક્ષા (=સાવધાની) કરવી તે જ મુખનો ઉપાય છે,
તે જ અહિંસા છે.

શ્રીમદ્વેનો એક પત્ર છે તેમાં 'વિશાળબુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા,
જિતેન્દ્રિયપણું આટલા ગુણ જેનામાં હોય તે તત્ત્વ પામવાને લાયક
છે,' એમ કહ્યું છે. વિશાળબુદ્ધિ એ અનેકાંતબુદ્ધિ છે, મધ્યસ્થતા એ
સમ્યક્ગુણ છે, અને જિતેન્દ્રિય એ ચારિત્રગુણ છે. સાચા મુખનો અર્થ
શમ, સંયોગથી વિચારે છે કે હું અનાદિકાળથી મારી ભૂતના કારણે
રખડું છું, અને એવા અધિકારી જીવને પોતાની દયા આવે છે, એમાં
આખા જગતની દયા આવી જાય છે. ધર્માત્મા જ તીર્થંકર ભગવાન
અર્થ શકે છે. તેમના નિમિત્તથી જગતના લાયક જીવોને મોટો ઉપકાર
થાય છે. અને અનંત કાળની અનંત હિંમા ટળવાનું નિમિત્ત થઈ
જાય છે.

અનુકરણ એ પ્રકારે છે, (૧) અકષાય, (૨) સકષાય. બહારના
પ્રાણીની દયા તે ઉદયભાવ છે, મનના શુભરાગ સંબંધી તે પુણ્ય
પરિણામ છે, તે નિજગુણને લાલ કરતા નથી. ગ્રાહ્યવૃત્ત, તપ આદિ
શુભ ભોગના પરિણામ, છકાયના જીવોની દયા એ આદિ શુભ પરિ-
ણામ કરીને જીવે અનંતવાર નવમેવેયક વિમાનમાં ઢેવના ભવ
કર્યા, છતાં અજ્ઞાનભાવના કારણે પુણ્યમાં અટકવું થયું. શુભભાવની

કરુણાથી પુણ્યમાં અટકવું થાય છે, માટે શુભભાવની કરુણા ઉપાદેય નથી, તે સકારાય કરુણા છે. ખરી અનુકમ્પા એટલે સ્વભાવને અનુસરીને કમ્પવું, કે હે જીવ! હવે ભાવમરણની અગ્નિનિશી થાક, તે કૃત્તવ-મમત્વ-રહિત અકારાય કરુણા છે, અને તે સ્વદયા (રક્ષા) છે. અકારાયભાવમાં એવી સાવધાની રાખવી કે અંધ પશુ કપાય કે ભાવહિંસા ન થાય, અને તેમાં જ જ્ઞાનમગ્નનો પુરુષાર્થ સતત નિત્ય કરતાં રહેવું તે જ કર્તવ્ય છે, બીજું સંસારનું પરદ્રવ્યનું કોઈ કર્તવ્ય પોતાને હાથ નથી, માટે પરનું કર્તવ્ય પરમાર્થ માર્ગમાં નથી. સ્વમાં પરનો વિકલ્પ પણ નથી. સ્વનો—(રાગ રહિત) જ્ઞાનનો સહજ સ્વભાવ જ્ઞાતા દ્રષ્ટાસ્વરૂપ છે. માધ્ય પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપ અને આધન અખંધદશા છે. શિષ્ય પોતે શમ, સંવેગ, અનુકમ્પા, આસ્થા મહિત છે. અને આલોચના મહિત સમાધાન કરવા આવ્યો અને મમાધાન કર્યું છે, સ્વભાવ પ્રયોગી શિષ્યની આ વાત છે. સુમુક્ષુએ પોતાની આવી પાત્રતાનો વિચાર કરવો. સ્વતત્ત્વને પકડીને પ્રશ્ન કરે તેવો જિજ્ઞાસુ શિષ્ય આત્મબોધને પામી શકે છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ અદ્રશ્ય સત્માર્ગની શૈલી છે, પણ તે કોણ સમજી શકે ? કોઈ પોતાના સ્વચ્છ હે મત પક્ષનો આશ્રય રાખીને વાંચે તો તે જાધુ ખતવી બેસે છે. માટે મધ્યસ્થતા, સરલતા, વિશાળબુદ્ધિ અને જિતેન્દ્રિયપણું એ શુભોનો ઉલ્લેખ થયો છે, તેનું આસ લક્ષ રાખવાનું છે.

તા. ૨૧—૧૧—૩૬.

આત્મા પરમાર્થે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વાધિન અસંગ તત્ત્વ છે. તેની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રતાનું નામ મોક્ષ છે. સુમુક્ષુ જીવને પ્રથમ શમ, સંવેગ આદિ શુભો, કપાયનું પાતંગાપણું અને સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા હોવી જોઈએ. પુણ્યાદિ કોઈપણ પરવસ્તુની ઇચ્છા-પરાધીનતા આત્મામાં નથી. માટે માફ પૂર્ણ સ્વાધિન સ્વરૂપ જ જોઈએ, બીજું નહિ, એવી તેની ભાવના હોય છે સ્વર્ગની, પુન્યની, ઇન્દ્ર, ચક્ર-વર્તીના સુખની ઇચ્છા હોય તો મોક્ષની રચિ નથી. માટે પ્રથમ આ શુભોની પાત્રતા તૈયાર જોઈએ. કહ્યું છે કે પ્રથમ જો કપાય મમતા ઘટાડે નહિ તો તદ્દન મુક્ત શુદ્ધ અસંગ એવા આત્માની માત્ર મોક્ષ

અભિલાષ' નથી. આત્માથી'ને પરની કાંઈ ઇચ્છા ન હોય. તે એવી
 ભાવના ભાવે છે, મારો સ્વભાવ પૂર્ણ શુદ્ધ શક્તિરૂપે છે, તે પ્રગટ કરું
 તેમાં વચ્ચે કંઈ ઉપાધિનો સ્વીકાર ન જોઈએ. કંઈ ખીજ માટે ભડું
 કરવા ઉભો રહું એવી શુભ મનની વૃત્તિ પણ ન જોઈએ, એવી માત્ર
 મોક્ષ અભિલાષમાં પાત્રું કંઈ કરવું આવડું નથી, કેમકે હું ખીજનું
 કાંઈ કરી શકું તેવું મારું સ્વરૂપ નથી. પ્રશ્ન-તીર્થ'કર ભગવાન
 થનાર આત્માએ એવી ભાવના કેમ કરી છે, "સર્વ જીવ કરું શાસન
 રસી, એવી ભાવ દયા મન ઉલસી" ઉત્તર-"હું જાણા જીવોને આ-
 ત્મધર્મ પમાડું" એ વચન પાછળ પોતાનો શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિકાસ થવાની
 દ્રષ્ટિ છે. તેમાં જહારના નિમિત્તનો ઉપચાર છે. હું પરને આમ કરી
 દઉં એવી ઇચ્છાને કોઈ ઠીક માનતા હોય તો તેનો અર્થ એમ થાય છે
 કે ત્યાસુધી પર જીવો ધર્મ ન પામે ત્યાસુધી હું મારા સ્વરૂપમા સ્થિર
 ન થાઉં, પવિત્ર ન થાઉં, એટલે મારે મારો મોક્ષ ન કરવો એમ થયું.
 એવા અભિપ્રાયમા મોક્ષ કરવાની રચિ કયા આવી ? પોતાને જે પૂર્ણની
 રચિ છે. તેમા વાર લાગે, કાળ જાય તેવી ભાવના ન હોય. "રચિ અનુ-
 સાધી વીર્ય" કોઈ વસ્તુનું પોપણ આવ્યું પડી વાચદો કરવો કે તે હંમણું
 ન મેળવું, જવું કરે એમ ન જ જાને "માત્ર મોક્ષ અભિલાષ" તેમાં
 રાગની વૃત્તિનો શુભભાવ પણ હોય છે, છતાં હજી ત્યાં સ્થિરરક્ષા પૂર્ણ
 નથી ત્યાંલગી હું ખીજને ધર્મ પમાડવા નિમિત્ત થાઉં, આવો ઉત્તમ ધર્મ
 જગતના જીવો સમજી જાય તો ઠીક વગેરે શુભ વિકાસ આવી જાય,
 પણ તે હજી અસ્થિરતા છે, દોષ છે, તેનો આદર પરમાર્થમા કેમ હોય ?
 'પૂર્ણ થાઉં' એ પૂર્ણ વીતગગદશાનો પ્રેમ તે સ્વભાવની પૂર્ણતાની અ-
 ભિલાષા (અન્વિતરૂપે) છે. અને "ભવે જોઈ" તે આખા સંસાર પ્રત્યે
 અનુચિ, ઉદાસીનતા જે એટલે સ્વતસ્ત્વમા પરની નાસ્તિ છે. તેમાં અસુક
 શુભ પરિણામ કરે, પુણ્યનો ભાવ કરે એવો ભાવ ન આવ્યો. જરાપણ
 શુભ અશુભ વૃત્તિ આવે તેનો પણ નકાર છે, આદર નથી છતાં
 સ્થિરતા નથી ત્યાંલગી તે પ્રશસ્તરાગ દેવ, શુરો, ધર્મના સ્વરૂપ-
 (વીતરાગ સ્વરૂપ) ને સંબોધક હંદ નિમિત્તવું જાહેરમાન કરે છે, પણ
 રાગનો રાગ નથી. તેથી સ્વાધીનતાનો રાગ, પ્રેમ, કુચિ અને સંસારનો
 જોડ રહે છે. તેમાં આખા સંસારનો અભાવ કરવાની ભાવના છે.

“તત્ત્વેષુ મૈત્રિ” એટલે કે ચોતાની ગૈત્રી તે ચોતાની સાથે એકત્વપાત્રું છે. અનુકરણ તે ચોતાના અઘ્વાય પવિત્ર તત્ત્વનો ઘાત ન થવા દેવાની સ્વદયા છે. રાગાદિ શુભ અશુભ વૃત્તિ કર્મભાવ છે, તેમાં ન ટકવું તે અંતરની સ્વરૂપદયા છે. હે છર્વા તારું શું થયે, અનંતા જન્મ મરણના કલેપથી હવે થાક. આ શુભ જેને હોય તેને જિજ્ઞાસુ જીવ કહીએ. એક રજકણથી માંડીને વૈમાનિક દેવની રૂઢિ તૃષ્ણ માને છે, અને પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રગટ કરવાની જેને અભિલાષા છે તે જિજ્ઞાસુ છે. આવી જિજ્ઞાસા ચોતામાં છે કે નહીં તે અંતરને પૂછી જાઓ. ૧૦૮.

ઉપર કહ્યા તેવા જિજ્ઞાસુને સદ્ગુરુ યોગ થાય જ અને સમકિત પામે જ; એમ હવે બતાવે છે:—

તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્ગુરુજોધ;

તો પામે સમકિતને, વર્તે અંતરજોધ. ૧૦૯.

૧૦૮ ગાથા સુધી વાત કરીને આ ગાથામાં જણાવે છે કે, આવી સુસુક્ષ્મતા જેના હૃદયમાં ઊગી છે તેને સદ્ગુરુનો એટલે સત્ત્વરૂપમાં જેની સ્થિતિ છે એવા ઇદ્ર નિમિત્તનો યોગ અવશ્ય થાય. જેમ ગીરના જંગલમાં વનસ્પતિના અંકુરા જીવવા માટે ઊગ્યા છે, તે લાંબુ આયુષ્ય લઈને આવ્યા છે, તેથી તેના ઉપર વરસાદ આવવો જ જોઈએ. ગીરના પ્રદેશમાં વરસાદ આવે જ, અને એ બીજ ઉપર પાણી પડે, ઠરે, અને એ અંકુરા પુટે, ફાલે. તેમ આવા જિજ્ઞાસુ જીવને સદ્ગુરુનો યોગ, અને વરસાદથી સદ્ગોધના જ્ઞાનની અમૃતધારા છૂટે છે, અને તે લાયક (પાત્ર) થયેલ જીવ આત્મજ્ઞાનદશા પામે છે. મેઘકુમારના અધિકારમાં વાત આવે છે કે, ધારીણી નામે માતાના ગર્ભમાં (માતાધારીણી=આત્મા શું છે એ જાવના ધારી રાખી છે) મેઘકુમારનો જીવ આવ્યા પછી ત્રણ મહીને ધારીણી માતાને અદ્ભુત લાવ ઉપજ્યો કે પંચ-વરણાં વાદળાં અને અકાળે મેઘવૃષ્ટિ થાઓ અને અંકુરા પુટે, ધોધમાર વરસાદ વરસે. તેનો પરમાર્થ એમ છે કે મેઘકુમાર જે હાથીના ભવે દાવાનળ જોઈને આવ્યા છે તે એવી જાવના કરે છે કે હું બહાર નીકળું કે ધોધમાર વરસાદરૂપ દિવ્યધ્વનિ વડે, તીર્થંકર ભગવાનના

સદ્ગોધના ઉપદેશની અમૃતધારાનો ધોધ છૂટો મારી અનંત કપાયની
 અગ્નિને ઓલવનાર, તીર્થ કર ભગવાનની સાક્ષાત્ દિવ્યધ્વનિ માલ-
 યવાના ટાણા આવ્યા છે મોક્ષને કાઠે આવેલો આ પ્રાણી અનંત
 ભવના દાવાનગ-અસારના તાપને ટાળી હવે ભવ નહિ, ભવનો ભાવ
 નહિ, એની મોક્ષસ્વરૂપ પામવાની તૈયારી લઈને આવ્યો છે અકુરા
 કુટેશા ભય કયા? તે પાણીને જેથી લે છે સર્વે જ્ઞાનીઓનું કથન
 છે કે ઉપાદાનને આધીન બધા નિમિત્ત હોય જ. જેને કાલીને દલકુંવ
 થવાના છે તેવા જીવને સદ્ગુરુનો મોધ મળેજ પાત્રે પ્રભુતા પ્રગટે જ.
 તે જાતની પાત્રતાની ખાતરી પોતાને વિરોધ રહિત થતી જોઈએ સા
 ધન ન મળે તેમા પોતાનો વાક છે મુમુક્ષુ જીવનું ઉપાદાન [પાત્રતા]
 તૈયાર થાય તેમા સહેજે એવું પુણ્ય બધાય કે તે લોકોત્તર પુણ્યના
 નિમિત્ત, સાક્ષાત્ સત્પુરુષ તીર્થ કર ભગવાન વગેરે સત્તમભાગમના નિ
 મિત્તો, અને સદ્ગોધનું શ્રવણ મળ્યા વિના ન રહે જેણે સત્સારને
 પુઠ દીધી તેને આખો લોક ઉપમરી નિમિત્ત છે જિજ્ઞાસુને પોતાનું
 સદ્ગોધરૂપ આપુ શુદ્ધ સ્વરૂપ શુ છે, અને તેનો શુ ઉપાય છે, તેનું
 જ એકવક્ષ છે તેથી તેને સદ્ગુરુ—યોગ મળે જ માટે આગળ કહ્યા
 તેવા આત્માર્થી સુવક્ષણવાન જીવને, મદ્ગુરુનો જે ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય
 છે તેને સત્ શ્રવણ કહેવાય છે તે સદ્ગુરુનો ઉપદેશ થતા પોતાને
 અતરમા મેને કે આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ આમ જ છે, એવો
 નિસદેહ ભણકાર આવે છે, તેને અવ્યક્તપણે કારણ પ્રગટ થાય છે,
 અને ઈ રુચિ વધે છે, તેને “વર્તે અતરશોધ” એવા આત્મસ્વરૂપનો
 આદર થાય છે પૂર્ણ પવિત્ર ત્વાધીન મત શુ, એવા એક જ વચને
 વગળીને તે અતરની શોધમા વર્તે છે, અને તેથી આ એતન્યમૃતિ
 પવિત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ જે નિરુપાધિક તત્ત્વ છે, તેનું જ્ઞાન તે મુમુક્ષુ
 અવશ્ય પામે છે અહીં સુવિચારણા એટલે આત્મજોધનું મનન તેને
 સાધન કહ્યું છે સમ્યગ્દર્શનનું સાધન શુ તે “વર્તે અતર શોધ”
 એ પંચમા મૂકી દીધું છે અહીં બહારથી આધન કહ્યું નથી બહાર
 રથી તો નિમિત્ત આપુ જગત તારા ભાવ મુજબ આધીન છે,
 તૈયાર છે સત્પુરુષનો ઉપદેશ લાયક આત્માને જ હોય છે દરેક આત્મા
 પવિત્ર જ્ઞાતાદ્રશ્ય અનન્યમાન છે, તેમા પાગલ કરવાનું આરે નહિ

માટે આત્માને ઝોળખ, આત્મામાં આત્માની શ્રદ્ધા કર, એ વચનનો આશય શું ? તેનું યથાર્થ મનન કરે તો સમજાય કે મારો આત્મા પરથી ભિન્ન નિર્દોષ શાંત છે, પવિત્ર જ્ઞાનાનંદમય અવિનાશી છે અને તે એમ જ છે, એવી અદ્વર શ્રદ્ધારૂપ સમ્બદ્ધ પ્રતીતિ તેને થાય છે એટલે કે પૂર્ણતાને લક્ષે વર્તમાનમાં સત્ય પુરુષાર્થની શરૂઆત થાય છે. જેને જિજ્ઞાસા છે ને પાત્રતા છે, તેના ઉપાદાનને સદ્ગુરુ નિમિત્ત અવશ્ય મળે જ. શિષ્યને પોતાનો નિર્દોષ શુભ પોતાની સાચી સમજૂતી પ્રગટયો છે, છતાં તે ધર્મોત્તમા શિષ્ય, અતિ નિર્માની થઈને ઈષ્ટ નિમિત્તનું બહુમાન કરે છે. અને કહે છે કે-હે, પ્રભુ ! હે નાથ ! હે સદ્ગુરુ આપેજ મને જીવતદાન આપ્યું, આપે આખો આત્મા આપ્યો, એમ વિનય કરે છે. તે પદ્મમાથે પોતાનો વિનય છે, અખંડ સત્ત્વનો આદર છે. પોતાના શુભનું બહુમાન થતાં પોતે સદ્ગુરુને અર્પણતા કરે છે, અને નિર્માનતા પ્રગટ કરે છે, તેજ શુભીનું (આત્માનું) મહાત્મ્ય છે. ૧૦૯.

હવે શુદ્ધ (સાચું) સમકિત કોણ પામે તે કહે છે--

મત દર્શન આગ્રહ તજ, વર્તે સદ્ગુરુ લક્ષ;

લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦.

સદ્ગુરુએ કહેલા માર્ગનું યથાર્થ લક્ષ કરીને સદ્ગુરુના લક્ષે વર્તે (અને અસત્ જેટલા પ્રસંગ તેનું લક્ષ છોડી દે) તે શુદ્ધ સમકિતને પામે. હકારથી વાત કરી છે પણ જ્યાં સત્ત્વી અસ્તિ કહી ત્યાં અસત્ત્વી નાસ્તિ થઈ ગઈ. “ મત દર્શન આગ્રહ તજ ” તે પદનો અર્થ સમજો. મત એટલે પેટાભેદના દ્વરાગ્રહ, અને દર્શન એટલે મિથ્યા અભિપ્રાય; તે છોડીને એટલે કે ખોટાની પકડ મૂકીને, આર્થ (સીધું) સત્ જે સદ્ગુરુના લક્ષે વર્તે તે શુદ્ધાત્મ અનુભવરૂપ શુદ્ધ સમકિતને પામે, તેમાં ભેદ એટલે પક્ષપાત નથી, સર્વજ્ઞ લગવાનના પાદમૂળે, તેમના સાક્ષાત્ ઉપદેશથી. લાયક જીવ ક્ષાયક સમકિત પામે છે, તથા અન્ય જ્ઞાની સદ્ગુરુના યોગથી જીવને શુદ્ધ સમકિત અને યથાર્થ સ્વાનુભવ થાય છે. એટલે કે અતીન્દ્રિય આનંદમૂર્તિ આત્મા કેવળ જ્ઞાયક અવિકારી છે, જે સદ્ગુરુ શાંતિનું સ્વસ્વેદન પોતાને પ્રત્યક્ષ

થાય છે આ વાત કહી તેમા ભેદ પણ નથી, અને સ્વસ્વરૂપમા પણ ભેદ નથી આ દશામા આ વાત જામ છે, જામ નથી, એ આદિ સર્વ વિકલ્પની વૃત્તિ પણ જામ છે અને નિર્મળ નિરાકુળ પવિત્ર અપરિમિત-(ભેદ) આનંદમય શુદ્ધ આત્માની પ્રતીતિ થાય છે ૧૧૦. હવે સમક્ષિત સ્વરૂપ કહે છે —

વર્તે નિજરૂપભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત,
વૃત્તિ વહે નિજભાવમા, પરમાર્થે સમક્ષિત ૧૧૧

આત્મસ્વરૂપની પ્રતીતિ થવાથી જે શાંતિ, આનંદ અને સ્વરૂપનું લક્ષ થયું છે તેને અનુભવ કહેવામા આવે છે જે સ્વરૂપ ચિદાનંદમય છે તેને અનુસરીને, પોતાનો ઉત્સાહ સાવધાની પૂર્વક તે જીવને વર્તે છે જે કંઈ પ્રકૃતિનો અંશ દેખાય છે તે હું નહિ, હું શુદ્ધ પૂર્ણ છું, તે પૂર્ણતાને સાધ્ય કરવાનો જોગ છે પહેલી વળવાનો પ્રયત્ન તેને વર્તે છે ધ્યાતા, ધ્યેય, અને ધ્યાનની જોડાઈતા શુભચેતી મુજબ ઘણીવાર થયા કરે છે શરૂઆતમા પૂર્ણતાનું લક્ષ જોગે સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ ગયું તેને, તેનું જ્ઞાન અંદરમા લગ્નરૂપે ટપી રહે છે જેનું પૂર્ણ સ્વરૂપ માન્યું છે, જાણ્યું છે અને જે આનંદનું જ્ઞાન થયું છે, તેનું લક્ષ અને પ્રતીતિ અખંડ રહે છે પોતાનું વનણ, ઉત્સાહ સચિ તે શુદ્ધ આત્માના અખંડ જ્ઞાન સ્વભાવમા અનિર્મિત ધારાથી વહે છે, ત્યાં પરમાર્થે સમક્ષિત છે જે વખતે આત્માનો આનંદ પ્રત્યક્ષ નથી તે વખતે, તેનો આવશ્યકજ્ઞાનના ઉદ્ઘાટમા લગ્નરૂપે જોગે પ્રાપ્તિ પામે છે, તથા સ્વાનુભવ વખતે આનંદ પ્રત્યક્ષ પણ છે સાધ્ય સ્વયં-શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે, તેનું લક્ષ છે, અને વર્તમાનમા તે પૂર્ણદશાસ્વરૂપ થવાનો પુરુષાર્થ (બંધાર) વર્તે છે નિર્વિક પદથાના પ્રત્યક્ષ આનંદ વખતે સમક્ષિત ઉપયોગરૂપે છે, જોગે કે તે વખતે શ્રુતજ્ઞાનનું અભેદ પરિણમન છે ઉપયોગરૂપે જોગે અનુભવરૂપ નિર્વિક પદથા, સ્થિરતા, સ્વરૂપની જોડાઈતા વખતે હોય છે તે દશા પુરુષાર્થ પ્રમાણે આ જાણ વધતી જાય છે જેની પ્રતીતિ છે, તેનું લક્ષ છે અને તે અખંડજ્ઞાન પ્રવાહ વહે સ્વસ્વરૂપ પરિણતિમા રહેવું તેજ આત્મધર્મ છે અર્થ “વૃત્તિ

પહે નિઝ લાવમાં પરમાર્થે સમકિત” કહ્યું છે, તોપણ હજી પૂર્ણ ચારિત્ર સહિત પરમાવગાઢ સમકિત નથી; સમ્યગ્દર્શનમાં ભેદ ભંગ નથી, પણ ચારિત્ર વગેરે ગુણ પ્રગટ થવાની દ્રષ્ટિએ, સમકિતના બે અથવા ત્રણ પ્રકાર કહી શકાય છે. (૧) કારણરૂપ નૈગમનયે ઉપચારથી સમ-
કિત (૨) નિશ્ચય સમકિત (૩) પરમઅવગાઢ સમકિત. ૧૭ ગી
ગાંધારી “સ્વચ્છંદ મત આગ્રહં તણ, વતે સદ્ગુણ લક્ષ, સમકિત તેને
જાણીયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ, તેને કારણરૂપ ઉપચારથી, વ્યવહાર
સમકિત કહ્યું છે. કેમકે તે નિશ્ચય સમકિતનું કારણ છે; અને આ ૧૦૬,
૧૧૦ ગાથામાં કહ્યું છે તે નિશ્ચય સમકિત છે એટલે શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન
છે. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્ય એ ગુણો
પૂર્ણ પ્રગટે તેવી પૂર્ણ વીતરાગદશા પ્રગટ ન થાય ત્યાંસુધી પરમ
અવગાઢ સમકિત ન કહેવાય, સમકિતના ભેદ પાડ્યા તેથી કાંઈ પ્રતી-
તિમાં ફેર નથી, ભેદ નથી. જેવો આત્મા મર્વત વીતરાગ ભગવાનના
જ્ઞાનમાં છે, એવો જ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વાધીન પોતાને માન્યો છે, માટે પ્ર-
તીતિમાં આંતરો નથી; પણ હજી ગુણો જે પૂર્ણપણે પ્રગટયા નથી તે
અપેક્ષાએ ફેર પાડ્યો છે. શાસ્ત્રમાં કેવળ (પરમ અવગાઢ) સમ્યગ્-
દર્શન ૧૩ મે ગુણસ્થાને કહ્યું છે, કારણકે ત્યાં ત્રીજા ત્રણે ગુણો પૂરા
ઉઘડી જાય છે, ત્યાં પૂર્ણ ક્ષાયક સમકિત કહી શકાય. ૪ થા ગુણસ્થાને
જે ક્ષાયક સમકિત કહ્યું છે તે પર પ્રકૃતિની ઉપાધિ ટળવાના નિમિત્તના
કારણે કહ્યું છે, કેમકે તે ગુણ પ્રગટયા પછી તે પાછો ન પડે એ દૃષ્ટિએ
તેને ક્ષાયક કહ્યું છે. જે દશા ઉઘડી તેમાં એટલે કે આત્મ-પ્રતીતિના
જ્ઞાનમાં વિદ્ધ આવવાનું નથી, અને પાછો પડવાનો નથી. પણ તે
‘સમ્યગ્દર્શનગુણ આખો ઉઘડ્યો નથી, તેથી પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાવગાઢ
સમ્યક્ત્વ-પરિપૂર્ણ ગુણ ૧૩ મે ગુણસ્થાને પ્રગટ થાય છે. આત્મા
અખંડ તત્ત્વ છે; તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ અહીં પ્રતીતિમાં આવ્યું છે,
તે પૂર્ણની પ્રતીતિ અખંડપણે વતે છે પણ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ અવસ્થા
હજી પ્રગટી નથી પણ પરથી જુદાપણાનું પોતાને જ્ઞાન થયું છે. ૧૧૧.
હવે સમકિતની નિર્માળ વધતી જતી ધારાથી કર્મના નિમિત્તથી
થતા મિથ્યાભાસ, એટલે કે વિકલ્પ ટાળી વીતરાગદશા પ્રગટે છે એમ
કહ્યું છે:—

વર્ધમાન સમકિત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ;

ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨.

તે સમકિતની વધતી જતી ધારાથી હાસ્ય, શોક, રતિ, અરતિ, રાગાદિ, જે કંઈ પ્રકૃતિની વિકારી અવસ્થા આત્મામાં દેખાય છે તે અને પૂર્વે જ્ઞાંતિપણે કર્મજનન કર્યું હતું તેને જ્ઞાનની સ્થિરતા વડે ટાળે છે. સ્વભાવ સમાધિમાં એટલે કે સહજ સ્વરૂપ સ્થિરતામાં ટકવું, એવા સહજ ચારિત્રનો ઉદય થાય છે. ભગવાન આત્મા સહજ સ્વરૂપ છે, તેનું ચતુર્થ જ્ઞાન થયું એટલે કર્મને ટાળું એવો વિકલ્પ પણ ન રહે. પોતાના સહજ સ્વભાવમાં રાગરહિત કરે છે, એટલે રાગાદિ કર્મ ટળી જાય છે. હઠથી ત્યાગ-વૈરાગ્ય કે અમાધિ નથી. હઠ કારણ અને સહજ કાર્ય એમ ન જાને. લોકો પુણ્ય પ્રયોગથી તથા હઠયોગ વગેરે બીજા સાધનને મોક્ષનું કારણ માને છે તે કૃત્રિમ છે. જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ કદાચ એમ માને અથવા બાહ્યક્રિયા અથવા ત્યાગ કરે છું એવું અભિમાન ભલે કરે, પણ જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ જીવ કરી શકતો નથી. જેને સ્વાભાવિક આનંદશાનું લક્ષ્ય નથી, તથા જેને સહજ જ્ઞાનદશા ઉઘડી નથી, તે વિજ્ઞાતિ સાધનને વ્યવહાર માની તેવા જઠ માધનનો પક્ષ કરે છે, અને મૂઢતા વધારે છે, ત્યારે જ્ઞાની જ્ઞાનનો નિર્મળ વિવેક વધારે છે તેને સહજ જ્ઞાનસ્વભાવની સમાધિ વધતી જાય છે, ત્યાં હઠ હોય નહિ. અનાદિ અનંત સ્વતંત્ર સિદ્ધ, સહજ સ્વભાવનું જ્ઞાન અને અનુભવદશા જેને પ્રગટી, તેને જોઈ જાતની પ્રતીત અને પ્રયત્ન હોય જ. ભાષામાં “આમ કરવું” એવા નિમિત્તરૂપ વ્યવહાર શબ્દો આવે, પણ અતરંગમાં જાણે છે કે વસ્તુ સહજ છે, રાગાદિનો યોગ પણ છે, એમ નિર્દોષ અજાણ દૃષ્ટિમાં પ્રકૃતિના નિમિત્તનો દેવભાવ ટકતો નથી હાસ્ય, શોક, રાગ, દેવ, કપાલથી થતા દેવભાવને ટાળનારની સજગ અલેહ દ્રવ્યદૃષ્ટિ ઉપર તેની મીઠ છે, તે જ ચારિત્ર છે. અને પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનો તે જાતનો પુરુષાર્થ છે. બહારની ક્રિયાના આધારે આત્માનું ચારિત્ર નથી. મન, વાણી તથા દેહાદિની ક્રિયામાં કે શુભરાગમાં પણ ચારિત્ર શુભ નથી. ચારિત્ર શુભ તો જ્ઞાનની સ્થિરતા છે. જેમ જોગથી જગપણ જુદું ન હોય,

તેમ શુભ શુભીથી, જુદો ન હોય. બાહ્યતાગ વૈરાગ્ય (બાહ્યગર્ભિત વૈરાગ્ય) થી, વસ્તુથી કે ટીકાં (લીલક) થી આત્માનો ધર્મ ન હોય. આત્માનો ધર્મ સ્વરૂપની પ્રતીત અને તેથી થતી નિર્દોષ પવિત્ર દશામાં છે. રાગના વિકલ્પ છોડીને, સ્થિર થવું એટલે કે જ્ઞાનમાં જાતાપણે ટકવું તે આરિત્ર છે; સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે તે સત્સ્વરૂપની યદ્યથા સમજણ તે ધર્મ છે; તેવી પ્રતીત સહિત શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધાવટે કલ્પિત મતની બ્રાન્તિ ટળી જાય છે; શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધા કરી ત્યારથી તે રૂપ આરિત્રદશા વધતી જાય છે. અને છેવટે રાગદ્વેષના ક્ષયરૂપ સહજઆનંદસ્વરૂપ વીતરાગપદમાં સ્થિત થાય છે. જેટલે અંશે રાગ રહિત દશા થાય તેટલે અંશે રાગાદિના નિમિત્તરૂપ પરવસ્તુનો યોગ ન જ હોય. રાગાદિ કપાયભાવમાં પોતાનું ટકવું થતું હોય એને ન માને તથા પુરુષાર્થવટે તે દોષ ન ટાળે અને કહે કે અમને પૂર્ણ શુદ્ધતાનું લક્ષ છે, એમ નામ માત્ર ધારણા ધારી રાખે તે સ્વચ્છંદી છે, તે વાત આગળ આવશે. ૧૧૨.

હવે પૂર્ણ પવિત્ર અખંડ નિર્મળ જ્ઞાનદશા, કેવળજ્ઞાનનું બેહદ એશ્વર્ય કેવું છે તેનું નિશ્ચયથી વર્ણન કરે છે.

તા. ૨૨—૧૧—૩૬.

કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;

કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩.

જિજ્ઞાસુને સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થતાં માધકદશાથી પૂર્ણ સાધ્ય સુધી, ક્રમબદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપની મર્યાદા કહી છે. “ જીવદ્રવ્ય એક પૂર્ણ અખંડ હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે. ” આત્મા પૂર્ણ સ્વાધીન સહજ તત્ત્વ છે, તે નિશ્ચયથી પરને જાણતો નથી, પરને જાણવાનો વિકલ્પ નથી. જેમાં અસ્થિરતા અને રાગદ્વેષની વૃત્તિ ટળીને, માત્ર નિજસ્વભાવનું અખંડ જ્ઞાન વર્તે છે, તે અકીં નિશ્ચયથી વાત લીધી છે. પરને જાણે છે એમ કહેવું તે ઉપચાર છે. તેથી વ્યવહાર-ઉપચારથી, પર નિમિત્તથી ચૈતન્યનો મહિમા માનવો તે ઠીક નથી. બાહ્યદ્રષ્ટિવાળા જગતના જીવોને આત્માનો મહિમા લાગે તે માટે નિમિત્તને જાણનાર

જ્ઞાન છે એમ વ્યવહારથી કહ્યું છે સર્વજ્ઞ પ્રભુનું ત્રિકાળજ્ઞાન લોકો-
લોકોને જાણે છે, પણ જે પરનિમિત્તથી જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે, અને
પરને જાણે એમ નિશ્ચયથી માને છે, તેનો અર્થ એમ થાય છે કે ચૈત-
ન્યમાં જાણે કાંઈ માલ (શક્તિ) નથી. લોકો વ્યવહાર પદ્ધતિમાં તરવને બહુ
તાણી જાય છે, મોટે આમાં કેવળ નિશ્ચયથી કહ્યું કે “કેવળ નિ-
સ્વભાવનું અખંડ વતે જ્ઞાન” તેમાં પરને જાણવાનો વિકલ્પ નથી,
પણ સહજ જ્ઞાન સ્વરૂપમાં પર નિમિત્ત, સમસ્ત વિશ્વ સહજપણે
જાણાય છે. જે અખંડ જ્ઞાયક શુદ્ધ સ્વભાવ પૂર્ણ શક્તિરૂપ હોય તે
પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થાય છે આત્મગુણને વિદ્ય કરનાર નિમિત્ત-ધાતીકર્મનો
સર્વથી અભાવ થતા, સહજ સ્વાભાવિક પુર્ણ કેવળજ્ઞાનદશા વતે છે.
સર્વ આભાસ રહિત આત્મસ્વભાવનું જ્યાં અખંડ (કોઈ વખતે પણ
ખડિત ન થાય, નાશ ન પામે એવું) જ્ઞાન વતે તેને કેવળજ્ઞાન
કહીએ છીએ જે કેવળજ્ઞાન પુર્ણ વીતરાગદશા પામ્યાથી, ઉત્કૃષ્ટ જીવન-
મુક્તદશારૂપ નિરાવગ્ન, દેહ છતાં જ અનુભવાય છે. “સ પૂર્ણ વીત-
રાગ થતા સપુર્ણ સર્વજ્ઞ થાય છે”

તેરમી ભૂમિકાએ ચાર ધાતીકર્મોનો સર્વથી ક્ષય થતાં અનંત
જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય એટલે પુર્ણ સર્વજ્ઞદશા પ્રગટ થાય છે તે ક્ષણે
ભાવમોક્ષ કહેવાય છે પણ દેહ અને આયુષ્યની સ્થિતિ બાકી હોય, તે
પુરી થતા ચાર અધાતી કર્મોનો અભાવ થવાથી દ્રવ્ય મોક્ષ થાય છે. આમાં
લોકોલોકના જ્ઞાનનું વર્ણન આવ્યું નહિ, કારણકે નિમિત્તનો ઉપચાર
નિશ્ચયમાં આવે નહિ સ્વભાવનું મામરું જ્યાં પુર્ણપણે ઉદ્ધરી ગયું,
તેને પરના નિમિત્તથી જોળખાવવું ને શોભનીય નથી. કેવળજ્ઞાનમાં
જેવો પુર્ણ સ્વભાવ છે તેવોજ ઉત્કૃષ્ટપણે, અખંડપણે પરિણમી ગયો
છે તેમાં પરનો ઉપયોગ કહેવો તે ઉપચાર છે. મોક્ષ પણ પર્યાય છે
અને આત્મદ્રવ્ય ત્રિકાળી અનાદિ અનંત શુદ્ધ પરિણામિકભાવમાં સ-
ળગ નિયત છે. તે પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે, કંઈ સ્વભાવમાં નવું નથી. દ્રવ્ય
સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જુઓ તો મોક્ષ અવસ્થા નવી નથી. અવસ્થા એટલે
પર્યાય દૃષ્ટિથી જુઓ તો મોક્ષ અવસ્થા નવી છે આત્મસિદ્ધિમા ભાષા
ઘણી નરલ છે, છતાં લોકોને સત્સમાગમની કૃત્રિ વિના, પરીક્ષા વિના
કંઈ કંઈ બીજું સમજાય છે. શ્રીમદે કહ્યું છે કે:-“જિન પ્રવચન દુર્ગ-

મ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન” પોતાની દ્રષ્ટિએ વિચારે અને જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ, ન વિચારે તેને મુંઝવણ રહે છે. કઈ અપેક્ષાએ સાધક સ્વભાવ ભેદરૂપ છે અને વસ્તુસ્વરૂપ અભેદ છે વગેરેનો સ્વચ્છંદ વિચાર કરતાં અતિ મતિમાન (ઘણા બુદ્ધિશાળી) પણ થાકે છે. અનેક અપેક્ષાવડે વસ્તુનો આશય સમજવામાં ન આવે તો, વસ્તુસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર જિન પ્રવચન સ્વચ્છંદી જીવોને દુર્ગમ્ય લાગે છે. તેથી તેને હજારો શાસ્ત્રનું જ્ઞાન વૃથા છે, પણ એકવાર સ્વચ્છંદ છોડી જ્ઞાનીનો અભિપ્રાય સમજે તો અનાદિની જ્ઞાન્તિ (મોહ નિદ્રારૂપ અજ્ઞાન) નો નાશ થાય છે; અને છેવટે પ્રીતરાગદ્વેશ થાય છે. ૧૧૩.

એકવાર જીવ જ્ઞાનીનો અભિપ્રાય સમજે તો અનાદિનો મિથ્યાત્વભાવ દૂર થાય છે એમ હવે કહે છે—

કોટી વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગૃત થતાં શમાય:

તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દુર. થાય ૧૧૪.

કરોડ વર્ષનું સ્વપ્ન ટાળી જાગૃત થવા માટે વધારે વખત ન જોઈએ. દ્રષ્ટાંત એક-દેશી હોય છે, તેની સાથે એટલો સ્પર્શાંત મેળવવો છે કે અનંત કાળથી અજ્ઞાન અંધકારરૂપ મોહનિદ્રા છે, તેને સત્ય આત્મબોધવડે ટાળી શકાય છે; અને અનાદિ કાળનો વિભાવ તે સાચું જ્ઞાન થતાં જ દૂર થાય છે. સામાન્ય જે પોતાનો સર્જન જ્ઞાન-દર્શનમય એકાકાર સ્વભાવ છે, તેને છોડીને જીવે પ્રકૃતિના નિમિત્તનો પોતામાં અનાદિનો આરોપ કર્યો છે કે એ વિકલ્પ, રાગાદિ પુણ્ય વગેરે મારાં છે. એ રીતે કર્મભાવ-વિભાવમાં પોતાપણની કલ્પનાથી જીવને મિથ્યાત્વભાવ અનાદિનો છે. આત્મજ્ઞાન થતાં (જેમ જાગૃત થતાં સ્વપ્ન ચાલ્યું જાય છે, દીપકનો પ્રકાશ થતાં અંધકાર ટળે છે તેમ) તે જૂલ ટળી જાય છે. અહીં “ વિભાવ ” શબ્દથી મુખ્યપણે દર્શન મોહનો નાશ કહ્યો છે, અને ગૌણમાં ચારિત્ર મોહનો નાશ કહ્યો છે. પોતાનો દ્વેષ કર્મપ્રકૃતિ ઉપર નહિ દોળતાં પોતાથી ટાળવા આ ગાથામાં કહ્યું છે. પોતે પોતાના સ્વરૂપને અન્યથા માન્યું છે, તે જૂલ પોતે કરી છે, નહિ કે તે જૂલ કર્મ પ્રકૃતિ કરાવે

જ્ઞાન છે એમ વ્યવહારથી જાણું છું મર્વણ પ્રભુનું ત્રિકાળજ્ઞાન લોકો
લોકને જાણે છે, પણ જે પરનિમિત્તથી જ્ઞાનનો મહિમા કહે છે, અને
પરને જાણે એમ નિશ્ચયથી માને છે, તેનો અર્થ એમ થાય છે કે ચૈત
ન્યમા જાણે કાંઈ માવ (શક્તિ) નથી લોકો વ્યવહાર પક્ષમા તત્ત્વને જાણું
તાણી જાય છે, માટે આમા કેવળ નિશ્ચયથી જાણું કે “કેવળ નિઃ
સ્વભાવનું અખંડ વર્તે જ્ઞાન” તેમા પરને જાણવાનો વિકલ્પ નથી,
પણ સહજ જ્ઞાન સ્વરૂપમા પર નિમિત્ત, સમસ્ત વિશ્વ સહજપણે
જાણાય છે જે અખંડ જ્ઞાયક શુદ્ધ સ્વભાવ પૂર્ણ શક્તિરૂપ હોય. તે
પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થાય છે આત્મશુદ્ધિને વિદ્ય કરનાર નિમિત્ત ધાતીકર્મનો
મર્વણ અભાવ થતા સહજ સ્વાભાવિક પુર્ણ કેવળજ્ઞાનદશા વર્તે છે
સર્વ આભાસ રહિત આત્મસ્વભાવનું જ્યાં અખંડ (કોઈ વખતે પણ
ખરિત ન થાય, નાશ ન પામે એવું) જ્ઞાન વર્તે તેને કેવળજ્ઞાન
મહીએ છીએ જે કેવળજ્ઞાન પુર્ણ વીતરાગદશા પામ્યાથી, ઉત્કૃષ્ટ જીવન
સુકલંકારૂપ નિરાવરણ દેહ છતાં જ અનુભવાય છે “સ પૂર્ણ વીત
રાગ થતા સ પુર્ણ સર્વજ્ઞ થાય છે”

તેરમી ભૂમિકાએ ચાર ધાતીકર્મોનો સર્વથા ક્ષય થતા અનંત
જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય એવે પુર્ણ સર્વજ્ઞદશા પ્રગટ થાય છે તે ક્ષણે
ભાવભોક્ષ કહેવાય છે પણ દેહ અને આયુષ્યની સ્થિતિ બાકી હોય, તે
પુરી થતા આ અધાતી કર્મનો અભાવ થવાથી દ્રવ્ય ભોક્ષ થાય છે આમા
લોકલોકના જ્ઞાનનું વર્ણન આવ્યું નહિ, કારણકે નિમિત્તનો ઉપચાર
નિશ્ચયમા માને નહિ સ્વભાવનું આમર્થ્ય જ્યાં પુર્ણપણે ઉદ્ધડી ગયું,
તેને પગના નિમિત્તથી જોળખાવવું તે શોભનીય નથી કેવળજ્ઞાનમા
જેવો પુર્ણ સ્વભાવ છે તેવો જ ઉત્કૃષ્ટપણે, અખંડપણે પરિણમી ગયો
છે તેમા પરનો ઉપયોગ જોવો તે ઉપચાર છે મોક્ષ પણ પર્યાય છે
અને આત્મદ્રવ્ય ત્રિજાગી અનાદિ અનંત શુદ્ધ પરિણામિકલાવમા સ
જાગ નિયત છે તે પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે, કંઈ સ્વભાવમા નવું નથી દ્રવ્ય
સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જુઓ તો મોક્ષ અવસ્થા નવી નથી અવસ્થા એટલે
પર્યાય દૃષ્ટિથી જુઓ તો મોક્ષ અવસ્થા નવી છે આત્મસિદ્ધિમા ભાષા
ઘણી નરવ છે, છતાં લોકોને સત્સમાગમની ડુગિ વિના, પરીક્ષા વિના
કંઈ કંઈ બીજું સમજાવ છે શ્રીમદે કહ્યું છે કે - “જિન પ્રવચન દુર્ગ”

પરિપૂર્ણ છે, અને ત્રિકાળ સત્ છે. વર્તમાન અવસ્થામાં પોતાની શુદ્ધતામાં સ્થિર થઈને પૂર્ણ સ્વરૂપનું લક્ષ કર્યું, ત્યારે પરના સંબંધ રહિત નિરુપાધિક વસ્તુસ્વરૂપની શ્રદ્ધા થઈ. તેથી અનંત કાળમાં જે ભૂતરૂપ અંધભાવમાં ટકનારું જ્ઞાન લવહૈતુ થતું હતું, તે જ્ઞાન એક સમય માત્રમાં પલટીને સુકિતનું કારણ થાય છે. જે ભાવે અનંત સંસારના બીજનો નાશ થાય છે, તે જ ભાવે મોક્ષદશાની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે ભેદવિજ્ઞાનવડે અનાદિનું અજ્ઞાન પલટી પુરુષાર્થની સ્થિરતાથી, પોતાના બેહદ આનંદ સ્વરૂપની સ્વાધીનતાનો સ્વીકાર કરતું જ્ઞાન સંબંધ અંધભાવ પ્રગટ કરે છે.

નિરપેક્ષ મોક્ષ સ્વભાવની દ્રષ્ટિ પ્રગટ કરવાથી પૂર્ણ પવિત્ર કૃતકૃત્ય નિઃશંક આત્મધર્મનું અર્પણ રહસ્ય સમજાય છે. ૧૧૪.

હવે અહીં પવિત્ર અકષાયભાવ (આત્મધર્મની સાચી અહિંસા) જે અનંત જ્ઞાનીઓના હૃદયનો મર્મ છે તે કહે છે:—

છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કર્તા તું કર્મ;
નહિ ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫.

જ્ઞાનસ્વરૂપમાં દેહ, મન, વાણી, કર્મ અને ભોક્તાનો એકરૂપે ભાસ થવો તે દેહાધ્યાસ છે. મનની અંદર પ્રકૃતિના નિમિત્તે શુભ અશુભ પરિણામ જે થાય, તે પણ એક ન્યાયે દેહ છે. પુણ્ય, પાપ, હર્ષ, શોક વગેરે કર્મ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, તેનું કર્મણુ શરીર કારણ છે. તેમાં દેહાધ્યાસરૂપ કાર્યનો આરોપ કરીને કહ્યું છે કે દેહાધ્યાસ છૂટે તો તું પરનો કર્તા ભોક્તા નથી. મનની શુભાશુભ રાગવૃત્તિ ઉઠે તે પણ દેહ છે. હું દેહાતીત અતીન્દ્રિય અરાગી તત્ત્વ છું, હું કેવળ-જ્ઞાન સ્વરૂપ છું, મારા સ્વભાવમાં દોષ નથી, એમ નિર્દોષ અનુભવ કરતાં દેહાધ્યાસ છૂટે છે, તેથી જીવ કર્મનો કર્તા ભોક્તા થતો નથી, એ જ ધર્મનો મર્મ છે. આત્માનો અવ્યાબાધ જ્ઞાયક શુદ્ધ સ્વભાવ છે તેમાં પરના નિમિત્તની ઉપાધિ નથી, એમ ભૂલને સૂક્ષ્મપણે જાણી અને જ્ઞાનની પ્રતીતિ, જ્ઞાનની શાંતિ, જ્ઞાનનું બળ થતાં કર્તા ભોક્તાપણું

છે. અહીં એમ કહે છે કે તું જ સ્વાધીનપણે જિંદગી પડ્યો. તેથી
 પરવસ્તુમાં સુખદુઃખની અને મારાપણાની ખુદ્દિ કરે છે. તારી સ્વા-
 ધીનતા ભૂલી, વિભાવપણે અજ્ઞાનમાં સ્વચ્છંદપણે તારું પ્રવર્તવું
 થાય છે, અને જ્યારે યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ તે માન્યું, જાણ્યું ત્યારે
 સહજ સુખ સ્વરૂપમાં સ્વાધીનપણે તારું પ્રવર્તવું થાય છે. અનંત-
 ઠાળની ભૂલ એક મમય માત્રમાં ટાળી શકાય છે. એ જાગૃતિની એક
 પણ તે અનંત સંમારના મૂળનો નાશ કરનાર છે. પોતાને જે ભૂલ
 થાય છે તે સ્ત્રી, કુટુંબ, ધન, ધાન્ય વગેરે પરના કારણે થતી નથી.
 પર વસ્તુ ઠાંધે જીવને પરિભ્રમણી શકે નહિ, કોઈ કોઈને પરાણે રાગ-
 દ્રેષ કરાવી શકે નહિ. ભૂલ પોતાના અજ્ઞાનના કારણે છે, તે સ્વાધીન-
 પણે તું ભૂલ કરનારો હોવાથી તું પોતે સ્વાધીનપણે ભૂલ ટાળી શકે
 છે. હું પરાધીન છું, હું ભૂલવાળો છું એમ જાણ્યું કોણે? હું પરાધીન
 છું એ જાણનાર જ સ્વાધીન છે. જડની ક્રિયા જીવને આધારે નથી,
 પણ પોતાના જ્ઞાનમાં શુભ અથવા દોષ કરવો તે પોતાને આધારે છે.
 પોતે અનાદિથી અજ્ઞાનમાં જિંદગી હતો, તે સ્વયં સત્સમાગમવટે જાગૃત
 થયો. કોઈ સાચો જિજ્ઞાસુ આત્માથી ભૂલ ટાળવા તૈયાર થાય, તેને
 સંપુરણનો યોગ અવશ્ય થાય છે. જહાજથી યોગ ન મળે તો અંદરથી
 યથાર્થ સમાધાન જાગે. અને તેથી પરવસ્તુમાં જે સુખખુદ્દિ થતી
 હતી તે ટળે છે, અને અવિરોધપણે સ્વાનુભવ થાય છે, “આરોપિત
 સુખ જમ ટળ્યો, ભાસ્યો અવ્યાબાધ” રખડવામાં—અજ્ઞાનમાં અ-
 નંતકાળ વીલ્યો, પણ તે ભૂલ ટાળવામાં અનંતકાળ જોઈએ તો સ્વ-
 ભાવની કિંમત શી? એકજ સમયમાં આત્મજ્ઞાન થાય છે, અને તેનું
 ફળ જાણતા અસંખ્યાતા મમયનીવાર લાગે છે, તેનું કારણ હ્રસ્વસ્થ-
 પણું છે. પૂર્ણ સ્વરૂપ જેવું છે તેવું જાણ્યું, માન્યું તે સાથેજ પૂર્ણતાને
 લક્ષે શરૂઆત થાય છે. વર્તમાનમાં સાધક સ્વભાવપણે શુદ્ધતાનો અંશ
 પૂર્ણમાંથી ઉઘડ્યો તે પૂર્ણને પહોંચી વળવાનો પ્રયત્ન (પુરુષાર્થ)
 વર્તે છે—થાય છે. જ્યારે આત્મા—પોતાની શુદ્ધાત્મ પરિણતિને એકજ
 સમયમાં જ્ઞાનમાં પકડી શકે ત્યારે, તે જ સમયે કેવળજ્ઞાન એટલે પૂર્ણ
 શુદ્ધ સર્વજ્ઞતા પ્રગટ થાય છે. આત્મા અનાદિ અનંત છે; તેમાં
 દરેક સમયે પોતાનું સ્વાધીન એકદમ સામર્થ્ય છે, તે એકજ સમયમાં

એવી સ્વરૂપ સ્થિતિ તે વીતરાગ તત્ત્વનો મર્મ છે. એમ ત્રણે કાળના જ્ઞાનીનું રહસ્ય છે. તે અનાદિનું સત એમ છે તેમ અહીં કહ્યું છે.

સાધારણ જીવોને નિર્ણય કરવામાં ઘણી મુંઝવણ પડે છે, પણ તેઓ મનન કરે તો ઘણી સરળ ભાષાથી આ આત્મસિદ્ધિમાં ઊંડું રહસ્ય મૂક્યું છે. સાચા જ્ઞાનની સમજણ વિના દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનો ઉપકાર થાય નહિ. ગુજરાતી ભાષામાં તત્ત્વનું 'ઊંડું' રહસ્ય આ શાસ્ત્રમાં બહાર ક્યું છે. જે વાત જે આશયથી કહેવામાં આવી છે તે આશય સમજવાથી કહ્યાણ છે. બાકી શબ્દો વાંચી જનારા ઘણા છે, જોડલા શબ્દો વાંચી જનારાનું કહ્યાણ ધર્મ શકતું નથી, પણ તેનું મનન અને સાચી સમજણ કરવાથી કહ્યાણ થાય છે જેને સાચી સમજણની રુચિ છે તેણે, જ્ઞાની પુરુષોએ જે પ્રકારે આત્માને કહ્યો છે તે જ પ્રકારે, આ આત્મસિદ્ધિમાં આત્માને કહ્યો છે, તેનો વિશ્વાસ કરવો, અને સત્ત્વમાગમવડે તેનો નિત્ય અભ્યાસ કરવો. આત્મામાં શુદ્ધ જ્ઞાન મિવાય પરમાણુ માત્રનો સંબંધ નથી, તું નિત્ય મોક્ષસ્વરૂપ છે, તેથી જેવો છે તેવો થા, એમ આ ૧૧૫ મી ગાથામાં કહ્યું છે. જે પોતાના સત્ત્વરૂપને સમજ્યો, તે ઉપકારીનો પરમ ઉપકાર થયો છે એમ કહી, ઉપકારીનું બહુમાન—વિનય કરે છે. જે પોતાના સ્વરૂપને સમજ્યો તેણે દેવ, ગુરુ, ધર્મને સ્વીકાર્યા છે. તે જ મતનું બહુમાન છે. દેવ, ગુરુ, અને ધર્મ એ ત્રણે સત્ત્વરૂપ વીતરાગ છે, નિર્દોષ છે, તેનો આદર એટલે સંસારનો આદર નહિ, પરપદાર્થનો પરિચય નહિ. એમ એક ગુણ પ્રગટતાં બધા ગુણો સાથે પ્રગટે છે, અને તે પૂર્ણ દેવજ્ઞાન થયે પરિપૂર્ણ થાય છે, પૂર્ણ પવિત્ર વીતરાગ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ ભગવંત પરમાત્મા કહેવાય છે. જેમ છે તેમ આત્મા અને જડ, સ્વ-ભાવ-નિભાવ, કથાય-અકથાય, કર્તો-અકર્તો, મક્રિય-અક્રિય, ભોક્તા-અભોક્તા વગેરે અનેક ધર્મનું રહસ્ય આ શાસ્ત્રમાં આવી જાય છે. માટે તે પૂજ્ય વિચારણું. પૂર્વોપર વિરોધ રહિત નિર્ણય થવો જોઈએ. લોકો સંસારમાંથી કંઈક નિવૃત્તિ લઈને સ્વ-પરનો વિચાર કરે ત્યારે સમજાયને? લોકોને તેનું મનન જ નથી. અનંત સુખસ્વરૂપને પામવાની સાચી જિજ્ઞાસાનો વિચાર કર્યા વિના પાત્રતા પણ ક્યાંથી આવે?

નિજ સ્વભાવમાં જ માનવું થાય છે. બૂલવું ટળવું તે જ ગુણવું થવું
 છે. બૂલ અનાદિની છે પણ બૂલરૂપ સ્વભાવ નથી, માટે બૂલ ટળે
 છે. પરમાં અહં-મમત્વપણું છે, પરમાં મુખગુણિ છે, તે ટાળી પોતાપણું
 આત્મામાં મનાય ત્યારે જે મન, વાણી, દેહ તથા સર્વ પર દ્રવ્યોમાં
 તથા પર ભાવોમાં આત્મગુણિ થતી હતી તે માન્યતા છૂટી જાય છે.
 આત્મામાં સાતાદ્રષ્ટાશક્તિ જીવ પ્રગટ કરે ત્યારે જે પરધર્મરૂપ દેહા-
 ત્મગુણિ હતી તે ટળતાં, જીવ જડ કર્મનો કર્તા લોકતા ઉપચારે પણ
 નથી જે જ ધર્મનો મર્મ છે. આગળ કહ્યું હતું કે "વિચારવા આ-
 ત્માથીને ભાખ્યો અત્ર અગોચ્ય." તે અહીં પ્રુદ્ધો જણાવી દીધો
 છે. આત્માનો સંહજ સ્વભાવ એમ જ છે, જ્ઞાનીએ કાંઈ ગોપ્યું નથી.
 જેમ છે તેમ વસ્તુ સ્વરૂપનું રહસ્ય (સ્વભાવ ધર્મ) વિરોધ રહિત
 કહ્યું છે. પરભાવનો કર્તા લોકતા સ્વભાવના ભાનમાં જીવ ન હોય,
 અને સ્વભાવનું ભાન હોય તો પરભાવમાં જીવને ટકવું હોય જ નહિ
 એટલે કે સ્વસ્વરૂપમા સ્થિતિ હોય, જે જ મૂળધર્મનું રહસ્ય છે. આ
 ૧૧૫ ગાથા ગુપ્તીમાં પણ ન્યાય આવી ગયા છે. જડ અને ચેતન
 સ્વતત્ર જે પદાર્થને જુદા માનવા, સંયોગી અવસ્થામાં (પરવસ્તુમાં)
 અહંત્વ મમત્વ છે તે છોડવાં, પરમાં મુખગુણિની મિથ્યા માન્યતા
 છોડવી તથા નતદર્શનનો આગ્રહ છોડવો એમ કહ્યું. તે સર્વ કથનનો
 આશય સમજવા પડી હેય ઉપાદેયરૂપ વિવેકગુણિ જાગૃત રહે છે,
 અને આત્મા પરદ્રવ્ય પરભાવથી જુદો, શુદ્ધ અસંયોગી તત્ત્વ છે તે
 સંશુરુના યોગવટે અને પોતાની પાત્રતાથી જેમ છે તેમ સમજાય છે,
 મુમુક્ષુને પોતાના સત્ય સ્વરૂપમાં શંકા ન પડે, તેમ મુજબજ ન થાય,
 જ્ઞાનીએએ કંઈ શુષ્ક રાખ્યું હશે તેવી શંકા પણ ન થાય, એવા જીવો
 ચેતન્ય ચમત્કારમાત્ર ભગવાન આત્માની પૂર્ણતા ઉપર મીટ રાખીને
 સદા નિત્ય જાગતા દેખાય છે, તેમા પરતુ કાર્ય કરવાનું આવતું નથી;
 એવું નિઃસંદેહ તત્ત્વ થીમદે બહાર ક્યું છે તે સમજો. પોતાના અક્રિય,
 સર્વજ્ઞ સ્વભાવનો મહિમા આવે ત્યારે, ચેતન્ય ભગવાન પોતાની રક્ષા
 કરે છે. અને પોતાના નિત્યનિર્ભય નિઃશંકસ્વભાવને જ જીએ છે.
 પરથી જુદાપણાનું ભાન થતાં આત્મા પરનો કર્તા લોકતા પરમાર્થ નથી,
 પણ મોક્ષસ્વભાવમાં જ નિત્ય સ્થિત છે. ઉપાધિનો અંશ પણ નથી,

છે. આત્મા સત્ છે, સ્વાધીન છે, પરમાર્થે અસંગ છે. જે સત્ છે તે સ્વયં સિદ્ધ છે. વસ્તુ છે તે કોઈના આધારે નથી, માટે વસ્તુ ત્રિકાળી સત્ છે. છે તે પૂર્ણ છે. વસ્તુ સ્વભાવ કનીપણુ પોતાથી જિણો, હીણો, ઉપાધિરૂપ હોય નહિ, તેથી ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા શક્તિ સ્વભાવે પૂર્ણ અખંધ શુદ્ધ છે. છે તે પોતાથી છે, પરપણે નથી. ઉપાધિ સ્વભાવે આત્મા નથી; તું છો “ ભોક્ષ સ્વરૂપ ” એ નિધિનો ટચ થતાં અનંત સુખસ્વરૂપ હું છું, એવી સ્વાધીન શક્તિનો અપૂર્વ હકાર આવે છે. દૃષ્ટાશક્તિનો દ્રષ્ટા, જ્ઞાયકશક્તિનો જ્ઞાતા સ્વયં પોતે જ છે. ભાષામાં દેવપણુનો દોષ આવે પણ સામાન્ય દ્રવ્ય દ્રષ્ટિએ આત્મા નિત્ય, અનંતદર્શન-જ્ઞાનસ્વરૂપ મહાજ સ્વભાવના સામર્થ્યપણે બે-હદ છે. ત્રિકાળી સંગંગ જ્ઞાયક સ્વભાવમાં એટલે સ્વતત્ત્વમાં ખંધન ઉપાધિનો ભેદ નથી. અવસ્થામાં ભૂલપણે માન્યું હતું તે ભૂલ કાંઈ સ્વભાવની ભૂતની નથી. પોતે પોતાને ભૂલીને, પોતામાં પર નિમિત્તનો આરોપ કર્યો હતો. તે ભૂલને સાચા અભિપ્રાય અને જ્ઞાન વડે ટાળી અભૂલપણે જેવો સહજ શુદ્ધ સ્વભાવ છે તેવો સ્વીકારવો. તેવો સ્વીકાર થતાં સ્વભાવમાં ફરી ભૂલ ન થવા દેવાનું બળ, પૂર્ણતાનું લક્ષ, અમુલ્ય અને પ્રતીત વડે જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં વર્તે છે, અને ભોક્ષ સ્વરૂપને વ્યક્ત થતું દેખે છે. “ તું છો ભોક્ષ સ્વરૂપ ” તે પદમાં ‘તું છો’ એ શબ્દ ઉપર વજન છે. પોતાનું અનંત સુખ સ્વાધીનપણે છે, તે સુખ શક્તિ સ્વરૂપ છે, જીવ સુખનો નિધિ છે, સ્વભાવમાં દુઃખ કે ઉપાધિનો અંશ માત્ર નથી. એ સમજનો સ્વીકાર કર્યો અનંત આનંદને પ્રગટ કરવાનું બળ સાથેજ આવે છે. વસ્તુ-સ્વરૂપ સુખરૂપ જ છે, છતાં ભૂલપણે તેમાં નિમિત્તનો સ્વીકાર કરવાથી જીવે દુઃખની ક્રૂપના કરી છે. વિકારી અવસ્થાપણે પ્રકૃતિના નિમિત્તમાં જીવ જાંધો પડ્યો છે, તે સવળો થઇ પોતાની સ્વાધીનતાનો સ્વીકાર કરે તો શુદ્ધ ધર્મ શકે છે. સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન ચરિત્રમય સાધક સ્વભાવ અને ભોક્ષરૂપ સાધ્ય જેમ છે તેમ અહીં બતાવ્યાં છે, કંઈ ગોપવ્યું નથી. કોઈ કથનમાત્ર ધારી રાખે અને શુભ ન થાય તો તેમાં જ્ઞાનીનો દોષ નથી.

અહીં તો શ્રીમદે નિ સદેહ તત્ત્વને બાહેર ક્યું છે કે પરની મમતા
છોડ, અને તત્ત્વનો અભ્યાસ કર, અને કેવળ નિજસ્વભાવને જ બાલુ
સ સાર દેહાદિમા કર્તૃત્વ મમત્વરૂપ દેહાધ્યાય છોડે તો જ અસ યોગી
સ્વાધીન પૂર્ણ કૃતકૃત્ય અક્રિય શુદ્ધ વિદ્વાનદ આત્મધર્મને પામે ૧૧૫
૧૬, ૧૭, ૧૮ એ ચાર ગાથાઓ રહસ્ય પૂર્ણ છે, બહુ લાચી છે ૧૧૫
જીવ પોતે જ મોક્ષ સ્વરૂપ છે એમ અહીં કહે છે

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ;

અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાપ્યાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬

આવા ભાનવડે જે જીવ પોતાને મોક્ષ સ્વરૂપ સમજે છે તેને
મોક્ષ થાય છે મોક્ષ તો અવસ્થા છે, દ્રવ્ય અખડ છે તેમા સાધક
અને સાધ્ય જોડેલે કે કારણ અને કાર્ય સ્વસત્તામા સ્વાધીનપણે છે
આત્મામા મોક્ષ શક્તિરૂપે અનાદિ અનંત છે દ્રવ્યદૃષ્ટિએ મ સાર અવ
સ્થા આત્મામા જી નથી જેમ વર્તમાન અવસ્થામા અગ્નિના નિમિ
ત્તથી પાણીમા ઉષ્ણપણુ દેખાય છે, છતાં શીતલ સ્વભાવનો નાશ
થયો નથી, તેમ આત્માએ અજ્ઞાનભાવે ઈર્મના નિમિત્તની ઉપાધિ
સ્વીકારી, તે જીલની યોગ્યતાને લીધે વર્તમાન અશુદ્ધ અવસ્થા છે,
તે જીલ પુરુષાર્થથી ટાળી, જે શક્તિપણે મોક્ષ સ્વભાવ છે તે પ્રગટ
કરી શકાય છે એ રીતે પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ થાય છે, છે તે પ્રગટે છે
પરમાર્થ-શક્તિપણે જે સ્વરૂપે હોતો તે વ્યક્ત-(પ્રગટ) થાય છે જોડેકે
તારા જ સ્વભાવથી મોક્ષ છે, અને એ જ ધર્મ છે, તે જ પૂર્ણ સ્વાધીન
તત્ત્વનો સ્વીકાર છે, જે ન હોય તે નવું ન થાય જે આત્માનો મોક્ષ
સ્વભાવ કોઈપણ ક્ષણે હોવાત ન હોય તો તે પ્રગટ ન થાય, માટે
મોક્ષ સ્વભાવ દ્રવ્યદૃષ્ટિએ ત્રિકાળ છે પયયદૃષ્ટિ જોડે ઉપચારરૂપ
લોદૃષ્ટિથી લો તો સ સાર-અવસ્થા અનાદિ સાત છે, અને મોક્ષ
પર્યાય નવી છે આત્મા મોક્ષ સ્વરૂપ છે એવી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનના
અભ્યાસથી પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ થાય ૬ સત્ જોડે કે આત્માનું મૂળ
સ્વરૂપ લો તો સદાય મોક્ષ સ્વભાવ છે, અને વર્તમાન અવસ્થામા
બધરૂપ માન્યતાની યોગ્યતા છે સુગત સ્વભાવ છે અને બધ યોગ્યતા

તે ચૈતન્યની ભાવથી થાય છે. અંધારૂં ટાળવાનો ઉપાય એક પ્રકાશ જ છે, બીજા ઉપાયથી અંધારૂં ટાળે નહિ. તેમ અજ્ઞાન દૂર કરવાનો ઉપાય એક સાચું જ્ઞાન જ છે. તેથી કહ્યું છે કે “છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કતાં તું ઈર્ષ્ય, નહિ લોકતા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ, અનંત દર્શન જ્ઞાન તું અવ્યાખ્યાય સ્વરૂપ” એ અવિરોધ ન્યાયના પ્રમાણથી નિશ્ચય કરીને આત્મધર્મના મર્મને કહ્યો છે. ત્રણે કાળના જ્ઞાનીઓને જે કહેવું છે તે તત્ત્વતું રહસ્ય, શ્રીમદે પણ દાંડી પીટીને બહેર કહ્યું છે. યુક્તિ, અનુમાન, સર્વજ્ઞ કથિત આગમ પ્રમાણ અને સ્વાનુભવથી આત્માનો સ્વીકાર કરવો તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. તે જ ચૈતન્યભગવાનની સ્વતંત્રતાની બહેરાત છે. આત્મા અખંડ, અસ્પૃષ્ઠ, શુદ્ધ, બુદ્ધ, સ્વયં જયોતિ અને અનંત સુખ સ્વરૂપ છે. તેની લોકોને હા પાડવી કઠણ પડે છે; અને કહે છે કે આ મલિન, બંધવાળો આત્મા દેખાય છે, તેને જુદો, અખંધ, અને શુદ્ધ કેમ કહેવાય? પુષ્પાદિ નિમિત્ત આધીન દષ્ટિવાળા પરાધીનતા જ જુએ છે. નિમિત્ત સારું મળે તો કંઈ પણ કરીએ જેમ જે માને છે તેનો અહીં નિષેધ કર્યો છે. કિંચિત્ માત્ર પરાશ્રિત વિભાવ ન રહે, તે માટે આ ગાથામાં કહે છે કે તું દેહાદિ સર્વ પદાર્થથી જુદો છો, કોઈમાં આત્મદ્રવ્ય લગી ગયું નથી. દ્રવ્યે-દ્રવ્ય પદાર્થથી (સાચી દ્રષ્ટિથી) સદાય જુદે જુદાં છે માટે તું શુદ્ધ છો, બોધસ્વરૂપ છો, શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રદેશાત્મક છો, સ્વયં જ્ઞાનજયોતિ છો એટલે કોઈને આધારે તારો પ્રકાશ નથી, પણ સ્વભાવે જ તું જ્ઞાયક-જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છો, અને અવ્યાખ્યાય સુખતું ધામ છો એટલે તેમાં ઉપાધિ કે પરાધીનતાનો અંશ નથી. એ પરમાર્થ સ્વરૂપ તું છો, તેમાં અધિકે શું કહેવું? તેમાં જ ઠર, તેને જ વિચાર. જેમ સાકરમાં કાળીજીરીની કડવાશનો સ્વાદ નથી, તેમ જ્ઞાનમાં (આત્મામાં) દુઃખ, ઉપાધિનો અંશ પણ નથી. જેમ મીઠાનો ગાંગડો ક્ષાર રસથી રસભર-ભરછક છે, તે સળંગ અખંડ ક્ષારરસને અવલંબીને ભરપૂર છે, તેમ આત્મા પરના મેલ રહિત, શુદ્ધ, અસંજ, નિર્મળ જ્ઞાનમાત્ર છે. એનું ભાન કરવું, સમ્યક્ પ્રતીતિ કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે. આ સમ્યગ્દર્શન કોઈ વેશવાડા કે ક્રિયાકાંડથી

તા. ૨૩—૧૧—૩૯.

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, તેમાં પરત્વું કર્તાકર્મપણું નથી. માત્ર
 ચોતાના જ્ઞાનમાં સ્થિરતા અસ્થિરતા થઈ શકે છે, ચોતે નિર્મલ સ્વરૂપ
 છે, છતાં ભય રાગ ઉપજાવે છે તે ચોતાની બૃલ છે, પરવસ્તુનો દોષ
 નથી. આ ગાથામાં તું જ મોક્ષ સ્વરૂપ છો એમ કહ્યું. ૧૧૬.

આત્માનો સ્વભાવ શું છે તે ગાથામાં બતાવી, તે સ્વભાવનો
 જે વિચાર કરે તે જ શુદ્ધતા પામે એમ જણાવે છે.

શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યધન, સ્વયંજ્યોતિ મુખધામ;

ખીજું કહીયે કેટલું? કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭.

આત્મા એક દ્રવ્ય (પદાર્થ) છે, તેને ચૈતન્ય સ્વભાવ છે, તેની
 ચર્ચાર્થ પ્રતીતિ (મમ્યગદર્થન) થયે પૂર્ણત્વ કારણ પ્રગટ થાય છે,
 તે માધક સ્વભાવ અગ્રે ઉધરીને પૂર્ણ થઈ જાય છે. તે સ્વયં શુદ્ધ
 છે, તે દ્રવ્ય સ્વભાવ કહ્યો ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક શુદ્ધ ચૈત-
 ન્યધન છે, કાળથી ચોતાની શુદ્ધ પર્યાયવું પરિણમન, ભાવથી સ-
 હાય શિવરૂપ બોધસ્વરૂપ છે, તેથી દેહાદિ સર્વ પરદ્રવ્યોથી જુદો છે.
 “દેહાદિ” માં પુણ્યપાપરૂપ શુભ-અશુભભાવ, (રાગાદિક વિકાર)
 આઠ કર્મપ્રકૃતિ તથા સમસ્ત પરદ્રવ્ય જડ પરમાણુ, તે બધુંય પર
 સમજી લેવું, વસ્તુ સ્વભાવમાં શુભ અશુભ વિકરૂપ નથી, પરમાણુ
 માત્રની ઉપાધિ નથી. આત્મા પરપદાર્થમાં કોઈ પ્રકારે ભગતો નથી,
 અને પરવસ્તુ આત્મામાં ભગી જતી નથી. પરમાર્થદષ્ટિ એટલેકે
 સાચી દષ્ટિથી આત્મા શુદ્ધ જ છે. પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે, તેને
 અગ્નિ ઉપર મૂકે તો પણ તેમાં ફરેક ક્ષણે અગ્નિને બુજાવવાનો સ્વભાવ
 છે ભગવાન આત્મા પવિત્ર જ્ઞાતાપણુ બૂટીને પુણ્ય પાપ પ્રકૃતિની
 અસર લઈને, વિકારી અવસ્થાવાળો થઈ, શુભાશુભ ઉપાધિરૂપ પર્યા-
 યનો ચોતામાં સ્વીકાર કરે તે બિંધી માન્યતા છે. તે બૂલને એક જ
 સમયમાં ટાળીને ચોતાને અસંગ, અમૂલ સ્વરૂપ બળે, માને અને
 સમયમાં ટકીને જ્ઞાતાના જ્ઞાનમાં કરે, તો તે ઉપાધિરૂપ બૂલ અવસ્થાનો
 અસ્તીકાર થઈ જાય છે, અને વિભાવથી છૂટવું સહજપણે થાય છે,

તે ચૈતન્યની ભાવથી થાય છે. અંધારું ટાળવાનો ઉપાય એક પ્રકાશ જ છે, બીજા ઉપાયથી અંધારું ટળે નહિ. તેમ અજ્ઞાન દૂર કરવાનો ઉપાય એક સાચું જ્ઞાન જ છે. તેથી કહ્યું છે કે “છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કતો તું ઈર્મ, નહિ લોકતા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ, અનંત દર્શન જ્ઞાન તું અવ્યાબાધ સ્વરૂપ” એ અવિરોધ ન્યાયના પ્રમાણથી નિશ્ચય કરીને આત્મધર્મના મર્મને કહ્યો છે. ત્રણે કાળના જ્ઞાનીઓને જે કહેવું છે તે તત્ત્વત્ત્વ રહસ્ય, શ્રીમદે પણ હાંડી પીટીને જાહેર કર્યું છે. સુદિત, અનુમાન, સર્વજ્ઞ કથિત આગમ પ્રમાણ અને સ્વાનુભવથી આત્માનો સ્વીકાર કરવો તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. તે જ ચૈતન્યભગવાનની સ્વતંત્રતાની જાહેરાત છે. આત્મા અખંડ, અસ્પૃષ્ટ, શુદ્ધ, બુદ્ધ, સ્વયં જ્યોતિ અને અનંત સુખ સ્વરૂપ છે. તેની લોહોને હા પાડવી કઠણ પડે છે; અને કહે છે આ મલિન, બંધવાળો આત્મા દેખાય છે, તેને જુદો, અબંધ, અને શુદ્ધ કેમ કહેવાય? પુર્યાદિ નિમિત્ત આધીન દ્રષ્ટિવાળા પરાધીનતા જ જુએ છે. નિમિત્ત સારું મળે તો કંઈ પણ કરીએ એમ જે માને છે તેનો અહીં નિવેધ કર્યો છે. કિંચિત્ માત્ર પરાશ્રિત વિભાવ ન રહે, તે માટે આ ગાથામાં કહે છે કે તું દેહાદિ સર્વ પદાર્થથી જુદો છો, કોઈમાં આત્મદ્રવ્ય ભળી ગયું નથી. દ્રવ્યે-દ્રવ્ય પરમાર્થથી (સાચી દ્રષ્ટિથી) સદાય જુદે જુદાં છે માટે તું શુદ્ધ છો, બાધસ્વરૂપ છો, શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રદેશાત્મક છો, સ્વયં જ્ઞાનજ્યોતિ છો એટલે કોઈને આધારે તારો પ્રકાશ નથી, પણ સ્વભાવે જ તું જ્ઞાયક-જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છો, અને અવ્યાબાધ સુખતું ધામ છો એટલે તેમાં ઉપાધિ કે પરાધીનતાનો અંશ નથી. એ પરમાર્થ સ્વરૂપ તું છો, તેમાં અધિક શું કહેવું? તેમાં જ ઠર, તેને જ વિચાર. જેમ સાકરમાં કાળીજીરીની કડવાશનો સ્વાદ નથી, તેમ જ્ઞાનમાં (આત્મામાં) દુઃખ, ઉપાધિનો અંશ પણ નથી. જેમ મીઠાનો ગાંગડો દ્વાર રસથી રસભર-ભરણ છે, તે સર્ગંગ અખંડ દ્વારરસને અવલંબીને ભરપૂર છે, તેમ આત્મા પરના મેલ રહિત, શુદ્ધ, અસંજ, નિર્મળ જ્ઞાનમાત્ર છે. એનું ભાન કરવું, સમ્યક્ પ્રતીતિ કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે. આ સમ્યગ્દર્શન કોઈ વેશવાડા કે ક્રિયાકાંડથી

નથી, કોઈ બાદ્ય સાધન વટે નથી, પણ સમજામાં છે, તે જાતની સ્વાતુલ્ય દશામાં છે. જેમ (જુલ) મીઠાનો સારરસ મીઠામાં તત્ત્વ ભરેલ છે તેમ, ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપી ભરેલ છે. જીવનો મોક્ષસ્વભાવ છે તેની ચક્ષુ ને સ્થિરતાથી તે પ્રગટ થાય છે. ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૧૮ આ ચાર ગાથા દ્વયમાં કોતરી રાખવા લેવી છે. જેમ નોતું કુવર્ણપણાથી ફીણું, ઉણું, મસિન નથી, તેમ આત્મસ્વભાવ નિત્ય પૂર્ણ બેહદ જ્ઞાન, આનંદપણે સ્વ શક્તિથી સદાય પૂર્ણ છે, નિરુપાધિક છે.

આત્માને બંધરૂપ તથા ઉર્જો-પ્રીત્તો વિકારી માનવો તે મિથ્યા-ત્વ છે. શાદુકારને ચોર કહેવો તે યોગ્ય નથી, તેમ આત્માને પરના નિમિત્તની ઉપાધિવાળો, પુણ્યવાળો, પરનો કર્તા, -લોકના માનવો તે યોગ્ય નથી. માટે કહે છે કે હું જુદા સ્વરૂપ છું, ચૈતન્ય પ્રદેશાત્મક છું, અમર્ય પ્રદેશી જ્ઞાનધન સ્વભાવ છું; તેમાં પુણ્ય, પાપ, રાગાદિની ઉપાધિ પરમાર્થ (આચી દ્રષ્ટિથી જુઓ તો) નથી. અજ્ઞાની પર નિમિત્તની ઉપાધિનો આદર કરે છે, તેને ભય છે, શંકા છે, પરમાં કીડ જુદી છે, તેની નિમિત્ત આધિન વૃત્તિ છે, અને દ્રવ્ય દ્રષ્ટિવાળા જ્ઞાનીને પૂર્ણ જ્ઞાનધન સ્વભાવની પ્રતીત છે, સ્વયં નિર્ભય છે, તેમાં એક અશય જુદા ભય કે શંકાનો પ્રવેશ નથી. ચૈતન્ય સ્વરૂપને જોળા-ખાવતાં પાંચ જુગસંજ્ઞા આ ગાથામાં કહી, તે વાચ્ય પદાર્થ ચૈતન્ય-ધન ભગવાન આત્મા છે. ધન એટલે નિવડ, કંઈ છે તેમાં પરવસ્તુનો પ્રવેશ નથી. સ્વચતુષ્ટયથી અસ્તિત્વ અને પરચતુષ્ટયથી નાસ્તિત્વ સદા શિવસ્વરૂપ સાચક સ્વભાવમાં જીવ સ્થિત છે. વર્તમાન પર્વાય પરના નિમિત્તથી પૂર્વની ભૂતને કારણે અશુદ્ધ છે તે પરમાર્થ દ્રષ્ટિમાં ભોળ છે. અત્રે પાંચ જોલમાં ચૈતન્ય દ્રવ્યના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ઘટે છે. શુદ્ધ જીવદ્રવ્ય તે ચૈતન્યનું અખંડ સ્વક્ષેત્ર છે, તે અનંત સુખ નિધાન છે. તે સ્વરૂપ અતુલ્ય વટે બેહદ સુખ આનંદ એક એક સમયમાં છે, તે બેહદ શક્તિ ત્રિકાળ છે. તે સ્વયં જ્યોતિ એટલે પોતામાં પ્રકાશરૂપ છે ચાર રાત્રિના અધકારમાં પણ અધકારના પર-માણને બાંધે છે, એટલે પોતે સ્વયં જ્યોતિ છે. કેમકે કોઈ પણ તેને

પ્રકાશતું નથી. સ્વભાવે જ તું ઓપિત, શોભિત, પ્રકાશસ્વરૂપ છે, તારો જ્ઞાન પ્રકાશ પ્રગટ થવામાં કોઈ મદદની જરૂર નથી. પ્રશ્ન— ‘આત્મા આવો જ છે’ એમ ઝોળખાવનાર પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સત્પુરુષનો યોગ મળે તો તે માર્ગ દેખાડેને? ઉત્તર:—સત્પુરુષને ઝોળખનાર તો પોતે છે, બીજાત સ્વરૂપ છે, તે કોનાથી બાંધે છે? તેનો નિર્ણય કરો. સહુ કોઈ પોતાવડે બાંધે છે, પરથી કોઈ બાંધતું નથી. જેને સત્સ્વરૂપ બાંધવાની સાચી જિજ્ઞાસા છે, તેને સત્સમાગમનો યોગ થાય જ. જે પાત્રતા મેળવે તેને કાંતો પૂર્વ સંસ્કારનું સ્મરણ થઈ જ્ઞાની પુરુષનો યોગ થાદ આવે, અને કાંતો બહારથી સદ્ગુરુ પ્રત્યક્ષ ઉપકારી નિમિત્ત થાય. તે રીતે ઝોળખનાર ઉપકારીનો ઉપકાર ભૂલે નહિ. સત્ અને સદ્ગુરુનું મહામાન કરે, અને તેને ઉપકારી માને, પણ સદ્ગુરુને ઝોળખ્યા વિના, મમજ્યા વિના શો ઉપકાર થાય? બધા છુવે અનેક વખત સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ પાસે જઈ દેહના, પુણ્યના ઠાઠના દર્શન કરી આવ્યા છે. કહેવત છે કે “કેવળી આગળ રહી ગયો કોરો.” એવા કેવળજ્ઞાન જ્યોતિ સ્વરૂપ ચૈતન્ય ભગવાન, વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ મળ્યા છતાં, તેને ભાવથી ન ભોંયા પણ દેહથી ભોંયા. ભગવાનની વાણી ભાવથી ન સાંભળી પણ શબ્દ સાંભળ્યા. એમ જ્યાંસુધી જ્ઞાનીને ઝોળખ્યા નથી ત્યાંસુધી તેને કંઈ સ્વશુણનો લાભ નથી. માટે તૈયારી, પાત્રતા, પરીક્ષા શક્તિ પોતાની ભેઈએ. આગળ કહેવાયું છે કે મુમુક્ષુ સત્ અને સદ્ગુરુની ઝોળખ કરવામાં મુંઝાય નહિ.

પાંચમો બોલ—તું સુખધામ પૂર્ણ આનંદમય, જોટલે કે અવ્યાબાધ સુખનું ધામ છે. તે શિવસુખમાં નિરુપાધિક આનંદમાં, રંચમાત્ર ઉપાધિ બાધા નથી. જેમ ચણામાં બે ગુણ છે. કાચા ચણામાં સ્વાદ ભર્યો છે; પણ અપ્રગટ હોવાથી સ્વાદ ન આપે, જોટલે તૂટે લાગે, અને વાવવાથી ઊગે. પણ તે ચણાને અગ્નિવડે કઢાયામાં, રેતીથી શેકવામાં આવે તો, અપ્રગટ સ્વાદ હોતો તે પ્રગટ થવાથી, સ્વાદ આપે અને વાવવાથી ઊગે નહિ. તેમ ચૈતન્ય આનંદમૂર્તિ આત્માનું જ્ઞાન પ્રગટ થયે પૂર્ણ સુખ પ્રગટે અને ભવનું બીજ ફરી ઊગે નહિ. (મિથ્યાત્વ નાશ થયા પછી ભવ ભાવનો અભાવ છે.) શ્રીમદે છેલ્લા

સંદેશામાં “વતે” તે જ્ય તે” એ શબ્દો વાપર્યા છે; તેનો અર્થ એ છે કે સાધક સ્વભાવનો જ્યકાર છે. તેઓએ કહ્યું છે કે:—

“સુખધામ અનંત સુખંત ચઢી, દિનરાત્ર રહે તદ્દ ધ્યાન મહીં;
પ્રશાંતિ અનંત સુધામય જે, પ્રજ્ઞાનું પદ તે વર તે જ્ય તે.”

“વર તે જ્ય તે”

આ શબ્દમાં ધણો જબીર ભાવ રહેલો છે. પૂર્ણ શુદ્ધ પવિત્ર એવો ચૈતન્યધન આત્મા સત્સમાગમના યોગે ભક્ત થાય છે, અને એ ભક્તના પુરુષાર્થવટે પૂર્ણ સુખ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. જેને શાંત મુનિ આદિ ધર્માત્મા એટલે યોગી જન ધરાવે છે તે પૂર્ણ સ્વરૂપના ભણે શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રે અતિમ સંદેશો કહી મુમુક્ષુઓ પ્રત્યે પરમ ઉપકાર કર્યો છે. પોતે સમાધિમરણની બહેરાતમાં “વર તે જ્ય તે” એમ કહી (જેમ હોય શાસ્ત્ર પૂર્ણ કરતાં પૂર્ણ મંગલિક કરે તેમ) શ્રીમદે કાવ્ય રચનામાં અતિમ મંગલિક કયું છે. માટે પોતાના સ્વાધીન શિવમુખ પ્રગટ કરવા માટે, પ્રથમ જ સ્વસ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરે, તેને જ ભણો, તેનો જ અનુભવ કરે એમ કહ્યું છે. પોતેજ પવિત્ર આનંદકંદ પરમ સુખની જડ છે તે પ્રગટ અનુભવથી પ્રમાણ છે. શક્તિ સામર્થ્યપણે સુખધામ સુખનું જ ક્ષેત્ર છે. અનંત આનંદ, અતીન્દ્રિય એકદ આનંદ તો તારી ભક્તમાંથી જ પાકે છે, તે જડ માધનથી કદિ નહિ પ્રગટે. ચૈતન્ય પ્રભુ ભણ્યો એટલે તેને જાણબધા નિમિત્તો ઉપકારી છે. પોતાના ઉપાદાનને આધીન નિમિત્ત છે. આ સ્વભાવદ્રષ્ટિ—તત્ત્વદ્રષ્ટિ—પરમાર્થ દ્રષ્ટિ છે, પૂર્ણ અખંડ તત્ત્વનો વિષય કરનારી સાચી દ્રષ્ટિ છે. તે તત્ત્વસ્વરૂપ આત્મા સમ્યક્જ્ઞાનનો વિષય છે, સાચા જ્ઞાનનું આ એક ક્ષેત્ર છે. “શુદ્ધ શુદ્ધ ચૈતન્યધન સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ” તું જ અનંત આનંદનું ક્ષેત્ર છે. “બીજું” કહીએ કેટલું કર વિચાર તો પામ” પ્રથમ દ્રવ્યપણું—સ્વભાવપણું, તત્ત્વપણું જાતાવ્યું તે અખંડ દ્રવ્ય દ્રષ્ટિ છે. મોક્ષ સ્વભાવ શક્તિરૂપે છે પણ પર્થોપે પ્રગટ નથી. જે અવસ્થાએ પણ શુદ્ધ હોય તો ઉપદેશ આદિ બર્થ કરે, અને સાધવાને પુરુષાર્થ પણ રહે નહિ. હવે તેનું સાધન એ છે કે “કર વિચાર તો પામ” એટલે જે સ્વભાવ તે માન્યો છે તેનું જ્ઞાન ઘટ કર, તે સ્વરૂપ

વિચારતું ઘોલન કર. જેમ છે, તેમ જાણુ. જાણીને ભરોસો કર, અને
એ શ્રદ્ધાને વિચાર અને તેમાં રાગ રહિત જ્ઞાનમાં સ્થિરતા કર; એ
રુચિના વિચારમાં કર, એ કારણતું સેવન કર, જે સ્વભાવમાં પૂર્ણ
શક્તિ ભરી છે તે પ્રગટ અવસ્થાને પામ. બીજો કોઈ માર્ગ નથી,
જ્ઞાન સિવાય કોઈ ઉપાય નથી. જે સ્વભાવ છે તેનું જ્ઞાન, તે જ્ઞાનની
ક્રિયા કર તો મોક્ષ પામ. મોક્ષ એક અવસ્થા છે, જે સિદ્ધદશા શક્તિ-
રૂપે છે તે પ્રગટ કરી આ શિવસ્વરૂપ પરમ સુખને પામીશ. તે
જાતના સત્ સાધનથી તું તે પ્રગટ પદને પામીશ. અધિક શું કહેવું ?
થોડું કહ્યું ઘણું કરીને માનજે; એમ તારા સ્વભાવની વાત છે, એને
ઘણા પ્રકારથી કહી છે. તેના લક્ષમાં એટલેકે સાધ્યની પૂર્ણતાના લક્ષે
પૂર્ણમાં કરવાનો પ્રયત્ન કર એ સાધન કહ્યું. ૧૧૭.

ઉપર કહ્યો તે નિર્ણય સર્વે જ્ઞાનીને છે એમ કહી વિષય
પૂરો કરે છે:—

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર સમાય;

ધરી મૌનતા એમ કહી, સહજસમાધિમાંય. ૧૧૮.

એ પરમપદ પ્રાપ્તિનો ઉપાય અને ઉપેય, માધન અને સાધ્ય
કહ્યાં છે તેમ જાણે તો, આ આત્મભગવાનને મન, વચન, કાયાના
યોગનું રૂઢન થતાં અયોગીદશા થઈ જાય છે, તેવો ભણુકાર આવે
છે. આ ન્યાયમાં (ભાવમાં) અનંત જ્ઞાનીનો નિશ્ચય અત્રે સંક્ષે-
પમાં સંકલ્પાયો છે. સર્વ જ્ઞાનીઓનો અવિરોધ નિર્ણય અત્રે આવીને
સમાય છે. જે જે નિર્ણય કહ્યા તે બધાં આત્મ ધર્મને અનુલક્ષીને
કહ્યાં છે. અનંત જ્ઞાનીનો એકમત (અભિપ્રાય) છે અને એક અ-
જ્ઞાની જીવના અનંત મત છે. અજ્ઞાનીઓના બધા મત મિથ્યા હોય છે.
મિથ્યાત્વકર્મ મોહકર્મના અનંત વિકારી પરમાણુના વિચિત્ર રસવટ
અસંખ્યાત પ્રકારના અધ્યવસાય (ઉપજાવે છે) બદલાય છે. તેમાં અજ્ઞાની
જીવ પોતાના અભિપ્રાયને અનંત પ્રકારે ખંડખંડ કરે છે. વસ્તુસ્વરૂપ
ત્રિકાળ એકરૂપ જ્ઞાયક જ છે. સહજ સ્વભાવમાં વિપરીતતા, મગ્નભેદ,
દોષ કે અસહજપણું નથી. આ ગાથામાં કહે છે કે સર્વ જ્ઞાનીનો

નિશ્ચય અત્રે આવીને સમાય છે, એમ કહીને સદ્ગુરુ સહજ સમા-
ધિમાં સ્થિર થયા, વાણી યોગનું અટકવું થયું. હું બીજાને સમજાવું
તે વિકલ્પ ઉપશમી બન્ય છે, અને સદ્ગુરુ સ્વરૂપ સ્થિત થાય છે.
એ પ્રમાણે તેઓ સહજ સમાધિમાં લીન થયા. વચન વર્ગણના
પરમાણુની યોગ્યતા હતી તેટલાં વચન નીકળ્યાં, તેમાં શ્રી ગુરુએ કાંઈ
કયું નથી. સર્વસદેવ તીર્થંકર ભગવાનની પરમ કસ્યાણુક વાણીના
રજકણો સ્વયં તે રૂપે પરિણમી બન્ય છે. સર્વસ અરિહંત ભગવાનના
યોગબળનું નિમિત્ત પામીને સહેજે દિવ્યવાણી છૂટે છે, અને તેના
નિમિત્તથી લાખો તૈયાર થયેલા પાત્ર જીવોનું કસ્યાણુ થાય છે. તેમની
વાણી પણ સહજ આવે અને સહજ અટકી જાય છે. ૧૧૮.

હવે શિષ્યને બોધબીજની પ્રાપ્તિમાં અપૂર્વ સ્વરૂપનો આસ્કાદ
થાય છે, તેનું અંતરનું ઘોલન વાણીયોગમાં દેખાડે છે. તેમાં શિષ્યના
સ્વભાવની ખીલવટ થાય છે. પૂર્ણ સાધ્યની જોગબ થઈ એટલે, જેમ
જીજ પ્રગટ થયું તે બીજમાંથી અંકુર કૂટીને વૃક્ષ થાય છે તેમ “ પૂ-
ર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત ” થતાં વર્તમાનમાં પૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર મીટ-
માડીને, પુરુષાર્થ મહિત અતરના વેદનના ભણકાર બહોર કરે છે:—

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આબ્યું અપૂર્વ ભાન;
નિજપદ નિજમાંહી લહ્યું, દુર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯.

“ સદ્ગુરુના ઉપદેશથી આબ્યું અપૂર્વ ભાન, ” એ રીતે નિ-
મિત્ત અને ઉપાદાન બતાવ્યાં. “ જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો
હોય અંતર; સમજાવ્યું તે પદ નયું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ” એમ
કારણ કાર્યમાં નિમિત્ત કારણ અને ઉપાદાન કારણ આવી જાય છે.
શિષ્યના ઉપાદાનની તૈયારી થઈ એટલે નિમિત્ત મળ્યો વગર રહે નહિ.
તેમાં ઉપાદાનની જગવાનતાનો સ્વીકાર છે. છતાં શિષ્ય તો ગુરુનોજ
ઉપકાર સ્વીકારે એવો લોકોત્તર વિનયમાર્ગ છે. સદ્ગુરુના ઉપદેશથી
અપૂર્વ (એટલે પૂર્વે અંનનકાળમાં કદી નહિ આવેલું એવું) ભાન
આવ્યું, આત્મજ્ઞાન સ્વાનુભવદશા પ્રગટી. અપૂર્વ એટલે પૂર્વે અન-
તવાર નવપૂર્વ જેટલું શાસ્ત્રાદિનું ભણપણું કયું, પુણ્ય પરિણામ

અનંતવાર ક્યો, છતાં અપૂર્વ જોવો નિજસ્વરૂપનો પ્રગટ અનુભવ થયો ન હોય. સદ્ગુરુના ઉપદેશથી પોતાનું અક્રિય, જ્ઞાતા, નિર્દોષ-સ્વરૂપ પોતાને વિષે યથાવચ્ચ ભાસ્યું, અને દેહાત્મબુદ્ધિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયું. “ નિઃપદ નિઃખાંડી લક્ષુ ” પૂર્ણ સ્વરૂપનું લક્ષ તે કારણ, આત્માનું અપૂર્વ ભાનરૂપ કાર્ય; અને સહકારી નિમિત્ત કારણ સદ્ગુરુનો ઉપદેશ થતાં—“ દૂર થયું અજ્ઞાન ” ગુણાગુણભાવ, જડની ક્રિયા આદિમાં અહં મમત્વબુદ્ધિ, તે જયો દેહ ભાવ છે તે દેહાત્મ-બુદ્ધિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયું. ૧૧૯.

અજ્ઞાન દૂર થતાં શું થયું તે હવે શિષ્ય કહે છે:—

ભાસ્યું નિજ રવરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;

અજર, અમર, અવિનાશીને, દેહાતીતરવરૂપ. ૧૨૦.

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સ્વરૂપની એકાગ્રતા તે ચારિત્ર (ધર્મ) તેમાં બીજું કંઈ આબંધું નહિ. પોતાનું શુદ્ધ ચેતન્ય સ્વરૂપ, અજર, અમર, અવિનાશી, અને દેહથી જુદું, પુણ્યપાપ, રાગદ્વેષ, મોહ ભ્રમણા આદિ સર્વથી ભિન્ન અત્યંત જુદું ભાસ્યું. અનાદિ અનંત જુદું સ્વાધીન નિજ તત્ત્વને શુદ્ધ ચેતનામય દીધું.

જીવ દેહ-ધન્દ્રિય રહિત સ્વાધીન તત્ત્વ છે તેથી સંસાર દેહાદિના કોઈ કાર્ય કરવાપણે ત્રણકાળમાં તેનો સ્વભાવ ન હોય. તે કેવળજ્ઞાન અને નિરાકુળ શાન્તિથી પૂર્ણ હોય જ, જોવો અપૂર્વ મહિમા દેખીને, હું નિઃસ દેહ પૂર્ણ પવિત્ર સ્વાધીન, અસંજ્ઞ સાયક સ્વરૂપ છું જોવો સ્વાનુભવ થતાં તેની બહિરાત નીચેની ગાથામા શિષ્ય કહે છે. ૧૨૦.

તા. ૨૪—૧૧—૩૯.

અહીં શિષ્ય પોતાના સ્વાનુભવની બહિરાત કહે છે:—

કર્તા ભોકતા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્યાંય;

વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧

વિભાવ, મિથ્યાત્વ વર્તે છે ત્યાં મુખ્યપણે અશુદ્ધ નિશ્ચયનયે વિકારીભાવનું કર્તાપણું, ભોકતાપણું જીવને છે. ત્યાં મન, વાણી,

દેહ, પુણ્ય-પાપ-રાગાદિ, પરમાં અહંત્વ, મમત્વ, કૃતૃત્વ, લોકતૃત્વ માન્યતાપણે વર્તે છે. પણ જો જીંધી માન્યતાને નિર્ભય, અબૂલ સ્વભાવના ભાનવડે ટાળી, એટલે કે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં વૃત્તિ વહી તેથી છવ અકર્તા થયો. બહારથી કાંઈ કરું તો મને ગુણ થશે, પુણ્યથી શુભ રાગથી કે ક્રિયાથી મને હિત થશે, જો આદિ અનેક પ્રકારે જે પરવસ્તુમાં સુખજીવિ હતી, તે બૂલ જાણી યથાર્થ સ્વરૂપનું ભાન થતાં, સ્વરૂપ સન્નુખ વૃત્તિ થઈ એટલે તે પરનો અકર્તા થયો. શિષ્યને આત્મજ્ઞાન=બોધગીજ પ્રગટ થતાં પોતાનો અનુભવ કથનવડે કહે છે. “ભાસ્તુ” નિજ સ્વરૂપ તે શુદ્ધ ચેતનારૂપ; અન્ય અમર અવિનાશી ને દેહાતીત સ્વરૂપ ” મિથ્યાદર્શનશસ્ત્ર, પુણ્યપાપ રાગાદિ, દેહાદિ પ્રત્યે અહંત્વ, મમત્વ, અને કર્તાલોકતાપણું છે તેને વિભાવ કહે છે. પણ “વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, યથો અકર્તા ત્યાંય” જો રીતે વિભાવ ટળે છે. અજ્ઞાનને કારણે ઉપયોગ પરભાવમાં વહેનો હતો તે ઉપયોગ બદલાવીને, પોતાના સહજ શુદ્ધસ્વરૂપમાં પરિણમ્યા, તે ઉપયોગ પરનો સાક્ષાત્ અકર્તા છે. ૧૨૧.

હવે શિષ્ય પોતાનું નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ જણાવે છે—

અથવા નિજ પરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;

કર્તા લોકતા તેહનો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ. ૧૨૨.

અજ્ઞાનભાવે પરભાવનો, દેહાદિ શુભાશુભ ઉપાધિ ભાવનો કર્તા લોકતા બૂલપણે યતો હતો, મનાણો હતો, તે સ્વાધીનપણે, અબૂલ સ્વભાવે અબંધભાવે પરનો અકર્તા થયો. અવસ્થામાં પરભાવના કર્તા લોકતારૂપ અજ્ઞાનવડે બૂલરૂપ માન્યતા કરી હતી તે અબૂલપણે સ્વભાવના જ્ઞાતાપણે ટાળી, જો રીતે પોતાના સહજ સ્વરૂપનો નિર્વિકલ્પપણે કર્તા લોકતા છવ થયો. આત્મામાં જ અલ્લેદનયે અનાદિ અનંત કર્તા લોકતાપણું છે. પણ પોતે પોતાના સત્ સ્વરૂપને બૂલીને, પરનો કર્તા લોકતા માન્યો હતો તેથી જીંધી શ્રદ્ધા, જીંધું જ્ઞાન અને જીંધું આરિત્ર હઈ. જો રીતે છવ રાગદેવનો કર્તા અને સુખદુઃખરૂપ કલ્પનાનો લોકતા યતો હતો. પણ ન્યાયે “ભાસ્તુ” નિજસ્વરૂપ તે

શુદ્ધ ચેતનારૂપ” એટલે કે આત્માની યથાર્થ પ્રતીતિ (સમ્યગ્દર્શન) અને સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં પૂર્ણ કૃતકૃત્ય, નિરુપાધિક પોતાનું સ્વરૂપ જેવું હતું તેવું જ જાણ્યું. તે અલેદ સ્વરૂપમાં પરતું કંઈ કરવાનું અને ભોગવવાનું નથી; જે કંઈ કરવા ભોગવવાનું છે તે સ્વજાતિનું જ છે. તે નિરાલંબન સહજ સ્વભાવનું કાર્ય છે. જ્ઞાનની (જ્ઞાતા શક્તિની) નિર્મળતામાં થવું, કરવું, રમવું, ટકવું, કરવું, તે જ્ઞાનક્રિયાનું કરવું છે. તે અવસ્થા (પર્યાય) પૂર્ણ થતાં અવ્યાબાધ અનંતસુખને ભોગવવાપણું છે. પ્રથમ જે રાગદ્વેષનો ક્રોધ અને કલુષિત ઉપાધિભાવનો, હર્ષશોકનો મુખદુઃખપણે ભોક્તા પોતાને માન્યો હતો, તે ભૂલ ટાળીને નિજસ્વભાવમાં ઠયો. એટલે “વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં થયો. અક્રોધ ત્યાંય” એ રીતે સમ્યગ્દર્શન થયું, એટલે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, શુદ્ધ ચેતના છે, જ્ઞાનની ચેતનામાં ચેતવું એટલે જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થવું એવો ભાવ પ્રગટે છે. આ સમ્યગ્દર્શન થતા પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિતિ થઈ, તેને નિજ પરિણામમાં ટકવું, કરવું, છે તેવો થવું કહેવાય છે. શુભાશુભ રાગાદિ પરિણામ તે અશુદ્ધ ચેતના છે. સત્ય બોલવાના કે અહિંસાના પરિણામ તે પુણ્ય પરિણામ છે. અને અસત્ય બોલવાના કે હિંસાના પરિણામ તે પાપના પરિણામ છે, બ્રેધ જાતના ભાવ તે શુભ અશુભ રાગની અશુદ્ધ પરિણતિ છે, મોહકર્મના ઉદયજન્યભાવ છે, તે જીવનું લક્ષણ નથી. હું પરજીવને હું જ ન દઉં, મેં તેને ન માયો, મેં તેની દયા પાળી, એવા શુભ પરિણામ પણ ચેતન શુણ્યથી વિપરીત કથાયભાવ છે. તે અજ્ઞાનીની દષ્ટિમાં હોય છે, કારણકે- તે કર્મભાવને માગે માનવો તે સ્વરૂપની હિંસા છે. મનની શુભ વૃત્તિ દયા કરવાના પરિણામ પણ શુભ રાગ છે. તે મોહકર્મનો ભાવ છે, તેને શુણ્ઠર મુખકર માનવો તે મહા અજ્ઞાન છે. માટે શુભ હો કે અશુભ હો તે બધાં પુણ્યપાપબંધક અશુદ્ધ પરિણામ છે. તેને ઠીક માને. મનાવે કે રૂડું જાણે તે અજ્ઞાની છે. વિભાવ પરિણામથી રહિત આત્મા છે, તેથી “નિજ પરિણામ જે શુદ્ધ ચેતનારૂપ” છે તે જ ઉપાદેય છે. મન, વાણી, દેહની ક્રિયા, પુણ્ય, પાપ કે શુભરાગનું દર્તાવ્ય જીવન માનવું તે મિથ્યા છે ભ્રમણા છે. એક પરમાણુમાત્રના સંબંધ રહિત જે શુદ્ધ ચેતનાનું સ્વરૂપ પરમાર્થ છે, તે જેમ છે તેમ

અહીં જહું છે શ્રીમદે ઘરનું કંઈ કર્યું નથી, પણ અનંત જ્ઞાનીઓએ
માનેહું કર્યું છે છતાં ઘણાં જીવો આશ્ચર્ય કરે છે કે આમા તો ક્રિયા
ઉઠાડે છે પણ જે કોઈ વીતરાગ જ્ઞાની પુરુષના આશયને સમજ્યા
નથી તે મિથ્યા આશ્ચર્ય કરે છે અનંત જ્ઞાનીનો આત્મા અને એ
આત્મા કાંઈ જુદી બાતનો નથી જ્ઞાન, દર્શન સ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાન-
પિંડ છે તે જાણે, પણ પરનું શું કરે? જીવનું લક્ષણ ચેતના છે તે
પોતાની સ્વશક્તિ છોડીને, અન્યથા પરિણમે એમ માનવું તે મિથ્યા
છે ચેતનું એટલે જાણવું તેમા હું જ નથી, ઉપાધિ નથી, તેમજ પુણ્ય
પાપ રાગદ્વેષ કરવાનો સ્વભાવ નથી દેહમા કાંઈ પ્રહાર થાય, પીડા
થાય, તેની વેદના જીવને થાય એમ જીવ માને છે, પણ ખરી રીતે
એ રાગ અને મમતાનું હું જ છે આત્મામા કાંઈ થતું નથી જો દેહના
કાંકા થાય તેનું હું જ થતું હોય તો મુનિ ધર્માત્માને હું જ થવું જોઈએ
આત્મા અરૂપી છે કોઈ શરૂથી પન્ડાતો નથી, પણ અનાદિથી દેહા-
ત્મજુદિમા પકડાણો છે, તેથી હું પકડાયો, હું હણાયો એમ માને છે.
શરીરના રજકણોનો સ્વભાવ છે તેથી સંયોગ વિયોગપણે ગળવું મળવું
થાય છે, છેવળ, ભેદન સ્વયં પન્ડવું તેના કારણે થાય છે, પુરુષભૂતના
અનંત રજકણો પીવાઈ જાય તેને આત્મા જાણે ધાણીમા મુનિના
દેહના રજકણ પીલાણા તેમા મુનિને કાંઈ હું જ નથી હું જ તો મોહ
ભાવમા છે શ્રેણીક મહારાજા નરકમા છે, ત્યાં તે હું જ ભોગવતા નથી,
પણ પોતાના આત્માની શાંતિ અનુભવે છે

શ્રીમદે કહ્યું છે કે - “પ્રથમ દેહ દ્રષ્ટિ હતી તેથી ભાસ્યો દેહ
(દેહમા શુભાશુભ રાગ, તથા પરદ્રવ્યો સમજી લેવા) હવે દ્રષ્ટિ થઈ
આત્મામા ગયો દેહથી નેહ (પ્રેમ)” પ્રથમ દેહની દશામા ફેરફાર
થયે, એટલેકે રાગ થયે, પોતે સ્વયં દેહના ભાવપણે કર્તા ભોક્તા થતો
હતો, તે અશુદ્ધ ચેતનાનું એકાગ્રપણ છૂટ્યું, અને શુભ અશુભ રા-
ગાદિ અશુદ્ધ પરિણામથી જીવીને શુદ્ધ ચેતનાનો કર્તા ભોક્તા થયો
આ સમ્યક્દર્શનનું લક્ષણ છે, સમક્રિતીનું સ્વરૂપ છે, આમા ખીણ
કંઈ કરવાનું ન આવ્યું તેમ આ કાંઈ બિ આમા બિ ચી વાત નથી, પણ
જોન દર્શન મોક્ષમાર્ગનો એકમાત્ર એકડો છે આ સિવાય ખીણ હોય

તે મિથ્યા માનવું. ૧૨૨.

શિષ્ય સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનનો કહેલો મોક્ષમાર્ગ સમજ્યો તેનો પ્રમોદ કરે છે. અને કહે છે કે:—

મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;

સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ઞય. ૧૨૩

સદ્ગુરુ પ્રત્યે શિષ્ય કહે છે કે:—આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધતા એટલે તેની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રદશા સહિત, યથાર્થ સ્વરૂપ આપે કુંઠામાં સારરૂપે સમજાવ્યું, તે સ્વરૂપની સમજણ, પ્રતીતિ અને તેનું સાધન ત્રણે અભેદરૂપ આત્માજ છે. આત્મા આનંદધન શુદ્ધ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે. તેમાં યુક્ત્ય, પાપ, રાગ, મળ, મેલ આદિની ક્રિયા નથી. મિથ્યા અભિપ્રાય રહિત આત્માની પૂર્ણ કૃતકૃત્ય મોક્ષસ્વભાવની પ્રતીતિ, (શ્રદ્ધા) તેનું નામ સમ્યજ્ઞદર્શન છે. સમસ્ત પરદ્રવ્યથી ભિન્ન સ્વાધીન પવિત્ર જ્ઞાયક આખો આત્મા, તેનું જ્ઞાન અને તે જ્ઞાનમાં દહી રહેવું, કરવું, એકાગ્ર થવું તે આરિત્ર, એનું નામ વૃત્તિ પચ્ચબાણ છે. આત્મધર્મ છે, સ્વર છે, પ્રતિક્રમણ છે. એ વિના ધર્મ નથી. એ સિવાય બધાં આરિત્ર આદિ બાહ્ય છે, પર છે, કર્મભાવ છે, બંધભાવ છે, હું કોણ છું તેની ઓળખાણ નથી તે શેમાં વતે? સ્વભાવમં વતે? તે 'વત' કહેવાય. સ્વસ્વરૂપનું અવિરુદ્ધ ભાન નથી તે વતે? ક્યાં? ભાન વિના જક ભાવમાં, બંધ પ્રસંગમાં વતે. શુદ્ધતાની શ્રદ્ધા, શુદ્ધતાનું જ્ઞાન અને વર્તન એ જ મોક્ષમાર્ગ છે. આવો નિર્ઞય સર્વજ્ઞ ભગવાન તીર્થ કર પરમાત્માનો પ્રરૂપેલો માર્ગ, હે ગુરુદેવ! આપે સંક્ષેપમાં સમજાવ્યો, આ સિવાય તીર્થ કર વીતરાગનો ખીજો માર્ગ નથી. વીતરાગની આજ્ઞાના નામે જે કોઈ જ્ઞાન સિવાય બીજું કહે તે કર્મભાવ, બંધભાવ, અજ્ઞાનભાવ માનવો. ત્રણેકાળે અનંત જ્ઞાનીનો એકજ મત છે. જેમાં રાગદેષ અજ્ઞાન નથી, એવા નિર્ઞય વીતરાગ સર્વજ્ઞનો માર્ગ ત્રણેકાળે એકજ હોય. અનંતજ્ઞાની ભગવતોને શું કહેવું છે તે આશય સમજ્યા વિના, જે કોઈ એક તત્ત્વમાં બીજું કર્તવ્ય નાખે નિમિત્તના ઉપચાર વચનને આત્મામાં

ખતવે છે તે મિથ્યાત્વી છે સર્વજ્ઞ વીતરાગને સંમન્યા વિના બહારથી
 બીજું મનાયું છે જૈનદર્શન તે સર્વોત્તમ નિર્ઘંક છે ત્રણેકાગ
 એ એક જ ધર્મ જયવત છે ૨૪ મા તીર્થ કર શ્રી મહાવીર ભગવતે
 પત્રી બાર વર્ષ હુકાગ પડવાથી બે ફાટા પડી ગયા તે પચમકાગ હુકા-
 અવસર્પિણી કાગનો મહિમા છે તેમા વીતરાગના નામે અન્યથા માન-
 નારા ધણા છે પુણ્ય પાપ, રાગદ્વેષ મારા, પરંતુ કર્તવ્ય માફ એમ
 માનનારા અજ્ઞાની છે તે વિભાવ માન્યતારૂપ ભૂલદશાને ટાળીને શુભ
 અશુભ રહિત, શુદ્ધભાવમા ટકી રહેવું એ જ મોક્ષમાર્ગ છે આત્માની
 સાચી પ્રતીતિ યોગ્યતા શુદ્ધતામા સ્થિરપણે એકાગ્રપણે ટકી ન રહે
 વાય એભુદીવાત છે તે ચારિત્રની નિર્જાળતા છે, પણ ત્યાં દર્શન સબ ધી
 દોષ નથી અભિપ્રાયમા તો નિશ્ચયતા વને છે શુભ અને અશુભ
 ભાવ બેઠે અશુદ્ધ અધ્યવસાય છે, તે કર્મભાવ છે, તે મારા નથી,
 કારણકે પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ પરથી બિન્ન, પોતાને વિષે નિશ્ચય અવ-
 ભાસ્યું છે જે દયા કરવાના શુભ હિસા કરવાના અશુભ પરિણામને, તથા
 દેહાદિના કામને પોતાના માને છે તેને પોતાના સત્સ્વરૂપનો અનાદર છે
 તેથી અનતજ્ઞાનીની આશાતના છે, કારણકે તેણે આત્માને રાગરાગો
 માન્યો, તેમા ઠીક માન્યું, તે કર્તવ્ય માન્યું 'કર્તાનું છોટ તે કર્મ' ન્તા
 પોતાનું બહાલુ જે કર્મ (કાર્ય) તેને કેમ છોડે? ન છોડે મારે જેને દેહા
 દિમા કર્તૃપણાની કુચિ છે તેને પવિત્ર વીતરાગી આત્માની કુચિ ન જ હોય
 એટલે કે અકુચિ, કોઈ હોય જ જેણે સત્સમાગમ વડે સદ્ગુણના ઉપ
 દેશથી, પોતાના પૂર્ણ શુદ્ધ આત્માને અસંગ અમધ, એકરૂપ શાતાપણે
 સ્વીકાર્યો તેણે સત્સ્વરૂપ દેવ, શુદ્ધ, ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેમા
 આત્મા સ્વાધીન શુદ્ધ છે, તેનો પણ સ્વીકાર થયો અનત નિર્ઘંક
 ભગવતેનો સ્વભાવ પોતાથી પોતાવડે બાળ્યો, તેથી પોતામા બાળીને
 કહ્યું કે "મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા તે પામે તે પથ, સમજાવ્યો સક્ષે
 પમા સકાગ માર્ગ નિર્ઘંક " નિર્દોષ વીતરાગ પુરુષોર્જ અનત જ્ઞાનીએ
 કહેલો, માનેલો, આત્માનો ત્રિકાગ્રી ધર્મ સ્વીકાર્યો, એટલે પોતાનો
 પણ તેમા સ્વીકાર થયો જેમ બીજનો ચંદ્રમા જિગ્યો તે પણ પ્રકાર
 એક માથે દેખાડે છે, બીજ દેખાય, આખો ચંદ્ર દેખાય, દેટલો
 ઉપડનો બાકી રહ્યો તે પણ જણાય તેમ સમ્યગ્દર્શન થતા પૂર્ણની

પ્રતીતિ, કેટલો ગુણ એ જાતનો પ્રગટ્યો, અને કેટલો બાકી રહ્યો તે એક સાથે જણાય છે.

“ સમન્તલ્લો સંક્ષેપમાં ” એટલે સકળ માર્ગનો સાર સમન્તલ્લો. આ પંચમ કાળમાં ધન્ય ધન્ય અવતાર. આયુષ્ય હુંડું તેમાં આપ શ્રી ગુરુ ભંગવાન મળ્યા. તેથી મને અપૂર્વ આત્મજ્ઞાન આપ્યું કે મારે નિશ્ચય મોક્ષ છે. શિષ્યનો લકિતભાવ, ઉત્સાહ ઉભરાય છે, આટલા આવે છે. આત્મ પ્રમોદ પ્રગટે છે. જેમ મૂર્ચને દેખતાં જ સરોવરમાં રહેતું સહસ્રમુખી કમળ વિકસીત થાય; તેમ ભક્ત હૃદય શ્રી સદ્ગુરુ ભગવતને દેખીને પ્રકુલિત ભાવથી લકિત કન્વામા ઉલ્લસિત થાય છે, અને સાધક સ્વભાવથી જાદુમાન કરે છે. ૧૨૩.

શિષ્ય અહીં શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાનનો ઉપકાર દર્શાવે છે—

અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર. ૧૨૪.

‘ શુભવંતા જાની અમૃત વરસારે પંચમ કાળમાં ’
અનંતવાર વીતરાગની આજ્ઞાને નિર્ઝંઘર્મના નામે વિપરીત માર્ગનું મેવન કર્યું, તે ભૂલ નિર્દોષ અભૂલ સ્વભાવના ભાનવડે ટાળવાથી અપૂર્વ આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે. આમાં આદ્યાર ‘ અહો ’ આવે છે. અતીન્દ્રિય આનંદ અમૃતના સાગર પંચમ કાળમાં જોઈળ્યા. અહો ! આશ્ચર્ય અહો !

પોતાના પુરુષાર્થને ઉપાડવા સ્વચ્છંદનો ત્યાગ કરી શિષ્ય અર્પણ બળ છે, તે અર્પણતામાંજ લોકોત્તર વિનયનો અપૂર્વ મહિમા છે. તે લાયક શિષ્યમાં વર્તે છે. તે કહે છે કે હે ! પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુદેવ, અહો ! અહો ! કરુણાના અપાર સમુદ્ર સ્વરૂપ, આત્મલક્ષ્મીવંત આપ પ્રભુએ આ પામરપર આશ્ચર્યકરી પરમ ઉપકાર કર્યો છે, તે મનના પરિણામદ્વારા તમારો ઉપકાર હું કેમ ગાઈ શકું ? વાણીથી પહોંચેલું કહી શકું ? માત્ર વિકલ્પ રહિત સ્વભાવમાં કરી બાંધે, સમાઈ બાંધે, એજ કૃતકૃત્યતા છે. હે શ્રી ગુરુ, આપની અપાર સિંધુ સમાન

નિષ્કારણ અકાયા કરણ છે. મારામાં અનંતગુણી પામરતા દેખાય છે, પણ તે પામરતાસાથે અનંતગુણનું જ્ઞાન છે, અને જેહદ વીર્યનો ઉપાડ છે, પુરુષાર્થ છે

કરુણાના જે પ્રકાર છે એક પ્રચરત વિકૃત્ય તેમાં પણ અસ્થિર તાથી છૂટીને નિર્વિકૃત્ય સ્થિરતાનો ભણુકાર છે, અને બીજે પૂર્ણ વીત રાગ સ્વરૂપ અરિહત પરમાત્મા, તીર્થ કર આદિ સર્વજ્ઞદેવ જેમને અકાયાકરણ છે પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડવા માટે ઉપકારીને જોળખી તેમા ઉપકારીપણુ આરોપી શકાય છે, તેમાં સત્ત્વ બહુમાન છે શ્રીમદ્દેવો સમ્યક્દર્શન માટે યત્ન છે કે-હે સર્વોદ્ધૃષ્ટ મુખના હેતુભૂત સમ્યક્દર્શન તને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર હો “ હે ! શ્રી કુંદકુદાદિ આચાર્યો ! તમારા વચનો પણ અરૂપાનુમધાનને વિષે આ પામરને પરમ ઉપકારભૂત થયા છે તે માટે હું તમને અતિશય ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું ” તેમા અનંતગુણને તથા પરમ ઉપકારીને જોળખીને સત્ત્વ બહુમાન લાવી પોતાની પામરતા (નિર્માનતા) વર્ણવી છે સદ્ગુણને નહો ! અહો ! જે વાર કહ્યું છે અને ઉપકારમા જે વખત ‘અહો’ શબ્દ છે તે વડે અપૂર્વ આશ્ચર્ય કહ્યું જેમ નિર્ધનને કાંઈ લાખ રૂપીઆ આપી દે તો તેને કેવો હર્ષ થાય ? તે તો વિકાગીભાવ છે, તેમ અહીં તો અતીન્દ્રિય નિરાકુળ આનંદ છે. ઉપકાર સમજનાર ઉપકારીનું બહુમાન કરે છે, તેમા પોતાના ગુણનો આદર છે ગુણ પ્રગટયો એટલે નિર્માનતા પ્રગટી સ્વચ્છદ ટાળીને સ્વાધીનતા પ્રગટી એટલે શુભક્તિનું મહામાન બિછળ્યા વગર ન રહે. અને શ્રી ગુરુનો ઉપકાર પણ ગાય જ ગુણ તો પોતામાથી પ્રગટ કરવાનો છે, પણ છત્રસ્થ અ પરા હોય ત્યામુખી અપ્ર પ્રચરત રાગ રહે છે અને પાછળ વિરૂપના અભાવરૂપ પુરુષાર્થ હોય છે શ્રી ગુરુને અકાયા કરણ છે, એમ સમજીને સદ્ગુણને સાક્ષાત્ ભગવાન કહેવામા વિરોધ નથી ૧૨૪.

તા ૨૫-૧૧-૩૯

હવે શિષ્ય આનંદમા આવતા ‘શુ કહ્યું, શુ ધર’ એમ કહે છે -

શુ પ્રભુચરણ કને ધરું, આત્માથી સી હીન;
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વત્સ ચરણાધીન ૧૨૫

હે ! શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત, આપનો અનંત ઉપકારી છો. હું આપના ચરણ આગળ શું ધરું ? સદ્ગુરુ પરમ નિષ્કામ છે. જેણે આત્મા આપ્યો તેના ચરણ સમીપે બીજું શું ધરું ? એ પ્રભુના ચરણાધીન વતું, એમાંજ સાચો વિનય છે. શિષ્ય એમ ન કહે કે મારા ઉપાદાનની તૈયારી હતી, તેથી મને વાણીનો એવો યોગ થયો; મારાં પુણ્ય હતાં તેથી તે નિમિત્ત થયા, એવી ભાષા—વિકલ્પ પણ ન હોય, પણ નમ્રતાથી તે નમતો ઢળતો રહે છે.

મદ્ગુરુ ઉપદેશના દાતા છે તે ઉપચાર કથન છે. વીતરાગ કોઈ રાગ ધ્રુવજા ન હોય, આ જીવ ધર્મ પામે તો માફ એવો વિકલ્પ પણ ન હોય. જો એટલો પણ રાગ હોય તો તે વીતરાગ નથી. શુભરાગની અદ્યપ્રવૃત્તિ પણ કયાય પરિણામરૂપ અશુદ્ધ ભાવ છે; પણ નિષ્કારણ—કરણા શ્રી સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાનને છે. એમ ભક્તો આરોપ કરે છે. તેમને કોઈ ઉપર દયાનો વિકલ્પ તથા ઉપદેશ હઉં એવો શુભ રાગભાવ નથી; પણ પૂર્વના પુણ્યના ઉદયનો વાણીયોગ-ભાષાવર્ગણા નીકળી જાય છે. વીતરાગ ભગવાન બોલે નહિ; વાણી સહેજે છૂટે છે. સાંભળનારના પુણ્યનો યોગ છે, નિશ્ચયથી એમ છે છતાં શિષ્ય સમજીને પોતાને અનંત ઉપકારનું ઈષ્ટ નિમિત્ત ગણીને, તેનું મહામાન વિનય કરે છે. ગણધરદેવ પણ કહે છે કે “ અપૂવ્યણા ” હે સર્વજ્ઞ ભગવાન આપે અનંત ઉપકાર કર્યો છે. ભગવાનને ઉપકારનો વિકલ્પ પણ નથી, છતાં ભક્તો પોતાનો એ નિમિત્તે પુરુષાર્થ ઉપાડે છે, અને વિનય કરે છે, મતનું બહુમાન કરવા અંતરથી ઝિઝગી પડે છે. પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડતો, કયાયનો ટાળતો સ્વરૂપ ભક્તિનો પુરુષાર્થ ઝિઝગી બેઠેલ સ્વભાવનો પ્રમેહભાવ કરે છે, કે હે નાથ ! આપે મને આત્મા આપ્યો. આપ અકયાય કરણના દાતાર છે. આપ તારનાર તીર્થસ્વરૂપ છો; એમ ઉપકારીનો ઉપકાર હૃદયમાં સમજતો, વીતરાગના સ્વરૂપને ઝોળણીને સતનું બહુમાન કરે છે. અનંતજાગની અશાંતિ ભૂલ ટળી, અને પરમ શાંતિનું અંતર વેદન પ્રગટ થયું; તેથી જ્યાં જુએ ત્યાં જ્ઞાનીનો ઉપકાર દેખે છે, બીજું દેખતો નથી. વિકલ્પમાં બેડો હોય પદ આવશ્યક ક્રિયાનું જ્ઞાન કરતો હોય, છતાં તે સતનો વિનય કરે

છે, આદર કરે છે. શાસ્ત્રમાં વ્યવહારની—નિમિત્તથી વાણી બોલાય છે, જેમ ધીનો ડોહો કહેવાય છે, તેમ વીતરાગ ઉપર ચોતાના ભાવનો આરોપ કરીને વાણીમાં જે ઘટે તે બધુંય કહેવાય. પુરુષાર્થ ઉપાડતો નિમિત્તમાં ઉપચાર કરીને ચોતાનો વિનય ભક્તિભાવ ઉપાડે છે. ધર્માત્મા અંતરમાં વિવેક સમજીને તીર્થ કર, સદ્ગુરુદેવ આદિ વીતરાગ સત્પુરુષોત્ત્વ બહુમાન કરે છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ સત્સ્વરૂપ છે, નિર્દોષ વીતરાગ છે, સત્નો આદર તે ચોતાના ઇષ્ટ ગુણનો આદર છે. જો ત્રણે વીતરાગ સ્વરૂપ છે. વીતરાગની ભક્તિ પ્રશસ્ત રાગ છે, છતાં તે રાગનો રાગ નથી. કોઈ પણ રાગ સર્વથા હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) માને છે, છતાં ગ્યાલગી અધૂરી સાધકદશા છે, ત્યાંલગી પ્રશસ્ત રાગના પુરુષાર્થ છે. સમ્યગ્જ્ઞાનનો જોવો મહિમા છે કે ત્રણેલોક તેને અનુકૂળ છે, સત્સ્વરૂપના સાધકને કોઈ વસ્તુ બાધક નથી.

શિષ્યને સાચા સ્વરૂપની યોગ્યજીવની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી સદ્ગુરુત્વ મહામાન કરે છે. નિર્માનતા દ્વારા પુરુષાર્થનું વીર્ય ઉત્તરે છે, અને સ્વરૂપ ભક્તિમાં સદ્ગુરુને જ કન્યાલક્ષ્મી કહે છે. નર્મોદ્યુષ્ટ સ્તુતિમાં આવે છે કે હે પ્રભુ! આપ ‘જીવદયાલુ’ આપેજ મને જીવ આપ્યો, જોમ ઇષ્ટ નિમિત્તમાં ચોતાના ગુણનો આરોપ કરીને, સદ્ગુરુને અનંત ઉપકારના કરવાવાળા કહે છે. સ્થિરતાનું બહુમાનપણું જો પૂર્ણ સ્વરૂપની સ્થિરતાનો પ્રેમ છે. મને અનંતગ્રામમાં આત્માપણાનું જ્ઞાન ન હતું તે આપે જ યથાવચ્ચ જતાવ્યું હતું જડ જ હતો તે જડતા પલંગનીને આપે જ મને જીવત્વ “આત્મા” આપ્યો, હતું મને બુદ્ધીને પુણ્ય, પાપ, રાગાદિમાં મારાપણાની કલ્પના કરીને પરવશમાં ચેતનધર્મ માનતો હતો, તે જૂલ ટાળીને આત્માને જોવો બાળ્યો કે હું તો શુદ્ધ બુદ્ધ ચેતન્યધન છું, સ્વાધીન છું, જોમ સમ્યગ્જ્ઞાન થયું, તે આપની કરુણાના પ્રતાપે છે. ‘હું’ આત્મા જાન્યો માટે આપજ “જીવદયાલુ” છો. સ્થિરતા—રમણતા સહિત, પૂર્ણ સ્વરૂપની મીટ માટી મદ્યુગ્ના શરણમાં ઉભો રહી, ચિકિત્સા તોડીને આખી પૂર્ણ સ્થિરતાને ભાવતો, નુચવતો સ્પર્શતો શિષ્ય કેવળજ્ઞાનના

ભણકાર દેખે છે; અને કહે છે કે આપના ચરણાધીન વતું; એટલે કે જેવું સ્વરૂપ છે તેવી શ્રદ્ધા જ્ઞાન અને જ્ઞાનની એકાગ્રતારૂપ સ્વ આ-
 રિત્રમાં રમણતા કરે, તમારા ચરણકમળમાં વતું એ ઉપચાર છે, પણ
 ઉપકારીનો અનહદ ઉપકાર આપ્યા વિના રહે નહિ. તેથી શિષ્ય
 અનંતગુણના નિધિ સદ્ગુરુ પાસે પોતાનું દીનત્વ કહે છે, સાથે અનંત
 શક્તિનું જ્ઞાન છે. પણ જેને ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા કેવો છે, કેવડો છે
 તેની યોગ્ય નથી; અને કહે અમે આત્મા છીએ, એમ અમને ખબર
 નહિ હોય? એવો ખોટો દાવો કરે છે. તે આત્માને નામે મન, વચન,
 કાય એટલે યોગની ક્રિયામાં, શુભ પરિણામમાં ધર્મ માનીને સંતોષાઈ
 ગયા હોય છે. તેને સાચું સમજવાનો અવકાશ રહેતો નથી તે ભક્તિ
 કરે છે તોપણ રાગની, કષાયની ભક્તિ કરે છે. જ્ઞાન વિના ભક્તિ
 કોની? અહીં શિષ્ય સમજીને અંદરથી વિવેક, જાગૃતિ સહિત સદ્ગુરુનો
 (સત્નો) વિનય કરે છે હે નાથ! આપેજ આત્મા આપ્યો. પોતે
 જાણ્યું કે એક પરમાત્મા માત્ર માઈ નથી. એટલે મન, વચન, કાયા
 આદિ દેહભાવથી રહિત થઈને આપની આજ્ઞામાં વતું. પરમાત્માનો
 સેવક પરમાત્મા જેવોજ હોય. આપ જે ભાવેથી પૂર્ણદશાને પામ્યા છો,
 તે ભાવે હું પણ આપની આરાધના વડે એકલો આલ્યો આવું છું. ૧૨૫.
 અહીં શિષ્ય પ્રભુ આધીન વર્તવાની ભાવના કરે છે:-

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;

દાસ, દાસ હું દાસ, છું તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬.

હવે આ દેહાદિ શબ્દાદિ વગેરે જે કંઈ માઈ માન્યું હતું તેના
 મમત્વથી છૂટીને, તેનો હું સાક્ષી છું, એટલે કે આજથી સદ્ગુરુની
 આજ્ઞાએ (પ્રભુને) આધીન વતું. હું તે પ્રભુનો દાસ છું, દીન
 દાસ છું. પૂર્વે અનંતકાળથી સાચી સમજણ વિના, સ્વરૂપની સાચી
 પ્રતીતિ વિના, અનંત સંસારમાં રખડવું થયું; તે એક પોતાના
 અજ્ઞાનથી થયું, અને તેથી 'પામ્યો દુઃખ અનંત' આત્માના નામે
 જે કંઈ પુણ્ય, દયા, સત્ય, દત્ત, પ્રણય, વૃત્ત આદિ પૂર્વે અ-
 નંતવાર કર્યું; જે કર્યું તે બધુંય બીજું કર્યું, માત્ર એક આત્માને

જાણ્યો નહિ, માટે અન તબવમા અન તદુ ખ પામ્યો તે પરમપદ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ આપે સમજાવ્યું એટલે ભવિષ્યકાળમા હું અન તદુ ખને પામત તેનું મૂળ જેણે ઠેરુ, એવા શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાનનો હું દાસ છું, દાસ છું, દીન દાસ છું સદ્ગુરુ આત્મા અનુસાર આ પરમ નત્તો નિશ્ચય અને આશ્રય જ એક કર્તવ્ય છે, એવી સમજણ અને મમજાણનો વિવેક, આત્મામા વર્તતા પરમ ઉપજારીનો ઉપકાર સ્વીકારે છે ૧૨૬.

■ સ્થાનક પડે આત્મા ભિન્ન બતાવ્યો તેનો શિષ્ય ઉપકાર બહાર કરે છે —

૫૮ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ, મ્યાનથર્થી તરવાર-ત, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭.

છએ સ્થાનક સમજાવીને હે સદ્ગુરુદેવ, આપે દેહાદિથી આ રમાને, જેમ મ્યાનથી તલવાર જુદી કાઢીને બતાવે તેમ, સ્પષ્ટ જુદો એક પરમાત્મ માનના સબધ રહિત, (પરથી જુદો) બતાવી આપે અમાપ ઉપકાર ક્યો છે મોક્ષ અને મોક્ષનો ઉપાય, આત્મા ચિદ્ધન છે તેમાજ બતાવ્યો બાહ્યથી કષ્ટપિણુ સાધનનો આશ્રય જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમા નથી, એમજ હોવાથી જેને અન તણુણુ જ્ઞાન થયું છે, એવો શિષ્ય પોતાની પામરતા વર્ણવીને પુરુષાર્થ ઉપાડે છે એજ લોકોત્તર વિનયનો મહિમા છે, તેમા જ પોતાનો મહિમા છે “ચેતન રૂપ અનુપ અમૂરત, સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેઝા” માત્ર આત્મપદ પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મા સમાન છે પણ જીંધી દષ્ટિવાળાએ પરના નિમિત્તથી બધવાળો ઉપાધિવાળો માન્યો છે, સિદ્ધભગવાન જેનો ન માન્યો તેથી તે મિથ્યાદષ્ટિ છે સ્વાધીનપણુ બૂલીને પોતાને બધવાળો, વિકારી માને તો વિકાર સ્વભાવ ઠે, પણ ચૈતન્ય સ્વભાવ બધરૂપ નથી, એક સમ્યમાત્રની બૂલ વર્તમાન અવસ્થાની ચોગ્યતાના કારણે હંતી, તે બૂલ જણમા પવનીને પૂર્ણ સિદ્ધદશા પ્રગટ થઈ શકે છે પૂર્ણતાને લયે સાધક સ્વભાવ જેને ઉઘડ્યો તે હવે અતર ચારિત્રની ભાવના ડરે છે, કે હું મારા જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપ ચારિત્રમા લીન ગિરિ થાઉં તેમાં એમ પણ આજુ કે મારામા પરનું એકપણુ કર્તવ્ય નથી, જા કોઈ

માને તો તે મિથ્યા છે. હું સામા જીવને મુખી કરી શકું, મેં અહિંસા અને દયા માળી, પગાવી, મેં દેહાદિ ક્રિયારૂપ ચારિત્ર પાળ્યું એ માન્યતા મિથ્યા છે, તેમાં ધર્મ નથી, ચારિત્ર નથી અને ચારિત્રની ભાવનાવડે સ્થિરતા વધારે છે. જેવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન છે અને તેમનું જેવું નિર્મળ ચારિત્ર છે, તેવુંજ માઈં યથાખ્યાત ચારિત્ર શીઘ્ર પ્રગટ થાવ, એમ પુરુષાર્થ ઉપાડીને સતનો વિનય કરે છે. તેમાં સદ્ગુરુ ઉપર નિશ્ચય કરે છે કે હે નાથ! આપેજ આત્મા આપ્યો. હે પ્રભુ! આપનો ઉપકાર અમાય છે. તે સમજે છે કે કોઈ કોઈની પયોયને લેતું દેતું નથી, કારણકે આત્માસ્વયં સ્વાધીન તત્ત્વ છે, તે નિરપેક્ષ અને કપાય રહિત છે; નિર્વિકલ્પ છે. મનના વિકલ્પ અને વાણીદ્વારા સદ્ગુરુનો વિનય શી રીતે કરું? બસ! ઠરી જાઉં, એ એક લક્ષ છે, એ પૂર્ણ ચારિત્રની ભાવના છે. ૧૨૭.

ઉપસંહાર

હવે ઉપસંહાર કહે છે:—

દર્શન પટે શમાય છે, આ પટ સ્થાનકમાંહિ;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮.

છ ખોલની પીઠિકા ઉપાડી ત્યારે કહ્યું હતું કે “પદ સ્થાનક સંક્ષેપમાં, પદદર્શન પણ તેહ, સમજાવવા પરમાર્થને કહ્યા જ્ઞાનીએ એહ” તેમ છ ખોલતું સ્વરૂપ પુરું થતાં આ ગાથા કહેવામાં આવી છે. એ છ પદથી પદદર્શનનું સ્વરૂપ પૂર્ણ થું, અખંડ કેવું હોવું જોઈએ, એકાંત અને વિરોધ કેમ છે, એ પણ સમજાવ્યું છે. તેને વિચારવાથી કંઈ શંકા રહે નહિ. જીવ નિઃસંદેહ થયો એટલે નિઃસંદેહ તત્ત્વની પ્રતીત, સ્થિરતા સાથે લઈને ઉપડ્યો છે. આત્માને પરથી જીદો સ્વાધિનપણે જેમ છે તેમ જાણ્યો તેણે સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માને જાણ્યા. જેવા પરમાત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ છે તેવોજ હું છું, એમ બધા પડખાથી નિર્ણય કર્યો પછી શંકા ન પડે. જે જાણુનો પવન ફરે, તે જાણુ ધબકે ફર્યો કરે તેમ લોકો સાચા ખોટાનો નિર્ણય કર્યો વગર “જી મહારાજ” કરીને જ્યાં ત્યાં અર્પણતા કર્યો કરે છે, સમ-

નવ્ય કરીને વિનય મિથ્યાત્વને પોષણ આપે છે. તેને સાચો નિર્ણય
 ક્યાંથી થાય? ખરી પરીક્ષા વિના બહારથી જ ધર્મ મનાયો છે, અને
 તેથી “સૌ સાધન બંધન થયા” અનંતકાળમાં જે જે કંઈ-કંઈ
 થયું તે બધું મરૂંતમાં ગયું, પણ આ જાતની વિધિ સહિત, અંતર
 તત્ત્વની પરીક્ષા કરીને આ કહ્યો તે માર્ગ વિષે, અવિરોધપણે વિચાર
 કરે તો તેમાં કંઈ પણ સંશય રહે નહિ. આચારાંગ સૂત્રમાં એક સૂત્ર
 છે કે “આત્મા સદા સંકપયોગી છે” સ્વજ્ઞાનના વ્યાપારવાળો છે.
 તેમ હોકો જોખી જાય, વાંચી જાય પણ આત્મા અરૂપી જ્ઞાન સ્વરૂપ છે
 તેનો અંતરગ ઉપયોગ શું, તેની કંઈ ખબર પડે નહિ, અને બહારથી
 ઉપયોગ માને, એટલે કે કંઈ લેવું. મૂકવું, ભેગને ચાલવું. પરની કયા
 કરવી, એ વગેરે જડની ક્રિયા અને કર્મભાવને આત્માનો ઉપયોગ
 માને છે, અને કહે છે કે અમે વીતરાગની આજ્ઞાને માનીએ છીએ;
 આ પોતાની ખોટી દૃષ્ટિએ ઉપયોગની ખતવણી કરી છે, વીતરાગને
 જોગખયા વિના, વીતરાગના નામે કર્મભાવમાં ધર્મ માન્યો છે. ઘણાં
 પુણ્ય ક્યાં છતાં પાપાનુબધી પુણ્ય હોવાથી સંસાર વધ્યો, ભવ ન
 ઘટ્યો. માટે જે પોતાના સ્વચ્છંદે અથવા સત્ અમતની પરીક્ષા વિના
 આત્મા માને છે, ધર્મ માને છે તે ખોટું છે. હું બની છું કે અભવી
 છું, અપભવી છું, કે બહુ ભગવાનો છું એ આદિ સંદેહ રહ્યા કરે
 ત્યાંસુધી આત્માની ખરી પરીક્ષા થઈ નથી એમ જાણવું. કોણ જાણે
 આપણને ખબર ન પડે, કેવળી ભગવાન જાણે એમ લોકો કહે છે.
 પણ ભાઈરે! છું કહેતો હતોને કે અમે દેવ, ગુરુ, ધર્મને માન્યા છે,
 આત્માની શ્રદ્ધા છે. પણ સંદેહ છે ત્યાં સાચી શ્રદ્ધાજ નથી. પોતાની
 ભૂમિકા દૃઢ થયા વિના, પ્રતીન સાચી નથી, અને સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ
 પણ નથી. સુમ્યદૃષ્ટિ નિ સંદેહ છે. આત્મા જ્ઞાનદશા પામ્યો તે
 જ્ઞાની જાણે છે. એક નિર્ણય યથાર્થ જ્ઞાનદ્વારા આવ્યો કે આત્મસ્વરૂપ
 ત્રિકાળ આમજ છે, એ નિ સંદેહ નિર્ણય આવ્યો તેમાં પોતાનો,
 અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમા સ્ત્રીકાર થઈ ગયો છે, એવી સાક્ષી
 પોતાને જાતથી આવે છે. જે સ્વરૂપના જ્ઞાન સહિત (મનની ધારણા
 વિના) સહજ પ્રયત્નથી સ્વયં જાણ્યો તેને શંકા ન આવે. અહીં
 દેવતાક જિંધા નિ શંક પડ્યા છે તેની વાત નથી. શ્રીમદ્ નાની ઉમરમાં

કહે છે કે ‘ત્યાં શંકા ત્યાં ગણ અંતાપ, જ્ઞાન તહાં શંકા નહિ સ્થાપ.’
 ત્યાં સમ્યક્જ્ઞાન બોધિણીજ પ્રગટયું, ત્યાં અંતરથી સહજ સ્વરૂપ
 આત્મખ્યાતિ ચેતન્યની જાહેરાત થાય છે. અને બેહદ સુખ સ્વભાવની
 શાન્તિ, તૃપ્તિ, સંવેદન વધતાં જાય છે પુરુષાર્થ સહિત નિર્ણય દેખાય
 છે. કોઈ ભગવાનને પૂછ્યા વિના પોતાની જાતને નિઃસંદેહ બખર પડે
 કે મારે હવે એકાદ કે અમુક ભવ બાકી છે, વધુ ભવ નથી. તે નિઃસંદેહ
 થયો, નિશ્ચય થયો, તેનું ‘વીર્ય’ પૂર્ણતાને લક્ષે સ્થિરતા સાધતું આગળ
 વધે છે. સ્વભાવે પરનો અકર્તા હશે તેથી વર્તમાનમાં અકર્તા થયો.
 ઉત્તરાધ્યયનમાં કહ્યું છે. અપા કતા વિક્તા ચ, હુણ ચ મુહાણ ચ
 આત્મા શુભ અશુભ કર્મનો કર્તા છે, એમ શાસ્ત્રમાં દુઃકી ભાષા નિમિ-
 ત્તની (ઉપચાર ભાષા) કહી. પણ ધીના ઘડાની જેમ તે વ્યવહાર વચન
 માત્રને પકડીને શબ્દાર્થનો આગ્રહ કરે તો મિથ્યા કરે છે, માટે પર-
 માર્થ-સાચા અર્થનેજ સમજવો. જડનો કર્તા ભોક્તા અજ્ઞાની પણ
 નથી, માત્ર અજ્ઞાની તેમ માને છે. જો આત્મા જડ કર્મનો કર્તા હોય
 તો આત્મા જડ થઈ જાય. યોગ્યતાના કારણે કથયિત્ રાગદ્વેષનો કર્તા
 જીવને કહેવાય છે, તે અજ્ઞાનભાવ ટાળીને સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ કરી
 શકાય છે જેમ સૂર્યના કીરણો હોય તેમ સમ્યક્દર્શન જ્ઞાનમય સૂર્યના
 આઠ કિરણો (સદગુણરૂપે) હોય છે. તેમાં (૧) સુખ્ય કિરણ આ
 ગાથામાં કહેલ નિઃશકિત ગુણ છે. આત્મા અને સિદ્ધ પરમાત્મામાં
 શકિતપણે કિયિત્ ભેદ નથી, બેહદ જ્ઞાનશકિતનો પિંડ, અજર, અમર,
 ‘પૂર્ણ’ કૃતકૃત્ય છે. સમસ્ત વિરોધ દોષ સહિત અસંગ પૂર્ણ પવિત્ર હું
 છું એવી નિઃસંદેહ પ્રતીતિ પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાના પુરુષાર્થ
 સહિત વર્તે છે, તે જ જ્ઞાનની ક્રિયા છે. પોતાના નિઃસંદેહ અભિ-
 પ્રાયમાં ભૂલ, ભય, શંકા ન પડે તે નિઃશકિત ગુણ છે. [૨] નિઃકાં-
 શિત ગુણનું કિરણ એવું છે કે ચોટા પુણ્યપદ-ઈંદ્ર, ચક્રવર્તી, તીર્થ કરના
 પુણ્ય પણ સમ્યક્દષ્ટિ ધરાવે નહિ. એક પૂર્ણ શુદ્ધ માત્ર આત્મપદ છે
 તે પ્રગટ થાય તે જ તેની ભાવના છે (૩) નિર્વિચ્છિક્ત ગુણનું કિરણ
 એવું છે કે, પોતાના પવિત્ર ગુણની ઘાત ન થવા દે, અને રાગદ્વેષ
 અજ્ઞાનથી બચાવે તે વેદપણું (જ્ઞાન ચિકિત્સા) છે. (૪) અમૂલ્ય
 ગુણનું કિરણ એવું છે કે શુભ અશુભ પરિણામની વૃત્તિ જોઈ તેની

વહે અગ્નીમાં-લેદજ્ઞાનમાં ન મુંઝાય, કે આ તે મારો ગુણ છે કે પરભાવ છે, કપાય છે કે અકપાય છે, એમ સ્વભાવ પરભાવને બરાબર જાણે. બહુવામાં મુંઝાય નહિ, ભૂલે નહિ. (૫) ઉપગ્રહન ગુણનું કિરણ એવું છે કે, આત્મામાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયના નિમિત્તથી થતાં સૂક્ષ્મ અતિસૂક્ષ્મ દોષને ટાળે, અને ગુણમાં બાધા ન થવા દે. (૬) સ્વરૂપની સ્થિરતારૂપ સ્થિતિકરણ ગુણનું કિરણ એવું છે કે, રાગદ્વેષરૂપ અસ્થિરતાને ટાળે, અને ચોતાને અખંડ શાન્તિ સ્વરૂપમાં જ સ્થિર રાખે (૭) વાતસલ્યગુણનું કિરણ એવું છે કે, પૂર્ણ સ્વભાવની કૃતિ હોવાથી પૂર્ણ વીતરાગતા-શુદ્ધ પરમાત્મપદનો પ્રેમ છે, તેમાં સંસારનો પ્રેમ સુદલ નથી. ગૌતમ સમાન સ્વસ્વરૂપની સાચી પ્રીતિ છે. (૮) પ્રભાવના ગુણનું કિરણ એવું છે કે, સમસ્ત પ્રકારે (બધા પડખાથી) ચોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સાવધાની રાખવાની ભાવના, ચારિત્ર ગુણની ખીલવટ કરીને સ્વગુણનો ઉદ્યોત કરે છે. સાધક સ્વભાવ જ્યવંત વતો, વિજ્યવંત હો એવો પુરુષાર્થ ઉપાડીને આત્મધર્મની પ્રભાવના એવી કરવી કે, કેવળજ્ઞાનના સંદેશા આવે, જાતની જાગૃતિના અપૂર્વ જલુકાર આવે કે હવે જાવ નથી. ૧૨૮.

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વેદ મુજાણુ;
ગુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન ૧૨૯.

આગલી ગાથામાં નિ સદેહપણુ કહ્યું તે સમજવા માટે આઠ ગુણ સહિત નિ સદેહપણુ આત્મામાં કેવી રીતે છે તે કહ્યું, અત્રે તેનાથી વિપરીત એટલે આત્મભ્રાંતિ [સંશય=ભ્રમણા] રહેલી, તેના જેવો કોઈ મોટો ગભીર રોગ નથી, એમ જણાવ્યું. વસ્તુનો જે સહજ સ્વભાવ છે તેની પ્રતીતિ નહિ, અને બહારથી કંઈ કરે તો સંવર નિર્જરા ઘણે એમ ખાદ્ય ક્રિયાથી આત્મધર્મ માની, ચૈતન્ય ઉપર શુભકાની વૃદ્ધિ કરીને જીવ રાજી થાય છે પણ એની જી ધી માન્યતાને રાની ભગવતો મિથ્યાદર્શન શક્ય કહે છે, તે બધાં પાપો કરતાં પણ અતિ ઘાતુ મહાપાપ છે, સ્વયં અપરાધ છે, સ્વકિંસા છે. સત્તર પાપ તે ચારિત્રના દોષ છે. અને આ મિથ્યાદર્શન શક્ય તે મૂળ પાપની

જડ છે, તે દર્શનમોહ છે. શ્રીમદ્દેવ્યું છે કે:— “ જેમ જેમ અતિઅદ્વૈતા, અને મોહ ઉદ્યોત, તેમ તેમ ભવ શંકના અપાત્ર અંતર જ્યોત ” એ ચથાર્થ છે. કોણ બાણે શું થાયે, એ આદિ આત્મસ્વરૂપમાં શ્રાંતિ, હું બહારથી ગ્રહણ ત્યાગવાળો છું, હું ગંધવાળો છું, જડની ક્રિયા-વાળો દયાવાળો છું, પુણ્યવાળો છું એ આદિ પ્રકારે પરવસ્તુમાં મારા-પણું કરે છે તે જ અનંતુ ઝેરી બીજ છે. સ્વસ્વરૂપની ઊંધી માન્યતા એ એકજ ભૂલ સંસારનું મૂળ છે. શ્રેણીકે રાબને ક્ષાયિક સમકિત ચોથું શુભ્રહણું હતું, એક મિથ્યાત્વ સિવાય સત્તર પાપ મહ રસપણે હતાં, છતાં પવિત્ર ધર્મોત્તમા હતા. તેઓ એકલવે મોક્ષ જશે, માટે પ્રથમ હું કોણ, કેવો છું, કેવડો છું, એ ચથાર્થ રીતે સમજો. જે આત્માનો ધર્મ છે, તેનાથી બીજું ક્યેં બીજું થશે. આત્મામા જ્ઞાતિ અને બહારથી પુણ્યાદિ શુભ પરિણામની ક્રિયા કરે, કાયકલેશ કરે તે ગાલ ત્યાલ છે. પાડાનો વાંક અને પખાલીને ડામ દે એવી એ ઊંધાઈ છે. અંતરંગ સ્વરૂપનું જ્ઞાન નહિ, અને મન, વચન, કાયાના પ્રયોગમાં મંડયા રહે, દેહના હાડકાને સ્થિર હું રાખું છું, એ આદિ અભિમાન સહિતની ક્રિયાને સામાયિક માનથી તે મહા મિથ્યાત્વનું પોષણ છે. દર્શનમોહ એટલે સ્વરૂપની ભ્રમણા, તેની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ગ્રીતેર કોડાકોડી માગદોષમની છે. તેની ઝેરીલાગને વગ જે જીવ છે તે સ્વયં અપરાધી થાય છે. તે ઊંધો પડયો સ્વાધીન છે પોતે જ સવળો પડે અને સદ્ગુણો આશ્રય કરે તો જ હિત છે, જાકી તેને કોઈ પરાણે સમજાવી શકે નહિ. પોતામાં અનંત ગતિત ભરી છે, તેનો હુરુપયોગ તથા સહુપયોગ સ્વયં કરે છે, બહારનું કાર્જ કરી શકતો નથી. માત્ર જ્ઞાનમાં ઊંધાઈ કરે અને પોતાને અન્યથા માને. કાણુંગમાં બીજે કાણે ગાંડા-મૂર્ખા જે પ્રકારે કહ્યા છે. -તેમાં એકતો ભૂતાવિષ્ટ-ગાડો છે. તેને તો કોઈ મંત્રાદિ પ્રયોગથી કાઢી જનાવી શકે છે. બીજે ગારો તે મોહી જીવ છે તે સ્વયં પોતાને વિપરીતપણે માને છે. પરમાર્થને સમ-જતો નથી, અને કર્મભાવને પોતાનો ગુણ માને છે. પરપરિણામ તથા સ્વભાવ પરિણામનો તેને વિવેક નથી; એ રીતે સ્વચ્છંદમાં ટક્યો છે; અર્થાત્ એવા ઊંધા નિશંક થઈ સંસારમાં પડ્યા છે. તેની પેલગ કોઈ દાખનાર નથી.

પરમ મંગલિક છે, અને પૂર્ણિમા છે. શ્રીમદ્દની જ્યોતિ છે. બીજી, હજારો વર્ષથી જુનો જે જગ્યામાં જિંઓ અંધાધિરાજ " ધવજ " જેના દર્શન કરવા હજારો લોકો જતા હતા. અને જેમાં સનાતન જૈનધર્મનું રહસ્ય છે, તે " ધવજ " શાસ્ત્રના આજે આનંદનિકેતનમાં દર્શન થયાં તેમાં પ્રથમ " સિદ્ધ " લખ્યું છે. સમયમારમાં પણ રવિવાર આવ્યો હતો. સમયસારના દર્શન પણ રવિવારે થયા હતા, વળી સમયસારજીની સ્થાપના પણ રવિવારે થઈ છે.

શ્રીમદ્દના દેહના સમાગમમાં ઘણા આવ્યા હશે, પણ તેમના સત્સમાગમમાં કોઈક વીરલા જ હશે. અહીં પ્રથમ મંગલિક કહીએ.

" અહો ! શ્રી સત્પુરુષકે વચનામૃત, જગદિતકરમ્
મુદ્રા અરૂ સત્ત્વમાગમ સુતિ ચેતના ભગૃતકરમ્ "

સ પ્રદાયનો આગ્રહ છોડી મધ્યસ્થપણે સાંભળવું તે હિતની વાત છે. શ્રીમદ્દના સમાગમમાં ઘણા આવેલા પૈકી એક ભાઈ સંપ્રદાયના વલ્લભવાળા અને મૂર્તિપૂજના વિરોધી હતા પણ કાર્ધક સરળ હતા. તેમના ગુરુ તથા બીજાઓ શ્રીમદ્દની નિંદા કરતા હતા. તે સાંભળતાં જ તેમને અંદરથી (નાભિમાથી) નાદ આવ્યો કે અરે ! તમે એ પુરુષની નિંદા કરશો નહિ, મેં તેમને એકવાર લી બડીમા જોયા હતા, મહા વૈરાગ્યવાંત હતા, ખરેખર ધર્મની મૂર્તિ હતા. એ સત્પુરુષ છે. એની નિંદા ન કરશો. ભણે જિંડાણમાં પારાવાર દદૈ થતું હોય એવો અવાજ સહજ આવ્યો, વળી કહ્યું કે એ મહાદેવને મિયા સાથે સરખાવશો નહિ. એની મુદ્રામાં મેં જે વૈરાગ્ય જોયો છે, તેવો વૈરાગ્ય મેં કોઈ સાધુનો જોયો નથી. જુઓ આ તેમના શબ્દો. તેમને કાર્ધ શ્રીમદ્દની પરીક્ષા ન હતી, છતાં અંદરથી મતનો હકાર આવ્યો, અને ખોટાનો નિષેધ આવ્યો. માણસને મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ હોય તો જ સાચી પરીક્ષા કરી શકે. અંતરમાં જિંડાણથી એ વૃદ્ધ માનવીને સહજ, ધારણા વિના, નાભીથી અવાજ આવ્યો કે હું એની નિંદા સાંભળી શકતો નથી. કુટિમાથી અવાજ-ગોખ્યા વિના, ધોરણા વિના સહેજે સજીકાર આવેલો હતો. સત્પુરુષ પ્રત્યેનો આદર એટલે મતનો આદર

શું મુચવે છે? તે બતાવે છે કે તે પુરુષમાં કોઈ મહાન પવિત્ર યોગ-
જ્ઞ રહેલું છે, કે જેના સ્મરણે સાંભળતાં મુમુક્ષુને અતિ અતિ
પ્રમોદ-આનંદ ઉપજે છે. છતાં પંચમકાળ છે, તેથી નિંદકો કોઈ કહે
છે કે પોતાને પૂજના આતર લખ્યું છે. અરેરે! આવા મતાધીં લોકો
મતાગ્રહને વશ થઈને, મિથ્યાગ્રહને પકડે છે. મહામોહને વશ સાચાનો
નિષેધ કરી, પોતાને વિષે બ્રાહ્મીદર્શનપણું વધારે છે. અહીં જે જન્મ
જયતિનું મંગલિક, જે લોકોત્તર મંગલિક કહેવું છે, તે ઉપરથી શ્રીમદ્
રાજવ્યંદ્રના દૃશ્યમાં શું હતું તે મુમુક્ષુ સમજી લેશે.

“અહો શ્રી સતપુરુષકે વચનામૃતમ્ જગદિતકરમ્” એક વખત
પણ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુણના ભાવ વચનને શ્રવણ કરીને અંતરમાં ઓગા-
ળીને, અંતરમાં ઊંડાણની સહજ હા આવી, ને બ્રાહ્મીબીજનો અંતરમાં
(સ્વરૂપમાં) ટચ થયો, તેને સંસાર ન હોય. જ્ઞાની મળ્યા તેને ભવ
ન હોય, ભવનો ભાવ ન હોય. એની સાક્ષી કોણ આપે? અંદરથી
ખાત્રી આવે, કોઈને પૂછવા જવું ન પડે. “જંગી ઇંદ્રીકાને ચટકાવે
તે જંગી જગ ભેવેરે.” યેગને ભમરી ચટકો મારે, તેના કંખના સ્મ-
રણમાં આ શું છે, જો શું છે એ જખતારહેતાં ભમરી બની જાય છે,
કહેવર પલટાવી દે છે. એમ ચૈતન ભગવાન આત્મા પોતાને ભૂંડીને,
પરભાવમાં પોતાની હયાતિ ભૂલપણે માની બેઠો છે, તે જો સતપુરુષના
સક્ષે, એક વચન પણ યથાર્થ ચૂંભારવ કરીને, અંતર શોધમાં વર્તે
તો તેને ભગવાન ત્રિલોકનાથપણું (સિદ્ધપદ) પ્રાપ્ત થયા વિના રહે
નહિ. જ્ઞાનીના એક વચનને યથાર્થપણે જીવ સમજ્યો તો, યથાર્થપણે
આત્માથી આત્મામાં સત્નો હકાર આવે જ. સાચે પરદ્રવ્ય-પરભાવના
નકારવડે શુભાશુભ બંધનો પણ નકાર થઈ જાય છે. સતપુરુષદેહ
છતાં દેહાતીત દશામાં વર્તે છે, તેનાં કારણે નકાર કર-
નારની દૃષ્ટિમાંથી આજો સંસાર મહારાજ કહે છે.

ચિત્તથી સાંભળી કે ‘જધા આત્મા અજધ, અસંગ, સ્વાધીન, ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે’ અને તેમાં રહેલ વાચ્યનો ભાવ જે જીવે ગ્રહણ કર્યો તે જીવ ભાવિ નિર્વાણનું ભાજન છે.

“અહો! શ્રી સત્પુરુષના વચનામૃતં જગદિતકરં.” સત્પુરુષ, સદ્ગુરુનું જેને લક્ષ થયું, તેને સદ્ગુરુ અને તેમની ઉપકારી વાણીનું બહુમાન વતે છે, તેથી તે કહે છે કે જગતનું હિત એ અપૂર્વ વાણીથી જ છે, બીજો કોઈ સત્માર્ગનો ઉપાય નથી. જે જીવે અંતરમાં ભાવ વચનનો વ્યંજનાવગ્રહ વડે ટચ કર્યો, તેને જ સત્પુરુષ મળ્યા પ્રમાણુ છે. દેહના દર્શન તો અનંતવાર થયા, પણ જે દર્શનથી સત્પુરુષની પ્રતીતિ થાય તે જ દર્શન ખરું છે, તેને જ સત્પુરુષ તથા તેમના વચનામૃતનું સફળપણું છે. વળી સત્પુરુષની મુદ્રા પરમ ઉપશમ ગ્સ-ભરી વૈરાગ્યમૂર્તિ છે. અંદરથી સ્વભાવ પ્રગટયો એટલે દેહની મુદ્રા પણ તેવીજ પ્રગટે. જે મુદ્રાના અંતરભાવે દર્શન થતાં, આત્માનું દર્શન પ્રગટે એ જાતનો ભાવ કેવો અપૂર્વ હશે, કઈ જાતનો હશે તે સમજવું. તીર્થંકર ભગવાનનો દેહ પરમ ઔદારીક પ્રવેત સ્ફટિક રત્ન જેવો થઈ જાય છે, અને તેના નજીકથી દર્શન કરનારને જાતિ સ્મરણજ્ઞાન થાય છે, અને સાત ભવ દેખાય છે, તે પ્રભુના જન્મ દિવસને મહા દન્યાણુક કહેવાય છે. જેને ત્રણલોકના નાથનું ગિરદ છે, તેમનો મોટો જન્મ-ઉત્સવ ઇંદ્રો કરે છે, અને ત્રણલોકમાં અજવાળાં થાય છે. એ ઘડી નારકીના ડુખી જીવોને પણ સાતા ઉપજે છે. તેમ જેણે આ પથમકાળમાં સત્ ધર્મની જાહેરાત કરી, અને પોતે અનંત ભવનો છેરો કાઢી, એક જ ભવ બાકી રહે તેવી, પવિત્રદશા આત્માને વિષે પ્રગટ કરી તેવા પવિત્ર પુરુષનું અતિ અતિ બહુમાન થવું જોઈએ. તેમના જન્મ દિવસની આજે જ્યોતિ છે, ધન્ય છે તેમને હું ચોકકસ કહું છું કે ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં, વર્તમાન કાળમાં સુમુખ જીવોના પરમ ઉપકારી હોય તો તે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર છે. ગુજરાતી ભાષામાં આત્મસિદ્ધિ લખીને જ્ઞેનશાસનની ચોલા વધારી છે. આ કાળમાં તેમના જેવા મહત્ પુરુષ મેં જોયા નથી. તેમના એકેક વચનમાં ઊંડું રહસ્ય છે. તે સત્સમાગમ વિના સમજાય તેમ નથી. તેમણે એક જ

શું સુચવે છે? તે બતાવે છે કે તે પુરુષમાં કોઈ મહાન પવિત્ર યોગ-
બળ રહેલું છે, કે જેના સ્મરણે સાંભળતાં સુમુક્ષુને અતિ અતિ
પ્રમોદ-આનંદ ઉપજે છે. છતાં પંચમકાળ છે, તેથી નિંદકો કોઈ કહે
છે કે પોતાને પૂજના બાતર લખ્યું છે. અરેરે! આવા મતાધીં લોકો
મતાગ્રહને વશ થઈને, મિથ્યાગ્રહને પકડે છે. મહામોહને વશ માયાનો
નિયેષ કરી, પોતાને વિષે બોધીદુર્લભપણું વધારે છે. અહીં જે જન્મ
જ્યતિનું મગજિક, જે લોકોત્તર મગજિક કહેવું છે, તે ઉપરથી શ્રીમદ્
રાજચંદ્રના હૃદયમાં શું હતું તે સુમુક્ષુ સમજી લેશે.

“અહો શ્રી સતપુરુષકે વચનામૃતમ્ જગદિતકરમ્” એક વખત
પણ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ભાવ વચનને શ્રવણ કરીને અંતરમાં ઓગા-
ળીને, અંતરમાં ઊંડાણની સહજ હા આવી, ને બોધીબીજનો અંતરમાં
(સ્વરૂપમાં) ટચ થયો, તેને સ સાર ન હોય. જ્ઞાની મળ્યા તેને ભવ
ન હોય, ભવનો ભાવ ન હોય. એની સાક્ષી કોણ આપે? અંદરથી
ખાત્રી આવે, કોઈને પૂછવા જવું ન પડે. “જંગી ઇંત્રીકાને ચટકાવે
તે જંગી જગ જોવેરે.” ચેળને ભમરી ચટકો મારે, તેના ડંખના સ્મ-
રણમાં આ શું છે, એ શું છે એ ઝખના રહેતાં ભમરી બની જાય છે,
કહેવર પલટાવી દે છે. એમ ચૈતન ભગવાન આત્મા પોતાને ભૂંડીને,
પરભાવમાં પોતાની હયાતિ ભૂલપણે માની બેઠો છે, તે જ સતપુરુષના
લક્ષે, એક વચન પણ યથાર્થ પૂજારવ કરીને, અંતર શોધમાં વર્તે
તો તેને ભગવાન ત્રિલોકનાથપણું (મિહપદ) પ્રાપ્ત થયા વિના રહે
નહિ. જ્ઞાનીના એક વચનને યથાર્થપણે જીવ સમજ્યો તો, યથાર્થપણે
આત્માથી આત્મામાં સતનો હંકાર આવે જ. સાથે પરદ્રવ્ય-પરભાવના
નકારવડે શુભાશુભ બધનો પણ નકાર થઈ જાય છે. જે સતપુરુષદેહ
છતાં દેહાતીત દશામાં વર્તે છે, તેના દર્શન માત્રથી પણ દર્શન કર-
નારની દૃષ્ટિમાંથી આખો સ સાર ટળી જાય છે. શ્રી પદ્મનદી આચાર્ય
મહારાજ કહે છે કે—

ન પ્રતિ પ્રાતિચિત્તેન ચેન વાર્તાંતિ હિ ધ્રુતા ।

નિશ્ચિત સ મોદગન્ધ્યા માનિર્વાણમાજનમ્ ॥

અમ ક મતરૂપ જ્ઞાનીને મુખેથી જે જીવે સતબોધકથા પ્રમન્ન

મહાન આશય શું છે તે મમજ્ઞાની તીવ્ર સાચી જિજ્ઞાસા બેઠીએ. રુચિ વિના (ચોસાણ વિના) કામ થાય નહિ. જેમ દરદી હોય તેને વૈધ કહે કે તું બાસઠ દિવસ લંઘન કરે તો જ તારો રોગ મટે. દરદી જીવવાની આશાએ વૈધના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી બાસઠ દિવસની લંઘણ કરે છે, પણ ચોસાણ વિના (રુચિ વિના) બે એક ટંક ખાવા ન મળે, આ પાણીની સગવડ ન થાય તો આત્મધ્યાન, કલેશ કરે છે. જીવવાની રુચિવાળો જીવ પૂરેપૂરી હિંમત રાખીને લંઘન આદરે તો પણ કદાપિ રોગ ન ટળે, પણ આ શુરુ આજ્ઞા એવું પથ્ય છે કે તેના સેવનથી નિરોગતા ચોક્કસ થાય છે જ. પ્રત્યક્ષ પોતાને તેનો અનુભવ થાય છે જેને સદ્ગુરુ પ્રત્યે પ્રેમ થયો તેને શુભની પ્રતીત અને બહુ-માન થાય જ. સદ્ગુરુની વાણી જન્મ જરા મરણનો નાશ કરી ભવનો ભૂકો ઉઠાડી દે છે. ભવનો અંત કરે છે, શાશ્વતપદને પ્રગટ કરે છે. એવા સુબલુ વૈધ તે શ્રી સદ્ગુરુ છે. સદ્વિચાર અને ધ્યાન એ ઔષધ છે. હવે સહજાત્મ-સ્વાભાવિક નિર્માણ પૂર્ણ પવિત્ર સ્વરૂપ આત્મા અને સહજાનંદ-નિરાકુળ નિરુપાધિક અચળ શાંતિ સ્વરૂપ, સહજ આનંદમય એવું જ આત્મપદ છે. લૌકિક આનંદરૂપ જડની શાંતા નહિ, પણ બેહદ સુખ સ્વાધીન શાશ્વત અનાકુળ આનંદ છે. આનંદનોડંદ-આનંદધન આદિ અપાર નામ ગુણે કરી સહિત, એવા સત્ત્વેવ સર્વજ્ઞ વીતરણ પરમાત્મા છે, ને સદ્ધર્મ સ્વરૂપદર્શક સદ્ગુરુનો ઉપકાર પારાવાર છે. ચાર પ્રકારના દાન છે. (૧) આહાર (૨) ઔષધ (૩) અભયદાન (૪) જ્ઞાનદાન. તેમાં જ્ઞાનદાન સદ્ગુરુ જ આપી શકે. યથાર્થપણે જન્મ મરણની વ્યાધિ રહિતનું મોક્ષપદ પરમકલ્યાણ સ્વરૂપ સદ્ધર્મ છે, તેને દેખાડનાર સદ્ગુરુ છે. કરોડો રૂપીઆ હોય પણ તે જડવસ્તુ જ્ઞાન આપે નહિ, આ નિશ્ચયધર્મમાં સત્પુરુષનો આત્માજી બીજા આત્માને ઉપકારી નિમિત્ત થાય. સદ્ગુરુ સત્ત્વે જોળખાવનાર છે, માટે ઉપકારીને પ્રથમ જોળખવા બેઠીએ. એ જ જીવદાતા છે અભયદાનમાં તો કદી એક જીવને તંમે બહારથી રક્ષણ આપ્યું પણ તે મરીને તો સંસારમાં રણડવાનો છે. તેનું કંઈ કલ્યાણ ન થયું. પણ “પ્રવચન અંજન બે સદ્ગુરુ કરે દેખે પરમ નિધાન” આત્માની પૂર્ણ સ્વાધીન અનંતશક્તિને પ્રગટ દેખાડી દે એવા એ સદ્ગુરુ પોતે

ધન્યા થઈ છે તેણે સત્સંગને જ ઉપાસવો. સત્સમાગમની ઉપાસના
 કરવી હોય તેણે બાહ્યના સૌ સાધન અપ્રધાન કરીને આત્માને ગવે-
 વવો. એટલે કે દેહાદિ સંસારની તથા સંસારના સુખની વૃત્તિ છોડી
 દેવી; અને સત્શાસ્ત્ર સત્સંગનું બગવાનપણું સમજીને, તેના ખુશ
 પરિચય કરવો, એમ અનંતજ્ઞાની ભગવતોએ કહ્યું છે. સત્સમાગમનું
 માહાત્મ્ય સમજાય તો જેવું કારણ સેવે તે જાતનું કાર્ય અવશ્ય પ્રગટે
 છે; તેથી કહ્યું કે અનંત અભ્યાસાધ સ્વરૂપ સિદ્ધ સ્વરૂપને, પમાડે
 એવું કારણ સત્સમાગમ અને સત્પુરુષ છે, હવે નામ આપે છે. “સહ-
 જાતમ, સહજનનંદ આનંદધન નામ અપાર હૈ. સત્દેવ-ધર્મ સ્વ-
 રૂપદશક સુચુર પારાવાર હૈ.” જે કોઈ શુરુમાં ભૂલ્યા તે દેવ, ધર્મ
 શાસ્ત્રમાં ભૂલ્યા છે. જેણે સાચા શુરુને જોળખ્યા તેણે સાચા દેવ, ધર્મ
 અને શાસ્ત્રને સ્વીકાર્યા, અને આત્માને પણ માન્યો છે. પણ જો ભ્રાંતિ
 છે તો તેનું બધુંય માનેલું મિથ્યા છે. તેથી કહે છે કે:—“આત્મભ્રાંતિ
 સમ રાગ નહિ, સદ્શુરુ વેદ્ય સુખજી, શુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ;
 ઔપધ વિચાર ધ્યાન.” દરેકીને પોતાના રાગની ખબર નહિ અને
 દવાખાનામાં પેત્રી જઈ, અને જોળખ્યા વિના ગમે તે દવા પીવા
 માંડે તો નુકશાન જ થાય. તેથી શ્રીમદ્ કહે છે કે:—આત્મસ્વરૂપમાં
 ભૂલ સિવાય કોઈ ઓટો રાગ નથી. માટે ગમે તેમ કરીને સત્પુરુષ
 કોઈ એક જોતો, અને તેમના ગમે તે એક વચનને માન્ય રાખો, તેમની
 આજ્ઞાએ વતી, લાખ રાગમાં ધણી જાતની દવા જોઈએ, પણ આ
 આત્મસ્વરૂપમાં જ ભૂલ, ભ્રાંતિ ટાળવામાં ધણી દવાની જરૂર નથી.
 બહારથી કંઈ કરવાની જરૂર નથી, માત્ર જે બિંધુ માન્યું છે તે ભૂલને
 ટાળવી. એમ સદ્શુરુ આજ્ઞાવડે સ્વચ્છંદ ટાળી શકાય છે; માટે
 જ્ઞાનીના વચનામૃત અને સત્સમાગમ ઉપકારી છે. સત્સમાગમ વડે
 જિનવચનનો ઉપદેશ, તત્ત્વનું શ્રવણ, મનન; ચિંતવન ગ્રહણ કરે તો
 જીવનો વિભાવ ટળી જાય છે, રાગદ્વેષાદિ ઉપાધિ કે પુણ્ય પાપની
 ગંધ રહેતી નથી, સર્વ વિભાવનો રસ થઈ જાય છે. માટે એક આત્માને
 અવિરોધપણે બાણવો એ અનંતજ્ઞાનીની વાણીનો સાર છે. શબ્દ પાછ-
 જાનો વાચ્ય પરમાર્થ શું છે તે શુરુ આજ્ઞા વિના સમજાય તેમ નથી,
 માટે “શુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ.” એમ કહ્યું છે સદ્શુરુને કહેવાનો.

તે સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યનો પ્રભાવ ત્રણે લોકમાં કલ્યાણકારી ગણાય છે. શ્રી
 ઈંદ્રો જેનાં ચરણો સેવે એવો ગુરુભક્તિનો મહિમા છે. તો પછી સ્વ-
 ભાવની સ્વરૂપ ભક્તિની શી વાત? તીર્થંકર ભગવાન સર્વંદ્રદેવ
 એટલે દેવાધિદેવ છે, અઢારઢોષ રહિત છે, ત્રણલોકના નાથ, પૂર્ણ વીત-
 રાગ જિનેશ્વર ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. તેમને ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનો
 સ્વયોગ હોય છે. તેમનું શરીર પરમ ઔદારીક દૃષ્ટાંટિક જેવું હોય
 છે, ઈંદ્રો આવીને સમવસરણ (ધર્મસભા) ની અલૌકિક રચના કરે છે.
 આ બધું વારંવાર સુક્તિ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરવા ન બેસાય. આગળ
 ઘણીવાર કહેવાયું છે માટે શંકા ન કરવી. વર્તમાનમાં પણ પાંચમહા-
 વિદેહ ક્ષેત્રમાં, સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાન ચંદ્રમાત્મા શ્રી સીમંધર પ્રભુ
 બિરાજી રહ્યા છે. આ, જે જે સ્થિતિ કહીએ છીએ તે સ્થિતિ એમજ
 છે, તેમાં શંકાને સ્થાન નથી તેના ઘણા પ્રમાણો છે. અને આત્માની
 સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્રદશામાં એમ હોવા ચોક્કસ છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં વિસ્તાર
 છે, અને સ્વભાવે સિદ્ધ સ્વયં આત્મામાં વિસ્તાર છે. અત્રે જે પ્રકારે
 શ્રી સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય કહેવામાં આવે છે તેમાં જરાય અતિશયોક્તિ
 નથી. આત્માનું મધ્યાર્થ સ્વરૂપ સમજાવે, જે જે વસ્તુ સ્થિતિ છે તે
 સમજાય, તેમાં વિરોધ ન આવે. ધર્માત્મા (સાધક) ગુરુભક્તિ વિશેષપણે
 કરે છે, હજી પ્રસન્ન રાગ છે. તે રાગની દિશા બદલાવી છે, સત્ની પ્રીતિ
 આગળ અસતને બૂંસી નાખ્યું છે, સંસારનો દૃષ્ટિમાં અભાવ વર્તે
 છે, માત્ર મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયાણ છે, સંસારનો (લવનો) અવકાશ નથી.
 એવો સાધક સ્વભાવ પૂર્ણતાના લક્ષે ઉછળીને કહે છે કે “ ત્રિકાળ
 જયવંત વર્તો શ્રી સદ્ગુરુરાજને નમસ્કાર હૈ. ” પોતાનો વીતરાગ ભાવ
 જયવંત વર્તાવીને ગયા છે. શાસનને નભવું છે મટિ એવા પુરુષો
 પાકે જ, અને તેને ઝોળખનારા પણ જાગેજ. પાંચમાં આરાના છેડા
 સુધી જાનીનો સદ્ભાવ છે, માટે જ ત્રિકાળ જયવંત વર્તે છે. સંસા-
 રમાં લખાય છે કે “ ચિરંજીવી હો, ” તેનું ચિરંજીવીપણું તો દેહના
 નિમિત્તે છે. પણ આ અવિનાશી ચૈતન્ય નિત્યમાંથી જાગ્યો એવો
 નિજસ્વરૂપ આત્માનો સત્ધર્મ તે વિશ્વમાં જયવંત વર્તે છે. “ ત્રિકાળ
 જયવંત વર્તો શ્રી ગુરુરાજને નમસ્કાર હૈ. પ્રણમું ” યદ તે પ્રત તે જય
 તે ” એમ “ પ્રણમી શ્રી ગુરુરાજકે યદ આપ પરહિત કારણું જયવંત

સદૈવ સદ્ગર્ભ જોટલે આત્મધર્મનું સ્વરૂપ દેખાડે છે. તે ગુરુનો મહિમા અપાર છે. “આરૂઘ” જોહિલાલ”-ભવ રોગ રહિતની ભાવ સમાધિ મને આપો; જોમ દોષ કહે? જે સમજ્યો હોય કે મારામાં મળમેલ રોગ નથી, હું શુદ્ધ સિદ્ધ સમાન છું” જોમ સમજીને ઉપકારી સદ્ગુરુની ભક્તિવડે પુરુષાર્થને ઉપાડે છે. નિયમસારમાં પદ્યપ્રભમળધારીદેવ આચાર્ય સદ્ગુરુનો મહિમા ગરતાં ભક્તિ રસની હોંશ જીછાળે છે. પોતે મહા પવિત્ર નિર્ઘંચકુનિ હતા છતાં કહે છે કે હે સદ્ગુરુ! હે નાય, આપે અનંત ઉપકાર કર્યો છે. ગુરુના ચરણમળ વિના શુદ્ધ આત્મ-ધર્મ કેમ પ્રગટે? કેવળજ્ઞાન કેમ પ્રગટે?

આ પંચમકાળમાં સાક્ષાત્ મર્વજ પરમાત્માના વિરહ પડ્યા. ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય જેવા ધર્મોચાર્યના મત્તમંગ બહુ હુલ્લ થયા. આવા હૃયમકાળમાં જ્ઞાનીને નહિ જોગબનાર લોકો નિંદા કરે છે કે શ્રીમદે જગતમા ખૂબવા માટે બધું લખ્યું છે. અરેરે! કેટલી અધી-સુખદશા? જ્ઞાનીને તેની દયા આવે છે કે અરે! તે જીયારા મહા-જોહને વશ સ્વયં અપરાધી થાય છે. જેમ જી શે ઘડો હોય તેની ઉપર બધા ઘડા જોધા જ આવે. તેમ જેને અમત્તનો આદર છે, જિંધી શ્રદ્ધા છે તે શાસ્ત્ર વાચે તોપણ તેમાંથી અવગું કાઢે. જગત ત્રણેકાળ રહે-વાતું છે જ્ઞાની બધું સમજે છે છતાં મર્વ જીવો ધર્મ પામી જાય જોવી ધર્માત્માને અંતરકરણા ધર્મ જાય છે, જોટલે કે મારો આત્મા જટડી પૂર્ણ પવિત્રપદને પામી જાઓ. મ સારના જીવો પ્રત્યે સમાન કડુણા છે મત્તની નિંદા કરનાર-ભૂલ કરનાર તો તેની પ્રકૃતિ છે, પણ પરમાર્થ પોતે પણ સિદ્ધ જેવો છે, જોમ નિષ્કારણ કરુણા આવે છે. જ્ઞાની તેને વર્તમાનમા જ હુ ખી દેજે છે. અને કહે છે કે-ભાઈ, તારી જોધાઈનું દંડનું વર્તમાનમા દેખી શકતો નથી, પણ ભવિષ્યમાં તારું દંડનું દોષને બતાવી પણ નહિ શકે, તેથી દયા આવે છે. ગુરુ-ભક્તિનો મહિમા-“ગુરુભક્તિસે લહો વીર્યપતિપદ શાસ્ત્રમે વિસ્તાર ભક્તિ તે સ્વરૂપ ભક્તિ છે, તે કેવી હશે? શાસ્ત્રમાં છે કે મત્પુરુષ તીર્થ :રની ભક્તિ તથા મદ્ગુરુની ભક્તિવડે તીર્થ કર નામગોત્ર બધાય.

તે સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યનો પ્રભાવ ત્રણે લોકમાં કલ્યાણકારી ગણાય છે. સો ઈંદ્રો જેનાં ચરણો સેવે એવો શુરભક્તિનો મહિમા છે. તો પછી સ્વ-ભાવની સ્વરૂપ ભક્તિની શી વાત? તીર્થંકર ભગવાન સર્વજદેવ એટલે દેવાધિદેવ છે, અઢારદોષ રહિત છે, ત્રણલોકના નાથ, પૂર્ણ વીત-રાગ જિનેશ્વર ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. તેમને ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનો સંયોગ હોય છે. તેમનું શરીર પરમ ઔદારીક સ્કાટિક જેવું હોય છે, ઈંદ્રો આવીને સમવસરણ (ધર્મસભા) ની અલૌકિક રચના કરે છે. આ બધું વારંવાર સુક્તિત પ્રમાણથી સિદ્ધ કરવા ન એમ્નાય. આગળ ઘણીવાર કહેવાયું છે માટે શંકા ન કરવી. વર્તમાનમાં પણ પંચમહા-વિદેહ ક્ષેત્રમાં, સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાન પરમાત્મા શ્રી સીમંધર પ્રભુ બિરાજી રહ્યા છે. આ, જે જે સ્થિતિ કહીએ છીએ તે સ્થિતિ એમજ છે, તેમાં શંકાને સ્થાન નથી તેના ઘણા પ્રમાણો છે. અને આત્માની સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્રદશામાં એમ હોવા ચોક્કસ છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં વિસ્તાર છે, અને સ્વભાવે સિદ્ધ સ્વયં આત્મામાં વિસ્તાર છે, અત્રે જે પ્રકારે શ્રી સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય કહેવામાં આવે છે તેમાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાયે, જે જે વસ્તુ સ્થિતિ છે તે સમજાય, તેમાં વિરોધ ન આવે. ધર્માત્મા (સાધક) શુરભક્તિ વિશેષપણે કરે છે; હજી પ્રશસ્ત રાગ છે. તે રાગની દિશા બદલાવી છે. સત્ની પ્રીતિ આગળ અસતને બૂંસી નાખ્યું છે, સંસારનો દૃષ્ટિમાં અભાવ વતે છે, માત્ર મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયાણ છે, સંસારનો (લવનો) અવકાશ નથી. એવો સાધક સ્વભાવ પૂર્ણતાના લક્ષે હૃદયીને કહે છે કે “ત્રિકાળ જયવંત વર્તો શ્રી સદ્ગુરુરાજને નમસ્કાર હૈ.” પોતાનો વીતરાગ ભાવ જયવંત વર્તાવીને ગયા છે. શાસનને નભવું છે મટિ એવા પુરુષો પાકે જ, અને તેને ઝોળખનારા પણ જાગેજ. પાંચમાં આરાના છેડા સુધી જાનીનો સદ્ભાવ છે, માટે જ ત્રિકાળ જયવંત વર્તે છે. સંસારમાં લખાય છે કે “ચિરંજીવી હો, ” તેનું ચિરંજીવીપણું તો દેહના નિમિત્તે છે. પણ આ અવિનાશી ચેતન્ય નિત્યમાંથી જાગ્યો એવો નિજસ્વરૂપ આત્માનો સત્ધર્મ તે વિશ્વમાં જયવંત વર્તે છે. “ત્રિકાળ જયવંત વર્તો શ્રી ગંગાજીને નમસ્કાર હૈ. પ્રભુનું પદ તે વર તે જય તે.” એમ “

વિરાજકે મદ આપ ચરહિત કારણ જયવંત

શ્રી જિનરાજવાળી કરું તાત ઉચ્ચારણું”

“ ભવમીત ભવિક જે ભણે,
ભાવે મુને સમજે શ્રદ્ધે. ”

સત્યુત્તનો અભ્યાસ કરે, ગાય, ભાવના કરે, સાંભળે, મમજે અને માને તેનું કળ સમ્યગ્દર્શન છે. જેવું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પરમાર્થ છે તેવું માનવું, એ સમ્યગ્દર્શન છે. સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રની અભેદતા (એકતા) લાડી, પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમાં પૂર્ણ સ્થિરતા સાધીને જીવ નિજપદને પામે છે. શ્રીમદ્દેના પુસ્તકમાં ઘણી અર્થ સૂચક જાંલીરતા ભરી છે, તેમાં ‘પ્રાપ્તે,’ ‘મુખ્યપણે’ વગેરે અપેક્ષા, આધારણ જીવને ન સમજાય તેવું પણ કોઈ ઠેકાણે આવે છે. માટે સત્સમાગમથી વાચવું વિચારવું; મોક્ષમાળા બધાએ વાંચવા જેવી છે વળી અંદર ‘પંચાસ્તિકાય’ ટુંકી ભાષામાં, અદ્ભુતભાવ શ્રદ્ધાને પોતાની બગવાન દલમથી લખ્યું છે. દ્રવ્યસંગ્રહની ગાથાનો અર્થ પણ લીધો છે. એમ મહાન આચાર્યોનો અનુભવ પોતે પોતાની નોંધમાં ટપકાવી લીધેલ છે, અને વાંચનારને મુગ્ધ પડે એવી રચના થતી છે, છતાં તેમની વાળીમાં એટલું બધું ચૂંદપણું છે કે તેમાં ‘પ્રાપ્તે’ એટલે ‘કથયિત’- (=સાપેક્ષપણે) સમજવાનું ધણું હોય છે. તે સમજવા માટે મધ્યસ્થતા અને વિશાળબુદ્ધિ જોઈએ. જે આગળ પાછળની સધિ, અપેક્ષા મેળવ્યા વિના કોઈ વાચે તો ભાવમાં મધિ તૂટી જાય અને સરખો મેગ જેવો નહિ. માટે મત્સમાગમે વાંચવા વિચારવા ભલામણ છે. શ્રીમદે તો મનુષ્ય જીવનમાં પોતાનું સુકૃત્ય કયું અને આત્માની અખંડ મમાધિ લઈને ગયા છે. તેમ જે કોઈ સુસુહુ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ મમજવાના લક્ષે જ= (માત્ર મોક્ષ અભિલાષ, સમારની અશ માત્ર ઇચ્છા નહિ.) આત્માની વાસ્તવિક પ્રતીતિ કરવા પારે તો આ કાળમાં પણ આત્મધર્મ આરાધી શકાય છે. બધાના ઘરમાં સૌએ આત્મચિદ્ધિ મોટે કરવા જેવી છે. તથા મોક્ષ માળા જેમાં ૧૦૮ મણકારૂપ પાઠ છે, તેનાના જાળકોએ અને વૃદ્ધોએ પણ એ મોક્ષમાળા અવશ્ય વાચવી. તેમને (શ્રીમદ્દે) નવ પર્વે તો જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાનના સંસ્કાર પ્રગટવા હતા. મોક્ષમાળામાં જીવ તરવની

વ્યાખ્યા કરતાં જે નય ગોઠવી છે.

(૧) દ્રવ્યાર્થિક નય (૨) ભાવાર્થિક નય.

તત્ત્વબોધ પાઠમાં કહેલ છે, તે ઘણી નાની દિમરમાં જુઓ તો ખરા! દ્રવ્યાર્થિક નય અને ભાવાર્થિક નય એમ અદરથી વાત કાઢી છે, અને કહ્યું છે કે ભગવાને જે પ્રકારે દ્રવ્યને ઝોળખાવ્યા છે. દ્રવ્યાર્થિક અને ભાવાર્થિક એમાં કેટલી સરસબુદ્ધિ અને સસ્કારનો મેળ દેખાડ્યો છે. ભાવ અને પર્યાય એક છે. લોકોને એ શ્રી વર્ણ પણ ખબર ન પડે કે દ્રવ્યાર્થિક નય શું અને પર્યાયાર્થિક નય શું હશે? ભાવાર્થિક નય એટલે આત્માની સમય સમયવર્તી અવસ્થા બતાવનાર જ્ઞાનનું પડખું. વિશ્વમાં છ સ્વતંત્ર દ્રવ્યો છે. તેને ઝોળખાવનાર દ્રવ્યકલ્પિ છે, મામાન્ય અને વિશેષકલ્પિને નય કહે છે. શ્રીમદે સોળ વર્ણ અને પાંચ મહીને મોક્ષમાળા રચી. પછી ઉત્તરોત્તર તેમનું જીવન જોશો તો તેમાં લોકોત્તર સુગંધ જોઈ શકશો. એ બધા સસ્કાર પૂર્વ ભવના હતા. એવા જ્ઞાની પુરષ હયાત હતા ત્યારે તેનો લાભ લેનાર ખાસ ઠોઈ નહોતું. કોઈ લાવે તો ખરા કે એ સદેશો કેમ હશે? એક વખત તેઓ પૂર્વ જન્મના સસ્કારના સ્મરણની ભાવના ભાવે છે કે ધન્ય તે સત્સમાગમ, અરે જે પૂર્વે સત્સમાગમ ક્યાં તે ક્ષેત્ર તે કાળ અને ભાવ સાંભરે છે. ધન્ય એ સત્સમાગમનો આનંદ. પ્રવૃત્તિમાં બેઠા છતાં તે નિવૃત્તિ મયોગ અને મત્તમાગમ થાદ આવે છે. આ તે એકાન્ત વનક્ષેત્રમાં બેઠા છે કે ઝવેરાતના ધધામાં છે? ધર્મોત્તમાને ઝોળખવા માટે અંતરગદ્દિ ખીલવવી જોઈએ. ધર્મોત્તમાની અંતરની ઉજ્જ્વળાઈ ધર્મોત્તમ જણે. સાધારણ જીવોના દુઃકા ગળ્પડે જ્ઞાનીના મહાન્દુઃખના આંક ન દેખાય, દ્રષ્ટાંતઃ—જેમ નિશાળે લાણુનારો નવ વરસનો આગક, રવિવારનો દિવસ હોવાથી ઘેર હતો. તેનો બાપ બજારથી આલપાકનો તાકો લાવ્યા. તેને તે નવ વરસનો છોકરો કહે, બાપા આ તાકો કેટલા હાથ છે, ત્યારે બાપે કહ્યું, આ આલપાકનો તાકો પચાસ હાથ છે. છોકરો ભરવા મંડ્યો તો પચોતર હાથ થયો, ત્યારે છોકરો કહે બાપા તમારી વાત ખોટી છે આ તાકો પચોતર હાથ છે. ત્યારે બાપે કહ્યું કે અમારા લેવડ દેવડના કામમાં તારો હાથ ન આવે. ત્યારે

શ્રી જિનરાજવાણી કરૂં તાસ ઉચ્ચારણુ ”

“ ભવભીત ભવિક જે ભણે,

ભાવે મુણે સમજે શ્રદ્ધે ”

સત્યુત્તનો અભ્યાસ કરે, ગાય, ભાવના કરે, સાલજે, સમજે અને માને તેવું કૃણ સમ્યગ્દર્શન છે જેવું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પરમાર્થ છે તેવું માનવું, એ સમ્યગ્દર્શન છે સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રની અભેન્તા (એકતા) લહી, પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમા પૂર્ણ સ્થિરતા સાધીને જીવ નિજપન્ને પામે છે શ્રીમદ્દના પુસ્તકમા ઘણી અર્થ સૂચક ગલીરતા ભરી છે, તેમા ‘પ્રાયે,’ ‘મુખ્યપણે’ વગેરે અપેક્ષા, સાધારણ જીવને ન સમજાય તેવું પણ કોઈ ઠેકાણે આવે છે માટે સત્સમાગમથી વાચવું વિચારવું, મોક્ષમાગા બધાએ વાચવા જેવી છે વળી અદર ‘પચાસ્તિકાય’ દુહી ભાવામા, અદ્ભુતભાવ નહીને પોતાની બગવાન ભમથી લખ્યું છે દ્રવ્યમશ્રહની ગાથાનો અર્થ પણ નીધો છે એમ મહાન આચાર્યોનો અનુભવ પોતે પોતાની નોંધમા ટપકાની લીધેવ છે, અને વાચનારને સુગમ પડે એની રચના બની છે, છતાં તેમની વાણીમા એટલું જાણુ ચૂકપણ છે કે તેમા ‘પ્રાયે’ એટલે ‘પ્રચલિત’- (સાપેક્ષપણે) સમજવાનું ઘણું હોય છે તે સમજવા માટે મધ્યસ્થતા અને વિશાળબુદ્ધિ જોઈએ જો આગળ પાઠગની સધિ, અપેક્ષા મેળવ્યા વિના કોઈ વાચે તો ભાવમા સધિ તૂટી જાય અને સરખો મેળ મેળે નહિ માટે સત્સમાગમે વાચવા વિચારવા ભલામણ છે શ્રીમદે તો મનુષ્ય જીવનમા પોતાનું સુકૃત્ય કર્યું અને આત્માની અખંડ મમાધિ લઈને ગયા છે તેમ જ કોઈ સુસુક્ષ્મ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાના લભે જ- (માત્ર મોક્ષ અભિવાય, મમારની અથ માત્ર ઈશ નહિ) આત્માની વાસ્તવિક પ્રતીતિ કરવા ધારે તો આ કાગમા પણ આત્મધર્મ આરાધી શકાય છે આધાના ઘરમા સૌએ આત્મચિદ્ધિ મોઢેકરવા જેવી છે તથા મોક્ષ માગા જેમા ૧૦૮ મણુમરૂપ પાઠ છે, તેનાના બાગકોએ અને વૃદ્ધોએ પણ એ મોક્ષમાગા અવશ્ય વાચવી તેમને (શ્રીમદ્દને) નવ પર્થે તો અતિસ્મરણુ જ્ઞાનના સચ્ચાર પ્રગળ્યા હતા મોક્ષમાગામા જીવ તત્ત્વની

વ્યાખ્યા કરતાં બે નય એટલી છે.

(૧) દ્રવ્યાર્થિક નય (૨) ભાવાર્થિક નય.

તત્ત્વબોધ પાઠમાં કહેલ છે, તે વલ્લ્હી નાન્દી દમરમાં જુઓ તો
ખરા! દ્રવ્યાર્થિક નય અને ભાવાર્થિક નય એવ અંદરથી લગતી થઈ
છે, અને કહ્યું-છે કે ભગવાને જે પ્રશ્નને દ્રવ્યને એવ જવાબ છે. દ્રવ્ય-
ાર્થિક અને ભાવાર્થિક એમાં કેટલી સરસજુદિ અને સ્વચ્છરનો મેળ
દેખાડ્યો છે. ભાવ અને પદ્ય એક છે. હાજેન એમી વર્ણ પદ્ય
ખબર ન પડે કે દ્રવ્યાર્થિક નય શું અને પદ્યાર્થિક નય શું હશે? ભાવાર્થિક નય એટલે આત્માની સમય સમયવર્તી સ્વસ્થા જગત્સદ-
નાનતું પડખું. વિશ્વમાં છ સ્વતંત્ર દ્રવ્યો છે. તેને એવ જાવનાર
દ્રવ્યદષ્ટિ છે, સામાન્ય અને વિશેષદષ્ટિને નય કહે છે. શ્રીમદે એવ વર્ણ
અને પાંચ મહીને મોક્ષમાળા ગ્રંથી. પછી ઉત્તરેતર નેમનું સ્વતંત્ર એવો
તો તેમાં લોકોત્તર મુગ્ધ એક ગ્રંથો. એ બધા સંસ્કાર પૂર્વ ભવન
હતા. એવા જાની પુરુષ દેયાન હતા ત્યારે તેનાં લાભ લેનાર આવ
કોઈ નહોતું. કોઈ લાવો તો ખરા કે એ સંસ્કારો કેમ હશે? એક વખત
તેઓ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારના સ્મરણની ભાવના બાંધે છે કે ધન્ય તે
સત્ત્વમાગમ, અરે જે પૂર્વે સત્ત્વમાગમ ક્ષયે તે ક્ષેત્ર તે કાળ અને
ભાવ સાંભરે છે. ધન્ય એ સત્ત્વમાગમનો આનંદ. પ્રવૃત્તિમાં બેઠા છતાં
તે નિવૃત્તિ સંયોગ અને સત્ત્વમાગમ યાદ આવે છે. આ તે એકાન્ત
વનસ્ત્રમાં બેઠા છે કે બેસાતના પદ્મામાં છે? ધર્મોત્તમને એવ જાવના
માટે અંતરંગદષ્ટિ ખીલવડી એકજી. ધર્મોત્તમની અંતરની ઉત્તરગામ
ધર્મોત્તમ જાણે. આધારણુ હવેના કુંડા મરતવડે જાનીના મરતન
ફેદવના આંક ન દેખાય; દ્રષ્ટાંતઃ-એમ નિશાળે ભાવનારો નય વરસનો
ગાળક, સ્વિવારનો દિવસ હોવાથી ઘેર હતો. તેનો ગાય જાતરથી
આલપાકનો તાકો લાવ્યા. તેને તે નય વરસનો છોકરો કહે, ગાયપા આ
તાકો કેટલા હાથ છે, ત્યારે બાપે કહ્યું, આ આલપાકનો તાકો પચામ
હાથ છે. છોકરો ભરવા મંડ્યો તો પંચોતર હાથ થયો, ત્યારે છોકરો
કહે બાપા તમારી વાત ખોટી છે આ તાકો પંચોતર હાથ છે. ત્યારે
બાપે કહ્યું કે

છોકરો કહે હું માણસ નથી ? મારો હાથ શું નથી ? જેમ વ્યવહારના માપમા બાળકનો હાથ કામ ન આવે, તેમ ધર્મોત્તમાનાં કાળજાં બાળ-જીવો (અજ્ઞાની) થી મપાય નહિ. પણ બાળક મટીને ચોગ્ય થાય, તો પત્રી જેળ બેસી જાય પૂછવા શેનો આવે ? માટે જ્ઞાનીને જો બાળવા પ્રથમ તે માર્ગનો પરિચય કરવો પડશે, રચિ વધારો, વિ-શાળબુદ્ધિ મધ્યસ્થતા, સરળતાવડે જિતેન્દ્રિયપક્ષ એ શુભો જોઈએ હિત અહિતની પરીક્ષા કરવા શીખવું પડે. સતની પરીક્ષા થયે સતનો આદર થાય, અને તો જ ધર્મોત્તમાનો ઉપકાર સમજી શકાય અને ત્યારે પોતાના શુભગુણ બહુમાન આવે વર્તમાનમાજ અપૂર્વ શાન્તિ પ્રગટે, કોઈને પૂછવા જવું ન પડે. ॥ ઇતિ ॥

તા ૨૭-૧૧-૩૬ (આનંદનિઢેતન)

૧૨૬ મી ગાથા ચાલે છે. તેનો ભાવ એ છે કે.—સદ્ગુરુની આજ્ઞા અને તેનો વિચાર, યથાર્થ સ્વરૂપનું ધ્યાન એ જેમ તેમ સેવન કરે તો અંતરમા મોક્ષ સ્વભાવ શકિતરૂપે છે તે પ્રગટ થાય. ૧૨૬ હવે સત્ય પુરુષાર્થ કરવાનું કહે છે—

જે ઇચ્છે પરમાર્થ તો, કરે સત્ય પુરુષાર્થ;

ભવગ્ચિતિ આદિનામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ. ૧૩૦.

આત્માનો પરમ અર્થ એટલે સાચો પરમાર્થ ઇચ્છતા હો તો સાચો પુરુષાર્થ કરો. સાચો પુરુષાર્થ આત્મા જાતે કરે તો થાય તેમ છે, કોઈના આશીર્વાદથી દર્યાણુ નથી પર નિમિત્ત મને રાગદ્વેષ કરાવે કે શુભ કરાવે તેમ પણ નથી, જે ખરેખર પરમાર્થને ઇચ્છતા હો તો ચેતનની જાતનો યથાર્થ પુરુષાર્થ લાવો એ પુરુષાર્થ જ સ્વજાતિનો વ્યવહાર છે, તેમા પુણ્ય પાપના શુભ અશુભના પરિણામની ગંધ નથી માત્ર જ્ઞાનનોજ પુરુષાર્થ જ્ઞાનીઓએ પરમાર્થભૂત વ્યવહાર કહ્યો છે તે પુરુષાર્થ વટેજ આત્માની પવિત્ર આનંદદશા ખીલે છે, માટે એવો અદ્ભુત પુરુષાર્થ કરો તે કાંઈ મન, વાણી, કેહની ક્રિયામા નથી. સત્ય પુરુષાર્થ આત્માને આધીન છે કેમકે જ્ઞાનમા જ્ઞાનનું કામ કરવું છે બાહ્યનું કાંઈ કરવું એ ચેતનનું કાર્ય નથી આત્મા સદાય વિદ્યન જ્ઞાનમાત્ર છે.

અરૂપી જ્ઞાનજીવનું નિશ્ચય શરીર છે, તેનો પ્રયત્ન જ્ઞાનમાં જ વધે છે, તેનું સાધન જ્ઞાનમાં છે. સદ્વાણી, સત્શાસ્ત્ર, સદ્લક્ષિતવડે એટલેકે સદ્વાણી વગેરેના મનન, ચિંતનવડે મર્વ વિરોધ રહિત સાચી શ્રદ્ધા થઈ શકે છે, તે જ્ઞાનમાં જ સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર છે લોકો શુભ પરિણામને ધર્મ માને છે પણ તે જુડી વાત છે પૂર્વે ભૂલમાવે જેવો જીવો ભાવ કર્યો હોય તેવોજ મનવો થઈ, સત્સમાગમના ટચમાં આવે તો, સવળો પુરુષાર્થ જે આત્મામાં છે, તે પ્રગટ કરી શકાય છે. શ્રીમદ્ કહે છે કે આત્માનું આશુ સુખ સ્વરાન્ય જોઈતું હોય તો તારા આત્માની અંદરનો પુરુષાર્થ કર. કેવળ નિરુપાધિક શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ છે તેમાં જ્ઞાન, આનંદ સિવાય કંઈ નથી. તે સ્વાધીનતાનો સ્વીકાર તે સાચી શ્રદ્ધા છે. તેનું પરથી જુઠાપણાનું જ્ઞાન અને રાગદ્વેષ રહિત શ્રદ્ધા, જ્ઞાનપૂર્વકનું વર્તન (ચારિત્ર) તે સાચા જ્ઞાનથી થાય છે.

“ ભવસ્થિતિ આદિ નામ લર્જ છેદો નહિ આત્માર્થ ” નિમિત્ત આધિન કૃત્તિવાળા ધણા ચોક્કાજ જોડીને પોક મૂકે છે કે આ જાળમાં જ્ઞાની ન જોળખાય. શું કીએ ? પશ્ચમકાળ છે. અતરાયકર્મનું ધણું જોર છે. ઢાંચા કર્મની કોને ખબર ? મોહનીયકર્મ મારગ આપે ત્યારે પુરુષાર્થ જાગે, માટે આપણે તો કંઈ કરીએ તો પામીએ એ ગીતે દેહાદિ, પુણ્ય આદિની ક્રિયા અને જડનાકાર્ય ટરવામા ઉત્માહ લાવનારાઓ ધર્મના નામે મૂઢતાનું પોપણ કરે છે કહી પાપાનુબધી પુણ્ય બાંધે તેનું કદ જ શું ? સત્મારમા જે મોટા ઢહેવાય છે તે પુણ્યથી છે. પણ સત્મારનો મોટો એટલે વિદ્વાનો મોટો ધર્મમા મોટા તો ધર્માત્મા. જ્ઞાની પોતાના સ્વભવિના પુરુષાર્થથી ચલાય છે, સત્મારમાં હુગુંણો પુણ્યના થોગે કદાચ ખહાર ન દેખાય, પણ આ પરમાર્થમા તો અલ્પ જૂથ પણ નબી શકે નહિ. માટે આ નિર્દોષ પરમાર્થમા શુભે મોટા તે મોટા છે, પુણ્યે મોટા તે મોટા નહિ આત્મધર્મ તે લોકોત્તર માર્ગ છે, આત્મધર્મમાં ડોઈને પુણ્યથી મોટો કહેવો તે અન્યાય છે મ સારના પુણ્ય તે અલગનું કદ જ છે, પુણ્ય માથે શુભને સખધ નથી. ખંડારથી યશ દીર્ઘિ હોય તે નામકર્મ શુભ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, તે વર્મનું લક્ષણ નથી આડી અવગી ખતવણી ટરશે તેનું જીધુ પડશે, ધર્માત્માની

પણ કોઈ નિદા કરે તેથી કંઈ જ્ઞાનીને બાધ નથી. કોઈ ધર્મોત્તમા પાસે પુણ્યનો યોગ હોય, તોપણ તે પુણ્યથી જ્ઞાનીની કિંમત નથી. પુણ્યમા અને શુભમાં પૂરા તો સાક્ષાત્ તીર્થ કરે જગવાન છે. ધર્મોત્તમાને પાંચમે શુભકાંક્ષે અપયશકીર્તિ અને અનાદેય કર્મનો બાદથી કદાચ યોગ દેખાય, પણ અતરમા વેદન નથી કારણકે અશુદ્ધ નામકર્મની દુર્ભાગ, અનાદેય, અપયશકીર્તિનો ઉદય નથી, આ વિષય ઝીણો છે. તે પ્રકૃતિની અસર અતરમા તો આવે જ નહિ, એવો જ્ઞાનીને અંતર મ સ્થિરતાનો શાંત સમાધિરૂપ પુરુષાર્થ વર્તે છે પાંચણા શુભસ્થાનવાળો શ્રાવક કહી બે આનાની મજુરી કરતો દેખાય છતાં અંતરસ્વભાવના મહાસુખમાં તૃપ્ત છે સર્વાર્થસિદ્ધનાદેવ કરતા પણ તેની શાંતિ અધિક છે, અંદરની શાંતિ આનંદની સ્થિતતા છે, તથા મમાધિ સ્વરૂપની જગવાન ભાવના અધિક છે તેથી તે સર્વાર્થસિદ્ધનાદેવોથી અધિક સુખી છે તેવું કારણ આત્મજ્ઞાનની પાંચમી ભૂમિકાની શાંતિ વર્તે છે. સમારમા પુણ્યની પ્રધાનતા છે, અને ધર્મમા શુભની પ્રધાનતા છે. તેથી જ્ઞાની પુણ્યથી દૂર રહીને તેમા ત્વામીયણે ન જગતા નિષ્પૃહપણે જાણે છે, અને અજ્ઞાની તેમા ગત થાય છે. પુણ્ય એક તત્ત્વ છે, પુણ્યથી જ્ઞાની ન થવાય, એટલે કે તેનાથી આત્માનુ હિત ન થાય જે છવ પુણ્ય, વૈભવ, યશ કીર્તિ ઉપર જુએ છે તે છવ-અછવના લક્ષણની જુઠાઈ નહિ સમજનારો હોવાથી અજ્ઞાની છે સમ્યગ્દર્શન કોને કહીએ કે જેમા હિત અહિતનો યથાર્થ વિવેક હોય, જે કંઈ પ્રકૃતિના (પુણ્ય પાપના) સંયોગ છે તેને જાણી લે છે અને તેવા સંયોગ હોય પણ જ્ઞાની નિર્જોવરીતે જાણ્યા જ કરે, જાણવામા અટકવું હોય નહિ; પણ જે છવો નિમિત્ત આશ્રીતે અટક્યા છે તે છવો માત્ર નાતો કરે છે પુરુષાર્થ કરવાની જુદી ગતતા નથી “જગવાને દીકું હશે તેમ થશે, તેમના જ્ઞાનમા જેટલા ભવ દીકા હશે તેટલા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ બ્રહ્મા થયા વિના મોક્ષ નહિ થાય, જે વખતે કાળલગ્નિ પાકશે તે વખતે સમ્યગ્દર્શન થશે,” એમ કથનમાં નિમિત્તાધીનતા રાખી પુરુષાર્થ ઉડાડે છે પુરુષાર્થ સહિત યશ દ્રવ્યાનુયોગની વાતો કરે તો તે નિશ્ચયાભામી છે જેને કેવળજ્ઞાનીનો વિશ્વાસ થયો તેને આરે પડશે સમાન પ્રતીતિ જોઈએ, અને તેજેજ કેવળજ્ઞાનીએ દીકું એનો સ્વીકાર

કયો છે. જેણે કેવળજ્ઞાનીને માન્યા છે તેને રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન હોય નહિ. તેને એવી જાંધી શ્રદ્ધા ન હોય કે કેવળી ભગવાને મારા ભવ દીઠા છે માટે હવે હું પુરુષાર્થ ન કરું, પુરુષાર્થ તેની મેળે જાગરો; એમ માને તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. શ્રીમદે કહ્યું છે કે:— “ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ છેદો નહિ આત્માર્થ” વળી કહ્યું છે કે:—

“જે નવ વાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શીયળ સુખદાઇ;
ભવ તેનો ભવ પછી રહે, તત્ત્વ-વચન એ ભાઇ.”

વળી કોઈ કહે છે કે અનંતવાર નવવાટે પ્રહસ્યર્થ પાળ્યું પશુ કાઈ ધ્યુ નહિ પણ તે મિથ્યા માન્યતા છે. અહીં તો પુરુષાર્થ સહિત સમયજ્ઞાન અને પ્રહસ્યર્થની વાત છે. સમ્યગ્દર્શન સહિત જ્ઞાનખળનો પુરુષાર્થ જ્યાં વતે છે ત્યાં પ્રહસ્યર્થનો શુણ્ણ પ્રગટે જ. એમ જ્ઞાની પોતાના ઉપાદાનના પૂર્ણ સામર્થ્યનું બળ પોતાની શક્તિમાં જુએ છે, ત્યારે અજ્ઞાની ઉપાદાનને ભૂલીને અનંતકાળના કમ ક્રમે તૂટે, એ આદિ પરાશ્રીતશુદ્ધિવડે નિમિત્ત આધીન રહી, પુરુષાર્થ સહિત થઈ આત્માર્થને છેદે છે. પણ કાળમીઠ જેવા પથરા તૂટી જાય છે, તો એ જડ પ્રકૃતિના મડદાનો શું ભાર છે કે ચેતનને તે અટકાવી શકે? ગમે તેવો ઉદય આવે તે જ્ઞાનમાં દેખાય, જેમ અરીસામાં લસકર દેખાય તેમ જ્ઞાનમાં પુદ્ગલના વણોદિ રાગાદિનો વેશ દેખાય, તેમાં રાગદ્વેષ શા માટે થાય? લોકોને જાંધી માન્યતાના પોષણ બહુ મળેલાં છે તેથી જ્યાં ત્યાં નિમિત્તની પરાધીનતાને જ દેખે છે, અનંતશક્તિથી પૂર્ણ ચેતન્ય ભગવાનનો મંદિમા દેખતા નથી. અત્યારે પણ ધર્મકાળ છે. કાળ તો જડ પદાર્થ છે, પણ એક દેહ કરીને મોઝે જઈ શકાય એવો ધર્મકાળ (સ્વકાળ-સ્વભાવ પરિણામ) આ કાળે પણ છે. લોકોને જાંધી ગણતરીથી કામ કરવું છે, પણ તેનો મેળ ત્રણકાળમાં બેસે તેમ નથી. પુરુષાર્થ કરવો નહિ ને વાતો કરવી કે જ્ઞાની જાણે, આપણાથી કાંઈ નિર્ણય ન થાય; કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે જણાય. આમ શંકામાં રહી જો પો નિર્ણય કરવાથી આત્મજ્ઞાન (શુણ્ણનો ઉઘાડ) ન થાય, પણ જ્ઞાની ધર્મોત્તમા પુરુષાર્થ યથાર્થ નિર્ણય પૂર્વોપર વિરોધ સહિત જ્ઞાની સમ્યગ્દષ્ટિ કરી એક બે ભવમાં મોક્ષદશા પોતાને

પણ કોઈ નિંદા કરે તેથી કાંઈ જાનીને બાધ નથી. કોઈ ધર્મોત્તમા પાસે
 પુણ્યનો યોગ હોય, તોપણ તે પુણ્યથી જાનીની કિંમત નથી. પુણ્યમાં
 અને શુભમા પૂરા તો સાક્ષાત્ તીર્થ કર જાગવાન છે. ધર્મોત્તમાને પાંચમે
 શુભકાળે અપયથકીર્તિ અને અનાદેય કર્મનો બાધથી કદાચ યોગ દેખાય,
 પણ અંતરમાં વેદન નથી. કારણકે અશુદ્ધ નામકર્મની દુર્ભાગ, અનાદેય,
 અપયથકીર્તિનો ઉદય નથી, આ વિષય ઝીણો ॥ તે પ્રકૃતિની અસર
 અંતરમા તો આવે જ નહિ, એવો જાનીને અંતરંગ સ્થિરતાનો શાંત
 સમાધિરૂપ પુરુષાર્થ વતે છે. પાચણા શુભસ્થાનવાળો આવક કઠી જે
 આનાની મજુરી કરતો દેખાય છતાં અંતરસ્વભાવના મહાસુખમા
 રૂમ ॥ સર્વોર્થસિદ્ધનાદેવ કરતા પણ તેની શાંતિ અધિક છે, અંદરની
 શાંતિ આનંદની સ્થિતિ છે, તથા મમાધિ સ્વરૂપની જાગવાન ભાવના
 અધિક છે તેથી તે સર્વોર્થસિદ્ધનાદેવોથી અધિક સુખી છે તેવું કારણ
 આત્મજ્ઞાનની પાચમી ભૂમિકાની શાંતિ વતે છે. મંસારમાં પુણ્યની
 પ્રધાનતા છે, અને ધર્મમા શુભની પ્રધાનતા છે. તેથી જાની પુણ્યથી
 દૂર રહીને તેમા સ્વામીપણે ન જાગતા નિસ્પૃહપણે જાણે છે, અને
 અજાની તેમા ગત થાય છે પુણ્ય એક તરફ છે, પુણ્યથી જાની ન
 થવાય, એટલે કે તેનાથી આત્માનુ હિત ન થાય. જે જીવ પુણ્ય,
 લભવ, યથ કીર્તિ ઉપર જુએ છે તે જીવ-અજીવના લક્ષણની જુદાઈ
 નહિ સમજનારો હોવાથી અજાની છે સમ્યક્દર્શન કોને કહીએ કે
 જેમા હિત અહિતનો યથાર્થ વિવેક હોય, જે કંઈ પ્રકૃતિના (પુણ્ય
 પાપના) સ યોગ છે તેને જાણી લે છે જામે તેવા સ યોગ હોય પણ
 જાની નિર્દોષરીતે જાણ્યા જ કરે, જાણવામાં અટકવું હોય નહિ, પણ
 જે જીવો નિમિત્ત આશ્રીતે અટક્યા છે તે જીવો માત્ર વાતો કરે છે. પુરુ-
 થાર્થ કરવાની જુદી કરતા નથી “જાગવાને દીકું હશે તેમ થશે, તેમના
 જ્ઞાનમા જેટલા ભવ દીકા હશે તેટલા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ
 જમણા થયા વિના મોક્ષ નહિ થાય, જે વખતે કાળક્રમિય પાકશે તે
 વખતે સમ્યક્દર્શન થશે,” એમ કથનમા નિમિત્તાધીનતા રાખી પુરુ-
 થાર્થ ઉઠાડે છે પુરુષાર્થ રહિત યથ દ્રવ્યાનુયોગની વાતો કરે તો તે
 નિશ્ચયાભાસી છે જેને કેવળજાનીનો વિશ્વાસ થયો તેને ચારે પડશે
 સમાન પ્રતીતિ જોડશે, અને તેજુજ કેવળજાનીએ દીકું એનો સ્વીકાર

વિશે પ્રગટ થવાની છે એમ નિઃસંદેહ તત્ત્વમાંથી નિઃસંદેહ સાક્ષી
 લાવે છે. આત્મા સાચું જોનારને પ્રકૃતિ સાચું જોવાનું રહેતું નથી.
 કર્મના ગમે તેવા ઉદય આવે પણ પોનામાં સ્થિર રહી તે જાણે છે કે
 એની હલ કેટલી? બધા ટળવા આવે છે. માટે જ્ઞાની સ્વાનુભવથી
 કહે છે કે તારા પુરુષાર્થને આધીન ભવસ્થિતિ છે. પરમાં અહંપણું રાગ
 વતે છે તે જૂલ છે. તારો સ્વાધીન સ્વભાવ કઈ જાતનો છે, તે નિર્ણય
 લાવ તો જેમ છે તેમ બધું સમજાઈ જાય. કેવળજ્ઞાનીને પૂછવા જવું
 નહિ પડે. પુરુષાર્થથી જ બીજાં ચાર સમવાય કારણો પાડે છે, તેમાં
 કાળક્ષણિક આવી ગઈ. કાળ તો જડ છે તે ચેતનની અવસ્થાને પરાણે
 કેમ પરિણમાયે? નારક આદિ ભવજનમણમાં જવું હોય તો પણ કાળ-
 દ્રવ્ય ઉદાસીન સહાય આપે, મોક્ષસ્વભાવમાં પરિણમવું (જવું) હોય
 તો પણ સહાય આપે. માટે ચેતન જાતે જાગે તો જ શુણ્ય પ્રગટે
 “જે ઇચ્છે પરમાર્થ તો કરે સત્ય પુરુષાર્થ” જેને સાચું હિત કરવું
 છે તેણે પરમાર્થભૂત તત્ત્વ અને તે જાતનો પુરુષાર્થ પ્રથમ સમજવો
 પડશે; તે સમજ્યા વિના હુઝવું મૂળ જે વિપરીત માન્યતા તે ટળશે
 નહિ. જેને નિમિત્ત ઉપર જ વજન છે, એટલે પરના આધાર વિના
 મારા શુણ્ય પ્રગટે નહિ, તે પણ નિમિત્તના ઘરની દીક્ષી દીક્ષી વાતો
 લાવીને પુરુષાર્થ ઉડાડે છે, જાણે કે આત્મામાં કંઈ સામર્થ્ય જ ન
 હોય? ઘણા લોકો તો એવી વાતો સાંભળીને ગળિયા બગદ જેવા થઈ
 સંસારમાં જ બેસી જાય છે. પુરુષાર્થ કંઈ ટાંગાને ભાંગી નાખે છે.
 એવી વાત સાંભળે કોણ? કેવળજ્ઞાનીએ દેખ્યું છે તેમ થાય છે, તેમ
 કહેવાનો અધિકાર તો સાચો પુરુષાર્થ કરે તેને જ છે, કેમકે તે અનુ-
 ભવથી અંદરમાં પરિણમન બદલાવીને કહે છે. જ્ઞાની સમ્યક્દષ્ટિની
 વાણી પુરુષાર્થહીન ન હોય. જેને ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ ભગવાન પર-
 માત્માની શ્રદ્ધા હોય તેને યથાર્થ દશાનો અનુભવ તો હોવો જ
 જોઈએ. શાસ્ત્રમાં કોઈ સ્થળે નિશ્ચયથી લાખા હોય પણ તે અંતરમાં
 સમજવા માટે છે, પુરુષાર્થહીન થઈને વાતો કરવા માટે નથી. જેણે
 કેવળજ્ઞાનીને સ્વીકાર્યો તે તો કેવળીની જાતનો થઈ ચૂક્યો, કેવળીને
 માને તેને ભવ ન હોય કેવળજ્ઞાની ભગવાને જાણ્યું તેમજ થવાનું
 છે, એ ન્યાય જો હૃદયમાં બેઠો તો તેની સાથે જ તે જાતનો પુરુષાર્થ

અને વીતરાગદ્વિષ્ટ હોવી જોઈએ, પણ માત્ર વાતો જ કરે કે આપણને
 કંઈ ખબર પડે નહિ, શું કરીએ, અનંતકાળનાં ઘણાં કર્મ પડ્યાં છે
 તે કેવાં ડોકિયાં કાઢશે ? પણ કર્મ આંધળાં જડ-તેની પ્રતીતિ, અને ચૈતન
 ભગવાન દેહ દેવળમાં જાગતી જ્યોત ગિરાજે છે તેની પ્રતીતિ નહિ, તે
 કેટલી અજ્ઞાનતા ! પણ એવો ભાવ આવવો જોઈએ કે કર્મનો ઉદય
 આવશે તો હું એવો પુરુષાર્થ કરીશ કે કર્મનો નાશ કરી બે ઘડીમાં
 કેવળજ્ઞાન લઈશ. નિમિત્ત આધીન તારૂં ઉપાદાન હોય તો કોઈ કાળે
 મોક્ષ થાય નહિ, જેને બે તરવોનું યથાર્થજ્ઞાન નથી તે અન્યથા માને
 છે. શાસ્ત્રથી ન્યાયથી વિચારે તો ખબર પડે કે પરમાણુમાં ખંધ સ્વ-
 ભાવ છે, અને આત્મામાં મોક્ષ સ્વભાવ છે. ગમે તેવો પ્રકૃતિનો ઉદય
 આવે પણ પુરુષાર્થ કાઢીને સર્વ કર્મનો ક્ષય કરૂં એવી અપૂર્વ હોંશની
 વ્રાત લાવને ? તે માટે શ્રીમદ્ કહે છે કે જો તમે સાચો પરમાર્થ ઇચ્છતા
 હો તો સાચો પુરુષાર્થ લાવો, વાતો નહિ, મનની કલ્પના નહિ. લોકો
 કર્મની વાતો કરે છે કે કર્મ સત્તામાં પડ્યાં છે, શું થશે તે જ્ઞાની
 જાણે, અમને કંઈ ખબર ન પડે, એમ કર્મનો પોકાર કરનારા પોતાને
 જ ભૂલીને વાત કરે છે. કર્મનો પોકાર મોટો અને આત્મામાં કંઈ માલ
 નહિ એમ તેઓ માને છે. પણ સત્ય પુરુષાર્થ ઉપર આવીને શુદ્ધાંત મારે
 કે હું મોટો અને મારામાં અનંત કેવળજ્ઞાન શક્તિ છે, બેહદ શક્તિથી
 દરેક સમયે બધો પડયો છું. સ્વાધીન છું, કર્મ જડ તે જ્ઞાનીને કેમ
 રોકે ? હમણા હું સ્વભાવ પ્રગટ કરીશ એની જેને પ્રતીતિ નથી, તેને
 પુરુષાર્થ હોય નહિ. જ્ઞાની ખધું હીપતું જ્યવંત રહે છે. લાખ મણ
 ખડ (ધાસ) હોય તેમાં અગ્નિ શબ્દ લાખ વાર બોલો કે અનંત મણ
 અગ્નિ નાખું છું એમ કાગળમાં લખો, વાંચો તો ધાસ બળે નહિ
 પણ સાચી અગ્નિનો કણીઓ નાંખો તો બળે. તેમ આત્મા જેવો સર્વજ્ઞ
 ભગવાને પૂર્ણ શુદ્ધ કહ્યો છે તેની પ્રતીતિ પોતાની જાતની ખાત્રીથી
 આવે તો પુરુષાર્થ કામ કેમ ન કરે ? પુરુષાર્થ તો જ્ઞાનમાં છે, મન,
 ઇન્દ્રિય, કાયા, વિકલ્પ શબ્દાદિમાં પુરુષાર્થ નથી. આ જ શરૂઆતનો
 એકટો છે, આત્મા શુદ્ધ છે, સ્વાધીન છે, અસંગ છે, અખંધ છે, આ
 વાતની હા પાડવી લોકોને પડે છે. ખંધવાળો જિજ્ઞાસુ હીણો વિકારી
 માનવો છે અને જે

પુરુષાર્થ જોઈએ તે કરવો નથી.

જ્ઞાનાવરણાદિકમં જ્યેની મેળે ટળે તો શક્તિ પ્રગટ થાય, જ્યેનું નિમિ-
 ત્તાધીનપણું માનીને અંતરજ્ઞાનના પુરુષાર્થહીન થનારા અને આ-
 ત્માને બંધવાળો વિકારી માનનારા મિથ્યાદષ્ટિ છે. શુદ્ધ આત્માની
 શ્રદ્ધા અને પુરુષાર્થ સાથેજ હોય, તેની વાણી પણ પુરુષાર્થહીન ન
 હોય. જેને પરમાર્થ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિની શ્રદ્ધા છે તેનામાં કેવો વિવેક
 જોઈએ? પોતે નિર્ભય, નિ શંક હોય છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનનો ભક્ત
 હોય તેને ભવની શંકા ન હોય, દેવ, ગુરુ, ધર્મ તો વીતરાગ છે,
 નિર્દોષ છે, તેમની શ્રદ્ધા કરી સર્વજ્ઞને જોળખ્યા તેને ભવની શંકા
 હોય નહિ. મધ્યાર્થ શ્રદ્ધા પછી પૂર્ણ ચારિત્ર યનાં કરી વાર લાગે,
 જલદી રાગદ્વેષરૂપ અસ્થિરતા ન ટાળી શકે, પણ તેને પુરુષાર્થનો
 નિરોધ હોય નહિ, અને ભવની શંકા હોય નહિ. ત્રિવેદનાથ સર્વજ્ઞ
 ભગવાન હાંડી પીટીને કહે છે કે સર્વ આત્મા સિદ્ધસમ શુદ્ધ છે, તેની
 જેને શ્રદ્ધા થઈ તેને પોતાથી નિઃસંદેહ ખાત્રી થાય છે, દેવજ્ઞાનીને
 પૂજવા જણું ન પડે, પોતાની પયોય ઉપાસવા સાધક સ્વભાવનો પુરુ-
 શાર્થ, પૂર્ણને લક્ષમાં લઈને ઉપડે છે, તેમાં શંકા ન રહે. તેને ભગ-
 વાનની નિશ્ચય ભક્તિ હોય છે, જોટલે જેણે ભગવાનની ભક્તિ કરી
 તેને ભવ હોય નહિ; જેને હજી ભવની શંકા છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે.
 આક્ષીનો સાક્ષી નહિ, ભવ નહિ, ભવની શંકા નહિ. પણ આ કાંઈ
 ધારણા કરવાની વાતો નથી, જોખમે પાર પડે તેમ નથી, જો જાતની
 પાત્રતાથી શુણ પ્રગટે છે, તે ધર્મીત્વા ભગતો જ્યાં જ્યાં જુએ છે ત્યાં
 સર્વજ્ઞ જુએ છે, અને તેથી જ્ઞાનીનો મહિમા અને પુરુષાર્થ દેખે છે.
 પરાધીનતાનો અંશ દેખાતો નથી, તેથી કહે કે જોળખ કરી નહિ
 અને આત્માર્થને છેદો નહિ. લોગસ્સના પાઠમાં 'સિદ્ધા સિદ્ધિ મમદિ-
 સંતુ' આવે છે ત્યાં પૂર્ણ સિદ્ધિપદની માગણી કરે છે. જીવો પુરુ-
 માગવાનું બોલે પણ ભાવમાં ભાસન મિથ્યા હોય તે શું માગે છે
 તેની તેને ખબર નથી. રચિમાં બોલ્યું માગે છે, જોટલે જોઈએ છીએ
 સુકિતપદ અને સેવે છે બંધન. તેને જ્ઞાની કહે છે તારામાં પૂર્ણ સિદ્ધિ
 બધું છે, તે તારે સ્વાધીન છે. અનંત બેહદ તારી શક્તિ છે, તેની
 પ્રતીત કર, જોટલે તે તારાથી પ્રગટ થશે. તારામાં એક પરમાણુ માત્રનો
 સબધ પરમાર્થ નથી. વર્તમાન કર્મસંયોગ દેખાય છે તેનો ઉદય

આવે ત્યારે તેને તોડી નાખવાનો પુરુષાર્થ તારામાં છે, અનંતા કર્મ-
બંધન ટળી જાય એવું સામર્થ્ય ચેતનની એક સમયની અવસ્થામાં
છે. તે જ્ઞાનબળ કોઈથી હીધું દેવાતું નથી, છતાં ધર્માત્મા સમજીને
ઉપચાર કરે છે કે હે સર્વજ્ઞદેવ, પરમાત્મા, “મિદ્ધા સિદ્ધિ મમદિસંતુ”
તેમાં હું છું તેવો પ્રગટ થાઉં એ ભાવના છે. મમ્યજ્ઞાનમાં સિદ્ધપદ
દેવું હોય, તેનું જેને ભાન હોય તે ગુરુઆજ્ઞાએ, ભક્તિપૂર્વક વર્તતા
પુરુષાર્થથી શણેશણે કર્મને ટાળે છે. રાગદ્વેષ વિષય વાસનામાં જોડાતો
નથી કારણકે તેની દ્રષ્ટિમાં બંધભાવરૂપ સંસાર નથી. જોધો પુરુષાર્થ
જોધી પ્રતીતિ તે જ સંસારનું કારણ છે તે જૂલ (બંધરૂપ ભાવ)
ટાળીને પોતાના શ્રવણા પુરુષાર્થવડે અખંડ જ્ઞાયકપણું ટકાવી રાખે
છે. તેથી જ્ઞાયક ભાવમાં બંધપણું ટકતું નથી; એવો મમ્યજ્ઞાનનો
મહિમા છે, તે જ્ઞાનક્રિયા જ્ઞાનમાજ છે, જ્ઞાન જ સાધન છે, બાહ્યની
ક્રિયા તો અઘાતીનામકર્મની જડ પ્રકૃતિનો યોગ છે તેને ચેતન ચલાવી
શકે નહિ, સ્થિર કરી શકે નહિ. એના ઉપર ચેતનનો પુરુષાર્થ કામ
આવે નહિ. સર્વજ્ઞ કેવળીનું વીર્ય (બળ) જડમાં કામ કરી શકે
નહિ; જ્ઞાની હોય કે અજ્ઞાની હોય પણ તે જડ પુદ્ગલની ક્રિયા
કરી શક્તો નથી, બોગવી શક્તો નથી, પણ સ્વસ્વભાવમાં ટકી
રહેવાનો પુરુષાર્થ વધતાં રાગાદિ કષાય ટાળી શકે છે, અને રાગ
ટળતાં રાગનું નિમિત્ત બાહ્ય સંયોગ પણ છૂટી જાય છે. એવો ત્રિ-
કાળ નિયમ છે. ૧૩૦.

હવે નિશ્ચય લક્ષમાં રાખીને સાધન કરવાનું કહે છે:-

નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;

નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧.

હવે નિશ્ચય-પરમાર્થને ક્યન માત્ર ધારી રાખે (પુરુષાર્થહીન
થઈને) નિશ્ચય ક્યન કરે કે આત્મા અબંધ છે, અસંગ છે, સિદ્ધ
છે, તેમ માત્ર મનમાં ધારી ગળે અને પરમાર્થભૂત વ્યવહાર સાધન,
સતસમાગમ વગેરે છોડી સ્વચ્છંદમાં વર્તે, તેમ ન થવું જોઈએ. આત્મા
અબંધ, અસંગ શુદ્ધ - વાત પરમાર્થે સાચી છે, પણ કોને? કેવે

યથાર્થ દ્રષ્ટિના જ્ઞાન સહિત પુરુષાર્થ લાવે અને રાગદ્વેષને તોડે તેને. પણ જે રાખે માત્ર ગોખી રાખે, પુરુષાર્થ ન કરે, સ્વચ્છંદ અને અનાચારને પોષે છે, તે પાપખંધ કરે છે.

આત્મામાં પરમાર્થે બંધ કે રાગદ્વેષ ઉપાધિ નથી પણ તે ક્યારે કે પૂર્ણ શુદ્ધતાની દ્રષ્ટિએ અસુક રાગદ્વેષ ક્યાયનો ઘટાડો કરીને સાચી શ્રદ્ધા લાવે ત્યારે. પણ જેને પુરુષાર્થ કરવો નથી અને નિશ્ચયના કથન માત્રને ધારી રાખવું તેને કસ્યાણુ થતું નથી, માટે પ્રથમ જ હું શુદ્ધ હું એ લક્ષે વૈરાગ્ય સહિત વિષય ક્યાયનો ઘટાડો કરવો. દેહની આસક્તિ ઘટાડીને સત્શાસ્ત્રનું વાંચન, શ્રવણ, મનન અને સત્સમાગમ કરવો. પણ કોધાદિ ક્યાય તથા દેહાદિની મમતાનો કાંઈ ઘટાડો ન કરે, તો આખો આત્મા પરથી જુદો તૃષ્ણા-રાગ સહિત છે એની શ્રદ્ધા, રુચિ કેમ થશે ? કેાઈએ શ્રીમદ્ ઉપર લખેલું કે:-હું પરમાત્મા છું. તેનો જવાબ આપ્યો કે:-સર્વ જીવનું પરમાત્માપણું છે એમાં સંશય નથી, તો પછી તમે પોતાને પરમાત્માસ્વરૂપ માનો તો તે વાત અસત્ય નથી; પણ જ્યાંસુધી તે સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહિ ત્યાંસુધી મુમુક્ષુ નિરામુ રહેવું તે વધારે સારું છે અને તે રસ્તે યથાર્થ પરમાત્માપણું પ્રગટે છે.

લોકોને બહારથી જરા જ્ઞાતાનો યોગ હોય, પણ અંતરમાં ક્યાય હોય તેને જાણજે નહિ અને પ્રમાદમાં સંતોષ માને, પોતાને જ્ઞાની માને તે સ્વયં અપરાધી છે. અનતવાર નહિ પ્રગટેલું એવું અપૂર્વ આત્મજ્ઞાન થયે, પૂર્ણ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા, વિવેક અને પુરુષાર્થ સાથે રહે છે, એટલે અતરંગમાં અક્યાય મુખસ્વભાવ અનુભવવામાં રાગ-દ્વેષ ક્યાયનો અશ પણ નહિ પાલવે. ધર્માત્માને પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ પ્રગટ થયો છે, તેથી ક્યાયની વૃત્તિને બરાબર જાણખી લે છે, અને તેને ટાળે છે. આત્માનું જ્ઞાન થયું તેમાં જ્ઞાનનો વિવેક હોય જ. અંદરમાં ચૈતન્યની શાંત અધિકારીદશા પ્રગટી તેને રાગદ્વેષ વિષય ક્યાયમાં રુચિ કેમ હોય ? માટે સ્વચ્છંદીને કહે છે કે, જે તને સાચી શ્રદ્ધા હોય તો પુરુષાર્થ યથા વિન્યા રહે નહિ. સત્ની શ્રદ્ધા યનાં હિત, અહિતનો વિવેક સાથે જ હોય. તેથી સંસારનો રાગ

રાજીને પવિત્ર દેવ, ગુરુ, ધર્મ, સત્દેવ તથા સત્ સમાગમનું બહુ-
માન વિનય, લકિત. આદર પણ થવો જ જોઈએ. સત્સાધનનો આદર
તેમાં ચોતાનું બહુમાન છે; જેને સત્નો પ્રેમ છે તેને સંસારનો પ્રેમ
નથી, તેને ઈષ્ટ નિમિત્ત ઉપર સહેજે પ્રેમ રહે જ. અહો ! સત્સમાગમનો
મહિમા, એમ લકિત ઉભરાવીને દેવ, ગુરુ, ધર્મ, સત્સાઓ વગેરે
ઈષ્ટ નિમિત્તોનું બહુમાન કરે છે, અને વિવેકથી જેમ છે તેમ જાણે
છે. પણ જે સિદ્ધ સમાન આત્મા છે એમ ક્ષયનમાત્ર માને છે પણ એ
જાતનો પુરુષાર્થ કરતો નથી તેને વીતરાગની લકિતમાં પ્રેમ આવતો
નથી. અને તેમાં કર્તાપણું આવી જશે, એ બધા પર છે, દાન શકિત
પ્રભાવના આદિમાં આરંભનો દોષ લાગે એ આદિ વિકરપો કહે છે;
તે સાધક સ્વભાવ ઓળખી શકતો નથી, તેને દેહાધ્યાસ વતે છે
તેથી તેને આત્માની પ્રતીત નથી. સત્ સ્વરૂપની જેને ઓળખ છે
તેને સત્સાધનનો નિષેધ હોય નહિ, મહામાન હોય. ગૃહસ્થ ધર્માત્મા
હોય તે દેવ-ગુરુવંદન, પૂજા લકિત વગેરે સાચા અભિપ્રાય સહિત
મહિમા લાવી કરે છે; પણ જે જીવો નિશ્ચયાભાસી છે તેને સત્સાધ-
નની રુચિ નહિ થાય. દેવ ગુરુ કાંઈ આપી દે તેમ નથી, તે તો પર
છે, એ બધાં સાધનો બાળજીવો માટે છે, આપણે તેનું પ્રયોજન નથી,
એમ સત્સમાગમ ગુરુલકિત આદિ સાચા સાધનની ઉપેક્ષા કરવાથી
પુરુષાર્થહીન અને પ્રમાદી થઈ ઘણા જીવો સ્વસ્થંદે પાપમાં પ્રવર્તે
છે, માટે તેમ ન થવું જોઈએ. શાસ્ત્રમાં જે નિશ્ચય વાત કહી છે તે
બરાબર છે; આત્મા અબંધ છે—પરમાર્થે અબદ્ધ, અસ્પૃષ્ટ છે, નિર્મળ
જ્ઞાનમાત્ર છે. એ વાત પરમાર્થે તદ્દન સાચી છે, જીવ કંઈ બંધાયેલો
નથી, તેમાં કાંઈ કર્મ પેસી ગયાં નથી. સંસાર અવસ્થામાં તેની જોડે
કર્મના રજકણોની અવસ્થા દેખાય છે, તેમાં ભૂલીને જીવ જડની
વિકારી અવસ્થાને ચોતામાં કડપે છે, અને રાગી દ્રેષી બને છે; પણ
તેવો થઈ જતો નથી, ભૂલથી માને છે; જેમ દૂધ અને પાણી ભેગાં
થઈ ગયાં હોય તો અગ્નિ વિનાં જુદા થઈ શકે નહિ. પણ અગ્નિનો
પ્રયોગ થતાં પાણી બગી જાય છે અને દૂધની મીઠાશ વધે છે, અને
ઘટ (માવો) પિંડ બને છે; એમ આત્મામાં પ્રકૃતિના નિમિત્તની ઉ-
પાધિ પેસી ગઈ નથી, ભૂલથી માન્યું હતું, તે ભૂલ જ્ઞાન ભાવે અભૂલ

સ્વભાવના ભાનવડે ટાળી કે હું પરથી જુદો આનંદવન શુદ્ધ છું, મારામાં પરદ્રવ્યનો-પરભાવનો પ્રવેશ નથી; એવી શ્રદ્ધાવડે જ્ઞાનમાં સ્થિર થાય તો કર્મની બધી વિકારી અવસ્થા આત્મસમાધિના ધ્યાનરૂપી અગ્નિના પુરુષાર્થથી બળી જાય છે. અને શુદ્ધ ચૈતન્યપિંડ આનંદધન માવો સહજ સમાધિમાં દીમ (ધન) થઈ જાય છે. અશુદ્ધ અવસ્થા મારો સ્વભાવ નથી એમ માને તો જ અશુદ્ધદશા ટાળી શકાય છે. “નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં સાધન કરવાં સોય” પૂર્ણ શાયક સ્વભાવ મોક્ષ એ જ માર્ગ સાધ્ય છે તેમાં પવિત્ર જ્ઞાનમાત્રપણે ટકી રહેવું તે માર્ગ જ્ઞાનબળ સાધન છે; પૂર્ણ શુદ્ધતાનું અસેદ લક્ષ રાખ્યા વિના પુરુષાર્થ ઉપડે નહિ. જ્યાં ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વરૂપની, (સ્વાભાવિક તાત્પર્ય એટલે શુદ્ધ આત્માની) શ્રદ્ધા છે, અને તેના લક્ષમાં એકત્વપણે વર્તવાનો જેનો નિર્ધાર છે, તેને શુભ અશુભ વિકારી બંધભાવમાં વર્તવાનો આદર ન હોય. (જ્ઞાનભાવમાં વિકારી કર્મભાવનો સહેજે નકાર હોય છે.) વિકારી કારણ અને અવિકારી કાર્ય એમ કદી બને નહિ. જે ભાવે બંધ થાય તે ભાવે અબંધપણું પ્રગટે નહિ; પંચ-મહાવ્રત તથા દયા આદિના પરિણામ તે શુભભાવ છે અને તે શુભ ભાવથી બંધ થાય છે માટે એ બધાં કર્મભાવ છે, તેનાથી અબંધ-પણાનો શુભ થાય એમ માનવું તે સ્વહિંસા છે, સત્નો અનાદર છે જે કોઈ આત્માની યથાર્થ પ્રતીતિ ન કરે અને બાહ્ય સાધનમાં (પુણ્યાદિમાં) રોકાય તેને સત્નો અનાદર હોયજ હોય. શુદ્ધ ચૈતન્ય પણાની શ્રદ્ધા નથી ત્યાંજગી જીવ પોતે પરભાવમાં રોકાશે. જ અને તેથી જીવને પુણ્ય પરિણામમાં મીઠાશ રહે છે. તે કદી પુણ્ય બાંધે, પણ તે પુણ્ય પાપાનુભવી હોવાથી તે સંસારનું કારણ થાય છે, તેથી બાહ્ય ચારિત્રને પરમાર્થમાં ગણ્ય નથી. પણ ‘પ્રેરે જે પરમાર્થને તે વ્યવહાર સમંત’ એમ કહ્યું છે. આત્માનું સાધન આત્માથી ભિન્ન ન હોય, આત્મામાં જ હોય એ નિયમ છે. એ જાતનું સાધન પોતામાંથી પુરુષાર્થવડે પ્રગટે છે. બાહ્ય સાધનથી આત્માનું સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્-જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર નથી. આત્માનું ચારિત્ર આત્માના આધારે છે, માટે નિશ્ચયની જાતની વ્યવહાર [સાધકભાવ] તે સત્ સાધન છે. નિશ્ચય લક્ષમાં રાખીને એટલે હું આત્મા પરથી નિરાણો, અબંધ

શુદ્ધ છું, રાગદ્રેષ, પુણ્ય-પાપ, આદિ સર્વ ઉપાધિ રહિત છું એ નિશ્ચય; તથા તેની યથાર્થ પ્રતીતિ સહિત સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં રાગ રહિત ટકવું તે વ્યવહાર છે. રાગને (શુભ પરિણામને) યોતાના માને, તે યોતાને બંધવાળો માને છે, તેથી તેને પરથી બુદ્ધાપણાની શ્રદ્ધા નથી. બંધ સારો માને તો છૂટાપણાનો પુરુષાર્થ લાવશે ક્યાંથી ? માટે પ્રથમ સાચા અભિપ્રાયની જરૂર છે. આત્મા મોક્ષસ્વભાવ સહિત નિત્ય સ્વાધીન છે, અબદ્ધ, અસ્પૃષ્ટ, અમયુક્ત છે, તેમાં પર નિમિત્તનો બંધ, સ્પર્શ મળતો નથી, એવી યથાર્થ પ્રતીતિ એ જ જિનેશ્વર ભગવાનના મહાસૂત્રનો એકડો છે. એ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ધર્મ નથી, સત્પુરુષનો ઓળખ નથી, તેથી સત્સમાગમનો લાભ પણ નથી. ૧૩૧.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંને સાથે હોય છે એમ હવે કહે છે —

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;

એકાંતે વ્યવહાર નહિ, બંને સાથે રહેલ. ૧૩૨.

અત્રે એકાંત નિશ્ચય કયન કહ્યું નથી. આત્મા અબંધ તત્ત્વ છે, પુણ્ય, પાપ આદિ શુભ પરિણામ પણ આત્મામાં નથી. આત્મા તદ્દન શુદ્ધ અસંગ નિરપેક્ષ છે, એ પરમાર્થ કયન યથાર્થ છે. પણ તે એકાંત ક્યારે કહેવાય છે કે તેની યથાર્થ શ્રદ્ધા અને પુરુષાર્થ ન હોય ત્યારે. આ વાત શુદ્ધજ્ઞાનીનાં લક્ષણમાં કહી છે. આ શાસ્ત્રમાં એકાંત વ્યવહાર પક્ષ કહ્યો નથી. આત્માના લક્ષ વિના કયાય ઘટાડે એને વ્યવહાર કહ્યો નથી. તેમજ આત્માનું લક્ષ કરવું અને કયાય ન ઘટાડવો એમ પણ કહ્યું નથી. પણ નિશ્ચયને અવલખિત સજ્જતી (ચેતનનો) વ્યવહાર કહ્યો છે, તે પરમાર્થહેતુ વ્યવહાર છે. હું પૂછું શુદ્ધ એ નિશ્ચય, અને તે અકયાય શુદ્ધતામાં રાગ ટાળીને સ્થિર થવાનો પુરુષાર્થ તે વ્યવહાર છે. તે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંને આત્મામાં ઘટે છે પણ બાહ્ય નહિ હું રાગ રહિત વીતરાગ છું, રાગનો અંશ મારા સ્વભાવમાં નથી, હું શક્તિપણે સિદ્ધ ભગવાન છું, એ દષ્ટિ સહિત જ્ઞાનમાં પુરુષાર્થ હોય તેને દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, સદ્ગુણો વિનય, બહુમાન

કરવાનો શુભ વિકલ્પ છત્રસ્થપણામાં આવેજ; તે સમજીને પુરુષાર્થ સહિત સાચી ભક્તિ કરે છે. પણ જેને શુદ્ધ સ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી, તે કદાચ ભક્તિ કરે તોપણ પાછળ તેને વિવેક હોયજ નહિ. ભક્તિથી (રાગથી) તે શુભ માનતો હોય છે, તે શુભ રાગને પુરુષાર્થ માને છે. સાચા વિવેકના જ્ઞાન વિના વીતરાગની ભક્તિ નથી, પણ રાગની ભક્તિ છે. પુણ્ય બંધે નિર્જન ન થાય, અને ભવ પણ ન ધટે. પ્રશ્ન-પ્રથમ શું કરવું? ઉત્તર:-સાચી સમજણ; મત્સ્યાગ્રનું મનન, વાંચન, વિચાર અને શુદ્ધતાના લક્ષે વિષય વામના, ક્રોધ, માન, માયા હોભ ઘટાડવા તે બ્યવહાર, હું સિદ્ધ સમાન છું તે નિશ્ચય. એવી સાચી શ્રદ્ધા થઈ તે તીવ્ર કષાય ટાળીને મંદ કષાય કરવાનો પુરુષાર્થ કંઈ વિના ન રહે. અવગના પાપ પરિણામ ટાળીને શુભ પરિણામ તેને થાય જ; સત્ની કુચિ છે તે અસત્ સાધનનો આદર કેમ કરે? ન કરે. માટે દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, સત્સમાગ્રમ, વીતરાગ ધર્મની શોભા, પ્રભાવના કરે, અને અકષાય દૃષ્ટિએ કષાયને ઘટાડે. ચોવીશે દ્વાક તત્ત્વના વિચાર યોગાયા કરે એવી દશા ભેદ્યે. વાંચના, પૂછના પર્યંટના વગેરે બધાં સાધન સ્વાધ્યાયમાં નિમિત્ત છે. પણ ધર્મોત્થાને તે બધાને વિવેક સાથે હોયજ. કોઈ નિમિત્તને આધારે જ્ઞાન, દર્શન આદિત્ર નથી. બાહ્ય નિમિત્ત તો જ્ઞેય જગત છે. અકષાય તત્ત્વના લક્ષે જે પુરુષાર્થ થાય તેજ નિશ્ચયપૂર્વક બ્યવહાર છે. માટે પ્રથમ અનંત કાળમાં નહિ મળેલું તત્ત્વ શું છે તે સાચું સમજવા માટે, અંતરથી વૈરાગ્ય ઉપશમવૃત્તિ કરવી. તેને માટે રાત દિવસ ગુરુણા ઝંખના કપો વિના સત્માર્ગનું અંશે પણ જ્ઞાન થવાનું નથી. જેનામાં પાત્રતા તૈયાર થઈ તેને સત્ સાધન સદ્ગુરુ વગેરે મળ્યા વિના રહેજ નહિ. બહારથી ન મળે તો અંદરથી સમાધન પ્રગટે, પણ પાત્રતાની તૈયારી પોતાની પ્રથમ ભેદ્યે. સર્વજ્ઞ વીતરાગે જે લોકોત્તરમાર્ગ કહ્યો છે તેને ગમે તેમ કરીને મારે પ્રાપ્ત કરવો છે, એવી ચિન્તાસા વધતાં તેને સદ્ગુરુ મળેજ ! આત્મજ્ઞાન યથા પડી રાગદેવ સર્વથા ટળી જતા નથી, પણ જીવ પુરુષાર્થ વધારે છે, રાગ ટાળવાની તેને ભાવના રહે છે. સાચી દૃષ્ટિ રહે ત્યાં સર્વથા રાગદેવ ટાળવાનો અભિપ્રાય અને રાગદેવ રહિત જ્ઞાનમાં કરવાનો પુરુષાર્થ હોયજ. એ રીતે નિશ્ચય

દષ્ટિપૂર્વક વ્યવહાર હોય છે, તે એકાન્તે વ્યવહાર નથી. એકતાં પુણ્ય કરવા તે આત્મધર્મનો વ્યવહાર છે એમ પણ કહ્યું નથી. જે કોઈ શુભભાવ એટલે પુણ્યપરિણામને ચારિત્ર માને, શુભ માને તે મિથ્યા-દષ્ટિ છે, કારણકે તે કર્મભાવ છે, બંધભાવ છે, તેનાથી સંવર, નિર્જરા ધર્મ નથી. પણ ધર્માત્માને અકપાય દષ્ટિનું લક્ષ અને તે જાતનો પુરુષાર્થ છે, તેની સાથે પુણ્ય પરિણામ થયા વિના રહે નહિ. તેનો સ્વામી નથી પણ તીવ્રકપાય ટાળતો મંદકપાય કરવાનો તે પુરુષાર્થ કરે છે, અને દષ્ટિ પૂર્ણ અકપાય પર છે. રાગ ટાળ્યો તેટલો શુભ માને છે રહ્યો તેનો નકાર વર્તે છે; માટે પુણ્યપરિણામની ક્રિયા તે વ્યવહાર નથી, પણ સાધક સ્વભાવનો પુરુષાર્થ તે પરમાર્થહેતુ વ્યવહાર છે. બાહ્ય નિમિત્તને ઉપચારથી વ્યવહાર કહ્યો છે. હું સિદ્ધ સમાન પૂર્ણ શુદ્ધ છું એ શ્રદ્ધા તે નિશ્ચય અને પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત સાધક સ્વભાવ તે વ્યવહાર. નિશ્ચયપૂર્વક વ્યવહાર હોય તો જ સર્વજ્ઞ ભગવાનનો મોક્ષ-માર્ગ છે. બાહ્ય સાધન તે પરમાર્થમા ઘટે નહિ, પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવની યથાર્થ શ્રદ્ધા, પરથી જીઠાપણાનું પોતાનું જ્ઞાન અને એ શ્રદ્ધા જ્ઞાનમાં ઠરવાનું બળ-ચારિત્ર એ ત્રણ શુભ જેને અશે પ્રગળ્યા છે, તેને સત્સ-માગમનું બહુમાન રહેજ. દેવ, ગુરુ, ધર્મ, શાસ્ત્રની ભક્તિનો વિનય અને તૃષ્ણા રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ તેને આવ્યા વિના ન રહે. પણ જો નિશ્ચય અભિપ્રાય એટલે સાચી શ્રદ્ધા (શુદ્ધ સ્વરૂપ) ની ઓળખ ન હોય અને એકાંત વ્યવહારનો પક્ષ કરે તો માત્ર પુણ્યબાધે, તે અજ્ઞાન-પૂર્વક પુણ્ય હોવાથી પાપાનુબધી પુણ્ય છે, તેથી એક પણ ભવ ન ઘટે, તે એકાંત બધપણું સાધે છે માટે જેમ છે તેમ યથાર્થ તરવનો નિર્ણય ત્યાંસુધી નથી થયો ત્યાંસુધી ક્ષણેક્ષણે અજ્ઞાનનું મહાપાપ સાથે જ છે, માટે સાચી દષ્ટિ અને તેનો વ્યવહાર સમજો. 'પ્રેરે તે પરમાર્થને તે વ્યવહાર સમંત; ' હું શુદ્ધ છું એ નિશ્ચય અને રાગ ટાળીને સ્થિર યવારૂપ પુરુષાર્થની રમણતા કરવી તે વ્યવહાર છે. તે જાનને સાથે છે, કેાઈ એકાન્ત તાણીને પક્ષ કરે તો કાર્ય ન થાય. આત્મા સ્વભાવે પૂર્ણ શુદ્ધ છે અને સાધવાનું બાકી છે, એ ભેદ અવેક્ષા દષ્ટિને જેમ છે તેમ સમ-જવી. જેમ દહીંને વલોવીને માખણ કાઢવા વખતે દોરીના બે છેડા છે, તેમાં એકને જેએ.

પામું ઢીલું મૂકે તો દહીંમાંથી માખણ

નીકળે. બન્ને છેકા તાણી રાખે અથવા છોડી દે તોપણ માખણ ન
નીકળે. તેમ હું ચિદાનંદ શુદ્ધ છું, એવી શ્રદ્ધા તે નિશ્ચય નય; અને
તેને પહોંચી વળવા માટે જ્ઞાનગળનો પુરુષાર્થ તે વ્યવહાર નય. એમ
નિશ્ચયનું કથન આવે ત્યારે વ્યવહાર ગૌણ કરે, અને વ્યવહારનું કથન
આવે ત્યારે નિશ્ચય લક્ષમાં રાખે; એમ બન્ને નય પ્રયોજનભૂત છે,
ત્યાં સાધક સ્વભાવ ॥ ત્યાં દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ વગેરે તેમાં વચ્ચે
આવે છે, તે રાગ છે એમ સમજે છે, પણ જે સંસાર તરફ રાગ હતો
તે રાગની દિશા સમ્યગ્દષ્ટિ બદલાવે છે. ૧૩૨.

હવે અહીં નિશ્ચય અને વ્યવહાર જેના ખોટા છે તે હવે સમ-
જાવે છે:-

ગરુષ્મતની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્વ્યવહાર;

ભાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩.

ગરુષ્મતની કલ્પના તે કાંઈ સદ્વ્યવહાર નથી; પણ આત્મા-
ર્થોના લક્ષણ કહ્યા છે તે દશા અને મોક્ષ ઉપાયમાં, જિજ્ઞાસુના લક્ષણ
કહ્યા છે તે સદ્વ્યવહાર છે. ગાથા ૩૮ તથા ૧૦૮ માં કહ્યાં તેવાં મુમુક્ષુના
લક્ષણ અને જિજ્ઞાસુના લક્ષણ છે. એક મોક્ષ સિવાય તેને કાંઈ ભોળતું
નથી; ભવે ખેદ=ભવ નથી ભેતો. અંતર દયા=નિર્વૈરમુદ્ધિરૂપ નિજ-
અનુકરણ, તે કહીએ જિજ્ઞાસ, અને ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ છે. ત્યાં
ક્રોધ, માન, માયા, લોભનું ખર્ચ પાતળાપણું છે. એક આત્માર્થ તેને
ભોળી છે.

અનંતકાળમાં અપૂર્વતા ન પ્રગટી તે અપૂર્વભાવ કેવો હશે,
તેની પ્રાપ્તિ કેમ થાય એનીજ સાચી જિજ્ઞાસા ભોળીએ 'આરૂઝ
ખોહિલાલ' શુદ્ધ ચૈતન્યમાં સદાય આરોગ્યતા છે, એ ભાન થયું
પછી એક પરમાણુ પણ નવો બંધાય તે રોગ છે, કંઈ ઈગ્રી નથી
માત્ર પોતાની પૂર્ણતાનું લક્ષ છે તેથી જે કંઈ પુણ્ય બંધાય કે પાપ
બંધાય તે ગૂમડાં છે. સમકિતી એમ માને છે કે તે બંધનભાવ છે.
તેને પુરુષાર્થ અને દષ્ટિ બન્ને હોય છે 'આરૂઝ ખોહિલાલ' એટલે
માર્ગ સ્વરૂપ પરથી સમસ્ત પ્રકારે ભિન્ન છે, નિર્મળ પૂર્ણ પવિત્ર છે,
એટલી યથાર્થ શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન છે, પૂર્ણ કેવલજ્ઞાન તે જ હું છું,

એમ પરથી જુદાપણાનું જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન અને તેમાં રાગ રહિત સ્થિરતા તે સમ્યક્ચારિત્ર છે. તેમાં કોઈ સંપ્રદાયની ક્રિયા, વેશ કે પક્ષનો આગ્રહ ન આવ્યો. જધુંય આત્મામાં જ છે તે આવ્યું. લોકો અંતરંગ કથાય કેને કહેવાય તે સમજે નહિ અને પુણ્ય પરિણામને ધર્મ માને, એ રાગ વળગે છે ને માને છે કે હું નિરોગ થાઉં છું. આ જગત વિના જાડારથી હાલો કંઈ કરીએ, સંવર નિર્જરા થાયે, ધર્મ કરીએ એમ બોલે છે; પણ ધીરજથી મધ્યસ્થપણે વિચાર કરવા ઉભા રહે નહિ કે ચેતનની શી જાત છે અને વીતરાગી ધર્મનો વ્યવહાર કેવો હોઈ શકે, તે જરા ધીરજ રાખી મધ્યસ્થપણે વિચારે, તત્ત્વનો અભ્યાસ કરે તો સમજાય. આત્માનો ધર્મ ત્રણેકાણે એક જ હોય. તેનો વ્યવહાર પણ નિર્ગ્રંથ વીતરાગદશા જણાવનાર હોય. અહીં તો 'પંચમકાળ વર્તે' છે, તેથી ગચ્છમત વધી પડ્યા છે. પણ વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આજ્ઞાત શ્રી ગ્રીમંધર ભગવાન સમવસરણમાં [ધર્મસભામાં] ધર્મદેશના આપી રહ્યા છે. એ દિવ્યધ્વનિથી સનાતન નૈનધર્મ એકજ પ્રકારે પ્રવર્તે છે; ત્યાં મત બેઠના પક્ષપાત નથી. ગૃહસ્થના પણ સરખા આચાર અને મુનિધર્મ નગ્ન દીગંજર તદ્દન નિષ્પરિગ્રહી છે, વસ્ત્રનો તાણો હોય નહિ. શાંત વીતરાગ મુદ્રા સહિત નગ્ન આત્મધ્યાનમાં મગ્ન ત્રંત મુનિવરોનાં ટોળાં છે. ત્યાં એકજ ધર્મ છે. આ વાત માનો કે ન માનો, પણ સાક્ષાત્ પ્રમાણથી આવેલી વાત છે. સર્વજ્ઞના ઘરની વાત છે, તેમાં કોઈની સાક્ષીની જરૂર નથી. મહાન ઐશ્વર્યવંત હજારો કેવળજ્ઞાની ભગવાનો પણ ત્યાં છે. હજારો સંતોના ટોળાં છે, ધર્મકાળ ત્યાં વને છે. ત્યાં ત્રણેકાણે ધર્મકાળ હોય છે. અહીંની જેમ ગચ્છમતના વિરોધ ત્યાં નથી. સદાય સત્પરંપણા તીર્થંકર ભગવાનની વાણીના અમૃતધોધ ત્યાં વહે છે. ત્યાં અત્રે કહીએ છીએ તે જ સત્ગોધ પરંપણા વર્તે છે. અનંત જ્ઞાનીએ આત્માને જે પ્રકારે ઓળખાવ્યો છે તેમ સાધ્ય સાધનપણે, વિરોધ ટાળીને શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને તેમાં ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ તે જ મોક્ષમાર્ગ છે. જેવું આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાર્થ છે તેમાં જ સાવધાન રહેવું, પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપની અંભાળ રાખવી તે ધર્મ છે. તેમાં અનંતો કરવાનો આવ્યો. તે કરવાનું લોકોને

નથી દાવતુ અને બહારથી જે પોતાને આધીન નથી તેવું ખીજું
 કરવા માગે છે, તે બધન ઇ-છે ॥ માટે જેને મોક્ષ અભિલાષા હોય તેણે
 આ માનવ પડશે અનંત રાત્રીઓ જે કહી ગયા છે તે જ અહીં કહે
 વાય ॥ તેને બધા ન્યાયના પડખાથી સમજીને, વિરોધ ટાળીને તેની
 પ્રતીતિ કરે. દુનિયા ખીજું ગમે તે કહે પણ આ કરે તેમ નથી
 સાચી શ્રદ્ધા વિના રાગમા ધર્મ મનાયો છે, પુણ્યમા ધર્મ મનાયો છે
 જોટલે ગમે તે કપનાવડે પરમા પોતાની હેયાતિ રાખીને જીવ પર
 ભાવમા ટક્યો છે માટે સ્વભાવમા ટકવું હોય, સ્વાધીન થવું હોય,
 સાચું હિત કરવું હોય તો પ્રથમ સાચું તત્ત્વ શું છે તે સમજો ગ-જ
 મતની કપના તે વ્યવહાર નથી પણ આત્મામા અદર શુણ્ણ. અશે
 અશે પ્રગટે તે આત્માનો વ્યવહાર છે તે પુરુષાર્થરૂપ વ્યવહાર તે
 મોક્ષમાર્ગ છે અને 'લાન નહિ નિગરૂપનું તે નિશ્ચય નહિ સાર'
 જોટલે શુભ અશુભ મનના સૂક્ષ્મ પરિણામ તે આત્માનો શુણ્ણ નથી
 મન, વાણી, દેહની ક્રિયા, વિક પ, રાગદ્રેષ, કર્મ, નોકર્મ, એમા
 આત્માને સબધ નથી પુણ્યથી શુણ્ણ નથી પણ બધ છે અધ્યવસાય
 દેહાદિ જડની ક્રિયાને કર્તા આત્મા નથી એમ છતાં જે કોઈ ખીજું
 માને તે જીવી શ્રદ્ધા છે, મિથ્યાદર્શન શ-ય છે આત્માને બધનવાળો
 માનવો તે પરમાર્થ નથી, પણ મિથ્યાત્વ છે આત્મા અને મિદ્ધ પર
 માત્રમા જાતિપણે સ્વભાવે સમાનતા છે જોટલા શુણ્ણ પરમાત્મામા
 છે તેટલા જ દરેક આત્મામા છે જો બધ સ્વભાવમા હોય, રાગદ્રેષ
 ચેતનના ધરના હોય તો તે ટળે નહિ, પણ પુરુષાર્થવડે તે ટાળી શકાય
 છે, માટે આત્મા અમધ સ્વભાવે છે સમસ્ત પરદ્રવ્યોના સગથી
 જુદો પરના કારણ ગર્વથી જુદો છે પૂર્ણ શુદ્ધ અમગ છે જડ સ્વ
 ભાવનો અશપણ કોઈકાળે ચેતનમા નથી આવી જોને જે ચાર જેવી
 વાત તેની કોણ ના પારી શકે? આત્મા પરનો કર્તા લોકતા નથી પણ
 જ્ઞાનનો કર્તા ભોક્તા છે, માટે જો જડનો ધારી ચેતન થઈ શકતો નથી
 આ વાત ઘણા ન્યાયથી ઘણીવાર સ્પષ્ટ થઈ છે અહીં કોઈ પૂછે કે
 વર્તમાનમા તો બધાયેલો અશુદ્ધ છે ને? તો તેનો હિતર છે કે ના
 સ્વભાવ બધવાળો વિકારી હોઈ શકે નહિ જે કોઈ આત્માને બધન
 વાળો ઉપાધિવાળો માને છે તેને માચી શ્રદ્ધા નથી બધ તો વર્તમાન

માત્ર એક સમયની અવસ્થારૂપ યોગ્યતા છે, તે કાંઈ સ્વભાવ નથી. સ્વભાવમાં કાંઈ પેસી ગયું નથી. વિચારે તો સમન્વય. જેવો દેહ સ્પષ્ટ દેખાય છે તેવો આત્મા જેને સ્પષ્ટ દેખાતો નથી, અનુભવમાં જુદો અસંગ ભાસતો નથી, હું પરથી જુદો, અસંગ, શુદ્ધ આત્મા રજ-કણુ માત્રથી જુદો છું તેનું જેને લક્ષ પણુ નથી અને દેહાધ્યાસ વર્તે છે તેને સ્વપ્નામાં પણ ધર્મની ગંધ નથી. હું રજકણુ દેહાદિ રાગદ્રેષ વગેરે પરદ્રવ્યથી છુટો અળંધ છું, એવું તેને સમજાયું નથી તો પછી સાચું સુખ ક્યાંથી થાય? જેને પરમહિત કરવું હોય તેને ખૂબ મત્ સમાગમ અને વૈરાગ્ય વધારવો. પણ જ્ઞાન વૈરાગ્યના જેને કાંઈ ઠેકાણા નથી, વિષય ક્ષયામાં દેહાદિ વિષયોમાં આસક્તિ છે, દેહાધ્યાસ વર્તે છે, અને સત્સમાગમ આદિ સાધન પામ્યા વિના કથનમાત્ર નિશ્ચય પોદાયો કરે કે “આત્મા શુદ્ધ છે” તે નિશ્ચયાભાગી છે. જરીક અગવડતાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં અશાંતિ કલેશ દેખાય, શરીરની સગવડતાની ઘણી મમતા હોય, એવા દેહાધ્યાસમાં વર્તતા જીવોને સંસાર દેહાદિમાં મુખ્યબુદ્ધિ હોવાથી સિદ્ધાંતગ્રાધ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સારભૂત થતાં નથી. તેવા જીવે શાસ્ત્રમાંથી વાંચ્યું હોય કે નવતત્ત્વમાં આત્મા સર્વથી જુદો છે, જડ મન-ઇન્દ્રિયથી જુદો છે, એમ વાતો કરે, પણ ન્યાં શરીરને કંઈ અગવડતા જણાય ત્યાં આલસવિલસ થાય છે, મુંઝાઈ જાય છે. પણ ભાઈરો! તું કહેતો હતો ને કે હું પરથી દેહથી જુદો છું, શાસ્ત્રજ્ઞાનની ઓથ લઈને જેણે દેહાદિની મમતા ઘટાડી નથી, આત્મામાં અંતરંગ દેહભાવ, મમતા વર્તે છે અને કહે કે અમને સમ્યગ્દર્શન છે, તે માત્ર જાનીનો દ્રોહ કરે છે, પોતાના આત્માનો ધાત કરે છે, તેને નિશ્ચયનું ભાન નથી. માટે પ્રથમ તો રાગદ્રેષ અને દેહાદિ વિષયોમાં આસક્તિનો ઘટાડો કરવો. જહારના સંયોગમાં ઘટાડાની વાત નથી; રાગદ્રેષનો ઘટાડો એટલે મમતાનો ત્યાગ અને અંતર વૈરાગ્ય જોઈએ; સાચી જિજ્ઞાસા (મુમુક્ષુતા) ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. કોઈ શાસ્ત્રના શબ્દો ગોખી રાખે કે આત્મા આવો છે વગેરે મનમાં ધારી રાખે અને માને કે હું જ્ઞાની છું પણ તેથી કાંઈ પરમાર્થે જ્ઞાનીપણું આવતું નથી. આમોદાનની રેકડ પણુ આત્માની વાતો ગોડી જાય તેથી ચેતનને ગુણ શું? ચેતન પદાર્થની ત્રણેકાળ નિરાણો છે, જડતા

રજકણે સદાય જડમાં છે, જડથી અને જગતથી સદાય નિરાળો છે, જો અભિપ્રાય સાચા પુરુષાર્થ સહિત લાવ. એવી- જોગખાણ નહિ અને નિશ્ચય માત્ર પેકારે તે નિશ્ચય સારભૂત નથી. જેણે અનંતકાળના ભવનો ભય ભર્યો છે તેને તો એકલો ચેતન ઘોળાયા કરે, માટે વાતો નહિ પણ પુરુષાર્થ લાવ. અંદરથી ચૈતન્યપિંડ માલ કાઢ, અને હું અખંધ છું, શુદ્ધ છું એવી યથાર્થ માહી લાવ. આ ચાર ગાથામાં ઘણું મનન કરવા જેવું છે. પરમાર્થ તત્ત્વ પોતાથી સમજાય તેમ છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેડ જેમ છે તેમ યથાસ્થાને સમજે તો જ દષ્ટિ સાચી છે. આમાં કંઈ કોઈના ગરજમત પસંદના વિરોધની વાત આવી નથી પણ સત્માર્ગના હંકારની વાત આવી છે. જાણની ક્રિયા ઉદય પ્રમાણે થયા વિના રહે નહિ, તેને આત્મા કરે નહિ; સંપ્રદાયમાં તથા સમાજનો મોટો વર્ગ માને છે તેનાથી આ બીજું કહીએ છીએ. જેને સમજવું હોય તે સાચું સમજે. આ નગ્ન સત્ય કોણ સાંભળે ! કોને કહેવું ! પરમાર્થની ત્રણેકાણે ફર્કભતા છે. જેને પરમાર્થ પામવાની ઝંખના છે તે જ અપૂર્વ ન્યાયના ભણકાર સાંભળે. હજી વર્તમાનમાં પણ ધર્મકાળ છે, જિનશાસન ત્રિકાળ જ્યવંત છે, વીતરાગ શાસન જે છે તે અલૌકિક છે. વેશવાડાની કલ્પના એ પરમાર્થને સાધક નથી. અદૃશી (આત્મામાથી) ન્યાયનો સહજ ભણકાર આવે કે જે આત્મ-તત્ત્વ અનંતજ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે તે આમ જ છે. હું આત્મા પૂણું જ્ઞાન આનંદનો ધન છું, એવો નિઃશંક નિર્ણય સ્વયં આવે તે જ અહીંની હઠતા છે તેમા કોઈને પૂછવા જવું નહિ પડે. આત્માનો માર્ગ સાધક (માધન) સાધ્ય બધું જ આત્મામા છે. શુભરાગ, પુણ્ય પાપ તથા દેહાદિની ક્રિયામા તથા કોઈ વેશવાડામાં જ્ઞાનગુણનો અંશ નથી. આ ત્રણેકાણે સિદ્ધ થયેલી વાત છે. વર્તમાનમા સ્વચ્છંદ પ્રતિબંધનું જોર ઘણું હોવાથી તેને આ નગ્ન સત્ય કેમ ભેસે ? જે અનંતકાળની અ-જાણી વાત છે તેની યથાર્થતા ત્યારે સમજાય, કે ત્યારે સતતનું બહુ માન આવે, સત્નો વિનય આવે, બધું પોતામાંથી બંધૂત થઈ આવે તો પોતાની યથાર્થતા સમજાય વાણીમાં બધું કહી શકાય નહિ, પણ જે કહીએ છીએ તે પ્રમાણ છે, જોમ સમજે. હજી કાળ સારો છે. તેથી અલૌકિક સ્વભાવ અને પ્રકૃતિનો યોગ એવા બહુ ગયા છે કે

ઘણા ઘણા ન્યાય આવે છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી જોનારને સમજવું કઠણ પડે
 તેમ છે. સાચા જિજ્ઞાસુના હૃદયોમાં સતતનું બહુમાન છે. કાળ એવો
 સારો આવ્યો કે સમયસાર અને સાથે રહેલું યોગબળ, પૂર્વના બગવાન
 સંસ્કારો, અને સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞા સહિત સત્પદ્મની
 પડ્મપણા, જેમ છે તેમ કહેવાય છે તે નિઃશંકપણે સમજો. અહીંથી
 હવે બીજું કંઈ તેમ નથી. ત્રણેકાળના જ્ઞાનીને જે કહેવું છે તે જ
 પરમાર્થની પડ્મપણા છે. સામાન્યબુદ્ધિથી ન સમજાય તો મધ્યસ્થ-
 પણે વિચાર કરજો, ના ન પાડશો. સાક્ષી જોઈએ તો તે આત્મામાં
 છે. અનંતશક્તિ દરેક સમયે સંપૂર્ણ ભરી પડી છે, શ્રી અમૃતચંદ્રા-
 ચાર્ય કહે છે કે, ચેતન્ય ભગવાન આત્મા જ તારી રક્ષા કરશે, માટે
 તેને ઢેખ, એ વિના બીજું કંઈ સહાયક નથી. પોતાની તૈયારી જેવી
 હોય તેવું નિમિત્ત હોય. પણ આ બધી વાતો સંપ્રદાયના આશ્રહ-
 વાળાને નહિ જાણે. જેને નિમિત્તથી (નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિથી) વાત બેઠી
 હોય તેને એમ લાગે કે આ તે શું વાત કરે છે? આવું માનશું તો
 હોઠો ગાંડા કહેશે; પણ હા, વાત સાચી, સંસારના ગાંડા ખરા. કારણકે
 અત્રે સંસારના ભવભ્રમણના નાશની વાત છે. મોક્ષમાર્ગમાં તો ઉપા-
 ધિનો અભાવ થાય, વીતરાગદશા પ્રગટ થાય; વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગ-
 વાન તીર્થંકર પ્રભુના પંથમાં ત્રિકાળ એકજ ન્યાય હોય. વર્તમાનમાં
 પંથમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સુનિધર્મ નિર્ઐશ નગ્નદશામાંજ પ્રવર્તે છે.
 લાખો સંત સુનિયોનાં ટોળાં મહાવૈરાગ્યવંત વીતરાગદશા સાધે છે.
 ધન્ય તે ઉત્કૃષ્ટ ધર્મકાળ, એ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર, સાક્ષાત્ શ્રી તીર્થંકર
 ભગવાન, એ મહિમાની શી વાત? ત્યાં સદાય નિર્ઐશમાર્ગ છે.
 ત્રણેકાળ એકજ પ્રકારનો નગ્નવેશ અને પડ્મપણા છે, નિર્ઐશધર્મ
 જયવંત વર્તે છે. એ વાત અનેકવાર કહી છે. ક્યાં સાચો પંથ હોય
 ત્યાં એકજ મત હોય. એટલે શ્રીમદે કહ્યું છે કે ગચ્છમતની કલ્પના
 છોડીને આત્મામાં આવો, એટલે તદ્દન નિષ્પરિશ્ક વીતરાગનો ધર્મ
 અને વેશ શું હોઈ શકે તે પોતાની બેળે સમજાશે. તે વેશ લિંગાદિ
 વ્યવહાર છે. તેનાથી મોક્ષ નથી, પણ આત્મામાં મોક્ષ અવસ્થા છે.
 તે જ પ્રગટે છે, અને તે પ્રાપ્તિ યાય છે.

તા. ૨૮-૧૧-૩૬.

આ ગાથામાં નિશ્ચય વ્યવહારની ચર્ચા છે. ગચ્છમતની દ્રવ્યના તે કંઈ સ્વરૂપ હોવા નથી. દેહાધ્યાસ વર્તે, વિષય ક્રમણનો ઘટાડો નહિ અંતર વૈરાગ્ય નહિ અને નિશ્ચય કથન સાંભળીને સ્વચ્છંદમાં પ્રવર્તે તે નિશ્ચય નથી, સારમૂલ નથી. પણ અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવંતોએ કહેલો આત્મધર્મ તે જ ત્રિકાળ જ્યવંત છે. ૧૩૩.

અનંતજ્ઞાનીઓએ પડેલો ધર્મ જ્યવંત છે એમ અહીં કહે છે—

આગળ જ્ઞાની ચર્ચ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;
ધારે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહીં કોય. ૧૩૪.

પરથી સિદ્ધ શુદ્ધ આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને જ્ઞાન-મય ચારિત્રની સ્થિરતા તે જ રત્નત્રયમય મોક્ષમાર્ગ છે. ત્રણેકજામાં બધા જ્ઞાનીઓ એકજ પ્રકારે મોક્ષમાર્ગ કહે છે, અંતરંગ પરમાર્થ સ્વરૂપ અને તેના સાધનમાં કોઈ બીજો પ્રકાર હોય નહિ. શિષ્યની યોગ્યતા જે પ્રકારની હોય તે જોઈને જ્ઞાની ચાત કરે. વૈરાગ્યની જરૂર હોય ત્યાં ત્યાગ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ મુખ્ય કહે, નિમિત્ત ઉપર વજન આપીને કેવળ વ્યવહારમાં અટકો. હોય તેને નિશ્ચય પરમાર્થ સમજાવે એ બંધુ કહેવાનો આશય પરમાર્થ એકજ હોય; પણ માર્ગભેદ ન હોય. કોઈ જીવને અમુક પક્ષનો આગ્રહ હોય તો પ્રથમ તેને તે પરમાર્થ તત્ત્વ સમજાવવું કહે, પણ એકદમ તેનો નિષેધ ન કરે. વળી કોઈ એકાન્ત નિશ્ચયાભાસમાં—સ્વચ્છંદમાં પડ્યો હોય તેને પુરુષાર્થ કરવાનો વ્યવહાર બતાવે, કોઈ એકાન્ત વ્યવહારકાંડ પુણ્ય કરણી કરીને ધર્મ માનતો હોય તેને કહે કે, દષ્ટિ સહિત જ્ઞાનનો જ પુરુષાર્થ કાર્યકારી છે, બાદ્ય જોગ ક્રિયાકાંડનો મમત્વભાવ છોડાવીને સ્વરૂપને સમજવાનો ઉપદેશ આપે. આત્મ સાધનમાં, પરમાર્થહેતુમાં, સાધન સાધ્યમાદેર હોય નહિ પરમાર્થભૂત વ્યવહારમાં કયાંય મતભેદ ન હોય. પરમાર્થ સૌનો માર્ગ=(આત્મધર્મ) એકજ છે. એટલે જે પરમાર્થમાર્ગ પામે તેને એકજ ભાતનો વ્યવહાર હોય. તેની ભૂમિકાની યોગ્યતા પ્રમાણે વ્યવહાર હોય એવો હૃદયતી કમ

છે. કોઈવાર સદ્ગુરુના વિનય ભક્તિ ઉપર બહુ વજન હોય, અને કહે કે સંત ચરણ આશ્રય વિના આત્માને ગુણ ન થાય, માટે ગુરુની સેવા કરવી. વળી એમ પણ કહેવાય કે કોઈના આશીર્વાદથી કલ્યાણ ન થાય, દેવ, ગુરુ તો પર છે, શાસ્ત્ર પાનાં જડ છે માટે પરાશ્રય-પણું છોડ. આત્માનું સાધન-પુરુષાર્થ આત્મામાં જ છે, આત્માથી ભિન્ન નથી; પરનું ગ્રહણત્યાગ આત્મામાં નથી તે નિશ્ચય. વસ્તુસ્વ-રૂપના સ્વભાવનું વર્ણન જેમ છે તેમ જ કહેવાય; પણ એ જાતનો સ્વાતુલ્ય ન લાવે અને પુરુષાર્થ ન કરે, તેને શ્રી ગુરુ હિતબુદ્ધિથી વ્યવહારનો ઉપદેશ કહે, અને સમજાવે કે, અકપાયદ્વિએ તીવ્રકપાય ટાળીને પુરુષાર્થ કર. રાગ ટળતાં અશુભ નિમિત્તનો ત્યાગ થયા વિના રહે નહિ, માટે વૈરાગ્ય, ઉપશમ, વિવેક સત્સમાગમની જરૂરીઆત છે, તેમ જણાવે. માટે ‘સદ્ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા નિમિત્ત કારણમાંય.’ એમ કહ્યું છે. સદ્ગુરુ સમાગમ બહુ ઉપકારી છે, એમ નિમિત્ત ઉપર પણ વજન હોય. માટે જે જેમ છે તેમ વિવેકથી સમજવું જોઈએ.

જિનદશા=શુભ અશુભ રાગ-ધર્મ રહિત વીતરાગ સ્વભાવનું આચરણ, તે જ અંતરંગ પરમાર્થમાં મૂળ કારણ છે, અને તે અંતર અનુષ્ઠાનવડે જ પૂર્ણ પવિત્ર મોક્ષદશા પ્રગટ થાય છે. ૧૩૪.

હવે મુમુક્ષુનું ઉપાદાન અને તેને નિમિત્ત કેવાં હોય તે કહે છે:-

સર્વ છવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય;

સદ્ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણમાંય. ૧૩૫.

“જે સમજે” તેમાં દર્શનમોહનો નાશ આવે છે. “તે થાય” તેમાં આદિમોહનો ક્ષય તથા સર્વ કર્મનો નાશ કહ્યો છે. જેમ સોનું એક જ જાતનું છે, પણ લાલ, પીળાં લીલાં આદિ રંગવાળાં કપડાં ઉપર મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, દેવ વગેરેના ચિત્રો તેના ઉપર લપેટી લીધાં હોય, તેને આ મનુષ્યના આકારવાળું સોનું, દેવના આકારવાળું સોનું, પશુ-પક્ષીનાં આકારવાળું સોનું, એમ ઉપચારથી કહેવાય. પણ અંદર સોનું સળંગ જુઓ તો એક જ જાતનું છે, તેમાં ફેર નથી. તેમ આ સંસારમાં મનુષ્ય, દેવ, નારકીન્દ્રીય આદિ ચારગતિ કર્મના સંયોગે

શરીરના આધાર ઉપરથી ઉપચારે કહેવાય કે આ મનુષ્યનો જીવ, આ દેવનો જીવ, આ નારકીનો જીવ, આ તીર્થંચનો જીવ, પણ ખરીરીતે (નિશ્ચયે) જીવ ભતિ અપેક્ષાએ તમામ સમાન છે. દેહ દીક દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે, આત્માનો દેહ અરૂપી જ્ઞાનધન છે. શક્તિરૂપે બધા જીવો સિદ્ધ પરમાત્મા સમાન છે. જો આ દેહમાં રહેલો આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ ન હોય તો તે મુક્ત (સિદ્ધ) થાય નહિ. જો ન હોય તે નવું ન થાય તે સિદ્ધાંત છે. માટે શક્તિપણે પૂર્ણ પરમાત્મા જેવું દરેક જીવનું સામર્થ્ય છે.

‘જે સમજે તે થાય’ શુદ્ધતા બાજે, માને, અનુભવે અને તે જાતનો પુરુષાર્થ કરે તો સ્વયં શુદ્ધતા પ્રગટ થાય. અભવી જીવો પણ શક્તિપણે સિદ્ધ સમાન છે, છતાં તેમાં સદાય હીનતા એ પ્રકારની છે કે, તેને આત્મધર્મ ન પ્રગટે, મોક્ષ ન થાય; છતાં દરેક આત્માનો વાસ્તવિક સ્વભાવ પૂર્ણ શુદ્ધ અમંજ્યાત પ્રદેશી કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ આનંદધન છે, ચેતનધન છે, અવિનાશી આનંદમૂર્તિ છે. છે તે સદાય છે, તે સ્વાધીન પુરુષાર્થથી પ્રગટ થાય છે. “આત્મ પરમાત્મ વિષે, શક્તિ બ્યક્તિ શુષ્કભેદ, નહિતર ઉભય સમાન છે, કર નિશ્ચય તજ ખેદ.” સ્વભાવમાં કંઈ ફેર દેખાતો હોય તો રાગ, દ્વેષ, મોહ અને પુણ્ય પાપની પ્રકૃતિના કાડણે છે. આત્મા દ્રવ્ય સ્વભાવે, શક્તિએ, લક્ષણે સમાન છે. સંજ્યાએ જુદા સ્વતંત્ર છે. અભવી જીવનું દષ્ટાંત:- સુવર્ણપાષાણમાં જે જાત આવે છે. કનકપાષાણ અને અંધપાષાણ, તેમાં અંધપાષાણમાં સુવર્ણરજ જેવી દદ લેખાયેલી છે કે, તેમાં ગમે તેવો અગ્નિ આદિનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છતાં શુદ્ધ સુવર્ણ જુદું ન પડે; તેની રાખ યર્ષ જાય. અંધપાષાણમાંથી સોનું જુદું પાડવા માગે તોપણ જુદું પડે નહિ, છતાં તેમાં સુવર્ણપણું છે, તેમ અભવી આત્મામાં મોક્ષસ્વભાવ સિદ્ધત્વ છે પણ જે અંધપાષાણવત્ અપ્રગટ છે; તેનો આત્મધર્મ કદી પ્રગટે નહિ. આત્મામાં અને પરમાત્મામાં ભતિ સ્વભાવે ફેર નથી; એકની અવસ્થા સિદ્ધ સમાન ખીલે છે, ત્યારે એકની શુદ્ધ અવસ્થા ન ખીલે. માટે એક જાત લગ્ય અને એક જાત અલગ્ય, જે વાંત ઘણા ન્યાયથી સુકિત-આગમ-પ્રમાણથી

ત્રિકાળ સિદ્ધ થયેલી છે. અલવી જીવને રાગદ્વેષ અને શુભા-
 શુભ પરિણામમાં એકત્વબુદ્ધિની ગાંઠ છોડવાનું વીર્ય ઉપડતું નથી.
 જેમ ઠોરડું મગ, ચડે નહિ વધ્યાને પુત્ર ન થાય. એ જાતના જડના
 પરમાણુનું પરિણમન છે; દ્રષ્ટાંત એક દેશી હોય. તેનાથી સિદ્ધાંત
 સમજી લેવો. વળી કુદરતી ક્રમ એવો જ છે કે જે વસ્તુ પ્રતિપક્ષી
 ત્રિકાળ છે. સંસાર અને મોક્ષ, જ્ઞાન અને જ્ઞેય, ભવ્ય અને અભવ્ય
 જડ અને ચેતન, સુખ અને દુઃખ વગેરે પ્રત્યક્ષ જણાય છે. વળી
 લાયક પ્રાણીને પુરુષાર્થ ઉપાડવા માટે, બોધ લેવા માટે આ અલવી
 જીવોની જાત એક નિમિત્ત છે. તેની વાત સાંભળતાં તેને પોતાનામાં
 હીનતા ન દેખાય. બેહદ સ્વભાવ સન્નુખ થઈ પુરુષાર્થ ઉપાડે કે હું
 પૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાયક છું, એ ભાનદ્વારા રાગદ્વેષ, પુણ્ય-પાપમાં અટકે નહિ
 સુંઝાય નહિ. જગતમાં અતિ અદ્ય સંખ્યામાં અભવ્ય જીવો છે. જે
 લાયક (ભવ્ય) છે તે આણું સાંભળે છતાં પોતાને તેની શંકા ન આવે,
 પણ પોતામાંથી પુરુષાર્થ ઉપાડીને હું સિદ્ધ, મુક્ત થઈ જાઉં એવો
 ઉત્સાહ આવે. પોતાનું બેહદ સામર્થ્ય સમજે એટલે સર્વજ્ઞ જ્ઞાનમાં
 ક્યાંય અટકે નહિ, અને પૂર્ણતાના લક્ષે પુરુષાર્થ ઉપાડે; એમ નિઃશ્ચ
 દેહ તત્ત્વ ચેતન્યતા જ્ઞાનની બલિકારી છે. સાચું સમજનારને માટે
 દેહલો અવકાશ છે તેનો આ ન્યાય છે. સિદ્ધના જ્ઞાનમાં અભવ્ય
 જાતના જીવો અદ્ય છે, તે સાચી વાત છે, તેમ જાણીને પોતે રાગ-
 દ્વેષમાં ન અટકતો શીઘ્ર જ યથાર્થ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા જ્ઞાનમાં ટકતો પુરુ-
 પાર્થ કરે છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુ એમ કહે કે આ ભવ્ય જીવ છે, સામે લાયક
 જીવ “લહી ભવ્યતા મોડું માન” દ્રવ્ય નિષ્કેપે (સત્ સન્નુખ થઈ)
 સ્વીકાર કરે અને કહે કે હા! હું પરમાત્મા જેવડો જ છું એમ ધારણા
 વિના સહજ અંદરમાંથી હકાર લાવે કે હું સિદ્ધ છું, વચ્ચેનો કાળ
 કાઢી નાખો તો કમોંપાધિ છેજ નહિ. આત્માના અચિત્ત પુરુષાર્થનો
 આ મહિમા છે. આત્મા અકરણીય તત્ત્વ છે, સ્વયં સ્વાધીન છે, છતાં
 તે નિમિત્તનો ઉપકાર સમજે છે. જે પોતાની પાત્રતા સમજે મેળવે
 તે જ સિદ્ધ પરમાત્મા થાય. તેથી કહ્યું કે “સર્વે જીવ છે સિદ્ધ સમ
 જે સમજે તે થાય,” “સિદ્ધ સમ” શક્તિ, વ્યક્તિના ન્યાય અનેક
 પ્રકાર છે. એક તો જે

(તૈયારી) વડે સત્પુરુષનો યોગ

મેળવે અને સર્વજ્ઞ પરમાત્માની શ્રદ્ધા કરી અપૂર્વ—વિયોગાસવડે પ્રત્યક્ષ આત્મલાભ પામે ખીજી વાત—વગી ઠોઈ સર્વજ્ઞના મુખમાથી ‘તુ ભવ્ય છે’ એમ સાબળી પોતે ભાવથી ઊછળીને અદરથી હંકાર લાવે કે હા આમ જ છે “છે” ની હા આવી તે પુરુષાર્થ ઉપાડતો સ્વભાવ સન્મુખ ચા-યો આવે છે તે ધર્માત્મા છન્નમ્થ જીવ હોવા છતાં ભાવી નયે મિદ્ધ છે, કારણકે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાથી વચ્ચેલાકાગ નીકળી ગયો છે

કેવળજ્ઞાનીએ કહ્યું કે આ જીવ બે બે મોક્ષ જવાનો છે, તે પણ ભાવી નયથી સિદ્ધજ છે તે સાબળનાર ભાવથી ઊછળીને વર્તમાનમા જ હું પૂર્ણ છું એ લક્ષ્યે પોતામા સ્થિર થઈ શુદ્ધ પર્યાય ઉઘાડીને યથાર્થ નિર્ણય લાવે કે હું ત્રિકાગ આવો જ છું એમ ઘણા ન્યાય છે તેથી કહ્યું કે ‘જે સમજે તે યાય’ આ મર્વવ્યાપક સૂત્ર છે જે લાયક હોય તે સમજે, સમજે એટલે શુદ્ધ પર્યાયને ઉઘાડે, (પૂર્ણતાને લક્ષ્યે સાધન સ્વભાવ પ્રગટ કરે) દ્રવ્ય સ્વભાવ નિત્ય શુદ્ધ છે, તેમા શુદ્ધ મિદ્ધ અવસ્થા શક્તિરૂપે અનાદિની છે, નહીં તથી સિદ્ધ સમાન તે સમજ શક્તિ છે, જો રીતે પ્રગટ બાણે અને ઉપાય સમજે તેને પ્રગટ થાય કે “તે યાય” તેમા ઉપાદાનતુ સામર્થ્ય કહ્યું, તેમા નિમિત્ત કારણ સદ્ગુરુની આજ્ઞા છે સદ્ગુરુએ કહેલ વીતરાગદશાને વિચાર કરવો તે જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ છે એમ બે કારણો કહ્યા એક મૂળ કારણ અને ખીજી સહકારી બહિરગ કારણ તે અખડ સત્ સાધન એટલે સદ્ગુરુ, સત્દેવ, સત્શાસ્ત્ર તે નિમિત્ત સાધન છે પણ તે ક્યારે કે સાચી દૃષ્ટિ સહિત પુરુષાર્થ હોય ત્યારે જેમ દૂધ મૂળ કારણ એટલે તેની સહજ ઉપાદાન શક્તિ છે, તેના પોતાને આધારે મારો બનવાની તેમા સ્વશાવિક શક્તિ છે તે યોગ્યતા થયે સ્વયં માવારૂપે પરિણમે છે, પાણીનો ભાગ બળી બાય છે એમ સિદ્ધ થવાનું મૂળ કારણ તો જીવ દ્રવ્ય સ્વયં છે તેનું કારણ સ્વતંત્ર શક્તિરૂપે છે સિદ્ધપદરૂપ પર્યાય છે છે તેનું બંધન કરવું તે કાર્ય પોતાના આધારે છે તેની યોગ્યતાનો પુરુષાર્થ જીવે કયો એટલે તે બલતનો વ્યવહાર અને સત્સમાગમ આદિ નિમિત્ત હાજર હોયજ હોય આ ગાથામા

ઘણા ન્યાય છે. તેમાં એમ પણ આવ્યું કે:-અનંત જીવો છે, એક નથી. બધા જીવોમાં સ્વાધીનપણે બેહદ સામર્થ્ય છે, વળી બધામાં સરખી શક્તિ છે. સમજનાર અલ્પ કહ્યા, નહિ સમજનાર અલ્પ પણ કહ્યા, સદ્ગુરુ કહ્યા, મોક્ષમાર્ગ કહ્યો, જિનઆજ્ઞા વીતરાગદશાનો વિચાર ચારિત્ર કહ્યું. એમ ઘણા ન્યાય સમાય છે; છતાં ઘણું કહેવાનું રહી જાય છે. જે વખતે વાણીનો યોગ તથા બધા જીવોના પુણ્ય, જે પ્રકારે હોય તેવો વાણીનો યોગ હોય. હવે વિહાર કરવાનું નજીકમાં હોવાથી 'દુ'કામાં કહેવું પડે છે. આ બધા ન્યાયો ઉપર ઘણો ઘણો વિચાર કરજો, મોક્ષનોમાર્ગ જે અત્રે ઘણા દિવસથી કહેવાય છે તે જ સનાતન નિર્ગ્રંથમાર્ગ છે. એ ત્રણેકાળે એક જ માર્ગ છે. નિશ્ચય વ્યવહારની સંધિવાળો તે માર્ગ છે. બધી બાબતના સરખા ન્યાયના પડખા જે મેળવી લે તેને સાચું સમજાય છે, અને તે સમજવાની શક્તિ બાળગોપાળ બધા જીવોમાં છે. સંસાર પણ અનંતકાળ રહેશે. માટે સાચું તત્ત્વ નહિ સમજનારા જીવો પણ છે. દરેક આત્મામાં બેહદ અનંત શક્તિ સ્વાધીન છે. પણ જ્યારે તે જેટલી પ્રગટ કરવા માગે ત્યારે તેટલી પ્રગટ થાય છે. પુરુષાર્થ અને પાત્રતા તૈયાર થયે નિમિત્ત પણ હાજર હોય છે તેનો વિવેક અને વિચાર કરનારા પણ હોય છે. અનંત જીવ સંસારથી મુક્ત સિદ્ધ પરમાત્માપણે સ્વતંત્ર છે અને અનંત જીવ સિદ્ધ થશે. સમ્યક્શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, સત્સમાગમ, સંયમાદિ મોક્ષ-માર્ગ વર્તમાનમાં પણ છે, એમ ઘણા ન્યાય આ ગાથામાં મનન કરવા જેવા છે. પોતાથી બધું સમજવું પડશે, જાતે પ્રયત્ન કરે તોજ ગુણ થાય. માટે નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ રહિત દેહાદિ પરલાવોનો પક્ષ અને લક્ષ તથા પુરુષાર્થ સહિત સાધક જીવ આત્મધર્મમાં વર્તે છે. અને તેવો જ નિશ્ચય અને આશ્રય સાચો માર્ગ છે, છે તે ત્રિકાળ છે. આ ગાથા બહુ ગંભીર છે આ ગાથામાં પણ આખી આત્મસિદ્ધિનો સાર-છત્તો પદ સમાઈ જાય છે. ૧૩૫.

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે નજે નિમિત્ત;

પામે નહિ સિદ્ધત્વને, ગર્ભમાં સ્થિત. ૧૩૬.

જુઓ! યથારથાને જેમ

કમબંધ ગાથાની રચના

કરી છે. સદ્ગુરુ આજ્ઞા આદિ આત્મ સાધનનાં નિમિત્ત કારણ છે. સત્દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, સત્ધર્મશાસ્ત્રની ભક્તિ આદિ ઇષ્ટ નિમિત્તમા બહુમાન થવું, તે પોતાનું બહુમાન છે. ધર્મોત્થાને એ પ્રસંગ મહેતે યથા વિના રહે નહિ. પૂર્ણ વીતરાગ ન થાય ત્યાં-લગી બહુમાન યથા વિના રહે નહિ એ ગુણ વિકલ્પ પાછળ અખંડે સત્ સ્વરૂપની આરાધનાનો પુરુષાર્થ વતે છે. મુનિ ગણધરે જે ચાર જ્ઞાનના ધણી છે તે પણ ગુરુ ભક્તિ કરે છે, એવો સાધકનો મહિમા છે. વર્તમાનમા મહાવિદેહશ્વેત્રમા શ્રી સીમધર સ્વામી પરમાત્મા તીર્થ કર ભગવાન ગિરાજે છે, ત્યાં ગણધરદેવ, સતોના નાયક તીર્થ-કરદેવના વજ્ર છે તે પણ ભક્તિ વિનય સહિત સર્વજ્ઞ પ્રભુનો આદર બહુમાન કરે છે, કારણકે તેમાં પોતાનો (સત્નો) પરમાર્થરૂપ મહિમા છે. પોતાને ઉપડેલું જ્ઞાન અનંતમે ભાગે છે. વીર્ય પણ અનંતમે ભાગે છે કેવળજ્ઞાની ભગવાન કરતા પોતામા જ્ઞાન, દર્શન, સુખસ્થિરતાનો ઉપાડ અનંતમે ભાગે છે તે ગણધરદેવ મહાન યોગગણના સ્વામી છે, મહાપુરુષવત છે, એવા ગણધર દ્વાદશાગ્રયુતધર, ચરમ શરીરી હોવા છતાં સદ્ગુરુનું મહામાન કરે છે. તે તીર્થ કર ભગવાનના વજ્ર છે, અને સર્વજ્ઞ ભગવાન તીર્થ કર પ્રભુ ત્રણલોકના નાયક કહેવાય છે. “ધર્મવર આઉરંત”-ધર્મમા ઉત્તમ અને ચારગતિનો અંત કરનાર ધર્મનાયક, ધર્મચક્રવર્તી તીર્થ કરભગવાન છે. તેમનાથી નીચલી પદ-વીના ધારક સતોના નાયક ગણધરદેવ, સર્વજ્ઞ ભગવાનનું અને તેમની વાણીનું બહુમાન કરે છે, કે અહો! ધન્ય પ્રભુ! “અપુવવધણા” આપની વાણી અપૂર્વ છે પોતાને ચાર જ્ઞાન પ્રગટયાં છે છતાં હજી પદોક્ષતા છે, તેથી પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડીને જ્ઞાતા જ્ઞેય, જ્ઞાન એકાકાર સ્થિર થઈ નિર્વિકલ્પ આનંદ અનુભવે છે સ્થિરતા છટી જતાં ભક્તિ કરે છે, ધ્રુવણ કરે છે, તો પછી જે જીવોને અંશમાત્ર ગુણ પ્રગટ નથી તે ઉપાદાનનું નામ લઈને (ભાવ નહિ), કોઈ કથન માત્ર ધારી રાખે અને સત્ સાધન સાચા નિમિત્તનું બહુમાન આદર ન કરે તો ભવમાં ખૂટે પણ જે અતરની યથાર્થ શ્રદ્ધા જ્ઞાનનો ભાવ લે તો સદ્ગુરુ ભક્તિ, વીતરાગ દેવ અને સત્ શાસ્ત્રાદિ નિમિત્તનો ઉપકાર માને જ. તે સત્ સાધનનું બહુમાન વિનયપૂર્વક કરે છે, જેટલે અંશે શુદ્ધભાવ

ઉવડયો તેટલે અંશે નિમિત્તનું અવલંબન છૂટી જાય છે. અને ત્યાં નીચેનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે.—“ ઉપાદાનનો ભાવ લઈ એજે તજે નિમિત્ત, પામે તે સિદ્ધત્વને ન રહે સંસારમાં સ્થિત ” પણ જ્યાંલગી સ્વભાવમાં સ્થિર થયો નથી ત્યાંલગી નિર્માનપણે નિમિત્તનો ઉપકાર સ્વીકારે છે, ભક્તિ સ્વાધ્યાય વગેરે કરે છે. પણ કોઈ પુરુષાર્થ ક્યાં વિના હું સિદ્ધ પરમાત્મા છું, એવું નામ લઈને સાચા નિમિત્તનો અનાદર કરે, સ્વચ્છંદ માને, કે એ બધાં પર છે તેનાથી મને પ્રયોજન નથી, તે સત્ સાધનને દૂર કરે છે, તેથી તે પોતાના સ્વરૂપની આશાતના કરે છે. નિમિત્ત હોય છે પણ નિમિત્તને આશ્રિત ઉપાદાન નથી, એમ હોવા છતાં, જાણવા છતાં સમક્ષિતી ધર્માંત્મા તેનો વિવેક સમજે છે; અને સમજીને તેનું બહુમાન કરે છે, કારણકે તે ઉપકારી છે. ઉપાદાન પોતે સ્વાધીન છે, છતાં શુદ્ધી શુભવત નિમિત્તનો સ્વીકાર કરે છે. ઉપાદાનનો અર્થ:—ઉપ=સમીપ, આદાન=ગ્રહણ. જે સમીપ કારણથી કાર્યને ગ્રહાય તે ઉપાદાન છે. શુભ પ્રગટયો તેમાં નિમિત્તનું બહુમાન આવ્યા વિના ન રહે. નિમિત્ત કાંઈ જીવ દ્રવ્યનો શુભ પ્રગટાવી દે નહિ. જો એમ હોય તો જ્ઞાની પામે બધા જીવો ધર્મ પામી જાય, પણ તેમ થતું નથી. જ્યારે સત્ની સમજણ અને સમજણનું કાર્ય આવે ત્યારે સદ્ગુરુ નિમિત્ત કારણ કહેવાય છે. મુમુક્ષુ પોતાના ઉપાદાનને જાગૃત કરીને ઉપકાર સ્વીકારે ત્યારે નિમિત્ત કહેવાય છે. જેમ માટીમાં ઘડો થવાની મૂળશક્તિ અને યોગ્યતા છે, પણ કુંભાર તે ઘડાનું નિમિત્ત કારણ ક્યારે કહેવાય કે જ્યારે માટીપણું પસંદીને ઘડાપણે જે યોગ્યતા હતી તે પ્રગટી, ત્યારે, તેમ આત્મા નિમિત્તથી જાગે નહિ પણ પોતે તૈયારી કરે તો નિમિત્ત હાજર હોય જ. ઉપાદાન શક્તિ સ્વસત્તામાં સ્વાધીન છે. પોતે જ્યારે પ્રગટ કરવા માગે ત્યારે નિમિત્ત મળ્યા વિના રહે નહિ, તે ઉપાદાનની મહત્તા છે. આત્મા જે પ્રકારે જેવો થવા માગે—શુદ્ધ અથવા અશુદ્ધ, ત્યારે મૂળ ઉપાદાન શક્તિને નિમિત્ત કારણ મળ્યા વિના રહે નહિ. તેથીજ ચૈતન્યની અનંત શક્તિનું સ્વાધીનપણું જ્ઞાનીએ કહ્યું છે. જેનામા પાત્રતા આવી છે, તેને સત્સાધન મળ્યા વિના ન રહે, એવો નિમિત્તનૈમિત્તિક યોગ શુદ્ધ શ્રદ્ધા યતાં રાગનો અંશ પણ ઉપાદેય નથી એમ જે સમજે

છે, તેને પુણ્યના શુભ વિકલ્પની ઇચ્છા પણ નથી. છતાં હજી અંશુબ્ધ
 અવસ્થા છે તેથી અકબાય દષ્ટિએ કબાય ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે છે.
 હજી પ્રયત્ન રાગ છે તેથી સત્ અને સતસમાગમનું બહુમાન રહે
 છે. સંસારનો રાગ ટાળીને સદ્દેવ, શુરુ, ધર્મ આત્માદિની ભક્તિનો
 શુભભાવ ત્યા રહે છે. હજી વીતરાગ નથી ત્યાંલગી પૂર્ણતાના લક્ષે
 વિનય વિવેક આવ્યા વિના રહે નહિ. તે રીતે સદ્ગુરુ આજ્ઞા સત્
 સમાગમ તથા વીતરાગ ભક્તિ, સ્વાધ્યાય આદિ આત્મસાધનનાં નિ-
 મિત્ત કારણ છે. આત્માના શુભ-જ્ઞાન દર્શનાદિ ઉપાદાન કારણ છે,
 એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તેથી નામ માત્ર ઉપાદાન લઈને, જે કોઈ તે
 નિમિત્તને-સદ્ગુરુઆજ્ઞા (જ્ઞાનદયા) તજશે તે પરમાર્થને-સિદ્ધ-
 પણાને નહિ પામે. અને જ્ઞાતિમા (સદેહમા) વર્તશે. સ્વરૂપમાં
 પ્રમાદ (અનુસ્રાહ) રાખવાથી સાચા નિમિત્ત મળ્યા છતાં કંઠ્યાણુ
 નહિ થાય, માટે સાચા નિમિત્તને જાણીને વિવેક સહિત પુરુષાર્થમાં
 વર્તવાથી જ કંઠ્યાણુ છે, એમ જણવું. તલ અને તેલ જુઓ, તલમાં
 તેલ છે પણ શક્તિરૂપે છે, તેનો પ્રયોગ થયે પ્રગટે છે તેમ દરેક આ-
 ત્મામાં શક્તિપદ્ધતિ પૂર્ણ સિદ્ધત્વ છે, પણ તે ચથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને
 જ્ઞાનના પુરુષાર્થની સ્થિરતા કરવાથી પ્રગટ થાય છે. જેમ તલને
 એમને એમ અગ્નિ ઉપર તાવડામાં નાખો તો બળી જાય, પૂરી તળ-
 વામાં કામ ન આવે. તેમ પુરુષાર્થ વિના શુભ પ્રગટ્યા વિના હું સિદ્ધ
 છું એમ કંપના કરવાથી હિત નહિ થાય, પણ અહિત થશે. માટે
 જેને હિત કરવું હોય તેણે શુભનો આદર કરવો, દેવ, શુરુ, ધર્મનો
 વિનય અને સદ્ગુરુનો સમાગમ કરે તો પોતાની પાત્રતાવડે અવશ્ય તે
 બધા નિમિત્તો ઉપકારી કહેવાય અને સત્ની સમજણવડે શુભ પ્રગટે.
 જેને શુભ પ્રગટયો તેને સત્ દેવશુરુ ધર્મ, સદ્ગુરુ મત્સાત્ર વગેરેનું
 બહુમાન આવ્યા વિના રહે નહિ. માટે જે કોઈ મત્સાધન અને તેના
 નિમિત્તોનો નકાર કરે છે કે એ તો પર છે તો તે મત્સાધનને નહિ
 પામે, અને અસત્ કંપનામાં, જ્ઞાતિમા જ તોય માની બધા અટ-
 કશે. સત્ શ્રદ્ધા તથા સત્સાધનના પ્રેમ વિના તેને શકા સદેહ ટાળશે
 નહિ શુદ્ધતા સદ્ગુરુ પ્રગટાવી દેશે કે મારાથી થશે, મારામાં શુભ
 હશે કે નહિ હોય, એમ અદેહ રહેતા સાચો નિર્ણય થઈ શકશે

નહિ. અને સાચા નિર્ણય વિના નિઃસંદેહ પુરુષાર્થ ક્યાંથી કરશે ?
 પોતાનો પુરુષાર્થ ઉઘડયા વિના તેને સાચો ઉત્સાહ આવે નહિ. તેથી
 “ મોક્ષમાર્ગ પામે નહિ, મટે ન અંતર રોગ. ” શાસ્ત્ર વાંચન શ્રવણ
 પણ ઉત્સાહથી કરશે નહિ. એકવાર સાંભળ્યું કે અમારે બસ છે એમ
 તે માનશે. જ્યાં થોડાથી બસ માન્યું ત્યાં પોતાના જ્ઞાનને મર્યાદાવાળું
 માન્યું; વગેરે ઘણા પ્રકારની ભૂલો તેને પરમાર્થમાં આડે આવશે.
 શાસ્ત્ર વાંચન, ઉપદેશ, ભક્તિ, શ્રવણમાં કંટાળો, અને અનંતકાળથી
 સંસારના કામ ક્યાં તેમાં કંટાળો નથી, ભવનો ભય નથી, રોટલા
 ખાતાં ખાતાં કંટાળો આવતો નથી, તેને સાચા નિમિત્ત પ્રત્યે ઉત્સાહ
 નથી કારણકે સંસારનો પ્રેમ છે. જ્ઞાની ધર્મોત્તમા અધૂરી દશામાં છે
 ત્યાંલગી તેને શ્વેદ આવશ્યક ક્રિયા અકપાયપણાના લક્ષે રહે છે. સત્
 સાધન ઇષ્ટ નિમિત્તોનું બહુમાન આવે છે. જ્યાં સત્નો તથા તેને દેખા
 કનાર સાધનો (ઇષ્ટ નિમિત્તો) નો આદર છે, ત્યાં તેની સમજણ અને
 વિનય—વિવેક હોય જ હોય. આ નિમિત્તાધીનપણું નથી, પણ એ તો
 નિમિત્તનું જ્ઞાન કયું છે, સાધક સ્વભાવની શક્તિનો વિકાસ કયો છે.
 એ જ હોઠોત્તર વિનયની મહત્તા છે. પુરુષાર્થ સાથે જે સદ્ગુરુ આજ્ઞા
 આદિ શુભ વિકલ્પનું આલંબન છે તે આગળ જતાં સહજ છૂટી જાય
 છે, હઠથી નહિ. શ્રીમદે કહ્યું છે કે:—“ સંયમના હેતુથી યોગ પ્રવર્તના
 સ્વરૂપ લક્ષે જિનઆજ્ઞા આધીન જો, તે પણ ક્ષણક્ષણ ઘટતી જતી
 સ્થિતિમાં અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો. અપૂર્વ અવસર એવો
 ક્યારે આવશે ? ” જેમ જેમ નિરાલંબન સ્વભાવની અંદર સ્થિરતા
 વીતરાગદશા વધતી જાય, તેમ તેમ નિમિત્તનું અવલંબન, જિન-
 આજ્ઞાના વિકલ્પ પણ છૂટી જાય છે. પ્રથમ જે આદરભાવ શુભ વિકલ્પ
 પુરુષાર્થ માથે હોતો તે જ્યાં વિકલ્પ તૂટ્યો ત્યાં નિમિત્તનું જ્ઞાન રહી
 ગયું, અને અપ્રમત્ત સંયમ ભાવમાં ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય એકાકારરૂપ
 શુદ્ધતામાં લીન થઈ જાય છે. એવી દશા જ્યાંલગી નથી ત્યાંલગી
 સદ્ગુરુનો વિનય, જિનઆજ્ઞાનો વિચાર વગેરે શુભ વિકલ્પ રહે છે.
 પણ જ્યાં એ નિમિત્તનો આદર નથી ત્યાં નિજગુણની અશાતના
 વર્તે છે. માટે જેને સાચું હિત કરવું છે તેવા સુમુક્ષુ આત્માઓએ
 પ્રથમ સંસારનો રાગ ટાળી, રાગની દિશા બદલાવવી જોઈએ. અકપાય

સ્વરૂપ છે તેમા જ્યાની દષ્ટિ સહિત તે ઇષ્ટ નિમિત્તનો વિનય હોય. જ્યાલગી સમારનો રાગ હતો ત્યાવગી અધાતી કર્મનો યોગ પણ એવો હતો કે વિનય કબાયના સયોગો જ હતો પણ જ્યારે દષ્ટિ બદલી, આત્મા શુદ્ધ છે, અસંગ છે, તૃષ્ણા, મમતા રહિત છે એવું લક્ષ્ય થયું ત્યારે રાગની દિશા સત્ અને સત્સાધનો ભણી (ઇષ્ટ નિમિત્ત તરફ) વળે છે, અને બહારના સયોગો પણ પરમાર્થ દેખાડે તેવા જ મળે છે. પોતે જેવું વલણ કરે તેવો જ પ્રસંગ દેખાય અધાની કર્મ પરમાણુની ક્રિયામા આત્માનો પુરુષાર્થ નિમિત્ત ન થાય, પણ ધાતીકર્મ રાગદ્વેષ મોહકર્મના ઉદયને પુરુષાર્થથી ગળી શકાય છે, અને ધણ કરીને બાહ્યની ક્રિયાનો શુભ ભોગ તેને અનુકૂળ બને છે. દ્રવ્યને સ્વાધીન ઉભુ રાખીને આ વાત છે બાહ્યનો યોગ અનુકૂળ ન હોય તો અહરમા બાવથી અનુકૂળતા સમાધાન કરી છે પરની ક્રિયા છવને આધારે નથી, છતાં જેમ પૂર્વે અજ્ઞાનને લીધે રાગદ્વેષ એવા સેવ્યા કે તેને બિધા પુરુષાર્થમા અનુકૂળ બહારના સયોગો નિમિત્ત થયા એમ દેખાય છે તેમ સત્તા લક્ષે સવગા પુરુષાર્થમા (સમજ જુમા) શુભની શક્તિ વધારવા નિમિત્ત અનુકૂળ દેખાય છે નિમિત્તનો સ્વીકાર તો પોતાને કરવાનો છે, નિમિત્ત બગજબરીથી કયા કહે છે કે તમે રાગ કરો, અથવા વીતરાગ થાય પણ છત્ર પોતેજ પોતાને બૂલીને નિમિત્તનો આગ્રહ લઈને રાગી દેખી થાય છે, સવગા પુરુષાર્થમા (જ્ઞાનમા) વતે તો ગમે તે નિમિત્ત તેમા ઉપકારી થાય એટલે કે રાગ ટાળીને નિર્જરા થાય ધર્મોત્તમાના હાથમા સામ્રાજ્ય પાના આવે તેમાથી પોતે કાંઈ મેગવતો નથી, પણ પોતાના જ્ઞાનમા નિમિત્ત સ- બધીયું પોતાનું જ્ઞાન કરે છે જાનીને બધા નિમિત્તો શુભમા ઉપકારી થાય રાગની દિશા બદલતા રજ-જુની દિશા બદલી એમ ભોગાનુભોગ બાહ્યના સયોગો ઉપકારી જ થાય, એવો સહજ સ્વભાવે નિમિત્ત નૈમિત્તિક સબધ છે પણ હું આમ કરું છું માટે આમ થાય છે, હાથ પગ ચલાવું છું માટે ચાલે છે એમ નથી, નિમિત્તનૈમિત્તિક સ્વભાવ સબધ છે રાગની દિશા બદલતા દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ સામ્ર વાચન, શ્રવણ સ્વાધ્યાય વગેરેના સહજ નિમિત્ત બની રહે છે, તે અપેક્ષાએ ધર્મોત્તમાને પરમાણુ અને પ્રારબ્ધ મદલાઈ જાય છે બાહ્યના

સંયોગો મધ્ય અનુકૂળ હોય. સ્વાધીન રમત બધી ચૈતન્યમાં જ છે. ભગવાન આત્મા રાગવટે કે જ્ઞાનવટે કાંઈ જડની ક્રિયા કરે એમ કદિ સંભવતું નથી. જ્યાં પુરુષાર્થ પ્રગટયો ત્યાં ઘાતીકર્મ તો પલટી જાય છે. નોકર્મની ક્રિયા પણ ઘણા ભાગે જોગાનુજોગ શુભ જોગમાં હોય છે. છતાં કદાપિ બહારની, સરખાઈ ન દેખાય તો અંદરમાં (ભાવમાં) સરખાઈ હોય જ; અને સત્સમાગમ, સત્સાધન, પરમાર્થને પામવાનાં જે સાચાં નિમિત્ત, શુરુ આરા પાલન, સત્ શાસ્ત્રનો વિનય, ગહુમાન તથા શુભભક્તિ હોય જ. જે જીવ પુરુષાર્થહીન હોય છે સત્મા-ધનને નિષેધ છે, તે સત્થી વિમુખ રહી સ્વચ્છંદમાં રખડે છે તેથી કહ્યું છે કે:- “પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે જ્ઞાંતિમાં સ્થિત.” પોતાના નિજ શુણ્ણને નહિ પામતો યકો તે જ્ઞાંતિમાં વર્તે છે. દેવ, શુરુ, ધર્મના સાધનનો આદર છોડી દઈને તે સ્વચ્છંદમાં પ્રવર્તે છે; તે ભ્રમણાને ઘૂંટશે; અને જે કંઈ વિચારશે તે અજ્ઞાનમાં જ ખતવશે. શાસ્ત્રમાં આત્મા અકારક સ્વાધીન કહ્યો છે, તે દ્રવ્ય સ્વભાવને ઓળખાવવા માટે છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને આધીન નથી, તે વાત સાચી જ છે, પણ તેથી જે ઉપકારી નિમિત્તો છે તેનો નિષેધ કરવો એવું કયા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે? શાસ્ત્રમાં તેનો નિષેધ નથી. માટે સાચા દેવ, શુરુ, ધર્મને અવલંબી, આત્માના નિજશુણ્ણવટે પોતાના સાચા ઉપાદાનને સન્મુખ કરવું, અને પુરુષાર્થ રહિત ન થવું, એવો શાસ્ત્રકારનો કહેલો પરમાર્થ છે. પરમાર્થ અને વ્યવહાર જ્યાં જેમ છે ત્યાં તેમ સમજ્યા વિના મોક્ષમાર્ગ જ નથી. નિઃસ્વ વ્યવહાર, સાધન-સાધ્ય, પુરુષાર્થ અને પરમાર્થ, ઉપાદાન નિમિત્ત તથા ભેદ-અભેદ, કારણ-કાર્ય જેમ છે તેમ કહી ત્રણકાળના જ્ઞાનની (મોક્ષમાર્ગની) સંધિ ગાથા ૧૩૪ માં મૂકી, ગાથા ૧૩૫ માં શક્તિ અને વ્યક્તિ એટલે દ્રવ્ય અને પર્યાયની સંધિ કહી; આ ગાથામાં ઉપાદાન અને નિમિત્તની સંધિ મૂકી છે. અહીં ૧૩૬ મી ગાથામાં સાચા નિમિત્તનો વિવેક અને વિનય સમજાવ્યો કે સમ્યગ્દષ્ટિ ધર્માત્મા હોય તે સાચા દેવ-શુરુનો વિનય શુરુ આરાનું અવલંબન લે છે. શાસ્ત્રમાં ડોઢવાર એમ પણ આવે કે પૂર્વે અનંતવાર મળ્યા છતાં કદ્યાણુ થયું નહિ. એવું સાંભળીને કોઈ માને કે અંદરથી શુરુગમ આવશે માટે

મદ્રશુરુ તથા સત્ શાસ્ત્ર આદિની જરૂર નથી તો તે જરાબર નથી. મહા મમથ આચાર્યવર નેમિચંદ્ર સિદ્ધાંત ચક્રવર્તી ગોમટસાર કર્મ-ક્રંતિ અંધને પૂર્ણ કરતાં કહે છે કે “ધન્યશુરુ! હે શુરુ! તમારા ઉપ-કારથી બવનો પાર આવી ગયો. તમારા ચરણકમળની સેવાથી મારા બવનો અત દેખાયો છે, તે બધી આપની ચરણ સેવાનું ફળ છે.” પોતે આચાર્ય હતા, જ્ઞાનર્ણવથી બરેલા નગ્ન નિર્ધન મુનિ હતા, છતાં શરુશુરુનું મહામાન કરી કહે છે કે:-જેમ સારા ફળ પાક્યા તે આકલું કારણ છે, તેમ શાસ્ત્ર રચનામાં જે કંઈ મહત્તા મીઠાશ આવી હોય તો તે શ્રી શુરુનો પ્રભાવ છે. પંચમકાળમાં પણ તે ઐકાવતારી થઈ ગયા અને વર્તમાનકાળમાં પણ ઐજ સનાતન નૈન શાસન વર્તે છે, માટે જેને આત્મધર્મની રુચિ છે, તેણે નિવૃત્તિ લઈને સત્સમાગમ તથા દેવ, શુરુ, ધર્મ અને શામનની બંધિન કરી જ. સંસારની હોંશ કરનારા લોભી વશ લગ્નના મંડપ નાખે છે, મંડપને શણગારીને દાગી દાંતી દોંગ પૂરી કરવા મથે છે. તો પછી આતો લોકોત્તર વિનય ઝાંઝે ગોશની રોશ કરનારા ધર્મોત્તમા, અંતરની શુભિથી દેવ, શુરુ, ધર્મની બંધિન લોભી કાળ રહે તે જ ધવિ છે. કોઈ કહે તમે નિમિત્તના આશ્રય ઉપર બહુ ભર આપો છો, તો તેમ અર્થ થતો નથી. દેવ, શુરુ, ધર્મ એ ત્રણે વીતરાગ સ્વરૂપ નિર્દોષ છે. તેનો શીકાર કરનાર તમા તે ઈષ્ટ નિમિત્તની અસર લેનાર તો ધર્મોત્તમા સ્ત્રી, શ્રી, જિનપદ તેજ નિજપદ છે, એના જેવું રૂડું બીજું શું રહ્યું શકે? શુરુદેવ, શરુશુરુ, મહર્મ નિમિત્તપણ છે, અને નિશ્વિધથી તપાસાત પોતે પણ ક્રિ તેનો વિવેક જ્ઞાની નમરો છે. પ્રથમ જે વિકલ્પ રૂપ, માગરૂપ, વિનય પ્રે વિકલ્પ તરીકે વિકલ્પનું, વિકલ્પ રહિત મહાન જ્ઞાન રૂપી ત્રણે ત્યાં લોકોત્તર વિનય (પરમાર્થ) છે, વીતરાગને શીકાર ને નીતરામ થાય. પ્રભુનો બક્ષત દરજ્જા પરમાત્મા થઈ જાય.

“ક્રિપાદાનનો ભાવ લઈ એ જે તરો નિમિત્ત

પામે તે નિદલ્લને, ન રહે સમારમાં નિમિત્ત

નિમિત્તનો વિકલ્પ તરીકે તથા એ રૂપ

રિપાર મહા જ્ઞાન ત્યાં શુરુ વિકલ્પનો

તા. ૨૬—૧૧—૩૬.

જે જ્ઞાનની માત્ર પાતો કરે છે તે જ્ઞાનીના (પોતાના) દ્રોહી છે એમ કહે છે—

મુખથી જ્ઞાન કયે અને, અંતર છૂટયો ન મોહ;
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭.

ઉપાદાનનું માત્ર નામ લઈ જે દેવગુરુ, ધર્મના નિમિત્ત છોડી પુરુષાર્થ રહિત થઈ સ્વચ્છન્દમાં વર્તે છે, તે બંધપણુ પામીને બ્રાંતિમાં વળ્યાં કરે છે. તે શાંતિ નહિ પામે, તેમ સત્માધન પણ નહિ પામે.

ખરી રીતે ગાથા ૧૩૮ તથા ૧૦૮ માં વ્યવહારથી શુભભાવના લક્ષણો દર્શાવે છે. તે લક્ષણો શમ, સંવેગ, નિર્વેગ, અનુકર્યા અને આસ્થા એમ બીજા શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે સત્પુરુષની આજ્ઞા તે આસ્થા એમ અહીં લીધું છે. અને “સમજ્યે જિન સ્વરૂપ.” એમ કહ્યું છે તે બદલે “શમ” ક્રિયાની મંદતા, સમભાવ એમ કહ્યું છે, “સંવેગ” ને બદલે શુદ્ધાત્મા સિવાય બીજું કંઈ જોઈતું નથી. અને “નિર્વેગ” ને બદલે ભવનો ખેદ એમ કહ્યું છે. સંસારના ભવનો જે વેગ છે તેનો પ્રતિપક્ષી નિર્વેગ વૈરાગ્ય ભાવ છે.

“અનુકર્યા”=નિર્વેરણુદ્ધિ.

“આસ્થા”=સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મની શ્રદ્ધા.

ઉપર કહેલા ગુણો જેનામાં ન હોય, અને માત્રા નિમિત્તને વિરોધ કરે તે સત્માર્ગથી દૂર છે.

મુખથી નિશ્ચયના વાક્યો કહે કે આત્મા અવસ્થાએ પણ અસંગ મુક્ત શુદ્ધ જ છે, અને અંતરથી પોતાને જ મોહ છૂટયો નથી, પર પદાર્થમાં મુખ્યુદ્ધિ રહે છે, શુભાશુભ ભાવ, વિષય ક્રિયા, રાગાદિને પોતાના માને છે તેને અંતરમાં ભ્રમણા ટળી નથી. તે પામર પ્રાણી માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે છે. પુરુષાર્થહીન થઈને માત્રા માર્ગથી પ્રતિકૂળ રહીને, પોતાને જ્ઞાની કહેવરાવવાની કામનાએ માત્રા જ્ઞાની પુરુષોનો દ્રોહ કરે છે, એટલે કે નિશ્ચયથી પોતાનો જ મહા અપરાધ કરે છે.

પોતામાં કેટલું સામર્થ્ય છે તેનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી-જ્ઞાનીનો દ્રોહ
 કરે છે, -જ્ઞાનીનો દ્રોહ એટલે પોતાના જ આત્માનો અનંતો દ્રોહ તે
 કરે છે. જેને આત્મજ્ઞાન દશ્યા વને છે તેને કોઈનો દ્રોહ આવતો નથી.
 કેવળ મોક્ષ અભિલાષા વર્તે છે. શુદ્ધાત્મા સિવાય બીજું કંઈ તેને
 જોઈતું નથી. ઈર્ષ, ચક્રી આદિ પુણ્ય પદ તેને નથી જોઈતાં, આ જ ક્ષણે
 મુક્ત થઈ જઈ એવી ભાવના ભાવે છે, અને શુન્યો વિનય, સત્પુરુ-
 ષની ભક્તિ, અને જિનઆજ્ઞામાં પુરુષાર્થ સંહિત વર્તે છે. પણ જેને
 સાચા નિમિત્તમાં હોંશ નથી તે એમ કહે છે કે અમે અમારા ઉપા-
 દાનથી બધું કરી લઈશું. અંતરમાં સ્થિરતા યથા વિના (નિર્વિકલ્પ
 વીતરાગ યથા વિના) જે સાચા દેવ, શુર, ધર્મની ભક્તિ, વિનય,
 સ્વાધ્યાય વગેરેનો અનાદર કરે છે તે પાપી પ્રાણી છે, સ્વયં અપરાધી
 છે જિનશામનનો વૈરી છે. શ્રીમદે બધી રીતે જેમ છે તેમ વર્ત-
 માન છોવાની મનોદશા જોઈને, સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ ટાળવાના
 અમોઘ ઉપાય, જે શાસ્ત્રમાં ચૂક ગંભીરપણે હતા, તેને સહેલી રીતે
 શુજરાતી ગાથામાં મૂક્યા છે તેથી ઘણા ઘણા ઉપકાર છે. ક્ષયાયની
 ઉપશાંતતામાં શમ, મંદેગાદિ પાંચ લક્ષણોને સમાવી દીધાં છે. એ
 પાંચ શુભો વિના સત્પુરુષનો બોધ પરિણામ પામતો નથી. એકેક
 ગાથામાં ઘણા ભાવ બધો છે. લોકો મધ્યસ્થપણે વિચારે નહિ. કુતર્ક
 કરે, અને સાચું સમજે નહિ તેમાં જ્ઞાનીને શું ? પ્રથમ આપ્યું હતું
 કે " કોઈ ક્રિયા જડ થઈ રહ્યા, શુદ્ધ જ્ઞાનમાં કોઈ, માને મારગ મો-
 ક્ષનો, કળ્યા ઉપજે જોઈ. " આ જે દોષમાં સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ
 સમાઈ જાય છે. તેથી આ બન્ને દોષ લોકો યથાર્થપણે સમજે, અને
 પુરુષાર્થ કરીને ટાળે, તે માટે શ્રીમદે શુરુ શિષ્યના સવાદરૂપે આ
 આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની અપૂર્વ રચના કરી છે. તેનો લાભ સહુ કોઈ
 લઈ શકે છે. અતર વિચાર કરવાથી અંદરમાં જેમ જેમ પુરુષાર્થ સ-
 હિત યથાર્થતા સમજશે, તેમ તેમ પોતાને વિષે સદ્ગુણ પ્રત્યક્ષ દેખાશે.
 તેમાં ભૂલ નહી શકશે નહિ. સાચું કારણ સેવવાથી સાચું કાર્ય
 સવસ્થ થાય. આત્મા ન્યાયનો પિંડ અને સાચા જ્ઞાનનો સત્ત્વ છે.
 ચૈતન્ય આરસીમાં જરાયે છુપું રહે તેમ નથી. જેટલો પુરુષાર્થ મોળો
 તેટલું ઉપાદાન અનન્ય રહે છે. માટે કેવળ વાતો કરવાથી કે વિકલ્પથી

આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહિ. પુરુષાર્થ ઉપાડ્યા વિના કલ્પનાથી પોતાના-
વિષે જ્ઞાનીપણું માની લેવું તે સ્વચ્છંદ છે. મર્વે જીવિતરાગના ધર્મને
સમજ્યા વિના જ્ઞાની સામે પેદી માંડીને તે સાચી પેદી તોડવા માગે
છે. પોતે જ મોહદશામાં વર્તે છે અને જ્ઞાનીપણું માને છે તે ભવવૃદ્ધિ
કરે છે, કારણકે જ્ઞાનીને જે રૂપે આત્માનું સ્વરૂપ કહેવું છે તેનાથી
પોતે પ્રતિકૂળતા સાધે છે, અને કહે છે કે હું બહુ છું, શાસ્ત્રમાં જે
લખ્યું છે તેની મને ખબર છે. આમ મનની ધારણાથી મક્તમાં જ્ઞાની
થવા માગે છે. તે જીવો અનંતજ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે છે, એટલે કે પોતાને
હજી છે. આમ ઘણા પ્રકારે હોડોના દોષ ભેદને નિષ્કારણ કરણાથી આ
આત્મસિદ્ધિ સુમુક્ત આત્માઓ માટે શ્રીમદે લખી છે. તે વખતે તો
ઘણા જીવો સાવ સાધારણ હતા. અનુકર્યોનું લક્ષણ એવું છે કે:-કોઈ
મહા પાપી હોય અથવા કોઈ ગમે તેવો મૂર્ખ હોય છતાં સુમુક્તએ
તે પ્રત્યે નિર્વેરજીવિત રાખવી ભેદબે. પોતે વિચારે કે હું પણ પૂર્વે
તીવ્ર મોહદશામાં હતો, ત્યારે મોટો અપરાધી અને મૂર્ખ હતો એમ
વિચારીને, બધા પ્રાણી પ્રત્યે સમભાવ રાખે, રાગદ્વેષ ન કરે. હું જ્ઞાન
છું એવું માન્યું ત્યાં જ્ઞાનગ્રી ધીરજ ટકાવવાનું બધ સાથેજ હોય ૧૩૭

દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ વૈરાગ્ય;

હોય સુમુક્ત ઘટવિષે, એહ સદાય સુખગ્ય. ૧૩૮.

જેને મોક્ષની અભિલાષા છે તે સુમુક્ત આત્મા સદાય સુખગ્ય
રહે છે. જ્ઞાન થયે જ્ઞાતા દ્રષ્ટામાં સદાય બગૃત પુરુષાર્થ કરે છે; અને
જે જિજ્ઞાસુ છે તે સત્ત્વી પ્રાપ્તિ માટે સત્તમમાગમ, મનન, ચિત્તવન
કરવામાં સદાય બગૃત રહે છે. જ્ઞાની ધર્માત્મા કે જિજ્ઞાસુ ગમે તે
હો, બધા સુમુક્ત કહી શકાય. તે બધામાં આ બધા ગુણો હોવા ભે-
દબે. જેનામાં આ ગુણો નથી તેમાં સુમુક્તતા નથી દયા, શાંતિ,
અંદરની સમતા, -અકપાય કરુણા અને ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય,
પ્રથમ ચિત્તમાં તે ગુણો કદા હતા અહીં “ઘટમાં” કહ્યું છે.
જોઈથી ત્યાગ વૈરાગ્ય દેખાય એ તો અધાતી કર્મની પ્રવૃત્તિનો ઉદય
છે. અંદરમાં (જ્ઞાનમાં) પુરુષાર્થ સંહિત ત્યાગ વૈરાગ્ય હોય તે ખંદો

ત્યાગ વૈરાગ્ય છે. મુમુક્ષુ આત્માને પાપી પ્રત્યે દયા વને છે. કારણ કે
 તે જીવો ભાવીમાં દુર્ગતિમાં નરક નિગોદમાં જશે. તેથી તેનો વચ્ચે
 કાળ કાઢી નાખે તો, વર્તમાનમાં જ તેને ભયંકર નારકીનાં દુઃખ
 ભોગવના જોઈને જ્ઞાનીને તેની અનુકંપા આવે છે. અરે ! તારા આ
 ત્માનું શું થશે ? તારા દુઃખ દેખનારને દયા આવશે. મુમુક્ષુને અંત-
 રમાં દયા હોય, પાપીઓ દેખાય તે પ્રત્યે દ્રેષ ન હોય. અંતરમાં
 અધીરજ થવી ન જોઈએ. 'સમતા' એટલે અંતરમાં શ્લોભ ન થવો
 જોઈએ. અનુકૂળતાનો રાગ અને પ્રતિકૂળતાનો દ્રેષ જ્ઞાનીને અંત-
 રમાં નથી. લક્ષ શાંતિ સ્વભાવનું છે તેની સંભાળ રાખે છે. ક્ષમા એટલે
 કોઈ અગવડતા દેવા આવે, પોતે નિર્દોષ હોય છતાં કોઈ અપયશ
 આદિ અશુભ નામકર્મના ઉદયથી આ દેહનું અપમાન કરે તેને
 દુઃખ ન ગણે, તે સર્વ પ્રત્યે ક્ષમા છે, જ્ઞાનીને દોષ દ્રષ્ટિ જ નથી.
 પોતાના દોષ ટાળવા નહિ અને પારકા દોષ જોવા એ મહા દોષ છે.
 સત્ય એટલે આત્મા તેને પામવા માટે જેને વ્યવહાર સત્ય પણ ન
 હોય, તથા સત્ત્વ વસ્તુ પણ ન હોય તે તદ્દન નિર્દોષ પરમ મત્યની
 પ્રતીત, લક્ષ અને અનુભવ કેમ કરી શકશે ? ધર્મના નામે એક
 જુઠાણું નભાવવા માટે લાખ જુઠાણું ઘણું જીવો ઉભાં કરે છે, અને
 તે રીતે અનંત અધર્મની પરંપરા વધારે છે. પણ જેને અંતરમાં
 સત્નો આદર છે તેને વ્યવહાર સત્ય, પ્રમાણિકતાનો આદર હોય જ.
 ત્યાગ એટલે આસક્તિની ઝોછાશ, રાગ દ્રેષ અને કુસંગનો ત્યાગ
 યનાં પુરુષાર્થ સહિત વૈરાગ્યદશા (સ સારથી ઉદાગ્રીનતા) હોય જ;
 આ બધા લક્ષણો કારણ છે અને સમ્યક્દર્શન કાર્ય છે. કોઈ કહે કે
 અમે ધણું કર્યું, આખો દિવસ અમારે શું કરવું ? પણ તે સાચું નથી.
 મુમુક્ષુના હૃદયમાં સદાય નિઃતર આવા શુભો જાગૃત હોય હું અ-
 શરીરી જ્ઞાનમાત્ર છું તેના સભાગનો પુરુષાર્થ કર્યો કરે. વગી
 ઘણા લોકો દિનરાત અસત્ સમાગમનો રાગ અને તેના નિમિત્ત
 વેપારધંધા આદિમાં રાચી રહે છે અને એકાદ કલાક નિવૃત્તિ લઈ
 શાન્ત વાચે અને સંભારે કે હું આત્મા છું પણ તેથી શું ? આત્મ-
 ધર્મની રુચિવાળાને સજગ જ્ઞાન અને પોતાની શાન્તિની સંભાળ
 સતત રહેવી જોઈએ. ધરધધાના અમત્ રાગની દિશા બદલી મત

સમાગમનું ખાસ વલણ અને તેમાંજ સતત ઉત્સાહ રહેવો જોઈએ
એ સુમુક્ષુનું લક્ષણ છે. ૧૩૮.

જ્ઞાનીની દશા કેવી હોય તે હવે કહે છે:—

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભ્રાંત. ૧૩૯.

આ પદમાં પ્રથમ દર્શનમોહના ક્ષયની વાત બતાવી, એથી એમાં
શ્રીમદ્નું એકાવતારીપણું, અપ્રતિહત જેવો બળવાન પરુપાર્થ અને
સ્વરૂપની જાગૃતિની ઝલક દેખાય છે. મોહભાવનો જ્યાં ક્ષય હોય
અથવા મોહદશા બહુ ક્ષીણ થઈ હોય ત્યાં જ્ઞાનીદશા કહેવાય બાકી
તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માની લીધું છે તેને ભ્રાંતિ કહીએ પ્રથમ
સુમુક્ષુદશાનું વર્ણન કર્યું અને અહીં જ્ઞાનીદશાનું વર્ણન કર્યું. ૧૩૯.

જ્ઞાનીદશાનું વિશેષ વર્ણન કરે છે—

સકળ જગત્ તે એકવત્, અથવા સ્વપ્નસમાન;

તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦

ગુજરાતી ભાષામાં આત્મસિદ્ધિની અપૂર્વ ઘટના કરી છે.
આધાના ધરમાં આનો પ્રચાર થવો જોઈએ. જે કહેવાયું છે તે ધણા
જીવોને ઉપકારનું નિમિત્ત થાય એવું સરલ છે. ભાદરવા સુદી ૭થી
આનું બ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું છે, તેને આજે ૭૨ દિવસ થયા છે. આમા
નિષ્પક્ષપાતપણે બધું કહેવાયું છે. લોકો મધ્યસ્થ થઈને વિચારપૂર્વક
વારંવાર આનું ઘોલન કરે તો તેને આત્મબ્યાતિ (આત્મસિદ્ધિ)
થયા વિના ન રહે. ઉત્તમ લોજનથી ભરેલા મિષ્ટાન્ન પકવાનના યાળ
મળે અને ભૂખ્યો રહે તે જીવ દુર્ભાગ્ય છે. ધણા પ્રકારે કહેવાયું છે,
કુળધર્મનો આગ્રહ વગેરે ધણા વિરોધ ટાળીને અવિરોધ તત્ત્વને સમજ-
વાની આ અપૂર્વ રચના બની છે આમા સહેલી ભાષામાં વિસ્તારથી
ધણું કહેવાયું છે. કોઈ ધર્મી પુણ્યવત આત્માર્થી જીવોના ભાગ્યમાટે
આ અપૂર્વ યોગ છે. પણ જો બાંહે પુરુષાર્થ ન કરે અને પ્રમાદ કરે,
સ સારનો પ્રેમ ન ટાળે, અને તત્ત્વનો વિચાર, અભ્યાસ, મનન ન કરે
તો તે જીવ દુર્ભાગ્ય છે, એટલેકે સાચા સુખનો અર્થ નથી. આ

ત્યાં વૈરાગ્ય છે મુમુક્ષુ આત્માને પા
 તે છોડે ભાગીમા હુર્ગતિમા નરક નિ
 ાગ કાદી નાખે તો, વર્તમાનમા જ સે
 બોગવતા જોડેને જાનીને તેની અનુકમ્પા
 રમાનુ શુ યશે ? તારા હુ ખ દેખનારને દુ
 રમા દયા હોય, પાપીઓ દેખાય તે પ્રત્યે કે
 અધીરજ ધવી ન જોઈએ, 'સમતા' જોડે
 જોડે અનુકમ્પાનો રાગ અને પ્રતિકૂળતાને
 મા નથી લક્ષ યાતિ સ્વભાવનું છે તેની મ ભા
 મો અગવડતા દેવા આવે, ચોતે નિર્દોષ હોય
 આદિ અશુભ નામકર્મના ઉદયથી આ દેહનું
 રૂપ ન ગણે, તે સર્વ પ્રત્યે સમા છે, જાનીને દે
 પોતાના હોય ગણવા નહિ અને પારકા હોય જો
 મત્ય જોડે આત્મા તેને પામવા માટે જોને વ્યવ
 હોય, તથા તનુ વસ્તુ પશુ ન હોય તે તદ્દન નિ
 પ્રતીત, લક્ષ અને અનુભવ કેમ કરી શકશે ? ધમ
 શુદ્ધાત્મ નભાવવા માટે લાખ શુદ્ધાત્મા ધણા છોડે ઉભા
 તે રીતે અનંત અધર્મની પરપરા વધારે છે પશુ ન
 નાનો આત્મ છે તેને વ્યવહાર સત્ય, પ્રમાણિકતાનો
 ત્યાગ જોડે આસક્તિની જોડાશ, રાગ દ્વેષ અને કુર્ન
 યના પુરુષાર્થ સહિત વૈરાગ્યદશા (સમારથી ઉદાસીન
 આ બધા લક્ષણો કારણ છે અને સમ્યક્દર્શન કાર્ય છે
 અને ધણુ વધુ, આજો ત્રિવિધ અમારે શુ કરવું ? પશુ તે
 મુમુક્ષુના હૃદયમા સદાય નિરંતર આવા શુભો બાનુત
 શાંતી રાગમાત્ર છ તેના સલામનો પુરુષાર્થ ધર્મ
 યજ્ઞા લોકો દિનરાત અસત્ સમાગમનો રાગ અને તે
 વેપારધર્મા આદિમા રાગી રહે છે અને જોકાદ કલાક
 શાન્ત વાને અને સભારે દે હુ આત્મા છુ પશુ તેથી
 ધર્મ ને સગમ જાન અને પોતાની શાન્તિ
 ધરધધાના અમત્ રાગની વિશા

સમાગમનું ખાસ વલણ અને તેમાંજ સતત ઉત્સાહ રહેવો જોઈએ એ મુમુક્ષુનું લક્ષણ છે. ૧૩૮.

જ્ઞાનીની દશા કેવી હોય તે હવે કહે છે:—

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ બ્રાંત. ૧૩૯.

આ પદમાં પ્રથમ દર્શનમોહના ક્ષયની વાત બતાવી, એથી એમાં શ્રીમદ્ગુરુ એકાવતારીપણું, અપ્રતિહત જેવો બળવાન પરુપાર્થ અને સ્વરૂપની જાગૃતિની ઝલક દેખાય છે. મોહભાવનો જ્યાં ક્ષય હોય અથવા મોહદંશ બહુ ક્ષીણ થઈ હોય ત્યાં જ્ઞાનીદશા કહેવાય. બાકી તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માની લીધું છે તેને બ્રાંતિ કહીએ પ્રથમ મુમુક્ષુદશાનું વર્ણન કર્યું અને અહીં જ્ઞાનીદશાનું વર્ણન કર્યું. ૧૩૯.

જ્ઞાનીદશાનું વિશેષ વર્ણન કરે છે —

સકળ જગત્ તે એઠવત્, અથવા રવપ્નસમાન;

તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦

ગુજરાતી ભાષામાં આત્મસિદ્ધિની અપૂર્વ ઘટના કરી છે. અધાના ઘરમાં આનો પ્રચાર થવો જોઈએ. જે કહેવાયું છે તે ઘણા જીવોને ઉપકારનું નિમિત્ત થાય એવું સરલ છે. ભાદરવા સુદી ૭થી આનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું છે, તેને આજે ૭૨ દિવસ થયા છે. આમાં નિષ્પક્ષપાતપણે બધું કહેવાયું છે. લોકો મધ્યસ્થ થઈને વિચારપૂર્વક વારંવાર આનું ઘોલન કરે તો તેને આત્મખ્યાતિ (આત્મસિદ્ધિ) થયા વિના ન રહે ઉત્તમ લોભનથી ભરેલા મિષ્ટાન્ન પકવાનના થાળ મળે અને ભૂખ્યો રહે તે જીવ દુર્ભાગ્ય છે. ઘણા પ્રકારે કહેવાયું છે, કુળધર્મનો આગ્રહ વગેરે ઘણા વિરોધ ટાળીને અવિરોધ તત્ત્વને સમજવાની આ અપૂર્વ રચના બની છે આમાં સહેલી ભાષામાં વિસ્તારથી ઘણું કહેવાયું છે. કોઈ ધર્મી પુણ્યવંત આત્માર્થી જીવોના ભાગ્યમાટે આ અપૂર્વ યોગ છે. પણ જો બીજા પુરુષાર્થ ન કરે અને પ્રમાદ કરે, સસારનો પ્રેમ ન ટાળે, અને તત્ત્વનો વિચાર, અભ્યાસ, મનન ન કરે તો તે જીવ દુર્ભાગ્ય છે, સાચા સુખનો અર્થ નથી આ

આત્મસિદ્ધિની રચના મધ્યસ્થપણે રહીને મોક્ષમાર્ગને ઉદ્દેશીને તથા શુદ્ધજ્ઞાની અને ક્રિયાકાંડી બેકેને સમજાવવા માટે કરી છે

હવે કહે છે કે આત્માથી ધર્મોત્થાને કેવો વૈરાગ્ય હોય ? તે સકળ જગતને ઓઠવત્ અથવા સ્વપ્નસમાન બાળી નિર્મમ રહે છે. અસગપણે બાળે કે આત્મા અનાદિ અનંત છે, તેમા આઠ કર્મની પ્રકૃતિ તેના અનંતા રજઝલુ (પરમાણુઓ) અનંતવાર ફેલપણે, કા-ર્મણું શરીરરૂપે એક આકાશ ક્ષેત્રમા આ આત્મા પાસે આવી ગયા. જ્યે ફેલ અને સુદર દેખાતો રજઝલો જે દેવના ભવ વગેરેને મગવડે દેખ્યા છે, લોગવ્યા ■ અને તેમા મુખ દુખની મિથ્યા કપના કરીને તેને પોતાનો માન્યા ■ તેમા ચૈતન્ય શુભ નથી પણ તે અશુ-ચિમય છે ચૈતન્યની શાંતિના યોગ આગળ જે બધા પુણ્ય પાપના સયોગો, ફેલાદિ પરદ્રવ્ય, સર્વ મયોગાદિ પુદ્ગલ તે ઓઠવત્ છે, અશુચિમય છે, તેના સગથી પરાધીનતા છે, ઉપાધિ છે, દુખ છે. પુણ્ય હો કે પાપ હો બેકે બધન છે જ્ઞાની ધર્મોત્થા આત્મજ્ઞાનવડે સ સારથી જોએ કે પુણ્યપાપના મયોગથી વૈરાગ્ય પામીને સદ્બોધ અદ્રોહયતુ પાન કરે છે, અને સમસ્ત શુભ અશુભ પ્રકૃતિનો મેવ દાગીને તેનાથી સુક્ત થાય છે, અને નિરાકૃત શાંતિ અનંદ આનંદને (પોતાનો પરમ આનંદ સ્વાધીન શાંતિ સુખને) લોગવે છે, અને પુણ્યાદિને વિષ્ટા બાળી તેનો અતરથી ત્યાગ કરે છે, જેમ મનુષ્ય અનાજ ખાય તે જઠરમા પાકીને વિષ્ટા થાય, જેને મનુષ્ય ત્યાગ કરે છે તેને ભુક મહણ કરે છે તેમ જ્ઞાની પુણ્યને હેય સમજે છે, ત્યારે અજ્ઞાની તેને આદરણીય માને છે માટે તે અશુચિમય વસ્તુ, પુદ્ગલના વિકાર બાળીને મ સારની મોહદશાને ભવ જીવો છોડા ! અનંત જ્ઞાનીઓ પણ જો જ કહે છે તેનો ઉપાય આત્માની માચી સમજણ છે, કોઈ બીજો ઉપાય નથી “ અપૂર્વ અવસરમા ” કહ્યું છે કે “ રજઝલુ કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો. ” જેમ મુમુક્ષુ આત્માથી પુણ્યને પણ ન ઈ-છે મટેલો કાળો જ્વાન હોય, તેના શરીરમાં અનેક યેગ અને મગમેવ ભર્યા હોય તેના ઉપર દેય કે જ્વાની ન કરે અને ઈદાબી લેવા સુદરૂપ પુણ્યની પુતળી

જેવી સ્ત્રીઓ દેખાય છેતાં તેમાં રાગ ન કરે. તે જન્મેમાં રાગદ્વેષ કે અંતરે દોષ ન થાય. એ બેડ સંરંખ્યા છે; એક જ જાતના બેડ પર-
માણની રચના છે. ક્ષણમાં તે અટલો કુતરાના રજકણો શુભાળના પુલની
સુગંધકેપે થઈ જાય છે અને સુંદર સુગંધી રૂપવાળા રજકણો મળ-
મેલરૂપે થઈ જાય છે. મોટે હે ચેતન ! તારી પરમ સુંદરતાનો મહિમા
બહીને (અનાંદર કરીને) અંશુચિમય પુદ્ગલ પરમાણુમાં મોહ કેમ
થાય છે ? આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાનધન પવિત્ર છે તેને પુણ્યના સાધનવાળો
માનવો, તેનાથી સુખી માનવો તે બૂલ છે. ભગવાનનો ભક્ત પ્રીતિથી
પુણ્યરૂપ વિંટા કેમ ચૂંચે ? જ્ઞાની ધર્મોત્તમા પરભાવની ઉપાધિને ધૂંચે
નહિ; છતાં પૂર્વ પ્રારબ્ધના યોગે બહારથી ક્રિયા દેખાય પણ તેમાં તેને
ફેચિ નથી. ચક્રવર્તી જેવા ધર્મોત્તમાને હબરો સ્ત્રી, રાજ્ય વગેરેનો યોગ
બહારથી દેખાય છતાં તે મહા વૈરાગ્યવંત છે. અસારથી છટવાનો
ઉપાય કરે છે. જેમ દુશ્વરાના ઉકરડા ઉપર વિંટા અને શુભાળના પુષ્પના
દગલા સરખા છે; તેમ જ્ઞાની અંતરમાં તે સદૃશ જગતને એકવત્ માને
છે, અને મોક્ષમાર્ગમાં વર્તે છે. માટે સમસ્ત જગતજેણે એકવત્ જાણ્યું
છે, તે વમેલું કેમ ખાય ? એ રજકણોનો અયોગ શુભાશુભ વિકારી
અવસ્થાપણે અનંતવાર આત્મપ્રદેશે આવી ગયા છતાં તે તારા ધ્યા
નથી, તે માત્ર ઉપાધિ દુઃખદૃશ દેવાવાળા છે. જગતમાં સંસાર એકાંત
દુઃખે ફરીને બેળી જળી રહ્યો છે. આ ભયંકર અસારનો ત્રાસ (ભ-
વનો ભય) જેના કાંઈજામાં લાગ્યો છે તેને અસારનું પરમાણુ માત્ર
કેમ ગોઠે ? અનિત્ય એવો સંસાર કેવળ દુઃખમય છે. પરતા કારણે
નથી, પણ પોતામાં ભૂલવાળી માન્યતારૂપ પોતાનું અજ્ઞાન એજ દુઃખ
(સંસાર) છે. સંસાર સ્વપ્ને સમાન છે; તે અસાર સ્વપ્નવત્ ક્ષણિક
જગત જે જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં ઉદાસીન ભાવે દેખાય, તે જ્ઞાનીની દશા છે.
બાકી તો કથનમાત્ર જ્ઞાન ધારણ છે. ૧૪૦.

હવે મોક્ષ કોણ પામે તે કહે છે—

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્તે જોડ,

પામે સ્થાનક પાંચમું એમાં નહિ સંદેહ. ૧૪૧.

આત્મા છે, નિર્ત્ય છે, અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષનો કર્તા અને હવે
ચોક્કસ બોકતા છે, અને સ્વભાવના ભાવમાં નિર્દોષ જ્ઞાનનો કર્તા અને
શાંતિ, સુખ, સહજ આનંદનો બોકતા છે, મોક્ષ છે, એમ યથાર્થ

‘ અગણિત ’ શબ્દ કહીને મહા મગજિક કયું છે. છેલ્લો અને ઉત્કૃષ્ટ દેહ છતાં સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવની અતરદશા પૂર્ણ શુદ્ધ છે, તેથી તે દેહાતીત છે. નીચલી ભૂમિકામાં સમ્યગ્દર્શન હોય ત્યાં અંતરગ અભિપ્રાયથી જ્ઞાનદશા વર્તે છે સમ્યગ્દર્શન થતાં એક ન્યાયે (ભાવી નયથી) દ્રષ્ટિએ મોક્ષ થયો એમ પણ કહી શકાય. પૂર્ણ શુદ્ધ અસંગ આત્મતત્ત્વ ડેવુ, કેવડુ, કેમ પ્રાપ્ત થાય, કેટલું જાંકી તે બધું ખ્યાલમાં આવી ગયું. પૂર્વ પ્રારબ્ધ યોગથી જેને દેહ વર્તે છે, પણ તે દેહથી અતીત એટલે ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ તથા સોકર્મની કંપનાથી રહિત દેવગ શુદ્ધ આત્મભય જેની દશા વર્તે છે તે જ્ઞાની પુરુષના અરણ્યમાં અગણિત વદન હો એમ પાણીયા શ્રીકૃષ્ણમાં કાચવી માથે ગોજો ચોટેલો દેખાતો હતો, તેનો રસ ચીકાશ મુકાતા તે મગગડીયું શ્રીકૃષ્ણ થતા ગોજો તદ્દન છોટો દેખાય છે, તેમ દેહાત્મ-ભુદ્ધિથી દેહાદિ રાગદેવમાં પૂર્વે એકતા માની હતી, તે ટાળી ભુદાઈ-પણું જાવડું તે આત્મા દેહાતીત છે. પોતાનું સહજ આત્મસ્વરૂપ શુદ્ધ છે, સ્વાધીન છે એમ યથાર્થ પણે માન્યુ તેને રાગદેવની ચીકાશ કેમ હોય ? દેહ મારો છે, પુણ્ય પાપ મારા છે, રાગદેવ મારાં છે એવી કંપના પણ જેને નથી, એવી દશાવાળા દેહ હોવા છતાં દેહાતીત પણ કેહવાય પવિત્ર વીતરાગ સર્વજ્ઞ દેવને ‘ હો વદન અગણિત ’ એ બેહદ અપરિમિત, અમાપ, અનંત અનંત વદન, દ્રવ્ય અને ભાવ નમસ્કારરૂપ ॥ વદનમાં અનંતનો વિકાસ તરીને, બેહદ અપરિમિત શુદ્ધ સ્વભાવમાં કરી જઈ એ અહીં આશય છે જેને પૂર્ણ શુદ્ધ સાધ્યદશા પ્રગટ થઈ છે તેવા જ્ઞાનીને વદન હો ‘ અગણિત અગણિત ’ એ ગીતે મર્વોત્કૃષ્ટ અપ્રતિહત ભાવનો આદર કરીને મહામગજિક કયું છે. અતિ આદર અનંતગુણનો છે, પૂર્ણ સ્વભાવનો આદર છે, તેમાં અપ પણ અધૂરા ભાવનો આદર નથી જેની હદ નથી એવા પૂર્ણ પવિત્ર અપરિમિત ડેવજ્ઞાનમય અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અનંતસુખ, અનંતચીર્થ છે, તેને પ્રગટ કરવા જેને જ્ઞાનીને વદન કરી શાયક ડેવજ્ઞાનને પહોંચવા પહોંચવા પ્રાપ્ત થાય છે ઇતિ જયવંત-

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની કઢકાવારી સૂચિ

અ

શબ્દ	પાન	અનાધ્ય	...	૨૭૭
અકર્મદશા-મોક્ષદશા	... ૪૬૨	અનધભાવ	...	૪૪૭
અકરૂપ સ્વભાવ	... ૩૭૭	અભવીજીવો	... ૫૮૦-૫૮૧	
અક્રિયતા તથા સક્રિયતા	.. ૩૮૩ ૩૮૪, ૩૮૫	અભિમાન	.	૪૫૭
અગુરુ-લઘુ	... ૩૩૦-૪૨૦	અભેદ દષ્ટિ	... ૩૮૩-૩૮૪	
અહ્યુતીની ઔભંગી	.. ૩૩	અમૃતકુલ	...	૨૩૭
અતિશુક્તકુમાર-મુનિ	... ૩૦૫	અમૃતત્રય પ્રાચીન	... ૪, ૧૩૮, ૪૩૨, ૪૩૫, ૫૭૦	
અધર્મ	... ૫૬૪	અયોગીદશા	... ૫૨૫, ૫૫૧	
અધર્મી	... ૫૪	અરિકંત	...	૧૮૬
અધ્યવસાય	... ૩૨૦	અવમ્બ	...	૧૪૬
અનઅધિકારી-અપાત્ર	... ૨૧૪ ૨૧૫	અવશ્ય	ક ..	૧૪૬
અનાયકિન કર્મ	... ૩૬૬	અસાતર્ના	...	૩૩
અનુકરણ	.. ૧૮૦, ૫૬૧	અશોભ્યા ડેવળી	...	૭૩
અનુકરણ પ્રકાર	... ૫૦૨, ૫૦૩	અસદ્ગુણત વ્યવહાર	...	૩૧૫
અનુકરણ અણુ	... ૫૬૩	અસ્તિ નાસ્તિ	...	૪૬૦
અનંત	... ૩	અદિસક	...	૧૨૬
અનતાનુગ્રહી કથાય	.. ૧૬૧	અદિસા	...	૧૩૬
અપાયાગમાતિશય	... ૧૨૩	અગ્નિ	...	૪૭૧
અપૂર્વવપ્તિ	... ૧૪૫	અંતઃકર્મ	...	૧૫
અપૂર્વ	... ૫૨૬	અગ્નિ	...	
અપ્રતિદત મગલિક	... ૪૩૧	આગમશાસ્ત્ર	...	૧૫૧
અપ્રતિદત ભાવ	... ૪-૪૭૮	આચાર્ય મુનિ	...	૮૨, ૧૫૦
અપ્રેમતદશા	... ૫૫૧		૨૧૮, ૩૪૬, ૫૪૦	

ચતારી	...	૭૭	જૈન દર્શન	...	૫૩૨
ચમરીમાય દર્શાવેલ,	૨૧૧		જૈન દર્શન તત્ત્વ	૩૫૧ થી ૩૫૪,	૩૭૪, ૩૭૫
ચારિત્ર ૧૨૫, ૩૬૬, ૩૬૭, ૪૬૬,	૫૧૦, ૫૧૧		જૈન દર્શન શાંટા	...	૫૩૨
ચારિત્ર, સમ્યક્ક્રિયા—ગાનક્રિયા મેલ્સ-			૬		
માર્ગ	૪૭૦, ૫૫૬		કોણામ સૂત્ર ૩૩, ૩૪, ૭૧, ૪૪૬,		૫૪૩
ચેનના	...	૫૩૦			
ચિદાનંદજી	...	૨૦૫			
ચૈતન્ય	...	૨૮૭	કાંક્યા કર્મ	...	૧૦૨, ૫૫૬
ચોરી	...	૩૪૨			
ચૈતન્ય અવરણ ગ્રંથ	...	૩૦૬	તત્ત્વયેષી	...	૨૦
ચૌભંગી	...	૩૩, ૭૧, ૩૦૫	તત્ત્વાર્થ સૂત્ર	...	૪૮૦
	છ		તત્ત્વાર્થ સૂત્ર કર્તા થી ઉમા સ્વામી ૨૦૩		
છકાપ દયા	...	૫૦૨	તીર્થ કર નામ કર્મ	...	૧૨૩
છક્કરચણાની	...	૧૨૬, ૧૨૭	તીર્થ કર નામ કર્મ પ્રકૃતિ	...	૧૮૮, ૧૮૯
	જ				
જગત અભિપ્રાય	...	૬૭	તીર્થ કરપદ	...	૩૬૦, ૪૪૬
જડ ચેનન ભિન્નતા	...	૨૮૬, ૨૮૭, ૨૭૮	દુષ્સીદાસ સંત	...	૮૦
જયસેન આચાર્ય	...	૫૩	ત્રિકાળ નિયમ	...	૫૬૫
જય તિ	...	૫૪૪, ૫૪૫	વસતી સ્થિતિ	...	૨૩૮
જનપદ નિજપદ	...	૧૮૬, ૫૬૦			
જનરાજ વાણી	...	૫૫૬	દસવૈશ્વસિક	...	૧૭૪
જનદાસ	...	૫૭૬	દયા છકાપની	...	૫૦૨
જય	...	૪૭૫	દર્શનમોહ	...	૫૪૨, ૫૪૩
જય અને જય સ્વરૂપ	...	૨૭૭, ૨૭૮	દાન પ્રકાર	...	૫૫૩
જય પોતે જ મોક્ષરૂપ	...	હોવા બાબત	દીનતા	...	૩૩૫
	...	૫૧૮	દીવાળીપૂર્વ	...	૪૨૨, ૪૨૫
જય લક્ષણ	...	૧૧૪, ૨૮૦, ૫૩૦	૪૨૬, ૪૨૭, ૪૨૮, ૪૨૯, ૪૩૦		
જય સત્તુ	...	૧૬૮	દીવાળી પૂજન, આશય અને સમજણ	...	૪૩૦
જય સ્વરૂપ	...	૨૬૫			
જયસા	...	૫૭૫	દુઃખ	...	૨, ૧૪૧, ૧૪૨
જયસુ	...	૫૦૫	દેવચક્ર	...	૧૬૭, ૨૧૬, ૪૩૮
જન	...	૪૭૦	દેવલક્ષણ	...	૧૧૦

દેવસેનાચાર્ય	...	૧૮૨	ક્રુવજી	...	૩૦૭
દેશના સન્નિધ	...	૭૨, ૭૪	ન
દેહદર્શન	...	૫૪૬, ૫૪૭	નય અથવા સાપેક્ષ દષ્ટિ	...	૩૫૪
દેહભાવ	...	૫૨૭	મય બેદ	...	૫૫૭
દેહાત્મ જુદિ	...	૨૮૬	મરસિદમહેનો	...	૧૭
દેહાધ્યાસ ...૧૪૭, ૨૭૦, ૨૭૨, ૨૭૩	...	૫૧૫	નવકાર	...	૧૫, ૭૧
દોષ આદર	...	૧૬૬	નવ તત્ત્વ	...	૧૨૭
દ્રવ્ય	...	૩૦૬	નવરો અને કામગરો	...	૨૩૭
દ્રવ્ય કર્મ	૪૦૬, ૪૦૭, ૪૦૮.	૫૮૧	નામધારી સાધુ	...	૧૬૭
દ્રવ્ય નિરોપ	...	૨૧૬	નામ નિરોપ	...	૭૩૩
દ્રવ્યવિગી	...	૫૫૬	નામકના આયુષ્ય પ્રમાણ	...	૧૬૮
દ્રવ્ય સમ્રહ	...	૩૦૬, ૩૧૦	નામિક વાગી	...	૨૬૬
દ્રવ્ય અવભાવ	...	૧૮૬	નિગોદ	...	૨૨૨
દ્રવ્યાનુયોગતકલ્પા	...	૩૧૧	નિગોદ અર્થ તથા કામજી ૨૩૬	...	૨૪૦
દ્રવ્યો ૭	...	૪૪૭	નિમયપન-નમનમુનિ	...	૧૧૫
દૈત	...	૧૨૬	નિર્જરા	...	૪૪૭
દૈત દષ્ટિ	...	૧૫૮	નિર્દોષ દેવ લક્ષણ	...	૧૬૦
ધ	નિમિત્ત... ૧૭, ૧૮, ૮૬, ૧૬૬, ૧૭
ધર્મા સાર્થવાદ	...	૩૦, ૩૧, ૩૨	નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવ ...૩૧૪ ૩૧૫
ધર્મ	...	૫૧૮ ૫૫૦, ૫૭૩	૩૧૮, ૩૧૯, ૩૨૦, ૩૨૧,
ધર્મકાળ	...	૪	૩૨૨, ૩૨૩, ૩૨૫ ૩૨૬, ૩૪૮,
ધર્મકાર	...	૪૨	૩૫૦, ૩૫૧, ૫૮૬, ૫૮૭, ૫૮૮
ધર્મધ્યાન પ્રકાર	...	૩૦૦	નિયમસાર	...	૧૭૫, ૫૫૪
ધર્મધર્મ	...	૫૧૬	નિશ્ચય	...	૨૦, ૩૭૭, ૫૬૬
ધર્મ સમુજ્ઞ	૩૬૦, ૩૬૧, ૩૬૨	૫૧૬	નિશ્ચય અને વ્યવહાર...	...	૭, ૬, ૨૦,
ધર્મભાતી ઓળખાણ	૫૫૭, ૫૫૮,	૫૧૬	૩૧, ૫૭૭, ૫૭૮, ૫૭૫
ધર્મભાલક્ષણ	...	૫૮૬	નિમય અને વ્યવહાર બન્ને સાથે
ધર્મભા રિયતિ	...	૫૮૬	રાખવા-ગામન	...	૫૬૬ ૫૭૦
ધર્મગ્રંથ	...	૫૪૫	નિશ્ચય લક્ષમા રાખી સાધન કરવા
ધારણા	...	૧૪૬	ગામન	...	૫૬૫
			નિશ્ચય ભાસી ... ૧૬૩ ૫૦	...	૫૭૫
			નેમીચંદ સિદ્ધાંત ચક્રવર્તી...	...	૧૮૨
					૫૬૦

નૈમનપ	...	૧૬૬, ૨૬૭	પારસમણી તથા સંત સરખામણી	૭૮
નોકમ	=	૩૦૧	પારિભાષિકભાવ	... ૧૪૮, ૧૪૯
નદીશર દ્રોપ	...	૪૨૬	પુરુષ કૃત	૬, ૧૦, ૧૧, ૧૬
ન્યાય માર્ગ	...	૭	પુરુષ ખરું	...
ન્યાય વિધિ	...	૩૭૩	પુરુષ પ્રકૃતિ	...
ન્યાય શાસ્ત્ર	...	૨૫૪	પુરુષાર્થ	૬૭, ૧૬૩, ૩૪૬, ૪૭૦, ૫૬૨, ૫૬૩, ૫૬૪
નિદા	-	૧૧૭	પૂર્વજન્મ	૨૭૬, ૩૦૨, ૩૦૩, ૩૦૪
ન્યાય	...	૩૬૬		૩૦૪
પ				
પર્વાર્થ જન તથા અજન	.	૬૩, ૬૪	પંચાંગવાય	...
		૨૭૧	પંચાન્તિકા	...
પદ્મનદી પદ્ય વિંશતિકા	..	૧૬૭, ૪૩૧	માંડવે	...
		૪૩૭	પ્રતિક્રમણ	...
પદ્મ નંદી આચાર્ય	..	૧૮૭, ૪૩૨	પ્રતિજ્ઞા	...
		૪૩૫, ૫૪૬	પ્રદેશનધ	...
પર્ણાવ દગા	...	૩૦૮	પ્રમાણ	...
પર્ણાવ દ્રષ્ટિ	..	૩૧૨ ૫૧૮	પ્રવચનસાર	... ૪, ૧૮૬, ૧૬૦
પરદેશી રાગ	..	૭૪૯, ૨૬૫	પ્રવન કાર	...
		૨૬૭	પ્રારબ્ધ અંતરંગ	...
પરભાવ	૧૮૩	પ્રારબ્ધ	...
પરમવગ્દ સમકિત	..	૨૧૮	પ્રારબ્ધ ઉત્પ	...
પરમાત્મા સર્વગ્દ જમવાન		૫૧૭	પંચમકાળ	૫૩૨, ૫૪૬, ૫૫૪
પરમાગ્ધનો પદ્ય	...	૨૨૫		૭
પરમાર્થ પ્રાપ્તિ		૬૨, ૬૩, ૬૪, ૬૫	બનારસીદાસ	...
પરમાર્થભૂત વ્યવહાર	...	૫૫૮	બનારસીદાસ સમયસાર નાટક	૨૮૦
પરમાર્થ માર્ગ	...	૫૭૮	બદુમાન	...
પરિઅદ	...	૩, ૪૨	બાલગાથ-બાલકિડા	...
પરિઅમણ પ્રકાર	..	૮૩	બાલુમળી	...
પરીક્ષક પ્રમાણ	...	૧૮૬	બાલકિડા	૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮
પરીક્ષા પ્રધાન	...	૫૬૮	બાલકિડા	...
પાપમંથ	..	૫૬૬, ૫૬૭	બાલકિડા	...
પાત્રતા	.	૨૭, ૨૮, ૨૯,	ભુદિ ઉત્પાદ અને આત્મગોળ	૨૨ ૨૪
		૫૦, ૨૪૩, ૫૦૧, ૫૪૬, ૫૫૦	બોધીગીત	...
			બોધી દુર્લભ ભાવના	૨૨૧
				૨૪૪

મોહદર્શન	...	૨૯૨, ૨૯૪	મહાકવિચારુક	...	૫૪૭
અધ-અધ	...	૧, ૩૩૩	મહાવિદેહ ક્ષેત્ર	...	૫, ૨૬૨
અધભાવ	...	૪૭૨	મહાતીરપ્રજ્ઞ	૧૩, ૧૯, ૩૨, ૯૦,	
અધ નિમિત્ત	...	૪૧		૪૨૫, ૪૨૬, ૪૨૭, ૪૩૪, ૫૨૧	
અભયપ	...	૪૭૭, ૫૬૧	મહાતીર સમય	...	૫
અભયપ વાડ	...	૫૬૧	મહાઅભિચારી	...	૩૬૫
અભિ આભય	...	૪૬૩	મહાવ્રત પંચ	...	૧૨૯, ૧૩૦
ભ			માન	...	૮૫
અગમનિ	...	૧૪૮, ૪૦૪	માનાર્થી	...	૫૬
અગમનિ તામસી તાપસ	...	૪૦૪	મિથ્યાત્વ	...	૧૩૦, ૪૮૩
અગમનિ સૂત્ર	...	૧૧	મિથ્યાત્વ ભાવ	...	૪૬૭
અગમી	...	૭૬	મિથ્યાદર્શન	...	૭૪૭
અગત ચક્રવર્તી	...	૮૫	મિથ્યાદ્રષ્ટિ	...	૮૩, ૧૭૭, ૩૭૩
અવગ્ચિતિ	...	૫૬૩	મુક્ત અવસ્થા	...	૩૭૬
આવકર્મ	૪૦૬, ૪૦૭, ૪૦૮		મુક્તિપંથ	...	૪૭૩
આવગતિ	...	૪૨૩	મુનિ નામધારી	...	૩૦
આવનિદ્રા	...	૨૮૦	મુમુક્ષુ	...	૨૪, ૫૬૩, ૫૬૪
આનમરણ	...	૩૧, ૩૪૩	મુમુક્ષુ ઉપાદાન અને નિમિત્ત	...	૫૭૬
આપા	...	૭૫	મુમુક્ષુ લક્ષણ	૨૨, ૨૪, ૨૪૧, ૫૬૪,	
આવદિસા	...	૧૩૮			૫૬૫
બ્રહ્મ કારણ	...	૫૧૪	મૂર્ખ પ્રકાર	...	૫૪૨
બ્રહ્મ	...	૩૫૬	મેધક્રમાર	...	૫૨૫
બ્રહ્મ-સુધારણા	...	૫૪૪	મૈત્રી	...	૨૨૫
બેદ	...	૫૦૭	મોદગર્ભિનવૈરાગ્ય	...	૧૦૫
અધ્યજીવ	...	૫૮૩	મોહ	...	૩૩૩
આન્તિ	...	૫૬૫	મોહનીય કર્મ	...	૩૩૩, ૩૩૪, ૩૩૫
અવ, બ્રમણ અભાવ	...	૧૪૩			૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨
મ			મોહનીય કર્મ બેદ	...	૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨
મન	...	૫૦૭	મોહભાવ	...	૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨
મનાગ્રહ	...	૧૭૯	મોક્ષ તથા મોક્ષ દ્વિધ	...	૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨
મતામહી કુપ્રતવાળા...	...	૨૦૧			૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨
મતાર્થી	...	૫૮, ૫૯	મોક્ષમાર્ગ	...	૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨
મતાર્થી લક્ષણ	...	૧૮૪, ૧૮૫, ૨			૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨

भोक्ष पाचना	५२७, ५२८	समुन्दन	२२१
भोक्ष प्राप्ति समय	४८५, ४८६	सन्धिप्रेमना	१७७
भाक्षभाग	४७१, ४७२	सन्धि सिद्धि	६६
भोक्षभाग	३७१, ४७६, ४८३, ५३१, ५२६	सन्धि	२६३
भोक्षभाग समन्वय पथोर	५३१	सन्धि-आत्मा तथा अर्थ	२७४
भोक्षभाग प्रकाश	१६३	वेत्या	४७३-४७४
भोक्षभाग मंज्या	८	भोगसंस्था	१७१, ३४६, ३६६, ३७१, ५६४, ५६५, ५७२
भोक्ष क्षासन	४७८	व	
भोक्ष स्थिति	५०३, ५०४	वस्तो व्याघातदोष	७२
भोक्ष व्याख्या	४४७	वयनातिशय	१२४
भंगण	३४५	वाष्प तीर्थ करनी	१२४
भंगण-अतिम	६००	वाष्प देशना	६६
भट्ट कथाय	४५४, ४५६	विद्वत् (राग-प्रशस्त)	१२८
भृगा पुत्र	८३	विद्या इत्या	५८८
भोक्ष भागा	५५६	विद्यानद्वयस्वामी	१६६
भ		विनय प्रकार	१७२
भोगसिद्धि	२०३	विनयभार्ग	५२६
भोगेन्द्रव	३३८	विनय विवेक	१७६
भृगादि भाषी	३८८	विपरीत	२५, २६
भ		विभाव	३४१, ३४२, ३५४
रत्न सप्त कल्पना	३७०	विभावदशा	४७५
रत्न सप्त	३५६	विभाविक शक्ति	३२३
राम त्नाम	४४४, ४४५	विवेक-समन्वय-भेदज्ञान	५७
रामनो राम	१३७	सिनी वेनडी	२३७
राम प्रशस्त	५६	वीतराम	१५२
राम राम अगुणे	५२६	वीतराम-भोगभ	१३७
रामानन्द अने रत्नेभी			
रानी भोगन			

वैष्णवि ... २४१
 वैराग्य १८६, १८७, ५६१, ५६६
 वैराग्यवन्त ... ५६७
 वैराग्य संज्ञता ... २६
 वंदन-वैराग्य ११४, १७२, १८०
 व्यवहार २०, २३०, २३१, २३२
 २३३, ३७२, ३७६, ५७६
 व्याप्य व्यापकभाव ... ३६३

श

शास्त्रो-भाषा, भित्थाव, निदान २०३
 शासिभद्र .. ४१३, ४३०
 शासन निभावन .. ५५५
 शास्त्र ५८, १४०, १५१, १५४, १५५

शास्त्र लक्षण हेतु ... ५६६

शास्त्र वाच्यन ... २०७, २०८

शास्त्र वाच्यन श्रवण ... ५८७

शिव कृति मुनि ... ६७

शिष्य भावना ... ५३४, ५३५, ५३६, ५३७, ५३८, ५३९

शिव स्वप्न ... ३७६, ५२५

शुभ ... १४८, १४९

शुभाशुभ कार्य कारण ४०६, ४१०, ४११, ४१२, ४१३

शुभ परिणाम ... १४६

शुभकान्ती ११, १२, २०, २१, ३५, २०७

अवर्ण. सत् ... ५०६

श्री ... ४२५, ४२६, ४२७, ४२८, ४२९

श्रीमद्वापीर तीर्थ-कर स्थिति ... ४२५, ४२६, ४२७, ४२८, ४२९

श्रीमद् राजन्यद्र कृत पुष्पभाषा ... ५६४

श्रीमद् ... ४४६, ४४७, ४४८, ४४९

श्रीमद् ... ४४६, ४४७, ४४८, ४४९

श्रीमद् ... ४४६, ४४७, ४४८, ४४९

श्रीमद् ... ४४६, ४४७, ४४८, ४४९

श्रीमद् ... ४४६, ४४७, ४४८, ४४९

श्रीमद् १, ६, ७, १०, १४, १८, ३१, ३२, ४६, ५०, ६०, ६१, ६७, ६८, ७०, ७२, ७४, ७७, ७८, ८४, ८६, ८८, ९०, ९२, ९६, १०३, १०६, १११, ११४, ११७, ११८, १३१, १३५, १४०, १४२, १४८, १४९, १५४, १६८, १६९, १७१, १७४, १८०, २०२, २०४, २०६, २०९, २११, २१५, २१६, २३१, २४४, २५०, २५१, २६७, २७६, २८०, २८०, ३००, ३३१, ३३२, ३३६, ३४०, ३४१, ३४३, ३४४, ३४५, ३४६, ४००, ४०५, ४२७, ४८८, ४३३, ४३५, ४४३, ४४४, ४५०, ४५२, ४५४, ४५६, ४६१, ४७३, ४७५, ४७७, ४७८, ४८३, ४८६, ४८७, ४८८, ५०२, ५१२, ५१६, ५१८, ५२१, ५२३, ५२४, ५३०, ५३४, ५४०, ५४३, ५४४, ५४५, ५४६, ५४७, ५४८, ५४९, ५५१, ५५२, ५५४, ५५६, ५५८, ५६१, ५६३, ५६६, ५७७, ५८७, ५८८, ५८९, ५९०, ५९१, ५९२, ५९३, ५९४, ५९५, ५९६, ५९७, ५९८, ५९९, ६००, ६०१, ६०२, ६०३, ६०४, ६०५, ६०६, ६०७, ६०८, ६०९, ६१०, ६११, ६१२, ६१३, ६१४, ६१५, ६१६, ६१७, ६१८, ६१९, ६२०, ६२१, ६२२, ६२३, ६२४, ६२५, ६२६, ६२७, ६२८, ६२९, ६३०, ६३१, ६३२, ६३३, ६३४, ६३५, ६३६, ६३७, ६३८, ६३९, ६४०, ६४१, ६४२, ६४३, ६४४, ६४५, ६४६, ६४७, ६४८, ६४९, ६५०, ६५१, ६५२, ६५३, ६५४, ६५५, ६५६, ६५७, ६५८, ६५९, ६६०, ६६१, ६६२, ६६३, ६६४, ६६५, ६६६, ६६७, ६६८, ६६९, ६७०, ६७१, ६७२, ६७३, ६७४, ६७५, ६७६, ६७७, ६७८, ६७९, ६८०, ६८१, ६८२, ६८३, ६८४, ६८५, ६८६, ६८७, ६८८, ६८९, ६९०, ६९१, ६९२, ६९३, ६९४, ६९५, ६९६, ६९७, ६९८, ६९९, ७००, ७०१, ७०२, ७०३, ७०४, ७०५, ७०६, ७०७, ७०८, ७०९, ७१०, ७११, ७१२, ७१३, ७१४, ७१५, ७१६, ७१७, ७१८, ७१९, ७२०, ७२१, ७२२, ७२३, ७२४, ७२५, ७२६, ७२७, ७२८, ७२९, ७३०, ७३१, ७३२, ७३३, ७३४, ७३५, ७३६, ७३७, ७३८, ७३९, ७४०, ७४१, ७४२, ७४३, ७४४, ७४५, ७४६, ७४७, ७४८, ७४९, ७५०, ७५१, ७५२, ७५३, ७५४, ७५५, ७५६, ७५७, ७५८, ७५९, ७६०, ७६१, ७६२, ७६३, ७६४, ७६५, ७६६, ७६७, ७६८, ७६९, ७७०, ७७१, ७७२, ७७३, ७७४, ७७५, ७७६, ७७७, ७७८, ७७९, ७८०, ७८१, ७८२, ७८३, ७८४, ७८५, ७८६, ७८७, ७८८, ७८९, ७९०, ७९१, ७९२, ७९३, ७९४, ७९५, ७९६, ७९७, ७९८, ७९९, ८००, ८०१, ८०२, ८०३, ८०४, ८०५, ८०६, ८०७, ८०८, ८०९, ८१०, ८११, ८१२, ८१३, ८१४, ८१५, ८१६, ८१७, ८१८, ८१९, ८२०, ८२१, ८२२, ८२३, ८२४, ८२५, ८२६, ८२७, ८२८, ८२९, ८३०, ८३१, ८३२, ८३३, ८३४, ८३५, ८३६, ८३७, ८३८, ८३९, ८४०, ८४१, ८४२, ८४३, ८४४, ८४५, ८४६, ८४७, ८४८, ८४९, ८५०, ८५१, ८५२, ८५३, ८५४, ८५५, ८५६, ८५७, ८५८, ८५९, ८६०, ८६१, ८६२, ८६३, ८६४, ८६५, ८६६, ८६७, ८६८, ८६९, ८७०, ८७१, ८७२, ८७३, ८७४, ८७५, ८७६, ८७७, ८७८, ८७९, ८८०, ८८१, ८८२, ८८३, ८८४, ८८५, ८८६, ८८७, ८८८, ८८९, ८९०, ८९१, ८९२, ८९३, ८९४, ८९५, ८९६, ८९७, ८९८, ८९९, ९००, ९०१, ९०२, ९०३, ९०४, ९०५, ९०६, ९०७, ९०८, ९०९, ९१०, ९११, ९१२, ९१३, ९१४, ९१५, ९१६, ९१७, ९१८, ९१९, ९२०, ९२१, ९२२, ९२३, ९२४, ९२५, ९२६, ९२७, ९२८, ९२९, ९३०, ९३१, ९३२, ९३३, ९३४, ९३५, ९३६, ९३७, ९३८, ९३९, ९४०, ९४१, ९४२, ९४३, ९४४, ९४५, ९४६, ९४७, ९४८, ९४९, ९५०, ९५१, ९५२, ९५३, ९५४, ९५५, ९५६, ९५७, ९५८, ९५९, ९६०, ९६१, ९६२, ९६३, ९६४, ९६५, ९६६, ९६७, ९६८, ९६९, ९७०, ९७१, ९७२, ९७३, ९७४, ९७५, ९७६, ९७७, ९७८, ९७९, ९८०, ९८१, ९८२, ९८३, ९८४, ९८५, ९८६, ९८७, ९८८, ९८९, ९९०, ९९१, ९९२, ९९३, ९९४, ९९५, ९९६, ९९७, ९९८, ९९९, १०००

પાન	શ્રી.ટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૪૦	૩	સુગ	સ્વૂળ
૪૫૫	૬	બવદારથી	બવદાર વિના
૪૬૧	૬	અનત છે	અનત સકિતવાળો છે
૪૬૭	૧૬	સત્તામાથી	નિમિત્તે
૪૭૮	૧૬	સુત કેવળા	શ્રુતકેવળા
૫૦૨	૨૨	ટાંગવાનું	ટાંગવાનું
૫૦૪	૧૬	પોપણ	પોપણ
૫૦૪	૧૮	હેય	હેય
૫૨૪	૧	વર્તે તે	વરતે
૫૩૪	૬	સર્વોત્કૃષ્ટ	સર્વોત્કૃષ્ટ
૫૩૬	૧	બવદાની	બવદારથી
૫૬૦	૫	અશુદ્ધ	અશુભ
૫૬૦	૮	પાયણા	પાયમા
૫૮૧	૭૬	અકરણીય	અકરણી
૫૮૨	૧૬	સમજ	સહજ
૫૮૫	૭	સ્વચ્છદ	સ્વચ્છે
૫૯૭	૨૧	પગના	ફાળ પરના

વાંચકોને વિનંતિ

પૂરતી કાળજીના અભાવે રહી ગયેલી બુદ્ધિ
આપ પ્રથમ મુધારી લઈ પાછી જ આ
મંથ વાચકો! જિની સવિનય વિનંતિ છે
જમુ રવાણી

ગ્રંથ-પ્રકાશન

૧ સમયસાર [ગુજરાતી અનુવાદ] થોડી. અતો છે.	૨-૮-૦
૨ આત્મસિદ્ધિ અવચન - [ખીલુ આવૃત્તિ]	૩-૭-૦
૩ સમયસાર [ગુટકો]—મૂળ શબ્દાર્થ 'સહ'	૦-૫-૦
૪ સમયસાર [હરિગીત]—મૂળ ગાથાનો પદાનુવાદ	૦-૨-૦
૫ સ્તવનમંજરી [ગુજરાતી હિન્દી સ્તવનો]	૧-૦-૦
૬ આધ્યાત્મિક પત્રાવલિ ભા. ૧ લો	૦-૨-૦
૭ આધ્યાત્મિક પત્રાવલિ ભા. ૨ નો	૦-૪-૦
૮ સમવસરેણુ સ્તુતિ	૦-૨-૦
૯ પૂજાસંગ્રહ	૦-૪-૦
૧૦ જૈનસિદ્ધાન્તપ્રવેશિકા	૦-૫-૦
૧૧ અનુભવપ્રકાશ	૦-૭-૦
૧૨ બારસ આશુવેકખા [દાદશાનુમેક્ષા]	૦-૪-૦
૧૩ સત્તાસ્વરૂપ	૦-૬-૦
૧૪ શ્રી જિનેન્દ્રસ્તવનાવલી	૦-૬-૦
૧૫ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક [ખીલુ આવૃત્તિ] છપાય છે.	

દરેકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું
પ્રાપ્તિસ્થાન

શિષ્ટ સાહિત્ય બેંક

સ્વાધ્યાય મંદિર દસ્ક

શાશ્વત સુખનો માર્ગ-દર્શાવતું માસિક

આત્મધર્મ

અનતકાળથી અનતા જીવો સાચું સુખ
મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પરંતુ હજી
સુધી તેઓ તેવું સુખ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી.

૧

કારણ

• સુખતુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજતું નથી, અને
તે સ્વરૂપ આત્માનું (પાતાનું) સ્વરૂપ ન જાણી
શકાય ત્યાં સુધી સમજી શકાય તેમ નથી.

એથી

આત્મા અને તેના શુદ્ધિની યથાર્થ સમજૂતિ
આપતું ‘આત્મધર્મ’ માસિક વાંચો, વિચારો.

૭

વાર્ષિક લવાજમે રૂપિયા ૨-૮-૦

છૂટક નકલ ચાર આના

★

પ્રાપ્તિ રચા ન

શિષ્ટ સાહિત્ય ભંડાર

વિજ્યાવાડી, મોટા આંકડિયા, કાઠિયાવાડ

